

Iulian BOLDEA
(coordinator)

***DEBATES ON
GLOBALIZATION.
APPROACHING NATIONAL
IDENTITY THROUGH
INTERCULTURAL DIALOGUE***

Studies and Articles

Section: History and Cultural Mentalities

"ARHIPELAG XXI" Press
2015

***Debates on Globalization. Approaching National Identity through Intercultural Dialogue
Proceedings of the 2nd International Conference "Globalization between Intercultural
Dialogue and National Identity", Tîrgu Mureş, Romania, 2015***
ISBN 978-606-93692-5-8

Edited by:

The Alpha Institute for Multicultural Studies
Moldovei Street, 8
540522, Tîrgu Mureş, România
Tel./fax: +40-744-511546
Email: iulian.boldea@gmail.com

Published by:

"ARHIPELAG XXI" Press, Tîrgu Mureş, 2015
Moldovei Street 3
Tîrgu Mureş, România
Tel./fax: +40-744-511546

Contents

NATIONALISM AND SOCIALISM IN THE POLITICAL MOVEMENT OF THE ROMANIANS FROM AUSTRO-HUNGARY AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

Cornel Sigmirean, Prof., PhD, "Petru Maior" University of Tîrgu Mureş 11

ALEXANDRU VAIDA VOEVOD IN THE CONTEXT OF THE RADICALIZATION OF THE ANTI-MASONIC MOVEMENT IN ROMANIA

Gheorghe Bichicean, Prof. PhD, Romanian-German University of Sibiu 20

CHILDHOOD IN WAR TIME. CONSIDERATIONS REGARDING SOME ARCHIVE DOCUMENTS

Corina Teodor, Assoc. Prof., PhD, "Petru Maior" University of Tîrgu Mureş 37

THE RUSSIAN-UKRAINIAN CONFLICT AND THE ORTHODOX CHURCH

Claudiu Cotan, Assoc. Prof., PhD, "Ovidius" University of Constanţa

TWENTY YEARS AFTER DAYTON: STATE-BUILDING AND INTERETHNIC RELATIONS IN BOSNIA

Giordano Altarozzi, Assoc. Prof., PhD, "Petru Maior" University of Tîrgu Mureş 59

THE MODEL OF DIALOGUE IN GADAMER'S HERMENEUTICAL ONTOLOGY

George Bondor, Assoc. Prof., PhD, "Al. Ioan Cuza" University of Iaşi 68

PLAGIARISM AND INTERFERENCES IN THE NON-VERBAL ARTS

Veronica Gaspar, Assoc. Prof., PhD, National University of Music, Bucharest 77

REFLETS DE L'IDENTITE CULTURELLE ROUMAINE EN FRANCE A L'EPOQUE COMMUNISTE

Georgiana Medrea Estienne, Assoc. Prof., PhD, Postdoctoral Researcher, University of Bucharest 88

ANTHROPOLOGY AND ART. CASE STUDY: JOSEPH BEUYS

Gabriela Mariana Luca, Assoc. Prof., PhD, "Victor Babeş" University of Medicine and Pharmacy, Timişoara.....99

HIDDEN SAGES, INVISIBLE SAINTS, ANONYMOUS REDEMPTORS

Silviu Lupaşcu, Assoc. Prof., PhD, Hab., "Dunărea de Jos" University of Galaţi	108
<i>NATIONAL IDENTITY VERSUS "PROTECTIVE" POWER</i>	
Cristian Tiberiu Popescu, Assoc. Prof., PhD, "Hyperion" University of Bucharest.....	118
<i>SHIFTING IDEOLOGIES AND CULTURAL IDENTITIES IN ROMANIA: NICUŞOR GRAUR'S POLITICAL MEMOIRS (1930-1946)</i>	
Carmen Andraş, Scientific Researcher, PhD, The "Gheorghe Şincai" Institute for Social Sciences and the Humanities, Tîrgu Mureş	123
<i>ORGANIC REGULATIONS - SOURCES WITH CONSTITUTIONAL CHARACTER OF SEPARATION OF POWERS IN THE STATE. HISTORICAL CONDITIONS AND THE DRAWING UP OF THEIR ADOPTION</i>	
Roxana Dobriţoiu, Assist. Prof., PhD, "Constantin Brâncuşi" University of Tîrgu-Jiu	136
<i>THE RELATIONSHIP TO THE OTHER ACROSS TIME. A BRIEF HISTORY OF CITIZENSHIP</i>	
Maria Stoicovici, Assist. Prof., PhD, The Technical-Military Academy, Bucharest.....	145
<i>SOCIAL MARGINALITY IN ROMANIAN COUNTRIES IN THE MIDDLES AGES AND EARLY MODERN AGE</i>	
Sorin Bulboacă, Assist. Prof., PhD, "Vasile Goldiş" West University of Arad	156
<i>BETWEEN LOCAL ACTS OF FAITH AND CENTRAL NATIONALIST POLICIES: BUILDING CHURCHES IN 1980S TRANSYLVANIA</i>	
Anca Şincan, PhD, Researcher, The "Gheorghe Şincai" Institute for Social Sciences and the Humanities, Tîrgu Mureş	169
<i>CONTEMPORARY PERSPECTIVES ON THE FREEDOMAUTHORITY RELATION. THEOLOGICAL AND ETHICAL CONSIDERATIONS</i>	
Gavril Trifa, Assist. Prof., PhD, West University of Timişoara	179
<i>PHILOSOPHICAL CONCEPTUALIZATION IN THE EPISTLES OF THE APOSTLE PAUL</i>	
Marius Cucu, Assist. Prof., PhD and Oana Lenţa, PhD Student, "Ştefan cel Mare" University of Suceava	186

THE MAKING OF MODERN ROMANIAN WOMAN: INSPIRING FEMININE ROLE MODELS IN THE ROMANIAN TRANSYLVANIAN PRESS DURING THE SECOND HALF OF THE XIXTH CENTURY

Georgeta Fodor, Assist. Prof., PhD, "Petru Maior" University of Tîrgu Mureş.....194

MILITARIZED ROMAN ADMINISTRATION AND THE GLOBALIZATION/ROMANIZATION OF THE ANCIENT WORLD

Mădălina Strechie, Assist. Prof., PhD, University of Craiova.....203

METHODOLOGIC COUPLES AND THE TRANSDISCIPLINARY APPROACH

Adriana-Claudia Cîteia, Assist. Prof., PhD, "Ovidius" University of Constanţa 216

ROMANIAN NATIONAL IDENTITY AND THE WESTERN MODEL

Adrian-Claudiu Stoica, Assist. Prof., PhD, Politehnica University of Bucharest.....230

GERMAN-ROMANIAN CULTURAL INSTITUTES AND ASSOCIATIONS IN THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY

Irina Nastasă-Matei, PhD, Postdoctoral Researcher, "Petru Maior" University of Tîrgu Mureş.....246

THE ADMINISTRATION OF CLUJ IN THE PERIOD BETWEEN THE BEGINNING OF THE SIXTEENTH CENTURY AND THE END OF THE SEVENTEENTH CENTURY. PRIVILEGES, INSTITUTIONS AND LOCAL ORGANIZATION

Lukacs Jozsef, PhD, "Babeş-Bolyai" University of ClujNapoca 254

THE ROLE OF RELIGIOUS EUPHEMISMS

Oxana Chira, Assist. Prof., PhD, "Alec Russo" State University of Bălţi, Chişinău 265

ALLOGENEIC POPULATIONS NORTH OF THE LOWER DANUBE AND THEIR RELATIONS WITH THE NATIVES AND THE EASTERN ROMAN EMPIRE IN THE FIRST HALF OF THE FIRST MILLENNIUM. NARRATIVE SOURCES

Ştefan Lifa, Assist. Prof., PhD, West University of Timişoara 273

"THE PURPLE HAND OF DEATH / CLOSED HIS DIM EYE, AND FATE SUPPRESS'D HIS BREATH"-ETHOS, MYTHOS AND PATHOS IN HOMER'S "ILIAD"

Fabian Istvan, Assist. Prof., PhD, "Petru Maior" University of Tîrgu Mureş 284

*THE ORIGINS OF NATIONALISM IN THE RUSSIAN ORTHODOX CHURCH. THE CHURCH AND
THE STATE IN RUSSIA IN THE XVI-XVII CENTURIES*

Marinela Diana Marinescu, PhD Student, "Babeş-Bolyai" University of Cluj-Napoca 293

*THE RIBBENTROP-MOLOTOV PACT AND THE ROMANIAN-RUSSIAN RELATIONS AS PUBLIC
IMAGE IN THE POSTCOMMUNIST PERIOD*

Miruna Mădălina Trandafir, Postdoctoral Researcher, PhD, "Petru Maior" University of Tîrgu
Mureş 307

DEFINING EXTREMISM

Mihai Berti, PhD Student, "Babeş-Bolyai" University of Cluj-Napoca.....318

*THE FIRST GENERATION OF ROMANIAN SCIENTISTS: PERSONALITIES AND
ACCOMPLISHMENTS (1860-1890)*

George Andrei Iavorenciuc, PhD Student, "Babeş-Bolyai" University of Cluj-Napoca 326

*BUILDING TIMISOARA'S HABSBURG IDENTITY. ITS INHABITANTS, THEIR REQUESTS, AND
THE FIRST NORMATIVE ACTS AT THE BEGINNING OF 18TH CENTURY*

Sandra Cristina Hirsch, "Babeş-Bolyai" University of Cluj-Napoca 338

*THE CUCUTENI CULTURE IN THE SCIENTIFIC FIELD OF THE PREHISTORIC
ARCHAEOLOGY - 1889-1937*

Alina Trif, PhD Student, University of Bucharest/ Universite libre de Bruxelles 351

THE NOSTALGIA OF THE COMMUNIST REGIME IN ROMANIA. A CORRELATIONAL STUDY

Dan Teşculă, PhD Student, "Babeş-Bolyai" University of Cluj-Napoca 358

GALA GALACTION - AVATARS OF A UNIVERSITY CAREER

Florin Onica, PhD Student, "Babeş-Bolyai" University of Cluj-Napoca.....378

*THE IMPACT OF COMMUNIST REGIME INSTAURATION OVER THE PILGRIMAGES AT MARIA
RADNA MONASTERY*

Florin Selegean, PhD Student, "Babeş-Bolyai" University of Cluj-Napoca 394

CIVIL, RELIGIOUS AND INDUSTRIAL ARCHITECTURE OF THE TRANSYLVANIAN JEWS

Lilla Etelka Dohi-Trepszker, PhD Student	401
 <i>IOSIF IULIU OLARIU - THE CULTURAL ELITE OF CARANSEBEȘ. CONTRIBUTIONS</i>	
Alin Cristian Scridon, PhD, Postdoctoral Researcher, West University of Timișoara	412
 <i>THE SYMBOLIC OF THE FIFTH SON IN JUDAISM</i>	
Daniel Stejeran, PhD Student, "Babeș-Bolyai" University of Cluj-Napoca	421
 <i>THE MIGRATION IN ROMANIA DURING THE COMMUNIST REGIME. CASE STUDY: ACTORS AND DIRECTORS WHO CHOSE FREEDOM BETWEEN THE TWO EUROPEAN TOURS OF THE NATIONAL THEATER IN CLUJNAPOCA (1970-1981)</i>	
Bianca Felseghi, PhD Student, "Babeș-Bolyai" University of Cluj-Napoca.....	428
 <i>ARMENIAN CULTURAL HERITAGE IN TRANSYLVANIA AND ITS PERSPECTIVES IN A GLOBALIZED WORLD</i>	
Claudia Dărăban, PhD Student, "Babeș-Bolyai" University of Cluj-Napoca	439
 <i>THE MANAGEMENT OF ROMANIA'S DIALOGUE WITH GREAT BRITAIN AND FRANCE DURING THE NATIONALIST GOGA GOVERNMENT (1937-1938)</i>	
Cristian Alexandru Boghian, Research Assistant, PhD Student, "Ștefan cel Mare" University of Suceava	447
 <i>FUNERARY ART IN ROMANIA DURING CAROL I ERA (ETERNITY CEMETERY FROM IASI AND BELLU CEMETRY FROM BUCHAREST)</i>	
Andreea-Mihaela Creangă, PhD Student, "Al. Ioan Cuza" University of Iași	461
 <i>THE NATIONAL COUNCIL OF ROMANIAN UNITY</i>	
Alina-Cătălina Ibănescu, PhD Student, "Al. Ioan Cuza" University of Iași.....	469
 <i>THE DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL RELATIONS BETWEEN 1936-1947</i>	
Romulus Călin Blanari, PhD Student, "Babeș-Bolyai" University of Cluj-Napoca.....	476
 <i>THE IMAGE OF CAROL I IN THE ROMANIAN UNITED PRINCIPALITIES IN 1866</i>	
Tudor Valentin Neamțu, PhD Student, "Babeș-Bolyai" University of Cluj-Napoca.....	488

*THE BANAT CULTURE REFLECTED WITHIN THE PAGES OF THE CHURCH'S PERIODICAL
"REVISTA PREOTILOR" IN THE EARLY TWENTIETH CENTURY*

Ionela Scridon, PhD Student, West University of Timișoara 503

MESSENGERS AND GIFTS IN ROMANIAN PRINCIPALITIES (15TH-17TH CENTURIES)

Ana Maria Moisuc, PhD Student, "Al. Ioan Cuza" University of Iași.....512

*THE TAKING OF THE HORSES TO THE „CEAIR”. THE MEANINGS OF AN AULIC CEREMONY
IN THE ROMANIAN PRINCIPALITIES*

Mihai Mîrza, Postdoctoral Researcher, PhD, "Al. Ioan Cuza" University of Iași 519

CHRISTMAS CELEBRATION AT KINGS COURT CAROL I AND FERDINAND I OF ROMANIA

Oana Elena Badea, PhD Student, "Babeș-Bolyai" University of Cluj-Napoca 533

CLAUDIO MONTEVERDI - AN EMBLEMATIC PERSONALITY OF THE ITALIAN CULTURE LIFE

Maria Virginia Onița, PhD Student, West University of Timișoara 545

A MUSICAL GEOGRAPHY OF THE ROMANIAN MODERN NATION IN TRANSYLVANIA

Otilia Constantiniu, PhD Student, "Babeș-Bolyai" University of Cluj-Napoca 553

*CONSIDERATIONS ABOUT THE BEGINNINGS OF BILATERAL RELATIONS BETWEEN
ROMANIA AND CENTRAL AFRICAN REPUBLIC FROM 1968 TO 1970*

Bogdan Iulian Ranteș, PhD Student, "Valahia" University of Tîrgoviște.....566

ETHICAL IMPLICATIONS OF Gnostic ANTHROPOLOGY

Victor Alexandru Pricopi, PhD, "Al. Ioan Cuza" University of Iași 579

*RELIGION AS A GAME OF MIND: IOAN P. CULIANU'S PERSPECTIVE, AN OPEN DOOR FOR
INTERCULTURAL DIALOGUE*

Dorin David, PhD, "Transilvania" University of Brașov 589

*OPPRESSION OR TOLERANCE? CASE STUDY: ROMANIAN CHURCH UNITED WITH ROME
DURING THE POST-COMMUNIST PERIOD*

Sorin Valer Russu, PhD, Researcher, "Babeş-Bolyai" University of Cluj-Napoca.....	597
<i>ROMANIAN FOLK ART – CHEST OF DRAWERS</i>	
Adela Marincu Popa, PhD Student, West University of Timișoara.....	608
<i>ROMANIAN PRINCIPALITIES AND EXTRAORDINARY CONSULAR JURISDICTION. THEORETICAL ASPECTS FOR THE PERIOD 1810-1880</i>	
Diana Sorina Bodia, PhD Student, "Al. Ioan Cuza" University of Iași	615
<i>A HISTORICAL PERSPECTIVE ON THE GEOSTRATEGIC IMPORTANCE OF THE DANUBE DELTA</i>	
Silvia-Alexandra Matache-Zaharia, PhD Student, "Carol I" National Defense University, Bucharest	623
<i>MEMORY AND IDENTITY – REPRESENTATIONS OF THE HOLOCAUST IN THE WORKS OF AHARON APPELFELD AND DAVID GROSSMAN</i>	
Silvia Mitricioaei, PhD Student, "Babeş-Bolyai" University of Cluj-Napoca	637
<i>THE GLOBAL WAR ON TERROR AND THE DECLINE OF HUMAN RIGHTS</i>	
Arthur Mihăilă, Assist. Prof., PhD, "Babeş-Bolyai" University of Cluj-Napoca	650
<i>THE WORLD OF LIFE AND INTELLIGENCE (AS A MORAL CATEGORY)</i>	
Ovidiu-Marius Bocşa, PhD Student, Technical University of Cluj-Napoca – Baia Mare Northern University Centre	660
<i>SOCIAL DIVERSITY AND GENEALOGICAL CONSCIENCE AT THE MIDDLE OF THE 18TH CENTURY REFLECTED IN THE SPECIAL OBITUARIES OF DOLJEȘTI MONASTERY</i>	
Mihai-Bogdan Atanasiu, PhD, "Al. Ioan Cuza" University of Iași	670
<i>AN ANALYSIS OF THE DOCILITY AND INVENTIVENESS OF THE ROMANIAN COMMUNIST TORTURER</i>	
Dumitru-Cătălin Rogojanu, PhD, Postdoctoral Researcher, "Petru Maior" University of Tîrgu Mureș	686
<i>DEMOCRACY AND INSURGENCY IN LATIN AMERICA. TERRORISM AND GUERRILLA</i>	
Alina Țiței, Assist. Prof., PhD, "Al. Ioan Cuza" University of Iași	692

THE PROCESS OF DEALUL SPIRII - THE ARREST AND INVESTIGATION OF COMMUNIST LEADERS

Georgiana Semenescu, Assist. Prof., PhD, "Constantin Brâncuși" University of Tîrgu-Jiu 700

TRADE RELATIONS IN THE EASTERN MEDITERRANEAN AND THE POSTURE OF THE TOMIS FORTRESS DURING THE CENTURIES I-III AD

Monica-Luminița Lău Cozmei, PhD student, "Al. Ioan Cuza" University of Iași 708

POSDRU/159/1.5/S/132400, CENSORSHIP AND WRITTEN CULTURE IN THE SOUTH-EAST EUROPEAN SOCIETIES DURING THE FIRST HALF OF THE XIXTH CENTURY

Virginia Blînda, Scientific Researcher, PhD Student, The Institute for South-East European Studies, Romanian Academy, Bucharest.....715

WOMEN AND THE DEATH PENALTY IN 18TH CENTURY CLUJ

Andrea Feher, PhD, Postdoctoral Researcher, "Babeș- Bolyai" University of Cluj-Napoca 728

EUROPEAN UNION'S FAILURE TO TACKLE CRISIS SITUATIONS

Mihai Berti, PhD Student, "Babeș-Bolyai" University of ClujNapoca.....740

155 YEARS OF ARTISTIC EDUCATION IN IAȘI. BEGINNINGS. AN ART UNDER THE SIGN OF ACADEMIC TRADITION

Ioana-Iulia Olaru, Assist. Prof., PhD, "G. Enescu" University of Arts, Iași 748

FROM PRAEDICATIO ALLA APOSTOLICA TO MISSIO AD INTRA. THE EVOLUTION AND THE PARTICULARITIES OF THE CATHOLIC MISSION DURING THE SIXTEENTH AND SEVENTEENTH CENTURIES

Diana Maria Dăian, PhD Student, "Babeș-Bolyai" University of Cluj-Napoca.....755

LA POLITIQUE ÉTRANGÈRE ROUMAINE ET LA GUERRE DE SIX JOURS

Anca-Steliana Mirea, Ph. D. student, Valahia University of Tîrgoviște – Romania.....775

BUILDING OFFICIALS ROMANIAN FROM CHERNIVTSI

Cristinel Ștefan Tanasă, PhD Candidate, Rev., "Al. Ioan Cuza" University of Iași.....785

NATIONALISM AND SOCIALISM IN THE POLITICAL MOVEMENT OF THE ROMANIANS FROM AUSTRO-HUNGARY AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

Cornel Sigmirean, Prof., PhD, "Petru Maior" University of Tîrgu Mureş

Abstract: *In the context of the nineteenth century, the century of nations as it was named, which led to the birth of modern nationalism, the study follows the way in which the intellectual elites of the Romanians from Austria-Hungary interpreted the concept of nation and the way they saw the solution of equality among the empire's nations. The representative intellectuals whom we chose for our subject are Aurel C. Popovici and Iosif Pop, representatives of the European nationalism, and Vasile Goldiș, adept of the Austrian-Marxist theory of nation. Regardless of the foundations of their philosophical works, the Romanian elites identified themselves with their nation, living with enthusiasm the national sentiment, assuming the political elites' political-national projects.*

Key words: *nation, nationalism, national equality, Austria-Hungary, end of the empire.*

The modern nation, according to the majority of historians, was born at the beginning of the nineteenth century, during the Napoleonic wars. As Napoleon's armies were conquering a great part of Europe, the old continent's peoples discovered their own identity¹. This occurred with the Germans, dispersed at that time in numerous political units, although they spoke the same language, shared the same culture, and had common customs and traditions. They were among the first who defined themselves as a nation. Philosopher Johann Gottlieb Fichte (1762-1814), concerned by the victory of Napoleon's armies over the Prussian army in 1806, published in Berlin the study *Addresses to the German Nation (Reden an die Deutsche Nation)*, in which he claimed that the individual finds a great part of life's sense and value in belonging to the nation in which he or she was born. Johann Gottfried Herder, another great German philosopher, offered one of nation's first definitions. In his study *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheits*, Herder considers that the nation constitutes a living organism, a world in itself, with its values, with a personal way of thought, with costumes, ideas, spirit that must not be altered². Also, according to Herder, each people has their own unique collective soul, *volkgeist*, which manifests itself through popular creations, through the common individual's songs, poems, and stories. The German philosopher's work, which highlighted the language's role in defining the nation, represented a true pedagogy of nation formation in the former Habsburg Empire and South-Eastern Europe: Hungarians, Czech, Slovaks, Poles, Romanians, Serbs and other peoples from the Central and South-Eastern European space claimed their status as nation.

¹Terence Ball, Richard Dagger, *Ideologii politice și idealul democratic (Political Ideologies and the Democratic Ideal)*, Iași, Editura Polirom, 2000, p. 32.

²*Ibidem.* Nicolae Bocșan, *Ideea de națiune la românii din Transilvania și Banat (secolul al XIX-lea) / The Idea of Nation and the Romanians in Transylvania and Banat (Nineteenth Century)*, Banatica-Reșița, Presa Universitară Clujeană, 1997, p. 31.

The birth of the modern nation did not have however a universally valid model. Even today one would ask the same question, what is a nation? Which are the defining elements of its birth: race, ethnicity, traditions, culture, language, religion, customs or history? Nevertheless, with all the difficulties in defining nationbuilding, people are led by the national feeling and they define themselves in terms of nationality. Beginning with the nineteenth century, people ceased being called to be faithful to one person, a noble or a king, but they had to be instead loyal to their people's traditions, to history, to the idea of fraternity³. Everywhere, regardless of the nation's genesis, people lived the enthusiasm of identifying with their nation, with their historical past, with the political elites' political-national project. Two tendencies dominated however the national debates and projects: a) the tendency of freeing oneself from a state where the government belonged to another nationality and then the freed nation to form its own national state and b) the tendency of reuniting populations of different nationalities into a single state.

Rising in the first half of the nineteenth century, nationalism will undergo an unprecedented ascent in the second half of the nineteenth century, culminating with the outbreak of World War I in 1914. The phenomenon was stimulated by the development of education and press, by the democratization of political life, which engaged, especially during elections, large masses of people, mobilized by the "patriotic" discourse⁴.

In the second half of the nineteenth century, having European ideology as a landmark, the concept of nation will also meet a doctrinaire development for the Romanians in the Austrian-Hungarian Empire. The doctrine debates were mobilized around the concept of "political nation", as it was defined in the *Nationalities Law*, adopted by the Hungarian Parliament in 1868. The Romanians, Serbs, Slovaks, peoples that after the 1867 political division of the empire belonged to the Kingdom of Hungary, did not accept to be part of the Hungarian political nation, claiming a status equal to that of the Hungarians. The law was thus criticized and contested, the politicians pertaining to the nations in Hungary noticing its contradictions. The law used both the term of "nation" and that of "nationality". Several times they would point out the incompatibilities arising from the existence of a sole nation (in the understanding of the law, the Hungarian one) and of nationalities, the plural marking the existence of several nations and not only one⁵: *All the citizens of Hungary form in conformity with the fundamental principles of the constitution, from a political point of view, one nation,*

³ Leon P. Baradat, *Ideologiile politice. Origini și impact (Political Ideologies. Origins and Impact)*, Iași, Editura Polirom, 2012, p.69.

⁴ Eric Hobsbawm, *Era imperiului 1875-1914 (The Age of Empire)*, trans. Florin Sicoe, București, Editura Cartier, 2002, pp.185-196.

⁵ Luminița Ignat-Coman, "Identitate reprimată. Legislație și deznăționalizare în Transilvania dualistă" ("Repressed Identity. Legislation and Denationalization in Dualist Transylvania"), in Gidó Attila, Horvát István, Pál Judit, *140 de ani legislație minoritară în Europa Centrală și de Est (140 Years of Minority Legislation in Central and Eastern Europe)*, Cluj-Napoca, Editura Institutului pentru Studierea Minorităților Naționale Kriterion, 2010, p.121.

*the Hungarian nation. After which, in the same paragraph, it is claimed: All the citizens of the homeland, regardless of their nationality are equally entitled members of these nation*⁶.

Important contributions to the development of the concept of nation and to the rights that are inherent for a national community in a democratic state were brought by the Romanian intellectuals Aurel C. Popovici and Iosif Pop – representatives of the European nationalist movement, and Vasile Goldiș – representative of historical materialism, as it was illustrated by the Austrian-Marxists Otto Bauer and Karl Renner.

Aurel C. Popovici, licentiate in medicine at the University of Graz, in his famous study *The United States of Greater Austria* (originally *Die Vereinigten Staaten von Gross-Österreich*), published in Leipzig in 1906, stressed the idea of ethnicity in the representation of nation⁷. However, until the publication of the famous volume, Aurel C. Popovici had already distinguished himself as one of the Romanians' most original political thinkers in the former Austrian-Hungarian Empire. He was the author of the *Response of the Romanian Academic Youth in Transylvania and Hungary to the "Reply" given by the Hungarian Academic Youth to the "Memorandum of the University Students from Romania"*, a political document appreciated by the American historian Keith Hitchins as being one of the most important documents issued by the Romanian political movement in the second half of the nineteenth century, the expression of the second large trend of Romanian nationalist thought⁸. In 1893, after he had been convicted by the Court of Cluj to four years imprisonment, as author of the *Response*, Popovici found refuge in Romania. On January 30th 1894, at V.A. Urechia's invitation, Aurel C. Popovici held a conference at the Romanian Athenaeum on the principle of nationality theme. In February he published the conference entitled *The Principle of Nationality*⁹, where he debated the problem of defining nation in European philosophy and the way it could be solved in Hungary. After having stated the basic identity principles, capable of defining the nation – the common origin, language, religion, political community, and territorial community – Popovici reached the conclusion that none of the aforementioned elements could absolutely establish a nation's foundation. The German philosophers underline linguistic unity, but we have an Irish nation that lost its language, Celtic, speaking English,

⁶ Teodor V. Păcățian, *Cartea de Aur sau luptele politice-naționale ale românilor de sub coroana ungară* (*The Golden Book or the Political-National Struggles of the Romanians under the Hungarian Crown*), vol. IV, Sibiu, 1906, pp.791-793

⁷ Among the most recent studies dedicated to his life and works we mention those by Marius Turda, "Aurel C. Popovici's Nationalism and its Political Representation in the Habsburg Empire (1890-1910)", in *The Garden and the Workshop: Disseminating Cultural History in East-Central Europe. In Memoriam Péter Hanák* (Budapest, Central European University – Europa Institut, 1998), pp. 49-75; "Aurel C. Popovici and the Symbolic Geography of the Romanians in the Late Habsburg Empire (1890-1910)", in *Revue Roumaine d' Histoire*, t. XXXVI (1979), vol. 1-2 (January-June), p. 97-121; A very good study about the origin of Popovici's political thought see Răzvan Pârâianu, "Înțelesul "culturii" în politica lui Aurel C. Popovici" ("The Understanding of "Culture" in Aurel C. Popovici's Politics"), in Aurel C. Popovici, *Polemici cu naționaliștii* (*Polemics with the Nationalists*), București, Editura Do-MinoR, 2006, pp.5-27.

⁸ Keith Hitchins, *Mit și realitate în istoriografia română* (*Myth and Reality in Romanian Historiography*), trans. Sorana Georgescu-Gorjan, București, Editura Enciclopedică, 1997, p.51.

⁹ Aurel C. Popovici, *Principiul de naționalitate* (*The Principle of Nationality*), București, Editura autorului, 1894.

but representing a distinct nation. The Swiss speak three different languages, even four, but they are a nation. In accordance with the Italian philosopher P.S. Mancini's idea, enounced in the study *Diritto internazionale*, published in Naples in 1873, Popovici considers that the defining element is national consciousness and love for everything that represents "a people's glory and pride"¹⁰. In the second half of the nineteenth century the consciousness and will to be a nation represented the dominant idea of the European political philosophy to which Popovici unreservedly adhered. This spiritual element is the foundation of the feelings of love or hate, anger, which characterize a people in a certain moment, especially when its rights are infringed. *The power of a people* –Rudolf de Ihering considered– *equates with the power of its sense of entitlement*¹¹. Assuming Ihering's appreciation, Popovici underlines the fact that anger has its origin in the *ethical power of entitlement*.

National consciousness is also an evidence of a people's degree of culture, proof in this sense being the fact that national sentiment is the highest expression of patriotism. But one cannot require a "nationalist" to be a patriot if *the state represents the denial of one's nationality*¹². The concrete means of developing national consciousness are in every state school, literature, history, the press, public associations and meetings. They, Popovici says, *awaken peoples oppressed by foreign rule and raise them to the consciousness of their own nationality*¹³. If these rights are not recognized, *each people that is conscious of its nationality living in a compact territory has the right to constitute itself, according to its own will, in the form of an independent state or to unite with another state on basis of their national communion*¹⁴. Such theories, which motivated the nationalities' right to break away from the state that does not respect their nationality, Popovici took them from the Italian juridical school, represented by Mamiani, Albicini, Mancini, Cesare Balboa and Luigi Palma.

In Popovici's conclusion, grounded on the time's political philosophy, the principle of nationality contains two tendencies: building a state on the basis of nationality or the political union of nations dismembered from the state that is hostile towards them¹⁵. Reviewing the different ways of nation building, he shows that nations are the result of assimilation policies over the course of several centuries. This cannot occur at the end of the nineteenth century when nations are conscious of their identity, their national consciousness being the most resilient form of defense against assimilation. Popovici points out the fact that disregarding their rights, despotism and violence against nationalities undermine the states' power itself¹⁶. Motivating his assertions on Spinoza's famous phrase, *everyone has as much right, as they have the power to exercise*, A.C. Popovici considers that if a nation's rights are injured, it is entitled to revolt. In order for each nation to reach an understanding of its cause, it must reach a high degree of culture, acquired through the assimilation of universal culture, *to understand several nations' high culture, to choose models of civilization, to adapt them to its*

¹⁰*Ibidem*, p. 10.

¹¹*Ibidem*, p. 15.

¹²*Ibidem*, p. 17.

¹³*Ibidem*, p. 20.

¹⁴*Ibidem*, p. 21.

¹⁵*Ibidem*, p. 26.

¹⁶*Ibidem*, p. 33.

*specific nature and, thus to nationalize them*¹⁷. The idea of culture played a special role in Popovici's work. An elitist par excellence, he believed in the power of culture opposed to new forms of modern civilization¹⁸. He nevertheless believed in a high culture, reserved to elites, nationality in his view being an aristocracy. While he was a student in Graz, Aurel C. Popovici addressed his colleagues in Vienna, recommending: *Read, prepare yourselves! We were estranged from our aristocratic class. You need to replace it. A nation's progress depends on the quality of its aristocracy. The more we have talented men, well trained and active, the more our nation will actually progress faster. Aristocrats are the best power, this is decisive. The crowd is the clot, the cement...*¹⁹

A.C. Popovici ends his study with the trust in the triumph of the nationality principle, *because its basis is culture, and its allies are the iron laws of nature!*

In another study, *The Issue of Nationality*²⁰, published in Sibiu, in 1894, Popovici resumes the debate on the nationality principle, *the pre-eminently modern political idea, consecrated by the French Revolution, which was born from the revolution's ideals of liberty and equality, through the subsequent differentiation of these general ideas about liberty and equality*. Analyzing the issue of nationalities at the level of the Austrian-Hungarian Empire, especially in Hungary, Popovici designates the main threats to the state, caused by postponing its resolution. The solution would be a politics of state decentralization, without thereby threatening the Empire's unity: *Today in every state there are strong trends of decentralization on all lines. One cannot claim today that the state unity would depend on the multitude of centralized affairs. Political unity exists completely as soon as in a decentralized state there is a parliament entirely elected by its citizens, a central-common government with all its state organs, more or less, it does not matter, and a common judiciary power. State sciences have made in earlier times significant progress in this regard, therefore, today no man with instruction in this matter will not say that in Germany, Switzerland or Northern America there are nopolitical unity moments*²¹. He pleads for the Empire's federal organization, a political formula that is increasingly supported in England, Spain, Austria and the Balkan Peninsula. Almost imperative, Popovici considers that *the federal state is entirely unitary* and that federalism represents the strongest shield of freedom and a means of culture and consolidation. In antithesis with the centralized state, Popovici offers the example of Italy, being, he says, *on the verge of decadence*²². Therefore, he proposes the federalization of Hungary, through the assignation of nationalities to a compact ethnic territory where the Hungarians, Slovaks, Romanians, Serbs, Ruthenians live. Each nation should have its own governance and a juridical power. In Budapest the Federal Chamber should be elected through universal, direct and secret vote, by all the citizens and a central government, elected

¹⁷*Ibidem*, p.39

¹⁸ R. Pârâianu, op. cit. pp. 16-19.

¹⁹ Alexandru Vaida-Voevod, *Memorii (Memoirs)*, vol.I, Edited and prefaced by Alexandru Șerban, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1994, p.68.

²⁰ Aurel C. Popovici, *Chestiunea naționalităților. Modurile soluționării sale în Ungaria (The Issue of Nationalities. The Ways of Its Resolution in Hungary)*, Sibiu, 1894.

²¹*Ibidem*, p.37.

²²*Ibidem*, p.39.

from the representatives of all the “national governments”²³. A large part of the theories will be found in his study *The United States of Greater Austria*, which brought him notoriety among politicians around Archduke Franz Ferdinand, the heir to the throne, adept of Austria-Hungary’s federalization.

Iosif Pop, former judge at the Hungarian Royal Curia, *Knight of the Order of Leopold*, proposes a juridical analysis of the national issue and on its relevance in Hungary, in the study *The Juridical Concept of Nation-Nationality*, published in Vienna in 1885, and subsequently in a new study, *The Romanians and the Dacian-Romanianism. Political Studies*, which appeared in Budapest in 1910. Building on Alfred Kremer and Rudolf Herrnrit’s ideas, he developed the concept of nation on the basis of the nations’ ethnic or genetic individuality thesis, as the author called them²⁴. The first mistake made by the Hungarian politicians, from Kossuth to Justh, then Khuen-Hédervárz and Tisza is that they consider the Hungarian political nation to be formed by the homeland’s citizens of different languages and not by all the homeland’s nations. Grounded on Alfred Kramer’s work, *The Idea of Nationality and the State*, Iosif Pop considers that Hungary cannot call itself a homogenous state from an ethnical point of view, but a mixed national state²⁵. Based on the study of Professor Rudolf Herrnrit from the University of Vienna, Iosif Pop presents the nation’s main interpretations: the French consider that the French nation is formed by all the homeland’s citizens, while the Germans consider that the French nation is composed inclusively by the French speaking Walloon Belgians and Swiss²⁶. Iosif Pop observes that in the case of Hungary one generally operates with the concept of political nation, which embraces all the homeland’s citizens. In Hungary, historical circumstances have contributed so that the Hungarians, who are a minority, represent the political nation, and Hungarian is the country’s official language²⁷. The Hungarian state and the Hungarian political nation are, according to the author, created through laws. Analyzing all the national doctrines, the Romanians are also a nation, with a very developed national consciousness, with around 10 million people, proud of their Roman origin, who respect the Hungarian language, as a state language, but they *stick to their language as a matter of life*²⁸. Quoting the historian A.D. Xenopol, jurist Iosif Pop shows the Romanians manifest strong conservatism and they do not let themselves assimilated by other nations, but, on the contrary, they assimilate fractions of other nations that have settled among them²⁹. Consequently, the national problem in Hungary cannot be solved unless taking into account *the interests of the nations that form together the Hungarian state* apart from the state’s large interests. Overviewing the most important moments of the Hungarian state politics regarding the Romanians and the cultural links between the Austrian-Hungarian Empire with those of the Romanian Kingdom, Iosif Pop addresses the problem of Hungary’s

²³*Ibidem*, pp. 39-40

²⁴ N. Bocșan, *op.cit.*, pp.210

²⁵ Iosif Pop, *Conceptul juridic de națiune-naționalitate în Ungaria (The Juridical Concept of Nation-Nationality in Hungary)*, Wien, 1885, p. 12.

²⁶*Ibidem*, p15.

²⁷*Ibidem*, p.19.

²⁸*Ibidem*, p.19.

²⁹ Idem, *Românii și daco-românismul. Studii politice (The Romanians and Dacian-Romanianism. Political Studies)*, Budapest, 1910, p.20.

federalization. He shows that the idea of the state's federalization, imputed by the Hungarian politicians to the Romanians, Horvath's case, which creates autonomous national territories, is not included in the Romanians' political program. More moderately instead, he requests the recognition of the Romanians' nationality, all political programs' fundamental idea.

Vasile Goldiș, culturally acquainted with the Hungarian bourgeoisie radical circles grouped around JásziOszkár's *HuszdikSzázad* magazine, with the "Darwin" Circle from Oradea and with the "Galilei" Circle in Budapest, promoted the idea of the nations' cultural autonomy considered communities resulted from the interaction of individual characters and destinies³⁰. Vasile Goldiș formulated his theory of nation in his study *On the Question of Nationalities*, written at the invitation of the Oradea Darwin Circle, branch of the Hungarian Association of Freethinkers³¹. Influenced by the materialist-historical vision promoted by the Austrian-Marxists Otto Bauer, Karl Renner and Rudolf Hilferding, according to HajósJózsef, Vasile Goldiș offers an ambiguous theory of nation, betraying a terminological indecision³². He either speaks about the "communion of characters", or the "unity of numerous peoples' destinies living in the same place". Under the influence of Otto Bauer, Vasile Goldiș describes the nation as a social phenomenon. The basic idea of V. Goldiș's theory is that of the nations' autonomy in their quality of communities resulted from the interaction of the individuals' characters and destinies. What creates the community of characters and destinies is *lineage, language as a means of communication and cultural, territorial communion, religion and above all the communion of economic destinies. In short, one can say indeed that nation formation is the result of the struggles against nature by people who live in the same place, and the national character results from the fact that the communion of destinies with all the other members of the nation determines the direction of each member's will individually*³³. Convinced that each nation has its own individuality, he drew the attention toward the danger which overlooking the nations' rights represents for the Hungarian state: *With the improvement of communication between the states, the consciousness of spiritual homogeneity has increasingly consolidated in different nationalities. Regardless of where they live, all cultured Romanians recognize themselves as members of the same nationality, and everybody will find it natural if the Romanians in Hungary follow with a warm interest the development of the Romanian national state and the fate of their brothers in Romania and Bucovina. Taking into account the union of language, the longing for cultural unity is very natural as well*³⁴. As a hypothesis, Vasile Goldiș cautioned the Hungarian political class that national ideology has rooted so deep that the Romanians would wish their annexation to Romania even in the case of certitude that there would be a worse state than in the Hungarian state. Surely, Goldiș was not a visionary, being conscious that the unification of the

³⁰ N. Bocșan, *op.cit.*, p. 215

³¹ Vasile Goldiș, *A nemzeti Kérdésről (On the Question of Nationalities)*, Arad, "Concordia" Publishing House, 1912. The study *Despre problema naționalităților (On the Question of Nationalities)* was published in Romanian in 1976, by Editura Politică, translated by Gelu Peteanu, with a preface by Andrei Oțetea and with an introductory study by HajósJózsef. From this point on, the notes will refer to the Romanian edition.

³² HajósJózsef, *op. cit.* p.40.

³³ Vasile Goldiș, *op. cit.* p.92

³⁴ *Ibidem*, p.137.

Romanians with the Romanian Kingdom could only occur in the event of Austria-Hungary's collapse, which was then difficult to anticipate. The viable solution was *all the peoples' culturalization in their own language, the administration in their language and legal prosecution in their language, namely through persons qualified for this and who know the people's habits, character and spiritual universe thoroughly, or are even integrated into this*³⁵. He saw the national question solved in a constitutional frame and not through resolutions and social unrest, which would bring the nations' cultural autonomy.

The theory of Vasile Goldiș was not shared by the Romanian intellectuals of his time. In the *Luceafărul* magazine, a reading note on the volume *On the Question of Nationalities* (originally *A nemzetiségkérdésről*), shows that the study is based on approaching the national issue from the perspective of historical materialism, substantiating on Otto Bauer's study „Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie”, published in Vienna in 1908³⁶. It was considered “*a good, but incomplete abstract*” on the national issue in Austria-Hungary. Vasile Goldiș considered that *the interest of the Habsburg monarchy, of the dynasty, of Hungary and of the Hungarian nationalities is for Hungary to guarantee non-Hungarian peoples' national culture, political liberty and material advancement through special institutions*. The reading note's author however considers that ... *historical materialism does not enlighten and does not completely explain the issue. Besides the economic life factors there are spiritual life factors that contributed to the formation and development of nationalities*. The author expressed his hope that in the future he would be able to broadly explain the meaning of the *spiritual factors in the question of nationalities*. *The awakening of the national consciousness for instance cannot be explained only through historical materialism. It results from a specific spiritual process, coordinated with the economic life process*.

Later, in the framework of World War I experience, the shock of modernity, as it has been also called, V. Goldiș's opinion will evolve to the formula of self-determination, based on the idea of equality between nations. According to him, one could not take into account the existence of nations without history, as some politicians or historians from the former Austrian-Hungarian Empire attempted to accredit. There are no conquering nations, there are no privileged nations building the state, just as there are no inferior nations. National liberty, Vasile Goldiș said in 1918, is conditioned by the “*equality of life conditions for each individual of any nation*”.

National ideology was shared by the best part of Romanian elites in Austria-Hungary. Inclusively the Romanian social-democrat leaders, Ioan Flueraș, Iosif Jumanca, Ioan Mișu, in the fall of the year, opted for the self-determination formula. Iosif Jumanca, first secretary of the Romanian section of the Hungarian Social-Democrat Party Executive Committee, despite the fact that he claimed that socialism is foremost a working class movement, based on the struggle between classes and not nationalities, convinced his peers in the autumn of 1918 of

³⁵*Ibidem*, p.148.

³⁶*Luceafărul (The Evening Star)*, XI, vol. II, nr. 33, 16 December 1912, p. 781-782.

the necessity to create a Romanian social-democrat party, distinct from the Hungarian one³⁷. After a time of hesitations, when they still hoped that Hungary could become a possible “Switzerland of the East”, in the autumn of 1918 six social-democrat leaders entered the Romanian National Council, participating at the political power takeover in Transylvania. At the Alba Iulia National Assembly, where the Romanians in the virtue of the self-determination principle, decided Transylvania’s unification with Romania, the social democrat leaders supported Transylvania’s autonomy from Bucharest, until there were guarantees that Romania would become a democratic country and its leaders would adopt those constitutional and agrarian reforms that would allow the people to administer their own affairs³⁸.

In conclusion, the Romanian elite in the former Austrian-Hungarian Empire, although it sometimes had its own interpretations on defining the nation and on the solution to the national issue in the former empire, at the end of 1918, with the Danubian monarchy’s collapse, it opted for the national solution, supporting the separation from Hungary of the territories mostly inhabited by the Romanians and their unification with the Romanian Kingdom.

This paper was supported by the UEFISCDI-CNCS, Project PN-II-ID-PCE-2011-3-0841, Contract Nr. 220/31.10.2011.

³⁷ Keith Hitchins, *op. cit.* p. 187.

³⁸³⁸ *Ibidem*, p.193.

ALEXANDRU VAIDA VOEVOD IN THE CONTEXT OF THE RADICALIZATION OF THE ANTI-MASONIC MOVEMENT IN ROMANIA

Gheorghe Bichicean, Prof. PhD, Romanian-German University of Sibiu

Abstract: Alexandru Vaida Voivod was initiated into Freemasonry in 1919, the lodge Ernest Renan in Paris. Signs of Masonic activity of Vaida Voivod can not be tracked and documented beyond the borders of 1929. Return of King Carol II produced a real change in the activity of Freemasonry in Romania. However, Vaida Voivod can not be considered a Freemason conjecture. He was a true Freemason „in Romania's interest.”

Keywords: Freemasonry, Ernest Renan, conference, masonic lodge, Vaida Voevod, Carol II, Petrescu, Antonescu.

Cu privire la inițierea lui Alexandru Vaida Voevod în masonerie, voi insita pe memoriile din arhiva sibiană. Explicațiile, argumentele lui Vaida Voevod din acest document sunt cât se poate de clare și convingătoare cu privire la necesitatea inițierii sale, în interesul României:

„(...) La Conferința de Pace, în 1919, în calitate de unul dintre cei 7 delegați ai României și ca șef al grupului transilvănean de experți tehnici, am făcut parte din Delegația română, condusă de I.I.C. Brăteanu. Activitatea Delegației noastre se desfășura conform instrucțiilor primite de la I.I.C. Brăteanu și în permanent colaborare cu dânsul.

Din partea delegațiilor atîtor țări și națiuni, reprezentate la Conferința Păcii (C.P.) din Paris, România întâmpina multe greutăți. O atmosferă de reserve, adeseori de ostilitate și aversiune ploua între C.P. și între delegația română. În deosebi eram acuzați de intoleranță religioasă. Pe lângă confesiunile maghiare din Transilvania ridicau evreii această acuză în contra României.

Dușmănia semită o resimțeam la fiecare pas. Preambulul „Tratatului Minorităților”, cât și articole din acel tratat, prin care Evreii erau privilegiați, i-au făcut lui Brăteanu cu neputință acceptarea și semnarea lui. Să intenționa, vădit, umilirea Țării și batjocorirea demnității ei.

În mijlocul frământărilor prin care trecea delegația noastră, am primit o broșură de propaganda jugoslavă. I-am prezentat-o domnului I.I.C. Brăteanu. Era redactată cu multă dibăcie perfidă, mai cu seamă partea refritoare la Banat. Revendicările sîrbești cuprindeau Banatul, împreună cu Timișoara, Oravița, Reșița. Prefața broșurei era scrisă de un general

francez, care recomanda călduros, pretențiile yugoslave, atenției binevoitoare a delegaților conferinței și semna cu titlul celui mai înalt conducător al francmasoneriei franceze.

Ce era de făcut ? Nu luam nici o dispoziție fără avizul prealabil și fără aprobarea și sfatul lui Brăteanu, șeful delegației. Astfel și în cazul dat, rezultatul a fost că, Brăteanu m-a autorizat să eu contact cu cercuri francmasonice, spre a le informa în sensul intereselor noastre românești. Printr-un profesor al universității din București, vechiu distins luptător al cauzei naționale, am făcut cunoștință cu redactorul politic Huard al ziarului „Le Temps” (oficiosul guvernului francez). Huard era șeful lojei „Ernest Renan”. Dânsul mi-a dat toate informațiile referitor la francmasonerie, invitându-mă să intru, împreună cu câți-va prieteni, fiind singură delegația română la Conferința de pace, care nu are nici un membru francmason, în șirul ei.

I-am referat lui I.I.C. Brăteanu și, în urma hotărârii sale, ne-am înscris în loja Ernest Renan, mai mulți înși”¹.

Procarlismul și mesajul antimasonic. Semne ale activității masonice ale lui Vaida Voevod nu mai pot fi urmărite și atestate documentar dincolo de granița anului 1929. Revenirea în țară a regelui Carol al II-lea - de care cercurile masonice nu au fost străine - a produs o adevărată schimbare în activitatea francmasoneriei din România.

În „Cuvântare către națiunea română”², cu prilejul alegerilor parlamentare din anul 1937, Vaida Voevod afirma că înscrierea sa în loja pariziană fusese făcută din necesități diplomatice. Citatele strânse în rândurile acestei cărți fac parte din discursurile rostite de omul politic între anii 1930-1937, ca președinte al „Frontului Național”:

„Eu am văzut multe în viață și pe toate le-am studiat cu ochii mei, nu din auzite. Eu am fost și francmason ! Eram cu Ionel Brătianu la Paris și pentru că majoritatea delegaților la conferința păcii, erau masoni, a trebuit de circumstanță, să îmbrac și eu pielea lor. Acolo am văzut cu ochii mei că francmasoneria franceză, este jidovită, că ea trăiește în frăție de cruce cu Moscova și cu marele capitalism internațional evreiesc.”³

Îndemnul la o atitudine radicală față de „cercurile oculte ale francmasoneriei”, poziția sa antisemită, devin un leit-motiv al discursurilor pe care le rostește:

¹ANFJS, Fond „Alex. Vaida Voevod”, act nr. 18, filele I-II.

² A se vedea Alex. Vaida Voevod: *Cuvântare către națiunea română*, editată de domnii dr. Adam Popa și Liviu Hulea, Ed. Ofensiva Română, Cluj, P. Unirei 27, 1937.

³*Ibidem*, p. 59.

*„Nu ne lăsăm impresionați nici de neofiții ultranaționalismului, tot cum nu ne lăsăm impresionați nici de cercurile oculte ale francmasoneriei, nici de membrii alianței israelite universal, nici de bancherii darnici în subvențiuni dizolvante de conștiințe”.*⁴

Poziția regelui Carol al II-lea și legăturile sale cu francmasoneria pot ridica semne de întrebare în legătură cu cea a lui Vaida Voevod, declarant procarlist convins și distanțat de Ordinul masonic. Spuneam aceasta, întrucât încă din ianuarie 1934, prin „omul de casă” al Elenei Lupescu, francmasonul Ioan (Jean) Pangal, regele a sondat grupurile masonice din Franța asupra problemei instaurării unui regim autoritar în România, opus Gărzii de Fier⁵. A primit un răspuns favorabil.

Într-o scrisoare din 6 iunie 1934⁶ a mareșalului Averescu către regele Carol al II-lea, se vorbește despre formarea unui nou guvern, urmare a unei audienței din 1 iunie a lui Jean Pangal. Se elimină, însă, existența unei crize politice, ce s-ar fi putut declanșa pentru că „domnii Vaida Voevod și Dr Angelescu au refuzat să intre în guvern”. Este evident că legătura între rege și mareșalul Averescu, posibil candidat la funcția de prim-ministru pentru formarea noului guvern, se ținea prin Jean Pangal. Alexandru Averescu acceptase intrarea în guvern a lui Vaida Voevod și a lui dr. Angelescu, ca miniștri de stat fără portofoliu, dar Constantin Argetoianu i-a transmis lui Averescu că refuzul lui Vaida Voevod este argumentat din punct de vedere politic: *„este mai bine să rămână pe dinafară, căci intrând în guvern s’ar fi putut ca partidul să-l părăsească și să urmeze pe dl Maniu”*.

Constantin Argetoianu, Alexandru Averescu, Octavian Goga - toți aparținând Ordinului masonic, ca de altfel și Jean Pangal, care încercase unificarea lojilor din România - au susținut instaurarea regimului autoritar carlist și apoi înființarea Frontului Renașterii Naționale (Decretul-lege din 15 decembrie 1938).

La început Alexandru Vaida Voevod s-a îndoit de viabilitatea unei alternative politice cu partid unic, dar nu a fost împotriva unui astfel de partid⁷. Criticile sale, chiar ca susținător inițial al proiectului, vor viza traseismul politicienilor către acest partid: *„Ca să fie renaștere trebuie să fi murit ceva. Ce a murit ? Când toți vechi politicieni sunt azi fruntașii Frontului.”*⁸

⁴*Ibidem*, pp. 64-65

⁵*apud* Radu Florian Bruja: *Originea și înființarea Frontului Renașterii Naționale*, în „Codrii Cosminului”, nr. 10, 2004, p. 231. (pp. 231-240)

⁶ANFJS, Fond „Alex. Vaida Voevod”, act nr. 18 (dactilografiat), filele 140-141.

⁷Radu Florian Bruja, *op. cit.*, p. 235.

⁸*Ibidem*, p. 237.

Deși era anul 1937, când România nu avea încă o poziție clară progermană, Vaida Voevod transmitea mesaje care încurajau orientarea țării spre Axă, susținea acțiunile legionarilor lui Corneliu Zelea-Codreanu (*„Am recunoscut întotdeauna meritele lui Corneliu Zelea-Codreanu, în ceea ce privește năzuința lui de a realiza o încheiere, a spiritului național, care era strict necesară”*), mesaje care puneau într-un con de umbră și sub un mare semn de îndoială activitatea și scopurile Francmasoneriei:

„De ce spumegă atât de nesăbuit jidovimea, bolșevismul și francmasoneria împotriva lui Hitler ? (...)

Orice s’ar spune, adevărul este acesta: dacă n’ar fi fost Italia lui Mussolini și Germania lui Hitler, Franța astăzi ar fi fost de mult bolșevizată, iar țara noastră desființată de pe harta lumii. (...)

La 18 Octombrie anul 1935 am precizat la Cluj că, „toți francmasonii și comuniștii, sunt împotriva lui Mussolini, făcând totul ca să-l distrugă.”⁹

Exista deja o linie politică creionată prin propriul partid (Frontul Românesc), care îl distanța clar pe Vaida Voevod de idealurile Francmasoneriei și prin care își căuta locul în cercurile procarliste:

„(...) dar împotriva „Frontului Românesc” a fost pusă pe linia de tir chiar și Liga Națiunilor. Ce are Liga cu problemele noastre interne ? Nu cu Liga națiunilor ne apărăm noi granițele, ci cu oastea românească. Noi nu ne putem încrede decât în puterile noastre trupesti și sufletești. Să lăsăm Liga să moară sau să trăiască în tăcere și noi să ne construim un alt ideal, idealul disciplinei sufletești provăzute cu scule, cu tunuri, mitraliere, cartușe, tancuri și aeroplane și să solidarizăm pe fiii neamului nostrum în voința de a trăi și stăpâni această țară. Să sperăm că o personalitate cu mână puternică, cu voință de fier, va dirigeri conducerea înarmării țării, conducerea tineretului și diplomației. Această personalitate, căreia îi dorim să trăiască mulți ani, este M. S. Regele Carol al II-lea. (...)”¹⁰

Pentru a-și consolida poziția politică în fruntea partidului înființat după „divorțul” de Maniu, Vaida Voevod avea nevoie de susținerea politică a „blocului” procarlist și, în acest scop, se delimita de linia conciliatoristă a lui Tătărescu și Titulescu:

⁹ ANFJS, Fond „Alex. Vaida Voevod”, act nr. 18 (dactilografiat), p. 146.

¹⁰ Ibidem, p. 148.

*„Trimit compătimirile mele integrale d-lui Tătărescu pentru umilința pe care trebuie să o înghită zilnic din cauza tuturor aberațiilor pe cari le comite d. Titulescu de dragul prieteniei lui cu Litvinov și cu Leon Blum”.*¹¹

Să nu uităm că Nicolae Titulescu a fost un membru marcant al francmasoneriei românești. Relația lui Titulescu cu Leon Blum întărește convingerea de credință a acestuia în Francmasonerie.

Să fi fost marcat atât de puternic Alexandru Vaida Voevod de interesul de a se afla la putere ? Acesta să fi fost motivul pentru care s-a raliat și politiciii legionare, printr-un mesaj antisemit, antibolșevic și antimasonic ?:

*„(...) În fața inamicului bolșevic, francmason și strein, le spun Românilor de pretutindeni: să nu ne mai spurcăm în fața dușmanilor noștri, să nu mai facem politicianism divizionar, să nu mai tolerăm hoțiile și cu toții să ne dăm mâna pentru a birui cât mai curând.”*¹²

*„La luptă deci împotriva forțelor satanice ale bolșevismului și francmasoneriei evreiești, cari ștau strâns în conjurație ca să distrugă popoarele și implicit poporul românesc.”*¹³

În apărarea propriei cauze. *„Fr. Masoneria română nu mai exista de mult, când rebeliunea¹⁴, căutând se imite statele cari au dispus de organizații, cu adevărat periculoase pentru corpul națiunii, a făcut război contra Fr. Masoneriei române inexistente. Neexistând însă în România nici un rest din ceea ce fusese moftul masonic, fiind disolvate și autodisolvate toate lojile, oamenii rebeliunii s’au apucat de persecutarea foștilor unora dintre foștii Fr. Masoni. Acest hienism și-a găsit apogeul în broșura Dlui Toma Petrescu: „Conspirația Lojilor, francmasonerie și creștinism”. Nu mă voi ocupa acum cu non-valoarea literară-științifică a publicației. Volumul grăiește prin sine însuși. Tendința, prea neacoperită, este însă vădită, de a prezenta masoneria română ca tot ce poate fi mai primejdios pentru naționalismul românesc și pentru creștinism. Astfel scopul broșurei este, să presinte pe foștii Fr. masoni – nemaexistând Fr. masonerie în România – ca elemente detestabile,*

¹¹*Ibidem*, p. 151.

¹²*Ibidem*, p. 156.

¹³*Ibidem*, p. 157.

¹⁴Rebeliunea legionară din ianuarie 1941, după reprimarea căreia Ion Antonescu a pus capăt colaborării cu legionarii și, în acest fel, Statului Național-Legionar.

antinaționale, anticreștine, dușmănoase statului și bisericeii, internaționale aservite capitalismului internațional iudaic.”¹⁵

După deconspirarea francmasoneriei din România prin publicarea „Cărții de Aur”, în lunile iunie-iulie ale anului 1941, în două articole publicate în ziarul „Curentul”, Alexandru Vaida Voevod răspunde atacurilor lui Toma Petrescu și continuă negarea apartenenței și activității în lojile masonice din România. Acest fapt este fapt explicabil, pe de o parte de contextul politic intern și internațional: pe plan intern legionarii și conducătorul statului, Ion Antonescu, au declanșat acțiunea de dezavuare și devoalare a francmasonilor; în plan internațional, România se alătură acțiunile militare alături de Germania și celelalte forțe ale Axei, împotriva Rusiei Sovietice.

Într-o serie de articole, pe care le vom prezenta *in extenso* în continuare, precum și în memoriile pe care le publicăm la finalul cărții integral, Vaida Voevod reafirma că a făcut parte ca simplu membru din loja „Ernest Renan” din Paris *„timp de 5-6 luni, pe vremea Conferinței de Pace din 1919, cu aprobarea, dacă vreți din însărcinarea șefului meu de atunci, president al consiliului de miniștri și prim delegat al României la acea Conferință, I.I. C. Brătianu”*.

De la finele anului 1940 relațiile dintre Ion Antonescu și legionari se deteriorau vizibil, atingând apogeul în ianuarie 1941, când avea loc cunoacuta „rebeliune legionară”¹⁶. Horia Sima, căpitanul legiunii în acea perioadă, scria:

*„În această atmosferă tulbure de la începutul lunii Ianuarie tot din inițiativa lui Stângă și fără vreun ordin de la superiorii lui, agenții de la Prefectura de Poliție au făcut o descindere la loja masonică centrală din București, unde au confiscat arhiva și actele ce le-au găsit. (...) Documentul cel mai important era „Cartea de Aur” a lojii masonice, cu semnăturile tuturor membrilor. Venerabilul acestei loji era Jean Pangal, cunoscut ca figura cea mai reprezentativă a ordinului masonic din România.”*¹⁷

După plecarea lui Carol al II-lea, care abandonase tronul la amenințările legionarilor și apoi proclamarea „Statului Național-Legionar”, poziția lui Pangal și influența sa în cercurile

¹⁵ ANFJS, Fond „Alex. Vaida Voevod”, act nr. 18, fila VII.

¹⁶ Zilele de 21-23 ianuarie 1941 au reprezentat perioada confruntării violente dintre Garda de Fier și Ion Antonescu, consemnând sfârșitul Statului național legionar, care luase naștere la 14 septembrie 1940.

¹⁷ Horia Sima, *Era Libertății. Statul Național Legionar*, vol. II, cap. V „Faza provocărilor”, 14.

Descinderea în loja masonică: http://www.fgmanu.ro/Carti/337/capitol_75;
<http://www.miscarea.net/era-libertatii2a.htm>

politice decăzuse. Procarlismul său și implicarea politică au dăunat Ordinului masonic român.

Horia Sima a menționat numele unor francmasoni care au desfășurat o intensă activitate politică, dovedind că are cunoștință de activitatea acestora, dar prin ceea ce afirmă provoacă și nedumerire. Numele lui Vaida Voevod, alături de ale lui Octavian Goga, C. Argetoianu, C. Angelescu, a căror semnături au fost regăsite în „Cartea de Aur”, sunt în concordanță cu adevărul:

(...) „Am început să răsfoiesc „Cartea de Aur”, pentru a descifra iscăliturile. Cei mai mulți semnatori erau persoane necunoscute, în sensul că nu auzisem de ele să se manifeste în viața publică. În schimb, printre membrii lojii masonice figurau mari personalități ale vieții politice românești. Am întâlnit numele lui Dr. Alexandru Vaida Voevod(s.n. G.B.), Dr. Constantin Angelescu, Octavian Goga, C. Argetoianu și alții. Nu apăreau numele lui Ionel Bratianu și nici al lui Iuliu Maniu.”¹⁸

Semnăturile celor menționați în „Cartea de Aur” pot fi considerate o dovadă clară a faptului că au participat la activitatea lojei lui Pangal¹⁹. Comentariile lui Horia Sima confirmă starea francmasoneriei din România despre care scria și Vaida Voevod, unele abateri de la normele masonice, precum acordarea gradelor fără respectarea tuturor condițiilor, termenul fiind una dintre acestea:

(...) „Gradul ce-l aveau un Goga, un Angelescu, etc., nu era reglementar. Au fost ridicați direct la rangul superior masonic, fără să mai facă ucenicia gradelor inferioare. Nu erau masoni autentici, formați conform catehismului secret al acestei secte, ci creați ad-hoc, pentru anumite interese. De Vaida Voevod se știa că a intrat în masonerie în 1919, pentru a avea o carte de vizită la Conferința de Pace de la Paris, unde fusese trimis ca delegat al României.”²⁰

Sunt, astfel, recunoscute meritele lui Vaida Voevod la Conferința de Pace de la Paris și reconfirmarea, dacă mai era necesar, a anului în care acesta a fost inițiat în masonerie.

Ce a urmat, poate fi explicat prin atitudinea progermană a conducătorului statului, Ion Antonescu. Horia Sima a dus „Cartea de Aur” lui Ion Antonescu „așa cum cereau relațiile dintre noi”: „Era și Mihai Antonescu în cabinetul său. I-am explicat ce s-a întâmplat și am

¹⁸*Ibidem.*

¹⁹Există obiceiul ca la intrarea în Templul lojei să fie pus un registru în care membri prezenți sau invitații semnavă, dovedind astfel prezența la Ținuta rituală.

²⁰Horia Sima, *op. cit.*, în *loc. cit.*

început să o frunzărim împreună. Am observat că Mihai Antonescu era agitat și nervos. La fiecare pagină tresărea. Aștepta să-i citim numele în „Cartea de Aur”?

Când s-a pus problema ce facem cu ea, eu am vrut să o rețin câțva timp, pentru a o examina mai cu de-amănuntul. Mihai Antonescu s-a opus, spunând că el fiind Ministrul Justiției, este de resortul lui să cerceteze documentul și să-și pună concluziile. Generalul Antonescu s-a atașat părerii lui și neavând încotro, le-am lăsat „Cartea de Aur”.²¹

Lista cu numele francmasonilor români a fost publicată din ordinul lui Ion Antonescu, dar nu integral. „Mă găseam în Germania pe atunci și citind-o în ziare, mi-am dat seama că lista fusese în prealabil epurată. Multe nume nu figurau”, arată Horia Sima. Și înainte și după punerea în circulație a listei, Ion Antonescu a ordonat excomunicarea din viața publică sau epurarea din armată a mai multor francmasoni. Bazându-se pe Serviciile Secrete de Informații și pe Eugen Cristescu, el a „extras” mai multe nume din listele cu masoni care circulau în 1940-1941 și le-a ocultat.

În interesul căror politicieni a fost „epurată” lista înainte de a fi publicată ? Reamintim că unul dintre motivele declanșării rebeliunii legionare în 21 ianuarie 1941 a fost menținerea ca subsecretar de stat la Ministerul de Interne a lui Alexandru Rioșanu, acuzat de legionari că este francmason²². Antonescu nu numai că nu l-a demis, dar i-a ordonat să se implice în conducerea represiunii împotriva rebelilor legionari. În opinia lui Horia Sima, Ion și Mihai Antonescuau consimțit să dea publicității listele cu membrii lojii masonice din capitală, probabil pentru a demonstra germanilor că nu doar legionarii ci și ei sunt contra masoneriei, pentru „a-și asigura mai departe grațiile Berlinului.”

Epurarea listelor a stârnit revolta lui Vaida Voevod, care dând ca exemplu numele lui Octavian Goga, scria: „Urmează apoi un capitol ~~fină~~ cu titlul „tablou de membrii ai Asociațiunilor francmasonice din România”. Acest „de” – nu „al” membrilor ci de membri – înseamnă că, Dl T. Petrescu, pe unii i-a protejat, nepublicându-le numele.

Dovada oficială e însăși „rezoluția Dlui Ministru Mihai Antonescu, care a ordonat să se publice lista tuturor francmasonilor, fără excepție”. Cu toate acestea Dl Petrescu nu a

²¹ Ibidem.

²² Toma Roman Jr.: Mareșalul Antonescu și Masonii. <http://www.stelian-tanase.ro/maresalul-antonescu-si-masonii/>

publicat numele unora, de ex. ale lui Octavian Goga și Irineu Mihăilescu ș.a.”²³

A fost omisiune datorată lui Toma Petrescu sau urmare a ordinelor lui Ion Antonescu ? Putem face un scurt comentariu. Octavian Goga murise în anul 1938, la 7 mai. A vrut Ion Antonescu să apere memoria lui Goga, care se pare că a fost otrăvit din ordinul regelui Carol al II-lea ?²⁴ Este posibil ca Octavian Goga să își fi dat demisia din perspectiva viitoarelor sale acțiuni politice de extremă dreaptă, adeseori însoțite de acțiuni și măsuri antisemite, la fel ca și Alexandru Vaida Voevod, intrând astfel în contradicție cu orientarea francmasoneriei. În acest plan atitudinal, poziția lui Goga se aseamănă cu cea a lui Vaida Voevod.

„Dosarul masoneriei” și cartea publicată de Toma Petrescu, care conținea listele francmasonilor români, a determinat o atitudine critică din partea lui Constantin Argetoianu, care la 16 iunie 1941, scria: *„O ignominie. Pune în sarcina Masoneriei Naționale prostiile și porcăriile Marelui Orient. Face cu noi și cu evreii din Marele Orient o salată în care nu se mai cunoaște nimic. Nu găsesc nici pe Goga, nici pe Gh. Brătianu, nici pe Ică Antonescu. În România, Masoneria a fost o caraghioasă imitație din străinătate, dar fără vlaga sau scopurile de acolo. Noi, câțiva, am intrat în ea ca să putem servi țara printr-înșă în țările occidentale, unde era într-adevar o forță”* (Constantin Argetoianu: *Însemnări zilnice*, vol. IX, Editura Machiavelli, 2008.)

Revenim la epurarea listelor, de care interesat era și Mihai Antonescu, întrucât Argetoianu introduce elemente noi în ecuația problemei. El menționează și un nume care din relatările lui Horia Sima, ar fi stârnit o oarecare furtună: prezența lui Ică / Mihai Antonescu în Ordinul masonic român (*„Era și Mihai Antonescu în cabinetul său. I-am explicat ce s-a*

²³ ANFJS, Fond „Alex. Vaida Voevod”, act nr. 18, fila VIII.

²⁴ A se vedea pe larg, Dan Brudașcu: *Octavian Goga – otrăvit din ordinul lui Carol al II-lea*, în „Seculum”, nr.4/2006. Afirmând cu autoritate că moartea lui Octavian Goga s-a datorat unei otrăviri administrate din ordinul regelui Carol al II-lea, autorul îl menționează ca autor pe Sebastian Bornemisa, om politic și membru al P.N.Ț, membru într-o lojă francmasonică din România. Justificarea acestei crime ar constitui-o faptul că Octavian Goga își dăduse demisia din rândurile francmasoneriei în anul 1933. Ca o mărturie a acestei demisii stă scrisoarea de răspuns a lui Jean Paul, datată „București, 25 noiembrie 1933”, care îl asigură pe O. Goga că va supune cererea lui, urgent, deliberării forurilor competente masonice. Dan Brudașcu indică aici un articol publicat de Mircea Popa în „Curierul Primăriei municipiului Cluj-Napoca” (an VII, nr. 331, 16 iulie 2001), intitulat „Octavian Goga – francmason”. Nu există în viața politică românească situații în care francmasoneria a dispus suprimarea fizică a unui membru al său. A se vedea și: Dan Brudașcu, *Octavian Goga și francmasoneria*, în: Tudor Sălăgean, Marius Eppel (coord.), op. cit. Pp. 193-212; *Idem*: în „Cetatea Culturală”, Revistă de cultură, literatură și artă, Seria a III-a, an VIII, nr. 3(63), martie 2007, Cluj-Napoca, pp. 62-75.

întâmplat și am început să o frunzărim împreună. Am observat că Mihai Antonescu era agitat și nervos. La fiecare pagină tresarea. Aștepta să-i citim numele în „Cartea de Aur”?)

Pentru a se proteja de urmările publicării acestor documente, Vaida Voevod a intrat într-o lungă polemică cu Toma Petrescu. Despre afilierea sa și oportunitatea inițierii în francmasoneria franceză în loja „Ernest Renan” din Paris, în interesul României, Alexandru Vaida Voevod a publicat un articol în ziarul „Curentul” (21 iunie 1941), intitulat „O scrisoare a d-lui dr. Alex. Vaida Voevod. Rostul prezenței într-o lojă francmasonă a fostului prim ministru”²⁵. El dă un răspuns bine argumentat lui Toma Petrescu, autorul cărții „Conspirația lojilor - Francmasonerie și creștinism”, publicată în 1941 și reeditată până în 1944 de trei ori. Cartea cuprindea o listă cu numele a aproximativ 1500 de francmasoni.

„Stimate Domnule Petrescu,

În cartea Dvs. „Conspirația Lojilor, Francma-sonerie și Creștinism” este publicat ca francmason și Alex. Vaida Voevod, fost prim ministru... Trebuie să constat și să vă rog să vă documentați că, eu, niciodată n’am făcut parte din francmasoneria română (care a fost un mare moft, lucru constatat de mine în calitatea mea de fost ministru de interne), n’am cerut niciodată înscrierea mea, n’am fost niciodată primit în sânul ei, astfel că n’am putut fi în situația de a presta vreun fel de jurământ, sau de a dobândi merite spre a fi avansat la vreun grad fie 1, fie 33, ca demnitar francmasonic.

În schimb am făcut parte ca simplu membru din loja Ernest Renan la Paris, timp de 5-6 luni, pe vremea Conferinței de Pace din 1919, cu aprobarea, dacă vreți din însărcinarea șefului meu de atunci, president al consiliului de miniștri și prim delegat al României la acea Conferință, I. I. C. Brătianu.

Acest fapt era de altfel îndeobște cunoscut, deoarece în Campania mea dusă ani de zile contra jidovismului în România și pentru primatul elementului românesc, am subliniat nu odată în fața a zeci și sute de mii de români, că: „Eu am văzut multe în viață și pe toate le-am studiat cu ochii mei, nu din auzite. Am fost și francmason. Eram cu Ionel Brătianu la Paris și pentru că majoritatea delegaților la Conferința Păcii erau masoni a trebuit, de circumstanță, să îmbrac și eu pielea lor. Acolo am văzut cu ochii mei că francmasoneria franceză este jidovită, că ea trăește în frăție de cruce cu Moscova și cu marele capitalism internațional evreesc”. (Din „Cuvântarea către Națiunea Română, 1937”)

²⁵Curentul, anul XIV, nr. 4793, 21 iunie 1941.

Dacă acest fapt este de calificat ca antinațional, anticreștin și antipatriotic, ori ca un real serviciu adus intereselor noastre de Stat și Neam, rămâne să fie stabilit de erudiții, cari vor scrie istoria critică a acelor timpuri, fără preocupare și liberi de orice pornire patimașe, când se vor fi împlinit vremurile.

Primiți vă rog, asigurarea considerației mele.

Alexandru Vaida Voevod

14 iulie 1941”.

Răspunsul imediat a lui Toma Petrescu este nu doar lipsit de realism, dar și derutant pentru cei care nu cunosc activitatea lui Vaida Voevod la Paris și momentul – cât se poate de potrivit pentru România – în care el și ceilalți șase români din delegația ardeleană au cerut să fie inițiați în Loja „Ernest Renan”, înaintea semnării Tratatelor de Pace cu Austria și cu Ungaria:

„D. dr. Alex. Vaida Voevod afirmă prin scrisoare de mai sus că n’a făcut niciodată parte din francmasoneria română. D-sa recunoaște că a fost membru într’o loje masonică din Paris „5-6 luni de zile” în timpul Conferinței de Pace din 1919, cu aprobarea fostului președinte al consiliului de miniștri I. I. C. Brătianu.

Să-mi îngăduie d. Vaida Voevod să-i reamintesc că data exactă a inițierii d-sale nu a fost în timpul Conferinței de Pace în 1919 – ci cu doi ani mai târziu în 1921, după cum ne informează buletinul oficial al Marelui Orient Francez în: „Compte Rendu des travaux du Grand Orient” din 1921 pag. 9 unde citim: „Fr.: Marcel Haurt, semnalează că L.: „L’effort” al cărui Venerabil este, a inițiat mai multe personalități importante din România, în special pe Fr.:VAIDA VOEVOD fost ministru.

A doua afirmație a d-lui Vaida Voevod, că n’a făcut parte din francmasoneria română e desmințită de documentul oficial al Marei Loji „Naționale” care este publicat în lucrarea mea „Conspirația Lojilor” și din care se constată că a fost investit pe viață cu titlurile și gradele câștigate în francmasonerie în calitate de membru „Emerit”.

Acest document datat din 1923 – sub formă de Decret – și de care d. Vaida nu amintește nimic în scrisoarea d-sale ne face să regretăm că nu putem trage o concluzie precisă asupra motivelor și sincerității cu care a intrat și părăsit francmasoneria.”

În manuscrisul pe care îl publicăm integral în acest volum (îl numim „Manuscrisul sibian”), Vaida Voevod revine în mod constant asupra acestor aspecte. La fel de importante sunt și articolele din presă, în care fostul prim-ministru polemiza deschis cu Toma Petrescu.

Într-un alt articol publicat în ziarul „Curentul”, intitulat „*Francmasoneria română, un mare moft*”, Alexandru Vaida Voevod revine insistent cu laitmotivul refuzului său de a se alătura francmasoneriei române, care era în opinia sa nu era organizată și condusă serios. Cu privire la datele pe care le amintește, ne putem întreba: confuzie sau adevăr ? În opinia noastră, deși nu recurge la o argumentare complexă, menționarea anului 1923 este o greșală neintenționată, fiind vorba, desigur, de anul 1929. Anul 1920, care corespunde revenirii în țară, este cel corect:

„Nu se achitau taxe, nu se adunau membrii în număr reglementar spre a ține ședințe... Concluzia este: Din 1920 am rupt orice legătură cu loja Ernest Renan, din Paris, singura lojă unde mersesem în condițiile arătate și din care lojă, în 1923 am fost radiat, după ce din 1920 nu mai dădusem nici un semn de viață pentru ei și nu mai achitasem nici taxele reglementare. Nu am mai fost în altă lojă franceză. În francmasoneria română n-am fost niciodată.”

Între declarațiile lui Vaida Voevod și documentele existente în „Fondul Alexandru Vaida Voevod” din arhive, există unele inadvertențe care ar putea lăsa loc unor interpretări defavorabile omului politic și francmasonului Vaida Voevod. *Carte d'identité Maçonique* eliberată de loja „Ernest Renan” din Paris pe numele lui Alexandru Vaida Voevod este timbrată și ștampilată pe trei trimestre ale anului 1921. Scrisoarea adresată lui Vaida de către *Cabinet Du Vénérable* al lojei „Ernest Renan”, în care este apreciată activitatea sa din Parlamentul României, este datată „Paris, 22 februarie 1928”. Sunt mărturie și celelalte documente din „Fondul Vaida Voevod”, inclusiv propria mărturisire că a fost radiat în 1929 pentru neplata cotizațiilor. Toate acestea lasă să se înțeleagă că legăturile cu francmasoneria franceză au durat până în momentul radierii din 1929 și că nu a activat în francmasoneria română.

Nici o altă sursă nu indică acel „*Compte Rendu des travaux du Grand Orient*” din 1921, menționat de Toma Petrescu, cu un text care nu numai complică lucrurile, dar le deformează total. Marcel Huart este indicat aici în mod eronat Maestru Venerabil al Lojii „L'effort” în momentul inițierii lui Vaida Voevod („*Fr.: Marcel Huart, semnalează că L.:*

„L’Effort” al cărui Venerabil este, a inițiat mai multe personalități importante din România, în special pe Fr.: VAIDA VOEVOD fost ministru.”)

Puse alături, textele publicate cu privire la demersurile prealabile și procedura de inițiere, care cuprind scrisori, petițiuni de inițiere, invitația la audieri a celor șapte membri ai delegației ardeleni, etc. se contrazic flagrant. Este puțin probabil ca Marcel Huart să fi „uitat” că el a consacrat și proclamat drept mason în gradul de ucenic pe Alexandru Vaida Voevod sau că a fost Venerabil al lojei „Ernest Renan” și nu al lojei „L’Efort” !

Negarea activității francmasonice din România de către Vaida Voevod devine o problemă importantă de studiu și destul de sensibilă în lumina datelor din „Cartea de Aur” a masoneriei. Atunci, datele furnizate de Toma Petrescu cu privire la activitatea în Suremul Consiliu a lui Vaida Voevod și gradul sublim 33 invocat, pot fi acceptate ca adevărate ? Este real *Raportul* din 1936²⁶ ?

În „manuscrisul sibian” publicat aici integral, Vaida Voevod argumentează lipsa de realism a datelor avansate de Toma Petrescu în cartea sa: pentru „a ridica efectul senzațional al broșurei sale, Dl Petrescu adaugă o serie de clișee. Între acestea sunt două mai senzaționale.”²⁷ Un decret „facsimilat, declară: „Din cauze cu totul independente de voința lor, P.P. Iel. (?) și P.P. P.P. F.Fr. Pantelimon Halipa 33. și Alex. Vaida-Voevod 33, ne mai putând participa la lucrările Supremului Consiliu sunt proclamați în vot unanim ca Membri Emeriți” la 21 Iunie 1923.”

Ca să participe la lucrările Supremului Consiliu, Vaida Voevod trebuia să facă parte din francmasoneria românească. El cere dovezi că ar fi fost „înscris în vre-o loje românească, că am activat, participând la o singură ședință Fr. masonică.” Declară că ar fi fost onorat să fie ridicat în sublimul grad 33 („De onoarea avansării mele la gradul 33 în masoneria românească, după ce nici din cea franceză nu făceam parte nu am avut cunoștință până la publicarea facsimilului „Decret” din broșura Dlui T. Petrescu.”²⁸). Consideră că acel Decret facsimilat este fals („În acest caz cum se califică „decretul” facsimilat ?”) și nu poate fi dovada apartenenței sale la francmasoneria ro-mână.

Dacă unele informații ce aparțin istoricilor pot fi acceptate, cum de exemplu faptul că în anul 1925 primea corespondență de la Comitetul Permanent al Federației Lojilor de sub

²⁶ Articol publicat în „Revue International des Societes Secretes”, nr. 3 / 1 ianuarie 1936, Paris.

²⁷ ANFJS, Fond „Alex. Vaida Voevod”, act nr. 18, fila IX.

²⁸ *Ibidem*, filele IX-X.

auspiciile Marelui Orient al Franței din România (15.08.1925), în acea perioadă fiind încă membru activ al lojei „Ernest Renan” din Paris, indicarea sa ca Mare Orator Adjunct în anul 1928 (în acest an fiind tot membru al lojii pariziene ar fi fost membru în Supremul Consiliu al Marelui Orient al Franței !) sau faptul că în anul 1930 primea corespondență de la Supremul Consiliu de gradul 33 din România, sub semnătura lui Jean Pangal, sunt, în opinia noastră neconcludente²⁹.

Ce alte documente le susțin ? Documentul care pare că „spulberă” toate argumentele lui Alexandru Vaida Voevod cu privire la apartenența sa la Ordinul masonic român, este „Cartea de Aur”, confiscată de legionari în anul 1941. Vaida Voevod apare între semnatarii acestei „Cărți de Aur”, ale cărei liste au fost puse în circulație cu aprobarea lui Ion Antonescu.

Nu mai revenim asupra analizei, dar este necesar să răspundem la o întrebare: a fost interesat Vaida Voevod de ocultarea adevărului sau de o asumare parțială a acestuia ? Afirmația „*am făcut parte ca simplu membru din loja Ernest Renan la Paris, timp de 5-6 luni...*” trebuie interpretată, cu siguranță, doar în sensul că Vaida Voevod a fost membru al lojii doar în cele 5-6 luni ale perioadei sale de ucenicie, înainte de a i se deschide drumul către gradele supe-rioare.

Este, în schimb, mult mai dificil să reconstituim împrejurările în care a avut loc ruptura dintre Alexandru Vaida Voevod și francmasonerie, dacă aceasta se va fi produs cu adevărat vreodată. Declarațiile sale categorice împotriva francmasoneriei românești – calificată ca fiind „un mare moft” – și a celei franceze – caracterizată ca fiind „jidovită” – au fost făcute, să nu uităm, în iunie-iulie 1941, în perioada extrem de complexă a intrării României, în alianță cu Germania și cu puterile Axei, în războiul împotriva Uniunii Sovietice.

În „Manuscrisul sibian” Vaida Voevod analizează principalele acuze aduse de Toma Petrescu, prin care acesta semnala punctual continuarea activității sale masonice în lojile din România:

„Toată comportarea Dlui Petrescu contra mea se prezintă ca o sistematică inscenare de bârfire și calomnie premeditate și consecvent săvârșită. ~~contra-mea~~. Dovada acestei inscenări premeditate și săvârșite se va dovedi la desbaterea cu martori. Pe lângă aceea prin următoarele:

²⁹ Horia Nestorescu Bălcești, *Ordinul masonic român*, p. 156.

1.) *Dl T. Petrescu dă un colorit oficios publicărei pamfletului său, cerând aprobarea publicărei, prin Dl Prim ministru ad interim și V. President al Consiliului de miniștri, M. Antonescu.*

2.) *publicarea să aprobă, pe lângă condiția că Dl T. Petrescu va publica numele tuturor foștilor membri ai fr. masoneriei române.*

3.) *Dl T. Petrescu nu ține cont de ~~aceasta~~ acest ordin ci pune în vânzare prima ediție a broșurei.”³⁰*

Vaida Voevod nu știa că Toma Petrescu a publicat lista celor 1500 de francmasoni români cu aprobarea lui Ion Antonescu și numai după ce conducătorul statului făcuse o serie de „epurări”. Invocarea aprobării în publicarea listei pare de aceea, acum, pentru noi, lipsită de sens și realism.

Demersurile lui Vaida Voevod de a îndrepta situația creată și de a-și reface imaginea, sunt sortite eșecului. Nicio rectificare nu va fi făcută, chiar dacă Vaida Voevod invoca trecutul său și activitatea politică în serviciul României, pe care Toma Petrescu ar fi trebuit să le cunoască și recunoască:

„(...) 7.) *Întreaga mea activitate în viața ~~mea~~ publică a țării face dovada naționalismului meu cinstit și a vieții mele creștine. Făcând parte din generația tineră Dl Petrescu să face a nu ști nimica despre activitatea mea publică. Nici de luptele mele în cadrele Partidului Național Transilvănean ori în ale P. Național Țărănesc, nici de acțiunea mea organizatorică și de propaganda, pe temeiul programului „Frontului Românesc”.*

De trecutul meu, înainte de România Mare, nu voi pomeni, însă nu se poate ca, un înalt funcționar să fi ajuns la postul ce’l ocupă și la rolul ce’l joacă, ignorând evoluția politică ~~din~~ a Țării din ultimii 20 de ani.”³¹

Vaida Voevod se declară un prozelit al acțiunilor anticomuniste, antisemite și antimasonice, că activitatea lui în aces sens nu se poate compara cu antimasonismul promovat de „antimasonii” din timpul politicianismului de partid:

„Totuși, Dl T. Petrescu să prefăce, în atitudinea ~~sa față~~ ce a dovedit-o contra mea, a nu ști nimic despre faptul că antimasonismul său și al așanumiților „antimasoni” din timpul

³⁰ ANFJS, Fond „Alex. Vaida Voevod”, act nr. 18, fila X.

³¹ *Ibidem*, fila XI.

politicianismului de partide, pe departe nu se poate compara cu combaterea serioasă și documentată desfășurată de mine și cu propaganda afirmată prin acțiunea ce am condus-o desfășurată de mine contra internaționalismului, comunismului, evreimei și franc masoneriei, în marea publicitate. Ca dovadă, alături un exemplar al volumului „Cuvântare către națiunea română”, resumatul discursurilor, pe cari le-am rostit, în adunările de propaganda, în toate orașele mai importante din Țară. Alături și un extras de citate, cari vor putea să-l convingă, până și pe Dl T. Petrescu de calomnie cu câtă lipsă de omenie a perseverat să mă bârfească ce-a comis contra mea.”³²

A vrut să ascundă Alexandru Vaida Voevod faptul că a activat și în Francmasoneria română ? Sunt false documentele invocate și facsimilele publicate de Toma Petrescu ? A omis Vaida Voevod și alte aspecte din viața sa, apartenența la alte Ordine, cum ar fi, de exemplu Ordinul Ioaniților³³, despre care nu se vorbește deloc în nicio lucrare ce îi este dedicată ? Dacă el nu a „abjurat de la francmasonerie”, cum susține Horia Nestorescu Bălcești³⁴, atunci cum putem considera mesajul său profund antimasonic ?

Orientarea procarlistă începând cu anii ‘ 30 ai secolului al XX-lea, a fost gândită de Vaida Voevod tot în termeni naționaliști, ca răspunzând intereselor României în noua configurație politică europeană și mondială:

„Astăzi Germania a luat locul triplicei și, atât situația noastră geografică, pe cât și cea economică și politică pretinde ca, să găsim, în tot mai intima colaborare cu Germania, coordonarea intereselor noastre cu Reichul, bazându-ne viitorul pe clara recunoaștere a realităților și a sincerității sentimentelor reciproce.”

Această schimbare de atitudine este prezentă nu doar în relația sa cu francmasoneria românească ci și cu cea franceză, de care se desprinde cu un an înainte de revenirea lui Carol al II-lea ca monarh al României.

Carol al II-lea a fost înconjurat de francma-soni, sprijinit în politica internă și externă, dar părăsit de o parte dintre aceștia în perioada ce a urmat instaurării regimului autoritar, în

³²*Ibidem*, fila XII.

³³ Se păstrează Diploma de membru al Ordinului Ioaniților, ce i-a fost conferită lui Vaida Voevod: ANFJS, Fond „Alex. Vaida Voevod”, Pachet 30. Diploma este originală, poartă antetul, semnăturile și sigiliul Ordinului, dar nu este datată.

³⁴ Horia Nestorescu Bălcești, *Masoneria o stare de spirit: o ai sau nu o ai. Interviuuri 1993-2002*, București, Centrul național de studii francmasonice, 2002, p. 251.

februarie 1938³⁵. Ion Antonescu a menținut linia progermană, distanțându-se treptat de mișcarea legionară și de Ordinul masonic, abandonând ca și Carol al II-lea francmasoni care obținuseră pentru România trasarea și garanția frontierelor României Mari la Conferința de pace din 1919.

Într-un context politic internațional care impunea României o diplomatie clară, atitudinea fermă a lui Alexandru Vaida Voevod a servit idea-lurilor naționale, cauzei României. Rămân, desigur, întrebări al căror răspuns ar trebui să clarifice poziția sa în cadrul francmasoneriei, atitudinea sa radical schimbată în perioada ce a urmat revenirii în țară a regelui Carol al II-lea. Am încercat să oferim un răspuns pe baza datelor cunoscute. Alexandru Vaida Voevod nu a fost un francmason de conjunctură, iar inițiativa aderării lui și a celorlalți șase membri ai delegației românești a răspuns unui interes politic afirmat și asumat de aceștia. El însuși susține caracterul moral al francmasonilor și verti-calitatea acestora, afirmă o poziție cât se poate de clară în apărarea Ordinului masonic și înțelegerea corectă a rolului acestora în societatea românească:

„Din mosaicul de citate pe cari le grupează Dl T. Petrescu în broșura sa, din afirmațiile pe cari le face și din concluziile ce le trage, rezultă impresia, asupra oricărui cetitor incult și lipsit de judecată critică, parcă, toți acei al căror nume sunt înșirate ~~ar fi~~ în liste „de” Fr. Masoni, ar fi niște complotiști contra statului național și a bisericii creștinismului, mai rezultă că toți aceștia ar întreține relații intime cu „deavolul suprem”, cu „însuși Lucifer” pe care l’ar „chema” și cu ajutorul căruia ar face boscoave cu „cafea”, „ghioc” și alte asemănătoare distracții, usitate de babele de mahala.”

Enigmatic rămâne statutul lui Vaida Voevod ulterior anului 1929, când unele informații și documente îl așează, totuși, în rândul francmasonilor din vârful ierarhiei Ordinului din România.

³⁵ A se vedea studiul Cătălinei Opaschi: *Documente inedite privind activitatea masoneriei în perioada interbelică*, în Tudor Sălăgean, Marius Eppel (coord.), *Masoneria în Transilvania. Repere istorice*, ediția a II-a amplificată și revizuită, Argonaut, Cluj-Napoca, 2009, pp. 179-188.

CHILDHOOD IN WAR TIME. CONSIDERATIONS REGARDING SOME ARCHIVE DOCUMENTS

Corina Teodor, Assoc. Prof., PhD, "Petru Maior" University of Tîrgu Mureș

Abstract: *The present study aimed to analyze aspects of everyday life and that of the children's school in one of the Transylvanian region, based on unpublished archival documents. Although the documents of the Greek-Catholic Deanery of Mureș, housed at the county archives, are providing only some benchmarks about the history of childhood, we consider them useful, somehow complementing what other sources - especially diaries and memoirs - are recording.*

Keywords: *children, World War I, Transylvania, family, social relations.*

Cu toate că a trecut aproape un sfert de veac de când istoriografia română a reluat dialogul cu istoriografiile occidentale, decalajul tematic provocat de deceniile în care istoricii români au scris sub corsetul cenzurii și al unei ideologii dominante, nu a fost întru totul risipit. Dovadă că anumite subiecte, departe de a fi explorate în detaliu, nu beneficiază nici măcar de o lucrare de sinteză. Este și cazul istoriei copilăriei; desigur, într-un fel această absență din peisajul istoriografic românesc se datorează în parte și carenței documentare, dar și decalajului dintre momentele de început ale cercetării acestor teme. În fapt, istoria copilăriei a devenit oficial un subiect de analiză pentru istorici, la Congresul internațional de științe istorice din 1985 de la Stuttgart, când s-au fixat prioritățile unei atare cercetări: istoricii erau chemați să identifice climatul care a influențat evoluția copilăriei, funcțiile multiple, sociale, culturale și psihologice ale copilăriei, atitudinea adulților față de copii și copilărie și nu în cele din urmă, relațiile reciproce dintre adulți și copii în durata lungă a istoriei¹. Doar că scânteia unor astfel de investigații fusese de fapt aprinsă cu mai bine de două decenii în urmă, când Philippe Ariès, interesat de problematica familiei, avusese fericita idee de a realiza o schiță a istoriei copilăriei, în lucrarea sa din anul 1960, *Copilăria și viața familială în Vechiul Regim*. O lucrare care a stârnit suficient de multe polemici în istoriografie prin faptul că a negat existența unor sentimente față de copii în familiile tradiționale până la începutul modernității².

În schimb, în istoriografia română abia în ultimii ani s-au făcut câțiva pași decisivi în vederea recuperării decalajului cercetărilor: dovadă culegerea de studii publicată în anul 2000,

¹Luminița Dumănescu, *Introducere în istoria copilăriei. Trecutul unei discipline de la Ariès la SHCY, în In Medias Res. Studii de istorie culturală*, editori Emanuel Mihalache, Adrian Cioflâncă, Iași, Editura Universității Al. I. Cuza, 2007, p. 24-42.

²Philippe Ariès, *L'enfant et la vie familiale sous Ancien Régime*, Paris, Éditions Du Seuil, 1975, p. 7.

Copilăria și adolescența de altădată, coordonată de Mirela Luminița Murgescu și Silvana Rachieru, care a reunit colaje investigative ale unor tineri fascinați de noua tematică, a copilăriei radiografiate cu ajutorul scrisorilor, interviurilor, fotografiilor, documentelor de arhivă³. Pentru Transilvania modernă, numele tinerei cercetătoare Luminița Dumănescu s-a impus prin cărțile și studiile ce-i poartă semnătura și care reușesc să contureze diversitatea acestui subiect, ce este încă departe de a fi ajuns la punctul final⁴.

Din punct de vedere metodologic, experiența acumulată deja de cercetătorii străini poate fi un catalizator prețios al celor ce nu vor ezita să identifice realități românești ale unei istorii a copilăriei. Voi face acest exercițiu, rezumându-mă doar la realitatea zonală a protopopiatului greco-catolic al Mureșului și la ariditatea unor documente de arhivă. Desigur, neglijând cu bună știință alte izvoare, literare, iconografice, fotografice, care ar putea da mult mai multă „culoare” subiectului, poate că cercul adevărului istoric se va restrânge. În schimb însă, poate va fi mai ușor de identificat modul în care adulții au rezonat în fața a ceea ce arhitectura vârstelor vieții le aducea în intimitate în momentul în care alte ființe de același sânge le populau universul familial. Pentru că, într-adevăr, așa cum istoricii deja au remarcat, istoria copilăriei este în fapt o istorie percepută prin intermediul mărturiilor adulților. O istorie indirectă așadar, în care copiii sunt mai degrabă spectatori fără cuvinte ai propriului destin. Mai degrabă o istorie a felului în care educația, instrucția, vestimentația, jocul - ce rămâne un ingredient indispensabil în rețeta unei copilării fericite, sunt coordonate de adulți. Deși de la început copilăria le-a apărut istoricilor ca un subiect de cercetare extrem de dificil tocmai fiindcă reconstituirea ei se poate face doar prin intermediul urmelor trasate de adulți⁵, s-au găsit aventurieri plini de curaj și intuiție în acest teritoriu. Inspirat a fost Stéphane Audouin-Rouzeau, care într-o lucrare ce a avut ecou în istoriografia occidentală, *La Guerre des enfants: 1914-1918, essai d'histoire culturelle* (Paris, 1993), propunea o analiză a istoriei propagandei de război ce i-a fost dedicată copilului, sondând diversele fațete ale universului cultural pus la îndemâna copilului⁶.

³Mirela Luminița Murgescu, Silvana Rachieru (coord.), *Copilăria și adolescența de altădată*, Iași, Editura Domino, 2003, passim.

⁴ Cf. Luminița Dumănescu, *Transilvania copiilor. Dimensiunea demografică a copilăriei la românii din Transilvania 1850-1910*, Cluj, Editura Argonaut, 2006; Idem, *Universul copilăriei la românii din Transilvania. 1850-1910*, Cluj Napoca, International Book Access, 2008; Idem, *9 ipostaze ale copilăriei românești. Istorii cu și despre copii de altădată*, Cluj Napoca, International Book Access, 2009.

⁵Egle Becchi, Dominique Julia, *Histoire de l'enfance en Occident*, vol. I, Paris, Éditions Du Seuil, 1998, p. 33.

⁶Michel Manson, *Notes critiques*, în *Histoire de l'éducation*, 1994, nr. 61, p. 107-115.

Documentele inedite de arhivă consultate oferă doar frânturi disperate din ceea ce am numi azi o istorie a copilăriei. Dacă încerc să le exploatez în acest studiu este cu o dublă motivație: în primul rând, pentru a înscrie aceste pagini într-un proiect mai amplu, dedicat istoriei protopopiatului greco-catolic al Mureșului la începutul veacului XX. O istorie în care însă nu doar lumea clericală s-a aflat în atenția mea, ci și comunitatea, rurală sau urbană, sfâșiată și ea de decizia arbitrară a înființării episcopiei greco-catolice maghiare de Hajdudorog, și traumatizată de războiul mondial, ale cărui răni s-au prelungit ani înșir. În al doilea rând, fiindcă aceste izvoare, chiar și așa fragmentare, surprind modul frust în care societatea a suportat traumele momentului.

Copilăria de odinioară apare discret în aceste documente, printre alte subiecte, mult mai pregnant conturate. Dar chiar și așa, exercițiul acesta de a asocia sub eticheta copilăriei consemnările păstrate într-un fond de arhivă poate avea un rost în viitoare asocieri și sintetizări pe această temă. Această mică hoinăreală printre documente care au înrămat până în zilele noastre secvențe din ceea ce sub mantaua timpului a fost prima și cea mai fragilă vârstă, copilăria, nu ține seama decât de câteva registre: omit voit, cu câteva derogări, problematica școlii și a școlarilor, ca și pe cea a orfanilor, din aceleași rațiuni, ale grupării în analize distincte, în altă parte, eludez enumerarea banală a numelor copiilor de preoți din protopopiat, așa cum raportările anuale i-au înregistrat câtă vreme se aflau încă în grija părintelui. Rămâne jocul, sub supravegherea oficială, cu un mesaj didactic și social, derogări de la canoane pe care clericii le-au săvârșit, paradoxal cu ajutorul copiilor din preajmă, într-un moment de dezarticulare demografică, în care majoritatea tinerilor bărbați erau înrolați, dispute confesionale în instituțiile de învățământ sau solicitarea consecventă a burselor școlare ce proiectau o lumină neașteptată spre o școlaritate în centrele consacrate din zonă.

Documentele protopopiatului greco-catolic al Mureșului păstrează doar câteva informații marginale despre jocurile din timpul războiului și despre propaganda indirectă făcută prin intermediul lor asupra copiilor; în schimb au reținut modul în care copiii puteau contribui la împlinirea nevoile soldaților. Misiunea asumată de acești fragezi indivizi, coordonați de parohii satului, de a strânge frunze de ceai, este și ea parte a unui discurs oficial asupra războiului, laic și religios deopotrivă. Laic, căci gestul în sine trimitea la lecția amară a supraviețuirii, religios, căci parohul era cel care asocia coordonate morale și biblice unei atari experiențe. Azi am încadra-o în practica voluntariatului poate, în urmă cu un veac ea devenea parte a unei realități expuse în lumina crudă a zilei, acutizată de trăirile personale ale copiilor, ce poate își imaginau zilnic umbrele propriilor tați dincolo de linia frontului.

Experiența războiului a adus mobilizarea periodică a copiilor de școală pentru a participa, sub supravegherea preoților și a învățătorilor, la culesul frunzelor de mure „necesare la facerea de thea pe seama armatei. Fiindcă frunzele trebuie culese nebrumate, îți lăsăm ca numaidecât să faci dispozițiile față de culegerea frunzelor mai pe larg descrise în ordinul, care pentru urgență, se alătură în original”⁷. Acesta era mesajul trimis de la Blaj protopopului greco-catolic al Mureșului, Dionisie Decei, la 13 septembrie 1915, față de care a decis măsuri urgente, cu ajutorul preoților și învățătorilor din protopopiat, de la care cerea cel târziu până la 8 octombrie un raport⁸. Deși nu se păstrează documentele care să ne contureze la cât s-a ridicat recolta în parohii, se pare că practica a continuat și în anii următori, cum o atestă scrisorile venite din partea unor parohi în toamna anului 1916: parohul Octavian Mihălțan din Ceuașul de Câmpie îi scrie aceluiși protopop Decei că la el în comună nu s-au adunat nici gogoase de stejar, nici frunze de mure pentru nevoile armatei⁹. Parohul Ioan Florian din Mădăraș îi răspunde la 8 noiembrie 1916 protopopului că nici la el în parohie nu s-au strâns frunze de mure pentru armată, mai ales că școala era ocupată de armată și elevii nu au avut unde să se adune¹⁰. Mai încurajator a fost răspunsul parohului Mihai Pop Lupu din Șamșud, la 22 noiembrie 1916, care a strâns aproximativ 20 de kg. de frunze de mure, dar ghindă nu, fiind prea puține pădurile de stejar din jur¹¹.

Activitățile care păreau a colora viața școlarilor intraseră deja în practica anuală, după modelul austro-ungar, cum era de exemplu „Ziua păsărilor și a pomilor”, fixată la începutul lunii mai, conform unui circular arhiecezan din anul 1913, în care se rezumă obiectivele principale urmărite: „de a deprinde pe copii încă din cea mai fragedă vârstă, să cruțe paserile și arborii folositori”¹². Ea este invocată de protopopul Decei doi ani mai târziu, în 22 aprilie 1915, cu precizarea adresată parohilor din subordine ca această sărbătoare să se țină și să li se explice celor prezenți „însemnătatea acestei serbări din punct de vedere economic și rezultatele binefăcătoare ale acestei instituțiuni în ființă acum de 10 ani”¹³. Și în anii următori se pare că s-a serbat această zi, cum mărturisesc informațiile disparate din documente, de

⁷ Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Mureș, *Fond protopopiatul greco-catolic Tîrgu Mureș*, dosar 1123, f. 127. Se pare că astfel de măsuri au fost luate încă din toamna anului 1914 conform unui răspuns păstrat din partea parohului Nicolae German din Săbed, ce raporta strângerea a 11 kg. de frunze uscate (*Ibidem*, dosar 1098, f. 29).

⁸ *Ibidem*, dosar 1123, f. 127 v.

⁹ *Ibidem*, dosar 1147, f. 47.

¹⁰ *Ibidem*, dosar 1147, f. 48.

¹¹ *Ibidem*, dosar 1147, f. 51.

¹² *Ibidem*, dosar 1072, f. 2.

¹³ *Ibidem*, dosar 1136, f. 47.

exemplu cele semnate de Ioan Butnariu, învățător în Oroiu Secuiesc, care rezuma câteva detalii pedagogice legate de modul în care a organizat ziua de 5 mai 1917, sub semnul acelei sărbători: „am făcut excursiune școlară și ajungând la locul destinat, după ce copiii s-au recreat, le-am dat voie să se joace. În urmă, i-am adunat în jurul meu, le-am spus scopul ieșirii noastre în aer liber și am accentuat mai cu seamă însemnătatea arborilor și folosul cel mare pe care ni-l aduc paserile”¹⁴.

Jocul, a cărui esență în context cultural a fost descifrată de istoricul olandez Johan Huizinga, ni se revelează ca un „intermezzo al vieții cotidiene, ca un răgaz”¹⁵. El ne apare, indiferent de conjunctura cronologică, în asociere cu gradul de libertate pe care îl presupune și cu utilitatea sa, aceea de a produce plăcere actorilor prinși în ceremonialul ludic. Dar eludarea barierelor vârstelor și insinuarea în atmosfera ludică a adulților determină reacții prompte din partea autorităților. Astfel, prim pretorul plasei Mureș se adresa la 15 iulie 1921 secretarilor comunali cerând să stopeze prezența băieților și fetelor sub 15 ani la jocul adulților, în caz contrar fiind pedepsiți părinții lor: „iar de altă parte mă voi afla în neplăcuta situație de a opri și interzice orice joc a adulților, întrucât aceștia ar tolera în mijlocul lor tineretul sub 15 ani. Dat fiindcă însă fetițele se dezvoltă mai curând, întrucât părinții ar dori ca fetițele lor să ia parte în jocul adulților, aceștia din caz în caz se vor adresa individual către senatul scolastic, care singurul va fi în drept a decide și a absolve pe respectiva fetiță de sub această opreliște”¹⁶.

Adiacent, decizia protopopului Dionisie Decei de a trimite o circulară parohilor la 26 decembrie 1922, demascând obiceiuri ce nu ar trebui să se mai perpetueze, reflectă prelungirea acelorași obiceiuri: căci duminicile și de sărbători copiii școlari participă la jocuri „chiar în crâșme, iar la Crăciun, cu ocazia colindului, se văd adeseori pe ulițele satelor școlari beți și dezbrăcați de orice sentiment de pudoare”¹⁷. Ca atare, e de înțeles preocuparea sa de a stopa această atitudine, chiar sub rezerva pedepsirii părinților, în cazul perpetuării ei¹⁸.

Vremurile nefaste ale primului război mondial au pus nu o dată parohii în fața unor situații limită, precum cele ce decurgeau din lipsa cantorilor, în mare parte înrolați pe front, și au condus la soluții în extremis, cum era și cea sugerată de Vasile Suciu, pe atunci vicar

¹⁴*Ibidem*, dosar 1185, f. 70.

¹⁵Johan Huizinga, *Homo ludens. Încercare de determinare a elementului ludic al culturii*, București, Editura Humanitas, 1998, p. 49.

¹⁶Arhivele Naționale ale României, Serviciul Județean Mureș, *Fond cit.*, dosar 1298, f. 24.

¹⁷*Ibidem*, dosar 1330, f. 7.

¹⁸*Ibidem*, dosar 1330, f. 7.

capitular, la 9 februarie 1918: „preotul din Nirașteu să instrueze pe un copil oarecare de școală în tipic și cântări și folosească-se de el cum va putea. Trăim în timpuri extraordinare, când caută să ne acomodăm împrejurărilor grele ce apasă asupra tuturor”¹⁹.

Același climat politic, ce a clătinat ordinea și rigoarea pretutindeni pe bătrânul continent, în toate compartimentele, a fost în parte responsabil de decizia luată de administratorul parohial din Mădăraș, Vasile Urzică, de a-și folosi fetițele gemene, ca martore la căsătoriile oficiate. Încercând să păstreze o vreme cazul sub pecetea anonimatului, protopopul Decei a solicitat la 29 noiembrie 1917 opinia unui profesor de drept canonic din Blaj: „preotul X are două copile, A și B, gemene, în etate cam de 16 ani, mai mari nu. La contractele de căsătorie pe care le face înaintea oficiului parohial cu părechile care doresc a păși la Sf. Taină a căsătoriei, se folosește de copilele lui ca de martori la luarea consensului liber al sponșilor. Copilele A și B subscriu deci contractul de căsătorie ca martori”²⁰. Răspunsul profesorului de la Blaj nu-l avem, îl putem deduce din textul protopopului, care se asocia contestării acestei practici, ce nu avea nici un temei juridic.

Problema confesională în Liceul de fete Unirea a devenit la 3 ianuarie 1922 subiectul unei petiții trimise pe adresa consistoriului mitropolitan de profesorul Flore Al. Georgede la Liceul militar din oraș, în care a dezvăluit un incident petrecut cu prilejul sfințirii pomului de Crăciun. Totul a pornit de la cererea protopopului ortodox, Ștefan Rusu, adresată directoarei liceului Unirea, de a face el sfințirea bradului, deși liceul era de stat și avea 2 profesori de religie, pentru cele două confesiuni ale românilor. Argumentul protopopului a fost că „religia greco-orientală este religie de stat și nu are să se supere nimeni”²¹ și a fost urmat de ceremonia săvârșită de el în incinta liceului, secondat de catehetul ortodox al liceelor din Țirgu Mureș. Iuliu Bucur, catehetul greco-catolic al liceelor românești, înștiințat în ultimul moment, a ajuns după ce zarurile au fost aruncate, așa că nu a mai avut timp să-și ia ornatele. L-a rugat pe preotul ortodox să-i împrumute un rând, dar s-a izbit de răspunsul negativ al acestuia: „cine are haine slujește!”²². Morala întâmplării, așa cum este ea interpretată de dascălul ce o relatează, este în rezonanță cu profilul spiritual și psihologic al adolescenților, „care la vârsta lor fragedă trebuie să primească acea merinde sufletească nefalsificată, pe care am primit-o și o păstrăm nepătată, noi, părinții lor. Pentru noi nu este indiferent cine ne dă binecuvântarea, ci dimpotrivă, credem că nu ne-o poate da decât adevărații noștri părinți

¹⁹*Ibidem*, dosar 1198, f. 9.

²⁰*Ibidem*, dosar 1183, f. 66.

²¹*Ibidem*, dosar 1320, f. 1.

²²*Ibidem*, dosar 1320, f. 1.

sufletești, biserica greco-catolică”²³. Deși arhiva nu păstrează un răspuns la acest incident, rămâne o secvență importantă, în ciuda perspectivei unilaterale, precum și prin tentativa unui profesor, deopotrivă părinte, de a păstra atmosfera confesională a liceelor românești în diapazonul armoniei confesionale.

Problemele religioase, într-un spațiu de interferențe confesionale, cum era și zona Mureșului, pun la un moment dat în fața elitei clericale decizii ce ies din cotidian: astfel i s-a întâmplat noului protopop greco-catolic al Mureșului, Elie Câmpeanu, la 28 februarie 1925, când a primit scrisoarea unei mame din Sântana, Demeter Anica, nemulțumită de faptul că parohul din sat, Ioan Roman, a cerut pentru botezul fiului său suma de 500 de lei. Ca atare, și-a deplâns sărăcia în fața protopopului, tentativa de a plăti doar 100 de lei rămânând fără efectul dorit²⁴. Arhiva protopopiatului nu a păstrat toate documentele acestui caz, doar explicația suplimentară a parohului Ioan Roman, care a încercat să justifice la 1 martie, taxa solicitată, în momentul în care protopopul i-a impus săvârșirea botezului: „aici în parohie erau o mulțime de copii ilegitiimi și ca să pun capăt am hotărât cu curatoratul, ca fiecare caz de botez sau moarte de credincioși ilegitiimi sau concubini să plătească pentru biserică 500 de lei. Dacă nu-i vom lua așa, atunci nu o să putem face ispravă”²⁵.

Nu știm a cărui voce s-a impus în final, a protopopului sau a parohului, deși cel din urmă mai avusese și în trecut accente alterate de comportament, ce ieșeau din sfera reglementărilor canonice oficiale. Oricum, arbitrariul responsabilității parohului apare în acest episod într-o crudă confruntare cu dorința maternă de a se împlini tradiția religioasă a săvârșirii botezului, în ciuda carențelor materiale ale familiei.

Documentele consultate conțin exemple numeroase despre școli care nu au putut funcționa în vremuri de război fie datorită faptului că învățătorii au fost mobilizați pe front, fie din pricina ocupării clădirii școlare de soldați, refugiați sau răniți. Așa că nu de puține ori această istorie școlară conturează o realitate tristă din parohii, în absența unor învățători, unii părinți depunând eforturi de a-și trimite copiii la școlile din oraș, „și anume un părinte chiar 5 prunci, mutându-se pe iarnă și soția lui acolo”²⁶. Alteori, punctul de vedere al unor parohi pare a fi destul de conservator, precum cel exprimat de Vasile Saltelechic către protopopul Decei la 20 mai 1923, și care, pragmatic, acorda prioritate activităților prevalent agricole:

²³*Ibidem*, dosar 1320, f. 1.

²⁴*Ibidem*, dosar 1432, f. 20.

²⁵*Ibidem*, dosar 1432, f. 23.

²⁶*Ibidem*, dosar 1371, f. 21.

„examele pe sate e bine să se pună când se termină iarna, și apoi pruncii să se folosească la lucrul câmpului, să învețe și economia”²⁷.

Dar problemele școlare deconspiră și câteva cazuri fericite, precum cele ale copiilor ce au beneficiat de burse, pentru a-și putea continua studiile. Exemplele, chiar și așa fragmentare, cum fondul arhivistic le-a păstrat, ne permit să descoperim atât numele unor copii din elita clericală, precum fiul protopopului Decei, Ovid Traian Decei, care a primit ani în șir, începând cu toamna anului 1914, bursă din partea Fundației Șuluțiene, pentru timpul cât a fost elev internist la Blaj²⁸, dar și elevi care proveneau din familii modeste, precum Maria Nistor din Tîrgu Mureș, elevă în clasa a III-a, care la 21 iulie 1915 solicita primirea în continuare a stipendiului Vancean, pentru a putea continua studiile la școala civilă de fete din Blaj²⁹.

Așadar, toate aceste exemple ne îndreptătesc să acceptăm că istoria copilăriei pe meleaguri ardeleni la începutul veacului XX este încă departe de a fi pe deplin investigată. Chiar și așa aride, documentele de arhivă sugerează, dincolo de filigranul unor gesturi mărunte, emoția copiilor ce au traversat suferințele sfâșietoare ale războiului și care prin activitățile didactice extrașcolare, prin inserarea în jocul adulților sau prin asumarea rolurilor adulților au căutat un anestezic facil care să-i ajute să respire în tenebre.

Bibliografie:

- Arhivele Naționale ale României, Serviciul Județean Mureș, *Fond Protopopiatul greco-catolic Tîrgu Mureș*.
- Ariès, Philippe, *L'enfant et la vie familiale sousAncienRégime*, Paris, Éditions Du Seuil, 1975.
- Becchi, Egle, Julia, Dominique, *Histoire de l'enfance en Occident*, vol. I, Paris, Éditions Du Seuil, 1998.

²⁷*Ibidem*, dosar 1371, f. 21.

²⁸*Ibidem*, dosar 1136, f. 101. În 24 iunie 1915, în scrisoarea trimisă Consistoriului din Blaj menționa „în aceste timpuri foarte scumpe greutățile scumpilor mei părinți cu susținerea mea la școală”. O nouă solicitare redactată de protopopul Decei în vara anului 1917 rezuma aceleași greutăți ale familiei (*Ibidem*, dosar 1188, f. 4).

²⁹*Ibidem*, dosar 1136, f. 114.

-Dumănescu, Luminița, *Introducere în istoria copilăriei. Trecutul unei discipline de la Ariès la SHCY*, în *In MediasRes. Studii de istorie culturală*, editori Emanuel Mihalache, Adrian Cioflâncă, Iași, Editura Universității Al. I. Cuza, 2007, p. 24-42.

-Dumănescu, Luminița, *9 ipostaze ale copilăriei românești. Istorii cu și despre copiii de altădată*, Cluj Napoca, International Book Access, 2009.

-Dumănescu, Luminița, *Transia copiilor. Dimensiunea demografică a copilăriei la românii din Transilvania 1850-1910*, Cluj, Editura Argonaut, 2006.

-Dumănescu, Luminița, *Universul copilăriei la românii din Transilvania. 1850-1910*, Cluj Napoca, International Book Access, 2008.

- Huizinga, Johan, *Homo ludens. Încercare de determinare a elementului ludic al culturii*, București, Editura Humanitas, 1998.

-Manson, Michel, *Notes critiques*, în *Histoire de l'éducation*, 1994, nr. 61, p. 107-115.

-Murgescu, Mirela Luminița, Rachieru, Silvana (coord.), *Copilăria și adolescența de altădată*, Iași, Editura Domino, 2003.

This paper was supported by the UEFISCDI-CNCS, Project PN-II-ID-PCE-2011-3-0841, Contract Nr. 220/31.10.2011.

THE RUSSIAN-UKRAINIAN CONFLICT AND THE ORTHODOX CHURCH

Claudiu Cotan, Assoc. Prof., PhD, "Ovidius" University of Constanța

Argument: *The present political situation in Ukraine tensions the entire world which is afraid of unknown, of the aggravation of the conflict which can easily degenerate into war. Romania, in her turn, feels threatened thinking that unfortunately, the Romanians beyond the River Prut seem to be closer to the expansionist policy of Russia than to the European integration. The neighbourhood of a new Russian empire frightens us. But is the turmoil the Ukrainians are cast into today something new or its roots can be easily found in the past? Kiev was for a short time the place where Christianity spread from for Russians, the same as Kosovo region used to be long ago for the Serbs. The religious life of the Orthodox Ukrainians was affected by the formation of the Greek Catholic Church which promoted strong religious propaganda. The large territory of today's Ukraine was under the control of the Polish-Lithuanian Kingdom for a long time. The treaty from Pereiaslavl (1654) enabled Russia to extend its influence in the Ukrainian territories, so that at the beginning of the 18th century tsar Peter the Great really possessed these territories. Tsarina Ekaterina II extended the territory of Russia through the occupation of Crimea. The 20th century showed that at critical times the Russian-Ukrainian union was fragile. The fall of the tsarist Empire enabled the Ukrainians to proclaim their independence, a political movement crushed by the Bolsheviks. The Ukrainians adopted the same attitude during the World War II, as well as after the fall of communism. Every time the brutal intervention of the Russians brought the Ukrainians under the domination of Moscow. All these political manifestations were followed by similar church gestures, because an important part of the Ukrainian Orthodox clergy wished to have church independence and get rid of the jurisdiction of the Patriarchate of Moscow. The Orthodox Churches formed in today's Ukraine support either the autonomy or the autocephaly, maintaining the inter-ethnic tension dressed in religious vestment. The study is focused on the presentation of the evolution of the Russian-Ukrainian political conflicts followed by strong religious fights between the Orthodox clergy from Kiev and Moscow.*

Keywords: *Ukrainian Orthodox Church, Greek-Catholics, Bolsheviks, inter-ethnic conflict, religious autonomy, independence.*

The Russians adopted Christianity at the time of Prince Vladimir the Great (980 – 1015), in Kiev, a locality that got special political importance in Eastern Europe at the time of prince Iaroslav the Wise (1019 - 1054), as the Metropolitanate of Kiev had 15 dioceses under its jurisdiction till the great Mongolian invasion (1237-1241). In 1169, the Metropolitanate of Kiev moved its seat to Vladimir, and in 1325 is settled in Moscow, which was the political seat of Russia in the 13th century. Till the Unionist Council of Ferrara-Florence (1438 – 1439), the metropolitans of Kiev were either Greeks sent from the Patriarchate of Constantinople or Russians. Several metropolitans were called “metropolitans of Kiev and Moscow” in the 14th – 15th centuries. The Russian Orthodox Church suffered because of the Mongolian persecution which lasted two centuries and a half (1241 – 1480). The great prince of Moscow Dimitrie Donskoi strengthened the power of Moscow a lot, also reviving the Russian Church seated in Moscow. Kiev gradually fell from a religious point of view as a result of the expansion of Lithuania, and later on of the Polish-Lithuanian Kingdom formed in 1385. Catholicism supported by Poland attracted a large part of the Ukrainian elite, the Orthodox Church having only been tolerated. This religious phenomenon permanently affected the political relations between Poland and Russia as well as those between the Catholic Church and the Orthodox Church. The protection provided by the Polish state and the possibility of the Ukrainian nobles to ascend to high administrative and military positions determined the Ukrainian leaders to accept the Polish occupation especially because of the

military threatens of the Ottoman Empire. Many Ukrainian boyars accepted Catholicism wishing to keep all the privileges the Polish nobles enjoyed. The Protestant Reform complicated the state of the Ukrainian society, some of the Polish nobles joining Lutheranism. As a reply, the king of Poland has become an important supporter of the tough actions of the Catholic Counter-reform.

In Russia, the political and religious situation passed through some major changes. After removing metropolitan Isidor of Kiev, who had accepted the union with Rome at the council of Ferrara-Florence (1438 – 1439), in 1448, Russian Iona was appointed as the new metropolitan of Moscow.

Even tsar Ivan IV noticed that the Church had a special impact in the Russian state, and this is why, in 1551, he convened a church council, just like the Byzantine emperors long time before, to consolidate the position of the Church, whom he wanted to make partner in the state policy, and ask for her material help in case of need. The tsar personally attended the debates, just as the Byzantine emperors used to do at the ecumenical councils. The church councils of 1547 and 1549 had consolidated the position of the Church, but the one of 1551 wanted to make her worthy of her great mission in the world. This council adopted a large number of measures designed to strengthen the discipline of the parishes and monasteries. Ivan IV wanted Moscow, “the third Rome”, to become the kingdom of God on the earth. Unfortunately, the great plan of reform the tsar tried to apply failed. The times confused and the limited resources made the application of the decision taken impossible. Through his way of governing, Tsar Ivan IV turned out to be unable to harmonise the policy of the state with the role of the Church, so that he came in conflict with the clergy, who criticised rather seriously, through metropolitan Filip, the arbitrary way in which the destiny of a people was ruled.¹

The Russian Orthodox Church made one step forward to consolidate her authority at the time of tsar Fiodor (1584 – 1598), in 1589, when she was raised to the rank of patriarchate on behalf of patriarch Jeremia II of Constantinople. A council met in Constantinople in 1593, awarded the Patriarchate of Moscow the 5th place in the honorific order of the patriarchates.

After the Ruric dynasty extinguished (1598), the leadership of the Russian state was taken over by Boris Godunov (1598 – 1605), when Russia passed through a troubled period in which the Orthodox Church proved she was able to mobilise the people through a common effort of fight against their enemies. The fights for the throne of Moscow broke out a war between Russia and Poland, in which patriarch Ermoghen (1606 – 1612) played an important religious and political role. Peace was established once tsar Mihail Feodorovici Romanov was elected (1613 – 1645), whose reign started the long period of the Romanov dynasty. The tsar’s father had turned monk, taking the name of Filaret, according to the Orthodox tradition; due to his virtues, he was elected Metropolitan of Rostov in 1606. Following the request of the clergy and of the people, metropolitan Filaret was raised to the rank of patriarch (26 June 1619). The pastoral rule of patriarch Filaret (1619 – 1633) brought great prestige to the Russian Church, as he was the closest collaborator of the tsar. The decrees (ucases) were signed and applied “in the name of the tsar and of the Great Prince, patriarch Filaret”.² The patriarch’s activity was focused especially on the morality of the people and against the Catholic influences. The following patriarchs Ioasaf (1633 – 1640) and Joseph (1642 – 1652) continued the work of patriarch Filaret.

A distinctive period in the history of the Russian Orthodox Church was marked by the pastoral rule of patriarch Nikon (1652-1658; +1681). Promoted bishop of Novgorod due to his virtues, and patriarch in 1652, with the support of tsar Aleksei (1645 – 1676), Nikon marked

¹ Geoffrey Hosking, *Rusia, popor și imperiu 1552-1917*, trad. Dana Crăciun, Hortensia Pârlog and Maria Teleagă, Bucharest, Polirom Publishing House, 2001, p. 51.

²Vasile Pocitan, *Geneza demnității patriarhale și Patriarhatele Bisericii Ortodoxe*, Bucharest, 1926, p. 62.

an important page in the history of the Russian Orthodox faithful. He starts a long process of improvement of the liturgical books and removal of the innovations introduced in the rite. The patriarch's attempt was met with hostility, and Nikon gave up the patriarchal throne because of some plots around him. Moreover, a council met in 1666 in Moscow, where Russian, Greek and Serbian hierarchs participated, as well as patriarch Paisie of Alexandria and Macarie of Antioch, blamed the former patriarch Nikon, but approved his reforms.

The political religious situation of the Orthodox in the Polish-Lithuanian Kingdom was complicated as a result of the intensification of the Catholic propaganda that brought about the division of the Orthodox and formation of the Greek Catholic Church, after the religious treaty of Brest-Litovsk (1596).³ The Greek Catholic started taking over the Orthodox dioceses, churches and monasteries. The uniate clergy protested in a petition addressed to the Pope to show the treatment they were submitted to by the Polish authorities. In the local Seims and in the national one too, the Orthodox nobles, supported by the Protestant ones, asked for the observation of the rights the Orthodox and their bishops used to have. The rights of the Orthodox Church of Poland were officially recognised in the Constitutions of 1607 and 1609.⁴ After the death of the Orthodox Bishop of Lvov, Gheodeon Balaban (1607), and taking over of the diocese of Premysl by the Greek Catholics, and after the death of Mihail Kopystensky (1610), Lvov remains the only Orthodox diocese headed by Ieremia Tysarovsky (1607 – 1641), not recognised by the Polish Catholic State. In this case the formation of a new Orthodox hierarchy in Poland was a must.

The attempt to limit the effects of the Greek Uniate propaganda determined the Patriarchate of Constantinople to send Nichifor Cantacuzino as exarch to Poland, while patriarch Meletie of Alexandria sent Chiril Lucaris. The two young priests acted just after the Council of Brest, helped by Constantine, prince of Ostrov and voivode of Kiev. Unfortunately, their activity had a tragic end as a result of the intervention of king Sigismund III Vasa, a fervent Catholic, Nichifor having been sentenced to death and Chiril banished from the country. Chiril Lucas was elected patriarch of Alexandria and participated in the enthronement of patriarch Teofan of Jerusalem (1608 – 1645) who succeeded in re-establishing the Orthodox hierarchy in Poland-Lithuania, as well as in ordaining patriarch Filaret in Moscow (1619 – 1633), who knew the political and religious situation of Poland. Teofan's activity in Poland (1618 – 1620) received the blessing of the ecumenical patriarch Timotei (1612 – 1621), as well as the approval of patriarch Chiril Lucaris of Alexandria (1601- 1620) who became ecumenical patriarch in 1621 (1621 – 1630). All the eastern hierarchs were interested in the re-organisation of the Metropolitanate of Kiev. Patriarch Teofan of Jerusalem ordained bishops of Kiev, Peremysl, Polotsk, Volodimir-Brest, Lutsk-Ostrog, Khelm-Bielj and Minsk,⁵ protected by the Cossacks and by the hetman of the Zaporozhyians. After re-establishing the hierarchy, Teofan anathematized the Greek Catholic Church, but prohibited the war between Cossacks and Moscow through a special document. In fact, Teofan's action was supported by the patriarch of Moscow, and especially by Cossacks and by the Orthodox brotherhoods of Poland. From now on, the tensions between Orthodox, Catholics and Greek Catholics would be permanent in the Polish-Lithuanian

³See Steven Runciman, *The Great Church in Captivity*, Cambridge University Press, 1968, p. 263; Claudiu Cotan, *The Role of the Orthodox Hierarchs in the Foreign Political Life of the Romanian Principalities from 1450 to 1750*, in „The Orthodox Church in the Balkans and Poland., Connections and Common Tradition”, Bialystok, 2007, pp. 15-35.

⁴ Antonie Mironowicz, *The Orthodox Church in Poland*, The monastery in Supraśl-Bialystok, 2005, p. 79.

⁵ Antonie Mironowicz, *The Activities of the Patriarch Teofanes III in the Polish-Lithuanian Commonwealth*, in „The Orthodox Church in the Balkans and Poland., Connections and Common Tradition”, Bialystok, 2007, p. 81.

Kingdom, having been, to a certain extent, one of the causes of the division of Poland at the end of 18th century.⁶

Once the act of Uniation was signed at Brest-Litovsk (1596), the Catholic propaganda, supported by the Jesuits, started organising a few colleges in Lvov (1608), Comenita, and Bar (1636). The actions of the Jesuits were encouraged by the Jesuit Peter Skarga, who has permanently carried on, in the Polish Seim, a policy designed to divide the Orthodox Church. Given this state of things, we notice the attempt of the Orthodox circles to re-organise themselves in order to resist the Catholic Counter-reform. In order to prepare the clergy, the Jesuits and Piarists set up seminaries almost in every eparchy as well as Catholic schools to prepare the nobles' sons in view of strengthening the uniation. Prince Constantine Ostrogski feels better intellectual preparation of the clergy is needed and urges them to participate in the creation of cultural resistance. Ivan Kiszewski, a supporter of the Orthodox culture, who lived at Mount Athos for a time, tried to introduce in Poland the education based on the hesychast living, opposite the Latin scholasticism. Adopted to a certain extent by the Orthodox brotherhoods, the system developed as a counter-weight to the Jesuit education. Although it did not meet the requirements of the youth, it turned out to be a good one. "Ostrogski Academy" operated too short a time to give results, but Mohylanski Orthodox College turned out to be efficient.

The revival of the Orthodox Church of Ukraine was due to the metropolitan of Kiev, Petru Movila (1633 – 1646). He got the "*articles of pacification*" through a series of subtle measures, after he had supported the election of the new Polish king Vladislav IV. Thus, the Orthodox got confessional freedom, the right to raise their own churches, philanthropic institutions and printing houses. Petru Movila has the merit to have created in Kiev, in 1633, an Academy that enjoyed the same rights as the Universities of Krakow and Vilna. The Academy of Kiev which mixed the Western European system of education with the Orthodox one has become a cultural centre with strong influence in Moldova and Wallachia.⁷ The Orthodox Church was recognised by the state and considered equal to the Greek Catholic Church under the leadership of metropolitan Petru Movila. Having had a good command of the Western culture and of the Orthodox spirituality as well, Petru Movila created an outstanding synthesis that marked the Ukrainian culture. Petru Movila criticised the Protestant theology, but kept permanent relations with the Uniates and Roman Catholics. Even his successor, metropolitan Silvestru (1647 – 1657) would have liked to continue the dialogue interrupted because of the political changes.

The constitution of the Ukrainian state under the leadership of hetman Bogdan Hmielnitchi (1648 – 1657) changed Orthodoxy into official religion. The conflicts between Poland and Moscow involved Ukraine too, which was divided into its Western part close to Poland, and the Eastern one faithful to Moscow. The successors of metropolitan Silvestru, metropolitans Josef Nelinovici (1663 – 1675) and Antonie Vinitki (+1679) took the side of Poland. The Oriental region was headed by a locum tenens, Lazar Barancovici and by his successors. In Eastern Ukraine, after the election of metropolitan Gheodon (1685 – 1690), the Orthodox Church of Kiev was enclosed to the Patriarchate of Moscow (1686), as a result of the discussions between the Patriarchate of Moscow and the Patriarchate of Constantinople. Therefore, the jurisdiction of the Patriarchate of Moscow over the Orthodox Church of Ukraine got a canonical character.

⁶ Daniel Tollet, *Les tentatives de suppression du rite grec dans la Confederation polono-lituanienne a la fin du XVIIe siecle et au debut du XVIIIe siecle*, in „The Orthodox Church in the Balkans and Poland...”, pp. 117-129.

⁷ Demir Dragnev, *Evoluția relațiilor politice româno-polone în lumina unei noi publicații dedocumente*, in „RIM”, Chișinău, 2002, no. 1-2, pp. 66-69.

At the middle of the 17th century, the Polish nobility and the king tried to annul the privileges of the Cossacks and to include their territories into the Polish-Lithuanian Kingdom. Faced with this threatening, hetman Bogdan Hmelnitki asked for the protection of the tsar of Moscow. The treaty of Pereiaslavle (1654) which the Cossacks concluded with Moscow mentioned that the Cossacks were the subjects of the tsar, but they kept their privileges, as well as the right to have their own laws and administration, to elect their hetman and to carry on a foreign policy not hostile to the tsar. The rights and traditions of the nobility, clergy and Ukrainian cities were guaranteed. Thus, Poland was excluded from the largest part of Ukraine and from Kiev. The Ukrainian hetman preserved his autonomy till the middle of the 18th century. Therefore, in the 17th century the Cossacks succeeded in setting up a Ukrainian national state allied to Russia. Moscow, in its turn wanted to have the Ukrainian territories permanently included in its administration. The political situation of the Ukrainians complicated at the time of Peter the Great and of the war against Sweden. Hetman Ivan Mazepa tried an alliance with Sweden and Poland at the expense of Russia. Faced with such a decision, Peter the Great acted brutally, and after liquidating the resistance of the Cossacks, he started integrating Ukraine into the Russian Empire. The hetman's office was dissolved in 1763, and the Ukrainian territories were divided into "gubernii" (provinces) according to the administrative system of the entire empire. To the end of the 19th century, the Ukrainian elite of the rural regions was Russified to a great extent, only the great cities having cosmopolite population.⁸

Till the 18th century the metropolitan throne was held by Ukrainians, but since the 19th century these metropolitans were Russians. Thus, the Ukrainian Church was submitted to systematic Russification. This state of things continued till the Bolshevik Revolution of 1917. At the second division of Poland, in 1795, the majority of the territories of Western Ukraine passed under the jurisdiction of Russia, and the Greek Catholic population was gradually forced to become Orthodox again. Only Galicia, property of Austria, preserved a Greek Catholic Church reorganised in 1807 under the name of the Metropolitanate of Galicia seated in Lvov.

After the death of patriarch Adrian (1690 – 1700), tsar Peter the Great (1682 – 1725) let the Russian Orthodox Church without patriarch, and on 25 December dissolved the patriarchal dignity, replacing it with a Ruling Council and moving its seat from Moscow to Petersburg, a city which he had set up in 1703, to keep it under strict control. Influenced by Protestants, Peter became the head of the Church, having a representative within the Holy Synod, the prosecutor, who expressed the will and decisions of the tsar. In the 19th century, the prosecutor became a sort of minister like any other one, subordinated to the tsar.⁹

The new relation between the Church and state was regulated by the "*Spiritual Regulations*" (1721), worked out by theologian Teofan Prokopovici. The regulations specified the duties of the bishops, priests, deacons and monks. During the ordination rite the clergy swore submission to the tsar and committed themselves to keep the records of the civil status and the registration of the confession and communication, to read the imperial decrees in the church and ask the faithful oaths of fidelity to the state. The priests became employees and agents of the autocratic state. The power of the bishops grew, because they got the right to appoint parish priests without the consent of the parishioners. The role of the parishioners in this election was preserved rather in the Western Russia, to counteract the Catholic and Greek Catholic Churches. The parochial trustee who controlled the finances started being appointed

⁸ Geoffrey Hosking, *Rusia, popor și imperiu 1552-1917*, trad. Dana Crăciun, Hortensia Pârlog and Maria Teleagă, Bucharest, Polirom Publishing House, 2001, pp. 30-31.

⁹ Claudiu Cotan, *O istorie a Bisericii ortodoxe slave*, Iași, Vasiliana '98 Publishing House, 2009, p. 35.

by the higher authorities. The consequences of these measures were baleful because they diminished the relation between Church and faithful and between the faithful and state. Peter the Great has also changed the role of the monasteries which he used as institutions of social protection. Thus, the oppression the state exerted over the Church could have been one of the causes of the success of the Revolution of 1917.

Yet, the Russian Orthodox Church could resist to these aggressions, especially through her great spiritual personalities. Bishop Tihon of Voronej (1724 – 1783), canonised by the Church, spent the last part of his life at Zagaonsk Monastery, where he dedicated himself to the contemplative life and drafted his spiritual works. Just like other Russian father confessors, he illustrates the reaction to the secularism of the reforms of Peter the Great. Monastic life flourished through Paisie Velicikovski, Serafim of Sarov and abbots from Optima, the guides of the Russian intellectual elite. Just close to the Revolution, the Orthodox Church had the spiritual power to convert the Marxist intellectuals like Struvem Frank, Bulgakov and Berdiaev. The Russian Orthodox Church brought her contribution to the intellectual progress especially in the 19th century, when she created a true network of schools with a remarkable level, with an important role played by the Academy of Kiev.

Tsarina Ecaterina II continued the church reforms initiated by Peter the Great, passing to the expropriation of the church estates. From 1762 – 1764, the state took over the administration of all the lands the Church still owned, providing in exchange an official donation to the dioceses and monasteries which represented very little compared to what the state got. Metropolitan Arsenie of Rostov protested against these measures, but he was sentenced, defrocked and imprisoned for life. The tsarist state submitted the Orthodox Church to its own interests. Ecaterina II continued the Russian expansion to the West and succeeded to include Crimea Peninsula into the Russian Empire, where the Tatars were defeated forever. The khanate of Crimea (1441 – 1783) was one of the permanent enemies of Russia, submitted to intense Russification after conquest. The Romanian population have also been moved to the Caucasus Mountains and to Siberia. In the 19th century, part of the Tatar population emigrated to Dobrudgea and Anatolia under the pressure of the Russian state.

The spreading of the European Enlightenment and the more and more obvious laicism of the Russian society, as well as the seclusion of the Church into a conservative outdated organisation brought about a cultural and intellectual isolation of the clergy. This state of things perpetuated superstitions which sometimes had a greater impact than the Orthodox practices. The theological schools were following the model of the European ones, but they did not have special success, because few clergy could graduate these courses. The educational conditions were precarious and the adequate infra-structure was missing. Besides the Theological Academy of Moscow, three other academies were set up at Sankt Petersburg (1809), Kiev (1819) and Kazan (1842). The students of these academies were the best graduates of the seminaries. It was an attempt to translate the Bible into the Russian language with the support of Tsar Alexander I, but it failed. Then, metropolitan Filaret of Moscow, an outstanding erudite person and former rector of the Academy of Sankt-Petersburg, was also involved in this initiative. The action of Metropolitan Filaret was obstructed by other hierarchs, who considered this cultural initiative a Protestant influence and a danger for the minds of the faithful. Yet, the work of metropolitan was rewarded at last through the publication of the New Testament in 1862, and of the complete Bible in 1876.¹⁰

During the synodal period (1721 – 1917), the Russian Orthodox Church continued its missionary work to the East. This missionary activity was facilitated by the political and military expansion of Russia. To the end of the 18th century, the clergy had become a closed

¹⁰ Claudiu Cotan, *O istorie a Bisericii ortodoxe slave*, Iași, Vasiliana '98 Publishing House, 2009, p. 38.

caste. Usually, the priests' children became clergy, although they did not have the necessary qualities, only because they chose to practice this service not to be recruited in the army or be members of the classes who had to pay taxes. The parochial clergy had a precarious social state, especially after Pugaciov's rebellion, when tsarina Ecaterina II forbade the priests to draft the peasants' petitions and involve in political and social issues. Yet, the number of the priests grew a lot in the 18th century exceeding that of the parishes, which fact created conflicts and tensions among clergy. A reform was needed, even though some hierarchs strongly opposed the idea.

A serious threatening in the modern epoch was that of the sects, which seemed to be successful. The movements of the sects, Catholicism and Uniatism attracted more and more faithful. But the Baptism, Adventists and Witnesses of Jehovah got into the Russian territories recruiting their adepts from among the workers. The many changes of the Russian society imposed a series of urgent reforms to the Orthodox Church. In 1905, they tried to apply a church reform encouraged by many clergy and politicians, but the results were modest.¹¹

The great events of the 20th century, the World War I, the World War II and the dissolution of the USSR to the end of the century proved how fragile the Russian – Ukrainian union was. The abdication of tsar Nicholas II accelerated the movement of independence in Ukraine, where the Ukrainian Rada was created headed by historian Mihail Hrushevski, who proclaimed the autonomy. As a result of the major changes within the Tsarist Empire, the Russian Orthodox clergy started asking for reforms in their turn to enrich the religious life, as well as for the re-establishing of the Patriarchate. In Kiev, certain Ukrainian clergy asked for the separation of the Ukrainian Orthodox Church from Moscow. In October 1917, a church Rada was set up, made up of Ukrainian clergy and laics. Metropolitan Vladimir of Kiev was at Moscow at the time where, in August, the working session of the Great Council was opened which decided the re-establishment of the Patriarchate with Tihon as patriarch. On this occasion the situation of the Orthodox Church of Ukraine was discussed, where a delegation of the Holy Synod was to be sent to discuss with the Central Rada. But the church Rada convened a council on 28 December 1917 which decided to support the autocephaly of the Ukrainian Orthodox Church. However, a council met in January 1918, with the participation of the representatives of the Patriarchate of Moscow, under the chairmanship of metropolitan Vladimir, decided to keep the church relations with the Patriarchate of Moscow and accepted to translate the liturgical texts into the Ukrainian language. The situation complicated in Ukraine when the military Bolshevik forces succeeded in taking over the leadership in Kiev, where they shot metropolitan Vladimir. A meeting of the same council of June 1918 proclaimed, in its turn, the autonomy of the Orthodox Church of Ukraine. In April 1918, Pavel Skoropaski was the leader of the Ukraine Rada, succeeded by Simeon Petliura who sustained the autocephaly. After Kiev was conquered by the Bolshevik armies, on 14 February 1919, the Soviet Ukraine declared it was willing to join Moscow. The Bolsheviks took over the power forever in 1920. Afraid of the communist power that was being installed in Kiev, a series of hierarchs went into exile, where they formed an Orthodox Church in emigration. The majority of the great theologians emigrated from Russia to the West where they revived the Orthodox theological thought.

The fight for getting the autocephaly of the Orthodox Church of Ukraine was continued by archimandrite Vasile Lipkivski, the Bolsheviks planning to weaken the Orthodox Church while encouraging the inner dissensions. In May 1920, the church Rada proclaimed the autocephaly of the Orthodox Church of Ukraine. Yet, the majority of the priests remained faithful to the Patriarchate of Moscow. The church Rada did look for a

¹¹ Claudiu Cotan, *O istorie a Bisericii ortodoxe slave*, Iași, Vasiliana '98 Publishing House, 2009, p. 39.

hierarchy to lead the movement of autocephaly and to ordain the Ukrainian priests. On 21 October 1921, archimandrites Vasile Lipkivski and Nestor Saraievski were ordained bishops by priests, according to the so called Alexandrine model. Although their ordinations and those of some other clergy were not canonical, between 2000 and 3000 parishes passed under the jurisdiction of the Autocephalous Ukraine Orthodox Church. The communist authorities decided to dissolve this Church in 1930, Lipkivski having been arrested in 1927 and shot.¹² Only under the German governing during the World War II the Ukrainian Orthodox Church was free. After the World War II till 1980, it was only one Church in Ukraine, namely the Russian Orthodox Church.

During the communist epoch the Russian Orthodox Church suffered the greatest persecution in her history. On 6 May 1922, patriarch Tihon was arrested and accused not to have donated the liturgical vessels made of precious metals to the aid fund for those affected by famine, especially the Ukrainian population. The persecution of the Russians and Ukrainians caused the death of thousands and monks.¹³ On 12 May 1922, Patriarch Tihon was obligated to retire from the leadership of the Church, the church life having been controlled now by renovators – the living Church – a church fraction encouraged by Bolsheviks. As soon as they appeared on the scene, they were encouraged by the state, accelerating the persecution against the Orthodox Church headed by Tihon. Some of the bishops were arrested, while others joined the “living Church”. On 29 April 1923, the “renovator council” was opened and decided: Russification of the liturgical language (unaccomplished decision), usage of the Gregorian calendar instead of the Julian one, permission to promote the married priests to episcopate and even allowing the priests to divorce and marry again.¹⁴ Soon, the majority of the parishes of the country were held by renovators. But in November 1924, the number of these parishes diminished to 30% in all, although the cases of parishes taken by force by the renovators, helped by the Soviet authorities, continued till the beginning of the 1930-ies.

On 7 April 1924, patriarch Tihon addressed the clergy a message by which he asked the servants of the Orthodox Church to show loyalty to the Soviet authorities and to adapt to the new state order. Many clergymen considered the document known as the *Testament* of patriarch Tihon a forgery, especially since the patriarch died the same day. On 29 July 1927, metropolitan Serghie, the new leader of the Russian Orthodox Church with the rank of patriarch locum tenens and the members of the synod published the *Declaration of loyalty* to the leadership of the Soviet state. This Declaration recognised the authority and legitimacy of the Soviets. After the death of patriarch Tihon, the attacks of the Soviet communists against the hierarchy of the Russian Orthodox Church were intensified, trying by all means to submit them to the Soviet state. Many of the churches became the property of the “living Church”, a religious structure which actively cooperated with the Bolshevik regime, which praised the communist ideology. After the *Declaration of loyalty* was signed, the Soviet political power did not support the “Living Church” any more. But a “Church of the Catacombs” appeared consisting of bishops, priests and simple faithful. Monasteries were raised in inaccessible places, churches buried into the ground, and the clergy was wandering, with no fix dwelling places. The members of this Church were hunted by the Soviet authorities till the end of the

¹² Sofia Senik, *Biserica Ortodoxă din Ucraina în secolul XX*, in „Biserica Ortodoxă din Europa de est în secolul XX”, coord. Christine Chaillot, trad. Liliana Donose Samuelsson, Bucharest, Humanitas Publishing House, 2011, pp. 364-365.

¹³ Mihail Vitalievici Skarovski, *Biserica Ortodoxă Rusă în secolul XX*, in „Biserica Ortodoxă din Europa de est în secolul XX”, coord. Christine Chaillot, trad. Liliana Donose Samuelsson, Bucharest, Humanitas Publishing House, 2011, p. 411.

¹⁴ Claudiu Cotan, *Biserica și statul. Biserica Ortodoxă în secolul al XX-lea*, Iași, Vasiliana '98 Publishing House, 2009, p. 105.

communist regime. In spite of all the persecutions and deportations executed by NKVD, the Russian people remained religious.

Stalin's decision of 1928 to collectivize the peasants' households caused the ruin of the Russian peasantry, millions of peasants going to labour camps. In many villages this action hit the priests and the places of worship first. The situation of the Ukrainian peasants affected by this action became dramatic. Millions of Russians and Ukrainians starved because of the economical decisions adopted by Stalin from 1931 – 1933. The extermination of the Ukrainian population was a political programme imposed by the Bolshevik Russians willing to impose the Russification of Ukraine (holodomor). Almost three million Ukrainians died during this genocide, crimes that the Ukrainians have not forgotten till today.

1937 was the hardest year in regard to the repressions of the servants of the Church all over the territory of the USSR. Millions of people of various religious confessions and of all social classes have become the victims of these repressions. The Synod was forbidden to operate, and many priests and faithful were sent to gulags, tens of thousands of them having been shot from 1937 – 1938. The persecution reached its climax in 1936, when the Soviet authorities thought to liquidate the hierarchy and the administrative bodies of the Church.

The German invasion unleashed on 22 June 1941 was announced right away through a circular letter by metropolitan Serghie of Moscow, asking the faithful to defend the frontiers of the country attacked by the "Fascist killers". Faced with "Barbarossa" Operation the Soviet state changed its attitude towards the Church whom it attracted in the great effort to support the war. The dioceses were restored and the churches were opened again. During the war, the Orthodox Church succeeded in organising her administration re-establishing its eparchies, appointing bishops, and reactivating many parishes. If at the beginning of the war there were only 3732 parishes, at its end 10,200 churches were opened. The adversaries of the Orthodox Church were removed.¹⁵ Metropolitan Serghie was allowed to come back to Moscow. On 4 September 1943, Stalin also met some of the Orthodox hierarchs, with whom he decided to convene the Synod for electing the patriarch. Serghie was elected patriarch in the presence of 10 hierarchs and enthroned on 12 September.¹⁶ After the death of patriarch Serghie, Aleksei Simanski, metropolitan of Leningrad was elected patriarch during an ample synod where representatives of other Orthodox Churches also participated (enthroned on 4 February 1945). Metropolitan Nicholas of Kiev who was heading the Foreign Relations department of the Russian Orthodox Church and supported Stalin's policy played an important part in these events.

After the outbreak of the anti-Soviet war, in a few months time, the German armies occupied 1/3 of the territories of the USSR. The German administration in the territories occupied, among which Ukraine too, was headed by Alfred Rosenberg. In these territories the church situation was disastrous as a result of the communist terror that had shut the majority of the churches and monasteries. The German occupants claimed that they were fighting against communism in these territories, the population enjoying religious freedom. The Orthodox population was allowed to build churches and renovate those deserted because of the communist persecution. Nevertheless, the Nazi ideology was in contradiction with the Christian teaching. The communist totalitarian regime of the USSR determined the population to welcome the Germans in large territories of Ukraine and Belarus, as well as in regions with population Russian in majority. After a quarter of century of Soviet regime, many inhabitants

¹⁵ Mihail Vitalievici Skarovski, *Biserica Ortodoxă Rusă în secolul XX*, in „Biserica Ortodoxă din Europa de est în secolul XX”, coord. Christine Chaillot, trad. Liliana Donose Samuelsson, Bucharest, Humanitas Publishing House, 2011, p. 434.

¹⁶ Claudiu Cotan, *Biserica Ortodoxă Rusă în timpul celui de-al doilea război mondial*, in „Teologia Pontica”, Anul I (2009), p. 262.

of the USSR saluted the invaders as liberators. There appeared anti-Soviet guerrilla movements, which were anti-German too. The Soviet general Andrei Vlasov, who was taken prisoner by the German armies, started organising an anti-communist movement, the Liberating Russian Army – ROA (*Russkaia Osvoboditelnaia Armia*) who was really fighting against the Soviet armies.

If under the communist political regime of Belarus the religious life was almost eliminated, almost all the churches were reopened during the German occupation, some of them restored or renovated. Yet, clergy were also needed. The number of those who received the Holy Baptism during the three years of German occupation was impressing. It is true that part of the population was communist and accepted to withdraw to the East with the Soviet troops, but most of the population remained under the German occupation was anticommunist. The antifascist fighters were arrested and sent to labour camps. In Ukraine, the German authorities encouraged nationalism and church separatism little sustained by the local Orthodox population. Thus, two parallel Churches were operating in Ukraine, the Ukrainian Autonomous Orthodox Church under the jurisdiction of the Patriarchate of Moscow and the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church set up in February 1942. Unlike Lipkivski who declares himself metropolitan and leader of the Ukrainian Autocephalous Orthodox, the autocephalous supporters of 1942, had a canonical basis because their bishops had been canonically ordained before the war. Their problems appeared when they decided to receive among them the non-canonical clergy formed in 1921, without re-ordination. Metropolitan Dionisie of Warsaw, leader of the Orthodox Church of Poland, decided to recognise the Ukrainian supporters of the autocephaly who proclaimed him metropolitan primate. In 1941, metropolitan Dionisie appointed bishop Policarp Sykowski administrator of the Autocephalous Church in the territories occupied by Germans. The German authorities considered Policarp as the true leader, especially after his election as metropolitan. Thus, the Ukrainian Autocephalous Church was set up under the leadership of Policarp, with 15 hierarchs among whom bishop Mstislav Skripnik, a nephew of Petliura. Mstislav Skripnik was ordained by Policarp Sykowski in 1942.¹⁷ Till the outbreak of the war, Mstislav activated as member of the Polish Parliament.

In Volynia, most part of the autonomist clergy were removed through the terrorist actions of the anti-Soviet partisans. Unfortunately, they have also assassinated metropolitan Aleksei Hromadski, leader of the Ukrainian Autonomous Church who recognised the jurisdiction of the Patriarchate of Moscow. The entrance of the Soviet troops in Ukraine determined all the autocephalic bishops to take refuge in the West.¹⁸

When the German and Romanian troops left Crimea in 1944, afraid of the Soviets' persecutions, part of the Tatar population left the region and settled in Romania. On 19 February 1954, Russia ceded Crimea to Ukraine, with no referendum, only through the decision of the Supreme Soviet of the USSR, when Nikita Hrusciov was the leader of the Soviet state. The Bolshevik terror, which affected the church life before war rather deeply, passed through a calm period, but after the death of Stalin, Hrusciov took it to new dimensions. If Stalin applied a programme of elimination of the Orthodox clergy, Hrusciov encouraged the anti-religious ideologies, denial of the existence of God and creation of a new atheist generation. The generations formed at the tsar's time, in whose life the Church held a special place, did no longer exist. The new generations appeared during the Bolshevism were not attached to the Church, the atheist education having a big effect on them. The Church

¹⁷ Dimitry Pospelovsky, *The Orthodox Church in the History of Russia*, Crestwood, 1998, p. 283.

¹⁸ Sofia Senik, *Biserica Ortodoxă din Ucraina în secolul XX*, în „Biserica Ortodoxă din Europa de est în secolul XX”, coord. Christine Chaillot, trad. Liliana Donose Samuelsson, Bucharest, Humanitas Publishing House, 2011, p. 370.

answered the communist persecutions through a series of religious leaders, some of them, such as archbishop Luka of Simferopol, having been canonised for their exemplary Christian life. A special moment was the memorial of bishop Teodosie of Poltava (+2001) addressed on 26 October 1977, to president L. I. Brejnev. He was removed by communists as a result, but he returned in 1992, and in 1996 was raised to the rank of metropolitan.

The political changes promoted by the Russian president Gorbaciov provided religious freedom too. The celebration of one thousand years since the Christianisation of the Russians, where the role of Kiev was shown, stimulated the Ukrainians in the movement of religious independence from Moscow. The Ukrainian Orthodox Church proclaimed her autocephaly on 19 September 1988, in the church of "Saints Peter and Paul the Apostles" of Lvov, with Mstislav, metropolitan of the Ukrainian Diaspora of the USA as patriarch. The fight for supremacy in the Church facilitated the appearance of several Orthodox Churches in the territory of Ukraine, each of them claiming the right and authority to represent the nation and be considered national Church. The religious freedom provided by president Gorbaciov, just like the political independence proclaimed by Ukraine on 24 August 1991, changed the ideological frame the Ukrainians were living in. Besides the internal conflicts that affected the Church the claims of the Ukrainian Church from Diaspora also appeared, because this one considered herself to be the only representative Church of the Ukrainian people not affected by communism. The Greek Catholic Church has also come out of the underground, asking for the restoration of the churches confiscated by communists in 1946, which had been ceded to the Orthodox Church. Soon the conflicts between the Orthodox and Greek Catholics came up with rather violent manifestations, many times solved in the court.

After the fall of communism, and the dissolution of the USSR, the inter-ethnic tensions also appeared. In May 1992, Crimea accepted to be part of Ukraine. Soon, the first anti-Ukrainian protests appeared of the population Russian in majority. In November 2013, anti-Russian protests appeared in the entire Ukraine, and the philo-Russian president Viktor Ianukovici asked Russia to send troops to Crimea. Occupied by Russian troops, Crimea was integrated into Russia as a result of a referendum. The Euromaidan protests in the heart of Kiev determined Ianukovici to flee to Russia, the political situation of Ukraine degenerating into a civil war supported by Russia and tensioned by the diplomatic interventions of the West.

After 1990, the Orthodox Church of Ukraine passed through a series of dramatic events that brought about its dismemberment. Finally, several Orthodox groups were formed, with three of them more important: the Ukrainian Orthodox Church, Ukrainian-Patriarchate of Kiev Orthodox Church, and the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church.¹⁹

In 1990, a synod met at Moscow provided the Orthodox Church of Ukraine with a large statute of autonomy. Unfortunately, this one was headed by exarch Filaret, a collaborator of the KGB. The synod of the bishops of Moscow of 1992 examined the issue of the autocephaly of the Ukrainian Orthodox Church and Filaret was asked to resign because of his past not worthy of a hierarch. The Ukrainian president Leonid Kravciuk supported him, as Filaret did not want to resign. Another synod of Harkov deposed Filaret and elected metropolitan Vladimir Sabodan of Rostov instead. Filaret was also defrocked by a synod met at Moscow the same year, but nevertheless he remained at the head of the Ukrainian-Patriarchate of Kiev Orthodox Church attached to the governments from Kiev which asked for the independence and integrity of Ukraine. Today, Patriarch Onufrie, who succeeded Vladimir Sabodan, has been at the head of the Ukrainian Orthodox Church, which belongs to the Patriarchate of Moscow, since 2014. The Ukrainian Orthodox Church who accepted to

¹⁹ Claudiu Cotan, *Biserica și statul. Biserica Ortodoxă în secolul al XX-lea*, Iași, Vasiliana '98 Publishing House, 2009, pp. 130-131.

maintain the relationship with the Patriarchate of Moscow has always been submitted to the attacks on behalf of Filaret, of the Ukrainian-Patriarchate of Kiev Orthodox Church, of deputies and of the supporters of the Ukrainian church autocephaly. Onufrii sustains the maintenance of the jurisdiction of the Patriarchate of Moscow over the Ukrainian faithful and, in spite of all the inter-ethnic conflicts which devastate Ukraine he leads the Church with the largest number of priests and faithful, the double of the two other Orthodox Churches which tension the religious life. The cultural and social differences between Western and Eastern Ukraine, as well as the religious ones created by the existence of some Catholic and Greek Catholic minorities in the Western regions make difficult a future peace and preservation of the Ukrainian unity. Western Ukraine wishes European integration, while Eastern Ukraine wishes the integration with Russia, as happened with Crimea. Maybe these tensions will finally bring about the division of Ukraine.

After 1990, the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church appeared in Ukraine headed by Mstislav Skipnik, elected patriarch by the Ukrainian autocephalics, after he had headed the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church of the USA. After the death of Mstislav Skripnik (+1993), Vladimir was elected patriarch (+1995), who passed to the side of the Ukrainian-Patriarchate of Kiev Orthodox Church. Given the new state of things, the autocephalics appointed Dimitrie Jarema patriarch, and in 2003 Metodie Kudreakov of Tenopil, the present leader of the Autocephalous Ukrainian Orthodox Church.

The government of Kravciuk has permanently sustained Filaret and the Ukrainian-Patriarchate of Kiev Orthodox Church, and the political power from Kiev installed after the election of the new president Leonid Kuchma had the same attitude. Patriarch Filaret of the Ukrainian-Patriarchate of Kiev Orthodox Church declared many times that the priests affiliated to the Patriarchate of Moscow support the Ukrainian separatists and the policy of Russia in the provinces of Donetsk and Luhansk, the other Orthodox having been driven away from these territories. Similar persecutions suffered the Ukrainian Orthodox from Crimea enclosed by Russia, unlike the Orthodox of the parishes affiliated to the Patriarchate of Moscow. This year, at the Divine Liturgy on the Resurrection night, Petro Poroshenko, president of Ukraine stood near patriarch Filaret, showing in this way he is a supporter of the Ukraine-Patriarchate of Kiev Orthodox Church and of the unity and independence of Ukraine. Filaret encourages European integration and moving away from the policy of Moscow.

Bibliography:

Cotan, Claudiu, *The Role of the Orthodox Hierarchs in the Foreign Political Life of the Romanian Principalities from 1450 to 1750*, in „The Orthodox Church in the Balkans and Poland. Connections and Common Tradition”, Bialystok, 2007, pp. 15-35.

Cotan, Claudiu, *O istorie a Bisericii ortodoxe slave*, Iași, Vasiliana '98 Publishing House, 2009.

Cotan, Claudiu, *Biserica și statul. Biserica Ortodoxă în secolul al XX-lea*, Iași, Vasiliana'98 Publishing House, 2009.

Cotan, Claudiu, *Biserica Ortodoxă Rusă în timpul celui de-al doilea război mondial*, in „Teologia Pontica”, Anul I (2009), pp. 262-271.

Dragnev, Demir, *Evoluția relațiilor politice româno-polone în lumina unei noi publicații dedocumente*, in „RIM”, Chișinău, 2002, no. 1-2, pp. 66-69.

Hosking, Geoffrey, *Rusia, popor și imperiu 1552-1917*, trad. Dana Crăciun, Hortensia Pârlog and Maria Teleagă, Bucharest, Polirom Publishing House, 2001.

Mironowicz, Antonie, *The Orthodox Church in Poland, The monastery in Supraśl-Bialystok*, 2005.

Mironowicz, Antonie, *The Activities of the Patriarch Teofanes III in the Polish-Lithuanian Commonwealth*, in „The Orthodox Church in the Balkans and Poland. Connections and Common Tradition”, Białystok, 2007, pp. 77-85.

Pocitan, Vasile, *Geneza demnității patriarhale și Patriarhatele Bisericii Ortodoxe*, Bucharest, 1926.

Pospielovsky, Dimitry, *The Orthodox Church in the History of Russia*, Crestwood, 1998.

Runciman, Steven, *The Great Church in Captivity*, Cambridge University Press, 1968.

Senik, Sofia, *Biserica Ortodoxă din Ucraina în secolul XX*, in „Biserica Ortodoxă din Europa de est în secolul XX”, coord. Christine Chaillot, trad. Liliana Donose Samuelsson, Bucharest, Humanitas Publishing House, 2011, pp. 349-382.

Skarovsky, Mihail Vitalievici, *Biserica Ortodoxă Rusă în secolul XX*, in „Biserica Ortodoxă din Europa de est în secolul XX”, coord. Christine Chaillot, trad. Liliana Donose Samuelsson, Bucharest, Humanitas Publishing House, 2011, pp. 383-458.

Tollet, Daniel, *Les tentatives de suppression du rite grec dans la Confederation polono-lituanienne a la fin du XVIIe siecle et au debut du XVIIIe siecle*, in „The Orthodox Church in the Balkans and Poland...”, pp. 117-129.

**TWENTY YEARS AFTER DAYTON: STATE-BUILDING AND INTERETHNIC
RELATIONS IN BOSNIA**

Giordano Altarozzi, Assoc. Prof., PhD, "Petru Maior" University of Tîrgu Mureş

Abstract: *Twenty years ago, the General Framework Agreements for Peace was signed. Bosnia-Herzegovina started a long process of State-building, under the control of international community. But, if the Agreement drew the main goal stopping the war, it failed to establish a functional institutional structure. The failure of political, economical and social reforms prevented the development of a real interethnic dialogue, raising questions about the future of the state. The present article aims to examine the causes of this failure, analyzing the evolution of Bosnian situation during the last twenty years.*

Keywords: *Dayton Agreement, Bosnia-Herzegovina, Yugoslav Wars, Yugoslavia.*

Il 21 novembre 1995 viene firmato il *General Framework Agreement for Peace*¹, meglio noto come Accordi di Dayton, successivamente ratificato a Parigi il 14 dicembre dello stesso anno, che mette fine al conflitto che da quattro anni insanguina la Bosnia-Erzegovina. La conclusione delle trattative tra le tre parti interessate è tutt'altro che facile, stanti gli odi interetnici che le violenze degli anni precedenti avevano amplificato, come pure il debole intervento della comunità internazionale e il particolare contesto della transizione alla democrazia in Jugoslavia. Dal momento in cui le ostilità cessano, specialisti di diversi settori scientifici cominciano a occuparsi della questione bosniaca. Tale interesse è dettato in primo luogo dalla convinzione che gli accordi appena firmati introducano a una nuova stagione nelle relazioni internazionali, caratterizzata dall'intervento multilaterale quale elemento necessario per la tutela della pace e della sicurezza internazionale. Di fronte a nuove, complesse sfide come quelle irachena e afghana, l'esperienza di *peace-building* e *state-building* fatta in Bosnia diventa essenziale per identificare un modello passibile di applicazione anche in contesti diversi da quello balcanico, correggendo se necessario gli errori qui commessi. Tale interesse scientifico si è tradotto in una serie sterminata di studi e ricerche, molti dei quali animati dal desiderio di comprendere i motivi profondi di un conflitto capace di ridestare nella coscienza

¹ Per il testo dell'accordo si veda il sito dell'Alto Rappresentante per la Bosnia-Erzegovina, URL: http://www.ohr.int/dpa/default.asp?content_id=380 (ultimo accesso: 10.06.2015).

collettiva europea il ricordo di orrori che si riteneva appartenessero ormai a un lontano passato².

Una lettura semplicistica, e politicamente comoda, della storia dei Balcani aveva spiegato le cause del conflitto facendo riferimento alla fine della Guerra Fredda e alla conseguente riorganizzazione del sistema internazionale. In particolare, secondo tale lettura la dissoluzione del blocco comunista e la fine del sistema bipolare avevano favorito la ripresa di atavici odi interetnici, mai sopiti in Jugoslavia nonostante il mezzo secolo di vita comune all'interno di uno Stato comunista che, ideologicamente, non si era fondato sull'idea di nazione ma, piuttosto, su quella della lotta di classe³. In tale interpretazione vi sono alcuni elementi di verità, eppure ricorrere soltanto al motivo dell'odio etnico appare estremamente riduttivo e fuorviante. Come spesso avviene nella storia, eventi importanti hanno origini diverse, che vanno ricercate tanto nel breve termine quanto in quella che Fernand Braudel ha definito "la lunga durata"⁴.

La spiegazione "monocausale" del conflitto appare dunque sostanzialmente inadeguata alla comprensione di un fenomeno complesso come quello delle guerre jugoslave. Nei Balcani come nell'intera Europa centro-orientale, infatti, la mescolanza etnica e la convivenza di popolazioni diverse per origine, lingua, religione, usi e costumi rappresenta una caratteristica comune. In tale ampio contesto la Bosnia costituisce un modello paradigmatico, dal momento che qui le zone miste sono prevalenti rispetto a quelle in cui una sola etnia risulta maggioritaria. Il problema bosniaco non sembra provenire, dunque, da una presupposta conflittualità interetnica sempre latente, quanto piuttosto dall'affermazione di una teoria dello Stato che privilegia l'appartenenza etnica a danno della cittadinanza⁵. Soltanto la comprensione delle reali cause del conflitto avrebbe potuto, e può ancora oggi, aiutare a risolvere una questione che non interessa soltanto i Balcani, ma l'Europa intera. Ma proprio ciò è mancato, determinando così l'applicazione di un modello che, se ha avuto l'indubbio

² Una rassegna delle principali opere dedicate alla guerra di Bosnia e apparse all'indomani della firma degli Accordi di Dayton in Dominique Larroque-Laborde, *Bibliographie sur le conflit en ex-Yougoslavie*, in "Mots", vol. 47, n. 47 (1996), pp. 134-143.

³ Una sintesi delle principali linee interpretative relative alle cause della guerra di Bosnia in Christian Costamagna, *Il ruolo di Slobodan Milosevic alla luce delle teorie sulla dissoluzione della SFRJ: una breve critica delle attuali teorie e prospettive di ricerca*, in "PECOB's Papers Series", n. 30, December 2012, URL: <http://www.pecob.eu/ruolo-slobodan-milosevic-luce-teorie-dissoluzione-sfrj-breve-critica-attuali-teorie> (ultimo accesso: 08.10.2014).

⁴ Sulle valenze metodologiche ed epistemologiche della "lunga durata", cfr. Fernand Braudel, *Histoire et sciences sociales. La longue durée*, in "Annales. Économie, Sociétés, Civilisations", vol. 13, n. 4, 1958, pp. 725-753.

⁵ Cfr. Stefano Bianchini, *La questione jugoslava*, Giunti, Firenze 1999, p. 174.

merito di aver fermato la guerra, non è però riuscito a costruire una struttura statale capace di funzionare.

Con gli accordi firmati a Dayton la guerra di Bosnia giunge dunque a una seppur fragile conclusione. Nonostante ciò, i problemi che essi lasciano aperti rimangono molti e di difficile soluzione. Gli accordi stessi si prestano a una duplice interpretazione. In una visione ottimista, infatti, essi possono essere considerati come un atto necessario per la riconciliazione delle popolazioni bosniache; più realisticamente, invece, possono essere interpretati come il via libera definitivo della comunità internazionale alla totale disgregazione del Paese. Da un punto di vista formale, infatti, gli accordi di Dayton prevedono la sopravvivenza di una Bosnia-Erzegovina indipendente costituita come repubblica federale basata sulla convivenza dei tre gruppi etnici principali. Da un punto di vista sostanziale, invece, il nuovo Stato appare come una formazione artificiale che mantiene le forme, ma non anche il fondo di una struttura politica funzionale. In realtà la vita politica continua a svolgersi principalmente all'interno delle due Entità riconosciute dagli Accordi e organizzate su basi etniche, senza che le autorità federali possano esercitare un reale ruolo di controllo e indirizzo. Il fatto di aver privilegiato il principio dell'appartenenza etno-nazionale a quello, più generale, della cittadinanza ha favorito poi il prolungamento della centralità dei partiti nazionalisti che avevano contribuito, con la loro retorica esclusivista, alla radicalizzazione della vita politica in Bosnia-Erzegovina e nell'intera ex-Jugoslavia⁶. In sostanza, dunque, si può concordare con la maggior parte degli analisti nel sostenere che l'accordo di pace elaborato nel 1995 rappresenta un trattato concepito per mettere fine alla guerra, non per costruire uno Stato⁷.

Se quindi gli Accordi di Dayton sono riusciti a raggiungere il primo, fondamentale obiettivo rappresentato dalla fine delle ostilità, essi non sono stati invece capaci di garantire i meccanismi di funzionamento dello Stato, seppure all'interno di un contesto largamente decentralizzato come quello federale. Tale sostanziale fallimento si deve, indubbiamente, alla realtà oggettiva e agli equilibri, politici e militari, del momento. Il problema principale va tuttavia identificato altrove, ovvero nell'errata analisi delle scaturigini del conflitto bosniaco. Partendo dal presupposto che le guerre jugoslave degli anni Novanta siano state determinate in maniera esclusiva dalla recrudescenza di conflittualità interetniche plurisecolari, che il regime comunista era riuscito a nascondere ma non a risolvere, gli estensori degli accordi di Dayton hanno disegnato una struttura istituzionale che, riprendendo in parte quella jugoslava

⁶*Ibidem.*

⁷ Cfr. David Chandler, *State-Building in Bosnia: The Limits of 'Informal Trusteeship'*, in "International Journal of Peace Studies", vol. 11, n. 1, Spring/Summer 2006, pp. 17-38 : 17.

successiva alla riforma costituzionale del 1974 e alla morte del maresciallo Tito, si avvicina al modello della democrazia consensuale proposto dal politologo olandese Arend Lijphart⁸. Tale modello, che si fonda su quattro principi fondamentali (creazione di governi formati da ampie coalizioni; veto incrociato; principio della proporzionalità; federalismo o ampia autonomia regionale), sembrava presentare all'epoca alcuni vantaggi, tra cui in particolare la capacità di ricondurre le conflittualità latenti all'interno delle istituzioni, garantendo al tempo stesso la stabilità delle frontiere nell'area dell'ex-Jugoslavia. La seconda possibile soluzione dei problemi interetnici proposta da Lijphart, ovvero la formazione di diversi Stati nazionali sul modello cecoslovacco, era infatti impraticabile per due motivi fondamentali. In primo luogo, da un punto di vista tecnico, tale soluzione può funzionare esclusivamente in presenza di regioni omogenee dal punto di vista etnico o nazionale; nel caso concreto della Bosnia, poi, la formazione di nuove entità politiche indipendenti avrebbe portato alla modifica delle frontiere degli Stati vicini, dal momento che i territori "serbi" avrebbero teso alla loro comprensione all'interno di uno Stato grande-serbo, mentre quelli "croato-musulmani" all'unione con la Croazia. Tali cambiamenti territoriali, di per sé difficili da gestire, avrebbero poi rischiato di produrre un effetto domino nella regione impossibile da governare. Di fronte a tale situazione, dunque, il modello "consensuale" pare l'unico capace di offrire una seppur modesta possibilità di riuscita. Esso presenta tuttavia una serie di gravi limiti, destinati a incidere negativamente sullo sviluppo successivo del Paese⁹.

L'applicazione del modello lijphartiano, infatti, si traduce in Bosnia-Erzegovina nella creazione di una struttura istituzionale e di meccanismi politici simili a quelli del periodo comunista, ovvero di un sistema che aveva contribuito in maniera decisiva allo scoppio delle ostilità. L'assetto elaborato a Dayton prevede infatti la creazione di una Repubblica federale di Bosnia ed Erzegovina, divisa al suo interno in due Entità fondate su base etnica e denominate rispettivamente Federazione di Bosnia ed Erzegovina (croato-musulmana) e Repubblica Serba di Bosnia ed Erzegovina (nota anche con il nome di *Republika Srpska*). Alle due Entità si aggiunge poi il Distretto di Brčko, considerato parte di entrambe le Entità e dotato di uno statuto autonomistico¹⁰. Le due Entità hanno una costituzione, un parlamento, un governo, un esercito e una polizia propri. Gli organi centrali dello Stato sono invece

⁸ Arend Lijphart, *Le democrazie contemporanee*, il Mulino, Bologna 2001, pp. 51-62.

⁹ Cfr. George Borovas, Maria Eleni Voutsas, "The Dream States and the Nightmare to Follow: the Case of Bosnia and Herzegovina", in *Proceedings of the 6th International Conference 'The Economies of Balkan and Eastern Europe Countries in the changed World'*, Nis, Serbia, May 9-10, 2014, Procedia Economics and Finance by Elsevier, 4/2015, p. 1-7.

¹⁰ Cfr. *Statute of the Brcko District of Bosnia and Herzegovina*, URL: http://www.ohr.int/ohr-offices/brcko/arbitration/default.asp?content_id=43564 (ultimo accesso: 10.06.2015).

rappresentati da un Parlamento federale, un Consiglio dei ministri e una presidenza collettiva composta da un rappresentante per ciascuna comunità, la cui direzione è assunta a rotazione da uno dei membri, con una ciclicità di otto mesi. Alle istituzioni comuni spetta l'amministrazione di questioni quali il commercio con l'estero, la politica monetaria e quella estera¹¹. Come nota Ian Oliver, dunque: «*most of the core activities central to rebuilding a single and reconciled state such as media, law and order and education, were left to the separate entities*»¹², che giungono così a funzionare come Stati semi-indipendenti. La struttura istituzionale adottata nel 1995 frena dunque la creazione di uno Stato dotato di istituzioni centrali forti e finisce per istituzionalizzare le divisioni etniche, rafforzando così quelle forze nazionaliste che avevano contribuito allo scoppio della guerra¹³.

La cornice istituzionale elaborata a Dayton risulta d'altra parte assai flessibile, permettendo così di rimodellare continuamente l'agenda di una transizione che si svolge in gran parte attraverso meccanismi informali imposti dall'alto, senza un vero dibattito e un reale coinvolgimento della popolazione e dei suoi rappresentanti. In tale contesto, la situazione della Bosnia-Erzegovina appare simile a quella di un protettorato internazionale piuttosto che di uno Stato pienamente indipendente. In tale ottica si comprende forse meglio la crescita progressiva delle attribuzioni riconosciute all'Alto Rappresentante e al Consiglio per l'Attuazione della Pace, che caratterizza il primo quinquennio di pace¹⁴.

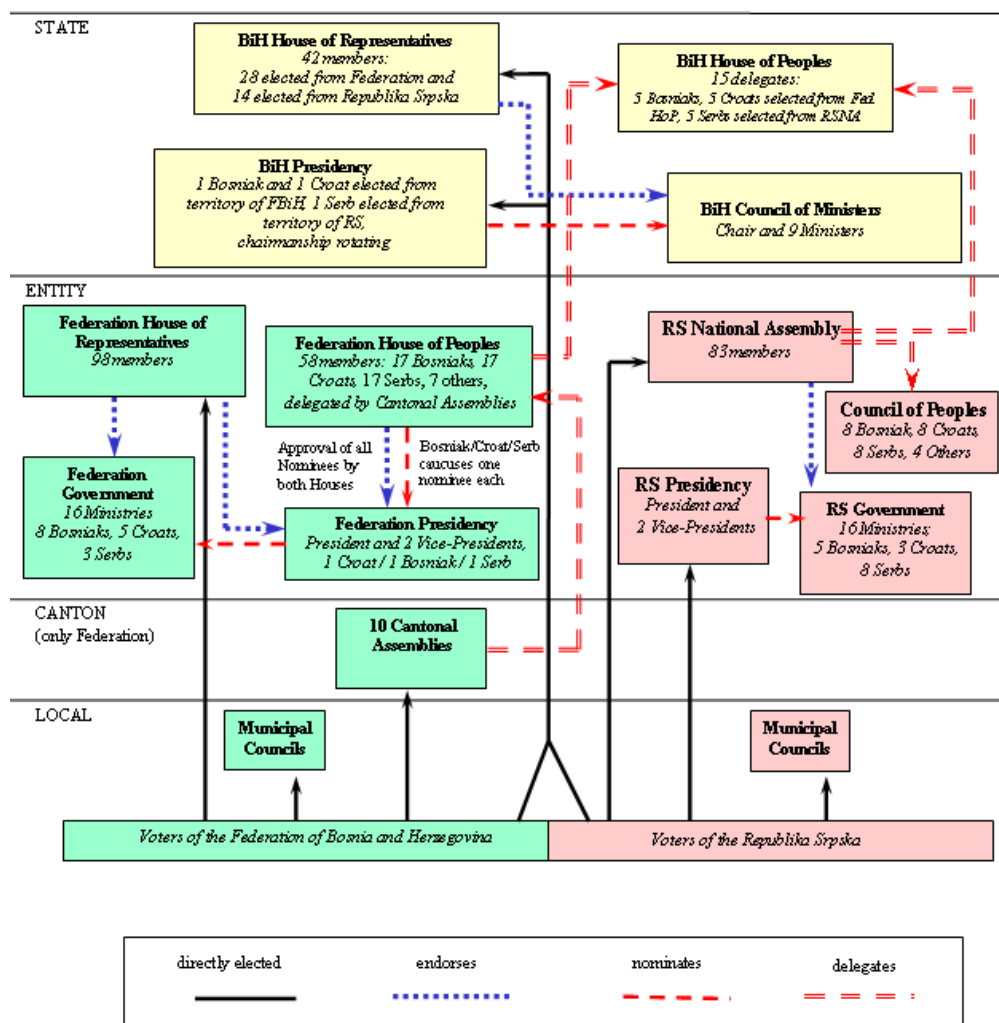
Figura 1. *Struttura istituzionale della Bosnia-Erzegovina dopo Dayton*

¹¹ Cfr. *Constitution of Bosnia and Herzegovina*, URL: http://www.ohr.int/dpa/default.asp?content_id=372 (ultimo accesso: 10.06.2015).

¹² Cfr. Ian Oliver, *War & Peace in The Balkans. The Diplomacy of Conflict in The Former Yugoslavia*, I.B. Tauris, London-New York 2005, p. 98.

¹³ Cfr. David Chandler, *op. cit.*, pp. 17-18.

¹⁴ *Ivi*, pp. 24-28.

(Fonte: www.ohr.int)

Come già anticipato, tale struttura istituzionale ha il vantaggio di favorire il processo di pace, concedendo alle parti in lotta ampie attribuzioni nelle zone sottoposte alla loro autorità e permettendo, tra l'altro, di stabilire rapporti privilegiati con i vicini Stati di Serbia e Croazia; inoltre la similitudine tra il modello jugoslavo e quello elaborato a Dayton sembra permettere un più facile adattamento della società civile al nuovo assetto, che risulta parzialmente noto alla maggioranza della popolazione¹⁵. Sul medio e lungo periodo, però, il modello daytoniano ha contribuito alla difficile transizione attraverso cui passa ancora oggi la Bosnia-Erzegovina, mettendo a tacere ma non eliminando del tutto le conflittualità che all'inizio degli anni Novanta avevano determinato lo scoppio della guerra. A vent'anni di distanza, il sostanziale fallimento del modello daytoniano risulta evidente non soltanto dal punto di vista politico, ma anche sul piano economico e sociale.

¹⁵ Ian Oliver, *op. cit.*, p. 98.

Sul piano economico, la comunità internazionale è intervenuta massicciamente in Bosnia partendo dalla premessa che un'economia di mercato stabile sia necessaria per sviluppare forme di collaborazione interetnica; secondo tale ipotesi, gli interessi individuali e di gruppo potrebbero aiutare a ricostruire i rapporti tra le tre comunità, contribuendo così allo sviluppo di una vita democratica consolidata. Alla prova dei fatti, però, si constata il fatto che gli aiuti e le riforme economiche hanno esacerbato le divisioni e contribuito all'etnicizzazione dell'economia e della società. Anziché rappresentare stimoli per la cooperazione interetnica, le misure pensate dalla comunità internazionale hanno rappresentato delle opportunità supplementari di arricchimento per le *élites* etniche, senza al tempo stesso offrire sollievo a una popolazione che continua a vivere in gran parte sotto la soglia di povertà¹⁶. Né la situazione risulta migliore se si valuta l'effetto delle politiche volte a stimolare la costituzione di una società civile funzionale. Da tale punto di vista, gli sforzi della comunità internazionale si sono rivolti in gran parte alla costituzione e allo sviluppo di ONG, nella convinzione che questa forma associativa rappresenti uno dei pilastri della transizione, necessaria per poter sviluppare un modello realmente democratico capace di superare i *cleavages* etnici. Di nuovo, l'esperienza sembra contraddire le aspirazioni iniziali. Le ONG bosniache dipendono infatti dai finanziatori esteri, spesso portatori di interessi privati e di breve termine. Oltre a ciò, la società civile è ancora fortemente strutturata secondo criteri etnici, religiosi e nazionali, con ricadute negative sullo sviluppo della vita democratica. Anziché favorire nuove forme di collaborazione, una simile struttura finisce per perpetuare le divisioni interne alla società, rischiando così di accentuare la polarizzazione politica. D'altra parte, per quanto importante, la società civile da sola non è sufficiente a garantire la transizione alla democrazia e a ricostruire un clima di convivenza pacifica; al contrario, essa può dare i risultati sperati soltanto in presenza di istituzioni pubbliche realmente funzionali, capaci di assicurare le condizioni per lo sviluppo economico e per la partecipazione dei cittadini alla *res publica*¹⁷. Come afferma Roberto Belloni, infatti: «*The experience of Bosnia confirms that a vibrant civil society can only be a sign of a well functioning state, not its source*»¹⁸.

In conclusione, il giudizio sugli accordi di Dayton può essere solo parzialmente positivo. Essi hanno avuto l'immenso e indiscusso merito di aver posto fine a una guerra sanguinosa che aveva risvegliato nella coscienza europea orrori che si riteneva appartenessero ormai a un lontano passato, contribuendo nel breve periodo al ritorno della pace. Attraverso i meccanismi

¹⁶ Cfr. Roberto Belloni, *State Building and International Intervention in Bosnia*, Routledge, London - New York 2007, pp. 96-109.

¹⁷ *Ivi*, pp. 97 e 109-122.

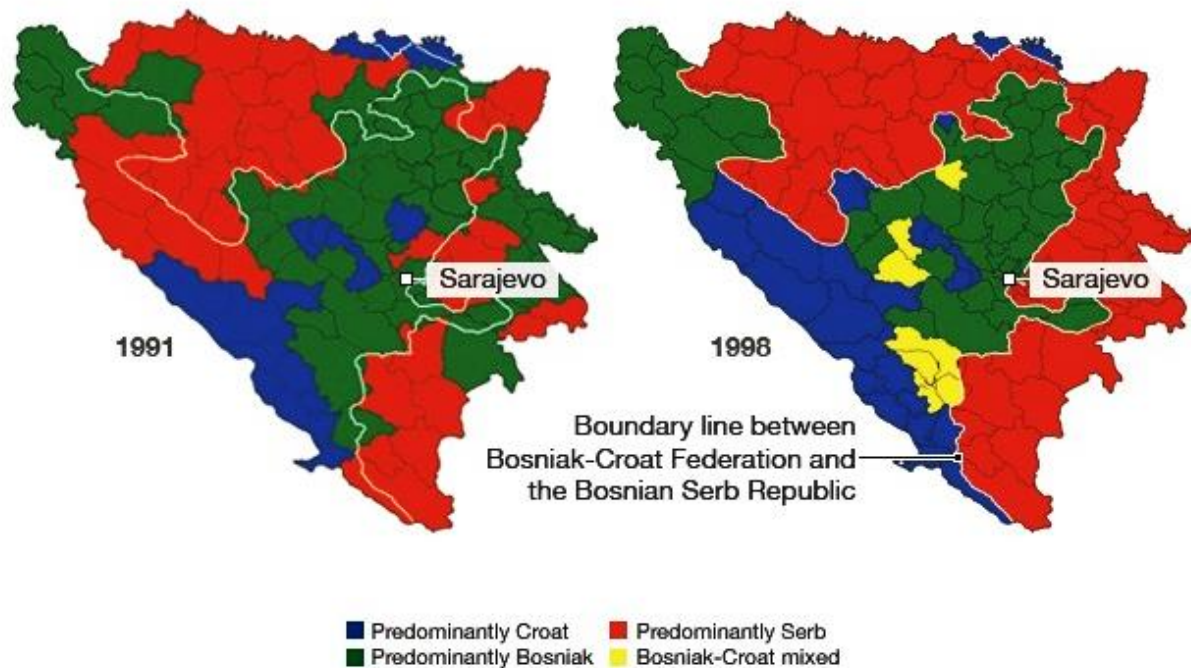
¹⁸ *Ivi*, p. 122.

elaborati in Ohio, il Paese ha iniziato una seppur difficile transizione alla democrazia, i tre eserciti che si erano confrontati per cinque lunghi anni sono confluiti in una struttura multi-etnica comune, i rifugiati hanno potuto cominciare a far ritorno alle loro case, seppur timidamente, e l'intervento economico della comunità internazionale - nonostante i tanti problemi che ha generato - ha favorito una tenue crescita economica. Nonostante ciò, i limiti rimangono molti e gravidi di conseguenze potenzialmente distruttive. La netta separazione delle tre comunità, prodotta durante la guerra, sussiste; a tutt'oggi, la maggioranza dei croati e dei musulmani di Bosnia vivono all'interno della Federazione, e la maggioranza dei serbi all'interno della *Republika Srpska*, senza che nessuna delle due entità si possa definire pienamente omogenea dal punto di vista etnico. La decentralizzazione e la divisione dei poteri e delle attribuzioni - i due principi-chiave del modello consociativo - hanno permesso lo sviluppo di governi, forze di polizia e sistemi educativi indipendenti all'interno delle due Entità, che funzionano come strutture politiche semi-indipendenti. Al di là delle conseguenze politiche, poi, la struttura decentralizzata costruita a Dayton produce altri effetti negativi: favorisce la corruzione, divenuta endemica e sistemica, indebolisce le formazioni politiche moderate e rallenta le possibilità di sviluppo economico. Come affermato da McMahon e Western: «*Although Bosnia professes to seek the creation of a unified multiethnic state, its political institutions support ethnic partition at every level of government*»¹⁹, e lo stesso discorso vale per la società civile, esposta alla propaganda di forze politiche che ricorrono sovente al discorso nazionalista o ultranazionalista per accreditarsi di fronte a un elettorato diviso tra tendenze secessioniste e jugonostalgia²⁰.

Mappa 9. *Composizione etnica della Bosnia prima e dopo la guerra (1991, 1998)*

¹⁹ Patrice C. McMahon, Jon Western, *The Death of Dayton. How to Stop Bosnia From Falling Apart*, in "Foreign Affairs", vol. 88, n. 5, September-October 2009, URL: <http://www.foreignaffairs.com/articles/65352/patrice-c-mcmahon-and-jon-western/the-death-of-dayton> (ultimo accesso: 15.04.2015).

²⁰ Sul concetto di jugonostalgia, diffuso tra tutte le nazionalità dell'ex-Jugoslavia, si veda Nicole Lindstrom, *Yugonostalgia: Restorative and Reflective Nostalgia in Former Yugoslavia*, in "East Central Europe", vol. 32, n. 1-2 (2005), pp. 227-237.

(Fonte: www.wikipedia.org)

I rischi sono evidenti: il fallimento degli accordi di Dayton per quanto riguarda la creazione di un sistema politico funzionale e capace di garantire la convivenza di popolazioni diverse può portare alla dissoluzione del Paese o, peggio, a un nuovo sanguinoso conflitto. In tale contesto l'Unione Europea può giocare un ruolo di primo piano, ponendosi nel lungo periodo l'obiettivo dell'integrazione della Bosnia-Erzegovina all'interno di un modello di organizzazione politica nuovo e sovranazionale. Per riuscire nel suo intento, però, l'Europa dovrà interpretare al meglio la storia di lungo periodo della Bosnia. Parafrasando Fernand Braudel, solo lo studio del passato consente la comprensione del presente²¹.

²¹ Fernand Braudel, "La storia delle civiltà: il passato spiega il presente", in Idem, *Scritti sulla storia*, Bompiani, Milano 2003, pp. 219-268.

THE MODEL OF DIALOGUE IN GADAMER'S HERMENEUTICAL ONTOLOGY

George Bondor, Assoc. Prof., PhD, "Al. Ioan Cuza" University of Iași

Abstract:*The Model of Dialogue in Gadamer's Hermeneutical Ontology. The purpose of this contribution is to explore the philosophical sources of Gadamer's hermeneutical ontology. I argue that Gadamer's phenomenological description of human understanding reveals the dialog as the background model involved in all understanding. I show that Gadamer's philosophy relies not only on Heidegger's existential analytics, but also on philosophers such as Plato and Hegel (with their concepts of dialectics), Augustine and the Romanticism (with the problem of the interior dialogue). In this respect, I investigate Gadamer's main concepts of understanding (Verstehen), education (Bildung), accord (Einverständnis and Verständigung), hermeneutical truth and hermeneutical experience.*

Keywords:*Gadamer, dialogue, phenomenology, ontology, understanding, education, hermeneutical truth, hermeneutical experience*

Scopul contribuției de față este de a evidenția faptul că în ontologia hermeneutică a lui Hans-Georg Gadamer, care are ca miză descrierea fenomenologică a înțelegerii omenești, dialogul reprezintă modelul ultim implicat în orice înțelegere. Propunându-mi să explorez influențele pe care le suportă această filosofie, voi arăta că gândirea lui Gadamer are ca surse nu doar analitica existențială heideggeriană, ci și idei filosofice ale lui Platon și Hegel (cu conceptele lor de dialectică), ale lui Augustin și ale romantismului (cu problema dialogului interior). În acest scop, voi investiga câteva concepte fundamentale ale lui Gadamer. Mai precis, voi analiza conceptul de formare (*Bildung*), urmărind maniera în care aici este deja la lucru un model al dialogului, prezent în problematica centrală a înțelegerii, pentru ca apoi să supun analizei conceptele de adevăr hermeneutic și experiență hermeneutică.

Conceptul de *Bildung*. Romantismul și principiul interiorității

În limba germană, *Bildung* înseamnă „formare”, „cultivare de sine”, inițial și „cultură”. Oprindu-se asupra acestui concept, Gadamer arată că *Bildung* este elementul în care

se înrădăcinează științele spiritului din secolul al XIX-lea, fără ca ele să fie conștiente de acest lucru¹.

O primă referință a conceptului de *Bildung* la ideea de universalitate este vizibilă în definiția dată culturii de către Herder, ca „ridicare formativă către umanitate” (*Emporbildung zur Humanität*). Conceptul de *Bildung* a apărut, desigur, în secolul al XVIII-lea, dar a fost valorizat pe deplin în secolul următor. Probabil motivul este acela că abia atunci se impune, în literatură, artă și filosofie, ideea de *formare interioară*, fiind câștigată astfel orientarea către *interioritate* a cercetării filologice, istorice etc. Vechea idee a „formării naturale” (*natürliche Bildung*) este acum înlocuită de noua semnificație a termenului, una care leagă definitiv acest concept de ideea de *cultură*. După cum arată Gadamer, Kant încă folosea noțiunea de *Bildung* cu referire la dispoziția naturală, vorbind despre „cultura” unei aptitudini. Cu totul altfel stau lucrurile la Wilhelm von Humboldt și la Hegel. Primului dintre ei, amintește Gadamer, îi datorăm distincția clară între cultură (*Kultur*) și formare (*Bildung*), Humboldt accentuând referința conceptului de *Bildung* la aspectul lăuntric al omului și la întregul năzuințelor acestuia. Mai mult decât atât, romantismul, inclusiv Humboldt, înțelege termenul de *Bildung*, văzut deja ca „dezvoltare a unei aptitudini”, pornind și de la o idee a misticii speculative, conform căreia adâncul sufletului omului este sediul divinității, locul în care o putem descoperi în noi. Romantismul înțelege chiar astfel interioritatea, depășind înțelegerea unilaterală a eului (exclusiv ca subiect, cu un termen hegelian) prezentă în modernitatea timpurie, cea care începe cu Descartes și conduce la filosofia Luminilor. În mediul romantic se formează, de altfel, și conceptul de „inconștient” (numit, pentru început, „involuntar”, termen folosit cu sensul de mai sus în scrisoarea lui Ritter către Franz von Baader din 1807)². A descoperi, înăuntrul eului, o instanță de dincolo de el este un prim pas către ideea lui Hegel conform căreia în orice subiect trebuie să găsim substanța pe care acesta o conține.

Gadamer aseamănă noțiunea de *Bildung* cu conceptul grec de *physis*. La fel ca acesta, formarea (*Bildung*) nu are scopuri situate în afara ei. Rezultatul decurge din procesul formării, fără să poată fi privit ca un scop în sine, gata încheiat. Formarea nu poate fi simplă cultivare a ceva deja dat (a unei aptitudini), arată Gadamer. Totodată, procesul formării nu poate fi înțeles după modelul mijloacelor și a scopurilor. O precizare în același registru vine prin termenul de „păstrare”, esențial în științele spiritului, prin intermediul căruia Gadamer

¹Hans-Georg Gadamer, *Wahrheit und Methode*, în *Gesammelte Werke*, Band 1, Tübingen, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1990, p. 15 (*Adevăr și metodă*, vol. 1, traducere de Gabriel Kohn și Călin Petcana, București, Editura Teora, 2001, p. 19).

²Ricarda Huch, *Romantismul german*, traducere de Viorica Nișcov, București, Ed. Univers, 1974, p. 82.

prefățează conceptul de tradiție. În cadrul formării (*Bildung*), ceea ce este receptat se păstrează în rezultatul formării, nefiind un simplu mijloc pe care îl abandonăm o dată cu atingerea scopului. De aceea, *Bildung* este un concept istoric. Cu acestea se face trecerea, în textul gadamerian, către Hegel.

Ce relevanță are această chestiune pentru istoria hermeneuticii? În secolele XVII-XVIII, hermeneutica se orienta exclusiv către sistematizarea regulilor de interpretare a locurilor obscure ale textelor, așadar către exterioritatea textului. Utilizarea presupozitiei interiorității în hermeneutică, prezentă în conceptul de *Bildung*, se datorează hermeneuților romantici, Friedrich Schlegel și Schleiermacher îndeosebi, care accentuează însemnătatea divinației, a empatiei, a lui *Einfühlung*, deci a privirii aruncate în interioritatea spiritului autorului. Desigur, despre sarcina de a înțelege *background*-ul autorului vorbiseră deja și hermeneuții importanți ai filosofiei Luminilor, Chladenius mai ales, cu termenul său de *Hintergrundkenntnisse* (cunoștințe de fond). Romanticii fac însă un pas mai departe decât Luminile și nu e întâmplător faptul că interioritatea autorului, pe care interpretul e dator să o înțeleagă chiar „mai bine decât autorul însuși”, conține mai mult decât o simplă subiectivitate pe care acesta din urmă ar stăpâni-o deplin. În acest sens trebuie privite discuțiile despre conștient și inconștient în interpretarea psihologică (Schleiermacher), unde inconștientul desemnează tocmai acest „plus” de substanțialitate aflat în subiect. Ideea, fără a fi amintită în acest mod în capitolul dedicat de Gadamer conceptului de *Bildung*, poate fi subînțeleasă pe baza referințelor sale la tradiția mistică reînviată în acest concept.

Conceptul de *Bildung* la Hegel

Pentru Hegel, formarea este esențială ideii de filosofie, adică existenței ca atare a spiritului. Motivul este acela că gândirea hegeliană identifică neîmplinirea naturală a omului, care „nu este de la natură ceea ce ar trebui să fie”. Această neîmplinire este formalizată de Hegel ca ruptură a omului de ceea ce este nemijlocit, ca distanță față de sine. Omul are nevoie de formare tocmai pentru a împlini această ruptură. Formarea este deci o figură a mijlocirii.

În marginea lui Hegel, Gadamer arată că *Bildung* este ridicarea către generalitate (universalitate), care nu este o atitudine (*Verhalten*) teoretică opusă celei practice. Prin „universalitate” trebuie să înțelegem, în acest context, „raționalitatea umană în întregul ei”, adică Rațiunea (speculativă) din om, absolutul din om, substanța din subiect. „Formarea” umană e văzută ca „a face din sine o ființă spirituală universală”. Ea desemnează ridicarea omului la ceea ce, în el, este Spirit, dar nu spirit individual (subiectiv), ci universal (spirit

absolut). Dimpotrivă, arată Gadamer, cel care rămâne la particularitate este neformat (*ungebildet*), fiind incapabil să facă abstracție de sine însuși. O astfel de „ridicare” către universalitate este sarcina ca atare a omului și este posibilă prin muncă, una în care are loc „o formare a lucrului”, formare prin care omul se distanțează de particularul dorinței sau al interesului propriu, ridicându-se la universal și formându-se, astfel, pe sine. Dar care este acest universal descoperit prin formarea lucrului? Prin formarea lucrului se constituie un *Selbstgefühl* (un sentiment-de-sine, cum apare în traducerea română a *Fenomenologiei spiritului*; traducătorii lui Gadamer au preferat „orgoliu”, sens care nu era în intențiile lui Hegel). Acest *Selbstgefühl* definește formarea practică, așa cum spune Gadamer, adică depășirea particularului și asumarea universalului.

Gadamer amintește atât de formarea practică (cazul îngrădirii exceselor și cel al sănătății, sau alegerea unei meserii și dăruirea față de o profesie dincolo de țelurile noastre particulare), cât și de formarea teoretică (cu înstrăinarea preocupării cu ceva străin, care nu este nemijlocit, conducându-l pe om dincolo de ceea ce știe și experimentează în mod nemijlocit). Însă formarea teoretică este aici dată ca exemplu și pentru a i se arăta limitele, căci veritabila formare conduce mereu mai departe decât dezvoltarea unor interese teoretice. Hegel este aici aproape de idealul clasicist, făcând apel la exemplul antichității. Adâncirea în limba și în spiritul antichității, suficient de străine ca să provoace o despărțire de noi înșine, de particularul nostru, are totodată menirea de a provoca regăsirea de sine, „însă potrivit esenței veritabile universale a spiritului”³. Atitudinea teoretică este parte dintr-o formare (*Bildung*) care o precedă.

La Hegel, chestiunea formării trebuie privită în relație cu spiritul obiectiv, așadar cu limba, obiceiurile și instituțiile unui popor, care sunt pentru individul particular „o substanță dată în prealabil” pe care el trebuie să și-o însușească. *Bildung* este, astfel, atât procesul de ridicare istorică la universalul spiritului obiectiv în care se înrădăcinează faptul istoric străin (din trecut), cât și cel de reîntoarcere la sine însuși. Pe scurt, subliniază Gadamer⁴, *Bildung* este elementul comun al înțelegerii faptului străin (ridicarea la universal) și al revenirii la sine. Așadar nu înstrăinarea, ci revenirea la sine este esența formării. După Gadamer, Hegel ar fi conceput însă acest element comun într-o manieră prea radicală, ca „înstăpânire totală asupra substanței”, care are ca urmare disoluția completă a oricărui element particular, topit în cunoașterea absolută, cea prin care absolutul se cunoaște deplin pe sine.

³Hans-Georg Gadamer, *Wahrheit und Methode*, ed. cit., p. 19 (*Adevăr și metodă*, vol. 1, ed. cit., p. 22).

⁴Ibidem, p. 20 (*Adevăr și metodă*, vol. 1, ed. cit., p. 23).

Universalul în individual. Adevărul hermeneutic

Ce anume este de reținut din conceptul hegelian de *Bildung*? Conștiința cultivată, arată Gadamer, are mai degrabă caracterul unui simț. „Căci orice simț, văzul bunăoară, este deja general în măsura în care el cuprinde sfera sa, se păstrează deschis față de un câmp și surprinde diferențele existente în cadrul a ceea ce a deschis astfel. Conștiința cultivată depășește fiecare dintre simțurile naturale doar prin faptul că toate acestea sunt limitate asupra unei anumite sfere. Ea însăși se exercită în toate direcțiile. Este un simț universal”⁵. Ca „simț universal”, *Bildung* este un posibil model al idealului de științificitate al științelor spiritului, mult mai adecvat decât ideea de metodă a științelor exacte.

Temele pe care Gadamer le introduce treptat în prima parte a lucrării sale, anume *Bildung*, *sensus communis*, joc, prezentare, *Verwandlung ins Gebilde*, toate în legătură cu experiența artei, sunt menite să arate că arta și opera de artă trebuie înțelese în structura lor ontologică. Iar astfel este săvârșit un prim moment către universalitate, adică spre experiența adevărului hermeneutic, ca adevăr ontologic. Ce aspect al conceptului de adevăr hermeneutic este pregătit astfel? Cum anume e depășit conceptul gnoseologic al adevărului? Altfel spus, cum anume este depășită centralitatea subiectului, pe care o presupune conceptul gnoseologic al adevărului? Ce motive din istoria filosofiei folosește Gadamer pentru a face concretă ideea grație căreia se distanțează de adevărul gnoseologic? Conceptul de *Bildung* face parte dintr-o suită de concepte puse în evidență de Gadamer cu scopul de a surprinde prezența universalului în individual. Prin noțiunea de *Bildung* se realizează, în fapt, primul pas către „universalizare”, deoarece cultura este conștientizarea finitudinii condiției umane și ridicarea deasupra sinelui propriu către universalitate. Cultura ne conferă o formă preliminară de conștiință numită *simț comun*, prin intermediul căruia percepem universalul în absența unei reguli a acestuia. Acest simț este o capacitate, o posibilitate care se dezvoltă, o formă a înțelepciunii practice pe care Aristotel o definea prin noțiunea de *phronesis*.

Conceptul de *adevăr hermeneutic* este prefigurat în prima secțiune prin toate aceste noțiuni, care au menirea de a introduce ideea mediației totale, adică ideea absenței separației între real, operă și subiect. Prin aceasta adevărul este gândit ontologic, și nu gnoseologic, deci nu plecând de la centralitatea subiectului, acesta din urmă fiind și el prins într-un proces al adevărului care îl depășește. Nu în ultimul rând, acest adevăr ontologic nu transcende realul,

⁵ Ibidem, p. 23 (*Adevăr și metodă*, vol. 1, ed. cit., p. 25).

nu e separat de real. Recunoaștem aici motivul platonician din *Philebos* (Binele este mai presus decât esența și ființa), dar și motivul creștin al Întrupării.

„Oare știința este cu adevărat, așa cum ea pretinde despre sine, instanța ultimă și unicul purtător al adevărului?”, se întreabă Gadamer. Știința consideră ca fiind lipsit de sens tot ceea ce nu se supune idealului ei metodologic și procedurilor ei de verificare a adevărului. Împotriva acestei pretenții excesive, Gadamer aduce în atenție nu doar alte experiențe ale adevărului (non-obiectivante), concurente celei științifice (cum ar fi experiențele din situațiile limită, despre care vorbește Jaspers), ci și o experiență a adevărului aflată la temelia celei științifice. Este vorba despre adevărul ontologic (sau hermeneutic). Conform unei cunoscute analize heideggeriene, adevărul definește starea de neascundere sau, cu terminologia din *Sein und Zeit*, starea de deschidere. Ceea ce este adus la o stare de neascundere e făcut vizibil prin intermediul vorbirii. Încă din filosofia greacă, *logos*-ul desemna „faptul de a arăta ființarea așa cum este ea”. Doar în virtutea acestui fapt *logos*-ul numește, în chip derivat, enunțarea și comunicarea. Totodată, doar astfel e posibil ca adevărul să fie înțeles ca *adaequatio rei et intellectus*, certitudine sau, pe scurt, adevăr metodologic. Specific științei moderne, acesta din urmă se întemeiază în adevărul ontologic (hermeneutic), adică în prealabila arătare de sine a lucrului care este cercetat. Cu aceste precizări, se poate mai bine înțelege chiar titlul cărții principale a lui Gadamer. În expresia *Adevăr și metodă* avem de-a face cu o falsă conjuncție. „Și-ul” nu se referă aici la intersecția adevărului și a metodei. Privită dinspre ideea de metodă, alăturarea celor doi termeni vrea să indice necesitatea de a coborî la rădăcinile experienței adevărului gnoseologic, proprie modernității și științei moderne, pentru a readuce în atenție faptul că acesta nu este nici ultim, nici autosuficient. Privind expresia de mai sus dinspre conceptul de adevăr, am avea de-a face mai degrabă cu „adevărul prealabil metodei” (Jean Grondin) sau cu „adevărul fără metodă” (Hans Ineichen).

Înțelegerea și limbajul. Experiența hermeneutică

Raportul dintre adevărul metodologic și cel ontologic (hermeneutic) este articulat de Gadamer la nivelul înțelegerii și la cel al limbii, cu ambele ieșind în evidență modelul dialogal care definește experiența hermeneutică. Înțelegerea (*Verstehen*) este în esență acord (*Einverständnis*), care nu este asupra conținutului unui enunț particular, ci „asupra a tot ce îi leagă pe oameni în mod esențial”⁶, în funcție de care percepem opiniile cuiva drept familiare

⁶ Ibidem, p. 184 (*Adevăr și metodă*, vol. 1, ed. cit., p. 141).

sau străine. Prin aceasta, Gadamer încearcă să ia distanță de psihologismul lui Schleiermacher (începutul secțiunii a II-a). Prin modelul dialogului, Gadamer pune în legătură situațiile de înțelegere a textului (*Verstehen*, *Textverständnis*) și de înțelegere (*Verständigung*) între două persoane într-o situație de dialog⁷. Cam asta ar fi deosebirea dintre aceste concepte. Primele două se pot referi și la înțelegerea textelor, cel de-al treilea este mai concret și se referă la situațiile de dialog.

Limbajul științei este unul logico-matematic, artificial, o sumă de convenții care nu pot apărea decât în interiorul unui alt limbaj, acela în care vorbim curent: „Limba pe care o vorbim și în care trăim are o poziție privilegiată”⁸. Reflecția metodologică asupra adevărului este dependentă de faptul că „noi suntem prinși în mod necesar în limitele situației noastre hermeneutice atunci când întrebăm despre adevăr”⁹. Apartenența la o tradiție (așadar condiționarea noastră) este un element al adevărului însuși¹⁰. Prin această idee, Gadamer reia o temă heideggeriană, afirmând că reflecția asupra propriilor condiționări nu impietează asupra științificității analizei istorice. Dimpotrivă, tocmai conștientizarea locului în care ne situăm („ce suntem noi înșine și ce putem să auzim din trecut”) trebuie considerată a fi semnul științificității. Situația hermeneutică este una interogativă, arată Gadamer, întrucât fiecare enunț trebuie privit ca răspuns la o întrebare. A descoperi stratul interogativ din spatele unui enunț presupune spargerea sferei nivelatoare a preconcepțiilor cotidiene. Este chiar ceea ce Heidegger numea destrucție fenomenologică. Rostul ei este acela de a ne apropia istoria, așa cum ea face parte din noi. Or, istoria face parte din noi exact în măsura în care noi aparținem istoriei. Omul se caracterizează prin istoricitate, care este o determinație elementară al ființei sale. Or, istoricitatea este semnul finitudinii umane. Limba însăși „are propria ei istoricitate”. Mai mult decât atât, adevărul – înțeles fenomenologic ca evidență, sau stare de neascundere – „are propria sa temporalitate și istoricitate”. Adevărul nu e posibil decât în adresare, în întrebare și răspuns și în acordul asupra lucrului¹¹. Adevărul, așadar, nu este al subiectului izolat și nici un om nu poate accede la întregul adevăr. Cu toate acestea, spune Gadamer, întregul adevăr îi poate cuprinde pe ambii participanți la dialog. El vine deci de dincolo de subiect, evidențiind finitudinea acestuia. Descoperirea acesteia definește plenar experiența hermeneutică.

⁷ Ibidem, p. 384 (*Adevăr și metodă*, vol. 1, ed. cit., p. 286)

⁸ Hans-Georg Gadamer, *Gesammelte Werke*, Band 2, Tübingen, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1990, p. 50 (*Adevăr și metodă*, vol. 2, traducere de Gabriel Cercel și Larisa Dumitru, București, Editura Teora, 2001, p. 404).

⁹ Ibidem, p. 51 (*Adevăr și metodă*, vol. 2, p. 405).

¹⁰ Ibidem, p. 41 (*Adevăr și metodă*, vol. 2, p. 397).

¹¹ GA 2, pp. 55-56 (*Adevăr și metodă*, vol. 2, p. 408).

În pofida aspectului aparent conceptual al acestor teme, ele propun o atitudine filosofică ce scapă fixismului logicist, făcând apel la experiență. Delimitată prin aceste problematice conexe, conștiința hermeneutică este una a deschiderii către celălalt, a dialogului infinit căruia îi este proprie experiența, și nu conceptul. Experiența hermeneutică are caracterul eminamente deschis al oricărei adevărate căutări, este un proces pe care nu-l putem stăpâni – asemănător acelei *empeiria* aristotelice –, unul mai degrabă pasiv, sau chiar pasional (*leidenschaftlich*). Este un *pathei-mathos*, precum în tragedia lui Eschil, o „învățare prin suferință” datorită căreia ajungem să asumăm caracterul insurmontabil al finitudinii „universale” ce marchează ființarea umană¹². „Adevărata experiență este aceea în care omul devine conștient de finitudinea sa”. De asemenea, experiența este oarecum „negativă”, în sensul hegelian al termenului: e productivă, însă deschide nu către un orizont neutru, ci spre unul obligatoriu mai cuprinzător¹³. Altfel spus, îl ridică pe cel care experimentează deasupra sensului îngust în care zăbovea până atunci, justificându-l printr-un sens superior. Finitudinea care ne este constitutivă nu e transgresată în acest caz, ci doar recunoscută ca atare: o neconținută depășire de sine către noi experiențe e posibilă doar în cazul unei ființe finite. În fapt, doar aceasta poate experimenta, clipă de clipă, pornind de la situarea în interiorul unei istorii, mai precis al unei tradiții. Iar aceasta din urmă este în mod esențial „limbă”, interpellându-ne cu puterea unui „tu”¹⁴. Noțiunea de experiență este presupusă de la bun început, fiind deja la lucru în toate problematicile dezvoltate de Gadamer.

Bibliografie

Hans-Georg Gadamer, *Wahrheit und Methode*, în *Gesammelte Werke*, Band 1, Tübingen, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1990.

Hans-Georg Gadamer, *Gesammelte Werke*, Band 2, Tübingen, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1990.

¹²Hans-Georg Gadamer, *Wahrheit und Methode*, ed. cit., pp. 361-3 (*Adevăr și metodă*, vol. 1, ed. cit., pp. 269-271).

¹³La Hegel, experiența este aceea pe care conștiința o împlinește cu privire la ea însăși; astfel, când conștiința depășește un obiect al ei, nu e în joc o simplă trecere de la un obiect la altul, ci chiar accederea la o nouă figură, mai cuprinzătoare, a conștiinței înseși. Lărgirea sferei obiectuale se însoțește cu o îmbogățire a sferei conștiinței (Hans-Georg Gadamer, *Wahrheit und Methode*, ed. cit., pp. 359-360). Cf. și Jean Grondin, *Hermeneutische Wahrheit? Zum Wahrheitsbegriff Hans-Georg Gadamer*, 2. Auflage, Weinheim, Beltz Athenäum Verlag, 1994, p. 56.

¹⁴Hans-Georg Gadamer, *Wahrheit und Methode*, ed. cit., pp. 363-4 (*Adevăr și metodă*, vol. 1, ed. cit., pp. 271-272).

Hans-Georg Gadamer, *Adevăr și metodă*, vol. 1, traducere de Gabriel Kohn și Călin Petcana, București, Editura Teora, 2001.

Hans-Georg Gadamer, *Adevăr și metodă*, vol. 2, traducere de Gabriel Cercel și Larisa Dumitru, București, Editura Teora, 2001.

Jean Grondin, *Hermeneutische Wahrheit? Zum Wahrheitsbegriff Hans-Georg Gadamer*, 2. Auflage, Weinheim, Beltz Athenäum Verlag, 1994.

Ricarda Huch, *Romantismul german*, traducere de Viorica Nișcov, București, Ed. Univers, 1974.

PLAGIARISM AND INTERFERENCES IN THE NON-VERBAL ARTS

Veronica Gaspar, Assoc. Prof., PhD, National University of Music, Bucharest

Abstract: *We aim to analyse the voluntary/ involuntary similarities in the nonverbal arts as well autographic (Visual Arts) and allographic (Music). There will be considered the internal and external connections of the art work, concerning aspects of creativity, culture and communication as: ratio between constant and variables, cultural and inter-cultural influences, emic and ethic reception and relationship between style and signification.*

Keywords: *influences, resemblance-representation, constant-variables, authority.*

Who is browsing the internet to search references about plagiarism in music can note that the overwhelming majority of the results are concerning the recent entertainment field (namely rock and/or derivatives). There are few references concerning classical or modern classical music. The most obvious explanation consists in the fact that music is based on a limited number of pre-existent patterns and the composer's mastery comes from those particular combinations he is able to forge. Moreover, the choice of the combinations is also predetermined according to the epoch's style in addition to a lot of rules, restrictions and a variable number of common places to adopt in order to ensure a familiar linking binder with the receptors.

In the not too distant past, the borrowings of the themes of other composers or a self-quotation were frequent; the quest for original themes rose only in the 19th century. Before this period, the main concern for musicians was rather than otherwise oriented toward the conformity to an ideal model, consecrated by tradition. So, the European cultured musical creation is illustrating during its history the extent to which the ratio between authority and originality has been fluctuating over the last centuries. Generally, the ancient cultural model promoted what Saint-Simon called the "organic" period, in accordance with an established authority, being in opposition with the more recent "critical" one, centred on the individual's expression, but, in fact both the tendencies are co-existing¹. We must note that the emphasis on individual expression and hence the quest for originality is mainly a European particularity, even if that has become a widely known fact that can be found in all references treating comparative cultures.

¹**Robert Nisbet:** "The Nemesis of Authority", *The Intercollegiate Review*, 1972, p. 3

The appropriation of musical themes was rather current in the 18th century. During his first travel in Italy (starting from December 1779) the young Mozart was delighted to stay in a modest inn, which was attended mostly by musicians because, through the thin walls he had the opportunity to hear a lot of instrument players practicing, which was giving him “ideas” to be inspired from². In his fundamental work, *The Unknown Mozart*, Hanns Dennerlein shows a lot of Mozart’s manuscripts with variants of fugue themes copied or adapted from J.S. Bach creation³. In the contrapuntal part of the works of Mozart, which is less representative, less known and less finalized we can hardly find a theme entirely original. Besides, Mozart took themes from other composers also in his main creation, especially from J. Haydn, as, for instance in the Piano Sonatas. In their turn, some Mozart’s themes were borrowed too; as the famous theme of The Ode of Joy from Beethoven’s 9th Symphony⁴... Here is one fact, which needs a supplementary discussion to deepen essential issues concerning the time’s mentality and the extent of the appropriated fragment.

Plagiarism in visual arts seems to be less ambiguous, even if in the 1960s and 70s some visual artists as Claes Oldenburg or Andy Warhol created an important stream based on the re-using of objects from the public space, including art works too. Even though, the first important trial concerning fine art copyright infringement took place only in 1989 against a successful artist, Jeff Koons for his repeated uses of images borrowed from other artists. Such a case implies the taking over of the whole art-work as such and not just a theme, an idea or a manner. He established a new genre, the “Appropriation Art” which continued to develop as part of what might be called Pop Art. The copied objects are part of the everyday images of the contemporary life. Such borrowings, more or less modified are becoming part of a broader image of the contemporary society or, sometimes, a tool for a social protest. Besides, the justifications of the Appropriation Art, which could also be met in the lawyers’ plea for Jeff Koons are that the visual art is essentially an interpretation process, where the object *per se*, whether created or copied is just a transmission channel for a message, a start point, or a detail. In that particular concept, the objects were meant to prove the insertion of the artist in the daily life. Perhaps more than in other fields, the appropriations in the visual arts cover a need of legitimacy. However, the juridical developments of all kinds of appropriation are usually envisaging the patrimonial (financial) rights.

² **Wolfgang Amadeus Mozart**: Letters (Romanian translation) Humanitas 2007, p. 14

³ **Hanns Dennerlein**: *The Unknown Mozart*, Breitkopf & Härtel, Leipzig, 1955

⁴ The actual European Union anthem actually originates from a Church music by Mozart: *Offertory* K 222 (1775)

In the traditional cultural pattern, which was subsisting in the Medieval Europe too; most of the artists, whether visual or musicians were anonymous. Only few names, of most remarkable of them were kept in the collective memory. The individuality and the originality (in the sense of mark of creativity and not just deviation) became mass cultural phenomenon starting from the European Renaissance and culminating in the Modern times.

For the ancient guilds of visual artists or artisans the pride, hence the secret to be protected, was related to the achievement's techniques and not to the themes. The ancient fine artist had in view an established canon, even much more precisely designed than the musicians' traditional patterns. The thousands of Crucifixions, Madonnas etc. as well the later added recurrent laic subjects (mainly from the Greek mythology) are witness for such a mentality. The "guilds' secrets", eagerly preserved were concerning materials, catalysts, engineering solutions, or technology. Any professional information presupposed a thorough initiation and was never communicated to everyone. The legend of "Meşterul Manole" ("Manole the Master") which was doomed to death to ensure the secret of his work is illustrating a specific medieval mentality whose traces are still persisting in the collective mind.

The history of the classical visual arts is illustrating the duality between stability and novelty. Even today a proper painting of an Orthodox Church must follow a specific and detailed canon. The traditional, stable elements had usually to do with thematic and framing. They were eventually improved by technical peculiarities and, sometimes, by details of expressive communication. The vision that the art cannot break away from the past has continued even in an epoch where the novelty became to be praised. Goethe stated in 1827 that "the entire evolution of the art is based on filiations; namely descensions or transmissions form a particular element of the past"⁵.

The conception according to which the intrinsic value of an art object and not just the means for realisation is proportional to its novelty is a recent acquirement, which was strengthened in the public space and in art education during the Romantic century. Ever since, originality became an aesthetical imperative, which progressively gained an absolute priority. That fast overthrown of mentalities led to the fact that for most of the contemporary visual artists the necessary and absolute condition for the value of a work is given by its novelty. „The absolute novelty is becoming more diabolic as the tension between individuals and

⁵ **Johann Wolfgang Goethe:** *Conversations of Goethe with Eckermann and Soret*, (January 4, 1827), John Oxelford Ed. Smith, Elder & Co. London, p. 318

society is relaxing. Today the demand for novelty, any kind of novelty is universal. [...] The decomposition of the subject achieves in its own abandon in the stereotype of a fake mimesis”⁶. The promotion of individuality with its implicit concern for originality is bringing to light also the relationship between order and disorder.

Starting with Romanticism, the disorder, meaning asymmetry, deviation or defy of the dogmatic model became emblems of creativity and expressive values⁷. In that very moment when the art work starts to generate power and prestige by itself, the artist becomes to claim paternity and the society find the means to recognize and protect it⁸.

André Kéréver found a synthetic formula for the circumstances leading to the copyright⁹. This juridical precaution was born “through the conjugated action of a technological revolution (starting to typography), of a cultural revolution (apparition of a large mass of culture consumers), of a political-juridical revolution (the awareness of the individual’s rights, the ideology of liberty and of the juridical equality) and an economical revolution¹⁰. The origin of the word comes from *plagiarius*, which meant “one who kidnaps the child or slave of another” (*plaga* = snare). Another root comes from the Greek *plagios* (πλάγιος) defining “one who acts indirectly, oblique, devious”.

If the literary paternity is easy to establish and to protect, the plagiarism problematic is somewhat complicated for music and visual arts. The first and most important difficulty is given from the centennial tradition of reproduction of the above-mentioned established and rather limited patterns. The artistic achievement was not given by „what is created” but by „how (it) is created”. Another related difficulty comes from the fact that the legal aspect of the copyright takes into consideration similarities and not differences¹¹. At that juncture the elements of “disorder” (i.e. the personal touch meant exclusively to better serve the generating idea) had to cover just a limited percentage of the work. The traditional artist was similar with the today’s performer: nobody asks a pianist “why are you playing for an umpteenth time the

⁶**Theodor W. Adorno:** *Minima moralia. Reflections from damaged life* London (NLB), p. 238

⁷**Simona Tănăsescu:** *Aspects of Communication in Contemporary Visual Arts*, Doctoral Thesis, National University of Arts, Bucharest, 2011, p. 181

⁸**Idem:** p. 221

⁹ The conference “Les droits de l’auteur: un acquis et une condition pour le développement de la culture juridique européenne” (The copyright: acquis and condition of the juridical culture in Europe) presented at the International Colloquium INTERGU, Bruxelles 21-23 September 1989 (Proceedings published under the title “Author’s Rights without Author?” in 1993)

¹⁰**Yolanda Eminescu:** *Copyright; Comentaries on the Law No. 8 from March 14 1996*, Ed. Lumina Lex 1997, p. 4

¹¹**Idem:** p. 37

Beethoven's seventh Sonata?" but "how are you performing it?" Likewise, a medieval painter was not questioned about the theme's choice, or about the features of the painted saints that had to be anyway conventional. For the visual artist the uniqueness of the theme and hence the copyright issues evolved recently, along with the emergence of the non-figurative works. The modern artist is no more a performer in a play written by others, but the creator of his own world.

The problem of the musician's originality is even more complicated. It is hard to determine a constitutive element which would have the stability of a word in a literary work. A group of sounds might be considered as mere phonemes to get further by combinations and developments the status of morphemes (sense unities) and, eventually, to aspire, under the authority of the musical environment to the status of an original idea. Generally, a musical work is defined by a larger structure (the musical phrase or period) even if, sometimes, the history of music retained some shorter combinations, which might contain defining attributes, as, for instance "Mozart's cadence", "Wagner (Tristan's) motive", "Scriabin mystical chord" etc. but, in fact, a musical work had and has designation, originality and value by an extended combination of sounds and groups of sounds, including already known themes. For a musician, to borrow a theme and to create variations from was and still is a common fact. A famous theme by Paganini provides hundreds of variations during the 19th and 20th centuries, for violin, piano, two pianos, piano and orchestra, guitar, chamber music, jazz-band, percussion, flute, cello and even traditional instruments as balalaika or ukulele¹².

The mentality "to take the good wherever you can find it" was prevalent at large scale among musicians, especially before the 19th century, with the necessary and sufficient condition to make it the starting point for a personal construction. Given these, the coincidence between the themes from Mozart's Offertory and from the 9th Symphony cannot be read under the lens of the contemporary copyright issues. It could be a fortuitous borrowing, as a theme wandering in the mind or could be a popular motive also borrowed by Mozart himself from an unknown source. But even if the taking off was in the full awareness, the prevalence of the construction on the mere quotation was still actual at that time. The musical structure of this fragment is not uncommon in the Beethovenian creation. The connoisseurs of Beethoven's creation know that the sequence of a musical motive or cell to the lower third is a procedure intensely used by this composer.

¹²**Veronica Gaspar:** "Paganini's Heritage in the Piano Music" in: International Conference *Niccolò Paganini Diabolus in Musica*, 8th edition of the Festival paganiniano of Carro Società dei Concerti, La Spezia 16-18 July 2009

The musical phenomenon is more exposed to an opposite problem, which gives rise to more important controversies than the borrowings or appropriations: the imperfect copy. To use a theme or even a structured tune sounds less disturbing than its wrong reproduction. The most representative example is given by the transcriptions of folk music using culturally different means, language and structure. It was the case of the tunes collected from Asia, Eastern Europe, Middle East, Africa etc. in the 18th and 19th centuries by Western musicians, which used their own musical system. In spite of their undoubtedly good intentions, the foreign tunes were distorted either by the involuntary process of musical correction¹³ or by a sincere impulse to “improve” them, according to the sole selection criterion they could consider as adequate.

The endeavour to make a copy as accurate as possible has operated also in the fine arts as part of the learning, implying a reverence for the creator. More than one apprentice confined themselves to remain anonymous imitators of a renowned master all their life, identified as “from the school of...” In the appropriation processes the limit of fraud was reached only when some material reward was implied.

Modernity brought to the fore the concept of intellectual property not just enhancing individuality, but also because a basic mutation in the social mentality, rose by moving the centre of gravity from the author-creator to the industrialist producer or distributor¹⁴. The related rights brought juridical and social supplements to an individual calling; in a paradoxical way they have restored the collective levelling. The authorship rights reward more the publishers, or the advertising and support industries than the work itself. It is a contradiction between the interest of the creator who wants to broadcast his/her creation and the interest of the associated industries to condition financially the access to the work. As for music, the constraining law of 11 March 1958 in France has caused serious prejudices in the dissemination of the contemporary French creation, which included also George Enescu’s works, bequeathed to Salabert publishers.

Nowadays, the specialists in copyright laws try to refine their demarches in view to discern the degree of the offense and to make a difference between the stylistic theft and the

¹³ Our brain is perceiving music in the parameters of pre-established patterns. Any incongruence (mismatch) triggers a reaction. If the deviation is small, the receiver does not realize this, because the brain corrects it spontaneously. When the deviation is more important, it triggers an emotional reaction (hilarity, rejection, repulsion, irritation etc.) hence the impulse for a conscious correction. The Cognitive Sciences are providing numerous research studies on the musical negativity, especially by the professor Stefan Koelsch.

¹⁴ **Yolanda Eminescu:** *Copyright...* p. 6

thematic one. The extent of influences is also playing a role to establish whether some appropriation is a fraud or a matter of cultural influence. To be epigone or to undergo the influence of a prominent personality is not an infraction; but just an artistic insufficiency, which can be punished only by the public's interest. Neither quotation, parody, nor even the taking over as starting point, especially for music can be reckoned as felonies. An inventory¹⁵ of possible ways of contaminations unearths cloning, calking, copy, compilation, quotation, remake, similarity, pedagogical copying, pastiche, parody and subliminal influences. The possibility of involuntary contamination cannot be totally rejected; it occurs often to musicians ("it sounded through my mind") but is less plausible to happen in case of a visual image. Of course, an idea, a hidden gesture or an unusual pairing could be, voluntarily or involuntarily, the root of a visual concept, but no copyright law envisages the idea behind a work, but solely the final product which can be seen and, subsequently, can be sold.

Some important musicians in the first half of the last century have made dissenting opinion to the general trend to enhance the authorship's protection acting especially in literature. They expressed doubts referring to the importance of the theme; in a way recovering the ancient European artistic thinking. Béla Bartók in an article from 1931 is defending Igor Stravinsky "who never mentioned the sources of his melodies". He strengthened the idea that "it is irrelevant whether a composer is using in his works his own musical material or a foreign one". Both composers believed that a creator has the right to use any source, if suitable with his project, no matter the provenience. "By the mere fact of its utilisation, any musical material is becoming the spiritual property of the user"¹⁶. Bartók repeatedly stated that "for the musical art, as well as for literature, sculpture or painting the most important is not the provenience of some theme, but the way we are processing it. This 'how' conceals the mastery of the artist and his power to mould shape and expression [...]"¹⁷.

George Enescu also minimized the importance of the theme in a musical project. "A theme is just a simple step on the vast way of a musical entity"¹⁸. "The theme, the famous theme, unfortunately has nothing from a wheat grain brought by wind in your palm. Very often the theme is not a starting point but a result. A theme is already a material; the work is

¹⁵Made by **Simona Tănăsescu** in the above-quoted doctoral thesis *Aspects of Communication in Contemporary Visual Arts* pp. 225-228

¹⁶**Béla Bartók**: "The Influence of the Peasants' Music on the Cultured One" in: **Béla Bartók**: *Notes on the Folk Song* [Romanian translation] Editura de Stat pentru literatură și artă, Bucharest, 1956, p. 59

¹⁷*Idem*: p. 25

¹⁸**Wilhelm Berger**: *Aesthetics of the Contemporary Sonata*, Editura Muzicală 1985, p. 13

in progress, while its conception is longer and, mostly, farther [...]”¹⁹. But even if Enescu believed that the work is essential and not the themes, he gave the impression to be very protective with his projects. At least, in his last years he did not divulge any detail about his projects, neither state nor type of work (symphony, quartet etc.) If a colleague or a pupil visited him in his work space, he covered the score with a piece of blotter²⁰. The general impression was that he feared the theft of his ideas. Nevertheless, such gesture could also represent a kind of decency: the refusal to display an unfinished creation, like a painter who covers the easel where a painting which is not yet ready lays on.

One of the basic musical features is that the semantic ambiguity of the musical discourse makes that a same grouping of sounds gets a different signification if put in a different structure. Even then the group is perfectly recognizable. A musical grouping performs the role of a word, or even of a syllable from the spoken language. Therefore one could conclude that, in the classical music the plagiarism issue is quite difficult to establish if just a theme is concerned. The well-known “Tristan motive” has a strong individuality²¹. It contains not only an unusual harmony and a salient melodic chromatics, but it also bears the charge to be the symbolic representation of a major turning point in the music history: the limit of the tonal system. This motive was often taken over by the next generation of composers, but even such powerful construction changed its role in accordance to the new musical environment. An example can be found if comparing two piano works of two composers, which had an opposite attitude toward Wagner’s creation: Igor Stravinsky, one of the most zealous detractors (in the *Etude* op. 7 No. 1, 1908, mm. 32-34) and George Enescu who declared to be “Wagnerian until the backbone”²² (in *Pièces Impromptues* op. 18 No. 4 *Burlesque*, mm. 82-83). Not even the personal feelings of the composers regarding Wagner’s creation can be considered absolutely relevant regarding the role of the motive in the structure of the work. We could assume that Stravinsky found the motive led by a fortuitous harmonic development, or that he deliberately use it in a parodic way. The presence of this motive in Enescu’s *Burlesque* is even more intriguing. The *Burlesque* op. 18 is a work evoking the vivid disorder and variety of a popular fair, plenty of distorted suburb folklore themes. The

¹⁹**Mircea Voicana** (Ed.): Firca Clemansa, Hoffman, Alfred & Collaborators. 1971. *George Enescu, (Monography, Vol. I, Ed. Academiei, Bucharest, p. 161*

²⁰**Marcel Mihalovici**: *Remembrances about Enescu, Brâncuși and other Friends*, Ed Valeriu Râpeanu, Editura Eminescu, Bucharest, 1987 p. 77

²¹ The first notes of the opera *Tristan and Isolde* written by Richard Wagner in 1857-59 and premiered at the Königlches Hof- und Nationaltheater in Munich on 10 June 1865

²²**Bernard Gavoty**: *The Remembrances of Georges Enesco*, Flammarion 1955, p. 71

presence of the emblem of the “Musikdämmerung” in such trivial conjuncture might indicate an intention of depreciation, which is false, precisely because as well signification as framing are obeying to a musical logic *per se*, which can be deprived of general, biographical or literary circumstances. Another famous quotation belongs to Gustav Mahler. In the third movement of his first *Symphony* in D major (composed 1887-1888) he includes the well-known children song: “Frère Jacques” but in minor mode and played in the low register. The impression is terrible precisely because the contrast between an innocent song and its funeral covering. The composer based this effect on the general recognition of the initial tune, combined with the momentary perception²³. Another deformed quotation of a popular tune was made by Camille Saint-Saëns in 1886 in his *Carnival of the Animals*. The low register of the 4th movement *Tortoises (Turtles)* is the quotation in minor of a slow rendition of the famous 'Galop infernal' (known as the French Can-can emblematic tune) from Offenbach's operetta *Orpheus in the Underworld*. This piece has a same registration, a same deformation in minor mode, quite a same (slow) tempo as Mahler's “Frère Jacques”, and yet the effect is far from being sinister; the comic-parodist intention is undeniable. These two examples are illustrative for the fact that the musical expression and the defining particularity of a musical work cannot be reduced to a limited number of elements and that those essential features can never be framed in a fixed pattern. Hence, a musical plagiarism is difficult to be demonstrated as far as just a reduced number of features can determine a specific difference.

If the important classical musicians from the 20th century expressed doubts regarding the importance of the themes for the identity of a musical work and, therewith, they highlighted the importance of the processing, the entertainment (light) music of the last decades seems more dependent of the thematic aspects. This can be explained by the quasi-uniformity of the musical development and the dominant impact on the audience of the inspired tunes. Withal, the financial stake is essentially more important and the numerous related activities involved in this kind of shows are maintaining a huge competitive pressure, which is probable the main reason of the plagiarism trials. The modern visual art is more exposed because not just the final shape is visible, i.e. stable, but also the concept, or the relation with other objects, environment etc. As the literary works, the art object can be re-viewed, compared, kept in the immediate memory. Yet, in contrast to these, they don't need a time to be read, heard or seen; even the visual happenings can be wholly perceived. An artistic work is exposed to the danger of plagiarism as far as it relies on a reduced number of

²³**Veronica Gaspar:** *Spatial and Semantic Landmarks in the Musical Perception*), Editura Muzicală, Bucharest, 2000, p. 67

defining elements and, especially, as far as these elements are stable. Regarding the act of appropriation, we believe that a more detailed discussion on the artists' motivation (as reverence, social integration or legitimacy) can be useful to understand the intimate resorts linking the art creator to his ultimate aim: the audience.

References

- *** **Mozart** *Scrisori (Letters)* [Romanian translation] Humanitas, Col. Contrapunct, Bucharest, 2007
- Adorno, Theodor W.** 1951. *Minima moralia. Reflections from damaged life*, National Libraries Board, London, 1974
- Albérès, René Marill.** 1950. *L'aventure intellectuelle du XXème siècle; Panorama des littératures européennes 1900-1950 (The Intellectual Adventure in the 20th Century; European Literature's Panorama 1900-1950)*, Nouvelle Edition, Albin Michel, Paris 1969
- Bartók, Béla.** *Însemnări asupra cântecului popular (Notes on the Folk Song)* [Romanian translation] Editura de Stat pentru literatură și artă, Bucharest, 1956
- Berger, Wilhelm.** 1985. *Estetica sonatei contemporane (Aesthetics of the Contemporary Sonata)*, Editura Muzicală, Bucharest
- Blau, Judith, R.** 1942. *The Shape of Culture: a Study of Contemporary Patterns in the United States*, Press Syndicate of the University of Cambridge, Cambridge University Press, 1989
- Daniélou, Alain.** 1959. *Traité de musicologie compare (Treaty of Compared Musicology)*, Hermann, Paris
- Dennerlein, Hanns.** 1955. *Der unbekannte Mozart (The Unknown Mozart)*, Breitkopf & Härtel, Leipzig
- Eminescu, Yolanda.** 1997. *Dreptul de autor; Legea din 14 martie 1996 comentată (Copyright; Comentary on the Law No. 8/ May 14 1996)*Ed. Lumina Lex, Bucharest
- Gaspar, Veronica.** 2000. *Repere spațiale și semantice în receptarea muzicală (Spatial and Semantic Landmarks in the Musical Perception)*, Editura Muzicală, Bucharest
- Gaspar, Veronica.** 2009. (a) "Paganini's heritage in the piano music" in: *Nicolò Paganini Diabolus in Musica*, Barizza, Andrea, Morabito, Fulvia (Eds.) Studies on Italian Music History Vol. VI, Brepols Publishers, Centro Studi Opera Omnia Luigi Boccherini, Lucca, 2010
- Gaspar, Veronica.** 2009. (b) "Between Hedonism and Atomism: Discrepancies in the Performers' Musical Perception" International Symposium on Performance Science, The University of Auckland 15-18 December 2009

- Gavoty, Bernard.** 1955. *Les souvenirs de Georges Enesco (The Remembrances of Georges Enesco)*, Ed. Flammarion, Paris
- Goethe, Johann Wolfgang von, Eckermann, Johann Peter, Soret, Frédéric Jacob.** 1850. *Conversations of Goethe with Eckermann and Soret* [collection and English translation John Oxenford] Ed. Smith, Elder & Co. London
- Martinet, André.** 1984. "Double Articulation as a Criterion of Linguisticity" in: *Language Sciences*, Vol. 6, Issue 1, April 1984 pp. 31-38
- Marcel Mihalovici.** 1981. *Amintiri despre Enescu, Brâncuși și alți prieteni (Remembrances about Enescu, Brâncuși and other Friends)* Ed. Valeriu Râpeanu, Editura Eminescu, Bucharest, 1987
- Nattiez, Jean-Jacques.** 1975. *Fondements d'une sémiologie de la musique (Fundamentals of a Musical Semiotics)* Union Générale d'Editions, Série „Esthetique”, Paris
- Nisbet, Robert.** 1972. "The Nemesis of Authority" in: *The Intercollegiate Review*, Winter–Spring 1972, pp. 3-13
- Tănăsescu, Simona.** *Aspecte ale comunicării în artele vizuale contemporane. Reprezentare, spectacol și influență socială (Aspects of Communication in Contemporary Visual Arts; Representation, Performance and Social Influence)* Doctoral Thesis, National University of Arts, Bucharest, 2011
- Voicana, Mircea** (co-ord.), Firca, Clemansa, Hoffman, Alfred & Collaborators. 1971. *George Enescu, Monografie (Monography)*, Vol. I-II, Ed. Academiei, Bucharest

REFLETS DE L'IDENTITE CULTURELLE ROUMAINE EN FRANCE A L'EPOQUE COMMUNISTE

Georgiana Medrea Estienne, Assoc. Prof., PhD, Postdoctoral Researcher, University of Bucharest

Abstract : *“Reflections of the Rumanian cultural identity in France in the communist period”: The cultural French-Romanian relations begin in the last quarter of the XVIIIth century and reach the peak during the period between the World War 1 and the 2nd World War based on the common interests of the two Latin and allied countries. At the end of the 2nd World War, when Romania was swept in the group of satellite countries belonging to the URSS, mediator personalities from the Francophile and Francophone elite, passionate about this wonderful relationship, collapse under the burden of worries, persecution and ideological control.*

In 1949 after the brutal closing of the French Institute of Upper Studies in Bucharest and due to the unilateral denunciation of the cultural agreement signed ten years earlier, the probability for institutional cooperation is reduced. At the beginning of the 50s, the communist leaders show a certain degree of willingness towards rebuilding the ties with France, country in which they search among the "progressive" personalities new friends ready to help, diffusing the utopic image of a happy people, found in constant progress, guided by a single party towards the highest expression of its national specific.

After a methodical strategy and a constant rhythm, the lecturers, writers and reporters are drawn into this propaganda. Many folkloric groups and popular art exhibitions complete the image of the country in Paris and in the countryside. The current article is meant to start the understanding of the new identity model spread by the Romanian communist propaganda in France, with its strong points, exportation means, different actions undertaken and their visibility degree.

Key words: *France, Romania, international relations, communism, cultural propaganda.*

Jusque dans les années soixante-dix, lorsque les grands quotidiens parisiens renseignent ponctuellement l'opinion française sur la détresse des intellectuels et le durcissement idéologique du régime de Bucarest, l'image de la Roumanie en France est diffusée sous le contrôle strict de la propagande et par le biais des canaux officiels de la coopération bilatérale en matière de politique culturelle. Pour déceler la construction de l'identité culturelle roumaine en France, il est ainsi impératif de distinguer les étapes, les mécanismes et les moyens de diffusion/réception forgés par les deux Etats, dont la progression dépend étroitement du développement de leurs relations diplomatiques, économiques et commerciales. Les fonds des Archives du Ministère des Affaires Etrangères de Bucarest, de Nantes et de La Courneuve, ainsi que ceux des Archives Nationales Historiques Centrales roumaines, complétés par des ouvrages et des articles signés par Dan

Berindei¹, Gavin Bowd, Catherine Durandin², Annie Guénard-Maget, Constantin Măță³ ou Ovidiu Bozgan⁴ nous ont été de la plus grande utilité.

Pionnière en matière de politique culturelle dans les années vingt, la France continue sur cette lancée innovante dans la décennie suivante, sous le gouvernement du Front Populaire, lorsque son *rayonnement* d'inspiration illuministe s'enrichit d'une tendance contemporaine pérenne, celle de redistribuer spatialement et socialement les biens culturels au bénéfice des masses⁵. Après la Seconde Guerre mondiale, cette préoccupation pour l'élargissement de l'accès du peuple à la culture semble être bien la seule ressemblance des stratégies culturelles adoptées par ces deux pays.

En fait, les communistes ne tardent à faire état de leur volonté ferme de dissoudre les liens culturels forts qui unissaient depuis un siècle au moins les Roumains à la France. Leur acharnement à faire disparaître les élites traditionnelles acquises à la démocratie, au mépris de l'attachement fervent de celles-ci à la diffusion de l'image de la Roumanie en Occident s'abat au même titre sur les acquis de la coopération culturelle franco-roumaine, qui avait pourtant atteint son apogée dans l'entre-deux-guerres. Ainsi concernés par le bien-être des masses, les communistes commencent par aller à leur rencontre, en détruisant tous les leviers de coopération avec la France et ce malgré l'amour que le peuple roumain continuait à témoigner à ce pays⁶.

Cette entreprise de mise au pas des influences étrangères sur le plan interne est assez vite doublée d'une propagande censée persuader l'opinion occidentale des progrès industriels et sociaux d'un peuple entier ayant enfin trouvé son bonheur. Pour ce faire, la mission

¹ Dan Berindei, *Legături și convergențe istorice româno-franceze* (Liens et convergences historiques franco-roumains), „Revista de istorie”, 32e tome, n° 3, mars 1979.

² Catherine Durandin, *Istoria românilor* (Histoire des Roumains), Iași, Institutul European, 1998.

³ Constantin Măță, *Relațiile franco-române în perioada 1964-1968 : dialog în perioada destinderii* (Les relations franco-roumaines en 1964-1968 : un dialogue pendant une période de détente), Iași, Editura Universității Alexandru Ioan Cuza, 2011.

⁴ Ovidiu Bozgan, *Franța-România 1964-1968: spre un parteneriat strategic ?*, în „Revista istorică”, tom XIV (2003), nr.1-2, p. 41-74.

⁵ J.P. Rioux, *Politique culturelle*, in Christian Delporte, Jean-Yves Mollier, Jean-François Sirinelli, *Dictionnaire d'histoire culturelle de la France contemporaine*, Paris, PUF, 2013, p. 974.

⁶ « Au point de vue intellectuel, la position française paraît plus favorable en raison surtout du prestige ancien et profond dont notre langue et notre culture bénéficie en Roumanie, pays plus latin que slave. Toutes les manifestations organisées à Bucarest par l'Institut français dont l'activité ne s'est jamais relâchée au cours de la guerre, sont suivies par un public nombreux et ardent ». Jean Paul-Boncour, *Note du département pour le ministre*, Paris, 29 octobre 1945 in *Documents Diplomatiques Français*, 1945, tome 2, 1er juillet-31 décembre, Paris, Imprimerie Nationale, 2000, p. 646.

diplomatique roumaine de Paris s'appuie sur l'Association *France-Roumanie*, présidée au départ par Hélène Vacaresco, qui avait coopté sous son égide plusieurs personnalités françaises comme Marcel Cachin, directeur de *L'Humanité*, Jean Paul-Boncour, ministre de France à Bucarest ou Henri Wallon, professeur au Collège de France⁷. En 1955, par exemple, l'Association *France-Roumanie* dispose de sept filiales dans la province française⁸. A partir de 1948, l'Institut Roumain pour les Relations Culturelles avec l'Etranger (IRRCS) nouvellement créé à Bucarest centralise l'action de propagande selon une politique émanant du Ministère des Affaires Etrangères.

Avec le temps, d'autres organismes relayaient l'œuvre de propagande dans la province, telles l'Association d'amitié Roumanie-Normandie *Ion Creangă*, créée en 1977, ou bien *Miorița, Solidarité Humaine pour les Arts*, Moselle-France-Roumanie *Berlioz-Enesco*. Cette dernière fut fondée en 1979 par les maires de Florange, Nilvange et Gandrange, des communes lorraines. Son activité estimée „diverse et riche” se tenait dans une „atmosphère d'amitié sincère”. Les municipalités hébergeaient gratuitement des tournées d'ensembles de danse et de chant folklorique notamment lors d'événements couverts par la presse locale et suivis par 240 membres actifs et 3.500 „membres sympathisants”. Ils organisaient également des expositions itinérantes, tout en encourageant le développement du tourisme⁹.

Le succès de ces manifestations était certes à la mesure de l'investissement enthousiaste des personnalités communisantes. Néanmoins, par rapport à la période de l'entre-deux-guerres, l'action de propagande quitte la scène parisienne des grandes institutions, pour se réfugier modestement dans les foyers d'accueil et les instituts communistes, en étant soutenue également par les réseaux de jumelages entre les différentes municipalités. C'est uniquement à titre exceptionnel, dans les moments de rapprochement politique, que la propagande roumaine se retrouve sous la lumière des projecteurs.

Dans le développement de la stratégie de représentation culturelle roumaine en France, plusieurs étapes sont à distinguer, selon le suivi des relations diplomatiques bilatérales et l'encadrement jaloux de la puissance tutélaire qu'est l'URSS. De 1949, année de la dénonciation unilatérale de l'accord culturel signé avec la France dix années plus tôt, et

⁷ Gavin Bowd, *La France et la Roumanie communiste*, Paris, L'Harmattan, 2008, p. 49.

⁸ Note de Ion Drînceanu, ministre de Roumanie à Paris, le 21 décembre 1955, Archives Nationales Historiques Centrales (ANIC), fonds IRRCS, dossier France 165/1953-1956, feuille 19.

⁹ Lettre de Romulus Neagu à Ioan Botar, Bucarest, le 20 octobre 1981, n° 2/6277, ANIC, fonds IRRCS, dossier France 8/1981, feuille 25.

jusqu'en 1954, les relations politiques manquent de substance. Comme Washington et Londres, Paris oppose alors une résistance ferme à toute initiative de contact.

Pendant cette première étape, les communistes comptaient beaucoup sur les résultats de l'Association *France-Roumanie* et l'appui des personnalités *progressistes* s'avéra précieux. Ces amis dévoués travaillaient gracieusement, pendant leurs loisirs¹⁰.

André Langevin, par exemple, avait effectué plusieurs voyages en Roumanie afin de mieux soutenir sa cause. Lors d'un discours tenu dans une assemblée réunie sous les auspices des *Amis des Lettres et des Arts*, celui-ci livrait une version idyllique du régime, celle qui lui avait été présentée, d'autant plus vraisemblable qu'elle correspondait à ses idéaux.

Selon lui, Bucarest et ses marchés de fleurs ressemblait alors à Nice. Sur les bords du lac de Herăstrău, il avait l'impression d'être sur le littoral. La cuisine roumaine était aussi bonne que celle provençale. Et surtout, les ouvriers, les ingénieurs et les universitaires y vivaient heureux. Leur « joie de vivre » était « contagieuse ». Ils travaillaient enthousiastes ensemble pour la construction d'un nouveau système économique, conscients de travailler pour eux, pour ne plus jamais subir l'exploitation et la misère. Regarder les ouvriers danser le soir tombant sur les terrasses de l'hôtel le transportait cent ans en arrière, dans les châteaux des aristocrates français.

Dans ce cas, comment accorder du crédit aux « réactionnaires », comment croire aux bruits selon lesquels les anciennes élites seraient arrêtées, persécutées, torturées ou fusillées ? Lui-même attestait d'ailleurs avoir vu certains de leurs représentants continuer leur train de vie à l'Athénée-Palace, critiquer à haute voix en français la politique du gouvernement, nullement souffrantes. Par conséquent, le devoir des Français était d'abandonner tout préjugé pour aider les nouveaux dirigeants, à se défendre contre l'« abominable agression » préparée par les Etats-Unis et le capital¹¹. En même temps, les diplomates français à Bucarest relevaient avec mécontentement les « tensions vives », les « violences verbales » et les arrestations des Français et des doubles nationaux¹².

¹⁰ André Langevin à l'IRRCS, Paris, le 26 décembre 1957, ANIC, fonds IRRCS, dossier France 161/1951-1968, feuille 72.

¹¹ Discours tenu par le professeur Langevin en 1950 à Paris, ANIC, fonds IRRCS, dossier 161/1951-1968, feuille 150 à 174.

¹² Note *La France et la Roumanie dans l'histoire*, Paris, le 5 juin 1970, Direction des Affaires politiques du Ministère des Affaires Etrangères, QO : Roumanie/268/1961-1970, p. 9.

Pour mieux réussir la propagande favorable au régime communiste, l'Association *France-Roumanie* éditait un journal mensuel *Paris-Bucarest*, financé par La Légation romaine à Paris. Un tableau contrasté à souhait y opposait démocratie populaire et « régime bourgeois-féodal¹³ ».

Pour ce qui est de l'éducation de la jeunesse, par exemple, les communistes devaient gérer le « triste héritage » légué par les « classes exploiteuses », des industriels et de gros propriétaires qui « n'avaient pas besoin de liquider l'analphabétisme ». Dans le passé, les instituteurs pauvres étaient tenus par la Garde de Fer dans les « filets du mysticisme et de l'obscurantisme, du culte du crime et de la mort ». En revanche, dans la démocratie populaire, le culte était encouragé du « travail créateur », de la « lutte résolue pour le bonheur du peuple ». Il était donc temps d'apprendre à la jeunesse à « connaître et aimer les merveilleuses beautés et richesses » du pays, de l'« armer de la puissance de la science », d'allumer dans chacune des âmes « la fierté d'être maître de ces richesses inépuisables et le désir ardent de les mettre au service du peuple »¹⁴.

Alors que la Direction III *Relations* du Ministère des Affaires Etrangères roumaines s'ingéniait à renforcer le contrôle des messages de l'Association *France-Roumanie*, tout en entreprenant d'élargir le cercle des personnes touchées¹⁵, les diplomates français gardaient leurs distances avec cet organisme, qu'ils trouvaient trop politisé. En août 1954, René Jeudy, le chargé d'affaires de Bucarest, appréciait le soin d'Emile Labeyrie, le président de cette association, de lui rendre visite à l'Ambassade lors de son passage en Roumanie, mais il considérait avec circonspection les impressions formulées par celui-ci : « Ce qui me frappe, dit mon interlocuteur, c'est l'affection, je dirai presque l'adoration que l'on éprouve ici à l'égard de la Russie. » A Jeudy de conclure : « Pour qui connaît les dispositions de la grande majorité des Roumains, semblable déclaration ne peut que jeter le doute le plus sérieux sur l'information du Président¹⁶ ».

¹³Gheorghe Gheorghiu-Dej ouvre le Congrès des Instituteurs de la République Populaire Roumaine, in *Paris-Bucarest*, n° 24/1952, p. 3.

¹⁴*Ibid.*, p. 5.

¹⁵ En 1957, par exemple, ce journal avait 2.500 abonnés. Les autorités roumaines envisageaient alors d'améliorer son financement en proposant des suscriptions et des espaces publicitaires. Celles-ci recherchaient des collaborateurs renommés, qui mettent en œuvre de nouveaux programmes d'édition, élaborés sur la longue durée. – Sumar de note și informări. Asociația Franța-România, ANIC, fonds IRRCS, dossier France 176/1956-1957, feuille 85.

¹⁶ Lettre de René Jeudy à Pierre Mendès-France, le 30 août 1954, Archives Diplomatiques Françaises, Courneuve, dossier Roumanie 101.

Aussi bien par le biais de l'Association *France-Roumanie*, que par le circuit de l'IRCS, qui pilotait à partir des années 50 la propagande à l'étranger, des expositions furent envoyées en France pour illustrer les réussites du régime. Le but de l'exposition *La République Populaire Roumaine devient un pays industrialisé* (1951) était de montrer la lutte pacifique des ouvriers pour l'édification du socialisme. L'électrification du pays était un premier résultat souligné. Même lorsque les titres demeurent neutres – c'est le cas de l'exposition *L'Art plastique roumain contemporain*, organisée la même année, la référence culturelle reste subordonnée aux impératifs de la propagande politique. L'apologie du réalisme socialiste présentée dans le catalogue finit ainsi : « La bataille du réalisme chez nous est aujourd'hui la bataille pour la pénétration dans l'art des types humains les plus nouveaux, les plus caractéristiques. C'est la lutte pour une vie nouvelle, pour la création d'un brillant épanouissement artistique semblable à celui qu'ont atteint les classiques¹⁷ ». A l'occasion, la presse interne va encore plus loin avec les éloges : « Maintenant, la jeune peinture roumaine a remporté des succès qui s'élèvent au niveau des grandes œuvres du passé, tout en présentant un contenu infiniment plus riche¹⁸ ». La qualité des tableaux réunis a effectivement engendré un bon succès en France, malgré la rhétorique spécifique à la propagande.

Après la destalinisation, les diplomates roumains persistent dans leurs sollicitations de reprise des liens culturels. Engagé dans un processus d'ouverture prudente vers les pays de l'Est, le Quai d'Orsay apprécie les „signes timides d'amélioration”, en conditionnant alors la signature d'accords économiques et commerciaux par la régularisation des relations culturelles, alors estimée „lente”¹⁹. Effectivement, la France avait beaucoup investi dans l'Institut de Hautes Etudes à Bucarest et elle entendait obtenir à nouveau son ouverture, tout en mettant au profit le capital de sympathie dont elle disposait en Roumanie. Réciproquement, les hommes politiques roumains avaient compris que la relance des relations culturelles leur permettait de tisser une première base commune pour atteindre leurs objectifs de coopération économique, scientifique et technique. Ils commencèrent alors à multiplier notamment les missions d'exploration des écrivains et des musiciens connus en France, qui devaient renouer d'anciennes amitiés et ouvrir de nouvelles opportunités de coopération.

¹⁷ *Art plastique roumain contemporain. Catalogue Paris 1951-1952*, Institut Roumain pour les Relations Culturelles avec l'Etranger, p. 3-4, ANIC, fonds IRCS, dossier France 154/1947-1953.

¹⁸ *Scântea*, 31 janvier 1952, feuille 56, *ibid*.

¹⁹ Note *La France et la Roumanie dans l'histoire*, Paris, le 5 juin 1970, Direction des Affaires politiques du Ministère des Affaires Etrangères, QO : Roumanie/268/1961-1970, p. 9

A ce titre, les écrivains Eugen Jebeleanu et Demostene Botez agirent en véritables ambassadeurs culturels. Leur déplacement à Paris à l'automne 1956 contribua largement à la détente des relations dans le monde littéraire et de l'édition. La série d'événements fut mise au point par les soins des services diplomatiques des deux pays. Eugen Jebeleanu tint une conférence à la Société des Gens de Lettres devant une assemblée de cent personnes, parmi lesquelles Jacques Bordeneuve, le ministre des Arts et des Cultes. Le poète notait : „J'ai eu le sentiment que les écrivains sont enchantés de la reprise des liens entre notre pays et la France²⁰.” Les deux écrivains furent interviewés pour Radio Paris International par Ruben Malik au sujet de l'importance de la connaissance réciproque des deux littératures et des tirages des traductions des oeuvres françaises notamment. Jacqueline Piatier publiait dans *Le Monde* un interview avec Demostene Botez sur la reprise des relations culturelles. André Chamson, membre de l'Académie Française, le président du Pen-Club, leur ouvrait les portes de cette dernière assemblée. Ils s'entretenaient avec Pierre Morel, le président du Syndicat des Libraires de Paris, avec Pierre Seghers, ainsi qu'avec Lucien Berrin, le directeur de l'édition La Nef et avec Régis Bergeron, rédacteur de *L'Humanité*, quant à la publication en traduction des écrivains roumains contemporains. Au siège du Conseil National des Ecrivains, ils furent reçus par Elsa Triolet, Louis Aragon, Francis Jourdain et André Kedros. Le romancier Jean Cassou, conservateur du Musée d'Art Moderne de Paris, se montra de même „très compréhensif” envers la nouvelle orientation du pays. A l'UNESCO, Michel Dard, ancien membre de la Mission Universitaire Française en Roumanie, „un grand ami”, se montra disposé à faire le voyage préparatoire à l'admission dans cette importante institution. Les recommandations formulées à la fin de leur voyage servirent comme base de départ pour les prochaines interventions de l'IRRCS : confier les traductions littéraires à des professionnels, constituer un réseau de diffusion qui compte avec le rôle de la capitale française dans la diffusion internationale du livre, inviter les différentes personnalités qui les avaient reçus faire des voyages d'études en Roumanie, leur envoyer gratuitement des publications de propagande. Ils constataient pratiquement que tout restait à faire en matière de connaissance de la littérature roumaine en France.

Un premier état des lieux est établi par la Légation roumaine à Paris dès le début de l'année 1957. Ainsi constate-t-on que les brochures et les livres *progressistes* se vendent en cercles restreints, parmi les communistes et leurs sympathisants, mais nullement dans les

²⁰ Raportul tovarășului Jebeleanu (Le rapport du camarade Jebeleanu), ANIC, fonds IRRCS, dossier France 175/1956-1957, p. 2.

librairies „bourgeoises”. Au 31 décembre 1956, les Editeurs Français Réunis, par exemple, avaient publié, sous la direction de François Monod, les œuvres militantes suivantes : *Mitrea Cocor* de Mihail Sadoveanu (7 mille exemplaires, dont quatre mille vendus), *Desculț* de Zaharia Stancu (six mille exemplaires, dont trois mille vendus), *Nicoară Potcoavă* (cinq mille exemplaires, dont huit cents vendus), mais aussi la comédie classique *O scrisoare pierdută* de Ion Luca Caragiale (quatre mille exemplaires, dont mille cinq cents vendus).

La Légation roumaine procède de la sorte en matière d'échanges musicaux. Deux semblent être ses priorités : assurer la relance par la célébration des musiciens roumains connus en France - la commémoration de Georges Enesco en 1957 demeure un repère essentiel en ce sens – et la diffusion du folklore, par des participations constantes à des festivals organisés généralement par les mairies provinciales. Lors du concours international de chant de Toulouse, en octobre 1957, les représentants de l'IRPCS remarquent qu'une attention accrue doit être prêtée à la „formation morale et politique²¹” des artistes. Ces priorités demeurent d'actualité, quel que soit le domaine culturel spécifique de ses interventions.

Notons un dernier exemple, relevant du développement des échanges cinématographiques. En 1957, C. Cavalcanti et Louis Daquin sont invités à la Légation afin de préparer une visite d'études dans le pays. De leur entretien avec C. Constantinescu, il ressort que les studios de Buftea ne fonctionnent pas à leur potentiel maximal. Il semblerait que les cinéastes roumains s'infatuerient vite, une fois avoir reçu des „tâches importantes” de création, en refusant de se parfaire, par découragement, si leurs productions n'obtenaient pas de prix à Cannes. En revanche, les films tournés en Roumanie auraient de grandes chances de vente en Occident, à condition d'améliorer les délais de la prise de décision et d'éviter la contamination avec des thèmes fréquemment abordés dans les films capitalistes : „lâcheté, trahison, vol, crime”, qui vont de paire avec l'attitude des hommes politiques qui trahissent la France au lieu de la gouverner²².

Bref, à partir de 1955, une stratégie culturelle clairement définie par le Ministère des Affaires Etrangères roumain est mise en place annuellement par l'IRPCS et la Légation, avec

²¹ Dare de seamă de participare la Concursul Internațional de cântec de la Toulouse (Compte-rendu a.s. participation au Concours International de Chant de Toulouse), 14-20 octobre 1957, ANIC, fonds IRPCS, dossier France 172/1955-1958, p. 4.

²² Note de C. Constantinescu, envoyée par Mircea Bălănescu à la Direction III Relations du Ministère des Affaires Etrangères, le 12 février 1957, n° 2231, Archives du Ministère des Affaires Etrangères de Roumanie (AMAE), fonds Paris, volume 42-43.

la participation des différentes associations et personnalités médiatrices. Le noyau des événements à organiser est le suivant : les *Journées de l'amitié franco-roumaine*, *Les Journées du film roumain* à Paris et dans trois à quatre villes de province, la mise en scène d'une ou deux pièces du répertoire roumain classique à Paris ou en province, des tournées de troupes de théâtre, d'ensembles folkloriques et de musiciens, l'insertion de programmes de musique classique et culte à la radio, l'organisation d'expositions d'art populaire à Paris et en province, la traduction d'œuvres littéraires et techniques, la création de chaires de roumain dans l'enseignement universitaire, au même titre que l'encouragement de l'échange de spécialistes, par le système des bourses et des stages²³.

C'est à partir de 1964, avec la visite du Premier Ministre Gheorghe Maurer à Paris que la collaboration culturelle fut amorcée dans une voie sûre. C'était pour la première fois qu'un haut responsable communiste effectuait un déplacement en Occident. Un accord de coopération culturelle fut signé l'année suivante. Pendant la préparation de la visite du Général de Gaulle, les relations culturelles institutionnelles furent considérablement renforcées. Enfin, en mai 1968, cette autre première, le déplacement d'un chef d'Etat occidental dans un pays de l'Est, eut les conséquences les plus heureuses en matière de coopération culturelle bilatérale : l'accord fut signé de l'ouverture d'une Bibliothèque Française à Bucarest et d'une Bibliothèque roumaine à Paris. Le suivi institutionnel des échanges semble maintenant rôdé et il donne ses fruits. Une Commission mixte pour les échanges culturels, scientifiques et techniques se réunit tous les deux ans, alternativement à Paris et à Bucarest pour établir un programme commun d'action sur la base de la réciprocité.

Les manifestations les plus amples servent à préparer les voyages officiels, tel celui de Nicolae Ceaușescu en France en 1970. Du 31 mai au 7 juin, pendant une semaine entière, des postes de radio importants, tels France Culture, France Inter, France-Musique et Inter-Variétés diffusèrent le programme „La Roumanie d'aujourd'hui comme si vous y étiez”, dûment mis au point par les services diplomatiques des deux pays en coopération avec les équipes de professionnels dirigés par Georges Godebert, avec le concours de spécialistes de la radio et de la télévision roumaine comme Iulius Tundrea, Radu Gheciu, Silvia Kerim, Andrei Magheru et française, tels Georges Charbonier, Odile de Pontual, Jean-Pierre Pineau et Jean de Beer. Ce programme a pour but de permettre aux Français de „découvrir et de mieux connaître dans les cadres des grilles existantes et sous les formes sonores les plus diverses, un

²³ Plan de dezvoltare a relațiilor culturale și tehnico-științifice între Republica și Franța pe anul 1956, Paris, le 30 septembre 1955, AMAE, *ibid*.

Pays amis de la France, et imprégné profondément de culture française à travers les œuvres de ses artistes, de ses dramaturges, de ses écrivains, de ses poètes, de ses savants et de tout un peuple musicien”²⁴.

C’est l’événement le plus complexe signalé par les documents d’archives répertoriés jusqu’à maintenant, aussi bien selon la diversité des domaines abordés, que par le degré de visibilité. La semaine roumaine est ouverte sur France-Culture par une allocution de l’ambassadeur à Paris. Toute une série d’interventions s’ensuivent : l’historien Georges Castellan de la Sorbonne parle de la „Roumanie éternelle”, en duplex avec des universitaires de Bucarest; Alain Guillermou, professeur de roumain à la même université, donne la conférence *Le Français universel et la langue roumaine*; un panorama de la musique contemporaine est diffusé qui inclut des interviews et des œuvres de Constantin Beloiu, Alexandru Capoianu, Alexandru Hrisanide, Tiberiu Olah, Ștefan Niculescu, Dinu Petrescu, Anatol Vieru et le souvenir de Georges Enesco est célébré par la diffusion d’*Oedipe* interprété par l’Orchestre de la Radio sous la direction de Charles Bruck; le public y avait été préparé par le documentaire *Georges Enesco ou la poésie de l’Homme*, réalisé par la Radiotélévision roumaine pour le Prix Italia (1967); les arts et les spectacles sont présentés avec la participation de Radu Beligan, Liviu Ciulei, Dinu Cernescu, Margareta Niculescu, Lucian Pintilie, Radu Popescu et Valentin Lipatti, alors ambassadeur à l’UNESCO, mais aussi par des adaptations de Ion Luca Caragiale (*Moments*), Mihail Sebastian (*Edition spéciale*), Marin Sorescu (*Les Nerfs*) et Romulus Vulpescu (*Ça arrive*). Alain Bosquet met en valeur son volume *La poésie roumaine de A à Z*, une anthologie subventionnée par la propagande roumaine. Un cycle d’émissions consacrées aux livres introduit Zaharia Stancu, Marin Preda, Fănuș Neagu, Eugen Barbu et des peintres tels Vincent Grigoresco, Zoe Baicoiano, Paul Neagu, George Apostu sont interviewés pour l’occasion.

Dans les années 70, alors que les diplomates s’apprêtent à acheminer sur une longue route tranquille des relations politiques stabilisées, l’écart se creuse entre les discours officiels du président Nicolae Ceaușescu, son ouverture vers la collaboration politique, économique, scientifique et technique avec l’Occident et la prétendue libéralisation de la création. Sur le plan interne, l’idéologie resserre dans son étau toutes les catégories de population. En même temps, le gouvernement prétend contrôler de près les contenus véhiculés par les services

²⁴ France Culture – France Inter – France Musique – Inter-Variétés. Projet de programme du 31 mai au 7 juin : « La Roumanie comme si vous y étiez », QO : Roumanie : 268/1961-1970, p. 2.

culturels étrangers. Ceux-ci doivent présenter un mois ou deux à l'avance leurs projets d'événements pour obtenir l'accord des autorités.

Selon le président roumain, les écrivains sont responsables de l'édification de la société socialiste, ils doivent s'inspirer de ses réussites et de la vie du peuple, tout en encourageant sa progression. Si les artistes sont libres de partir à l'étranger, ils ne doivent pas compter sur le financement de l'Etat. Pire encore, les intellectuels exilés à Paris sont poursuivis, intimidés, voir frappés par les services secrets qui essaient d'étouffer leurs voix. C'est ce qui arriva à Monica Lovinescu en 1977²⁵.

L'image d'un pays novateur, prêt à prendre ses distances avec le bloc communiste pour mettre en œuvre une politique de réformes et d'ouverture vers le monde occidental s'effrite vertigineusement. En janvier 1989, lorsque François Mitterrand commença sa tournée dans les Pays de l'Est, le communisme roumain avait perdu à ses yeux tout crédit : „C'est un système condamnable; il a quelque chose d'anachronique et de blessant pour la conscience humaine.” Les communistes français le suivent : Georges Marchais „condamne fermement ce qui s'y passe”, comme „une atteinte intolérable aux droits de l'homme”²⁶.

Pour conclure, nous pouvons affirmer que la diffusion de la culture roumaine en France est étroitement liée à l'évolution des relations politiques entre les deux pays. Jusqu'en 1964, malgré les efforts de la propagande communiste, les événements prévus touchent une catégorie restreinte du public, des communistes et leurs camarades de route. Jusqu'en 1970, la Roumanie jouit d'une image positive, de pays réformateur et courageusement ouvert à la collaboration avec l'Occident et avec la France notamment. Les deux diplomaties mettent alors en avant l'origine latine des peuples qu'elles représentent, ainsi que les divers liens culturels qui les unissent depuis le XIXe siècle. Enfin, la raideur idéologique du régime entame gravement cette image, ainsi que l'intérêt accordé aux manifestations culturelles. Lorsque François Mitterrand prend ouvertement le parti de la dissidence, alors même que les rouages institutionnels de coopération culturelle bilatérale commençaient à être rôdés, l'impact des manifestations mises en œuvre dans le cadre de leurs programmes est à nouveau réduit aux milieux spécialisés

.

²⁵ Ana-Maria Cătănuș, *Forme de disidență în spațiul sovietic și est-european în anii 70-80. Cazul românesc*, thèse de doctorat soutenue à Bucarest en 2011 à l'Institut Nicolae Iorga de l'Académie Roumaine.

²⁶ Gavin Bowd, *œuvre citée*, p. 333.

ANTHROPOLOGY AND ART. CASE STUDY: JOSEPH BEUYS

Gabriela Mariana Luca, Assoc. Prof., PhD, "Victor Babeș" University of Medicine and Pharmacy, Timișoara

Abstract:*In recent years, the paths of art historians and those of anthropologists meet more and more often. As Carlo Severi confesses, the result of the parallel openings represent an "a pleasant mess" which allows "glimpses" of both disciplines. At the beginning of the 21st century we are quite far away even from Gombrich who could analyze objects which belonged to non-western civilizations without asking any sort of ethnographical questions, just as "the magic art" of Andre Breton is as far, as it states that any anthropology of art is fruitless. Specialized literature demonstrates the existence of a visual exercise which is learnt has to be continuously practiced. In order to truly understand a ritual, an object or an image, an aesthetic field must be put before the viewer, perfectly fitted on the anthropological field, with an entire system of selection and values. In order to answer the above question, the analysis was built in the interpretation of the masterpiece of the German artist Joseph Beuys, starting with his famous affirmation: "every man is an artist", with the purpose of supporting his research and to illustrate, through cultural anthropology methods, every accomplishment of man as the opening of a latent bud of creativity.*

Keywords:*anthropology of art, Joseph Beuys, aesthetic field, rituals*

Argument:Unde este cu adevărat locul unui artist precum Joseph Beuys, într-un muzeu de artă sau într-unul de antropologie? Vorbim oare despre două domenii profund umaniste distincte sau despre cercurile concentrice ale aceleiași structuri? Cu ce ecouri se împletesc metodele de cercetare și redare ale științele sociale cu cele ale artelor frumoase?

Sunt încă numeroase evenimente și nume importante rămase în istoria artei contemporane în jurul cărora se mai stârnește un entuziasm încrâncenat, ca și cum evoluția societății prezente ar depinde doar de buna lor înțelegere deși, uneori, puțini sunt aceia care își mai amintesc ca ele să fi existat. Departe de a le face uitate, timpul le întoarce pe toate fețele, semn că nu doar la momentul de debut al expunerii lor au răscolit minți, ci continuă să răvășească memorii. Simpla rostire a numelui lui Joseph Beuys într-un grup de cercetare interdisciplinară a înfierbântat spiritele, născând discuții aprinse, de intensitatea acelora despre care biografii lui Beuys (Götz et al., 1979; Borer, 1996; Buchloh, 1980) vorbesc cu pasiunea celor care iubesc cu patimă provocările destinate minților alese. Deși secolul XXI își urmează curgerea de ceva vreme, cele două treimi de veac scurse de la începuturile carierei

artistice ale lui Joseph Beuys pare că sunt măsurate într-o altfel de unitate de timp: *actual*, *recent* sau *foarte prezent*, fiind calificativele cele mai uzitate. Interesul marelui public pentru timpul și evenimentele celui de-al II-lea Război Mondial sunt mai intense ca niciodată, amestecând deseori extraterestrii, budismul și nazismul în teme fundamentale, transformându-i parcă pe cei *Patru Cavaleri ai Apocalipsei* (*Războiul, Foamea, Boala și Moartea*) doar în accesorii istorice. Astfel, resuscitarea unui artist care naște încă atâtea polemici și care a fost atât de implicat în ritmurile societății vremii sale este un argument în plus care poate conduce la o nouă aplecare asupra societății europene a zilelor noastre. Percepția artistică amprentează sensibil orice societate, trasând indicii elocvente pentru a afla răspunsuri la întrebări de tipul: unde, cum și, mai ales, de ce?

Equivalent VIII de Carl Andre, un artist minimalist american, lucrare realizată în 1966, un dreptunghi format din 120 de cărămizi refractare, cumpărată și expusă de celebra galerie londoneză Tate, a stârnit multe controverse la vernisajul britanic în 1970. Arta era și trebuia să rămână *un ceva sensibil* de pus în ramă și de agățat pe un perete. Un sfert de veac mai târziu, prin anii 2000, aceeași galerie achiziționa o lucrare la fel de neobișnuită: o hârtie pe care erau trecute instrucțiunile artistului slovac Roman Ondák, o lucrare de artă de tip performance, în care se specificau pașii de urmat pentru a se forma o coadă în fața unei intrări: care va fi atitudinea actorilor, care ar fi trebuit să fie efectul asupra trecătorilor etc. De data aceasta, spre deosebire de momentul '70, presa nu a găsit nimic de comentat. În cei 30 de ani ceva se schimbase, dar ce? “(...) Când vine vorba despre aprecierea și savurarea artei moderne și contemporane nu constă în a hotărî dacă e bună sau nu, ci a înțelege cum a evoluat ea de la clasicismul lui Leonardo la rechinii murați și la paturile nefăcute de astăzi. La fel ca majoritatea subiectelor aparent de nepătruns, arta seamănă cu un joc; nu trebuie să știi de fapt decât regulile de bază, pentru ca ceea ce era până acum confuz, să înceapă să aibă sens. Și deși arta conceptuală tinde să fie considerată regula de ofsaid a artei moderne – cea pe care oamenii nu prea o pricep și nu o pot explica la o cafea -, este surprinzător de simplă.” (Gompertz, 2014, p.19).

Fântâna (1917) lui Duchamp, obținută de artist dintr-un pisoar, fusese clar punctul de referință în schimbarea paradigmei, dovada că artistul poate alege orice obiect preexistent, fără să fi fost vreodată investit cu vreun merit estetic, că îl poate elibera de scopul funcțional inițial, îi poate schimba contextul și, redenumindu-l, îi poate preschimba inutilitatea în nemurire. Duchamp a dorit să dovedească faptul că numai după ce artistul alege conceptul și îl dezvoltă, ideea poate găsi expresia potrivită într-un material și nu invers. Cu acest start se

vor fi întâmplat evenimentele dictate de *jocurile minții* care aveau să brodeze în timp arta conceptuală a anilor 50', de unde își vor trage seva mișcări precum *Fluxus* sau curente precum *Arte povera* și în care vom regăsi identitatea acestui artist, deosebit de angajat la toate nivelurile de expresie artistică și socială, Joseph Beuys (1921-1986).

Joseph Beuys: mitul și eroul, artistul și daimonul

Joseph Beuys s-a născut într-un orașel din nord-vestul Germaniei, Krefeld, fiu al unei familii de catolici devotați din clasa de mijloc. La câteva luni după naștere, familia s-a mutat în Kleve, oraș industrial, căruia artistul îi poartă triste amintiri precum episodul legat de mitingul care sărbătorea formarea Partidul Național Socialist German Muncitoresc (Partidul Nazist); Joseph, în vârstă de doar 12 ani, a salvat din flăcările destinate să mistuie cărți *nesănătoase* un volum prețios, *Systema Naturae* (1735) a lui Carolus Linnaeus. Ironie, fapta curajoasă de atunci s-a supus unei întorsături amare, adolescentul fiind obligat prin decret legal să se alăture mișcării hitleriste. De aici încolo realitatea și imaginația se vor împleti permanent în viața lui Beuys. Va povesti mereu o întâmplare fondatoare (cel mai probabil neadevărată) de care șamanul din el avea o nevoie imperioasă într-o validare. Se făcea că era pilotul unui avion de luptă din Luftwaffe în al Doilea Război Mondial (fapt autentic), că avionul s-ar fi prăbușit în Crimeea și că el ar fi supraviețuit datorită unui trib de tătari nomazi care l-ar fi găsit, uns cu grăsime animală și învelit în pâslă pentru a-l încălzi și l-au readus apoi la viață hrănindu-l cu miere (fapte greu de verificat). Că ar fi suferit răni în timpul războiului nu este nici un dubiu, dar cele mai profunde și imposibil de vindecat erau rănilor psihologice provocate de suma vinovățiilor asumate pentru ceea ce făcuse Germania în acel război și pentru propriile sale fapte. Elementele care i-au salvat viața, potrivit mitului personal, au devenit emblematice pentru tot ceea ce artistul a exprimat.

Convins de faptul că arta poate exercita un efect de vindecare atât a artistului cât și a publicului, Beuys a propus permanent teme psihologice, sociale, și / sau politice, fiind foarte fidel mișcării *Fluxus*: “promovând arta vie. Va fuziona cadrele revoluționarilor culturali, sociali și politici într-un front unic de acțiune” (*Manifest al Mișcării Fluxus*, 1963).

Lucrările sale încorporează grăsimi animale, oase, bucăți de pâslă, miere, sulf, materiale comune, unele organice altele anorganice încărcate de semnificații personale, foarte profunde, care transformă "viața de zi cu zi" în artă. Mercantilismul se estompează,

elementele alese recreează efemerul, arta se compune din "întâmplări", acțiunea curge chiar și atunci când artistul rămâne minute în șir așezat într-un scaun. Artistul își cere sieși și publicului intrarea în stare de alertă maximă a tuturor simțurilor: sunet, culoare, miros, gust, atingere sunt prezente în unitatea de timp, capabile să formeze și să in-formeze. Aceasta este principala rațiune pentru care Joseph Beuys invocă autovindecarea. Fostul student la medicină știe că, pentru a înțelege și profesa această artă străveche, toatecele cinci simțuri trebuie să fie activate și exploatate la maximum, iar auzul/ sunetul să fie privilegiat (medicul însuși practică auscultația în stabilirea diagnosticului pacientului său).

Într-o lume dominată de tehnologie, mobilizarea simțurilor rămâne un aspect cheie și al practicii medicale, definind în mare măsură formele de cunoaștere și puterea de îngrijire, stabilind anumite limite și constrângeri, desenând relațiile de distanță, respectiv de proximitate între profesionistul din domeniul medical (sau artist, dacă acceptăm termenul) și pacient. Se creează povestea care permite apoi cercetătorului să ilumineze un context mai larg care să ia în considerare atât tipul de intervenție, cât și colaborarea interdisciplinară și perspectivele. În acest scop, Laurent Vidal folosește termenul de "istorie aplicată" (pag. 212). Printre alte elemente care ilustrează locul antropologului (ori medicului care practică medicina ca artă, artistului înzestrat cu virtuți terapeutice), justificarea sau explicațiile unor acțiuni implică o "extindere" a câmpului în care observatorul poate și se poate remodela. Este tocmai ceea ce face Joseph Beuys, convins de faptul că menirea provocărilor de tip performance este împlinită chiar de efectul vindecător.

Bernard Lamarche-Vadel, referitor la criza psihologică globală (1955-1957), interogându-l pe Beuys asupra condiției artistului (1985), concluzionează: "cred că evenimentele globale sunt întotdeauna strâns legate de ceea ce oamenii numesc o mitologie individuală. În toată această perioadă nu există o singură cercetare care să conducă la o singură teorie care să poată fi scrisă schematic pe tablă, ci a fost o perioadă extrem de productivă cu multe concepte ce vor avea, vom vedea trăsături de ordin șamanic. Astfel, multe desene vor fi realizate foarte diferit de așa zisa schemă teoretică a corpului social.,,

Crearea mitului personal respectă toate regulile. Ceea ce ne-a fost transmis de către artist, analizat antropologic în orb, se supune oricărei demonstrații teoretice de acest tip: este o narațiune de evenimente, o comunicare sacră ce se face prin forme simbolice (Cohen, 1969, p. 337), definită, fie în mod negativ, cum ar spune Vernant (1974, p. 214): "printr-o serie de lipsuri sau de absențe (el este non-sens, non-rațiune, non-adevăr, non-realitate) fie, dacă i se

acordă un mod de a fi pozitiv, el este redus la altceva decât el însuși, ca și cum nu ar avea dreptul la existență decât prin transformarea lui în altceva.” Astfel, supunând povestea șamanului Beuys unei hermeneutici etnologice putem distinge:

1. *O formă de exprimare a mitului*

La aceasta nu a contribuit doar autobiografia ci și întregul câmp creator în care au fost înșămânțate și crescute formele de manifestare a sensibilului. Beuys era convins de faptul că arta are un rol covârșitor în modelarea societății și a structurilor politice, că societatea în sine, în imensa sa totalitate, este un fel de „sculptură socială” menită desăvârșirii și că fiecare om are potențialul de a interveni în perfecționarea acesteia, dar că, din nefericire, acest potențial este umbrat de luptele individului cu sine și împotriva celorlalți, dominate de dorința de a parveni, de ambiții gratuite, angajate în competiții iluzorii. Arta, ca sumă a calităților supreme, în misiunea sa nobilă de a face invizibilul să devină vizibil prin: forță, impact imediat, tradiții, mesaj, proiectare în viitor, ar fi putut singură să aducă schimbări revoluționare la nivelul fiecărei pături sociale fără violență și îngenunchere. Subiect și autor al propriei opere, părinte al ”artei totale”, Beuys invită constant la re-vrăjirea lumii. La ediția din 1982, de exemplu, a festivalului *Documenta* (fondat de Arnold Bode în iulie 1955, în Kassel, festival care sărbătorește anul acesta a 60-a ediție), Joseph Beuys a introdus performance-uri prin care au fost plantați 7000 de stejari. Mai întâi unul singur, apoi acest arbore sacru, oracular, în întreaga spiritualitate indo-europeană de la Ind și Gange până la coasta Atlanticului (Evseev, 1997, p. 439) se multiplică în proiectul artistului, câte unul pentru fiecare bolovan împrăștiat aparent fără noimă prin oraș, dar care, priviți de sus, formau o imensă săgeată ce indica spre arborele inițial.

Caracterul tradițional, cel care arată respectul față de elementele sale fondatoare, de conținut, dar și obligația de a-l comunica celorlalți membrii ai societății se împletește cu cel performativ, reactualizează mesajul, oferă performanțe memorabile și repere culturale identitare, fiind clar o sursă reală de conservare (Coman, 2008).

Suita de acte liminale, șarpanta fiecăruia dintre actele sale creatoare, sunt tocmai ingredientele mitului beuysian.

2. *Conținutul mitului ar fi o povestire care se evidențiază prin conținutul epic*

Artistul își povestește propriile desene unui iepure mort (*Cum să explici imaginile unui iepure mort*, 1965). În timpul vernisajului, Joseph Beuys, purtând bocanci potcoviți cu table de fier și având fața acoperită cu o mască de miere de albine și foite de aur, s-a plimbat prin

galeria, separată de public printr-un perete de sticlă, ținând în brațe un iepure mort. Din când în când, se oprea în fața vreunuia dintre desene, șoptindu-i iepurelui la ureche explicații doar de el știute. Toate elementele folosite au semnificații profunde pentru performerul atât de încercat în viață, atât de deschis experiențelor spirituale înalte. Simbolurile purtau sensuri plumbuite pentru întreaga sa sensibilitate: avea de reabilitat memoria neamului său, avea de recreat din cenușa vinovățiilor colective, o memorie curată și plină de o nouă viață. Fierul cu care pășea pe obrazul gliei, al patriei mamă, însemna bărbăția și puterea fiului și, poate, deopotrivă, durerea și tristețea imensă. La capătul celălalt, fruntea înnobilită de metalul solar, rostul tutor alchimiilor și căutărilor, fața *înbărburată* (unsă cu miere, simbolul matricei societății ideale) și vorbele șoptite erau semnul neostoitelor speranțe de salvare. Poate că iepurele n-a înțeles mare lucru din explicațiile artistului și nici din desenele pe care ochii săi stinși oricum n-ar fi putut să le aprecieze singur dar, cu siguranță, publicul care privea întregul spectacol de partea cealaltă a nisipului translucid, sublimat în sticla protectoare dar dureros de sinceră, a înțeles gravitatea mesajului. Unora le-a plăcut, altora nu, pe alții i-a revoltat de-a dreptul. Nici vorbă despre indiferență.

Aproape zece ani mai târziu, în 1974 (*Îmi place America și America mă place pe mine*) Beuys a zburat la New York, a fost preluat de o ambulanță direct din avion și dus spre galeria unde era anunțată expoziția. În încăperea goală se afla un lup sălbatic de prerie. Au stat împreună trei zile, timp de 8 ore pe zi și au sfârșit prin a se îmbrățișa. Cu gesturi de păstor ori șaman, sprijinindu-se în bătă, învelit într-o pătură groasă de păslă, descriind cercuri cu mișcările sale, expozantul a petrecut acest timp al supunerii fiarei, al vindecării după ritualuri Navajo, după care a fost dus înapoi la aeroport, așa cum sosise, tot cu o ambulanță și urcat în avion, părăsind America fără s-o fi atins.

Pe ce bază aceste două performance-uri citate devin ingrediente mitice? Care este rețeta care ar putea rezolva hipertrofia postbelică a intelectului colectiv?

Teoretic, principiul fundamental al mitului corespunde unor necesități fundamentale ale individului și, așa cum spune Mircea Eliade (1968, p.139), ”recitând miturile noi ne reintegrăm în timpul fabulos al originilor, devenim într-un anumit fel contemporani cu evenimentele evocate, ne împărtășim cu prezența zeilor și a eroilor”.

Al doilea principiu în arhitectura mitului se referă la atitudinea comunității față de un astfel de narațiune (Coman, 2008). În acest caz, sensurile mesajului transmis și percepțiile miezul artistic transmis migrează de la un strat social la altul, cutremurând o întreagă

societate. ”Migrațiile asigură propagarea tuturor acestor forme de socialitate și tind să schițeze modele desprinse din ele, mai mari, virtual (mincinos) universale. Dar contactul dintre culturi comportă întotdeauna un șoc al cărui traumatism, pe termen mediu, le va ucide pe cele mai puțin înarmate”(Zumthor, 1998, p. 129).

Pentru a exprima adevărul, pentru a-i face pe ceilalți să vadă și să înțeleagă realitatea, să deschidă barierele sentimentelor, intuiției, imaginației, orice este permis și aici intervine arsenalul ”artistului-șaman”.

Din toate elementele folosite, vom trece în revistă doar trei dintre cele fondatoare de trup, cele care redau viață corporalității în prezentul acțiunii, a modului de a exista în lumea aceasta, cu adresabilitate directă către posibilitatea de a percepe a *celuilalt*: oasele, grăsimea și mierea.

Osul este considerat, în tradițiile multor popoare ale lumii, ca un fel de ”sămânță a vieții”, fiind cu grijă conservate, cu credința că ele se vor acoperi din nou cu carne (M. Eliade, 1976, p. 25). Culoarea albă a oaselor evocă puritatea și lumina. Ele simbolizează forța, substanța corpului și perenitatea sa, renașterea. Oasele îmbrăcate în straturi succesive de grăsime și carne vie devin umblătoare, formează popoare cu minte, voință și determinare.

Grăsimea are un simbolism și o valoare rituală. La popoarele de vânători și agricultori, grăsimea animală e simbolul bogăției, constituie o întruchipare a animalului de la care provine.

Mierea este un aliment sacru ce se află în relație cu laptele matern și reprezintă simbolul înțelepciunii; miezului lucrurilor în *Upanișade*. Ea este simbol al vieții veșnice, datorită incoruptibilității sale (Evseev, 1997), folosită pentru prepararea hidromelului, băutura imortalității, este hrana zeilor și a înțelepților, ofrandă destinată strămoșilor și divinităților, medicament magic, substanță cu virtuți apotropaice.

Cum însuși afirmă, artistul a dorit înainte de toate să ordoneze haosul, prin mișcare și formă. ”Ca într-un fel de antropologie”, a fost organic implicat în problema individului, societății, umanității. Convins, precum dadaștii că absurdul este un posibil răspuns la ororile istoriei, propriile experiențe din apropierea morții l-au transformat fizic și psihic și i-au format o adevărată strategie de supraviețuire pe care a dorit cu ardoare să o împărtășească. Arsurile care i-au marcat chipul umbrat de emblematica sa pălărie sunt parte în destinul omului dar și în destinul operei: amprenta sacrificiului de sine.

Pactul cu eternitatea

"O poveste complicată a experiențelor sale de război explică folosirea texturilor materiale ca instrumente ale mântuirii. Să aduni pe șezutul unui scaun grăsimi, să înfășori un pian în fetru, să te mânjești cu miere - toate astea, printr-un raționament proclamat în diagrame notate pe tablă, reprezentau pași prin care traumele războiului, mergând spre o societate viitoare în care *oricine este artist*" (Bell, 2004, p. 432).

Auto-terapia îl trece pe creator prin toate straturile rituale vindecătoare, urcând și coborând în superlative. Paralel cu proiectele gigant (așa cum a fost cel ecologic de la Kessel, prin sădirea celor 7000 de stejari), el lucrează obiecte mici cu simboluri creștine ori sculpturi reprezentând animale, delicate talismane inspirate din mitologia și folclorul german: iepurele (purător de semnificații duale: când erou lunar, civilizator, când vietate impură, paznic al morții), cerbul (animal totemic și strămoș mitic), stejarul (arbore axial, menit să asigure comunicarea dintre lumi, dar și arbore ale cărui frunze au fost folosite de către naziști, din păcate, în decorarea Crucii de Fier). "În Germania anilor șaizeci și șaptezeci, trecutul a fost tabu", spune Tisdall (1998). Pământul, sângele, stejarul, toate elementele mitologice germane peste care au fost suprapuse elemente naziste au făcut un tabu până și din cântecele populare, iar Beuys este unul dintre aceia care stăruie în salvarea și primenirea memoriei neamului său, bătălie deloc ușoară în sânul unei Germanii care nu voia decât să uite, să-și uite istoria (o națiune care ar fi ales să se îndrepte către un viitor "historyless"). Ori Beuys știa că, tocmai pentru a nu fi periculos, un popor trebuie să-și cunoască rădăcinile, să știe cum să-și vindece rănilor și să aibă curajul asumării responsabilității faptelor sale. "Gânditorul vede propriile sale acțiuni ca și cum ar fi permanente experimente și întrebări, încercări de a afla ceva" scria Nietzsche, poate cel mai provocator dintre toți gânditorii germani, mesaj preluat și dat mai departe cu rostul de a sensibiliza, de a îmbăia dionisiac spectatorul.

Artistul de performance nu doar transfigurează banalul, el participă în chimia societății timpului său, aducând-o la rang de artă. A expune artiști precum Joseph Beuys ori discipoli de-ai maestrului, înseamnă a decupa felii din realitatea emoțională, senzitivă a unei epoci. Cultura materială și imaterială, însuși obiectul de studiu al etnologilor își adaugă astfel în patrimoniu un nou tip de creație care invită la dialog interdisciplinar. A face istorie, istorie a artei ori antropologie culturală, presupune o justă angajare scopică în punerea în relief a celui alt, pe care îl vedem, dar căruia îi cerem să și înțeleagă deși, deontologic, doar ar trebui observăm și atât.

Bibliografie selectivă

- Bell**, Julian. 2004, *Oglinda lumii. O nouă istorie a artei*, Vellant
- Borer**, Alain. 1996, *The Essential Joseph Beuys*. London: Thames and Hudson,
- Buchloh**, Benjamin H.D.1980: 'Beuys: The Twilight of the Idol,' *Artforum*, vol.18, no.5 (January 1980), pp. 35–43.
- Cohen**, Percy.1969, 'Theories of Myth' in *Man*, vol.4, nr.3
- Eco**, Umberto. 2009, *De la arbore spre labirint. Studii istorice despre semn și interpretare*, Polirom
- Coman**, Mihai.2008, *Introducere în antropologia culturală. Mitul și ritul*, Polirom
- Eliade**, Mircea. 1968. „Mythe” in Yves Bonnefoy (coord.), *Dictionnaire des mythologies et des religions des sociétés traditionnelles et du monde antique*, Flammarion
- Eliade**, Mircea. 1976. *Histoire des croyances et des idées religieuses I. De l'âge de la pierre aux Mystères d'Eleusis*, Payot
- Evseev**, Ivan.1997, *Dicționar de magie, demonologie și mitologie românească*, Amarcord
- Gombrich**, Ernst. 2102, *Istoria artei*, ed. Art
- Gompertz**, Will. 2014, *O istorie a artei moderne*, Polirom, p.19.
- Götz**, Adriani, Konnertz, Winfried and Thomas, Karin. 1979: *Joseph Beuys: Life and Works*. Trans, Barron's Educational Series
- Lamarche-Vadel**, Bernard.1985, *Joseph Beuys: Is it about a bicycle?*, Marval
- Severi**, Carlo. 2007, *Le principe de la chimère : Une anthropologie de la mémoire*, Easthetica
- Vernant**, Jean-Pierre. 1974, *Mythes et pensées chez les Grecs*, Maspero
- Vidal**, Laurent. 2010, *Faire de l'anthropologie – Santé, science et développement* Paris, La Découverte, 292 p.
- Tisdall**, Caroline.1998, *Joseph Beuys: We Go This Way*, Violette Editions
- Valentin**, Eric. 2014, *Joseph Beuys. Art, politique et mystique*, L'Harmattan
- Zumthor**, Paul. 1998. *Babel sau nedesăvârșirea*, Polirom

HIDDEN SAGES, INVISIBLE SAINTS, ANONYMOUS REDEMPTORS

Silviu Lupaşcu, Assoc. Prof., PhD, Hab., "Dunărea de Jos" University of Galaţi

Abstract: *Against the background of universal salvation, the notion of hidden sages acquires redemptive connotations and slides sensitively towards the notion of anonymous saviors, unrevealed persons, manifested in the historical time, who thus mysteriously second the saving endeavors of the Messiah. Indeed, as the above-mentioned examples throw into relief, irrespective of the religious and cultural space they belong to, the undisclosed saints, the unrevealed sages are those the world is based on and those that limit the world's sinfulness and evil propensities. They provide a significant human help to the divine redemption of the sins committed by individuals and ethnical-religious communities, in the narrow circle of the earthly Babylon, through their secret gift, through their overwhelming, though occult, power to annul, to annihilate the various accumulations of evil. On the other hand, the anonymous saviors play the role of instruments of the divine will, they maintain a continuous dialogue with the Supreme Being, with the Ultimate Reality. As shepherds and guides of the human race, they are the driving force towards the unknown goal that God established for His creation. According to the sacred texts of the Abrahamic religions, there are several ways in which they exercise their attributions which are, in fact, variants by which their spiritual perfection finds its expression in the world: through goodness, tolerance, purity, love, science, wisdom, and strength, they often accomplish their mission unconsciously, completely ignoring their own value and the value of their deeds. Thus, the official spiritual hierarchies fall under the sign of appearance, uncertainty, and vanity, which calls for a careful, persevering, albeit somehow imponderable, axiological examination of the criteria of human excellence, in order to discover, recognize or recall the traces of the hidden saints, either the occulted individuals who once allowed the sapiential fruits of their presence to grow in the human orchard, or the tragically unveiled teachings of those forever identified with their beatified spiritual motherland. The hidden sages support the foundations of the world and their anonymous redemptive work, as secondary Messianic agents, is the true measure of the segmental, historical time, an impermanent bridge between Genesis and Apocalypse.*

Key-words: Hidden sages, invisible saints, anonymous saviours.

One of the most interesting delimitations involved by the adventure of the fundamental gnoseological attempts uses the distinction between common "revelation" and occult realities or notions, between what reveals itself to the eyes of the world and what remains hidden to these eyes, and between the messages predicated by the sages that belong to the texture of time and the non-predicated messages (always kept, consciously or subconsciously, at the thresholds of the power to be, at the Kafkian doors that watch over the entrance to the universe of orality or to that of textuality) of the sages that belong to eternity. Absurd as it may seem, the two categories do not mutually exclude, therefore multiple interferences and overlaps of nuances can occur, a fact that increases the difficulty and charm of decoding the arcane fabric of sanctified ontology. This approach allows for the perspective of an anarchic spiritual axiology due to the fact that it provides the possibility for the formal sapiential hierarchies (consisting of philosophers and teachers that appeared or appear in the

public domain) to be, in fact, false, while beyond them those who do know, the happy few, maintain a genuine and secret dialogue with divinity, know the ultimate purposes that determine creation and existence in duration, govern silently and covertly the destiny of the lost humanity and cover, through the temporal-historical continuity of the world itself, in compliance with the decrees of a superior will, the strange way between Genesis and Apocalypse.

Such a vaguely heretical position finds its justification in the famous Daoist sentence according to which the “true sage does not leave any traces”. Lao-Tse (Laozi; VIth century BCE) established the paradigm of being a hidden sage during the second half of the Chou Ch’ao (Zhou Chao) Dynasty (c. 1050-256 BCE). After writing down the approximately five thousand words about the Way and the Virtue, the Old Master vanished beyond the boundary, into the “chaos”, for the Empire was identical with the ordered, civilized universe, and with the world as the space inhabited by human beings. There is no place or time to attest Lao-Tse (Laozi)’s death, therefore his “trace” should be looked for in such enigmatic maxims as: “My words can be understood and followed easily, and yet, underneath the Heaven, nobody can understand them and nobody can follow them. My words have an ancestor, my deeds have a master, but the human beings don’t know these things, and consequently they don’t know me. Few are those who know me, and this is the reason why I deserve to be highly valued. Therefore the wise man is vested with rough clothes, but in his bosom he holds the jade.” Chad Hansen defined Lao-Tse (Laozi)’s primordial Daoism by comparison to Mencius (Meng-tzu; Mengzi; 372-289 BCE)’ philosophical system and in relation to language and antilanguage: “Lao-Tse (Laozi) was, like Mencius, a mystic in one key sense: he was antilanguage. But Mencius backs into that position, where Laozi seems to be fascinated with paradoxes of trying to state the limits of language in language. His theory of those limits, however, reflects the Chinese view of the role of language. Language purports to express *tao* (*dao*). *Tao* (*Dao*), as we have argued, is guidance. Lao-Tse (Laozi) discusses the limitations of language as a guide, not as a descriptive system. Lao-Tse (Laozi) shows his mysticism, as Mencius did, in rejecting the prescriptive role of language. The theory of the limit of language and the mystical tenor is practical, not metaphysical. Lao-Tse (Laozi), no doubt, was aware of the real world. That, by itself, does not justify attributing to him an implicit and unmotivated change in the then current account of the role of language. He has no motivation both to start treating the role of language as representing reality and then denying that representation is possible. (...) The text is perfectly compatible with the view that language is a tool for human organization. It provides guidance. *Tao* (*Dao*) guides differently when the language is different¹.”

In compliance with the intuition of the last consequences triggered by the normative character of this illustrious example, we are able to formulate the axiom of a maximum

¹ Lao-Tse, *Tao Te Ching*, J. J. L. Duyvendak (trans.), *The Book of the Way and Its Virtue*, LXX, Charles E. Tuttle Company Inc., Boston-Rutland-Tokyo, 1992; Laozi, *Cartea despre dao și putere*, LXX, Dinu Luca (trans.), Humanitas, București, 1993, p. 288; Chad Hansen, *A Daoist Theory of Chinese Thought. A Philosophical Interpretation*, Oxford University Press, Oxford-New York, 1992, p. 203. See also Marcel Granet, *La pensée chinoise*, Chapter III, La Renaissance du Livre, Paris, 1934; Max Kaltenmark, *Lao Tseu et le taoïsme*, Chapters I-III, V, Seuil, Paris, 1962.

uncertainty, relativity, and carefulness in discussing the real or illusory identities in the history of universal spirituality, as long as the energyless action (*wu-wei*), involved by the indirect, covert, but nonetheless constant presence of the hidden sages can change into nothingness and vanity the sumptuous and shining edifices of schools, authors, systems, and doctrines – in fact, nothing but, often, chimerical, illusionary fabrications of the lay philosophical fiction, momentary translations of the semantic veil which screens and prevents access to the unique essence of the truth.

The idea of *hidden sage* is related to the notion of *esoteric doctrine*, secret, unrevealed to the vulgar, revealed only to a small circle of people in the know. Plato testified in his *Seventh Letter* that his true teaching is not to be found in the books he wrote, but in the oral doctrine he preached in his school². The school and the oral preaching harbored by its environment constitute therefore, exclusively, the adequate framework for understanding and assimilating a doctrine because, by simply reading the written text, the *book*, the readers, prey to loneliness and uncontrollable individual interpretations, can distort the original ideas to a considerable extent. That is why, as the above-mentioned writing postulates, the person who really wants to assimilate Plato's doctrine should sit at Plato's feet, in the privileged sapiential milieu animated by the disciples' community and the proximity of the master. This syntagm is quite close to the rabbinic paradigm of learning on which the Jewish tradition of the Biblical exegesis, the *Oral Torah* (*Torah shebealpe*), is founded: the novices acquiring learning and wisdom while sitting at the feet of the *Tannaim* and *Amoraim* (c. 10-500) who were the leaders and masters of the rabbinic academies in Palestine or Babylon. The adepts of the Christian-Gnostic sects of IIIrd-Vth centuries Roman North Africa considered *Pístis-Sophía* ("Faith-Wisdom") as the esoteric doctrine which Jesus preached to His chosen few (apostles, apprentices, disciples) and which, as a result, was unknown to the large mass of Christians. *Pístis-Sophía* describes the difficult redemptive process whose purpose is to celestially re-integrate the human soul in the Divine *Sophía* and the *Pléroma* or divine „wholeness", a process achieved through the saving action of Jesus Christ – a Gnostic scenario based on redemption through knowledge (*gnōsis*) and the idea of a divine Messenger: "But that power of light descended upon Jesus and surrounded Him entirely, while He sat apart from His disciples, and He shone exceedingly, and the light that was upon Him was beyond measure. And the disciples did not see Jesus because of the great light in which He was, or which was upon Him, for their eyes were darkened because of the great light in which He was, but they saw only the light, which sent forth many beams of light. And the beams of light were not like unto one another, and the light was of different kinds, and it was of different form from below upwards, since one [beam] was more excellent than the other [...] in a great and boundless splendour of light. It extended from beneath the earth as far as the heaven³."

² Plato, *Seventh & Eighth Letters*, R. S. Bluck (ed.), Cambridge University Press, Cambridge, UK, 1947.

³ Edgar Hennecke, Wilhelm Schneemelcher (ed.), Robert McLachlan Wilson (trans.), *New Testament Apocrypha*, I-II, James Clarke & Co., Westminster; John Knox Press, Cambridge, UK-Louisville, Kentucky, USA, 1991-1992, I, p. 361-369. See also Kurt Rudolph, *The Nature and History of Gnosticism*, Harper, San Francisco, 1987, p. 27.

Gershom Scholem⁴ established that in the Jewish and Christian religious realms the origin of the idea of the hidden sage as righteous man is to be found in the *Book of the Proverbs of Solomon*, 10, 20-25: “The tongue of the just is as choice silver (...). The lips of the righteous feed many (...). But the righteous is an everlasting foundation (of the world)”. Also in *Genesis*, 18, 30, God reassures the patriarch Abraham that the world will never lack the presence of thirty men as righteous as Abraham himself: “And he said unto Him, Oh, let not the Lord be angry, and I will speak: Peradventure there shall thirty be found there. And He said, I will not do it, if I find thirty there.” Various apophthegms founded on these Biblical enunciations are attributed to rabbinic Palestinian or Babylonian authorities of the IInd-IVth centuries, and some of them are incorporated in the *Babylonian Talmud* (*Talmud Bavli*) or the *Palestinian Talmud* (*Talmud Yerushalmi*). According to the opinion expressed by Joshua Ben Levi, if the people of Israel deserved God’s blessings, eighteen of these thirty righteous men would live in the Holy Land, and the other twelve outside it⁵. Abbaye, a Babylonian teacher from the IVth century, was the first to mention the number thirty-six: “The world never lacks thirty-six men who receive the divine countenance daily⁶.” By applying the rules of the numerical speculation (*gematria*) to the verse “(...) blessed are all they that wait for Him” (*Isaiah*, 30, 18), the word “Him” is identified with the number thirty-six and thus the verse reads “(...) blessed are all they that wait for [those] thirty-six [sages]”. Gershom Scholem also mentions the hypothesis formulated by Sofia Amaisenova, concerning a pre-Biblical or non-Biblical (Egyptian, Hellenistic, or Asyro-Babylonian) astrological origin of the notion of thirty-six hidden sages: the division of the zodiacal circle (the 360 day-units of the year) into decades (36 sectors / sections, each of them consisting of ten units). Since every decade is governed by a deity, the doctrine of the thirty-six unrevealed righteous men might derive from the primitive astrological idea of the thirty-six deities that govern the decades of the zodiacal circle. It is also possible that, in order to justify this astrological doctrine with arguments derived from the Biblical text, the rabbis and the Jewish scholars from the Middle Ages might have given a new meaning to *Isaiah*, 30, 18, whose essence is the very emergence of the idea of hidden sages, thirty-six in number, an idea perfectly acceptable for the rabbinic tradition through *gematria*. Numerous collections of medieval Hebrew legends include references to the thirty-six hidden sages or anonymous righteous men, founded on various preceding Talmudic motifs⁷.

The same motif of the hidden sages is attested in the Islamic mystic universe (Xth-XIth centuries), where there are no longer thirty-six of them but four thousand. Idries Shah mentions the various forms and appearances through which the invisible saints (the “friends”) remain hidden to the eyes of the world, stating and improving by themselves the unknown ethics and spiritual practice of illumination, perfection and anonymity⁸. In the treatise entitled

⁴ Gershom Scholem, “The Tradition of the Thirty-Six Hidden Just Men”, in: Gershom Scholem, *The Messianic Idea in Judaism*, Schocken Books, New York, 1971, p. 251-256.

⁵ *Ibidem*, p. 252-253.

⁶ *Ibidem*, p. 254-255.

⁷ Such as Nissim Ben Jacob’s book, written in the 11th century in Kairouan, North Africa, or the *Book of the Pious* by Rabbi Judah the Pious who lived in Regensburg and Speyer in the 12th century.

Scholem, “The Tradition”, in: Scholem, *The Messianic Idea*, p. 251-256.

⁸ Idries Shah, *The Sufis*, Anchor Books-Doubleday, New York-London, 1971, p. 427.

Kashf al-mahjūb or *The Revelation of the Hidden*, Al-Hujwīrī (c. 990-1072/1077) outlines the doctrine of the *ḥuṣnī* masters who chose to avoid through occultation the nothingness of the historical time: “Among them there are four thousand who are concealed and do not know one another and are not aware of the excellence of their state, but in all circumstances are hidden from themselves and from mankind. (...) But of those who have power to loose and to bind and are the officers of the divine court there are three hundred, called *Akhyār*, and forty, called *Abdāl*, and seven, called *Abrār*, and four, called *Awtād*, and three, called *Nuqabā*, and one, called *Quṭb* or *Ghawth*. All these know one another and cannot act save by mutual consent⁹.” Jalālu’d-dīn Rūmī (1207-1273), founder of the Order of the Whirling Dervishes or *Mevleviyya*, develops the same idea in *Mathnawī*: “Hundreds of thousands of hidden (spiritual) kings are holding their heads high (in the region) beyond this world. Because of God’s jealousy, their names remained hidden: every beggar did not pronounce their names. (...) Another party go (to and fro) exceedingly hidden: how should they become well-known to the people of externals? They possess all this (spiritual dominion), and (yet) no one’s eye falls upon their sovereignty for one moment. Both their miracles and they (themselves) are in the (divine) sanctuary: even the *Abdāl* do not hear their names. Or art thou ignorant of the bounties of God who is calling thee to come yonder? (...) Who is the *Abdāl*? He that becomes transmuted, he whose wine is turned into vinegar by divine transmutation. (...) The *Quṭb* is he who turns round himself, (while) round him is the revolution of the celestial spheres¹⁰.” In Sufism the idea of unrevealed or invisible sages can also be found in *Ikhwān al-safā*, the “Faithful Brethren of Basra” or the “Brethren of Purity”, a group of unknown Arab scholars who published in Basra, in 980, fifty-two anonymous encyclopedic treatises in order to enlighten their fellow humans, to give ordinary people a whole range of the knowledge of the time¹¹.

Gershom Scholem claims that it is difficult to determine if the doctrine of the hidden sages originates in a Hebrew tradition, which is supposed to have been wrapped in a new textual form when it penetrated inside the mystical Islamic milieu, or if the idea crystalized within Islam, on the foundation of Biblical-rabbinic enunciations concerning wisdom-wise men and justice-just men, and later on it returned to Judaism as an articulate, elaborate, doctrinal system which only needed to be adapted and brought to unanimously accepted standards of compatibility with the Abrahamic traditions. The doctrine of occult sages found a landmark in Polish Hasidism (XVIIIth-XIXth centuries), a fact that generated its longevity and persistence in the modern world, and ensured its continuity. On the ground of the numerical value of the letters *lamed* (30) and *waw* (6), the thirty-six hidden sages of ancient times were called *lamedvovniks* by the Hasidic schools. There existed, thus, two categories of *zaddikim*: *nistar* (the hidden ones, who kept themselves to themselves) and *mefursam* (those who were known to their fellow men and who publicly performed the acts that stemmed from their spiritual mission). The former category belonged, undoubtedly, to a superior order, for

⁹ ‘Alī Ibn ‘Uthmān Al-Jullābī Al-Hujwīrī, *Kashf al-mahjūb*, Reynold A. Nicholson (trans.), *The Revelation of the Hidden*, Luzac & Co. Ltd., London, 1976, p. 213-214.

¹⁰ Rūmī, *The Mathnawī*, Nicholson, II, p. 269-270; III, p. 174-175, p. 224; V, p. 141.

¹¹ Y. Marquet, “Ikhwān al-safā”, in: H. A. R. Gibb; J. K. Kramers; E. Lévy-Provençal; J. Schacht; B. Lewis; Ch. Pellat (ed.), *The Encyclopaedia of Islam*, E. J. Brill, Leiden, 1986, vol. III, p. 1071-1076.

anonymity thoroughly protected them against self-pride, worldly vanity, and every vulgar desire. These *nistar* often ignored completely their extraordinary skill and lived as the humblest of beings, unaware of their superiority and their privileged identity as “foundations of the world”. Two Kabbalistic forerunners of the *lamedvovniks* as hidden sages and redeemers are Rav Hamnuna Sava and Yanuqa, the protagonists of *Sava de-Mishpatim* and *Yanuqa*, two treatises included in *Sefer ha-Zohar* or *The Book of Splendour*. Rav Hamnuna Sava acts as a donkey-driver in the village of Mishpatim, he drives the rabbis’ donkeys from behind and illuminates for them the true meanings of the *Torah*. Yanuqa, his son, is a wonder-child whose otherworldly wisdom astounds the biblical scholars: “The companions came, prostrated themselves before the old man, and wept, and said: ‘Had we come into the world for no other purpose than to hear these words from your mouth it would have sufficed us.’ The old man said: ‘It is not for this alone that I began to speak, for an old man like me does not rattle on or raise his voice for one thing only. How confused the inhabitants of the world are in their understanding! They do not see the path of truth in the *Torah*, but the *Torah* calls to them every day in love and they will not ever turn their heads. It is true, as I have said, that the *Torah* takes a subject from its sheath, and it is revealed for a moment and then immediately hidden; but when it is revealed from within its sheath, and then at once concealed, it is revealed only to those who know it and recognize it.’ (...) ‘But with this child, whose light is stable, and who has perfect understanding, it is different. Furthermore, the Holy One, blessed be He, yearns to smell the scent of this apple, blessed is his portion¹²!’”

The doctrine of the hidden sages underlies the social and theological construction of Christian sainthood, particularly in the contemplative and metaphysical Christianity of Augustinian extraction. Henri Irénée Marrou (1904-1977) emphasized occultation and anonymity as a characteristic of Christian holiness: “Only exceptionally and for the good of His Church does God allow the holiness of one of His sons to become manifest and generate a cult (...). Usually, the saints remain hidden to our eyes (...), and the world subsists only thanks to them. (...) As the Apologists of the IInd century proclaimed (...), ‘What the soul is for the body, the saints [symbol for all Christians] are for the world; in the same way as the soul supports the body, they [the saints] support the world’. The saints contain, support, and maintain the world, they are for it a principle of internal cohesion, of unity, of permanence and life¹³.”

The undisclosed identity of the Christian saints is consubstantial to the Augustinian doctrine according to which the two cities on earth are indistinct, intimately mixed (*Perplexae quippe sunt*), till the end of life and Judgment Day¹⁴. The city of God’s saints constitute the

¹² Scholem, “The Tradition”, in: Scholem, *The Messianic Idea*, p. 251-256; Isaiah Tishby, Fischel Lachower (ed.), David Goldstein (trans.), *Sefer ha-Zohar / The Wisdom of the Zohar*, I-III, The Littman Library & Oxford University Press, Oxford, 1991, I, p. 177-223. See also Gershom Scholem, *Major Trends in Jewish Mysticism*, Schocken Books, New York, 1974, p. 161; Gershom Scholem, *Kabbalah*, Dorset Press, New York, 1987, p. 215-222.

¹³ Henri Irénée Marrou (ed.), *Près Diogneton Epistolé / Epistola ad Diognetum*, 6, 1-7, *Sources chrétiennes*, vol. 33 bis, Cerf, Paris, 1965, p. 154; Henri Irénée Marrou, *Théologie de l’histoire*, Seuil, Paris, 1968, p. 69.

¹⁴ Aurelianus Augustinus, *La Cité de Dieu / De Civitate Dei*, Port-Royal, Paris, 1853, L I, p. 95.

embodiment of the divine attributes and of God's will. The city of the servants of Evil manifest the Principle of Evil as absence of the Principle of Good, an angelic or human defeat in front of the temptation to fall from the cosmic or moral-ontological heaven towards the inferior levels of blindness and sinfulness, a look downward and the conversion of the ascending affective and intellectual aspirations into descending affective torments impossible to thwart. The invisible saints will leave occultation and anonymity behind, in order to enact, in obeisance to the divine will, the saints' and the hidden sages' "resurrection", as the ontological acme of the resurrection of the dead, during the *Saints' Sabbath*, a stage which precedes, in the Augustinian millennial prophetology, the Sunday of sainthood and the enthroning of God's kingdom on earth¹⁵.

From the same exegetical perspective of the Christian theology of history, the German theologian Hans Urs von Balthasar (1905-1988) considered the hidden saints, just like Henri Irénée Marrou, as divine agents invested with the power to mold the human continuity of history, who accomplish the divine plans concerning the destiny of creation and hasten, in the apocalyptical outlook, the enthroning of the Kingdom of Heaven and the universal regeneration, consecutive to the Second Advent: "To the extent to which His saints have been the most profound forces that molded history, they will be, together with Him, the norm of judgment¹⁶."

During the IIIrd-Vth centuries, the hermitages and monasteries of the Desert Fathers flourished in the Roman-Egyptian "Desert of niter" or *Wādī al-na}rūn*. The sayings which preserve their lives and teachings were collected and edited in the *Paterikón* or *Apophthegmata Patrum*, which includes the prosopographical collection of the desert saints whose names have been recorded by the ecclesiastical history (for instance, Anthony the Great, Paul of Thebes, Pachomius, Paphnutius, Macarius, Arsenius, Simeon Stylites, Sisoës), as well as the anonymous collection of the hidden desert saints who stood as the pillars of the Christian religious realm¹⁷. In this respect, the religious ethics of the hidden sainthood can be grasped from an apophthegm of Abba John the Dwarf (c. 339-410): "Abba John said, 'I think it best that a man should have a little bit of all the virtues. Therefore, get up early every day and acquire the beginning of every virtue and every commandment of God. Use great patience, with fear and long-suffering, in the love of God, with all the fervour of your soul and body. Exercise great humility, bear with interior distress; be vigilant and pray often with reverence and groaning, with purity of speech and control of your eyes. When you are despised do not get angry; be at peace, and do not render evil for evil. Do not pay attention to the faults of others, and do not try to compare yourself with others, knowing you are less than every created thing. Renounce everything material and that which is of the flesh. Live by the cross, in warfare, in poverty of spirit, in voluntary spiritual asceticism, in fasting, penitence and tears, in discernment, in purity of soul, taking hold of that which is good. Do your work in peace. Persevere in keeping vigil, in hunger and thirst, in cold and nakedness, and in

¹⁵ *Ibidem*, L XXII, C XXX, p. 798.

¹⁶ Hans Urs von Balthasar, *Théologie de l'histoire*, Fayard, Paris, 1970, p. 98.

¹⁷ Jacques Lacarrière, *Les homes ivres de Dieu*, Fayard, Paris, 1975.

sufferings. Shut yourself in a tomb as though you were already dead, so that at all times you will think death is near¹⁹. ”

It is important to point out that, against the background of universal salvation, the notion of hidden sages acquires redemptive connotations and slides sensitively towards the notion of anonymous saviors, unrevealed persons, manifested in the historical time, who thus mysteriously second the saving endeavors of the Messiah. Indeed, as the above-mentioned examples throw into relief, irrespective of the religious and cultural space they belong to, the undisclosed saints, the unrevealed sages are those the world is based on and those that limit the world's sinfulness and evil propensities. They provide a significant human help to the divine redemption of the sins committed by individuals and ethnical-religious communities, in the narrow circle of the earthly Babylon, through their secret gift, through their overwhelming, though occult, power to annul, to annihilate the various accumulations of evil. On the other hand, the anonymous saviors play the role of instruments of the divine will, they maintain a continuous dialogue with the Supreme Being, with the Ultimate Reality. As shepherds and guides of the human race, they are the driving force towards the unknown goal that God established for His creation. According to the sacred texts of the Abrahamic religions, there are several ways in which they exercise their attributions which are, in fact, variants by which their spiritual perfection finds its expression in the world: through goodness, tolerance, purity, love, science, wisdom, and strength, they often accomplish their mission unconsciously, completely ignoring their own value and the value of their deeds. Thus, the official spiritual hierarchies fall under the sign of appearance, uncertainty, and vanity, which calls for a careful, persevering, albeit somehow imponderable, axiological examination of the criteria of human excellence, in order to discover, recognize or recall the traces of the hidden saints, either the occulted individuals who once allowed the sapiential fruits of their presence to grow in the human orchard, or the tragically unveiled teachings of those forever identified with their beatified spiritual motherland. The hidden sages support the foundations of the world and their anonymous redemptive work, as secondary Messianic agents, is the true measure of the segmental, historical time, an impermanent bridge between Genesis and Apocalypse.

BIBLIOGRAPHY

PRIMARY SOURCES

AL-HUJWĪRĪ, ‘Alī Ibn ‘Uthmān Al-Jullābī, *Kashf al-mahjūb*, Nicholson, Reynold A. (trans.), *The Revelation of the Hidden*, Luzac & Co. Ltd., London, 1976.

AL-SUHRAWARDĪ, Shihāb Al-Dīn Yaʿqūb, *Al-Risāla*, W. M. Thackston (trans.), *The Mystical and Visionary Treatises*, The Octagon Press, London, 1982.

¹⁹ Benedicta Ward (trans.), *The Sayings of the Desert Fathers. The Alphabetical Collection*, Mowbray-Cistercian Publications, London-Oxford, 1975, p. 92.

AUGUSTINUS, Aurelianus, *La Cité de Dieu / De Civitate Dei*, Port-Royal, Paris, 1853.

AUGUSTINUS, Aurelianus, *Les Confessions / Confessiones*, Trabucco, Joseph (trans.), Classiques Garnier, Paris, 1950.

CONFUCIUS, MENCIAUS, *Les Sse-chu ou les quatre livres de philosophie morale et politique de la Chine*, Guillaume Pauthier (trans.), Charpentier, Paris, 1852 (Hachette Livre BNF, Paris, 2012).

FINE, Lawrence (ed.), *Safed Spirituality*, Paulist Press, Mahwah, NJ, 1984.

HENNECKE, Edgar; SCHNEEMELCHER, Wilhelm (ed.); MCLACHLAN WILSON, Robert (trans.), *New Testament Apocrypha*, I-II, James Clarke & Co., Westminster; John Knox Press, Cambridge, UK-Louisville, Kentucky, USA, 1991-1992.

LAO-TSE, *Tao Te Ching*, Duyvendak, J. J. L. (trans.), *The Book of the Way and Its Virtue*, Charles E. Tuttle Company Inc., Boston-Rutland-Tokyo, 1992.

LAOZI, *Cartea despre dao și putere*, Dinu Luca (trans.), Humanitas, București, 1993.

MARROU, Henri Irénée (ed.), *Près Diogneton Epistolé / Epistola ad Diognetum, Sources chrétiennes*, vol. 33 bis, Cerf, Paris, 1965.

MIGNE, Jacques Paul (éd.), *Patrologiae cursus completus. Patrologia Graeca*, Petit Montrouge, Paris, 1857.

PLATO, *Seventh & Eighth Letters*, Bluck, R. S. (ed.), Cambridge University Press, Cambridge, UK, 1947.

RŪMĪ, Jalālu'ddīn, *The Mathnawī of Jalālu'ddīn Rūmī*, Nicholson, Reynold A. (trans.), I-VI, E. J. W. Gibb Memorial Trust, Cambridge, UK, 1990.

TISHBY, Isaiah; LACHOWER, Fischel (ed.); GOLDSTEIN, David (trans.), *Sefer ha-Zohar / The Wisdom of the Zohar*, The Littman Library & Oxford University Press, Oxford, 1991.

WARD, Benedicta (trans.), *The Sayings of the Desert Fathers. The Alphabetical Collection*, Mowbray-Cistercian Publications, London-Oxford, 1975.

SECONDARY SOURCES

BALTHASAR, Hans Urs von, *Théologie de l'histoire*, Fayard, Paris, 1970.

GRANET, Marcel, *La Pensée chinoise*, Paris, La Renaissance du Livre, 1934.

HANSEN, Chad, *A Daoist Theory of Chinese Thought. A Philosophical Interpretation*, Oxford University Press, Oxford-New York, 1992.

KALTENMARK, Max, *Lao Tseu et le taoïsme*, Seuil, Paris, 1962.

LACARRIÈRE, Jacques, *Les homes ivres de Dieu*, Fayard, Paris, 1975.

MARQUET, Y., “Ikhwān al-safā”, in: Gibb, H. A. R.; Kramers, J. K.; Lévy-Provençal, E.; Schacht, J.; Lewis, B.; Pellat, Ch. (ed.), *The Encyclopaedia of Islam*, E. J. Brill, Leiden, 1986, vol. III, p. 1071-1076.

MARROU, Henri Irénée, *Théologie de l'histoire*, Seuil, Paris, 1968.

SCHOLEM, Gershom, *The Messianic Idea in Judaism*, Schocken Books, New York, 1971.

SCHOLEM, Gershom, *Major Trends in Jewish Mysticism*, Schocken Books, New York, 1974.

SCHOLEM, Gershom, *Kabbalah*, Dorset Press, New York, 1987.

NATIONAL IDENTITY VERSUS "PROTECTIVE" POWER

Cristian Tiberiu Popescu, Assoc. Prof., PhD, "Hyperion" University of Bucharest

Abstract: *This paper identifies and evaluates the first parliamentarism act of authority in our country, which had decisive consequences in developing Romanian national identity. It is about the realities of the so-called Regulation Period, which offered the Romanian Principalities their first constitutions, called Organic Regulations, but also a more austere vassalage from Russia, which was proclaimed Protector Power.*

A frequent method was brandishing an undisguised authoritarianism, though doubled by plotting actions, such as defrauding the constitution by secretly amending the sample version of the constitution. The detection of the Russian doings by the National Party members from the Parliament led to voting, on the 15th of July, 1837, against fraudulent additions done by the Russian Consulate – an act of national dignity.

Even though the battle seemed to be won by the Russians – who determined the Turks to accept those additions, despite the manner in which they came to be in the text in question – the effects on the public opinion in Romania were overwhelmingly edifying, raising national identity awareness and, also, specific ideals and goals to that effect.

Keywords: *Russo-Turkish war, Organic Regulations, Protector Power, Romanian Principalities, Russia, National Party*

Lucrarea de față își propune să identifice și să evalueze primul act de autoritate al parlamentarismului românesc, având consecințe decisive asupra asumării identității noastre naționale. Ne referim la perioada cuprinsă între 27 iunie 1836 și 9 mai 1838 – o criză politică neașteptată și nemaîntâlnită, dar totodată un moment de cea mai mare importanță pentru declanșarea noului avânt patriotic ce va culmina prin împlinirile naționale din cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Intervalul 1828-1829 a găsit Imperiile rus și otoman angrenate într-un „război total”, desfășurat în Europa și Asia și încheiat – la fel ca și cele anterioare – prin victoria țarului. Pe tronul Turciei se afla un sultan, Mahmud II, plin de intenții bune față de împărăția lui și care, de aceea, s-a arătat a fi un sânguincios reformator ce voia să readucă Imperiul otoman la statutul de mare putere activă, deși statul real al acestuia era deja acela de „bolnavul Europei”. Iar „boala” Imperiului otoman consta poate înainte de orice altceva în neputința de a-și regăsi vigoarea de altădată, pentru că nu-și mai regăsea idealurile de atunci, care electrizau spiritele și-i adunau pe oameni împreună, capabili să construiască imperiul întins pe trei continente. Reformatorul Mahmud II a încercat să răspundă acestor realități – inclusiv prin aceea că pentru noul război cu rușii a proclamat *djihad*-ul. Faptul este fructificat de ruși, care, în fața Europei, justifică intervenția în Balcani prin datoria de a-i apăra pe frații ortodocși de persecuțiile la care i-ar fi supus turcii. Înfrângerea otomanilor se consfințește prin Pacea de la Adrianopol, unde rușii impun condiții umiltoare turcilor, unele dintre acestea fiind, în aplicarea lor imediată, împovărătoare pentru români, dar altele, în perspectiva istorică, fiind

benefice. Pentru primul caz avem în vedere că țările române, deși rămăneau supuse Turciei, intrau totodată și sub un *Protectorat* rusesc; oficial, adică de ochii Europei, protecția era acordată de marele stat ortodox rus celor două provincii românești, ortodoxe și ele, ca astfel abuzurile musulmane să fie limitate sau chiar neutralizate, pe cât posibil. În realitate, *Protectoratul* justifica imixtiunea rușilor și impunerea intereselor rusești imediate și de perspectivă, care se exersau cu dar și intransigența menită să asigure un nou mod de aservire din partea Rusiei.

Ca o consecință a înțelegerilor ruso-turce, Țările Române primesc primele lor Constituții, așa-numitele *Regulamente Organice*, ceea ce a făcut ca perioada istorică românească cuprinsă între 1831 și 1856 să fie numită „Perioada Regulamentară”. Țările Române se aflau sub ocupație rusească încă din timpul războiului (1828-1829), iar Rusia și-a retras trupele – tot găsind motive să tergiverseze – abia în 1834. Cu alte cuvinte, redactarea s-a realizat sub autoritatea directă a guvernatorilor-consuli ruși, ultimul, dar cu mandatul cel mai lung fiind celebrul Pavel Kiseleff, numit „Președinte plenipotențiar al Divanurilor Moldovei și Țării Românești”. De la început s-au constituit, pentru fiecare principat, câte o „comisie specială”, aflată sub autoritatea și controlul rușilor, care nu înțelegeau nici măcar să dea explicații pentru ceea ce impuneau, primul președinte al ambelor comisii – moldovenească și munteană – autoproclamându-se consulul de atunci, M. L. Minciaky. Împotriva „manierei rusești” s-a protestat și la Iași și la București, iar aici președintele Adunării, Ioan Văcărescu a fost chiar arestat din această cauză [1].

Ca noutate, Regulamentele – în ceea ce era esențial – prevedeau instituirea *regimului parlamentar*, puterea legislativă revenind Obșteștii Adunări, iar Domnului revenindu-i puterea executivă, pentru care era asistat de Guvern. Odată aprobate, Regulamentele au fost tipărite în volum și s-au difuzat celor doritori de a avea un exemplar.

În 1834, când lucrurile păreau, din punctul de vedere rusesc, deja bine puse pe picioare, asigurându-le bazele pentru exercitarea puterii în Principatele Române, iar pe de altă parte, puterile europene se arătau tot mai nerăbdătoare ca Rusia să renunțe la administrarea directă a acestora, guvernatorul Kiseleff a fost retras și au fost numiți din nou domni pământeni: Mihail Sturdza în Moldova și Alexandru Dimitrie Ghica în Țara Românească.

Peste autoritatea teoretică a Domnului și cea a Adunării, pe care în fapt încerca să le îngrădească neîncetat, Rusia urmărea exercitarea unui control total [2]. În Țara Românească lucrurile erau mai complicate decât în Moldova, pentru că, în primul rând populația își exprima mai accentuat nemulțumirea față de legile impuse de ruși, în al doilea rând, pentru că aici curentul național era mai puternic, iar în al treilea rând, pentru că Alexandru Ghica, spre deosebire de omologul său din Moldova, încerca diverse acțiuni de manifestare autonomă, deloc pe placul Rusiei [3]. Pericolul putea deveni grav pentru ruși, *dacă* vocile Domnului și Adunării ar fi sunat concertat împotriva Protectoratului, pentru că atunci *mitul* fericirii pe care acesta a adus-o românilor – mit cu care erau bombardate cancelariile europene – s-ar fi spulberat. Ceea ce aveau de făcut deci rușii, prin consulatul de la București, era să-i învrăjbească pe unul împotriva celuilalt. Aceasta era astfel o preocupare principală pentru activul consul Rückman, care făcea constante presiuni la Domn să condamne manifestările național-patriotice (implicit, antirusești) din Adunare, iar apoi îi invita la consulat pe cei

avertizați, explicându-le că totul decurge din tendințele tiranice ale lui Vodă, pe care Rusia se gândește să-l demită curând [4]. Rezultatul a fost pe măsura așteptărilor, căci de-a lungul domniei lui Alexandru Ghica Adunarea i-a fost puternic ostilă, ajungând să creadă că demiterea lui ar aduce rezolvarea tuturor problemelor țării. Unite doar în ceea ce privea ura față de Vodă, în Adunare existau totuși două orientări politice distincte: Partida *Conservatoare* și Partida *Națională*. Prima considera că realizarea idealurilor naționale se poate face doar pas cu pas, prin acumulări succesive și profitând de eventualele momente defensive atât ale Turciei, cât și ale Rusiei; iar cum pentru moment Rusia părea foarte puternică și stăpână pe situație, singura politică nesinucigașă era supunerea și colaborarea totală. Partida Națională se raporta la marile *idealuri naționale* – Unirea și Independența – ca la obiective *curând* realizabile, pentru care însă era necesar ca poporul să fie pregătit; afirmarea lor trebuia să arate deopotrivă stăpânilor lumii că poporul român, cel puțin prin reprezentanții lui din Adunare, manifestă conștiință națională și civică [5].

În 1836, atât Domnul cât și reprezentanții partidelor din Adunare ajunseseră la concluzia că unele dintre prevederile Regulamentului organic se impune să fie amendate pentru a fi aduse „la zi”; astfel, Alexandru Ghica a emis un *Ofis* la 27 iunie 1836, prin care solicita Adunării să instituie o comisie dintre membri ei, pentru „revizuirea celor lucrate de dânsa (*i. e.* de Adunare) în vederea trecutei vremelnicești oblăduiri cu cele înserate în textul Regulamentului organic” [6]. Comisia aleasă era formată din cinci membri [7], dintre care cel puțin patru – Colonelul Ion Câmpineanu, logofeții Manolache Băleanu și Ștefan Bălăceanu și paharnicul Ioan Roset – erau *masoni*, despre cel de-al cincilea – postelnicul Alecu Ghica – neexistând nici o informație în această direcție.

Comisia și-a luat misiunea în serios, colaționând toate hotărârile emise de Adunare până în acel moment cu textele corespunzătoare din *Regulamentul* publicat, spre a putea formula propuneri pentru ceea ce trebuie schimbat acolo. La final, comisia a considerat că tuturor amendamentelor propuse pentru dezbateri în Adunare trebuie să li se mai facă încă o verificare, de data asta nu cu textul editat, care ar fi putut conține vreo greșală de tipar, ci chiar cu originalul, cu „exemplarul-mostră”, manuscris, ce conținea semnăturile tuturor marilor boieri. Aceștia voiseră să-și pună semnăturile, firesc, imediat în succesiunea textului, pe restul de pagină rămas alb. Atunci însă fuseseră îndemnați să semneze pe o nouă pagină, cu totul albă, căci semnăturile n-ar fi încăput *toate* pe cea dinainte, or ar fi fost bine ca ele să fie grupate împreună, pe o singură pagină [8]. Marii boieri semnatori s-au executat, deci, iar gestul lor a însemnat în fapt acceptarea formală a documentului de către „țară”

După ce a fost tipărit, manuscrisul cu semnăturile amintite a fost dat *oficial* în păstrare celui care îndeplinise funcția de secretar al comisiei de redactare a *Regulamentului*, adică lui Barbu Știrbei [9], unul dintre apropiații consulatului rusesc. Câțiva ani, adică până în 1836, nici una dintre instituțiile statului nu avusese motiv să solicite o consultare a „exemplarului-mostră”. Prima solicitare au făcut-o deci tocmai cei cinci membri ai noii comisii de revizuire a *Regulamentului*, pe care i-am enumerat înainte. Aceștia, ajungând la finalul manuscrisului, au rămas consternați văzând că pe partea de pagină albă de după textul propriu-zis, înainte de pagina cu semnăturile, apăruse un articol necunoscut până atunci. El suna astfel: „În viitorime, orice modifi cații ar voi să facă mai în urmă Domnul la Regulamentul organic nu se

vor putea pune în lucrare decât după o întradins deslegare a Înaltei Porți și cu primirea Curții Rusiei“ [10].

„Articolul adițional“, cum a fost numit, fusese introdus fraudulos, la comanda Rusiei, și avea rolul de a bloca orice inițiativă de amendare a constituției în folosul țării. Comisia l-a comunicat în Adunare, ceea ce a dus la o extraordinară tensiune, la sentimente pregnante – atât propriu-zis național-patriotice, cât și anti-rusești.

Consulul Rückman cere ca Adunarea să înceteze orice dezbateri asupra Regulamentului, dar noua sa insolență nu face decât să radicalizeze spiritele. Atunci Ion Câmpineanu trăiește momentul de vârf al carierei sale politice. El vorbește Adunării cu înflăcărare despre vechile drepturi ale Țărilor Române față de Poarta otomană, așa cum reiese din așa-zisele „capitulații“, despre spiritul tratatelor dintre ruși și turci, despre ceea ce afirma manifestul contelui Wittgenstein, conducătorul armatelor rusești ce intrau în țară în 1828, despre spiritul și litera Tratatului de la Adrianopol și despre ceea ce proclama hatîșeriful sultanului, când îl investea pe Alexandru Vodă [11]. Conform tuturor acestora, rușii nu ar fi beneficiat de puterile sporite pe care le dădea Articolul adițional. Bineînțeles, a numit și aspectul moral, anume demascând modalitatea frauduloasă prin care articolul a fost inclus în Regulament. **Întreaga suflare românească a comentat cu sufletul la gură vorbele lui Câmpineanu. Se crea astfel o nouă atitudine civic-politică și opinia publică românească identifica acele argumente ce autorizau în perspectivă realizarea idealurilor naționale** [12].

Alături de Câmpineanu se afișează în prim plan și alți membri ai Adunării în acel moment: Iancu Roset, Grigore Cantacuzino, Emanoil (Manolache) Băleanu, Ion Filipescu, Costache Facca, Alexandru Vilara sau prof. Constantin Moroiu, somând Adunarea să dea dovadă de patriotism și demnitate și să respingă Articolul adițional. Pe de altă parte, numeroși membri și nemembri ai Adunării, fac ceea ce s-ar numi o „propagandă activă“ în saloane, dar și în rândurile poporului pentru edificarea conștiinței naționale, plecând de la pilda noilor evenimente și pregătind în fapt astfel Revoluția de la '48. Alături de cei enumerați deja sunt deci de amintit Ion Heliade-Rădulescu, Cezar Bolliac, Grigore Alexandrescu, Ion Voinescu II, Stanciu Căpățâneanu, Costache Aristia, Gheorghe Ioanid, Aron Florian etc.

Partida Conservatoare – Barbu Știrbei, Gheorghe Bibescu, Gheorghe Filipescu sau Ștefan Bălăceanu – îndeamnă la moderație și implică la acceptarea articolului ca fapt împlinit, altfel riscându-se represalii din partea Rusiei.

Până la urmă (15 iulie 1837), cererea lui Câmpineanu ca Articolul adițional să fie respins este votată cu o mare majoritate [13], deci s-au raliat ei și numeroși reprezentanți ai Partidei Conservatoare.

Consulul Rückman protestează și amenință. Apoi pleacă la Stambul, pentru a face presiuni, împreună cu ambasadorul rus de acolo, asupra Cancelariei otomane [14]. Lucrările Adunării sunt suspendate și vor fi redeschise abia peste opt luni, la 9 mai 1838. Între timp, rușii aranjaseră totul la Poartă, așa fel încât în Adunare s-a dat citire „Înaltului Împărațesc Firman“ care condamna respingerea Articolului adițional [15].

Avându-se doar acest detaliu în vedere, s-ar putea aprecia că acțiunea Partidei Naționale s-a soldat cu un eșec. *În realitate lucrurile n-au stat așa. De fapt tot ceea ce se putea obține în acel moment se obținuse.* În primul rând a fost o mărturie asupra noii conștiințe naționale care era în curs de edificare și care afirma valorile și idealurile naționale ce vor fi urmărite coerent de aceeași generație împreună cu cea următoare, pe traiectul reperelor 1848, 1859, 1877 [16]; în al doilea rând, a fost identificată clar pentru toată lumea baricada ce blochează emanciparea națională: Protectoratul rusesc și instrumentul său de oprimare, Regulamentul organic. (Să nu uităm că în timpul Revoluției de la 1848 acesta a fost ars în piața publică.) Încă Ion Ghica nota că din acel moment Puterea protectoare „a pierdut toate simpatiile și toată încrederea românilor și a deșteptat toate temerile“ [17].

Chiar dacă aparent bătălia a fost câștigată de ruși – care i-au determinat pe turci să accepte adăugirile respective în ciuda modalității în care ajunseseră în textul în cauză –, efectele asupra opiniei publice românești au fost copleșitoare în sensul edificării conștiinței identității naționale și a idealurilor și obiectivelor precise în acest sens.

NOTE

1. Anastasie Iordache, *Principatele Române în epoca modernă*, vol. I, București, Ed. Albatros, 1996, p. 228.
2. Vd. Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea națională, 1834-1848*, București, Ed. Academiei, 1967, *passim*.
3. Anastasie Iordache, *Principii Ghica. O familie domnitoare din istoria României*, București, Ed. Albatros, 1991, p. 159 – 160.
4. Const. Vlăduț, *Ion Câmpineanu*, Buc., Ed. Științifică, 1973, p. 115
5. Cf. Descrierile făcute de Ion Ghica în celebrul discurs de la Academia Română, în 1880, în: *Opere*, vol. IV, ediție de Ion Roman, București, 1985, p. 416 – 417; cf. Descrierea făcută în scrisoarea lui F. Colson din 28 ian. 1839, în: Cornelia Bodea, *1848 la români, o istorie în date și mărturii*, vol. I, București, E.Ș.E., 1982, p. 131 – 132.
6. „Analele parlamentare“, tom VI, partea I, p. 687 – 688.
7. Const. Vlăduț, *op. cit.*, p. 109.
8. I. Heliade-Rădulescu, *Amintiri asupra istoriei regenerării române sau evenimentele dela 1848*, București, 1893, *Prefața*.
9. Const. Vlăduț, *op. cit.*, p. 118.
10. „Analele parlamentare“, *loc. cit.*, p. 687.
11. Ion Ghica, *op. cit.*, p.425
12. *Ibid.*, p. 424
13. Ion Ghica, *op. cit.*, p. 425.
14. C. Vlăduț, *op. cit.*, p. 122.
15. *Ibid*
16. Vd. Analiza făcută în acest sens de I. C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul organic, 1834-1848*, București, 1915, p.120.
17. B.A.R. Arhiva Ion Ghica, I, Ms. 14, f. 112, *apud* C. Vlăduț, *op. cit.*, p. 125.

SHIFTING IDEOLOGIES AND CULTURAL IDENTITIES IN ROMANIA: NICUȘOR GRAUR'S POLITICAL MEMOIRS (1930-1946)

Carmen Andraș, Scientific Researcher, PhD, The “Gheorghe Șincai” Institute for Social Sciences and the Humanities, Tîrgu Mureș

Abstract: *The present paper focuses on Nicușor Graur's ideological shifts from the Right to the Left in Romania during the regimes of King Carol II and Ion Antonescu. In his two political memoirs, “În preajma altei lumi” (“Close to Another World”) and “Ion Mihalache et Comp.” (both published in 1946), Nicușor Graur, a journalist and former influential member of the National Peasant Party, justifies his leaving the party headed by the outstanding politicians and statesmen Iuliu Maniu (president) and Ion Mihalache (vice president). Built at the border of historical truth and personal need of justifying his choice, his discourse intentionally focuses not only on the so-described lack of congruence between the party's ideological and political propaganda and its actual actions, but also by looking to turn his former patrons and their followers into scapegoats. Such a political option, which was understood in his case sometimes as a proof of an authentic democratic commitment, other times as a careerist's act of treason or desertion that was sanctioned with incarceration, turned him from a dictatorship and extremism denouncer into a sympathizer of communism and of the Soviet Union. The paper follows not only Graur's ideological and political shifts but also the cultural and social implications in an interdisciplinary manner.*

Keywords: *Interwar Romania, ideology, cultural identity, political memoir, dissidence.*

Hard Times, Hard Decisions, Hard Blows

The first four decades of the 20th century signified in Eric Hobsbawm view “an Age of Catastrophe” for the society, which “was shaken by two world wars, followed by two waves of global rebellion and revolution, which brought to power a system that claimed to be the historically predestined alternative to bourgeois and capitalist society, first over one sixth of the world's land surface, and after the Second World War over one third of the globe's population”¹. Considering the world military and political alliances in the 1930s and 1940s, Hobsbawm observed that “this period of capitalist-communist alliance against fascism” embodied “the hinge of twentieth-century history” and “a moment of historical paradox in the relation of capitalism and communism”².

This “historical paradox” was also reflected in Romania's state of affairs. At that moment, communism represented for many people the only democratic alternative to the totalitarian regimes. In several countries, Hobsbawm stated, “mobilization against fascism was to produce a patriotism of the Left, especially during the war”³. The great challenge for the authentic democratic political forces was Romania's entering the war alongside the Allies, against the Axis, and opposing all forms of dictatorship, either from the far right or the far

¹Eric Hobsbawm, *The Age of Extremes. The Short Twentieth Century. 1914-1991*, London, Abacus, 1995, p. 7.

²Ibid.

³Ibid, p. 136.

left. It was a hard task especially for a country whose destiny would be finally dictated from the outside. “The main issue in Rumanian political life in the interwar period was, in Keith Hitchins’ comprehensive analysis, the contest between democracy and authoritarianism”⁴. In the 1930s this political opposition became evident and reflected the tensions in the international social-political context. In Hitchins’ opinion, it was a time of deep *crisis for Romanian democracy*. Romania was under the pressure of the world economic depression, the escalation of fascism and the rise of far right organizations such as the Iron Guard. Towards the end of the decade, King Carol ascended to the throne and began imposing his antidemocratic politics. This culminated with the establishment of the dictatorial regime in 1938, which “marked the end of the democratic experiment in Romania”⁵. The promulgation of the 1938 Constitution announced the advent of King Carol’s dictatorial regime, whose first target was the dissolution of the political parties and parliamentary system, followed by the concentration of the entire power in the hands of the monarch. According to António Costa Pinto, the king’s aim was to “create a single-party – the Front of National Rebirth (FRN – Frontul Renașterii Naționale) – and hold a plebiscite on a new corporatist constitution”⁶. In consequence of Corneliu Zelea Codreanu’s execution, together with several fascist leaders of the Iron Guard, the king had to conform to the “Nazi pressure” to incorporate them into the administration. He thus “reorganized his single-party, renaming it the Party of the Nation (PN – Partidul Națiunii)”, which integrated the “remaining” fascists⁷. The 1940s witnessed the clash of the political right and left extremes in Romania: abdication of King Carol II; his son, Mihai, appointed to “preside over a duumvirate constituted by General Antonescu and the Iron Guard, now led by Horia Sima” (1940)⁸; the establishment of General Ion Antonescu’s dictatorship (1940-1944), on the one hand, and the strengthening of the Communist Party supported by the Soviet Union, on the other; the forced abdication of King Mihai and the proclamation of the Popular Republic of Romania (1947)⁹. To conclude, Romania was passing “from one dictatorship to the other ... with a little democracy”, as historian Lucian Boia excellently captures the intellectual atmosphere of the 40s. “On 23 August 1944, Boia asserts, the fall of the Antonescu regime theoretically opened the way to democracy. It was from the beginning a truncated democracy, unbalanced and inevitably leading to communist

⁴Keith Hitchins, *Rumania. 1866-1947*, Oxford, Clarendon, 1994, p. 377.

⁵Ibid, p. 378.

⁶ António Costa Pinto, “Fascism, Corporatism and the Crafting of Authoritarian Institutions in Inter-War European Dictatorships”, in António Costa Pinto, Aristotle Kallis, editors, *Rethinking Fascism and Dictatorship in Europe*, Palgrave Macmillan, 2014 (87-121), p. 105.

⁷Ibid.

⁸Ibid.

⁹See also for details, Ioan Scurtu, *Istoria Partidului Național Țărănesc*, 2nd edition, București, Editura Enciclopedică, 1994; Apostol Stan, *Iuliu Maniu: naționalism și democrație: biografia unui mare român*, București, Editura Saeculum I.O., 1997; Keith Hitchins, chapter “Desăvârșirea națiunii române”, in Mihai Bărbulescu et al, *Istoria României*, București, Editura Enciclopedică, 1998, p. 351-486; Dennis Deletant, chapter “România sub regimul communist (decembrie 1947-decembrie 1989)” in Mihai Bărbulescu et al, *Istoria României*, p. 487-582; Dennis Deletant, *Communist Terror in Romania: Gheorghiu-Dej and the Police State 1948-1965*, C. Hurst & Co. Publishers, 1991; Lucian Boia, *Romania. Borderland of Europe*, London, Reaktion Books, 2001; Irina Livezeanu, *Cultural Politics in Greater Romania*, New York, Ithaca, Cornell University Press, 1995; Ghiță Ionescu, *Communism in Rumania. 1944-1962*, London, Greenwood Press, 1976.

totalitarianism. If the extreme left had been excluded from interwar democracy, now the nationalist right was disappearing. In the distribution of power, the shifting to the left was manifest, exceeding considerably the real proportion of the left in the Romanians' options. The socialists and communists placed themselves on the same level of government representation with the liberals and national-peasantists. In fact the communists proved to be from the very beginning 'more equal' than all the others: it was the direct consequence of the country's occupation by the Red Army, whose result could not be other than Romania's communization"¹⁰. In Vlad Georgescu's analysis, it was the traditional parties' "weak leadership" and "factionalism" that practically "neutralized" them¹¹.

I will succinctly refer only to those historical events discussed in Nicușor Graur's political memoirs, *În preajma altei lumi* (*Close to Another World*) and *Ion Mihalache et Comp.* (1946), which make the object of the present analysis. Graur's career was closely related to the political development of the National Peasant Party in interwar Romania, first as an influential party member and, progressively, as a party dissident and detractor, who chose the path of Marxist-Leninism.

Interwar Romania was governed in turns by the two historical parties, the National Liberal Party and the National Peasant Party, both dedicated to parliamentary monarchy. Founded in 1926, through the fusion of the Peasant Party of the Old Kingdom, headed by Ion Mihalache and the National Party of Transylvania, headed by Iuliu Maniu, the National Peasant Party governed Romania between 1928-1931 and 1932-1933. Iuliu Maniu, the leader of the party, had a more radical attitude against any form of dictatorship and extremism during the reign of Carol II. On the contrary, Ion Mihalache's strategies were more conciliatory, accepting even to co-operate with the Front of National Rebirth, although Maniu declared it as non-constitutional in 1938¹². Maniu's intransigence proved to be realistic. Both the fusion of the two parties and the differences in the opinions of the leaders caused several defections¹³, but their number was insignificant compared to those "directed" by the communist activists in the 40s. In what the party's political program is concerned, it encouraged the Western investments in Romania applying its policy of "Doors open to foreign capital" ("Porți deschise capitalului străin")¹⁴. The two leaders agreed on major issues with regard to the necessity of improving the existing constitution, the support of economic development, with agriculture at its core and the consolidation of small-scale agriculture¹⁵. Nevertheless, the economic world crisis and the internal political tensions impeded considerably the

¹⁰Boia, *Capcanele istoriei. Elita intelectuală românească între 1930 și 1950*, București, Humanitas, 2011, p. 245. Excerpt in my translation. See for shifting ideologies and the elites' re-orientation towards the political extreme left in the 1940s Romania, chapter "From one dictatorship to the other ... with a little democracy", p. 245-295.

¹¹Vlad Georgescu, *The Romanians. A History (Istoria românilor de la origini până în zilele noastre*, 1984), edited by Matei Călinescu, translated by Alexandru Bley-Vroman, Ohio State University Press, 1991, p. 224.

¹²Scurtu, *Iuliu Maniu. Activitatea Politică*, București, Editura Enciclopedică, 1995; p. 94.

¹³Hitchins, *Rumania. 1866-1947*, p. 391-394. See also Scurtu, *Iuliu Maniu. Activitatea Politică*, p. 57-67.

¹⁴Hitchins, *Rumania. 1866-1947*, p. 369.

¹⁵Ibid, p. 391.

achievement of these desiderata. Thus, the National Peasant Party's government could not prevent the economic crisis in Romania, but, instead, the "Doors open to foreign capital" policy deepened the country's external debts¹⁶. Taking failures out of their context, the National Peasant Party's dissidents, who fell under the influence of the communist activists, exploited them in the propaganda against the party leaders. Maniu's firm opposition to dictatorship did not count so much in their eyes as the circumstantial pact of nonaggression during the elections, signed in 1937 by the National Peasant Party with the Legionary Movement, the National Liberal Party (Gheorghe Brătianu) and the Agrarian Party (C. Argentoianu)¹⁷. This pact was sanctioned as a proof of fascist sympathies. Maniu's efforts to determine Romania's entering the war alongside the Allies (the Soviet Union thus included), the National Peasant Party's participation to Antonescu's removal, by joining the National Democratic Bloc (the National Peasant Party, the National Liberal Party, the Social Democratic Party and the Communist Party) in 1944¹⁸, or the peasantists' eulogistic appeals to the Soviet Union, the Red Army and "Marshal Stalin"¹⁹ after the Soviets had entered Bucharest in 1944, did not count as good points either.

Nicușor Graur was the defectors' most vocal spokesman. All he saw was the party's failure to entirely put into practice its doctrine and program. 1946, the year when Graur published his two political memoirs was an auspicious time to put into effect his political re-orientation toward the far left. Romania had joined the Allies and deposed Marshal Antonescu on 23 August 1944. The armistice between Romania and the United Nations was signed on 12 September 1944 and Romania was placed in the Soviet Union's sphere of influence, despite Maniu's efforts of convincing the Western countries to prevent it from happening²⁰. On 27 September 1944, the Communist Party announced the foundation of a new political coalition called the National-Democratic Front (with the Social Democratic Party and the Ploughmen's Party, among the most important representatives), which officially denounced the previous collaboration agreement with the National Peasant Party and the National Liberal Party in the frame of the National Democratic Bloc²¹. On 6 March 1945, after having gradually reduced the historical parties' access to power, the Soviet Union imposed the government headed by Dr. Petru Groza, who organized the 1946 parliamentary elections that were fraudulently won by the National-Democratic Front, despite the National Peasant Party's higher scores²². These events would culminate with the peasantists' leaders capture on 14 July 1947, their trial, conviction and imprisonment²³.

¹⁶Scurtu, *Iuliu Maniu. Activitatea Politică*, p. 52.

¹⁷*Ibid*, p. 88.

¹⁸*Ibid*, p. 115-116.

¹⁹See Ana Selejean, *Trădarea intelectualilor. Reeducare și progoană*, București, Cartea Românească, 2005, p. 29, ..

²⁰Scurtu, *Iuliu Maniu. Activitatea Politică*, p. 115-118.

²¹*Ibid*, 119.

²²*Ibid*, 134-143.

²³See Marcel-Dumitru Ciucă, editor, *Procesul lui Iuliu Maniu. Documentele procesului Partidului Național Țărănesc*, Vol. I, *Ancheta*; Vol. II, *Parts 1-2, Procesul*; Vol. III, *Sentința*, București, Saeculum, 2001.

In his two memoirs, Graur exploited inter- and post war political tensions to build his most profitable and safe status on the political stage. According to the social and political context, his stance ranged from somewhere at the center left (the National Peasant Party) to the far left (with the “help” and “guidance” of the Communist Party). He finally decided to turn towards the left and abandon his former mentors, protectors and colleagues²⁴. Political dissidence was more visible in the 1940s, under the supervision and control of the Soviet Union, as in the case of Anton Alexandrescu’s dissenting peasantist party²⁵. This process, however, had been carefully prepared since the 1930s. Consequently, in his political memoirs, Graur’s justification for his defection turned to past events that, in his opinion, determined the radical change of his political options in 1946. The scapegoats were the National Peasant Party and its leaders, while the charges were the same with those invoked by the Communist Party ideologists in their struggle against the historical parties and against what they stood for.

Based on Graur’s memoirs, this paper analyses not only Graur’s ideological and political shifts but also the cultural and social implications, relying on conceptual and methodological tools characteristic to cultural studies and history. *Ideology* is understood here in terms of its relationship with personal or collective *cultural identity*. As defined in the frame of cultural studies, ideology has an interdependent relation with a person’s cultural identity, his/her system of standards, principles, thinking and behavioral patterns, self-representations and representations of the others. According to Raymond Williams, while archaeology and

²⁴ Graur’s resignation from the National Peasant Party signed on 7 June 1946 and submitted on 8 June 1946, was highly praised in the *Scântea* newspaper, the official of the Communist Party. See *Scântea* XVI.544 (9 June 1946): 3.

²⁵ As Narcis-Dorin Ion states in his article “Partidul Național Țărănesc – Anton Alexandrescu. Scurtă istorie (I)”, published in *Revista Arhivelor*, Arhivele Naționale ale României, LIX. 2 (1997): 101-156, the National Peasant Party (Anton Alexandrescu) “faithfully observed the directives received from the Communist Party” (101). Its goal was “to discredit Maniu’s party, to create breaches within its ranges and to attract the potential dissidents” (102). Anton Alexandrescu had been a National Peasant Party member, elected as general secretary of the Romanian National Peasant Youth Organization on 24 March 1930. During the war, the Siguranța (the Secret Police) was aware of his pro-communist activity and he was imprisoned in the Târgu Jiu camp (November 1942 - March 1943) (104), in the same period with Graur’s detention in the camp. At the end of the war, he left Maniu’s party and, on 23 February 1945, he founded his own party, which joined the National Democratic Front and collaborated with Petru Groza’s government. Alexandrescu was appointed Minister of the Cooperation (6 March 1945 - 28 November 1946). After the 1946 elections, he became deputy of Vâlcea and, through the dissolution of his own party, vice-president of the Ploughmen’s Front in 1948, together with other peasantist dissidents (104). In an appeal to the National Peasant Party members, the new peasantists proclaimed the necessity of the old party’s “radical restructuration”: “the determined fight to democratize the party life and to exclude all the collaborationists, all the exploiter landlords, all the pro-fascists, all the saboteurs” (105). The minutes of a Communist Party meeting on 17 February 1945, in the presence of Anton Alexandrescu, demonstrate the latter’s commitment to observe the communists’ directives. They were conditioning their support for the foundation of his new party on his obedience, his fervent pro-Soviet propaganda and his activity in attracting new peasantist dissidents. Alexandrescu obeyed unconditionally, for it was in fact his best option: “I don’t want to graze the sheep in the Urals for Maniu’s sake”. (See Cristian Popișteanu and Maria Ștefan, “Căderea României în Comunism. ‘Nu vreau să pasc oile în Urali de dragul lui Maniu’”, in *Magazin istoric*, XXVIII. 5 (326) (1994): 21-28. See also Narcis-Dorin Ion, “Partidul Național Țărănesc – Anton Alexandrescu ...”, p. 118). See also Gheorghe Onișoru, “Dizidențele partidelor politice din România după 1944”, *Anuarul Institutului de Istorie “A.D. Xenopol”*, vol XXX, 1993, p. 345-362.

cultural anthropology refer to culture mostly in terms of “material production”, history and cultural studies discuss culture with regard to “signifying or symbolic systems”²⁶.

Ideology and culture are key concepts in cultural studies and they are often interchangeable: they “cover much the same conceptual landscape”, as John Storey observes. Nevertheless, Storey continues, “the main difference between them is that ideology brings a political dimension to the shared terrain. In addition, the introduction of the concept of ideology suggests that the culture/ideology landscape is inescapably marked by relations of power and politics (...)”²⁷. Cultural anthropologist Clifford Geertz embraces a more complex and dynamic definition of culture: “Believing, with Max Weber, that man is an animal suspended in web of significance he himself has spun, I take culture to be those webs, and the analysis of it to be therefore not an experimental science in search of law but an interpretive one in search of meaning”²⁸. In other words, the analysis focuses on the “symbolic dimensions”²⁹ of such aspects of social life like culture, identity, and ideology. Geertz states that ideology has been defined until now according to two principal interpretations of its “social determinants”: the “interest theory” and the “strain theory”, which in fact, are not “necessarily contradictory”³⁰. In the first case, which follows the Marxist tradition, ideology is perceived as “a mask and a weapon”³¹, while, in the second case, it is seen as “a symptom and a remedy”³². In the interest theory, ideology has a conflictual character since it is set in the context of a “universal” struggle of “advantage”. In the strain theory, it is set in the context of the “chronic effort” to rectify “sociopsychological disequilibrium”. In the first, ideology reflects a power relationship, while, in the second, ideology reflects the need to escape anxiety³³. If science is the “critical dimension” of culture, Geertz concludes that ideology is its “justificatory” and “apologetic” dimension³⁴. The complementarity of the two theories is also evident in the

²⁶ Raymond Williams, *Keywords: A Vocabulary of Culture and Society*, New York, Oxford University Press, 1983, p. 91.

²⁷ John Storey, *Cultural Theory and Popular Culture: An Introduction*, Volume II, Pearson Education, 2006, p. 4.

²⁸ Clifford Geertz, “Ideology as a Cultural System”, in Clifford Geertz, *The Interpretation of Cultures*, New York, Basic Books, 1973, (193-234): p. 5.

²⁹ Ibid, p. 30.

³⁰ Ibid, p. 201.

³¹ In an interview with Michel Foucault (1976), asking about Marxist phenomenology the interviewer uses two synonyms of “mask” and “weapon”, namely, “screen” and “obstacle”, which stand for two concepts “ideology” and, respectively, “repression”. In his interpretation of ideology as discursive construct, Michel Foucault considers that it should be used with circumspection for three reasons: The first is that, like it or not, it always stands in virtual opposition to something else that is supposed to count as truth. [...] The second drawback is that the concept of ideology refers, I think necessarily, to something of the order of a subject. Thirdly, ideology stands in a secondary position relative to something that functions as its infrastructure, as its material, economic determinant, and so on”. It is specifically the subjective side of ideology and the secondary importance given to its social-economic determinants that makes Foucault circumspect in using the respective concept. Michel Foucault, *Power*, Edited by James D. Faubion, Translated by Robert Hurley and Others, *Essential Works of Foucault. 1954-1984*, Volume III, London, Penguin Books, 1994, p. 119.

³² Clifford Geertz, “Ideology as a Cultural System”, p. 201.

³³ Ibid.

³⁴ Ibid, p. 231.

analysis of the discursive construction of cultural identity through ideology in Graur's political memoirs.

In a similar way, semantically, the concept of *cultural identity* is a border concept with a double connotation. Firstly, it is understood individually as analogous to *cultural difference* (or what makes a person different from the Other). Secondly, it has a collective significance related to *cultural diversity* (the multiplicity and variety of differences)³⁵. Both ideology and cultural context influence an author's discursive construction of his/her cultural identity in the (literary and historical-documentary) border genre of political memoirs³⁶.

A Politician's Masks and Weapons

In fact, Graur's political career was due to the memory of his father, a highly valued member of the National Peasant Party, particularly esteemed by Ion Mihalache³⁷. In turn, Dr. Șt. Nicușor Graur was a Doctor of Law, member of the National Peasant Party, Head of the Putna District Organization, elected Deputy of Putna in 1928, 1931 and 1932. He had a permanent home address in Focșani and a temporary one at the "Royal Palace" Hotel in Bucharest³⁸.

In his political journal, Ioan Hudiță, a prominent National Peasant Party member, drew an acid portrait of Graur in the context of his careerist political evolution³⁹. Hudiță found the Focșani National Peasant Party organization in a lamentable situation. The elder lawyer Graur, the founder of the Putna county organization, had left the organization in his son's care. Nicușor Graur was instead "an untrustworthy man who did not follow his father's footsteps. Worthless as a lawyer, dishonest from a professional point of view, and on top of all, a great drunkard, well known all over the county", who was not able to lead the organization⁴⁰. Several peasantists had already left the party in sign of revolt because Ion Mihalache was always protecting Graur "in his father's memory"⁴¹. Hudiță continues Graur's portrayal in the same critical tone, stating that Graur had no time to work with the

³⁵ See for details related to the relationship between the concepts of cultural difference and cultural diversity, Carmen Andraș, Cornel Sigmirean (coord.), *In-between Difference and Diversity: Studies of Cultural and Intellectual History*, Sibiu, Editura "Astra Museum", 2013. See also Jorge Larraín, *Ideology and Cultural Identity. Modernity and the Third World Presence*, Cambridge, Polity Press, 1994.

³⁶ See for the discursive construction of identity and difference, and their relationship with memory, Carmen Andraș, "Discourses and Counter-discourses of War: Cultural History, Memory and Identity", in Carmen Andraș, Cornel Sigmirean (coord.), *Discourse and Counter-discourse in Cultural and Intellectual History*, Sibiu, Editura "Astra Museum", 2014, pp. 22-53.

³⁷ Ștefan Graur senior was a lawyer, licentiate of Law and Literature of Sorbonne, Head of the Putna Bar, member of the National Peasant Party and Honorary President of the Putna District Organization, Deputy in 1907-1911, 1926-1927, 1931 and Senator in 1928-1930, 1932-1933. During the war he was sent by the Germans as a political exile to the Bulgarian Concentration Camp. See International ReferenceLibrary, *Politics and Political Parties in Roumania*, London, International ReferenceLibrary Publishing Co., 1936, p. 455.

³⁸ Ibid, p. 455-456.

³⁹ Ioan Hudiță, *Jurnal politic (7 septembrie 1940 – 8 februarie 1941)*, Vol. II, Introduction and notes by Acad. Dan Berindei, Iași, Institutul European, 2000, p. 180-181.

⁴⁰ Ibid, p. 180.

⁴¹ Ibid.

organization, since he “was getting after Mihalache to detach himself from Maniu and to search for an agreement with Carol. When Mihalache accepted the appointment as a royal counselor and dressed himself in the uniform of the National Renaissance Front, Nicușor Graur was a regular visitor in Mihalache’s house from Dobrești, where he was staying for weeks. Even now his replacement from the organization’s leadership is difficult because of Mihalache”⁴².

Graur joined the National Peasant Party (Anton Alexandrescu) in the summer of 1946⁴³. Propagandist Hagic Boos succeeded in convincing Graur to take this decision after having already resigned from the Permanent Executive Committee of the National Peasant Party⁴⁴. On 7 June 1946, Graur sent a letter of resignation from the National Peasant Party to Ion Mihalache, describing the reasons of his decision⁴⁵. To prove Graur’s unreliable attitude toward his colleagues, historian Narcis-Dorin Ion goes back to January 1944, when, not even imagining that he would join Alexandrescu’s party, he sent a report to the National Peasant Party leadership, which denounced his “dearest friend” Alexandrescu (as he would call him in the volume *În preajma altei lumi*), for being either a Siguranța or a communist collaborator, or both. In fact, in 1946, Graur’s dream was to become a Communist Party member, but he was “allocated” to Alexandrescu’s party⁴⁶.

Nonetheless, a comparative approach is necessary in order to reconstrue Graur’s complex personality based on self- and hetero-representations, both negative and positive. Thus, in October 1946, Graur evoked in his introduction to *Ion Mihalache et Comp.*, some encomiastic appreciations, dedicated to him in the same year by the *Dreptatea* newspaper, the official of the National Peasant Party (Iuliu Maniu). The cited articles praised Nicușor Graur’s “painful and magnificent exaltation”. He was described as “a democrat of passionate essence”, “no. 1 martyr of the National Peasant Party”⁴⁷.

Recollecting his visit to his father⁴⁸, Baruțu Arghezi remembered Graur as a “kind man, a little exhausted, with gentle speech but bright spirit. If my memory is not mistaken, he was imprisoned for his political left preferences ... He was playing as well, from time to time, cards with the playwright (*i.e.* Victor Eftimiu), who was not intimidated by the financial

⁴²Ibid.

⁴³ Gheorghe Miron, “Aspecte privind viața putneană în anul 1946”, in *Cronica Vrancei*, ed. Horia Dumitrescu, Focșani, Editura Pallas, 2013, p. 222-235 <http://cimec.ro/http://muzeulvrancei.ro>. According to Gheorghe Miron, in June 1946, the National Peasant Party (Anton Alexandrescu) counted 6000 members in the Putna county organization, owing to Hagic Boos’ propaganda (227). Hagic Boos had a very good relation with Gheorghe Apostol, who was an important leader of the National Peasant Party (Anton Alexandrescu) – the Putna Branch, and both had close relations with the Communist Party (228).

⁴⁴Ibid, p. 227.

⁴⁵ Narcis-Dorin Ion, “Partidul Național Țărănesc – Anton Alexandrescu. Scurtă istorie (III)”, in *Revista Arhivelor*, Arhivele Naționale ale României, 61. 1-2, 1999 (164-184), p. 166.

⁴⁶Ibid, p. 167-168.

⁴⁷ Nicușor Graur, *Ion Mihalache et Comp.*, București, Editura Dreptatea Nouă, 1946, p. 5-7.

⁴⁸ The renowned prose writer, playwright and poet Tudor Arghezi, who was confined in the Târgu Jiu camp in 1943 for having written an acid pamphlet against fascism and the fascist representatives in Romania.

embarrassment of his playing partners, offering instead to give them loans on condition that they would pay later ... On such an occasion, Nicușor Graur had lost and, not having the means to 'honor' the master, the latter pretended instead his blue woolen blanket as forfeit. My father saw him carrying under his arm this blanket taken from Nicușor Graur's miserable bed. It was in November 1943 ..."⁴⁹

A Militant Author: Memoirs, Memoranda and Manifestos

Graur's memoirs, *În preajma altei lumi* (*Close to Another World*)⁵⁰ and *Ion Mihalache et Comp.* are both documentary sources regarding the interwar Romanian political life, with particular interest in the doctrine and activity of the National Peasant Party, and reflections of the author's need of justification for his political choices, through self-victimization and culpabilisation of the others. The two volumes were not accidentally published in the same year, 1946, that is the year of his defection from the National Peasant Party and his move to Anton Alexandrescu's dissident National Peasant Party. It was not by chance either that the second volume, *Ion Mihalache et Comp.*, was published at the "Dreptatea Nouă" ("New Justice") Publishing House, bearing the name of the new National Peasant Party (Anton Alexandrescu) official, in contrast to the original, *old* "Dreptatea" ("Justice")⁵¹.

În preajma altei lumi revolves around the two periods of dictatorship: the royal dictatorship of Carol II (1938-1940), with descriptions of Graur's clandestine activities and manifestos against the regime, his trial, imprisonment, escape and exile in the Republic of Czechoslovakia; the dictatorship of general Ion Antonescu (1940-1944), with his manifestos against Antonescu and, the most critical one, against Antonescu's wife, which caused his detention in the Târgu Jiu camp (1943-1944). *Ion Mihalache et Comp.* represents a final attempt to justify his actions, by culpabilising this time Ion Mihalache, his first mentor, protector and supporter, for all his past sufferings and ultimate decision to leave the party. The volume ends theatrically with the letter of resignation addressed to Ion Mihalache on 7 June 1946.

Graur designated himself as the innocent victim of tyranny. In his view, all the adversities started from the 1838 coup d'état and the instauration of the royal dictatorship, which determined him to write and spread manifestos "by which we violently protest against the royal camarilla and the new dictatorial regime, sensing all the misfortunes that were going to befall on our country"⁵². He was consequently sentenced to imprisonment by the War Council in Brașov, but his appeal was admitted and, after a few days of incarceration, he was free to go back to Bucharest on "moral warrant"⁵³. The final trial took place on 15 April 1938 in

⁴⁹ Zenovie Cârlogea, "Baruțu Arghezi. Lagărul de la Târgu Jiu – 1943", in *Revista Portal Măiastra* II. 2 (6) (2006): (1-4), p. 3.

https://zenoviecarlugea1950.files.wordpress.com/2010/11/revista_maiastra_nr-26_2006.pdf

⁵⁰ Graur, *În preajma altei lumi...*, București, Editura, S.A.R.E.C., 1946.

⁵¹ Narcis-Dorin Ion, "Partidul Național Țărănesc – Anton Alexandrescu. Scurtă istorie (I)", p. 101.

⁵² Graur, *În preajma altei lumi...*, p. 9-10. My translation from Romanian.

⁵³ *Ibid.*, p. 13.

Braşov and, in spite of Iuliu Maniu's presence as witness Graur was sentenced to 25 year imprisonment⁵⁴. He was allowed to travel to Bucharest to arrange his personal belongings, but he chose the exile and eloped to Czechoslovakia instead of going back to prison⁵⁵. His exile would last one year. Constantly chased by the Romanian authorities and under the pressure of war, Graur decided to come back home at the end of 1939. Thus, the second stage of his political memoranda began, this time against Antonescu's regime. In what his political discourse was concerned, his detention in the Târgu Jiu camp in 1942-1943 marked a radical turn. If until then he still acknowledged himself as a National Peasant Party loyal member and described the party's struggle against dictatorship, after the Târgu Jiu episode, in the company of his fellow dissidents, he manifestly expressed his disagreement with the peasantist political doctrine and actions, preparing thus his final defection. In 1941, for example, in a description of Ion Mihalache's personality, Graur was still writing the most appreciative characterization. He visited his "great friend" I. M.⁵⁶ in June and found him very sad and preoccupied after a meeting with Ion Antonescu: "I knew him too well to be mistaken; we were true friends, bound and united by the strongest communion of souls, pure ideals, noble aspirations. I was bound to I. M by a quarter of century's political life"⁵⁷. He continued his dramatic, almost pathetic discourse: "My beginnings in the political life almost overlap his beginnings. We have met and loved each other from the first moment; and I can declare that, during all this time, I nurtured not only a profound, real, total friendship for him, but also **an endless devotion**"⁵⁸. Ion Mihalache synthesized his appeal to Antonescu's understanding, by showing that during the last decades he demonstrated his abnegation toward the Romanian people and, particularly, the peasants who had been "pillaged, exhausted and exploited with no shame"⁵⁹. He also led other "battles": "with the liberal constitution, with the electoral law, with so many forged elections and tainted by blood, with the conversion and usury, with bank frauds and the plunder in the cooperation, with the right wing parties supported by the governments, against the 11 February 1938 coup d'état, with Carol's dictatorship, with the Iron Guard, and during all this time, **the every day's struggle to maintain our foreign policy, for peace and against the revanchist, aggressive, racial and belligerent Hitlerism**"⁶⁰. Ion Mihalache's speech, in Graur's version, finally turned towards the Soviet Union and socialism as the only viable solutions to save Romania: "Europe has but one solution to succeed and this is socialism", "this renewing ideological wave that was accomplished in the great and very strong U.S.S.R.", which "will spread beyond the borders of old Europe". Romania will thus make no exception: "the best model of socialism is here, in my opinion, continued Mihalache/Graur, 'PEASANTISM', **in the form it was founded and sprang from the depths of Romanian realities**"⁶¹.

⁵⁴Ibid, p. 19-23.

⁵⁵Ibid, p. 30.

⁵⁶Ibid, 116. Cautiously, Graur uses only the initials of Ion Mihalache's name.

⁵⁷Ibid, 115.

⁵⁸Ibid, 116. The underlying belongs to Graur.

⁵⁹Ibid.

⁶⁰Ibid, p. 121. The underlying belongs to Graur.

⁶¹Ibid, p. 123. The author's underlying.

Graur wrote his first manifesto in April 1942, seeing that “The National Peasant Party, which took from the beginning a determined attitude against the government’s policy” found itself in the impossibility to act “through a vivid movement of public opinion”. Graur concluded that “its only possibility of action were the written protests addressed to the ‘Leader’ of the State, showing in detail the mistakes of the official policy and the catastrophe to which the country and nation were pushed by this fatal policy”⁶². Graur thus integrated his clandestine activity meant to influence public opinion into the general frame of the National Peasant Party’s policies and actions, by “organizing a subversive campaign, especially based on clandestine manifestos” written by himself⁶³. Undoubtedly, Graur’s manifestos reflected his sincere aversion toward authoritarianism, dictatorship and inequality. Among them, “The protest - manifesto against the Jews’ deportation to Transnistria ...” is most impressive and convincing: “Thrilled with horror, shocked, tears in my eyes, profoundly disgusted, horrified by the idea that I am still living, I am for the first time in my life ashamed to be a Romanian”⁶⁴. The manifesto related to Maria Antonescu’s “councils of patronage, affairs, and occult policies” had aroused considerable interest and reactions from the public opinion⁶⁵. Because of this manifesto he was chased by the “Gestapo” and “Secret Service” and, finally, imprisoned in the Târgu Jiu camp⁶⁶. The camp was to some extent a *political purgatory*, “welcoming”, as the *Welcome* sign on its frontispiece suggested, a great variety of *political sinners*, ranging from peasantist leaders or dissidents, communists, legionaries and ... Jews!

Some of them would leave the camp cleared from their *sins*, ready to enter again the political life on the winners’ side.⁶⁷ Graur found himself among friends there: the first persons he met were the peasantists Zaharia Boilă, Victor Eftimiu Nicu Carandino (director of the *Dreptatea* newspaper, imprisoned during the process against the peasantist leaders), intellectuals like Radu Cioculescu, Tudor Arghezi (for anti- fascist attitudes), his best friends and party dissidents, Mihai Ralea and Anton Alexandrescu, or Communist Party members like Ion Gheorghe Maurer, etc. “In fact, Graur confesses, there were two parties represented in the camp: the communists, several hundreds, all in the 2nd group, and us, the national-peasantists”⁶⁸. Besides playing poker almost every day, the peasantists decided to organize themselves.

They held meetings twice a week and agreed “to collect money for the communist group” and to “found the ‘Democratic Bloc’”⁶⁹. During these meetings, Graur distinguished two different

⁶²Ibid, 131.

⁶³Ibid, 133.

⁶⁴Ibid, p. 161-167,

⁶⁵ Ibid, 191-196

⁶⁶“Baruțu Arghezi. Lagărul de la Târgu Jiu – 1943”, p. 4.

⁶⁷ According to Baruțu Arghezi, the camp was “an island of refuge organized by the Romanian authorities, where so many communists, legionaries, enemies of the belligerent regime, Jews with important bussiness (like Max Auschnit, great factory owner in Reșița) had their existence saved, escaping from Killinger’s bloodthirsty pressures”, Ibid, p. 3. See about the Romanian writers’ political detention, Graur included, during the regimes of dictatorship, Mircea Angheliescu, *Poarta Neagră. Scriitorii și închisoarea*, București, Cartea Românească, 2013.

⁶⁸ Graur, *În preajma altei lumi...*, p. 253.

⁶⁹Ibid, p. 257.

trends among the peasantists: “the first, represented by Boilă, Nicu Carandino, Radu Cioculescu, who were constant partisans of a midline and, the other, represented by me and Anton Alexandrescu, who were exponents of categorical left wing policy”⁷⁰. Victor Eftimiu did not participate in the meetings because he preferred playing cards, while Mihai Ralea would join them later because of the suspicions he had aroused by joining King Carol’s Front of National Rebirth in the past, although he was at the time a member of the Social Democratic Party⁷¹.

It was the right time and place for Graur to openly declare his ideological re-orientation toward the far left. He gave electrifying speeches to all the political groups in the camp: peasantists, communists or legionaries. He gave the legionaries, for example, a lecture about “Russia’s grandiose history”, about the “Romanian – Russian brotherhood” and the Soviet Union’s “magnificent achievement meant to bring a new breadth of life into the world”⁷². It was, as expected, a fulminant success, followed by applause and his comrades’ appraisals. Among them, Eftimiu “couldn’t stop his eulogy”: “– Dear Nicușor, you’ve been magnificent! You’ve knocked them down, you’ve killed them, and you’ve liquidated them! Oh! I can’t wait the peace! ...”⁷³.

I will not insist here on Graur’s prison life and intense political activity, turning instead to the second volume of memoirs, where all the previous laudatory characterizations of Ion Mihalache’s contributions to the National Peasant Party and, generally, to Romania’s political life in the name of democracy, were capsized. Mihalache was this time skeptical about the Soviet Union’s victory⁷⁴ and he was a partisan of Romania’s entering the war alongside Germany⁷⁵. Graur did not contradict the rumors about Mihalache being either a billionaire and, thus, not a genuine peasantist⁷⁶, or a childish, weak, inconsistent character⁷⁷.

Mihalache and the other peasantist leaders became in Graur’s discourse the “reactionaries”, while Anton Alexandrescu’s group that represented the far left oriented branch of the party, were the future⁷⁸. The volume ends in Graur and Alexandrescu’s virulent diatribes against the “old”, retrograde peasantists, with their bourgeois, anti-democratic political views and actions. This quasi-trial against the Maniu-Mihalache political line culminated with Graur’s letter of resignation, where he stated that the time had come for the young generation represented, among others, by Petre Andrei and Mihai Ralea, to change the world according to their “ideals and purposes”: “a) the alliance of our party with the workers’ parties; b) the

⁷⁰Ibid, p. 258.

⁷¹Ibid. See about Ralea’s political inconsistencies, Hudiță, *Jurnal politic* (7 septembrie 1940 – 8 februarie 1941), p. 171.

⁷² Graur, *În preajma altei lumi...*, p. 314-315.

⁷³Ibid, p. 316.

⁷⁴ Graur, *Ion Mihalache et Comp.*, p. 12-13.

⁷⁵Ibid, p. 16-17.

⁷⁶Ibid, p. 56-57.

⁷⁷Ibid, p. 61-62.

⁷⁸Ibid, p. 158-175. The chapter contains the description of the meeting in support of Anton Alexandrescu’s reforms.

annihilation of all the fascist wrecks all over the country; c) the total alliance and friendship with the Soviet Union”⁷⁹.

Conclusions

Graur's readiness to shift ideologies and search for new political mentors was not a unique case in interwar Romania and it was representative for an unstable political background. The dissidents of the historical parties, namely the National Peasant Party and the National Liberal Party, were the communists' targets. The new excrescences of the two parties, specifically the National Liberal Party (Gheorghe Tătărescu), opposed to the main National Liberal Party (Gheorghe Brătianu) and the National Peasant Party (Anton Alexandrescu), in contrast to the original National Peasant Party (Iuliu Maniu), were produced through the classical policies of *divide and rule*. They were meant to be gradually enrolled in the growing numbers of Communist Party members.

The democratic opinions on social equity, peasants' welfare and agrarian reform supported by the National Peasant Party were distorted by Graur into a virulent anti-capitalist propaganda (based on the notions of the proletariat's class struggle or conflict with the bourgeois system, social and economic inequity, exploitation, etc.), undermining the very essence of democracy, the multiparty and parliamentary political organization. The same democratic values shared by the peasantists led by Iuliu Maniu and Ion Mihalache, in their struggle against any form of extremism (fascism, anti-Semitism, the totalitarian regimes of King Carol II and Antonescu, and, finally, communism) were now exploited by Graur as great democratic achievements of Marxist-Leninist ideology.

Graur's ideological shifts influenced not only his political career but also his cultural background, namely his self-representations and representations of the others, the way he was seen by those around him and his position in society, his principles, and, finally, his discourse in the two volumes of memoirs, which were primarily meant to justify his political choices and less to contribute to the Romanian memorialist literature.

This paper was supported by the UEFISCDI-CNCS, Project PN-II-ID-PCE-2011-3-0841, Contract Nr. 220/31.10.2011.

⁷⁹Ibid, 201-202.

ORGANIC REGULATIONS - SOURCES WITH CONSTITUTIONAL CHARACTER OF SEPARATION OF POWERS IN THE STATE. HISTORICAL CONDITIONS AND THE DRAWING UP OF THE ADOPTION THEIR

Roxana Dobrițoiu, Assist. Prof., PhD, "Constantin Brâncuși" University of Tîrgu-Jiu

Abstract: *Organic Regulations of Wallachia and Moldavia are counted chronological terminal of a new era. Organic Regulations (introduced in the years 1831/1832) have confident institutions similar to those of a parliamentary regime, and it inaugurated modern system of representation and for the application of the principle of the separation of powers. These regulations, which had a very similar content, are the first law explicit written constitutional nature that introduces into the two Romanian Principalities modern representative meetings, selected on the basis of censitar suffrage. Also, Organic Regulations established for the first time in our explicitly separation of powers in the state.*

Historians writings principle jurists and separation of powers in the state has not established a theme preferred, but only reference complex processes in the analysis of the last two centuries of Romanian society in mounting queen modernity, from the point of view-based interpretive general development of democratic state structures.

Principle of division of powers in the state have been required several decades until, in projects imperfect has become principle undercurrent of the organization of modern state. Once imposed in history, he became up in our days, the security maintaining democracy, after acquiring and exercising power through popular elections.

Keywords: *separation of powers, Organic Regulations, meeting representative, historic conditions.*

Regulamentele Organice din Țara Românească și Moldova au fost un model caracteristic de identitate legislativă, deoarece au stabilit, în cele două țări românești, aceeași organizare statală. Această lege fundamentală a înnoit unele instituții ale Principatelor Române. Regulamentele Organice au organizat pe baze moderne serviciile publice și au dat naștere altora, au stabilit componența și competența lor, au alcătuit un corp de funcționari permanenți, au înființat miliția națională, au modernizat sistemul financiar, au abolit cumpărarea funcțiilor, au alcătuit o Adunare legislativă, au prevăzut alegerea domnului pe viață. Au fost primele legi fundamentale de organizare a Țărilor Române¹, care au stabilit o organizare de stat clădită formal, pe principiul separațiilor puterilor, stabilind legăturile existente între ele.

A.D. Xenopol susținea că dispozițiile cuprinse în cele două Regulamente Organice, referitoare la măsurile administrative sunt într-adevăr utile². Astfel, Regulamentul Organic „introduce reguli fixe și statornice în locul chibzuirii momentane și a bunului plac, restrânge arbitrariul, înlocuindu-l cu norme diriguitoare, introduce răspunderea legală în locul iresponsabilității, pune pentru prima oară în societatea românească, ideea interesului public ca

¹ *** *Istoria dreptului românesc*, vol. II, p. I, București, Editura Academiei Române, 1984, p. 126.

² A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ediția a III-a, 11, București, 1930, p. 100.

ceva superior celui individual... era substituirea vieții legale celei arbitrare de până atunci; ideea statului se naște pentru prima oară la români în concepția ei modernă, ca viață a unui tot, întocmit pe norme obștești, adică pe legi”³. Deși A. D. Xenopol a apreciat însemnătatea acestor așezăminte constituționale, N. Iorga a evidențiat nepotrivirea dintre modernitatea instituțiilor și a organizării și neputința ca acestea să fie puse în practică: „Regulamentul a instalat o administrație destul de complicată ca să permită toate abuzurile administrației de sistem ruso-francez (...) adunări reprezentative, cu largi atribuții, dar fără inițiativa legilor, supraveghind de aproape pe un domn cu drept de veto, dar la dispoziția consulatului rus...totul cu consultarea formală a unei puteri suzerană rămasă în umbră, ca o formă goală și un element de trecut”⁴.

Condițiile istorice în care au fost adoptate Regulamentele Organice

Congresul de la Viena din 1815, care încheia epopeea napoleoniană a inaugurat o epocă cu o deschidere politică mai largă, care a impus, pe plan general o nouă cântărire a alternativelor politice, a implicațiilor și a consecințelor actelor politice.

Restaurația vechilor regimuri, pe de o parte, și mișcările revoluționare generate în spiritul veacului ce a urmat, pe de altă parte, au cuprins și mobilizat popoarele Europei spre întocmirea politice naționale.

Marile imperii, în structurile lor medievale conservate și după 1815 au trebuit (după prăbușirea restaurației în Franța la 1830, victoria revoluției grecești și a celei belgiene) să accepte oarecare reforme pentru popoarele pornite pe calea revoluțiilor să-și câștige libertățile naționale și sociale.

În acest context general, după revoluția de la Atlantic până la Urali din anii 20 ai secolului al XIX-lea s-a înregistrat o deplasare accentuată a balanței în favoarea puterilor conservatoare, ușurată și de contradicțiile existente între cele două puteri liberale (Franța și Anglia). Pozițiile politice ale Rusiei s-au întărit considerabil, drept urmare a împărțirii sferelor de influență, după separarea problemei grecești de cea a românilor (1825), prin Convenția de la Akkerman (1826) și, apoi, prin Tratatul de la Adrianopol (1829), instituindu-și protectoratul oficial asupra celor două Principate, Rusia, îngrădind suzeranitatea Porții. Influența politică a Rusiei sporește ca urmare a tratatului de la Unkiar Iskelessi (1833) și a convenției strâmtorilor (1841). Sprijinul acordat Austriei pentru a-și menține pozițiile în Confederația germană, toate au făcut din Rusia principala forță a contrarevoluției și a reacțiunii europene. În asemenea condiții, controlul asupra celor două Principate rămâne efectiv, provinciile românești devenind veritabile gubernii ale Rusiei. Prin Regulamentul Organic, statul țarist și-a consacrat influența politică. Numirea primilor domni regulamentari,

³*Ibidem*, p. 110.

⁴ N. Iorga, *Istoria românilor*, VIII, *Revoluționarii*, București, 1938, p.342

prin eludarea dispozițiilor legiirii și maniera în care a fost inclus articolul adițional au probat rolul preponderent deținut de Rusia în cele două Principate⁵.

În această perioadă, Țara Românească era redusă cam la $\frac{3}{4}$ din teritoriul său, prin stăpânirea de către turci a Dobrogei și a câtorva porturi la Dunăre (Turnu, Giurgiu, Brăila), iar Moldova mai cuprindea doar vreo $\frac{2}{5}$ din vechiul său patrimoniu, din moment ce Bucovina era sub austrieci, iar Basarabia sub ruși⁶.

Redactarea Regulamentelor Organice

La 25 septembrie/7 octombrie 1826 s-au întrunit la Akkerman reprezentanții diplomați ai Porții și ai Rusiei care au luat în discuție unele prevederi care nu fuseseră suficient de clar expuse în tratatul de la București încheiat în anul 1812. Rezultatele tratativelor au fost consemnate într-o convenție „explicativă tratatului de la București”⁷.

Prin articolul III al Convenției Poarta se angaja „în mod solemn” să respecte „tratatele și actele relative la privilegiile de care se bucură Moldova și Țara Românească și care fuseseră confirmate prin articolul 5 al tratatului de la București”. Totodată, se obliga ca în timp de șase luni de la ratificarea Convenției să reînnoiască hătișeriful din 1802. S-a încheiat și un act separat relativ la Principatele Moldovei și Valahiei.

Actul separat al Convenției de la Akkerman privitor la Principate prevedea alegerea domnilor de către Divan dintre boierii pământeni, pe durată de 7 ani; scutirea de tribut pe doi ani; libertatea comerțului, condiționată doar de asigurarea aprovizionării cu grâne a Imperiului Otoman; dreptul boierilor refugiați în 1821 de a intra în țară garantându-le toate drepturile și bunurile; obligația domnitorilor de a se ocupa “fără cea mai mică întârziere”, împreună cu Divanurile, cu luarea măsurilor “trebuitoare pentru a îmbunătăți starea Principatelor”, măsuri ce urmau a “forma obiectul unui regulament obștesc”⁸. Convenția de la Akkerman a prilejuit marilor boieri ocazia de a prelua acțiunile concrete de punere în aplicare a reformelor care

⁵ Gheorghe Platon, *Revoluțiile române de la 1821 și 1848 și problema independenței naționale. Context național și internațional*, în *România în istoria universală* (coordonatori I. Agrigoroaiei, Gheorghe Buzatu, V. Cistian), Iași, Universitatea „Al. I. Cuza”, 1986, p. 244; Ioan Aurel Pop, *România și România. O scurtă istorie*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1998, p. 109; Gheorghe Platon, *Regulamentul Organic: operă de progres sau instrument de opresiune socială și națională?*, în Gheorghe Platon, *De la constituirea națiunii la Marea Unire. Studii de istorie modernă*, vol. III, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2000, p. 36; Idem, *Regulamentul Organic: operă de progres sau instrument de opresiune socială și națională?*, în *Timpul istoriei, II Memorie și patrimoniu. Profesorului Dinu C. Giurescu*, București, 1998, p. 138; Dinică Ciobotea, Vladimir Osiac, *Politica Imperiului țarist la Dunărea de Jos (1711-1878). Cu privire generală la zona Olteniei*, Craiova, Editura Aius, 2008, p. 57 și urm.

⁶ Ioan Aurel Pop, *op. cit.*, p. 109.

⁷ D. Sturdza, C. Colescu-Vartic, *Acte și documente privitoare la Renașterea României*, I, București, 1900, p. 310.

⁸ Ioan Aurel Pop, *op. cit.*, p. 109; Cristian Ionescu, *Regimul politic în România*, București, Editura All Back, 2002, p. 9; Dumitru Cojocaru, *Legislație și reformă în timpul domniei lui Barbu Dimitrie Știrbei*, Craiova, Editura Aius, 2009, p. 31-32.

urmas să îndrepte “gravele atingeri aduse ordinii și feluritelor ramuri ale ocârmuirii interne”⁹. Între 24 mai și 30 iulie, marii boieri s-au întrunit de șapte ori într-o „Adunare Obștească” pentru dezbaterrea modalităților concrete de punere în practică a prevederilor Convenției. Comisia de boieri din Țara Românească, numită de domnitorul Grigorie Ghica în 1827, a dezbătut câteva probleme fiscale și administrative care erau prioritare din perspectiva boierilor: diminuarea dărilor contribuabililor în limitele sumelor „iertate” de Poartă în baza Convenției de la Akkerman; alcătuirea unui nou sistem de impunere numai după întocmirea unei catagrafii a tuturor locuitorilor țării; reconfirmarea principiului salarizării slujbașilor și fixarea fondului de salarii; îndatorarea statului de a plăti pensii văduvelor slujbașilor, lefuri sau pensii boierilor și beizadelor mai des „întrebuințați” în slujba țării. Diferența dintre prevederile Convenției, care s-au dovedit că au avut consecințe și influențe puternice pentru situația internă din Principate, și hotărârile Comisiei, care concordau cu cererile din proiectele de reforme, era așa de mare încât în octombrie 1827, printr-un firman al Porții, boierilor munteni li s-a interzis să se mai ocupe de organizarea internă¹⁰: „fiindcă nici Poarta nici boierii nu înțelegeau să contribuie de bună voie la realizarea unei reforme, căruia aceștia îi atribuiau scopul de a le îngădi drepturile și privilegiile, iar Poarta pe acelea de a le mări prestigiul și influența Rusiei”¹¹. De altfel, frământările politice interne pe tema reformelor au fost întrerupte vremelnic de războiul ruso-turc din 1828-1829, când Principatele au fost ocupate de oștile rusești și s-a încheiat cu pacea de la Adrianopol. În articolul V al acestui tratat de pace se prevedea că Principatele Române, ca urmare a capitulațiilor, erau plasate sub suzeranitatea Porții, Rusia garantând prosperitatea lor, păstrându-și astfel toate privilegiile și imunitățile cuprinse în tratatele încheiate între cele două imperii. Ca atare, Principatele se bucurau de libera exercitare a cultului și de o deplină libertate a comerțului. Clauzele adiționale la stipulațiile precedente, necesare exercitării drepturilor, erau consemnate în actul separat.

În *Actul osăbit pentru Prințipurile Moldova și Țara Românească*, cele două mari puteri, Rusia și Imperiul Otoman, confirmau stipulațiile actului separat la Convenția de la Akkerman din 1826 referitor la alegerea domnitorilor. Astfel, pentru a da administrației Principatelor un caracter de stabilitate, s-a convenit ca durata domniei să nu fie limitată la 7 ani, ci pe viață, cu excepția cazurilor de abdicare sau substituție. Domnitorii erau investiți cu prerogativele de a reglementa în mod liber toate afacerile interne ale Principatelor, după consultarea divanurilor. Rușii, în timpul cât vor ocupa Principatele după războiul ruso-turc din 1828-1829, vor impune aici un fel de nouă Constituție, care se va numi Regulamentul Organic.

Instrucțiunile în acord cu care au fost elaborate Regulamentele generale pentru reorganizarea Principatelor, prevăzute încă de Convenția de la Akkerman, au fost pregătite de consilierul Minciaky și de Alexandru Sturdza și redactate la Sankt Petersburg, la sfârșitul anului 1828 și începutul anului următor. Aceste Instrucțiuni aveau drept temelie, potrivit

⁹ D. Sturdza, C. Colescu-Vartic, *Acte și documente privitoare la Renașterea României*, I, p. 310.

¹⁰ N. Isar, *Istoria modernă a românilor*, I, 1774-1848, București, Editura Fundației România de Măine, 2001, p. 95; Dumitru Cojocaru, *Legislație și reformă...*, p. 32.

¹¹ Andrei Oțetea, *Geneza Regulamentului Organic*, în „Studii și articole de istorie”, vol. II, 1957, p. 387.

istoricului Nicolae Isar, numeroasele memorii și proiecte adresate Rusiei de către boierii români în perioada care a urmat Revoluției din 1821, rapoartele consulilor ruși de la București și Iași, raportul lui Dașcov¹². Comisiile de redactare au sintetizat acest material, căruia i-au adăugat observațiile proprii și cele extrase din materialul informativ cules în primii trei ani ai ocupației ruse, referitor la întregul complex al vieții interne a societății românești¹³. Instrucțiunile aveau în vedere numărul deputaților și componența celor două adunări (extraordinară pentru alegerea domnului și cea „obișnuită”), modalitățile privitoare la alegerea domnului și competențele¹⁴. Astfel, se prevedea ca alegerea domnului să fie făcută de o adunare extraordinară, calificată să exprime voința națiunii. În compunerea ei trebuiau să intre, pe lângă membrii clerului înalt și marii boieri, deputații județelor, orașelor și breslelor¹⁵. De asemenea, documentele cuprindeau restricții potrivit cărora nici o modificare de ordin financiar nu putea fi făcută fără avizul celor două puteri tutelare (rusă și otomană), precum nu puteau fi introduse nici dispoziții împotriva tratatelor și hațișerifurilor anterioare, care ar putea leza interesele celor două Curți. În egală măsură, erau incluse în document, indicații cu privire la impozite, la categoriile de oameni scutiți în virtutea privilegiilor feudale, la obligațiile ce reveneau bisericii, la înființarea unor instanțe judecătorești, la discuțiile ce urmau a fi efectuate între categoriile nobiliare și „cinurile” funcționărești.

În anul 1829, generalul P. F. Jeltuhin „președinte deplin împuternicit” al celor două divanuri, a primit Instrucțiunile. La 5/17 iunie 1829, rușii prin generalul Jeltuhin au instituit comisii la București și Iași pentru alcătuirea unor Regulamente Organice preconizate în actul adițional al Convenției de la Akkerman¹⁶. Comisia de boieri din Țara Românească era alcătuită din banul Grigore Băleanu, vornicul Gheorghe Filipescu (numit de ocupanți), logofătul Ștefan Bălăceanu, hatmanul Alexandru Vilara (aleși de Adunarea boierilor) și vornicul Barbu Știrbei în calitate de secretar. Comisia de boieri a Moldovei cuprindea pe vistierul Costache Pășcanu, vornicul Mihail Sturdza (numiți de ruși), vornicul Costache Conachi, vistiernicul Iordache Catargi (aleși de Adunare) și aga George Asachi ca secretar. Ambele comisii au lucrat la București, între 4 iulie 1829 și 30 martie 1830, când s-a scris textul definitiv al proiectului, în sala Adunărilor comitetului, sub prezidenția consilierului rus Minciaki, supravegheate de comitele Pavel Kiseleff. Se remarcă prezența celor doi secretari de comisie dat fiind faptul că, așa cum se petrec lucrările în orice asemenea forme de lucru, aceștia erau principalii realizatori și redactori ai textelor propuse și acceptate de ceilalți membri. Alegerea în această calitate a lui Barbu Știrbei este relevantă pentru bunele sale raporturi de conlucrare cu Pahlen, Jeltuhin și Kiseleff, dinspre ale căror interese politice de influență asupra Orientului, el devenea un pion important. Pe de altă parte, stabilitatea socio-

¹² Nicolae Isar, *Istoria modernă a românilor 1774/1784-1918*, București, Editura Universitară, 2006, p. 82.

¹³ *Istoria Românilor*, vol. VII, tom I, București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 83.

¹⁴ *Ibidem*, p. 83-84.

¹⁵ Andrei Oțetea, *Istoria poporului român*, București, 1970, p. 391.

¹⁶ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. VI, Iași, 1893, p. 97; Dan Berindei, *Diplomația românească modernă. De la începuturi la proclamarea independenței de stat (1821-1877)*, București, Editura Albatros, 1995, p. 43; Ion Bulei, *Scurtă istorie a românilor*, București, Editura Meronia, 1996, p. 67; Costin Murgescu, *Mersul ideilor economice la români. Epoca modernă*, vol. II *Profiluri de epocă. Mersul ideilor agrare. Mersul ideii naționale*, București, Editura Enciclopedică, 1990, p. 16.

politică a Principatelor dorită de ruși ca o „chestiune necesară” în vecinătatea imperiului lor se suprapunea imperativelor epocii de emancipare a Principatelor în evoluția lor de la medieval la modernitate. Barbu Știrbei devenea, prin statutul său socio-juridic și prin pregătirea lui occidentală, personalitatea capabilă de a îmbina aceste proiecte interne și externe. De aceea, juristul de formație franceză a contribuit substanțial în redactarea Regulamentului Organic al Țării Românești.

În timpul elaborării Regulamentelor Organice au apărut idei noi cu privire la organizarea Principatelor Române. Astfel, în memoriul trimis guvernului rus la 27 iulie 1830 Mihail Sturdza se pronunța pentru numirea domnului direct de către Curtea imperială și nu pentru alegerea lui de către Adunarea Obștească¹⁷. Iordache Catargiu a propus unirea celor două Principate sub un principe străin și cu garanția puterilor europene¹⁸. Nici una din cele propuneri nu a fost acceptată.

Proiectele de regulamente au fost duse la Petersburg de către Minciaki, căruia i s-au alăturat vornicul Mihail Sturdza, logofătul Alexandru Villara și aga Gheorghe Asachi. Aici au fost examinate de o comisie alcătuită din B. D. Daschkoff, C. Catacazi, Mihail Sturdza și Alexandru Villara¹⁹. După aprobarea Regulamentelor la Petersburg (27 noiembrie 1830), acestea au fost votate de Adunările Obștești Extraordnare din fiecare principat, cu unele modificări.

Adunarea Obștească Extraordinară din Țara Românească, într-o compunere de 56 de membri (trei episcopi, 30 de boieri „mădulare” ale divanurilor săvârșitor, judecătorești și domnesc, precum și opt supleanți ai lor, 3 egumeni, 10 deputați²⁰) președinția lui Kiseleff și vicepreședinția lui Minciaki, a început lucrările de revizie ale textului proiect la 10 martie 1831 și le-a încheiat la 29 aprilie 1831. În timpul acestor lucrări au avut loc numeroase proteste. Astfel, încă de la citirea primului articol, care prevedea că mitropolitul este președintele Adunării, Ioan Văcărescu a protestat contra președinției lui M. L. Minciaky, consulul rus, cerând rechemarea mitropolitului Grigorie, care fusese exilat la Kiev. Imediat, el a fost arestat și închis. A doua zi, mai mulți deputați precum Barbu Văcărescu, Constantin Bălăceanu, Constantin Crețulescu au refuzat să ia parte la lucrări motivând că sunt bolnavi și bătrâni. Autoritățile temându-se să nu cumva aceștia să pună la cale un complot i-au supravegheat atent²¹. În ciuda acestor opoziții, acest Regulament Organic a intrat în vigoare la 1 iulie 1831²². Alcătuit cu grabă și promptitudine potrivit art. 5 din Tratatul de la Adrianopol din 1829, Regulamentul a avut 444 de articole grupate în nouă capitole despre: I Alegerea domnitorului; II Obicinuita obștească Adunare; III Finanțe; IV Sfatul administrativ; V

¹⁷Anastasia Iordache, *Principatele Române în epoca modernă*, vol. I *Domniile pământene și ocupația rusească 1821-1831*, București, Editura Albatros, 1996, p. 219.

¹⁸*Ibidem*, p. 220.

¹⁹*Ibidem*, p. 221.

²⁰Gheorghe I. Brătianu, *Sfatul domnesc și Adunarea Stărilor în Principatele Române*, București, Editura Enciclopedică, 1995, p. 256.

²¹Anastasia Iordache, *Principatele Române în epoca modernă*, I, p. 228-229.

²²Andrei Rădulescu, *Centenarul Regulamentului Organic al Țării Românești 1 iulie 1831-1 iulie 1931*, București, 1931, p. 3.

Comerț; VI Carantine; VII „Cătarea judecăților”; VIII Dispozițiile generale; IX Regulamentul ostășesc²³.

Adunarea Obștească Extraordinară din Moldova, într-o compunere de 52 de membri (mitropolitul Veniamin, doi episcopi, 30 de boieri membri ai divanurilor, 3 arhierei, 6 supleanți și 10 deputați ai județelor²⁴) sub președinția lui Kiseleff și vicepreședinția lui Minciaki, a început lucrările de revizie ale textului proiect la 10 martie 1831 și le-a încheiat la 20 octombrie 1831²⁵. La Iași, adoptarea Regulamentului Organic a întâmpinat și el numeroase obstacole²⁶.

Acest Regulament Organic a intrat în vigoare la 1/13 ianuarie 1832²⁷ și avea 435 de articole grupate în capitole despre: I Alegerea domnitorului; II Obicinuita obștească Adunare; III Finanțe; IV Sfatul administrativ; V Comerț; VI Carantine; VII Regulamentul jandarmeriei; VIII Rânduiala judecătorească; IX Dispozițiile generale²⁸.

După adoptare, în conformitate cu prevederile tratatului de la Adrianopol (2/14 septembrie 1829) dar mai ales ale actului separat ce a însoțit acest tratat²⁹ care specifica că Poarta se obliga să aprobe regulamentele administrative pe care: „les assemblées des plus notables habitants du pays” urmau să le întocmească în timpul în care armatele țariste se aflau încă în Principate, au început negocierile între ambasada rusă și Imperiul Otoman pentru confirmarea Regulamentelor Organice (1833). Poarta a confirmat, în principiu, aceste Regulamente, conform cererii Rusiei, prin Convenția de la Petersburg din 17/29 ianuarie 1834.

Concluzii: Regulamentele Organice din Țara Românească și Moldova sunt socotite bornă cronologică a unei epoci noi. Acum, după interpretarea lui Nicolae Bălcescu, statul feudal românesc s-a transformat din faza inițială de „*stat domnesc sau absolut*” în stat „*boieresc sau aristocratic*”, apoi în „*stat fanariot*”, care acoperă „*un veac de apăsare și jefuire, de corupție și degradație, de slăbiciune și apunere a naționalității*”. În prima jumătate a secolului al XIX-lea, odată cu introducerea în cele două Principate a Regulamentelor Organice, statul metamorfozează într-un stat „*ciocoiesc sau birocratic*”, iar sarcina revoluției pașoptiste ar fi aceea de „*a-l face românesc sau democratic*”³⁰.

²³ *Istoria dreptului românesc*, vol II, Partea întâi, București, 1984, p. 84-85, 125-128.

²⁴ Gheorghe Brătianu, *op. cit.*, p. 256.

²⁵ Nicolae Isar, *Istoria modernă a românilor*, I, 1774-1848, București, Editura Fundației România de Măine, 2001, p. 103.

²⁶ Anastasie Iordache, *Principatele Române în epoca modernă*, I, p. 229.

²⁷ Andrei Rădulescu, *Centenarul Regulamentului Organic al Țării Românești 1 iulie 1831-1 iulie 1931*, p. 12.

²⁸ Ioan Brezoianu, *Vechile instituțiuni ale României (1327-1866) cu un Appendice extras din mai mult de o sută chrisobuli, spre limpedirea cronologiei a domnitorilor Țării Românești, pe secolii XIV, XV și XVI*, București, 1882, p. 168-169.

²⁹ D. Sturdza, C. Colescu-Vartic, *op. cit.*, p. 310; Textul tratatului a apărut și în traducere românească: *Tratat de pace între Măria sa Împăratul tuturor Rusilor și Înălțimea sa Împărat și padișahul otomanilor încheiat la Adrianopol 2 septembrie 1829*, Iași, f.a., 23 p.

³⁰ Apud Grigore Georgiu, *Istoria culturii române moderne*, ediția a II-a, București, Editura Comunicare.ro, 2002, p. 104.

Regulamentele Organice (introduse în anii 1831/1832) au prefigurat totuși instituții asemănătoare cu cele ale unui regim parlamentar, inaugurând sistemul modern de reprezentare și de aplicare a principiului fundamental al separației puterilor. Aceste Regulamente, care aveau un conținut foarte asemănător, sunt *cele dintâi legiferări scrise de natură explicit constituțională* prin care se introduc în cele două Principate Românești *adunări reprezentative moderne*, alese pe bază de sufragiu censitar. Totodată, Regulamentele Organice *au consacrat pentru prima oară la noi separația puterilor în stat*, principiului separației puterilor în stat fiindu-i necesare mai multe decenii până când, de la proiecte imperfecte a devenit principiu statornic al organizării de stat moderne.

Bibliografie

- A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ediția a III-a, 11, București, 1930
 N. Iorga, *Istoria românilor*, VIII, *Revoluționarii*, București, 1938
- Gheorghe Platon, *Revoluțiile române de la 1821 și 1848 și problema independenței naționale. Context național și internațional*, în *Românii în istoria universală* (coordonatori I. Agrigoroaiei, Gheorghe Buzatu, V. Cistian), Iași, Universitatea „Al. I. Cuza”, 1986
 Ioan Aurel Pop, *Românii și România. O scurtă istorie*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1998
- Gheorghe Platon, *Regulamentul Organic: operă de progres sau instrument de opresiune socială și națională?*, în Gheorghe Platon, *De la constituirea națiunii la Marea Unire. Studii de istorie modernă*, vol. III, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2000
 Dinică Ciobotea, Vladimir Osiac, *Politica Imperiului țarist la Dunărea de Jos (1711-1878). Cu privire generală la zona Olteniei*, Craiova, Editura Aius, 2008
- D. Sturdza, C. Colescu-Vartic, *Acte și documente privitoare la Renașterea României*, I, București, 1900
 Cristian Ionescu, *Regimul politic în România*, București, Editura All Back, 2002
 Dumitru Cojocaru, *Legislație și reformă în timpul domniei lui Barbu Dimitrie Știrbei*, Craiova, Editura Aius, 2009
- N. Isar, *Istoria modernă a românilor*, I, 1774-1848, București, Editura Fundației România de Măine, 2001
 Andrei Oțetea, *Geneza Regulamentului Organic*, în „Studii și articole de istorie”, vol. II, 1957
 Nicolae Isar, *Istoria modernă a românilor 1774/1784-1918*, București, Editura Universitară, 2006
Istoria Românilor, vol. VII, tom I, București, Editura Enciclopedică, 2003
 Andrei Oțetea, *Istoria poporului român*, București, 1970
 D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. VI, Iași, 1893
- Dan Berindei, *Diplomația românească modernă. De la începuturi la proclamarea independenței de stat (1821-1877)*, București, Editura Albatros, 1995
- Ion Bulei, *Scurtă istorie a românilor*, București, Editura Meronia, 1996
- Costin Murgescu, *Mersul ideilor economice la români. Epoca modernă*, vol. II *Profiluri de epocă. Mersul ideilor agrare. Mersul ideii naționale*, București, Editura Enciclopedică, 1990
- Anastase Iordache, *Principatele Române în epoca modernă*, vol. I *Domniile pământene și ocupația rusească 1821-1831*, București, Editura Albatros, 1996
- Gheorghe I. Brătianu, *Sfatul domnesc și Adunarea Stărilor în Principatele Române*, București, Editura Enciclopedică, 1995

Andrei Rădulescu, *Centenarul Regulamentului Organic al Țării Românești 1 iulie 1831-1 iulie 1931*, București, 1931

Istoria dreptului românesc, vol II, Partea întâi, București, 1984

Nicolae Isar, *Istoria modernă a românilor*, I, 1774-1848, București, Editura Fundației România de Măine, 2001

Ioan Brezoianu, *Vechile instituțiuni ale României (1327-1866) cu un Appendice estras din mai mult de o sută chrisobuli, spre limpedirea chronologiei a domnitorilor Țerei Românești, pe secolii XIV, XV și XVI*, București, 1882

THE RELATIONSHIP TO THE OTHER ACROSS TIME. A BRIEF HISTORY OF CITIZENSHIP

Maria Stoicovici, Assist. Prof., PhD, The Technical-Military Academy, Bucharest

Abstract : *Alterity is a theme that preoccupied ancient philosophers as well as those who, along the ages, have tried to create a harmonious social life. Despite numerous measures regarding the attitude towards the Other, a certain conclusion remains: it still remains impossible to eliminate the tension between the universality of a political and juridical principle and the ways in which this principle is applied effectively.*

Keywords: *the Other, equality-inequality, difference, aporias, universality, relativity*

Introduction

L'Autre, du point de vue philosophique, est toujours conçu comme étant une conscience opposée à celle du sujet. Cette conscience a déterminé la pensée sociologique de l'Autre, qui est un effort de connaissance rationnelle de l'ordre social en tant que tel, constitué à partir du XIXème siècle. Mais ce n'est pas la société moderne qui s'est vue la première à réfléchir sur l'altérité et sur cette relation.

L'Antiquité grecque, celle romaine, puis la période de la découverte du Nouveau Monde, l'émergence de la société moderne ont eu, chacune d'entre elles, leurs manières de penser l'Autre, mais au total on a distingué deux modes fondamentaux de le concevoir.

Le premier consiste à voir l'Autre comme différent de moi, un autre, ayant une autre culture, et cette différence est interprétée en termes d'infériorité. Il est admis dans sa différence, mais conçu d'inférieur. Je l'admets en le tolérant, et « la tolérance ne peut être que plus ou moins méprisante »¹. Sous sa forme la plus agressive, « l'attitude différentialiste se traduit par une forme spécifique du refus de l'Autre : la différence entre soi et l'Autre est préservée par le rejet de ce qui diffère, par l'exclusion ou, sous sa forme extrême, par l'extermination »². C'est la logique du racisme, que Lévi-Strauss nomme « antropoémie » ou expulsion.

Le second mode de concevoir l'Autre a été l'universalisme. Celui-ci est un principe. Il constate les différences, mais affirme l'unité du genre humain, du moment que les hommes ont la même capacité intellectuelle et morale. Seules les différences de leurs réalisations les séparent. L'Autre est un autre soi-même.

Mais dans la réalité objective, où il y a des inégalités de pouvoir et de capacités des individus, les différences séparent les hommes et les sociétés, et le principe universel pourrait se dégrader en *assimilationnisme*. Pourquoi ? Parce qu' « il est difficile de penser qu'autrui

¹ D. Schnapper, *La relation à l'Autre . Au cœur de la pensée sociologique* , Paris, Gallimard, 1998, p.35

² idem, p.36

puisse être égal sans être identique »³. « Je » ne le perçois pas dans sa spécificité. L'Autre est destiné à devenir comme « je ». L'universel est assimilé à la culture de « je ». Dès lors, « je » peut mettre en oeuvre une politique assimilationniste, dont la fin est d'éradiquer la culture de l'Autre et de l'absorber. » (p. 37) Donc, les hommes ne peuvent pas penser en même temps l'égalité et la différence. Sous sa forme politique agressive, c'est la logique du racisme impérialiste/ colonialiste ou assimilationniste, c'est l'idée du bien-fondé de l'assimilationnisme qui nie la différence. On n'exclut pas l'Autre, on l'inclut en le niant (sociétés antropophages- Lévi-Strauss). C'est le moyen de neutraliser les forces redoutables de certains individus et de les mettre à profit par l'extermination.

Dans la réalité historique, l'attitude différentialiste et celle assimilationniste se mêlent. Les deux idées, celle de la différence absolue entre soi et les autres (pensée différentialiste) et celle du bien-fondé de l'assimilationnisme (qui nie la différence), refusent toutes deux l'Autre en tant qu'Autre. Elles devraient être dépassées. Si l'on passe en revue l'histoire de leur confrontation, alors on peut noter que dans la société moderne ou société des citoyens, les deux attitudes s'affrontent de plus en plus.

Dans la société moderne on a introduit *le principe de la légitimité politique* (c'est-à-dire l'égalité de tous les individus-citoyens), *l'idée de la relativité culturelle* et de la valeur intrinsèque de toutes les cultures, *les groupes et leurs cultures* (avec la découverte du Nouveau Monde et de l'Extrême-Orient), les théories et doctrines opposant l'*universalisme* et l'*unité* à celles du *relativisme* et de *la diversité* (du XVIe jusqu'au XVIIIe siècles), *l'individu abstrait*, caractérisé par sa raison et sa liberté (XVIIIe siècle), la valeur de la *dimension éthique* et des *particularismes* (le romantisme du XIXe siècle). De nos jours, le « grand débat » a lieu entre le *relativisme culturel absolu*, qui interdit toute possibilité de communication entre les cultures et les tenants d'un *relativisme relatif* qui entend laisser sa place à un horizon transcendantal d'universalité par-delà la diversité culturelle.

L'homme actuel est partagé entre la valeur universelle de la dignité des individus qu'il ressent puissamment et son besoin d'être ancré dans une collectivité historique concrète pour que soit reconnue son authenticité.

Qu'est-ce que la citoyenneté ?

Le terme *citoyenneté* a plusieurs sens. Tout d'abord, un sens juridique. Le citoyen n'est pas un individu concret, mais un sujet de droit. A ce titre il a des droits civils (des libertés individuelles telles la liberté de conscience et d'expression, la liberté de se marier, d'aller et de venir, d'être traité par la justice selon une loi égale pour tous), des droits politiques (participer à la vie politique), des obligations : respecter les lois, défendre la société dont il est membre.

La citoyenneté est le principe de la légitimité politique. Par conséquent, le citoyen est détenteur d'une part de la souveraineté politique. L'ensemble des citoyens contrôle et

³ idem, p.37

sanctionne les mesures prises par les gouvernants qu'il a élus, donc il dispose de la souveraineté.

La citoyenneté est la source du lien social, qui dans la société démocratique moderne est politique et non pas religieux ou dynastique. Les relations entre les hommes sont fondées sur l'égle dignité de tous.

Dans l'histoire de l'humanité on connaît peu de sociétés organisées par la citoyenneté. Ses origines puisent dans l'Antiquité, mais la modernité politique née dans l'Occident chrétien et imposée une fois avec les révolutions politiques des XVIIe et XVIIIe siècles en Angleterre, aux Etats-Unis et en France a changé le caractère de la citoyenneté moderne.

Différentialisme dans la société antique

Dans l'histoire de l'humanité les sociétés organisées par la citoyenneté sont assez rares. La société moderne n'est pourtant pareille à celle de l'Antiquité.

La société antique grecque

À l'origine de la conception de la citoyenneté est l'héritage grec.

Dans la cité grecque (ou *polis*) de l'âge classique, l'Autre était pensé comme essentiellement différent et inférieur, soit parce qu'il était extérieur à la culture grecque en général (les Barbares) ou à la cité (les métèques et les étrangers), soit parce qu'il était d'une autre nature (les femmes ou les esclaves). Les différences entre ces catégories étaient tout d'abord naturelles.

C'est la cité grecque, la *polis*, le centre, qui a inventé l'idée de citoyen, comme membre de la communauté des citoyens libres et égaux. Le politique est pensé autonome de la vie sociale. Les Grecs ont eu l'idée d'une société politique abstraite distincte de la société réelle formée d'individus concrets. La *polis* est en même temps une communauté d'hommes citoyens soumis à une même loi et un territoire : la *polis* d'Athènes, ce sont « les Athéniens », donc une communauté des citoyens organisés politiquement, c'est-à-dire qui forment un corps politique lié par les droits du sang. La communauté des citoyens est une réunion de chefs de famille : la *polis* exclut les esclaves, les enfants, parfois les vieillards, les étrangers et les métèques, qui participent pourtant, à des titres divers, à la vie sociale. Cette communauté des citoyens, une abstraction, est fondée sur l'idée de l'égalité de tous les citoyens en tant que citoyens, quelles que soient leurs différences et les inégalités qui les séparent.

Les Barbares sont étrangers à la culture des Grecs et à leur conception de la politique. Il existe une différence de nature, fondamentale, entre les hommes libres, *eleuthérois*, et les esclaves, *doulois* qui d'ailleurs justifie l'esclavage. L'Autre reste autre. Il n'est pas repoussé sans être pour autant reconnu pour ce qu'il est. Il est relativement toléré, au moins à l'égard des catégories les plus proches.

Le lien entre les citoyens prend la forme d'une relation réciproque et réversible qui remplace les rapports de soumission et de domination. Les Grecs n'ont pas seulement inventé l'idée de citoyen (qui ne se confond pas avec l'individu concret), mais aussi le principe du respect de la loi. Dans la *polis* les citoyens n'obéissaient pas à un homme, mais aux lois.

Mais la société politique de la Grèce antique a été fondée sur une conception ethnique, reconnue même par les autres, non seulement par les Grecs, en termes ethniques : l'origine, la langue, les dieux et les lieux sacrés, les fêtes sacrificielles et le mode de vie.

La société romaine et l'invention du citoyen romain

Si la Grèce a inventé l'idée de société politique abstraite et utopique, constituée par la communauté des citoyens libres et égaux, Rome, à son tour, a défini les citoyens en termes juridiques, non plus comme les membres de la Cité, mais comme des sujets de droit. À Rome, le principe de l'universalité du citoyen romain, défini en termes juridiques et politiques, a exclu de fait une partie importante de ses citoyens de la pratique concrète de la citoyenneté. Quand la dimension des territoires et des populations contrôlés par le pouvoir de Rome s'accroît, il impose un nouveau type de relations entre les individus, ignoré dans les cités grecques, c'est-à-dire il change le mode de relations entre les hommes en tenant compte du changement du volume de la société. On passe des cités, parsemées ici et là, formées de corps politiques dont tous les membres sont en relation directe, à un empire immense. La conception du politique se transforme. Les échanges concrets entre les personnes sont remplacés, grâce à l'imposition du droit, par des relations abstraites entre sujets de droits. Et c'est l'abstraction du droit qui a une dimension universelle. La nature juridique du statut de citoyen permettait, par définition, d'inclure progressivement les éléments étrangers.

Les cadres civiques, classes, centuries, tribus n'étaient pas des groupes réels, mais des catégories administratives. Les groupes concrets intermédiaires, sur lesquels Aristote avait fondé la cité, ont cessé d'exister. Les « hommes », c'est-à-dire les citoyens, apparaissent. Le *civis romanus* disposait des droits civils ou personnels : le *jus connubii*, le *jus commercii*. « Pour ceux qui ont entre eux communauté de loi, il y a communauté de droit. Ceux pour qui ces choses (loi et droit) sont communes doivent être considérés comme appartenant à la même cité. » (p. 60). Nous ne pouvons quand même ignorer l'opposition entre le fait que la *polis* aristotélicienne était l'expression directe d'une réalité sociale, tandis que les politiques et les penseurs de Rome définissaient la société politique par le droit (régler les relations entre des sujets de droit).

C'est vrai que le principe de la citoyenneté était universel, mais en pratique, il resta aristocratique, voire oligarchique. L'aristocratie romaine était ouverte dans son principe, mais dans les faits, non. Malgré ces pratiques oligarchiques, les Romains, en définissant le citoyen en termes juridiques, fondaient l'idée de l'ouverture potentielle de la citoyenneté à tous les hommes et sa vocation universelle. L'*édit de Caracalla* en 212 donna la citoyenneté à la grande majorité des hommes libres de l'Empire, tandis que la vocation universelle a été surtout portée par le message universaliste de la chrétienté, issu de l'Empire romain.

L'exemple de Rome illustre la tension inévitable entre l'universalité d'un principe d'inclusion juridico-politique et les manières dont il est effectivement appliqué. Le pouvoir a toujours été exercé par quelques-uns et les populations de l'Empire, malgré la romanisation, sont restées hétérogènes et inégales. L'universel reste un principe et non une réalité concrète.

Le système des exclusions dans la société médiévale

Le XIIe siècle c'est l'époque du grand mouvement d'urbanisation et de développement des villes. Une nouvelle logique s'impose, celle de l'économie monétaire et marchande de la ville, qui affaiblit progressivement l'organisation militaire et terrienne de la société féodale et appauvrit beaucoup plus le menu peuple. En même temps le nouveau pouvoir administratif et centralisé commença à se structurer : on passait d'une société fragmentaire à une société unifiée par les premières institutions urbaines et étatiques.

Au XIIIe siècle, on redécouvre le droit romain et on élabore l'idée du contrat social. La société qui se met en place en ce siècle est qualifiée par Lévi-Strauss d'« anthropoémique »⁴. Le mode de pensée de la société féodale a identifié pendant longtemps le bien avec l'unité et le mal avec la diversité. A l'image de la Trinité, la société elle-même est à la fois une et trois. Mais dans sa représentation d'elle-même, elle reste profondément unifiée malgré les différences de statut entre les prêtres, les guerriers et les paysans.

Les valeurs et les comportements sont jugés en tenant compte de l'appartenance à la religion chrétienne. L'Eglise, dont le pouvoir avait été affirmé par la révolution grégorienne, était autorisée à intervenir dans tous les domaines de la vie et de la pensée. Il s'agit de toutes sortes de persécutions : contre les musulmans, les juifs, les lépreux.

La doctrine de l'église connotait positivement la couleur blanche tandis que le noir était mal vu, celui-ci descendant de Cham. C'est pourquoi le noir devint le symbole des ténèbres, donc du mal. L'antijudaïsme païen, le lien établi entre les noirs et l'esclavage avaient existé avant l'instauration de la société chrétienne. Mais c'est au Moyen-âge que la noirceur du diable et celle de la mort sont désormais associées et que l'homme dont la peau est noire est, dans les bestiaires, situé entre l'homme et l'animal. C'est maintenant qu'apparaît l'image du juif physiquement reconnaissable : comme le diable, le juif a des cornes.

L'attitude différentialiste s'inscrit dans les rapports de pouvoir et ne peut être comprise en dehors de ces relations objectives. Au XIIIe siècle, on a créé donc un système d'exclusions internes fondé sur un mode de pensée différentialiste même au nom d'une religion d'amour, qui comportait une dimension universelle. « Le polythéisme grec s'est révélé moins brutal que le message de Vérité porté par le monothéisme. », remarque D. Schnapper.

⁴Pour Lévi-Strauss, le mode anthropoémique de traitement des anormaux par une société consiste à les vomir, c'est-à-dire à les rejeter dans des espaces protégés, des hôpitaux, des asiles, des prisons.

« qualifiant nos sociétés d'anthropoémiques(3), par opposition aux sociétés supposées primitives que nous décrivons comme anthropophagiques, il montre comment la passion du rejet de l'autre (barbare, sauvage, cannibale...) nourrit une multitude de conduites, par exemple celles que nous adoptons vis-à-vis du criminel que nous expulsons ou confignons en tant que déchet social, alors que d'autres sociétés seront, au contraire, portées à le réinclure au moyen d'épreuves expiatoires et de rites de réadoption. » in « Combat en ligne », Alain Brossat, *Imunité, culture et politique*, <http://www.combatenligne.fr/article/?id=509>

La citoyenneté moderne ne prolonge pas tout simplement les idées du passé. La modernité a introduit une rupture dans la conception et la pratique politique. Ses pratiques prennent des formes concrètes différentes dans les différents pays d'aujourd'hui, mais il existe quand-même des traits communs à toutes les sociétés fondées sur le principe de la citoyenneté.

La découverte du Nouveau Monde et le Differentialisme

La découverte du Nouveau Monde (fin du XVe siècle) avait marqué une rupture dans la manière de penser l'Autre et de se penser. Par le fait qu'elle avait imposé aux Européens d'objectiver leur propre société, elle a été considérée comme la première étape de la sociologie. À partir du moment où le monde connu s'élargit, la société européenne devient une parmi d'autres. Montaigne (1533-1592) constate la variété des mœurs et des valeurs et que chaque culture élabore son propre système de valeurs en sorte qu'aucun jugement ne peut être formulé sur elle : « il ne peut être porté qu'à partir d'une culture particulière ». Chacun juge « barbare » ou « sauvage » ce qui n'est pas de sa culture. Le barbare c'est l'autre. Or, le voyage, considère l'auteur, est la meilleure école pour former des esprits justes. Les seules personnes qui sont condamnables, ce ne sont pas les barbares, mais « ceux qui jugent que les autres sont barbares ».

D'ailleurs, la pensée relativiste de plus tard, issue des Grandes Découvertes, puis du romantisme, va affirmer que toutes les cultures ont non seulement leur logique propre mais une valeur égale.

Montesquieu et les Lumières

Montesquieu⁵ (XVIIIe siècle) c'est, comme la plupart des auteurs considèrent, le premier des sociologues. On le voit comme ayant fait partie du courant universaliste de la sociologie. Il pense reconnaître l'Autre dans sa spécificité d'individu historique particulier, tout en gardant l'horizon d'universalité des relations entre les hommes. Il fonde le point de vue intellectuel de la sociologie et contribue à élaborer « la pensée de la reconnaissance »⁶

La notion « l'esprit général des nations » résume l'ensemble des caractéristiques qui singularisent chacune d'elles. C'est ce projet qui qualifie Montesquieu de premier des sociologues. Il inscrit ce projet relativiste, donc sociologique, à l'intérieur d'une conception universelle de l'homme. Il croit que si toute nation se caractérise par un « esprit général singulier », il n'en existe pas moins des valeurs qui sont celles de tous les hommes.

Montesquieu, comme d'ailleurs Rousseau⁷, pense en un seul tout le particularisme des cultures ou des traditions nationales et la référence à l'homme comme être raisonnable et moral, hanté par une référence à l'universel. Il soutient que le principe d'universalité existe dans les relations entre les hommes en dépit de la variété de leurs manières de vivre et de

⁵ Charles de Secondat, baron de Montesquieu, 1689-1755

⁶ C'est un apport de D. Schnapper

⁷ J.J. Rousseau, 1712-1778

penser et du fait d'appartenir à des nations particulières. Les hommes peuvent et veulent s'arracher, au moins partiellement, aux conditions qui leur sont imposées par leur naissance, du point de vue biologique et social. On leur reconnaît ainsi leur liberté.

Les hommes des Lumières (entre 1715 et 1789), ceux qui ont soutenu la connaissance rationnelle, par opposition à l'obscurantisme, ont hérité l'inspiration de Montesquieu. Pour eux, la foi dans le déterminisme et l'attitude scientifique étaient étroitement liées à une conviction morale, l'unité essentielle de l'espèce humaine et l'égalité de tous les hommes.

Mais les Illuministes ont négligé la partie éthique. Cela a mené au *scientisme*, une conception selon laquelle les comportements humains sont le produit d'un déterminisme intégral. L'éthique est alors soumise à la science. En sociologie, cela a pris la forme de la *théorie raciste*.⁸

Au XIXe siècle, la pensée raciste garde l'idée de déterminisme inclus dans le projet de connaissance rationnelle et évacue celle de l'unité de l'humanité et de l'égalité de tous les êtres humains. La science perd sa dimension humaniste et donc trahit l'idéal des Lumières. C'est contre cette conception que s'affirmera le point de vue de la sociologie.

On ne peut s'abstenir à ne pas remarquer quelques apories des universalismes présentés ci-dessus. Les expériences du passé sont loin d'appliquer les principes invoqués aux réalités historiques. Rome, qui a inventé l'idée du citoyen, l'a appliquée à un groupe restreint de la vie publique. L'étrangeté du Nouveau Monde a mis dans l'embarras les chrétiens qui s'interrogèrent sur l'universalité du message du Christ ; c'est ainsi qu'ils inventèrent les « statuts de pureté de sang » pour différencier les chrétiens, pourtant tous créés à l'image de Dieu. Plus les sociétés ont d'ambition universelle, plus elles sont susceptibles de trahir les valeurs qu'elles proclament.

L'universalisme moderne et la sociologie

La Révolution en France ou aux Etats-Unis, au XVIIIe siècle, a marqué l'entrée dans un nouveau monde. Pour les Etats-Unis elle fut le moment de la création de la démocratie représentative, tandis que pour la France, elle a marqué la naissance de la modernité politique, c'est-à-dire l'élaboration d'une société dans laquelle la citoyenneté constitue le fondement de la légitimité politique.

⁸ Robert K. Merton, dans sa théorie de la prédiction créatrice écrivait: « Quand les hommes définissent des situations comme réelles, elles sont réelles dans leurs conséquences ». En d'autres termes, la manière dont les individus perçoivent une situation sociale a des incidences sur celle-ci : en attribuant des défauts à telle ou telle catégorie sociale, on amène les membres de cette catégorie à se conduire conformément à cette représentation. On entre ainsi dans le cercle vicieux des préjugés et de toutes les formes de racisme.

La modernité politique a connu une nouvelle conception de l'altérité. Elle suppose l'égalité affirmée entre tous les hommes et se base sur la double dimension d'universalité du monde moderne, celle du projet politique et celle de l'application de la science à la production.

On a affirmé que l'universalisme moderne est l'héritage des Lumières parce qu'il est fondé sur l'idée que tout homme a la même faculté d'être citoyen et de participer à la vie économique. Les sociétés modernes comportent deux dimensions d'universalité.

Premièrement, elles fondent la légitimité de l'ordre politique sur la citoyenneté, ouverte dans son principe à tous les individus par-delà leurs attachements ethnico-religieux et leurs différences sociales ou biologiques et invoquent ainsi un principe d'inclusion au nom des valeurs universelles. Donc les sociétés modernes adoptent une conception universelle des droits de l'homme qui ne se réduisent pas à ceux de l'individu en tant que membre d'une nation particulière.

Deuxièmement, elles appliquent les règles de l'esprit scientifique à l'organisation de la production, et donc participent de l'universalité virtuelle de la raison, parce que la science et la technique ignorent les frontières de races et de peuples. Tous les hommes ont l'aptitude ou la capacité nécessaires pour participer à la société moderne dans sa double dimension démocratique et productiviste.

L'ordre politique est fondé sur le principe à vocation universelle de la citoyenneté. Celui-ci sépare le politique du religieux et de l'ethnique et impose une réinterprétation des appartenances ou des identités préexistantes, de toutes les relations entre individus appartenant à des collectivités nationales. Grâce à ce principe on a pu distinguer les *relations internationales*, qui s'établissent entre collectivités historiques organisées en nations-unités politiques, donc dotées d'un Etat, des *relations interethniques*, qui se maintiennent entre des collectivités historiques réunies par une organisation étatique, ou, au contraire, dispersées entre des nations politiques différentes. On a adopté aussi le concept de *collectivité historique* pour désigner ce qu'on nomme habituellement groupe ethnique ou racial. Mais ce concept dépasse la distinction sociale entre « peuple » et « groupe religieux », qui a séparé l'idée nationale de l'idée religieuse.

En France, la Révolution faisait que dans le nouvel ordre politique la légitimité passe du Roi vers l'individu et ses droits, en affirmant la prééminence de la « nation », c'est-à-dire de l'ensemble des individus. Les citoyens, constitués en « nation », cessaient d'être des individus concrets, caractérisés par leurs origines historiques, leurs croyances et leurs pratiques religieuses, leurs appartenances sociales. Ils devenaient des citoyens égaux. Le nouveau principe de légitimité affirmait l'égalité civile, juridique et politique d'individus divers et inégaux.

La Révolution, c'est toujours l'époque où la séparation du public et du privé est devenue un principe fondateur de l'ordre social. Même si on avait affirmé que tous les membres de la société avaient vocation à accéder à la citoyenneté, en réalité c'était seulement certains qui avaient pu l'obtenir, ceux « actifs ».

Cette nouvelle légitimité impliquait la séparation de l'Eglise et du pouvoir politique, car, d'après Locke, c'était seulement la neutralité religieuse de l'Etat qui lui apparaissait « comme le moyen d'organiser la tolérance à l'égard de toutes les religions et d'éviter que les hommes se massacrent au nom de leurs croyances et de leur affiliation à une église ». De plus, les révolutionnaires de ces sociétés puissamment religieuses voyaient dans la Raison le moyen d'unir les hommes que la religion divisait.

À la différence des romantiques français, les romantiques allemands ont substitué l'irrationnel à l'ambition de rationalité, le subconscient à la conscience claire, la communauté organique à l'individualisme. Ils voulaient être plus proches de la nature et de la vie, ainsi que de la vérité scientifique et historique. Au catholicisme romain, au libéralisme rationaliste et à l'individualisme anglo-saxon d'inspiration calviniste, ils ont opposé l'*Aufklärung*, ou les Lumières allemandes, un catholicisme sécularisé. Le peuple allemand se voyait avoir pour mission de retrouver l'unité perdue du spirituel et du temporel, qu'avait connue le Moyen-âge et de régénérer les peuples.

La critique moderne

À la fin du XIXe siècle, toute une série d'événements scientifiques (la biologie darwinienne, la philosophie bergsonienne, l'histoire à la Taine ou à la Treitschke, la psychologie sociale de Le Bon) qui s'ingénient de montrer les limites de la raison, la force des héritages et la prégnance de l'inconscient sur les comportements humains, soutient la critique contre l'idée d'égalité des hommes et contre un projet politique fondé sur la raison. Cela va faciliter la naissance des sciences sociales qui découvriront l'inconscient individuel et collectif.

Étant donné que leur objet de recherche sont les liens sociaux, les sociologues ont pu involontairement contribuer à la critique d'inspiration contre-révolutionnaire, quels qu'aient pu être, par ailleurs, leurs choix politiques personnels. La pensée sociologique a critiqué le plus souvent implicitement, le caractère utopique de la citoyenneté et un exemple en ce sens sont les travaux de Louis Dumont sur l'idéologie moderne. D'après lui, notre société nourrit un idéal égalitaire qui est à la fois exceptionnel et artificiel – même si on le juge moralement supérieur.

La société moderne refoule le sentiment de la hiérarchie, qui reste « l'impensé » de notre conception de l'ordre social. Or, « un certain consensus sur les valeurs, une certaine hiérarchie des idées, des choses et des gens est indispensable à la vie sociale ».⁹ En proclamant l'égalité formelle des individus, la citoyenneté nie « les exigences plus ou moins nécessaires de la vie sociale », elle « s'oppose aux tendances générales des sociétés »¹⁰. C'est la raison pour laquelle s'est développé le racisme.

Par son point de vue intellectuel propre, historique et relativiste, la sociologie actuelle nous aide à comprendre les comportements humains analysés à partir de la situation sociale. Se déclarant contre l'interprétation de ces comportements en termes d'hérédité ou de race et

⁹ Louis Dumont, *Homo Hierarchicus* (1966), Paris, Gallimard, "Tel", 1980, p.34

¹⁰ idem

contre l'idée de la psychologie éternelle, la pensée sociologique remet en question l'idée même de la permanence des groupes et de leurs caractéristiques, qu'ils soient définis en termes biologiques, psychologiques ou culturels. Même si, de fait, les premiers sociologues ont adopté l'idée, alors dominante, que l'humanité était divisée en races, le point de vue scientifique propre à la sociologie consiste à analyser ce qu'elles doivent à leurs conditions historiques, sociales et politiques d'apparition et de manifestation. La sociologie ne fait que substituer aux modes de pensée essentialistes l'analyse des caractéristiques et des comportements des hommes à partir des conditions de leur vie en société.

L'État-nation et la « nouvelle citoyenneté »

Dans les débats scientifiques et théoriques, une idée préoccupe aujourd'hui les chercheurs : les limites nationales et politiques de la citoyenneté. Les sociétés fondées sur la citoyenneté ont été des sociétés nationales. Elles ont essayé de conjuguer la vocation universelle de la citoyenneté et la finitude des sociétés nationales, effort contesté aujourd'hui.

Le débat concerne des problèmes politiques concrets. Comme le droit de la nationalité doit évoluer, l'important c'est comment le faire évoluer, comment le modifier. A vrai dire, il a été modifié dans la plupart des pays européens et, avec les droits politiques des étrangers, pose de sérieux problèmes sur le sens de la citoyenneté et de la nation, sur leur évolution et sur la philosophie sociale qui fonde cette évolution.

Au XIXe siècle, la « nationalisation » croissante des sociétés et le nationalisme ont élevé une distinction juridique entre les nationaux qui avaient le droit de citoyens (c'est-à-dire de voter et d'être élus) et les étrangers qui n'en disposaient pas. Par conséquent, nationalité et citoyenneté tendaient à se confondre à mesure que les nationaux ne disposant pas des droits de la citoyenneté étaient de moins en moins nombreux et les catégories de citoyens passifs étaient incluses progressivement dans le corps politique.

La plupart des chercheurs considèrent que cette évolution est à la base de l'affaiblissement objectif des États-nations et du lien juridique et identitaire entre les individus et leur nation. Si l'on a déjà créé des entités politiques qui dépassent le cadre national, comme la Communauté européenne, alors le fait de ne pas accorder les droits de la citoyenneté aux non-nationaux paraît déjà illégitime pour ces chercheurs. De plus en plus apparaît comme nécessaire l'élaboration d'un droit nouveau. Une nouvelle conception de la citoyenneté doit se construire au niveau européen, parce que l'État démocratique, se fondant sur le principe d'inclusion des nationaux –citoyens et d'exclusion des non-nationaux des pratiques de la citoyenneté politique, devient un frein. Il assure aux premiers une égale participation à la vie politique par la citoyenneté et exclut les seconds des droits directement liés à la citoyenneté. « Dans la nouvelle réalité historique de l'Union, la citoyenneté moderne représente une ouverture potentielle liée à son caractère abstrait. Mais tant qu'elle sera fondée sur la nationalité, elle sera insuffisante. » La « nouvelle » citoyenneté devra être fondée sur les droits de la personne et non plus sur le lien avec une collectivité nationale.

En guise de conclusion

En plein processus de globalisation, le monde, les sociétés « se rassemblent ». Chacun de nous, moi, ou toi, ou l'autre, devenons les acteurs de notre propre existence, des sujets. Ce qui nous caractérise en tant que sujets ce sont les deux principes fondamentaux : l'adhésion à la pensée rationnelle et le respect des droits individuels universels, peu importe la couleur de la peau, l'origine, le sexe ou la religion de l'Autre. Il convient quand même de souligner que suite à l'installation du paradigme culturel, chacun des sujets met au premier plan la revendication des droits culturels.

Bibliographie

Corcuff, Philippe, Les nouvelles sociologies, 3e édition, Armand Colin, 2011

Schnapper, Dominique, *La France de l'intégration. Sociologie de la nation en 1990*, Bibliothèque des sciences humaines, 1991

Schnapper, Dominique, *La communauté des citoyens. Sur l'idée moderne de nation*, « NRF Essais », 1994

Schnapper, Dominique, *La relation à l'Autre. Au cœur de la pensée sociologique*, « NRF Essais », 1998

Touraine, Alain, *Un nouveau paradigme. Pour comprendre le monde d'aujourd'hui* 2005

SOCIAL MARGINALITY IN ROMANIAN COUNTRIES IN THE MIDDLES AGES AND EARLY MODERN AGE

Sorin Bulboacă, Assist. Prof., PhD, "Vasile Goldiș" West University of Arad

Abstract: The study aims to explain some lesser known aspects of medieval and early modern Romanian society regarding the begging, kidnapping girls, prostitution, social marginality, based on investigation of springs, medieval documents. A negative phenomenon in the Romanian Countries in the Middle Ages is that of prostitution, as recorded by foreign travelers who are passing through Transylvania, Moldavia and Wallachia. They were a "social evil" that could not be eradicated, despite the prohibitions imposed by the Church.

In the Middle Ages, in the Romanian, clandestine prostitution was a phenomenon beyond the law. Prostitutes (Romanian, Gypsy, and women from other Balkan peoples) - unmarried girls (who lost their virginity as a result of abuse, sometimes at an early age), separated or widowed women, persons practicing certain professions doing their "job" in cities especially in the pubs and in salong the roads crossed by armies, the Turkish rayas Bender Hotin, Braila, Giurgiu. In larger municipalities define spaces moral corruption, seedy streets, dangerous places, shelters, churches sometimes abandoned baths, bridges, pubs etc. In the absence of statistical nature documentaries is impossible to estimate the number of widows who practiced prostitution.

Moreover, any sexual relationship outside of marriage is considered a grave sin and a crime punishable by both ecclesiastical canon and by a civil penalty, be it the tribute, beating or imprisonment. Church tries to circumscribe the small family sexuality, avoid infanticide (abortion), bastards, prostitution. Traditional Romanian community repudiated and forbidden sexual relations repressed the min various ways. Come into the world without you, bastards ("flower children") are sometimes rejected by both parents.

Decrees ecclesiastical council of Buda (1279) expressly forbade the practice of cohabitation throughout the Kingdom of Hungary, including Transylvania. Catholic priests were forbidden to officiate marriages in secret wedding ceremony will take place onl yin the church. In Transylvania, the Catholic Church, but in the sixteenth and seventeenth centuries and Calvin Church burned witches. Also, sodomy (homosexuality) was punishable by death by burning at the stake, in Fagaras Statutes (1508). Kidnapping girls still usually in the eighteenth century Transylvanian Romanian villages, so that in 1653, Transylvania Approved Constitutions provide for severe penalties for young people who abduct their wedding, including the death penalty, if the front or she does not agree or if the parents have not consented.

Key words: *social marginality, church, prostitution, kidnapping girls, witches*

Studiul își propune să explice câteva aspecte mai puțin cunoscute din societatea românească medievală și premodernă, referitoare la cerșetorie, răpirea fetelor, prostituție, marginalitate socială, pe baza investigării izvoarelor, documentelor de epocă. Fără a ne propune o abordare exhaustivă a unei problematici atât de complexe, vom jalona un tablou sintetic al marginalității sociale în Țările Române în veacurile XVI – XVII.

În Europa, în Evul Mediu, **practica drogării** era legată de supunerea față de forțe malefice, fiind asimilată cu păcatul și cu viciul. În statele france din Orientul Apropiat sau în ținuturile apropiate Islamului, mestecarea sau fumarea cânepii se practica de către oameni din diverse categorii sociale. Până și în Europa, pulberea de mac, recoltat din Asia, venea în Italia, între 1200-1250 și trecea drept ”mirodenii” sau fiole medicinală. Senzațiile bizare, impresiile psihedelice, deviațiile cerebrale generate de acest consum nu erau descrise și deci nu constituiau subiectul cronicilor medievale ¹.

Vrăjitoria era asimilată, în perioada medievală, cu erezia, iar Inchiziția îi urmărea pe vrăjitori și vrăjitoare, pentru a-i judeca, condamna și arde pe rug, deoarece închinându-se diavolului și semnând un pact cu el sau ținând în slujba lor demoni închiși în oglinzi, inele ori fiole, ei întorceau spatele adevăratei credințe. Creștinilor prinși de Inchiziție că practica vrăjitoria, li se acordau 8 zile pentru a renunța la Satan, a abandona practicile magice și a arde cărțile de vrăjitorie. În veacurile XIII-XVI, în Europa medievală, zeci de mii de persoane (mai ales femei în vârstă) au fost arse pe rug, acuzate de magie, ocultism, vrăjitorie ².

Confundarea progresivă a ereziei cu vrăjitoria permite ca vinovații să fie urmăriți fără deosebire, de către tribunalele bisericești sau de către cele laice. Erau condamnate sever de Inchiziție următoarele practici ale vrăjitorilor: folosirea magiei pentru căutarea de comori sau găsirea unor obiecte pierdute, utilizarea magiei în scopul de a vătăma sănătatea sau bunurile cuiva, folosirea magiei în scopul de a provoca moartea cuiva, dezgroparea unor morți (în vederea unor operațiuni magice), ajutorul cerut duhurilor rele, înlesnirea unei iubiri vinovate (nelegiuite) prin intermediul ocultismului ³. Lupta împotriva vrăjitoriei a cuprins simultan țări catolice și state protestante, în veacul al XVI-lea, în Europa ⁴. Acuzațiile de vrăjitorie vizau

¹ Robert Fossier, *Oamenii Evului Mediu*, Editura Artemis, București, 2011, p. 24-25.

² Jean Delumeau, *Frica în Occident (secolele XIV-XVIII). O cetate asediată*, vol. II, Editura Meridiane, București, 1986, p. 266-269.

³ *Ibidem*, p. 281.

⁴ *Ibidem*, p. 285-287.

mai ales femeile bătrâne, iar multe dintre ele erau văduve. Erau acuzate că îmbolnăvesc sauucid, că dezlănțuie furtuni și fac farmece asupra oamenilor⁵.

Marginalii în Țara Românească și Moldova în Evul Mediu

Excluderea socială funcționa implacabil în cazul sinucigașilor, una dintre puținele situații în care Biserica intervenea cu intransigență, prin preoții satelor, în problemele legate de marginalizare și excludere⁶. În Țările Române funcționa și marginalizarea generată de practicarea meseriilor ilicite⁷: călău, prostituată, cioclu, ”artist” etc. Românii se fereau să devină călăi, această ocupație fiind apanajul ȝiganilor sau al tătarilor, ambele categorii având un statut social inferior iar pravilele menționează explicit marginalizarea ”artiștilor”⁸.

În Evul Mediu, în Țara Românească și Moldova, răpirea unei fete era pedepsită cu moartea, dacă nu intervenea o răscumpărare cu bani a vinei. Pedepsa pentru răpire se aplica și atunci când victima era o femeie măritată sau o văduvă, percepându-se până la 60 de zloți. Căsătoria răpitorului cu fata răpită nu excludea plata amenzii⁹. Gloaba (amenda) pentru răpire de fată se numea *dușegubină* (pierderea sufletului), fiind plătită de către toate stările sociale¹⁰. Mitropolitul Țării Românești, Antim Ivireanul, le cerea preoților ca, în cazurile de răpire, pe răpitori ”să nu –i cununați, nici la biserică să-i primiți și să aibă voie protopopul să- globească pre fată cu bani 200, iară pre fecior cu bani 400”¹¹.

Un fenomen negativ în Țările Române în evul mediu este cel al **practicării prostituției**, fapt remarcat de călătorii străini, aflați în trecere prin Transilvania, Moldova și Muntenia. ”Curvia” însemna în limba românească veche și ”prostituție” dar și ”practicarea unor relații sexuale extraconjugale”¹². Văduvele erau privite ca niște virtuale destrăbălate. Nu putem cuantifica amploarea fenomenului prostituției dar Dan Horia Mazilu susține că numărul femeilor ravuri ușoare, al prostituatelor chiar, era la noi însemnat. Ele reprezentau un „rău

⁵*Ibidem*, p. 289-290.

⁶ Bogdan Alexandru Halic, *Civilizația tradițională românească în secolele XIV-XVI*, în ****Istoria Românilor* (tratat), vol. IV, ediția a II-a revăzută și adăugită, coord. acad. Ștefan Ștefănescu, acad. Camil Mureșanu, acad. Ioan Aurel Pop, Editura Enciclopedică, București, 2012, p. 751.

⁷*Ibidem*, p. 752.

⁸ Dan Horia Mazilu, *Lege și fărădelege în lumea românească veche*, Editura Polirom, Iași, 2006, p. 52.

⁹ Camil Mureșanu, Ioan Aurel Pop, Tudor Teoteoi, *Organizarea judecătorească*, în ****Istoria Românilor*, vol. IV, ediția II-a, revăzută și adăugită, Editura Enciclopedică, București, 2012, p. 232.

¹⁰*Ibidem*, p. 233.

¹¹ Apud Dan Horia Mazilu, *Văduvele sau despre o istorie la feminin*, Editura Polirom, Iași, 2008p. 315.

¹²*Ibidem*, p. 305.

social” ce nu putea fi eradicat, în pofida interdicțiilor impuse de Biserică. Numărul nevoiașelor (”marginale”, trăind la periferia societății) care înfruntau riscuri mari (bătaia, mutilarea, privarea de libertatea, contactarea unor boli venerice, conflictele cu forțele de ordine și oprobiul rezervat de lumea onorabilă unor ființe plasate la marginea societății) și încercau să facă rost de bani prin vânzarea trupului sporea permanent¹³.

Domnul Moldovei, Vasile Lupu (1634-1653), a impus măsuri dure de pedepsire a prostituatelor din Moldova, la care este martor Paul de Alep: ”...obosise tăindu-le nasul, făcând cunoscut în mod public [crimele lor] și înneecându-le cu miile, [totuși] a rămas neputincios”¹⁴. De asemenea, *Pravila lui Vasile Lupu* îl condamnă la temniță, pe o durată limitată, pe preotul seducător de văduve.

Călătorul englez, Robert Bargrave, educat într-un mediu puritan, constata, la 7 octombrie 1652, în Moldova, ”...libertatea extraordinară pe care o au femeile în toată țara, atât cele căsătorite, cât și cele necăsătorite, căci ne-au îngăduit să dormim în aceeași odaie cu ele și aproape de paturile lor...”¹⁵. Același Robert Bargrave remarcă, la 9 octombrie 1652, libertinajul femeilor într-un sat din apropierea Bârladului și care probabil practicau prostituția¹⁶. Evlia Celebi remarcă la Iași, în capitala Moldovei, în timpul domniei lui Ștefăniță Lupu(1659-1661), existența caselor de toleranță, pentru practicarea prostituției¹⁷, precum și comportamentul imoral al femeilor stricate din Iași, care stau în cârciumi¹⁸.

În Evul Mediu, în Țările Române, prostituția a fost un *fenomen clandestin*, dincolo de lege. Prostituatele (românce, țigănci, evreice, dar și femei din alte popoare balcanice) – fete nemăritate (care și-au pierdut fecioria în urma unor abuzuri, uneori la vârste fragede), femei despărțite sau văduve, persoane ce practicau anumite profesii (slujnice prin hanuri,

¹³*Ibidem*, p. 306-307.

¹⁴ Mărturia lui Paul de Alep, în ****Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, , Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976, p. 56.

¹⁵*Ibidem*, vol. V, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1975, p. 487.

¹⁶*Ibidem*.: ”...Ne-am dus la Bârlad prin păduri încântătoare, dar rele pentru căruțe; am prânzit într-un sat sărac într-o casă plină de femei care erau aproape goale, și care în loc de îmbrăcăminte nu aveau decât o sobă pentru a se încălzi...”.

¹⁷*Ibidem*, vol. VI, p. 484.

¹⁸*Ibidem*, vol. VI, p. 485: ”...Femeile ușoare din acest oraș, zise gazde, stau în cârciumi. Ele poartă un fel de rochii pestrice din atlas, din stofă de mătase și de catifea și se încălță cu papuci cu tocuri înalteși împodobite cu cuie cu capete mari și aurite. Ele stau cu capul golși cu părul negru despletit. Oferind celor care le ies în cale frumusețea lor și plăcerile trupesti, ele plătesc, ca dare, beifului Moldovei, șase pungi pe an... În felul acesta, și după îmbrăcăminte se cunoaște dacă o femeie este sau nu de moravuri ușoare...”.

cârciumărese) își făceau „meseria” în orașe mai ales, în cârciumi și hanuri, de-a lungul drumurilor străbătute de oști, în raialele turcești Tighina, Hotin, Brăila, Giurgiu.

Cârciumile și hanurile erau locurile cele mai propice în evul mediu pentru racolarea clienților dar și spații ale desfrâului căutate de prostituate. În localitățile mari se definesc spațiile corupției morale, ulițele rău famate, locurile periculoase, adăposturile, uneori chiar bisericile părăsite, băile, podurile, cârciumile, etc. În absența unor informații documentare cu caracter statistic este imposibilă estimarea numărului văduvelor care practicau prostituția¹⁹. Invocarea sărăciei drept motiv al peacțării prostituției de către o văduvă (sau dacă a comis un adulter dovedit) atenua, dar nu anula culpa. Legea îi dădea voie judecătorului să admită acest motiv (în urma unei cercetări riguroase a situației văduvei), putând să îndulcească sau să agraveze pedeapsa²⁰. Gloabele pe care slujbașii domniei sau ai marelui vornic, globașii și globnicii, le adunau de la destrăbălați și destrăbălate, competând veniturile vistieriei, sunt prevăzute în legislația scrisă a Țărilor Române din veacul al XVII-lea²¹.

Unele văduve (datorită sărăciei) erau implicate în practicarea așa-numitei *prostituții ocazionale*, prilejuită de folosirea fetelor de către mame sau tați în schimbul unor câștiguri bănești. Văduvele, în Țările Române, în Evul Mediu, conform dreptului canonic ortodox, nu aveau voie să se recăsătorească decât după trecerea unui an („anul de jale”) de la moartea soțului, din considerație și respect față de defunct²².

Prostituatele au propagat o serie de boli, mai ales sifilisul și alte boli venerice²³. **Sodomia** (homosexualitatea) era considerată de **Îndreptarea legii** un **păcat de moarte**. Sunt condamnate în evul mediu românesc pedofilia, homosexualitatea, lesbianismul, pedeapsa fiind foarte grea: moartea prin tăierea capului și prin arderea trupurilor. Fiind vorba despre un păcat și un delict în același timp, sodomitul este condamnat mai întâi de judecătorul bisericii care îl afurisește, iar apoi de tribunalele laice care îl condamnă la moarte și îl execută. De altfel, orice relație sexuală în afara căsătoriei este considerată un păcat **grav și un delict** pedepsit atât prin canon bisericesc, cât și printr-o pedeapsă civilă, fie că este vorba de gloabă, de bătaie sau de închisoare. Sunt pedepsite, în Țara Românească și Moldova, în sec. XVII-XVIII, delict sexual ca: amestecarea de sânge, curvia, preacurvia (adulterul), răpirea, stricarea fecioriei etc. Biserica încearcă să circumscrie sexualitatea în cadrul restrâns al familiei, să evite

¹⁹ Dan Horia Mazilu, *op. cit.*, p. 307.

²⁰ *Ibidem*, p. 308.

²¹ *Ibidem*, p. 309.

²² *Ibidem*, p. 174-175.

²³ *Ibidem*, p. 308.

infanticidul (avortul), bastarzii, prostituția²⁴. Misionarul catolic Bartolomeo Bassetti (mort în 1644), aflat în Moldova, remarcă în 1642, larga răspândire a obiceiului răpirii fetelor în vederea căsătoriei²⁵.

Concubinajul era interzis, fiind asimilat curviei, concubinii fiind excomunicați de biserica ortodoxă. La nivelul parohiei, preotul trebuia să vegheze și să predice împotriva practicării unor astfel de relații. Comunitatea românească tradițională a repudiat relațiile sexuale neîngăduite și le-a reprimat în diverse feluri. Femeile de moravuri ușoare erau transmițătoare a diverse boli venrice, în primul rând sifilisul²⁶. În timpul campaniilor militare, violența sexuală era un fenomen obișnuit, iar văduvele se numărau atunci printre cele mai numeroase victime²⁷.

Dincolo de amendă, se practică și **întemnițarea** celor vinovați de delikte sexuale. Tineri și fete, amanți și amante, bărbați și femei ajung în închisorile domnești, unde sunt pedepsiți câteva zile, câteva săptămâni sau câteva luni. Măsura se aplică uneori chiar și după perceperea gloabei, închisoarea fiind considerată ca unica soluție de a-i ține la distanță pe parteneri, mai ales atunci când trăiesc în aceeași parohie iar șansele de a recădea în păcat sunt destul de mari. Veniți pe lume fără a fi doriți, **bastarzii** („copii din flori”) sunt uneori respinși de ambii părinți. Pentru a evita un eventual infanticid, clericii caută cât mai repede o soluție viabilă: rudele, adopția și în fine, Orfanotrofia. Arhiepiscopul catolic Marco Bandini remarcă în Moldova, în anul 1647, că cerșetorii ”primesc pomeni generoase” în cinstea Sfintei Vineri²⁸. Paul de Alep remarcă, la mijlocul veacului al XVII-lea, situația tristă a orfanilor din Țara Românească și Moldova, nevoiți să cerșească pentru a-și asigura traiul zilnic²⁹.

Ofițerul german **Erasmus Heinrich Schneider von Weismantel** (1688-1749), în călătoria sa prin Moldova, în 1710-1714 remarcă, situația grea a oamenilor săraci, care atunci când le moare cineva drag din familie, sunt obligați să apeleze la mila publică, pentru a obține

²⁴ Ovid Sachelarie, Nicolae Stoicescu, *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*, Editura Academiei Române, București, 1988, p. 180, 119-120, 207-208. Vocile gloabă, dușegubină și concubinaj.

²⁵ ****Călători străini despre Țările Române*, vol. VII, p. 54: ”...Văzând că în fiecare zi sunt răpite fete tinere sub cuvântul luării lor în căsătorie...”.

²⁶ Dan Horia Mazilu, *op. cit.*, p. 310-311.

²⁷ *Ibidem*, p. 314.

²⁸ ****Călători străini despre Țările Române*, vol. V, p. 343.

²⁹ *Ibidem*, vol. VI, p. 298: ”...În Moldova și în Țara Românească, orfanii rătăcesc <de colo până colo> cu cărțile lor și răpesc din timpul oamenilor cu milogelile lor...”.

banii necesari pentru înmormântare³⁰. De asemenea, femeile care nășteau copii nelegitimi („din flori”) erau pedepsite³¹. Unii părinți săraci, la începutul veacului al XVIII-lea, care trăiau în sudul Moldovei (în regiunea ocupată de tătari) își dădeau zălog copiii, pentru o vreme, turcilor și tătarilor, pentru a sluji ca robi, în schimbul unor sume de bani, până când părinții îi puteau răscumpăra³². Același ofițer german - Erasmus Heinrich Schneider von Weismantel – observa cădesfrâul și adulterul erau pedepsite în Moldova, prin amenzi bănești³³.

Erau văduve care atrăgeau diferite suspiciuni asupra lor din partea comunității, mai ales legate de practicarea magiei, a vrăjitoriei, ocupându-se cu gihicitul, descântatul, realizarea de farmece malefice. Vrăjitoarele legau și dezlegau, ”faceau” de dragoste, stimulau recolte sau le compromiteau, sporeau fertilitatea femeilor sau dimpotrivă o stârpeau, știau să manevreze ierburi și poțiuni miraculoase, interveneau adesea distructiv în viața cuplurilor, cauzau suferințe și răspândeau boli, stârneau conflicte etc.³⁴.

Marginalii în Transilvania medievală

Decretele conciliului ecleziastic de la Buda (1279) interziceau în mod expres, practica concubinajului în întreg regatul Ungariei, inclusiv în Transilvania.³⁵ Aceleași decrete bisericești de la Buda condamnă și interziceau prostituția. Prostituatelor le era interzis accesul în biserici, în cetăți, Tîrguri sau sate, pe moșiile nobiliare sau eclezistice, Biserica

³⁰*Ibidem*, vol. VIII, p. 355: ”...Când moare la ei un sărac și nu are cu ce să fie înmormântat, atunci ei culcă mortul pe o scândură și o scot pe uliță ca trecătorii să dea ceva pentru îngroparea lui...”.

³¹*Ibidem*, vol. VIII, p. 356: ”...Dacă o fată greșește și este dovedită ca desfrânată, sau chiar are un copil din flori, atunci este tunsă sau trebuie să umble ca femeile cu capul acoperit...”.

³²*Ibidem*, p. 359: ”... Ba chiar părinții, când au nevoie de bani și nu se pot salva altfel își iau copiii și îi amanează turcilor și tătarilor în schimbul a 10-20 sau 30 de taleri, și acești copii trebuie să rămână în robie până când îi pot răscumpăra părinții, iar în caz contrar dacă nu pot să-i răscumpere la sorocul hotărât atunci rămân sclavi sau trebuie să se turcească...”.

³³*Ibidem*, p. 361: ”...Desfrâul și adulterul vădit se pedepsesc și la ei, dar nu cu viața. Dacă o femeie necăsătorită are un copil din flori atunci ea trebuie să dea [dacă stă] la Iași 12 taleri imperiali, iar la țară doar pe jumătate sau încă și mai puțin. Îndată ce plătește acești bani nu mai are a se teme de nici o altă pedeapsă, chiar dacă ar mai avea zece copii din flori unul după altul, ci numai să plătească oricând această sumă. Femeile măritate dovedite de adulter sunt despărțite de bărbat de către vlădică și rămân despărțite după voia acestuia, dar nu sunt supuse la altă pedeapsă decât numai în bani. dar și fetele care sunt ademenite și au fost dovedite în chip vădit sunt închise, dar după plata amenzii sunt iar slobozite...”.

³⁴*Ibidem*, vol. V, p. 321-322.

³⁵ Șerban Turcuș, *Sinodul general de la Buda (1279)*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj – Napoca, 2001, p. 234.

catolică urmărind stârpirea prostituției.³⁶ Sinodul general de la Buda interzice vrăjitoria și farmece, inclusiv ” ...pe cei care din răutate au creat fierturi pentru abort...”.³⁷ Preoților catolici le era interzis să officieze căsătorii în ascuns, ceremoniile nuptiale urmând a avea loc numai în biserică³⁸. În orașele săsești din Transilvania, acuzația de *curvășărie* era exprimată și în cazul adulterului ori al concubinajului. Jignirile publice la adresa persoanelor (mai ales femeilor) cărora li se reproșa un comportament sexual deviant reprezentau, în consens cu prescripțiile vestimentare din epocă, cele mai importante aspecte ale eforturilor pentru impunerea noilor concepte morale protestante în domeniul public și privat³⁹.

În Transilvania, Biserica Catolică, dar, în veacurile XVI și XVII și Biserica Calvină au ars pe rug vrăjitoarele⁴⁰. În anul 1565 au fost arse pe rug 5 vrăjitoare iar în anul 1584 încă 10 vrăjitoare au fost condamnate. În orașul Sighișoara au fost arse pe rug 10 femei, între anii 1670-1700. În veacul al XVII-lea, la Brașov sunt cunoscute arderi pe rug a 12 vrăjitoare. În orașul Sibiu, unde fuseseră organizate Sabate ale vrăjitoarelor pe muntele din apropierea Ocnei Sibiului, au fost înecate și apoi arse pe rug 6 vrăjitoare. Alte procese și execuții ale vrăjitoarelor au avut loc și la Mediaș, Tîrgu Mureș și Sebeș⁴¹.

Reverendul anglican Edmund Chishull (1670-1733), absolvent al prestigioasei Universități Oxford, în călătoria sa prin Transilvania, în mai 1702, remarcă amploarea

³⁶*Ibidem*, p. 234-235: ”... De vreme ce de pe urma vecinătății femeilor decăzute și mai ales a acelor care se prostituează în văzul lumii, care își pun cu nepăsare trupurile la vânzare pentru un preț de nimic sau pentru un dar, li se trage multora cu precădere prilej de a păcătui, <iar> - pentru a se tăcea în privința multor altor primejdii duhovnicești și lumești care s-au petrecut de obicei în urma vecinătății de osândit a acestora - , credința creștină și cinstea multor oameni de treabă este ponegrită peste măsură hotărâm: ca nici o față bisericească, seculară, obște, colegiu sau convent să nu îngăduie ca astfel de ființe nerușinate și respingătoare să locuiască în vreo cetate, târg, sau sat, în casele sau pe moșiile lor; nici să nu îndrăznească, în vreun fel anume sau prin înșelăciune, să cedeze, așeze, vândă sau dăruiască acestora sau altora, în numele lor sau în locul lor, sau <altora> cărora le-a mers vestea de codoșie, ocrotire, negustorie, conviețuire sau adăpostire a unor astfel de femei, casele însele sau moșia sa...”.

³⁷*Ibidem*, p. 252.

³⁸*Ibidem*, p. 267-268.

³⁹ Robert Born, *Coexistența etniilor și a confesiunilor din Transilvania, reprezentată în cărțile de costume și în vedutele urbane din secolul al XVII-lea până în secolul al XIX-lea*, în Joachim Bahlche, Konrad Gundisch (editori), *Toleranță, coexistență, antagonism. Percepții ale diversității religioase în Transilvania, între Reformă și Iluminism*, Editura Mega, Cluj – Napoca, 2013, p. 188.

⁴⁰ Dan Horia Mazilu, *Văduvele sau despre o istorie la feminin*, p. 322.

⁴¹ Ovidiu Drimba, *Istoria culturii și civilizației*, IV, Editura Științifică, București, 1995, p. 386.

fenomenului vrăjitoriei în Transilvania și părțile mărginașe ale Ungariei, ”...unde populația ajunge să fie încredințată ...că este bântuită de vrăjitorie...”⁴²

În **Descrierea Transilvaniei (1583)**, iezuitul Antonio Possevino remarca faptul că o serie de preoți catolici din scaunele secuiești trăiau în concubinaj, neglijând regula castității și celibatului iar unii preoți erau și alcoolici⁴³. În suburbiile Clujului, la mijlocul veacului al XVII-lea, pastorul luteran Conrad Iacob Hildebrandt a văzut numeroși vagabonzi, izgoniți din alte părți⁴⁴. Același pastor german remarcă fenomenele sociale negative desfășurate în închisorile din Transilvania, în speță cea din Alba Iulia⁴⁵.

Umanistul Anton Verancsics (1501-1573), ajuns spre sfârșitul vieții arhiepiscop catolic de Strigoniu și vicerege al Ungariei habsburgice (septembrie 1569), remarca amploarea fenomenului răpirii miresei în societatea românească transilvăneană, în pofida reglementărilor bisericești și a legislației civile a Principatului⁴⁶. Răpirea fetelor continuă să fie obicei și în veacul al XVII-lea în satele românești din Ardeal, astfel că, în anul 1653, Constituțiile Aprobate ale Transilvaniei prevăd pedepse severe pentru tinerii care își răpesc mireasa, inclusiv pedeapsa cu moartea, în cazul în care fata sau femeia nu a fost de acord sau

⁴² *****Călători străini despre Țările Române*, vol. VIII, volum îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983, p. 216: ”...Căci femeile de toate vârstele sunt executate în fiecare an pentru această crimă, și de obicei în temeiul unor mărturii că ar fi amenințat să facă vreun rău vecinilor lor, copiilor acestora, bunurilor, vitelor și celorlalte lucruri ale lor, puse în legătură cu unele întâmplări corespunzătoare ce par să se fi produs după aceea...”.

⁴³*Ibidem*, vol. II, p. 568: ”...Dintre acești preoți numai patru trăiesc fără femei. Ceilalți s-au însurat, sau înainte de a se face preoți...sau după hirotonisire, când nu era nimeni care să se ducă în căutarea celei de a suta oaie rătăcită, s-au căsătorit (dacă se poate numi căsătorie) cu acele concubine. Toți aceștia dedați beției pe care au deprins-o bând bere, băutura obișnuită în acele locuri, sunt cei mai neluminați cu puțință, neștiind nici măcar să-și decline numele...”.

⁴⁴*Ibidem*, vol. V, p. 556: ”...După Brașov, Clujul este cel mai populat <oraș>, având suburbia foarte mari, în care își găsesc azil toți vagabonzii izgoniți din alte părți...”.

⁴⁵*Ibidem*, vol. V, p. 567: ”...acei arestați trăiau în promiscuitate, bărbații și femeile împreună. După ce s-a constatat că în felul acesta era desfrâu în închisoare, deoarece mai multe femei rămăseseră acolo însărcinate, deținuții au fost despărțiți, bărbații stând la dreapta ieșirii și femeile la stânga, cerșind cu glas tare de la cei ce intrau și ieșeau câte o pomană. Pentru aceasta întindeau prin găurile ușilor niște linguri mari de lemn sau căuce în care trebuiau puse milosteniile. Seara, doi dintre ei scoteau necurătenii...”.

⁴⁶*Ibidem*, vol. I, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1968, p. 406: ”...În privința încheierii căsătoriilor și a respectării lor, aceleași obiceiuri și aceleași legi sunt pentru toți, dar la oamenii de rând neîngrădirea este încă și mai mare. Căci pe fetele pe care voiesc să le aibă ca tovarășe de viață ei mai adeseori le răpesc decât primesc să le fie date în căsătorie, socotind că așa este mai cu cale, și că în chipul acesta legătura între soți va fi mai tare decât dacă ele le-ar fi fost dăruite de părinți prin bună învoire, sau de la prima pețire. Iar după ce lucrul s-a desăvârșit, ei se prefac că nu le pare rău și se împacă fără greutate, prin mijlocirea prietenilor și rudelor celor două părți...”.

dacă părinții nu s-au învoit⁴⁷. Mitropolitul ortodox al Ardealului, Dosoftei, a convocat în vara anului 1627 un mare sobor bisericesc la Alba Iulia, care a stabilit, printre alte măsuri, o amendă importnată (40 de florini) pentru credincioșii care răpeau fete⁴⁸.

Autoritățile principatului au încercat să facă ordine în legislația familiei, interzicând bigamia și obiceiul răpirii fetei de către flăcăul îndrăgostit, fără să fi obținut consimțământul părinților fetei. Erau prevăzute pedepse severe (200 de florini) pentru preoții ortodocși care ar fi divorțat familii ”fără o cauză justă, sau ar cununa pe cei de altă religie, sau, cu știință, pe vreun om cu două neveste, sau persoane răpite și nu cerute în chip obișnuit, sau dintre aceia ce după hotărârile țării nu le este permis să stea unul lângă altul...”⁴⁹

Este întânit și incestul, chiar în cazul unor familii boierești din Țara Făgărașului. În 1618, principele Transilvaniei, Gabriel Bethlen, a decis ca nobilul George Rekes, împreună cu fiica sa vitregă, care au săvârșit păcatul incestului, să fie executați prin ardere, iar casa lor din orașul Făgăraș a revenit fiscului, fiind dăruită de principe castelanului Făgărașului, Mihai Fuzer⁵⁰.

În Transilvania, în sec. XVII – XVIII, condițiile dure ale existenței, greutatea muncilor de fiecare zi, grijile și nevoile cotidiene, nu lăsau prea mult loc pentru afecțiune, sentimentalisme sau efuziuni sentimentale, față de copii. Chiar de la naștere, copiii sunt tratați cu oarecare duritate, ce impunea probabil o anumită selecție naturală, odraslele care

⁴⁷ +++*Constituțiile Aprobate ale Transilvaniei (1653)*, traducere, studiu introductiv și note de Alexandru Herlea, Valeriu Șotropa, Romul Pop, Iuliu Nasta, Ioan N. Floca, ediție îngrijită și prefată de Liviu Marcu, Editura Dacia, Cluj- Napoca, 1997, p. 232: ”...Acei valahi care, după obiceiul rău de mai înainte, și-ar răpi nevestele hoștește, să fie pedepsiți cu moartea, dacă fata sau femeia nu ar fi consimțit, sau tații sau mamele acelora, care sunt în drept să se învoiască, nu s-au învoit; iar dacă aceia s-au învoit, să se răscumpere cu prețul capului, care preț să se dea stăpânului de pământ acolo unde s-a săvârșit silnicia; și oficialii să execute 12 florini; iar ceilalți complici să-și răscumpere capul de la oficiali....”

⁴⁸ Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, ediția a II-a, București, 1994 p. 63.

⁴⁹ +++*Constituțiile Aprobate ale Transilvaniei (1653)*, p. 59.

⁵⁰ +++*Documente făgărașene*, vol. I (1486-1630), editate de Antal Lukacs, Editura Scriptorium, București, 2004, p. 203-204, doc. 181: ”...Nos Gabriel Bethlen memoriae commendamus etc. quod nos cum ad nonnullorum fidelium dominorum consiliarorum nostrorum singularem nobis propterea factam intercessionem, tum vero attentis et consideratis fidelitate fidelibusque servitiis fidelis nobis dilecti egregis Michaelis Fuzer, arcis nostrae Fogarasisensis castellani supremi quae ipse nobis et huic regno nostro Transilvaniae, cum in hoc, quo nunc fungitur officio, tum vero in aliis negotiis fidei suae commissis exhibuit et impendit ac in futurum quoque exhibiturus et impensurus est, totalem igitur et integram domum in oppido nostro Fogarasiensi ... verum ex eo quod ipse posthabito sacro santo coniugale thoro scelestissime cum privigna sua multis vicibus incestuosum commississet adulterium ac cum eadem igni flaminisque concrematis nullum ex legitima uxore legitimum superstitem reliquisset haeredem, sed in utroque sexu defecisse ac ideo dicta domus ad nos fiscumque nostrum et consequenter collationem nostram legitime et iuste devoluta esse perhibetur et redacta...”

supraviețuiau fiind cu atât mai rezistente, posedând o vitalitate ce permitea o speranță de viață mai ridicată⁵¹. Mortalitatea infantilă era destul de frecventă în societatea românească în care se estimează că natalitatea se situat la 40 nou născuți la mia de locuitori, în timp ce rata mortalității infantile ajungea la 36-38 la mie⁵². În societatea tradițională românească, copiii au fost tratați într-un mod care nu se aseamănă deloc cu cel de astăzi⁵³. Așa cum sugerează sursele de epocă, copiilor de vârstă mică nu li se acorda o atenție deosebită⁵⁴.

Obturarea sentimentelor de grijă și afecțiune conducea la indiferență și neglijență, evidențiate prin abandonarea unor noi născuți sau, chiar mai grav, în unele cazuri prin infanticid (voluntar sau involuntar). Se constată frecvența copiilor asfixiați în pat, din cauză că aceștia dormeau împreună cu părinții și erau striviți în timpul somnului. S-a susținut că era vorba de un procedeu de limitare a nașterilor într-o societate în care avortul și infanticidul propriu-zis se pedepseau cu moartea și în care nu existau procedee și mijloace contraceptive. Faptul poate fi pus pe seama neglijenței și poate fi încadrat la limită între accidental și intențional, datorat mai degrabă neglijenței decât unei rele intenții manifestate expres în acest sens. De asemenea, sodomia (homosexualitatea) era pedepsită cu moartea, prin arderea pe rug, în Statutele Țării Făgărașului (1508)⁵⁵.

Concluzii

Marginalii reprezintă, în Țările Române în Evul Mediu, meserii ilicite (călău, cioclu, prostituată etc.), precum și categorii sociale excluse ca vrăjitoarele, sinucigașii, sodomiții (homosexualii). De asemenea răpirea fetelor, fără acordul părinților, în vederea căsătoriei, cu încălcarea normelor Bisericii era condamnată și sever pedepsită. Concubinajul nu era tolerat de biserica ortodoxă și cea catolică, fiind aspru condamnat iar bastarzii erau suspuși oprobiului societății.

Bibliografie

Izvoare

⁵¹ Toader Nicoară, *Transilvania la începuturile timpurilor moderne (1680-1800). Societate rurală și mentalități colective*, Editura Dacia, Cluj – Napoca, 2001, p. 140.

⁵² Ștefan Lemny, *Sensibilitate și istorie în secolul al XVIII-lea românesc*, Editura Meridiane, București, 1990, p. 117-119.

⁵³ Toader Nicoară, *op. cit.*, p. 144.

⁵⁴ Detalii la *Ibidem*, p. 145-146.

⁵⁵ Valeriu Costăchel, Petre P. Panaitescu, Aurel Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV-XVII)*, Editura Științifică, București, 1957, p. 489.

*** *Călători străini despre Țările Române*, vol. I-II, V-VIII, Editura Științifică, București, 1968-1970, 1973-1983.

*** *Constituțiile Aprobate ale Transilvaniei (1653)*, traducere, studiu introductiv și note de Alexandru Herlea, Valeriu Șotropa, Romul Pop, Iuliu Nasta, Ioan N. Floca, ediție îngrijită și prefată de Liviu Marcu, Editura Dacia, Cluj- Napoca, 1997.

*** *Documente făgărășene*, vol. I (1486-1630), editate de Antal Lukacs, Editura Scriptorium, București, 2004.

Lucrări generale

Costăchel Valeriu, Panaitescu Petre P., Cazacu Aurel, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV-XVII)*, Editura Științifică, București, 1957.

Delumeau, Jean, *Frica în Occident (secolele XIV-XVIII)*. O cetate asediată, vol. II, Editura Meridiane, București, 1986.

Drimba, Ovidiu, *Istoria culturii și civilizației*, vol. IV, Editura Științifică, București, 1995.

Fossier, Robert, *Oamenii Evului Mediu*, Editura Artemis, București, 2011.

Nicoară, Teodor, *Transilvania la începuturile timpurilor moderne (1680-1800). Societate rurală și mentalități colective*, Editura Dacia, Cluj – Napoca, 2001.

Păcurariu, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, ediția a II-a, București, 1994.

Sachelarie Ovid, Stoicescu Nicolae, *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*, Editura Academiei Române, București, 1988.

Lucrări speciale

Born, Robert, *Coexistența etniilor și a confesiunilor din Transilvania, reprezentată în cărțile de costume și în vedutele urbane din secolul al XVII-lea până în secolul al XIX-lea*, în Joachim Bahlche, Konrad Gundisch (editori), *Toleranță, coexistență, antagonism. Percepții*

ale diversității religioase în Transilvania, între Reformă și Iluminism, Editura Mega, Cluj – Napoca, 2013.

Halic, Bogdan Alexandru *Civilizația tradițională românească în secolele XIV-XVI*, în *** *Istoria Românilor* (tratat), vol. IV, ediția a II-a revăzută și adăugită, coord. acad. Ștefan Ștefănescu, acad. Camil Mureșanu, acad. Ioan Aurel Pop, Editura Enciclopedică, București, 2012.

Lemny, Ștefan, *Sensibilitate și istorie în secolul al XVIII-lea românesc*, Editura Meridiane, București, 1990.

Mazilu, Dan Horia, *Lege și fărădelege în lumea românească veche*, Editura Polirom, Iași, 2006.

Mazilu, Dan Horia, *Vădulele sau despre o istorie la feminin*, Editura Polirom, Iași, 2008.

Mureșan Camil, Pop Ioan Aurel, Teotoi Tudor, *Organizarea judecătorească*, în *** *Istoria Românilor*, vol. IV, ediția II-a, revăzută și adăugită, Editura Enciclopedică, București, 2012,.

Turcuș, Șerban, *Sinodul general de la Buda (1279)*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj – Napoca, 2001.

***BETWEEN LOCAL ACTS OF FAITH AND CENTRAL NATIONALIST POLICIES:
BUILDING CHURCHES IN 1980S TRANSYLVANIA***

Anca Șincan, PhD, Researcher, The “Gheorghe Șincai” Institute for Social Sciences and the Humanities, Tîrgu Mureș

Keywords:*nationalism, state - church relation, communist Romania, public religion*

The reemergence of institutional religion in the public life of the post-communist societies in Eastern, South Eastern and Central Europe was linked by various Western scholars in the field of religious studies to the failure of secularization as theory proving that modernization failed to push religion out from society. Yet, the persistence of Church as an institution, in the presumably atheist regimes communism tried to enforce, should be surprising. For the Church left rarely, and only forced, the public sphere during this period and preserved a public role either as an opposing institution to the party state or as an institution associated with/by the state.

My article regards the intricacies of the church-state relationship during communism when, by drawing the Romanian Orthodox Church into the public sphere by associating it to developing the state nationalist policy the state created a paradoxical yet modern “hybrid.” For although the state designed this association in terms of complete control over the Church one is not to think that the Church remained indifferent to this entry into the political public debate and lacked any initiative of its own on social, cultural and national policies.

I parallel several definitions of the Church: on the one hand the Church as an institution – regarding the policies of the hierarchical body, their compromise with the state and the way this impacted the life of the common parish and on the other hand the Church as the community of believers, the responses to the central policies, developing a relationship of their own with the state, with the local administrative body. It distinguishes between a “national” religion – a religion one is born into if the right ethnicity and denominations that draw out their believers base from other traditional denominations. A religion of the small community that is brought together by a specific religious message and that holds religion to have just this meaning.

The reemergence of institutional religion in the public life of the post-communist societies in Eastern, South Eastern and Central Europe was linked by various Western scholars to the failure of secularization as theory proving that modernization failed to push religion out from society. If secularization is directly associated with privatization of religion the argument presented can be accurate. Yet this starts from a false premise: that religion in its institutional form is “coming back” into the public sphere after being relegated from it during one time or the other by the communist state. Few researches start from the hypothesis that religion (in its institutional form) has not left the public sphere but in few exceptional cases, preserving a public role of either opposing the state as in the case presented by Casanova of the Polish Catholic Church (Casanova 1994) or as an institution associated with or by the state. (Ramet 1988, 1989).

My research regards the intricacies of the church-state relationship during communism in Romania. It regards a compromise of the communist state that induced a situation where institutions that came in direct contradiction with the communist atheist doctrine were not just functional, but in various cases they influenced the public sphere by imposing their own model and discourse on various matters – especially connected with the nationalist policy of the Romanian Communist Party. A paradoxical hybrid relationship was created, where the state allowed the functioning of the religious denominations and their controlled access in the public sphere to instrument them for its own policies. Thus religion that should have been at best sent to the private sphere if not relegated altogether was present in the public sphere in its institutional form.(Asad, 2003) This is followed on a comparison between two types of come back into the public sphere of the Romanian Orthodox Church and the Neo-protestant denominations since they could be typical for the situation of the religious denominations in Romania.

What is then public religion and where is it located? Casanova takes up Jeff Weintraub four major ways in which the public private sphere is dichotomized: economic, republican-classic, public as a sphere of fluid and polymorphous sociability and the feminist one. Religion is found at three levels: individual, community and world. At the world level of which Casanova seems most interested, institutional religion is found in three positions: caesaro-papist model, theocratic model and segregationist model. Yet Casanova himself against a normative role of institutional religion finds one public emergence of religion, which is justified: the religion that is located at the civil society level and from this position it protects not only its own freedom of religion but all modern freedoms and rights... question[s] and contest[s] the absolute lawful autonomy of the secular spheres and their claims to be organized in accordance with principles of functional differentiation without regard to extraneous ethical or moral considerations...[and] protect[s] the traditional life-world from administrative or juridical state penetration.(Casanova, 1994)

Thus in accordance to Casanova's thesis – de-privatized religion is a phenomenon through which religion enters public sphere in the civil society and from that position contests and supervises the state and its action towards the citizens. There is though, another type of public religion, one that is not oppositional but rather complacent with the state and acting very much like an institution of the state propagating its discourse to the people, an *uncivil civil society* if one could look at it this way (Kopecky, Mudde, 2003).

The public/private dichotomy in characterizing religion has been used to differentiate between a religion of the group and a personal, individual religion, a religion for social

cohesion in which one is born into and one responding to a community's need to interiorize a religious message and finally a religion that is associated with the world of politics (no matter the rapport of the two forces) and one that is not.

In this case this paper uses all three type of theoretical dichotomizing for a comparison between the Romanian Orthodox Church and the Neo-protestant denominations in the country. One can thus differentiate between a “national” religion – a religion one is born into if the right ethnicity and denominations that draw out their believers base from other traditional denominations. A religion of the small community that is brought together by a specific religious message and that holds religion to have just this meaning. In what regards the state policy towards religion one can distinguish between the state wanting to create a religion of the individual and the family as opposed to one of the community. And finally one can distinguish in the position the Orthodox Church has towards the communist state and the one held by the Neo-protestant denominations, a difference between one denomination associated to the state and one trying to separate itself from the state as much as possible.

For the communists acceding to power in Romania after the Second World War religion was a paradox. On the one hand, following the soviet example it had to be at least relegated to the level of the family if not banished altogether. On the other hand for the weak communist elite that had to enforce upon the population a different world view structured around a new regime, institutional religion, and especially the Romanian Orthodox Church had to be cultivated properly, associated with and used as an institution that offered legitimacy institution. (Vasile, 2005) Until the communists' full access to power the church kept much of the public functions it possessed. Parallel the communists took various steps to minimize the public role the Orthodox Church had in the Romanian society. One of the most intriguing was making the existence of four Neo-protestant Churches legal, thus sanctioning the Religious Denominations Law that restricted their free access on the religion market of the country especially during the Second World War period. Equality in the face of the law and inrapport with the state weakened the status of *primus inter pares* of the Romanian Orthodox Church in the relationship with the state. Whether this action of the state responded to a policy designed to weaken the role of the “traditional” churches, or it was the communists way of reward their prison fellows (various Neo-protestant believers shared the prison cells with communist elite during the war) (Tănase, 2005), or whether the Neo-protestant denominations where closer to the type of institutional religion the communists envisioned – small segregated communities, focused on the individual, without tradition and weakened because

of it – the state succeeds in offering a choice in the religion market, that pushed religion from a now completely state dominated public sphere.

After the communist access to power the need for a public, sanctifying the role of the state and giving legitimacy to the communist regime, institutional religion seemed to be pointless, as seen in various state policy documents. Yet the complete banish of religion was not attempted much because of the weakness of the new regime. Religion was privatized by denying its entrance in public sphere, segregating it to the family and the community, denying it of its role it had until then – opinion formative, nation building, community cohesion – these were no longer required from institutional religion in the public sphere. Association with the state should cease and if, for a complete relegation the state is not prepared, a complete segregation of religion should be in place.

The state decided for a solution that would push the church out of the public sphere (of the educational system, of the social activities it ran that far, of the association with the state) in hope that religion relegated to the private sphere of the family and the small community would causally lead to a drop in the number of believers. The state would address its citizens directly without the church legitimizing its discourse.

Several events triggered the need for the state to bring the church back into a public space controlled by its authority. There was first of all a concentration of the opposition to the regime inside the religious institutions. The failure of the solution for the Greek Catholic problem and the concentration of a strong oppositional group inside the society forced the state to reassess the problem of institutional religion. But the most important problem of the state authorities was their failure to reach its citizens and to need an intermediary, one that would be invested with more leverage over the population it spiritually administered – the church. It is around early 1950s when the state controlled the return of the church in the public sphere as a transmitter of the party state discourse and as a legitimizing institution.

Thus the church is forced to adopt the topics of state discourse. Help pass the constitution, help with the nationalization of land and property, with developing the anti-Western and pro-Russian policies. Yet this meant a compromise for the state as well, for although severely controlled by the authorities of the state, the public sphere was subject to various transformations due to the impact of the church policies (especially the nationalist discourse used in the 1960s also by the state to round up national communism) in the public sphere. If for the initial period the religious denominations managed but their mere survival, later on they developed mechanisms of negotiation with the regime that allowed them to intervene in various issues connected to human rights, national canon and so forth.

Survival through adaptation and adoption

The type of reform, the type of institutional religion that was advocated during the initial stages of the communist regime kept certain elements of the regulations the preceding regime used in dealing with the religious denominations. Parallel with these elements inherited from the previous regime much of the Soviet agenda in dealing with religion and religious denominations surfaced in the legislation. However it is a Soviet agenda that was redesigned in the early 1940s and implemented a co-option/ associationist model in dealing with institutional religion (Şincan, 2008). On the other hand the Orthodox Church made the compromise to survive – adopted the language of the age, secularism, withdrawal from public and was called back because it was still needed (made itself needed), the Neo-protestants redrew in the private sphere and did not want to come back – came in the public sphere as opposition to the regime: the islands of contesting the regime. State wanted both in the public sphere – a public sphere that it controlled and for its own use.

Strategies of survival

The orthodox versus the Neo-protestant

Out of public sphere, not completely – the hierarchy remains	Out of public sphere, completely
Overcentralization – high hierarchy controls all	Complete decentralization
Compliance with requests	Pretended compliance with request
Negotiation – you need us, we are too powerful - needs to remain in the public sphere	Negotiation – little you need us against the traditional religious communities, - needs to redraw from it – a religion for the very small communities, hidden in prayer houses, believer houses, everyone can be a pastor...

Explanations for this behavior of the state and both the Orthodox Church and the Neo-Protestant denominations run from different perception of the relation between state and church in the orthodox case and in the Neo-protestant case. While the Orthodox Church was an advocate of symphonia and even if in this case that particular principle is non-applicable,

remains of its structured their position – there is a conformism in being drawn into the public sphere by the state – associated, the Neo-Protestants were supporters of a separation of state and church since because their lack of tradition and small number they could never benefit from an association, more so, until this period the traditional churches because of their connection to the state or to specific ethnic populations in the state component had access in denying the Neo-protestant access to a liberalized religious market – fear of competition – thus they advocate religious freedom and state church separation.

Strategies of state control

State against orthodox and Neo-protestants

Making religious denominations at least in theory – equal in front of the law	Allowing these denominations to exist legally
Economic – state paid salaries, no self sufficiency	State legitimates the pastors and the communities
Force	Force
Negotiation (economic, reactionaries)	Negotiation (legitimation, opposition, disobedience)
Blackmail (past)	Blackmail (present)

An example of how the state controlled the Neo-Protestants is the way in which they have regulated the proselyte activity in the first years of Romanian communism, instrumented by the state in various policy documents. The granting of legal status for the four Neo Protestant denominations can be seen as a way in which the state tried to control the rest of the religious denominations, especially the Romanian Orthodox Church. By allowing the legal functioning of the four denominations for the first time in 1948 the state administration retained a permanent element of blackmail for the traditional/ historic denominations and forced them to constantly approach the state to mediate conflict instances that arose from the missionary activity of the Neo Protestant Denominations.¹

¹ Bishop Valerian of Oradea applied in 1953 for the Ministry approval to introduce into the yearly pastoral guide of specific ways to fight the Neo Protestant proselyte activity. The note of the ministry specialists reads: “motives for positive reply to the Bishop’s request are the following: in his bishopric one can note a steady number of believers that change their Orthodox affiliation to a Neo Protestant

From the end of 1948 the activity of supervision was intensified. Targeted denominations: the Roman Catholic and the four Neo Protestant Denominations. Most of the cases where these denominations posed problems to the state administration have to do with proselitism in its multiple forms.

The supervision of possible proselyte activities of the Neo Protestant denominations was one of the main tasks of an inspector for religious denominations. The situation was different with regards to the Neo Protestant communities though. The activity of these denominations was centered on proselytism. While in the early stages of the new regime the number of adherents to these denominations was insignificant, this being among the reasons the four denominations received legal status and were authorized to function in a short period of time they became one of the most disconcerting problem the ministry and the local inspector dealt with. Their volatility,² the lack of a clear center that one might actually appeal to in case of problems with the communities in territory, a center that could be constraint to solution the problem as the hierarchical center of the other denominations were, or even infiltrated by agents or collaborators with the regime made the surveillance activity extremely thorough but rarely coherent. The local reality presented the Neo Protestant *problem* as one of the most stringent one involving most of the inspector's time. Proselyte activity as described by the documents was frowned upon not just by the state employees but also but the other religious communities.

Another characteristic phenomenon of the Neo-Protestant denomination is proselytism, practiced arduously by the Pentecostals and leading to inter confessional tension and strife. Thus, in the last period of time, in Oradea region, their number increased with up to 1100 members, four new communities being founded without asking for the approval of the Ministry as the Law for Religious Denominations specifies. Similar cases of proselyte activity were pointed out also in the regions of Timișoara, Bacău, Cluj and

denomination. This process is not a spontaneous one but is due to the organized and dynamic proselyte activities of the Neo Protestants. Their proselyte activity uses harsh critics to the Orthodox Church [...] insinuating that the Orthodox priests have become communists, that they have sold themselves to the present state that belongs to Satan and receive payment for this." The ministry specialist agrees that the Orthodox priests have to know/ be taught how to protect themselves. Departamentul Culte, Directia de Studii: Caracterizarea lui Valerian (Describing Bishop Valerian's activity), file number 85, volume 2 a, 1953, p. 40, Arhivele Secretariatului de Stat pentru Culte, Bucharest, Romania.

² One could encounter communities that migrated from village to village, their pastors served more than one community and one community could be formed out of believers from more than one village. These being only some of the examples of situations met often on the field work by local inspectors for religious denominations.

Bucharest where they [the Pentecostals] organized gatherings with the believers from several villages and towns...³

Verifying and supervising the activity of these four denominations by the inspectors was eased by the collaboration received from the denominations that were losing believers to the Neo Protestants.⁴ In many cases these denominations when trying to *protect* their believers from the influence of the proselyte activity of the Neo Protestants with the help of the state legislation regarding religious denominations and profited from the strict rules against proselyte activities to counteract losing believers.

The lack of a clear centralization and of an accepted hierarchical center in the Neo Protestant denominations left the community with less protection at the local level facing the authority of the inspector than for example the Orthodox community who with a direct link to the ministry/ department for religious denominations through their respective local/ central hierarch can denounce the authoritarian behavior of the inspector. On the other hand by being more diffuse and not respecting a strict hierarchical chain the policies of the state not only took longer but were more difficult to implement.

The Church as a mediator for state discourse

The use of institutional religion – bringing back religion into a state controlled public sphere. Two different reactions from the two churches – in the case of the Orthodox Church (at least at the level of the hierarchy) this bringing back into the scene is accepted – with various exceptions and negotiations whereas in the case of the Neo-protestants its acceptance is only simulated. At a central level the state is able to impose its demand, only the quasi complete decentralization of these denominations made this control of the state redundant.

The Neo-protestant churches become islands of opposition – the entrance of the Neo-protestants in the public sphere in a different way – by opposing the state.

Compromise and instrumentation – the entrance of the Orthodox Church into the public sphere responding to the demands of the state

³Departamentul Culte, Direcția Studii: Note informative cu privire la manifestările și atitudinea unor credincioși și deservenți – Culte Neoprotestante, (Informants reports on the attitude and behaviour of believers and pastors – Neo Protestant denominations), file 95, vol. 13/a, 1953, p. 2, Arhivele Secretariatului de Stat pentru Culte, București, România.

⁴Departamentul Culte, Direcția de Studii: Caracterizarea lui Valerian (Describing Bishop Valerian's activity), file number 85, volume 2 a, 1953, p. 40, Arhivele Secretariatului de Stat pentru Culte, Bucharest, Romania

By entering in this complicated relationship with the communist regime the Orthodox Church was not only subjecting itself to compromising its value system, administrative integrity and its ritual services it also manages to bring forth new topics of discourse in the public sphere, imposing an agenda (the association between nation and church (orthodox)), and at least at the level of justificatory discourse safeguarding religious life in the country.

The state controls the denominations allowing and in various cases when needed, forcing their return in the public sphere as actors in support of communist policies. Both in the case of acceptance of the association with the state and in the case of denial the churches penetrate and influence the discourse in the public sphere as much as it was possible in a “public” sphere of a totalitarian regime, controlled by the state authority and mainly encompassing state discourse and central political, social and economic authority.

Bibliography:

Asad, Talal. *Formations of the Secular Christianity, Islam, Modernity*, Stanford: Stanford University Press, 2003.

Casanova, Jose. *Public Religion in the Modern World*. Chicago: University of Chicago Press. 1994.

Kopecky, Petr, Cas Mudde. (Eds.) *Uncivil Society? Contentious politics in post-communist Europe*, London: Routledge, 2003.

Ramet, Pedro. (Ed.) *Eastern Christianity and Politics in the Twentieth Century*. Durham: Duke University Press, 1988.

Idem.(ed.) *Religion and Nationalism in Soviet and East European Politics*. Durham: Duke University Press. 1989.

AncaȘincan, “**Romania the exceptional case? Mechanisms of state control over the religious denominations, in the late 1940s and early 1950s**” in *New Perspectives in the Sovietization and Modernization of Central and Eastern Europe, 1945-1968*. Eds.: BalazsApor, Peter Apor and Arfon Rees. Washington, DC: New Academia Publishers, 2008.

Vasile, Cristian. *Biserica Ortodoxă Română în primul deceniu comunist*. (The Romanian Orthodox Church in the first communist decade). Bucharest: Curtea Veche, 2005.

Tănase, Stelian. *Elite și societate. Guvernarea Gheorghiu-Dej, 1948-1965* (Elite and society. The Gheorghiu-Dej governing, 1948-1965) Bucharest: Humanitas, 1998.

This paper was supported by the UEFISCDI-CNCS, Project PN-II-ID-PCE-2011-3-0841, Contract Nr. 220/31.10.2011.

CONTEMPORARY PERSPECTIVES ON THE FREEDOM-AUTHORITY RELATION. THEOLOGICAL AND ETHICAL CONSIDERATIONS

Gavril Trifa, Assist. Prof., PhD, West University of Timișoara

Abstract: *One of the most important and controversial issues in the field of humanities remains the relation between freedom and authority. The present study addresses not only theologians, for whom this issue is a classic one ever since the Antiquity, with special accents after the Renaissance, but the results of the debate prove to be extremely useful for people involved in teaching as well as for the general public, given its significant ethical implications. This paper relies on the models provided by such authors as Mircea Eliade or Albert Camus, as well as on classic theological texts from the Ecclesiast and St. Gregory the Great. The paper also proposes biblical and denominational perspectives on the concept of freedom, including the relation between individuality and collectivity in the light of one's own theological doctrines*

Keywords: *authority, contemporaneity, ethics, freedom, theological models*

Freedom as a chance to develop both in relation to oneself and to one's peers

The issue of understanding the term “freedom” definitely represents an extremely difficult endeavour, highly debated and replete with meanings or models of understanding existential themes, while problematizations are so diverse and varied that the term requires conceptual clarifications, even if they are only guidelines, as prerequisites for any existential approach. Christian theology insists on the difference between the freedom of God and the freedom of man in order to highlight the importance of the human being's invitation to assume one's own freedom: “Absolute freedom lies in our power to determine our existence on all planes, with no dependence, necessity or limit imposed on us. It is God's freedom; man has no such freedom. [...] To receive only what is given entails a feeling of dependence”¹. According to the way one understands and accepts the coordinates of freedom, each human being outlines “his own way of seeing things”, of perceiving reality, i.e. he ensures his observation of a model or a moral system because “each man's personal spiritual journey bears the seal of uniqueness and of the freedom to search for God, to be indifferent to Him or even to oppose Him.”²

Ever since the moment of their appearance, Christian morals were called to offer existential models in relation to the criteria required by its divine creator. The complexity of the Christian value system was often questioned, starting precisely from the difficulty of understanding the particular meaning that revealed faith brings to the concept of freedom, an ever topical issue in the 21st century, given the great expectations about the need for pertinent

¹ Arhimandrite Sophrony. 1999. *Viața și învățătura starețului Siluan Athonitul (The Life and Teachings of Silouan the Athonite)*, Romanian translation by Ioan I. Ică. Sibiu: Editura Deisis, p. 98 [my translation].

² Monica Opriș. 2011. *Religie, morală, educație. Perspective teologice și pedagogice (Religion, Morals, Education. Theological and Pedagogical perspectives)*. Bucharest: Editura Basilica, pp. 24-25 [my translation].

and viable answers to modern society's problems. Our endeavour represents a special challenge in which we aim to identify some solutions through the lens of patristic thinking.

One of the first fundamental ideas put forth by Christianity was the importance of linking one's life to the ecclesial body as a unique way of personal fulfilment, including the understanding and assuming of the existential dimensions of the first people's failure. Against this model, in time, some Christians' personal testimonies highlighted aspects that came to contradict the genuine sense of Jesus Christ's invitation for us to freely assume authority and to assume freedom in agreement with authority. Under other circumstances, the redeeming aspects of Incarnation, Crucifixion and Resurrection, their emptying of meaning in a conception external to the Truth – that of the Son's kenosis and His union with human nature in order to provide a Eucharistic way of life, communion and love in a space permeated by God's presence.

In today's information-ridden society and current lifestyle, the attempt to discover this morality, the freedom in Spirit, and not to stop after a mere few steps has become a genuine human adventure. It is now important to search, to experience the journey with all its inherent ups and downs until "the gate" to the Kingdom of peace becomes the way to one's victory over a lifestyle that is subject to ontological limitations, as well as the way to the complete opening towards eternal life. In the world of faith, understanding one's personal freedom in the light of God's gentle and loving authority³ means much more than a simple adherence to an ideology, it is a genuine internal transformation: "Conversion is not an event in the realm and on the level of ideas, as so many people think today. It is not the choice of an 'ideology', not even an answer to 'problems' – a word delightfully ignored by the early Church and the Holy Scripture. It is truly an escape from darkness and despair. One comes to Christ in order to be *saved* and because there is no other salvation."⁴ Such a journey was undertaken by one of the great teachers of the Christian faith in the first millennium⁵, a theologian and a religious writer, who attained the level where spiritual certainty becomes a motivational factor to exercise freedom in the space of authority: "there is nothing that prevents us from having faith. For if we want it with all our heart, it will immediately become active in us, since it is God's gift to us and a pre-eminent characteristic of our nature, even though it is also subject to our individual power of free will."⁶

Christian denominations abound in symbolism which is accessible to the seeker in the world of questions, and all divides mean to transform in the most realistic way possible (by the process of feeding – in the case of the Eucharist) the life of he who acknowledges that he is made hungry and thirsty by the search. A series of religious or cultural ideas that came from

³ "Come unto me, all ye that labour and are heavy laden, and I will give you rest. Take my yoke upon you, and learn of me; for I am meek and lowly in heart: and ye shall find rest unto your souls. For my yoke is easy, and my burden is light." (Matthew 11:28-30).

⁴ Alexander Schmemmann. 1997. *Of Water and the Spirit: A Liturgical Study of Baptism*. New York: St. Vladimir's Seminary Press, p. 20.

⁵ Dorin Opriș. 2012. *Dimensiuni creștine ale pedagogiei moderne (Christian Dimensions of Modern Pedagogy)*. București: Editura Didactică și Pedagogică, pp. 39-71 [my translation].

⁶ Symeon the New Theologian. *On faith; and to those who say that those in the world cannot attain perfection virtues*. <http://orthodoxinfo.com/praxis/profitabletale.aspx> [Accessed 2015, May 8].

Asia or America propose alternatives adapted to the dynamics of contemporary life, especially in the case of youngsters; there are writers who talk without fundamentally raising the issue of anthropology on which they build their approach. The seeker who includes biblical texts in his readings finds out that, in their light, there has been in time an impressive series of collections and developments of reference material by including one's own spiritual experiences, a corpus generically called of the Church Fathers'. These teachers, often deemed outdated, because of a childish whim which sometimes takes over adults as well, offer surprisingly realistic perspectives on things, including for young people; these perspectives are supported by a sweetness of thought which cannot help but raise questions, i.e. offer the person a chance to find herself again in the freedom that is forever separated from libertinism.

Religious alienation is thus explained only by a cognitive refusal in relation to the too little known realities of the two-millennium old Christic spirituality, with a primarily liturgical moral – of one's anchoring in the sacred and of one's ontological abandonment to the divine – and with an invitation to the moral's "madness", which asks one to "lose one's soul in order to find it again".

Freedom in the Spirit and the "free" relation between freedom and authority

It is unanimously accepted today that, as social and cultural freedom are more and more accessible in various parts of the world, the process is accompanied by fundamental questions regarding the true meaning of freedom as ontological need for the human being. When we talk of "the modern man", of his crises and anxieties, the discourse conceals the spiritual dimension of existence, which did not use to happen in the traditional rural space, where the person's connection to the world had a basic meaning called communion. I am thinking especially of the honest seeker who lacks faith, who has no connection whatsoever with Christianity because the issue of Death as a source of all existential questions is raised in other terms; for him, death is, paraphrasing Eliade, a "rite of passage", far from the implacable end of an existence caught in the web of time. Freedom appears to us as an obvious and immediate gush before discovering the finite, as the most urgent need which modern man throws himself at. "But in modern world," writes Eliade, "Death is emptied of its religious meaning; that is why it is assimilated to Nothingness; and before Nothingness modern man is paralyzed."⁷

Sensing the grip of a temporal existence that flows without ever returning, "one-way" only, towards death, modern man finds refuge in consumer goods with an increasingly shorter-term validity, including all its forms, and especially in the idea of "freedom" as the only viable weapons to overcome the difficulty of this Sisyphus existence that grows more and more difficult to bear. Frozen before the absurd, man is left in such situations with only the freedom to stoically endure this existential given, smiling happily, as Albert Camus would posit.

⁷ Mircea Eliade. 1967. *Myths, Dreams and Mysteries*. New York: Harper Torchbooks, p. 236.

This way of thinking, devoid of the hope to escape to Something Else, is acknowledged by Saint Gregory the Great in a few lines from the Ecclesiasts. “I said in mine heart concerning the estate of the sons of men, that God might manifest them, and that they might see that they themselves are beasts. For that which befalleth the sons of men befalleth beasts; even one thing befalleth them: as the one dieth, so dieth the other; yea, they have all one breath; so that a man hath no preeminence above a beast: for all is vanity. All go unto one place; all are of the dust, and all turn to dust again.” (Ecclesiastes 3:18-20) Solomon revises this and presents the attitude of the believer: “For what hath the wise more than the fool? what hath the poor, that knoweth to walk before the living?” (Ecclesiastes 6:8) Saint Gregory the Great concludes by showing the superiority of the believer’s thinking in the initiate meaning given to death: “This, then, is the great advantage man has over the animal: The animal does not live on after death, while man begins to live only when he has completed this visible life through bodily death.”⁸

On the other hand, when it is not rightly understood, God’s existence as supreme authority disconcerts both the Camusian man and the religious man. For the secularized man, God’s existence implies the violation of freedom and vice versa, so that if His existence is, after all, accepted, then it is to this God that the existence of evil is also attributed. In this picture man is acknowledged an existence similar to a puppet’s, the world becomes an immense theatre, while God appears as the Great puppeteer who “pulls the strings” or as “the heavenly spy”, as Nietzsche would call Him, whose gaze embarrasses. The conclusion of this train of thought is that if man is free, then God can no longer exist.

At the opposite pole, for the religious man, divine authority is the truth that sets him free. Only a life that moves towards the divine Archetype may be considered a personal existence out of history and death, so that one can live at the heart of absolute Freedom. However, the crisis modern society is going through relies on a terrible theological deviation from the idea of God and, implicitly, of divine authority. If we are to accept the false Western dialectics (on the one hand, the power of the Episcopacy, on the other the freedom of God’s People), everything becomes distorted, objective and out of proportions precisely because of the need for balance. Protestantism emphasizes freedom and wonders how far you can legitimate authority by saving each believer’s freedom, while Catholic thinking focuses on the very opposite – how far we can legitimate the people’s freedom by also saving the order and authority of the clergy.

Far from denying these two coordinates of church life, authority and freedom, we cannot help but smile before this endless circle. Raising the issue within the terms of an agreement between authority and freedom, yet in terms external to either, they come to oppose each other and lose their inner depth, which is the only thing that can offer a solution; the consequence is the desolate image of a scale, where the weigh moves in turn on each arm, in the shade of Chronos’ hourglass. “Conceived as an external value,” Paul Evdochimov points out, “authority changes its essence. Once internalized, it receives an extremely

⁸ St. Gregory the Great. 2002. *Dialogues* (The Fathers of the Church, vol. 39). Catholic University of America Press, p. 195.

paradoxical value: authority denies itself, it rejects any constraining power, and it rises to a higher level where it identifies with the Truth.”⁹

From freedom to truth or, about the need for certitudes

The entire Orthodox tradition¹⁰ draws attention to the danger of anthropomorphism when we attribute to God such notions as “power” or “omniscience”. God, the Christ from the Scripture, and the Church do not represent just any ordinary authority¹¹, given that it is always external to us, and it ends up chaining us, but it represents truths that set us free and fulfil us¹². The idea of fulfillment as intrinsic to the notion of authority is also revealed by Evdokimov through the lens of Karl Jaspers’ thinking: “The notion of authority comes from Latin thinking. The *auctor* is the one who supports something and makes it develop and grow. Etymologically speaking, *auctoritas* is the power to support and develop.”¹³

At a closer look, it may be seen that, paradoxically, “not even the unbeliever lives without faith”¹⁴, and the religious man will have to fight an equally heroic battle on his path to ontological fulfillment in agreement with the rigours of faith. Modern man’s problems, as Eliade also highlights, are neither new nor only his own. Anxiety before death is not a “local” problem, a revelation of historicist or existentialist philosophy, but it occurs in all religions and all cultures. What is truly unique to modern European thinking, at least for the time being, is the individual’s impossibility to overcome the amazement caused by the absurd, because living the absurd to the full can only be compared to committing a suicide while smiling, a smile addressed to no one else but to the so much denied God. Nevertheless, recent research in social sciences has shown that people who strongly believe in God’s assistance in their personal lives are capable to more effectively cope with stressful events in their lives.¹⁵ To provide constitutive elements for a functional conceptual and practical structure, American researchers are interested in examining the possibilities of one’s moral motivation in the context of specific choices brought about by one’s own value judgments so that an integrating

⁹ Paul Evdokimov. 1991. *Iubirea nebună a lui Dumnezeu (The Mad Love of God)*. Bucharest: Editura Anastasia, p. 157 [my translation].

¹⁰ Dumitru Stăniloae. 1993. *Ascetica și mistica ortodoxă (Orthodox Ascetics and Mysticism)*, vol. I and II. Alba Iulia: Editura Deisis, Mănăstirea Sf. Ioan Botezătorul [my translation].

¹¹ Gavril Trifa. 2009. *Ortodoxie și Occident (Orthodoxism and the Western World)*. Timișoara: Editura Eubee, pp. 123-198 [my translation].

¹² Dorin Opriș. 2013. *Ipostaze ale utilizării textului biblic în educația religioasă. Teorie, aplicații, cercetare (Ways of Using the Biblical text in Religious Education. Theory, Applications, Research)*. Cluj-Napoca: Editura Eikon, pp. 30-35 [my translation].

¹³ Paul Evdokimov. 1991. *Iubirea nebună a lui Dumnezeu (The Mad Love of God)...*, p. 154 [my translation].

¹⁴ “I venture to say that not even an unbeliever lives without faith, for, if I should ask him who his father and mother were, he would immediately point them out to me. And if I should ask him whether he knew them at the time he was conceived or saw them at the time he was born, he would admit that he had neither known nor seen them at those times. Yet he believes firmly, for he maintains without any doubt that this man and this woman are his father and mother.” (Saint Gregory the Great. *Dialogues* (The Fathers of the Church, vol. 39). Catholic University of America Press, p. 191).

¹⁵ Neal Krause, R. David Hayward. 2014. “God-Mediated Control and Optimism: Exploring Variations by Denominational Affiliation”, *Review of Religious Research*, 56:275–290.

approach may be established¹⁶; this may bring closer the two perspectives – the religious and the non-religious ones to assume freedom and authority.

As one who belonged to the great dissenters, at least in his early writings, René de Chateaubriand confesses in the preface to the Romanian edition of *The Genius of Christianity*: “My religious sentiments have not always been what they are now. Although I confessed the necessity of a religion and I looked up to Christianity, I have nonetheless disregarded several of its aspects. Outraged at the abuses of some institutions and the vices of some people, I once made declamations and sophisms. I could blame my youth, the madness of the times, the circles I used to frequent; but I would rather blame myself; I cannot excuse what is inexcusable”.¹⁷

Chateaubriand’s world has not disappeared – that world seduced by the affirmation that Christianity is a cult born of paganism, absurd in its dogmas, ridiculous in its ceremony, inimical to arts and letters, reason and beauty, with a cult that had only caused bloodshed and the enslavement of peoples. We can easily recognize in this description the colours of a very vivid landscape – where we move about every day – the same more or less sincere unease, the same disquieting mixture of indifference and vulgar laughter when we could at least look more carefully within and around us. Death would then no longer seem as being final in itself, but we will discover that it is just a passage to another superior life where the human being will attain fulfillment in the Spirit.

Conclusions

The commandment from Eden must be understood as the foretelling of a freely chosen destiny in both its meanings. By objectifying God’s authority, His presence in creation, man chooses to live outside freedom in the Spirit, which equals man’s refusal to live according to his nature. Thus must be understood the incarnation of the Son of God, as of the Person who fully experiences the freedom of grace: “The Spirit of the Lord is upon me, because he hath anointed me to preach the gospel to the poor; he hath sent me to heal the brokenhearted, to preach deliverance to the captives, and recovering of sight to the blind, to set at liberty them that are bruised” (Luke 4:18). Borrowing the expression of Professor priest Dumitru Popescu, on the existence of “the rootless man”, we contend that the meaning of our life is unveiled only in the threefold way of life to which we have been called by means of the face we have been given.

The reality of anxiety does not validate and its finality is such that the rejection of faith can only mean “closure” before the Truth. Socrates’ drama, the impossibility of reconciling truth and freedom, seems to also be the drama of modern man, who looks for his fulfillment in material values. The comprehensibility of an apparently unsolvable problem – of the freedom-

¹⁶Ulas Kaplan, Terrence Tivnan. 2014. “Moral Motivational Pluralism: Moral Judgment as a Function of the Dynamic Assembly of Multiple Developmental Structures”. *Journal of Adult Development*, 21:193–194.

¹⁷ Rene de Chateaubriand. 1998. “Prefață” la *Geniul creștinismului* (“Preface” to *The Genius of Christianity*). Bucharest: Editura Anastasia, p. 24 [my translation].

authority conflict – can only begin, at least from a religious perspective, by a return to “illo tempore”, at the time of origins, the time of man’s daily conversations with his Creator.

References:

- Alexander Schmemmann. 1997. *Of Water and the Spirit: A Liturgical Study of Baptism*. New York: St. Vladimir’s Seminary Press.
- Chateaubriand, René de. 1998. “Prefață” la *Geniul creștinismului* (“Preface” to *The Genius of Christianity*). București: Editura Anastasia.
- Eliade, Mircea. 1967. *Myths, Dreams and Mysteries*. New York: Harper Torchbooks.
- Evdokimov, Paul. 1991. *Iubirea nebună a lui Dumnezeu (The Mad Love of God)*. București: Editura Anastasia.
- Kaplan, Ulas; Tivnan, Terrence. 2014. “Moral Motivational Pluralism: Moral Judgment as a Function of the Dynamic Assembly of Multiple Developmental Structures”. *Journal of Adult Development*, 21:193-194.
- King James Bible. [Online]. Available: <http://biblehub.com/kjv/> [Accessed 2015, May 8].
- Krause, Neal; Hayward, R. David. 2014. “God-Mediated Control and Optimism: Exploring Variations by Denominational Affiliation”. *Review of Religious Research*, 56:275-290.
- Opriș, Dorin. 2012. *Dimensiuni creștine ale pedagogiei moderne (Christian Dimensions of Modern Pedagogy)*. București: Editura Didactică și Pedagogică.
- Opriș, Dorin. 2013. *Ipostaze ale utilizării textului biblic în educația religioasă. Teorie, aplicații, cercetare (Ways of Using the Biblical text in Religious Education. Theory, Applications, Research)*. Cluj-Napoca: Editura Eikon.
- Opriș, Monica. 2011. *Religie, morală, educație. Perspective teologice și pedagogice (Religion, Morals, Education. Theological and Pedagogical perspectives)*. București: Editura Basilica.
- Saint Gregory the Great. 2002. *Dialogues* (The Fathers of the Church, vol. 39). Catholic University of America Press.
- Sophrony, Arhimandrite. 1999. *Viața și învățătura starețului Siluan Athonitul (The Life and Teachings of Silouan the Athonite)*. Romanian translation by Ioan I. Ică. Sibiu: Editura Deisis.
- Stăniloae, Dumitru. 1993. *Ascetica și mistica ortodoxă (Orthodox Ascetics and Mysticism)*, vol. I and II. Alba Iulia: Editura Deisis, Mănăstirea Sf. Ioan Botezătorul.
- Symeon the New Theologian. *On faith; and to those who say that those in the world cannot attain perfection virtues*. <http://orthodoxinfo.com/praxis/profitabletale.aspx> [Accessed 2015, May 8].
- Trifa, Gavril. 2009. *Ortodoxie și Occident (Orthodoxy and the Western World)*. Timișoara: Editura Eubeea.
- Yannaras, Christos. 2004. *Libertatea morală (Moral Freedom)*. Romanian translation by M. Cantuniaru. București: Editura Anastasia.

PHILOSOPHICAL CONCEPTUALIZATION IN THE EPISTLES OF THE APOSTLE PAUL

**Marius Cucu, Assist. Prof., PhD and Oana Lența, PhD Student, "Ștefan cel Mare"
University of Suceava**

Abstract. *Humanity has faced over the centuries with the crisis of values and moral reference points, leading to a perpetual dehumanization and alienation of man. The religions represented in history both inspiring and balancing human behaviors and also reasons of disputes regarding the biased interpretation of religious message. In constant search of the essence of being and beings, theological spectrum influenced the great systems of philosophy. Pauline dogma is one of those that have sparked endless queries and research, so that this article will highlight some of his concepts that have caused acceptance or admiration among great thinkers and masses alike and also extreme rejection attitudes. The purpose of this article is to present a brief foray into the world of theological and philosophical concepts in order to highlight Pauline transgenerational influence on contemporary cultural and spiritual heritage. We insist on the need to know and understand certain schools of thought and religious orientation for a better management of conflict that may arise both from lack of cultural information and lack of openness to other cultures and identities.*

Keywords: *being, faith, Christianity, conflict, tolerance.*

Introducere

Întârzierea cu care filosofia s-a emancipat de sub tutela teologiei reprezintă semnul cel mai concludent al existenței unei îndelungate perioade în care întregul demers al gândirii filosofice s-a raportat permanent la religie. Începuturile filosofiei ne prezintă, spre exemplu, abordarea lui Platon care considera că zeii joacă rolul/îndeplinesc funcția de model pentru om. Zeul era înfățișat ca o entitate bună, fără a fi asociat lucrurilor rele sau responsabil de înfăptuirea unor acțiuni reprobabile. Aristotel, la rândul său, aduce o interpretare complet nouă a divinității, a unei divinități a filosofiei, eliberată de mituri. Pe calea argumentării, Aristotel ajunge de la analiza fenomenelor naturale perceptibile la înțelegerea faptului că trebuie să existe și o altă ființă decât cea pe care percepția o poate identifica. Iar acestei ființe inteligente, inteligibile, îi revine un rang superior: este identificată cu divinitatea. [1] Pentru Aristotel, "actul inteligenței este viața, iar divinitatea se confundă cu acest act", noțiunea de "viață și de veac nesfârșit și veșnic fiindu-I atribuită divinității. [2]

Pentru evrei Dumnezeu (Yahve) este un spirit personal, cu voință rațională, creator al lumii pe care o menține și o ordonează. El reprezenta originea legilor naturii și a destinului,

fiind creatorul care dispune de putere nelimitată; măreția lui Dumnezeu depășește orice putere de înfățișare, este departe de orice analogie cu omul, soarele, animalele, devenind idee pură, entitate absolută. [3] Din concepția religioasă a vechilor evrei, din monoteismul iudaic și-a dezvoltat rădăcinile și creștinismul. Dumnezeu creștin, însă, nu este doar creator atotputernic, ci , mai cu seamă, tată iubitor. Determinările ființării divine, dezvoltate atât de Aristotel și Platon cât și de gândirea patristică au influențat decisiv filosofia teologică a Evului Mediu creștin. Astfel, pentru unul dintre reprezentanții relevanți ai acestei filosofii, Toma din Aquino, Dumnezeu reprezintă ființare nesfârșită, adevărat și bun în mod absolut. După Toma, pe Dumnezeu îl putem recunoaște în realitate doar atunci când credem că este dincolo de tot ce pot gândi oamenii despre el, care “depășește capacitatea oricărei inteligențe”. [4]

Pentru Augustin toate lucrurile și întreaga existență îl indică pe Dumnezeu, iar cum această ființare globală se regăsește în spiritual uman, cunoașterea de sine ar reprezenta și drumul către divinitate: ”Dacă mă cunosc, Te cunosc.” Dumnezeu însă nu poate fi cunoscut de spiritul uman decât atunci când acesta se înțelege pe sine drept chip al lui Dumnezeu.

Spectrul teologic s-a dezvoltat și și-a pus amprenta și asupra secolelor de gândire ce au urmat Scolasticii, influențând marile sisteme ale filosofiei clasice germane. Astfel, în operele lui Kant, Fichte, Hegel, Schelling întâlnim adesea reminescente ale gândirii teologice. Împotriva acestor perturbări ale concepțiilor religioase în sfera filosofiei, în special împotriva doctrinei și religiei creștine ca reper important pentru gândirea europeană se va ridica, aproape un secol mai târziu, Nietzsche. Religia creștină datorează persistența și capacitatea de a rezista la critici și atitudini filosofice ostile nu numai gânditorilor Patristicii și Scolasticii – care au transformat doctrina creștină sub spectrul filosofiei lui Platon și Aristotel într-un univers filosofic admirabil – ci și primilor întemeietori ai aceste doctrine, dintre care Sf. Pavel a avut o însemnătate deosebită. După cum susține și Eliade în lucrarea “Morfologia religiilor”, creștinismul Sf. Pavel este deosebit față de cel al Apostolilor, de cel iudaic. Dacă cel din urmă era menit să împlinească speranțele poporului ales, creștinismul propovăduit de Pavel este universalist, el stinge imaginea unui Isus venit drept Mesia poporului evreu și înlocuiește această imagine cu chipul Mântuitorului ce eliberează ființa adamică de robia păcatului, dăruindu-i viața eternă. [5]

Gândirea Apostolului Pavel, influențe și viziune

Pentru Pavel, mântuirea reprezintă moartea și învierea lui Hristos, iar credința creștină presupune actualizarea, permanenta realizare a lui Isus în sufletul credincioșilor, participarea afectivă a acestora la patimile și învierea lui. Această concepție a mântuirii prin identificarea

cu un zeu era străină iudaismului, dar prezenta în spiritualitatea Greciei Antice în special prin cultul lui Dionysos Zagreus, orfismul. Pavel a cunoscut acest mediu religios elen și s-a lăsat influențat în scrierile sale atât de teologia cât și de filosofia vechilor greci, iar mărturie în acest sens ne stau în special termenii și noțiunile prezente în epistolarul paulinic. Cu toate acestea, după cum susținea Eliade, gândirea Sf. Pavel nu poate fi explicată integral prin raportare la mesianismul iudaic și filosofia greacă. [5, p. 83] Urmărind îndeaproape activitatea apostolică a Sf. Pavel, Eliade observă că acesta a intrat în contact cu orfismul odată cu ajungerea în orașul Tars. Acest centru era caracterizat de un puternic sincretism religios. Cultul lui Attis, Osiris, Adonis erau în plină ascensiune, iar așezămintele orfice cunoșteau o intensă dezvoltare. Întâlnirea cu acest mediu a deschis pentru Pavel posibilitatea adaptării experienței orfice la faptul creștin, iar reușita acestui demers al lui explică succesele pe care le-a obținut în rândul păgânilor. Esența dogmei paulinice, susține Eliade, poate fi rezumată la câteva idei: omul e păcătos pentru că s-a născut în carnea prihănită de Adam; ca să se mântuie omul trebuie să se purifice de păcatul adamic, renăscînd la o viață nouă în Hristos. Această renaștere desemnează experimentarea morții și învierii lui Isus, este actualizarea istoriei lui Hristos care a trăit și a murit pentru păcatele oamenilor. Isus e prezentat ca om și zeu deopotrivă, iar cel ce crede în el repetă launtric moartea acestuia pentru a renaște împreună cu el la o viață nouă, veșnică. În “Epistola către romani”, text pe care Eliade îl menționează drept scrierea Sf. Pavel în care influențele spiritualității grecești sunt extrem de evidente, concepția despre eliberarea omului de păcatul adamic prin jertfa lui Hristos, prin moartea și renașterea întru ființa Mântuitorului, este amplu dezvoltată. Această concepție, susține Eliade, nu se întâlnește în iudaism și nici în cadrul unei alte religii orientale. Realitatea întâlnirii Sf. Pavel cu spiritualitatea Greciei Antice, cu teologia și filosofia vechilor eleni este, prin intermediul analizei acestor idei expuse în “Epistola către romani” elocvent relevantă. [5, p. 84] Prezența în scrierile Sf. Pavel a concepțiilor și noțiunilor caracteristice spiritualității Greciei Antice survine în special datorită efortului de a tălmăci mesajul Evangheliei într-un limbaj religios familiar în mediile elenistice. [6] În acest context pot apărea ca justificate observațiile și criticile pe care Pavel le aduce, în Epistolele sale, teologiei și filosofiei civilizației păgâne. Se consideră că “Apostolul neamurilor” cunoștea în profunzime spiritualitatea pe care o critica și pentru a cărei reformare își mobiliza întreaga energie creatoare. Menționăm faptul că poziția pe care se situează Pavel față de demersul filosofiei este integrată concepției generale biblice conform căreia interogarea și cercetarea, întrebarea și căutarea fixează, leagă spiritul uman de lumea vizibilă supusă efemerității și ar mări distanța dintre sufletul uman și divinitate. Întrebarea, căutarea, elemente specifice filosofiei sunt înlocuite de Pavel cu grația și revelația,

Isus Hristos fiind Calea, Adevărul și Viața și unica autoritate ce poate conduce sufletul uman la realitatea absolută. În afara acestei autorități orice încercare de cunoaștere a lui Dumnezeu și a adevărului apar ca simple rătăcirii ale omului ce nu își găsește pacea și eliberarea de sub spectrul păcatului primordial. Urmîndu-l pe gânditorul român Petre Țuțea, se poate spune că pentru Sf Pavel o mișcare a spiritului nu este posibilă între lumea efemeră și cea eternă prin interogare și cercetare de ordin filosofic, ci numai prin har și revelație.[7] Și la Pascal întâlnim aceeași susținere a revelației și harului drept posibilități unice de atingere a adevărului divin. Acesta suținea (în cugetările 365, 422, 425) că rațiunea trebuie să își recunoască limitele iar omul neputința de a înainta în cunoaștere fără credința în Dumnezeu.[8] Pascal, asemeni lui Pavel, situează credința deasupra rațiunii dar nu împotriva acesteia, astfel încât cunoașterea umană apelează la harul divin în scopul accederii la cele divine: “ 34(185) Credința spune foarte bine ceea ce simțurile nu spun, dar nu contrariul a ceea ce ele văd; ea este deasupra, nu împotriva. 36(188) Demersul ultim al rațiunii este de a recunoaște că există o sumedenie de lucruri care o depășesc. Ea e slabă dacă nu ajunge să cunoască acest lucru. Căci, dacă lucrurile naturale o depășesc, ce să mai spunem de cele supranaturale?”[9, p. 20] Pentru Pavel credința reprezintă o posibilitate de sublimare a înțelepciunii umane care se integrează astfel lucrării de mântuire a omului, contribuie la împlinirea acesteia, iar înțelepciunea fără credință s-ar prezenta ca o rătăcire, orbire, nebunie. Iluminarea și eliberarea din această tulburare nu ar putea fi conferită, după Pavel, decât prin credința în Dumnezeu și în unicul său fiu, Isus Hristos. O referire la această problematică întâlnim și în lucrarea “Putul” a lui Ioan Gură de Aur la capitolul intitulat “Cuvânt la Sf. Apostol Pavel”[10] Pentru Apostolul Pavel căutarea semnelor divine și a înțelepciunii omenesti ar constitui o rătăcire pe drumul căreia mulți iudei și eleni s-ar fi pierdut. Pavel propovăduiește pe Hristos răstignit – ceea ce este considerat ca “sminteală” de către iudei și nebunie pentru eleni -, considerîndu-l adevărul creștin pe care puțini îl pot primi și mulți luptă împotriva lui. (Biblia, I Cor. 1,22-24) Pavel vorbește însă în scrierile sale, după cum ne indică și Sf. Augustin, și despre valoarea filosofiei subliniind faptul că nu toți filosofi trebuie desconsiderați. El susține că Dumnezeu s-a arătat acestor filosofi prin intermediul creației Sale ce este guvernată și pătrunsă adânc de voința divină. Adresîndu-se atenienilor, Pavel le amintește că marile spirite ale Atenei, mari poeți și filosofi au recunoscut faptul că omul trăiește și activează numai întru Dumnezeu, dar că puțini dintre locuitorii strălucitei cetăți au înțeles și acceptat acest adevăr. [11] Mulți filosofi, susține Pavel, au înțeles că Universul are perfecțiuni spre a ne arăta că este imaginea lui Dumnezeu, dar și imperfecțiuni care dovedesc că este doar imaginea Sa. [9, p. 113] Însă, continuă Pavel, gânditorii păgâni nu ar cunoaște că împlinirea, desăvârșirea firii lumii se realizează prin

mântuirea lui Adam și întoarcerea la starea de grație precedentă căderii în păcat, această mântuire fiind conferită doar de jertfa și învierea lui Isus Hristos.[12] Așa cum susținea Augustin, Dumnezeu a creat întregul Univers, după viziunea Apostolului Pavel, întru Înțelepciunea și Adevărul Său [13] iar Adam nu se poate reintegra perfecțiunii cosmice și elibera de sub robia păcatului decât prin harul dăruit de fiul lui Dumnezeu. Calea de dobândire a acestui har este sfințenia, respectiv urmarea îndeaproape a învățăturilor și faptelor Mantuitorului; în acest mod, susține el, se poate dobândi puterea de a învinge nu doar propriile patimi și boli dar și pe cele ale altora. Comentând faptele și cuvintele Apostolului Pavel, Sf. Maxim Mărturisitorul arată că minunile pe care acest apostol le săvârșea (Faptele apostolilor. 19, 12) erau posibile datorită întâlnirii dintre harul divin, sfințenia lui Pavel și credința celor vindecați.[14] Pentru Pavel, adevărata filosofie, reală și lucida contemplare a lumii trebuie să ducă la descoperirea legilor divine și urmarea acestora. Dar pentru atingerea unei astfel de înțelepciuni se cere diminuarea patimilor prin cugetare, îmblânzirea mâniei prin iubire și controlarea gândului ce tinde să rătăcească prin rugăciunea aprinsă.[15] A vedea pe Dumnezeu ca revelație ultimă și absolută, impune sufletului, după Pavel, o lungă și grea confruntare cu multitudinea ispitelor. Semnul victoriei asupra acestor ispite este învăluirea inimii în sfințenie și armonie “fără de care nimeni nu-l va vedea pe Dumnezeu”(Evrei. 12, 14) Așa cum susține Pavel în a doua “Epistolă către corinteni”, Dumnezeu manifestă față de om răbdarea și iubirea necesară iertării și mântuirii acestuia, El este un veșnic “Da” ce străbate transcendental ființa și vine în întâmpinarea lui Adam, a luptei acestuia cu păcatul.(II Corinteni. 1, 20) [16]

Pentru Pavel dragostea este mai presus de credință și speranță (I Corinteni. 13, 13) iar Isus Hristos este întruparea revărsării iubirii divine spre om și a cuvântului ce întemeiează un nou legământ între Creator și Adam spre a se așeza, cum spune Bohme [17], în inima celui ce crede în el. În Epistola către romani, Pavel vorbește despre survenirea păcatului în lume odată cu neascultarea dintâi adamică drept calea prin care moartea și- a întins cuprinderea asupra tuturor oamenilor. (Romani. 5, 12) Acest moment, despre care Bergson susține că este cel mai vechi semn de aducere aminte păstrat în memoria umanității și a fiecăruia deopotrivă [18] reprezintă cea dintâi “cădere”a omului, respectiv căderea în viață, pregătindu-se astfel pentru “căderea” în istorie. [19] În același spirit, Șestov consideră că cel mai evident semn al prezenței naturii umane și a stigmatului acesteia în ființa chistică este reprezentat de exclamația “Dumnezeul meu, pentru ce m-ai părăsit?”, când, în opinia gânditorului, Isus a fost atins de regretul de a nu fi acceptat, în schimbul unei plecăriuni, puterea asupra întregii lumi oferită de diavol. Acest regret apărut în umanitatea lui Hristos este stins, însă, de dimensiunea

divină a ființei christice care înobilează și desăvârșește prin moarte și înviere firea omenească conferindu-I acesteia forța de a depăși iluziile și ispitele efemere ale acestei lumi.[20]

În loc de concluzii. Controverse și reflecții

Contribuția Apostolului Pavel la dezvoltarea creștinismului timpuriu a fost majoră, iar prin capacitatea de a adapta spiritul creștin la medii religioase și culturale extrem de diferite, Pavel a impus religiei fondate de Isus Hristos o direcție ascendentă.[21] Concepția lui Pavel asupra raportului dintre credință și cunoaștere avea să anunțe formula scolasticului Anselm de Canterbury “credo ut intelligam”(cred pentru a înțelege), credința fiind depășită în ierarhia virtuților doar de către iubire. Deși s-a situat adesea pe o poziție de respingere față de filosofi, Pavel, ca de altfel întreaga concepție teologică creștină, s-a bucurat de o largă masă de admiratori în rândul gânditorilor. Astfel, pe lângă reprezentanți ai Patristicii și ai Scolasticii, se pot aminti autori romantici și neoromantici, Kant, Hegel, Pascal, Kierkegaard, Dostoievski, Soloviev, Berdieaev, Șestov, Țuțea, etc. Unul dintre filosofi care a respins ferm gândirea paulinică și creștinismul în genere, Nietzsche, avea să vadă în Pavel cel mai mare apostol al răzbunării, al urii neputincioase care, conform acestuia, caracterizează o pătură socială inferioară prin spirit și voință. Pentru Nietzsche nu există nici un element luminos și măreț în “Noul testament”. Totul este orbire, amăgire, lașitate. Din perspectiva acestuia Pavel ar fi înțeles că “minciuna” credinței este necesară pentru dezvoltarea luptei sale împotriva frumuseții gândirii și spiritualității antice, iar creștinismul reprezintă o primejdie, o amenințare la adresa filosofiei mari, a descoperirilor majore ale științei.[22]” Marea minciună a nemuririi personale”, “dacă centrul de greutate al vieții este mutat dincolo, adică în nimic, înseamnă că viața este negată” – sunt afirmații care vin pe fondul expresiei definitorii pentru Nietzsche “Dumnezeu a murit”, afirmație cu care acesta spera să deschidă calea unei noi atitudini morale a omului sfârșitului de sec. XIX. Odată cu prăbușirea lui Dumnezeu care este înlocuit de supraom, în esență un orfan al ființei [23] are loc și destrămarea valorilor tradiționale pe care Nietzsche le dorea înlocuite cu altele situate “dincolo de bine și de rău”. [24] Gândirea lui Pavel s-a confruntat așadar, de-a lungul unei întinse perioade de timp, cu multiple critici și acuzații pornite la început din sânul poporului său care, după cum ne amintește Hegel, este părăsit mereu de zii săi și strivit de propria-i credință. [25] Pe de altă parte însă, pentru cei care cred în Isus Hristos, pare a se înfățișa statornicia și forța unei învățături a luminii :”...posibilitatea scandalului legat de Hristos ca Dumnezeu Omul va rămâne până la sfârșitul timpului. Dacă se va înlătura posibilitatea acestui scandal, aceasta înseamnă că a fost înlăturat și Hristos, anume semnul scandalului și obiectul credinței” [26] În

concluzie, concepția teologică a lui Pavel și activitatea sa apostolică au constituit și continuă să reprezinte un motiv de nesfârșite interogări și cercetări, cu atât mai mult cu cât scrierile filosofice dezvoltate ulterior în jurul ideilor lansate de el sunt menite nu atât să rezolve cât mai degrabă să dezvolte și alte tipuri de interogare în vederea cunoașterii umane. [27] Neînțelegerile pe teme religioase au constituit de-a lungul întregii istorii a umanității subiect de dispute și conflicte ce au degenerat în violențe la scară largă; realitatea fiecăruia depinde de codurile în care a învățat să o perceapă. Până la descoperirea unui limbaj comun între religiile lumii s-ar cere deschiderea către toleranță și înțelegerea Celuilalt în funcție de bagajul cultural pe care l-a dobândit și asimilat, în funcție de sistemele normativ valorice la care se raportează, la contextul istoric și, nu în ultimul rând, în funcție de influențele survenite în dezvoltarea sa spirituală și modul de înțelegere a mesajului acestora.

Referințe

- [1] Furst, M. & Trinks, J. (1997). Manual de filosofie. București: Editura Humanitas. p. 269
- [2] Aristotel. (1996). Metafizica. București: Editura IRI. p. 478
- [3] Rabli, L. & Rabli, E. (1996). Zoharul sau Cartea splendorii. București: Editura Antet. p.14
- [4] Toma d'Aquino. (1997). Summa theologiae. Despre Dumnezeu. București: Editura Științifică. p. 152
- [5] Eliade, M. (1993). Morfologia religiilor. București: Editura Jurnalul literar. p. 83, 84
- [6] Eliade, M. (2000). Istoria credințelor și ideilor religioase. București: Editura Univers enciclopedic. p. 435
- [7] Țuțea, P. (2000). Omul. Tratat de antropologie creștină. Iași: Editura Timpul. p. 22
- [8] Pascal, B. (1998). Cugetări. Oradea: Editura Aion. p. 300, 314, 318
- [9] Pascal, B. (1998). Misterul lui Isus. Cluj: Editura Dacia. p. 20, 113
- [10] Sfântul Ioan Gură de Aur. (2001). București: Putul. Editura Anastasia. p. 117
- [11] Augustin, A. (1998). Despre Cetatea lui Dumnezeu. București: Editura Științifică. p. 491
- [12] Kierkegaard, S. (1998). Conceptul de anxietate. Timișoara: Editura Amarcord. p. 95
- [13] Sfântul Augustin. (1998). Confesiuni. București: Editura Humanitas. confesiuni XI
- [14] (1998). Filocalia. Vol III. București: Editura Humanitas. p. 134

- [15] (2000). Filocalia. Vol IV. București: Editura Humanitas. p. 204
- [16] Afloroaei, Ș. (1994). Lumea ca reprezentare a celuilalt. Iași: Editura Institutul European. p. 60
- [17] Bohme, I. (1993). Aurora sau răsăritul care se întrezărește. București: Editura Științifică. p. 113
- [18] Bergson, H. (1998). Cele două surse ale moralei și religiei. Iași: Editura Institutul European. p. 31
- [19] Eliade, M. (1998). Mituri, vise și mistere. București: Editura Univers Enciclopedic. p. 147
- [20] Șestov, L. (1995). Apoteoza lipsei de temeuri. București: Editura Humanitas. p. 113
- [21] Țuțea, P. (1997). 322 de vorbe memorabile ale lui Petre Țuțea. București: Editura Humanitas. p. 99
- [22] Nietzsche, F. (1998). Antichristul. Cluj: Editura Apostrof. p. 72
- [23] Țuțea, P. (1992). Proiect de tratat. Eros. Brașov: Editura Pronto. p. 60
- [24] Ionescu, N. (1998). Filosofia religiei. București: Editura Eminescu. p. 67
- [25] Hegel, S.W.F. (2001). Spiritul iudaismului. Oradea: Editura Antaios. P. 149
- [26] Kierkegaard, S. (1995). Școala creștinismului. București: editura Adonai. p. 113
- [27] Sandu, A. (2011). Appreciative philosophy. Towards a constructionist approach of philosophical and theological discourse. Journal for the Study of Religions and Ideologies, Vol. 10, No. 28, pp. 129-135.

THE MAKING OF MODERN ROMANIAN WOMAN: INSPIRING FEMININE ROLE MODELS IN THE ROMANIAN TRANSYLVANIAN PRESS DURING THE SECOND HALF OF THE XIXTH CENTURY

Georgeta Fodor, Assist. Prof., PhD, "Petru Maior" University of Tîrgu Mureş

Abstract: *From the second half of the XIXth century "la question des femmes" becomes a debate subject in Romanian society. Constructing the modern women, a symbiosis between traditions, national and modern influences and ideals is one of the aims of the Romanian intellectuals. The press appears as a favorite media used by them in order to debate and create this model. There are several paths they follow in order to achieve this purpose, one is that of publishing portraits of remarkable women. The present study focuses on these women presented by the articles' authors as possible role models to be followed by Romanian Transylvanian women.*

Keywords: *modern Romanian women; feminine role models; Transylvanian press; XIXth century, Carmen Sylva; Dora d'Istria.*

Rezumat: *Din a doua jumătate a secolului al XIX-lea chestiunea femeilor devine un subiect de dezbatere și în societatea românească transilvăneană. Construirea unui ideal feminin, care să concilieze idealurile și influențele tradiționale, naționale și moderne devine un subiect preferat al presei românești. Intelectualii vor folosi acest mediu ca for de dezbatere și de creare a acestui ideal. Mijloacele și modalitățile la care apelează sunt diverse: breviare, articole, anecdote precum și publicarea unor biografii ale unor personalități feminine cu scopul de a oferi românelor posibile modele de urmat. Studiul de față se concentrează asupra acestor modele feminine precum și asupra rațiunii alegerii lor.*

Cuvinte cheie: *românca modernă; modele feminine; presa românească; secolul al XIX-lea; Carmen Sylva, Dora d'Istria.*

Secolul al XIX-lea este marcat de schimbări în toate domeniile vieții publice și private, schimbări antrenate de procesul de modernizare care marchează, în ritmuri și grade diferite, toate societățile europene ale veacului. Asistăm de fapt la o transformare a societății tradiționale, agrare într-o societate urbană, seculară, industrială¹ care va relansa, implicit am spune, și dezbaterea asupra rolului femeii în societate. Dar secolul al XIX-lea este totodată și marele secol al pedagogiei în care una dintre problemele tot mai dezbătute este aceea a educației și instrucției care trebuia dată fetelor și femeilor. Societatea românească transilvăneană prin vocea intelectualilor săi - printre care se numără și tot mai multe femei - manifestă un interes pronunțat asupra acestei problematice. De fapt ea trebuie percepută ca fiind poate cea mai importantă fațeta a „chestiunii femeilor” care domină spațiul european al veacului al XIX-lea. Dovadă a preocupărilor, intereselor și mai ales amplitudinii pe care o are problematica feminină în epocă stau numeroasele articole apărute în publicistica românească, gen care începe să prolifereze începând cu jumătatea secolului.

¹ Maria Tătar-Dan, *Moderinte et mondanite a la fin du dix-neuvieme siecle. Le model allemande dans l'espace quotidienne roumaine de Reghin*, în *The Proceedings of the International Conference Communication, Context, Interdisciplinarity, History*, vol. Nr. 3, 2014, p. 198.

Prezentul studiu este de fapt o continuare a cercetărilor derulate anterior care și-au asumat intenția de a urmări evoluția dezbatelor asupra rolului pe care româncele trebuiau să îl joace în societatea aflat în plin proces de modernizare². De fapt, una dintre premisele care au stat la baza cercetărilor a fost tocmai aceea că acest proces de modernizare a antrenat după sine și o schimbare, inițial la nivel de percepție, a atitudinii vizavi de femei. Această schimbare este doar una dintre multiplele transformări angrenate de procesul modernizării și care trebuie de fapt corelată cu cele înregistrate la nivelul instituției familiei³.

Acesta este fundalul pe care se inițiază și se dezvoltă o întreagă dezbatere asupra noului rol pe care româncele trebuiau să îl joace în societate. Dezbateră, modelată de suflul și idealurile modernității va fi dublată de un alt element indispensabil pentru înțelegerea acestui proces și anume: chestiunea națională. În cazul transilvănean, întreaga chestiune a femeilor evoluează de fapt în acest context al definirii naționale. Este astfel ușor de explicat de ce tocmai problema educației și instrucției se află în prim planul acestei debateri. Ea a antrenat deopotrivă elita laică și ecleziastică precum și femeile educate care își asumă oarecum un rol de purtător de cuvânt. Ca rezultat al acestor debateri se conturează treptat veritabile modele educaționale destinate femeilor, modele care însumează aceste idealuri și aspirații ale societății: un compromis între reprezentarea rolurilor tradiționale ale femeii, noile idealuri aduse de modernitate și aspirațiile naționale.

Nu vom insista însă asupra acestor modele educaționale în condițiile în care ele a făcut deja obiectul unor cercetări anterioare⁴. Prezentul studiu se concentrează asupra uneia dintre modalitățile prin care intelectualii au încercat să le disemineze în societate folosind cași mijloc publicistica românească. Ne-am concentrat atenția asupra câtorva dintre cele mai reprezentative publicații cum sunt „Gazeta Transilvaniei”, „Transilvania” și mai ales „Familia” în condițiile în care aceasta din urmă și-a asumat de la bun început intenția de a se adresa și publicului feminin⁵.

Trebuie să precizăm faptul că există mai multe tipuri de materiale pe care gazetarii le-au folosit în acest sens. Construirea modelelor se face fie prin articole despre educația femeii

²Georgeta Fodor, *Women as Topic of „Intellectual Debates” Case Study Amiculu Familiei*, in „Studia Universitatis Petru Maior. Historia”, 11, 2011, pp. 89/99; Georgeta Fodor, *Astra's Involvement in the Debate Concerning the Necessity of Educating the Romanian Women*, în „Studia Universitatis Petru Maior. Series Historia”, Nr. 1, 2012, pp. 23-30; Georgeta Fodor, „Gender Borders: Women's Intellectual Profile during the Second Half of the 19th Century Transylvania. European Patterns”, în volumul *Itineraries beyond Borders of Cultures, Identities and Disciplines*, Carmen Andras, Cornel Sigmirean, Corina Teodor (coord), Editura Astra Museum, 2012; Georgeta Fodor, *La stampa romana di Transilvania. Il suo ruolo nell'elaborazione dell'immagine della donna, della coppia e dei rapporti familiari*, în „Transylvanian Review/Revue de Transylvanie”, 2, 2013, ISSN 1221-1249, pp. 26-41; Georgeta Fodor, „Réévaluation du statut de la femme dans le contexte d'affirmation de la nation roumaine en Transylvanie”, în Giordano Altarozzi, Cornel Sigmirean (coord), *Il Risorgimento italiano e i movimenti nazionali in Europa. Dal modello italiano alla realtà dell'Europa centro-orientale*, Roma, Edizione Nuova Cultura, 2013; Fodor Georgeta, *The Emergence of a New Educational Model during the Long Nineteenth Century. A Study Case: Children's Education*, in „Brukenthalia Romanian Cultural History Review. Supplement of Brukenthal. Acta Musei”, No. 3, 2013, pp. 73-82.

³Maria Dan, *Modernity's Challenge. Alternatives to Traditional Family: Divorce, Concubinage and Illegitimacy in the Saxon Reghin (the second half of the XIXth century)*, în „Studia Universitatis Petru Maior. Series Historia”, nr. 1, 2012, p. 31.

⁴Georgeta Fodor, „Gender Borders: Women's Intellectual Profile during the Second Half of the 19th Century Transylvania. European Patterns”, în volumul *Itineraries beyond Borders of Cultures, Identities and Disciplines*, Carmen Andras, Cornel Sigmirean, Corina Teodor (coord), Editura Astra Museum, 2012

⁵Dovadă în acest sens stau articolele de modă, suplimentele de modă pe care le publică editorii dar și listele de abonați.

și prin articole gen breviar despre femeia „cea bună”, „cea frumoasă”; fie prin prezentarea unor schițe biografice și imagini ale unor personalități feminine care vor fi nu de puține ori „subiect de editorial” apărând pe prima pagină a publicațiilor.

Două sunt argumentele care justifică utilitatea prezentului demers de cercetare. În primul rând, datorită faptului că studierea personalităților feminine impune o selecție din partea gazetarilor și a autorilor și care poate să ne ofere indicii privind atitudinea pe care societatea o are despre femei și rolul lor în societate precum și informații despre maniera în care ele au fost percepute și reprezentate în spațiul public. În al doilea rând, putem astfel urmări viziunea despre ele însele: în ce măsură aceste personalități și-au asumat acest rol de model; dacă și-au asumat sau nu un rol în dezbaterile asupra redefinirii statutului femeii precum și măsura în care contemporanele le-au perceput ca posibile modele de urmat.

Atare demers, pe cele două paliere mai sus amintite, este justificat și de faptul că majoritatea articolelor din presă consacrate problematicii feminine rămân oarecum cantonate în domeniul teoretizărilor. Toate articolele din presă studiate până acum trimit la imagine și reprezentare. Acestea sunt într-adevăr proiecții idealizate ale societății, prin vocea intelectualilor, asupra rolului pe care femeile trebuiau să îl joace în societate. Chiar și în articolele referitoare la educația și instrucția fetelor tot spre un ideal se converge. Tocmai de aceea studiul de față s-a concentrat asupra personalităților feminine care în decursul celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea au devenit subiect de presă.

Am ales această direcție de cercetare și în efortul de a înțelege mecanismele de selecție ale editorilor dar și de a urmări modul în care imaginarul și realul cunosc materializarea în aceste alegorii vii. În ceea ce privește modelul feminin, dat fiind faptul că el a constitui deja subiectul cercetărilor noastre anterioare, vom rezuma aici doar succint contururile acestuia. Conceptul de „model feminin” este prezent destul de frecvent în presa vremii. Unul dintre gazetarii care îl folosește destul de des este Iosif Vulcan. Potrivit acestuia femeile ce pot servi de modele sunt acelea care și-au îndeplinit sarcinile desemnate de societate: *„pricepând acesta misiune sântă, o îndeplinesc cu demnitate și conform dorinței generale, căci ele astfel devin niște femei de model, al căror nume încungiurat de aureola devotamentului voluntar se va păstra pentru totdeauna cu stima pe paginile istoriei”*⁶.

Cert este că acest model feminin nu se dezice de trecut. El se adaptează însă la schimbările sociale, economice, politice etc. Femeile rămân în continuare fiice, soții și mame, definite tot prin trup și sexualitate și prin raportare la bărbați. E în continuare tot accentul asupra așa-numitelor roluri naturale ale celor două sexe (vizibile și la nivelul instrucției): femeile au foyerul, spațiul privat și viața conjugală iar bărbații au viața publică, armele, legea/justiția⁷.

Se schimbă însă perspectiva și implicit și importanța - aici putem vorbi de fapt despre o revalorizarea a rolurilor tradiționale ale femeilor - acordată Maternității ea primind și fiind oarecum transformată într-o funcție socială. În plus și coordonatele naționalismului schimbă perspectiva asupra rolurilor naturale ale femeilor. Femeile sunt definite în continuare ca fiice dar ale Națiunii; ca soții dar ale patrioților; ca mame dar ale viitorilor cetățeni ai națiunii⁸. Acest ideal feminin evoluează în paralel dar modelează totodată direcțiile și prioritățile educației și instrucției femeii. Din această perspectivă, educația însemna: religiozitate,

⁶ Iosif Vulcan, *Elisabeta regina României*, în „Familia”, nr. 49, 5/17 iulie 1881.

⁷ Françoise Mayeur, „L'éducation des filles: le modèle laïque”, în Coord. colecției G. Duby, Michelle Perrot, Geneviève Fraisse, Michelle Perrot, *Histoire des femmes en Occident. IV. Le XIXe siècle*, p. 283.

⁸ Georgeta Fodor, „Réévaluation du statut de la femme dans le contexte d'affirmation de la nation roumaine en Transylvanie”, în Giordano Altarozzi, Cornel Sigmirean (coord), *Il Risorgimento italiano e i movimenti nazionali in Europa. Dal modello italiano alla realtà dell'Europa centro-orientale*, Roma, Edizione Nuova Cultura, 2013, p. 222.

moralitate, naționalitate/patriotism pe care mama, în calitate de educator, trebuia să le inoculeze copiilor. În ceea ce privește, instrucția care trebuia dată fiicelor - viitoare mame – aceasta se pliază tot pe acest ideal educațional. Cuvintele lui George Bariț rezumă poate cel mai bine acest ideal: *„Pretindem cu toată perseverența, ca să ne creștem femeii, care să fie cum zice poporul, și de rugă și de fugă, și de mamă și de damă, să se învăță cu cheile de brâu în bucătărie și cămară, ca și în saloane împrejur de oaspeți; să știe comanda în sfera activității lor femeiești și să poată apreția vocațiunea bărbaților trecuți prin cursuri scolastice de câte 10-16 ani, ajunși în pozițiuni sociale, în cari cea mai înfricoșată pedeapsă ce i s-ar putea dicta pentru păcatele tinerețelor sale, ar fi ca să tragă după sine câte o consoartă care să stea ca o mută tocmai în societățile cele mai ales, în care este chemat a funcționa sau a-se prezenta bărbau-său”*⁹.

Considerăm că acest tipar va fi „grila” după care vor fi selectate personalitățile feminine prezentate drept „modele vii” de formare a românelor moderne. Ele sunt în general din sfera artistică și literară la care se adaugă și personalități din viața publică care s-au remarcat prin activități de susținere a învățământului de fete, prin activități caritabile etc. În general, aprecierea meritelor lor în aceste domenii se face și din perspectiva națională, adică a contribuției lor la cauza națională. Ele sunt descrise ca fiind „reprezentante de seamă” ale națiunii și drept consecință sunt date drept modele de urmat de către românce.

Una dintre aceste personalități este Constantia de Dunca alias Camila d’Alba¹⁰. Ea devine subiect de gazetă în decembrie 1862 cu ocazia unei vizite făcute de către Constantia la Brașov unde i s-a făcut o primire oficială. Pe lângă accentuarea meritelor ei literare, gazeta subliniază și contribuția acesteia la prestigiul națiunii. Vizita este de fapt un alt prilej de a sublinia încă o dată rolul de educator pe care femeia - în calitate de mamă - îl are, iar la baza acestei educații trei erau temeliile de așezat: religiozitate, moralitate și naționalitate. Ea este, după cum reiese din discursul citat, transformată într-unul dintre modelele feminine de urmat: *„un soré între stelele orizontului secului nostru femeescu, care, deca nu i se vor opune nuorii, cei ce amenintă cu întunerecu pe totu loculu, va reversa fara ndoiéla preste seculu femeescu si prin elu preste natiunea patriei”*¹¹.

Tot datorită meritelor artistice și naționale - va fi menționată și Elisa Circa. Prezentarea meritelor sale artistice va fi ca și în cazul Constantiei Dunca prilej de a expune de fapt condiția femeii contemporane. Reprezentativă pentru prezentul demers este maniera în care autorul articolului susține, cu argumente solide, dreptul femeilor de a se afirma în spațiul public. Chiar dacă este vorba despre o deschidere față de talentele și preocupările artistice ele sunt subordonate tot rolurilor tradiționale/naturale ale femeilor: *„dar totusi onorezu femei’a,*

⁹ „Transilvania”, 4, 1911. Vezi și Concluziile lui Simion Bărnuțiu însumează poate cel mai bine baza și utilitatea educației femeii: *„femeile sunt chiamate ca se fie mame de familia si să gubneze lucrurile dintre ale casei, nu se pote spune, câtu de multu se ajută mama bună în gubernarea casei sale daca sci pe lângă acestea si pucinu aritmetică, căci forte adesea ori capulu familiei more si remâne numai văduva singura cu pruncii de o etate încă nematură”. Iar utilitatea educației în școală nu este contestată: „școlele aceste nu ve sunt de folosu numai pentru ca ve înveța aceste cunoscinte elementari pentruca se poteți fi econome bune, ci ve suntu de unu folosu nespusu si pentru acea ca ve înveța a ve cunosce detoriile, care le aveți cătră Domnedeu cătră voi si cătră patria care este celu dintâiu de aproape alu vostru ...” „femeile suntu principiulu familiei, familia este principulu statului, virtuțile domestice suntu fundamentlu virtuțiloru sociali, amorea familiei este schinteia cea dintâiu a amarei de patria...”. Vezi în acest sens și Georgeta Fodor, „Gender Borders: Women’s Intellectual Profile during the Second Half of the 19th Century Transylvania. European Patterns”, în volumul *Itineraries beyond Borders of Cultures, Identities and Disciplines*, Carmen Andras, Cornel Sigmirean, Corina Teodor (coord), Editura Astra Museum, 2012.*

¹⁰ De remarcat este faptul că nu pare să conteze originea geografică a acestor personalități. Ele sunt românce oriunde s-ar afla.

¹¹ „Gazeta Transilvaniei”, An XXV, Nr. 99, 19 decembrie 1862.

carea indeplinindu-si detorintiele sale femeiesci, in tempulu seu liberu asculta de inspiratiunile schintei domnediesci”¹². Deși autorul nu se îndepărtează încă de tiparul de reprezentare al femeii, noutatea constă în aprecierea meritelor artistice în condițiile în care ele se subordonează aspirațiilor națiunii. „Nu voi uita” scria Iosif Vulcan „când jun’artista...se ivi pe tribuna și cu arculu tricoloru scose din violin’a-i tonuri atâtu de incantatore”¹³. Este evident că nu doar meritele artistice sunt cele care îi determină pe gazetari să descrie și să portretizeze aceste femei ci și dorința de a le oferi drept modele pentru formarea „românelor moderne”. O atare intenție este uneori, după cum am văzut și în cazul lui Iosif Vulcan, explicit formulată: „inse aici e si ora, ca si damele romanecariprin pusetiunea loru morala seu materiala potu face ceva se demustre lumii, ca si densele tocma asia se interesează de un viitoriu frunos”¹⁴.

Revista „Familia” va publica poate cel mai frecvent astfel de schițe biografice, de obicei sub forma unor editoriale, apărând deci pe prima pagină a revistei. Din galeria acestor personalități feminine se remarcă, pe lângă femeile cu activitate literară, nume precum Caterina Mocioni, Iulia Mihalyi sau Leontina F. Negruțiu. Cele trei sunt prezentate drept modele pentru românele ardeleni tocmai pentru că se încadrează, perfect am putea spune, arhetipului feminin construit de către intelectualii români. Caterina Mocioni este pusă între acele românce care prin conduită și caracter se transformă în „matrone-model”¹⁵. Maternitatea, religiozitatea, caritatea și filantropia sunt printre cele mai reprezentative merite pe care Iosif Vulcan le atribuie Caterinei. Ea poate fi privită ca fiind o altă alegorie vie a româncei, model de urmat pentru generațiile viitoare: „mama cea mai buna care ni-a născutu si crescutu pe Grachii nostri ... minunat’a mama n’a mai traitu decâtu pentru crescerea, cultivarea, îngrigirea copiilor sei, sacrificându-se pe sine, sacrificându tote acestui scopu; desvoltându cele mai frumoase virtuti filantropice, familiare si nationale...exemple de urmatu”¹⁶.

Și Iulia Mihalyi devine subiect de editorial în „Familia”¹⁷. Este un alt profil feminin încadrabil perfect în reprezentările româncei din a doua jumătate a secolului al XIX-lea: „În istoria ori-cărei națiuni, femeile totdeauna au avut un rol important ... mamele, soțiile, ba și feciorele tote au paginele lor ilustre în istoria civilisatiunii. In deosebi mama ... are partea cea mai de frunte”¹⁸. Iulia Mihalyi se încadrează deci arhetipului româncei „moderne”. Ea este una dintre acele femei care „și-a implinit cu atâta demnitate misiunea de mamă română”¹⁹. Meritul ei este deci cel de mamă căci a dat națiunii române pe Victor Mihalyi de Apșa. Succinta biografie confirmă încă o dată acea componentă fundamentală a arhetipului feminin: femeia e în primul rând mama – agent formator al viitorilor cetățeni ai națiunii. Iulia: „după cerințele timpului deatunci, a avut o creștere mai mult casnică; își făcu studiile in scolele elementare și superioare pentru fete din Sighet; totodată primi creștere românească sub conducerea mamei sale, care pe cât o introduse în tote ramurile economiei de casă și

¹²Ibidem.

¹³Ibidem.

¹⁴„Gazeta Transilvaniei”, Nr. 66, 22 august 1862.

¹⁵Iosif Vulcan, Caterina Mocioni, în „Familia”, nr. 7, 22 ianuarie/7 februarie 1878, p. 38. Pe prima pagină a aceleiași număr Iosif Vulcan dedica memoriei Caterinei de Medici o poezie în care maternitatea și patriotismul sunt puse în prim plan. „Er durere, mare jale/Erasi plângi natiunea mea;/Din cunun’a fruntii tale/Erasi a caditu o stea/Ai perdutu o fiica buna”.

¹⁶Ibidem.

¹⁷S. n., Iulia Mihalyi n. Man, în „Familia”, nr. 4, 22 ianuarie/3 februarie 1881.

¹⁸Ibidem.

¹⁹Ibidem.

*ale lucrărilor femeiesci, pe atâta i sedise în inimă adevărata pietate creștinească și alipire sinceră către toate aședămintele și datinele bisericei românești*²⁰.

În același an, o altă personalitate feminină intră în atenția editorilor „Familiei”. Este vorba despre un nou editorial având-o ca și subiect pe Leontina F. Negruțiu „*învețătoare, mamă, soție și membră a societății românești*” care „*și-a îndeplinit misiunea sa în toate direcțiunile vieții sociale*”²¹. Schița biografică este de fapt, prilej de a oferi un nou model pentru tinerele românce, cu atât mai mult cu cât, Leontina s-a implicat în mod activ în formarea acestora. Ea este un model, fapt ce apare formulat explicit în cuprinsul articolului: „*nu numai ca învățătoare, ci și ca mamă, ca soție a fost intru toate de model...bună economă...nu este o singură idee umanitară sau filantropică, la care să nu fi conlucrat și ea*”²². Reprezentativă, pentru prezentul demers, este și maniera în care autorul, citând-o pe Leontina, înțelege misiunea româncei - este de fapt o reiterare a portretului idealizat al româncei moderne: „*Să dăm fetițelor noastre o creștere religioasă-morală și națională, o creștere pentru viața casnică, - ca astfel să devină din ele cu timpul femei morale, harnice, soții credincioase și mame adevărate*”²³.

Există însă și „preferințe” ale editorilor pentru anumite personalități feminine a căror activitate literară sau publică este mult mai atent urmărită și a căror valoare de model pentru românce este mai pregnantă, probabil și datorită faptului că numele, activitatea și prestigiul de care se bucură au o mai mare încărcătură națională. Acesta este de pildă cazul prințesei Elena Ghica alias Dora d'Istria și al reginei Elisabeta a României cunoscută sub pseudonimul literar Carmen Sylva. Cele două sunt, fără îndoială, prezențele feminine cele mai frecvente în publicistica românească studiată. Ele sunt într-adevăr date, cel mai des, drept modele pentru româncele transilvănene.

Dora d'Istria e subiect de presă din 1865 când „Familia” îi dedică un articol. Ea este prezentată drept un geniu, „*o stéua stralucitoare, ce a resaritu din întunerecul orientului*”²⁴. Meritele literare, dublate de patriotismul de care dă dovadă, par să fie motivele pentru care ea atrage atenția editorului (să nu uităm: principalele trăsături ale arhetipului: religiozitate, moralitate, naționalitate). Cele mai apreciate calități ale Dorei d'Istria sunt acelea că a „*scrisu neobositu în limb'a natiunilor culte inadinsu ca să atraga atentiunea lumii civilizate asupra orientului decadiutu, si cu destingere se cascade simpati'a Europei pentru tier'a sa*”. Talentul său este pus de fapt în serviciul națiunii: „*iubit'a sa patria si natiune, carora li-a cascadegatu atâta gloria prin faptele stralucitului seu talentu*”²⁵.

Și Gazeta „Transilvania” îi va urmări cu atenție activitatea. Dora d'Istria este subiectul unei Conferințe ținută în cadrul Astei în 1877. Portretul realizat de către autor e mai mult decât elogios: „*Dacă din domnesc'a familia Ghica nu s'ar fi mai alesu nici-unu vlasatariu, fia din sexulu nostru, fia din celu frumosu, numele Helena Michailu Ghica ar fi de ajunsu ca nu numai istori'a civilisatiunei nostre ci chiaru istori'a nostra generale se dea numelui patronimicu Ghica unulu din locurile principali în colonele sale...*”²⁶. Ea este una dintre „*femei de acelegeniali, din cate a produsu vreodată nu numai poporul romanescu, ci toate poprale Europei meridionale și apusene*”²⁷. Remarcabil rămâne efortul depus de către această pentru „*popularisarea numelui romanescu în lumea civilisată*”²⁸. Ea este așadar una

²⁰*Ibidem*.

²¹ G. P., *Leontina F. Negruțiu*, în „Familia”, nr. 18, 30 aprilie/12 mai, 1895, pp. 205-206.

²²*Ibidem*.

²³*Ibidem*, p. 206.

²⁴ „Familia”, An. I, Nr. 18, 25 noiembrie/7 decembrie 1865.

²⁵*Ibidem*.

²⁶ „Transilvania”, Nr. 5, An XI, 1 martie 1878, pp.49-51.

²⁷*Ibidem*.

²⁸*Ibidem*, p. 51.

dintre personalitățile feminine propuse drept model. Aceasta este, fără îndoială, intenția clar asumată care l-a determinat pe autor să-și îndrepte atenția asupra Dorei d'Istria. Expozeul său face trimitere la portretul general. Cine poate, cine trebuie să fie propusă drept model pentru formarea româncelor? Răspunsul este cât se poate de elocvent: „*destule alte sorori de ale sale, care de si in cercuri mai restranse, de si mai pucinu cu pén'a, dara atatu mai multu prin interveniri personali, prin versari de sume...pe altariu patriei, prin directiunea cu totul noua data educatiunei din casa si din scóla, prin infiintarea de institute filantropice, inaintá din tóte poterile marea opera a regeneratiunei ... unei serii lungi de femei romane ... sa le propunu de modellu la femeile generatiunilor care ne succedu*”²⁹. De asemenea, autorul face apel și la alte personalități feminine prin apelul la istorie: soția lui Constantin Brâncoveanu, pentru activitățile filantropice, văduva lui Știrbei pentru activitatea caritabilă, Elena Cuza pentru azilul de fete și preocuparea pentru a le oferi o educația acestora și bineînțeles, Dora d'Istria, care: „*lucra in strainatate pentru patri'a si natiunea sa*” alături de „*alte femei care'si implinea datori'a cu religiositate in sinulu patriei*”³⁰.

O altă personalitate feminină care devine subiect preferat al publicisticii transilvănene este Regina Elisabeta a României. Nu doar cariera și activitatea ei literară sunt subiectul presei ci întreaga-i activitate publică. Ea este fără îndoială transformată în arhetipul româncei prin excelență. Dovada: frecvența cu care Elisabeta, în dubla sa ipostază de Regină și poetă (Carmen Sylva), apare în presa românească transilvăneană. Ea este dată drept model de conduită tocmai pentru că personifică reprezentarea româncei în societatea modernă. Ea a îmbinat aproape în mod absolut toate calitățile portretului idealizat al acesteia: religiozitatea, caritatea, maternitatea, modestia la care s-au adăugat ca și un corolar, talentul literar.

Una dintre publicațiile care urmărește activitatea reginei și care îi publică totodată creațiile literare este „Familia”, publicație care o transformă într-un veritabil model feminin.

Unul dintre primele articole având-o ca și subiect este cel din 23 noiembrie/5 decembrie 1869 semnat de însuși editorul publicației, Iosif Vulcan. Importanța acordată Reginei este dovedită și de faptul că numărul respectiv se deschide pe prima pagină cu o poezie închinată acesteia. Regina este supranumită „*Doamna Romanilor*”³¹. Poezia este expresia clară a tiparului feminin transmis de secole la care i se adaugă acea conotație națională care va reveni ca un leitmotiv în toate textele despre femei sau destinate femeilor. Regina e „mama” românilor; comportamentul ei față de supuși este întocmai acela al unei mame față de copiii ei: „*Si gintea-i gloriósa, dar mama dulce n'are / Oh, fii tu mama buna la toți iubittii sei!.../ Incanta-i cu amoru-ti, si fii tu sor'a loru!.../ Natiunea veduvita sperédi adi prin tine/ Câ lung'a-i suspinare in fine va n'cetá / Alina-i dar dorerea cu vórbe, siópte line, / Iubesce-o cum fét'a-si iubesc muma sa!*”³².

Poezia, poate mai mult decât articolul biografic care urmează, este o reprezentare clară a modelului feminin. Regina Elisabeta a României va fi tot mai frecvent prezentată drept modelul de la care trebuie să se revendice româncele. Anii 80' ai secolului sunt poate cei mai fertili în ceea ce privește personificarea româncei prin apelul la persoana reginei. Asistăm de fapt la un dublu proces: pe de o parte, avem un personaj real care se transformă într-o alegorie a Națiunii iar, pe de altă parte, personajul ei devine alegorie vie a portretului ideal al româncei. De fapt, aceasta este și funcția arhetipurilor feminine: ele nu reflectă doar un ideal de frumusețe ci devin modele de comportament, o sură de veridicitate³³. Un model mult mai ușor de înțeles și de urmat comparativ cu teoretizările și abstractizările portretului româncei

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ Iosif Vulcan, *Principesei Elisabet'a Dómn'a Romanilor*, în „Familia”, nr. 47, 23 noiembrie/5 decembrie 1869.

³² *Ibidem*.

³³ Anne Higonnet, „Apparences, loisirs, subsistance”, în G. Duby, M. Perrot, *op. cit.*, p. 306.

ideale construite în toate articolele și breviarile destinate femeilor tocmai prin faptul că este vorba de o alegorie vie care personifică acest ideal.

Portretul româncei moderne al cărui arhetip poate fi considerată deci regina Elisabeta are acele trăsături care se regăsesc ca și leitmotive în toate articolele al căror subiect este femeia. Ele au fost rezumate poate cel mai bine de către Petre Dulfu într-un articol din 1883 dedicat tot reginei: „*ea nu are alt scop și alt ideal, decât a promova binele acestei țări, a mângâia durerea și a alina suferința ori unde s'ar găsi ele: în palat său în colibă. O vedem cum se pune ea însăși în fruntea tuturor societăților filantropice*” ea este „*mamă a răniților*” care „*și-a dat toate silințele, pentru a creă în capitala țerii sale, un institut - model de educațiune, destinat anume pentru crescerea femeii române*”³⁴.

Elisabeta este deci prezentată cititorilor ca fiind arhetipul româncei prin excelență. Formularea lui Iosif Vulcan este cât se poate de explicită, nelăsând loc interpretărilor. Elisabeta, regina României este „*un ideal de femeie română*” căci ea este dovada vie a unei înalte culturi, cu o „*inimă plină de caritate, un sublim patriotism*”³⁵.

Maternitatea - rolul de formator al mamei -, caritatea și patriotismul sunt trăsăturile fundamentale pe care româncele, pornind de la aceste modele/alegorii vii trebuie să le dețină. Tocmai de aceea ele, Regina; Dora d'Istria și toate celelalte personalități feminine analizate în prezentul studiu au devenit, în decursul celei de-a doua jumătăți a veacului, subiect de presă.

Rămâne de aprofundat în ce măsură astfel de personalități și-au asumat, dincolo de a li se fi conferit, acest rol de model. Dacă pentru cazul Dorei d'Istria este mai dificil de documentat acest aspect, cel al Reginei este mai ușor de urmărit. Facem trimitere la două articole semnate de Carmen Sylva și publicate în „Familia”: „*Despre frumusețea femeii celei bune*”³⁶ și „*Femeia română*”³⁷. Primul articol accentuează rolurile naturale ale femeii: de soție și mamă aflată la baza familiei: „*Femeia e înzestrată cu o putere mai presus de toate puterile, cu o vrednicie mai înaltă decât toate vredniciile, cu o frumusețe mai mare decât toate podobeale pământului: Ea emamă! A fi mamă e începutul și sfârșitul chemării și a ființei ei*”³⁸. Al doilea articol este de fapt un istoric al doamnelor și domnițelor românce dar care accentuează din nou ideea maternității. Chiar dacă autoare nu își asumă explicit rolul de formator care i-a fost atribuit de către gazetarii transilvăneni, el poate fi totuși extras din cuprinsul textului în condițiile în care el are ca și subiect rolul pe care femeile trebuiau să și-l asume în societatea contemporană: „*Mame române! Voi, care ați plâns atâta când ângerul destructor a trecut peste noi cosindu-ne familii întregi, răpindu-ve tot ceea ce voi iubiți, voi, care ați luptat ca să faceți din fiii voștri ômeni, voi cari nu dați înderăt când e vorba de a înainta, mame române, viitorul e în mâinile voștre!*”

Din măruntalele voștre renaște această țără, a cărei ursită viitoare nu se știe, dar care trebuie să dea nota sa în concertul civilizațiunii europene.

Mame române, păzitoare a celor mai scumpe comori, voue ve e incredințat aceste mâni pentru care atâtea vécure au luptat și au suferit”³⁹

De asemenea, un alt aspect care se impune a fi aprofundat este acela al studierii manierei și modalităților în care româncele s-au raportat la aceste personalități ca fiind modele de urmat. În acest sens, cazul Reginei poate să ofere informații relevante. Trimitere facem la

³⁴ Petru Dulfu, *O poetă pe tron*, în „Familia”, Nr. 44, 30 octombrie/11 noiembrie, 1883. Titlul articolului este preluat de autor din „Unsere Zeit” care publicase un articol despre regina și pe care Petru Dulfu îl publică în extenso în numerele 45, 46, 47 ale revistei transilvănene citate.

³⁵ Iosif Vulcan, *Elisabeta regina României*, în „Familia”, nr. 49, 5 iulie/17 iulie, 1881.

³⁶ Carmen Sylva, *Despre frumusețea femeii celei bune*, în „Familia”, nr. 10, 6/18 martie 1894.

³⁷ Eadem, *Femeia română*, în „Familia”, nr. 31, 4/16 august, 1896 și nr. 32, 33.

³⁸ Carmen Sylva, *Despre frumusețea femeii celei bune*, în „Familia”, nr. 10, 1894.

³⁹ Carmen Sylva, *Femeia română*, în „Familia”, nr. 33, 18/30 august, 1896, p. 386. Articolul este publicat în cuprinsul numerelor 31, 4/16 august 1896, 32, 11/23 august 1896 și nr. 33.

un discurs pe care o altă poetă, Smaranda Gârbea (care semnează sub pseudonimul Smara și care va deveni la rândul ei subiect de articol) l-a ținut la Ateneul român din București, în decembrie 1890, cu ocazia dezvelirii bustului Veronicăi Micle. Deși evenimentul a avut loc în Regat, discursul este elocvent pentru prezentul demers cu atât mai mult cu cât a fost publicat în paginile revistei transilvănene⁴⁰. Ceea ce interesează aici este maniera în care Smara se raportează - ca model - la Carmen Sylva: „după cum a dis ilustra noastră scriitoare Carmen Sylva, glasul femeiei nu resună mai dulce și mai armonios decât la vatra sa și în mijlocul copiilor sei și recunosc că e un adevăr netăgăduit ... La vie de la femme est dure ... și este regină. Cât trebuie dar să'nțelegem să ne petrundem d'acest adevăr noi cestelalte simple muritoare!”⁴¹.

Așadar, fie că ne aflăm în fața unor alegorii vii - transformate deci în modele de urmat - , fie că vorbim despre disertații asupra rolului femeilor în societate, profilul pare a fi o sinteză originală între tradiție, modernitate și naționalism. Nu este așadar, nici în maniera de prezentare a personalităților feminine analizate în prezentul studiu, vorba despre o ruptură față de trecut ci mai degrabă de o adaptare a acestuia la cerințele moderne ale veacului. Maternitatea, caritatea și filantropia, naționalitatea sunt trăsăturile care trebuie să le aibă românele „moderne”, trăsături pe care ele însele și le-au asumat după cum testează și toate articolele din presă semnate de către acestea.

⁴⁰ Smara, *Veronica Micle. Vieța și operele sale*, în „Familia”, nr. 40, 6/18 octombrie 1891.

⁴¹ *Ibidem*.

MILITARIZED ROMAN ADMINISTRATION AND THE GLOBALIZATION/ROMANIZATION OF THE ANCIENT WORLD

Mădălina Strehie, Assist. Prof., PhD, University of Craiova

Abstract:

MILITARIZED ROMAN ADMINISTRATION AND THE GLOBALIZATION/ROMANIZATION OF THE ANCIENT WORLD Ancient Rome was not only the first **Res publica** in history, but also the most effective integrative power of the worlds it conquered. Rome initiated for the first time, through **Pax Romana**, the globalization of its possessions. Although the Persians had first initiated the policy of integrating the defeated ones (Persanization), the Romans remained the most effective, Romanization or Roman globalization remains the model of globalization even today, more than 2000 years after the vast empire was in existence.

*The organizational effectiveness ensured the success of Romanization and the instruments and institutions of Roman globalization were the Roman army and administration, supplemented by a cultural identity: the Latin language, and a legal one, Roman law, **ius**. The decisive role in this Roman global political system was played by its administration, which was nothing more than its army in civil offices.*

Those who conquered the world for Rome also organized it and ruled it for the Eternal City, its administration being essentially militarized, designed (by the key institutions) for the equestrian order, the socio-professional class of officers and executive power of imperial Rome. The Roman power became globalizing due to its institutions, but mostly due to those who made these institutions work: the administration, a kind of withdrawal field of Roman officers.

Keywords: *ancient Rome, Romanization, military power, political and military order, institutions*

Introducere

Roma antică, în special în perioada sa imperială, a pus în practică pentru prima dată conceptul de globalizare, prin modul său de organizare administrativă. Cu această administrație, aproape eminamente militarizată, romanii au impus *Pax Romana*, varianta politică a globalizării, dar și Romanizarea, varianta culturală a globalizării. Nu întâmplător

terminologia mondializării¹ este aproape în întregime, latină: *globus*, -i, s.m.= 1. sferă, glob, mase; 2. mase de oameni, grămadă, ceată, peiorativ=clică, *mundus*, -i, s.m.=lume, univers, pământ; fig. Cer, *mundanus*, -i, s.m.=cetățean al universului, *mundanus*, -a, -um, adj. 3=al lumii, al universului².

Secretul succesului globalizării romane a fost de fapt succesul Romanizării impus de către *Cetatea Eternă*, fenomen socio-cultural foarte complex prin care romanii exportau învinșilor cultură, stabilitate³, pace și îi co-interesau prin implicarea socială, profesională (trupele auxiliare ale Romei erau formate în perioada imperială din supușii provinciilor, care după serviciul militar în slujba Romei primeau cetățenia romană, pentru ei și pentru familiile lor; dacii au făcut carieră în trupele auxiliare romane după cucerirea Daciei de către romani, și nu în orice fel de trupe, ci în trupele speciale romane, cum au fost cele de *equites singulares*.)

Romanizarea/globalizarea romană a avut niște agenți. Aceștia au fost militarii, cei care au transformat Roma într-o *patrie comună* tuturor posesiunilor ei, de unde și expresia latină: *Ubi bene, ibi patria*, (*Unde este bine, acolo este patria*), iar armata romană a făcut *binele* peste tot acolo unde a pus piciorul, desigur un *bine* în manieră romană.

Aristocrația militaro-administrativă

Încă de la reforma revoluționară a lui Servius Tullius, la Roma puterea se împărțea între două clase: clasa aristocrației, numită și ordinul senatorial și clasa cavalerilor (militarilor de carieră, corpul ofițerimii romane) numit și ordindul ecvestru. Augustus prin *concordia ordinum* = înțelegerea ordinelor, (am putea să traducem și prin *pacea socială între cele două clase*) va da fiecăruia dintre clasele dominante atribuții clare. Astfel ordinul senatorial se va ocupa cu politica legislativă, în timp ce ordinul ecvestru se va ocupa cu politica de execuție

¹ Vezi și articolul nostru: STRECHIE Mădălina, "The Roman Empire and Globalization" în AUC (Analele Universității din Craiova), Seria Științe Filologice, Limbi străine aplicate, anul VII, nr. 2/2011, Actele Colocviului Internațional „Limba, Cultură, Civilizație”, Craiova, 24-26 martie 2011, ISSN: 1841-8074, cotație CNCSIS, B+ Cod CNCSIS 890, Craiova, Editura Universitaria, 2011, pp. 307-314, indexată BDI <http://www.fabula.org/actualities/article 35466>.

² Apud Gh. Guțu, *Dicționar latin-român*, Ediție revăzută și completată, București, Editura Științifică, 1993, p. 192, p.263.

³ Cf. Gary B. Miles, „Roman and Modern Imperialism” în *Comparative Studies in Society and History*, vol. 32, No. 4 (Oct. 1990), p. 629-659.

sau administrativă. Acest lucru a dus ca acest ordin, de fapt un veritabil stat major al armatei romane să se transforme într-o „semi-nobilime de funcționari.”⁴

De asemenea, inițiativele economice de succes și bănoase erau acum conduse tot de *equites*, prin censul lor alcătuiau ceea ce numim *ordo equester*. Ei vor forma un alt tip de nobilime, una financiară. Nu toți membrii acestei categorii sociale ajungeau să conducă afaceri. Odată cu frații Gracchi, se poate vorbi că *ordo equester* s-a constituit sau că a intrat în lupta politică alături de senatorii primului *ordo*.⁵ Pentru a ajunge în administrație, cavalerii, ca de altfel orice cetățean roman, trebuiau să își satisfacă serviciul militar în slujba Romei. Tinerii cavaleri executau serviciul militar în cariera ofițerilor, (milițiile ecvestre), iar după executarea acestui serviciu militar, se puteau ocupa în administrație de taxe, vămi; ceea ce face ca în administrația imperială cavalerii să fie prosperi deținători de pământ, oameni de afaceri, bancheri, comercianți, putând să-și crească averea într-un mod continuu⁶ în slujba statului și în mod legal, deoarece era statuat prin lege.

La sfârșitul secolului I a. Chr. era formată o elită, care a reprezentat un fel de stat major politic al ordinului, din acei cavaleri, care aveau ferme foarte mari și reprezentau deja o putere de tip modern, (un fel de burghezie progresistă) interesată de dezvoltarea tuturor legăturilor (economice și comerciale), atât pe mare cât și pe uscat, având o strânsă legătură și cu beneficiile pe care ei le aveau. În provincii ei aveau o figură de paraziți și de aceea Caesar nu i-a suportat devenind rivalul lor prin susținerea lor pentru Pompei. Sursa averii lor o constituiau veniturile principale ale fiscalității romane de care ei se ocupau.

Augustus este cel care a făcut o reformă structurală al acestei clase sociale, dorind menținerea lor în rândul secund al societății romane de asemenea le-a micșorat și beneficiile obținute de aceștia în administrația imperială.⁷ S-a generat astfel din secolul I a. Chr. o carieră paralelă lui *cursus honorum* și anume *cursus equester*, care avea cam aceleași trepte ca și *cursus honorum*. Funcțiile militare, se întrepătrund cu funcțiile civile, cele trei miliții fiind obligatorii pentru orice cavaler. Acestea erau în ordinea ierarhică: 1. *praefectus cohortis quingenariae*- (prefect de cohortă de 500 de oameni), comandă executată într-o unitate de

⁴ Odile Wattel, *Mic atlas al Antichității romane*, Traducere din limba franceză de Gina Vasiliu. Iași, Editura Polirom, 2002, p. 113.

⁵ Karl Christ, *The Romans, (An introduction to their history and civilization)*, translate from the German by Christopher Holme, Published by the University of California Press Berkley and Los Angeles, 1984, p. 29.

⁶ *Ibidem*, p. 72.

⁷ Jean Gagé, *Les classes sociales dans L'Empire Romain*, Édition Payot, Paris, 1964, Collection Bibliothèque Historique, chapitre III, p. 107.

infanterie a trupelor auxiliare; 2. *Tribunus cohortis* sau *tribunus militum* (tribun de cohortă sau tribun militar—comandă executată și într-o cohortă ce făcea parte din Garnizoana Romei, care cuprindea Garda pretoriană sau cohortele urbane); 3. *Praefectus alae quingenariae* (prefect de ală de 100 de oameni, ala fiind o unitate de cavalerie) comandă executată într-un corp de cavalerie auxiliară. Aceste miliții se executau în mod obligatoriu în provinciile Imperiului Roman. După aceste trei miliții urma o a patra miliție extraordinară și anume cea de *praefectus alae milliariae*, (prefectul unei ale de 1000 de oameni) care era destinată doar celor mai buni cavaleri, elita ordinului care, după îndeplinirea acestei miliții, intrau în ordinul senatorial în majoritate covârșitoare. Aceștia erau cavalerii care conduceau de fapt vârfurile administrației romane și guvernul roman, așa cum se va vedea mai jos, din structura administrației romane.

Milițiile cavalerilor se executau pe tot cuprinsul Imperiului Roman, pentru ca, ulterior, în cartiera lor administrativă, cavalerii să cunoască particularitățile fiecărei regiuni imperiale. Cu toate că devine ereditar, *cursus equester* a fost unul fondat pe meritocrație, deoarece avansarea în cariera militară se făcea în primul rând pe merit, riscul era foarte mare, mai ales că tinerii ofițeri erau primii care participau la conflictele armate.

Structura administrației romane

Augustus a creat o putere personală, exercitată printr-un „sistem politico-administrativ, fiscal...și pe un aparat de gestiune inedit la Roma”⁸, dar de fapt unul foarte eficient, atât pentru Roma, dar mai ales pentru lumea cucerită de ea, „aparatul său administrativ privat” devenea „aparatul statului” mondial roman.

Administrația romană era structurată după principiul *Urbis* pentru *Orbis terrarum*. Administrația centrală militarizată era formată din prefecturi (*praefectus* era și grad militar în armata romană), curaturi și servicii financiare. Toate aceste structuri administrative erau sub comanda exclusivă a ofițerilor romani în rezervă.

1. prefecturile: *Praefecturae Urbi*, (a Romei echivalentă cu Garnizoana Romei), *Aegypti*, (a Egiptului), *annonae*, (a provizionării), *vigilum* (a gărzilor, un fel de serviciu de poliție și de pompieri)
2. curaturile (și procuraturile): *aquarum*, (a apelor, a întreținerii conductelor aporovizionării cu apă de fapt), *aedium sacrorum*, (a templelor), *locorum et operum publicorum* (a edificiilor publice)

⁸ Eugen Cizek, *Istoria Romei*, București, Editura Paideia, 2000, pp. 252-253.

3. servicii financiare (*aerarium*=tezaur): *Saturni sive populi Romani*, (tezaurul satului, public), *fiscus sive Augusti*, (tezaurul împăratului), *militare* (tezaurul armatei).⁹

Ierarhia administrație militarizate romane¹⁰

Prima treaptă superioară ierarhic în administrația romană o formau *praefecturae*, cele mai însemnate, deoarece conducătorii (de ordin ecvestru) reprezentau autoritatea Împăratului. Cele mai de dorit și cele mai importante pentru cariera unui cavaler erau următoarele: *praefectura annonae*, *praefectura Aegypti*, *praefectura classis praetoriae* (*Missena et Ravenna*), *praefectura vigillii*, *praefectura praetorii*. Dintre aceste prefecturi cele mai vizate erau prefectura Egiptului și cea pretoriană, pentru că ultima îi pune pe cavaleri pe locul secund după împărat în ceea ce privește politica romană. Prefectura pretoriană a avut la început atribuții militare, dar și juridice, mulți prefecți pretorienți, fiind juriști renumiți¹¹. Organizarea celor mai importante prefecturi avea drept scop întărirea puterii imperiale, deși ele au dus la consolidarea puterilor ordinului ecvestru¹², dar au și romanizat/globalizat posesiunile Cetății Eterne.

Procuratorii erau cavaleri care reprezentau poziția împăratului în provinciile senatoriale, unde se ocupau cu finanțele imperiale (*vicesima hereditatem*) destinate tezaurului militar (*aerarium militare*). Principalele funcții cavalești din domeniul finanțelor, fiind în serviciile cele mai importante *aerarium* (atât al statului cât și în cel militar) și *fiscus*. Cu timpul prima va fi absorbită de cea de-a doua în mod gradual. Ele se vor specializa, în timpul Imperiului mai ales că unele vor îngloba mai multe provincii, iar impozitele nu vor fi la fel peste tot, însă cel mai folosit era *quadragesima*, impozitul vamal, care se percepea asupra tuturor articolelor destinate comerțului. Nu erau uitate nici activitățile ce presupuneau transhumanța, impozitându-se dreptul de păscut cu denumirea de *scriptura*, impozit care se lua pe ceea ce era numit *ager scriptuarius*.¹³ Pentru a crește valoarea impozitelor directe în folosul armatei, Augustus va institui ceea ce se chema *vicesima hereditatum*, care se referea la toate tipurile de moșteniri, exceptându-le pe acelea ale părinților către apropiați sau către săraci. Tot Augustus va institui și ceea ce se numea *centesima rerum venalium*. Existau impozite colectate și de la vămile interne ale Imperiului, care îi vizau mai ales pe comercianții

⁹*Ibidem*, pp. 253-258.

¹⁰ Vezi pentru informații detaliate teza noastră de doctorat, unde am tratat pe larg problematica administrației militarizate romane: Mădălina Strehie, *Condiția femeii în cadrul familiei romane de origine ecvestră în perioada Principatului*, Craiova, Editura Universitaria, 2008, capitolul I. **Ordinul ecvestru: istorie și dezvoltare**, pp. 13-67.

¹¹ Cf. Teodor Sâmbrian, *Instituții de drept roman*, Craiova, Editura Sitech, 2009.

¹² Jean Gagé, *op. cit.*, p.111.

¹³ Victor Chapot, *Le Monde Romain*, Éditione **La Renaissance du livre**, Paris, 1927, pp. 106, 107.

care își desfășurau activitatea în Roma sau în Peninsula Italică. Acest impozit se numea *ad valorem*, (pe valoare -trad.n.). Administrația fiscală avea efectul unei mașini moderne prin tehnicitate. Valoarea acestei administrații pentru sistemul politic a fost de netăgăduit, pentru că a stabilizat din punct de vedere economic, social și politic, statul roman și a vizat creșterea capacităților de a contribui a celor vizați pentru colectarea de impozite mai mari în viitor și nu de a-i expolia diminuându-i capacitățile de plată.¹⁴ Prin aceste funcții financiare, cavalerii făceau mai mult decât un serviciu administrativ pentru Roma, ei luau pulsul averilor și capacităților de plată ale cetățenilor, cadastrau terenul, aveau evidența suprafețelor cultivabile, a pădurilor, a pășunilor, circulația mărfurilor. Ei erau cei care se ocupau cu funcționarea statului, și mai mult, ei știau ce-l făcea să funcționeze.

Primii administratori finanțaiști erau *conductores*. Erau urmați de *publicanes*, un fel de burghezi ce dețineau mici societăți, capabili de a manevra capitaluri, fiind inițiatorii tradiției ca reprezentanții ordinului equestru să se ocupe cu administrația financiară a statului roman (mai ales între anii 63-49 a.Chr.)¹⁵ Treptat fermele lor devin un fel de regii fiscale, datorită măsurilor primilor împărați care doreau să aibă cât mai multe venituri. Promovarea lor în provincii, mai ales de către Augustus care și-a exercitat puterea în Occident printr-un guvernământ de cavaleri, transformă provinciile romane în „*cercuri equestre*”¹⁶ globalizând astfel puterea romană.

Prefectura pretoriană era destinată cavalerilor ce făceau parte din elita ordinului. Și în cadrul legionarilor, soldatul pretorian era superior lui *miles legionis*, cel din unitățile de cavalerie se numea *eques*. Existau mai multe unități de cavalerie speciale în *garda pretoriană*, cum ar fi acelea de *speculatores*.¹⁷ *Praefectus* îl reprezenta pe împărat, iar la început acest grad era unul colegial, numirea acestora făcându-se prin ceremonia numită *probatio*. La început erau în număr de 2 pentru a le micșora sfera de acțiune.¹⁸ Augustus este cel care va numi primii prefecți ai Pretoriului din rândul cavalerilor, pentru a ține în frâu puterea ordinului senatorial, contrapunându-i puterea cavalerilor în creștere, asigurând astfel un echilibru de forțe, peste care el a condus. Numirea conducătorului gărzii depindea exclusiv de împărat, comandantul Gărzii apărând în inscripții sub titulatura de *vir*

¹⁴*Ibidem*, pp.111, 112.

¹⁵ Jean Gagé, *op. cit.*, p. 113.

¹⁶*Ibidem*, p. 115.

¹⁷ Alfredo Passerini, *Le coorti pretorie*, Editore Angelo Signorelli, Roma, 1939 XVII, p. 72.

¹⁸*Ibidem*, p. 218.

eminentissimus.¹⁹ Puterea acestei unități imperiale era deosebit de mare, dacă ne gândim că ea conducea nu numai cohortele pretoriene ci și flotele, *vigilia*, cohortele urbane și serviciul de *equites singulares*²⁰ cu alte cuvinte ei controlau întreaga *Praefectura Urbi* cunoscută și sub numele de Gaznizoana Romei, dar ea funcționa ca și un veritabil serviciu de *Intelligence*, dar și ca un fel de guvern al Romei prin *Concilium Principis*. Cavalerul care ocupa funcția de *praefectus praetorii* era cel mai puternic din ordinul său și cam al doilea om în stat, el era reprezentantul puterii din umbra împăratului, fiind la curent cu tot ceea ce se petrecea în Roma pe tot cuprinsul ei. De aceea această funcție era cunoscută de lauri a ordinului equester, fiind cheia succesului și influenței acestui ordin, dar în același timp această prefectură era și coordonatoarea administrației romane. Îndeplinea și funcția de serviciu secret al Romei, având prin numeroșii ei membri, cei mai buni agenți.

Pe lângă funcția de *praefectus praetorii* tot cavalerilor le era destinată și aceea de *praefectus Urbi*, începând cu anul 27 p.Chr., fondată de către Tiberius.²¹ Tot acest împărat va crea în anul 22 p.Chr., încă o funcție importantă pentru ordinul cavalerilor și anume aceea de *curatores frumenti*, în urma unei crize a grâului, denumiți și *praefecti frumenti dandi*, care erau fie 2 fie 4, iar în anul 28 p.Chr. ei au fost înlocuiți de *praefecti annonae* ce aveau drept sarcină să dirijeze toate operațiile ce priveau aprovizionarea cu grâne a Romei și să evite specula. Ei se îngrijeau de aducerea grâului din provincii și de distribuirea acestuia. Monopol al statului, *praefectura annonae* era cea mai importantă ca atribuții economice, fiind sectorul administrativ care putea influența pacea socială atât din oraș, dar mai ales în provinciile romane.

O altă magistratură equestră creată tot de Augustus a fost *curatores viarum* cu obligația de a întreține drumurile la Roma, pentru ca în anul 11 a.Chr. să apară și aceea de *curatores aquarum* (care avea în grijă aprovizionarea cu apă a Romei), fiind urmată în anul 6 p.Chr., de aceea a *curatores sive praefecti vigili*, cu atribuții de poliție nocturnă a orașului Roma. Spre sfârșitul domniei va înființa încă două funcții pentru cavaleri: *curatores aedum sacrarum* și *curatores operum locorumque publicorum tuendorum* (*curatorii templelor și curatorii imobilelor și lucrărilor publice*).²² Toți acești noi funcționari erau numiți de împărat, care îi putea revoca sau le putea prelunge contractul. Prin aceste funcții administrative, de

¹⁹*Ibidem*, p. 222.

²⁰*Ibidem*, p. 227.

²¹ Albertini Eugène, *L'Émpire Romain*, Édition Librairie Félix Alcan, Deuxième Édition, revu et augmentée, Collection –**Peuples et civilisations**– Histoire Générale, p. 23.

²²*Ibidem*, p. 24.

execuție cavalerii devin și mai apropiați de puterea regimului imperial, beneficiind și de o parte a profitului acestuia. Ordinul ecvestru își vede astfel confirmate și extinse privilegiile, având posibilități foarte mari de amestec în ordinul senatorial.²³

Pentru cavaleri devine ereditară funcția, exigența unui cens și dreptul de a participa după miliții la administrația imperială. Prin ereditatea privilegiilor, ordinul ecvestru egalează astfel ordinul senatorial, ajungându-se ca unele din cele mai bogate familii de cavaleri să intre în Senat. Cavalerii sunt mult mai favorizați de către Împărat, pentru că ei nu au un număr restrâns de membri precum senatorii.

Sursa averii cavalerilor nu se afla în Roma, ci în provinciile ei, ei au fost cei mai eficienți agenți ai Romanizării/ globalizării. Provinciile romane au fost împărțite între Senat și Împărat începând din anul 1 a. Chr., Senatului revenindu-i provinciile deja pacificate, precum Asia (Occidentală), Africa, Bithynia și Pontul, Creta, Cyrenaica, Macedonia, Achaia, Asia, Illyricum, Sicilia, Sardinia, Corsica, Betica la care se vor adăuga Gallia Narbonensis și Ciprul. Acestea erau conduse de foști pretori sau de foști consuli, pe când provinciile imperiale erau conduse de împărat prin intermediul cavalerilor. Provinciile imperiale erau cele care necesitau menținerea păcii deci și a trupelor militare. Cele mai importante erau Syria, Cilicia, Asia Minor, Hispania Citerior, Gallia, Lusitania etc. Ele erau conduse tot de ordinul ecvestru prin *legati pro praetore*, care se ocupau și cu finanțele acestor provincii romane, dar cu funcția de *procuratori*. Egiptul era o provincie romană, cu un statut aparte, pentru că exista o tradiție imperială, începând chiar de la anexarea lui de către Augustus, care îl va trata ca pe un domeniu personal, administrându-l printr-un reprezentant de ordin ecvestru, un fel de intendent, numit *praefectus Aegypti*.²⁴

Finanțele sunt cele care le vor asigura cavalerilor averea, dar și cele mai mute funcții administrative, ei fiind cei care aveau grijă de ceea ce s-ar chema plasarea pe bursă a intereselor financiare ale Imperiului Roman. Fiecare împărat a introdus impozite noi care erau colectate de către cavaleri. Augustus va face o reformă financiară, impunând noi impozite indirecte administrate de cavaleri, dar cea mai importantă prevedere va fi aceea de a împărți veniturile colectate din impozite cu Senatul, creând *dona tesauri*, ce cuprindea de fapt, trei tezaure, unul al împăratului *fiscus Caesaris* (ce colecta veniturile din Egipt), *aerarium militare*, (administrat de către cavaleri) și *aerarium populi Romani*, ce revenea

²³*Ibidem*, p. 25.

²⁴*Ibidem*, p. 30.

Senatului.²⁵ Deși nu intra în atribuțiile imperiale, colectarea veniturilor din provinciile senatoriale era făcută tot de către un procurator de rang ecvestru, care colecta impozitele. Procuratorul reunea acum multe atribuții, mai ales că Augustus a pus în fruntea legiunilor câte un *praefectus legionis* un personaj de rang senatorial, dar în fruntea flotelor și în fruntea armatelor din Egipt ei vor fi exclusiv cavaleri. Flota devine astfel o afacere exclusiv destinată cavalerilor, care au, datorită acesteia, o mare mobilitate pentru afaceri deschizându-le noi oportunități pentru a face avere ²⁶, dar și de impunere a intereselor romane în Mare Nostrum (Marea Mediterană) globalizată și totodată polul unității stăpânirii romane.

Cavalerii însă au fost cei care au întreținut pacea în Roma atât pe uscat, cât și pe mare, datorită deținerii de către aceștia a flotelor principale ale Romei, asigurând un fel de poliție a mărilor, contra atacurilor piraților, ceea ce asigura normalitatea în aprovizionarea cu grâne a Romei, și exploatarea nodurilor de comunicație. Construiau noi căi terestre, supravegheau și organizau cu adevărat munca și exploatarea provinciilor, colectau impozitele. Datorită lor Imperiul funcționa, ei erau sângele lui, inima și capul.

Cavalerii nu aveau putere numai în Roma, ci mai ales în provincii, datorită dreptului roman de *civitas* în *colonia* și *municipia*. *Coloniae* erau orașe înființate într-o provincie cu ajutorul unor vechi soldați (veterani), cetățeni romani, mai ales pe lângă fostele orașe indigene. *Municipia* reprezentau ridicarea coloniilor la un rang superior prin acordarea cetățenilor acestora a cetățeniei romane, dreptul latin aplicându-se printre cetățenii romani, iar pentru cei peregrini au fost date legi speciale, care purtau denumirea de *ius peregrinum*. Colonizarea militară a fost cea mai importantă și, poate, cea mai de succes dintre toate. Ea a apărut datorită necesității răsplătirii veteranilor.²⁷ Veteranii au fost astfel și ei agenți ai Romanizării/globalizării.

Exploatarea provinciilor a fost diferită, Roma aplicând tactici diferite pentru provincii, tactici care se potriveau cel mai bine acelor posesiuni. Cavalerii aveau mână liberă pentru exploatarea mărfurilor din aceste provincii. Drumurile erau, tot sub control militar, fiind administrate în final de cavaleri. Acestea se foloseau pentru comerț, administrație dar și

²⁵*Ibidem*, p. 33.

²⁶*Ibidem*, p. 37.

²⁷Louis Armand, *L'Occident Romain (Gaule, Espagne, Bretagne, Afrique du Nord 31av. J. C., à 235 ap. J. C.)* Editure Payot, Paris, 1960, p. 290.

pentru armată. Ordinul ecvestru era cel care controla și căile navale fiind conducătorii acesteia, avea de asemenea dreptul de antreprenariat și chiar de a deține nave proprii.²⁸

Se vor înființa noi oportunități pentru cavaleri cum sunt și vămile, *portoria*, ce taxau mărfurile cu taxe uniforme, atât la ieșirea cât și la intrarea lor în spațiul roman. O altă bază a puterii era comunitatea de idei și interese. Roma era înconjurată de inteligențe și inimi care lucrau și băteau pentru ea.²⁹

Ordinul ecvestru, este mult mai mobil în Imperiu decât celălalt ordin, mai ales că afacerile lui se desfășurau prea puțin la Roma, ei erau romani, culmea paradoxului, dincolo de Roma. Cu toate că și la Roma ei aveau forță politică, dacă ne gândim că se aflau alături de senatori în *concilium Principis*. Ordinul ecvestru prin funcțiile lui cele mai importante, cum ar fi funcția de *praefectus praetorii*, care avea pe lângă atribuțiile militare și administrative și șefia marelui stat major roman, gestiunea intendenței trupelor romane, direcțiunea serviciului de poștă publică ajutat un *praefectus ab epistulis*. Aceste birouri prin hotărârea lui Hadrian devin militarizate. Prin toate aceste servicii administrative ordinul ecvestru a constituit un fel de guvern al Imperiului Roman, cumulând cele mai multe pârghii executive ale puterii imperiale -s.n. devenind prin aria lui de responsabilitate prima administrație mondială, Romanizarea având astfel un succes mondial, care a învins timpul, spre deosebire de inițiativa globalizării, fenomenul de Persanizare.

Prefectura pretoriană se afla în fruntea consiliului Principelui și îndeplinea atribuțiile unui adevărat cancelar, prim-ministru al Împăratului³⁰, dar și șefia unui guvern mondial.

Aristocrația economică a Imperiului era, așadar, în majoritatea ei covârșitoare una ecvestră, pentru că avem reprezentanți ecveștri în colectarea impozitelor și în distribuția hranei, numiți *curatores civitatis et alimentorum*, cei ce se îngrijeau de drumurile romane, *curatores viarum*; tot funcționarii acestui ordin se ocupau cu supravegherea porturilor și a regiunilor portuare, a *regionum sacrae*, multe provincii având un singur funcționar, procurator de rang ecvestru, asistat de un *subprocurator* al provinciilor sărace. În această categorie intrau *procuratores praesides*, un fel de procuratori guvernatori, în provinciile de munte cu atribuții predominant militare (cum au fost cei din Alpi, Rhetia, Noricum, Epir, Mauretania Tingitana)

²⁸ *Ibidem*, p. 290.

²⁹ Paul Petit, *Histoire générale de l'Émpire Romain*, Édition du Seuil, Paris, 1974, p. 261.

³⁰ Eugen Cizek, *Secvență romană. Mijlocul secolului I al erei noastre*, Prefață de acad. Emil Condurachi. Traducere de Sanda Chiose-Crișan și Constantin Crișan, Editura Politică, București, 1986, p.180.

care aveau rolul și de finanțisti.³¹ Așadar administrația romană era o sumă de instituții, organizate după „principiul specializării.”³²

Concluzii

Administrația romană a fost cu adevărat o administrație eficientă, organizată, ierarhică, dar militarizată. Practic administrația era armata romană în retragere³³, respectând astfel încă o dată principiul politicii interne romane: *Cine apără țara, acela o și conduce*. De altfel, armata și administrația romană au fost cele care au realizat din Roma un *Orbs terrarum*, o putere mondială plasată pe trei continente, dar tot ele au și menținut această putere mondială, care prin Romanizare a globalizat astfel lumea cucerită. Roma a globalizat lumea pentru că i-a oferit o alternativă, i-a integrat membrii (prin trei mari instrumente: armata, cetățenia și limba latină), a exportat instituțiile sale, (instituții care au rămas și astăzi, cel puțin prin denumire, în Uniunea Europeană și nu numai), a reprodus noi „Urbs” în teritoriile cucerite.

Administrația romană militarizată a fost prima administrație globalistă a lumii, funcționând ca un dispecerat al tuturor instituțiilor romane centrale și provinciale. A fost o adevărată capodoperă a Romanizării, foștii militari ai Romei oferindu-i ordine, disciplină și eficiență, fiind o instituție de forță nu prin forță, ci prin succesele și invențiile sale sale, nelăsând nimic la voia întâmplării, adică neorganizat.

Roma a rămas Cetatea Eternă și *imperium mundi* mai ales prin faptul că a știut să păstreze, să organizeze și să conducă *orbis terrarum*, succes neegalat până acum ca funcționalitate.

³¹ Paul Petit, *op. cit.*, p.176.

³² *Apud* Marek Zyromski, „Specialization-The Hidden feature of The Roman Provincial Administration” in *Pomoerium* 1 (1994), ISSN 0945-2354 disponibil pe <http://www.pomoerium.eu/pomoer/pomoer1/zyroms1.pdf>.

³³ Vezi articolul nostru: STRECHIE Mădălina, “The Social Involvement of the Roman Army: Equestrian Imperial Administration”, în volumul THE 17TH INTERNATIONAL CONFERENCE THE KNOWLEDGE-BASED ORGANIZATION, MANAGEMENT AND MILITARY SCIENCES, *Conference proceedings 1*, Sibiu, 24-26 November 2011. This event is organized by NICOLAE BĂLCESCU Land Forces Academy in collaboration with the National Authority for Scientific Research, ISSN: 1843-6722, Sibiu, Nicolae Bălcescu Land Forces Academy Publishing House, 2011, Cod CNCIS 63, pp. 268-273.

BIBLIOGRAFIE

- Albertini, Eugène, *L'Émpire Romain*, Éditure Librairie Félix Alcan, Deuxième Édition, revuë et augmentée.
- Armand, Louis, *L'Occident Romain (Gaule, Espagne, Bretagne, Afrique du Nord 31av. J. C., à 235 ap. J. C.)* Editure Payot, Paris, 1960.
- Chapot, Victor, *Le Monde Romain*, Éditure **La Renaissance du livre**, Paris, 1927.
- Cizek, Eugen, *Istoria Romei*, București, Editura Paideia, 2000.
- Cizek, Eugen, *Secvență romană. Mijlocul secolului I al erei noastre*, Prefață de acad. Emil Condurachi. Traducere de Sanda Chiose-Crișan și Constantin Crișan, Editura Politică, București, 1986.
- Christ, Karl, *The Romans, (An introduction to their history an civilization)*, translate from the German by Cristopher Holme, Published by the University of California Press Berkley and Los Angeles, 1984.
- Gagé, Jean, *Les classes sociales dans L'Émpire Romain*, Éditure Payot, Paris, 1964.
- Guțu, Gh., *Dicționar latin-român*, Ediție revăzută și completată, București, Editura Științifică, 1993.
- Mennen, Inge, *Power and Status in The Roman Empire, AD 193-284*, Brill, Leiden, Boston, 2011.
- Miles, Gary, B., „Roman and Modern Imperialism” in *Comparative Studies în Society and History*, vol. 32, No. 4 (Oct. 1990), p. 629-659.
- Passerini, Alfredo, *Le coorti pretorie*, Editore Angelo Signorelli, Roma, 1939 XVII.
- Petit, Paul, *Histoire générale de l'Émpire Romain*, Éditure du Seuil, Paris, 1974.
- Petolescu, Constantin, C., *Epigrafiă latină*, București, Editura Ars Docendi, 2001.
- Petolescu, Constantin, C., *Auxilia Daciae*, București, Editura Ars Docendi, 2002.
- Sâmbrian, Teodor, *Instituții de drept roman*, Craiova, Editura Sitech, 2009.
- Strechie, Mădălina, *Condiția femeii în cadrul familiei romane de origine ecvestră în perioada Principatului*, Craiova, Editura Universitaria, 2008, capitolul I. **Ordinul ecvestru: istorie și dezvoltare**, pp. 13-67.
- Strechie, Mădălina, “The Social Involvement of the Roman Army: Equestrian Imperial Administration”, în volumul *THE 17TH INTERNATIONAL CONFERENCE THE KNOWLEDGE-BASED ORGANIZATION, MANAGEMENT AND MILITARY SCIENCES, Conference proceedings 1*, Sibiu, 24-26 November 2011. This event is organized by NICOLAE BĂLCESCU Land Forces Academy in collaboration with the National Authority for Scientific Research, ISSN: 1843-6722, Sibiu, Nicolae Bălcescu Land Forces Academy Publishing House, 2011, Cod CNCSIS 63, pp. 268-273.
- Strechie, Mădălina, “The Roman Empire and Globalization” în AUC (Analele Universității din Craiova), Seria Științe Filologice, Limbi străine aplicate, anul VII, nr. 2/2011, Actele Colocviului Internațional „Limbă, Cultură, Civilizație”, Craiova, 24-26 martie 2011, ISSN:1841-8074, cotație CNCSIS, B+ Cod CNCSIS 890, Craiova, Editura Universitaria, 2011, pp. 307-314, indexată BDI <http://www.fabula.org/actualities/article35466>.

Zyromski, Marek, "Specialization-The Hidden feature of The Roman Provincial Administration" in *Pomoerium* 1 (1994), ISSN 0945-2354 disponibil pe <http://www.pomoerium.eu/pomoer/pomoer1/zyroms1.pdf>.

Wattel, Odile, *Mic atlas al Antichității romane*, Traducere din limba franceză de Gina Vasiliu. Iași, Editura Polirom, 2002.

METHODOLOGIC COUPLES AND THE TRANSDISCIPLINARY APPROACH

Adriana-Claudia Cîteia, Assist. Prof., PhD, "Ovidius" University of Constanța

Abstract: *The topics of the paper are transdisciplinarity and the relations between history, philosophy and mathematics. The goal was to establish bridges, to understand the methodological couples, Cantor's mathematics and philosophy of transfinite and infinite, and the mathematical model of Divine Infinity.*

Keywords: *transdisciplinarity, history, philosophy, infinity, space*

Teoria cuplurilor metodologice a fost formulată și explicată de Lucian Blaga, în „Experimentul și spiritul matematic”¹, utilitatea acesteia fiind exemplificată într-un interval cronologic impresionant din istoria gândirii europene, de la aristotelism la știința de tip galileo-newtonian². Cuplul metodologic, centrat pe cunoașterea de tip katafatic sau apofatic (prin afirmații sau prin negații) alătură două paradigme de analiză, punând accent pe instrumentarul conceptual oferit de una dintre ele, utilizat pentru înțelegerea în profunzime a celei de a doua.

Abordarea transdisciplinară implică expansiunea metodologică, în sensul armonizării unor paradigme de cercetare originare din zone epistemice diferite. Expansiunea metodologică necesită însă o suprametodă de ordonare a diferitelor mijloace de abordare a unui subiect istoric. Definirea unei suprametode și aplicarea acesteia ar fi însă imposibilă, în absența unei conștiințe științifice și a unei conștiințe istorice. Obiectivul fundamental al abordării transdisciplinare a istoriei, ar trebui să fie, așadar, formarea conștiinței istorice.

Necesitatea expansiunii metodologice a fost semnalată de Lucian Blaga³ și definită în contextul științei de tip galileo-newtonian. Sensul expansiunii metodologice ar fi de la posibilitatea de cunoaștere a *ceea ce este* (aspirație firească a spiritului uman) printr-o singură metodă, la cunoașterea prin combinarea unui maxim de metode posibile, furnizate de un anumit număr de științe.

Exemple de metodă unică:

¹ Lucian Blaga, *Experimentul și spiritul matematic*, Editura Humanitas, București, 1998, p. 53-123.

² *Ibidem*, p. 9-38. Amos Funkenstein, *Teologie și imaginația științifică*, . *Din Evul Mediu până în secolul al XVII-lea*, Editura Humanitas, București, 1998, p. 258-304.

³ *Ibidem*, p. 68 și urm.

- cunoașterea pe calapodul identității⁴ -

a. *atenuate*:

a1. *parțială*: raportul de identitate parțială între un subiect și un predicat presupune coincidența parțială dintre conținuturile și sferele conceptuale ale subiectului și predicatului. Cunoașterea pe calapodul identității parțiale atenuate produce conceptele generice necesare științelor de natură descriptivă (istoria ideilor).

Exemplu: omul este un mamifer.

a2. *elastică*: identitatea elastică anulează rigiditatea conceptelor, ceea ce permite îmbogățirea continuă a conținuturilor lor, și adaptarea la contexte epistemice diferite.

Exemplu: omul este o ființă capabilă de progres (în sens științific, în sens spiritual-sensul spiritual al progresului fiind *epektaza*, depășirea propriilor limite, capacitatea de schimbare a modului de gândire, versatilitatea gândirii).

b. *Contradictorii*:

orice lucru poate fi el însuși, dar și contrariul său; orice lucru include în ființa sa tendințe diametral opuse⁵:

- cunoașterea prin senzații⁶,

- cunoașterea prin intuiție⁷.

Exemple de expansiune metodologică:

- cunoașterea de tip platonician, având ca suprametodă maieutica,

- cunoașterea aristotelică, bazată pe observația empirică, inducția de la concret la abstract, analogia cvasi-mitică, având ca suprametodă deducția speculativă⁸,

- cunoașterea de tip galileo-newtonian, centrată pe definirea unei serii de cupluri metodologice, în care unul dintre factorii constitutivi este matematica.

⁴ Sursa fiind metoda eleată.

⁵ Pentru discuția integrală asupra cunoașterii pe calapodul identității, L. Blaga, *op. cit.*, p. 163-166.

⁶ Metoda sofistă. *Ibidem*.

⁷ Modelul bergsonian. *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*, p. 70.

Abordarea transdisciplinară evită însă tendința de a construi modele metodologice dominate de o anumită știință: panmatematism, panistorism, etc.

Scopul cuplului metodologic este:

-de a deschide calea către abordări din ce în ce mai complexe, în care interferența între modelele de cunoaștere ale diferitelor științe să contribuie la formarea unei imagini holiste asupra omului, umanității și mediului istoric de evoluție a conceptelor și realităților istorice;

-de a depăși abordarea cronologic-evenimentialistă, în favoarea înțelegerii ipostaziate a istoriei, ca istorie a gândirii mitice, magice, religioase, filosofice, științifice, ca istorie a mentalului colectiv și individual.

Limbajul transsumptiv, utilizat în secolul al XV-lea de Nicolaus Cusanus în „*De docta ignorantia*”⁹ se construiește prin substituirea unei expresii directe cu expresia indirectă; un lucru este exprimat prin altul, care nu-i poate acoperi total suprafața de sens, iar cel de al doilea îl transfigurează pe primul¹⁰. Acest tip de limbaj exprimă stări de lucruri translingvistice, traduce niveluri de realitate accesibile numai psihanodic și nousanodic. Cusanus îl folosește cu referire la monada divină, „unu maxim și de necuprins”, triplu ipostaziat, „unitatea maximă în mod necesar întreită”.

*„unde, ut acuatur intellectus, ad hoc te facilius indubitata manu ductione transferre conabor, ut videas ista necessaria atque verissima, quae te non inepte, si ex signo ad veritatem verba transsumptiva intelligendo, in stupendam suavitatem adducunt; quoniam in docta ignorantia proficies in hac via ut- quantum studioso secundum humani ingenii vires elevato conceditur- videre possis ipsum unum maximum incomprehensibile, Deum unum et trium semper benedictum”*¹¹.

⁹ *De docta ignorantia*, cartea I ediție bilingvă, traducere, tabel cronologic, note și postfață de Andrei Bereschi, Editura Polirom, Iași, 2008, p. 80.

¹⁰ Vezi nota 62, p. 517-518.

¹¹ “Deci pentru ca intelectul tău să devină mai acut, tocmai pentru acest lucru, printr-o fermă călăuzire, mă voi strădui să fac astfel încât tu să treci mai ușor dincolo, pentru ca să vezi aceste lucruri în necesitatea și veridicitatea lor supremă. Nu fără rost te vor purta acele lucruri într-o mirabilă grație, dacă te vei ridica de la semn la adevăr pentru a înțelege cuvintele în mod transsumptiv, deoarece vei înainta pe această cale în docta ignoranță astfel încât să îl poți vedea- pe cât se poate ridica, în limitele puterilor spiritului omenesc, un pasionat cercetător- chiar pe acel unu maxim și de necuprins, de-a pururi binecuvântatul Dumnezeu, unul și întreit”; *De docta ignorantia*, I, X, ed.cit, p. 81, trad. A. Bereschi.

Capitolul al X-lea al primei cărți din „De Docta ignorantia” începe cu un exemplu de exprimare transsumptivă:

„ne întrebăm acum ce vrea Martianus când spune că Filosofia, dorind să acceadă la cunoașterea Trinității, dădea pe gură afară cercuri și sfere”¹².

Înțelegerea abstractă presupune renunțarea la „intermediarii materiali”, renunțarea la tot ce poate fi imaginat, la orice tip de reprezentare a monadei triplu ipostaziate. Maximul inteligibil, maximul inteligent și actul maxim de a înțelege sunt cele trei ipostaze prin care poate fi exprimată perihoreza, în discursul cusanian.

Problematica cognoscibilității lui Dumnezeu mai presus de înțelegere este reluată și în Cartea III, cap. II. Cusanus distinge trei posibile etape în demersul de epektază noetică:

- *hyperologia apofatică*= înălțarea determinațiilor mundane dincolo de ele însele,
- *alogia apofatică*= negarea oricărei posibilități de raportare cognitivă la Dumnezeu,
- *antilogia apofatică*= afirmații antinomice.

Limbajul transsumptiv este un limbaj privativ, care plasează divinitatea în zona de insuficiență a cuvintelor. Astfel se explică utilizarea frecventă a prefixului *hyper*, care saturează semnificațiile numelor până la depășirea propriilor sensuri. Kenoza limbajului, golirea de sensurile insuficiente pune în lumină zona intraductibilă a experienței mistice, și zona incomprehensibilă (*akataleptos, aperinoetos*) intelectului uman.

Limbajul transient este structurat pe dubla perspectivă asupra unui fenomen istoric sau religios, pe analiza alternativelor sale pozitive sau negative. Limbajul transient se poate constitui și prin transmutații valorice, prin construirea negativului pe substratul pozitiv al simbolurilor, după dialectica recunoscută a coincidenței contrariilor. Limbajul transient oferă o dublă perspectivă asupra lucrurilor, direcții alternative de analiză a contextelor istorice, religioase, mitice.

Căutarea simultană a divinității într-un spațiu exterior, incomensurabil, având ca unic sistem de referință verticalitatea și căutarea împărăției divine interioare, după îndemnul biblic; coborârea în sine și explorarea de sine simultan cu construirea paradigmelor spațiului imaginal, reprezintă exemple în acest sens. Speranța într-un Paradis exterior, nelocalizabil, cu

¹²*Ibidem.*

ipostazele sale furnizate de gândirea mitică și teologiile monoteiste, necesitatea descoperirii Paradisului interior, definit de ideea complicității cu sinele, ideea de reflectare a spațiului paradisiac celest în interioritatea umană sunt de asemenea, exemple de experiențe religioase transiente.

Cupluri metodologice în hermeneutica textului istoric

În analiza textului istoric, Paul Ricoeur distinge trei metode:

1. Metoda intropatică: istoria se referă la acțiuni umane guvernate de intenții care trebuie înțelese printr-o intropatie asemănătoare celei prin care în viața cotidiană înțelegem sau intuim intențiile celorlalți; istoria trebuie abordată, așadar ca extindere a comprehensiunii celuilalt¹³, ceea ce implică utilizarea unor concepte furnizate de psihologie, mistică, literatura apocaliptică.

2. Analiza textului prin implicarea istoricului, a subiectivității acestuia (paradigma tuchydidică a istoricului obiectiv fiind astfel anulată).

Analiza și înțelegerea subiectivă a textului contribuie la dezvoltarea imaginației substitutive și predictive, la dezvoltarea capacității individuale de abordare a unui text, de construire a unei perspective proprii, originale asupra unor contexte din istoria politică, religioasă a unei zone. Capacitatea de sesizare a „interiorului și exteriorului evenimentelor”- în accepțiunea lui R. G. Collingwood¹⁴ se referă la înțelegerea intențiilor subiecților istorici și la modul în care acestea se concretizează. Abordarea transdisciplinară a istoriei oferă metodele de reactivare a intenționalităților, de așezare a gândirii trecute în gândirea prezentă a istoricului¹⁵, cu ajutorul psihologiei, a arhetipologiei, a istoriei fenomenului religios. Abordarea transdisciplinară încurajează demersul descoperirii mecanismelor de gândire tipice diferitelor epoci istorice, a investigării în profunzime a evenimentelor, dezvoltarea capacității de întoarcere la sursa evenimentelor, a „curiozității” istorice în sensul său antic de *polypragmosyne* (curiozitate dublată de demersul cercetării).

2. metoda Carl Hempel¹⁶:

¹³ Paul Ricoeur, *Eseuri de hermeneutică*, Editura Humanitas, București, 1995, p. 148.

¹⁴ R.G. Collingwood, *The Idea of History*, ed. T.M. Knox, Oxford, Clarendon Press, 1956, *passim*.

¹⁵ P. Ricoeur, *op. cit.*, p. 148.

¹⁶ C. G. Hempel, “The Function of General Laws in History”, *The Journal of Philosophy*, nr. 39, 1942, p. 35-48.

explicația istorică se deduce din descrierea condițiilor și contextelor cu valoare de prolog, urmată de enunțarea unei legi generale care se constituie în fundament al tuturor explicațiilor, după modelul științelor naturii.

Analizând metoda lui Hempel, Ricoeur semnalează necesitatea unei competențe specifice comprehensiunii istorice pe care se construiește explicația: *competența de urmări o istorie povestită*. „A urmări” înseamnă a înțelege o succesiune de intenții, acțiuni, sentimente orientate către un anumit deznodământ, iar „a povesti” înseamnă a asigura continuitatea logică a oricărei istorii¹⁷.

Relația dintre a urmări și a povesti este mediată de

- imaginația predictivă,
- capacitatea de a anticipa încheierea și
- de a corecta narațiunea proprie până când aceasta coincide cu încheierea reală a unui eveniment.

Comprehensiunea devine astfel sinonimă cu competența de a urmări o povestire. Interesul auditoriului (copil, adolescent) pentru ceea ce urmează (exprimat prin întrebarea „și după aceea?”) este înlocuit cu interesul pentru rațiuni, cauze (exprimat prin întrebarea „de ce?”).

Ricoeur nu propune două metode: explicativă și comprehensivă. În opinia sa, numai explicația este metodică. Comprehensiunea însoțește, „înfășoară”¹⁸ explicația, iar explicația desfășoară analitic comprehensiunea.

La aceste trei metode, se mai pot adăuga:

3. *metoda distanțării* de contextul istoric și cuplul metodologic istorie-filosofie.

Metoda distanțării de contextul istoric implică adoptarea de către istoric a unei atitudini danaidice. Istoricul danaidic nu investighează un fenomen din toate unghiurile posibile, nu apelează la toate categoriile de izvoare, pentru a reconstitui un context istoric și nu își propune să abordeze istoria intropatic, ci își alege autori consacrați, reconstituind evenimentele cu ajutorul mărturiilor lor. Veridicitatea surselor indirecte permite distanțarea și apropierea

¹⁷ P. Ricoeur, *op. cit.*, p. 150-151.

¹⁸ *Ibidem*, p. 152.

alternativă de un anumit context istoric. Istoricul preia informațiile și își construiește propria paradigmă comprehensivă.

4. *metoda binar fractalică și cuplul metodologic istorie-matematică.*

Metoda lui Ioan Petru Culianu¹⁹ necesită un set de axiome de tipul „există sau nu există timp istoric”, „există sau nu există conștiință istorică” care generează variante sistemice de analiză²⁰, toate avînd aceeași valoare indecidabilă de adevăr. Toate variantele își pot găsi un spațiu istorico-simbolic, „o rază de acțiune”²¹ în care să-și demonstreze aplicabilitatea. Culianu refuză ca metode descrierea și definiția, în spirit popperian²², preferînd să caute specificitatea fiecărui izvor, a fiecărui mit. Suma interpretărilor posibile ale unui sistem fractalic formează un subiect ideal, iar interacțiunea subiectelor ideale creează istoria. Metoda lui Culianu postulează existența mai multor niveluri de realitate, ca posibilități de refugiu existențial: *syzigiile* gnostice care asigură structura spațiului celest), *pleroma* și *kenoma* (spațiul paradisiac și cel infernal, din același sistem filosofico-religios), *hysterema* și *anoikeion* (lumea vizibilă, efemeră, și lumea „de sus”, perenă, din dualismul gnostic).

Paradigma transiterii cognitive este centrată pe existența unei multitudini de tradiții care există simultan și se dezvoltă autonom sau prin interferență.

Problema infinitului în matematică și filosofie

În sistemul mistic grec, *anadeza*, impulsul ascensiunii spirituale spre modelul divin²³ este sinonimă cu *epanorthosis*- convertire, orientare spre, îndreptare de sine²⁴, iar în cel creștin, cu idealul îndumnezeirii firii umane (*theosis*)²⁵.

Scara dintre pămînt și cer își schimbă numărul și forma treptelor în funcție de geometria spațiului divin. Scara lui Heraclit urcă și coboară într-o veșnică rotire²⁶. Scara creștină nu admite decât verticalitatea imobilă. Dar ambele sisteme de gândire filosofico-religioase definesc, prin relația individ-spațiu divin, comunitate de adoratori-Cetate Divină, o divinitate accesibilă prin eliberarea de sine și *unio mistica*.

¹⁹ I. P. Culianu, *Gnozele dualiste ale Occidentului*, Editura Polirom, Iași, 2002, p. 84.

²⁰ I. P. Culianu, *Gnozele dualiste ale Occidentului*, p. 356. N. Gavriluță, *Mentalități și ritualuri magico-religioase*, Editura Polirom, Iași, 1998, p. 198-199.

²¹ *Ibidem*, p. 84.

²² K.R. Popper, *Societatea deschisă și dușmanii ei*, vol. I, Editura Humanitas, București, 2005.

²³ Matei 4, 1; Luca 2, 22; Fapte 7, 41.

²⁴ 2 Ti 3, 16.

²⁵ Claudio Moreschini, *Istoria filosofiei patristice*, Editura Polirom, Iași, 2009, p. 590.

²⁶ M.M. Davy, *Enciclopedia doctrinelor mistice*, vol. I, Editura Humanitas, București, 1998, p. 104.

În gândirea platoniciană, ascensiunea către divin se face pe scara frumuseții pure. În creștinism, treptele se suprapun, capabile de triple rezonanțe. În *Gorgias*, Socrate definește egalitatea geometrică drept relația care guvernează zeii, oamenii, întregul univers. În creștinism, nu egalitatea este relația fundamentală a geometriei divine, ci asemănarea și perihoreza.

Mistica greacă a pledat pentru originalitatea unui limbaj capabil să exprime regulile jocului metafizic. În creștinism, vocabularul are drept trăsătură fundamentală universalitatea. Comunitatea creștină se exprimă într-un singur glas, iar tăcerea ei este una sobră. Jocul de cuvinte a fost evitat, pentru a nu tulbura liniștea și siguranța dogmatică

În gândirea cantoriană²⁷, suita infinită a numerelor $a, a_1, a_2, \dots, a_n, \dots, a_{n+m}$ dispuse în ordinea scrierii și considerate un singur obiect $\mathbf{a}$, are următoarea însușire: dacă luăm un număr $\underline{s}$ cât de mic, întotdeauna se va găsi un $\underline{n}$ atât de mare, adică un element a_n atât de îndepărtat, încât diferența dintre el și orice factor a_{n+m} următor, în mărime absolută va fi mai mică decât $\underline{s}$. Așadar, cu cât este mai îndepărtat factorul a_n , cu atât mai mică devine diferența dintre el și toți factorii care îl succed, deși diferența nu va fi niciodată egală cu 0. În șirul lui Cantor aceste transcendent pentru orice a_n , dar a_n sunt imanente pentru $\underline{a}$.

Imanența și transcendența din matematică prezintă similitudini cu imanența și transcendența din dogmatică. Relația $\mathbf{a} - \mathbf{a}_n$ corespunde relației dintre Dumnezeu și lume. Divinitatea este transcendentă din sistemul de referință al lumii, iar lumea este imanentă Divinității, fiind pătrunsă de energiile divine²⁸. Dumnezeu confirmă continuu natura logică a lumii.

Axioma infinitului, fără de care aritmetica clasică nu s-ar fi putut construi completează seria analogiilor dintre matematică și dogmă, îmbogățind vocabularul comun celor două domenii.

Conform axiomei infinitului²⁹ există cel puțin o mulțime autosuccesoare, adică există cel puțin o clasă $\mathbf{w}$ care aparține lui m , m fiind definită ca supraclasă univers, totalitate a mulțimilor, holon matematic. Mulțimile autosuccesoare sunt mulțimi saturate, adică, atunci când conțin un element îl și includ. În definirea mulțimilor autosuccesoare saturate, verbele a

²⁷ Matila C. Ghyka, *Filosofia și mistica numărului*, Editura Univers Enciclopedic, București, 1998, p. 104-119.

²⁸ Pavel Florenski, *Stâlpul și temelia Adevărului*, Editura Polirom, Iași, 1999, p. 316-320.

²⁹ M. C. Ghyka, *op. cit.*, p. 125 și urm.

conține și *a include* se condiționează reciproc, furnizând un procedeu de obținere a unor mulțimi distincte, condiționat de legea apartenenței la clasa univers. Dispunerea și mobilitatea mulțimilor în *m* se face într-un areal matematic” determinat, ordonat și guvernat de apartenență și incluziune.

În axioma clasei submulțimilor (conform căreia totalitatea submulțimilor unei clase formează la rândul ei o clasă) este furnizat procedeu de obținere a unor mulțimi distincte, pornind de la subclasa Φ - mulțimea vidă, subclasă a oricărei clase. Noile clase obținute astfel fac aluzie la vechile supraclase, astfel încât „asemănarea” (o *asemănare a aluziei*, cum o numește Pavel Florenski) devine și ea o lege a supraclasei univers.

Înainte de Cantor, au existat în matematică două accepțiuni ale infinitului:

- denumerabil (suma numerelor naturale tinzând spre infinit),
- continuu,

infinitul denumerabil fiind „mai mic” decât infinitul continuu. În universul transfinit al lui Cantor, totalități infinite, disparate, create după regulile matematice ale șirurilor (numărătoare transfinite= procedură de numărare uzuală, extinsă dincolo de infinit, metode combinatorii, scheme funcționale sau descriptive³⁰), puteau să mixeze între ele și să creeze o suprastructură transfinită. Universul transfinit cantorian a fost inspirat de surse extramatematice: spațiul angelic, ierarhia verticală divină. Conceptul de continuum a fost astfel suprapus ideii grecești sau creștine de Paradis³¹. I

Pentru Cantor, matematica transfinitelor a avut o sursă de inspirație filosofico-teologică de necontestat. Ideile cantoriene au fost exprimate într-un limbaj metafizic, în strânsă legătură cu filosofia lui Platon, Spinoza și Leibnitz. Cantor a făcut distincția între realitatea immanentă, intrasubiectivă și realitatea transsubiectivă sau transientă (fizică și mentală). Transfinitul cantorian se întâlnește cu ideea de infinit absolut divin. Din perspectiva matematicianului cu opțiuni religioase riguros definite, regatul transfinit este o punte între finitudine și Absolut.

³⁰ Joseph Dauben, *Georg Cantor, His Mathematics and Philosophy of Infinite*, Harvard University Press, 1979.

³¹ Solomon Feferman, „Infinity in Mathematics: is Cantor Necessary?”, in *L'Infinito nella Scienza (Infinity in Science)*, Istituto dello Enciclopedia Italiana, 1987, p. 151-209.

Cantor a construit modelul matematic al Infinitului Divin, având două puncte de plecare:

1.infinitul potențial aristotelic: un infinit potențial, în devenire, dar niciodată desăvârșit, ci în curs de desăvârșire.

2.infinitul actual: o serie actual infinită, integral prezentă într-un anumit moment temporal. O serie S este actual infinită dacă și numai dacă primul element al lui S există în timpul T și dacă pentru fiecare element din S la T, există un succesor în S la T³².

De exemplu, memoria lui **Zeus** este perfectă, astfel încât pe măsură ce numără, înregistrează fiecare număr într-o listă mentală. Sau: Dumnezeu depășește infinitul actual într-un singur gând al său³³.

Distincția operată de G. Cantor între infinitul actual (un quantum mai mare decât orice constantă finită) și infinitul potențial (caz particular al unui quantum variabil) plasează axioma infinitului, amintită anterior, în categoria infinitului potențial, sinonim cu *apeiron* antic, *indefinitum* scolastic sau infinitul simplu din gândirea filosofică modernă.

În gândirea cantoriană

- a. există un număr inițial 0,
- b. pentru fiecare număr n, există un succesor n+1,
- c. pentru fiecare serie nesfârșită de numere, există un număr mai mare decât fiecare număr din acea serie, astfel încât seriile numerice se extind spre transfinit.

Cantor distinge între un infinit *in Deo*

in mundo

in abstracto,

Infinitul abstract, absolut fiind detașat, disociat de limitările naturale. Rămâne dificil de stabilit ce înseamnă „absolut” și dacă între *absolut* și *abstract* se poate stabili o relație de sinonimie. Dumnezeu este purtătorul absolut al infinitului actual, în vreme ce transfiniții sunt în jurul și în mintea noastră. În jurul nostru sunt seturi infinite de entități, iar în mintea noastră

³²Eric Steinhart, „A Mathematical Model of Divine Infinity”, *Theology and Science*, 7, 3, 2009, p. 261-274.

³³*De civitate Dei*, 12, 18.

un număr infinit de obiecte abstracte; așadar absolutul aparține sferei divine, iar abstractul pare a fi alocat sferei umane.

Plotin subordona *apeiron*, Unului, ca alteritate desprinsă din Monadă și lipsită de determinări (*aoristos*) până se întoarce la Unu spre a-l contempla³⁴. În gândirea plotiniană, monada ipostaziată își păstrează neatinsă esența. Ea se comportă ca o mărime transfinită care poate genera la nesfârșit entități numărabile, rămânând identică cu sine

Pentru a explica ipostazele Monadei Transcendente, Proclus invoca șirul matematic care îngăduie dezvoltarea în ambele direcții și reîntoarcerea (*epistrofe*). Generarea (*proodos*) nu afectează transcendența și integritatea începutului (*arhe*). Efectul este prezent în cauză și purcede din ea (ca și în cazul Axiomei Infinitului), iar principiul similitudinii specific genezei proodice se aplică și contramișcării (*epistrofe*).

Platonismul târziu a rezolvat problema Unului-Multiplu prin triada:

-neparticipat (*amethekton*)= Unu,

-participat (*metechomenon*)= Produsul Monadei, obținut prin geneza proodică,

-participant (*metechoon*),

participatul fiind superior participanților săi.

Așadar, infinitul potențial are ca atribut schimbarea nelimitată într-un areal actual-infinit; orice infinit potențial presupune existența unui infinit actual ca limită supra-finită a sa. Infinitul actual este sinonim cu *aforismenon* antic, *categorematicum infinitum* scolastic, infinitul pozitiv modern. Este maximum absolut (Absolutum la Cantor).

În domeniul transfinitului matematic, ca și în domeniul transfinitului teologic, partea este egală cu întregul. Atributul consubstanțialității, care definește cele trei ipostasuri divine-Tatăl, Fiul și Sfântul Duh în doctrina perihorezei poate constitui un exemplu în acest sens³⁵.

În matematica transfinitului, există o proprietate paradoxală, care asigură legătura între mulțimile numerelor finite, mulțimile transfinite și spațiile geometrice: numărul total al punctelor reale de pe un segment de dreaptă este egal ca putere cu numărul punctelor de pe dreapta obținută prelungind la nesfârșit segmentul dat, într-o parte și în cealaltă. Acest număr

³⁴ *Eneade*, II, 4, 5.

³⁵ M. Ghyka, *Filosofia și mistica numărului*, Editura Humanitas, București, 1998, p. 137.

corespunde deopotrivă mulțimii tuturor numerelor reale și continuului geometric, reafirmand egalitatea părții cu întregul³⁶.

Putem face și operația inversă, urmând exemplul lui Borel: dacă scoatem de pe un segment de dreaptă toate numerele raționale și algebrice (o infinitate numărabilă), încă mai rămâne pe segment o infinitate nenumărabilă de puncte³⁷.

În modelul ktiziologic plotinian, lumea este creată prin ieșirea Monadei în ierarhii de gândire, principiul generator rămânând identic cu sine.

În hermetism, Numărul este definit ca o condiție a consistenței, constituirii, compunerii și descompunerii. Unitățile generează numerele, apoi, prin diviziune, se întorc în sine. Fluxul și refluxul unităților din și înspre Monada primordială asigură armonia Unului-Tot. Nimic din Universul învăluit de Zeu nu dispare, nu se pierde definitiv. Unitatea primordială generează și conține toate numerele, fără a fi conținută sau generată de vreun număr. Universul devine astfel o nesfârșită operație matematică, aflată sub semnul Unității Divine³⁸.

Ierarhia inteligențelor create din Unitatea Divină cuprinde 60 de trepte, emanații succesiv degradate din divinitatea supracategorială. Divinitatea se întoarce, însă, la starea de non-manifestare. Spațiul dintre cer și pământ este organizat scalar în patru „provincii”, douăsprezece intervale și șaizeci de regiuni. Spațiul dintre Empireu și Lună este populat de zei, iar între Lună și Pământ se află Împărăția Sufletelor, guvernată de Dreptate, Memorie și Experiență³⁹.

În *Tratatul de inițiere*, Hermes afirmă unitatea Universului: „totul este unul și una sunt toate, întrucât toate lucrurile erau în Creator înainte de Creație”⁴⁰. Monada este sursa „unității multiple” a vieții universale. Omul este creat „după chipul și asemănarea” unui Demiurg care deține rangul cel mai înalt în rândul Făpturilor.

Așadar, între transfinitul matematic și cel teologic există evidente analogii. Unul-Trei creștin (Treimea definită perihoretic, având aceeași esență și trei moduri de manifestare), ca și

³⁶*Ibidem*, p. 124-129.

³⁷*Ibidem*.

³⁸ Hermes Mercurius Trismegistus, *Filosofia hermetică*, București, 1995, *passim*. Françoise Bonardel, *Hermetismul*, Editura de Vest, Timișoara, 1992, p. 40-41.

³⁹*Filosofia hermetică*, p. 134-136.

⁴⁰*Ibidem*, p. 141.

Monada plotiniană sau Unitatea hermetică pot fi definite ca numere imaginare, în sens matematic. Ca și în raționamentul matematic, deși se admite imposibilitatea gândirii lor, ele devin fundamente ale organizării spațiului sacru.

În teologia imaginarelor și a simbolurilor transfinite pot fi incluși de asemenea, eonii gnostici, henadele plotiniene, ierarhiile divine dionisiene, diferențialele din trilogia cosmologică a lui Lucian Blaga.

Spre deosebire de limbajul dogmatic riguros stabilit în context sinodal, limbajul matematic își depășește continuu limitele. Întâlnirea între cele două domenii poate duce însă, la consolidarea limbajului religios cu ajutorul limbajului și modelelor de gândire matematice.

Dialectica autocomunicării divine, explicată de aristotelism, definitivată în spirit emanatist în neoplatonism⁴¹ și redescoperită în creștinism de Pseudo Dionisie Areopagitul⁴² a evoluat spre determinismul optimist care definește spațiul ca atribut al lui Dumnezeu⁴³.

După un mileniu de efort filosofic, principiul plenitudinii divine a fost identificat cu principiile continuității și ierarhizării.

BIBLIOGRAFIE

Aureliu Augustin, *De civitate Dei*, Editura Științifică, București, 1998

Blaga, Lucian, *Experimentul și spiritul matematic*, Editura Humanitas, București, 1998

Bonardel, Françoise, *Hermetismul*, Editura de Vest, Timișoara, 1992

Collingwood, R. G., *The Idea of History*, ed. T.M. Knox, Oxford, Clarendon Press, 1956

Copleston, Frederick, *Istoria filosofiei*, I, *Grecia și Roma*, Editura All, București, 2008

Culianu, I. P., *Gnozele dualiste ale Occidentului*, Editura Polirom, Iași, 2002

Dauben, Joseph, *Georg Cantor, His Mathematics and Philosophy of Infinite*, Harvard University Press, 1979

Davy, M. M., *Enciclopedia doctrinelor mistice*, vol. I, Editura Humanitas, București, 1998

Deussen, Paul, *Elementele metafizicii, alături de o considerație preliminară asupra esenței idealismului*, Editura Herald, București, 2008

⁴¹ Frederick Copleston, *Istoria filosofiei*, I, *Grecia și Roma*, Editura All, București, 2008, p. 42.

⁴² Dionisie Areopagitul, *Opere complete și Scoliiile Sfântului Maxim Mărturisorul*, Editura Paideia, București, 1996.

⁴³ Paul Deussen, *Elementele metafizicii, alături de o considerație preliminară asupra esenței idealismului*, Editura Herald, București, 2008, p. 107.

- Dionisie Areopagitul, *Opere complete și Scoliile Sfântului Maxim Mărturisitorul*, Editura Paideia, București, 1996
- Feferman, Solomon, „Infinity in Mathematics: is Cantor Necessary?”, in *L'Infinito nella Scienza (Infinity in Science)*, Istituto dello Enciclopedia Italiana, 1987, p. 151-209
- Florenski, Pavel, *Stâlpul și temelia Adevărului*, Editura Polirom, Iași, 1999
- Funkenstein, Amos, *Teologie și imaginația științifică. Din Evul Mediu până în secolul al XVII-lea*, Editura Humanitas, București, 1998
- Gavriliuță, N., *Mentalități și ritualuri magico-religioase*, Editura Polirom, Iași, 1998, p. 198-199
- Ghyka, Matila, C., *Filosofia și mistica numărului*, Editura Univers Enciclopedic, București, 1998
- Hempel, C. G., “The Function of General Laws in History”, *The Journal of Philosophy*, nr. 39, 1942, p. 35-48
- Hermes Mercurius Trismegistus, *Filosofia hermetică*, București, 1995
- Moreschini, Claudio, *Istoria filosofiei patristice*, Editura Polirom, Iași, 2009
- Nicolaus Cusanus, *De docta ignorantia*, cartea I ediție bilingvă, traducere, tabel cronologic, note și postfață de Andrei Bereschi, Editura Polirom, Iași, 2008
- Plotin, *Opere*, Traducere, lamuriri preliminare și note Andrei Cornea, Editura Humanitas, București, 2003
- Popper, K. R., *Societatea deschisă și dușmanii ei*, vol. I, Editura Humanitas, București, 2005
- Ricoeur, Paul, *Eseuri de hermeneutică*, Editura Humanitas, București, 1995
- Steinhart, Eric, „A Mathematical Model of Divine Infinity”, *Theology and Science*, 7, 3, 2009, p. 261-274.

ROMANIAN NATIONAL IDENTITY AND THE WESTERN MODEL

Adrian-Claudiu Stoica, Assist. Prof., PhD, Politehnica University of Bucharest

Abstract: *Taking Western values was the most important condition of the Romanians transition to the modern age. In the nineteenth century we assist, during the Romanian society, to the development of the idea of nation, the desire for modernization and Westernization and looking for a model for implementation of these goals. In defining of the nation state, there are two main concepts: the French side, according to which the one nation does not represent an ethnic unit, but is the result of the free decision of its citizens and the German side, which emphasizes the ethnic element, respectively common history and culture. Regarding the Romanian nation and generally those from the Central-European, the model discussed bears the German mark. At the basis of the Romanian national identity stands the common origin, linguistic unity and its own spirituality. The adoption of the French and German development models involved an intense effort of acculturation, essential within the process of the development of the Romanian society.*

Keywords: *national identity; Western model; modernization; Westernization; acculturation.*

Epoca modernă a constituit pentru spațiul românesc extracarpatic perioada desprinderii de civilizația orientală și a identificării unor noi modele de dezvoltare. A avut loc un complex fenomen de aculturație, soldat cu reușite parțiale. Privirea intelectualilor și a oamenilor politici români a fost ațintită către Europa Occidentală. Deși România preia și în prezent modele externe necesare dezvoltării sale, iar acest proces va continua atât timp cât se va afla pe drumul recuperării semnificativului decalaj care o desparte de Europa de Vest, analiza noastră vizează secolul al XIX-lea, până la sfârșitul domniei lui Carol I, intervalul „importării” primelor modele.

Încă din 1711, Țările Române, Moldova și Țara Românească, nu mai dețineau dreptul de a-și alege domnitorii. Dimitrie Cantemir a încercat, printr-o alianță cu Petru cel Mare, să înlăture dominația otomană, demers eșuat în urma victoriei turcilor la Stănilești pe Prut. După această dată, desemnarea domnilor va deveni o atribuție a Porții, care îi va numi dintre familiile grecești provenite din cartierul constantinopolitan Fanar. Influența orientală s-a amplificat constant în cadrul civilizației românești, care a devenit tot mai orientalizată, după cum afirma, cu îndreptățire, Vlad Georgescu, comparând anul 1800 cu anii 1700 ori 1600. Dacă observăm numai vestimentația, privind tablourile ce-i reprezintă pe marii boieri, constatăm diferențe notabile: „Dinicu Golescu, în somptuosul său costum oriental, arată aproape ca un pașă turc,

pe când strămoșul său, îngropat la 1574, fusese prezentat pe piatra sa funerară ca un cavaler european”¹.

Călătorii occidentali consemnează sărăcia locuitorilor din mediul rural, voracitatea boierilor sau abuzurile administrației². Însă, către sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor a crescut interesul marilor puteri europene, cu deosebire ale Rusiei și ale Imperiului Habsburgic, pentru Peninsula Balcanică, acest fapt producând mutații geopolitice în regiune. Deciziile privitoare la Principatele române au început să fie luate tot mai mult la Viena și Sankt-Petersburg, în detrimentul Constantinopolului. Presiunea Rusiei a devenit atât de puternică după Tratatul de pace de la Kuciuk-Kainargi din 1774, încât Imperiul Otoman va trebui să accepte cu resemnare numeroase măsuri luate de Imperiul țarist referitoare la Principatele dunărene³. Țările Române au constituit teatrul de desfășurare a războaielor austro-ruso-turce, soldate cu distrugeri și pierderi teritoriale (în 1812 regiunea Moldovei dintre Prut și Nistru a fost anexată Rusiei), dar aceste conflicte au creat premisele pentru emanciparea națională și reconectarea lor la marele comerț european. Pe acest fond, în secolul al XIX-lea, debuta procesul de occidentalizare a societății românești, numit de unii istorici „prima intrare în Europa”⁴.

Preluarea valorilor occidentale a reprezentat condiția primordială a tranziției românilor către epoca modernă⁵. Influența franceză s-a resimțit încă din timpul epocii fanariote. Însă, Florin Constantiniu sublinia faptul că ofițerii austrieci și ruși ajunși în Principate „au fost adevărați agenți de răspândire ai limbii și civilizației franceze”⁶. „Marea cotitură” s-a realizat în vremea ocupației rusești din 1806 – 1812. Tinerii boieri români au preluat de la ocupantul rus impregnat de cultura franceză moda apuseană, valsul, și, mai ales, limba franceză⁷. În timpul Regulamentelor Organice, influența franceză a fost propagată în continuare de ofițerii ruși aflați în Principate. În plus, modificările de statut internațional ale Țărilor Române au susținut progresul acestora. Statutul Principatelor dunărene a fost discutat

¹ Vlad Georgescu, *Istoria românilor. De la origini până în zilele noastre*, Ediția a III-a, Humanitas, București, 1992, p. 119.

² Neagu Djuvara, *Între Orient și Occident. Țările române la începutul epocii moderne (1800 – 1848)*, Humanitas, București, 1995, p. 11.

³ Alin Ciupală, *Istoria modernă a românilor: organizarea statului*, Editura Tritonic, București, 2009, p. 25.

⁴ Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, Humanitas, București, 1997, p. 11.

⁵ Nicolae Isar, *Principatele Române în Epoca Luminilor (1770 – 1830). Cultura, spiritul critic, geneza ideii naționale*, Editura Universității din București, 1999, p. 71

⁶ Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, ediția a II-a revăzută și adăugită, Editura Univers Enciclopedic, București, 1999, p. 203.

⁷ Neagu Djuvara, *O scurtă istorie a românilor povestită celor tineri*, Humanitas, București, 2008, p. 181.

în cadrul Tratatului de la Adrianopol (2/14 septembrie 1829), care conținea un articol și un act distinct referitor la acestea. Printre altele, se reafirma și se întărea autonomia administrativă, erau desființate raialele turcești aflate în stânga Dunării și, fapt de o deosebită importanță, se acorda „deplina libertate” activităților comerciale. Înlăturarea monopolului otoman a dus la includerea Principatelor române în circuitul economic european și a sistemului capitalist mondial, cu repercursiuni majore în constituirea și dezvoltarea capitalismului și a burgheziei autohtone⁸. Pătrunderea în circuitul pieței europene a determinat lărgirea pieței interne⁹. Capitalismul occidental și, cu deosebire cel englez, a pătruns în Țara Românească și Moldova, reușind cu dificultate și numai în parte „să le scoată din înapoierea la care le condamnase dominația otomană”. Un posibil obstacol în desfășurarea nestingherită a comerțului în regiune (englezii se arătau extrem de interesați de cerealele românești), îl constituia Rusia, care stăpânea Delta Dunării în urma Tratatului de la Adrianopol. De altfel, tratatul respectiv stipula că Rusia va ocupa Moldova și Țara Românească până când Imperiul Otoman va plăti despăgubirile de război¹⁰. Însă, înlăturarea amenințării rusești se va produce abia după Războiul Crimeii (1853 – 1856).

Regulamentele Organice, intrate în vigoare în 1831 în Țara Românească și 1832 în Moldova, au constituit „forma juridică” prin care Rusia și-a reglementat „influența”¹¹. Nicolae Isar precizează: „Țara Românească și Moldova se aflau sub suzeranitatea Porții și sub protectoratul Rusiei, având situații aproape identice în raport cu aceste Mari Puteri; ele dispuneau de autonomie politică administrativă, nefiind încorporate efectiv nici în trecut în Imperiul Otoman, dar această autonomie, tot mai largă în raporturile cu puterea suzerană, risca să fie compromisă pe deplin de protectoratul Rusiei, care devenise, în deceniile premergătoare revoluției, pericolul cel mai grav pentru existența politică a Principatelor”¹². În viziunea elitelor intelectuale, conștiința unei rămânări în urmă și a unei necesare recuperări se suprapunea pe dorința de recunoaștere internațională occidentală și cu deosebire franceză. În secolul al XIX-lea, asistăm la dezvoltarea în societatea românească a ideii de *națiune*, a dorințelor de *modernizare/ occidentalizare* și de căutare a unui *model* de urmat pentru punerea lor în practică¹³.

⁸ Florin Constantiniu, *op. cit.*, *ed. cit.*, p. 198.

⁹ Gheorghe Platon, *Domeniul feudal din Moldova în preajma revoluției de la 1848*, Editura Junimea Iași, București, 1973, p. 42.

¹⁰ Florin Constantiniu, *op. cit.*, *ed. cit.*, p. 199.

¹¹ Alin Ciupală, *op. cit.*, *ed. cit.*, p. 8.

¹² Nicolae Isar, *Revoluția de la 1848 în Țările Române: cu un studiu privind personalitatea lui N. Bălcescu în viziunea lui N. Iorga*, Editura Universitară, București, 2008, p. 7.

¹³ Lucian Boia, *Istorie și mit...*, *ed. cit.*, pp. 14-16

În definirea statului-națiune există două mari concepții: cea franceză, potrivit căreia o națiune nu reprezintă o unitate etnică, ci este rezultatul deciziei libere a cetățenilor săi și cea germană care pune accentul pe elementul etnic, respectiv istoria și cultura comune. În privința națiunii române și, în general a celor din Europa Centrală, modelul pus în discuție poartă amprenta germană. La baza conștiinței naționale a românilor stau originea comună, unitatea lingvistică, o istorie comună și o spiritualitate proprie¹⁴. Participant la revoluția din 1848 din Moldova și Țara Românească, Vasile Alecsandri, declara unei corespondente din Franța la 14 octombrie 1848, (citată prezentat de Catherine Durandin dar pe care îl reluăm aici datorită relevanței sale): „Sunt un țăran de la Dunăre, aproape barbar, în sfârșit, un moldovean și cu asta am spus totul! Doamnă, țara mea este frumoasă, bogată, pitorească, atât prin culoarea sa primitivă cât și prin lipsa unei civilizații necesare. Este o mică oază, cu atât mai necunoscută cu cât este pierdută între cele trei deșerturi: Imperiul austriac, despotismul musulman și absolutismul moscovit. Națiunea mea numără aproape 10 milioane de locuitori care încă se află, în întregime, în barbaria moravurilor patriarhale”¹⁵.

Prin urmare, pe lângă afirmarea identității naționale, își făcea loc tot mai mult ideea unei necesare modernizări a societății românești. Mai bine de un secol s-a desfășurat un proces de modernizare, de aculturație, care a cuprins mai întâi elitele. Progresul era însă încetinit de obstacole materiale și mai ales mentale. În Țara Românească și Moldova, fenomenul de occidentalizare a demarat în deceniul al treilea al secolului XIX, pe baza unor influențe occidentale anterioare. Înaintea acestei perioade, elita românească era adepta modei turcești și vorbea limba greacă. După numai două-trei decenii, s-a înregistrat o modificare radicală: românii au adoptat moda pariziană, au învățat franceza, pe care au început să o vorbească în mod curent și au început să scrie cu litere latine¹⁶. Prima intrare în Europa a început în perioada Tratatului de la Adrianopol (1829) și a Regulamentelor Organice, care au instaurat o administrație rusă condusă de Pavel Kiselev¹⁷, urmărindu-se câștigarea suportului popular și al oamenilor politici, prin măsuri reformatoare care să impulsioneze modernizarea Moldovei și Țării Românești¹⁸. Regulamentul Organic poate fi considerat „prima constituție în vigoare”, datorită caracterului său constituțional. La fel cum domnii fanarioți au introdus reforme pentru o mai bună exploatare a Principatelor în folosul otomanilor, contele Kiseleva fost exponentul

¹⁴ *Ibidem*, p. 15.

¹⁵ *Apud* Catherine Durandin, *Istoria românilor*, prefată de Al. Zub, Institutul European, București, 1998, p. 70.

¹⁶ Lucian Boia, *Occidentul. O interpretare istorică*, București, Humanitas, 2007, pp. 177-178.

¹⁷ Nicolae Isar, *Revoluția de la 1848 în Țările Române...*, ed. cit., p. 8.

¹⁸ Florin Constantiniu, *op. cit.*, ed. cit., p. 199.

politicii expansioniste a Rusiei. Oricare ar fi fost intențiile, au reprezentat contribuții la modernizarea societății românești¹⁹.

În mod paradoxal, rușii, care cunoșteau în țara lor un regim autocrat, lipsit de libertăți și parlament, vor aduce în Principate un regim mai liberal decât în țara de origine, dar rămânând aristocratic în esență. Modelele de inspirație erau occidentale: se prevedea pentru prima dată separarea puterilor în stat, dar invocarea acestui principiu nu a însemnat, în mod automat, și aplicarea lui. Pe de altă parte, implicarea tot mai mare a boierilor în eficientizarea producției agricole, în urma condițiilor favorizante deschise de Tratatul de la Adrianopol, a dus la înrăutățirea situației țăranilor, ale căror obligații au crescut²⁰.

Până la jumătatea secolului al XIX-lea, printre exponenții mișcării reformatoare nu au fost burghezia - care lipsea aproape cu desăvârșire în spațiul extracarpatic - sau țărănimea, ci tinerii boieri. Din moment ce, în Principate nu exista o burghezie organizată social și politic, boierimea „și-a asumat rolul de conducere în procesul de transformare, de modernizare”²¹. Erau boieri educați la școlile Occidentului, fiind exponenții unei noi mentalități. Pentru A. Russo, anul 1830, care a constituit debutul „exodului” tinerilor români către centrele de educație apusene a însemnat „anul slavei”, datorită consecințelor sale în modificarea atitudinii față de dezvoltare, care intra în contradicție cu viziunea boierilor în vârstă²².

Contextul internațional și-a pus amprenta asupra procesului de modernizare. Puterile occidentale erau tentate să considere Moldova și Țara Românească ca părți integrante ale Imperiului Otoman. De altfel, intervenția lor pentru limitarea presiunilor rusești în Principate căpăta legitimitate tocmai prin invocarea apartenenței celor două țări la statul otoman, poziție criticată de Gheorghe Bibescu, - domn fidel politicii rusești, instalat de ruși în 1842 pentru a-l înlocui pe Alexandru Dimitrie Ghica în care nu mai aveau încredere -, ce considera că acestea, în afara tributului anual nu-i datorau nimic²³. Pe de altă parte însă, consulul francez de la București, Doré de Nion privea lucrurile dintr-o altă perspectivă: tocmai apartenența Principatelor la Poartă, îi oferea dreptul Europei Occidentale de a interveni pentru protecția lor față de Rusia, datorită invocării ideii păstrării integrității Imperiului Otoman. Iar dacă

¹⁹*Ibidem*, p. 204.

²⁰ Neagu Djuvara, *O scurtă istorie...*, ed. cit., pp. 183-184.

²¹ Gheorghe Platon, Alexandru-Florin Platon, *Boierimea din Moldova în secolul al XIX-lea. Contextul european, evoluție socială și politică (Date statistice și observații istorice)*, Editura Academiei Române, București, 1995, p. 135.

²² Gheorghe Platon, *Românii în veacul reconstrucției naționale (1766-1866). Națiune, frământări, mișcări sociale și politice, program național*, Editura Enciclopedică, București, 2005, p. 151.

²³ Apostol Stan, *Protectortul Rusiei asupra Principatelor Române, 1774-1856. Între dominație absolută și anexiune*, Editura SAECULUM I.O., București, 1999, pp. 172-173.

suzeranitatea Porții, care, în opinia sa nu trebuia contestată fiind doar „nominală”, ar fi înlăturată, ar rămâne doar ocupația rusească mult mai gravă și constrângătoare²⁴.

Invocarea ideii naționale cât și a modernizării societății ofereau aceeași finalitate. Cât timp s-au raportat numai la valorile ortodoxe, românii se identificau cu spațiul est-european. Când conștiința identității naționale a început să se afirme, s-a înregistrat o schimbare de substanță. Ei au înțeles că reprezintă „o insulă de latinitate într-o mare slavă”, iar în noile condiții, vecinul rus a încetat să mai reprezinte „marele frate ortodox” venit să-i elibereze de sub dominația turcească. Identitatea religioasă a început să fie percepută ca un motiv în plus de îngrijorare, putând duce la încorporarea și asimilarea Principatelor, fenomen care avea loc în Basarabia²⁵. Rusia era exponenta unui regim despotice, bazat pe o politică agresivă, care avea în vedere accesul la Mediterana Orientală prin cucerirea Constantinopolului și a Strâmtorilor. Reformele din Principate, mai mult simulate decât reale, întrucât principatele „nu vor beneficia de consecințele modernizării mai mult decât provinciile rusești”²⁶, nu aveau drept scop decât întărirea dominației sale. De altfel, implementarea Regulamentelor Organice, introduse de generalii ruși în Principate urmărea, într-o primă etapă, modernizarea acestora, apoi anexarea lor la Rusia. Totodată, „principatele dunărene urmau să devină o <<vitrină>> atrăgătoare, care să arate și celorlalte popoare creștine din Balcani cât de benefic este protectoratul rus”²⁷. După cum am arătat, Regulamentele cuprindeau o serie de principii moderne, printre care separarea puterilor în stat, dar care nu a funcționat în realitate. Mai mult, prevedeau introducerea unor măsuri de încurajare a dezvoltării societății: constituirea de școli în limba română, abolirea pedepsei cu moartea și a pedepselor fizice, înființarea unui serviciu de stat de arhivă, utilizarea actelor de stare civilă²⁸. Reprezentând însă, manifestarea intereselor rusești la gurile Dunării, dorința de anulare a Regulamentelor a început să fie identificată cu înlăturarea „protecției” rusești. Naționalismul românesc a început să se opună naționalismului popoarelor slave și panslavismului. Încrederea într-o Rusie bine intenționată se va transforma treptat în neîncredere apoi în convingerea fermă că emanciparea națională „nu va veni dinspre răsărit”²⁹. Regulamentele Organice au fost utilizate de Rusia ca „mijloace de presiune”, și, de câte ori va crede de cuvință, Rusia va întrerupe acțiunea modernizatoare³⁰. Astfel se explică faptul că deși, într-o primă etapă, rușii păreau a fi acceptați de societatea

²⁴*Ibidem*, p. 174.

²⁵ Lucian Boia, *Istorie și mit...*, ed. cit., p. 19.

²⁶ Alin Ciupală, *op. cit.*, ed. cit., p. 9.

²⁷ Florin Constantiniu, *op. cit.*, ed. cit., p. 198.

²⁸ Alin Ciupală, *op. cit.*, ed. cit., p. 26.

²⁹ Alin Ciupală, *op. cit.*, ed. cit., p. 9.

³⁰*Ibidem*, p. 13.

românească, revoluționarii de la 1848 au considerat Rusia principala piedică în calea emancipării societății românești, percepând-o și ca pe o amenințare, datorită tendințelor sale expansioniste. Politica rusă a stârnit în scurt timp largi nemulțumiri. Mai cu seamă în Țara Românească, deși revoluționarii de la 1848 s-au pronunțat inițial pentru promovarea unor principii liberale și democratice, încă de la începuturile sale mișcarea s-a transformat într-o luptă pentru păstrarea autonomiei și înlăturarea protectoratului rusesc³¹. De altfel, cooperarea româno-rusă din 1877-1878 și 1916-1917 a adus românilor doar dezamăgire, conducând la anexarea de către Rusia a județelor din sudul Basarabiei în 1878 sau abandonarea militară a României în 1917. În contextul angajării țării pe drumul adoptării modelului occidental, detașarea de Rusia era inevitabilă, în ciuda faptului că, societatea românească și cea rusă erau asemănătoare: predominanța rurală și împărțirea societății între aristocrația privilegiată și țărănimea dependentă³².

Relațiile cu ungurii de confesiune catolică sau protestantă, nu erau, de asemenea, dintre cele mai bune. Din moment ce Ungaria, ca parte componentă a Imperiului Austro-Ungar (constituit în 1867), își propunea să-și construiască un stat național pe seama celorlalte naționalități care urmau a fi asimilate, situația românilor transilvăneni devenea tot mai problematică. Totuși, un rol important în apariția și dezvoltarea identității naționale a deținut, spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, Școala Ardeleană. Acești intelectuali greco-catolici, cu studii la Viena și la Roma, erau cucerți de ideea descendenței latine și de necesitatea reactualizării sale. Acțiunile lor au avut un oarecare impact în orientarea occidentală a spațiului românesc, dar mișcarea declanșată de oamenii de litere ardeleni, reprezentând elita intelectuală a românilor aflați sub dominație străină, nu a prins consistență decât după ce elita din Moldova și Muntenia a optat pentru modelul occidental. „Românii erau înconjurați de construcții sau proiecte naționale” care intrau în contradicție cu proiectul lor național, constata, pe bună dreptate, Lucian Boia. „Soluția” găsită a fost Occidentul, cu deosebire „ideea latină” și apelul la „marea soră latină Franța”. Din momentul în care a declanșat procesul occidentalizării, elita românească a adoptat modelul francez. Modelul francez a reprezentat un ghid de prim ordin pe toată durata secolului al XIX-lea. O parte a elitelor românești au „navigat” în imaginar spre Occident, încercând să facă abstracție de spațiul din care totuși făceau parte. Dar contrareacția a fost pe măsură, „iluzia franceză” fiind dificil de adaptat specificului rural-patriarhal al societății românești. După Titu Maiorescu, în

³¹ Apostol Stan, *Revoluția română de la 1848*, Editura Albatros, București, 1992, p. 470.

³² Lucian Boia, *Istorie și mit...*, ed. cit., p. 186.

comparație cu „strălucita civilizație occidentală”, cultura românească veche nu reprezenta decât un soi de „barbarie orientală”³³.

Adoptarea vestimentației occidentale a reprezentat un pas înainte, dar fără substanță, în direcția adoptării modelului occidental, însă marea dificultate consta în a pune în mișcare o structură socio-politică patriarhală și autoritară. România rămânea o țară preponderent rurală, cu o țărănime aflată la pragul de jos al sărăciei și fără știință de carte, iar modelul occidental părea a fi străin de ansamblul societății românești. „Forme fără fond”, după expresia lui Titu Maiorescu, care dezaproba imitarea superficială a Occidentului. Modificarea mentalităților și modernizarea societății românești se va dovedi a fi un demers mult mai dificil decât simpla implantare a structurilor instituționale occidentale. Cea mai importantă problemă a constituit-o, până la impunerea regimului comunist, tocmai acordarea „fondului cu forma”, pariu câștigat numai în parte. Greutățile întâmpinate în eforturile de modernizare s-au datorat caracteristicilor sociale. Se înregistra o polarizare extremă din punct de vedere socio-economic, între țărănimea majoritară și un mic grup de moșieri, mulți dintre ei educați în Occident, al căror număr nu depășea câteva mii de persoane³⁴.

În timp ce societatea modernă reprezintă un produs al mediului urban și al burgheziei, societatea românească era una predominant rurală. Doar aproximativ o cincime din populația țării locuia în mediul citadin în 1859-1860, respectiv 17,6% și nu mai puțin de 82,4% în mediul rural. Faptul că trăiau în orașe nu îi împiedica pe mulți să desfășoare „activități agrare”: în 1860, 186.562 de orășeni din Țara Românească dintr-un total de 271.078 se ocupau cu agricultura³⁵. În consecință, „modelul românesc” a devenit unul cu precădere rural. Diferențe notabile priveau domeniile cultural, etnic sau religios. În 1899, Iașul avea 76.277 locuitori, dintre care doar 26.747 erau români, iar 48.530 evrei, așadar mai mult de jumătate din populația orașului. Bucureștiul părea a fi, de asemenea, un oraș „cosmopolit”: către finele veacului XIX, dintr-o populație totală de aproximativ 250.000 de oameni, 32.000 aparțineau confesiunilor catolică și protestantă și 31.000 erau mozaici. Un sfert din populația Capitalei avea origine străină. În orașele din Transilvania, românii erau minoritari în raport cu populația maghiară și germană. Ca urmare, mai mult de un secol, a fost invocată „opозиția dintre sat și oraș”. Literatura română s-a alăturat unui demers mai larg de „idealizare” a lumii satului și a

³³ *Ibidem*, p. 20.

³⁴ Apostol Stan, *Putere politică și democrație în România 1859-1918*, Editura Abatros, București, 1995, p. 68.

³⁵ Dan Berindei (coord.), *Istoria Românilor, vol. VII, tom I, Constituirea României moderne (1821-1878)*, Editura Enciclopedică, București, 2003, p. 597 (Cap. XV. Evoluția societății și a economiei în statele românești (1848-1877), autor acad. Dan Berindei).

„trecutului patriarhal”. Această viziune tradiționalistă era atât de puternică, încât Eugen Lovinescu a inițiat între cele două războaie mondiale o veritabilă „campanie” „pentru reabilitarea literară a spațiului urban”. Mai mult decât atât, Ștefan Zeletin considera cultura românească reacționară. El considera că aceasta reprezintă o expresie a opoziției „elementelor medievale” ale specificului românesc „împotriva orânduirii burgheze”, „impusă de invazia capitalismului” occidental³⁶.

Istoricii, de asemenea, au manifestat o predilecție pentru lumea satului, în raport cu analiza evoluției spațiului urban sau a burgheziei naționale. Mai ales după instalarea monarhiei constituționale, criticile la adresa efortului de a moderniza societatea românească s-au înmulțit. Ca rezultat, la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, s-au constituit două curente tradiționaliste expresie a unei ideologii cu mare răspândire în Europa vremii și ale cărei surse trebuie căutate în Marea Britanie, respectiv semănătorismul și poporanismul. Mijloacele de manifestare au fost mai ales literare, purtătoarele de mesaj fiind două reviste: „*Semănătorul*” și „*Viața Românească*”. Modernizarea accelerată, - credeau susținătorii acestor mișcări - implementată de o elită a cărei educație occidentală o îndepărta de identitatea națională autentică, amenința să distrugă valorile perene autohtone, păstrate încă în spațiul rural. Ambele curente criticau reglementările instituite prin Constituția din 1866. Critica junimistă accepta utilitatea modernizării, dezavuând modalitatea prin care aceasta era pusă în practică, în vreme ce semănătorismul și poporanismul se opuneau modernizării. În plus, exponenții celor două curente, și mai cu seamă ai semănătorismului care se limitau la domeniul teoretizării, nu păreau a fi capabili să identifice „soluții reale”. Pe acest fond, semănătorismul a avut o existență scurtă, în timp ce poporanismul „mai nuanțat, s-a prelungit și în perioada interbelică”³⁷.

Această atitudine poate fi socotită o „frână mentală”, cu efecte, dacă nu în blocarea, cel puțin în încetinirea evoluției societății românești. Modelului francez i s-a alăturat cel belgian, care oferea României un reper de factură franceză din anumite puncte de vedere mai potrivit pentru societatea românească. Belgia era o țară de mici dimensiuni, cu un regim monarhic, fiind totodată democratică și dezvoltată economic. Titulatura de „Belgia Orientului”, atribuită României, era expresia unui „mit politic”: credința că România putea deveni o a doua Belgie în extremitatea răsăriteană a Europei. În 1853, într-un memoriu adresat lui Napoleon al III-lea, prin care încerca să obțină susținerea sa pentru unirea Principatelor române, Ion C. Brătianu nu ezita să afirme că Franța „va avea (în România, n.n.), toate avantajele unei

³⁶ Lucian Boia, *Istorie și mit...*, ed. cit., p. 17.

³⁷ Alin Ciupală, *op. cit.*, ed. cit., p. 99-100.

colonii”, fără a fi nevoită să suporte și cheltuielile adiacente. Numind Franța „a doua patrie”, Ion C. Brătianu nu ezita să afirme că România era „menită a-i deveni colonie”³⁸.

Acest punct de vedere, reprezenta expresia copleșitoarei influențe franceze. Din mediul boieresc a fost inițiată europeanizarea spațiului românesc extracarpatic, iar componentele civilizației moderne: Constituție, Universitate, genuri literare, dar și căile ferate și sistemul financiar, au fost aduse din Apus și implementate în lumea românească arhaică³⁹.

În timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza, pe baza modelelor franceze și belgiene, au fost întocmite codurile moderne: codurile civil și penal, legislația în domeniul învățământului modern și a fost introdus alfabetul latin⁴⁰. În decursul a doar câțiva ani, mai cu seamă în deceniul 1860-1870, statul român a preluat sistemul legislativ și instituțional european: executiv, for legislativ, coduri de legi, academie. În 1860, a avut loc legiferarea alfabetului latin, România fiind singura țară ortodoxă care a făcut acest pas pentru a semnaliza apartenența sa la familia statelor neolatine⁴¹. Legislația, instituțiile politice, administrația, armata, justiția, învățământul, genurile literare și artistice au fost împrumutate din Occident. Au fost înființate universitățile: cea din Iași în 1860 și cea din București în 1864. Societatea Academică, întemeiată în 1867, a devenit Academia Română în 1879⁴². La baza Constituției românești din 1866, a stat Constituția belgiană din 1831, considerată a fi cea mai liberală din Europa. Într-un studiu apărut în 1934, Ioan C. Filitti a susținut că, în elaborarea Constituției, modelul inspirator belgian predominant a fost completat de „experiența constituțională românească de până atunci”, acumulată din efortul de redactare a memoriilor boierești din intervalul 1822 – 1828, a documentelor revoluției de la 1848, pentru a enumera doar unele dintre ele. Constituția din 1866, oferea un cadru, de altminteri indispensabil, pentru modernizarea societății⁴³. Aceasta consfințea separarea puterilor în stat: puterea executivă revenea domnului și miniștrilor care alcătuiau guvernul, cea legislativă era împărțită între domn și Adunare, alcătuită din Camera Deputaților și Senat iar cea judecătorească revenea instanțelor judecătorești⁴⁴. Deși instituția monarhică, reprezentată mai întâi de persoana domnului, apoi de rege după 1881, în spiritul unei constituții democratice, nu deține puterea absolută, Carol I a acționat ca un mediator, asigurând echilibrul politic și a avut un rol important în influențarea

³⁸ Lucian Boia, *Istorie și mit...*, ed. cit., pp. 186-187.

³⁹ Lucian Boia, *Istorie și mit...*, ed. cit., p. 16.

⁴⁰ Neagu Djuvara, *O scurtă istorie...*, ed. cit., p. 199.

⁴¹ Lucian Boia, *Istorie și mit...*, ed. cit., p. 11.

⁴² *Idem*, *România, țară de frontieră a Europei*, Humanitas, București, 2002, p. 77.

⁴³ Alin Ciupală, *Istoria modernă a românilor: organizarea statului și a instituțiilor moderne*, Editura Tritonic, București, 2009, p. 57.

⁴⁴ *Ibidem*, pp. 58-60.

luării deciziilor. În ciuda imperfecțiunilor sale, Constituția a consacrat sistemul monarhiei constituționale, rămas funcțional până în 1938⁴⁵.

Articolul 7 al Constituției, modificat ca urmare a Congresului de la Berlin, „condiționa acordarea cetățeniei de calitatea de creștin”. Identitatea națională nu putea fi separată de apartenența la confesiunea ortodoxă. De altfel, în epocă, națiunea română se identifica prin două elemente: ortodoxia și latinitatea⁴⁶. La 1 decembrie 1865 a intrat în vigoare Codul civil, după ce, o lungă perioadă (începând cu anul 1818), Legiuirea Caragea a constituit „pravila pământului”⁴⁷. În 1867, România institua sistemul monetar național, iar în 1874 era implementat un sistem vamal independent, urmat în următorii ani de încheierea unor convenții comerciale cu Austro-Ungaria (1875) și Rusia (1876), piața națională fiind eliberată de capitulațiile otomane. Prin urmare, „independența economică a României anticipa astfel pe cea politică”⁴⁸.

În ciuda dificultăților întâmpinate în implementarea sa, nu poate fi negat rolul modelator al mitului francez. După 1830, limba franceză a devenit în spațiul românesc limba de cultură. Numeroși tineri români au studiat la Paris. Mai mult de un secol, Franța a oferit instrucție majorității elitei intelectuale românești. Limba română a cunoscut, la rândul său, o evoluție ca urmare a impactului limbii franceze, multe dintre cuvintele slave și orientale din limbă fiind supuse unui proces de „marginalizare” sau fiind chiar excluse. În vreme ce, cărturari mai în vârstă precum Grigore Brâncoveanu sau Iordache Golescu, instruiți la Academia domenească, încă mai făceau traduceri ale operelor europene în neogreacă, tinerii intelectuali apelau la limba de circulație europeană a vremii, franceza, „din care preiau termeni chiar atunci când se exprimă în limba țării de baștină”, fenomen care se întâmplă în prezent în legătură cu limba engleză⁴⁹. Într-o lucrare de doctorat susținută la Sorbona în 1898, Pompiliu Eliade, afirma, pe bună dreptate: „Când, la sfârșitul secolului al XIX-lea, literatura română va fi pe punctul de a se sustrage influenței franceze, limba va fi devenit de nerecunoscut. Nu exagerăm spunând că este tot atâta deosebire între limba română de astăzi și cea de la începutul secolului al XIX-lea ca între franceza veacului al XVI-lea și cea din zilele

⁴⁵*Ibidem*, p. 61.

⁴⁶ Alin Ciupală, *Femeia în societatea românească a secolului XIX: între public și privat*, Editura Meridiane, București, 2003, p. 71.

⁴⁷ Cornelia Papacostea-Danielopolu, *Intelectualii români din Principate și cultura greacă. 1821-1859*, Cuvânt înainte de Valeriu Râpeanu, Editura Eminescu, București, 1979.

⁴⁸ Apostol Stan, *Independența României. Detașarea de piața otomană și reatașarea de Europa (1774-1875)*, Editura Albatros, București, 1998, p. 311.

⁴⁹ Alexandru Duțu, *Sinteză și originalitate în cultura română (1650-1848)*, Editura enciclopedică română, București, 1972, p. 171.

noastre. Iar limba română de astăzi datorează toate progresele limbii franceze și circulației scrierilor autorilor francezi. Este interesant să vezi în ce fel această influență s-a făcut simțită în primele traduceri și imitații de la începutul veacului”⁵⁰. Fenomenul a reprezentat în fapt o „a doua latinizare”, limba română primind numeroase neologisme de sorginte franceză. Se apreciază că, în limba română un cuvânt din cinci provine din limba franceză, în ciuda faptului că majoritatea populației nu avea totuși nimic în comun cu modelul francez. „Simboluri” precum „Belgia Orientului” și „Micul Paris”, au îndreptat România către civilizația occidentală. Dar Occidentul nu se identifica numai cu Franța⁵¹.

Forța deosebită a mitului francez a permis apariția unui singur contracandidat, a unui singur „contra-mit” și acesta a fost mitul german. Influența germană în spațiul românesc a crescut în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea. Românii din Transilvania și Bucovina evoluaseră într-un mediu marcat de cultura și mentalitatea germană. Pe de altă parte, prezența economică germană era mult mai consistentă în Europa de Sud-Est decât cea franceză, aproape simbolică. Alăturându-se Triplei Alianțe în 1883, România a făcut un nou pas în direcția Germaniei și Austro-Ungariei, regele de origine germană Carol I având un rol important în „apropierea” politică româno-germană. Începând cu anul 1866, câțiva membri de frunte ai eliei din România s-au arătat favorabili modelului german. Susținătorii acestei orientări apreciau că era momentul unui „echilibru” și a unei „dirijări” mai accentuate a dezvoltării societății românești, modelul german oferind „rigoarea” binevenită⁵². Influența acestuia s-a făcut simțită cu precădere pe plan cultural, în domeniile poeziei și filosofiei. Pentru mitul german a optat o minoritate a intelectualității românești, dar o intelectualitate „cu greutate”, grupată în jurul societății *Junimea*. Principalii reprezentanți ai acestui curent au fost profesorul și filosoful Titu Maiorescu, politicianul Petre P. Carp sau poetul național Mihai Eminescu. Sugestivă pentru această opțiune a fost și decizia lui Caragiale, care, deși nu vorbea limba germană, a hotărât în 1904 să se stabilească la Berlin. Dramaturgul român își dorea să locuiască într-o țară civilizată și a optat pentru Germania⁵³.

Rolul Germaniei în formarea intelectualilor din România a crescut permanent până la Primul Război Mondial. În anul 1892, la Universitatea din București 42 de profesori studiaseră în Franța, în timp ce în Germania doar 8. În 1914, 62 terminaseră studiile în Franța

⁵⁰ Pompiliu Eliade, *Influența franceză asupra spiritului public în România: Originile. Studiu asupra stării societății românești în vremea domniilor fanariote*, Ediția a III-a integrală și revăzută, Institutul Cultural Român, București, 2006, p. 273.

⁵¹ Lucian Boia, *Istorie și mit...*, ed. cit., p. 189.

⁵² *Ibidem*, p. 190.

⁵³ *Ibidem*, p. 191.

și 29 în Germania. Proporția se modificase de la 5 la 1 la 2 la 1. Primul Război Mondial a creat însă o adevărată „prăpastie” între cele două state aflate în tabere adverse. Exemplul elocvent este cel al istoricului Nicolae Iorga, simpatizant al școlii istorice germane înaintea Marelui Război, care a devenit ulterior filofrancez⁵⁴.

Însă, existau și contra-reacții, uneori spontane, față de propagarea elementelor cultural străine. La 13 martie 1906, tineretul din București manifesta împotriva prezentării spectacolelor de teatru în limbi străine, Nicolae Iorga, pe atunci tânăr profesor universitar, fiind inițiatorul mișcării. Teatrul Național găzduia reprezentația unei piese în limba franceză, printre spectatori urmând a se regăsi principele moștenitor Ferdinand și soția sa, principesa Maria. Deși forțele de ordine au intervenit hotărât pentru a-i împrăștia din Piața Teatrului pe studenții care o ocupaseră, reprezentația nu a mai avut loc⁵⁵. „Era cel dintâi caz, de la 1848 până atunci, în care a triumfat o răscoală”, avea să spună cu umor Nicolae Iorga⁵⁶.

În perioada interbelică modelul francez a cunoscut o nouă expansiune, în timp ce influența modelului german a înregistrat un regres. Totuși, influența Germaniei rămânea importantă în spațiul românesc. Această țară nu era ocolită de tinerii români dornici să studieze. Influența Angliei, aliata occidentală împreună cu Franța, era în curs de dezvoltare, rămânând însă, în continuare, redusă. Semnificativă și cu valoare simbolică pentru cuantificarea realizărilor unei epoci a fost Expoziția jubiliară care își deschidea porțile la 6/19 iunie 1906, reprezentând un bilanț ai celor 40 de ani de domnie ai regelui Carol I. Fără îndoială că realizările erau numeroase: la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, România realizase un salt spectaculos. Iar aceste realizări nu puteau fi separate de principele german Carol I - sprijinit desigur de politicienii aflați la putere -, ajuns rege al României și dedicându-se progresului țării de adopție. În timpul domniei sale industria națională a făcut progrese notabile, a fost construită o întreagă rețea de căi ferate, depouri și gări (printre altele, Gara de Nord din București), au fost ridicate docurile și antrepozitele de la Brăila și Galați, au fost puse bazele navigației fluviale și maritime moderne și a sistemului național de apărare, înălțându-se linia fortificată Focșani-Nămoloasa-Galați. În timpul lungii sale domnii, a fost realizat canalul Sulina (5/7 mai 1894), au fost începute lucrările la portul maritim Constanța

⁵⁴*Ibidem*, p. 192.

⁵⁵ Ioan Scurtu, *Istoria românilor în timpul celor trei regi (1866-1947)*, Ediția a II-a, revăzută și adăugită, Vol. I, Carol I, Editura Enciclopedică, București, 2004, p. 183.

⁵⁶*Apud* Ioan Scurtu, *op. cit.*, *ed. cit.*

(16/28 octombrie 1886), a fost inaugurat podul de la Cernavodă (14/26 septembrie 1895), la care regele ținea foarte mult, considerându-l un simbol al „tăriei” Regatului⁵⁷.

Nu puțini erau însă cei care contestau aceste realizări și optimismul pe care încercau să-l transmită oamenii de stat. Liberalii, aflați în acel moment în opoziție, părtășii, de altfel, și ei la aceste împliniri, nu au fost prezenți la sărbătorirea jubileului, susținând prin vocea lui I.C. Brătianu, că „situația reală” nu poate fi prezentată doar într-o simplă expoziție⁵⁸. I.L. Cargiale publica pamfletul *Mare farsor și mari gogomani*, în care nu ezita să-l numească pe rege „un comediant de bravură” sau „farsor”. Însăși Constantin Argetoianu, aflat printre membrii conducerii politice, avea să scrie în memoriile sale despre „aparențele unui stat organizat”, care doar mima structurile similare occidentale⁵⁹. Nu în ultimul rând, Nicolae Iorga își exprima într-un articol publicat în „*Neamul Românesc*” din 1 octombrie 1906 indignarea față de situația dramatică a țaranului român⁶⁰.

În ciuda acestor luări de poziții critice la adresa sa, regele Carol ajuns la o vârstă venerabilă după patru decenii de domnie, putea contabiliza numeroase împliniri. Expoziția, care prezenta o parte dintre aceste realizări, vizitată de mai multe sute de mii de persoane, își închidea porțile la 23 noiembrie 1906.

Concluzionând, apreciem că adoptând modelele occidentale și în special pe cel francez, România a realizat, în secolul al XIX-lea progrese importante. Dificultățile întâmpinate au fost pe măsură, dar exista o singură cale de urmat care a presupus un efort plurivalent de înnoire.

BIBLIOGRAFIE

BERINDEI, Dan (coord.), *Istoria Românilor, vol. VII, tom I, Constituirea României moderne (1821-1878)*, Editura Enciclopedică, București, 2003.

BOIA, Lucian, *Istorie și mit în conștiința românească*, Humanitas, București, 1997.

Idem, *România, țară de frontieră a Europei*, Humanitas, București, 2002.

Idem, *Occidentul. O interpretare istorică*, București, Humanitas, 2007.

CIUPALĂ, Alin, *Istoria modernă a românilor: organizarea statului*, Editura Tritonic, București, 2009.

⁵⁷ Ioan Scurtu, *op. cit., ed. cit.*, pp. 187-188.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 189.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 190.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 191.

Idem, *Femeia în societatea românească a secolului XIX: între public și privat*, Editura Meridiane, București, 2003.

CONSTANTINIU, Florin, *O istorie sinceră a poporului român*, ediția a II-a revăzută și adăugită, Editura Univers Enciclopedic, București, 1999.

DJUVARA, Neagu, *Între Orient și Occident. Țările române la începutul epocii moderne (1800 – 1848)*, Humanitas, București, 1995.

Idem, *O scurtă istorie a românilor povestită celor tineri*, Humanitas, București, 2008.

DURANDIN, Catherine, *Istoria românilor*, prefață de Al. Zub, Institutul European, București, 1998.

DUȚU, Alexandru, *Sinteză și originalitate în cultura română (1650-1848)*, Editura Enciclopedică Română, București, 1972.

ELIADE, Pompiliu, *Influența franceză asupra spiritului public în România: Originile. Studiu asupra stării societății românești în vremea domniilor fanariote*, Ediția a III-a integrală și revăzută, Institutul Cultural Român, București, 2006.

GEORGESCU, Vlad, *Istoria românilor. De la origini până în zilele noastre*, Ediția a III-a, Humanitas, București, 1992.

ISAR, Nicolae, *Principatele Române în Epoca Luminilor (1770 – 1830). Cultura, spiritul critic, geneza ideii naționale*, Editura Universității din București, 1999.

Idem, *Revoluția de la 1848 în Țările Române: cu un studiu privind personalitatea lui N. Bălcescu în viziunea lui N. Iorga*, Editura Universitară, București, 2008.

PAPACOSTEA-DANIELOPOLU, Cornelia, *Intelectualii români din Principate și cultura greacă. 1821-1859*, Cuvânt înainte de Valeriu Râpeanu, Editura Eminescu, București, 1979.

PLATON, Gheorghe, *Domeniul feudal din Moldova în preajma revoluției de la 1848*, Editura Junimea Iași, București, 1973.

PLATON, Gheorghe, Alexandru-Florin Platon, *Boierimea din Moldova în secolul al XIX-lea. Contextul european, evoluție socială și politică (Date statistice și observații istorice)*, Editura Academiei Române, București, 1995.

PLATON, Gheorghe, *Românii în veacul reconstrucției naționale (1766-1866). Națiune, frământări, mișcări sociale și politice, program național*, Editura Enciclopedică, București, 2005.

SCURTU, Ioan, *Istoria românilor în timpul celor trei regi (1866-1947)*, Ediția a II-a, revăzută și adăugită, Vol. I, Carol I, Editura Enciclopedică, București, 2004.

STAN, Apostol, *Revoluția română de la 1848*, Editura Albatros, București, 1992.

- Idem, *Putere politică și democrație în România 1859-1918*, Editura Abatros, București, 1995.
- Idem, *Independența României. Detașarea de piața otomană și reatașarea de Europa (1774-1875)*, Editura Albatros, București, 1998.
- Idem, *Protectortul Rusiei asupra Principatelor Române, 1774-1856. Între dominație absolută și anexiune*, Editura SAECULUM I.O., București, 1999.

GERMAN-ROMANIAN CULTURAL INSTITUTES AND ASSOCIATIONS IN THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY¹

Irina Nastasă-Matei, PhD, Postdoctoral Researcher, "Petru Maior" University of Tîrgu Mureş

Abstract: *The relationship with Germany was particularly important for the establishment of Romania as a state, for its state-building and modernization throughout the 19th and the first half of the 20th century. At political level, the links between the two countries were fairly consistent during this period - with ups and downs due to the international political context and Romania's political options from one time or another -, while at the cultural level the German model - together with the French one - was the milestone for the development of the Romanian culture and Romania's cultural institutions.*

Moreover, during the first decades of the 20th century – particularly after the end of World War I -, in an attempt to find solutions to avoid future such conflicts, with catastrophic results, a system of international cultural organizations, from Europe and United States, was established. Driven by the attempts of international cooperation at cultural and academic level, close cultural ties will arise now across borders, in the form of cultural bilateral agreements and the establishment of cultural institutions.

In this context, at the end of the 19th century and the first half of the 20th century, a system of German-Romanian cultural institutions was established. This system was fragile until the 30s, but became very well represented after Hitler's coming to power in Germany. Thus, during the 4th and the 5th decade of the past century, several Romanian-German cultural institutions – Nazi-style and with propaganda purposes - will arise.

Keywords: *cultural cooperation; German-Romanian relations; cultural institutes; Nazi Germany; propaganda.*

Relația cu Germania a fost deosebit de importantă pentru formarea României ca stat, consolidarea și modernizarea ei de-a lungul veacului al XIX-lea și în prima jumătate a secolului XX. Iar asta nu doar la nivel politic, unde legăturile dintre cele două țări au fost în această perioadă destul de consistente – desigur, cu sușuri și coborâșuri datorate contextului politic internațional și opțiunilor politice românești dintr-un moment sau altul –, ci și la nivel cultural, modelul german – alături de cel francez - reprezentând unul din punctele de reper pentru dezvoltarea culturii și a instituțiilor de cultură române.

În plus, mai ales din a doua jumătate a veacului al XIX-lea, un număr tot mai mare de tineri din România aleg să plece la studii în Occident, din mai multe rațiuni: nevoia tot mai acută de specialiști în diverse domenii tehnice și administrative, purtătoare ale modernității, care nu aveau unde să se formeze decât în străinătate; dezvoltarea unei rețele universitare încă rudimentară, care presupunea racordarea la modelele din Vest; necesitățile specifice unui stat tânăr, în care liberalismul promovat solicita un corp funcțional adaptat evoluțiilor rapide și în acord cu lumea din afară, funcționari atestați printr-o diplomă universitară care să le certifice competențele într-un domeniu sau altul. În acest context, pentru anumite categorii ale

¹Cercetarea pentru această lucrare a fost finanțată de către Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane prin proiectul „Sistem integrat de îmbunătățire a calității cercetării doctorale și postdoctorale din România și de promovare a rolului științei în societate”: POSDRU/159/1.5/S/133652.

societății românești, plecarea la studii în străinătate a devenit o condiție *sine qua non* pentru dobândirea unui statut social elevat și a unei funcții în stat.

Cea mai mare parte dintre tinerii din România s-au îndreptat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și în primele două decenii ale veacului următor preponderent către universitățile franceze și germane, preferând să urmeze cursurile unor universități din țări care beneficiau de o „cultură mare” și care promovau un model cultural demn de a fi importat într-un stat nou format precum România. Dincolo de calitatea studiului, importantă era și rezonanța instituției care acorda diploma. Acesta este și motivul pentru care studenții români preferau universitățile mari, foarte celebre. Prin urmare, putem afirma că elita românească modernă s-a format fie pe băncile universităților franceze, fie ale celor germane.

Pe de altă parte, în primele decade ale secolului XX – mai ales după sfârșitul primului război mondial –, în încercarea de a găsi soluții, pe tărâm cultural, pentru evitarea unor viitoare conflicte de acest fel, cu rezultate catastrofale, a fost instituit un sistem de organizații culturale internaționale care cuprindeau de regulă țările Europei și Statele Unite ale Americii. Impulsionate de încercările de cooperare internațională la nivel cultural și academic, acum vor lua naștere și strânse legături culturale între diverse state, având drept formă de expresie încheierea unor acorduri culturale bilaterale și înființarea unor instituții de cultură.

În acest context se dezvoltă, la sfârșitul veacului al XIX-lea și în prima jumătate a secolului XX, sistemul de institute și asociații culturale româno-germane.

Prima instituție românească din spațiul german a fost Institutul de Limba Română (*Institut für Rumänische Sprache*), înființat în 1893 la Leipzig de profesorul Gustav Weigand², cu sprijin din partea regelui Carol I. De la sfârșitul secolului al XIX-lea și până în anii '30, aceasta a fost cea mai importantă instituție de promovare a limbii și culturii române în Germania³. Dintre lingviștii români importanți au studiat aici Sextil Pușcariu, Theodor Capidan, Pericle Papahagi, Iosif Popovici sau Constantin Lacea. Din 1930, director al acestui institut a fost Martin Block⁴, alt lingvist german care a jucat un rol marcant în promovarea limbii și civilizației românești⁵. Institutul de Limba Română și-a continuat cu succes activitatea de-a lungul primei jumătăți a veacului XX, aparținând – din 1926 – de Universitatea din Leipzig, instituția de învățământ superior germană care atrăgea, cu excepția Universității din Berlin, cel mai mare număr de studenți de la noi.

Primele două decade ale secolului trecut au reprezentat însă o perioadă de stagnare în privința colaborării culturale dintre cele două țări. Dacă înainte de primul război mondial mai existau intelectuali români atașați de Germania și de modelul cultural promovat de aceasta⁶ - deși opinia publică românească era în genere filo-franceză - după conflație Germania a

² Gustav Weigand (1860-1930) a fost un lingvist german specializat în limbi balcanice, cu precădere română și aromână. În 1888 și-a susținut la Leipzig teza de doctorat cu titlul *Limba vlahilor din Olimp*, iar în 1892 și-a obținut abilitarea cu lucrarea *Vlaho-meglenii. O cercetare etnografică-filologică*. În 1908 a publicat un *Atlas lingvistic al regiunii daco-române*, prima lucrare de acest fel. În 1892 a fost ales membru al Academiei Române, fiind de altfel în bune relații cu filologii români, îndeosebi cu Al. Philippide.

³ Pentru mai multe vezi Klaus Bochmann, *Rumänische Studien in Leipzig* în „Südosteuropa Mitteilungen“, München, nr. 1, 1994, p.53-59; Klaus Bochmann, Sabine Krause (coord.), *100 Jahre Rumänistik an der Universität Leipzig. Beiträge des wissenschaftlichen Kolloquiums vom 22. und 23. Oktober 1993 an der Universität Leipzig*, Bd. 3, München, Südosteuropa-Gesellschaft, 1996.

⁴ Martin Block a fost un lingvist german, studentul lui Gustav Weigand. Și-a dat doctoratul la Leipzig în 1923 cu o teză despre cultura materială a romilor din România, iar în 1936 abilitarea cu lucrarea *Țigani. Viața și sufletul lor*. Vezi biografia detaliată a lui Block, realizată de Joachim S. Hohmann: „Auch der andere sagt uns, wer wir sind“. *Leben und Arbeiten Martin Blocks*, în Martin Block, *Die materielle Kultur der rumänischen Zigeuner*, Joachim S. Hohmann (ed.), Frankfurt am Main, 1991.

⁵ *Arhivele Naționale Istorice Centrale București* (în continuare ANIC București), Ministerul Educației Naționale. Direcția Învățământ Superior, dos. 537/1935, f.57-58.

⁶ Vezi Lucian Boia, *Germanofilia. Elita intelectuală românească în anii primului război mondial*, București, Humanitas, 2010.

încetat să mai fie „frecventabilă” politic sau cultural. Imediat după 1918, manifestarea atașamentului față de această țară în spațiul românesc a devenit aproape tabu⁷. De asemenea, numărul tinerilor din România la studii în Germania s-a diminuat vizibil, iar atitudinea intelectualilor, oamenilor politici și autorităților române era ostilă acestui stat. Bunăoară, Nicolae Iorga considera la puțini ani de la sfârșitul războiului că a merge la studii în Germania este un fel de „umilință” adusă României⁸, iar în termeni asemănători s-au exprimat Sextil Pușcariu, C. Rădulescu-Motru ș.a.

Relațiile dintre România și Germania s-au mai redresat către mijlocul anilor ‘20, în contextul ameliorării imaginii acesteia din urmă pe plan extern: ea își va asuma datoriile de război și va dovedi că respectă obligațiile impuse de statele învingătoare. În plus, instaurarea Republicii de la Weimar și implicarea acesteia în organisme internaționale care aveau ca scop păstrarea păcii – Liga Națiunilor – a determinat ieșirea Germaniei din izolarea de după război și reînnoarea relațiilor cu celelalte state. Reluarea schimburilor economice dintre statul român și cel german s-a datorat și unei politici economice orientate tot mai mult către țările din sudul și estul Europei, Germania devenind un important importator de cereale și de alte produse agricole din această regiune⁹. Astfel, în 1930 Germania a semnat o înțelegere comercială, iar în 1931 un tratat economic preferențial cu România¹⁰.

Tot o înțelegere de ordin economic va sta la baza intensificării relațiilor culturale și a schimbului de studenți dintre cele două țări: este vorba de acordul economic din 1935, care prevedea recunoașterea diplomelor și acordarea de către statul german a unor subvenții valutare pentru 650 de tineri din România¹¹. A urmat apoi o apropiere politică dictată de evoluțiile pe plan intern, de contextul internațional și de interesele reciproce ale celor două state, un impuls în acest sens constituindu-l radicalizarea unei părți din populația României către extrema dreaptă, iar apoi instaurarea, la 14 septembrie 1940, a statului național-legionar. Toate aceste evoluții din plan economic și politic s-au reflectat în relațiile culturale și academice dintre cele două state, fiind evidente în dinamica dezvoltării, de-a lungul deceniilor 4 și 5 ale secolului trecut, a unor instituții culturale româno-germane, majoritatea de factură nazistă.

Astfel, în 1932 a fost înființat un Seminar de Romanistică în cadrul Universității Friedrich-Wilhelm din Berlin, coordonat de lingvistul Ernst Gamillscheg¹². Seminarul a avut, în perioada celui de-al Treilea Reich, o activitate foarte intensă, chiar mai bogată decât Institutul de la Leipzig menționat mai sus. Influența lui a fost atât academică, cât și propagandistică, Gamillscheg fiind cunoscut atât pentru simpatia lui față de național-socialism, cât și pentru rolul jucat în promovarea în rândul tinerilor studenți și intelectuali români a extremei drepte. În cadrul Seminarului de la Berlin vor susține conferințe personalități culturale și politice românești precum Traian Bratu, Sextil Pușcariu, Dimitrie

⁷ Lucian Boia, *Germanofili. Elita intelectuală românească în anii primului război mondial*, București, Humanitas, 2010.

⁸ N. Iorga, *Correspondență*, II, Ecaterina Vaum (ed.), București, Edit. Minerva, 1986, p.195-196.

⁹ Constantin Buchet, *România și republica de la Weimar 1919-1933. Economie, diplomatie și geopolitică*, București, Edit. ALL, 2001, p.12-16. Vezi și Hans-Paul Höpfner, *Deutsche Südosteuropapolitik der Weimarer Republik*, Frankfurt am Main, Peter Lang Verlag, 1983.

¹⁰ Rebecca Haynes, *Politica României față de Germania între 1936 și 1940*, Iași, Polirom, 2003, p.16.

¹¹ *Politisches Archiv des Auswärtigen Amts Berlin* (în continuare *Politisches Archiv Berlin*), Fond Bukarest, dos. 140; ANIC, Ministerul Învățământului, Direcția Învățământului Superior, dos. 801/1938, f.38.

¹² Ernst Gamillscheg a fost un filolog și romanist german de origine austriacă. La seminarul său de filologie romanică de la Universitatea din Berlin participau la sfârșitul anilor 30 tineri din România cu simpatii național-socialiste sau legionare, precum D.C. Amzăr, Ovidiu Papadima, Ștefan Teodorescu ș.a. În 1939 a înființat un cerc de studii româno-german pe lângă seminarul său, iar din 1940 a deținut funcția de director al Institutului German pentru Știință din București, instituție de propagandă național-socialistă. A fost vicepreședinte al Societății româno-germane din Berlin, înființate în 1943. Vezi Arhiva CNSAS, Fond Documentar, dos. I-258804; *Universitätsarchiv Tübingen*, dos. 185/151.

Gusti, Octavian Goga, Simion Mehedinți, C. Rădulescu-Motru, George Brătianu, Gala Galaction, Al. Tzigara Samurçaș, Ioan Lupaș, Virgil Madgearu etc.¹³. Seminarul coordonat de Gamillscheg va fi frecventat în perioada 1933-1944 de numeroși studenți români aflați la Berlin, unii dintre ei legionari notorii¹⁴.

O instituție având ca scop principal predarea limbii germane, organizarea de conferințe, dar și schimbul de studenți și organizarea unor excursii de studii va fi *Asociația Academică Româno-Germană*, înființată la 21 noiembrie 1935 la București de către medicul Ion Dan Temeliescu, fost student la Universitatea din Leipzig, și susținută, printre alții, și de Martin Block. Se pare că această asociație funcționa și ea conform principiilor naziste, din moment ce în statului ei era prevăzut faptul că „se compune din studenți și posesori de titluri academice, excepție făcând evreii”¹⁵! De altfel, acest lucru este confirmat și de activitatea instituției. În vara anului 1936, de exemplu, Asociația a organizat un schimb de studenți prin intermediul căruia 25 de tineri germani au vizitat România pe o perioadă de două luni, în vreme ce 25 de studenți români au fost trimiși, în același interval, în Reich. Pe lângă faptul că au avut ocazia să asiste la Jocurile Olimpice organizate în 1936 la Berlin, printre activitățile tinerilor români în Germania s-a numărat și participarea la cursuri de propagandă nazistă, care abordau subiecte precum lagărele de muncă, organizarea tineretului și a studențimii germane, măsuri pentru conservarea „sănătății poporului german” etc. Ca urmare, un student român participant la acest schimb se declara impresionat de tineretul nazist: „Am văzut cu cât succes a fost învățată o întreagă generație să-și iubească țara și să-și subordoneze țelurile în totalitate națiunii germane”. Pe de altă parte, atunci când studenții germani au venit în România, printre activități s-a numărat și vizita făcută lui Corneliu Zelea Codreanu în tabăra de la Carmen Sylva¹⁶!

În septembrie 1938 Ministerul de Externe german va înființa o filială a *Deutscher Akademischer Austauschdienst*¹⁷ la București, sub conducerea lui Karl Supprian¹⁸, ceea ce marca un nou pas în apropierea culturală și academică dintre Germania și România și, mai ales, ușura situația tinerilor români care doreau să plece la studii în Reich. Filiala din București a fost creată și ca reacție la activitatea bogată pe care o avea *Institut Français des Hautes Etudes* în România. Oficiul DAAD din București va avea, printre alte atribuții, pe aceea de a coordona schimburile de studenți, profesori, asistenți și practicanți între cele două țări, precum și schimbul de carte; gestionarea aplicațiilor pentru bursele Fundației Humboldt, ale Fundației Deutschland și ale altor stipendii oferite de statul german; organizarea de conferințe și congrese; coordonarea lectorilor germani din România și a celor români din Germania; organizarea colaborării dintre tineretul german și cel român; înființarea de asociații academice româno-germane; promovarea limbii germane etc. Funcționa de asemenea și ca birou de informații privind nu doar studiul în Reich, ci întreaga viață culturală de acolo¹⁹.

¹³ *Politisches Archiv Berlin*, Fond Kultur, dos. R64103.

¹⁴ Vezi Dumitru Cristian Amzăr, *Jurnal berlinez*, Dora Mezdrea și Dinu D. Amzăr (ed.), București, Edit. România Press, 2005.

¹⁵ *Politisches Archiv Berlin*, Fond Bukarest, dos. 142.

¹⁶ *Ibidem*, Fond Bukarest, dos. 141.

¹⁷ *Deutscher Akademischer Austauschdienst (DAAD- Serviciul German de Schimb Academic)* – înființat în 1931 în locul mai vechiului *Akademischer Austauschdienst (AAD)*, care data din 1925 – este cea mai importantă instituție germană care are ca obiectiv finanțarea studiului și a cercetării studenților, intelectualilor și oamenilor de știință străini în Germania, precum și a studiului și cercetării cetățenilor germani în diverse țări ale lumii. DAAD-ul a fost instituția care a susținut financiar și instituțional – atât în perioada interbelică cât și după, fiind deosebit de activă și în ziua de azi – mulți tineri valoroși din mai toate țările lumii care s-au specializat în Germania.

¹⁸ Karl Supprian a fost din 1935 director al filialei din Barcelona, apoi a celei din București a DAAD. În 1944 a fost deportat în Rusia, unde a murit în închisoare.

¹⁹ *Politisches Archiv Berlin*, Fond Bukarest, dos. 142: Regulament pentru activitatea sucursalei DAAD în străinătate.

Desigur că au existat și instituții culturale româno-germane care au funcționat doar pe hârtie. Un asemenea exemplu l-a constituit *Institutul cultural româno-german*, înființat în 1935 și condus de germanistul Simion Mândrescu. Deși activitatea acestuia a fost aproape inexistentă, în 1938 s-a decis înființarea unui institut asemănător la München, pus sub conducerea lectorului român Virgil Tempeanu și a profesorului german Eduard Hartl. Institutul de la München era proiectat nu doar în scopuri academice și culturale, ci și propagandistice, pe fundalul ascensiunii extremei drepte în România: „Marea mișcare națională care are loc acum în România și care a luat o expresie eliberatoare în sensul revoluției național-socialiste și fasciste arată cât de necesar este ca în fruntea Institutului cultural germano-român să fie numită o personalitate marcantă din viața politică a Reich-ului”²⁰. Însă acest din urmă institut chiar că nu a avut nici un fel de activitate, în afara ședinței de constituire.

Relațiile culturale româno-germane au atins un punct culminant după 1940, odată cu instaurarea guvernării național-legionare și cu alinierea completă – economică și politică – a României la cel de-al Treilea Reich. Acest lucru a fost evident și în sporirea numărului de instituții de cultură româno-germane, precum și a finanțării acestora. În plus, activitatea lor de după 1940 a avut o și mai puternică componentă propagandistică.

Două au fost institutele culturale româno-germane semnificative din prima jumătate a deceniului cinci: *Institutul Cultural German de la București* și *Institutul Cultural Român de la Berlin*, ce s-au remarcat nu atât prin activitatea culturală propriu-zisă – capitol la care nu au excelat –, ci prin funcția ideologică și de propagandă cu care au fost investite.

Institutul Cultural German din București (*Deutsche Wissenschaftliche Institut in Bukarest*) a făcut parte dintr-o rețea extinsă de institute culturale germane înființate și susținute de statul german după 1940 „pentru a promova obiectivele expansioniste de politică externă ale Germaniei naziste”. Aceste institute au fost introduse în țările în care Germania avea interese strategice, politice și militare, și aveau menirea de a crea în rândul populației și al elitelor din țările respective simpatie față de cel de-al Treilea Reich, dar și de a pregăti astfel o viitoare colaborare, o viitoare racordare a acestor state la Germania²¹. Institutul din București a fost primul de acest fel, luând naștere la 6 aprilie 1940, dar până în 1944 se vor mai ivi asemenea institute și la Paris, Sofia, Budapesta, Belgrad, Copenhaga, Madrid, Atena, Bruxelles, Helsinki, Stockholm, Zagreb, Bratislava, Lisabona, Veneția și Tirana, pentru a le menționa în ordinea înființării lor. Acestea erau instituții-umbrelă: ele vor fi cele care vor gestiona de acum înainte activitatea institutelor de cercetare și a centrelor culturale deja existente, precum și activitatea catedrelor, lectoratelor și a filialelor DAAD din țările respective. Vor fi organizate în trei departamente: unul științific, care avea și menirea de a organiza activitățile institutului, unul de schimburi de studenți, și un al treilea care gestiona chestiunile de limbă²².

Directorii acestor institute au fost bine aleși, astfel încât să cunoască foarte bine țara respectivă și să aibă relații bune cu elita acesteia, dar să fie în același timp loiali intereselor noii Germanii și ideologiei naziste. La Institutul Cultural German din București director va fi același Ernst Gamillscheg, care va coordona și departamentul științific. De gestionarea departamentului privind schimburile academice și de studenți se va ocupa Karl Supprian.

Menirea Institutului era, printre altele, aceea de a „supraveghea” chestiunile de interes pentru Germania, de a crea o comunitate de cercetare și de lucru între oamenii de știință și de cultură germani și cei români, de a organiza schimburi de studenți între cele două țări, de a păstra un contact strâns cu personalitățile și cu studențimea din țara respectivă, fiind în același

²⁰*Ibidem*, Fond Kultur, dos. R61279.

²¹ Frank-Rutger Hausmann, „*Auch im Krieg schweigen die Musen nicht*”. *Die Deutschen Wissenschaftlichen Institute im Zweiten Weltkrieg*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2002, p.9.

²²*Ibidem*, p.25.

timp mereu la curent cu opiniile lor politice, mai ales cele privind Germania. Deși la inaugurarea Institutului din București Fritz von Twardowski – șeful departamentului cultural al Ministerului de Externe german – asigura că institutul nu avea „absolut nici o semnificație politică și nu urmărea alt scop de propagandă decât acela care izvorăște firesc, sănătos și trainic dintr-o mai bună cunoaștere reciprocă în domeniul cultural”²³, în fapt era în principal o instituție de propagandă, având ca principal scop să creeze simpatie pentru Germania nazistă și să determine apropierea pe toate planurile dintre România și cel de-al Treilea Reich: „pentru a atrage de partea germană elitele românești prin intermediul științei și al literaturii, artei, muzicii și culturii”²⁴.

Tot în 1940 (în urma decretului lege nr. 2756 din 16 august²⁵) a fost înființat *Institutul Român din Berlin*. Acesta venea pe filiera Școlilor Române de la Roma și de la Fontenay-aux-Roses, create la începutul deceniului trei pentru a întări relațiile culturale dintre România pe de o parte, Italia și Franța pe de altă parte, și pentru a încuraja formarea unei elite culturale românești de nivel european. Astfel, încă din 1937 se punea problema înființării unei instituții asemănătoare în capitala Germaniei²⁶. Institutul a fost fondat abia în 1940 și, deși va fi teoretic racordat rețelei Școlilor Române amintite mai sus, va funcționa mai degrabă ca un corespondent la Berlin al Institutului Cultural German din București, fiind în principal o instituție de propagandă românească.

Președinte al acestui institut a fost numit filologul Sextil Pușcariu, important om de cultură român, care își făcuse studiile în Germania și avea o bună relație cu personalitățile culturale din Reich, fiind în același timp un simpatizant al extremei drepte și membru în Senatul Legionar. El l-a numit ca director pe ginerele său, Grigore Manolescu, care era fratele ministrului de externe Mihail Manolescu, legionar convins, editor-șef al publicației „Buna Vestire”. Funcția de secretar-general va fi ocupată de Maximilian Hacman, profesor universitar din Cernăuți și amic cu Pușcariu încă de la începutul secolului, în 1918 cei doi, împreună cu alți bucovineni, înființând ziarul „Glasul Bucovinei. Organ de propagandă pentru unirea politică a Românilor de pretutindeni”. Ceilalți angajați au fost: Constantin Noica (asistent) și soția lui (secretară), Wilhelm Czell (asistent și traducător), Alex. Teodoreanu (asistent), Gh. Vinulescu (asistent, cu soția bibliotecară) ș.a.²⁷. Pușcariu și-ar fi dorit să îi aducă la institut ca lectori și pe câțiva tineri care studiaseră în Germania și care erau la rândul lor simpatizanți ai Legiunii, precum Emil Cioran, Alexandru Dima sau Ovidiu Papadima, dar nu a reușit fie din lipsă de fonduri, fie datorită refuzului autorităților române²⁸ care, după rebeliunea legionară din ianuarie 1941, nu au mai permis ca cei cunoscuți ca având simpatii legionare să mai ocupe funcții importante nici în România, nici în instituțiile românești din străinătate.

Obiectivul declarat al Institutului era acela „de a dezvolta o operă de propagandă științifică în favoarea României, de a ține legături cu instituțiile de cultură germană, de a organiza aici conferințe ale savanților români, precum și de a pune la dispoziția cercetătorilor germani material documentar asupra României”²⁹. Practic, ceea ce își propuseseră din start

²³ *Arhiva diplomatică a Ministerului de Externe Român* (în continuare *Arhiva MAE București*), Fond 71, Germania 1920-1944, vol. 140: Moschuna Sion, *Relațiunile româno-germane, 1920-1940*, Capitolul „Relațiuni culturale”, f.91.

²⁴ Frank-Rutger Hausmann, *Op. cit.*, p.68.

²⁵ Publicat în „Monitorul Oficial”, nr.189 din 17 august 1940. *Arhiva MAE București*, Fond 71, Germania 1920-1944, vol. 131, f.76.

²⁶ *Politisches Archiv Berlin*, Fond Kultur, dos. R60604.

²⁷ *ANIC București, Ministerul Educației Naționale. Direcția Învățământ Superior*, dos. 1075/1941, f.353-365.

²⁸ Pentru mai multe despre atașamentul lui Sextil Pușcariu față de Legiune, vezi Daniela Olărescu, *Sextil Pușcariu – președintele Institutului Român din Berlin: un subiect tabu?*, în „Revista Arhivelor”, an LXXXVI (2009), nr. 1, p.175-186.

²⁹ *ANIC București, Ministerul Educației Naționale. Direcția Învățământ Superior*, dos. 1075/1941, f.383-387.

autoritățile române atunci când au înființat acest institut a fost să contracareze propaganda maghiară, mai ales în ceea ce privește problema Transilvaniei și a minorităților de pe teritoriul ei. Nu e de mirare că evenimentele și conferințele organizate aici, la care erau invitați oficiali germani spre a fi câștigați pentru cauza României, aveau tematici precum continuitatea elementului românesc în Transilvania!³⁰ Încă de la fondarea lui, se decisese că acest Institut „nu va avea un caracter strict științific, ci va fi un centru de propagandă românească activă, având menirea să îndrume pe tinerii români în primul lor semestru de studii, să intre în intimă legătură cu națiunea germană și să pătrundă spiritul nou care o însuflețește”³¹.

Teoretic, studenții români din Germania ocupau un loc important în atribuțiile stabilimentului berlinez. Astfel, în raportul lui Sextil Pușcariu privind activitatea instituției din 1941, unul dintre punctele de interes îl constituia: „Studențimea divizată, dezorientată și lipsită de îndrumători. Vechile societăți studențești nu mai funcționează din cauza certurilor pentru posturile de conducere. Institutul i-a grupat în jurul său la Berlin”³². Practic, nu există dovezi ale vreunei activități a institutului în acest sens.

Spre deosebire de cele două institute maghiare de propagandă de la Berlin, care funcționau extrem de bine și a căror activitate trebuia Institutul Român din Berlin să o contracareze, funcționarea acestuia a fost una extrem de redusă, Pușcariu nereușind decât organizarea câtorva conferințe. Mai mult, datorită neregulilor legate de cheltuirea unor mari sume de bani, Institutul a fost cât pe ce să fie desființat în 1941³³. El va continua totuși să existe, în mod surprinzător, chiar și după august 1944.

În raportul său din mai 1941 privind activitatea Institutului Român din Berlin, Sextil Pușcariu scria că „va trebui înființată și o *Societate germano-română* la București și una *româno-germană* la Berlin, cum o au alte țări, și care ne va ajuta mult”³⁴. Iar aceste două instituții au fost într-adevăr fondate în anii următori. La 29 iulie 1942, Constantin Rădulescu-Motru, Gheorghe Brătianu și Nichifor Crainic au pus bazele *Societății germano-române* la București, iar la 10 mai 1943 s-a înființat la Berlin o altă *Societate germano-română*, în tandem cu cea din București. Președintele acesteia din urmă era același filolog Ernst Gamillscheg, vicepreședinte fiind ambasadorul Friedrich Wilhelm von der Schulenburg³⁵, iar printre membri numărându-se reprezentanții ministerelor germane responsabile pentru Educație, Propagandă și Afaceri Externe³⁶. Se știu puține despre activitatea acestor societăți. În cazul celei de la Berlin, semnificativ este faptul că din cadrul ei făceau parte numeroși economiști germani, ceea ce arată că la 1943, în contextul războiului, primau interesele economice ale Reichului în România. În plus, asemenea Institutului Român de aici, Societatea germano-română din Berlin susținea Mișcarea Legionară. Astfel, în ianuarie 1945 Institutul Român și Societatea germano-română din Berlin vor organiza o festivitate dedicată lui Corneliu Zelea Codreanu, eveniment la care vor lua parte, printre alții, Ernst Gamillscheg,

³⁰ *Arhiva MAE București*, Fond 71, Germania 1920-1944, vol. 131, f.340: conferință ținută de Sextil Pușcariu în iulie 1942, cu ocazia vizitei ministrului Educației, Bernhard Rust, a directorului secției culturale a Ministerului de Externe german, rectorului Universității din Berlin ș.a.

³¹ *ANIC București, Ministerul Educației Naționale. Direcția Învățământ Superior*, dos. 1075/1941, f.390-391.

³² *Ibidem*, f.326-333.

³³ Pentru mai multe vezi Irina Nastasa, *Sextil Pușcariu și Institutul Român din Germania*, în „Studia Universitatis Petru Maior”, *Historia*, 9, Târgu-Mureș, 2009, p.217-247.

³⁴ *ANIC București, Ministerul Educației Naționale. Direcția Învățământ Superior*, dos. 1075/1941, f.326-333.

³⁵ Friedrich-Werner Graf von der Schulenburg s-a remarcat prin cariera sa diplomatică, începută în 1901 și încheiată abia în 1944, când va fi condamnat la moarte și executat datorită implicării sale în încercarea de asasinare a lui Hitler de la 20 iulie 1944. Înainte de primul război mondial a lucrat la consulatele germane din Barcelona, Lvov, Praga, Varșovia și Tbilisi. După încheierea conflagrației, perioadă în care a fost activ în armată, și-a reluat activitățile diplomatice, fiind trimis al Germaniei la Teheran și apoi la București, până în 1934, când a fost numit ambasador al Germaniei în Uniunea Sovietică. A jucat un rol important în elaborarea și semnarea pactului de neagresiune Ribbentrop-Molotov din 1939.

³⁶ Frank-Rutger Hausmann, *Op. cit.*, p.71.

Grigore Manoilescu – devenit între timp Ministru al Propagandei în guvernul legionar din exil – și Horia Sima³⁷.

Desigur că în acest moment – ianuarie 1945 – nici Institutul Român, nici Societatea germano-română din Berlin nu mai reprezentau în vreun fel statul român, care între timp schimbase taberele și negocia un armistițiu cu Aliații. Continuitatea acestor instituții la Berlin s-a datorat faptului că membrii lor – români dedicați, în genere, cauzei naziste – nu se mai puteau întoarce în țară fără a fi nevoiți să suporte repercursiuni politice teribile - cum s-a întâmplat, de altfel, în cazul unora. Cert este că, odată cu 23 august 1944, relațiile culturale româno-germane – iar odată cu acestea toate instituțiile aferente – au încetat să existe pentru o perioadă de timp destul de îndelungată, contextul internațional modificându-se radical.

³⁷*Politisches Archiv Berlin, Fond Kultur, dos. R61408.*

THE ADMINISTRATION OF CLUJ IN THE PERIOD BETWEEN THE BEGINNING OF THE SIXTEENTH CENTURY AND THE END OF THE SEVENTEENTH CENTURY. PRIVILEGES, INSTITUTIONS AND LOCAL ORGANIZATION

Lukacs Jozsef, PhD, "Babeş-Bolyai" University of ClujNapoca

Abstract: *The administration of Cluj in the period between the beginning of the sixteenth century and the end of the seventeenth century. Privileges, institutions and local organization. In this study I investigate the evolution of the system of privileges of Cluj in the period between the date when the privilege for the City was obtained, from 1316 and the end of the sixteenth century, when the urban self-government was fully formed. During this period, the local community had obtained a series of collective privileges, respectively they adopted a comprehensive system of internal rules, which established in detail the functioning of municipal administration, official elections, the functioning of city institutions (schools, hospitals, guilds), setting and gathering taxes, judging litigation and condemnation transgressions. At the end of the investigated period the city was subordinated to only the prince and the inhabitants with full rights called the city „our republic”.*

Keywords: *Cluj, privilege, institution, self-government, institutions.*

Urbanizarea Europei s-a produs între anii 1050 și 1350, când a fost construită rețeaua de așezări în care trăiesc și astăzi europenii¹. Clujul se înscrie perfect în acest amplu proces istoric al continentului. Orașul s-a dezvoltat pe ruinele unui oraș antic. Înainte de marea invazie mongolă din anii 1241-1242, micile așezări existente în zona pe care se întinde Clujul în zilele noastre – dintre care am putea aminti Sfântul Petru, Sfântu Iacob, Sfântul Gheorghe, Lomb, Tarcea, Bochteleke, Sopor – arată că acest teritoriu a fost dens populat. După 1242, micile așezări din jurul centrului comitatului regal, numit în documente *castrum Clus*, au evoluat, s-au unit și au dat naștere la una dintre cele mai însemnate orașe ale Transilvaniei.

O analiză atentă a izvoarelor referitoare la teritoriul Clujului din secolele al XIII-lea și al XIV-lea arată o situație complexă în ceea ce privește statutul juridic al populației. Complexitatea s-a datorat fărâmițării domeniului regal. Populația aparținea atât domeniului regal cât și domeniilor episcopiei Transilvaniei respectiv ale abației de Cluj-Mănăstur. După invazia mongolă din anii 1241-1242, pe teritoriul cetății regale Cluj se formează, pe lângă

* Cercetare finanțată prin proiectul „MINERVA – Cooperare pentru cariera de elită în cercetarea doctorală și post-doctorală”, cod contract: POSDRU/159/1.5/S/137832, proiect cofinanțat din Fondul Social European prin programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013.

¹ Leonardo Benevolo, *Orașul în istoria Europei*, trad. Mădălina Lascu, Iași: Polirom, 2003, p. 79.

populația existentă aici, comunitatea numită în documentele vremii *hospites et saxonem*², care s-a bucurat de anumite privilegii suplimentare față de vechii locuitori.

În 19 august 1316, regele Carol Robert a emis privilegiul în care le-a restituit oșpeților și saxonilor din Cluj vechile libertăți pe care regele Ștefan al V-lea le-a acordat atunci când „a fondat și a adunat prima dată orașul”, libertăți care au fost prejudiciate din cauza vremurilor de război. Din document aflăm că în oraș trăiau persoane care dețineau pământ arabil, persoane care dețineau locuință dar nu și pământ arabil, respectiv jelerii (*inquillini*). Putem presupune că cei care făceau parte din prima și a treia categorie aveau preocupări agricole, iar cei din categoria a doua erau meșteșugari și negustori³. Privilegiul specifica faptul că la fiecare 60 de case clujenii aveau obligația să trimită în oastea regelui un luptător înarmat. În schimb, oaspeții aveau dreptul să-și aleagă superiorul, numit în document *villicus*, cel care avea dreptul să judece în toate problemele ivite în sânul comunității și pe teritoriul deținut de comunitate, mai puțin în cazurile grave (omucidere, tâlhărie, furt, incendieri,) care trebuiau judecate împreună cu judele regal. Amenda percepută urma să fie împărțită în felul următor: o treime revenea *villicus*-ului și două treimi judeului regal. Mai departe, regele prevedea și alte privilegii, cum ar fi: între hotarele părților transilvane, în orașe și în alte locuri, oaspeții din Cluj să nu plătească niciun fel de taxe după bunurile și mărfurile lor; aveau dreptul să-și aleagă preotul prin voință comună, așa cum se obișnuia în alte orașe ce se bucurau de drepturi asemănătoare; în sfârșit, regele a îngăduit ca toate pământurile din jurul orașului pe care oaspeții le-au posedat pe baza dreptului just, să le dețină și să le folosească în liniște și pace, fără a încălca drepturile altora⁴.

Privilegiul regelui Carol Robert poate fi interpretat și că oaspeții din Cluj, care locuiau într-o așezare a lor, numită în document *civitatis Kuluswar*, s-au bucurat de privilegiul regal încă din a doua parte a secolului al XIII-lea, din timpul regelui Ștefan al V-lea, care din 1246 avea titlul de rege asociat sau *regele tânăr*, din anul 1262 era duce al Transilvaniei și domnea peste teritoriul regatului maghiar situat la est de Dunăre, iar între 1270 și 1272 era regele întregului regat⁵. Acordarea privilegiilor comunității oșpeților din Cluj nu a fost o faptă izolată a amintitului rege. De exemplu, în 1266 el a acordat privilegii oșpeților din Cricău și Ighiu care se pot compara cu cele acordate clujenilor: scutirea de obligația cazării

²Prezența pe teritoriul comitatului a unor „străini” cu nume germane poate fi documentată încă din anul 1229.

³Goldenberg 1958, p. 18.

⁴Jakab, *Documente I*, doc. XVI, p. 31-34.

⁵Tudor Sălăgean, *Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Afirmarea regimului congregațional*, Cluj-Napoca: Centrul de Studii Transilvane, 2003.

oficialităților; în pricinile ce priveau chestiunile interne ale comunității judecau reprezentanții lor; în cazurile de litigii sau crime grave apelau la voievodul Transilvaniei; impozitul și zecimea le plăteau după cutuma săsească; aveau dreptul să-și aleagă preotul, însă erau obligați în schimb să trimită patru călăreți bine înarmați și două corturi în armata regelui⁶.

Privilegiul regal din 1316, întărit de mai multe ori în deceniile care au urmat, reprezintă privilegiul de bază al orașului medieval Cluj. În această privință trebuie subliniat faptul că drepturile și obligațiile orașului Cluj nu au izvorât din *Andreanum*-ul din 1224 care a stat la baza libertăților sașilor transilvăneni, acesta nefiind pomenit în legătură cu orașul Cluj. Libertățile Clujului izvoresc din privilegiul acordat de către regele Ștefan al V-lea și sunt cuprinse în documentul din 1316, emis de către regele Carol Robert.

În timp ce comunitatea oaspeților și sașilor din Cluj a primit privilegii regale, alte părți ale populației continuau să aibă statutul juridic de supus al domeniilor episcopiei, al abației de Cluj-Mănăstur și al pământurilor regale rămase.

În 1275, regele Ladislau al IV-lea (Cumanul) a dăruit o parte a domeniului regal, și odată cu ea și satul cetății Cluj(*villam Kuluswar*), episcopului Transilvaniei⁷. Actul de donație amintește faptul că pe aceste proprietăți, întrucât ele erau foarte puțin populate, episcopul dorea noi colonizări de oaspeți⁸. În anul 1282, același rege a scos locuitorii satului Cluj (*villa Kuluswar in Comitatu de Kulus*) de sub jurisdicția voievodului, la fel cum a procedat și cu cei de pe alte proprietăți ale episcopiei de Transilvania, așezându-i sub jurisdicția exclusivă a episcopului. Și aceștia au primit anumite privilegii: erau supuși doar episcopului, aveau drepturi de proprietate asupra pământurilor lor, în sensul că puteau să le vândă, să le cumpere și să le lasă moștenire; era reglementată modalitatea de plată a impozitului datorat; se puteau muta de pe moșie; erau judecați de către proprii lor juzi. Asemenea statute aveau alte aproximativ 17-19 localități din Transilvania⁹. S-au păstrat izvoare care arată că episcopii Transilvaniei aveau o reședință pe proprietatea lor de la Cluj. Un document din 1299, care consemna un schimb de proprietăți între Petru, episcopul Transilvaniei, și Lazăr, abatele mănăstirii de la Cluj-Mănăstur, a fost semnat la Cluj¹⁰, fiind emis pe proprietatea episcopului. În decembrie 1355, episcopul și-a schimbat reședința, construită din piatră și lemn, aflată în

⁶CDT I, doc. 260, p. 212.

⁷Jakab, *DocumenteI*, doc. IX, p. 22-23.

⁸Jakab, *DocumenteI*, doc. XI, p. 25-26.

⁹Jakab, *DocumenteI*, doc. XI, p. 25-26; doc. XII, p. 26-27. Lupescu Radu, Kolozsvár korai történetének buktatói [Unele dificultăți privind istoria timpurie a Clujului], în *Erdélyi Múzeum*, vol. LXVII, nr. 3-4/2005, p. 45.

Referitor la privilegiile de care s-au bucurat posesiunile episcopale, se poate studia privilegiul acordat localității Șard de lângă Alba Iulia, publicat în CDT I, doc. 535, p. 304.

¹⁰Jakab, *DocumenteI*, doc. XV, p. 30.

piața orașului Cluj, cu proprietatea Chegea din comitatul Solnoc¹¹, Clujul ieșind definitiv dintre domeniile episcopale.

Este dificil de apreciat dacă populațiile având statute juridice diferite, care trăiau pe teritoriul de astăzi al municipiului Cluj, locuiau laolaltă sau în așezări separate. Informații din secolele XIV și XV sugerează faptul că oaspeții privilegiați locuiau în așezarea aflată pe teritoriul cunoscut ulterior drept Cetatea Veche. Această afirmație poate fi susținută cu argumentul că în secolul al XV-lea, mai exact în anul 1453, la recensământul populației maghiare din oraș, această parte a orașului lipsea cu desăvârșire din evidențe, fapt care se poate interpreta că acolo trăiau numai sași (germani). Chiar și la începutul secolului al XVII-lea, sașii clujeni se adunau în Cetatea Veche pentru a discuta probleme ce priveau doar comunitatea lor¹². La est de Cetatea Veche, în localitatea numită Sfântul Petru, se pare că a locuit o populație formată îndeosebi din maghiari. Faptul că drumul ce lega Cetatea Veche de această așezare era numită strada Ungurilor, poate să fie o dovadă în acest sens.

Importanța localității Cluj a sporit după 1316, ajungând într-un secol să fie cel mai însemnat centru economic, cu cea mai mare aglomerare urbană din partea de nord a Transilvaniei. Ea a furnizat populației rurale – înțelegând prin asta în primul rând nobilimea de pe moșiile dispersate pe întreg teritoriul Transilvaniei – produse meșteșugărești, create de meșteșugarii locali, precum și produse de larg consum sau exotice, aduse de negustori din locuri îndepărtate, cum au fost textilele de calitate, armele și mirodeniile.

În aprilie 1370, regele Ludovic cel Mare, dorind să „înfrumusețeze orașul Cluj din Transilvania” cu un număr mare de locuitori a îngăduit ca iobagii care și-au achitat darea dreaptă după pământ și celelalte obligații către stăpânii lor să se poate muta în orașul Cluj¹³. Acest privilegiu, întărit de regele Matia în 1465 și de regele Vladislav al II-lea în 1508¹⁴, a reprezentat unul dintre cei mai importanți factori ai sporirii populației din Cluj în următoarele secole. L-a îndemnat pe mulți iobagi, îndeosebi pe cei care se pricepeau la unele meșteșuguri sătești, să se mute pe teritoriul orașului iar unii dintre aceștia au reușit să devină cetățeni cu drepturi depline, alții rămânând în condiția de șerbi, îngroșând rândurile populației sărace din urbe. Fluxul continuu a unui număr însemnat de oameni, stabiliți în sau lângă oraș, a avut

¹¹ CDT III, doc. 821, p. 300; Entz Géza. *Erdély építészete a 14-16. században* [Arhitectura Transilvaniei în secolele XIV-XVI], Kolozsvár: EME, 1996, p. 350.

¹² Benkő Elek. *Kolozsvár magyar külvárosa a középkorban. A Kolozsvárba olvadtt Szentpéter falu emléke* [Suburbia maghiară a Clujului în Evul Mediu. Amintirea satului Sânpetru contopit cu Clujul], Kolozsvár: EME, 2004, p. 13. *Kolozsvári emlékirók* [Memorialiști clujeni], București: Kriterion, 1990, p. 99; 119.

¹³ Jakab, *Documente I*, doc. XXXVIII, p. 66.

¹⁴ *Ibidem*, doc. CXXVIII, p. 211-212; doc. CXCV, p. 316-317.

repercursiuni asupra structurii sociale și asupra situației etnice. Întrucât în imediata apropiere a Clujului au existat puține comunități germane, iobagii stabiliți în oraș au întărit numărul comunităților ne-germane din oraș, contribuind astfel, cu timpul, la schimbarea caracterului predominant german al localității¹⁵. În anul 1568, în cursul unei dispute dintre sașii și maghiarii clujeni, sașii spuneau despre maghiari că au venit din satele din jurul orașului, unde lucrau pe pământurile nobililor și că toți au fost țărani¹⁶.

Creșterea numărului de persoane stabilite în și în jurul Clujului a necesitat tot mai multe teritorii pe care orașul să le stăpânească fără nicio imixtiune din partea vreunui vecin. Se poate remarca faptul că, începând chiar din secolul al XIV-lea, multe acte referitoare la Cluj și la locuitorii săi sunt în legătură cu tranzacții privind proprietăți agrare: cumpărări și vânzări de terenuri, gospodării, mori sau locuri de moară, adică atât comunitatea cetățenilor, cât și cetățenii înșiși, ca indivizi, continuau să achiziționeze proprietăți funciare. Numeroasele referiri la litigii de hotar cu proprietarii moșiilor vecine, revizuirile repetate de hotar, eforturile făcute de liderii comunității pentru dobândirea, prin donații regale, voievodale și mai târziu princiare, a unor privilegii și proprietăți, prin cumpărarea și oferirea drept zălog unor noi terenuri, arată preocuparea continuă a orașului față de lărgirea posesiunilor comune în folosul populației. Din a doua parte a secolului al XIII-lea, hotarele urbei au fost extinse pe distanțe de kilometri față de orașul propriu-zis¹⁷, până la hotarele moșiilor Chinteni, Feiurdeni, Someșeni, Sănnicoară, Mănăstur, Baci, Gheorgheni, Jucu, Popești, Reditu, Vâlcele și Apahida¹⁸.

Statutele orașului Cluj, stabilite în 1513 și în 1537, reglementau cu strictețe folosirea terenurilor orașului. Articolul 7 al statutului din 1537 stabilea că fânațul orașului era împărțit în cinci părți, tot atâtea câte avea orașul. Fiecare cetățean primea o bucată de fână proporțională cu mărimea impozitului pe care îl plătea orașului¹⁹. Viticultura reprezenta o sursă de venit

¹⁵Konrad Gündisch, Sistemul urban medieval din Transilvania. Geneză și dezvoltare, în *Orașe și orașeni*, p. 53-54.

¹⁶Joseph Kemény, Erzählung, wie sich die Hungarische wieder die Saxische Nation in Clausenburg empören ... (1568), în *Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens. I. Band*, Klausenburg, 1839, p. 91.

¹⁷*Kolozsvár és környékének térképe*[Harta Clujului și a împrejurimilor sale], cartografiată de Tompa János, inginerul orașului, în Jakab, *Illustratie I*.

¹⁸Goldenberg 1958, p. 342.

¹⁹Kolosvári Sándor, Óvári Kelemen, *A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. I. kötet. Az erdélyi törvényhatóságok jogszabályai* (Corpus statutorum Hungariae Municipalium) [Repertoriul actelor juridice adoptate de autoritățile locale ale Regatului Maghiar. Volumul I: Legi adoptate de autoritățile locale din Transilvania], Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1885, p. 177: *Septimus Articulus: Pratum sew fenetum Ciuitatis commansoribus suas partes iuxta dicas distribuendo*.

consistentă și permanentă. Nu doar cei care se ocupau cu agricultura, ci și meșterii meșteșugari dețineau vie în jurul orașului, pe care le cultivau, producând vinul care era vândut mai apoi – cu îndeplinirea unor reguli stricte, stabilite de conducerea orașului – în cârciumile deschise la propriile lor case.

Spre a ilustra tendințele manifestate de cetățenii din Cluj pentru procurarea de pământ, se pot cita multe exemple, fără a viza o enumerare exhaustivă. Cel mai vechi caz, cel în care sunt amintiți și primii coloniști stabiliți în zona Clujului, s-a petrecut cu aproape un secol înainte de obținerea statutului de oraș. În anul 1229, iobagii cetății Cluj – Mog, Erdeu, Chicolou, Tenqueu, Pouca, Cheyciman și Bulchu – i-au învinuit pe străinii Gotfred, Farcasius, Wilc, Olbertus, Peter, Andras și Fila că au ocupat o bucată de pământ aparținând cetății Cluj. Chemați în fața autorităților, aceștia și-au recunoscut vina și au renunțat la pământ²⁰.

În 1322 și 1331 li se poruncește voievodului și oficialităților din Transilvania să nu împovăreze cetățenii Clujului cu alte obligații față de cele stipulate în privilegiile lor²¹. În 1331, ca recompensă pentru serviciile credincioase și ajutorul acordat regelui Carol Robert în timpul campaniei sale din Țara Românească, cetățenii din Cluj erau scoși de sub autoritatea palatinului regatului și a voievodului Transilvaniei, fiind așezați numai sub jurisdicția propriilor lor instanțe; orașului îi era dăruită Pădurea Neagră de lângă oraș, poruncindu-li-se demnitarilor să-i ocrotească pe locuitorii din Cluj de molestările nobililor pe ale căror moșii treceau cu mărfurile²².

În 1352 orașul a cumpărat de la nobilii din Căianu moșia Tarcea²³. În 1366 a început un lung șir de hotărniciri între proprietățile Clujului și moșia Gheorgheni²⁴, continuat în secolul al XVI-lea cu noi stabiliri de hotar în anii 1577, 1578 și 1580²⁵.

În 1367, regele Ludovic cel Mare a scos așezarea Feleac, situat pe vârful dealului Feleac, de sub autoritatea voievodului și a celorlalte oficialități ale Transilvaniei și a așezat-o sub jurisdicția deplină a orașului Cluj²⁶. În anul 1377, același rege a permis ca satul românesc Feleac, în care locuiau douăzeci de familii, să-și plătească cincizecimea (*quinuagesima*) – darea specifică românilor – nu comitatului, ci orașului Cluj²⁷. Satul Feleac și pământurile aparținătoare au rămas parte integrantă a orașului până în a doua parte a secolului al XIX-lea.

²⁰ CDT I, doc. 156, p. 171.

²¹ Jakab, *Documente I*, doc. XIX, p. 39-40.

²² *Ibidem*, doc. XXI, p. 41-42.

²³ *Ibidem*, doc. XXVII, p. 49-50.

²⁴ *Ibidem*, doc. XXXII, p. 56-57.

²⁵ Goldenberg 1958, p. 342.

²⁶ Jakab, *Documente I*, doc. XXXIII, p. 58.

²⁷ *Ibidem*, doc. LV, p. 94-95.

În martie 1370 regele Ludovic cel Mare a îngăduit crearea unui heleșteu în locul numit Lacul fără Fund, alimentat de pâraul numit pâraul lui Stark (*Starkpataka*)²⁸. Despre heleșteul „Lacul fără Fund”, sau „Lacul orașului” cum era amintit în alte ocazii, în 1592 s-a spus că aducea mai multe foloase decât trei sate ale urbei²⁹.

Din cercetările lui Samuel Goldenberg referitoare la Clujul din secolul al XVI-lea, cunoaștem faptul că delimitările teritoriului orașului de cel al moșiilor vecine luate global erau și ele revocate și confirmate în repetate rânduri. În 1370 au fost fixate hotarele dintre Cluj și satele Gheorgheni, Rediu, Vâlcele; în 1371 cel dintre Cluj și Someșeni³⁰.

În 1377 regele Ludovic cel Mare a scutit cetățenii Clujului de povara plății vămii pe întreg teritoriul Transilvaniei, inclusiv pe proprietățile bisericii³¹. Același rege îngăduia, în mai 1377, folosirea unei peceti a orașului. Astfel, regele a îngăduit ca orașul să emită – în toate pricinile care l-au privit pe el însuși sau pe cetățenii săi, în litigii sau în exercitarea judecăților – acte cu valoare juridică³².

La începutul secolului al XV-lea, în anii 1404 și 1405, patriciatul orășenesc era format în cea mai mare parte din sași (germani), unii negustori bogați, alții meșteșugari, proprietari de ateliere, posedând mult pământ pe teritoriul orașului sau pe alte moși din zonă. Dintre aceștia merită să fie amintiți judele Nicolaus Mun (*Mwn*), juratul Jakobus Pulkyscher (*Bulkescher, Bülkisser*) și plebanul Cristianus. Ei obțin de la regele Sigismund de Luxemburg o serie de avantaje, cum ar fi dreptul la comerț liber până în Veneția, Viena, Cehia, Polonia și Moravia³³. În anul 1405 sunt obținute alte 14 drepturi, printre care obținerea posesiunii unor mori ale domeniului cetății Liteni aflate pe teritoriul orașului³⁴, dreptul clujenilor de-a fi judecați numai de către juzii orașului, privilegiul de a nu plăti taxe la nicio vamă regală etc.

Clujul a primit în 1514 îngăduința să organizeze încă două Tîrguri săptămânale pe lângă cel de care beneficiase și mai înainte. În afara de asta, orașul a avut dreptul să organizeze două Tîrguri mari, anuale. Drept urmare, în prima parte a secolului al XV-lea, în oraș s-au ținut anual între 158 și 162 Tîrguri. În 15 martie 1558 regina Izabella acordă

²⁸*Ibidem*, doc. XXXVII, p. 65-66.

²⁹Jakab, *Istoria Clujului* I, p. 346. Aprecierea despre rentabilitatea lacului a fost notat în indicele arhivei orașului Cluj de către notarul orașului, Diosi Gergely, în anul 1592.

³⁰*Goldenberg* 1958, p. 342.

³¹Jakab, *Documente* I, doc. XLVIII, p. 80; XLIX, p. 81-21; L, p. 82-83.

³²*Ibidem*, doc. LI, p. 83; S. Jakó, Sigilografia cu referire la Transilvania (Pînă la sfîrșitul secolului al XV-lea), în *Documente privind istoria Romîniei. Introducere*. Vol. II, București: Editura Academiei Republicii Populare Romîne, 1956, p. 613-614; Kiss András, A kolozsvári városi könyvek [Cărțile orașului Cluj], în *Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára* [Volum omagial Jakó Zsigmond la împlinirea vârstei de 80 de ani], Kolozsvár: EME, 1996, p. 214-229.

³³Jakab, *Documente* I, doc. LXXIII, p. 117-118.

³⁴*Ibidem*, doc. LXXVII, p. 126-128; doc. LXXX, p. 130-131.

Clujului un nou privilegiu, în care era îngăduită organizarea a patru Tîrguri mari, la nivelul întregii țări, Tîrguri la care veneau negustori și din țară, și din străinătate. Aceste Tîrguri erau ținute în datele de 12 martie, 13 iunie, 10 august și 1 noiembrie³⁵. Tîrgurile durau câte 16 zile, 8 zile înainte de datele stabilite și 8 zile după. Prin urmare, de la mijlocul secolului al XVI-lea în Cluj erau anual între 216 și 220 de zile de Tîrg, ceea ce arată deosebită importanță a orașului în economia țării³⁶.

În 2 iulie 1405 regele Sigismund a emis privilegiul prin care Clujul și cetățenii săi au fost încadrați printre orașele și locuitorii deplini liberi ai imperiului (*aliis Civitatibus Regni nostri, omnino et totaliter liberis*), adică orașul a fost ridicat în rândul orașelor regale libere³⁷. Pentru a urmări ce a însemnat acest privilegiu pentru locuitorii Clujului, trebuie să precizăm că, privite în ansamblu, orașele din Evul Mediu par să fie unități închise și omogene, care, bazându-se pe munca sânguincioasă a locuitorilor, au reușit să creeze nu doar comunități prospere cu o cuprinzătoare egalitate între indivizi, ci și regimuri de autoguvernare ce adeseori s-au manifestat conștiente de propria lor alteritate în raport cu legile și obiceiurile lumii înconjurătoare. Se poate afirma că în general regii au recunoscut de timpuriu potențialul economic al orașelor, iar acestea au căutat la suverani sprijin pentru a se pune la adăpost față de autoritatea – și deseori abuzurile – nobilimii. În cursul secolului al XIV-lea, cele mai puternice orașe ale regatului medieval maghiar au reușit să se desprindă de dependența apăsătoare ale diferitelor forme de dominație feudală – nobilime, instituții ale regatului (voievodat, comitat), biserică – și au ajuns să se pună sub tutela celui mai înalt for al puterii, cel al regelui țării. Despre treburile lor răspundeau doar în fața suveranului, iar impozitele lor erau plătite direct în vistieria regală. Cele mai puternice orașe au obținut serii de privilegii prin care sistemul lor juridic s-a desprins practic de sistemul juridic din restul țării. Cartea de legi a orașului Buda – care poate fi citată și în cazul orașului Cluj, deoarece acesta a adoptat cartea de legi a capitalei regatului – stipulaca «*judele să judece pe baza legilor orașului și niciun proces al vreunui tribunal care judecă pe baza legilor țării să nu fie în contradicție cu dreptul, libertatea și obiceiul orașului*»³⁸.

³⁵ Fejér Tamás, Rácz Etelka, Szász Anikó, *Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei, 1569-1581*. Vol. I, partea 1: *János Zsigmond királyi könyve, 1569-1570* [Cărțile regale ale principilor Transilvaniei, 1569-1581. Vol. I, partea 1: Cartea regală a lui Ioan Sigismund, 1569-1570], Kolozsvár: E.M.E., 2003, doc. 20, p. 29.

³⁶ Rűsz-Fogarasi Enikő, Kolozsvár vásáros napjai [Zilele de târg ale Clujului până la sfîrșitul secolului al XVI-lea], în *Orașe și orașeni*, p. 368-374.

³⁷ *Ibidem*, doc. LXXVI, p. 123-126; Kiss András, Az 1405-ös városi kiváltságok szerepe Kolozsvár történetében [Importanța privilegiilor din 1405 în istoria Clujului], în *Orașe și orașeni*, p. 333-341.

³⁸ *Ofner Stadtrecht von MCCXLIV-MCCCCXXI* [Cartea de legi a orașului Buda, 1244-1421].

Pressburg: Ed. A. Michnai & P. Lichner, 1845, p. 188, Art. 385: „*Nach der stadt recht schol richten*

În prima parte a secolului al XV-lea, sistemele particulare de privilegii ale diferitelor mari orașe din regat au început să fie uniformizate, singurul for superior al lor devenind scaunul vistieriei regale (*sedes tavernicalis*), la ale cărui judecăți participa, în afara cetățenilor delegați de orașe, un singur nobil: vistiernicul regatului (*magister tavarnicorum*).

Dar să vedem la ce se refereau acele privilegii pe care comunitățile orășenești le apărau cu atâta hotărâre și neliniște. Un cetățean al unui oraș liber regesc era la rândul său un om liber. Trăia liber și avea dreptul să posede avere formată din bunuri mobile și imobile; dispunea liber de această avuție, adică putea să o vândă, să o cumpere și să o lase moștenire prin testament. Datora impozit numai propriului oraș și plătea bisericii zecimea. Avea dreptul să practice comerțul pe teritoriul întregului regat, iar privilegiile îl scuteau de plata tuturor vămile existente atât în interiorul regatului, cât și în exterior. Pentru faptele lui putea să fie judecat numai de judele propriului oraș și, dacă nu era mulțumit de sentință, putea să apeleze la forul de judecată suprem format din consilierii și juzii anumitor alte orașe, sau, mai departe, putea să apeleze la judecata scaunului vistieriei. Cetățeanul orașului nu era, ca individ, nobil, ci doar o persoană care se bucura de drepturi și privilegii speciale; dar era parte a unei colectivități ce se constituia într-o persoană cu rang de nobil. Orașul, prin statutul său de nobilitate colectivă, participa în Dietă cu același drepturi ca orice alt nobil al țării³⁹. Cetățenii unui oraș alegeau consiliul orășenesc care își desemna din propriile rânduri judele sau primarul orașului. Administrația orașului cuprindea toate aspectele vieții comunității, de la perceperea impozitelor și până la judecarea faptelor petrecute în jurisdicția orașului.

Dreptul orașelor a evoluat până la a exclude de pe propriul teritoriu în egală măsură nobilii și magnații. Încă în anul 1486, regele Matia a hotărât că toți cei care locuiesc în Cluj trebuiau să contribuie la cheltuielile orașului, chiar dacă erau nobili⁴⁰. În statutul orașului din 1537, găsim legea ce interzicea nobililor și celor care aparțineau clerului să dobândească bunuri imobile în oraș⁴¹. Nobili au locuit în oraș și mai departe, de regulă subordonându-se instanțelor de judecată ale orașului. În 1577, când a întărit regulamentul de funcționare a sistemului de judecată din Cluj, principele Cristofor Báthory s-a arătat preocupat de respectarea drepturilor

eyn yder richter, dem dy sach empholen wirt, dem chunig in des stat volkes sachen, vnnd schol auch kainerlay hof gericht nach des landes gewonhait nit thuen wider der stat recht, freitumb ader gewonhait“.

³⁹Kubinyi, András, „Oraș regal liber” – „Oraș liber regal”, în *Orașe și orășeni*: p. 27; p. 22-40.

⁴⁰Jakab, *Documente I*, doc. CLXX, p. 272-273.

⁴¹*Ibidem*, doc. CCXLII, p. 379-383, articolul 27.

nobililor⁴², iar în 1611 principele Gabriel Báthory a reglementat modul de îndeplinire a obligațiilor militare a nobililor stabiliți în Cluj⁴³.

Trebuie făcute unele precizări legate de contextul în care orașul a primit privilegiul din 2 iulie 1405. Acesta acorda clujenilor dreptul să ridice fortificații formate din ziduri, turnuri, șanțuri și metereze în jurul orașului, scotea urbea de sub autoritatea voievodului, a vicevoievodului, a comitelui și a altor funcționari cu atribute de judecată, stabilea modul de alegere a judeului și a juraților, acordând dreptul ca autoritatea orășenească să judece orice fel de neleguire (inclusiv a persoanelor care nu erau clujeni, dar care au săvârșit fapte pe teritoriul deținut de oraș), precum și dreptul de a alege preotul urbei. Împotriva deciziilor și judecăților pronunțate la Cluj se putea apela în primă fază la scaunul săsesc de la Bistrița și apoi la scaunul săsesc de la Sibiu.

Dreptul de a construi incintă de apărare și modul în care s-a realizat construcția cuprind aspecte interesante și în ceea ce privește conviețuirea interetnică din Cluj. În două documente, ambele emise în 28 iulie 1404, este amintit faptul că locuitorii Clujului, reprezentați de plebanul Cristanus și de Nicolaus Mun, s-au plâns regelui Sigismund că orașul lor a suferit pagube importante din cauza unor atacuri, drept pentru care regele le-a acordat înlesniri comerciale. În primul document a fost specificat că atacatorii au fost secuii, în al doilea se vorbea despre atacul unor rivali⁴⁴.

Conform acestor informații, se poate presupune că zidurile de apărare ale orașului, construite în cea mai mare parte în prima jumătate a secolului al XV-lea, au înconjurat partea de oraș unde populația preponderentă a fost cea săsească. Este greu de apreciat în zilele noastre în ce măsură construcția sistemului de apărare a avut conotații etnice, dacă a avut drept țel secundar excluderea din oraș a celei mai mari părți ale populației de altă etnie decât cea săsească (germană), sau rămânerea acestora în afara zidurilor s-a întâmplat pur și simplu datorită faptului că ei, locuind răsăriți în jurul aglomerării urbane, nu au putut fi cuprinși de incintă. Un document din 1466⁴⁵ vorbește despre protestul unor cetățeni clujeni cu drepturi depline, locuitori în afara zidurilor orașului, față de situația în care nu au putut ajunge noaptea în oraș să cheme preotul la vecinul lor muribund. Incidentul a fost doar unul din șirul de evenimente care-a dat naștere unor tensiuni între comunitatea germană și cea maghiară a

⁴²Jakab, *Documente* II, doc. LVII, p. 116-119.

⁴³*Ibidem*, doc. CVI, p. 229-231.

⁴⁴Jakab, *Documente* I, doc. LXXII, p. 116-117: *quomodo temporibus proximi disturbj regni nostri, dum certi Siculi nostri partes nostras transiluanas invasissent...*; doc. LXXIII, p. 117-118: *quomodo temporibus proximi disturbj regni nostri, dum certi Emuli nostri eandem Ciuitatem et districtum...*

⁴⁵*Ibidem*, doc. CXXXIII, p. 216-218.

oraşului, tensiuni pe care Iancu de Hunedoara a încercat să le tempereze în 1452⁴⁶ şi pe care guvernatorul Mihail Szilágyi, unchiul regelui Matia, le-a reglementat prin înţelegerea din 1458⁴⁷, ce stipula ca forurile de conducere şi administrare a oraşului să fie formate pe criteriul egalităţii numerice a reprezentanţilor celor două comunităţi, tensiuni pe care, în fine, le-a nuanţat porunca regelui Matia din 1486, cea care a impus includerea printre legile oraşului Cluj a unor prevederi ale legilor oraşului Buda⁴⁸ şi care au culminat cu disputa legată de folosirea bisericii parohiale Sfântul Mihail, caz în care s-au ciocnit interesele celor două comunităţi⁴⁹.

Abrevieri

CDT I, CDT III = Jakó, Zsigmond. *Codex Diplomaticus Transsylvaniae: Diplomata, epistolae et alia instrumenta litteraria res Transsylvanas illustrantia* vol. I. 1023-1300, vol. III. 1340-1359), Budapest, 1997-2008.

Goldenberg 1958 = Goldenberg, Samuel. *Clujul în sec. XVI*. Bucureşti: Editura Academiei R.P.R., 1958.

Jakab, Istoria Clujului I = Jakab, Elek. *Kolozsvár története I* (513 Kr.r – 1540 Kr. u) [Istoria Clujului. Vol.I (513 î.d. Chr. – 1540 d. Chr.)]. Buda, 1870.

Jakab, Documente I = Jakab, Elek. *Oklevéltár Kolozsvár Története első kötetéhez* [Colecţie de documente pentru Istoria Clujului. Vol.I], Buda, 1870.

Jakab, Documente II = Jakab, Elek. *Oklevéltár Kolozsvár Története második és harmadik kötetéhez* [Colecţie de documente la Istoria Clujului, volumele II şi III]. Budapest, 1888.

Jakab, Ilustraţie I = Jakab, Elek. *Kolozsvár története világosító rajzai I*. [Ilustraţie clarificatoare la Istoria Clujului, vol. I], Buda, 1870.

Makkai, Documente inedite = Makkai, László. *Kiadatlan oklevelek Kolozsvár középkori történetéhez* [Documente inedite referitoare la istoria medievală a Clujului]. Kolozsvár, 1947.

Oraşe şi orăşeni = *Oraşe şi orăşeni. Városok és városlakók*. Coordonatori: Ionuţ Costea, Carmen Florea, Pál Judit, Rűsz-Fogarasi Enikő. Cluj-Napoca: Argonaut, 2006.

⁴⁶ Makkai, *Documente inedite*, doc. 20, p. 24-25.

⁴⁷ Jakab, *Documente I*, doc. CXV, p. 192-193.

⁴⁸ *Ibidem*, doc. CLXXII, p. 275.

⁴⁹ Joseph Kemény, *Erzählung, wie sich die Hungarische wieder die Saxische Nation in Clausenburg empören*, p. 69-149. Litigiul a fost prezentat şi în Jakab, *Istoria Clujului II*, p. 129-133; Goldenberg 1958, p. 55-61.

THE ROLE OF RELIGIOUS EUPHEMISMS

Oxana Chira, Assist. Prof., PhD, "Alecu Russo" State University of Bălți, Chișinău

Abstract: *The richest source of semantic obscene words refers to the human body and its parts, as well as to its physiological functions, particularly, to those which are related to love. Thus, the phenomenon we are interested in, dates in linguistics over two hundred years. Although the selected examples represent "a fairly intimate zone", however, we must say that the component elements of euphemisms or ad hoc euphemisms remain foreign. Divorce, quarrels, private parts, genitals, etc. are constant sources of the origin of euphemisms. Modesty, religious and social prohibitions are the reasons for the use of euphemisms in this domain.*

Keywords: *euphemism, taboo, love, ban, obscene language.*

Cea mai bogată sursă semantică a cuvintelor obscene ține de corpul uman, de părțile componente ale acestuia, precum și de funcțiile lor fiziologice. Lexicul obscen din toate limbile conține unități lexicale care fac referință la sexualitate și la comportamentele sexuale – domeniul direct legat de interdicții și tabuuri¹. Există o legătură strânsă între exprimările lingvare și aceste interdicții și tabuuri: limbajul obscen, având semnificație în situațiile când se utilizează pentru ceea ce este interzis, determină apariția unui mare număr de eufemisme ce țin de decență și pudoare. Cele mai numeroase eufemisme din această sferă sînt de sorginte metaforică, locul doi revenind eufemismelor care au revenind eufemismelor care au drept punct de reper compararea cu un obiect familiar vorbitorilor. După cum se știe, originea termenilor obsceni se pierde, însă Academia Română ne-a lăsat moștenire o lucrare editată în 1942 *Atlasului Lingvistic Român* (II), Volumul I, în care sînt înregistrați „termenii considerați obsceni” acum aproape 75 de ani. Iată doar unele dintre eufemismele de atunci care descriu „organul genital al femeii”: *veseleancă, născutu femeilor, trupu dila femeie, pantă, la muieri dîjos, naștere, unialta muierească, haia, pîntici, puică, mitră, javră, ocară iei, păsărică, poduabă, partea fumeiască di rușîni, vîjoiu, vulfă, urîcunea, sramuta, piraje, pipoașcă, vulvă*.

Deși eufemismele înregistrate în ALR sînt „învechite”, unele sînt recunoscute și utilizate în limbajul actual (*treabă, păsărică, membru etc.*), altele sînt străine generației noi (*ismene, landrău, băbură etc.*). Multe dintre exemplele menționate nu sînt atestate în dicționarele limbii române și ramîn doar în ALR II, de aceea ele devin indescifrabile și arhaice.

¹Menționăm că relațiile intime în căsătorie nu sînt tabuizate de religie, pe cînd cele în afara căsătoriei sînt condamnate de creștinism: să ne amintim de porunca a 7-a („Să nu preacurvești”) sau de eufemismele care au o etimologie biblică („datoria soțului” sau „datoria soției”).

Cu toate că tema dragostei este redată printr-o serie de eufemisme (cum ar fi *pasiune*, *patimă*, *amor*, *simpatie*, *atracție*, *admirare*, *devinerație* etc.), însuși cuvântul *dragoste* este utilizat drept eufemism pentru „sexualitate”.

Nu e nimic surprinzător că, fiind un sentiment complex de afecțiune, legat de atașament pentru cineva, de atracție sexuală puternică față de o persoană, de relații amoroase etc. (a se consulta în acest sens articolele lexicografice ale cuvântului-titlu *dragoste*), câmpul semantic al cuvântului *dragoste* s-a dovedit a fi destul de arborescent, mai ales, în ceea ce privește, nominările eufemistice. Însuși cuvântul *intim* (or acest determinativ este o trăsătură intrinsecă a acestui sentiment) este utilizat frecvent cu funcție eufemistică: *relații intime* pentru „relații sexuale”; *a fi intim cu cineva* pentru „a avea relații sexuale”; *gel pentru zone intime* pentru „gel pentru organele genitale”; *viață intimă* pentru „viață sexuală”; *amic intim* pentru „amant”; *igiena intimă* pentru „igiena genitală”. Eufemismele invocate ne confirmă adevărul că „eufemismele devin cea de-a doua realitate, acceptată ca adevăr factual de către receptor” [Muscan, 139].

Prezentăm în continuare unele din eufemismele folosite pentru:

„a înșela pe cineva”: *a avea un roman cu X*, *a petrece o noapte cu cineva*, *s-a încâlcit cu X*, *a se culca cu cineva*, *a avea o aventură*, *a umbla cu el/ea*, *a avea un Alfons*, *a avea un sojiteli*, *a umbla lela*, *a umbla na levo*, *a schimba soțul/soția*, *a dormi pe pernă străină*, *a greși*, *a face dragoste cu altul/alta* etc.;

„amant”: *Romeo*, *Alfons*, *mîndru*, *sponsor*, *ibovnic*, *boyfriend*, *iubițel*: „Am băut singură pe motiv că m-am certat telefonic cu *boyfriend*-ul logodnicul, cum îi place mămică-i să-l numească” (Moraru, Nu mă tentează, p. 46). Pentru „a alunga un amant” se utilizează eufemismul *a înțărca*, iar pentru „a veni la o amantă” se recurge la eufemismul *a parca* care, de altfel, substituie în limbajul actual variantele vechi *a ieși la fîntînă* sau *a sta la răscruce*. În secolul al XX-lea a apărut o formă nouă – *a trăi în păcat* denumită *concubinaj*, în care „amantul” e numit *concubin*. Acest fenomen este interzis de doctrinele religioase și de moralitatea socială, de aceea „concubinajul” și „concubinul” pot fi considerate eufemisme. Menționăm totodată că „sfera sexualității umane a avut, de-a lungul istoriei, un caracter dilematic, oscilînd între un pol al sacrului și unul al impurului” [Seiciuc, 116];

„a se certa”, „ceartă”: *a face vîlvă*, *a se lua în colț*, *a se pune în pizmă*, *a se împunge cu vorba*, *a căuta cuvinte tari*, *a lua la ștangă*, *a schimba cuvinte tari*, *a-și înnoda vorbele*, *a sări*

cu gura, a trăi ca pisica cu câinele, a strica pacea, a prelucra, a scoate la tablă, a ține ora clasei, a se lua în bețe, a se lua în coarne, a intra în fabrica cuiva, a fi în cîră cu cineva, a-i fi cald cu dinții în gură, panaramă, divergență, arțag, gîlceavă, schimb de replici, dispută, neînțelegere, zîzanie, ciocnire, dezbinare, opoziție etc.: „Opoziția soției, care nu citise pe Volney, este violent sancționată” (Simionescu, 178); „Replici acide între Miron Cozma și fosta soție” (www.acasatv.ro, 13.03.2015).

„a divorța”: *a desface căsătoria, a abandona familia, a destrăma familia, a părăsi familia, a anula căsătoria, a fi în proces, a trece procesul, a se separa, a-și obține/ recăpăta libertatea, a dispărea din familie, a renunța la familie de dragul cuiva, a rupe căruța/ ambasada*: „După aproape trei ani de căsnicie, aceasta ne-a declarat că atât ea cât și soțul ei au decis de comun acord să rupă căsătoria” (www.kankan.md, 12.03.2015). Eufemismele din sfera dragostei vin în contradicție cu cele din sfera divorțului: după cum se știe, dragostea oferă nu numai cea mai mare bucurie, dar și cea mai mare tristețe. Totodată, ținem să remarcăm că eufemismele sînt utilizate în acest domeniu pentru a nu leza drepturile, a nu discrimina pe cineva în societate sau a nu intimida o persoană trecută prin această experiență;

„prostituată”: *femeie ușuratică, femeie cu moravuri ușoare, femeie imorală, femeie stricată, pițipoancă, femeie văzută, femeie întrebată, femeie publică, femeie de stradă, femeie de centură, libelulă, pupăză, producătoare, materialistă, cea mai veche profesie, damă, cocotă, damă de companie, bună de fund, gospodină, bună poamă, hărnicuță, lucrează cu „peredocul” (calc rusesc) nu cu capul, darnică, activistă, fierbinte de fund, femeia „noastră”, femeia echipei de fotbal, boarfă, tiristă, traseistă, Regina porno, borduristă*. Dăm în continuare unele exemple de eufemisme pentru „cea mai veche profesie”, formate *ad-hoc*: „N-am ajuns să fac trotuarul” (Partole, 87); „Oricum, cu toate că nu putuse scăpa în acest răstimp de cîteva păruieli, învățătoarea flăcăilor și prietena de cîteva clipe a bărbaților continua să-și practice meseriile cu tragere de inimă spre mulțumirea unora și invidia altora” (Busuioc, 15); „Prinse a scrie frazele anoste cu roșu direct pe albul varului pereților dinspre drum al unor case sărăcăcioase, ce aparțineau celor care se considerau a nu fi în rînd cu lumea, sau ale unor *femei uști cu reputația dubioasă*, unele dintre care comiseseră copii din flori” (Butnaru, 217); „Am posedat și *femei neortodoxe*, mi-a spus într-o seară, m-au făcut dependent de plăceri perverse” (Moraru, 48); „Nici el nu se miră tare cînd văzu în față ruina unei femei cîndva frumoase, care practicase în tinerețe meseria de *profesionistă* în cel mai famat cartier al Odesei” (Busuioc, 144); „În afară de vestita Crucea de Piatră, *fețițele dulci* din București se mai găseau pe Calea Griviței, Brezoianul, Gara de Nord, iar cei cu pretenții își

găseau plăcerea, la niște prețuri pe măsură” (www.dcnews.ro 16 iulie 2012); „Cert este că prestatoarea de servicii sexuale, cum este considerată Cruduța în dosarul Marta, era numită de clienții săi *Premianta*, fiindcă avea note maxime la oral” (*Academia Cațavencu*, 21 iulie 2012, 4). Deseori se omite, în genere, cuvântul „prostituată” și se explică rolul pe care îl îndeplinește: *lucrează în schimb de noapte, lucrează pe centură, desfășoară activitate la traseu, lucrează la casa de toleranță/club de noapte/bar* etc. În anunțurile de angajare nu se folosește cuvântul „prostituată”, fiind substituit prin eufemismele *callgirl, fotomodel, dansatoare, maseză*: „Angajează tinere între 18-30 pentru Anglia, Italia, Germania cu contract de muncă pentru meseriile *dansatoare, damă de companie, masuare* cu sau fără experiență, câștig foarte atractiv 2000-3000 euro pe lună” (www.anunturi.md, 10.08.2012); „Poți găsi numeroase *chelnerițe în baruri* care sînt și *dansatoare* și oferă și servicii sexuale în schimbul banilor. Ca și în Thailanda, *escorte*le pot fi găsite în barurile din Filipine și, din acest motiv, Filipine este una din destinațiile pentru turism sexual de top. Fetele poartă tricouri cu un semn *bargirl*, ceea ce înseamnă că sînt periodic testate pentru HIV și alte boli cu transmitere sexuală. *Lucrătorii sexuali* își așteaptă de obicei clienții în vitrine, cafenele și alte locuri publice” (www.stirishowbiz.ro, 03.03.2012);

„curvar”/ „prostituat”: *doritor de femei, gagicar, ușuratic, naserios, crai, cuceritor, om seducător, armăsar, fustangiu, muieratic, muierar, muieros, muierelnic, muieraș, a avea slăbiciuni la femeie, căutător de perle, corditor* etc.: „Dragul meu, cît ai să umbli din femeie în femeie, te întreb, că viața-i scurtă și ce va rămîne după tine, ai?” (Moraru, 53); „Era un armăsar din cei de prăsilă” (Partole, 93); „Am găsit manuscrisul cărții pe care o ții în mână iubite cititor, printre hârtiile străbunicului meu, un bonvivant și un fustangiu de notorietate în tinerețile lui” (Cheianu, p. 6);

„prezervativ”: *umbrelă, căciulă, teacă, acoperiș* (care determină procesul de „acoperire”); *cauciuc, latex, gumă, balon, balonaș* (care determină „materia”), *capîșon, ciorap, căciuliță, cămașă, scușiță, fluturaș* (care determină „forma”), *protex, durex, trojan* (care numesc „firma de producție”). Cele din urmă sînt utilizate indiferent de la ce firmă producătoare sînt de tipul: „Ai un *protex* cu tine”? În acest enunț eufemismul *protex* devine hiperonim pentru orice tip de „prezervativ”;

Eufemismele din această categorie „act sexual” fac referință la diverse cîmpuri asociative legate de:

„dragoste”: *a face dragoste, a se iubi, a se odihni împreună, a face amor, a dezmierda, a ispiti, a se ocupa cu ceva frumos, a trăi împreună;*

„pat”: *a se culca, a dormi împreună, a se tăvăli în pat, a petrece o noapte în pat, a face datoria în patul conjugal, a se întinde, a se odihni puțin în pat, a face ceva în pat, a cădea în patul cuiva, a trece testul patului, a fi în stare aristocratică în pat;*

„natură”: *a se duce în păpușoi, a se duce în fîn, a se duce cu el în pod, a ara ogorul, a brazda, a se culca (cu cineva) în paie, a tencui scorbura, a da porumbul cu unt, a lustrui ciomagul, a naviga în strîmtoarea Dardanele, a lustrui ciomagu, a se duce la pădure;*

„animal”: *a scăpa calul la apa, a lăsa ratonul la veverița, a dresa maimuța, a duce mielul la căldură, a parca delfinul, a se juca cu rățușca, a mîngîia șopîrla, a zgudui lapții cuiva, a sufoca pește, a alerta cocoșul, a frigezi puiul, a demara-n tromba, a dezmierda păsărica, a alerta cocoșul;*

„culinărie”: *a unge gogoșa cu glazura, a da ca în oala cu sarmale, a subția smîntîna, a pune salamul în traistă, a bate untul, a cobî fasolea;*

„gospodărie”: *a curăța debaraua, a cobori moșul în beci, a înfunda burlanul, a curăța burlanul, a dărîma cotețul, a pune pe foc, a băga găleata în fîntînă;*

Cele mai frecvente expresii verbale care substituie „actul sexual” sînt alcătuite prin intermediul expresiilor în componenta cărora intră următoarele verbe *a băga, a face, a da, a trage*.

Foarte bogat este stratul eufemistic ce se referă la organele genitale. E o trăsătură caracteristică nu numai pentru limba română, caracteristică nu numai pentru limba română, dar și pentru alte limbi. De exemplu, R. W. Holder enumeră în dicționarul său *The Faber Dictionary of Euphemism* în jur de 170 de eufemisme pentru organele genitale masculine și 110 eufemisme pentru organele genitale feminine. De obicei, aceste eufemisme fac aluzie la formă și, din acest motiv, sînt ușor descifrabile. Pentru „organul genital masculin” se utilizează următoarele eufemisme:

a) eufemisme ce fac parte din aria semantică a *culinăriei*: *banană, știulete, castravete, morcov, crenvușcă, cabanos, cîrnaț, salam, morcov, țuchine;*

b) eufemisme ce denumesc *instrumente muzicale*, în special, de suflat: *fluier, trompetă, saxofon, clarnet, flaut cu gușă, flautul fermecat;*

c) eufemisme ce denumesc *instrumente casnice* (gospodărie): *instrument, unealtă, șurub, furtun, ciocan, fus, sculă, bici, melesteu*;

d) eufemisme ce denumesc *animale* sau unele organe ale animalelor: *cocoșel, cocoș, coco, păsărel, piton, cuc, calul balan, coadă, trompă, șarpe, cioc*;

Există și un număr impunător de eufemisme *ad-hoc*: „Mari lepre și noi își cu tunu-ntre picioare” (Cheianu, 62); „I-am îmbrăcat băiețandruului său cămașa de noapte” (Moraru, 48); „Ia uitați-vă, oameni buni, ce melesteu are!” (Busuioc, 9); „Limba perfect moldovenească a Marcelei îi demonstrează *glumețului meu*” (Cheianu, 230); „Curva îi zări în sfârșit *mădularul* care-o uimise pe muierea de la judecată” (Busuioc, 17); „*Chestia asta răzvrătită între picioare*” (Cheianu, 178); „N-ai grijă, strumentul își găsește drumulețul fără lampă...” (Busuioc, 74) etc.

Pentru „organul genital feminin” se utilizează următoarele eufemisme:

a) eufemisme ce provin din domeniul *culinar*: *păstaie, perjă, prună, piersicuță, roșie (pătălăgică), scoică, căpșună, piersic, piciană (biscuit)*;

b) eufemisme ce denumesc *flori*: *margaretă, crizantemă, floarea-soarelui, ghiocel, corcodușă, mușețel* (Volceanov, 302);

c) eufemisme ce denumesc *animale*: *pupăză, pisicuță, păsărică, pupăză, vrăbiuță, căpușă, maimuță, rîndunică, pisică, mioriță, moluscă, veveriță*;

d) eufemisme ce substituie termeni din *gospodărie*: *fîntînă, tarabă, crăpăturică, găurică, vizuină, văgăună*;

e) eufemisme ocazionale: *zîmbet vertical², caisă spintecată, peșteră de Corali* (www.revista-romantic.ro, 25. 07.2012), *pussy, scoică, ghindă, buzdrună* (www.123urban.ro, 12.02.2015) etc.

Eufemisme generalizate atît pentru organul masculin, cît și feminin sînt:

a) *mîndrie*: „Uneori le-aș suci pînă la refuz bărbaților mîndria, ca pe un robinet” (Partole, 92);

b) *rușinea*: „În consecință, cînd îmi făceam apariția de pe undeva de la joacă și dădeam peste el, tata se clătina mai întîi de atîta surpriză, după care dădea să-și ascundă *rușinea* cu mîna” (Cheianu, 11);

²Denumire argotică (slang anglosaxon) pentru evidențierea vulvei prin separarea labiilor mari datorită hainelor strâmte (jeans, haine lycra, lenjerie sub dimensionată)
<http://www.123urban.ro/showTerm.htm?term=vulva>

c) *socoteală*: „Iar unul dintre funcționari și-a scos din pantaloni socoteala” (<http://www.curierulnational.ro/print/3807>);

d) *organ*: „Prietenă mea înmărmurită cu ochii pe organul meu...și acesta descurajat la rîndul lui” (Cheianu, 63) etc.

În urma analizei exemplurilor de mai sus, putem constata că substituirea se produce prin:

a) *ambiguitate*: cuvîntul obscen este substituit fie printr-un cuvînt asemănător acustic, fie prin expresie sau afirmație lipsită de precizie, fie printr-un cuvînt neutru nemarcat stilistic: „Chicotind, îmi spune că sub aripa fluturelui se află ceva pentru bărbați, ceva care se poartă *în acel loc* atunci cînd se face amor” (*Dilema veche*, 19/25 noiembrie 2009, 5); „Flăcăul era atît de tomnatic, încît își strîngea mereu cureaua... Ca să nu-i cază frunza...” (Tarlapan, 166);

b) *echivalente* (seriile de eufemisme bazate pe sinonimie): acest procedeu constă în oferirea unor posibilități de a selecta în comunicare eufemismul potrivit stilului și discursului: *terci mistic* pentru „spermă”: „Prin urmare, din acest terci mistic se iscă copiii, îmi spusei” (Cheianu, p. 63); *prietenă* pentru „amantă”: „Păi ce n-are voie și el să petreacă ca-ntr-o băieți chiar dacă are «prietenă»?” (*Academia Cațavencu*, 2-8 septembrie 2009, 15);

c) *perifrază*. Deseori, se recurge la înlocuirea unui nume de noțiune, obiect sau persoană printr-o secvență de cuvinte, locuțiuni etc.: „Pentru *cîteva clipe de fericire trupească* acestea au muncit ca sclavele săptămîni întregi” (Dabija, 194); „Personajele principale sînt o mamă cu probleme financiare și fiica ei de 12 ani cu *naturale probleme hormonale*” (*Academia Cațavencu*, 26 martie 2009, 15).

d) *eufemisme zero*. Nu de puține ori, punctele de suspensie (în scris) sau pauzele (oral) pot îndeplini funcție eufemistică: „Domnișoarele erau dornice de discuții fine și eu mă gîndeam că ele poartă sub fuste aceleași ... (mă jenez să reproduc denumirea populară a organului respectiv!) ca și eroinele lui Turgheniev” (Busuioc, 18); „Mare scofală că v-ați pupat! Exclamă el, nici măcar nu ai...” (Cheianu, 61);

e) *cuvinte străine*: < eng. *one-night-stand* pentru „sex de o noapte cu un necunoscut”; eng. *F-bomb* pentru „cea mai comună înjurătură «fuck»” (<http://stirile.rol.ro>, 23.05.2013); eng. *call-girl* pentru „prostituată convocată telefonic”; fr. *putana* pentru „prostituată”; *a se duce na levo* < rus. *ходить налево* pentru „a înșela” etc.;

Putem afirma faptul că sexualitatea rămîne singurul tabu autentic, care în pofida faptului că societatea se modernizează, eufemismele din acest domeniu cuprind un număr mare de termeni, printre care multe sînt lipsite de viață, imediat ce devin cunoscute și provoacă disconfort în comunicare. Se cere să constatăm că obscenitatea nu este individuală, ci

colectivă, și chiar prescrisă de către cultură și societate. Amintim și de faptul că, „dacă din discursul în care se vorbește despre sex de scos eufemismele, atunci vor rămîne două posibilități: să vorbești despre aceasta fie prin termeni medicali sau vulgari” [Epstein, 56].

Bibliografie

- Busuioc A., *Hronicul Găinarilor*, Chișinău, Prut Internațional, 2006.
- Butnaru L., *Copii la ruși*, București, Iddea europeană, 2008.
- Cheianu C., *Sex & Perestroika*, Chișinău, Editura Cartier, 2009.
- Dabija N., *Tema pentru acasă*, Iași, Princeps Edit, 2009.
- Epstein J., *Sex and euphemism*, in Enright, D. J. (Ed.) *Fair of Speech: the uses of euphemism*. Oxford: Oxford University Press, 1985.
- Holder R. W., *Oxford Dictionary of Euphemisms*, Oxford University Press, 2003.
- Moraru A., *Nu mă tentează*, Chișinău, Editura Cartier, 2011.
- Muscan M., *Eufemismul politic*, Ovidius University Annals of Philology, volume XV, p. 129-141, 2004 (www.univ-ovidius.ro/litere/Anale/Fisiere).
- Partole C., *Viața unei nopți de vară sau Totentanz* (Jurnalul unei menajere), Chișinău, Editura Pontos, 2009.
- Seiciuc L., *Unalt fel de a nu spune: Eufemism și disfemism în limbile romanice*, Suceava, Editura Universității „Stefan cel Mare”, 2011.
- Simionescu Mircea Horia, *Bibliografia generală*, Liternet, 2004.
- Tarlapan E., *Bezna n-are orizont...*, Cluj-Napoca, Casa de Editură DOKIA, 2013
- Volceanov G., *Dicționar de argou și expresii familiare ale limbii române*, București, Niculescu, 2007.
- Academia Cațavencu*. Săptămînal de moravuri grele, România.
- Dilema Veche*. Revistă de opinie și cultură, România.

**ALLOGENEIC POPULATIONS NORTH OF THE LOWER DANUBE AND THEIR
RELATIONS WITH THE NATIVES AND THE EASTERN ROMAN EMPIRE IN THE
FIRST HALF OF THE FIRST MILLENNIUM. NARRATIVE SOURCES**

Ștefan Lifa, Assist. Prof., PhD, West University of Timișoara

Abstract: *In the visigoths time the study explores some narrative sources about bishop Wulfila and his disciples, of the measures taken during this period in the Empire and the bridge built by Emperor Constantine (Kendros etc.).*

From the time of the Huns there are plenty of written informations (Ammianus Marcellinus, Jordanes, especially Priscus Panites). Besides the relations known with the romanians we have studied problemes referring to the natives, problems with the fugitives and the treaties concluded

The gepids lived together at least in the second phase with the local population.

Keywords: : *North of the Danube, first millennium, allogeneic populations, Roman Empire*

Sursele narative sunt acelea care ocupă ponderea din categoria izvoarelor scrise. Multe dintre ele fac referiri la lucrări care s-au pierdut. De mare importanță se dovedesc, de asemenea, a fi lucrările cu caracter geografic, precum și textele juridice din vremea respectivă.

Aurelianus însuși a mai intervenit la nordul fluviului, astfel că, deși Legiunea a-V-a Macedonica a fost mutată de la Potaissa la Oescus, unități ale acesteia au lucrat la întărirea Sucidavei¹. În vremea lui Constantin (sfârșitul secolului al III-lea) se vorbea de „provincia Dacia restabilită” (*Panegyrici latini*), afirmație incertă, dar demnă de menționat.

Gallerius, supranumit și Armentarius („Ciobanul”) - originar din Dacia Ripensis numit în 293 d.Hr. Caesar de către Dioclețian (*De mortibus persecutorum*, XVII,9),” refacerea imprieului dacic”. În acest sens însă trebuiau să existe și condițiile pentru înfătuirea acestei refaceri și să fie vorba , desigur, și de nordul Dunării.

În orice caz, problemele referitoare la această din urmă zonă au revenit în atenția Imprieului Roman (și mai apoi Imperiului Romano-Bizantin) care și-a exercitat influența aici. După retragerea aureliană, multe din așezările de secol II și III și-au continuat existența și la sfârșitul secolului al III-lea, în secolul al IV-lea și al V-lea. Prezența elementelor culturii materiale dacice și romane, precum și lipsa elementelor specifice triburilor sarmatice sau

¹ D.Tudor, *Sucidava* ,București 1976,p.96-98

germanice², ne-au determinat în mod firesc să atribuim multe din aceste așezări autohtonilor (Bratei, Țega, Stupini, Gropoșan, etc.); referitor la goți – le putem atribui în mod sigur doar cimitire de înhumăție (Sântana de Mureș, Țirgu Mureș, Pălatca)³. De asemenea, se poate constata existența a numeroase așezări din secolul al V-lea și începutul secolului al VI-lea sau secolul al VII-lea (multe suprapuse peste altele, mai vechi, de secol III-IV)⁴.

La începutul secolului al IV-lea, înainte de a muta definitiv capitala la Constantinopol, împăratul Constantin și-a schimbat succesiv și reședința de la Augusta Treverorum la Sirminum și mai apoi la Serdica.

În aceste condiții întărirea limes-ului dunărean a căpătat o importanță deosebită. În inscripția de fundație a cetății Tropaerum Traiani Constantin și Licinus sunt numiți „*apărătorii ai securității și libertății romane*”(Romanaea securitatis libertatisque vindices)⁵. Pe lângă fortărețele din Dobrogea (Noviodunum, Ulmetum, Troesmis, Dinogetia, Capidava), pentru secolele IV-VI știrile istorice au consemnat o serie de cetăți din stânga Dunării care au avut o importanță strategică deosebită pentru Imperiu. Până în secolul al VII-lea s-au reparat ori chiar s-au dezvoltat unele orașe dunărene sau din apropierea Dunării cum ar fi: Putinei, Pietroasele, s-au refăcut m de asemenea, unele drumuri⁶. Spre exemplu, putem aminti castrul de la Pietroasele, care a beneficiat de prezența unor garnizoane până în secolul al IV-lea⁷.

Eusebiu din Cezarea afirma despre Constantin cel Mare că el „*le-a impus legi sciților și sarmaților*” (*Istoria bisericească*, IV, 5).

Același autor arată că tot Constantin este acela care a construit un pod peste Dunăre. Informația a fost preluată și de Theophanes Confessor, care afirma în lucrarea sa *Chronographia* (28) „*în acest an, Constantin Cucernicul a trecut Dunărea, după ce a făcut peste ea un pod de piatră*”-anul 329, după autor, Leon Diaconul, în *Istoria* (VIII,8) sa chiar îi atribuie construcția orașului Durostorum.

² Protase, *Observații asupra așezărilor rurale din Dacia Romană și postromană (sec II-IV) până la venirea slavilor*, în *Banatica* 1, 1971, p.101 și urm.

³ Idem, *Autohtonii în Dacia. Volumul II, până la venirea slavilor*. Cluj Napoca, 2000, p.35

⁴ D.Gh.Teodor, *Romanitatea Carpato-Dunăreană în veacurile V-XI, e.n.*, Iași, 1981, p.13-15, există aici o mulțime de exemple de așezări de secol VI, multe suprapuse peste așezări mai vechi.

⁵ C.I.L.-III, 13734, apud I.Barnea, O.Iliescu; *Constantin cel Mare*, București, 1982, p.96

⁶ *Ibidem*, p.92-94; D.Gh.Teodor *op.cit.*

⁷ Ligia Bârză, S.Brezeanu, p. 167, *Originea și continuitatea românilor. Arheologie și tradiție istorică*, București, 1991, p. 167

Sigur este însă că împăratul a început din 324 construcțiile militare la Drobeta, Sucidava și Daphne (posibil Turnu Măgurele). Sextus Aurelius Victor, în secolul al IV-lea, scria (*Liber de cesaribus*, 41,13) că peste Dunăre s-a făcut un pod (se referea la anul 328, Oescus-Sucidava), iar în multe locuri au fost ridicate în mod adecvat caste și castele militare.

Georgios Kenderos, în *Compendiu de istorii*, 517, s-a referit și el mai târziu la construirea acestui pod.

Construcția mai sus pomenită este evident că nu poate fi pusă în legătură cu apărarea frontierei dunărene; ea trebuia să faciliteze intervenția armatelor romane împotriva barbarilor în scopul apărării teritoriilor din stânga fluviului aduse sub controlul Imperiului⁸. Referitor la acest lucru este demnă de menționat aici și posibila intenție a lui Constantin de a recuceri Dacia Traiana⁹.

Trebuie în continuare să mai facem referiri și la valuri de pământ cunoscut și sub numele de „*Brazda lui Novac*” care, dacă este mai veche a fost atribuit lui Constantin cel Mare. Din aceeași perioadă, Valul lui Athanaric se găsește în Moldova, între Siret și Prut. Există și alte valuri de pământ ridicate în Basarabia, iar cel de la sud a fost construit chiar de către Constantin cel Mare¹⁰.

Referitor la denumirile sub care sunt întâlnite diversele populații în izvoarele literare bizantine de epocă trebuie să menționăm faptul că în tradiția și stilul autorilor care se adresau, bineînțeles, doar unei elite intelectuale din acea vreme, au generat multe confuzii. Astfel, spre exemplu, Procopiu din Cezareea (*Despre războaie*, III,2,1) scria că „*neamurile gotice erau și sunt și astăzi multe la număr și deosebite unele de altele, dar dintre toate, cele mai mari și vrednice de luat în seamă sunt goții, vandali, vizigoții și gepizii*”. Altădată li se spunea sarmați și melanheleni, iar hunii îi numeau nemauri „gotice”. Confuziile se făceau și din cauză că diversele populații s-au stabilit succesiv în diverse regiuni și, cum am spus de dragul respectării tradiției.

În secolul al VII-lea, împăratul Mauricius vorbea de „*poparele scitice*” (*Arta militară*, XI,2) în sens de popare ce locuiesc în regiunile vechilor sciți, unde se aflau și refugiați romani.

⁸ D.Tudor, *Podurile romane la Dunărea de Jos*, București, 1971, p.182-183

⁹ I.D.R., II, 30-31, Caesares, 24, apud I.Barnea, O.Iliescu *op.cit.*, p. 120

¹⁰ Th.Mommsen, *Istoria romană*, volumul IV, București 1991, p.98; *Cercetările arheologice în zona valului lui Athanaric*, în *Danubius*, VIII-IX, 1979, p.152-162; R.Vulpe, *Valul din Moldova de Jos*, în *Magazin istoric*, 1995, nr.8, p.58-61; Al.Barnea, *Valuri de pământ de la Tisa la Nistru*, în *Timpul istoriei*, vol.I, București, 1997, p.162-166; etc.

Georgios Syncellus, în *Culegere de cronografie* (705), i-a menționat, de asemenea, pe „scitul Atila, feciorul lui Mundus”(Cronografia,102). Atila a fost numit „scit”conform tradiției bizantien care păstra numele vechi al popoarelor în funcție de locul unde se găseau acestea.

Cel mai semnificativ exemplu se găsește ,pentru secolul al VII-lea,la geograful anonim din Ravenna.Acesta ,referindu-se la orașe a scris într-un mod ce nu mai necesită comentarii ,despre „*Dacia Prima și Secunda ,numită și Gepidia ,unde locuiesc acum hunii numiți avari* „ .

În secolul al X-lea împăratul Constantin al VII-lea Profirogenetul i-a numit pe maghiari –turci (*De asministrando Imperio*,IV,3,2).Referindu-se apoi la sclavi,în aceeași operă ,el s-a oprit și asupra autohtonilor pe care i-a numit romani,în timp ce chiar pe bizantini-reprezentanți ai Imperiului Roman de Răsărit ,i-a numit *romei*¹¹ (cum de altfel ,ei înșiși se numeau în acel timp).

Tot în secolul al X-lea ,*Lexiconul Suidas*(1,2),menținând vechiul stil folosit în Imperiu, a făcut referiri la „*dacii care acum numiți pecenegi*”.

În secolul al XI-lea ,îi numea pe unguri-turci,etc., iar pecenegii sunt numiți sauromati (*Alexiada*,III).De altfel,autoarea ,și-a scris opera în mănăstire ,după moartea soțului ei ,și nu a mai cunoscut prea bine realitatea politică cu toate că s-a bazat pe acte oficiale sau a descris evenimentele la care a fost contemporană.

Adepții teoriilor imigraționiste s-au folosit de pasjul ce spune”cei ce duc o viață nomadă,*pe aceștia limba populară îi numește valahi*¹²”.Orice abordare mai serioasă a afirmației de mai sus ,duce la concluzia că ,referindu-se la păstorii vlahi sud-dunăreni,autoarea a confundat transhuța cu noomadismul.

În aceeași lucrare (*Alexiada*,XIV) și cumanii sunt numiți sarmați conform vechiului obicei etc.Îi găsim aici li pe geți (*Alexiada*,III),care pot fi în realitate uzii sau sumanii ,dar tot atât de bine romanii dintri Carpați și Dunăre etc.

În secolul al XII-lea Ioan Mauropus ,în *Cuvântarea de Sfântul Gheorghe* i-a numit ,de asemenea ,sctiți pe pecenegi,iar exemplele în acest sens ar mai putea continua.

¹¹ A.Ambruster ,*Romanitatea românilor.Istoria unei idei*,București,1980,p. 58

¹² Ana Comnena ,*Alexiada* ,VIII,III-martie 1091;Ligia Bârză ,S.Brezeanu,*op.cit.*,p. 255;etc.

La începutul secolului al V-lea ,izvoarele narative referitoare la Dacia sunt mai rare ,datorită mai ales invaziei hunilor și a instalării lor în Câmpia Panonică¹³ .Distingem însă (anul 448)dintre toate aceste izvoare *Ambasadele.Despre soliile romanilor la cei de alt neam* ,în care retorul Priscus din Panion oferă informații foarte importante despre starea de lucruri de la curtea lui Atila.La curtea hunilor Priscus Panites a întâlnit un grec care i-a spus că,deși legiile Imperiului ar fi bune ele nu sunt respectate iar dreptatea se cumpără cu bani.La hunii se bucura de protecția acestora din urmă.Considerăm că fuga din Imperiu nu aducea nici un beneficiu în condițiile politice de atunci.Dimpotrivă ,Priscus Panites ne-a relatat că fugarii erau ceruți înapoi ,iar pe „mulți dintre fugari care refuzau să fie predați ,romanii i-au ucis”.Într-un caz mai fericit se putea întâmpla conform unei alte relatări: ”am primit pe cei cinci fugari spre a-i da hunilor și după ce i-a mângâiat (comandantul aramatei din Iliria)i-a trimis cu noi „(Ambasadele...). Pentru a-i primi înapoi pe cei ce fugeau, Atila nu arareori amenința cu declanșarea ostilităților sau chiar porneau războiul.¹⁴

Hunii beneficiau mult de serviciile bizantinilor sau ale autohtonilor care nu s-au redus doar la întreținerea nomazilor stabiliți vremelnic în unele teritorii ale Imperiului. Aceștia (bizantinii și autohtonii) aveau tot interesul să rămână sub stăpânirea hunilor, unii dintre ei beneficiind de mari avantaje. Onegesius, după Atila cel mai bogat dintre scitți ,a ajuns și-și construiescă o baie luxoasă din marmură, iar „arhitectul băii a fos adus dintre captivii de la Sirmium.Rusticus,un bărbat de origine din Moesia Superioară ,care fusese făcut prizonier în război(...)pentru știința sa de carte a fost pus de barbar în fruntea celor ce compuneau scrisorile” (Ambasadele...)

Fără îndoială ,fugarii existau,printre ei se aflau și dezertori huni,atrași de Imperiu.Despre ei Atila susținea că îi avea trecuți pe o listă .Pedepsa conducătorului hun era cruntă,iar speranțele de a fi primiți la sudul Dunării erau deșarte: ”deci fugarii care se gândeau la romani au fost predați barbarilor, între aceștia erau și copii Mama și Atacam, de neam de regi pe care primindu-i scitii la Cassus, o fortăreață din Tracia, îi crucificară, pedepsindu-i astfel pentru fuga lor” (Ambasadele..).

Năvălirea hunilor a determinat replierea trupelor romane pe linia Dunării. S-au păstrat însă capete de pod și mai multe cetăți de-a lungul fluviului în secolul al V-lea, iar unele, după un

¹³ D. Gh. Teodor, *Creștinismul la est de Carpați de la origini până în secolul XIV-lea*, Iași, 1991, p.59

¹⁴ *Izvoarele istoriei românilor. Ambasadele. Despre soliile romanilor la cei de alt neam* (G.Popa Lisseanu), vol.VIII, București 1934, p.81, 88, 89, 117, 119, 120 ș.a.m.d., Această problemă a mai fost discutată de autorii de epocă

nivel de la domnia lui Anastasios până la cea a lui Justinian.¹⁵ Au avut de suferit mai mult orașele și cetățile romane care s-au opus hunilor.

Așa zisul stat al hunilor ,fără granițe precise ,în care conta doar dependența personală față de Atilla¹⁶ ,s-a destrămat ușor la jumătatea sec.V,după bătălia de la Nedao.

O altă dovadă a faptului că mulți autohtoni preferau stăpânirea alogenilor se găsește în scrierile lui Salvianus(*De gubernatione Dei* ,V,7):”*Toți romani (cei supuși de alogeni-n.n) au o singură dorință :aceea de a nu mai reveni la supușenia romană(...)și astfel ,frații noștri,numai că nu vor deloc să fugă înapoi la noi,ci simpotrivă ,ne părăsesc pe noi ,pentru a fugi de ei*”.

La nordul Dunării ,populațiile migratoare au găsit o populație stabilă ,o civilizație rurală ,din a cărei jertfuire nu ar fi avut nici un folos.Aceste populații au fost singurele care s au aprovizionat de aici .Ioan Zonaras(*Cronica*,XIV,13,40) afirma despre împăratul Mauricius :”*iar fratele său ,Petru ,care era atunci strateg ,împăratul îi trimite poruncă să treacă Istrul cu armata și să-și procure de acolo cele necesare ei*”.

„*Proceda astfel din pricina dragostei lui pentru bani, pentru ca armata să se hrănească ,iar el să câștige de pe urma alimentelor pentru soldați*”.Informația aceasta a fost probabil preluată din *Cronografia* lui Theophanes Confessor (p.284)”*Mauricius îl ocără pe Petru prin scrisori să treacă Istrul ,pentru a nu fi silit să ofere romanilor din alimentele statului*”.

În aceeași lucrare s-au făcut referiri și la evenimnetele petrecute la asediul orașului Tomis (anul 600).Atunci când romanii sărbătoreau Paștele ,hanul Baian le-a trimis „*din belșug cele mai de trebuință pentru trai*”.Această informație pe care ne-a transmis-o Teofilact Simocata (VII,13,5)a fost completată de Theophanes Confessor (p284).El a afirmat că ar fi fost vorba de „*400 de care cu bucate*”.Indiferent de cantitate,trebuie observat că hanul Baian ,mișcându-se în acel timp pe un spațiu foarte întins ,nu ar fi avut de unde să dispună de atâtea alimente (pentru două armate) fără să existe o populație agricolă stabilă,în primul rând ,și bine organizati pentru a putea aduna acele produse,în cel de al doilea rând.

Teofilact Simocata (VI,8,12-13)povestește atunci cum în luptele duse de armata generalului Priscus ,învingătoare atunci ,unde la nordul Dunării¹⁷ ,aceasta ia mulți prizonieri ,iar „*între*

¹⁵ Ligia Bârzu,S.Brezeanu ,*op.cit*;p.193

¹⁶ N.Iorga,*Istoria românilor.vol II,Oamenii pământului* ,București ,1992,p. 23

barbari era un gepid care îmbrățișase cândva partea romanilor și le-a arătat cu degetul calea de pătrundere înainte. Romanii au ajuns stăpânii intrărilor și i-au învins pe barbari”.

Mauricius (*Artă militară*, XI,2,22) arăta și el că avarilor „*le pricinuieste multă pagubă și trecere de partea noastră a fugarilor căci n-au gânduri statornice și le place câștigul*”.

Centre bine organizate ale populației de la nordul Dunării de Jos au fost atestate și de Georgios Kendrenos (*Compediu de istorii*,23) la venirea bulgarilor. Atunci avarii făceau apel la înțelegerea împăratului :”*predându-se împreună cu acele fortărețe ,primindu-i cu blândețe (împăratul) a trimis oameni să preia fortăreața și oaste îndestulătoare pentru paza lor.*”

În ceea ce privește stadiul de dezvoltare a populațiilor alogene din zona Dunării de Jos ,vom mai face referiri pe parcursul lucrării noastre la Germanici.În momentul când aceștia au intrat în contact cu realitățile din teritoriile ce au aparținut Imperiului Roman se aflau în stadiul democrației militare,iar adunarea războinicilor era un organ decizional.

Tacitus (*De origine et situ Germanorum*,XI,1,XI,2) chiar a scris că :”*din libertatea lor mare vine răul acela că nu se strâng toți deodată ,ca la poruncă:trec uneori și două ,și trei zile cu târâgăneala celor care se adună*”.

Grupul ostrogoților din Câmpia Pannonică a rămas supus hunilor pe care i-a însoțit în expedițiile lor de pradă ; la un al doilea grup ,stabilit mai întâi în Peninsula Balcanică (în serviciul Imperiului roman),a ajuns până în nodul Italiei,unde organizarea și legile lor au fost influențate de instituțiile romane.Vizigoții (ramura de apus a goților)erau conduși de către regi ,iar cel mai important dintre aceștia a fost Athanaric. Amenințați de către huni,vizigoți și-au început periplul lor prin Europa,fiind primiți ,la început ,în Imperiu ,în Tracia.

Ammianus Marcellinus afirma că hunii își petrec o mare parte din viață călare:”*Când se rânduiește o adunare de seamă în chipul acesta țin ei cu toții sfat împreună.Și nu sunt stăpâniți de autoritatea aspră a unui rege ,ci se mulțumesc cu conducerea zgomotoasă a șefilor* „(*Istoria romană*,XXXI,2,1).Acest citat este semnificativ pentru a scoate în evidență stadiul în care se afla societatea respectivă.”*La ei când cineva e întrebat ,nimeni nu poate spune de unde se trega (...)desfac o alianță și tot atunci o leagă din nou*”(Istoria romană,XXXI,2,1),ceea ce este semnificativ pentru o societate nomadă;am remarcat ,de

¹⁷ Teofilact Simocata ,*Istoria bizantină.Domnia Împăratului Mauricius (582-602)* (trad.H.Mihăiescu)București ,1958,p. 128-129,n.24.

asemenea ,și faptul că hunii nu aveau un stat organizat ,capabil să încheie alianțe și tratate și mai ales să le și garanteze .Această idee a fost întărită și de Priscus Panites,care a relatat că:”*barbarii n-au avut să discute decât de pe cai*”.(Ambasadele.Despre soliile romanilor...).În astfel de condiții ,legile lor nu puteau însemna altceva decât bunul plac al conducătorilor.

Atila a dorit ca să vină în solie chiar împăratul în persoană(chiar a dorit și jumătate din Imperiul de Apus etc.),ceea ce l-a determinat pe retroul Priscus să afirme că:”*lucrul acesta n-a fost cerut nici de strămoșii tăi și nici de alți regi ai Scișiei și a putut merge ca sol orice soldat sau crainic* „.(Ambasadele .Despre soliile romanilor...)

Conform lui Ammianus Marcellinus (*Istoria romană* ,XXXI,2,4) hunii „*n-au noțiuni morale asupra binelui și răului* „În acest sens ei imitau instituțiile și organizarea din teritoriile în care trăiau” .

Mai mult decât acestea din urmă conta dependența personală față de conducător,după moartea lui Atila așa-zisul lor stat s-a destrămat relativ ușor.

Pe plan european ,în secolul al V-lea Imperiul Roman de Apus a căzut (476),iar în 482 a avut loc schisma religioasă din timpul lui Zenon.Acestea sunt condițiile în care împăratul Anastasios (491-518), un remarcabil organizator,s-a pregătit de luptă și-a reorganizat corpul de limitanei ,înălțând și zidul de la Marea Marmara la Marea Neagră (care îi poartă numele) și a consolidat sistemul defensiv al Imperiului (în Dobrogea ,s-au descoperit multe inscripții cu numele împăratului).

Tot pentru secolele al V-lea și al VI-lea,descoperirile arheologice confirmă afirmațiile lui Priscus Panites,referitoare la satele autohtonilor.

Locuințele conțin resturi ceramice de tip provincial roman,mai ales cermanică cenușie, dar și exemplare ceramice romane de culoare roșie lucrate din pastă fină¹⁸. Puțin mai târziu, ceramica de calitate a devenit preponderentă chiar și în necropolele unde au fost înmormântați gepizii¹⁹. În general, însă, obiectele de factură locală sau de import cum sunt: opaițele de lut și bronz, obiectele de podoabă, accesoriile vestimentare, piesele de cult creștine, numeroase unelte agricole și meșteșugărești au individualizat civilizația autohtonă de la nordul Dunării

¹⁸ D.Gh.Teodor,*op.cit.*,p.13 ;D.Protase, *Autohnii ...vol.II*,p. 29-30

¹⁹ Eugenia Zaharia,*Populația românească în Transilvania în secolele VII-XIII.Cimitirul nr.2 de la Bratei*,București,1977,p.84 și urm.

de Jos²⁰. Dintre toate aceste descoperiri putem aminti ,spre exemplu ,fibulele cu piciorul de prindere înfășurat, datând din secolul al V-lea, derivate din prototipurile romane târzii ale secolului al IV-lea și fibule trunche (secolele al VI-le și al VII-lea)²¹, considerate a fi cele mai reprezentative pentru obiectele descoperite, în a demonstra continuitatea legăturilor cu Imperiul.

Pentru secolul al V-lea, după înfrângerea fiilor lui Atila de către coaliția condusă de Ardarc, considerăm necesar a ne referi la gepizi și la raporturile lor cu celelalte populații cu care au venit în contact (în special romănitățile nord-dunăreană).

În secolul al VI-lea au apărut SLAVII; ei au organizat numeroase incursiuni în Imperiul Bizantin (până la jumătatea secolului), trecând prin sudul Moldovei și estul Munteniei²². La sfârșitul secolului al VI-lea, așezarea temporară a slavilor în unele regiuni și în sud-estul Transilvaniei a căpătat în mare parte caracterul unei ionizări organizate de către avari²³. În perioada secolelor VI-VIII, slavii mai erau încă organizați în comunități gentilice ,astfel că pentru această perioadă unitatea politică fundamentală a societății lor o constituia tribul²⁴.

Descrierile autorilor de epocă pentru slavi au fost în mare măsură asemănătoare cu ceea ce au scris despre alte populații alogene.

Referitor la modul de a lua decizii în diverse probleme Procopiu din Cezareea scria: *”Când vestea se răspândi și ajunse la urechile tuturor ,se adunară aproape toți anșii deoarece socoteau că este o treabă a obștii întregi” (Despre răboaie,VII,21): ”Neamurile acestea ,sclavinii și anșii nu sunt conduse de un singur om,ci trăiesc încă din vechime în rândulială democratică și de aceea treburile lor ,atât de prielnice cât și cele neprielnice,sunt întotdeauna dezbătute de către obște”(Despre războaie,VII,22). Ei „se mută dintr-un loc în altul” (Despre războaie,VII,24), iar Mauricius scria că”au mulți regi și nu se înțeleg între dâșșii” (Arta militară ,XI,30).*

Familia patriarhală a slavilor locuia în aceeași casă (de mari dimensiuni),iar domacinul era un administrator,nu un stăpân al bunurilor comune.Procopiu din Cezareea(Despre

²⁰*Ibidem*

²¹ *Ibidem*

²² D.Gh.Teodor.*Contribuții privind pătrunderea și stabilirea slavilor în teritoriile extracarpătice ale României,în Carpica ,V,1972,p.105-114*

²³ Idem.*Unele considerații privind încheierea procesului de formare a poporului roman ,în Arheologia Moldovei ,IX,Iași,1980,p. 75-84.*

²⁴ Șt.Olteanu ,*Societatea carpato-danubiană –pontică în secolele IV-XI.Structuri demo-economice și social-politice,București ,1997.p. 211-212*

războaie, VII,17-19, VII,29, VII,38) a arătat că de multe ori slavii erau mai cruzi decât hunii sau avarii .iar Mauricius (*Arta militară*, XI,3) scria că: ”*nu cunosc orânduiala ,sunt lipsiți de cuvânt și nu ascultă unii de alții*”. Ei „suportau cu greu muncile agricole” (Leon cel Înțelept, *Tactica*, XVIII,106).

Aflate într-un stadiu de dezvoltare inferior , populațiile alogene au fost susținute cu alimente și cele necesare de autohtoni .În relațiile cu Imperiul Roman de Răsărit acest lucru a fost amintit de numeroase ori în izvoarele narative .Nu aveau o organizare statală propriu-zisă care să garanteze tratatele încheiate , aspect observat și comentat de izvoarele narative.

Izvoare narative

1. Ana Comnena ,*Alexiada*, vol.I și II(traducere de Marina Marinescu, prefață de N.Ș.Tanașoca), București , 1977
2. Iordanes,*Getica*(prefață de J.V.Drăgan, traducere de G.Popa-Lisseanu), Centrul European de studii tracice Roma, 1986
3. *Izvoarele istorie românilor* (G.Popa-Lisseanu), vol.I, ,vol.VIII,*Amabsadele* lui Priscus, 1936, vol.IX,*Viața împăratului Aurelian*,1936 ;vol.X,*Istoria romană prescurtată ,de Eutropius*,1936;vol XI,Marcellin ,*Războiul cu Goții* ,1939; vol.XV,*Procopius din Caesarea ,De aedificiis*,1939.
4. *Izvoarele privind istoria României* ,vol.I (VI.Iliescu,V.Popsecu ,Gh.Ștefan), București , 1964;vol.II (H.Mihăiescu ,Gh.Ștefan,R.Hîncu,VI.Iliescu, V.Popescu), București, 1975; vol.IV (H.Mihăiescu, R.Ivărescu, N.Ș.Tanașoca,T.Teotoi),București,1984
5. Kekaumenos,*Sfaturi către împărat* (introducere , tr., note și comentarii Gabriela Radu), în *Altarul Banatului* ,VIII, nr. 10-12, 1997
6. Ammianus Marcellinus ,*Istorie romană* (traducere și introducere S.Popescu), București, 1982
7. Mauricius,*Strategikon*, București, 1970
8. Procopiu Din Cezarea,*Războiul cu goții* (trad. Și intr. De H-Mihăiescu), București, 1963
9. Cornelius Tacitus, *De origine ei situ Germanorum* (prefață N.Lascu,comentarii și traducere T.Naum), București , 1966
10. Teofilact Simocata ,*Istorie bizantină .Domnia împăratului Mauricius* (582-602) (traducere și introducere H.Mihăiescu), București ,1985

11. Teofilact din Ochrida ,*Discurs către Autocratul Alexie Comnenul*(tr. și note Gabriela Radu), în *Semne, Revistă literară a tinerilor de pretutindeni* ,an III, nr.14, 1997

Bibliografie

1. A.Ambruster ,*Romanitatea românilor.Istoria unei idei*,București, 1980
2. I.Barnea,O.Iliescu ;*Constantin cel Mare*,București ,1982
3. Al.Barnea,*Valuri de pământ de la Tisa la Nistru*,în *Timpul istoriei*,vol.I,București ,1997
4. Ligia Bârză,S.Brezeanu, *Originea și continuitatea românilor.Arheologie și tradiție istorică* ,București ,1991
5. D.Brudiu *Cercetările arheologice în zona valului lui Athanaric*,în *Danubius*,VIII-IX,1979
6. N.Iorga,*Istoria românilor.vol II,Oamenii pământului* ,București ,1992
7. Idem,*Autohtonii în Dacia.Volumul II,până la venirea slavilor*.Cluj Napoca ,2000
8. Idem.*Unele considerații privind încheierea procesului de formare a poporului roman ,în Arheologia Moldovei ,IX,Iași,1980,*
9. Th.Mommsen,*Istoria romană*,volumul IV,București 1991
10. Șt.Olteanu ,*Societatea carpato-danubiană –pontică în secolele IV-XI.Structuri demoeconomice și social-politice*,București ,1997.
11. Protase ,*Observații asupra așezărilor rurale din Dacia Romană și postromană(sec II-IV)până la venirea slavilor*,în *Banatica* 1,1971
12. D.Gh.Teodor.*Contribuții privind pătrunderea și stabilirea slavilor în teritoriile extracarpătice ale României*,în *Carpica* ,V,1972,
13. D.Gh.Teodor,*Romanitatea Carpato-Dunăreană în veacurile V-XI,e.n.*, Iași,1981
14. D.Gh.Teodor,*Creștinismul la est de Carpați de la origini până în secolul XIV-lea* ,Iași ,1991
15. D.Tudor,*Podurile romane la Dunărea de Jos*,București,1971
16. D.Tudor, *Sucidava*,București 1976
17. R.Vulpe ,*Valul din Moldova de Jos*,în *Magazin istoric* ,1995,nr.8
18. Eugenia Zaharia,*Populația românească în Transilvania în secolele VII-XIII.Cimitirul nr.2 de la Bratei*,București,1977

***“THE PURPLE HAND OF DEATH / CLOSED HIS DIM EYE, AND FATE
SUPPRESS'D HIS BREATH”-ETHOS, MYTHOS AND PATHOS IN HOMER’S
“ILIAD”***

Fabian Istvan, Assist. Prof., PhD, “Petru Maior” University of Tîrgu Mureș

Abstract: *For the Greeks, war was the „ruler of the Universe” as Heraclitos from Efes put it. The Trojan war described by Homer, is a reflection of this philosophy. That is why the aim of the present paper is an analysis of the weapons and tactics used by the Achaeans as a reflection of their ethos. Homer’s battle descriptions are vivid, even brutal, but the final idea is that weapons are only instruments of war and the most dangerous weapon is the human brain.*

Keywords: *War, Iliad, Homer, sword, spear.*

„*Polemos*, spune Heraclit, *a zămislit lumea, Polemos domnește asupra ei*”. Filosoful din Efes, care scrie la începutul veacului V a.Chr., înțelege prin aceasta că universul este teatrul unei lupte fără sfârșit între elemente potrivnice, luptă din care decurge o neconținută schimbare: *Polemos*, războiul, îi apăsă deci ca legea fundamentală a cosmosului. Deși scrisă cu aproximativ 7 secole după Războiul troian, spusele lui Heraclit se aplică perfect pe epoca descrisă de Homer.

Scopul studiului de față nu este o prezentare literară a epopeii Homerice ci, mai degrabă o încercare de prezentare a armamentului și utilizării acestuia ca o reflexie al ethos-ului aheilor/grecilor¹.

Ca poem, *Iliada* este compusă din 15.337 hexametree dactilice și a fost împărțită în epoca elenistică în 24 de cânturi. Din punct de vedere cronologic se pare că a fost compusă undeva între anii 850-750 a.Chr. deci la patru secole de evenimentele descrise în ea. Cauzele și desfășurarea evenimentelor sunt cunoscute, ideea care transpare din poem – cel puțin din punct de vedere militar – este cel al eroismului individual. Lumea egeeană a Epocii Târzii a Bronzului se află încă foarte departe de ideologia hoplitului, a soldatului-cetățean organizat în falanga disciplinată, reflexie a spiritului cetățenesc comunitar.

Iliada este un poem al relației om-divinități a sorții infailibile, un poem al forței, al luptei, și al morții. Toate personajele principale, deosebit de complexe de altfel, sunt dominate

¹Pentru problematica numelui antic al Grecilor: M.I. Finley, *The ancient Greeks and their nation. The sociological problem*. În *The British Journal of Sociology*, Vol. 5, No. 3, (Sep., 1954), pp. 253-264. Sursa: www.jstor.org.

de o dârzenie absolută asociată cu idea de onoare dusă la extrem: alături de cei doi poli principali ai asediului, Hector și Ahile, toți ceilalți luptători (din ambele tabere) își găsesc resursele morale de a-și înfrunta temerile, de-a ieși pe câmpul de luptă și a-și împlini destinul. (Exemplele cele mai contrare în acest sens sunt Paris, care cu greu acceptă soarta dar până la urmă se sacrifică și el, și Diomedee, unul din cei mai duri războinici care în curajul său nu pregetă să atace două divinități: Afrodita și Apolo.). Homer este un povestitor elegant și iubitor al detaliului de aceea descrierile sale de luptă, chiar dacă termenul este un pic exagerat, sunt adevărate “reportaje de front”. Bineînțeles că nu toate descrierile sunt exacte de vreme ce în cele cinci secole de „tradiție a barzilor” a adăugat noi și noi elemente de obiceiuri războinice.²

În general câmpul de luptă homeric este marcat de prezența războinicilor de elită care ajung la bătălie în carele lor de bronz, dar luptă ca și infanteriști, cutreierând câmpul de luptă după adversari tot cu sânge albastru pe care să-i provoace și, după formalul schimb de jigniri, să-i ucidă sau să-i captureze. Prin aceste fapte războinicul homeric face din luptă o problemă de prestigiu. Lupta individuală este una bine regizată: se aruncă lancea care poate să anihileze din prima lovitură adversarul, sau să-l determine să renunțe la scut, după care, se trece la folosirea sabiei. „oricum ar fi capete zboară, ochii sunt scoși, intestine se revarsă, membre sunt ciopârțite. Totuși aceste scene de luptă sunt remarcabil de scurte. Din 300 asemenea lupte numai 18 implică mai mult de o singură lovitură, sugerând natura de <lovește și fugi> a luptei de tip homeric”³.

O categorie distinctă de războinici sunt arcașii, luptători specializați care sunt temuți, pentru că pot elimina adversari de calitate, de la distanță, dar și disprețuiți pentru că evită lupta de aproape. Interesant în acest sens este faptul că Paris, în general văzut de Homer, ca un războinic slab ce deja frizează lașitatea, este un arcaș excelent. Atacurile masive cu care de luptă, asediul organizat, șarjele de cavalerie sunt puțin cunoscute eroilor homerici, și în general se poate observa cum Homer pune accentul pe duelurile dintre avangărzile armatelor adverse (*promachoi*) și nicidecum pe panorama bătăliei dintre două soldații de rând (*plethus*) a celor două armate. Elitele se înfruntă în ceea ce pare a fi lupte izolate dar se poate observa că în cazul morții unuia, imediat alți eroi se află în apropiere ca să protejeze corpul camaradului căzut (nu numai corpul în sine ci și armura acestuia). Cel mai reprezentativ moment este masacrul din jurul cadavrului lui Patrocle căzut în urma duelului cu Hector⁴.

²Hanson, V.D. *The wars of the Ancient Greeks*, Wellington House, London, 1999..p.40

³*Ibidem* p. 38

⁴Robin Osborne, *Greece in the making*, Routledge, London and New York, 2009, p.144-145

Instrumente ale războiului, armele în Iliada, poartă și un aspect identitar, devin nu numai personaje ale acțiunii ci și simboluri caracteristice ale elitei războinice.⁵ Unele dintre ele apar în episoade bine determinate ale conflictului dar, așa, cum observa și Osborne, „prezența acestor obiecte din bronz (a armelor- n.n.) nu înseamnă neapărat că se descrie exact lumea epocii bronzului”.⁶ Practic se ajunge din nou la concluzia că Iliada reprezintă de fapt poemul războiului atemporal iar obiceiurile militare, legile războiului și instrumentele acestuia constituie plasarea în câmpul realității concrete a acestui conflict atemporal.

Ca instrumente ale războiului cel mai bine reprezentate în acest context sunt fără îndoială săbiile. „Aducătorul morții întunecate” cum descrie foarte plastic Ross Cowan⁷, sabia epocii târzii a bronzului, este o armă pentru tăiat și străpuns. Cu o formă de frunză de salcie, vârful foarte lung era bun pentru lovituri penetrate/străpunse dar, multiplele ciobituri prezente pe lama majorității săbiilor descoperite arată clar că erau folosit mai degrabă pentru lovituri de tăiere. Ori aceste urme de lovituri corespund descrierilor luptelor din Iliada. Lungimea medie a unei săbii din epoca descrisă era 64 cm, greutatea aproximativ un kilogram, balansul sabiei fiind pe lamă și nu mâner. Desconsiderată multă vreme, și din cauza materialului destul de casant, sabia aheilor era o armă redutabilă așa cum arată și numeroasele secvențe din epopeea homerică. Descrierile din Iliada, dar mai ales mărturiile arheologice arată clar că săbiile se rupeau, în special în zona gârzii, unde era cea mai îngustă și materialul era mai slab din cauza găurilor pentru atașarea mânerului⁸. În Cântul 16 în lupta dintre Peneleos și Lycaon, cel din urmă „izbește creasta coifului cu coadă de cal. Dar sabia lui la plăsele se frânge și Peneleos îl lovește în grumaz sub ureche. Spada pătrunde întreagă. Capul atârnă ținut doar de piele și trupul lui Lycaon se surpă în țărână”.⁹ La fel în duelul dintre Menelau și Paris: „Atridul scoate sabia ținută cu argint, se avântă, o ridică în sus, spre creștet o abate. Dar spada se sfărâmă în trei-patru bucăți și îi cade din mâini”.¹⁰

Săbiile epocii târzii a bronzului sunt mult mai grele decât rapierle moderne, au mânerul scurt ce implica o mișcare mai amplă a umerilor combatantului pentru a controla sabia, umerii devenind astfel o parte funcțională a gârzii sabiei. „Combatantul blochează cu

⁵Barry Molloy, *Swords and swordmanship in the Aegean Bronze Age*, în *American Journal of Archaeology*, Vol.114, no.3, iunie 2010 pp.403.

⁶Osborne, *op.cit.* p.145

⁷Ross Cowan, *Binger of dark death. The bronze sword in Iliad*, *Ancient Warfare*, IV, 4 p.34, Pentru analiza comparativă a sistemelor de luptă și armament din Orientul apropiat din epoca Târzie a Bronzului: Robert Drews, *The end of the Bronze age. Changes in warfare and the catastrophe ca. 1200 B.C.* Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1993.

⁸*Ibidem* p.35

⁹Homer, *Iliada*, 16,335 p.265 trad. De Radu Hâncu, Ed.Mondero, București, 2000

¹⁰Homer, *Iliada*, 3.361, p. 54

umerii cursul sabiei ceea ce înseamnă că mișcările devin mult mai precise și mai bine controlate. Aceasta este o soluție ideală pentru cel care dorește să îmbine loviturile de tăiere cu cele împunse cu aceeași sabie și cu o singură tehnică de mână.¹¹ Există posibilitatea ca pentru un control și mai bun al sabiei, luptătorul să-și fi ținut degetul arătător în prelungirea gârzii spre lamă.¹² Tipologic există două modele de sabie: cu mânerul în bridă (flange hilted) și cu mâner plin (full hilted); prima categorie este folosită în special de luptătorii profesioniști (modul de ascuțire a lamelor arată clar preferințele pentru loviturile de tăiere sau pentru cele împunse, ascuțire care cu timpul modifica profilul lamei), în timp ce al doilea tip este utilizat de comandanți. Lama acestor tipuri de sabie este în general mai puțin uzată decât a celeilalte categorii¹³.

Acestea sunt săbiile cu care eroii lui Homer se înfruntă, cu o eficacitate mortală.

Exemplele mai spectaculoase sunt în Cântul 5 : „*Eurypilos, fiul lui Euamon, zdrobește pe Hypsenor, fecior al lui Dolopion, neînfricat cetaș ce fusese altă dată preot al Scamandrului(...) în vreme ce fugea în urma lui se avântă slăvitul Eurypilos și-l lovește cu sabia în umăr, retezându-i brațul, care cade greu și însângerat iar pe ochii lui ne-ndurata Soartă și Moartea purpurie au coborât pe veci*”¹⁴ Diomed, cel mai încrâncenat luptător al aheilor care îl urmărește pe Hyperion „*păstorul de oameni și (...) cu mare lui spadă îl izbi lângă umăr, zdrobinu-i clavicula. Cumplita lovitură de ceafă și de spate îi despart umărul*”.¹⁵ În Cântul 11, nici Agamemnon nu rămâne în urmă: în luptă cu frații troieni, Peisander și Hippolochus pe unul îl ucide cu lancea, iar pe celălalt îl taie în bucăți: „*îi taie brațele și îi retează capul*”.¹⁶ Însă tot Diomed este cel care obține cel mai spectaculos efect: rapiditatea cu care își decapitează adversarul (de Dolon) este fulgerătoare, buzele troianului încă se mișcau deși capul lui era deja retezat. Loviturile de tip tăiere ale aheilor sunt scurte, brutale și foarte eficiente atingându-și din prima ținta. Dincolo de descrierile lui Homer (uneor de un realism brutal) există două aspecte foarte clare: o categorie de războinici foarte bine antrenați, care aleg perfect momentul și zona anatomică pentru a lovi cu maximă eficiență, și în al doilea rând o clasă de arme care prin design permit asemenea acțiuni. Reconstrucțiile arată

¹¹Kristian Kristiansen, *The tale of the sword-sword and swordfighters in Bronze Age Europe*, Oxford Journal of Archaeology, Volume 21, No.4, November 2002, p.320 (În continuare: *The tale...*)

¹²Idem, *Krieger und Hauptlinge in der Bronzezeit Danemarks. Ein Beitrag zur Geschichte des Bronzezeitliches Schwertes*. Jahrbuch des Romisch-Germanischen Zentralmuseums, 31 Jahrgang, 1984, p.195. Idem, *Understanding Bronze age weapon hoards*, în Jóna András Muzeum Évkönyve, Nyíregyháza, 1999, p.101-106.

¹³Kristiansen *The tale..* p. 323-324,

¹⁴Homer, *Iliada* 5. 76-82, , p.73

¹⁵Homer, *Iliada*, 5,144 p.74,75

¹⁶Homer, *Iliada*, 11,147 p.171

clar că mișcările combatanților erau largi, preferau loviturile de tip tăiere în defavoarea loviturilor impuse, și ținteau în special zona capului dar și al gâtului neprotejat de armură. Deși apar în multe episoade din Iliada, săbiile sunt considerate arme secundare de vreme ce ori sunt folosite de elita războinică după aruncarea lăncilor, pentru lupta de aproape ori, așa cum menționează și Homer, sunt folosite de masa anonimă a luptătorilor de rând.

Arma principală, prezentă mai rar în luptele homerice, dar mai importantă din punct de vedere social era lancea. Realizată din lemn de frasin ori de măslin, cu vârf de bronz este utilizată atât pentru lupta de distanță (prin aruncare, care nu întotdeauna era o abordare fericită de vreme ce în caz de rateu combatantul rămânea fără arma principală) cât și pentru semidistanță (străpungere, soluție folosită în marea majoritate a cazurilor). Episod detaliat de folosire a ambelor arme găsim în Cântul 4: *„etolianul Thoas, asupra lui Peiroos se aruncă, spăimos, și-l izbește în piept, deasupra sânelui. Arma i-se înfige adânc în plămân. (...)apoi își trage sabia și tăișul spintecă pe cel ce e căzut, iar viața i se curmă”*.¹⁷ „Preferanții” lui Homer în ceea ce privește utilizarea lăncii sunt Agamemnon și Pericle. Primul, într-un duel cu Peisandros îl lovește cu sulița în piept, dar ratează într-un alt duel cu troianul Iphidaimas. Acesta este una din momentele în care Homer arată clar riscurile aruncării lancei/suliței: troianul își folosește lancea pentru a-l străpunge pe Agamemnon dar vârful de aramă a armei se îndoaie pe platoșa ținută cu argint al regelui micenian. *„Atridul, turbat ca un leu, prinde lancea în mână și i-o smulge vrăjmașului. L-a lovit cu sabia în ceafă și-l zdrobește. Pe loc s-a prăbușit sărmanul Iphidaimas, și doarme adânc somnul cel de aramă.”*¹⁸.

„Divinul” Pericle este un maestru în folosirea lăncii: *„...își zvârle sulița și-l rănește pe Dryops la ceafă și pe loc luptătorul se prăvale la picioarele lui (...) se îndreaptă spre Demuchos (...) de îndată-l țintuiește cu lancea lui cea lungă nimerindu-i genunchii, iar cu sabia uriașă viața i-o răpește (...) Apoi Ahile sosește aproape de Mulios, pe care îl izbește cu lancea în ureche și vârful lăncii iese prin urechea cealaltă.”*¹⁹ După un asemenea „debut”, Ahile își continua șirul succeselor, bogate în descrieri detaliate ale rănilor provocate de Peleid, descrieri care sunt menite să sublinieze calitatea de luptător excepțional al acestuia. Două confruntări sunt remarcabile în acest sens: cel cu Asteropaios și, cel mai important, duelul cu Hector. În primul caz, Asteropaios aruncă cu ambele sulițe odată în Ahile, *„căci se pricepea să arunce sulițe c-un braț și celălalt”*, deci era ambidextru,²⁰ dar ratează: una din lănci lovește scutul lui Ahile dar nu-l penetrează (deci aheul nu este nevoit să renunțe la scut), iar celălalt îi

¹⁷Homer, *Iliada*, 4,527-531 p.70

¹⁸Homer, *Iliada*, 11, 238, p.174

¹⁹Homer, *Iliada*, 20. 456-477 p.338-339

²⁰Cowan, *art.cit.* p.37

rănește brațul drept (cu care ținea arma ofensivă). Ahile, care și el l-a ratat pe Asteropaios cu lancea „își trage marea sabie atârnată de coapsă se năpustește asupra-i (...) și lovindu-l în pântec aproape de buric cu sabia îi smulge viața. Măruntaiele lui se împrăștie pe pământ și se umbresc ochii celui în pragul Morții”.²¹ Duelul cu Hector este, în ciuda tuturor aparențelor, scurt și brutal: „năvalnic e Hector Priamidul când își ridică sabia. Ahile e sălbatic în mânia sa (...) Plin de venin și ură, caută cu privirea locul unde ar pătrunde tăișul mai ușor, în frumosul trup al slăvitului Hector. E acoperit de arme, luptătorul viteaz, de armele smulse, după ce i-a luat viața, vajnicului Patroclos. Într-un singur loc i se vădește carnea, în locul unde gâtul cu umerii se îmbină. Acolo mai lesne îl lovește arma și vârful va străpunge fragedul grumaz. Dar lancea de frasin, de aramă îngreunată nu i-a tăiat gâtulejul. Se năruie în țărână.”²² Urmărind modul de luptă al lui Ahile se poate observa că de obicei își imobiliza (dacă nu-l ucidea din prima) adversarul cu o lovitură de lance, după care își folosea sabia ca să dea lovitura finală, care viza ori gâtul ori ceafa adversarului. Erau moduri rapide de eliminare (coup de grace?) spre deosebire de loviturile joase, la nivelul abdomenului, mult mai agonizante.

Alături de sabie și lance, este menționat arcul, deși așa cum s-a precizat mai înainte este o armă temută și disprețuită în același timp. Din câte se poate observa arcașii sunt tot de origine elitară și sunt personaje complexe ce contribuie în mod esențial la desfășurarea conflictului, împlinind și destinele tragice ale unor personaje din poem: în primul rând Paris (a cărui îndemânare cu arcul este pus de Homer pe seama lașității acestuia), este cel care îl elimină pe Ahile, sau Filoctet, cel care îl va ucide, într-un duel cu arcul pe Paris, Tenceros, cel care apără corăbiile aheilor de asaltul trupelor conduse de Hector, și Pandaros, arcașul troian, ucis de Diomedea.

În fine, odată în poem este menționată o armă care, în mod ciudat, este des utilizată de altfel pe tot parcursul Epocii Bronzului și nu numai: toporul de luptă. În confruntarea, dintre Peisandros și Menelau mai întâi, după standard, își aruncă lăncile: „Peisandros lovește pavăza lui Menelau, vestitul său dușman: tăișul a pătruns și lancea grea s-a frânt. Iar atunci când Peisandros cu bucurie-n suflet crede că a biruit, Menelau trage sabia ținută cu argint și se avântă asupra-i. De sub pavăză Peisandros, apucă toporul cel bine întărit cu aramă lucioasă, mânerul netezit cu lemnul de măslin și amândoi se încaieră. Troianul izbește în sus în creasta coifului, cel cu coamă de cal. Iar Menelau lovește ceva mai sus de nas, în osul frunții lui.

²¹Homer, *Iliada*, 21, 166-184, p.344

²²Homer, *Iliada* 22. 325, p.364

Oasele troznesc și ochii însângerați căzut au la pământ”.²³ Este una din scenele de luptă cele mai complexe în care este prezentat tot arsenalul ofensiv și defensiv al vremii și modul de luptă scurt cu lovituri bine orientate. De altfel, s-a demonstrat că greutatea echipamentelor și armelor precum și condițiile meteo nu permiteau un stil de luptă bazat pe dueluri de lungă durată: se pare că timpul standard de luptă între doi combatanți era maxim 5 minute. Întrebarea era ce se întâmpla cu eroul obosit și/sau rănit? Și aici apare marea schimbare ideologică, în epopeea homerică.

Iliada este un conflict al elitelor războinice: armata soldaților de rând este personajul mut, care participă masiv la acțiunea poemului. Totuși ei sunt cei care asigură spatele eroilor principali: acești *promachoi* - tradusă ca avantgardă – sunt prin rândurile cărora marii eroi homerici ajung pe câmpul de luptă (în care de bronz) și tot ei sunt cei care acoperă retragerea celor răniți sau oboșiți: Paris se retrage prin rândul acestor soldați după duelul rușinos cu Menelau, Pandaros și Eneia se folosesc de rândurile acestor *promachoi* pentru a se adăposti de furia lui Diomedea. De ce este importantă prezența acestui grup într-un poem dedicat în mare parte „monștrilor sacrii” ai aheilor? Iliada, cel puțin din punct de vedere al ethosului grec este un poem formativ. Descrie o epocă de trecere: dacă eroii individuali sunt marcați de o anumită predestinare mistică în schimb, masa de *promachoi* marchează debutul probabil al lumii grecești bazată pe unitatea de grup și spiritul raționalist: sunt un fel de proto-falangă bazată pe disciplina de grup, ce ocupă un loc bine desemnat pe câmpul de luptă. Ei sunt destul de dinamici ca să permită avansul sau retragerea luptătorilor individuali dar și destul de organizați ca să respingă asaltul trupelor adverse.²⁴ Pentru această armată războiul nu este o problemă de prestigiu (ca pentru eroii singolari) ci o acțiune politică cu scopul de a pedepsi o violare a ordinii publice (nerespectarea principiului ospitalității de către Paris)²⁵.

În concluzie: Iliada, este poemul civilizației grecești dar nu elenice, aheii nu sunt greci iar troienii nu sunt barbari. Ambele părți aparțin aceleiași ordini a civilizației, conflictul fiind „război civil”. Aheii nu sunt poporul ales de Olimpieri, iar ordinea divină este valabilă pentru ambele părți. De aceea Zeus acordă autoritatea regală lui Agamemnon dar protejează pe troieni împotriva lui Hera care se „aliază” cu aheii. Zeii sunt divizați în această luptă reflectând diviziunea din rândul oamenilor, diviziune ce trebuie să dispară pentru a face loc unei noi trepte evolutive. De aceea victora aheilor va duce în cele din urmă la dispariția lor (arheologic s-a demonstrat faptul că civilizația miceniană distrusă de invaziile dorienilor era

²³Homer, *Iliada* 13, 601-619 p. 217

²⁴Fernando Echeverria Rey, *Los Promachoi homericos y la formation cerrada en la epica griega*, în *Herakleion* 1, 2008, pp.41-67.

²⁵Eric Voegelin, *The world of Homer*, în *The Review of politics*, Vol.15, No.4, 1953, p. 495

slăbită deja de expedițiile de pradă de tipul asediului Troiei).²⁶ Comportamentul unor personaje – exemplu concret Ahile – prevestește această decadentă. „Mânia lui Ahile Peleanul”, motivul central al conflictului, este o violare la fel de evidentă a ordinii sociale ca și răpirea Elenei de către Paris. Însuși Agamemnon îl caracterizează ca fiind un individ plin de ură, obsedat de conflicte (*eris*), război (*polemos*), și lupte (*mache*). Este irațional, dominat de instincte și nu folosește talentele cu care l-au binecuvântat zeii pentru a lupta cu onoare ci pentru a-și șantaja camarazii.²⁷ Ahile este ultimul luptător individualist al lumii grecești. Dominat de un pathos războinic ce-l caracterizează pe Ares (zeul războiului irațional) moartea lui simbolică, ucis fiind de un alt individ ce a încălcat ordinea socială, este moartea vechii civilizații a epocii bronzului. El nu mai apucă să vadă căderea Troiei, locul lui fiind luat de cel care gândește în mod rațional războiul (ca și zeița Athena al cărei protejat este): Ulise. El este cel care practic prin diversiunea creată, realizează ceea ce 9 ani de lupte nu au reușit: cucerirea Troiei și restaurarea ordinii sociale. De acum înainte lumea individualistă a aheilor dispare în favoarea comunității poliade. Iar pe planul pathosului războinic ce domină toată epopeea, Ulise demonstrează, și aici este poate ironia supremă a lui Homer, sintagma foarte bine cunoscută că armele sunt doar instrumente ale războiului și că cea mai periculoasă armă rămâne creierul uman.

Bibliography:

- Cowan, R *Binger of dark death. The bronze sword in Iliad*, Ancient Warfare, IV, 4.
- Drews, R *The end of the Bronze age. Changes in warfare and the catastrophe ca. 1200 B.C.* Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1993.
- Echeverria Rey, F *Los Promachoi homericos y la formation cerrada en la epica griega*, în Herakleion 1, 2008.
- Finley M.I , *The ancient Greeks and their nation. The sociological problem*. În The British Journal of Sociology, Vol. 5, No. 3, (Sep., 1954), Sursa: www.jstor.org.
- Hanson , V.D, *The wars of the Ancient Greeks*, Wellington House, London, 1999.
- Kristiansen, K *The tale of the sword-sword and swordfighters in Bronze Age Europe*, Oxford Journal of Archaeology, Volume 21, No.4, November 2002.

²⁶Ibidem p. 492

²⁷Ibidem p.498

Kristiansen, K *Krieger und Hauptlinge in der Bronzezeit Danemarks. Ein Beitrag zur Geschichte des Bronzezeitliches Schwertes.* Jahrbuch des Romisch-Germanischen Zentralmuseums, 31 Jahrgang, 1984.

Kristiansen, K *Understanding Bronze age weapon hoards*, in Jóna András Muzeum Évkönyve, Nyíregyháza, 1999.

Homer, *Iliada*, 16,335 p.265 trad. De Radu Hâncu, Ed.Mondero, București, 2000

Osborne, R, *Greece in the making*, Routledge, London and New York, 2009.

Molloy, B, *Swords and swordmanship in the Aegean Bronze Age*, în *American Journal of Archaeology*, Vol.114, no.3, iune 2010.

Voegelin, E *The world of Homer*, în *The Review of politics*, Vol.15, No.4, 1953.

THE ORIGINS OF NATIONALISM IN THE RUSSIAN ORTHODOX CHURCH. THE CHURCH AND THE STATE IN RUSSIA IN THE XVI-XVII CENTURIES

Marinela Diana Marinescu, PhD Student, "Babeş-Bolyai" University of Cluj-Napoca

Abstract: *One of the main problems which the Orthodox Churches from South-Eastern Europe are confronting with nowadays is nationalism, namely a mixture of orthodoxy, nation and ethnic pride which alters the catholicity and the universal message of the Church.*

If for countries as Greece, Serbia, Romania or Bulgaria it is rather easy to explain the phenomenon (given that these countries experienced a long period of more or less direct Turkish occupation), it is a little more complicated when refering to Russia. Even though it is generally accepted that nationalism and the combination of nationalism and religious confession are modern phenomena, if we look carefully in the history of Russia, we find that the „orthodox” nationalism has premodern roots.

From the Council of Ferrara-Florence and the proclamation of the russian autocephaly soon after that to the totally submission of the Church to the State and its transformation in a state department under tsar Peter the Great, passing by the invention of „the third Rome”, the creation of the Russian Patriarchate, the reform of Patriarch Nikon and the „raskol”, the „orthodox” nationalism arise, on the one hand, from the strained relationship between the Church from Russia and the Great Church from Constantinople (and implicitly from the relationship between Russians and Greeks), and on the other hand, from the too close relationship between State and Church.

Keywords: *nationalism, the third Rome, ethnic identity, Eastern Orthodox Churches, Russia*

Poate cea mai gravă problemă cu care se confruntă Bisericile Ortodoxe în secolul XXI este naționalismul, strânsa legătură care se face între ortodoxie, etnie și națiune (mergând în unele cazuri până la contopirea și identificarea totală a acestora din urmă cu prima), toate amestecate cu sentimente puternice de mândrie, de autosuficiență, de superioritate și de dispreț față de alteritatea etnică. Această deviație, din cauza căreia creștinismul răsăritean riscă să își piardă catolicitatea, cel puțin în accepțiunea ei geografică, este evidentă atât la greci, ruși, sârbi, bulgari, cât și la români, și are cauze precise, în principal statutul politic al

acestor țări în secolele XV-XIX. După cucerirea Peninsulei Balcanice de către otomani, nemaieexistând o putere politică independentă în aceste țări, ci un conglomerat de popoare în cadrul unui imperiu multietnic, oamenii s-au strâns și mai puternic în jurul singurei instituții rămase în picioare: Biserica. Mai mult, o dată cu afirmarea naționalismului în secolul al XIX-lea, în lipsa unei instituții politice care să ofere coeziune oamenilor, singurul factor catalizator în vederea emancipării naționale a fost Biserica. Acesta este momentul și felul în care începe să se realizeze contagiunea ortodoxiei cu elemente naționaliste¹ în majoritatea țărilor ortodoxe, dar nu în toate.

Rusia este excepția. Ea nu a făcut niciodată parte din rândul țărilor supuse de turci, nu a cunoscut frământările naționale prin care au trecut țările sud-est europene în secolul al XIX-lea, și totuși naționalismul ortodox rus a fost și rămâne foarte puternic, până astăzi Moscova considerându-se *a treia Romă*. Multe din hagiografiile ruse din perioada medievală încep cu preamărirea Rusiei², țărani ruși manifestă pentru țara lor, “Sfânta Rusie” sau “Mama Rusia”, un sentiment pur religios, iar mândria rusului de a aparține credinței *pravoslavnice* este general cunoscută. Pornind de la aceste constatări, ne-am propus în lucrarea de față să trecem în revistă istoria Rusiei și a Bisericii Ortodoxe din Rusia în secolele XVI – XVII pentru a vedea care sunt rădăcinile acestui naționalism

Punctul de plecare: sinodul de la Ferrara-Florența

În anul 988, Vladimir, conducătorul rușilor kieveni, se convertește la creștinism și primește botezul de la Bizanț, căsătorindu-se mai apoi cu Ana, sora împăratului de la Constantinopol. Organizează apoi convertirea poporului său, după ce statuia zeului Perun, cel cu cap de argint și mustăți de aur este rostogolită din vârful dealului care domina Kievul³. Atât în perioada kieveană cât și în cea mongolă, mitropoliții Moscovei erau greci și erau numiți de Constantinopol. În tot acest timp, rușii au privit înspre Constantinopol ca înspre

¹ Andrea Riccardi, *Mediterraneo: cristianesimo e islam tra coabitazione e conflitto*, Milano, 1997, *passim*

² Mare parte din viețile de sfinți scrise în Evul Mediu începeau cu această frază standard: „O, renumit și luminos pământ rus, împodobit de atâtea râuri și de atâtea specii de păsări, de animale și de creaturi de orice fel, pe care Dumnezeu, pentru a înveseli omul, le-a creat pentru a delecta și susține diferite nevoi ale naturii umane; după care i-a făcut darul credinței, al botezului și l-a umplut de orașe mari, de biserici și de cărți pline de dragoste de Dumnezeu, arătându-i astfel calea mântuirii...” (Tomás Špidlík, *Marii mistici ruși*, Galați, 1997, p. 328)

³ Timothy Ware, *Istoria bisericii ortodoxe*, București, 1993, p. 83

biserica-mamă, nutrind pentru ea un sentiment aproape de venerație, sentiment care însă se clatină o dată cu sinodul de la Ferrara-Florența⁴.

Situația disperată a Imperiului în secolul al XV-lea în fața avansării turcilor în Balcani îl determină pe împăratul de la Constantinopol să accepte Unirea de la Ferrara-Florența, în speranța că Papa Eugeniu al IV-lea va mobiliza armatele occidentale în vederea izgonirii turcilor din Europa. Actul unirii, *Laetentur caeli*, a fost semnat de cei mai mulți dintre participanții la congres, printre care și Isidor, mitropolit de Kiev. Întors acasă, acesta slujește liturghia la Kremlin și îl pomenește pe papă, însă este socotit trădător: închis de marele cneaz Vasile II într-o mănăstire, este depus în 1442 de un sinod bisericesc, după care fuge la Roma unde va fi făcut cardinal⁵. Considerând că Biserica de la Constantinopol, unindu-se cu Roma, a căzut în apostazie, în schismă, și ca urmare nu mai păstrează puritatea dreptei credințe, în 1448 episcopii ruși vor alege un mitropolit propriu, în persoana lui Iona de Riazan, fără aprobarea Constantinopolului, care va recunoaște autocefalia abia în 1461. Așadar vorbim de crearea unei autocefalii naționale, rusești, prin schismă față de Constantinopol.

Relațiile dintre ortodoxia greacă și cea rusească devin tensionate, rușii privind suspicioși la ortodoxia grecilor, mai ales că interpretau căderea Constantinopolului ca o pedeapsă divină pentru cele întâmplate la Florența⁶. În viziunea rusă, Marele Cneaz al Moscovei a rămas singurul monarh ortodox din lume, stăpân peste un vast teritoriu scuturat de jugul mongol și unificat de către Ivan al III-lea, iar rușii au rămas păstrătorii adevăratei credințe. La 1492, mitropolitul Zosima scria: *Împăratul Constantinopolului a clădit a doua Romă, Țarigrad; dar suveranul și autocratorul tuturor rușilor, Ivan Vasilievici, noul Constantin, a pus temeliiile unui nou oraș al lui Constantin, Moscova*⁷. Apare astfel încet-încet, ideea că Rusia este *a treia Romă*, care a luat locul celei de-a doua Rome, căzute în apostazie.

Ortodoxie și politică în sec. XVI: cearta asupra bunurilor eleziastice și *a treia Romă*

Doi factori vor contribui la întărirea legăturii dintre Biserică și Stat în secolul al XVI-lea: pe de o parte cearta dintre posesori și neposessori asupra pământurilor bisericești, care va avea ca efect adoptarea unui formalism ritual cu grave repercusiuni în plan politic, iar pe de

⁴ Dimitri Obolensky, *Un commonwealth medieval: Bizanțul. Europa de Răsărit, 500-1453*, București, 2002, p. 293

⁵ Boris A. Gudziak, *Crisis and Reform. The Kyivan Metropolitanate, the Patriarchate of Constantinople, and the Genesis of the Union of Brest*, p. 43-45

⁶ Steven Runciman, *Marea Biserică în captivitate*, p. 354

⁷ *Ibidem*, p. 355

altă parte apariția ideii de *a treia Romă* - teoretizarea monarhiei de drept divin, care în secolul următor va da naștere la viziunea misiunii speciale și a rolului de protector pe care îl are Rusia în întreaga ortodoxie.

Cearța asupra bunurilor ecleziastice și disputa dintre posesori și neposesori își au originea în viziunea despre viața spirituală a doi mari sfinți ruși ai acelei perioade: Nil Sorsky, un pustnic din pădurile de dincolo de Volga, adept al unui monahism contemplativ, și Iosif, egumen de Volokolamsk, adept al unui monahism practic. Cearța are la bază atitudinea pe care se considera că trebuie să o aibă călugărul față de proprietățile și averile bisericesti: Nil era fidel idealului de sărăcie monastică, considerând că principala datorie a monahului este să se retragă din lume și să se roage pentru oameni, în timp ce Iosif considera că biserica poate deține proprietăți pentru a face misiune și a-i ajuta pe cei nevoiași. Departe de a fi doar două opinii diferite despre bunurile bisericesti, ele ascund două viziuni diferite despre relația dintre Stat și Biserică. Să analizăm pe rând ideile celor doi reformatori.

Nil Sorski, adept al ideilor isihaste athonite și al unui monahism interiorizat, contestă dreptul mănăstirilor de a avea pământ, pe motiv că doar laicii aveau îndatoriri sociale, în timp ce datoria călugărului este să se detașeze de lume, să ducă o viață în sărăcie și lipsuri, deoarece călugării deținători de pământ erau nevoiți să se ocupe de lucrurile pământești, care îi îndepătau de la cele sfinte⁸. Viziunea despre monahism al lui Nil și a adeptilor săi aduce după sine și o anumită viziune asupra relației dintre Biserică și Stat. Preocupați de universalitatea bisericii, neposesorii erau adeptii delimitării clare între lucrurile Cezarului și cele ale lui Dumnezeu, ai separației dintre Biserică și Stat, considerând că statul nu are niciun drept să se amestece în problemele religioase. De exemplu, în cazul ereziilor susțineau că acestea țin de competența bisericii, și în consecință trebuie rezolvate de aceasta prin mijloace pașnice, fără intervenția statului, ei condamnând toate formele coercitive împotriva ereticilor și propovăduind toleranța și respectul față de libertatea umană⁹.

De cealaltă parte, Iosif de Volokolamsk a fost văzut fie ca promotorul, atât în teorie cât și în practică, al unui absolutism ce urmărește să supună Biserica Statului; pe de altă parte, fie un reprezentant al unui "clericalism politic", un fel de duplicat al lui Ignățiu de Loyola.¹⁰

⁸ Timothy Ware, *op. cit.*, p. 110

⁹ *Ibidem*, p. 111

¹⁰ Tomás Špidlík, p. 101

Iosif este un tradiționalist în sensul deplin al cuvântului, în mănăstirea întemeiată de el la Volokolamsk observându-se tocmai dorința lui de a evita orice fel de originalitate, accentul fiind pus pe respectarea cu sfințenie a Tradiției, a Sfinților Părinți, a Regulilor monahale, a disciplinei. Spre deosebire de Nil, care propovăduia rugăciunea mistică, lăuntrică și personală cu Dumnezeu, Iosif era adeptul rugăciunii liturgice, al fastului în slujbe, al importanței icoanelor și cântărilor, el punând un foarte mare accent pe formele exterioare ale devoțiunii creștine. Iosif și adepții săi susțin dreptul mănăstirilor de a avea pământ, întrucât accentul se punea pe latura practică și socială a creștinismului: călugării trebuie să se îngrijească¹¹ de bolnavi și de săraci, trebuie sădea ospitalitate și învățătură, iar pentru aceasta au nevoie de pământuri și de bani, pe care nu le folosesc pentru ei înșiși, ci pentru lume.

Spre deosebire de adepții lui Nil, care predicau mesajul universal al bisericii, adepții lui Iosif erau mari patrioți. Credeau în necesitatea edificării pe pământ a unei cetăți a lui Dumnezeu căreia Moscova i-ar fi fost centrul¹² și care ar fi reflectat cetatea cerească. Noul imperiu moscovit este văzut ca un soi de mănăstire mare, al cărei cap este “domnul domnilor în tot pământul rus. Dumnezeu i-a dat toată puterea și numele său este pantocrator”, iar Moscova se considera că trebuie să ia locul Constantinopolului, țarul urmând să aibă aceleași puteri ca împăratul constantinopolitan în trecut: “Sfintele Canoane poruncesc să se cinstească împăratul și să nu se rivalizeze cu el. Nici episcopii din vremea veche, nici cei patru patriarhi, nici papa roman când era prezent la sinodul ecumenic, nu au îndrăznit vreodată să facă altfel. Și dacă împăratul se ridică împotriva unuia sau a altuia, îndată acesta cerea iertare cu blândețe și smerenie”¹³. “Prin natura sa, țarul este egal cu ceilalți oameni, dar prin demnitatea sa el este egal preainaltului Dumnezeu. El nu e doar slujitorul lui Dumnezeu, ci reprezentantul său, veghind asupra purității credinței și asupra siguranței bisericii. Pentru aceasta Dumnezeu i-a dat sabia”¹⁴. Așadar, ei erau adepții unei uniuni puternice între conducătorul autocrat și o biserică bogată și puternică, cu preeminența celui dintâi. Având în vedere această viziune asupra Statului, ne putem da seama care era atitudinea posesorilor în privința ereticilor: dacă erau recalcitranți, Biserica putea apela la puterea civilă pentru a-i întemnița, tortura, arde pe rug, așa cum s-a întâmplat cu ereticii iudaizanți (Iosif de Volokolamsk a condus atacul ecleziastic împotriva acestora, care au sfârșit prin a fi condamnați de sinodul din 1504 și arși

¹¹

¹² John Mayendorff, *Biserica ortodoxă ieri și azi*, p. 91

¹³ *Apud* Tomás Špidlik, *op. cit.*, p. 105

¹⁴ *Apud* Francis Dvornik, *Slavii în istoria și civilizația europeană*, p. 329

pe rug¹⁵). Înșiși neposesorii, în conflictul sus amintit, au sfârșit prin a fi condamnați și eliminați.

Concepțiile iosefiților sunt în strânsă legătură cu dezvoltarea teoriei referitoare la *a treia Romă*. După cum am văzut mai sus, acceptarea de către greci a uniunii florentine a generat neîncrederea rușilor în ortodoxia greacă, ba mai mult, cucerirea Constantinopolului a consolidat poziția marelui cneaz în ochii ortodocșilor ruși¹⁶, le-a întărit convingerea că Dumnezeu i-a pedepsit pe greci pentru căderea lor în erezie. Moscova era considerată a fi singura păstrătoare a integrității credinței, deci urmașa Bizanțului. Teoria începe să prindă contur în a doua jumătate a secolului al XV-lea (în 1482 marele cneaz Ivan III se căsătorește cu Sofia Paleoloaga, nepoata ultimului împărat de la Constantinopol, și cu această ocazie adaugă acvila bicefală bizantină blazonului său cu Sfântul Gheorghe, adoptă ceremonialul curții constantinopolitane și încoronarea după ritul constantinopolitan, luându-și titlul de *samodârjeț* sau *autocrator*¹⁷), dar va fi formulată definitiv de către Filotei de Pskov în secolul următor, într-o scrisoare adresată lui Vasile III, în care vede “singurul basileu al tuturor creștinilor” căruia i se supun toți conducătorii creștini¹⁸, iar capitala sa, Moscova, este noua Romă: Dumnezeu “te-a ridicat pe tine, Prealuminat și **Singur Stăpânitor** și Mare Cneaz, **Țar** creștin ortodox și Domn al tuturor, care ești stăpânitor al teritoriilor sfintelor tronuri ale lui Dumnezeu, al sfintelor, universale și apostolice Biserici ale Preasfintei Maici a lui Dumnezeu... **în locul Romei și al Constantinopolului... Acum strălucește în lume ca soarele de pe cer, a treia Romă a imperiului tău suveran** și a sfintei Biserici sinodale apostolice, care este în credința creștină ortodoxă... Fii cu priveghere și îngrijește-te, preacredinciosule țar, ca toate imperiile creștine să se unească cu al tău. **Pentru că două Rome au căzut, dar a treia stă în picioare, iar a patra nu va fi niciodată**”¹⁹. Cu privire la felul în care teoria celei de *a treia Romă* a fost dezvoltată în Rusia, trebuie să remarcăm că ea nu a fost decât o distorsionare a relației clasice dintre Biserică și Stat (*simphonia*). În Bizanț exista o elită laică educată, exista tradiția democratică antică care dădea laicilor, clericilor și

¹⁵Nicholas V. Riasanovsky, *O istorie a Rusiei*, Iași, 2001, București, 2001, p. 138

¹⁶Francis Dvornik, *op. cit.*, p. 328

¹⁷Nicolae Chifăr, *Istoria creștinismului*, vol. II, Sibiu, 2008, p. 255

¹⁸Francis Dvornik, *op. cit.*, p. 330

¹⁹ Steven Runciman, *op. cit.*, p. 357. Sublinierea în text ne aparține. De remarcat faptul că nu putem vorbi neapărat de o *translatio imperii*. Așa cum remarcă teologul grec Christos Yannaras, rușii credeau că *a treia Romă* „o înlocuiește, nu o continuă pe cea de-a doua. Este destinată n să promoveze sau să păstreze, ci să substituie și să recreeze tradiția constantinopolitană greacă, să construiască din temelii noua (a Treia) Romă, ca să le înlocuiască pe cele două care decăzuseră” (Christos Yannaras, *Contra religiei*, București, 2011, p. 225)

mănăstirilor posibilitatea de a se opune deciziilor arbitrare ale împăratului în materie de religie (și care dețineau astfel un control moral asupra împăratului²⁰), la care se adaugă și dimensiunea ecumenică, universală a imperiului. Prin adoptarea teoriei Moscovei ca a treia Romă și prin subordonarea bisericii față de conducătorul laic, universalismul creștin al noii Rome va fi transformat și distorsionat în cadrul mai restrâns al naționalismului moscovit, după cum bine remarcă Dimitri Obolensky²¹.

În secolul al XVI-lea, teoreticienii vor merge atât de departe încât vor crea o genealogie a cneajilor moscoviți până la împăratul Augustus (acesta și-ar fi lăsat fratele, Prus, să domnească pe malul Vistulei, Ruricii moscoviți fiind urmașii acestui Prus), se vor revendica ca fiind creștinați de Sfântul Apostol Andrei, vor adopta teoria pălăriei lui Constantin Monomahul²² sau pe cea a “comănacului alb” provenit de la Constantin cel Mare și Silvestru²³ și care avea rolul de a face transferul de putere dinspre prima Romă înspre a treia Romă, conferindu-i astfel legitimitate. Această teorie a celei de-a treia Rome este importantă întrucât ea va deveni baza ideologică a naționalismului rus și a mișcării raskolnicilor în secolul al XVII-lea.

Secolul al XVII-lea: reformele lui Nikon și *raskolul*, rezultat al naționalismului ortodox

Alianța dintre puterea spirituală și cea temporală a dat naștere unui naționalism rus bazat pe credința ortodoxă, la care a contribuit și imixtiunea bisericii în afacerile politice la sfârșitul secolului XVI și începutul celui următor. În anul 1598, când dinastia Ruricilor se stinge, patriarhul Iov (în 1589 mitropolia moscovită devine patriarhie), sprijină alegerea lui Boris Godunov ca țar (de altfel, ajutorul era reciproc, Boris Godunov fiind artizanul ridicării mitropoliei la rang de patriarhie²⁴). În contextul crizei dinastice, alt patriarh, Hermoghen, face apel la populație de a-i alunga pe poloni din Rusia (1610-1612) și de a nu accepta decât un țar rus (Mihail Romaov este ales în 1613). Observăm așadar că biserica are un rol important în

²⁰*Ibidem*, p. 360

²¹ Dimitri Obolensky, *Russia's Byzantine Heritage*, p. 208

²² Francis Dvornik, *op. cit.*, p. 330

²³ Alexandr Varona, *Tragedia schismei ruse. Reforma patriarhului Nikon și începuturile staroverilor*, p. 151

²⁴ Înființarea primei patriarhii naționale și așezarea ei pe poziția a șasea în ierarhia onorifică a patriarhiilor istorice nu poate fi socotită altfel decât semnul clar al succesului naționalismului în politica ecleziastică (Christos Yannaras, *op. cit.*, p. 224)

construirea sentimentului național, practic biserica a fost cea care a ținut poporul rus unit în perioada instabilă dintre sfârșitul Ruricilor (1598) și alegerea Romanovilor (1613).

Secolele XVII-XVIII vor cunoaște tendințe extreme în ceea ce privește relația Stat-Biserică: pe de o parte încercarea unor patriarhi de a transpune în mediul ortodox rusesc teoriile occidentale despre sacerdoțiu (supunerea puterii temporale față de cea spirituală), pe de altă parte aservirea totală a puterii spirituale față de cea temporală și transformarea Bisericii într-un simplu departament al statului.

O creștere substanțială a puterii și prestigiului patriarhului poate fi constatată în vremea patriarhatului lui Filaret (†1633), tatăl biologic al țarului Mihail Romanov. Filaret preia cu fermitate frâiele guvernării în 1619 și introduce o serie de reforme: obține confirmarea jurisdicției sale directe asupra tuturor bisericilor și mănăstirilor din stat, precum și dreptul de a judeca populația în toate chestiunile cu excepția celor penale; își stabilește propriul *prikaz* pentru problemele administrative, financiare și judiciare, fixându-și propriile taxe și organizând colectarea lor. Pentru a putea conduce în numele fiului său, i se acordă în mod excepțional titlul de *mare suveran*, practic instituindu-se astfel o diarhie în fruntea Rusiei, sau mai precis o teocrație²⁵ care a dat roade bune atât cât a trăit Filaret. Are loc astfel centralizarea și consolidarea noii dinastii în care poporul vedea unită puterea civilă cu cea bisericească²⁶.

Unul din patriarhii următori, ambițiosul Nikon (†1681), reușește să obțină de la țarul Aleksei titlul de *mare suveran*, care îi fusese dat lui Filaret în mod excepțional, ca tată al țarului Mihail. În mod tradițional, în dreptul bizantin, Legea VI din *Codul lui Justinian* reglementa relația Stat-Biserică prin teoretizarea *simfoniei*. Însă Nikon începe să pună în aplicare o teorie de sorginte occidentală, complet străină ortodoxiei: va proclama superioritatea puterii sacerdotale asupra celei laice, teorie cu care intrase în contact cel mai probabil la Novgorod, unde circulau ideile faimoasei *Donatio Constantini*. Nikon era hotărât să facă uz de ea, mai ales că avea și două precedente, *Donatio* fiind folosită de Biserică în 1503 și 1550 împotriva lui Ivan III, respectiv împotriva lui Ivan IV cel Groaznic, pentru a se apăra proprietățile bisericii²⁷. Ca urmare, Nikon introduce *Donatio Constantini* în colecția sa de drept canonic, scriindu-i episcopului Paisie Ligaridis al Gazei: “Nu ai aflat din cele scrise mai sus că cea mai mare autoritate a clerului nu e primită de la regi sau țări, ci dimpotrivă, preoții

²⁵ Francis Dvornik, *op. cit.*, p. 443-444

²⁶ Nicoale Chifăr, *op. cit.*, p. 259

²⁷ Francis Dvornik, *op.cit.*, p. 448

sunt cei care îi ung pe împărați? Este clar, deci, că clerul este mult superior regilor”²⁸. Acuzat de papism, Nikon replică: “Și de ce să nu-l respectăm pe papă pentru ceea ce are bun?”²⁹. Țarul Aleksei nu a tolerat această atitudine: în 1666-1667 sinodul de la Moscova, în frunte cu capii patriarhiilor orientale, condamnă ideile lui Nikon, îl caterisește și restabilește vechea concepție politică bizantină (dreptul conducătorului de a supraveghea Biserica), acesta devenind practic instrumentul prin care Biserica Rusă a fost ulterior transformată în sluga supusă a statului conform unor concepții care nu erau nici rusești, nici bizantine³⁰.

Nikon a inițiat o serie de reforme în Rusia, menite să aducă biserica rusească pe linia celei grecești și a celorlalte biserici orientale, lucru care va duce la schismă în cadrul Bisericii rusești. Patriarhul era un mare admirator al ortodoxiei grecești: “Sunt rus, fiu de ruși, dar credința și religia mea sunt grecești”³¹. El se hotărăște să pornească mișcarea de îndreptare a cărților, după ce în 1649, cu ocazia unei vizite la Moscova, patriarhul Ierusalimului îi atrage atenția asupra diferențelor dintre ritul grecesc și cel rusesc, sugerând că în acesta din urmă se strecuraseră greșeli în timp, greșeli pe care însă nimeni nu îndrăznea să le corecteze. Atitudinea rușilor față de orice intervenție (noutate) era una de respingere, ei nu puteau accepta ideea că credința le fusese transmisă greșit; pentru rusul de rând, care nu putea face distincție între aspectele exterioare ale credinței (ritul) și cele esențiale (dogma), schimbarea formei, a anumitor ritualuri încetățenite și transmise din moși strămoși, echivala cu decăderea din credință. Și aici nu putem remarca influența ideilor pe care Iosif de Volokolamsk și adepții săi le-au lăsat moștenire Bisericii și societății rusești.

Pentru a înțelege mai bine atitudinea rușilor, se impune să facem o scurtă schiță a societății. Din punct de vedere politic, *Sfânta Rusie* se prezenta ca o națiune ce părea în întregime o *Mare Biserică*. Arhidiaconul Paul din Alep, care a stat în Rusia între 1654-1656, descrie atmosfera de la Curte: banchetele erauacompaniate nu de muzică, ci de citiri din viețile sfinților, nefiind permise glumele, veselia, râsul, băutura sau mestecatul/fumatul opiumului – arhidiaconul sirian povestește cum era cât pe ce să fie condamnat pentru că mesteca tutun. La slujbele ce durau mai mult de șapte ore participau țarul cu întreaga Curte

²⁸ *Apud* Francis Dvornik, *op. cit.*, p. 448

²⁹ Nicholas V. Riasanovsky, *op.cit.*, p. 195

³⁰ Francis Dvornik, *op. cit.*, p. 449

³¹ Timothy Ware, *op. cit.*, p. 115

(nobili, prințese, doamne de onoare, copii), ceea ce l-a făcut pe diaconul sirian să exclame: “Cine ar fi crezut că o să-i depășească în pioșenie și pe pustnicii din deșert?”³².

În acest context hotărăște Nikon să-și implementeze reformele. Trimite monahi la Sfântul Munte să aducă cât mai multe manuscrise grecești originale care sunt confruntate cu cele vechi rusești de către specialiști în limba greacă aduși de la Kiev. Noile cărți sunt tipărite, iar Nikon cere Bisericii Ruse să se conformeze cu strictețe regulilor celor patru patriarhate: semnul crucii să se facă cu trei degete, și nu cu două, așa cum făceau rușii; înlocuirea crucii rusești cu opt brațe, cu cea grecească cu patru brațe; la slujbele din Postul Mare se va cânta *Aliluia* de trei ori și nu de două; înlăturarea sintagmei “adevăratul Domn”, adăugată de ruși în Crez la primul articol despre Duhul Sfânt (*Și întru Duhul Sfânt, adevăratul Domn...*), deoarece trăda influențe luterane, accentul căzând în acest caz pe revelația Sfântului Duh³³ etc.. Nikon reformează și organizarea liturghiei: interzicând multivocalitatea³⁴, și introducând univocalitatea și cântarea bizantină etc. Sunt impuse schimbări inclusiv în ținută: hainele monahilor trebuie făcute după model grecesc³⁵, iar preoții sunt datori să poarte plete (obligație care nu era justificată de vechea practică bizantină, ci dar de uzanțe neogrecești, datând de după ocupația turcă)³⁶.

Reforma lui Nikon a creat o puternică opoziție, condusă de protopopii Ioan Neronov și Avvakum, acesta din urmă devenind primul martir al vechilor credincioși. Aceștia nu puteau accepta că vechile cărți le-au fost transmise cu greșeli, așa cum nu puteau accepta niște cărți corectate în funcție de ale grecilor și al ucrainenilor³⁷. Grecii erau cei care fuseseră pedepsiți pentru acceptarea unirii la Ferrara-Florența, prin căderea imperiului lor în mâinile tucilor, ca urmare, ei nu mai erau păstrătorii adevăratei credințe. Ucrainenii erau și ei considerați apostatați după Unirea de la Brest din 1596, iar acei învățați care ajutaseră la corectarea cărților, erau suspectați ca fiind cunoscători ai limbii latine și ca având contacte cu “ereticii” romano-catolici. Să nu uităm că resentimentul rușilor față de romano-catolici crescuse foarte tare după Unirea de la Brest, patriarhul Filaret fiind un mare adversar al lor și dispunând rebotezarea

³² Paul din Alep *apud* Timothy Ware, *op. cit.*, p. 114

³³ Nicolae Chifăr, *op. cit.*, p. 261

³⁴ Aceasta se practica de secole în bisericile rusești: pentru a scurta timpul slujbei, preotul rostea rugăciunile și ecteniile din altar în același timp în care corul sau cântăreții cântau la strună, recitându-se astfel simultan o serie de rugăciuni, texte și cântări care în mod normal ar avea o anumită succesiune. Așa cum este de așteptat, slujbele religioase erau un Turn Babel din care nimeni nu mai înțelegea nimic (Alexandr Varona, *op. cit.*, p. 69)

³⁵ *Ibidem*, p. 109

³⁶ John Mayendorff, *op. cit.*, p. 93

³⁷ Francis Dvornik, *op. cit.*, p. 446

tuturor emigranților din regatul polono-lituanian; mai mult, frica de contaminare cu idei eretice era atât de mare încât toți străinii din Moscova au fost mutați într-un cartier special creat pentru ei, *Slobozenia Nemțească*³⁸. În ochii acestor radicali ruși, Rusia rămăsese singura țară ortodoxă neviciată de influențe străine.

Se pare că *raskolul* s-a produs “nu pentru fetișizarea ritualului, ci pentru înlocuirea tradițiilor rusești de practică bisericească cu cele grecești, lucru inacceptabil pentru conștiința religioasă a credinciosului rus pentru care unitatea dintre rit și dogmă nu putea fi pusă în discuție”³⁹. Practic naționalismul este cauza primordială a *raskolului*: raskolnicii nu puteau accepta că spiritul creștin și autenticitatea vechii ortodoxii ruse și tradițiile spirituale rusești puteau fi înlăturate în favoarea celor grecești. Cei care s-au opus reformei nikoniene și au păstrat vechile rituri, au luat denumirea de *vechi credincioși* sau *staroveri* (numiți *raskolnici* de Biserica oficială, de la *raskol* care înseamnă *schismă*). Ei vor fi aspru persecutați de către Nikon, și apoi de către țar, liderul lor, Avvakum, fiind ars pe rug în 1681. Adepții îi vor considera pe reformatori Antihriști și apostatați, preferând să sinucidă prin post (înfometare) sau să își dea singuri foc (cca. 30.000 de persoane au preferat această soluție) decât să ajungă în “Biserica lui Antihrist”⁴⁰.

Cazul raskolnicilor este un exemplu tipic de ortodoxie pătrunsă de naționalism. Punctul de plecare al doctrinei starovere este învățătura eshatologică despre *A treia Romă* și unicitatea ortodoxiei ruse⁴¹, unicitate care trebuia dusă mai departe cu orice preț, aceasta fiind și misiunea Bisericii. Raskolnicii susțineau că ei sunt adevărații și singurii păstrători ai ortodoxiei pure și curate a Bizanțului: în viziunea lor vechiul rit rusesc nu era unul greșit, ci păstra elemente arhaice din vechiul rit bizantin de secol X, pe care rușii l-au păstrat așa cum l-au primit, dar pe care grecii l-au modificat în sec. XIII-XIV sub influență catolică⁴². Din cauza distanței, iar apoi a Conciliului florentin care a pus capăt legăturii dintre Constantinopol și Moscova, rușii nu au mai apucat să asimileze diferențele.

Revenind la țarul Aleksei, acesta a sprijinit reformele nikoniene nu doar din motive spirituale, cât datorită avantajelor politice pe care i le aducea apropierea de greci. Ajutorul dat de aceștia în implementarea reformei a dus la apropierea cercurilor moscovite de cele grecești,

³⁸ Alexandr Varona, *op. cit.*, p. 62.

³⁹ *Ibidem*, p. 26

⁴⁰ Nicolae Chifăr, *op. cit.*, p. 262

⁴¹ Alexandr Varona, *op. cit.*, p. 151

⁴² *Ibidem*, p. 19

Biserica constantinopolitană fiind respectată din nou ca sursă a credinței de către ruși⁴³. Moscova începe să fie tot mai interesată de soarta ortodocșilor din Răsărit, iar Aleksei tot mai atras de ideea de a acționa ca unic conducător ortodox și de a proteja populațiile din Balacani; deja sub țarul Feodor al III-lea, când Rusia se va confrunta pentru prima dată cu sultanul, ideea eliberării popoarelor ortodoxe de sub dominația musulmană a devenit unul dintre principiile de bază ale politicii ruse⁴⁴.

La sfârșitul secolului al XVII-lea imixtiunea politicului în treburile ecleziastice va fi tot mai mare, ea culminând cu totala supunere a Bisericii de către Stat la începutul secolului următor. Dorind să evite apariția unui nou Nikon, Petru cel Mare desființează Patriarhia, pe care o înlocuiește cu o structură de inspirație occidentală și luterană⁴⁵: un sinod dirigent (Sfântul Sinod) în frunte cu un oberprocuror laic numit de țar. Biserica este astfel redusă la nivelul unui departament de stat.

Deși nu a cunoscut o stăpânire străină de lungă durată care să coaleză populația în jurul singurului focar de rezistență – Biserica, Rusia a fost contaminată și ea de idei naționale. În cercetarea de față am încercat să văd cum s-a ajuns la această situație, care sunt cauzele naționalismului evident la ruși atât de mândri de *pravoslavnicia* lor. Am încercat să văd aceste cauze deoarece consider că doar o examinare atentă a istoriei și o recunoaștere sinceră a greșelilor poate duce la corectarea a ceea ce nu a existat în creștinismul originar: naționalismul.

Această apariție a naționalismului în ortodoxia rusească s-a realizat treptat, punctul de plecare fiind Sinodul uniunist de la Ferrara-Florența, în urma căruia rușii au încetat să mai privească spre Constantinopol ca spre o biserică “curată”: de acum, integritatea credinței o păstrează Rusia. Secolul al XVI-lea aduce după sine un puternic cezaro-papism, în urma victoriei taberei posesorilor asupra neposorilor în disputa asupra bunurilor ecleziastice. Posesorii vor imprima bisericii, pentru următoarele secole, un tradiționalism rigid, care va avea efecte devastatoare asupra unității bisericii și tot ei vor fi cei care creează teoria celei de *A treia Rome*. La sfârșitul secolului, când în Ucraina are loc uniunea de la Brest, rușii sunt convinși că doar în biserica rusă se mai păstrează credința necoruptă de erezie.

⁴³ Francis Dvornik, *op. cit.*, p. 449

⁴⁴ *Ibidem*

⁴⁵ *Ibidem*, p. 479; Nicolae Chifăr, *op. cit.*, p. 263

Secolul al XVII-lea cunoaște o tendință bizară, străină ortodoxiei, de implementare în spațiul rus a teoriei occidentale a superiorității puterii sacerdotale. La începutul secolului, patriarhul Filaret, tatăl trupesc al țarului Mihail Romanov, conduce Rusia în numele fiului său, iar în a doua jumătate a secolului, patriarhii Nikon și Adrian vor încerca într-o tentativă eșuată să-și subordoneze puterea temporală. Astfel nici nu e de mirare că pentru rusul de rând, statul sau biserica erau cam același lucru, conduse ambele când de Țaru, când de patriarh. De aici și până la ruptură în cadrul ortodoxiei ruse nu este decât un pas: atunci când Nikon reformează ritualul, îndreptând cărțile și formele de devoțiune vechi rusești (considerate greșite) după obiceiurile Bisericilor grecești, *raskolul* ia naștere. Oamenii nu acceptă că forme ale credinței lor pravoslavnice vechi rusești sunt greșite, în timp ce ritualurile “apostaților” greci sunt cele corecte. *Raskolul* este, după părerea mea, cel mai elocvent exemplu de pătrundere a ortodoxiei de ideologie naționalistă, în limitele în care putem discuta de naționalism în secolul al XVII-lea. Petru cel Mare, prin desființarea patriarhiei și aducerea la conducerea bisericii a unui consiliu dirigent în frunte cu oberprocurorul laic numit de țar, nu face decât un ultim pas în asimilarea Bisericii cu statul. Având în vedere toate aceste considerente nu e de mirare că unii istorici, cum ar fi Arnold Toynbee asociau biserica cu spiritul reacționar țarist, afirmând că Biserica rusă ar fi moștenit de la Bizanț structura statului totalitar⁴⁶.

⁴⁶Dimitri Obolensky, *Russia's Byzantine Heritage*, p. 201

Bibliografie

- Chifăr, Nicolae, *Istoria creștinismului*, vol. II, Sibiu, 2008
- Dvornik, Francis, *Slavii în istoria și civilizația europeană*, București, 2001
- Gudziak, Boris A., *Crisis and Reform. The Kyivan Metropolitanate, the Patriarchate of Constantinople, and the Genesis of the Union of Brest*, Cambridge – Massachusetts, 1998
- Mayendorff, John, *Biserica ortodoxă ieri și azi*, București, 1996
- Obolensky, Dimitri, *Un commonwealth medieval: Bizanțul. Europa de Răsărit, 500-1453*, București, 2002
- Idem*, *Russia's Byzantine Heritage*, în „Oxford Slavonic Papers”, nr. 1, 1950, articol accesat pe http://hiphi.ubbcluj.ro/isce/download.html?r=private&f=C02_03a_tema1_2.pdf
- Riasanovsky, Nicholas V., *O istorie a Rusiei*, Iași, 2001
- Riccardi, Andrea, *Mediterraneo: cristianesimo e islam tra coabitazione e conflitto*, Milano, 1997
- Runciman, Steven, *Marea Biserică în captivitate*, București, 2013
- Špidlík, Tomás, *Marii mistici ruși*, Galați, 1997
- Varona, Alexandr, *Tragedia schismei ruse. Reforma patriarhului Nikon și începuturile staroverilor*, București, 2002
- Ware, Timothy, *Istoria Bisericii Ortodoxe*, București, 1993
- Yannaras, Christos, *Contra religiei*, București, 2011

THE RIBBENTROP-MOLOTOV PACT AND THE ROMANIAN-RUSSIAN RELATIONS AS PUBLIC IMAGE IN THE POSTCOMMUNIST PERIOD

**Miruna Mădălina Trandafir, Postdoctoral Researcher, PhD, "Petru Maior" University
of Tîrgu Mureş**

Abstract: *The present interdisciplinary research attempt proposes, by appealing to the usage of a diachronic and hermeneutical grid, to highlight the manner in which the issue regarding the Ribbentrop-Molotov Pact, has imprinted the public image of the bilateral reports, along the whole post-communist period. Within such a referential optics, we intend to punctually present, without claiming to be exhaustive, a different approach regarding the complex and fascinated bilateral constellation, more exactly, we intend to present an approach that places in its axial center of analyses, the manner in which the problematic subject related to the Ribbentrop-Molotov Pact has influenced in a considerable way the public portrait of the Romanian-Russian bilateral reports. Thus, in order to reveal the nodal vein of the paper, the present research attempt has a methodology configuration based on an interpretative and comparative technique. Integrally, the research paper aims to the reveal the manner in which the non-aggression Soviet-German pact has constituted and implicitly has been perceived as an aggressive topos in relation to the public framework of the Romanian-Russian immediate reports.*

Keywords: *Romanian-Russian relations, bilateral universe, public image, perception, Ribbentrop-Molotov pact*

Indubitabil și indiscutabil, pentru majoritatea specialiștilor avizați în domeniu, orizontul analitic aferent binomului imediat româno-rus, nu este unul facil, cu atât mai mult cu cât implică un demers laborios pe marginea unui raport ce reflectă, de o manieră concludentă, o portretistică atipică, discontinuă și chiar sincopată, fiind calificat în terminologia de specialitate drept o „sumă de paradoxuri”¹ sau o „unitate a antagonismelor”².

¹ Pentru detalii suplimentare se poate consulta Constantin Hlihor, „România și vecinătatea sa după încheierea Războiului Rece” în *Analele Universității Creștine Dimitrie Cantemir, Seria Istorie-Serie Nouă*, An1, Nr.1, 2010, p.194,
<http://istorie.ucdc.ro/7.%20Revista%20PDF%20files/Analele%20UCDC%20Istorie%201%202010%20PDF%20autori/20%20Hlihor.pdf>.

² Vezi *Conferința organizată cu prilejul împlinirii a 130 de ani de relații diplomatice româno-ruse. Spre firești și necesare apropieri*. Pentru mai multe informații se poate accesa situl oficial al Consulatului României în Federația Rusă, Rostov pe Don, respectiv:
<http://rostov.mae.ro/index.php?lang=ro&id=31&s=71714>.

Mai degrabă, fragmentat decât liniar, raportul româno-rus, s-a derulat și continuă să se deruleze și în prezent într-o formulă sinuoasă și imprecisă, puține fiind semnalele veridice de conlucrare mutuală, contrastând în mod evident, perioadele perpetue de recul și suspensie. Practic, radiografiind sintetic filmul evenimentelor derulate în plan bilateral, se poate observa, de o manieră concludentă, că raportul româno-rus, în segmentul său imediat, a evoluat în temeiul unei grile secvențiale explicite, conforme cu:

1). Interludiul rezonanței bilaterale (specific anilor 1990-1991)- relevanța acestei perioade rezidă în perpetuarea raporturilor dintre România și Uniunea Sovietică în toate domeniile de interes reciproc (economic, politic, cultural), culminând cu inițiativa semnării unui Tratat de Colaborare, Bună Vecinătate și Amiciție (dovadă probatorie a relației privilegiate stabilite în plan bilateral);

2). Interludiul clivajului bilateral (specific anilor 1992-1996)- evidențiază o ruptură definitivă, întărită de divergența de opinii pe marginea unor aspecte problematice și de incapacitatea formalizării cadrului juridic optim între cele două țări, orice abordare pe marginea portofoliului litigios, fiind generic abandonată;

3).Interludiul glacialității bilaterale (specific anilor 1997-2000), prefigurează etapa unui profund abandon, accentuat de voința deliberată a ambelor părți de a menține raporturile într-un asemenea climat completamente gripat și blocat;

4). Interludiul aparentei convergențe bilaterale (specific anilor 2001-2004), reflectă o etapă în care, în pofida progeselor notabile care s-au înregistrat în dimensiunea bilaterală, nesoluționarea contenciosului bilateral și nerecunoașterea adevărurilor istorice, au tergiversat orice acțiuni cu potențial constructiv în plan bilateral, generând, în perioada imediat ulterioară, o atmosferă de profundă răceală (din 2005 până în prezent).

În consecință și în atari circumstanțe, se poate constata cu evidență că tabloul de bilanț aferent zodiei bilaterale a evidențiat un univers al contrastelor, un univers tapetat cu scurte episoade de detentă în plan bilateral dar mai ales cu perenele momente de inflexiune și de recul caracteristice toposului bilateral. În definitiv, pentru alchimia jocului bilateral româno-rus, perioada imediată, a rămas o etapă relativ complicată dar și controversată pentru evoluția tandemului bilateral. Deși cu ocazia sa, în sanctuarul proceselor decizionale a prevalat nevoia explicită de a se conferi o nouă substanță și un suflu revigorant unor relații care de altminteri erau profund viciate, nu s-au înregistrat totuși, avansuri notabile în sfera stabilizării raporturilor dintre România și Federația Rusia. Rezumativ, stadiul actual al raporturilor româno-ruse nu este unul satisfăcător.

Prin urmare și în atari circumstanțe, dacă este unanim recunoscut faptul că la un simplu survol constatativ aferent stadiului actual al relațiilor dintre România și Federația Rusă, bilanțul factual nu este unul îmbucurător, este tot atât de adevărat că și constelația de reprezentări colective aferentă cadrului bilateral româno-rus comportă o dimensiune cel puțin atipică, distinctă și particulară. Astfel, „dacă în multe cercuri românești există o reluctanță apriorică față de orice format de cooperare cu Rusia - reluctanță configurată pe fondul faptului că în mentalul colectiv românesc vecinul de la Răsărit a reprezentat în mod constant și recurent, principalul releu al imaginii negative, pentru ruși, România a fost și este individualizată ca stat fascist”³, remarcându-se, în mod evident, o relație de stigmatizare biunivocă. Cu alte cuvinte, dacă pentru majoritatea românilor abordarea relațiilor cu Rusia, a fost în permanență grevată de realitatea percepției negative atribuită Rusiei -considerată a fi principalul furnizor de insecuritate al României dar și inamicul ancestral și ereditar al statului român, percepție de altminteri formată pe fondul evenimentelor dificile și a momentelor de tensiune care au marcat istoria relațiilor dintre cele două țări, pentru Federația Rusă, statul român a rămas perenul suspect de serviciu, „în urma participării sale alături de Germania în cadrul celui de-al Doilea Război Mondial”⁴. Prin urmare și în atari circumstanțe, se poate constata ușor faptul că la nivelul configurației publice aferente cadrului bilateral româno-rus precumpănesc o serie de blocaje mentale substanțiale, blocaje care de altminteri, sunt extrem de dificil de depășit în cazul ambelor state. Indubital și indeniabil, problematica Pactului Ribbentrop-Molotov, se înscrie cu evidență în cadrul acestor permanențe mentale recurente.

I. Problematica Pactului Ribbentrop-Molotov și relațiile româno-ruse

Indeniabil și indengabil, episodul semnării „pactului de neagresiune germano-sovietic la Moscova la data de 23 august 1939 de către ministrul de externe sovietic Veaceslav Molotov și cel german Joachim Von Ribbentrop”⁵, a amprentat într-o manieră decisivă cursul istoriei europene și mondiale a secolului al XX-lea, generând în cazul României o situație de o gravitate extremă și fără precedent. Practic, această situație fără precedent ipostazia în

³ Carol Hărșan, „România – Rusia încotro? (IV)”, în *România Liberă*, 27 noiembrie 2007, <http://www.romanialibera.ro/exclusiv-rl/documentar/romania-rusia-incotro-iv-112324.html>.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Pentru o monografie pe marginea problematicii Pactului Ribbentrop-Molotov se poate consulta Florin Constantiniu, *Între Hitler și Stalin, România și Pactul Ribbentrop-Molotov*, București, Danubius, 1991; Idem, 1941, *Hitler, Stalin și România: România și geneza operațiunii Barbarossa*, București, Univers Enciclopedic, 2002; Dinu Giurescu, *România în al doilea război mondial: 1939-1945*, București, All Educational, 1999.

maniera cea mai elocventă posibilă pierderea unor teritorii românești sub dictatul forței (Basarabia, Nordul Bucovinei și Ținutul Herței) și învedera, epilogul României Mari. În același timp, „anexarea teritoriilor românești în baza odiosului pact era urmată de o acțiune la fel de dramatică-dezmembrarea Basarabiei și încorporarea județelor Hotin, Cetatea Albă și Ismail în cadrul Uniunii Sovietice-, apoi a Ucrainei”⁶. Totodată, chiar dacă din punct de vedere juridic, acordul Ribbentrop-Molotov devenise caduc încă din momentul în care Germania nazistă a atacat Uniunea Sovietică la data de 22 iunie 1941, teritoriile românești rupte cu forța și într-o manieră samavolnică, au continuat să fie înstrăinate de la sânul patriei mame. Nu în ultimul rând, cu toate că Pactul Ribbentrop-Molotov a fost dezavuat de cancelariile multor state (la 24 decembrie 1989 de Congresul Deputaților Poporului din URSS, la 26 iunie 1991 de Parlamentul României, etc.), o mare parte din efectele sale nu au fost anulate, ceea ce a generat noi situații problematice pentru România, cum ar fi: contextul existenței a două state românești pe teritoriul Europei, o relație dificil de gestionat cu Ucraina-beneficiarul de facto al efectelor produse de pactul de neagresiune germane-sovietic- și nu în ultimul rând, adiționarea unui chestiuni delicate pe agenda și așa contorsionată a relațiilor bilaterale româno-ruse.

Prin urmare și în atari circumstanțe, se poate afirma că, „în pofida faptului că unificarea celor două state românești a fost ratată în perioada 1990-1992, pe agenda româno-rusă a prevalat, multă vreme chestiunea denunțării Pactului Ribbentrop-Molotov, ca un gest simbolic pentru o posibilă reîntregire a națiunii române”⁷. Cu alte cuvinte, problematica condamnării Pactului Ribbentrop-Molotov, a constituit un subiect recurent în cronica relațiilor româno-ruse, și implicit un subiect subînțeles și de dispută tacită în raporturile bilaterale imediate dintre Federația Rusă și România. Practic, chestiunea denunțării Pactului Ribbentrop-Molotov nu a făcut altceva decât să greveze considerabil cadrul relațiilor post-totalitare dintre România și Federația Rusă, și alături de alte probleme delicate nesoluționate încă, cum ar fi cea a Tezaurului românesc, a contribuit vizibil la menținerea unei stări de mefiență reciprocă și la un nivel scăzut al dialogului în plan bilateral.

Prin urmare, dacă este unanim recunoscut faptul că problematica denunțării Pactului Ribbentrop-Molotov a fost o chestiune pendinte și fierbinte pe agenda relațiilor imediate

⁶ Silvia Corlăteanu-Granciu, „La 75 de ani de la semnarea Pactului Ribbentrop-Molotov(23 august 1939)”, în *Akademios*, nr.3(34), septembrie, 2014, p.173, <http://www.akademios.asm.md/files/La%2075%20de%20ani%20de%20la%20semnarea%20pactului%20Ribbentrop%20Molotov.pdf>.

⁷ Florin Abraham, *Transformarea României 1989-2006. Rolul factorilor externi*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2006, p. 195.

româno-ruse, este tot atât de adevărat că aceasta problematică a fost indisolubil legată și nu poate fi disociată de inițiativa materializării Tratatului politic de bază româno-rus. Cu alte cuvinte și altfel spus, inițiativa materializării tratatului politic de bază româno-rus (care a debutat încă din anul 1992), a fost obstaculată de refuzul părții ruse, de a reflecta, într-o formă sau alta a textului tratatului, condamnarea Pactului Ribbentrop-Molotov și problematica tezaurului României. Așa se face practic că, „deși au existat mai multe tentative de reluare a negocierilor și de găsim a unor formule de compromis (1992, 1996, 1998), tratativele au bătut de fapt, pasul pe loc timp de mai mulți ani. Negocierile au fost relansate cu ocazia vizitei Ministrului de Externe, Mircea Geoana, la Moscova, în data de 7 noiembrie 2001, vizită în cadrul căreia s-a convenit, împreună cu Igor Ivanov, Ministrul de Externe al Federației Ruse, revizuirea cadrului juridic, demers favorizat atât de noua situație internațională cât și de relațiile între Occident și Rusia”⁸.

Rodul final al celor mai anevoioase și complicate runde de negocieri care s-au desfășurat pe parcursul unui deceniu, s-a concretizat, în cele din urmă, la data de „4 iulie 2003, când cele două părți contractuale, prin vocile președinților Putin și Iliescu, și-au acordat consimțământul în legătură cu semnarea Tratatului privind relațiile prietenești și de cooperare între România și Federația Rusă, prefăcând bazele unei cooperări deschise și trainice în toate palierele de interes reciproc”⁹. Semnarea tratatului politic de bază a fost posibilă și datorită cadrului relativ propice, predispus spre o incipientă redresare și normalizare a raporturilor, debutul anului 2001, consfințind o evoluție notabilă și un trend ascendent înregistrat în spectrul bilateral. În acest sens, s-au emis mesaje oficiale în direcția unei colaborări pragmatice și durabile „atât prin intermediul unui număr semnificativ de vizite întreprinse la nivel de stat cât și prin intensificarea schimburilor economice”¹⁰, mărturie elocventă a disponibilității ambelor părți de a conferi profunzime raporturilor bilaterale.

Consfințind eliberarea de prejudecățile remanente și emoțiile acumulate de-alungul istoriei comune, tratatul politic de bază era perceput drept un gest politic și simbolic de natură să proiecteze o nouă calitate relațiilor bilaterale, conturând circumstanțele favorabile pentru dezvoltarea colaborării în multiple planuri de interes reciproc. Complementar, tratatul

⁸ Vezi pe larg articolul, *10 ani de negocieri pentru tratatul româno-rus*, 3 august 2003, <http://www.ziaruldeiasi.ro/national-extern/10-ani-de-negocieri-pentru-tratatul-romano-rus~ni324i>.

⁹ Cristian Matache, „E timpul să trecem la fapte”, în *Cronica Română*, 5 iulie 2003, <http://www.cronicaromana.ro/e-timpul-sa-trecem-la-fapte.html?sirc=relatiile,%20romano-ruse>.

¹⁰ Theodor Tudoroiu, „From Spheres of Influence to Energy Wars”, în *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, nr. 3, septembrie 2008, p. 399, <http://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/13523270802267922>.

semnifica și închiderea unui capitol inert și static din trecut, anticipând deschiderea unei etape noi, dinamice, constructive, de eficiență și parteneriat, rodată pe noi coordonate politice, economice și sociale. „De altfel, întreaga filozofie a documentului, ipostazia corolarul unor semnale politice pozitive adecvate dinamizării mecanismelor utilizate în plan bilateral”¹¹.

În conformitate cu standardele, normele și terminologia dreptului internațional, tratatul cuprindea, în baza unor articole punctuale, următoarele prevederi fundamentale:

„1). realizarea unei politici active, orientate spre viitor, de prietenie și colaborare, bazată pe egalitate, parteneriat, încredere și avantaj reciproc în toate domeniile, în conformitate cu principiile general recunoscute ale dreptului internațional înscrise în cele mai relevante documente internaționale;

2). angajamentul părților contractante de a soluționa pe calea negocierilor toate problemele din relațiile bilaterale, fundamentându-se juridic mecanismul de rezolvare a aspectelor încă nefinalizate din raporturile româno-ruse;

3). inadmisibilitatea folosirii forței sau a amenințării cu forța împotriva integrității teritoriale sau a independenței politice a celor două state, ori în alt mod contrar dreptului internațional, în acest sens preconizându-se angajamentul părților de a soluționa diferendele apărute în conformitate cu Carta ONU și cu documentele OSCE;

4). dreptul statelor de a fi libere să își aleagă sau să își schimbe angajamentele de securitate, inclusiv tratatele de alianță (confirmând, în mod neechivoc, faptul că partea rusă considera opțiunea euro-atlantică a României ca fiind un drept suveran inatacabil);

5). stimularea cooperării, atât în cadrul bilateral, cât și în cadrul regional și universal, fiind prevăzută, astfel, colaborarea în vederea dezarmării și a reducerii înarmărilor, în combaterea crimei

organizate, în domenii precum, cel juridic, economic, științific, cultural, informațional și nu în ultimul rând în domeniul protecției mediului;

6). sprijinirea extinderii relațiilor economice și comerciale, inclusiv în domeniul energetic, al combustibililor și al materiilor prime, al transporturilor, bancar și agricol;

7). angajamentul de asigurare a drepturilor persoanelor aparținând minorității române din Federația Rusă și al celor aparținând minorității ruse din România;

8). colaborarea pentru amenajarea și întreținerea monumentelor și a locurilor de înhumare militare;

¹¹ Iulian Badea, „Premierul Năstase a fost primit în cele din urmă, de Vladimir Putin”, în *Cronica Română*, 29 iulie 2004, <http://www.cronicaromana.ro/premierul-nastase-a-fost-primit-in-cele-din-urma-de-vladimir-putin.html?sirc=relatiile,%20romano-ruse>.

- 9). strângerea cooperării în cadrul organizațiilor internaționale, inclusiv în privința îndeplinirii angajamentelor asumate în aceste organizații;
- 10). extinderea contactelor dintre organizațiile neguvernamentale și cetățeni, precum și stimularea contactelor la nivel local;
- 11). încheierea de acorduri în domenii specifice. Tratatul era însoțit și de o Declarație Comună a Miniștrilor de Externe, document politic ce conținea prevederi referitoare la aspectele relevante pentru relația bilaterală româno-rusă, cu origini în trecutul istoric comun: condamnarea Pactului Ribbentrop-Molotov și participarea României la cel de-al doilea Război Mondial de partea Germaniei hitleriste precum și crearea mecanismului pentru soluționarea problemei Tezaurului României”¹².

Perceput drept un precedent în raporturile româno-ruse prin însăși voința deliberată a ambelor părți de a legifera un document de drept internațional considerat a fi „un ansamblu unitar, cu semnificație politico-juridică deosebită și cu efecte vizibile în dimensiunea economică, esențial pentru dezvoltarea la un nivel cât mai ridicat a schimburilor comerciale și a echilibrării balanței de plăți într-o manieră reciproc avantajoasă”¹³, tratatul nu a reușit decât parțial să-și finalizeze obiectivele anticipate. În plus, documentul s-a individualizat mai degrabă prin gestică simbolică, eminamente retorică și privată de conținut, decât prin concretitudinea demersurilor întreprinse, contenciosul istoric intrinsec ecuației bilaterale, fiind expedit în subsidiar, în baza unei declarații lipsită de valoare juridică. În consecință, „escamontarea problemelor litigioase (problema tezaurului) și a adevărilor istorice (stabilirea responsabilităților în rapturile teritoriale din 1940, și participarea, în consecință, a României la Războiul din Est în anii 1941-1944) și nicidecum recunoașterea, clarificarea și rezolvarea acestora, a împiedicat normalizarea relațiilor bilaterale româno-ruse ”¹⁴.

În plus, asocierea a două probleme completamente distincte în cadrul unui document conex Tratatului politic de bază româno-rus dar și absența explicită din textul tratatului bilateral, a celor două aspecte extrem de relevante pentru statul român, au făcut ca declarația comună a miniștrilor de externe ai celor două țări, să devină practic, redundantă și lipsită de conținut. Ba mai mult, problematica repudierii pactului de neagresiune sovieto-german

¹² *Expunere de motive la legea pentru ratificarea Tratatului privind relațiile prietenești și de cooperare între România și Federația Rusă*, semnat la Moscova la 4 iulie 200. Pentru mai multe detalii se poate accesa: http://www.cdep.ro/proiecte/2003/600/90/1/eml_pl691_03.pdf.

¹³ Cristina Oroveanu, „România și Rusia- spre un parteneriat privilegiat”, în *Curierul Național*, 5 iulie 2003, <http://www.curierulnational.ro/Politic/2003-07-05/Romania+si+Rusia+-+spre+un+parteneriat+privilegiat>.

¹⁴ Armand Goșu, „Politica Răsăriteană a României: 1990-2005”, în *Contrafort*, nr. 1 (135), ianuarie 2006, <http://www.contrafort.md/old/2006/135/958.html>.

stipulată expres în textul documentului, apăsarea cel puțin nejustificată, deoarece pe de o parte, „nu era nevoie la momentul respectiv să se facă trimitere la pactul Ribbentrop-Molotov și implicit la decizia condamnării acestuia, iar pe de altă parte, pactul Ribbentrop-Molotov, fusese deja condamnat încă din 24 decembrie 1989, de către Parlamentul Uniunii Sovietice, fiind declarat nul ab inițio”¹⁵. Totodată, obstinația părții române de a înscrie în textul documentului o condamnare expresă a pactului samavolnic sovieto-german de către Federația Rusă, a condus în final, la „convenirea unei formule prin care cele două părți, condamnau, deopotrivă, pactul Ribbentrop-Molotov și participarea României alături de puterile Axei la războiul împotriva Uniunii Sovietice, ignorându-se astfel deliberat faptul că intrarea României în acest război trebuia raportată la consecințele dureroase ce îi fuseseră provocate de pactul incriminant”¹⁶. Practic, în locul unei declarații comune, privată de conținut juridic, „ar fi contat mult mai mult, sosirea la București a unui ministru adjunct de externe rus sau a unui vicepreședinte al Dumei de Stat, care să denunțe public pactul Ribbentrop-Molotov și efectele acestuia asupra relațiilor bilaterale, un asemenea demers dobândind o încărcătură politică mult mai puternică față de România”¹⁷. Totuși acest eveniment nu a avut loc iar problematica Pactului Ribbentrop-Molotov a continuat să existe pe agenda contorsionată a relațiilor imediate româno-ruse.

Concluzii

Fără îndoială și neîndoielnic, prin miza problematică pe care o incumbă și implicit prin prisma faptului că continuă să reprezinte un aspect cât se poate de litigios aferent contenciosului bilateral, chestiunea Pactului Ribbentrop-Molotov ocupă un loc incontestabil în cadrul lanțului de prejudecăți și de blocaje mentale care precumpănesc la nivelul imaginarului colectiv românesc. Cu alte cuvinte, se poate afirma cu evidență că problematica Pactului Ribbentrop-Molotov se subsumează unei memorii istorice latente, o memorie care ține de mituri arhetipale și de stereotipuri recurente și care alcătuiește un nucleu mai degrabă profund negativ la adresa Federației Ruse. Altfel spus, această chestiune pendinte poate fi foarte ușor încadrată în cadrul unei memorii istorice obsesive, grevată de lumini și umbre, o

¹⁵ Gheorghe Buzatu, *Discursuri și dezbateri parlamentare (1864-2004)*, București, Mica Valahie, 2006, p.758.

¹⁶ Vasile Buga, „Relațiile româno-ruse: Stadiu și perspective” în *Occasional Papers*, Casa Nato, nr.2, 2003, p. 17.

¹⁷ Iulian Chifu, „Lungul drum de la dialog la cooperare”, în *Occasional Papers*, Casa Nato, nr. 2, 2003, p. 29.

memorie în temeiul căreia prevalează o mefiență a majorității românilor față de Vecinul de la Răsărit, și care este indubitabil responsabilă pentru mersul și evoluția raporturilor româno-ruse. Practic, chestiunea Pactului Ribbentrop-Molotov poate foarte bine întregi „ imaginea invaziilor, războaielor, deportărilor, execuțiilor, a dominației, dar și a sentimentelor naturale de reacție față de un stat opresor”¹⁸, omniprezente la nivelul mentalului colectiv românesc. Cu alte cuvinte, se poate afirma că această problematică delicată nu poate fi sustrasă din registrul unei memorii istorice latente în cadrul căreia prevalează anexiunile teritoriale ale Rusiei/ Uniunii Sovietice din anii 1812, confiscarea tezaurului românesc dar și impunerea regimului comunist în România sub apanajul forței.

Prin urmare și în atari circumstanțe, se poate conchide cu evidență că problematica Pactului Ribbentrop-Molotov ocupă un loc de frunte în rândul celor mai pregnante simboluri și stereotipii care grevează într-o manieră considerabilă imaginarul colectiv românesc, adâncind și alimentând practic un topos agresiv pe harta românilor în ceea ce privește Federația Rusă. Sintetic și concis, prin anvergura dimensiunii sale problematice, Pactul Ribbentrop-Molotov, poate fi foarte bine considerat releul imaginii negative atribuite Vecinului de la Răsărit și implicit unul din elementele prin prisma cărora, Rusia continuă să se poziționeze „în punctul simbolic negativ al relației României cu vecinii săi estici”¹⁹ iar relațiile româno-ruse ca imagine publică comportă o dimensiune problematică.

Bibliografie:

I. Lucrări de specialitate:

- Abraham, Florin, *Transformarea României 1989-2006. Rolul factorilor externi*, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2006;
- Constantiniu, Florin, *Între Hitler și Stalin, România și Pactul Ribbentrop-Molotov*, Danubius, București, 1991;
- Idem, 1941, *Hitler, Stalin și România: România și geneza operațiunii Barbarossa*, Univers Enciclopedic, București, 2002;
- Giurescu, Dinu. C., *România în al doilea război mondial: 1939-1945*, All Educational, București, 1999.

II. Memorialistică:

¹⁸ Iulian Chifu, *op.cit.*, pp. 27-28.

¹⁹ Florin Abraham, *op.cit.*, p.287.

- Buzatu, Gheorghe, *Discursuri și dezbateri parlamentare (1864-2004)*, Mica Valahie, București, 2006.

III. Studii și articole:

- Badea, Iulian, „Premierul Năstase a fost primit în cele din urmă, de Vladimir Putin”, în *Cronica Română*, 29 iulie 2004, [http://www.cronicaromana.ro/premierul-nastase-a-fost-primit-in-cele-din-urma-de-vladimir-putin.html?sirc=relatiile,%20romano-ruse](http://www.cronicaromana.ro/premierul-nastase-a-fost-primit-in-cele-din-urma-de-vladimir-putin.html?sirc=relatiile,%20romano-ruse;);
- Buga, Vasile, „Relațiile româno-ruse: Stadiu și perspective” în *Occasional Papers*, Casa Nato, nr.2, 2003;
- Chifu, Iulian, „Lungul drum de la dialog la cooperare”, în *Occasional Papers*, Casa Nato, nr. 2, 2003;
- Corlăteanu-Granciuc, Silvia, „La 75 de ani de la semnarea Pactului Ribbentrop-Molotov (23 august 1939)”, în *Akados*, nr.3(34), septembrie, 2014, <http://www.akados.asm.md/files/La%2075%20de%20ani%20de%20la%20semnarea%20pactului%20Ribbentrop%20Molotov.pdf>;
- Goșu, Armand, „Politica Răsăriteană a României: 1990-2005”, în *Contrafort*, nr. 1 (135), ianuarie 2006, <http://www.contrafort.md/old/2006/135/958.html>;
- Hârșan, Carol, „România – Rusia încotro? (IV)”, în *România Liberă*, 27 noiembrie 2007, <http://www.romanialibera.ro/exclusiv-rl/documentar/romania-rusia-incotro-iv-112324.html>;
- Hlihor, Constantin, „România și vecinătatea sa după încheierea Războiului Rece” în *Analele Universității Creștine Dimitrie Cantemir, Seria Istorie-Serie Nouă*, An1, Nr.1, 2010, <http://istorie.ucdc.ro/7.%20Revista%20PDF%20files/Analele%20UCDC%20Istorie%201%202010%20Pdf%20autori/20%20Hlihor.pdf>;
- Matache, Cristian, „E timpul să trecem la fapte”, în *Cronica Română*, 5 iulie 2003, <http://www.cronicaromana.ro/e-timpul-sa-trecem-la-fapte.html?sirc=relatiile,%20romano-ruse>;
- Oroveanu, Cristina, „România și Rusia- spre un parteneriat privilegiat”, în *Curierul Național*, 5 iulie 2003, <http://www.curierulnational.ro/Politic/2003-07-05/Romania+si+Rusia+-+spre+un+parteneriat+privilegiat>;
- Tudoroiu, Theodor, „From Spheres of Influence to Energy Wars”, în *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, nr. 3, septembrie 2008, <http://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/13523270802267922>.

IV. Site-uri internet:

- http://www.cdep.ro/proiecte/2003/600/90/1/eml_pl691_03.pdf;
- <http://www.ziaruldeiasi.ro/national-extern/10-ani-de-negocieri-pentru-tratatul-romano-rus~ni324i>;
- <http://rostov.mae.ro/index.php?lang=ro&id=31&s=71714>.

Finanțarea pentru publicarea acestei lucrări s-a realizat de către Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane prin proiectul „Sistem integrat de îmbunătățire a calității cercetării doctorale și postdoctorale din România și de promovare a rolului științei în societate”

DEFINING EXTREMISM

Mihai Berti, PhD Student, "Babeş-Bolyai" University of ClujNapoca

Abstract: *Extremism is a broadly used concept which refers to an individual or a group that advocates or resort to measures that lie beyond the moral and political center of society. Nowadays almost everybody can point to some form of extremism, but the discussion about the whole meaning (meanings) of the term is far from being over. If we look today we can instantly pinpoint the term extremism to the Islamic State. Terrorism is the main synonym for extremism, but it's not the only one. For the ordinary republican in the United States, for example, socialism is a radical form of unacceptable extremism. Restraining civil rights and basic or not so basic liberties is a form of extremism in the eyes of democratic supporters everywhere. The same thing tends to be a norm in Iran, for example. The basic definition for the concept of extremism lacks a few important aspects that concern it. Extremism is not, and will never be unanimously uniform. What is right for some, it is wrong and forbidden for others, and this is true in the case of a simple human community, not to mention the differences that are set between two countries or even civilizations. For far too long, extremism is linked to political extremism, but this one is just a small part of a broader idea. This paper tries to answer to some important issues that are related to extremism: What othertypes of extremism are there? Is there such a thing as good extremism? When extremism becomes the norm? What are the characteristics of this concept?*

Keywords:*extremism, political extremism, political ideas, terrorism, definition of extremism.*

În prezent, terorismul și extremismul politic reprezintă marile amenințări care vizează societățile democratice. Acest lucru este stabilit, printre alții, de către Uniunea Europeană și de către guvernul Statelor Unite ale Americii, care consideră că extremismul internațional violent, sau cu alte cuvinte terorismul, reprezintă cea mai gravă amenințare la adresa securității mondiale. Chiar dacă acest lucru ar fi adevărat, această prezumție are opoziții ei. Oxford Research Group este doar o mică parte din mulțimea celor care argumentează că acest lucru este iresponsabil, sau în opinia noastră, cel puțin improbabil. Argumentele care vin să contracareze ideea conform căreia extremismul violent ar reprezenta cea mai mare problemă a omenirii, se bazează pe identificarea altor provocări cu care se confruntă societățile de pretutindeni, amintind printre altele: efectele schimbărilor climatice, competiția acerbă pentru resursele naturale limitate, marginalizarea săracilor, instabilitatea regională și implicit globală, dar și gradul de militarizare care se accentuează din cauza acestor factori.¹ Pe lângă acestea am mai putea să adăugăm și creșterea accentuată a inegalității economice între cei foarte bogați și cei săraci, lucru care este susceptibil să ducă la radicalizarea păturilor sărace

¹ Jane Harrigan, Hamed El-Said (ed.), *Globalisation, Democratisation and Radicalisation in the Arab World*, Editura Palgrave Macmillan, New York, 2011, p. xvii

împotriva privilegiilor celor avuți, cu efecte care pot să ducă inclusiv la instabilitate guvernamentală și la state eșuate în urma unor revoluții. Toate acestea fiind spuse nu înfirmă, sub nicio formă, supoziția că extremismul ar reprezenta un pericol real. Faptul că este cel mai periculos, sau s-ar situa mai jos topul celor mai grave pericole cu care s-ar confrunta civilizația umană, este irelevant. Important este de subliniat faptul că extremismul, sub orice formă, are tendința de a deveni exploziv, de a trece de la o stare aparent calmă la una în care unul sau mai multe state ar ajunge să devină un real pericol pentru cetățenii proprii sau pentru cei al altor state. Crunta istorie a secolului XX stă mărturie pentru acest fapt. Extremismul poate trezi în oameni oricând capacitatea noastră distructivă.

Extremismul, așa cum este el perceput de opinia publică de azi, este sinonim cu violența verbală sau fizică deopotrivă, accentul căzând pe aceasta din urmă. Sursa acestuia izvorăște din trei mari direcții: religia, politica și simțul asupra proprietății. Ordinea este aleatorie, iar particularitatea fiecărei forme de extremism variază de la caz la caz. Cauzele ce stau la baza manifestărilor care deviază de la normele societății sunt desigur mai numeroase decât cele enumerate mai sus, și pot fi identificabile de la caz la altul. Un individ care recurge la un gest extrem, cum ar fi amenințarea de a se sinucide aruncându-se de pe acoperișul unui imobil înalt, este în mod cert un gest extrem, iar motivațiile din spatele intenției sale pot fi diverse, de la aspecte personale (financiare, decepții suferite în viața amoroasă, etc.), până la explicații care încorporează motive politice, religioase ori filosofice. Cazul studentului ceh Jan Palach fiind de notorietate în acest sens. Scopul nostru nu este de a lua în discuție toate cauzele care pot împinge un individ în pragul comiterii unor gesturi extreme, ci de a identifica acele motive care conving un grup sau o comunitate să recurgă la excese. Extremismul la scară largă este așadar scopul acestei discuții.

Extremismul este menit să reprezinte fatalitatea, și nicicând acest termen nu a fost mai legat ca și azi de lumea islamului. Terorismul și extremismul au devenit sinonime în multe medii politice dar și în viața de zi cu zi în lumea occidentală. Dar conceptul este unul mai larg, iar simplificarea lui duce la excese, precum trasarea unei paralele între teroriștii de religie musulmană și islamism, astfel că azi, pentru mai toată mass media occidentală, islamist semnifică terorist. Reportajele din timpul recente implicări a armatei franceze în Mali sunt mai mult decât elocvente, pentru oamenii de știri fiind totuna războiul împotriva unei grupări paramilitare sau războiul împotriva islamiștilor. În realitate, islamistul nu semnifică decât un individ de religie musulmană care are anumite scopuri politice. Islamismul nu reprezintă decât o combinație de politică și religie.²

Pentru americani, extremismul a devenit aproape sinonim cu terorismul islamic, recente cruciade purtate de unchiul Sam în Orient fiind responsabile de această schimbare de percepție. În Marea Britanie, extremismul are aceiași tendință, vinovat fiind curentul islamofob care se dezvoltă în regat, trecându-se încet dar sigur peste amintirea bombelor IRA. Spania definește extremismul prin prisma naționalismului basc și al grupării ETA. În Israel, extremistul poate fi rasistul, naționalistul de dreapta, ori arabul, lucrurile diferind în funcție de privitor. Așadar, ce este extremismul? Multă vreme, acest cuvânt se identifica cu ușurință cu nazismul, dar odată ce această ideologie politică a devenit o tristă amintire, ajungem să găsim

² Pentru mai multe detalii privind evoluția conceptului de *islamist*, respectiv *islamism*, vezi Martin Kramer, "Coming to terms: fundamentalists or islamists", în *Middle East Quarterly*, spring 2003, vol. 10, nr. 2, pp. 65-77

alte înțelesuri pentru acest cuvânt. Pentru unii, extremiști sunt cei care protestează prin mijloace violente pentru salvarea mediului (ecoteroriști: puține țări definesc prin codul penal acest tip de infracțiune – SUA este un caz de referință aici).

I.1. Încercări de a defini conceptul

Cu toate că lipsa unui consens privitor la definirea extremismului este un fapt ușor de sesizat, în mediul academic există câteva puncte comune în jurul cărora jonglează acest concept. Extremismul poate fi caracterizat ca fiind starea de fapt care propagă atitudini, opinii sau credințe care diferă de normele consacrate, producând consecințe periculoase și sunt specifice unui grup restrâns de persoane dintr-o societate.³ Mai departe, extremismul este utilizat în cazul indivizilor sau a grupurilor care susțin sau recurg la măsuri ce se află în afara centrului moral și politic al unei societăți,⁴ adică în afara canoanelor standardizate și larg acceptate de o majoritate a populației. Urmărind în continuare încercările de definire ale conceptului, observăm că extremismului i se atașează o serie de sinonime care necesită ele însele o largă dezbateră: fanatism, terorism, revoluție, radicalism, zelotism, bigotism,⁵ iar lista mai poate continua. O altă caracteristică necesară pentru înțelegerea extremismului, și care trebuie adusă în discuție, este cea a ortodoxismului și a ideologiei. O caracteristică importantă a grupurilor extremiste este gândirea ideologică. Astfel de grupuri au de regulă un standard în ceea ce privește ceea ce este bine sau este rău, iar atitudinile, valorile și comportamentele lor sunt strâns legate de un sistem ideologic de sine stătător, care oferă un sentiment de certitudine care este atât ferm cât și inatacabil. Combinația de absolutism moral⁶, ideologie ortodoxă⁷ și etnocentrism devine o unealtă puternică prin care cei din interiorul unui grup cu vederi îi dezumanizează pe cei din afara grupului, fapt care are de obicei cele mai nefaste consecințe,⁸ lungul istoric de violență motivată ideologic fiind o mărturie care atestă aceste fapte.

Sistemele ideologice rigide sunt atractive mai ales în contextul unei lumi în care tot mai mult moralitatea și comportamentele sociale au devenit obiectul unei largi palete de opțiuni care par a fi nelimitate,⁹ creându-se astfel un sentiment de incertitudine. Acest fapt este valabil doar pentru o categorie de oameni, care puși în fața unui astfel de fapt, se reorientează spre siguranța oferită de astfel de ideologii rigide care li se pliază ca o mânășă peste sistemul lor propriu de valori.

Având în vedere aceste considerente, se poate explica de ce oamenii tind să se

³ Arie W. Kruglasnki, Edward Orehek, "The Need for Certainty as a Psychological Nexus for Individuals and Society" în Michael A Hogg, Danielle L. Blaylock (ed.), *Extremism and the Psychology of Uncertainty*, Editura Blackwell Publishing Ltd., 2012, p. 12

⁴ Eatwell R., Goodwin M., *The New Extremism in the 21st-Century Britain*, Editura Routledge, Londra, 2010, p. 8

⁵ Manuela Caiani, "Extremism", în David A. Snow, Donatella della Porta et al., *The Wiley-Blackwell encyclopedia of social and political movements*, Editura Willey-Blackwell, 2013, p. 254

⁶ Ideea conform căruia acțiunile particulare sunt fie greșite fie corecte, fără a opera cu jumătăți de măsură și fără a lua în calcul diferite circumstanțe atenuante, respingând orice explicație mediană care ar încerca să ofere perspectivă nuanțată asupra unui fapt.

⁷ În sensul de ideologie rigidă, după canoane bine stabilite și inflexibile.

⁸ Michael A Hogg, "Self-Uncertainty, Social Identity, and the Solace of Extremism", în Michael A Hogg, Danielle L. Blaylock (ed.), *op. cit.*, p. 26

⁹ *Ibidem*,

(re)apropie de religie. Ideologiile rigide sunt într-un fel asemănătoare cu religiile. Ambele încorporează percepte clare care se adresează atât incertitudinilor zilnice ale omului, cât și problematicilor esențiale, în cazul religiilor, cele referitoare la sensul vieții și a unei posibile continuități după moartea fizică. Îmbrățișarea unui sistem de valori al unei religii poate fi o unealtă extrem de puternică pentru a rezolva problema incertitudinilor personale încât ea poate suferi mutații care conduc la apariția fanatismului și a intoleranței.¹⁰ Această progresie o întâlnim și în cazul ideologiilor rigide care recurg la violență pentru a-și prezerva sistemul de valori în interiorul unei bule de săpun. Mecanismul este chiar șocant de similar dacă luăm în considerare faptul că o bună parte din ideologiile extremiste care recurg la violență, încorporează, sau se bazează strict pe considerente de natură religioasă pentru a se distinge un grup de altul, vechiul antagonism, noi versus ei.

I.2. Caracteristicile extremismului

Creștinismul, drepturile civile, islamul, heliocentrismul, homosexualitatea, etc, au în comun faptul că au fost sau încă sunt considerate a fi idei extreme. În funcție de privitori, și aceștia nu sunt puțini, fiecare din cele enumerate sunt chiar și în acest moment considerate a fi idei greșite, din cauză că sunt opuse valorilor celui care judecă asupra diferitelor aspecte ale oricărei dintre aceste idei, socotindu-le a fi marginale logicii normale după care se ghidează universul acestora. Extremismul este o problemă extrem de complexă și nu poate fi înțeles decât dacă este privit din mai multe perspective. Există o largă dezbatere privitoare la natura acestuia, iar cel mai important aspect de la care trebuie pornită o astfel de discuție, este **direcționalitatea**. Cu alte cuvinte, importantă nu este ideea ce este considerată a fi extremă, ci perspectiva din care se emite această asumție.

Până la acest moment nu există un consens universal asupra a ceea ce este extrem, și probabil că nu va exista niciodată. Acest lucru este cauzat de însăși natura diversității culturale. Să luăm un exemplu uzual. Bisericele ortodoxe, și dogma care le călăuzește, resping cu fermitate homosexualitatea. Orice curent care ar apărea în interiorul comunității religioase ortodoxe care ar milita pentru drepturile comunității homosexuale, ar fi privit cu reticență de către majoritate, fiind catalogat ca fiind deviant de la doctrina oficială, deci extremist. Dacă privim în interiorul unei societăți seculare (exemplul nefiind singular), remarcăm faptul că drepturile persoanelor cu alte orientări sexuale, reprezintă în ziua de azi un lucru obișnuit și inalienabil, asemenea altor drepturi umane de bază. Astfel, în interiorul unei astfel de societăți, orice voce care militează pentru restrângerea, ori criminalizarea acestor orientări sexuale, reprezintă în mod cert, din perspectiva majorității, o opinie extremistă. Din capul locului, mai trebuie precizat că o idee, o perspectivă asupra unui lucru, sau o ideologie, este considerată a fi extremă în funcție de universul de credințe al unui grup, comunități, stat, ș.a.m.d., și nu există un tabel universal valabil care să aplice aceste etichete. Ceea ce este valabil și acceptat de o majoritate (că de unanimitate nu poate fi vorba niciunde) a unei comunități, nu este neapărat valid pentru o altă, chiar dacă este apropiată geografic sau chiar ca set comun de valori acceptate. În multe situații, vocea majorității este cea care, în mod arbitrar, decide ce este și ce nu este acceptabil conform normelor unui grup, iar acestea se află în continuă schimbare, lucru care duce și la apariția, respectiv dispariția diverselor idei

¹⁰*Ibidem*,

extremiste.

Însăși ideea de a fi extrem evoluează de-a lungul timpului iar această dezvoltare nu poate fi legată decât de ideea de progres general al unei societăți, în special în ceea ce privește cultura acesteia. În urmă cu mai puțin de un secol, sensul cuvântului *extremist* era puțin diferit de ceea ce semnifică azi. Dacă în prezent, definiția extremistului sugerează că ideile unui individ vor fi tot timpul împinse la extrem, societatea interbelică românească, alături unui sens peiorativ și apelativele de idei inovatoare, revoluționare¹¹. Să fi fost anii premergători celui de-al doilea război mondial lipsiți de cea mai elementară dorință de a incrimina, cel puțin la nivel lingvistic, extremismul? Explicația stă în mod cert în faptul că societățile acelor vremuri se luptau încă să se desprindă de uzanțele trecutului, de ideile învechite și retrograde. Cel puțin în cazul României, trecuse mai puțin de un secol de la desprinderea de feudalism și reminiscențele sclavagismului, astfel că idei considerate a fi extremiste puteau fi de exemplu cele referitoare la banale drepturi și libertăți umane ori cetățenești. Până și idealurile revoluționarilor pașoptiști, deși de sorginte naționalistă, aveau un caracter extremist pentru normele vremii, dar ele erau în esență inovatoare și revoluționare, iar astăzi ar putea fi numite oricum dar nu extremiste.

Extremismul este un concept volatil, care fluctuează cu ușurință în funcție de utilizarea sa. Modul în care este perceput acest fenomen este esențial pentru înțelegerea naturii acestuia. Martin Luther King Jr. ne oferă o interesantă percepție proprie asupra sensului acestui cuvânt. În contextul fierbinte al luptei pentru drepturi civile, King întreba retoric, afirmând că “nu se pune problema dacă vom fi extremiști, ci întrebarea este ce fel de extremiști vom fi? ... Națiunea are mare nevoie de extremiști creativi”. (King 1960) *Văzut prin prisma cuvintelor cunoscutului militant pentru drepturile omului, și în special ale afro-americanilor, conceptul de extremism ne mai relevă o nouă perspectivă. Dacă în principal, extremismul semnifică suportul și credința în unele idei care diferă mult față de ceea ce mulți consideră a fi corect sau rezonabil,*¹² *această definiție minimală trebuie întrebuițată cu precauție, întrucât ea nu face referire la temporalitatea acestui concept. Când ne referim la caracterul de temporalitate, notăm faptul că ideile, adesea trec dintr-o extremă în alta, adică de la respingere la acceptare în masă.*

În Antichitate, sclavia era o stare de fapt, larg acceptată, iar cei care s-ar fi poziționat împotriva acestui lucru, ar fi fost catalogați automat ca fiind extremiști. În regimurile comuniste, opoziții erau etichetați ca extremiști, prin corelație cu apartenența la o ideologie adversară, de regulă cea fascistă (unii, care aveau la valorile fasciste și naziste, erau pe drept considerați a fi extremiști). În ziua de azi, opoziția față de valorile democratice este acceptată ca fiind o dovadă de extremism. Evident, eticheta este pusă întotdeauna de cei care sprijină ideea care are prevalență în societate, iar cei etichetați nu au tendința (dorința) de a se autointitula ca fiind extremiști. Această etichetă este rezultatul relației dintre majoritate și minoritatea care se opune vehement principiilor susținute de majoritate. De aici derivă întrebarea: când este extremismul o cale justă și când una aberantă? Dacă a te opune sclaviei sau unui regim comunist este azi un lucru deloc condamnat, ci din contră, în multe țări reprezintă o idee predominantă în societate (deci

¹¹ August Scriban, *Dicționarul limbii Românești*, Editura Institutul de Arte Grafice “Presa Bună”, 1939

¹² <http://www.merriam-webster.com/dictionary/extremism>, accesat în data de 10.XI.2014

opusul extremismului – ce a fost odată extremism azi este literă de lege), cum se ajunge ca extremismul să reprezinte calea greșită? Cine este îndreptățit să judece aceste aspecte? În lipsa unui judecător idilic, asemenea înțeleptului Solomon, doar timpul și evoluția societăților pot stabili când o extremă merită să fie promovată la rang de valoare universală, și când, din contră, aceasta trebuie plasată în rândul erorii umane.

Dacă aruncăm o privire asupra modului în care oamenii percep condițiile meteo, putem sesiza faptul că utilizarea sintagmei de condiții meteo extreme este unul în vogă, în special pe fondul popularizării teoriei schimbărilor climatice. Până la urmă ce reprezintă condiții meteo extreme? Sunt cumva evenimente care nu sunt specifice climei terestre? Nicidecum! Istoria de milioane și milioane de ani a planetei a înregistrat condiții și mai vitrege, fapt ce ne sugerează că termenul de condiții extreme, este unul subiectiv, utilizat după bunul plac al savanților și al oamenilor de rând. Relativitatea conceptului de extremism ține de modul în care este utilizat, și cu cât există mai mulți oameni care consideră o idee extremă, atunci aceasta va deveni inevitabil extremă, fără a fi neapărat un lucru negativ. Însă când minoritatea (extrema) devine cu timpul majoritate, atunci lucrurile se pot inversa.

Pentru o mai bună înțelegere a fenomenului este nevoie de o parcurgere temeinică a istoriei. Nu trecutul conceptului interesează în mod principal, ci istoria omenirii în general. Extremismul pare să existe din cele mai vechi timpuri, ceea ce îl face să fie practic înrădăcinat în cultura umană. Astfel nu trebuie să surprindă deloc că până și în societățile dezvoltate de azi, cu grade ridicate de alfabetizare, bunăstare socială, progres cultural ș.a.m.d., fenomenul este prezent și din păcate frecvent. Sursele răului în societate țin în principal de elemente ce țin de educația și trăirile individuale precum și de moștenirea culturală a comunităților din care facem parte.

Începutul anului 2015 a adus în prim plan, dacă mai era nevoie, pericolul presupus de terorism în general și extremismul islamic în particular. Atacurile armate de la redacția ziarului de satira Charlie Hebdo și de la supermarket-ul evreiesc din Paris, au scos în evidență marile spaime ale societății occidentale. Frica de extremismul islamist și antisemitismul perpetuat pe aceeași filieră par să devină marea preocupare pentru viitorul societăților din vestul continentului. Solidaritatea internațională și valul de compasiune generat de cele două masacre dau un semnal de normalitate și de speranță în ceea ce privește perspectiva de a combate extremismul islamic.

Cu toate acestea, etalonul democrației și al luptei pentru drepturile omului, cu alte cuvinte, societatea occidentală democratică și globalizată, a reușit să arate lumii cu această ocazie duplicitatea sa. Lăsând la o parte închiderea ochilor în fața manifestărilor violente ale militantismului islamic din Orientul mijlociu și Africa, care este greșită din cu totul și cu totul alte motive ce țin de combaterea fenomenului în general, lumea democratică a reușit să ofere o mostră sublimă de extremism. Militând pentru dreptul imuabil și sacrosanct la liberă exprimare, ca fundament al ordinii democratice, liderii politici ai Europei, și nu doar ei, au reușit să exprime un fapt simplu: este în regulă să critici islamul prin orice mijloace, atâta vreme cât acest lucru se realizează în spiritul dreptului la liberă exprimare. Cas Mudde este de părere, și pe bună dreptate, că multe critici aduse musulmanilor care pot fi făcute sub oblăduirea liberei exprimări, ar fi considerate cel puțin inadecvate și inacceptabile dacă în

locul musulmanilor s-ar afla negrii, evrei, homosexuali, etc.¹³ Interzicerea anumitor comentarii și critici la adresa negrilor sau comunităților evreiești este o măsură binevenită pentru combaterea extremismului. Faptul că musulmanii nu se bucură de același tratament este în schimb o mostră de extremism contemporan care bântuie democrația europeană. Terorismul islamic prezintă astfel neșansa de a produce extremism în dublă măsură, odată prin propria-i natură și în al doilea rând reacția nefondată a Europei (ca să vorbim doar de lucrurile din ograda noastră) la adresa musulmanilor în general, care împreună cu evreii reprezintă comunitățile cele mai predispuse să fie afectate de răspândirea în spirală a extremismului. Trebuie punctat că politicul are poate cea mai mare vină în răspândirea extremismului care vizează musulmanii, întrucât unii politicieni (și aici se intră în sfera extremismului politic) aleg să canalizeze valurile de nemulțumiri populare, prin arătare cu degetul la vinovatul fără vină care fără excepție este străinul și imigrantul.

Ca orice alt concept, teorie sau idee, noțiunea de extremism a suferit modificări de-a lungul timpului. Problema este că se pune accentul pe latura negativă, anume pe faptul că simbolizează minoritatea care se opune majorității prin idei opuse și prin violență. În zilele noastre, extremistul este un individ rău, malițios, un dușman. Faptul că în trecut acest termen încorporează și importantul aspect ce ține de noutate, de revoluționar, poate însemna două lucruri. O idee ar fi că societățile au ajuns în punctul în care nu mai au nevoie de inovație (etică, morală, legală), presupunând astfel că nivelul de dezvoltare ideologică este suficient de ridicat încât se cunoaște clar diferența dintre bine și rău. Cum acest lucru este mai mult decât improbabil, cu siguranță, șocul reprezentat de întregul secol XX pentru întregul glob, a dus la o tendință, uneori eronată a unora de a abuza de etichete și de a cataloga totul în materie de bine sau rău, o diviziune imorală. Se uită cu ușurință rolul unor extremiști de calibrul lui Galileo Galilei sau Martin Luther King. Extremismul nu semnifică doar răul din lume. Încercările activiștilor de pretutindeni de a acumula și securiza drepturi pentru comunitățile LGBT arată că trecerea de la o extremă la acceptare se realizează și astăzi. Cine poate decide cu certitudine care extremism de azi vor face trecerea spre acceptare la scară largă și cutumă socială imuabilă. Doar timpul poate decide asupra acestor lucruri. În final nu trebuie uitat că opinia unei majorități nu reprezintă automat un lucru pozitiv, ci din contră, uneori este chiar invers: nazismul, cu o largă susținere în Europa și în special Germania Interbelică, rasismul, o problemă cât se poate de actuală care în trecut reprezenta norma sacrosantă a civilizației Occidentale, și nu numai, reprezintă doar două exemple care trebuie să ne reamintească de faptul că extremismul are mai multe fețe decât ar crede majoritatea, sau chiar minoritatea unora dintre cercetători.

Bibliografie:

Surse editate

1. Eatwell R., Goodwin M., *The New Extremism in the 21st-Century Britain*, Editura Routledge, Londra, 2010;

¹³ Cas Mudde, No, we are NOT at all Charlie, disponibil la adresa <https://www.opendemocracy.net/can-europe-make-it/cas-mudde/no-we-are-not-all-charlie-and-that%E2%80%99s-problem>, accesat la data de 8.01.2015

2. Harrigan Jane, El-SaidHamed (ed.), *Globalisation, Democratisation and Radicalisation in the Arab World*, Editura Palgrave Macmillan, New York, 2011;
3. Hogg A Michael, BlaylockL. Danielle (ed.), *Extremism and the Psychology of Uncertainty*, Editura Blackwell Publishing Ltd., 2012;
4. Scriban August, *Dicționarul limbii Românești*, Editura Institutul de Arte Grafice “Presa Bună”, 1939;
5. Snow A. David, Donatella della Porta et al., *The Wiley-Blackwell encyclopedia of social and political movements*, Editura Willey-Blackwell, 2013.

Resurse electronice

1. Cas Mudde, *No, we are NOT at all Charlie* disponibil la adresa <https://www.opendemocracy.net/can-europe-make-it/cas-mudde/no-we-are-not-all-charlie-and-that%E2%80%99s-problem>
2. <http://www.merriam-webster.com/dictionary/extremism>

THE FIRST GENERATION OF ROMANIAN SCIENTISTS: PERSONALITIES AND ACCOMPLISHMENTS (1860-1890) 38. Sandra Cristina Hirsch, "Babeş-Bolyai"

George Andrei Iavorenciuc, PhD Student, "Babeş-Bolyai" University of Cluj-Napoca

Abstract: *This paper wishes to provide an analysis of the first generation of Romanian scientists, namely the personalities who deployed their activities between 1860 and 1890 and to point out the importance of their enterprises. Although individuals with scientific concerns existed prior to this date, the 7th decade of the nineteenth century can be considered the starting point of the Romanian modern scientific development. Starting then, a generation of young scholars who completed their studies in western schools returned in the country and contributed to the growth of sciences in Romanian society. Thus, Emanoil Bacaloglu, Petru Poni, Grigore Cobălcescu, Grigoriu Ştefănescu, Constantin Esarcu or Dimitrie Brândză, among others, occupied the chairs of physics, chemistry, geology, zoology or botany of the newly founded universities and wrote competent textbooks on these subjects. They also provided some fundamental prerequisites for the popularization and advancement of sciences in society, specifically they wrote scientific articles for cultural journals and later founded scientific journals, they initiated the firsts scientific societies, which were founded based on the principles exemplified by western models and they held public lectures and conferences.*

Keywords: *Romania, nineteenth century, science, scientists, modernization*

Dezvoltarea ştiinţifică modernă a Vechiului Regat se poate considera că începe odată cu mijlocul secolului XIX având drept cadru mai larg încercarea de modernizare şi occidentalizare a întregii culturi şi societăţi româneşti. Deşi succesul proiectului modernizator a fost şi încă este pus sub semnul întrebării, nu se poate pune la îndoială faptul că în acea perioadă, în urma constatării diferenţei ce separa gradul de dezvoltare între România şi Occident, a apărut o schimbare de mentalitate la nivelul elitei conducătoare care a propus proiecte care, odată puse în practică, să estompeze aceste diferenţe. Unul din atributele care se credea că conferă superioritate Occidentului era dezvoltarea fără precedent a ştiinţelor. Din această cauză, după 1860 s-a acordat o mai mare importanţă educaţiei şi tot atunci tineri interesaţi de studiile ştiinţifice au fost ajutaţi de statul român cu burse în străinătate iar apoi răsplătiţi cu posturi la întoarcerea în ţară. Totuşi, această încurajare a fost foarte limitată, date fiind condiţiile social-economice, dar şi atitudinea generală a societăţii faţă de ştiinţele exacte

și naturale iar în toată această perioadă, 1860-1890, accentul pus pe dezvoltarea științifică nu a jucat un rol central în ansamblul modernizării.

Știința românească a devenit o activitate mai articulată odată cu sfârșitul secolului al XIX-lea, atunci când s-au înființat institute de cercetare (de geologie, botanică, meteorologie, bacteriologie ș.a.), când numărul practicienilor în fiecare domeniu științific s-a mărit, unii devenind cunoscuți și citați peste hotare, când calitatea învățământului superior a crescut iar catedrele s-au diversificat și specializat. Anterior acestei perioade, a exista o etapă, pe care o putem identifica între anii 1860-1890, de punere a bazelor dezvoltării științifice prin fondarea universităților și a primelor catedre de științe, prin inițierea de societăți științifice, prin redactarea de manuale de științe pentru licee sau universități, prin articularea unui discurs științific cu privire la conținutul, obiectivele, metodele sau importanța științelor, dar și prin popularizarea acestuia prin diferite medii. Toate acestea s-au datorat în mare măsură unui grup de personalități care și-au început activitatea în anii 1860, acesta fiind format din fizicianul Emanoil Bacaloglu (1830-1891), geologii și paleontologii Grigore Cobălcescu (1831-1892) și Grigoriu Ștefănescu (1836-1911), chimistul Petru Poni (1841-1925) naturalistii Dimitrie Brândză (1846-1895) sau Constantin Esarcu (1836-1898), astronomul Ion Fălcoianu, agronomul și economistul Petre S. Aurelian (1833-1909) sau profesorul de științe naturale și filozoful Ștefan Michăilescu (1846-1899), alături de alții. Aceștia au pus bazele moderne ale științelor naturale în țară, atât prin întreaga activitate didactică și de popularizare, dar și prin studii originale.

Importanța acestui grup a fost recunoscută ca atare de generația imediat următoare. Astfel, geologul Sava Atanasiu, într-o biografie dedicată lui Grigore Cobălcescu întocmită în 1902, îl considera pe acesta „un pionier al științei din generațiunea de idealisti ce ne-a precedat”¹. La fel se exprima și botanistul Dimitrie Grecescu în 1907 care arăta că „nu mult după Unire, țara deschide brațele tinerimii române ce se întoarnă din străinătate cu titluri științifice dobândite în universități în ramura științelor naturale de fizică, chimie și istorie naturală și care s-au ilustrat în mișcarea noastră științifică de la acea epocă încoace”². Un alt geolog din generația următoare, Ion Simionescu, nota data simbolică a anului 1860 ca cea de început a dezvoltării științifice în țară și totodată importanța muncii de pionerat desfășurată atunci de tinerii savanți români³.

¹ Sava Athanasiu, *Grigore Cobălcescu, o pagină din istoria științelor din România*, București, 1902, p. 4

² Dimitrie Grecescu, „O schiță din istoria botaniceii. Începutul, mersul și progresele sale în general și la noi, în parte”, în *Discursuri de recepție*, vol. IV (1907-1919), București, 2005, p. 75

³ Ion Th. Simionescu, „Evoluția culturii științifice în România”, în *op.cit.*, pp. 441-443

Majoritatea acestora și-au făcut studiile de specialitate în Franța sau Germania, iar la întoarcerea în țară au ocupat catedrele facultăților de științe de la universitățile nou fondate sau au fost profesori de liceu. La universitatea din Iași, prima universitate modernă din țară, fondată în 1860, au activat ca profesori în această perioadă Grigore Cobălcescu (din 1863 până în 1892) la catedra de geologie-mineralogie, Dimitrie Brândză la cea de botanică și zoologie (cu întreruperi între 1866 și 1874, când s-a mutat la Universitatea din București) sau Petru Poni, profesor de chimie începând cu 1878 (până la această dată, cursurile de fizică și chimie fuseseră predate de mai bătrânul Ștefan Micle)⁴. La Universitatea din București, care și-a început cursurile în 1864, au predat, printre alții: Emanoil Bacaloglu, fizica, Constantin Esarcu botanica și zoologia (până în 1874, când a fost înlocuit cu Dimitrie Brândză), Grigorie Ștefănescu geologia și mineralogia, Ion Fălcoianu mecanica rațională (între 1866-1868)⁵. Pe lângă funcțiile din învățământ tinerii oameni de știință întorși în țară au condus și alte instituții cu profil științific. În București, Gregoriu Ștefănescu a fost numit în 1867 director al „Muzeului de zoologie și mineralaogie”, pe care l-a condus până în 1893, când a fost înlocuit de Grogore Antipa⁶. Acesta a mai fost totodată și conducător al Biroului Geologic, care a funcționat de la 1882 până în 1888, și în cadrul căreia s-au strâns materiale pentru redactarea primei hărți geologice a României.

În toată această perioadă activitatea didactică a avut mult de suferit datorită lipsei de laboratoare, cabinete sau manuale de specialitate. Ca urmare, cei mai mulți dintre profesorii amintiți au elaborat manuale pentru domeniile în care au predat, așa cum a fost cazul lui Emanoil Bacaloglu, Petru Poni, Dimitrie Ananescu ș.a. Fizicianul Emanoil Bacaloglu, care după ce în anul 1866 redactase un „Manual de algebră” pentru școlile secundare, în 1870 a publicat prima ediție a unui de fizică, intitulat „Elemente de fizică”⁷ (o a doua ediție a acestuia, adăugită, avea să fie publicată în 1888, când a câștigat și premiul Lazăr al Academiei, oferit celei mai bune lucrări științifice românești de peste an). În prefața manualului Bacaloglu prezenta principalul motiv pentru care l-a scris: „lipsa totală a unei cărți de fizică”, motiv pentru care a încercat să-l facă accesibil atât pentru școlile secundare, cât și pentru „studiulu academicu”. O altă problemă la care făcea referire fizicianul, și reprezentativă pentru greutățile pe care le întâmpinau autorii de manuale științifice

⁴ Gheorghe Iacob (coord.), *Universitatea din Iași (1860-2010). Facultăți-profesori-școli științifice*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2011

⁵ Adina Berciu Drăghicescu, Ovidiu Bozgan, *O istorie a Universității din București 1864-2004*, Editura Universității din București, 2004, pp. 76-78

⁶ Iorgu Petrescu, „Gregoriu Ștefănescu (1836-1911), director al muzeului de zoologie și mineralogie din București”, în *Studii și comunicări/DIS*, vol. IV, 2011, p. 319

⁷ Emanoil Bacaloglu, *Elemente de fizica*, Bucuresci, 1870, p.1

specializate de la acea dată, era lipsa unei terminologii științifice românești, astfel încât autorii trebuiau de multe ori să creeze termeni în limba română. În cadrul lucrării, fizicianul a abordat toate componentele fizicii clasice, așa cum erau: gravitația, stările de agregare ale materiei, magnetismul, electricitatea (statică și dinamică), căldura, acustica și optica prin prezentarea celor mai importante teorii și experiențe, urmate de explicații exacte. Petru Poni, după întoarcerea în țară în 1868, a activat timp de 10 ani ca profesor de liceu, iar apoi la universitate. Din această postură a redactat în 1868 un „Curs de chimie elementară”, în 1874 „Noțiuni de fizică”, revizuit în 1885 cu titlul de „Elemente de fizică” iar în 1886, un „Curs de chimie elementară fondat pe teoria atomică”⁸. În ceea ce privește științele naturale, profesorul Dimitrie Brândză a publicat între 1872 și 1873 „Curs de istorie naturală” în trei volume: zoologia, geologia și botanica⁹. Dimitrie Ananescu, profesor de istorie naturală la colegiul Sf. Sava a elaborat de asemenea manuale didactice între 1864 și 1874 pentru științele naturale.

Toți acești profesori au avut și contribuții originale în domeniile lor de activitate, în cadrul cărora obiectul principal a fost investigarea științifică a elementelor naturale ale României. Ca urmare ei au publicat, mai ales în „Analele Academiei Române”, dar și în buletine științifice din afara țării (așa cum au fost cazurile lui Emanoil Bacaloglu sau Grigore Cobălcescu) lucrări cu privire la flora, fauna, solul, stratigrafia, mineralogia sau geologia țării.

Odată cu începutul anilor 1860 poate fi constată o adevărată pledoarie a tinerilor savanți în favoarea formării de societăți științifice. În Principatele Române, până la acea dată, exista o singură asemenea societate, care să aibă ca domeniu de activitate în special științele naturale, venerabila „Societate de medici și naturaliști” fondată la Iași, în 1833. Dar aceasta, după o activitate susținută în primii ani de funcționare, intra într-o stare de vegetare, astfel că după Unire nu exista nicio societate științifică propriu-zisă. Motivul pentru această stare de lucruri poate fi identificat în conservatorismul din punct de vedere social-politic al Principatelor, care nu era favorabil dezvoltării științifice. Știința poate fi văzută atât ca suma cunoștințelor dintr-un anumit domeniu dar și ca metoda de a ajunge la acestea; or, birocrăția Principatelor avea nevoie de prima componentă (întruchipată în ingineri hotarnici, medici sau profesori) dar nu și de a doua, având în vedere că aceasta se putea dezvolta într-o gândire critică care să pună la îndoială condițiile social politice. Paul Cornea exemplifică această atitudine prin cenzura operată de stat a unor amendamente din proiectul care trebuia să reglementeze învățământul public întocmit de Petrache Poenaru în 1833, conchizând că „mai

⁸ Gheorghe Iacob (coord.), *op.cit.*, p. 88

⁹ Ioan Cristurean, *Dr. Dimitrie Brândză. O mare personalitate a botanicii românești*, Editura Universității din București, 2006, p.39

presus de orice, autoritățile voiau ca tinerii să nu interpreteze și să nu „mediteze”¹⁰. După Unire, această mentalitate s-a modificat oarecum, iar climatul mai liberal, conjugat cu dorința tinerilor cărturari întorși din străinătate de a contribui la înaintarea științelor în societate a făcut posibilă apariția societăților științifice.

Ca urmare, în anii 1860 se poate nota apariția a trei astfel de societăți („Societatea Română de Științe”, înființată în 1862, „Societatea de Științe Naturale din București”, în 1865 și „Societatea de Științe fizico-naturale”, în 1868), dar toate cu durată scurtă de viață. Activitatea acestora a fost importantă mai ales din punct de vedere ideatic, prin argumentele cu care a fost popularizată în presă ideea de asociație, colaborare și întrunire a oamenilor învățați dar și prin regulile, normele și ideile pe care le-au susținut. Pledoaria în favoarea asocierii cărturarilor avea la bază constatarea că dezvoltarea fără precedent a tuturor ramurilor științelor făcea imposibilă cunoașterea lor enciclopedică de către un singur om, astfel că acest gen de societăți trebuia să constituie un mediu de colaborare instituțională între indivizi specializați; un alt argument era reprezentat de succesul acestora ca factor de progres al științei în Europa, încă de la fondarea lor, în sec. XVII¹¹. Astfel, promotorii societăților științifice subliniau influența modelului occidental asupra organizării științifice din țară. Acest model era reflectat în modul de selecție al membrilor și în activitatea propriu-zisă: erau invitați să facă parte persoane cu studii de specialitate (deși se organizau și ședințe publice la care putea participa oricine) care să prezinte lucrări originale, iar acestea să fie continuate de discuții libere și critice. Totuși, un alt criteriu important de apartenență a fost posibilitatea de a plăti contribuția de membru: aceasta trebuia să acopere costul activităților societății și eventual să ajute la editarea unei reviste dar această practică a funcționat mai degrabă ca o frână în dezvoltarea lor, cel puțin în această perioadă.

Un alt scop al acestor societăți a fost reprezentat de transmiterea către publicul mai larg a cunoștințelor, motiv pentru care s-au făcut eforturi permanente pentru publicarea rezultatelor și articolelor, într-un limbaj cât mai inteligibil. Ideea generală, punctată de Petre S. Aurelian la inaugurarea „Ateneului Român” era că „cunoștințele trebuie să circule și că oamenii sunt datori să și le împărtășească”¹². Dezideratul accesibilității limbajului a fost subliniat de Bacaloglu: „argumentul că știința trebuie vorbită cu o limbă specială și neînțeleasă mulțimei este demnă de secolele trecute de întuneric și barbarie și nu ar putea servi astăzi

¹⁰ Paul Cornea, *Originile romantismului românesc. Spiritul public, mișcarea ideilor și literatura între 1780-1840*, Carte Românească, 2008, p. 382

¹¹ Ion Fălcoianu, „Societatea Română de științe”, în *Revista Română*, an II, 1862, pp. 406-408

¹² Virgil Cândea, Ion Zamfirescu, Vasile Moga, *Ateneul Român. Monografie*, Editura Științifică și enciclopedică, Buc. 1976, p. 28

decât ca să acopere sub vălul misterului neștiința celui care caută să predea o știință despre care nu are decât idei confuze”¹³.

În categoria asociațiilor științifice poate fi inclus și Ateneul Român, inaugurat în 1865, dat fiind că avea o secție de „științe naturale, physice și mathematice” și multe din conferințele susținute au avut drept subiect științele naturale, dar și pentru că principalul animator al acestuia a fost profesorul de științe naturale Constantin Esarcu. Unul din meritele organizatorilor Ateneului a fost acela de a norma activitatea științifică prin anunțarea ciclurilor de conferințe, a conținutului și programului acestora cu mai multe luni înainte și de a le respecta întocmai¹⁴. Activitatea Ateneului exemplifică o altă modalitate prin care s-a făcut popularizarea științelor în țară: conferințele și cursurile publice. Cel mai activ savant în această privință a fost Grigoriu Ștefănescu; acesta a ținut între anii 1873-1876 un curs public de „Istorie naturală” cu demonstrații practice. Petru Poni avea să caracterizeze această inițiativă astfel: „este de prisos să vă mai arăt influența ce a avut acest curs asupra poporului nostru, atunci când știința la noi abia începea să se înjghebeze”¹⁵. Tot despre acestea, Constantin Bacalbașa își amintea că erau ținute duminică într-una din sălile Universității și că la toate venea lume foarte multă¹⁶.

Începând cu anii 1870, dar mai cu seamă după după obținerea independenței politice a României, instituționalizarea științelor a fost sprijinită mai serios de stat. Atât prin sprijinul acordat „Societății române de geografie”, al cărei președinte onorific era regele și care în această perioadă a avut secțiuni reprezentând toate ramurile științelor naturale cât și prin dezvoltarea „Secțiunii științifice a Academiei Române”, cercetarea științifică, schimbul de idei între cărturari și publicarea rezultatelor au început să devină mai facile. Astfel, inițiativa organizării de societăți cu profil științific a trecut din rândurile tinerilor savanți și profesori în cea a statului. Cu toate acestea, inițiativa privată va continua să existe, iar în deceniile următoare vor fi fondate și alte societăți științifice în domeniile fizico-naturale, care își vor edita propriile publicații.

În lipsa mijloacelor materiale pentru susținerea unei activități de cercetare științifică propriu-zisă, dar și în lipsa interesului pentru științe al publicului larg, mulți dintre tinerii învățați au optat pentru activitatea de popularizare a acestora. Această activitate avea drept

¹³ Emanoil Bacaloglu, *Elemente de fizică*, 1870

¹⁴ Virgil Cândea, Ion Zamfirescu, Vasile Moga, *Ateneul Român. Monografie*, Editura Științifică și enciclopedică, Buc. 1976, p. 87

¹⁵ S. Ghiță, „Materialismul naturalist din România în perioada 1860-1890” în *Din istoria filozofiei în România*, vol. III, 1960, p.192

¹⁶ Constantin Bacalbașa, *Bucureștii de altădată*, vol I, 1871-1877, ediție îngrijită și note de Aristița Avramescu și Tiberiu Avramescu, ediția a II-a, Humanitas, 2014, pp.227-228

obiective crearea unui public interesat de cunoștințe științifice, astfel că o parte din articole erau gândite ca introduceri generale la anumite subiecte, dar și educarea publicului interesat, astfel că existau articole mai specializate sau care prezentau cele mai noi teorii dintr-un anumit domeniu. Activitatea de popularizare a științei, a sferei acesteia de activitate și a metodelor sale a reprezentat o primă etapă importantă și necesară în vederea familiarizării societății românești cu spiritul științific. Așa cum sugerează o autoare care a studiat în detaliu această literatură, popularizarea științifică a reprezentat totodată modalitatea cu ajutorul căreia societatea a putut să absoarbă mai ușor șocul cultural datorat confruntării cu specializarea și progresele imense făcute de știință în secolul XIX¹⁷.

O publicație timpurie de popularizare a științei a fost „Isis sau Natura”. Această revistă fusese fondată și scrisă de doctorul Iuliu Barasch (1815-1863) în perioada 1856-1859. În decada a 7-a a renăscut, apărând în două ediții: în 1862 a fost redactată de Iuliu Barasch și Dimitrie Ananescu, iar în 1865, după moartea lui Barasch, de Constantin Esarcu și Dimitrie Ananescu. Revista conținea articole cu subiecte din toate domeniile științifice, cele mai valoroase fiind cele care prezentau ultimele concepții și teorii științifice, printre exemple numărându-se explicarea descoperirii spectroscopiei de către chimiștii germani Kirchoff și Bunsen și a felului în care aceasta funcționează¹⁸ sau prezentarea noii teorii, la acea dată, a lui Charles Darwin¹⁹. În această ultimă problemă, redactorii s-au plasat pe o poziție creaționistă, exemplificată și în alte articole.

O revistă cu conținut enciclopedic, redactată de Alexandru Odobescu, în care au fost publicate articole științifice originale la începutul perioadei studiate a fost „Revista română pentru științe, litere și arte”, care a apărut între 1861-1863. În paginile acesteia au publicat nume importante ale mișcării științifice românești: Grigore Cobălcescu, Iacob Felix, Ștefănescu, Ion Fălcoianu sau Emanoil Bacaloglu. Toți acești autori, în ciuda diversității subiectelor abordate, au subliniat constant importanța științelor ca factor de emancipare a societății românești și imperativul ca acestea să devină cât mai răspândite. Rolul științei era considerat aflarea adevărului, fundamentat pe „temelia solidă a rațiunii și cunoștința adevăratelor legi ale naturii”²⁰.

În paginile revistei se găsește o primă clasificare a științelor din acea perioadă, având drept criteriu obiectul lor de studiu. Astfel, Grigoriu Ștefănescu arăta că științele erau alcătuite

¹⁷ Simona M. Antonescu, *Literatura de popularizare a științei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX în România*, Ars Docendi, 2008, p.384

¹⁸ „Soarele descompus în elementele sale” în *Natura*, an V, nr.1, 1862, pp.1-4

¹⁹ „Omul și maimuța”, în *Natura*, an V, nr. 3, 1862, pp.22-24

²⁰ P. Iatropol, „Istoria minunilor”, în *Revista Română pentru științe, litere și arte*, vol. I, 1861, p.193

din „astronomie”, „fizică”, care se ocupa cu studiul proprietăților fizice ale corpurilor, „chimia” care studia fenomenele care modifică compoziția unui corp, „meteorologia” care studia atmosfera și modificările acesteia, „orografia”, știința care se ocupă cu descrierea suprafeței globului, „botanica”, care se ocupa cu studiul plantelor, „zoologia” care studia animalele și „geologia”, știința care tratează despre pământ și evoluția scoarței terestre. Aceste științe erau clasificate în patru grupe: „astronomia” era prima dintre acestea, grupa „științelor fizice” era alcătuită din fizică, chimie și mineralogie, meteorologia și orografia alcătuiau „geografia fizică” iar botanica, zoologia și geologia formau grupa „științelor naturale” propriu-zise²¹. Meritul de a elabora prima lucrare originală de geologie din țară îi revenea geologului ieșean Grigore Cobălcescu, care a publicat în paginile revistei studiul „Calcarul de la Răpidea”²². În cuprinsul acestuia, el își expunea ideile cu privire la perioada și procesele de formare a dealurilor din zona Răpidea, județul Iași. Spirit perfecționist, Cobălcescu își va caracteriza mai târziu lucrarea ca „un păcat al tinereții”, mai ales din cauza cadrului metodologic folosit, acela al teoriei cataclismelor lui Georges Cuvier, dar multe din concluziile sale au rămas valabile și în perioada următoare.

Alte studii originale au fost publicate de Emanoil Bacaloglu și astronomul Ion Fălcoianu: acesta a publicat tabele cu pozițiile relative ale soarelui și ale lunii pentru anul 1863, raportate la pozițiile geografice ale orașelor București și Iași, date pe care le-a folosit pentru prezicerea eclipselor din anul respectiv. Pe lângă valoarea utilitară a acestor date, autorul mai sublinia și caracterul pedagogic și filozofic al acestor predicții, care „probau cu evidență că fenomenele cerești sunt supuse la legi naturale cunoscute științei, ceea ce contribuie a combate prejudițiile răspândite între oameni din toate clasele societății”²³.

Încrederea în rolul civilizator al dezvoltării și înaintării științelor a fost perpetuată în cadrul unor reviste culturale care au apărut începând cu 1870, așa cum au fost „Tranzacțiuni literare și științifice” (1872-1873) sau „Revista contemporană” (1873-1876) în paginile cărora au fost publicate atât studii originale cât și articole de popularizare. Articolele militante în favoarea dezvoltării științei erau semnate cel mai adesea de filozoful materialist, ziaristul și profesorul de științe naturale Ștefan Michăilescu a cărui concepție poate fi rezumată prin următoarele fraze care se găsesc în prospectul primeia dintre revistele amintite: „indiferență și

²¹ Gregoriu Ștefănescu, „Idee generală despre geologia și utilitatea ei” în *Revista Română pentru științe, literatură și arte*, vol. III, 1863, pp.201-223

²² Grigore Cobălcescu, „Calcarul de la Răpidea” în *Revista Română pentru științe, literatură și arte*, vol. II, 1862, pp.586-599

²³ Ion Fălcoianu, „Eclipsele din anul 1863”, în *Revista Română pentru științe, literatură și arte*, vol. III, 1863, pp.40-55

neștire, ignoranță și mizerie: iată infernul nostru social. Un singur remediu radical: formarea conștiinței prin știință. Știință și iarăși știință”²⁴.

Cea mai importantă revistă de profil în această perioadă a fost „Revista Științifică” redactată de Grigoriu Ștefănescu și Petre S. Aurelian (pentru o perioadă de timp, printre redactori s-a numărat și profesorul de științe naturale C.F. Robescu) și care a apărut bilunar între anii 1870-1882. Aceasta cerea explicit colaboratorilor să respecte regulile ortografice pe care le folosea revista, să explice termenii tehnici și să folosească un stil accesibil²⁵. Concepută pe profilul redactorilor săi, un palier fiind reprezentat de evoluționismul, determinismul și militantismul pentru răspândirea spiritului științific specifice lui Ștefănescu, iar celălalt fiind reprezentat de pragmatismul și îndemnul spre folosirea uzuală a cunoștințelor științifice caracteristice lui Aurelian, revista a avut un standard de calitate foarte ridicat, de neatins în acea perioadă sau în cea imediat următoare. În cadrul acesteia s-au publicat articole de popularizare din toate domeniile științifice, lecții ale cursurilor ținute de redactori la universitate dar și studii originale, mai ales din domeniul geologiei și agronomiei.

În această perioadă, promotorii științelor în România au elaborat un discurs referitor la știință, la principiile și metodele sale. Acesta s-a articulat în cadrul articolelor, manualelor sau conferințelor susținute și a avut în general un caracter unitar, dar și unele puncte discordante, în special cu privire la receptarea noilor concepții științifice. În ceea ce privește scopul științelor, acesta era aflarea „adevărului (veritatea), al cărui caracter în toate științele naturale, este de a confirma, de a explica toate fenomenele cunoscute, și de a fi confirmate la rândul său, prevăzând fenomenele încă necunoscute”²⁶. Așadar, o percepție pozitivistă a științelor, capabile de a explica toate fenomenele inteligibile, dar și deterministă și inductivistă, prin capacitatea de a explica fenomene încă necunoscute cu ajutorul celor cunoscute. Poate fi recunoscută influența filozofiei lui Auguste Comte; aceasta s-a mai manifestat și prin neîncrederea cu care erau investite ipotezele în elaborarea explicațiilor științifice, subliniindu-se constant natura provizorie a acestora (de exemplu Bacaloglu despre teoria luminii a lui Newton: „poartă însă în sine elemente imposibile de admis și eroare, la care pot cădea chiar geniile cele mai mari, când sunt silite să se rătăcească în regiunile ipotezelor”²⁷), accentul căzând pe reliefarea faptelor și observațiilor „pozitive” cu ajutorul cărora puteau fi

²⁴ Ștefan C. Michăilescu, „Prospect”, în *Pagini filozofice alese*, Editura Academiei Republicii Populare române, 1955, pp. 64-65

²⁵ *Revista Științifică, diaru pentru vulgarizarea științelor naturale și fizice*, an I, nr. 8, 1 iunie 1870, p.114

²⁶ Ion Fălcoianu, „Despre astronomie” în *Revista Română pentru științe, literă și arte*, vol. I, 1861, p.7

²⁷ E. Bacaloglu, *Elemente de fizică*, 1870, p.232

descoperite legile naturale. Totodată, un pilon important al discursului științific era reprezentat de sublinierea unității și generalității legilor naturale exemplificate în mod sublim de descoperirea legilor conservării energiei și a echivalenței forțelor, principii ce stăteau la baza progresului în toate ramurile științelor fizice: „strălucita descoperire a corelațiunii forțelor stabilește, între științele fizice o relație armonioasă, și ne face să întrevădem pentru viitor o generalizațiune încă și mai complectă. Recunoscând echivalența tuturor forțelor, ajungem a adopta unități absolute care se impun necesarmente pretutindeni; așa forțele termice, electrice, magnetice, chimice și mecanice se măsoară cu unități ce depind de metru și de rotațiunea pământului”²⁸. Principiile fundamentale ale științei secolului XIX au fost enumerate și de Bacaloglu, acestea fiind în număr de șapte: „universalitatea cauzelor și a legilor, coexistența materiei și a energiei, conservarea materiei și a energiei, persistența fenomenelor, universalitatea mișcării, transformarea și echivalența puterilor și inegala acțiune a acestora”²⁹. În privința limitelor cercetării științifice au existat păreri discordante. Acestea pot fi exemplificate prin două atitudini față de problema creării vieții în laboratorul de chimie. În timp ce Michăilescu considera că în știință există o obligație de a examina totul, el propunându-și să facă unele experiențe de laborator pentru a descoperii condițiile în care poate fi creată viața³⁰, chimistul Nicolae Teclu, într-o comunicare la Academie din anul 1880, considera că, în ciuda progreselor imense făcute de chimia organică de-a lungul secolului XIX, crearea artificială a vieții în laborator va fi întodeauna o imposibilitate pentru știință³¹.

Perioada studiată a fost contemporană cu emergența unor noi teorii științifice care aveau să revoluționeze dezvoltarea științifică. Cea mai importantă dintre acestea a fost teoria lui Charles Darwin cu privire la selecția naturală. Aspecte ale teoriei au fost publicate în țară încă din anul 1862 și în continuare au suscitat oarecare dezbateri în rândul naturaliștilor români. Dintre personalitățile analizate, Grigoriu Ștefănescu a fost un darwinist fervent, care a promovat această teorie prin toate mijloacele de care dispunea; pentru el argumentele principale în sprijinul teoriei erau descoperirile constante de fosile de animale care nu mai existau și credința în progresul constant al științelor. Trebuie amintit că, în calitate de paleontolog, el însuși a descoperit o serie de fosile pe teritoriul României, cea mai importantă dintre acestea fiind scheletul unui mamifer mare, înrudit cu elefantul și mamutul, denumit

²⁸ *Revista Științifică, diaru pentru vulgarizarea științelor naturale și fizice*, an II, nr. 12, 1 aug. 1871, p.183

²⁹ C.I. Istrati, *Biografia și lucrările lui Emanuel Bacaloglu*, București, 1896, p.171

³⁰ Ștefan Michăilescu, „Influența luminii asupra vieții”, în *op.cit.*, p.61

³¹ Nicolae Teclu, „Despre relațiunile între chimia organică și anorganică”, (pp.197-209) în *Discursuri de recepție*, vol. II (1880-1892), Editura Academiei Române, București, 2005, p.209

„Dinotherium gigantissimum”, în 1894. Printre contestatorii teoriei lui Darwin s-a numărat profesorul Dimitrie Ananescu; scepticismul lui decurgea din concepția pozitivistă pe care o avea despre știință și credința în plenitudinea ordinii naturale; astfel, în opinia sa știința era o „colecție de mai multe cunoștințe pozitive despre ceva, fondate pe adevăruri evidente de sine sau care se puteau face cunoscute prin demonstrații, iar ca o știință să fie exactă trebuia ca și cunoștințele ce o compun să fie clare, precise, controlate și sistematizate cu ajutorul metodei”³². Ca urmare a acestei concepții, profesorul lua atitudine împotriva teoriei transformării speciilor, arătând că aceasta nu prezintă evidențe și dovezi clare, lipsind-o astfel de condițiile unei teorii științifice adevărate. În plus considera că acceptarea ipotezei conform căreia omul se trage din maimuță ar contravine însăși „legilor eterne ale Naturei”, deoarece în natură nu s-a văzut nicio dată ca un animal dintr-o specie să dea naștere unui altă specie³³. Cu toate aceste împotriviri, venite și din partea altor personalități, majoritatea naturaliștilor români vor accepta teoria evoluției lui Darwin până la sfârșitul secolului.

În concluzie, se poate constata că bazele progresului științific românesc au fost puse începând cu decada 1860-1870 prin dezvoltarea învățământului universitar și secundar de specialitate, condus de profesori bine pregătiți, care au încercat să remedieze unele din disfuncționalitățile sistemului de învățământ prin editarea de manuale de specialitate în limba română. O altă realizare a acestei generații a fost dezvoltarea unor mijloace pentru înaintarea spiritului științific în societatea și cultura română, acestea fiind, mai ales, revistele de popularizare a științelor și societățile cu profil științific. În cadrul acestora s-a articulat un discurs cu privire la conținutul și importanța științelor fizice și naturale și a aplicațiilor acestora, discurs care avea să se constituie într-un agent al familiarizării publicului larg cu progresele științelor.

Această lucrare a fost posibilă prin sprijinul financiar oferit de Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013, cofinanțat prin Fondul Social European, în cadrul proiectului POSDRU/159/1.5/S/140863, cu titlul „Cercetători competitivi pe plan european în domeniul științelor umaniste și socio-economice. Rețea de cercetare multiregională (CCPE)”.

Bibliografie:

³² Dimitrie Ananescu, *Curs elementar de Istorie Naturală. Uvrăgiu complet pentru clasele superioare din licee și seminare*, tom I Geologia, București, 1871, pp.9-10

³³ Idem, *Omul și rasele umane*, Conferință ținută în sala ateneului, ianuarie 1867, București, 1868, p. 8

1. *** *Natura*, an V, 1862
2. *** *Revista Științifică, diaru pentru vulgarizarea științelor naturale și fizice*, an I, 1870-1871, an II, 1871-1872
3. Ananescu, Dimitrie, *Curs elementar de Istorie Naturală. Uvrăgiu complet pentru clasele superioare din licee și seminare*, tom I geologia, București, 1871
4. Idem, *Omul și rasele umane*, Conferință ținută în sala ateneului, ianuarie 1867, București, 1868
5. Antonescu, Simona M., *Literatura de popularizare a științei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX în România*, Ars Docendi, 2008
6. Athanasie, Sava, *Grigore Cobălcescu, o pagină din istoria științelor din România*, București, 1902
7. Bacalbașa, Constantin, *Bucureștii de altădată*, vol I, 1871-1877, ediție îngrijită și note de Aristița Avramescu și Tiberiu Avramescu, ediția a II-a, Humanitas, 2014
8. Bacaloglu, Emanoil, *Elemente de fizica*, București, 1870
9. Căndea, Virgil, Zamfirescu, Ion, Moga, Vasile, *Ateneul Român. Monografie*, Editura Științifică și enciclopedică, București, 1976
10. Cobălcescu, Grigore, „Calcarul de la Rapidea” în *Revista Română pentru științe, literatură și arte*, vol. II, 1862, pp.586-599
11. Cornea, Paul, *Originile romantismului românesc. Spiritul public, mișcarea ideilor și literatura între 1780-1840*, Carte Românească, 2008
12. Cristurean, Ioan, *Dr. Dimitrie Brândză. O mare personalitate a botanicii românești*, Editura Universității din București, 2006
13. Drăghicescu, Adina, Berciu, Bozgan, Ovidiu, *O istorie a Universității din București 1864-2004*, Editura Universității din București, 2004
14. Fălcoianu, Ion, „Despre astronomie” în *Revista Română pentru științe, literatură și arte*, vol. I, 1861, pp. 3-16
15. Idem, „Eclipsele din anul 1863”, în *op.cit.*, vol. III, 1863, pp.40-55
16. Idem, „Societatea Română de științe”, în *op.cit.*, vol. II, 1862, pp. 406-408
17. Ghiță, S. „Materialismul naturalist din România în perioada 1860-1890”, în *Din istoria filozofiei în România*, vol. III, 1960, pp. 160-230
18. Grecescu, Dimitrie, „O schiță din istoria botanicii. Începutul, mersul și progresele sale în general și la noi, în parte” în *Discursuri de recepție*, vol. IV (1907-1919), București, 2005
19. Iacob, Gheorghe (coord.) *Universitatea din Iași (1860-2010). Facultăți-profesori-școli științifice*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2011
20. Iatropol, P. „Istoria minunilor”, în *Revista Română pentru științe, literatură și arte*, vol. I, 1861, pp. 193-208
21. Istrati, C.I., *Biografia și lucrările lui Emanuel Bacaloglu*, București, 1896
22. Michăilescu, Ștefan C., *Pagini filozofice alese*, Editura Academiei Republicii Populare române, 1955
23. Petrescu, Iorgu, „Gregoriu Ștefănescu (1836-1911), director al muzeului de zoologie și mineralogie din București”, în *Studii și comunicări/DIS*, vol. IV, 2011, pp. 317-338
24. Simionescu, Ion Th., „Evoluția culturii științifice în România” în *Discursuri de recepție*, vol. IV (1907-1919), București, 2005
25. Ștefănescu, Gregoriu, „Idee generală despre geologia și utilitatea ei” în *Revista Română pentru științe, literatură și arte*, vol. III, 1863, pp.201-223
26. Teclu, Nicolae, „Despre relațiunile între chimia organică și anorganică”, în *Discursuri de recepție*, vol. II (1880-1892), Editura Academiei Române, București, 2005, pp. 197-209

BUILDING TIMISOARA'S HABSBURG IDENTITY. ITS INHABITANTS, THEIR REQUESTS, AND THE FIRST NORMATIVE ACTS AT THE BEGINNING OF 18TH CENTURY

Sandra Cristina Hirsch, "Babeş-Bolyai" University of ClujNapoca

Abstract: *During the 18th century, Timișoara has been transformed from a former Ottoman stronghold seat into a provincial residence subjected directly to Vienna. However, the city is changed both from a material and a demographic point of view. Therefore, old inhabitants and newcomers, the relationships between inhabitants and authorities or the spaces that both groups of inhabitants occupy in Timișoara's geography change accordingly. This article aims to reveal the ways in which Timișoara's community of citizens is built in the aftermath of the war with the Ottoman Empire followed by the Habsburg conquest; more precisely, the paper proposes an archival inquiry into the activities of the Administration of Banat (Kaiserliche Banater Landesadministation) that dwelled with the categorization of Timișoara's inhabitants. In this respect, this research discusses the first administrative measures and normative acts that were put forward by authorities and dwells on the citizens' claims and their resolutions. This is pursued in order to show that Timișoara's reorganization is also linked with building the urban identity.*

Keywords: *urban identity, Habsburg Timișoara, 18th Century, citizenship, normative acts.*

Războiul dintre Austria și Imperiul Otoman care a dus la modificarea granițelor în sud-estul Europei, a marcat și momentul unor mari prefaceri în rândul așezărilor din zonele care trec acum sub dominația Habsburgilor¹, inclusiv din Banat. Timișoara a fost unul din punctele-cheie vizate de imperiali în avansul trupelor acestora. Orașul trece printr-un asediu puternic timp de 43 de zile în 1716, care produce evidente daune materiale și umane. De aceea, primele preocupări ale noii stăpâniri au vizat stabilizarea populației și refacerea materială a cetății. În demersul nostru de a reda specificul Timișoarei primilor ani de după cucerire, vom utiliza termenii „refacere”, „reconstrucție” nu doar în sensul primar, fizic, ci și privind din prisma resurselor umane ale orașului. Schimbările administrative bruște ce au loc

¹ războiul austro-turc se încheie cu Pacea de la Passarowitz (21 iulie 1718), în urma căreia otomanii pierd Banatul, partea turcească a Syrmiei, Oltenia până la Olt, Serbia de nord și o mică parte din Bosnia în favoarea imperialilor, C. Ingrao, *The Habsburg Monarchy 1618-1815*, Cambridge University Press, 2000, p. 119-120; J. Bérenger, *Istoria Imperiului Habsburgilor 1273-1918*, Ed. Teora, București, 2000, p. 301-305; detaliile campaniei din 1716 la L. Matuschka, *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen*, Band XVI, hrsg. von der Abtheilung für Kriegsgeschichte des K.K. Kriegs-Archives, Verlag des K. und K. Generalstabes, Wien, 1891.

la începutul secolului al XVIII-lea se reflectă în noua structură demografică a oraşului şi în noua sa identitate. Astfel, ne interesează cum sunt priviţi locuitorii Timişoarei din perspectiva administraţiei, dar şi cum se raportează cei nou-veniţi la autohtoni, aşa cum reiese din documentele anilor 1716-1721. În plus, acestea suprimă probleme sociale profunde fără de care nu poate fi întregit tabloul începuturilor Timişoarei austriece. Statutul Banatului după cucerire este unul special în cadrul Imperiului Habsburgic, deoarece se optează pentru subordonarea directă a provinciei forurilor aulice vieneze (Camera Aulică şi Consiliul Aulic de Război), iar împăratul Carol VI devine suveranul său absolut şi unicul stăpân de pământ. La nivelul provinciei, scurta perioadă pe care o analizăm acum se caracterizează, cum e şi normal, prin măsuri treptate de definitivare a unei structuri administrative concrete. Astfel va fi înfiinţată o Comisie de organizare a Banatului, o Comisie a Camerei Aulice şi din toamna anului 1717 Administraţia provinciei². În analiza noastră vom include acte emise de autorităţile menţionate, precum şi cereri ale reprezentanţilor oraşului, prin vocile primarilor/magistraţilor.

Pentru o imagine generală asupra locuitorilor Timişoarei la începutul perioadei habsburgice, trebuie să luăm în calcul populaţia care se află în oraş după asediu. În textul capitulaţiei otomanilor sunt menţionaţi destul de vag creştinii şi mahomedanii, cei de naţiune rasciană, evreiască şi alţii³. După retragerea turcilor, în casele de lemn ale timişorenilor, distruse aproape total de bombardamente ar mai fi rămas 645 de familii supravieţuitoare, din care: 466 familii de rascieni, 35 de armeni şi 144 de evrei⁴. Acestora li se adaugă primii nou-veniţi, în primul rând armata şi personalul său auxiliar, viitorii funcţionari ai administraţiei, diverşi meseriaşi şi negustori originari din Imperiul romano-german cât şi din Țările Ereditare ale Casei de Habsburg. Configuraţia oraşului turcesc este valabilă încă în intervalul ales pentru acest studiu. Avem de-a face cu o cetate fortificată care include o citadelă (castelul) şi oraşul interior, iar la nordul respectiv sudul zidurilor se află suburbiile Palanca Mare şi Palanca Mică. Conducerea oraşului a fost încredinţată pe de-o parte primarului german (de care aparţineau locuitorii catolici ai cartierului *intra muros*: Cetate, dar şi catolicii stabiliţi în suburbie), pe de altă parte celui rascian (responsabil de cetăţenii dinafara fortificaţiei), ambii subordonaţi desigur Administraţiei bănăţene. Prin prisma reglementărilor emise, dar şi a pretenţiilor exprimate de cetăţeni, putem observa cum se reflectă orăşenimea în ochii autorităţilor, la începutul eforturilor de organizare a Timişoarei.

²*kaiserliche Banater Landes-Administration* este instituţia ce va rămâne definitivă, în forma sa mixtă civilă şi militară până în 1751, condusă de un guvernator, secondat de câte doi consilieri militari respectiv camerali, C. Feneşan, *Administraţie şi fiscalitate în Banatul imperial 1716-1778*, Ed. de Vest, Timişoara, 1997, p. 47-49.

³Punctele capitulaţiei turcilor din Timişoara din 13 octombrie 1716, publicate în N. Ilieşiu, *Timişoara. Monografie istorică*, Ed. Planetarium, Timişoara, 2003, p. 61-68.

⁴F. Lotz, *Erste deutsche Ansiedler der Stadt Temeschburg*, în *Donau-Schwaben-Kalender*, 1979, p. 36.

Cetățeni germani versus cetățeni rascieni

Terminologia pe care o întâlnim în documente nu este străină epocii, de aceea putem corela cuvintele-cheie care îi denumesc pe locuitorii orașului cu semnificația lor de odinioară. Cel mai interesant etnonim, *Raitzen* sau *Rätzen* (=rascieni) reprezenta în trecut un popor slav care ocupa încă din secolul al IX-lea arealul din Serbia cuprins între râurile Morava, Dunăre, Sava și Drava, care intră sub stăpânirea Imperiului Otoman în secolul al XIV-lea, grup ce se extinde mai târziu și în Ungaria, Transilvania, Țara Românească și Moldova⁵. Autoritățile erau interesate în a crea un spațiu prielnic pentru coloniști (care urmau să servească la dezvoltarea orașului prin meseriile lor și la difuzarea religiei oficiale –catolicismul). Ca urmare ceilalți supuși care nu servesc acestor țeluri vor fi obligați să rezideze înafara zidurilor. Este vorba deci de încercarea de a crea spații confesionale omogene. Faptul îl întâlnim și în epoca otomană, când fuseseră aduși coloniști musulmani, iar supușii creștini – ortodocși și catolici – se regăsesc printre locuitorii suburbiilor de atunci ale sediului vilayetului⁶. Ceea ce se înțelegea prin *germani* în secolul al XVIII-lea este mai ușor de circumscris, fiind vorba în primul rând de populația Imperiului romano-german, dar și a Țărilor Ereditare austriece. De aceea, coloniștii ce se stabilesc în Timișoara imediat după asediu alcătuiesc așa-numita *deutsche Bürgerschaft*, pentru că, cel puțin la nivelul reglementărilor oficiale, trebuiau „să fie primiți în numitul oraș Timișoara cetățeni germani și catolici sadea”⁷.

Problema legăturii între dreptul de cetățenie și dreptul de reședință în Cetate este punctul principal în care administrația face diferențe între orășenii Timișoarei de după cucerire. Pentru a clarifica lucrurile trebuie privite atent instrucțiunile trimise primarului orașului și cetății Timișoara datând din 1 ianuarie 1718, precum și cererile aceluiași magistrat purtând aceeași dată și semnăturile consilierilor Wallis⁸ și Kallanek⁹. Din Instrucțiuni aflăm că fiecare viitor cetățean al orașului trebuie, înainte de a depune jurământul și de a primi cetățenia, să fie „examinat” de comandantul cetății, apoi de administrație pentru „a fi găsit

⁵ aceștia mai sunt numiți *greci* datorită religiei lor, sau *sârbi* ori *iliri*, J. G. Krünitz, *Oekonomische Encyklopädie, oder allgemeines System der Staats-Stadt-Haus u. Landwirtschaft*, Berlin, 1812, partea 120, p. 470-471.

⁶ H. Ottendorf, *De la Viena la Timișoara, 1663*, Ed. Banatul, Timișoara, 2006, p.15-16; Cr. Feneșan, *Cultura otomană a vilayetului Timișoara (1552-1716)*, Ed. de Vest, Timișoara, 2004, p. 57.

⁷ din instrucțiunile date de Eugeniu de Savoya în noiembrie 1716, A. Țintă, *Colonizările habsburgice în Banat: 1716-1740*, Ed. Facla, Timișoara, 1972, p. 181 și decretul imperial din 7.09.1718, A. Tafferner, *Quellenbuch zur Donauschwäbischen Geschichte*, Bd. III, Verlag Buch und Kunst Kepplerhaus, Stuttgart, 1978, p. 134.

⁸ Franz Paul conte de Wallis, comandant al cetății Timișoara între 1716-1729, A. P. Petri, *Biographisches Lexikon des Banater Deutschtums*, Th. Breit Druck, Marquarstein, 1992, p. 2033-2034.

⁹ Johann Alexander baron de Kallanek, comisarul principal delegat pentru organizarea Banatului, apoi consilier cameral în Administrația provincială până în 1718, *ibidem*, p. 856.

potrivit”, și abia în final se prezintă la primar pentru jurământ¹⁰. Documentul ce conține petiția primarului orășenesc (și răspunsurile acelorași doi consilieri) ridică problema dreptului la cetățenie; astfel primarul și consiliul doresc ca numirea sau acceptarea noilor cetățeni să fie decizia magistratului¹¹ și „ca nimeni care nu are cetățenie nu poate locui sau sta în oraș, nici nu poate să facă nici un fel de afacere sau comerț sau să practice vreo meserie.”; răspunsul Comisiei în această privință este următorul „În Instrucțiunile elaborate s-a exprimat pe larg despre asta, după care să vă luați.”¹². În continuare, se dorește ca rascienii să nu facă parte din locuitorii Cetății, iar casele și prăvăliile lor să fie repartizate germanilor; autoritățile aprobă totuși ca rascienii catolici să rămână în interiorul zidurilor¹³. Putem concluziona că în 1718 încă mai exista o populație negermană și necatolică în Cetate, deși mutarea lor (a sârbilor, românilor, evreilor, armenilor ș.a.) începuse cu doi ani în urmă, când Wallis raportează Curții de la Viena cum decurge procesul; de-a lungul perioadei de care ne ocupăm nu s-a permis oficial domicilierea ortodocșilor în Cetate, cu excepția episcopului acestora¹⁴.

Ceea ce se ascunde în spatele termenilor *deutsche Bürgerschaft* și *ratzische Bürgerschaft* devine și mai clar cu ajutorul primelor documente din epocă. Acestea stabilesc așadar numele principalelor două „națiuni” din care se compune acum orașul, același etnonim fiind atribuit și magistratului cărora aparțin. Locuitorii germani catolici din Cetate sunt descriși clar drept *Stattes und Västung Temesvarer Burgerschaft die da inter Moenia Civitates völlig und allein in teuschen bestehen thue*¹⁵ (cetățenii ai orașului și cetății Timișoara care aici între cetățenii din interiorul zidurilor se compun în întregime și numai din germani); alte denumiri: (*samt der ganzen Gemeinde der Stadt und Västung Temesvar*¹⁶ (împreună cu toată comunitatea orașului și cetății Timișoara), *teutsche Burgerschaft* (cetățenii germani), iar magistratul acestora este numit de obicei *Richter (und Rath) der Stadt Temesvar/ Stadt Magistrat/ hiesig teutschen Stadt Magistrat* (primarul și consiliul orașului Timișoara/ magistratul orășenesc/ magistratul orășenesc german de aici). În mod simetric (cel puțin la nivelul actelor administrative) orășenii necatolici și negermani cu reședință înafara Cetății alcătuiesc „națiunea rasciană” și sunt subordonați unui *ratzische Magistrat/ Richter und Rath der auser und Ratzischen Burgerschaft der grossen Palankern: auser und Palanker burgerschaft, die da*

¹⁰ punctul 18, SJAN Timiș, Fond Primăria Municipiului Timișoara, dosar 2/1718, f. 7, 7 v, document publicat parțial în N. Ilieșiu, *op. cit.*, p. 385-398.

¹¹ punctul 4, SJAN Timiș, Fond Primăria Municipiului Timișoara, dosar 5/1718, f. 1 v, document publicat în N. Ilieșiu, *op. cit.*, p. 376-384.

¹² punctul 18, SJAN Timiș, Fond Primăria Municipiului Timișoara, dosar 5/1718, f. 4 v.

¹³ punctul 19, SJAN Timiș, Fond Primăria Municipiului Timișoara, dosar 5/1718, f. 5.

¹⁴ A. Țintă, *op. cit.*, p. 181.

¹⁵ SJAN Timiș, Fond Primăria Municipiului Timișoara, dosar 2/1718, f. 9 v.

¹⁶ SJAN Timiș, Fond Primăria Municipiului Timișoara, dosar 2/1718, f. 10 v.

*nicht inter Moenia civitatis völlig und allein in Ratz[ischen] Nation bestehen thue*¹⁷ (cetățenii din afară și din Palanca, care aici nu se află între cetățenii din interiorul zidurilor, se compun în întregime și numai din națiunea rasciană). Actele citate ne ajută să ne formăm o imagine mai veridică asupra modului în care autoritățile austrice din teritoriu își privesc supușii, pentru că documentele acestea afirmă clar existența a două mari entități, încheigate în jurul religiei, membri amândurora făcând parte din cetățenii orașului. Ideea destul de mult răspândită conform căreia doar locuitorii cartierului *intra muros* erau cetățeni nu își găsește baza aici. Am ales să traducem *Bürgerschaft* (=Gesamtheit der Bürger innen eines Gemeinwesens, *Bürgerrecht*¹⁸) prin *cetățeni*, pentru că este cel mai aproape de sensul substantivului sus-numit. Așadar nu dreptul la cetățenie era acordat pe criterii confesional-etnice, ci doar dreptul de reședință în interiorul Cetății, și acesta cu mici excepții, cum vom vedea. Foarte interesantă este alegerea semnatarilor de a folosi termenul *Nation* pentru a-i cuprinde pe orășenii situați geografic înafara zidurilor cetății și în Palanca Mare. Desigur, putem descifra în spatele acestui cuvânt doar conceptualizarea făcută de sus, din partea autorităților, iar nu propria reflecție a respectivilor înși; este, altfel spus, modul în care sunt create identități, pentru a ușura procesul de acomodare, luarea de măsuri viitoare. Conceptului *Nation* i se recunoaște originea latină, pentru care sinonimul german ar fi *das Volk*; națiunea îi grupa pe locuitorii unui teritoriu, care au origini comune și vorbesc aceeași limbă, însă termenul îi poate cuprinde și pe cei ce sunt doar o ramură a unui popor¹⁹. În orice caz, nu suntem obligați a pune semnul egal între etnie și națiune, pentru că cel din urmă concept este mult mai complex²⁰.

Felul în care membri celor două comunități din Timișoara se raportează unii la ceilalți încă de la începutul sedentarizării nu apare evident în documente, dar cu toate acestea putem extrage câteva informații interesante. După cum am observat mai sus (punctul 19 al petiției magistratului orășenesc), cetățenii germani doresc înlăturarea rascienilor din Cetate. Problema practicării unor meserii sau a șederii ortodocșilor în Cetate revine printr-un raport înaintat de primarul și consiliul german Administrației bănațene. Prin acesta se aduce în atenția autorităților că există rascieni cu prăvălii *intra muros*, care nu respectă greutatea stabilite, dețin cântare modificate și nici nu plătesc contribuții pentru oraș; răspunsul clarifică unitățile

¹⁷SJAN Timiș, Fond Primăria Municipiului Timișoara, dosar 1/1718, f. 1.

¹⁸Deutsches Rechtswörterbuch,

<http://drw-www.adw.uni-heidelberg.de/drw/cgi/zeige?index=lemmata&term=Buergerschaft&darstellung=%DC;> pentru termenul *Bürger* (=cetățean) vezi J. G. Krünitz, *op. cit.*, partea 7, p. 377-400.

¹⁹J. G. Krünitz, *op. cit.*, partea 101, p. 393-394.

²⁰V. Neumann, *Neam, popor sau națiune? Despre identitățile politice europene*, Ed. Curtea Veche, București, 2003, p.12-13, p.62.

de măsură ce trebuie folosite, dar și faptul că în privința contribuției situația va fi încă tolerată²¹. La fel de tolerante se arată autoritățile și referitor la plângerile următoare, care amintesc că rascienii trebuie să se mute din Cetate cu locuințele sau cu afacerile lor în Palanca Mare, în caz contrar să plătească taxe și să fie subordonați magistratului german, răspunsul fiind același²². Se conturează așadar o orășenime care populează Cetatea, conștientă de locul oarecum privilegiat pe care îl ocupă, în căutare de noi avantaje. Similar reacționează și cetățenii din suburbii, atunci când cer separarea loturilor lor de ale evreilor și când îi menționează pe cei care acum doresc să se așeze în Palanca (a se vedea mai jos, nota 32).

În continuare, pentru a depăși ideea unor diferențe prea mari între cele două etno-confesiuni și relația lor cu autoritățile vom arăta cum conținuturile tematice ale actelor (cererile și avantajele oferite) la început sunt asemănătoare, comparabile.

Drepturile și obligațiile cetățenilor

Eforturile comune ale noilor conducători ai orașului și ai provinciei, precum și ale locuitorilor trebuiau să aibe ca rezultat refacerea orașului, iar pe viitor, dezvoltarea sa după planurile Casei de Austria. Din documentele analizate observăm lesne ce anume li se pretinde cetățenilor și ce li se oferă, clarificând destul de bine nevoile unei orășenimi aflate în pragul unei schimbări administrative.

Îndatoririle magistratului orășenesc și ale consiliului. Conducerea orașului interior era încredințată primarului german și consiliului său. Desigur instituția primăriei era subordonată Administrației imperiale și comandantului cetății, care aveau și rol consultativ pentru membrii primăriei în problemele care necesitau mai mare atenție²³. Primarul și consilierii erau aleși pentru un an de zile (cei cărora li se adresează instrucțiunile din 1718 sunt nevoiți a demisiona peste un an), după care se va organiza o altă votare, al cărei rezultat va fi ratificat de Administrația Banatului, precum consilierii și primarul ales vor fi confirmați de către aceasta²⁴.

Instrucțiunile pentru primărie transmit magistratului la ce trebuie să fie atent în general când se vorbește de locuitorii orașului astfel: credința creștină trebuie repusă în drepturi, iar

²¹ documentul din 18 februarie 1718, SJAN Timiș, Fond Primăria Municipiului Timișoara, dosar 3/1718, f. 1-2 v.

²² documentul din 1 iunie 1718, SJAN Timiș, Fond Primăria Municipiului Timișoara, dosar 11/1718, f. 1-2 v.

²³ punctul 5, subpunctul 7 al instrucțiunilor, SJAN Timiș, Fond Primăria Municipiului Timișoara, dosar 2/1718, f. 3v, f. 4.

²⁴ ultimul subpunct al instrucțiunilor, SJAN Timiș, Fond Primăria Municipiului Timișoara, dosar 2/1718, f. 8 v., f. 9.

păgânii, evreii, turcii, luteranii și calvinii vor fi înlăturați de aici, deasemenea cei care nu au stăpân și nici serviciu, nefiindu-le permisă șederea în casele cetățenilor dacă nu sunt angajați de aceștia²⁵. Cele mai detaliate sfaturi sunt în legătură cu organizarea internă a acestei instituții (magistratul și consiliul orășenesc, *Stadtrichter und Ratsverwandten*). În primul rând, primarul și membrii consiliului se vor întruni de două ori pe săptămână, luni și vineri, între orele 9-11 sau chiar 12 după caz. În timpul ședințelor se dă citire actelor, iar cei prezenți își spun pe rând opinia, la final socotindu-se voturile și părerile exprimate și redactându-se procesele verbale. În continuare se trece la dispoziții privind siguranța orașului, în speță prevenirea incendiilor: timișorenii trebuie să aibă mereu la îndemână scări, butoaie pentru apă și trebuie să-și construiască coșuri de cărămidă (în locul celor de lemn sau lut). De asemenea primarul e dator să vegheze la curățenia străzilor, la încasarea impozitelor, la buna desfășurare a Tîrgurilor, la folosirea aceluiași unități de măsură de către toți comercianții, fiind obligat și să protejeze văduvele și copiii. Consilierii au obligația de a participa la toate ședințele și nu pot părăsi orașul mai mult timp fără permisiunea comandantului cetății. Cele mai interesante îndemnuri oferă primarului și consilierilor portretul moral pe care aceștia trebuie să îl adopte: tot ceea ce hotărăsc și întreprind să fie în interesul Majestății Sale, să fie serioși, modești, cinstiți și cu credință²⁶.

În mod firesc, pentru o cât mai bună organizare a populației orășenești, se caută de la început clarificarea și reglementarea câtorva aspecte. O serie de acte din primii ani conțin atât diversele cereri ale timișorenilor, cât și afirmarea unor privilegii oferite acestora de către consilierii administrației.

Privilegiul celor șase ani de scutire. Încă înainte de definitivarea cuceririi întregului Banat au fost trimiși comisari imperiali pentru a se documenta la fața locului despre sistemul fiscal impus de către otomani populației băștinașe, pentru ca, prin noile ordonanțe referitoare la dări, austriecii să nu provoace schimbări prea bruște. Datoriile supușilor la începutul epocii habsburgice erau numite *Contribution* (contribuția), care trebuiau să fie utilizate în general pentru cheltuielile armatei și refacerea fortificațiilor, la care adăugăm dijma din produse și robota²⁷. Taxele pentru locuitorii orașului sau *onera* (lat. *onus*, *onera*=dare, impozit) sunt

²⁵primele patru puncte ale instrucțiunilor, SJAN Timiș, Fond Primăria Municipiului Timișoara, dosar 2/1718, f. 1-2 v.

²⁶toate informațiile de la nota anterioară începând sunt cuprinse la punctul 5 al instrucțiunilor, subpunctele 1-23, SJAN Timiș, Fond Primăria Municipiului Timișoara, dosar 2/1718, f. 2 v.-f. 9.

²⁷C. Feneșan, *op.cit.*, p. 89-94.

stabilite în funcție de casele, terenul și averea pe care le dețin, iar cei ce nu le vor achita își vor părăsi căminul²⁸.

Fiind parte a politicii mercantiliste de atragere a coloniștilor (cu instrucțiuni precise pentru Timișoara privind acordarea privilegiilor pentru catolici încă din 1716²⁹), scutirea de taxe va fi oferită în cazul nostru atât nou-veniților, cât și locuitorilor rămași din epoca anterioară sau stabiliți în Timișoara acum chiar dacă nu aparțin cultului catolic. Așadar privilegiul a șase ani fără dări este atestat prin două acte ale căror texte sunt identice; Comisia Camerei Aulice delegată pentru organizarea Banatului confirmă faptul că cetățenilor germani din Cetate și cetățenilor rascieni din Palanca Mare și dinafara zidurilor li se acordă această scutire timp de șase ani, cu precizarea că fiecare este dator cu plata a unui ducat³⁰ drept impozit anual pentru această perioadă, bani ce vor fi strânși de către Anton Nikolaus Häntschel³¹.

Teren pentru case și teren arabil. Parte a reconfigurării Timișoarei după cucerire este și construirea unor noi case particulare, de astă dată din cărămidă. În primăvara anului 1718 locuitorii Palâncii îi roagă pe comisarii aulici să le indice care sunt măsurătorile exacte pentru case, pentru că oamenii doresc să se stabilească acolo. Această problemă este amânată deoarece nu este creionată încă imaginea viitoarea fortificații³². Pentru nevoile agricole ale timișorenilor este transmis un act de proprietate pentru terenul dinafara zidurilor, cu precizarea scopului clar, anume pentru grădini și teren arabil, situat astfel: pornind de la Poarte Belgradului în dreapta de-a lungul Begăi până la șanțul roman (în sudul Cetății). Pământul pentru grădini urma să fie lat de 1000 stânjeni (*Klafter*), iar lungimea determinată de mlaștinile încă existente, dar nu mai puțin de 40 stânjeni; pentru agricultură se acordă un teren de 500 iugăre (*Joch*) sau 720 stânjeni pătrați³³, peste străzile ce duc la prima moară³⁴.

Producerea cărămizii, tăiatul lemnelor. Cele mai stringente necesități ale unui oraș în plină refacere după un asediu sunt legate de construcția clădirilor afectate de bombardamente, precum și refacerea zidurilor cetății. Timișorenii din orașul interior și cei dinafară solicită o

²⁸SJAN Timiș, Fond Primăria Municipiului Timișoara, dosar 2/1718, f. 5, f. 5 v.

²⁹A. Țintă, *op. cit.*, p. 180-181.

³⁰ 1 ducat=4 guldeni sau florini și 6-8 crăițari; în realitate nu au fost imprimați guldeni până în 1753, folosindu-se ducații, talerii și crăițarii, J. Jakob, *Masse, Gewichte und Währungen im Banat 1718-1990*, Mainz, 2000, p. 26.

³¹SJAN Timiș, Fond Primăria Municipiului Timișoara, dosar 1/1718, f. 1 și 2/1718, f. 9 v, f. 10; Häntschel, tricesimator din 1717 și membru în Comisia de organizare, C. Feneșan, *op.cit.*, p. 46.

³² punctul 4 al petiției din 1 aprilie 1718, SJAN Timiș, Fond Primăria Municipiului Timișoara, dosar 9/1718, f 1 v., f. 2 v.; în plus, în mai 1718 se solicită separarea loturilor evreilor de ale suplicanților care atrag atenția și asupra sedentarizării unor nou-veniți, dosar 1/1718, f. 3 v, f. 4.

³³ 1 stânjen=1,896486 m; 1 iugăr=0,57 ha, J. Jakob, *op. cit.*, p. 7.

³⁴ actul poartă numele *Grundbrief des bürgerlichen Terrens*, datat 5 aprilie 1718, SJAN Timiș, Fond Primăria Municipiului Timișoara, dosar 2/1718, f. 10 v., f. 11; J. N. Preyer, *Monographie der königlichen Freistadt Temesvár*, Ed. Amarcord, Timișoara, 1995, p. 189.

pădure pentru a le acoperi necesarul de lemne de foc și de construcție, dar din păcate *Regalia Summe Principis* (=bunurile a căror exploatare este privilegiul și dreptul suveranului³⁵) nu pot fi înstrăinate, deși pentru locuitorii din Palanca va fi făcută o excepție³⁶. Orașenilor li se va permite să ridice două cuptoare de ars cărămidă³⁷, din care unul era situat în fața Porții Belgradului³⁸.

Ospătării, măcelării și mori. Nevoile alimentare ale unui oraș în plină reconstrucție și repopulare le deducem de asemenea din lista de doleanțe ale locuitorilor. Printre primele manufacturi apărute acum se află cea de producere a berii, pentru a satisface în primul rând cererile garnizoanei staționate. Lunga istorie a fabricii de bere din Timișoara de azi își are începuturile în secolul al XVIII-lea. Manufactura de bere și distileria sunt arendate prin contract lui Abraham Keppisch din Bratislava în 1717³⁹. Această *Brauerei* (=berărie, manufactură de bere) este amintită și un an mai târziu. Timișorenii cer prin vocea magistratului german în primul rând o ospătărie a primăriei, care este aprobată atâta timp cât alcoolul este procurat de la berăria imperială; în continuare cetățenii ar dori o fabrică de bere care să aprovizioneze localurile din oraș și din satele din apropiere, însă nu primesc un răspuns clar⁴⁰. Această cerere este repetată în luna februarie 1718, cu explicația că apa din oraș nu este potabilă și ar fi de mare necesitate o berărie sau măcar permisiunea de a produce bere chiar înaintea expirării contractului cu evreii (arendașii fabricii de bere), dar și de astă dată suplicanții rămân fără aprobare⁴¹. În luna aprilie a aceluiași an, *die samentliche Bürgerschaft aus der grossen Palanka* face câteva observații referitoare la dreptul de debit de alcool; precizează cum Comisia camerală aulică le-a aprobat două ospătării și două măcelării, pe care vor a le primi, răspunsul fiind favorabil: „fiindu-le permis să-și exercite meseria”⁴². Observăm încă de la început tendința de monopol a primăriei asupra dreptului de măcelărit și a licenței pentru alcool. Primarul și consiliul german cer Comisiei organizatoare ca armata (garnizoana încartiruită în oraș și serviciul de proviant) să nu aibă în stabilimentele lor personal care să se ocupe de măcelărit, cârciumărit sau comerț mai mult decât necesarul

³⁵ J. G. Krünitz, *op. cit.*, partea 121, p. 428.

³⁶ la punctul 13 al petiției celor din Cetate, SJAN Timiș, Fond Primăria Municipiului Timișoara, dosar 5/1718, f. 4; la punctul 2 al petiției locuitorilor dinafara zidurilor se cere aprobarea tăierii lemnului lângă satul Darwasch (posibil lângă Cerneteaz, com. Giarmata, jud. Timiș), dar autoritățile le vor indica ulterior un loc unde pot tăia lemn contra cost, dosar 9/1718, f. 1, f. 2 v.

³⁷ SJAN Timiș, Fond Primăria Municipiului Timișoara, dosar 5/1718, f. 4, f. 4 v.

³⁸ J. N. Preyer, *op.cit.*, p.190.

³⁹ L. Kakucs, *Breslele, manufacturile și dezvoltarea industrială a Banatului între anii 1717-1918*, Ed. Mirton, Timișoara, 2008, p. 221-222.

⁴⁰ la punctul 3 al petiției: ospătăria, la punctul 14: berăria, SJAN Timiș, Fond Primăria Municipiului Timișoara, dosar 5/1718, f. 1, f. 1v, f. 4.

⁴¹ SJAN Timiș, Fond Primăria Municipiului Timișoara, dosar 4/1718, f. 1 v.

⁴² SJAN Timiș, Fond Primăria Municipiului Timișoara, dosar 9/1718, f. 1, f. 2 v.

cotidian, pentru a nu se grupa în firme, primăria fiind cea care trebuie să supravegheze astfel de activități; semnatarii răspunsului înțeleg îngrijorarea primăriei și ordonă ca să nu existe astfel de personal în exces, iar cei care exercită aceste meserii (birtaş, măcelar) să nu facă asta înafara stabilimentului⁴³. O reglementare specială numită *Wirtshaus Einrichtungs-Norma* se adresează tuturor deținătorilor de localuri publice, fie ele simple cârciumi sau hanuri. Conform acesteia, localurile ce primesc doar licența de alcool (*Buschegerechtigkeit*) nu pot caza oaspeți (în caz cotrar amenda este de 20 de taleri⁴⁴), cele cu acest drept fiind numite *Schildwirtshäuser* sau *Einkehrwirtshäuser* (localurile cu firmă, hanuri). În plus, orice modificare a firmei sau a proprietarului trebuie făcută cu acordul administrației, așadar este interzisă trecerea licenței de alcool de la o casă la alta fără aprobarea autorităților. Această normă încearcă să stabilească și un standard de calitate pentru produsele alcoolice servite, astfel „se ordonă ca să fie numiți de către magistrat lunar doi consilieri, care să nu aparțină confreriei cârciumarilor orășenești, care trebuie să inspecteze toate hanurile și cârciumile săptămânal sau mai des, pentru ca să fie oferit vin corect cu măsura corectă.”⁴⁵. Numărul localurilor crește de-a lungul secolului, însă problemele legate de orarul de funcționare, calitatea băuturilor etc. revin. Cetățenilor li se vor acorda și două mori, pentru a acoperi nevoile unei orășenimi în plină creștere⁴⁶.

Tîrgurile. Tipurile de piețe practice în secolul al XVIII-lea sunt atestate de documentele care conferă timișorenilor dreptul de a avea Tîrguri. În petiția magistratului german se cer patru piețe anuale care să nu coincidă cu ale rascienilor plus Tîrguri săptămânale, fiind aprobate câte două *Jahrmärkte* pentru fiecare grup de cetățeni, care să se desfășoare între Poarta Aradului și Poarta Eugeniu (deci arealul din nord-vestul orașului) plus două piețe săptămânale „lângă podul cel lung”; doar la finalul documentului sunt stabilite datele pentru acestea astfel: germanii vor ține Tîrg de Reminiscere (a doua duminică în postul Paștelui) și în duminica dinainte de Sf. Mihail (înainte de 29 septembrie) după calendarul gregorian, iar ortodocșii în duminica Sf. Treimi (după Rusalii), și celălalt de ziua Sf. Toma (3 iulie), precedate de Tîrgurile de vite⁴⁷. Aceleași informații sunt reafirmate și prin documentul transmis rascienilor, care precizează că dreptul la iarmaroace este oferit ca urmare a unui rescript al Camerei Aulice din 7 februarie 1718⁴⁸. Pentru vânzătorii din piețele săptămânale

⁴³SJAN Timiș, Fond Primăria Municipiului Timișoara, dosar 5/1718, f. 3, f. 3 v.

⁴⁴ 1 taler era echivalentul a 2 guldeni, J. Jakob, *op. cit.*, p. 26.

⁴⁵ norma datează din 11 septembrie 1719, L. Hoffmann, *Die Wirtshäuser Temeswars von 1717-1755*, Druck der Schwäbischen Buchdruckerei, Timișoara, 1923, p. 1-3, p. 10.

⁴⁶SJAN Timiș, Fond Primăria Municipiului Timișoara, dosar 5/1718, f. 4.

⁴⁷SJAN Timiș, Fond Primăria Municipiului Timișoara, dosar 5/1718, f. 1 v, f. 2, f. 5 v.

⁴⁸SJAN Timiș, Fond Primăria Municipiului Timișoara, dosar 1/1718, f. 1 v.

din Cetate există o taxă de 1 florinar pentru Palanca Mare taxa pentru fiecare căruță este de 3 crăițari, subliniindu-se „Să li se amintescă primarului și juraților la final că nu trebuie să se dedea la a lua mai mult de 3 crăițari sau înafara piețelor săptămânale să nu șantajeze țăranul sau printr-o formă sau alta să jignească și să pedepsească”⁴⁹. Zilele în care se țin aceste Tîrguri sunt luna și vinerea.

Problema breslelor meșteșugărești. Reprezentanții cetățenilor din orașul și cetatea Timișoara se exprimă cu privire la aprobarea unor bresle ale meșteșugarilor, promițând că nu vor dăuna activităților orășenești, dar Comisia organizatoare nu face decât să trimită cererea mai departe la Camera Aulică⁵⁰. Autoritățile resping aceste cereri de fiecare dată și în anii următori⁵¹, așadar la nivel oficial nu au existat bresle în Timișoara. Putem presupune totuși că cetățenii ce lucrau în aceeași ramură a economiei s-au asociat într-un fel de fraternități, cum avem exemplul grupării cârciumarilor⁵². Controlul asupra producției alimentare și a restului producției meșteșugărești era exercitat de către un *Landauditor* (jurist) al Administrației⁵³, în absența ghilldelor. Faptul prezentat aici se înscrie în cadrul mai larg al politicii mercatiliste a Casei de Austria, bazată pe protecționism și intervenționism. În orice caz, această alegere a autorităților poate însemna un pas spre modernizare, având în vedere că breslele reprezintă organizații de tip vechi, rămase din Evul Mediu.

Scopul acestei incursiuni în primii ani ai Timișoarei habsburgice a fost descoperirea modului în care se constituie identitatea unui oraș, înainte de toate prin locuitorii săi. Am constatat cum geografia urbană dictată de autorități (stabilirea în linii mari a zonelor de reședință ale supușilor în funcție de etnie și confesiune) a dus la formarea a două entități principale în rândurile timișorenilor din secolul al XVIII-lea: orășenii în majoritate germani și catolici ce rezidau în Cetate și cei ce locuiau în suburbii, majoritatea lor necatolici, denumiți tot cetățeni. După cum am descifrat din documentele acestei perioade, cele două entități sunt conștiente una de cealaltă. Înafara acestui aspect, în general, sfaturile și directivele transmise fie de Comisia delegată pentru organizarea Banatului, fie de Administrația provincială se raportează în mod echitabil la toți supușii, acordându-le aceleași privilegii. În mod natural, printre primele doleanțe ale timișorenilor se află cele relative la producerea și procurarea hranei și a băuturilor, la materialele de construcții sau la terenul pentru viitoare case. Prin

⁴⁹SJAN Timiș, Fond Primăria Municipiului Timișoara, dosar 5/1718, f. 2 și 1/1718, f. 2.

⁵⁰SJAN Timiș, Fond Primăria Municipiului Timișoara, dosar 5/1718, f. 3.

⁵¹ alte cereri datează din anii 1719, 1727 și 1766, G. Bardos, *Din viața meseriașilor timișoreni în secolul al XVIII-lea*, în Studii Art. Ist., III, 1961, p. 107-108.

⁵² „confreeria cârciumarilor orășenești”, L. Kakucs, *op. cit.*, p. 21.; L. Hoffmann, *op. cit.*, p. 10.

⁵³ L. Kakucs, *op. cit.*, p. 22.

intermediul lor am aflat care sunt pașii urmați pentru refacerea unui oraș recent cucerit. Toleranța arătată de câteva ori de către autorități supușilor rascieni nu este surprinzătoare; ea este rezultatul ideii conform căreia trebuie câștigată încrederea populației autohtone, idee răspândită de către responsabili cu organizarea provinciei. Măsurile și normele din primii ani după asediu sunt importante pentru că reflectă pe de-o parte exact modelul austriac de reconstrucției a unui oraș, pe de altă parte felul în care se constituie identitățile urbane în urma schimbărilor politico-administrative prin care trece această zonă la început de secol.

Bibliografie

1. Izvoare inedite:

Serviciul Județean al Arhivelor Naționale (SJAN) Timiș:
Fond Primăria Municipiului Timișoara (1691-1971) F. 2: dosarele 1/1718, 2/1718, 3/1718, 4/1718, 5/1718, 9/1718, 11/1718.

2. Izvoare editate:

Capitulations-Punkten der Türken in Temeswar (Punctele capitulației din 13 octombrie 1716), în Ilieșiu, Nicolae, *Timișoara. Monografie istorică*, Ed. Planetarium, Timișoara, 2003.

Instruction (Instrucțiunile Comisiei de organizare a Banatului pentru magistrat din 1718), în *ibidem*.

Petiția magistratului german adresată Comisiei de organizare din 1718), în *ibidem*.

Tafferner, Anton, *Quellenbuch zur Donauschwäbischen Geschichte*, Bd. III, Verlag Buch und Kunst Keppelerhaus, Stuttgart, 1978.

3. Lucrări de specialitate:

Bardos, Gertrude, *Din viața meseriașilor timișoreni în secolul al XVIII-lea*, în *Studii Art. Ist.*, III, 1961.

Bérenger, Jean, *Istoria Imperiului Habsburgilor 1273-1918*, Ed. Teora, București, 2000.

Feneșan, Costin, *Administrație și fiscalitate în Banatul imperial 1716-1778*, Ed. de Vest, Timișoara, 1997.

Feneșan, Cristina, *Cultura otomană a vilayetului Timișoara (1552-1716)*, Ed. de Vest, Timișoara, 2004.

Hoffmann, Leo, *Die Wirtshäuser Temeswars von 1717-1755*, Druck der Schwäbischen Buchdruckerei, Timișoara, 1923.

Ingrao, Charles, *The Habsburg Monarchy 1618-1815*, Cambridge University Press, 2000.

Jakob, Johann, *Masse, Gewichte und Währungen im Banat 1718-1990*, Mainz, 2000.

Kakucs, Lajos, *Breslele, manufacturile și dezvoltarea industrială a Banatului între anii 1717-1918*, Ed. Mirton, Timișoara, 2008.

Krünitz, Johann Georg, *Oekonomische Encyklopädie, oder allgemeines System der Staats-Stadt-Haus u. Landwirtschaft*, Berlin-Brünn, 1787, 1806, 1812.

Lotz, Friedrich, *Erste deutsche Ansiedler der Stadt Temeschburg*, în *Donau-Schwaben-Kalender*, 1979.

Matuschka, Ludwig, *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen*, Band XVI, hrsg. von der Abtheilung für Kriegsgeschichte des K.K. Kriegs-Archives, Verlag des K. und K. Generalstabes, Wien, 1891.

- Neumann, Victor, *Neam, popor sau națiune? Despre identitățile politice europene*, Ed. Curtea Veche, București, 2003.
- Ottendorf, Henrik, *De la Viena la Timișoara, 1663*. Studiu introductiv, note și glosar de I. Hațegan, Ed. Banatul, Timișoara, 2006.
- Petri, Anton P., *Biographisches Lexikon des Banater Deutschtums*, Th. Breit Druck, Marquarstein, 1992.
- Preyer, Johann N., *Monographie der königlichen Freistadt Temesvár*, Ed. Amarcord, Timișoara, 1995.
- Țintă, Aurel, *Colonizările habsburgice în Banat: 1716-1740*, Ed. Facla, Timișoara, 1972.

Această lucrare a fost posibilă prin sprijinul financiar oferit de Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013, cofinanțat prin Fondul Social European, în cadrul proiectului POSDRU/159/1.5/S/140863, cu titlul „Cercetători competitivi pe plan european în domeniul științelor umaniste și socio-economice. Rețea decercetare multiregională (CCPE)”.

***THE CUCUTENI CULTURE IN THE SCIENTIFIC FIELD OF THE PREHISTORIC
ARCHAEOLOGY - 1889-1937***

Alina Trif, PhD Student, University of Bucharest/ Universite libre de Bruxelles

Abstract: *This work examines the Cucuteni culture of the late nineteenth century to the first four decades of the twentieth century under the double perspective of the organization of prehistoric research and scientific practices in the European context. It articulates the study of institutional conditions of possibility of research to that of its implementation within the excavation and museum work. He wish, on the one hand, to grasp the institutionalization of prehistory (academic and non-academic) in Romania and, on the other hand, to clarify the effects of this institutionalization in the construction of the Cucuteni culture.*

Keywords: *Cucuteni culture, prehistoric archeology, research field, establishing science, institutions*

This article is not an overview of the prehistory of 1889 and 1937. It does not aim to provide a comprehensive overview of production on the prehistoric culture of Cucuteni or the prehistoric field. Firstly, because the expansion of prehistoric research, yet new area, takes place fairly quickly. Then because it is not a glance from the outside on the 'manufacturing' this scientific product, but an act committed in the reflection and the search for those who have produced it.

It claims to illustrate and promote a new problem that attaches in the construction of our subject: how do culture Cucuteni was it built? Here we do not think will bring more than an indirect answer. Instead, we present some remarks on the intellectual and institutional foundations of prehistory where we try to find the place of culture Cucuteni in selected chronological limits. This study does not intend to compete with the well-documented studies on the history -on the content- of this culture, on which it must support any reflection on Cucuteni. Our purpose is to make an analysis -incomplete- on how that is build a modern specialized knowledge of an archaeological culture in Romania. Yet the article contains no normative claim.

But what justifies our approach? The image of the traditional archeology has greatly confused with the study of the real discovery -material and whose antiquity is object of study. By new excavations and new discoveries the subject of archeology is defined in advance, as accumulating an preexisting knowledge. Therefore, the archeology field is infinite, for we still discover new finds and indefinite, because nobody knows what that represents this discovery

demonstrates a residual culture¹. The wealth of documents and intellectual generosity of the construction of hypotheses about the significance testify to a crisis, exemplified in the '60s². Since then, a critical consciousness on 'ancient science' has slowly established³.

Before, in fact, it incorporated in theories a prebuilt object that we forgot the social laws of construction⁴. By masking the social genesis was unknown relationships established between science and its public and thus placed in a word-not in institutional conditions of use -the word force. But for it to be known and recognized, the culture of our object-Cucuteni-, enjoys the institutional conditions necessary for its general taxation. Produced by authors with authority to write, set by archaeologists and professors, also responsible for instilling in control, the culture of Cucuteni corresponds to an officially accepted political unity. Rather than be a relevant archive annals of science from antiquity of man, the institutional approach -the work in somehow pioneer of Blanckaert⁵ - to clarify some of the most visible manner, both cognitive and sociological, the identity of the prehistoric community of the late nineteenth century until the eve of World War II.

It is on this central premise of our analysis is based on the concept of 'scientific field'. How Bourdieu have describe it, the scientific field seems governed by the constraint of 'body', fighting positions, interests groups and the dialectic of domination and social subordination⁶. The field is considered competitive and laminate, it would be inconsistent to assume uniformity without reproducing the speech agreed on the ethos of science, idealized formula of selflessness. Indeed, it is structured and individualized according to the principle of disciplines: 'There is, at every moment, a social hierarchy of scientific fields - which strongly oriented practices and especially the' choice 'of vocation -and each of them, a social hierarchy of objects and methods

¹ A. Schnapp, *L'archéologie* in J. Le Goff et P. Nora (sous la direction), *Faire de l'histoire*, Gallimard, Paris, 1974, p. 310.

² K. C. Chang, *Rethinking archaeology*, New-York, 1967; D. L. Clarke, *Analytical archaeology*, Londres, 1968; J. Deetz, *Invitation to archaeology*, New-York, 1968.

³ S. Cleuziou et alii, *Renouveau des méthodes et théorie de l'archéologie (note critique)* in *Annales. Economies, Sociétés, Civilisations*, n. 1, 1973, p. 35-51.

⁴ P. Bourdieu, *La production et la reproduction de la langue légitime* in *Langage et pouvoir symbolique*, Paris, 2001, p. 69.

⁵ C. Blanckaert, *Fondements disciplinaires de l'anthropologie française au XIXe siècle. Perspectives historiographiques* in *Politix*, vol. 8, n. 29, 1995, p. 31-54.

⁶ P. Bourdieu, *La spécificité du champ scientifique et les conditions sociales du progrès de la raison* in *Sociologie et sociétés*, vol. 7, n. 1, 1975, p. 91.

of treatment⁷. Thus, the 'discipline' has become a unit of analysis that can deputize well 'science' deemed indeterminate and extensive.

Whatever it may seem, this little preamble is intended only to recall some studies that were marked indelibly research in history and sociology of science, the past three decades. It is in itself a critical positioning in a historiography field long dominated by professional archaeologists.

It may be time to clarify the chronological limits that determine our study. It is well known to archaeologists events because they make the introduction to almost every study on Cucuteni. Reflecting on the recent past that serves to demonstrate the fertility and the validity of the research on prehistoric pottery of Cucuteni: in the spring of 1884 in an open quarry on the property of Baiceni common for road construction Targu-Frumos -Harlau, workers came upon a crash of objects that seemed old. Saraga antiquarians from Iasi come into possession of these objets. N. Beldiceanu, known as a poet and passionate amateur archaeologist, after discovering antiquities in antique shops and buying-as he admitted later⁸, reports at the end of November in New Journal, a short article entitled " For archaeologists "the news of these discoveries"⁹. The findings from Cucuteni were made known by the participants in the tenth International Congress of Anthropology and Prehistoric Archaeology, held in Paris in August 1889. With the help and advice of Alexandru Odobescu (first professor of archeology at Bucharest University and member of the Permanent Council of the Congress) could participate Butureanu Grigore, who with Nicolae Beldiceanu, began excavations at Cucuteni. At the end of his speech, Odobescu, is convinced that one day, prehistoric archeology in Romania, which has a real interest in prehistoric Europe, would reach a high enough level to that Bucharest is hosting a Congress meetings¹⁰; his dream will be realized much later, in 1937, when, under the patronage of King Carol II will be held in Bucharest and Cluj, the XVII International Congress of Prehistoric Anthropology and Archaeology.

⁷ Idem, *Le champ scientifique* in Actes de la Recherche en Sciences sociales, n. 2-3, 1976, p. 88-104.

⁸ N. Beldiceanu, *Les Antiquités de Cucuteni. Esquisse archéologique*, Iasi, 1885, p. 1.

⁹ N. Beldiceanu, *Pentru arheologi* in Revista Noua: Politica, Critica si Economica, 1884, 2, 2, p. 11-12.

¹⁰ *Compte-rendu, Congrès International d'Anthropologie et d'Archéologie Préhistoriques. Compte-rendu de la dixième session à Paris 1889*, Paris, 1891, p. 297-298.

This short history account will help us to better consider the portrait of prehistoric research in Romania and elsewhere, when the culture of Cucuteni has come forward. 'Universal' science¹¹, prehistory operates its institutionalization framework of International Congress of Prehistoric Archaeology and Anthropology in 1865. Until the constitution of the first national societies for the study of prehistory, this institution was the only specialized forum for the discussion of prehistoric themes. However, neither of these structures - internationals and nationals - are the result of a very small group of determined scientists, for these framework must be themselves produced to and this demand the engagement of some actors of scientific research. If for the establish of the Congress the assumed role in this process go to the Frenchman Gabriel de Mortillet, we have to see what are the 'conditions de possibilité' that enable of the new finds of Cucuteni be incorporated in the prehistoric speech.

The classic story of archeology emphasizes the ideological highlighting of the regional and national past and identity which was gaining ground throughout Europe at the end of the nineteenth century¹². However truth, we'll see that these issues coincide with the matters of heritage care -result of the positivist work deploy all *fin du siècle*. And these coincidence is not innocent. After his first evolutionist program -the condition for the universality of the science, the criteria of geographical and chronological interpretation of the past represent the difficulties for the prehistoric research as it was establish around 1860. For feeling embarrassed of the theoretical level, the prehistorians were concentrated their efforts into the positivism of dwelling. For the reasons of interpretative discretion and theoretical 'neutrality' all these researches are still retain pertinence for present archaeology.

In a national context where the intellectual elite benefits of teaching at European universities, the nineteenth century is characterized by the attempt to build the national state - a view where the national serves as a synthesis of the universal. The speech was largely dominated by the conviction of the Roman origin of the Romanian people. The quest for ancient 'finds' to demonstrate that membership has many night prehistoric research. Regarded as 'barbaric', everything that was not Roman was throw. Interest in classical antiquities found it good to enrich the collections. The awakening of consciousness is a native Dacian updated program

¹¹ M. -A. Kaeser, *Une science universelle, ou "éminemment nationale"? Les congrès internationaux de préhistoire (1865-1912)* in *Revue germanique internationale*, vol. 12, 2010, p. 17-31.

¹² M. Diaz-Andreu, T. Champion (eds.), *Nationalism and archaeology in Europe*, London, 1996; Ph. L. Kohl, Fawcett (eds.), *Nationalism, Politics and the Practice of Archaeology*, Cambridge, 1995.

initiated by B. Petriceicu Hasdeu¹³. Since then, the treatment of the 'barbarians' finds has changed. The activity of Bolliac Cezar Grigore Tocilescu, Dimitrie Butculescu Nicolae Grigore Butureanu Beldiceanu represents only a 'legitimate and noble curiosity about the past of our country'¹⁴. Their free methods activity attracts harsh criticism¹⁵.

In actual fact, prehistoric research was practiced by scholars with a very diverse scientific and intellectual background, who had come to the subject for a wide range of reasons and with quite various prospects. For an overwhelming majority of these people, 'prehistoric' investigations were only one part of a much wider scientific activity. Of course, we do not address the unspecialized nature of such works, for such a non-specialization is obvious, prior to professionalization. What matters here is that all these people did relate their prehistoric investigations to quite distinct spheres of activity. To put it roughly, one can say that in the late nineteenth century, prehistoric issues were pursued by two largely different categories of scientists: antiquarians, folklorists and naturalists. The great merit of these scientists was that these were made know to the Romanian public the discovery from the prehistoric times for a series of articles. Rather than ask the 'academician' opinion, they based of the public recognition. Also it must be mention that the activity of the antiquarians had made possible the discovery of a great number of prehistoric sites. As surprising that it may seen, the Romanian prehistoric research in the late of nineteenth century is not quite connected to the European reality¹⁶ that they reclaimed. The theoretical efforts of Odobescu and Tocilescu in these direction are evident. Nevertheless, in their eyes, what we call prehistory was simply the extension of the history of cultures in times particularly remote. For they, prehistoric archaeology is nothing more than a subject of research.

However, the foundation of museums with a section for prehistory, periodicals, congresses participation and learned societies specially and exclusively dedicated to prehistory prepared

¹³ B. Petriceicu Hasdeu, *Pierit-au dacii* in *Scrieri istorice*, Bucuresti, 1973, p. 78-106.

¹⁴ Vl. Dumitrescu, *Cursuri universitare de arheologie preistorica*, Bucuresti, 2002, p. 3.

¹⁵ Al. Odobescu, *Fumuri arheologice scornite din lulele preistorice* in *Columna lui Traian*, IV, 4, 1873; C. Moisil, *Privire asupra antichitatilor preistorice ala Romaniei*, 1910, p. 115-123; I. Andriesescu, 1912, 13, nota 12.

¹⁶ N. Richard, *L'institutionnalisation de la préhistoire* in *Communications*, 54, 1992, Les débuts de la science de l'homme, p. 189-207; M.-A. Kaeser, *The first establishment of prehistoric science: the shortcomings of autonomy* in J. Callmer et al., *Die Anfänge der ur- und frühgeschichtlichen Archäologie als akademisches Fach (1890-1930) im europäischen Vergleich*. Internationale Tagung an der Humboldt-Universität zu Berlin vom 13.-16. März 2003. The beginnings of academic pre- and protohistoric archaeology (1890-1930) in a European perspective. International conference at the Humboldt University of Berlin march 2003, 13-16, p. 149-160.

the ground for its subsequent admission within university structures. This first institutionalization shows that the establishment of the 1927 was not merely the result of the ever-growing body of evidence in the field of prehistoric research. The establishment of prehistory as an independent academic discipline was also the consecration of sustained efforts in the organization of research — a process which had begun a half century before.

As far as the Cucuteni analyses goes, after the discoveries of Cucuteni were putting in scientific circuit, the dwellings on these site were rather a 'gathering for beautiful pieces' than the systematic archaeology. Reckoned as part of European painting pottery culture, we see interest in collecting the materials and the exposition in the Museum of antiquities. Even after the presence of Hubert Schmidt on the site of Cucuteni, there was not specific scientific interest in the research of the culture and it must wait the end of the World War II for the systematic excavations.

ACKNOWLEDGEMENTS

I am grateful to A. G. Stroe for kindly improved my English.

Bibliography:

I. Andriesescu, 1912, *Contributie la Dacia inainte de romani*, Iasi.

N. Beldiceanu, 1884, *Pentru arheologi* in *Revista Noua: Politica, Critica si Economica*, 2, 2, p. 11-12.

Idem, 1885, *Les Antiquités de Cucuteni. Esquisse archéologique*, Iasi, p. 1.

C. Blanckaert, 1995, *Fondements disciplinaires de l'anthropologie française au XIXe siècle. Perspectives historiographiques* in *Politix*, vol. 8, n. 29, p. 31–54.

P. Bourdieu, 1975, *La spécificité du champ scientifique et les conditions sociales du progrès de la raison* in *Sociologie et sociétés*, vol, 7, n. 1, p. 91.

Idem, 1976, *Le champ scientifique* in *Actes de la Recherche en Sciences sociales*, n. 2-3, p. 88-104.

Idem, 2001, *La production et la reproduction de la langue légitime* in *Langage et pouvoir symbolique*, Paris, p. 69.

K. C. Chang, 1967, *Rethinking archaeology*, New-York.

D. L. Clarke, 1968, *Analytical archaeology*, Londres.

- S. Cleuziou *et alli*, 1973, *Renouveau des méthodes et théorie de l'archéologie (note critique)* in *Annales. Economies, Sociétés, Civilisations*, n. 1, p. 35-51
- Compte-rendu, *Congrès International d'Anthropologie et d'Archéologie Préhistoriques. Compte-rendu de la dixième session à Paris 1889*, Paris, 1891, p. 297-298.
- J. Deetz, 1968, *Invitation to archaeology*, New-York.
- Vl. Dumitrescu, 2002, *Cursuri universitare de arheologie preistorica*, Bucuresti.
- M. Diaz-Andreu, T. Champion (eds.), 1996, *Nationalism and archaeology in Europe*, London.
- B. Petriceicu Hasdeu, 1973, *Pierit-au dacii* in *Scrieri istorice*, Bucuresti.
- M.-A. Kaeser, *The first establishment of prehistoric science: the shortcomings of autonomy* in J. Callmer et al., *Die Anfänge der ur- und frühgeschichtlichen Archäologie als akademisches Fach (1890-1930) im europäischen Vergleich. Internationale Tagung an der Humboldt-Universität zu Berlin vom 13.-16. März 2003. The beginnings of academic pre- and protohistoric archaeology (1890-1930) in a European perspective. International conference at the Humboldt University of Berlin march 2003, 13-16*, p. 149-160.
- Idem, 2010, *Une science universelle, ou "éminemment nationale"? Les congrès internationaux de préhistoire (1865-1912)* in *Revue germanique internationale*, vol. 12, p. 17-31.
- Ph. L. Kohl, Fawcett (eds.), 1995, *Nationalism, Politics and the Practice of Archaeology*, Cambridge.
- C. Moisil, 1910, *Privire asupra antichitatilor preistorice ala Romaniei*, p. 115-123.
- Al. Odobescu, 1973, *Fumuri arheologice scornite din lulele preistorice* in *Columna lui Traian*, IV, 4.
- N. Richard, 1992, *L'institutionnalisation de la préhistoire* in *Communications*, 54, Les débuts de la science de l'homme, p. 189-207
- A. Schnapp, 1974, *L'archéologie* in J. Le Goff et P. Norra (sous la direction), *Faire de l'histoire*, Gallimard, Paris.

**THE NOSTALGIA OF THE COMMUNIST REGIME IN ROMANIA. A
CORRELATIONAL STUDY**

Dan Teșculă, PhD Student, "Babeș-Bolyai" University of Cluj-Napoca

Abstract: *The nostalgia after the communist regime. A correlational study. Since the events of the year 1989 Romania has travelled a long road filled with obstacles. One of these seems to be an intense feeling of regret towards the past. During the present study we will focus upon presenting the sentiment of nostalgia from a psychological perspective in order to have a better understanding on what nostalgia means and how does it manifest in the evoking of the past. We shall also make a short journey into the historiography of the subject. Although it has a high degree of novelty much has been written about it, taking the shape of articles published in scientific publications. Real studies related to the nostalgia after the communist regime are only at the beginning due to the high degree of novelty mentioned earlier. In the final part of the study we shall present the research methodology which will be used, as well as the results that we expect to obtain at the end of our research.*

Keywords: *communist nostalgia, regret after the past, positive emotions, negative emotions, research methodology*

**Motto: „Mi-a plăcut să cred că important
este nu ce face istoria din noi, ci ceea ce facem noi cu
ceea ce face istoria din noi”**

Octavian Paler

În ultimii 25 de ani, de la revoluția din Decembrie 1989 și până azi, România a parcurs un drum sinuos și poticnit parcă de diverse stavile. Una dintre aceste stavile pare a fi un sentiment tot mai pregnant de regret după trecut. Desigur, trecutul este partea din viața noastră prin care ne proiectăm viitorul, fiecare dintre noi își trăiește biografia proprie într-o perioadă istoric determinată și astfel contribuie la configurarea societății, fiind în același timp și un produs al societății, dar un trecut încărcat de regrete pare o adevărată povară.

Întrebările care ne frământă (și cine nu și le-a pus ?) după evenimentele din decembrie 1989 Ce societate construim? Prin ce se diferențiază aceasta de societatea totalitară trecută? Cum ne asigură noua economie drepturile și libertățile?

Când un grup de oameni, un popor, ajunge să își plângă trecutul în care a suferit, a fost torturat, a flămânzit, i-au fost îngrădite cele mai elementare libertăți, putem spune avem un procent însemnat de oameni care, fie au o imagine imprecisă (distorsionată) produsă de mecanisme psihice necontrolate rațional, fie noua societate— deja noi am numit-o *originală* - nu are nici o regulă sau coerență.

Nostalgia este derivat din cuvintele grecești νόστος, *Nostos* (retur) , care înseamnă „întoarcere acasă“ și și άλγος, *algos* (durere) .

Acest termen apare pentru prima dată ca termen medical în contextul evocării unui sentiment de angoasă a mercenarilor elvețieni aflași departe de casa, având conotația „dor de casă”. Este descris de Johannes Hofer (1662-1752) în lucrarea „Dissertatio medica de *Nostalgia* sau *Heimwehe*” editată în 1688. Termenul medical folosit inițial, include simptomele de leșin, febră mare, indigestie, dureri de stomac și chiar moarte. Medicii militari ai secolului al 17-lea au emis ipoteza ca maladia ar fi cauza deteriorării celulelor creierului victimelor acelor vremuri. În secolul al XVIII-lea, oamenii de știință au conchis că nostalgia își pierde statutul de boală și tinde să fie văzută mai mult ca un simptom sau etapa a unui proces patologic. Mult mai târziu a primit conotația de azi.

Desigur cuvântul în sine are deferite înțelesuri: germanii, de exemplu (cei care au locuit în fostul RDG), folosesc termenul de *Ostalgie* (joc de cuvinte din *Est* și *nostalgia* - viraj nostalgic pentru timpurile trecute) când vine vorba de evocarea amintirilor legate de fosta RDG. De asemenea tot în germania se mai întâlnești și termenul *Ostalgiker*.¹ Poporul rus folosește cuvântul cu conotația unui loc pustiu sau persoane pustiite care experențiază un sentiment puternic idealizat de regret pentru gloria trecută. Fenomen similar întâlnim și în fosta Iugoslavie – așa numita *Jugonostalgia*. Revenind la *Ostalgie*, nu putem merge mai departe fără a nu menționa excelenta operă a lui Paul Cooke² în ale cărei pagini găsim un studiu foarte interesant despre ceea ce a reprezentat acest fenomen al *ostalgiei* pentru televiziune și implicit pentru mass media.

„Maladia secolului”, o vedem foarte pregnantă în spațiul „fostelor” țări comuniste, nostalgia nu mai definește doar atașamentul pentru un loc cunoscut, iubit, familiar, ci și dorul după un timp trecut, uneori doar imaginat, întotdeauna idealizat, și imposibil de recuperat.

¹Dominic Boyer - *Ostalgie și Politica de viitor, în Germania de Est*. în *Cultura Publică* 18 (2) :361-381.

² Paul Cooke – *Representing East Germany since unification; From colonization to nostalgia*, Berg Publishers, New York, 2005.

Nostalgia nu este doar retrospectivă, poate fi și prospectivă. Spre deosebire de melancolie care este limitată la conștiința personală, nostalgia se referă la relația dintre biografia individuală și biografia grupurilor, dintre memoria personală și cea colectivă. Are o dimensiune utopică, doar că nu mai este direcționată către viitor. Nostalgicul își dorește să reviziteze timpul și spațiul, refuzând să accepte ireversibilitatea acestuia și simțindu-se sufocat de limitele convenționale ale celor două concepte. Nostalgia este în cele din urmă o revoltă împotriva ideii moderne de timp, a timpului istoric ce presupune progres.³

Din punct de vedere istoriografic scrierile despre sentimentul nostalgic după regimul comunist sunt la început de drum, abia astăzi încep să își facă simțită prezența, mai ales în cercetările din domeniul socialului, așa încât noi vom trece în revistă istoriografia acestei perioade controversate care abia acum suscită interes. Istoriografia comunismului, în general, este foarte vastă, fiind scrise în Occident nenumărate opera, devenite azi fundamentale.

Tzvetan Todorov, în scurta și totuși cuprinzătoarea sa operă, *Abuzurile memoriei*, în analiza făcută memoriei, pune accent pe componenta rememorare, având ca punct de interes central necesitatea consemnării trecutului. El argumentează că întrebările uzuale de tip “ce?”, “de ce?”, “cum?”, nu sunt relevante sau chiar sunt inutile și dăunătoare, și că fixarea trecutului trebuie făcută printr-un proces complex de selectare a datelor / informațiilor, de prelucrare justă a lor și de orientare a lor spre viitor. În acest sens Todorov face o distincție între două tipuri de memorie “memoria literară” – care redă evenimentul trecut sub formă singulară, narativă, poveste, fără legătură cu prezentul și viitorul. El subliniază că acest procedeu poate fi periculos întrucât prezentul și viitorul ar sta permanent sub spectrul „victimizărilor”, al „traumatizărilor”, ceea ce ar putea permanentiza statutul de victimă a unui popor. Ba chiar mai mult, spune autorul, s-ar putea intensifica emoțiile trăite în detrimentul adevărului istoric. Tot în acest sens, autorul, încă din debutul lucrării arată cum sistemele politice totalitare au impus monopolul asupra memoriei dorind controlul acesteia ”până în străfundurile sale intime”⁴ de aici rezultând și emotivitatea puternică în evocarea unui trecut totalitar care nu este și adevărul despre acesta. În final Todorov este interesat de o combinație între cele două tipuri de memorie „Memoria este mereu și necesar” și este spune autorul”o interacțiune a celor două”⁵ Însuși Nietzsche spune că o „recuperare integral a trecutului este utopică și nesănătoasă”, de aceea profesorul bulgar pune accentul pe păstrarea trecutului prin

³Davis, Fred - *Dorinta de ieri: o sociologie a Nostalgia*. New York: Free Press, 1979.

⁴Tzvetan Todorov - *Abuzurile memoriei*, Ed. Armacord, Timișoara, 1999, p9.

⁵*Ibidem*, p32

procesarea informației și selecție organizată. Jocul de cuvinte folosite chiar din titlu ”uz” și „abuz” arată clar cum poate fi manipulate sau nu faptul istoric.

Cea de-a doua memorie descrisă de Todorov, „memoria exemplară” ar putea să fie luată ca formă de procesare a informațiilor, rațional și prin analogii de la simplu la complex ar fi cea care fixează informația în memoria colectivă cel mai corect. ”Munca istoricului, nu constă doar în stabilirea faptelor, ci și în alegerea unora dintre ele ca fiind mai frapante, mai semnificative decât altele, în desemnarea unor relații între ele; or această muncă de selecție și combinare este în mod necesar orientat nu de căutarea adevărului ci a binelui.....”. Nu trebuie înțeles că primează binele în defavoarea adevărului istoric, ci este vorba de o selecție a valorilor, o negociere permanentă, nu o falsificare a trecutului ci o selectare a acelor fapte care corespund nevoilor prezentului. Todorov mai prezintă și memoria în democrație, văzută ca fiind la fel de periculoasă precum cea din totalitarism. Supra-informarea, supraabundența surselor pe fondul uriașei emotivități, riscă să ducă la aceleași scopuri precum sistemele totalitare, deoarece informațiile apar aproape gata preparate iar o judecată de valoare personală nu mai e implicată. În concluzie mizele memoriei sunt prea importante pentru a fi lăsate în voia entuziasmului și mâniei.

Viața cotidiană nu a fost un domeniu prea studiat deoarece în vremurile acelea studiile legate de natura represivă a regimurilor comuniste nu era o temă prea ușor de abordat. Însă în prezent se cunosc foarte multe despre natura represivă atât la modul general cât și la modul specific al regimurilor naționale, tocmai datorită istoriei orale. Tocmai datorită acestor progrese, viața cotidiană în comunism devine o temă foarte ofertantă prin intermediul căreia se completează și mai hotărât complexul tablou al comunismului.

Viața cotidiană în timpul comunismului apare în Occident destul de târziu. Un studiu relevant este cel coordonat de către doamnele Maria Todorova și Zsuzsa Gille⁶ apărut în 2010.

În cadrul acestui volum sunt prezentate studii din țările Est-europene care au trăit și experențiat la scară 1:1 regimuri comuniste care au lăsat urme adânci în mentalitatea colectivă; cercetătorii care au scris articole pentru acest volum provin din țări precum Bulgaria, România, Ungaria și chiar Kosovo. Însă aceștia nu sunt istorici de specialitate. Cercetările lor s-au bazat în principal pe anchete sociologice (profesia și domeniul de activitate la majorității autorilor). De asemenea se insistă mai mult pe condiția post-comunistă a individului și nu se focusează atât de mult pe viața socială din timpul comunismului. De

⁶ Maria Todorova; Zsuzsa Gille (coord.) - *Post-communist nostalgia*, Berghahn books, New York, 2010.

exemplu avem pentru cazul României două articole, unul semnat de doamna Oana Popescu-Sandu, asistent universitar în cadrul Universității din Indiana pe domeniul literaturii universale. Micul său studiu publicat în volumul adus în discuție, tratează despre *Direcțiile nostalgice în România post-comunistă*, însă acesta este doar subtitlul, titlul mare fiind un citat din melodia trupei Taxi *Criogenia salvează România: Hai să ne congelăm cu toții până-n 2100 și ceva*⁷. Autoarea, se străduiește să arate faptul că în țara noastră, la momentul anului 1999 (anul lansării melodiei) în România exista un predominant sentiment de speranță spre mai bine..

Un alt articol legat de țara noastră este scris de Diana Georgescu, la data publicării fiind doctorandă a Universității din Illinois. Articolul intitulat *Ceaușescu hasn t died: Irony as countermemory in post-communist Romania*, tratează fenomenul nostalgie după Ceaușescu. Însă ea vorbește în termeni generali despre acest fenomen, folosind o abordare strict istorică, factorul psihologic este vag exprimat. Mai mult sau mai puțin, ea vorbește în cadrul studiului său și despre acei *nostalgici* care an de an fac *pelerinaje la mormântul lui Ceaușescu*. Ea le numește drept *manifestări nesănătoase ale nostalgiei*⁸. Însă chiar și cu limitele care se întrevăd la citirea atentă a acestui volum, el poate fi, din punct de vedere istoriografic un bun punct de pornire, sau un reper inițial bun pentru o astfel de cercetare.

În România, în anul 2004 se materializează proiectul regretatului profesor Adrian Neculau în forma volumului de studii pe care l-a coordonat: *Viața cotidiană în comunism*⁹.

În cadrul acestuia, autorii articolelor variază foarte mult: de la foști profesori în perioada interbelică și până la personalități de marcă ale vieții culturale românești (cazul Aurorei Liiceanu). Ei își prezintă nu doar cercetările ci și amintirile și reflecțiile personale ale celor care au avut de suferit de pe urma regimului în toate formele. În acest volum se prezintă subiectele care din punct de vedere psihologic sunt numite *scheme cognitive*, care au rămas în amintirea autorilor. Coadă, cultura penuriei, *micul comerț* sunt câteva dintre subiecte care suscită și azi multe amintiri și patimi. Un exemplu concret îl constituie articolul lui Andrei Cosmovici (*Viața universitară în comunism; o perspectivă psihosociologică*¹⁰) primul care a răspuns invitației regretatului profesorului ieșean de a publica în acest volum. Studiul domnului Cosmovici ne arată cum intelectualitatea a fost practic *lichidată* de către noile

⁷ Oana Popescu-Sandu – *Let s all freeze untill 2100 or so: Nostalgical directions in post-Communist Romania*, în *op.cit.*, p113.

⁸ Diana Georgescu – *Ceaușescu hasn t died*, în *ibidem*, pp154-156.

⁹ Adrian Neculau (coord.) – *Viața cotidiană în comunism*, Polirom, 2004, Iași

¹⁰ Andrei Cosmovici - *Viața universitară în comunism; o perspectivă psihosociologică*, în Adrian Neculau – *op.cit.*, pp47- 58.

autorități, precum și interzicerea sau monopolizarea discursului oficial în materiile umaniste. Autorul dă exemplul istoriei și filosofiei, materie care, alături de psihologie vor fi interzise. Liceele se *specializează* pe materii practice (industrie, agronomie, etc.) iar materiile umaniste sunt cvasi-ignorare. Domnul Cosmovici ne arată în articolul său, cum matematica, fizica și mai târziu chimia devin materii agreate și susținute de regimul comunist. Viața academică devine foarte constrângătoare la nivel discursiv, fiind atent supravegheată de către comisii specializate.

Alte studii se focusează pe cultura penuriei, pe tipologia cozilor, care sunt văzute drept mijloace de socializare și de *construcție a solidarității între oameni*¹¹.

Ce înseamnă nostalgia în termeni **psihologici**? Ce înseamnă să fii nostalgic? Cele mai multe răspunsuri la această întrebare au în centrul lor o conotație pozitivă și redau experiențe plăcute pe care oamenii le re trăiesc, definind astfel sentimentul nostalgic. Amintirile nostalgice sunt amintiri fericite. Având în vedere aceste lucruri, cum apare starea negativă – dispoziția proastă – a unei persoane sau grup de persoane, cum se transformă o stare pozitivă, bună într-o stare cu conotație negativă?

Nostalgia explicată ca stare în aceste condiții expuse mai sus, este un sentiment complex, o emoție, cauzată de **o proiecție greșită a unui eveniment**, și care de cele mai multe ori se manifestă ca o reacție la o percepție confuză și greșit înțeleasă. Idealizarea acestui eveniment trăit în trecut, face ca trăirea să primească noi atribute, mai ales în funcție de restructurările memoriei și reinterpretările fiecărei persoane. Pe scurt, situațiile care declanșează nostalgia sunt emoțiile negative

Din capul locului trebuie subliniat că față de sistemul mnezic individual, care funcționează pe baza a trei componente – encodare, stocare, reactualizare -, memoria colectivă, nu dispune de un dispozitiv similar. Memoria colectivă nu sedimentează experiențele trecutului într-un sistem cumulativ, ci presupune o intervenție continuă în cunoașterea trecutului iar transmiterea despre acesta mai departe se face doar pentru acea informație care este împărtășită de colectiv. Atunci : Cum funcționează memoria colectivă dacă societatea nu posedă un procesor central așa cum este creierul pentru memoria individuală, cum este preservată aceasta?

¹¹ Vezi pentru detalii studiul lui Dan Lungu – *Avatarurile cozii în socialismul de tip sovietic*, precum și studiul lui Paul Cernat – *Cozi și oameni de rând în anii 80*, în Adrian Neculau – op.cit. , pp175-190; 191-200.

Propunem o lucrare de cercetare printr-un demers interdisciplinar – istorie, psihologie socială, semantică – de analiză a acestui construct prin prisma memoriei colective în România post-decembristă.

Design-ul metodologic al cercetării: premise, obiective, ipoteze, metode, instrumente

Premisele cercetării:

Câteva motive au stat la baza cercetării de față și care au determinat designul abordat. Iată care sunt acestea:

1. Până în acest moment, constatăm o insuficientă cercetare științifică cu rezultate controlabile în ceea ce privește trăirile ce exprimă nostalgia după regimul comunist. Cercetările, destul de puțin numeroase, sunt mai des exprimate sub forma unor sondaje de opinie. Trebuie subliniat, fără a contesta valoarea acestora, că sondajele de opinie nu au elemente demografice de bază, - vârstă, ocupație, gen, etc., - nu pot fi validate ca cercetări - nu sunt realizate experimental și nici prin folosirea mai multor grupuri de subiecți pentru a efectua comparații în funcție de diferite variabile.

2. Propunem o lucrare de cercetare printr-un demers interdisciplinar – istorie, psihologie socială, semantică – de analiză a acestui construct prin prisma memoriei colective în România post-decembristă, atât sub aspect calitativ dar și cantitativ, pentru a certifica fenomenul acesta social nu numai pentru neutralitatea axiologică dar mai cu seamă pentru a fi validat din punct de vedere al adevărului istoric. Raportul istorie – memorie trebuie realizat nu numai prin crearea de muzee ci și prin opere științifice.

Operaționalizarea conceptului de nostalgie va fi analizat în special prin integrarea conceptelor de argument / argumentare – semantic; raționament, corectitudine, erori de raționare , compararea argumentelor, găsirea punctului slab dintr-un argument – emoțional; și din punct de vedere social, atât la nivel personal cât și colectiv.

3. Un alt argument în alegerea temei este design-ul de cercetare ca metoda experimentală , încă la început de drum în cercetările istorice, considerăm noi ca cea mai sigură metodă de a verifica impactul pe care îl are la nivel de interes în populație, dar și întărirea științifică a cercetării. Existența unei testări pe grupuri bine definite, ale cărei rezultate să poată fi comparat ca rezultate între membrii grupului cât și între grupuri

experimentale sunt două avantaje ale cercetării experimentale care au dus la alegerea ei pentru cercetarea de față.

Obiective și ipoteze:

Ipoteza de la care am pornit în cercetare a fost că marea majoritate a românilor suferă de nostalgie după un regim considerat *sine die* represiv. Idealizarea acestui eveniment trăit în trecut, face ca trăirea să primească noi atribute, mai ales în funcție de restructurările memoriei și reinterpretările fiecărei persoane.

Ipoteza științifică - Hs - : Există diferențe semnificative între grupurile studiate atât sub aspect al trăirilor nostalgice, emoțional cât și din punct de vedere al fixării în memoria colectivă a trecutului comunist

Ipoteza nulă - Ho - : Nu există diferențe semnificative între grupurile studiate

Obiectivul 1. – Studiul nostalgiei clasei Intelectuali ; Compararea constructelor care definesc nostalgia între membrii grupului.

Obiectivul 2. – Studiul nostalgiei clasei Muncitori ; Compararea constructelor care definesc nostalgia între membrii grupului.

Obiectivul 3. – Studiul nostalgiei clasei Țărani ; Compararea constructelor care definesc nostalgia între membrii grupului.

Obiectivul 4. – Studiul nostalgiei clasei Studenți ; Compararea constructelor care definesc nostalgia între membrii grupului

Obiectivul 5. - Studiul nostalgiei clasei Elevi i ; Compararea constructelor care definesc nostalgia între membrii grupului.

Obiectivul 6. – Studii comparative între grupurile luate în cercetare

Strategii : Studiul se va efectua pe cinci grupe – categorii sociale – nominalizate mai sus. Fiecare grupă este formată din 30 de intervievați, aleși aleatoriu din populație la momentul cercetării. Subiecții aleși sunt instruiți și li se cere să-și exprime acordul scris de a participa la cercetare. Completarea testelor este de tip Grilă de interviu, fără limită de timp, sub rezerva confidențialității.

După strângerea, scorarea testelor și interpretarea probelor calitative se va trece la analiza statistică a rezultatelor folosind programul SPSS .

Metoda de cercetare

Metoda aleasă pentru a testa ipotezele este **cvasi – experimentul**. (manipulările nu sunt făcute de cercetător)

Într-un design cvasi-experimental, experimentatorul *nu are același control asupra variabilelor ca în cazul designului experimental*. Cvasi-experimentele au variabile independente și variabile dependente, dar nu folosesc repartizarea randomizată a participanților pe niveluri ale variabilei independente (pe grupuri experimentale), în cadrul cvasi-experimentului, se compară grupuri non-echivalente

Datorită faptului că nu este posibilă controlarea în totalitate sau cel puțin în cea mai mare parte a variabilelor implicate, designul cercetării este unul cvasi – experimental. De asemenea, grupurile prestabilite de subiecți, sunt distribuiți aleator, face ca aceasta să fie încă o variabilă pe care nu o putem controla, care se adaugă altor aspecte. Subiecții au fost selectați randomizat, dar prin voluntariat, putem să presupunem că cei care s-au înscris în grupul experimental au un interes care ar putea să influențeze pozitiv rezultatele. Nu putem controla ceea ce se întâmplă în afara modificării experimentale propriu-zise (acesta este dezavantajul designul cvasi – experimental față de experimentul de laborator).

Propunem un model holistic de evaluare a nostalgiei. Instrumentul constă într-o grilă de interviu cu 30 de itemi în care subiectul trebuie să aleagă, pe o scala cu cinci trepte, cel mai corespunzător nivel care se potrivește persoanei lui.

Designul cvasi – experimental folosit în această cercetare este multifactorial, variabilele independente - clasificatorii - fiind categoriile sociale luate în studiu : intelectuali, muncitori, țărani, studenți și elevi.

Variabile folosite în cercetare:

- **Independente:** clasificatorii : (impusă de cercetător)
Intelectuali, Muncitori, Țărani, Studenți, Elevi;
- **Dependente:** (vizează comportamentul subiectului)
 - Starea intervievaților din punct de vedere al convingerilor personale cu privire la trecutul nostru comunist; Itemii 1-6
 - Starea intervievaților a trăirilor nostalgice din punct de vedere economic. Itemii 7-12
 - Memoria comunismului – fixarea în memoria colectivă a datelor corecte Itemii 13-16

- Starea intervievaților din punct de vedere emoțional ca distres afectiv, nostalgic; Itemii 17-22;
- Starea intervievaților din punct de vedere micro și macro social ; Statusul personal optimism și speranțe de viitor Itemii 23-30;

INSTRUMENTELE UTILIZATE:

Grila de interviu structurat – este utilizată atunci când aceleași întrebări se adresează tuturor participanților la studiu, și permite compararea rezultatelor (lasă un loc redus flexibilizării și variației în cercetare). Interviul, chestionarul se fundamentează pe asumția că:

1. întrebările sunt astfel formulate încât au aceeași semnificație pentru toți participanții ;
 2. interacțiunea creată în cadrul studiului nu generează diferențe în calitatea colectării datelor.
- Avantajele grilei de interviu* – ușor de administrat, eficientă, ușor de codat și de analizat, permite controlul interviului.

Dezavantajele grilei de interviu -dificultăți în construirea de întrebări pertinente, cercetătorul este limitat la setul de întrebări.

Am construit o grilă de interviu format dintr-un număr de 30 de itemi, împărțită pe cinci paliere:

- Starea intervievaților din punct de vedere al convingerilor personale cu privire la trecutul nostru comunist; Itemii 1-6
- Starea intervievaților a trăirilor nostalgice din punct de vedere economic. Itemii 7-12
- Memoria comunismului – fixarea în memoria colectivă a datelor corecte Itemii 13-16
- Starea intervievaților din punct de vedere emoțional ca distres afectiv, nostalgic; Itemii 17-22;
- Starea intervievaților din punct de vedere micro și macro social; Statusul personal optimism și speranțe de viitor Itemii 23-30;

Notarea s-a făcut pe scara Likert, exprimarea acordului de la 1 la 5

GRILA DE INTERVIU **Scala de interviu**
Inițialele .../..., Vârsta..... Studii S, M, P, Domiciliul U, R,

Instrucțiuni: Pentru fiecare afirmație, vă rugăm să indicați măsura în care sunteți de acord sau împotriva încercuind numărul corespunzător. Încercați să fiți cât mai sinceri și să nu lăsați ca răspunsul la o afirmație să influențeze răspunsul la o alta. Nu există răspunsuri bune și răspunsuri greșite, suntem interesați doar de propria dumneavoastră părere.

Indicați cât de adevărată este fiecare afirmație pentru dumneavoastră .Încercuiți doar un singur număr pe fiecare rând.

	Dezacord total	Dezacord	Neutru	Acord	Puternic de acord
1. În ce măsură sunteți de acord că înainte de 1989 se trăia mai bine, mai decent.	1	2	3	4	5
2.Când vorbiți despre comunism catalogați perioada în termeni pozitivi	1	2	3	4	5
3. Regimul comunist a fost bun pentru poporul român	1	2	3	4	5
4.Astăzi, dumneavoastră regretați căderea comunismului	1	2	3	4	5
5.Regimul comunist a avut o ideologie permisivă care a făcut rău României	1	2	3	4	5
6.Vă aliniați părerii că stratificarea în regimul comunist era mai subtilă, deci mai suportabilă	1	2	3	4	5
7.Credeți că trebuie condamnat sistemul comunist	1	2	3	4	5

8.Discursul politic de după căderea comunismului a ajutat la instalarea democrației	1	2	3	4	5
9.Există posibilitatea ca democrația instaurată în țara noastră să poată fi reversibilă	1	2	3	4	5
10.Credeți ca dispariția economiei socialiste a dus la sărăcirea și scăderea nivelului de trai	1	2	3	4	5
11.Nivelul economic scăzut se datorează unei conduceri „originale”	1	2	3	4	5
12. Lipsa unui proiect național, coerent îi face pe oameni să caute repere în trecut	1	2	3	4	5
13.Liderii actuali care ne conduc folosesc metode comuniste, tipice economiei centralizate	1	2	3	4	5
14.Istorici și analiști politici nu se raportează corect și imparțial la perioada comunistă	1	2	3	4	5

15. Memoria regimului comunist pare să fie, în același timp, relevantă pentru populație, care considera necesară înființarea unui Muzeu Național al Dictaturii Comuniste	1	2	3	4	5
16.Când vă amintiți de regimul comunist vă simțiți: trist, mâhnit, melancolic (n.f)	1	2	3	4	5
17.În viața cotidiană de zi cu zi vă simțiți deznădăjduit, deprimat și lipsit de speranță (n..df)	1	2	3	4	5
18.Când vă gândiți la viitorul D-străsunteți preocupat, încordat, îngrijorat (n.f)	1	2	3	4	5
19.Vă simțiți satisfăcut și optimist cu privire la viitorul dumneavoastră și al familiei dumneavoastră (e.p.)	1	2	3	4	5
20.Simt că am mai multă libertate în luarea deciziilor personale (e.p)	1	2	3	4	5
21.Mi se pare greu să-mi fixez propriile scopuri și să mă gândesc la viitor ca fiind sigur(n.df)	1	2	3	4	5
22.Datorită condiției mele îmi e greu să îmi îndeplinesc responsabilitățile pe care le am față de familia mea. (n.df)	1	2	3	4	5

22. <i>Sunt mulțumit/ă de calitatea vieții mele în acest moment.(e.p.)</i>	1	2	3	4	5
23. Sunt capabil să fac lucrurile la fel de bine ca ceilalți (ss)	1	2	3	4	5
24. Consider că sunt valoros și societatea are nevoie de mine (ss)	1	2	3	4	5
25. În general sunt satisfăcut de mine însumi (ss)	1	2	3	4	5
26. Aș dori mai mult respect față de mine însumi (ss)	1	2	3	4	5
27. Am o atitudine pozitivă față de persoana mea(ss)	1	2	3	4	5
28. Cred că nu vom devenii o națiune respectată până nu ne vom respecta (opt)	1	2	3	4	5
29. Îmi fac griji că viitorul țării mele se va înrăutăți.(opt)	1	2	3	4	5
30. Viitorul mi se pare cenușiu (opt.)	1	2	3	4	5

EXPLICAREA ITEMILOR

Itemul 1. În ce măsură sunteți de acord că înainte de 1989 se trăia mai bine, mai decent.

Cere subiecților să noteze pe scala de la 1-5 credința lor că înainte de 1989 se trăia mai bine. Se urmărește aprecierea general globală;

Itemul 2. Când vorbiți despre comunism catalogați perioada în termeni pozitivi

Referirea la comunism vizează aprecierea sistemului comunist sub aspectul lipsei responsabilității și vinovăției individuale, (aprecieri pozitive), acestea revenind statului totalitar.

Itemul 3. Regimul comunist a fost bun pentru poporul român

Cere intervievaților să facă distincție între aplicarea comunismului la români față de restul țărilor foste comuniste; Se precizează statele care și-au condamnat regimul totalitar și se compară cu noi care nu am reușit încă acest lucru.

Itemul 4. Astăzi, dumneavoastră regretați căderea comunismului

Solicită participanților să-și exprime direct și personal regretul sau nu după regimul comunist;

Itemul 5. Regimul comunist a avut o ideologie permisivă care a făcut rău României

Se referă la ideologia comunistă, modul în care este ea percepută sub aspectul libertăților sau îngrădirilor acelei epoci și care nostalgiei pot să o catalogheze că a permis schimbarea.

Itemul 6. Vă aliniați părerii că stratificarea în regimul comunist era mai subtilă, deci mai suportabilă

Face referire la părerea tot mai răspândită azi, cum că atunci nu era o împărțire așa de evidentă a populației, bogați, săraci, clasa de mijloc etc.; diferențierea socială nefiind de natură economică, era mai subtilă și deci mai suportabilă.

Itemul 7. Credeți că trebuie condamnat sistemul comunist

Cere subiecților să-și exprime părerea cu privire la condamnarea comunismului; Se consideră că funcționarea unei adevărate democrații în țara noastră își are rădăcinile în asumarea clară a condamnării regimului comunist.

Itemul 8. Discursul politic de după căderea comunismului a ajutat la instalarea democrației

Vrea să sublinieze în ce mod discursul politic existent sau nu a influențat instalarea democrației în țara noastră; Vrea să scoată în evidență faptul că am rămas la același discurs comunist care nu-și găsește ecou în democrație.

Itemul 9. Există posibilitatea ca democrația instaurată în țara noastră să poată fi reversibilă

Vrea să scoată în evidență dacă partea de nostalgici speră la reinstaurarea regimului comunist sau nu;

Itemul 10. Credeți ca dispariția economiei socialiste a dus la sărăcirea și scăderea nivelului de trai

Itemul subliniază adoptarea politicilor economice greșite, de fapt lipsa acestora

Itemul 11. Nivelul economic scăzut se datorează unei conduceri „originale”

Completează itemul anterior și se referă la politici economice mascate sub scuza adaptării la condițiile țării noastre.

Itemul 12. Lipsa unui proiect național, coerent îi face pe oameni să caute repere în trecut

Lipsa de proiecte coerente și transpartinice, criza de identitate și valorizarea ca națiune

Itemul 13. Liderii actuali care ne conduc folosesc metode comuniste, tipice economiei centralizate

Incapacitatea liderilor postdecembriști de a crea politici clare și coerente care să satisfacă nevoile economice și sociale de bază.

Itemul 14. Istorici și analiști politici nu se raportează corect și imparțial la perioada comunistă.

Subliniază rolul istoricilor și analiștilor politici în gestionarea trecutului, importanța raportării acestora la evenimentele istorice.

Itemul 15. Memoria regimului comunist pare să fie, în același timp, relevantă pentru populație, care considerând necesară înființarea unui Muzeu Național al Dictaturii Comuniste

Rolul artefactelor de păstrare în memoria colectivă a datelor istorice corecte, nu permite societății amnezii sociale sau reevaluări ale trecutului contrafăcute după nevoile unor noi regimuri.

Itemul 16. Când vă amintiți de regimul comunist vă simțiți: trist, mâhnit, melancolic (n.f)

Scoate în evidență trăirile de tipul emoțiilor negative funcționale, modul cum acestea ajută sau nu subiectul

Itemul 17. În viața cotidiană de zi cu zi vă simțiți deznădăduit, deprimat și lipsit de speranță (n.df)

Subliniază emoțiile negative disfuncționale, modul cum acestea creează distres afectiv ce encodează trăiri de regret și nostalgie.

Itemul 18. Când vă gândiți la viitorul D-estră sunteți preocupat, încordat, îngrijorat (n.f)

Emoții cu referire la viitorul subiectului care pot fi benefice.

Itemul 19. Vă simțiți satisfăcut și optimist cu privire la viitorul dumneavoastră și al familiei dumneavoastră (e.p.)

Itemul urmărește starea de bine și capacitatea de a fi optimist - propria persoană -

Itemul 20. Simt că am mai multă libertate în luarea deciziilor personale (e.p)

Emoții pozitive, bune pentru subiect.

Itemul 21. Mi se pare greu să-mi fixez propriile scopuri și să mă gândesc la viitor ca fiind sigur (n.df)

Vizează pesimismul și lipsa de speranță – propria persoană -

Itemul 22. Sunt mulțumit/ă de calitatea vieții mele în acest moment.(e.p.)

Starea de bine personal și emoțional – propria persoană -

Itemul 23. Sunt capabil să fac lucrurile la fel de bine ca ceilalți (ss)

Capacitatea de autoevaluare personală

Itemul 24. Consider că sunt valoros și societatea are nevoie de mine(ss)

Încrederea în propria valoare

Itemul 25. În general sunt satisfăcut de mine însumi(ss)

Satisfacția personală

Itemul 26. Aș dori mai mult respect față de mine însumi (ss)

Nevoia de apreciere

Itemul 27. Am o atitudine pozitivă față de persoana mea(ss)

Statusul social și personal

Itemul 28. Cred că nu vom devenii o națiune respectată până nu ne vom respecta (opt)

Optimismul general ca evaluare la nivel național

Itemul 29. Îmi fac griji că viitorul țării mele se va înrăutăți. (opt)

Pesimismul ca evaluare la nivel național

Itemul 30. Viitorul mi se pare cenușiu (opt.)

Optimismul la nivel personal

Itemul 31. Neasigurarea realizării drepturilor și libertăților de bază și în special, calitatea scăzută a vieții, influențează negativ realizarea unei securități la toate nivelurile. (opt)

Se refera la securitatea umană, la componentele de bază ale acesteia, si vrea sa sublinieze ca individul nu se simte protejat (sistemele de securitate națională, regională sau globală nu se pot construi în medii în care individul nu este protejat)

Stima de sine (SS) este o orientare pozitivă sau negativă față de sine ; o autoevaluare globală a valori personale.

SS = totalitatea gândurilor și sentimentelor individuale, cu referire la sine însuși la un obiect;

Rosenberg spune că forțele sociale modelate, oferă un set caracteristic de experiențe, care sunt interpretate active de către indivizi ca formarea conceptului de sine. (Cel puțin 4 principii teoretice - psihologice-cheie : aprecierea, comparațiile sociale, auto-atribuirile și egocentrismul, - stau la baza formării constructului de stima de sine).

Încercetarea de față, SS este analizată ca o variabilă interdependent, interpusă, pornind de la premise că SS este o caracteristică stabilă a adulților (nu este ușor de manipulat). De asemenea, precizăm că am ales-o deoarece credem că SS nu poate fi *învățată*, mai degrabă aceasta se dezvoltă prin experiențele individuale de viață.

Scala SS poate fi folosită cu titlu gratuit pentru cercetare cu mențiunea de a se nota autorul Dr. Morris Rosenberg.

Rezultate preconizate

Prin intermediul metodologiei mai sus menționate, luând și analizând fiecare lot în parte putem identifica cum și în ce măsură se manifestă sentimentul de nostalgie după comunism. Astfel în cazul loturilor de intelectuali, studenți, țărani și muncitori, se va face o analiză comparativă a rezultatelor obținute de pe urma chestionarelor, pe baza cărora se va completa cu o analiză a discursului narativ al nostalgiei pentru fiecare categorie socială în parte.

În cazul lotului elevilor, cercetările de suprafață indică faptul că avem de-a face cu un fenomen pe care îl numesc *memoria comunismului ca memorie distantă*. Credem că pentru elevi, comunismul se înfățișează ca fiind un eveniment dintr-un trecut îndepărtat ce este adus în fața lor de către cei mai apropiați membrii ai familiilor sale (părinți, bunici, unchi, etc.) sau de amintirile acestora povestite elevilor. Prin urmare, acestora li se impune (în mod indirect) o perspectivă asupra regimului comunist. Prin intermediul metodologiei enunțate vom putea confirma sau dimpotrivă, infirma ipotezele de cercetare cu care un asemenea studiu ar porni.

BIBLIOGRAFIE

1. Baicoianu A.- *(Ab)uzuri ale memoriei în postcomunism și postcolonialism*, în *Observator Cultural*, Nr.214/ 2014.
2. Beck; Aron T-*Cognitive therapy for emotional disorders*, International University Press, New York;1976

3. Curșeu; Lucian Petru - *Grupurile în organizații*, Ed. Polirom, Iași, 2007
4. Chelcea; Septimiu - *Psihosociologia. Teorie și aplicații*. Ed. Economica. București, 2004.
5. Cooke; Paul - *Representing East Germany since unification; From colonization to nostalgia*, Berg Publishers, New York, 2005
6. David, Daniel - *Psihologie clinica și psihoterapii – Fundamente* Ed Polirom, Iași 2006
7. David Daniel și colab. - *Psihoterapie și hipnoterapie cognitive-comportamentală*, Ed. Risoprint, Cluj-Napoca, 2000
8. Davis, Fred, (1979), *Dorinta de ieri: o sociologie a Nostalgia*. Free Press, New York, 1979
9. Dominic Boyer - "*Ostalgie și Politica de viitor, în Germania de Est*" în *Cultura publică* p:361-381;
10. Hoffman, Walter, și colab. - *A meta-analysis on the correlation between the Implicit Association Test and Explicit Self-report Measures* în *Pers. Sociology. Bulletin.*, 31/2005, pp 1369-1385.
11. Ilut Petru. - *Psihologia sociala și sociopsihologia*. Polirom, Iasi, 2009
12. Jankelevitch Vladimir- *Ireversibilul și nostalgia*, Ed. Univers Enciclopedic, București, 1999, p 287
13. Schacter, Donald L- *Implicit memory: History and current status* în *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, nr 12/1987, pp 501-518;
14. Smith, E. E., Nolen-Hoeksema, S., Fredrickson, B. L., Loftus, G. R., Bem, D. J. & Maren, *Introducere în psihologie*. Ediția a-XIV-a. Editura Tehnică, București, 2005;
15. Miclea, M. (2000). *Psihologie cognitivă. Modele teoretico-experimentale*. Editura Polirom, Iași.
16. Opre, A. (2002). *Inconștientul cognitiv. Percepție subliminală și memorie implicită; aplicații în psihoterapie și publicitate*. Editura ASCR, Cluj-Napoca;
17. Surcinelli, Paolo și colab.- *Facial emotion recognition in trait anxiety*, în *Journal of Anxiety Disorders*, nr.20/2006, pp110-117;
18. Todorov, Tzvetan – *Abuzurile memoriei*, Ed. Armacord, Timișoara, 1999.
19. ” ”- *Hope and Memory. Lessons from the Twentieth Century*. Princeton: Princeton University Press. 2003.

GALA GALACTION - AVATARS OF A UNIVERSITY CAREER

Florin Onica, PhD Student, "Babeş-Bolyai" University of Cluj-Napoca

Abstract: *The manner of selection and integration of academic elite is a privileged element of analysis, because it gives us the amount of reasons which terminate in cooptation or rejecting of an individual. These preconditions are quite ambiguous and they also canceled in practice the existence of an unique model of promotion. And the look has generated numerous conflicts that have taken place within the academic world, becoming true public „scandals”, polemical subjects which often has put in discussion the very validity of the principle of meritocracy. Therefore it seems necessary to distinguish for each case some of the mechanisms that have acted in this direction. „Case” Galaction becomes relevant in this context, in order to enlighten what it means becoming professor after 16 years of waiting and encourages questions and seek answers grievous to be made when it comes to personality of this magnitude.*

Keywords: *professor, education, academic career, history of elites, theology.*

Gala Galaction offers us the example of a man honest with himself, even with the risk of beseeming a misfit against the tendencies of the epoch he lived in. The characteristics of his inedited profile, often perceived as a mixture of contrasts, can be carved from the physical and spiritual portraits of the characters he created. Famous for his literary writings and especially for having translated the Bible, priest Gala Galaction (Grigorie Pişculescu) has had an interesting and lesser known academic career. Rebuilding the diverse sequential aspects of his collegiate path will contribute to the reconstruction of the whole, comprising the light and dark sides inherent to any biography. It is necessary to understand the mechanisms of each situation which led to obtaining a professorial chair, given that it there does not exist a unique advancement model¹.

Graduating from the doctorate with the „ausgezeichnet mit Stimmeenlinhelligkeit”² grade in 1909 has put an end to the long and sinuous course of his studies, which he started in 1886. It was the first time when the Faculty of Theology in Cernăuţi gave this distinction to a

¹Lucian Nastasă, *Intellectualii şi promovarea socială: (pentru o morfologie a câmpului universitar): sec. XIX-XX [Intellectuals and social advancement (for a morphology of the academic field): XIX- XX Centuries]*, Cluj-Napoca, Editura Limes, 2004, p. 185.

² eminent unanimously

doctor in Theology in the Old Kingdom, who advanced in this way even the Primacy Metropolitan Athanasius. The circumstances of his formation are better delineated, considering the fact that the path of his life has been definitely decided after meeting Zoe Dimitriu Cocea, a monastery Sister at Agapia monastery, who was preparing to become a nun. It is hard to understand how the passion he had for this woman made him meditate upon monachism. It might be that the spiritual metamorphosis resulted after meeting her did not allow him to imagine that Sister Zoe, twelve years older than him, will someday renounce to the monastery life in order to become his wife. He considered himself ordained for a monastic life, given that the wish to become a monk followed him several years. He has even chosen his monachal name: *Galaction*, which he has written in the *Journal*, together with its meaning: “*Your monachal name shall be Galaction,/Be your life as white as milk*”.³

Being the embodiment of Doru Filipache from the novel entitled *La răspântie de veacuri* (*At the Cross of the Centuries*), the tumultuous life with songs, beer and spending time in cafés, common to the young students, did not attract him at all. He has spent his studentship sending carefully elaborated letters to Sister Zoe, which caused a bland idyll to blossom between them. His literary talent played an essential role in conquering the heart of the one who was preparing to become a nun⁴. Before graduating from faculty, in the fourth year of his university studies, he renounced to monkhood and to an eventual career as Archbishop and married to Sister Zoe Dimitriu Cocea⁵. The marriage proved to be an agent of stability for Gala Galaction, as he remained loyal to Theology and literature for the rest of his life, unlike his friend, Tudor Arghezi, who could not comply with the monastic life more than four years.

The administrator of the House of Schools, Mihail Popescu, had a considerable contribution to the completion of the last phase of this theological preparation. Thanks to his recommendation, two months before passing the second doctorate exam, Gala Galaction has been put in the function of ecclesiastical defender of the eparchies of Râmnic and Argeş by Spiru Haret, Ministry of Cults and Public Instruction of those times. This activity was meant to be a temporary one: “But my thought and that of my professors (especially those from

³Gala Galaction, *Jurnal [Journal]*, vol. I, Bucureşti, Editura Minerva, 1973, p. 284.

⁴*Idem*, *Jurnal. 1947-1952, Pagini inedite cenzurate [Journal. 1947-1952, Unpublished censored pages]*, Bucureşti, Editura Vestala, 2007, p. 10.

⁵ On 17 April 1903 they made the civil marriage in Bucharest. On 23 April 1903 they made the religious ceremony at the Agapia monastery.

Cernăuți) was that someday I will become a University Professor. Everything seemed to take me there.”⁶

Thirty years later, in 1940, referring to the first trial to become University Professor, Gala Galaction writes in his Journal: “The first time, there were plans to become professor at Bucharest, immediately after graduating from the doctorate in Theology, meaning after 1909, when the *New Testament* chair was being vacant.”⁷ The affirmation is surprising, given that the situation was completely different. The chair was occupied by PhD Ioan Cornoiu, who has graduated from the Faculty and the doctorate in Cernăuți. Between 1885 and 1913, besides Introduction and Exegesis to the New Testament, he also taught Encyclopaedia and Methodology of the Theological studies. He had public functions as well, as director in the Ministry of Cults and Public Instructions. Between 1909 and 1913 he also professed at the Nifon Seminary. He was absent from the Faculty of Theology between the 1st of November of 1910 and the 1st of May 1911 because of an illness. During this time, he has been supplied by professors Dumitru Boroianu and Ioan Mihălcescu⁸.

Even though he returned from Cernăuți with the strong decision to become priest⁹, the doctor in Theology, qualified with the highest distinction by the University of Cernăuți, did not obtain the vacant post at the church “Domnița Bălașa” (*Lady Bălașa*) of Bucharest. Primacy Metropolitan Athanasius Mironescu (1856-1931) later motivated his decision affirming that the young theologian was “too clever and too audacious”¹⁰. He became undesirable in the context of the ecclesiastic crisis which began in 1909 because he published a brochure very similar to a manifesto in favour of a law initiated by Spiru Haret. Conceived as a transformation of the synodal law in 1872, it promoted the idea of building the Supreme Consistory, with attributions which since then were common only to the Holy Synod. The intrusion of the political world into the ecclesiastical administration was obvious, since this Consistory was given rights to decide in all the material and administrative problems of the Church and all the emitted documents were to be signed by the Minister as well.

Planting himself on a autonomous position both towards the synodal transformation and the opponents’ party, Gala Galaction closely analyses the memoir of Bishop Gherasim

⁶Dumitru Caracostea, *Mărturisiri literare: organizate în anii 1932-1933 la Facultatea de Litere din București* [Literary Confessions: organized in the years 1932-1933 at the Faculty of Letters in Bucharest], București, RCR Editorial, 2013, p. 282.

⁷Gala Galaction, *Jurnal* [Journal], vol. II, București, Editura Minerva, 1977, p. 313.

⁸*Anuarul Universității din București pe anul școlar 1910-1911* [University of Bucharest. Yearbook on 1911-1912], București, Noua Timpografie Profesională, Dimitrie C. Ionescu, 1912, p. 3-4.

⁹Gala Galaction, *Jurnal* [Journal], vol. I, p. 633.

¹⁰Ioan Massof, *Gala Galaction despre el și despre alții* [Galaction about it and others], în *Rampa* [The Ramp], XIII, 1928, 25 decembrie, p. 1-2.

Safirin, reaching the conclusion that his vision is an ideal one, but, at the same time, *anachronic and inaccessible to our concerns*. Trying to render the shade between theory and imperfect life, he was not supporting the law for being the work of a governing party, but for the philanthropic and progressionist principle which it was representing. The situation in the other Orthodox Churches and that in the Mitropolity of Transylvania were concordant with this principle. He makes the apology of the new law with great freedom both in his way of thinking and in his attitude, talking in his name and on his honour: “I can well understand the gravity of my manifesto and its possible consequences. But not everybody is fated to die at home, with his head on the pillow.”¹¹

Together with retrogrades, who were dissentient when the law was approved, Tudor Arghezi and Nicolae Iorga were also supporting the Bishop of Roman county. Being a supporter of the autonomy of the traditional Church, the great Romanian historian has chosen to be on the side of Bishop Gherasim Safirin, whom he named “the holy Bishop”¹². In his manifesto, Gala Galaction agrees that N. Iorga is a large-hearted and courageous person, but adds that “No matter how varied and imposing his knowledge is, he knows little about Theology. And his errancy can lead to many others’ errancy as well”¹³. This remark was to transform the young doctor in Theology into “one of Nicolae Iorga’s injustices and phobias”¹⁴.

Being spread only by the author’s efforts, the manifesto has generated echoes in limited areas only, counting few adherents. The Primacy Metropolitan did not seem to be very enthusiastic at the initiative of the young theologian, with whom he had the chance to travel from Predeal to Bucharest in September 1909. On that occasion, Gala Galaction informed the Metropolitan about his wish to become a priest, advising him, at the same time, to forgive two of the professors from the Faculty of Theology¹⁵. Because of this, the clever and audacious doctor in Theology did not receive the priest ordination. Moreover, due to his sedulity, he was

¹¹Gala Galaction, *Apologia unei legi și mai presus de ea: a unui principiu* [Apology of a law and above it: a principle] în Gala Galaction, *Opere, vol. VI, Creștinism, Sionism, Socialism* [Works, vol. VI, Christianity, Zionism, Socialism], Ediție îngrijită, note și comentarii de Teodor Vârgolici, București, Editura Minerva, 2000, p. 65.

¹²Cunescu Gheorghe, *Gala Galaction* [Gala Galaction], Galați, Editura Arhiepiscopiei Tomisului și Dunării de Jos, 1989, p. 129.

¹³Gala Galaction, *op. cit.*, p. 65.

¹⁴Perpessicius, *N. Iorga și bilanțurile de fine de an* [N. Iorga and the final balance of the year], în *Cuvântul* [The Word], 18 ian 1931.

¹⁵Gala Galaction, *Jurnal* [Journal], vol. I, p. 642-643.

been compared to Don Quijote: “Don Quijote in Orthodox clothes; as restless as the old one, because of his great expectations”¹⁶.

After this failure, Gala Galaction has spent ten years as ecclesiastical defender, an activity which gave a positive course to his artistic destiny. The fact that he travelled a lot, as was the Minister’s delegate for making various researches on the people of the Church, reactivated his literary talent, which he tried hard to govern during those ten years of theological studies. The world he enters in will be transposed in his short stories and narrations. Given that he begins to write and to publish literature, the plans for an academic career have been neglected: “My theological projects and the works I had to do in order to obtain a chair in the University have slipped from the first place¹⁷ [...] past the process-verbaux of the researches and the Consistory meetings, an invincible rush of imagination, legends and graceful phantasms were mantling and overwhelming the poor ecclesiastical defender! [...] This is how in 1910, the barriers of my theology have fallen and a river of narrations and epopees has effused into the plain of Romanian literature... During this year I have written the following: *De la noi la Cladova* (*From here to Cladova*), *Gloria Constantini* (*Gloria Constantini*), *Lângă apa Vodislavei* (*Near the Water of Vodislava*), *În pădurea Cotoșmanei* (*In the Cotoșmana Forest*) and others¹⁸.

The administration of the Ministry did not seem to feel uncomfortable with the literary activity of the ecclesiastical defender. However, the representatives of the theological environment were having a different view upon such inclination, since he was doctor in theology and candidate to a possible university chair. After reading his writings, one of his protectors in the theological field remained deeply indignant: “This good friend of mine, a profound person and willing to see me well prepared in as many fields of knowledge as possible, has rent his hair when he read my short story *De la noi la Cladova* (*From here to Cladova*)! [...] I am anxious for you to publish that study on Saint Paul and to find your place in the University and you commit yourself with nonsense and with subjects unworthy of a theologian!”¹⁹

According to the confession he made in the Journal, dated on the 11th of August of 1921, the Council of the Professors the Bucharest Faculty of Theology has decided in 1913

¹⁶Lascăr Sebastian, *Don Quijote în straie ortodoxe* [*Don Quijote in orthodox garb*], în *Adevărul* [*The Truth*], XLIII, 1930, 25 ianuarie, p. 3.

¹⁷ In order to obtain a theological university chair Gala Galaction wrote and published the study *St. Paul in Athens*, in *The Romanian Orthodox Church*, XXXII, 1909, January, p. 1108.

¹⁸D. Caracostea, *op. cit.*, p. 283.

¹⁹*Ibidem*, p. 284.

that the most righteous candidate to occupy the *Exegesis of New Testament* chair, remained vacant after the death of professor Ioan Cornoiu on the 13th of June of 1913, would be Gala Galaction. The young doctor in Theology was to receive a three year preparation scholarship in Athens, Germany and Russia. But the Government changed. At the House of Churches came a Bishop in order to occupy the function of administrator. It was him who has received the professorial chair as well, since he needed no special preparation: “the professors from Theology observed, with intimate satisfaction, that they can wisely save money and time, giving apart the scholarship, the toilsome three years preparation and me. The Archbishop did not need any preparation. He was the exceptional man to whom you could consign any theological chair!”²⁰ He was talking about Stănescu Vartolomeu Băcăoanul, who has been entitled Professor at the Faculty of Theology of Bucharest through the Royal decree no. 7016 on the 20th of December of 1913. He was occupying the *Exegesis of the New Testament* chair, *Introduction into the Books of the New Testament, Biblical Hermeneutics and Greek Grammar*²¹.

Without foreseeing in the near future the chance to obtain a university chair or a parish, during a travel he makes in 1914, he tries to become a teacher in a high school in order to obtain more stable subsistence. Surprisingly, the deserved subject was not religion, but German language. The love for another woman was deterring him from following the life he has chosen fifty years ago. In this period, he falls in love with Ileana, with whom he had an extra-conjugal relation for almost six years. On the 26th of March of 1919, he writes in his Journal: “There are five years since I love this child who has sacrificed herself for me, body and soul. There are five years since I think about the fact that I cannot reach any conclusion from by actual marriage, which ended sixteen years ago...”²²

Obtaining a German teacher position in a high school in Bucharest would not have to be difficult for Gala Galaction, given that his ex-classmate from Saint Sava High school, I. G. Duca, was leading the Ministry of Cults and Public Instruction from the 4th on January of 1914. However, the first two trials have failed. The Minister motivated that it was too late, since the position has been already promised to someone else. The third time, Secretary General of the Minister of Public Instruction, I. Simionescu, has promised him the vacant

²⁰Gala Galaction, *Jurnal [Journal]*, vol. II, p. 91.

²¹*Anuare Universitare, Universitatea din București 1915/16-1923/24 [Yearbooks, University of Bucharest]*, București, Tipografiile Române Unite, 1924. p. 45.

²²Gala Galaction, *op. cit.*, p. 74.

position at the Constructions School “Mihai Bravu” of Bucharest. However, Minister Duca preferred someone else this time as well²³.

Having no other alternative, he dedicated his energy in writing texts with moralistic value, rather than aesthetic. Both before and after World War I, he had a prolific journalistic activity; he collaborated to various publications, mostly laic, but theological and Church related as well. He has published various articles, feuilletons, book reviews, memorials, essays, interviews, travelling notes, theological studies, meditations and letters. On the 25th of October of 1918, he noted in his Journal: “I write almost daily. My acquaintances are surprised and compliment me – some with a certain concern, others with a kind of jealousy – for such literary vim. I smile and I say: I write because I need to; I write because I need to bring daily at home potatoes, butter, apples, cheese, candles and sewing thread! I write because I can hardly do with my salary as ecclesiastical defender for ten of the thirty days a month has”²⁴.

The Romanian administration, re-established in Bucharest once the World War I completed, begun the retributions against those suspected for having cooperated with the German authorities between 1916 and 1918. The writers and the journalists who have collaborated in a way or another with the newspapers and the magazines published in the Capital during the German occupation have been judged and condemned together with the politicians who have formed the guarantor government. Primacy Metropolitan Conon Armănescu-Donici has been obliged to abdicate on the 1st of January of 1919 because during the war, on the 24th of July of 1917, he has signed a demobilizing manifesto²⁵ to the Romanian army and advised it to cease the attacks on the Germans and their allies. As a consequence, the Romanian Government considered him to be a traitor. Entitled *Chemearea Mitropolitului Primat (The Call of the Primacy Metropolitan)*, this document was a very compromising one for the churchmen in Bucharest²⁶. This is why the agreements between the hierarchs who remained in the occupied area and those who took refuge in Iași (and who have organized themselves in an ad hoc Synod of the “still free Romania”) have broken for a period of time.

²³Dima Alexandru, *Scrisori către G. Ibrăileanu [Letters to G. Ibrăileanu]*, București, 1982, Editura pentru Literatură, p. 13-14.

²⁴Gala Galaction, *op. cit.*, p. 22.

²⁵Two copies of *The Call of the Primacy Metropolitan* are found in Archives Lupu Kostaki: NBR Saint-Georges fund, CXI, File 2 f. 29 and CCCLXXX, File 1, f. 157

²⁶Lucian Boia, „Germanofilii”. *Elita intelectuală românească în anii Primului Război Mondial [„Filo Germans”]. Romanian intellectual elite during the First World War*, Editura Humanitas, București, 2010, p. 86.

Gala Galaction has been accused of filogermanism and of having made pacts with the occupying armies, being considered to be the author of the manifesto parachuted behind the Romanian front in Moldova. He did write the draft of the manifesto, asked by Virgil Arion, but it has been later modified and the final author of this document is unknown²⁷. At Court-Martial, where Gala Galaction has been heard, the ex-minister, Virgil Arion, assumed all the responsibility of the Manifesto.

Although he has not been condemned, the new Minister of Public Instruction, PhD Constantin Angelescu, asked him to resign from the function of ecclesiastical defender because of his negative attitude, meaning pacifist and progerman²⁸. Besieged by poverty, he reached the extreme limits of resistance and tautness: “Here I am, abominably poor [...] with no clothes, no shoes, no shirts [...] And above all this – the crown of national disqualification!”²⁹

The adversities did not discourage him, and continued to fight. He was forced to survive only from his publicist activity for several years. Between 1919 and 1922, he established a record in the Romanian press, given that he collaborated with more than twenty-five publications. More than the pains caused by the war, having been obliged to leave his function and all the material vicissitudes, what hurt him the most were the sentimental aspects: “I confess before God that the only bristle I feel is the one of my sentimental situation. [...] What digs and threatens me is the tragedy of my situation. How can I leave Zoe, since I bounded to her through the four children we have? How can I exclude Ilenuța from my life... when I feel her so deeply engrained in my heart!”³⁰

The denouement of this drama occurred on the 18th of December of 1919, after a medical operation to which Ilenuța did not resist. On the 1st of January of 1925, he writes in his Journal: “We were both slaves of the sin and death came to release us. [...] We were defying God and people with our relationship. [...] Five years have passed since then... Maybe there will pass twenty as well – if the Lord shall give me the chance to pay in small rates my debt –, but I will forever feel this debt heavy and unpaid...”³¹

Deeply moved by this lost, he dedicates with an overwhelming passion to a new translation of the Bible into Romanian, as he had informed Ibrăileanu: “from 1920 on, I shall

²⁷Gala Galaction, *Journal [Journal]*, vol. II, p. 34-42.

²⁸Gala Galaction, *Jurnal. 1947-1952, Pagini inedite cenzurate [Journal. 1947-1952, Unpublished censored pages]*, p. 84.

²⁹Gala Galaction, *Jurnal [Journal]*, vol. II, p. 74.

³⁰*Ibidem*, p. 75.

³¹*Ibidem*, p. 153.

either do great things, or I shall stop writing.”³² After reaching the conclusion that the old translations were incomplete or written in a difficult language, he began to publicly expose this idea, which he supported in many publications³³. He managed to convince himself: “As I was writing article after article and preaching that it would be a pity to keep on postponing the new translation of the Bible, I contrived to convince someone to begin working on it. That person was I.”³⁴ The initial plan was to translate two hundred and fifty pages a year of an English translation of a thousand pages from which the deuterocanonical books were missing. Helped by the business man Aristide Blank, he began translating the New Testament in September 1920.

By dedicating himself to this hard work of translating the Holy Book of Christianity written by the Israelite prophets, evangelists and apostles, Gala Galaction began to empathise with the Jewish nation, chosen by God to receive His embodied Son, Jesus Christ. He pleaded for pacific coexistence between the Romanians and the cohabitant nations, based on closeness, understanding and friendship. He supported this idea with biblical quotations regarding the Christian and human duty to love and help strangers. Thanks to Christian spirituality, he got to sincerely love the Jewish nation and to support Zionism. His articles published in *Mântuirea* (*The Salvation*)(1919-1922), *Lumea evree* (*The Jewish World*) (1919-1920), *Știri din lumea evreiască* (*News from the Jewish World*) (1924-1925) and *Adam* (*Adam*) (1929-1939) are proves of this inclination; he there militates for fighting against anti-Semitism and for understanding and supporting the renaissance dream of the Israel State.

He has held conferences at the Jewish Universities pertaining to the Union of Native Jews (U.N.J.) and to the Union of Romanian Jews (U.R.J.), which have functioned in Bucharest between 1919 and 1922. He has taught History of Romanian Literature and Philosophy and held conferences about Eminescu, Cragiale, Coșbuc and Dobrogeanu-Gherea at the U.N.J.’s community centre³⁵.

Being that he was chosen Bishop of Râmnicul Nouului Severin on the 17th of March of 1921, Vartolomeu Stănescu has renounced to the professor chair at the Faculty of Theology of Bucharest and the *Exegeza Noului Testament* (*Exegesis of New Testament*) chair remained

³²Dima Alexandru, *op. cit.*, p. 18.

³³ Especially in the newspaper *The Renaissance* has published several articles: *We do not read the Bible* (no. 59, August 25, 1918), *Interest for Bible grows*(no. 87, September 22, 1918), *Around a biblical issues*(no. 122, October 27 1918) etc.

³⁴Gala Galaction, *Biblia mea englezească și traducerea Noului Testament* [*The English Bible and the New Testament translation*], în *Viața românească* [*The Romanian Life*], an. XVI, nr. 11, noiembrie 1924, p. 218.

³⁵Cunescu Gheorghe, *op. cit.*, p. 179.

vacant. Being continually preoccupied by improving the quality of the Romanian theological education, Primacy Metropolitan PhD Miron Cristea has supported Gala Galaction's candidature and recommended him to the Ministry of Instruction in June 1921, describing him as "well prepared for exegesis and biblical study"³⁶. The Primacy Metropolitan's action surprised Gala Galaction, making him draw out from the theological absenteeism in which he was stagnating since 1913: "And now, besides my work of translator paid in rates, look at me bound to choose a subject from the New Testament adequate for being developed in a way of: *habilitationsthese*."³⁷

Before becoming a professor, in the autumn of 1922, when he was 43 years old, he decided to enter the clerical order, which provoked a certain surprise to his friends and relatives: "It was a taught which was to materialize after twenty-five years of preparations, expectations, postponements, changes of mind, but ceaseless and abiding ascension"³⁸. Maybe his precarious material situation has been as well a reason for taking this decision, since he did not have, at that time, any stable function. However, he has fully assumed priesthood, indentifying himself with it from all points of view. He was so Oriental in his traditional Orthodox priesthood, that, when he went to Jerusalem, he noticed that he was being "more Oriental than the native Orientals!"³⁹ Although he had beard before, after becoming priest, "my beard and hair did not meet the barber and the hair dresser's art, not even for adjustments on special occasions"⁴⁰. After becoming priest, he never changed the cassock with civil clothes. Nobody saw him dressed in other clothes neither at home, nor when he was spending time with his family or friends, nor when he was travelling or participating to literary or academic meetings.

The exam for occupying the *Exegesis of New Testament* chair has been announced on the 1st of February of 1927. From 1921 until September 1924, it has been supplied by Dragomir Demetrescu, and starting with the 1st of October of 1924, by I. Popescu-Mălăiești⁴¹.

³⁶Arhiva de Stat București, Fond Ministerul Instrucțiunii, Dosar Nr. 156/1920-1924, f. 30-31 [Bucharest State Archives, Fond Ministry of Education, File no. 156 / 1920-1924, f. 30-31].

³⁷Gala Galaction, *Jurnal* [Journal], vol. II, p. 92.

³⁸Gala Galaction, *Scrisori către Simforoza* [Letters to Simforoza] (IV), în *Viața românească* [The Romanian life], an. XV, nr. 7, iulie, 1923, p. 62.

³⁹*Idem*, *Scrisori către Simforoza – În pământul făgăduinței* [Letters to Simforoza - In the promised land], București, 1930, p. 153-154.

⁴⁰Cunescu Gheorghe, *op. cit.*, p. 201.

⁴¹*Anuare Universitare, Universitatea din București* [Yearbooks, University of Bucharest] 1915/16-1923/24, București, Tipografiile Române Unite, 1924, p. 45.

Gala Galaction has been the only candidate⁴² who has gone in for the exam⁴³: “On the 6th, 7th and 8th of October, I have presented before an examination commission some proofs of theological science – because I am, dear God, candidate for the vacant *Exegesis of New Testament* chair...”⁴⁴

The commission has been constituted ad-hoc by: I. Popescu-Mălăești – dean of the Faculty of Theology of Bucharest –, His Grace, Platon Ciosu Ploieșteanul – Bishop of Râmnic and Noul Severin –, I. Mihălcescu, D. Boroianu, N. M. Popescu, PhD Vasile Gheorghiu from Cernăuți and the president was His Grace, Vartolomeu Stăneascu. The commission, unanimously and by preces-verbal, named Gala Galaction professor at the Exegesis of New Testament chair⁴⁵. For the decision to be valid, according to the then law regarding university studies, it was needed for the University Senate to confirm it. As he was waiting for its decision, he has not published anything at all for three months – October, November and December –, renouncing in this way to the income which helped his family subsist: “Wise people have advised me (and I foolishly listened to them): Calm down for a while... Stop writing annoying articles and publishing them in Jewish newspapers...”⁴⁶

The decision of the Senate has been communicated three months after the exam. During the meeting held on the 15th of January of 1926, the University Senate of Bucharest, with eight votes against, five for and two abstinences did not approved Gala Galaction and Archimandrite Iuliu Scriban to be professors at the Faculty of Theology of Bucharest. According to the process-verbal, those who votes for the two candidates were C. Rădulescu-Motru, N. M. Popescu, D. Boroianu, I. Mihălcescu and I. Popescu-Mălăiești. Those voted against were: Rector E. A. Pangratie, Toma Ionescu, C. Stoicescu, G. G. Mironescu, D. Hurmuzescu, C. Moțaș, D. Dumitrescu. Those who abstained from voting were C. Chiricescu and V. G. Ispir⁴⁷. The reasons of his rejection were his attitude during the war and the German occupation and the moral responsibility regarding the Manifesto of Primacy Metropolitan Canon⁴⁸. Moreover, there was a group of “nationalist” students manifesting against Gala

⁴²Arhiva de Stat București, Fond Ministerul Instrucțiunii, Dosar Nr. 480/1925, f. 7 [Bucharest State Archives, Fond Ministry of Education, File no. 480/1925, f. 7].

⁴³Arhiva de Stat București, Fond Ministerul Instrucțiunii, Dosar Nr. 419/1925, f. 56 [Bucharest State Archives, Fond Ministry of Education, File no. 419/1925, f. 56].

⁴⁴Gala Galaction, *Jurnal [Journal]*, vol. II, p. 157.

⁴⁵Arhiva de Stat București, Fond Ministerul Instrucțiunii, Dosar Nr. 480/1925, f. 20 [Bucharest State Archives, Fond Ministry of Education, File no. 480/1925, f. 20].

⁴⁶Gala Galaction, *op. cit.*, p. 158.

⁴⁷*Ibidem*, p. 159.

⁴⁸Arhiva de Stat București, Fond Ministerul Instrucțiunii, Dosar Nr. 480/1925, f. 2-3 [Bucharest State Archives, Fond Ministry of Education, File no. 480/1925, f. 2-3].

Galaction in the University Square, near the window where the members of the Senate were deliberating, accusing him of embracing Zionism and of having written for money in “Mântuirea” (*The Salvation*), a Zionist newspaper, and then broke the windows of the editorial offices of the newspapers the candidate was collaborating with⁴⁹. After the failure of Gala Galaction and Archimandrite Iuliu Scriban, the theologian students have protested by a three-day strike. Some newspapers have also talked about the two, but their arguments were not very convincing⁵⁰.

Helped by Ion Petrovici, Minister of Instruction and his ex-class mate at St. Sava high school⁵¹, in the autumn of the same year, he was named locum tenens of the *Exegesis of New Testament and Biblical Theology* chair of the Faculty of Theology of Chişinău, which has then been established as a constitutive part of the University of Iaşi. The other professors were: Vasile Radu (*Vechiul Testament (The Old Testament)*), Toma Bulat (*Istoria bisericească universală (History of Universal Church)*), Constantin Tomescu (*Istoria Bisericii Române (History of Romanian Church)*), Cicerone Iordăchescu (*Patrologie (Orthodox Patrology)*), Valeriu Iordăchescu (*Morală (Ethics)*), Ioan G. Savin (*Teologie Fundamentală (Fundamental Theology)*), Iuliu Scriban (*Omiletică (Homiletics)*) and Nichifor Crainic (*Literatură religioasă modernă (Modern Religious Literature)*)⁵². Gala Galaction has been named Director of the theological boarding house from Chişinău. In 1928, he was named titular professor of the *Exegesis of the New Testament and Biblical Theology*⁵³, being as well Dean of this Faculty between 1928 and 1930⁵⁴.

In 1929, the commission of the National Literary Award, headed by poet Octavian Goga, decided to award Gala Galaction, but they changed their minds two days later. This decision was taken because of the intervention of a person who everybody feared of and to whom the translator of the New Testament was being a *persona non grata*. On the 29th of November of 1940, Gala Galaction was noting in his Journal: “Nicolae Iorga has honoured me for forty years with a growing enmity. [...] Iorga could not forgive me! [...] After

⁴⁹*Tulburările studenţeşti de ieri. Studenţii împotriva numirii a doi profesori [Yesterday student disorders. Students against the appointment of two teachers]*, în *Dimineaţa [The Morning]*, 17 ian. 1926, p. 1.

⁵⁰Gala Galaction, *op. cit.*, p. 160.

⁵¹Ion Petrovici, *Prin meandrele trecutului: evocări inedite, pgini memorialistice [Through the meanders of the past: unpublished evocations, memorial pages]*, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1979, p. 236-246.

⁵²Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române [Romanian Orthodox Church History]*, vol. III, Bucureşti, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1994, p. 454.

⁵³*Anuarul Universităţii din Iaşi [The Yearbook of the University of Iaşi] 1926-1927 şi 1927-1928*, Iaşi, Institutul de Arte Grafice şi Viaţă Românească, 1929, p. 145.

⁵⁴*Ibidem*, p. 180.

receiving the National Award for Literature, he has fought against me for ten years and has systematically discarded me... It was necessary for the sovereign to intervene for the scandal to stop and Arghezi's and my literature to be put in the light of the national recognition."⁵⁵ In the 40s, Iorga's discord was still so intense, that, when he saw a portrait of Gala Galaction on a wall at the Faculty of Letters and Philosophy, he put it down and trampled on it⁵⁶.

In 1929, in order to avoid the numerous travels to Chişinău, he asked to be displaced at the Faculty of Theology of Bucharest, where the *Exegesis of New Testament, Introduction into the Books of the New Testament, Biblical Hermeneutics and Grammar of the Greek Idiom* chair was vacant. The Council of the Professors of the Chişinău Faculty and the University Senate of Iaşi approved the transfer⁵⁷, but the Council of the Professors of the Bucharest Faculty, where N. Iorga was Rector, was against it⁵⁸. The Dean of the Bucharest Faculty of Theology and at the same time the titular of the *Exegesis of New Testament, Hebrew Language, Biblical Archaeology and Introduction into the Books of the New Testament* chair was I. Popescu-Mălăieşti. He was supplying the *Exegesis of New Testament, Introduction into the Books of the New Testament, Biblical Hermeneutics and Grammar of the Greek Idiom* since the 1st of October of 1924⁵⁹.

In 1940, after Soviet Russia annexed Bessarabia, the Faculty of Theology of Chişinău conjoins with that of Bucharest. Gala Galaction registers in Journal this event as well: "The today newspapers (Sunday, the 4th of August of 1940) inform about my displacement to the Faculty of Theology of Bucharest, together with my chair."⁶⁰ This note indicates that he was going to teach in Bucharest but, at the moment, the titular of that chair was being Haralambie Roveţa. But the *Old Testament* chair was being vacant since 1939, when its titular, Fr. PhD Professor Ion Popescu Mălăieşti retired. The situation was difficult, since his colleague from Chişinău, Fr. PhD Professor Vasile Radu, who had specialized studies in Paris and who was being translating from Arabian and Hebrew, has also been transferred to Bucharest. Given this situation, Gala Galaction asks himself: "by which means did Minister Caracostea manage to

⁵⁵Gala Galaction, *op. cit.*, p. 345-346.

⁵⁶*Dialog cu Elena Galaction [Dialogue with Elena Galaction]*, în *Observator Cultural [Cultural Observer]*, Nr. 260, martie, 2005.

⁵⁷*Anuarul Universităţii din Iaşi [The Yearbook of the University of Iaşi] 1926-1927 şi 1927-1928*, Iaşi, Institutul de Arte Grafice şi Viaţă Românească, 1929, p. 42.

⁵⁸Arhiva de Stat Bucureşti, Fond Ministerul Instrucţiunii, Dosar 533/1929, f. 24-25, 28-29 [Bucharest State Archives, Fond Ministry of Education, File 533/1929, f. 24-25, 28-29].

⁵⁹*Universitatea din Bucureşti [University of Bucharest]*, 1928-1929, Bucureşti, Tipografia „Bucovina”, I. E. Toroutiu, 1930.

⁶⁰Gala Galaction, *op. cit.*, p. 312.

decide transferring the professors from Chişinău to Bucharest.”⁶¹ On the first day of 4th of August he has written in his Journal about the inner torment he was facing at that moment: “I don’t know exactly if I should feel joy or fear regarding this mutation from Iaşi to Bucharest [...] I ask myself as well if this ministerial decision or this exceptional law is enough for this to happen.”⁶²

The unexpected death caused by a bronchial edema of Professor Vasile Radu, his colleague from Chişinău, which occurred on the 4th of September of 1940 did not offer him the certainty that he will remain in Bucharest. It seemed that once with the changing of the Minister of National Education, Cults and Arts, Dumitru Caracostea, the royal decree, by which the transfer was made, for “exceptional merits”, will be annulled. While he was waiting for the decision of Minister Traian Brăileanu he participates though – on the 1st of October of 1940 – to a meeting of the Council of the Professors from the Faculty of Theology of Bucharest: “What an ironical situation! Among these colleagues, who have obtained a chair in the Faculty thanks to some political party or to some academic interests conducted by Iorga, Toma Ionescu, Dragomir, etc., among these colleagues with master and collar, I was the only one without master and collar, representing the occasional nomad, today still titular at the Faculty of Theology of Bucharest and maybe tomorrow resent to Iaşi.”⁶³

Gala Galaction has occupied the *Exegesis of the Old Testament* chair at the Faculty of Theology of Bucharest from 1940 until 1947. Overwhelmed by how the situation changed, Gala Galaction has confessed in his Journal the following: “At first I was become professor at Bucharest immediately obtaining the PhD, meaning in 1909, when the *New Testament* chair was being vacant. Then, 16 or 17 years ago, I had an exam in order to obtain this chair, enthusiastically and unanimously approved by all the members of the examination commission. The University Senate, conducted by Toma Ionescu, rejected me... This was the irony of ironies! [...] The third time, when I was being a titular professor at Chişinău, I asked, according to the law, to be displaced at Bucharest and to occupy the similar vacant chair. Mr. Iorga was, by that time, Minister and priest Popescu-Mălăieşti the Dean of the Faculty of Theology. They have answered me that the Faculty of Theology of Chişinău was not equal to that of Bucharest! But today, when I only have three years of academic career left, I am brought to Bucharest to animate and instruct our young Levites! [...] It is so sad for someone

⁶¹*Ibidem.*

⁶²*Ibidem.*

⁶³*Ibidem*, p. 324.

to enter in his rights only after 30, 20, 16 years! It is like you would finally meet the one whom you have so much loved when you were young and now you find her gray-haired!”⁶⁴

Evan though he was being kept for a long while at the suburbs of the social and ecclesiastical life because of the “unappeased enmity of some powerful and proud people”, that who has spiritualized the Romanian prose has remained optimistic, realizing that “God’s plans are always to our good and salvation”⁶⁵. Thanks to hard work and perseverance, he has finally obtained what he was wishing to: becoming a professor, the National Award for Literature, having been accepted at the Romanian Academy etc.

Bibliography

- *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1910-1911* [University of Bucharest. Yearbook on 1911-1912], București, Noua Tipografie Profesională, Dimitrie C. Ionescu, 1912.
- *Anuare Universitare, Universitatea din București 1915/16-1923/24* [Yearbooks, University of Bucharest], București, Tipografiile Române Unite, 1924.
- *Anuarul Universității din Iași* [The Yearbook of the University of Iasi] 1926-1927 și 1927-1928, Iași, Institutul de Arte Grafice și Viață Românească, 1929.
- Arhiva de Stat București, Fond Ministerul Instrucțiunii, Dosar Nr. 156/1920-1924, f. 30-31 [Bucharest State Archives, Fond Ministry of Education, File no. 156 / 1920-1924, f. 30-31].
- Arhiva de Stat București, Fond Ministerul Instrucțiunii, Dosar Nr. 419/1925, f. 56 [Bucharest State Archives, Fond Ministry of Education, File no. 419/1925, f. 56].
- Arhiva de Stat București, Fond Ministerul Instrucțiunii, Dosar Nr. 480/1925, f. 7 [Bucharest State Archives, Fond Ministry of Education, File no. 480/1925, f. 7].
- Arhiva de Stat București, Fond Ministerul Instrucțiunii, Dosar 533/1929, f. 24-25, 28-29 [Bucharest State Archives, Fond Ministry of Education, File 533/1929, f. 24-25, 28-29].
- Lucian Boia, „Germanofilii”. *Elita intelectuală românească în anii Primului Război Mondial* [„Germanofilii”. Romanian intellectual elite during the First World War], Editura Humanitas, București, 2010.
- Caracostea Dumitru, *Mărturisiri literare: organizate în anii 1932-1933 la Facultatea de Litere din București* [Literary Confessions: organized in the years 1932-1933 at the Faculty of Letters in Bucharest], Ediție critică și introducere de Iordan Datcu, București, RCR Editorial, 2013.
- Cunesco Gheorghe, *Gala Galaction* [Gala Galaction], Galați, Editura Arhiepiscopiei Tomisului și Dunării de Jos, 1989.
- *Dialog cu Elena Galaction* [Dialogue with Elena Galaction], în *Observator Cultural* [Cultural Observer], Nr. 260, martie, 2005.
- Dima Alexandru, *Scrisori către G. Ibrăileanu* [Letters to G. Ibrăileanu], București, Editura pentru Literatură, 1982.

⁶⁴*Ibidem*, p. 313.

⁶⁵*Ibidem*, p. 160.

- Gala Galaction, *Jurnal* [Journal], vol. I, Ediție îngrijită de Mara Galaction Țuculescu și Teodor Vârgolici, Prefață și note de Teodor Vârgolici, București, Editura Minerva, 1973.
- Gala Galaction, *Jurnal* [Journal], vol. II, Ediție îngrijită, prefață și note de Teodor Vârgolici, București, Editura Minerva, 1977.
- Gala Galaction, *Jurnal* [Journal], vol. III, Ediție îngrijită, prefață și note de Teodor Vârgolici, București, Editura Minerva, 1980.
- Gala Galaction, *Apologia unei legi și mai presus de ea: a unui principiu* [Apology of a law and above it: a principle] în Gala Galaction, *Opere*, vol. VI, *Creștinism, Sionism, Socialism* [Works, vol. VI, Christianity, Zionism, Socialism], Ediție îngrijită, note și comentarii de Teodor Vârgolici, București, Editura Minerva, 2000.
- Gala Galaction, *Jurnal. 1947-1952, Pagini inedite cenzurate* [Journal. 1947-1952, Unpublished censored pages], București, Editura Vestala, 2007.
- Gala Galaction, *Scrisori către Simforoza* [Letters to Simforoza] (IV), în *Viața românească* [The Romanian life], an. XV, nr. 7, iulie, 1923.
- Gala Galaction, *Sf. Pavel în Atena* [St. Paul in Athens], în *Biserica Ortodoxă Română* [The Romanian Orthodox Church], XXXII, 1909, January, p. 1108.
- Gala Galaction, *Biblia mea englezească și traducerea Noului Testament* [The English Bible and the New Testament], în *Viața românească* [The Romanian Life], an. XVI, nr. 11, noiembrie 1924.
- Gala Galaction, *Scrisori către Simforoza – În pământul făgăduinței* [Letters to Simforoza - In the promised land], București, 1930, p. 153-154.
- Lascăr Sebastian, *Don Quijote în straie ortodoxe* [Don Quijote in orthodox garb], în *Adevărul* [The Truth], XLIII, 1930, 25 ianuarie, p. 3.
- Ioan Massof, *Gala Galaction despre el și despre alții* [Galaction about it and others], în *Rampa* [The Ramp], XIII, 1928, 25 decembrie, p. 1-2.
- Lucian Nastasă, *Intellectualii și promovarea socială: (pentru o morfologie a câmpului universitar): sec. XIX-XX* [Intellectuals and social advancement (for a morphology of the academic field): XIX- XX Centuries], Cluj-Napoca, Editura Limes, 2004, p. 185.
- Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române* [Romanian Orthodox Church History], vol. III, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1994.
- Perpessicius, *N. Iorga și bilanțurile de fine de an* [N. Iorga and the final balance of the year], în *Cuvântul* [The Word], 18 ian 1931.
- Ion Petrovici, *Prin meandrele trecutului: evocări inedite, pgini memorialistice* [Through the meanders of the past: unpublished evocations, memorial pages], București, Editura Cartea Românească, 1979.
- *Tulburările studențești de ieri. Studenții împotriva numirii a doi profesori* [Yesterday student disorders. Students against the appointment of two teachers], în *Dimineața* [The Morning], 17 ian. 1926, p. 1.
- *Universitatea din București* [University of Bucharest], 1928-1929, București, Tipografia „Bucovina”, I. E. Toroutiu, 1930.

This work was possible due to the financial support of the Sectorial Operational Program for Human Resources Development 2007-2013, co-financed by the European Social Fund, under the project number POSDRU/159/1.5/S/140863 with the title „Competitive European researchers in the fields of socio-economics and humanities. Multiregional research net (CCPE)”.

THE IMPACT OF COMMUNIST REGIME INSTAURATION OVER THE PILGRIMAGES AT MARIA RADNA MONASTERY

Florin Selegean, PhD Student, "Babeş-Bolyai" University of Cluj-Napoca

Abstract: *Through this paper, I tried to reconstruct the religious life of Maria Radna during the communist regime following:*

- *The repercussions of the instauration of the communist regime on the cultural, social and religious life*
- *The ways of restricting the pilgrimages, manifested in two directions: upon the pilgrims and upon the goods and lands of the monastery, thus hoping to obstruct pilgrimages and prohibit masses*
- *Anticommunist resistance, as a multiethnic and multicultural binder*
- *The failed attempt to obstruct popular piety*

Keywords: *anticommunist resistance, popular piety, religious identity, multiethnic relationships, culture.*

Creștinismul catolic în părțile vestice începe să răsară odată cu procesul de creștinare al Ungariei medievale, un creștinism de sus în jos, venit și impus de rege poporului său, unui popor care acceptă extrem de greu să-și schimbe comportamentul barbar și să accepte conduita creștină. Martiriul episcopului Gerard, sanctificarea regelui Ștefan I și a întregii dinastii Arpadiene, dau naștere cultului sfinților, precum și unor serii de manifestări și superstiții populare.

Cultul Marian se impune în acest spațiu odată cu legenda prin care Ștefan I îi oferă Fecioarei Maria întregul său regat, precum și coroana. Acest episod se perpetuează în reprezentările artistice și în picturile de altar până în zilele noastre.

La poalele dealurilor împădurite ale Lipovei, se înalță falnic cele două turnuri ale basilicii papale, Maria Radna, cel mai mare loc de pelerinaj al comunității catolice din Banat, un loc cu o istorie de peste 400 de ani, vizitat anual de mii de credincioși.

În anul 1551 orașul Lipova este cucerit de turci, o parte a populației creștine trece Mureșul și se refugiază în pădure, aici într-o capelă ridicată în mijlocul unei vii, în anul 1520 de către o văduvă, călugărul franciscan Anderi Janics, oficiază sfânta liturghie. Înfuriat beiful din Lipova dă ordin să fie prins și bătut. Contra unei sume de bani sultanul de la Constantinopol, va

permite construirea unor noi biserici în Radna și Covăsânt, cu condiția să nu fie mai mari decât cele existente.¹

În anul 1641 călugărul Andrei Stipancsich dorește să construiască o biserică în Lipova, lucru ce nu va fi aprobat, se hotărăște să renoveze biserica din Radna. Pașa de la Buda află că la Radna s-ar fi construit o biserică nouă, ordonă verificarea zvonului, iar dacă este adevărat biserica să fie dărâmată. Un așa numit aga Ilie trimis la fața locului distruge cu tunurile biserica, călugării franciscani fiind nevoiți să fugă la Carașova, unde exista o parohie a ordinului franciscan.²

În 1756 în duminica de Rusalii se va pune piatra de temelie a actualei biserici, celebrarea va fi condusă de prepozitul capitolului catedral de la Cenad, Clement Rossi.³ Binecuvântarea va avea loc a doua zi de Rusalii în anul 1767, la eveniment vor participa prepozitul Rossi, episcopul de Cenad Engel zu Wagrain, episcopul fiind cel care va așeza deasupra altarului principal icoana miraculoasă a Mariei. Liturghiile s-au oficiat în limbile: germană, maghiară, sârbă, română, croată și armeană, alături de preoți și călugări preconizându-se că au participat și un număr de 12.000 de credincioși.⁴

Instaurarea regimului comunist în România a avut repercursiuni negative asupra vieții culturale, sociale și religioase. Ca și orice alt loc, considerat că are o influență negativă asupra populației, și principii diametral opuse față de cele propovăduite de Partidul Comunist, călugării, biserica și pelerinii vor avea de suferit.

Deoarece nu erau motive întemeiate pentru a opri activitatea liturgică de la Radna și nici valurile de pelerine, veniți din cele mai diverse părți, se va recurge la metode tipice regimului comunist: arestări, confiscări de bunuri. Problemele mănăstirii apar din anul 1939, când superiorul franciscanilor de la Radna, Mathe Benvenuto, îi scrie ministrului cultelor o adresă, prin care îi semnalează că ar fi auzit zvonuri cum că, în grădina mănăstirii, lângă biserică și calvaria se va construi o cazarmă militară, iar fără niciun avertisment, în locul respectiv se transportă pietriș și nisip. Preotul insistă ca lucrările să fie oprite imediat, deoarece Radna este vizitată anual de aproximativ 100.000 de pelerini, construirea cazarmei ar duce la îndepărtarea credincioșilor, existând și pierderi de ordin material prin pierderea grădinii și a viei, neexistând alt loc care să poată fi cultivat.⁵

¹Episcopia romano-catolică de Timișoara, fond arhivistic *Maria-Radna*, file nenumerate

²*Ibidem*

³*Ibidem*

⁴*Ibidem.*

⁵Episcopia Romano-catolică de Timișoara, Fond Arhivistic *Maria-Radna*, file nenumerate.

Reacții avem și din partea episcopului Augustin Pacha, susținând necesitatea terenului pentru mănăstire, precum și faptul că din cei 100 de mii de pelerini 30-40 de mii sunt români, greco-catolici și ortodocși. Episcopul amintește și de distrugerea liniștii de care are nevoie mănăstirea pentru a putea exercita activitățile.⁶

Răspunsul Primului Ministru este unul nefavorabil, lucrările la cazarmă fiind atât de avansate încât ar fi nevoie de eforturi materiale considerabile pentru a putea opri lucrările, deasemenea consideră că obiecțiile făcute de superiorul de la Radna sunt nefondate.⁷

Prin răspunsul Primului Ministru avem dovada clară a intențiilor autorităților de atunci față de centrul spiritual din vestul țării. În primul rând se urmărea reducerea numărului de pelerini, apoi ocuparea spațiului exterior necesar desfășurării procesiunilor, mai ales că spațiul vizat cuprindea și dealul Calvariei, unul dintre punctele centrale ale pelerinajelor, pe lângă icoana din interior și grotă de la baza scărilor. Un alt lucru pe care îl urmăresc este perturbarea liniștii călugărilor, precum și confiscarea grădinii și viei, necesare subsistenței.

În anul 1972 propopul C. Kernweisz răspunde Ministerului Cultelor/ Corpul de control financiar, la adresa 22920/1972, încercând să explice că este o tradiție ca atunci când vii în pelerinaj la Radna, pelerinii să plătească liturghii pentru ei și familiile lor. Deoarece mănăstirea a fost desființată, iar la Radna există doar un singur preot paroh, este imposibil pentru acesta să facă toate liturghiile cerute de credincioși, prin urmare ele sunt trecute într-un registru cu sumele aferente și plasate forurilor superioare sau preoților, banii respectivi neintrând în visteria bisericii de la Radna.

Banii dați pentru liturghie sunt considerați milostenie, liturghia neavând valoare materială. Astfel protopopiatul a hotărât ca liturghiile de la Radna să se centralizeze și să fie oferite spre celebrare preoților săraci sau pensionari, tocmai pentru ai ajuta prin acei bani.⁸

Din a doua adresă a aceluiași protopop, către Ministerul cultelor, aflăm ca suma care s-a adunat pentru respectivele liturghii este de 11.850 lei, cu obligația de a celebra 385 de liturghii. Rugămintea lui fiind aceeași, de a ajuta preoții pensionari: Bidó, Csotó, Kubinger, Papp, Waltner. Preoții care vor primi sumele respective având obligația de a prezenta o chitanță, precum și de a celebra liturghiile credincioșilor.⁹

Următoarea țintă este școala confesională maghiară din Radna, înființată în anul 1798. În anul 1910 învățau acolo 37 de elevi, împărțiți în 7 clase și un singur cadru didactic, în persoana directorului Mátray László. La inspecția din 1937 întâlnim același cadru didactic și un număr de 31 de elevi, condițiile școlii fiind exemplare și elevii foarte bine pregătiți, „ au

⁶*Ibidem.*

⁷*Ibidem.*

⁸*Ibidem.* .

⁹*Ibidem.*

învățat și cântece patriotice, iar în română citesc curgător... cu cele constatate mă declar pe deplin mulțumit”¹⁰. Surpriza a fost neașteptată, negăsind nicio neregulă, ea va funcționa în continuare.

Se ajunge ca pentru a putea merge în pelerinaj la Radna, pelerinajul traditional, pe jos, să fie necesară aprobarea prefectului. Pelerinajul din 1943 are nevoie și de supravegherea unui reprezentant din partea episcopiei, Mihail Bojhos va fi răspunzător de respectarea legii pe parcursul pelerinajului. Deasemenea, parohul Martin Mertzger solicită și o garnitură de tren cu 8 vagoane, în ziua de 8 septembrie, pentru cei 400 de pelerini care ar urma să meargă la Radna în ziua respectivă.¹¹

La fel se va întâmpla și cu pelerinajul bărbaților din Timișoara, din 25 mai, precum și cel al femeilor și fetelor, din luna iunie, toate au nevoie de aprobarea prefectului județului Timiș-Torontal, cerându-se și o listă cu persoanele care participă.

Uneori cererea înaintată de episcopie referitoare la aprobarea unor garnituri de tren cu un număr de vagoane bine stabilit, nu era respectată întocmai, numărul vagoanelor fiind mai mic, iar pelerinii obligați să călătorească înghesuiți și în picioare, cale de aproape 400 de km, cazul parohiei Anina.

Dintr-o înștiințare adresată episcopului, aflăm că la un anumit pelerinaj, liturghia de la Radna a fost doar în limba maghiară, fără a se ține cont de etniile celorlalți pelerini, astfel sunt bănuți de propagandă politică maghiară și acuzați că obligă populația să învețe limba pentru a înțelege predica.

Motivele găsite pentru a opri pelerinajele sunt diverse, putem observa din exemplele de mai sus că scopul este bine definit, pelerinii însă vor continua să meargă la Radna, chiar și atunci când lângă biserică va funcționa cazarma militară, chiar și dacă jumătate din dealul Calvariei a fost confiscat, chiar și înghesuiți în vagoane și călătorind în picioare sute de kilometri și nu vor uita nici de faptul că grădina călugărilor a fost confiscată, adunând la fiecare pelerinaj ajutoare pentru aceștia.

Nu se vor opri nici când la Radna rămâne un singur călugăr și mănăstirea este desființată, pentru că Radna pentru credincioșii catolici din vest este o a doua Romă, nu poți să fii catolic în Banat, fără să mergi la Radna măcar odată pe an.

¹⁰*Ibidem.*

¹¹*Ibidem.*

Pentru a distruge un loc de amploarea Radnei, nu este suficient să-i confiști terenurile și să lipești o cazarmă militară de zidurile bisericii, că să poți reuși trebuie să o ștergi și din conștiința celor care din dragoste pentru acest sanctuar, îi urcă anual zecile de trepte, lucru pe care comuniștii cu toate încercările lor n-au reușit să-l facă, și nici nu cred că va reuși vreun regim politic vreodată.

Următorul pas pe care îl vor face comuniștii, îi va viza direct pe credincioși, cei care nu vor putea fi opriți în sate, vor fi opriți de miliție la scările mănăstirii.

La început mai puteam merge, apoi prin 70 nu ne-o mai lăsat, nici aci acasă la biserică nu puteam ieși la nici o procesiune, nici la sfințitul grâului, nici în Joia Verde (a doua joi după Rusalii), numa în biserică am avut voie, aduceam grâul înăuntru și puneam la altare, ca să putem face procesiunea, că la holde nu puteam merge că erau ale CAP-ului.

La Radna tot așa, într-un an n-am avut voie să tragem clopotele, am făcut prapurii sul și i-am băgat sub haine și crucea, așa ne-am dus.

Dacă era de Rusalii, eram obligați să mergem la batoză, toamna la cules de porumb, au fost ani în care numa bătrânele s-au dus, dar tot nu ne-am lăsat, cineva tot o mers la Radna. În alți ani oprea trenul când trebuia să mergem și pe jos nu mai puteam că n-am fi ajuns, ne-am mai învățat de ne duceam cu o zi înainte și dacă mergeam cu trenu.¹²

În 53 ne-o răsfirat, când am ajuns la pod la Radna, stop, ne-o încărcat în camioane și de acolo la Zăbrani la lucru, la orez și la fasole, alții au fugit la gară și au venit acasă, mulți s-au speriat atunci, apoi i-am rugat să ne lase să intrăm în biserică să lăsăm prapurii și crucea, și apoi ne întorcem să mergem la Zăbrani la lucru. După ce-am ajuns în biserică n-am mai ieșit, da nici nu or venit după noi să ne mai caute, ne-o dat pace.

În 48 am mers ultima dată cu căruțele, că apoi ne-o luat colectivul caii și căruțele, n-am mai avut cu ce merge, doar nu crezi că ne-ar fi dat ei căruțe să mergem la Radna, Doamne ferește. În 58 iară ne-o oprit, atunci o trebuit să venim înapoi acasă ca ne-o întors, da am avut prapurii cu noi de asta ne-o oprit, după aia ne-am dus fără prapuri, cu trenu. Numa cei de la Breștea nu s-au oprit niciodată cât o fost comunismul, ei s-au dus întruna.¹³

¹²Interviu Farago Anna, comuna Cermei.

¹³Interviu Begov Anna, comuna Vinga.

Se pare că nici măsurile luate împotriva credincioșilor n-au fost prea eficiente, chiar dacă procesiunile și manifestările publice au fost interzise, în interiorul bisericilor ele s-au desfășurat cu aceeași intensitate. Nici pelerinajele nu s-au oprit, chiar dacă nu cu aceeași intensitate și cu un efectiv mult mai mic de oameni, dar Radna nu a fost părăsită niciodată de cei care au iubit-o.

Poate fi considerat un miracol al Fecioarei Maria, poate unul dintre cele mai mari, faptul că oricât de mult s-a încercat, prin cele mai diverse metode, credincioșii ei ghidați de credință, speranță și de versetul evanghelic „*veniți la mine toți cei osteniți și împovărați, și eu va voi da vouă odihnă*”, n-au putut fi opriți niciodată.

Anul 1992 va aduce cu el o mare bucurie, Fericitul Papă Ioan Paul al II-lea, va conferi bisericii titlul de *Basilica Minor*.¹⁴ Pentru a putea fi Basilica Minor, biserica trebuie să îndeplinească o serie de condiții: în special se acordă locurilor de pelerinaj, centru liturgic și pastoral activ, să fie un exemplu grăitor pentru comunitatea creștină, să fie un loc renumit pentru istoria și relicvele pe care le are, liturghia celebrată cu o atenție deosebită. Primește în schimb dreptul de a folosi însemnele papale, iar rectorul basilicii va purta o mozzetta distinctivă peste anteriorul său, mai primește și indulgență plenară în anumite zile de sărbătoare pentru credincioșii care se roagă în biserică. În timpurile străvechi basilica minor mai primea și așa numitul umbraculum, asemănător cu o umbrelă cu un clopoțel, care era purtat în mijlocul clerului în timpul pelerinajelor.¹⁵

Participarea multi-etnică și multi-confesională la pelerinajele de la Maria Radna oferă o gamă foarte variată de tradiții, obiceiuri și credințe, cu ajutorul cărora se poate reconstrui atmosfera religioasă a epocii, atât din punct de vedere canonic, cât și popular.

Religia populară încărcată de semnificații și de un misticism profund, a diferitelor comunități este îmbinată armonios în pelerinaje, formând acel corp mistic, rar întâlnit în alte locuri, despre care istoriografia noastră vorbește destul de puțin: teme, momente, semnificații.

Măsurile diverse luate împotriva locului de pelerinaj, de la lipirea cazarmei militare de zidul bisericii, confiscarea grădinii și a Calvariei, până la ai aștepta de credincioși la porțile biserici sau în satele lor, au întărit și mai mult pelerinii, imboldul primit fiind acela de a nu se opri, de rămâne fideli acestui loc sacru.

¹⁴Martin Ross, *Maria Radna* vol I, p.126

¹⁵Codex Juris Canonicii, p. 572

Bibliografie:

1. **Codul de drept canonic**, Sapienția, Iași 2004
2. **Episcopia Romano-catolică de Timișoara**, *Fond arhivistic Maria Radna*, file nenumerate
3. **Ross Martin**, *Maria Radna, ein Wallfahrtsort im Sudosten Europas*, vol I. Editura Schnell & Steiner, Regensburg 2004.
4. **Ross Martin**, *Maria Radna, ein Wallfahrtsort im Sudosten Europas*, vol II. Editura Schnell & Steiner, Regensburg 2004.

Mărturii orale (interviuri):

- **Interviu Begov Anna**, comuna Vinga jud. Arad.
- **Interviu Buniov Magdalena**, comuna Vinga jud. Arad.
- **Interviu Buniov Maria**, comuna Vinga jud. Arad.
- **Interviu Farago Anna**, comuna cermei jud. Arad.

CIVIL, RELIGIOUS AND INDUSTRIAL ARCHITECTURE OF THE TRANSYLVANIAN JEWS

Lilla Etelka Dohi-Trepszker, PhD Student

Abstract: *Quality historical architecture centuries is present all over Transylvania.*

The purpose of the present study is to document the built heritage of Transylvania, particularly the Jewish buildings and especially those that had been neglected over the last years. The research domain is interdisciplinary because it links History, Architecture and Art history as well. Traveling around, in most of the cities a synagogue, a Heider, a ritual bath, a prayer house or a house where the Schlachter lived and worked can be found. All these are traditional, easily recognizable buildings. But research questions also involve other buildings with Jewish background that are worth talking about. The list continues with Jewish hospitals, schools, houses and cemeteries. This way, a wide range of sources are called upon. Some of the existing buildings are historic monuments today, but most of them are not included on the List of Historical Monuments, although they should be. These are beautiful, valuable buildings, which represent a past that is sadly, not recognized by people. The niche in this domain remains the fact that the buildings are not identified, rehabilitated, or promoted. Previous studies have mostly focused on synagogues and prayer houses. (Aristide Streja 2012) Most of the other precious buildings have been left aside¹. Continuing the tradition to reveal and explore all the architectural treasures that can be found in Transylvania, recognition studies allow the extraction of relevant data. For the creation of the case studies, buildings have been measured, redrawn, archive research was done, and finally a proposal plan for their restoration process was created. Further research will permit a better interpretation of the buildings by including them into different categories of rehabilitation. The measuring and drawing techniques, used today, offer a great potential for such an analysis.

This study offers a new approach to change the point of view of the people who live in Romania, and helps them appreciate the heritage they have received. The beauty of the rehabilitated buildings will also raise the number of tourist attractions in the country.

Keywords: *Jewish building; heritage of Transylvania; intercultural dialogue; national identity; globalization problems*

The actual problem

¹Example: house no. 16 on Petőfi street Satu Mare city

Even though there were many tries to create an inventory of the buildings, most of the people doing the work are known for their will and goals, not for their studies in the discussed domain.(Perczel 2008)(Riczu 1992)

The fact that the built heritage and patrimony which surrounds us is not known still persists. There is no complete list of the buildings, detailed or otherwise, which should be included on the list of Architectural Monuments. Together with the phenomenon of globalization, a lot of things are being constructed, new buildings appear, and the valuable past represented by the existing built heritage, is being ignored because it is unknown and thus unprotected. This problem has arisen in other countries as well, for instance in Hungary.(Perczel 2008)

In Transylvania there are various interesting settlements which include land and parcels full of history and tales of the past.

The ethnic composition of Satu Mare municipalty in the interwar period:

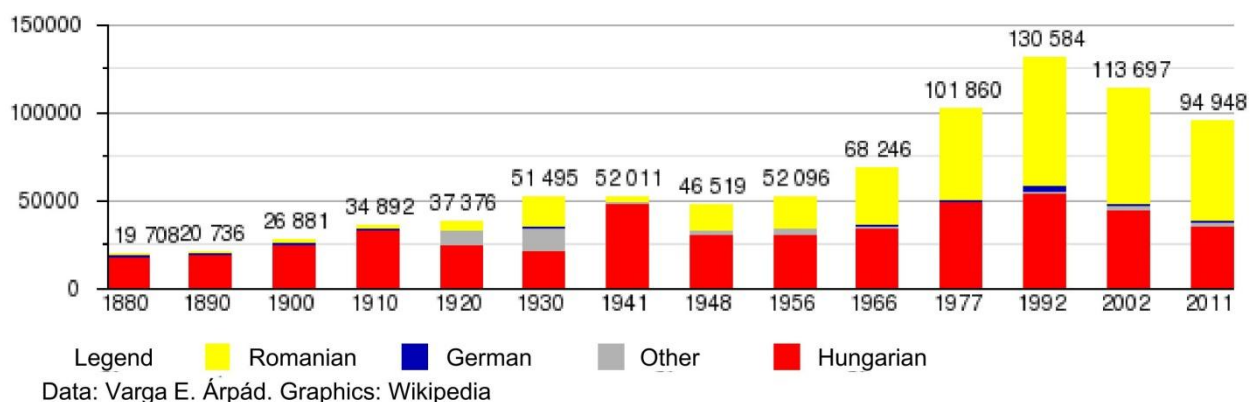

Figure 1. The ethnic composition of the population of Satu Mare (1880-2011)

The graph confirms a fluctuation which can be explained through the blossoming economy and later throughout the wars which have passed and then with the selling of Jews and Swabs by the Ceausescu communist party.

The houses, which in many cases are similar to those in different regions, are still unique in their own way. They carry in their appearance, interior and exterior alike, the lives of the generations of people who have lived there.

Since most of the buildings are unknown, as in not catalogued with the help of an adequate taxonomic method, they are not protected. Value is lost and destroyed, not appreciated or promoted. The buildings are not restored, looked after or visited because they are not known by most people.

There is no database which would reveal with precision (the blueprints, facades, sections, supporting structure, art history description, land book extract in-extenso, etc) how

many houses, schools, hospitals, public buildings, cemeteries or historical churches are there, by whom are they built, in which period and in what style?

The importance of this problem

These problems are important because any kind of built patrimony represents the collective memory, the glorious or not so glorious past of a community. Apart from the collective memory and past, another important factor is the fact that these buildings have historical, sentimental artistic and cultural value, value which can not be measured quantitatively or directly. Even though these values can not be measured, in some cases they are the most important ones, more precious than the object holding the value.

There is however, a different category of houses, which can be found in most of the settlements of Transylvania, and when we question the locals about these specific houses, which are bigger, more beautiful and mysterious, in most cases abandoned, and usually found in the central zones of the settlements, or in the more silent areas but still of high rank within the city, most of the time when we ask the locals about them, we get the answer: „Yes, that house, is a Jewish house.” The Jewish presence in the transylvanian area is proven starting from the 13th century, when the sources mention Jewish traders taking part in the commerce of salt on the Mureş river. (Gyémánt 2004)

A Jewish house... These two words are not just a piece of dry information. They hide within them a more profound reality, something of which we all know that is not „just a house...”, but a Jewish house, a big house, a good house, of quality, designed with care, and good taste, with a good attention to detail: thick walls, a voluminous roof, a representing and beautiful facade with a good composition of volumes, a mysterious garden in the back, which has been abandoned for some time, because the owners of these houses are no longer alive. Through their existence, these buildings represent a cultural diversity, they enrich the variety of the existing buildings of the area. We gaze upon this house, which stands solitarily and proud on the street and we feel sadness, now again we can imagine those who used to live here and we remember the events that have happened between the two world wars. We relive in a flash the tale of this family and we know why this house is alone, and slowly destroyed by all this grief and under the weight of all the things it had to endure throughout the years. It was made fun of, excommunicated, robbed, discriminated, abandoned and some even tried to take its life away. The only life it had. After so much unearned humiliation, it is still alive. Barely living, its eyes are closed, it is breathing but very slowly, like a sick man living out his last days on a death bed. Yet this creature still has its dignity.

This study wishes to show the real estate, and also to save the memory of the buildings which „still live” and undoubtedly carry an intrinsic value through their inclusion in the settlement, the form of the parcel it was built on, the typology of the house, the volumetric concept, the way in which it completes the view of the street where it is found, and what captivates us as a first impression: their enchanting beauty, which enters our soul even through the broken fillings, incomplete ornaments, destroyed roofs, abandoned entrances and the dusty facades.

From an architectural point of view the decoration styles of the facades of the buildings are the following: neoclassic, neobaroque, secession or eclectic. Each of the styles can be considered compositional and really like pleasant. The game of forms, symmetry, volumetry, the rythming in empty spaces, the relativity of spaces, the decorative forms, ornaments (geometric, zoomorph, antropomorph and organic alike) and all of the compositional pieces in their way in which they are combined are really pleasant for the human eye. All of these are important because these buildings, through their presence, even without the motives explained above, make humanity to feel better. It is relaxing for a human being to look at something symmetric and successful from a compositional point of view. Something which calms the psyche and sends our thoughts towards harmony and something balanced. In conclusion, these buildings, through their presence have a positive impact on the lives of the people. If they disappear, these lives will no longer be enriched with important cultural value. The cultural diversity and variety which is represented in a place is the factor which define the genius loci, the distinctive atmosphere of the spirit of a place. Through the phenomenon of globalisation, the risk is really high for these values to be lost without a trace, and to result a sterile constructed space without personality.

The proposed solution

The proposed solution is a revealing through a summary of the built Jewish patrimony in the city of Satu Mare from an architectural, historical, cadastral and art historical point of view, or in other words to create a monography which focuses on the real estate.

The approach used to solve this problem is similar with the study of (Riczu 1992)made in the city of Nyíregyháza (Hungary), but this would be more vast, and take into account more aspects and offering solutions at the same time.

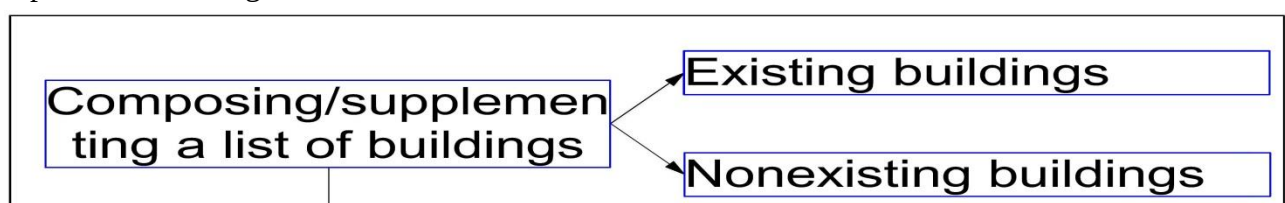

Figure 2. The proposed process of research

The study proposes to create a presentation of historical maps which show the contribution of the Jews in the mentioned city, together with a short presentation of their evolution regarding the areas to where they have spread and the periods in which they have built (including the eventual changes in legislation regarding the construction procedures and their effect on the urban image)(Moshe 1994), and also a map with the current situation, indicating where are the buildings which still exist or stand to this day. Together with the maps, the study proposes to create a complete list with exact address and land book extracts in-extenso (which represent a kind of Curriculum Vitae of the parcels on which the buildings are placed, together with the list of owners), the photographing and summary of at least the facades of the studied buildings.

A practical example for a case study would be the building of the Jewish girls school from Satu Mare which today is known by the name Rácz house. The building is in a critical state. It is found in the historical center of the municipality of Satu Mare, on the Ștefancel Mare street.

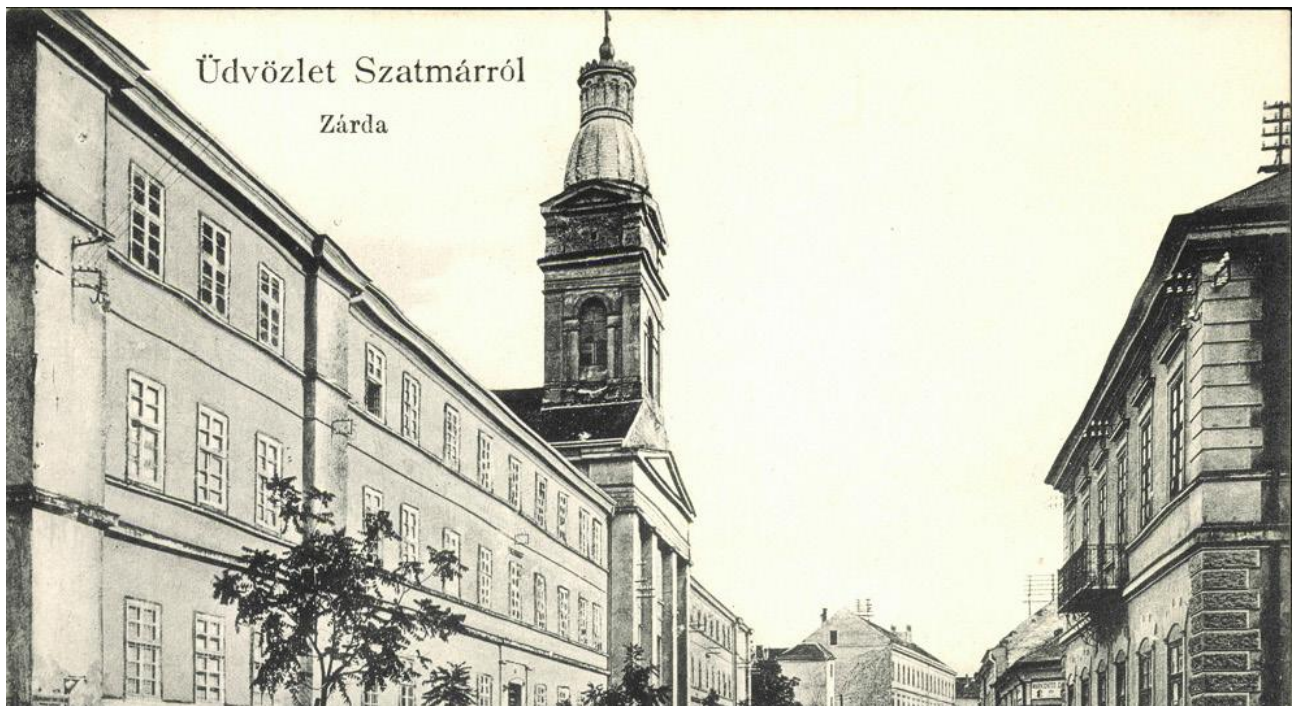

Figure 3. Post Card- private collection. Zárdachurch (left) and the Rác house (right).

The building is situated in the central zone of the city limited by the three streets: Ștefancel Mare, Rândunelelor and Marsilia. The building was built in two stages, the older part (corpus A), was created in the year 1860, and in 1910 it was extended with corpus B which is on the side towards Marsilia Street. The height regime is basement, ground floor and one story.

In the year 1960 there was a last intervention and capital reparations when the homes were created in their actual form. The building had a variety of functions: firstly elementary Jewish girl school, with various open spaces in corpus A towards the Ștefancel Mare Street, where its last function was a tailor's shop. The ground floor towards the Ștefancel Mare Street is the property of the Romanian state.

All of the apartments are in private property, bought according to the Law 112/1996 through the COMCAS Satu Mare Company. In the basement there are storage spaces for the owners under the service providing area where the collapse of the median structural wall and the floor above the basement and ground floor had happened. In the A crop nobody lives since 20.11.2005, the residents were evacuated. Taking into account that even the stairs of access were deemed dangerous, a second set of provisional stairs were built to be able to enter the B corpus.

In this moment, from the outside the walls are held by wooden pillars. The façade is cracked in many places and on the inside two floors are partially collapsed. The central stairs are also collapsed and they were the only possibility of vertical access for the apartments of the whole building.

Figure 4. Photo documentation 2014.02.20, the building in its current state - DohiTrepzskerLilla

The exquisite architectural decorations with which the façade is made are the following: frames, profiles drawn with a template, girdles and a capital etc. These remind of classical architecture, but the building in its entirety can be classified of the eclectic style.

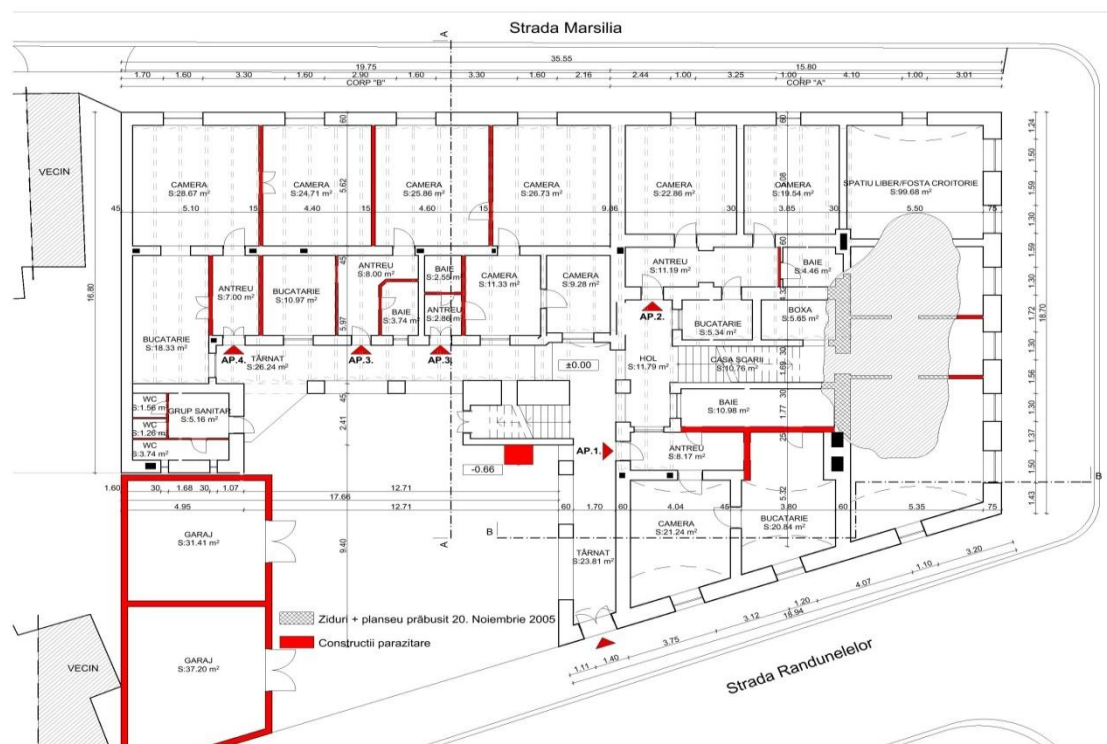

Figure 5. Ground floor blueprint – DohiTrepszkerLilla 2014. February

The building presents historical, architectural and urbanistical values which are more important for the historical city center of Satu Mare, than the value of the land on which it is built.

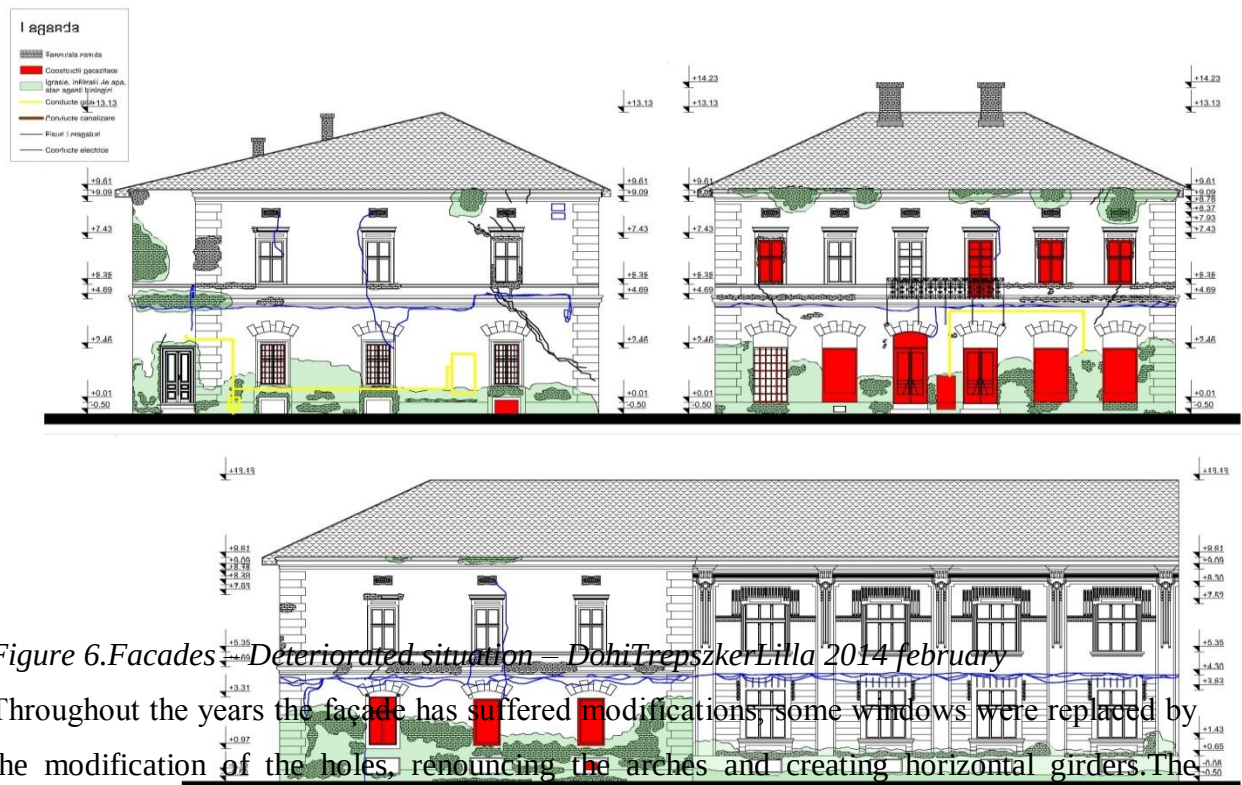

Figure 6. Facades – Deteriorated situation – DohiTrepszkerLilla 2014 february

Throughout the years the façade has suffered modifications, some windows were replaced by the modification of the holes, renouncing the arches and creating horizontal girders. The

facades are in a critical deteriorated state: changed carpentry, cracked walls, the moisture has started to climb from the soil through capillarity into the pedestals, and at the level of the gutters and drainpipes it is the rainwater which causes a great deal of damage, also the house is full of parasites in the form of gas lines, drainpipes, and aerial electric lines. The water is infiltrating inside the walls and they lose their resistance. In some places bricks and pieces of plaster fall from the cornice.

At the level of the floors there were new walls built to create smaller compartments. After an extensive review with taking into consideration all of the aspects, studies and existing facts, from an architectural point of view there is a proposition to change the function of the building and to reorganize it to provide a functional exploitation which is better than the current one.

Through the reorganization and creation of new compartments, the idea is to go back to the initial way the building was divided. The new proposed function of the building changed from

residential spaces with commercial spaces on the ground floor would be a set of mixed functions corresponding to the needs of the central zone of the city: student housing, university library, literary coffee shop, book shop, summer garden and wine cellar.

The presence of these functions will populate the building with a public which comes from an intellectual social-level who can appreciate it's values.

Figure 7. Ground floor blueprint – proposal for rehabilitation – DohiTrepszkerLilla 2014 march

In the General Urban Plan of the municipality of Satu Mare (P.U.G.) the studied territory is treated as U.T.R. (Territorial reference Unit) 01.01. CENTRAL ZONE of Satu Mare municipality "Old center – historical protected zone".

Permitted use for buildings: Public institutions and services, except for polluting service providers, residences with functions of public interest at the ground floor with the maximum height regime of 4 stories.

All of the proposed functions are as such justified:

In the last years many of the faculties have opened their branches in the city, as such the number of students in the city have increased; however the housing for them has not been resolved. Also because of the increased number of students there are not enough classrooms, amphitheatres, libraries or lecture halls. The situation of the county library is also uncertain, so there is need for a new university library. The representative hall from the first floor, with the antique wooden staircase which leads to it and the smaller rooms surrounding it with complementary functions are the most ideal to serve such functions.

For the students who are residents of this building and also for the people of the city a literary café has been proposed, to complement and also extend the services of the proposed library.

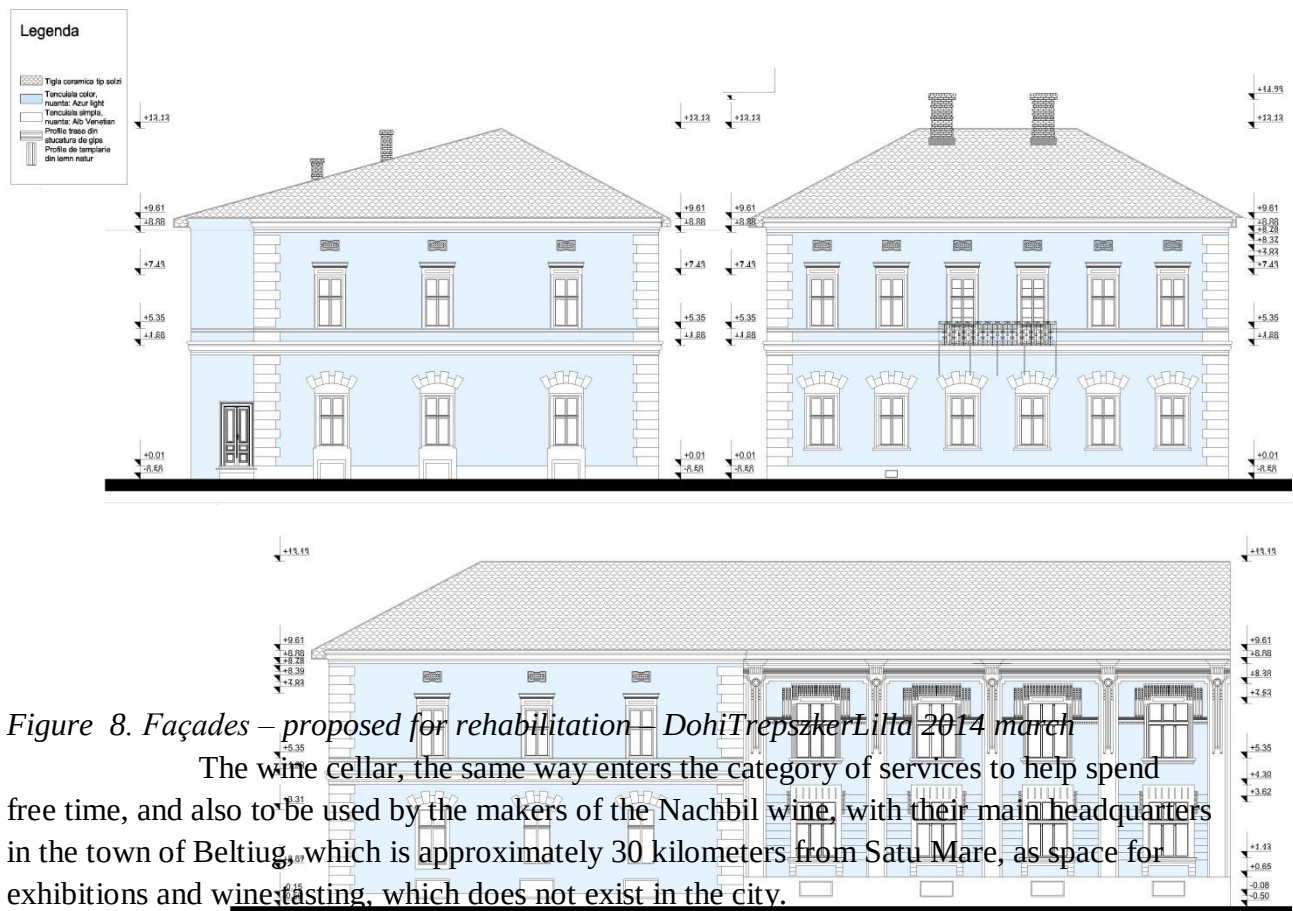

Figure 8. Façades – proposed for rehabilitation – DohiTrepszkerLilla 2014 march

The wine cellar, the same way enters the category of services to help spend free time, and also to be used by the makers of the Nachbil wine, with their main headquarters in the town of Belciug, which is approximately 30 kilometers from Satu Mare, as space for exhibitions and wine-tasting, which does not exist in the city.

Developed in the last years and creating an international name for themselves the makers of Nachbil Wine could either rent or buy this space in a beautiful historical building with a particular atmosphere. This would also raise the ranking of the city by offering quality service in the central zone of the city.

To ease the circulation of the people with disabilities, the introduction of an elevator in the western wing of the building is proposed. Also to be able to easily participate at the events organized in this building, or the people to be able to get easily and fast home, two parking spots are proposed in the interior space of the parcel. The replacement of the existing fence with a new one is also proposed to enhance and not renounce the image of the building complex. The pillars of the fence will be placed similar to the pillars of the arches of the ground floor.

The interior and exterior rehabilitation of the building will happen with care, and adequate materials of high quality. Their usage will be supervised and done by experts in their respective domains.

Such an approach would be not only useful but also practical for each valuable real estate which still exists and is a part of the Jewish built patrimony. The study wishes to underline again the importance of these buildings regarding their uniqueness within the city, the neighborhood or zone. These buildings are parts which define the radiant atmosphere of a zone. The people of the society have the responsibility through conscious understanding and knowledge to protect these values for themselves and for generations to come.

Discussions, Conclusions and Recommendations

My solution would contribute in a different way to the research done thus far, since the summarizing of the existing situation up to this point has happened only partially and from other points of view. A list has been made of the real estates nationalized by the Romanian State(Csirák 2001). It is good, and useful but it is not sufficient. As a starting point, based on this list, buildings will be taken into account, however there are other Jewish real estates which are not mentioned on this list. Through the proposed study, the list will be completed with the missing information. Apart from the summary and taxonomic study of the buildings, a viable solution for rehabilitation will be proposed for each real estate.

Bibliography

Aristide Streja, Lucian Schwarz. *Sinagoga in Romania*. Hasefer, 2012.

Csirák, Csaba. *Szatmári zsidó emlékek*. Szatmárnémeti: Szent-Györgyi Albert Társaság, EMKE Szatmár Megyei Szervezete, Euro Print Kft., 2001.

Gyémánt, Ladislau. *Evreii din Transilvania The Jews of Transylvania*. Cluj-Napoca: Centrul de studii Transilvane Institutul Cultural Român, 2004.

Moshe, Carmilly-Weinberger. *Istoria evreilor din Transilvania (1623-1944)*. București: Editura enciclopedică, 1994.

Perczel, Anna. *Védtelen örökség — Lakóházak a zsidó negyedben*. Budapest: Budapest Főváros Önkormányzata Főpolgármesteri Hivatala, 2008.

Riczu, Zoltán. *Zsidó épületek és emlékek Nyíregyházán*. Nyíregyháza: MTC PRESS Kiadványszerkesztőség, 1992.

Acknowledgement: *This work was possible due to the financial support of the Sectorial Operational Program for Human Resources Development 2007-2013, co-financed by the European Social Fund, under the project number POSDRU/159/1.5/S/132400 with the title „Young successful researchers – professional development in an international and interdisciplinary environment”.*

***IOSIF IULIU OLARIU - THE CULTURAL ELITE OF CARANSEBEȘ.
CONTRIBUTIONS***

Alin Cristian Scridon, PhD, Postdoctoral Researcher, West University of Timișoara

Abstract: *The teacher and priest Iosif Iuliu Olariu was noted as a prolific creator in the theological field. Even though his work revolves around the biblical element, his activity also includes many cultural aspects. The cultural element is both captured during his life as well as after his passing into the afterlife. For instance, the commemoration of the Caransebes-based professor was also a remarkable cultural action plan.*

Keywords: *The Diocesan Theological Institute from Caransebeș, Banat, Bible, Theology, Church.*

Între elitele ecclziastice și culturale din istoriografia bănățeană, Iosif Iuliu Olariu ocupă un loc de frunte datorită activității sale pe tărâm publicistic, dar și prin implementarea propriei viziuni cu privire la coordonarea școlilor de teologie ortodoxă (Caransebeș și Arad).

Analiza operei sale a fost creionată într-un alt studiu¹, de aceea în prezentul studiu ne propunem să evidențiem manifestările culturale susținute în memoria părintelui Olariu după moartea sa.

Imediat după moartea directorului Institutului Teologic, Iosif Iuliu Olariu, „Foaia Diecezană” prezintă în paginile sale preocupările Societății „Ioan Popasu” în vederea ridicării unui bust marelui cleric bănățean. Sumele au fost adunate pe parcursul a mai multor ani prin generozitatea celor care i-au apreciat viața și opera. Prin demersurile teologilor bănățeni s-a strâns suma de 76.078 lei, suficientă pentru a imortaliza în eternitate personalitatea biblistului caransebeșan Iosif Iuliu Olariu².

Dezvelirea bustului a fost consemnată de întreaga presă din provinciile românești. Intitulat „Praznicul ortodox din 8 decembrie din reședința vlădicească a Caransebeșului”, evenimentele legate de dezvelirea bustului profesorului caransebeșan aveau să genereze o

¹ Alin Cristian Scridon, *Scientific and cultural concerns of romanian biblical scholar Iosif Iuliu Olariu în Education and continuous education*, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne, UK, 2014, p. 284-292.

² Vezi *Foaia Diecezană*, XLVIII, 1933, nr. 45-53; XLIX, 1934, nr. 1-35; L, 1935, nr. 1, 13 și 16.

seamă de evenimente la care au participat 80 din cei 400 de preoți activi, membrii ai Asociației clerului „Andrei Șaguna” din Episcopia Caransebeșului.³

„Foaia Diecezană” prezintă în detaliu, pe parcursul a două numere acest eveniment semnificativ pentru spiritualitatea și cultura bănățeană.⁴ Marți, 8 decembrie 1936, la ora 10, în „biserica cimiterului din deal, în care s’au prohodit atâția bărbați iluștri ai neamului nostru...”⁵ (Biserica Sf. Ioan Botezătorul) un sobor de preoți și diaconi⁶, având în frunte pe episcopul Vasile Lăzărescu, au oficiat slujba parastasului pentru pomenirea părintelui Olariu. Slujba s-a ținut în prezența studenților teologi, elevilor de la școala normală, preoților, absolvenților, colegilor și în fața celor care au dorit să asiste la eveniment. După terminarea parastasului, soborul s-a îndreptat spre mormântul lui Iosif Olariu, pentru a rosti câteva rugăciuni, iar apoi de la biserica Sf. Ioan Botezătorul, clericii și mirenii au „coborât în piața, în care își aștepta desvelirea monumentul așezat în mijlocul unui parc, improvizat cu multă bunăvoință de conducerea orașului”.⁷

Dezvelirea bustului a fost precedată de sfințirea apei, slujbă oficiată de părintele episcop Vasile Lăzărescu, ca pe urmă să aibe loc o serie de cuvântări rostite cu acest prilej în fața bustului. Au vorbit: P.S. Vasile Lăzărescu, Isaia Suru (cadru didactic la Academia Teologică), Gheorghe Neamțu (directorul școlii normale). Părintele Romul G. Ancușa (responsabil al comitetului de inițiativă), Gheorghe Ciuhandu (Episcopia Aradului) și primarul orașului Caransebeș - Dr. Dimitrie Novăcescu.

Cons. Ref. Eparhial Aurel Moaca, autorul unuia dintre articolele scrise cu acest prilej, ne prezintă încărcătura spirituală legată de slujba sfințirii apei, dezvelirea monumentului, cuvântul episcopului și a celorlalți reprezentanți.⁸

Prin urmare, Caransebeșul a fost, fără îndoială, capitala culturală și spirituală a Banatului istoric în săptămâna 7-13 decembrie 1936. În acele zile, clerici și laici, caransebeșeni sau reprezentanți ai altor eparhii au comemorat un fiu al acestui teritoriu, spațiu știrbit de orizonturi universitare, manifestări culturale și spirituale atât de autoritățile

³ Traian Constantin, *Săptămâna*, în *Foaia Diecezană*, Caransebeș, LI, 1936, nr. 50, 13 decembrie, p. 4.

⁴ *Foaia Diecezană*, Caransebeș, LI, 1936, nr. 49, 6 decembrie, p. 1; Idem, LI, 1936, nr. 50, 13 decembrie, p. 1-4.

⁵ Idem, LI, 1936, nr. 50, 13 decembrie, p. 1.

⁶ Protopopii: Romul G. Ancușa și Iosif Câmpianu; preoții: Coriolan Zuiac (Vasiova), Avram Ciocoiu (Vucova), Gheorghe Vior, Romulus Pop, Pavel Bogoevici și Zeno Munteanu; diaconii: Teodor Roșca și Isaia Suru. Vezi *Foaia Diecezană*, Caransebeș, LI, 1936, nr. 50, 13 decembrie, p. 2.

⁷ *Ibidem*, p. 1.

⁸ *Ibidem*.

habsburgice, până în 1918, iar mai apoi și de noua administrație românească până aproape de jumătatea secolului al XX-lea.

Presa bănățeană surprinde diferite manifestări închinare biblistului Olariu. Revista episcopiei Caransebeșului „Foaia Diecezană”, ne oferă câteva articole referitoare la reputația profesorului Iosif Olariu și cum a rămas întipărit în memoria elevilor săi. Colaboratorul „Foi Diecezane”, Marcu Bănescu⁹, este autorul a mai multor recenzii și articole pe diferite teme teologice.

Intitulat „*Comemorarea Protosinghelului Dr. Iosif I. Olariu*”, studiul prezintă oamplă manifestare ce a avut loc miercuri, 6 decembrie 1933, adică la 13 ani după moartea dascălului caransebeșan. „Foaia Diecezană” ne anunță, încă din prima pagină că Societatea „Ioan Popasu” a organizat un amplu program, închinat memoriei lui Iosif Olariu. Prima parte a programului a constituit-o slujba parastasului, oficiat la ora 11, 30, după Sfânta Liturghie. Slujitori au fost: preoți: P. Bancea, P. Bogoevici, R. Pop, protodiaconul I. David, pe atunci președinte al asociației și diaconul T. Roșca. Răspunsurile litugice au fost date de corul catedralei episcopale, conduse de profesorul C. Vladu.¹⁰

Președintele Societății „Ioan Popasu, părintele Ioan David, imediat după oficierea parastasului a rostit un cuvânt în care a evocat personalitatea protosinghelului Iosif Iuliu Olariu:

„Iubiți creștini!

În psalmul întâi versul 2 și 3 se spune dupăcum urmează. Dreptul e fericit el își găsește plăcerea în legea celui veșnic, ziua și noaptea în legea lui e cugetul său, el e ca un arbore sădit lângă pârâul curgător care își aduce rodul la vremea sa și a cărui frunze nu se vor vesteji, și astfel va dobândi tot ce este pe placul inimii sale.

Să luăm aminte! Ne-am adunat aicea cucernici creștini în această strălucită zi a marelui ierarh Nicolae făcătorul de minuni, izbăvitorul noroadelor, al săracilor, al văduvelor și al orfanilor, cu un cuvânt a toată obștea înlacrămată de durerile pământești ale trupului și ale sufletului ca să aducem cântări de laudă, și psalmi de mulțumită marelui mijlocitor a obștei creștine către Domnul. La dânsul se îndreaptă ruga mea fierbinte ca să mă învrednicească să îmbrac în cuvinte mișcătoare ceace simțesc în inima mea acum când mi-am luat sarcina nu tocmai ușoară ca să evoc chipul măreț al fostului mei dascăl în ortodoxie și prea iubit părinte

⁹ În numărul festiv tipărit cu ocazia semicentenarului apariției *Foi Diecezane*, numele lui Marcu Bănescu este inserat în lista celor mai de seamă colaboratori, vezi *Foaia Diecezană*, Caransebeș, L, 1935, nr. 1, 6 ianuarie, p. 13.

¹⁰ Idem, XLVIII, 1933, nr. 50, 10 decembrie, p. 1.

sufletesc, mort în 6 decembrie 1920 în ziua acestui mare praznic al ortodoxiei. Să dea aripi și căldură cuvintele mele ca să pătrundă până la inimile voastre ca să vă însuflețească spre scopul măreț pentru care sunt rostite, să vă înduioșeze la gândul că aveți o datorie creștinească să cinstiți mormântul fără nume al aceluia care a fost cel mai bun între cei, buni cel mai harnic dintre cei harnici și cel mai cucernic între cei cucernici!

Frați creștini! Avem o datorie sfântă să ridicăm crucea răsturnată a aceluia care a trăit pentru noi să-i punem piatră pe mormânt bărbatului care pentru biserica lui Christos a lăsat mamă și tată, frați și surori, s-a lăpădat de deșertăciunea lumii ca să servească pe Domnul urmând sfaturile evanghelice creștine. Lui i se potrivesc de minune cuvintele psalmului: Dreptul în legea Domnului își găsește plăcerea, ziua și noaptea cugetul lui e întrânsa (Ps. întâiu)

Iubiți creștini!

Ce bucurie dumnezeiască, ce simțământ nobil și rar, ce dar nestimat și neîntrecut este plăcerea Ta dreptule, pe care Ți-o cântă aici poetul psalmist, să te adâncești în șirul scurt al anilor Tăi pământești, în tainica Scriptură, să ispitești o viață întreagă de om legile înalte al Făcătorului și talmăcindu-le după măsura dreptei credințe să luminezi mintea norodului, să-i astâmperi setea lui nepotolită de a ști, de a cunoaște misterele adânci ale universului, să-l conduci cu pași neșovăelnici spre limanul mântuitor al credinței.

Ziua și noaptea să petreacă întreg cugetul tău, toată gândirea Ta mărginită de om nu pe calea spinoasă și lungă a științei deșarte a veacului, ce moare deodată cu dânsul, ci în grădina preafrumoasă a scripturilor sfinte!

Rari muritori se învrednicesc de atâta noroc în viață, puțini sunt aceia pe cari Părintele luminii îi îmbogățește cu darea sa cea bună, cu darul său desăvârșit ce se revarsă din cer pentru dânșii.

Ce fericire îngerească e să Te apleci cu evlavie asupra paginilor sfinte, să sorbi din ele nemărginita înțelepciune a spiritului omniscent, să vezi cu uimire cum se desfășoară înaintea Ta majestos tabloul măreț al armoniilor divine, să ascuți cu teamă și cutremur glasul lumilor apuse, să Te identifici în fine cu viața însăși a Creatorului în măsura darului pe care-ți-l-a dat ca să Te apropii de dânsul.

Fericit este pântecul care Te-a purtat, fericit e peptul care l-ai supt; fericite de cătunul umilit unde ai văzut întâiașdată lumina mândrului soare, mare cărturar al bisericii lui Christos, mare dascăl al ortodoxiei, pricepute visternic al cuvintelor veșnice, adormitul întru Domnul preafericite, protosinghele Iosif!

Dar de trei ori fericit ești Tu după Învățătorul mai ales pentru că: ai ascultat cuvintele lui Dumnezeu care Te-au îndemnat să ispitești scripturile și să nu lași ca să te schimbe nici o iotă sau cirtă din spiritul lor dătător de viață!

Mare a fost vrednicia Ta între noi purtătorule de chei, căci pe Tine te-a hărăzit pronia cerească să deschizi porțile celui mai scump tezaur pentru un neam întreg de robi carii având ochi nu vedeau și având urechi nu auzeau nimic.

Tu ai pus temelia bună prin sudoarea frunții Tale disciplinei dumnezeiești a tălmăcirii pentru un neam întreg setos de lumină, tu ai fost acela care ne-ai lămurit după credința ortodoxă sf. evanghelie în întregime și epistolele vajnicului Pavel.

A trebuit să treacă treisprezece ani împliniți ca să ne apari din depărtare în toată splendoarea Ta de, crainic neîntrecut al vremurilor de muncă constructivă ce o să vină, erou titanic al muncii bine cuvântate de Dumnezeu și de oameni.

Tu ne-ai învățat ce să credem și să făpuim ca să ne agonisim nestricăcioasa comoară a cerurilor, Tu ne-ai arătat cum să ne rugăm după adevărata ortodoxie; prin pilda Ta plină de jertfă ne-ai arătat cum trebuie să iubim casa Domnului a cărei podoabă ai iubit-o mai mult ca oricine, tu ne-ai povățuit să ținem legea strămoșească să iubim biserica sfântă a lui Cristos patromoniul cel mai scump al neamului Tău, pe care-l iubeai cu dragoste nemărturisită.

Ai murit singuratec ca un monah în chiliuța sărăciei Tale pân' la moarte.

Trecut-au anii cei fugari în cârd ca paserile călătoare dar noi totuși deplângem moartea Ta din ce în ce mai mult căci puțini sânt între noi oamenii asemănători Ție.

Dormi în pace, sfânt este pământul care s'a înfrățit cu Tine și care-ți păstrează moaștele trudite. Învățătorule! Tu n'ai murit de tot pentru noi, partea cea mai nobilă a ființei Tale, cea veșnică cea dumnezească veghează și acumă cu credincioșie asupra destinelor noastre iubitorule de oameni, viața Ta a fost un luminiș cu șopot tainic și duos de izvoare, o epopee a dragostei care se jertfește sub mantia întunecată și severă a lăpădării de sine?

Ne-ai certat, ne-ai ocârît cu asprime dacă eram vrednici să-Ți verși asupra noastră focul mâniei Tale sfinte, ca un al doilea Ilie în luptă cu adoratorii Baalului, ai Mamonei sau ai Aștartei! Ți-ai ascuns dragostea Ta mare înaintea noastră, rare au fost momentele când am întrezărit-o, dar cu toții simțeam și știam că ne iubești ca un Părinte și Te arăți aspru ca să-Ți poți împlini misiunea frumoasă de a crește buni păstori și luminători pentru poporul Tău obidit. Cine dintre noi va putea uita vreodată săgețile de oțel ale privirii Tale scrutătoare, când îți crunta sprâncenele par'că se cutremura ceva în adâncul firii noastre. După Dumnezeu de Tine ne temeam mai mult!

Și totuși n'ai fost Tu oare interpretul iubirii divine care cuprinde totul, n'ai tălmăcit Tu după duh slovele dragostei dumnezești care când revarsă răcoritor ca o ploie de vară în sufletele noastre când ne dogorești cu razele ei blânde alungând receala inimii.

Binecuvântată fie slova cea eșit de sub peana Ta iluminată de Duhul, Binecuvântată fie ocară prin care ne-ai oprit să alunecăm în prăpastie, binecuvântată fie urma pașilor Tăi Διδάσχαλε acum și pururea și'n veci vecilor Amin.”¹¹

După terminarea parastasului, comemorarea teologului Olariu a avut loc începând cu orele 18, în sala festivă a liceului „Traian Doda” în prezența unui numeros public. „Foaia Diecezană” ne mărturisește scopul pentru care s-au organizat aceste acțiuni: „doauă motive, mai ales, au determinat aranjarea acestei ședințe. Sentimentul de pietate și recunoștință față de cel comemorat și dorința de a populariza nobila acțiune pentru ridicarea monumentului.”¹²

Programul a fost structurat astfel:

1. Corul Societății „Ioan Popasu” condus de prof. C. Vladu, a susținut piesa intitulată „Pre tine” de Chiriac;
2. Susținerea conferinței cu tema „Dr. Iosif Olariu” de către Prof. Ioan David;
3. Corul Societății „Ioan Popasu” condus de L. Vinulescu (student anul IV), a susținut piesa intitulată „Concert” de Vorobchievici;
4. Cuvântare intitulată „Ad Iulium” de A. Gruia, student în anul IV;
5. Piesa solo „Acestea zice Domnul” de Sabin Drăgoi, interpretată de A. Jucos;
6. „Odă lui Olariu” – recitare de I. Rachitovici;
7. Corul Societății „Ioan Popasu” condus de L. Vinulescu (student anul IV) a susținut piesa intitulată „Mama” de Chirescu, având ca solo pe T. Dobromirescu;
8. „Lui Iosif Olariu” de Lucian Costin, susținut de M. Bănescu;
9. Corul Societății „Ioan Popasu” condus de L. Vinulescu (student anul IV) a interpretat colindele intitulate „Mare minune” și „Umblă maica”;
10. „Non omnis moriar” lui Iosif Olariu, recitare de M. Bănescu;
11. „Pribeagul” de Sabin Drăgoi, piesă interpretată de studenții anului IV conduși de domnul Țona;
12. Fragment din opera „Faust”, piesă interpretată de studenții anului IV conduși de domnul Țona.¹³

¹¹*Ibidem*, p. 2-3.

¹²*Ibidem*.

¹³*Ibidem*, p. 3.

Socotim ca fiind importantă informația oferită de părintele Ioan David transmisă în cadrul conferinței sale. A fost elogiata activitatea lui Olariu „în domeniul științelor teologice în care n'a găsit o tradiție locală”.¹⁴

Apartenența lui Iosif Iuliu Olariu la elita culturală bănățeană este confirmată și în alte locuri din prestigioasa revistă eclezială. Colaboratorul „Foi Diecezane”, Constantin Rudneanu¹⁵, este autorul a mai multor recenzii și articole în special pe teme Nou Testamentare: *Vindecarea paralticului din Capernaum*;¹⁶ *În Duminea V-a a Postului Mare*;¹⁷ *Sfârșitul lumii antice și creștinismul*;¹⁸ *Însemnătatea „Foi Diecezane” pentru istoria culturală a Banatului*¹⁹ etc. Cuvântări la moartea unor personalități locale: † *Virgil Bărbat* etc.²⁰

Profesorul Constantin Rudneanu întocmește un articol intitulat: *Locul eruditului protosinghel Dr Iuliu Olariu în istoria culturală a Banatului*.²¹ În cuvinte alese elogiază dascălul caransebeșan: „O generație fericită plină de idealismul vremii a căutat să scoată din nou la lumina zilei figura măreață a protosinghelului Dr Iuliu Olariu. Ea a fost pătrunsă până la pietate de recunoștința ce o datorează aceluia care de mult și-a înscris numele în istoria culturală a Banatului. Bănățenii, au dat dovadă, că conștiința valorilor spirituale trebuiesc ridicate până la acel cult măreț al oamenilor de valoare – și de aceea păstrează azi amintirea scumpă a aceluia care s'a făcut vrednic de apostolatul greu, de luminător al generațiilor slujitoare la altarul sfânt al lui Christos. De ani dearândul preoții bănățeni au în conștiința lor mărețul exemplu al profesorului protosinghelul Dr Iuliu Olariu. (...) Îndrumătorul lor întruchipa minunatele virtuți demne de catedra ce o deținea și dela care răspândia lumina înțelepciunii divine. A avut studiile cele mai însemnate ale teologiei, unde se cere multă erudiție și mai multă virtute. Dumnezeu l-a hărăzit cu erudiție și virtute, pentru că astfel vorba să fie în concordanță cu fapta.”²²

¹⁴*Ibidem*.

¹⁵ În numărul festiv tipărit cu ocazia semicentenarului apariției *Foi Diecezane*, numele lui Constantin Rudneanu este inserat în lista celor mai de seamă colaboratori, vezi *Foaia Diecezană*, Caransebeș, L, 1935, nr. 1, 6 ianuarie, p. 13.

¹⁶*Foaia Diecezană*, Caransebeș, XLVIII, 1933, nr. 11, 12 martie, p. 3-4.

¹⁷ Idem, nr. 14, 2 aprilie, p. 2-3.

¹⁸ Idem, nr. 28, 9 iulie, p. 4-6.

¹⁹ Idem, L, 1935, nr. 1, 6 ianuarie, p. 7.

²⁰ Idem, XLVI, 1931, nr. 50, 13 decembrie, p. 3.

²¹ Idem, XLVIII, 1933, nr. 51, 17 decembrie, p. 7-8.

²²*Ibidem*, p. 7.

Autorul face apel la profesorul Vasile Loichița²³, reputat cercetător și urmaș al lui Olariu la catedra Institutului Teologic, pentru a se pronunța „...asupra studiilor exegetice – studii cari ne înalță sufletește, întărindu-ne convingerea, că există o spiritualitate și eternitate în lumea aceasta plină de întunecime și de șovăială.”²⁴ Iar, demersurile științifice ale lui Olariu sunt socotite că au fost „făcute cu multă erudiție și cu o răbdare îndelungată, ne dau imaginea adevărată a omului, care a stăruit o viață întreagă, adunând cu o hărnicie deosebită, cu o pasiune demnă de scriitorii bisericești din vechime, cari căutau în mod minuțios și precis să întărească convingerea, că fără Dumnezeu toate ale lumii sunt deșarte, dincolo de mormântul rece există un suflet pururea viu.”²⁵

Cu o vie emoție, Constantin Rudneanu, transmite, iată la 80 de ani distanță, un îndemn celor care studiază opera profesorului Iosif Iuliu Olariu: „Istoricul de mâine bănățean, va stăruia cu toată demnitatea asupra valorii nesecate a operei culturale adânc binefăcătoare ce a radiat de pe urma studiilor protosinghelului Dr Iuliu Olariu”.

Pe drept cuvânt Constantin Rudneanu încheie articolul său făcând precizarea: „Muncitorii în ogorul sfânt al teologiei nu l-au dat uitării – ei păstrează amintirea pioasă aceluia, care a intrat de mult în Pantheonul teologiei ortodoxe și’n istoria Românilor bănățeni!”²⁶

Așadar, Iosif Iuliu Olariu și-a făcut inserția în eternitate prin activitatea sa științifică. Elita culturală din Banatul istoric de până la Primul Război Mondial a primit în rândurile sale un cleric de o înaltă ținută, omagiat până în zilele noastre.

Mulțumiri

Acestă lucrare a fost finanțată din contractul POSDRU/159/1.5/S/140863, proiect strategic ID 140863 (2014), cofinanțat din Fondul Social European, prin programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013.

BIBLIOGRAFIE

²³ *Vezi Foaia Diecezană*, Caransebeș, L, 1935, nr. 1, 6 ianuarie, p. 12.

²⁴ *Idem*, XLVIII, 1933, nr. 51, 17 decembrie, p. 7.

²⁵ *Ibidem*, p. 8.

²⁶ *Foaia Diecezană*, Caransebeș, XLVIII, 1933, nr. 51, 17 decembrie, p. 8.

A. Periodice de la începutul secolului al XX-lea

Foaia Diecezană *Caransebeș, 1931-1936;*

B. *Lucrări generale*

- Jumanca, Pavel, *Amintiri. Anii tinereții*, cuvânt înainte de Nicolae Bocșan, studiu introductiv, note și îngrijire de Laurențiu Ovidiu Roșu, Editura David Press Print, Timișoara, 2011.
- Mățu, Ioan; Corici, Marciana, Corici, Mironică, *Foaia diecezană Caransebeș (1886-1918). Aspecte socio-culturale*, Editura Helicon, Timișoara, 1999.
- Petrica, Vasile, *Institutul Teologic Diecezan Ortodox Român Caransebeș (1865-1927)*, Editura Episcopiei Caransebeșului, Caransebeș, 2005.

THE SYMBOLIC OF THE FIFTH SON IN JUDAISM

Daniel Stejeran, PhD Student, "Babeş-Bolyai" University of Cluj-Napoca

Abstract: Many of the Jewish customs at the Seder table were intended specifically to capture the attention of the child. The Seder service, and the reciting of the Haggadah, have always been considered to be directed particularly towards the children: "And you shall relate to your son on that day" (Exodus 13:8). And the different kinds of education which are needed could be illustrated in the passage in the Haggadah which tells of the four kinds of son: one who is wise and one who is contrary, one who is simple and the one who does not know how to ask. But there is a fifth, and far more problematic, son. There is a good reason why he is not mentioned explicitly in the Haggadah. Because he is the absent son. He is the son who suffered, who felt the pain, he is the Holocaust Survivor.

Keywords: Judaism, Holocaust, survivors, Pesach, son, Haggadah.

The symbolism key of the fifth son comes from the very ritual of Pesach (Heb. פסח) which represents one of the three pilgrim festivals (together with Shavuot and Succot), when the pilgrimages to the Temple in Ierusalim were a commandment for Jews: "three times a year to keep a feast unto me"¹ (Exodus 23:14). According to the Jewish calendar, the feast of Passover is celebrated for seven days in Israel and eight days in the Diaspora, starting with 14 Nissan.

The Feast of Pesah, like all Jewish celebrations, has a double meaning: historical and agrarian. The historical significance is that Pesah recalls the Jewish Exodus and the end of slavery in Egypt. "Its agrarian meaning is that of celebrating the spring at the beginning of the harvest of barley".²

Pesah has also other names meant to show the plurality of this feast. One of these names is *the hag ha-maṭot*³ (Exod 12:15), the name comes from the fact that on this day should be consumed bread without yeast (Heb. מצות - *matzot*) and there is the interdiction to consume *hameṭ* (Heb. חמץ – lit. leavened dough; everything what is baked from wheat, oats or rye; food in which composition can be found a ferment, usually yeast) or any types of dough-based food. This prescription comes from the idea that at the Jewish departure from Egypt, they did not have time to let the dough to leaven, having to bake it as it was, the result being those pieces of maṭot. Another name is that of *zman herutenu*⁴ (time of our freedom), when it is evoked the liberation of the Jews being under Egyptian bondage and set up as free people.

¹ *Encyclopedic Dictionary of Judaism* (Bucharest, Hasefer, 2001), 604.

² *Ibid.*, 604.

³ *Ibid.*, 604.

⁴ *Ibid.*, 605.

Pesah, which is a spring holiday (*hag ha-aviv*), requires some preparation for this season. First of all every home has to be cleaned, also it is prohibited to have in the house, during the feast, any type of dough-based food. Cleaning the vessels commonly used in cooking to remove any traces of food debris is another preparation made before the start of the feast. Also, all the food and fermented drinks (*mehirat hamef*⁵; ebr. מכירת חמץ – Jewish commandments which requires the removal from Jewish home of everything is leavened during Pesah feast) that could not be eaten before Pesah must be sold symbolically, even if they remain in the house. "The sale is purely formal, the rabbi is usually empowered to legalize this arrangement for the whole community. As for fermented products remained in the house without being included in this sale, their consumption remains prohibited even after Pesah."⁶

As in the case of other pilgrimage celebrations one of the Five Scrolls is read; for Pesah this is the Song of Songs, especially because in this book there is a description of the spring, season intimately related to Pesah.

In the ceremony of this festival can be found many symbolic elements with a resonance well known in Jewish families. One of these elements is *Seder* (Heb. סדר) whose grammatically root comes from the verb *lesader* (Heb. לסדר) which means to make order, to arrange and represents actually the domestic ceremony order which takes place on the first evening of Passover. *Seder* is one of the most respected rituals by Jewish people and one of the most important symbols. It solemnly evokes the slavery and the Exodus of the Jews from Egypt through a set of symbols, lectures and special hymns⁷. In order to establish the *Seder*, the wise men used the biblical text, which indicates the special meal which must be taken in the family with the occasion of the celebration of Pesah (Ex.12: 8).

Seder is a set of family rituals that recalls and confirms each year the miraculous liberation of the Jews from slavery: "When you will eat it (the sacrificed lamb-note), you must have a belt around your waist, your shoes on your feet and your stick in your hand; and eat it in haste; because it is the Lord's Passover" (Exod 12:10-15). This includes in a precise and symbolic order, several recitations and ritual food tasting, which express praise, gratitude and joy. *Seder* is more than just another way of retelling the history of the Jews. It is a vibrant learning experience in which all senses are implicated. This allows literally the "digesting" of the message sent by Judaism.

Seder ritual involves the use of ritual objects and books such as: - *Haggadah* (Heb. חגדה - the name of the book containing the liturgical order of the ceremony and related stories at the exit from Egypt), which is the book that represents the central element of this great feast. The service during *Seder* night and the recitation of the *Haggadah* were always considered to be directed especially to children: "And you will tell your son on that day ..." (Exodus 13:8), and therefore, many of the Jewish habits of the *Seder* meal were specifically

⁵ *Ibid.*, 605.

⁶ *Ibid.*, 605.

⁷ *Ibid.*, 607.

meant to capture the child's attention. And among different types of education, which are illustrated in this section of the *Haggadah*, it tells about his four sons, the wise, the wicked, the simple and the one who does not know how to ask or inquire. But nowadays there is a fifth son, more problematic. There is a reason he is not explicitly mentioned in the *Haggadah*. Because he is the absent son:

I remember another Passover. Once again we were two who were reciting from Haggadah book. Simha for the first time remained silent. Suddenly he interrupted us.

- Reuven, he said to my father, fulfill your duty as a father. Haggadah, continued Simha, tells us about the four sons and their attitude about the question that has to be asked. The first son knows the question and assumes it; The second son knows the question and rejects it; The third son treats the issue with indifference; The fourth one does not even know the question. Of course there is a fifth son, but he does not show up in the story because he is gone. Therefore, the duty of a Jewish father is to pass on to the living ⁸

Number five which appears here as a symbol of the Jewish Survivor released from concentration and extermination camps during the Second World War, represents a human characteristic. Number five is found in the human body: the five fingers of the hand and feet, the five senses (touch, taste, smell, hearing and sight), the five limbs (two arms, two legs and the head, the bust being the center). Considered as a mediator between God and the Universe, five is regarded as a symbol of the Universe. This number also represents harmony and balance, the divine beauty, so that is why it plays an important role in Judaism.

Even if the reactions of the four sons about *Seder* are different, they still have something in common. They are all present. Even so, the "wicked" son is there, according to the low interest for what happens in the Jewish life around him. This justifies the hope that someday he will become "wise", and all Jewish children present at *Seder* will become dutiful and observants of the tradition.

Unfortunately, nowadays, there is a different kind of Jewish child. The child who amazes by his absence, which has no interests in *Torah* (The five books of Moses) and *Mitzvot* (Judaic Religious Commandments), which is not even aware of *Seder* and its miracles, he is the child who was deported from various parts of Europe in the Nazi extermination camps. His absence is somehow explained exactly by the segregation from the environment in which he was accustomed to live and his transfer to a world of pain and anguish. After the war, the Survivors of the inferno, represented by the the German machine of human destruction during the Holocaust, will return to life as a symbol of the fifth son, the son who will always be absent from the *Seder* table.

In this context, there are different sad life experiences of children who had to endure the horrors of the Holocaust, to be separated from parents and family, which have made the ultimate efforts to survive and to return to life in order to have another chance to meet and hug any relative who was still alive. This includes the tragic experience of Elly Berkovits

⁸Wiesel, E., *The Fifth Son* (New York, Schocken Book, 1985), 36-41.

Gross, who was born and raised until the age of 15 in a small town in northwest Transylvania called Șimleu Silvaniei. Many Jewish families were established in that area and at the end of the nineteenth century it became one of the most important centers of the Jewish Communities of Sălaj County. Elly has not given up the hope that one Day, she will meet again her mother and brother, and will spend another Pesach together. Elly was the one who was deported from Cehei ghetto with her family, along with thousands of Jews in the Nazi concentration and extermination camps:

In 1944, on the first day after the Jewish Passover they gathered us from the city and took us to Cehei ghetto. They told us that they would take us where the men were taken two years ago, to reunite the family. No one knew anything. I hoped that that time we would not be tricked. (...) I'll never forget as long as I live. When I walked into Cehei ghetto on the right side there were pillars where some older men were tied. Their bodies were filled with dried blood. They were not dead, they were faint. They were beaten if they had something to hide. 1,594 Jewish lived in town - I made a list. Later, I made another list with those who survived - 210 of the 1,594 people. I can say it was a miracle that I survived. Four women were elected to peel potatoes. I was 15 and I was one of them. I was allowed to eat boiled potatoes as much as I wanted and I had water to drink. The others stood in line two days to get a potato. I'll never forget that even the Crasna River was flowing near the ghetto, they were not giving us water. When I left work in the evening, I received one or two raw potatoes, which I gave to my brother and mother.

On Saturday, 27 May (nn 1944), it was a beautiful sunny day, but not for us. I was with my mother and brother, in the first shipment of 3,106 people. They told us to get in a canvas tent, we were stripped to the skin and they controlled us, not to have a thing. This happened from Saturday morning till evening. In the evening, they led us to the oxen carriages where 95-100 people entered into a waggon and I repeat, Crasna was flowing there and they gave us only a bucket of water to so many people, which meant a drop for each person and a bucket for physiological needs.

We left in the evening from Șimleu station, after we spent the whole day in the sun, in the carriage. The transport started during the night of 28 to 29th. (...) On the way a child was born. There were people who died and the dead were held in one side of the wagon.

When we got off the waggon, the dead people, the mother with her new born child and those who could not walk were thrown into a carriage which was pulled by men in striped clothes. The area was surrounded with barbed wire, there were men shouting and dogs were barking. I saw smoke coming out of chimneys and from time to time red flames. The air was full of smoke. We couldn't see the sky, it was like a mist and it smelled like burnt rubber. From far away I heard symphonic music. We were separated into two groups: mothers with children and younger girls on one side, older men with younger boys on the other side. At the last moment, an officer dressed well, with white gloves, made a sign and then a soldier pushed

*me towards the group of men. I ran and I waved my hand to my mother for the last time. It was the last time I saw them alive. Later, after the war, I learned that they were gassed*⁹

In the same context the Nobel laureate Elie Wiesel, born in Sighetu Marmăției describes his experience in another ghetto where he had to spend the Passover with his family:

*....the last Passover spent in the ghetto Suddenly appears in my conscience, I wonder why. All those people from the table. Familiar and weird faces. Songs of joy mixed with pain*¹⁰

The duty of a Jew father is to forward the ritual, to hand down the tradition and the items used during the ages, to approach the people around him and reveal them the knowledge. This knowledge is focused on the use of a number of tools required by the religious ritual. On each celebrating, the ritual objects are an important part of the holiday and much more on Pesach when the traditions and customs are transmitted from generation to generation.

Therefore, at the traditional evening meal of Pesach, during Seder, there is a ritual object named Keara (Heb. קערה), which is a tray loaded with five symbolic elements: *zeroa* - a fried piece of bone as a symbol of Divine power, the arm of God which took out Jews from Egypt; *Beitza* - a boiled egg as a symbol of fertility; *Maror* - bitter herbs evoking the Jews suffering under the Egyptian bondage; *Haroset* - a mixture of apple, nuts, wine and caramel, in the memory of the mortar used by the Jews slaves to build the Pharaoh's cities and the three *matot* (Heb. מצות - unleavened bread, azyne).

The four cups of wine, are the centerpiece of the ceremony, symbolizing the four terms that express the Deliverance in the Bible, (Ex. 6:6-7)¹¹ and are related to the four sons. Therefore the fifth cup of wine is based on abiding faith in the rebirth of the Jewish people in general. Pesach is a holiday of rebirth and of constant renewal.

As the *Seder* term shows, the ceremony takes place in a certain order. It begins with the blessing of the wine (the first of four cups on Seder), which symbolizes the consecration of that particular day; it continues with the hands washing and it is followed by the consumption of a root vegetable, kept in salted water, which is shared to everyone at the table.¹² The bitter roots remember of little and poor food of the Jews during Exodus, and also about spring - the rebirth of nature. The one who soaks the vegetables in salted water also says a blessing, and then he takes a bite of it. The salt water symbolizes the tears of the Jews - both of pain, during slavery, and of joy, from the moment of release. In order to please the children who participate at the event, one of the parents breaks half of the *matza* slice (called

⁹ Berkovits Gross, E., *Interview with Holocaust Survivor*, in "Agerpres", May, 29th 2014, Social.

¹⁰ Wiesel, E., *The Fifth Son*, 42.

¹¹ Encyclopedic Dictionary of Judaism, 711.

¹² *Ibid.*, 712.

afikoman) and hides it, so that, after the meal, a reward can be given to the one who finds it. Then, the first part of the Book Haggadah is read, and every participant must read a paragraph of this book. In the same time the second cup of wine is consumed. All the food is consumed with bitter herbs during the Seder meal in order to remind the rough events, lived by the Jews along the time, from the Egypt exodus to the Holocaust.

At the end of the ceremony it takes place the *sulhan oreh* (Heb. אורחשולחן) which is the meal of *Seder* and reminds of the ancient Passover meal. After the meal special gratitude blessings are recited. The *nirtah* (meaning that the Commemoration was accepted) is the closing moment of the ceremony, when the participants wish each other: "*Le Shan ha-baa bi-Irušalaim*" (Heb. בירושלים הבאה לשנה)¹³ –next year see you in Jerusalem.

As a conclusion, the present research aims to contribute to the detailed knowledge of some aspects of the daily life of Jews, to identify connections between the past and the present by highlighting the traditions and customs aspects of life which are correlated with the experience of the Holocaust Survivors and last but not least to offer the possibility of a more extensive approach of the symbolism in the Jewish religion. The main contribution of the study is to develop a way to approach and to understand a subject less known about Judaism, and to translate it into a personal note by means of the connection created by the Holocaust Survivors.

After 70 years from the end of the Second World War, the trauma of the Holocaust Survivors remains an open subject. For years, researchers and psychologists have worked very hard to study this phenomenon, not realizing that during the Holocaust a severe gap has occurred to the Jewish families, to their sons and daughters and this trauma affects the process of passing on the Jewish traditions and customs from generation to generation.

The fifth son who is absent from the Seder table was deprived of his necessary religious education and had to cope on his own and to learn from the little that was left by his parents. Some Jews have even abandoned the Jewish tradition and do not involve themselves in the religious activities anymore.

BIBLIOGRAPHY:

Adler, I., *Jewish Oral Traditions: An Interdisciplinary Approach*, Jerusalem, Magnes Press, 1994.

Benjamin Lya; Cajal-Marin, Irina; Kuller Hary, *Myths, rites and Jewish ritual objects*, Ed. Fundatiei Culturale Romane, 1994.

Chevalier, Jean. Gheerbrant, Alain, *Dictionary of Symbols*, vol. I-III, Bucharest, 1994-1995.

Encyclopedic Dictionary of Judaism, Bucharest, Ed. Hasefer, 2001.

Greenberg, Irving, *The Jewish way – Living the Holydays*, Ed. Touchstone, New York, 1993.

¹³*Ibid.* p. 712.

Gruber, Ruth Ellen, *Virtually Jewish. Reinventing Jewish Culture in Europe*, Berkeley, 2002.

Finkelstein, Louis, *The Jews. Their history, culture and religion*, Philadelphia, 1949.

Laiş, Şlomo, *Reflections on Judaism*, Edited by the Committee for Jewish cultural-activity among the Jews of Romania, Tel Aviv, 1981.

Metzger, Mendel., *La Haggada enluminee*, I, Leyde, 1973.

Moldovan, Mircea, *Myths, rites and Jewish ritual objects*, in *Revista Tribuna*, Cluj-Napoca, Nr. 13/martie 1995, p 7-8, recenzie;

Mondry, Henrietta, Schreiger, Paul, *Tradition and change in central and eastern Europe*, University of the Witwatersrand, Johannesburg, 1993.

Oişteanu, Andrei, *The image of the Jew in Romanian culture*, Ed. Hasefer, 2000.

Kernbach, Victor, *Essential Myths*, Ed. Lucman, Bucharest, 2001.

Klein, Ernest, *A comprehensive etymological dictionary of the hebrew language (for readers of English)*, Ed. Macmillan Publishing Company, New York.

Pacht, O., *Haggadah und Wiener Genesis*, Festschrift Karl Swoboda, Wiesbaden, 1939.

Steinsaltz, Adin, *The Essential Talmud*, Ed. Basic Books, USA, 1976.

Wiesel, Ellie, *The Fifth Son* New York, Schocken Book, 1985.

This work was possible due to the financial support of the Sectorial Operational Program for Human Resources Development 2007-2013, co-financed by the European Social Fund, under the project number POSDRU/159/1.5/S/140863 with the title „Competitive European researchers in the fields of socio-economics and humanities. Multiregional research net (CCPE)”.

THE MIGRATION IN ROMANIA DURING THE COMMUNIST REGIME. CASE STUDY: ACTORS AND DIRECTORS WHO CHOSE FREEDOM BETWEEN THE TWO EUROPEAN TOURS OF THE NATIONAL THEATER IN CLUJNAPOCA (1970-1981)

Bianca Felseghi, PhD Student, "Babeş-Bolyai" University of Cluj-Napoca

Abstract: *Arts and Culture are excellent vehicles to promote national identity, even more in totalitarian society where every dimension of social and professional life serves to legitimate the regime. Privileged by their status in the communist society, the connection between artists and ideology evolved in a more controversial way during Ceauşescu's reign. The paper proposal takes into consideration aspects of the migration phenomenon in Romania, in the field of theater. Our issue study is based on the particular case of Cluj-Napoca's National Theater between two of its most important international tours: the Italian one from the 1970 and the FRG tour in 1981. The first one was organized by director Vlad Mugur, head manager of the National in Cluj, just on the brake of the Stalinist comeback in Culture. The second one, led by playwright Constantin Cubleşan, the executive of the Theater at the time, in 1981 concludes a decade of profound changes and personnel dynamics as the rate of employees who fled Romania's worsening welfare, was characterized by an increasing trend.*

The research methodology will analyse the general context in the Arts and Performance dimension of cultural life and its relation with the former Secret Police (Securitate) structures. The study points to a series of particular cases of migrants who decided not to return in their home country after experiencing the oportunities of the free world or due to other professional and recreational breakthroughs. We will investigate the case of Vlad Mugur, as portrayed in its Securitate file, but also the cases of actors Alexandru Munte and Gitta Popovici whom decided to defect during the Italian tour. The majority of our research material will be represented by contextual analisis of the CNSAS file regarding the subjects involved and mentioned above.

Keywords: *Romanian theater, communism, Diaspora, Arts, secret police*

Similar to other European countries, the Romanian authorities have tried to discourage emigration especially by means of imposing legislative measures that intensified by the late 60's, during the last 20 years of the regime. The sharp regression from the liberalization of the social mobility towards a more aggressive limitation of the freedom of movement rights coincided with the period of relative openness to Western countries manifested by the communist society, which had attained a consolidated maturity following its 25 years of

existence. Professional visits, temporary study residences, the acceptance of scholarships or trips abroad seemed to confirm, prior to the onset of the harsh ideology of 1971, the hypothesis of a new Eastern civilization¹ which reached a certain level of welfare other than by means of capitalism. The intellectuals, especially the ones involved in arts and humanities, were to benefit the most from these exchange programs. These guilds were nonetheless pursued by the Securitate officers who wanted to unveil informal networks suspected of undermining the legitimacy of the Ceausescu regime in Romania from the West or within the country but under the hidden influence of the West.

Even though the surveillance actions carried out by the Securitate were linked to increasing tensions between Eastern and Western society in the second part of the Cold War², the tracks followed were, in most cases, expanded episodes, at times invented, and having no further consequences on a national scale. The common thread of the surveillance information files used in the 70s was the obsession with the dissent organized by Radio Free Europe, transmitting from Munich, Germany. To justify the considerable amount of resources involved in their surveillance, the secret police dwelled in the myth of the fortress besieged by both outside and inside *elements*, cultivating in this way the public suspicion towards minorities. The enhancement of the constant check-ups that the intellectuals and artists were subjected to were justified on the grounds that they were citizens that, along with class athletes, were the most to have professional cross-border links and to travel abroad.

The present research puts forward an analysis of artists' emigration, based on two case studies carried out in the context of first international tours of the National Theatre in Cluj-Napoca. We have established the time reference as encompassing the time span between the first important international tour organized in Italy by Theater Company in Cluj in 1970 and the last tour in West Germany which took place in 1981. The study examines the documents discovered in the archives of the National Council for Research on Securitate Archives (CNSAS) and corroborates published information found in memoirs with unpublished data from interviews conducted by the author.

Based on the studied documents we can infer that what the main concern of the Securitate were the ties between the artists and intellectuals in the country with the Romanian

¹The theory of Stalinism as a civilization belong to Stephen K. Kotkin. Stephen K. Kotkin, *Magnetic Mountain: Stalinism as a Civilization*, Berkeley: University of California Press, 1995.

² See Stejarel Olaru, Georg Herbstritt, *STASI și Securitatea*, Humanitas Publishing House, 2005, *passim*.

artists or writers who chose, starting with the second half of the 70s, to live in exile³. Under the legislation on travelling abroad after 1978⁴, the decision to emigrate was not considered to be a civil right available to any citizen, but, if approved, an administrative concession made by the state under exceptional circumstances and on the grounds of ‘family reunification’⁵. On the other hand, staying abroad falls under criminal law, and is considered an offense connected to that of treason. It wasn’t the exceptional cases, nor the renowned artists and intellectuals that conferred a dramatic feel to the emigration phenomenon during 1970-1989 in Romania, but the increasing number of departures and stays, along with the worsening economic context, which offered a degrading standard of living. Statistics show that during the late 80s, Romania was one of the major migration sources in the East-West European system, the number of Romanian citizens that applied for a refugee status in Western countries increasing from 2,864 in 1980 to 14,864 in 1989⁶.

Having previously left the country on tours, artists and intellectuals had developed personal networks able to offer, at least at the beginning, the support needed in order to flee from a communist country (host, accommodation, a professional perspective). For a number of them, Radio Free Europe took on the role of a social worker, providing not only a forum for exercising freedom of speech and recovery of dignity, but also the necessary financial means for a life that had to start from scratch⁷. For most, however, personal relationships, family, or, where appropriate, the ethnic communities (as were the Saxons from West Germany, Hungarians in Malmo - Sweden, the Jewish community in USA or Israel) were the main means that made legal stay (arranged marriages, paying compensation to the Romanian state) or illegal stay possible. At the end of the 8th decade, Romanian ideologists unleashed a furious offensive against the Diaspora, and also against the host countries which they accused

³ ACNSAS, D 01725, *Plan de măsuri privind îmbunătățirea activității informativ-operative de securitate pe anul 1983 în problema Activitatea dușmănoasă desfășurată de unele persoane din sectoarele de cultură și artă*, f. 21

⁴ Every citizen travelling abroad after 1978 was checked based on two sets of laws called ‘Alfa’ and ‘Atlas’. According to the norms established by the aforementioned laws, anyone requesting a passport was offered counter-espionage training. The secret police officers organized group or individual meetings for the travelers and presented them the importance of keeping state secrets and the risks they run in case they fail to do so. Stejărel Olaru, Georg Herbstritt, *Stasi și Securitatea*, Humanitas Publishing House, 2005, p. 176

⁵ Istvan Horvath, *Aspecte ale culturii migrației în România*, în R.G. Anghel, I. Horvath (coord.), *Sociologia migrației, teorii și studii de caz românești*, Polirom Publishing House, 2009, p. 156

⁶ Istvan Horvath, *op.cit.*, p. 156

⁷ Vlad Mugur mentions that he was offered by the Free Europe radio station 400 dollars per show, for a series of 10 shows about the July Theses. Florica Ichim, *La vorbă cu Vlad Mugur*, Teatrul azi magazine Publishing House, Bucharest 2000, p. 134

of the West of ‘reverse transfer of technology’ from underdeveloped countries to developed ones, the ‘trafficking of intelligence’⁸ with specialists for whom poorer countries were making huge efforts to educate for the benefit of capitalist countries which took advantage of their knowledge, free of charge.

A report⁹ of 1984 shows, for example, the way in which informal professional opportunities were created between various intellectuals from Romania and the Western countries. For musicians, ‘among the bodies which insist on attracting young talent is the Committee for the Organization of the International Music Festival in Bayreuth – Germany’. As far as the writers are concerned, the communication served both the interests of several institutions in the country and abroad: ‘(...) we illustrate the way in which some emigration elements working at Radio Free Europe, contact Romanian citizens and address problems they present. ‘Lucian’, a writer, was invited to travel to West Germany for some conferences in 1982. On his return he reported that he was contacted by Maier Gabanyi Anneliese, collaborator at Radio Free Europe from which he learned that the leadership of this station uses the West German cultural institutions and particularly the ‘Institute of South-Eastern European Studies’ in Munich in order to invite some Romanian artists and intellectuals. This was also the case of the writer ‘Osanu’¹⁰ from Cluj, whose nonconformist literary activity was encouraged by the above mentioned radio station and who was invited to travel to Germany in 1982. Maier Gabanyi Anneliese stated that this radio station has the opportunity to influence the institute regarding the person to be invited to Germany and even determine to issue a warning, that if the nominal invitations were turned down no further invitations would be sent in the future¹¹. Documents certify that between 1978-1984, 1,912 people in Cluj-Napoca travelled abroad for business purposes. Most of them (1,796) responded to invitations for cultural exchanges, as was the case with the 1981 tour in Germany undertaken by the National Theatre in Cluj. The main destinations were countries such as West Germany, Austria, Italy, Switzerland, Finland, Greece and England. ‘The majority’, as the cited report reads, represented ‘people of value in different cultural and artistic fields’ instrumentalists and choristers (374 people), ballet dancers (80 people), writers (31 people) followed by teachers

⁸ Anneli Ute Gabanyi, *Cultura lui Ceaușescu*, Polirom Publishing House, 2003, p. 272-273

⁹ ANCSAS, D 016539, vol 1, Analysis note „Concluziile ce se desprind asupra modului cum sunt lucrate informativ persoanele din mediile cultural-artistice, care au beneficiat de burse sau invitații acordate de organisme sau instituții din Occident”, no. 164/TV of March 1984, f. 307 recto/verso

¹⁰ Augustin Buzura

¹¹ ANCSAS, D 016539, vol 1 Analysis note ‘Concluziile ce se desprind asupra modului cum sunt lucrate informativ persoanele din mediile cultural-artistice, care au beneficiat de burse sau invitații acordate de organisme sau instituții din Occident’, no. 164/TV of March 1984, f. 307 recto/verso

(35 people). Of those who officially travelled to the Western countries during this period (of which 442 persons in 1983, AN), the number of those who never returned after completing their mission is of 31 people¹², 8 of which remained abroad between 1981-1983.

TABLE 1. The purpose of the official travels abroad between 1978-1984 undertaken by the intellectuals residing in Cluj, acc. to Report no.164/TV of 1984, D 016539, vol.1, p. 306-307

The official purpose of the travels abroad between 1978-1984	Number of people
Cultural exchange	1769
Auditions or international contests	56
Scholarships	6
Conferences	3
	TOTAL: 1.912

TABLE 2. Record of illegal stays abroad between 1981-1983, acc. to the theater operational situation analysis of March 28, 1983, ACNSAS (National Council for the Research of the Securitate's Archives), D 017257, p. 29

City	Year
Bucharest	32
Constanța	16
Cluj	8
Timișoara	7
Brașov	4
Îrșu Mureș	3
Ploiești	3

TABLE 3. Record of illegal stays abroad between 1981-1983, acc. to the theater operational situation analysis of March 28, 1983, ACNSAS (National Council for the Research of the Securitate's Archives), D 017257, p. 29

YEAR	TOTAL
1981	45
1982	31
1983 (Jan. – Mar.)	10

Zigy Munte and Gitta Popovici's stay in Italy (1970)

In 1968, Vlad Mugur, who had been a director of the National Theatre of Cluj-Napoca for four years managed to take the theater company abroad, the first time since its establishment. This endeavour also served to explore the international market and its openness to contemporary Romanian drama. The group of actors who were part of the delegation who took part in the Arezzo Festival in Italy was made up of eight people distributed in performances such as 'Visul'(The Dream) by D.R. Popescu and 'Rochia'(The Dress) by R. Vulpescu¹³. The Italian tour of the spring of 1970, part of the *Romanian Week* at Prato, was thoroughly prepared by the authorities. Besides a series of performances of 'Un vis din noaptea miezului de vară' (A Midsummer Night's Dream) directed by Vlad Mugur, the Italian

¹² ACNSAS, D 016539, vol.1, f. 306-307

¹³ *Teatrul Național Cluj-Napoca 1919-1994. Teatrul Românesc din Transilvania 240 de ani. Studiu Monografic*, Volume published by the National Theatre in Cluj-Napoca, 1994, p.175

city witnessed an exhibition of books published in Romania, discs and photos of performances in Cluj and a folk ensemble concert which included, among others, Dumitru Fărcaș and Gheorghe Turda. According to the chroniclers of the time, the plays achieved a great public success. Upon their return, two of the actors in the cast, Alexandru Munte also known as Zigy, and Gitta Popovici, were missing. Vlad Mugur evokes the time he became aware of their disappearance: ‘We had gathered at the train station in Milan. The train entered the platform. Two of us were missing - Gitta Popovici and Zigy Munte. We waited but they didn’t show up. I understood then why Gitta had so dearly embraced me after the last show in Genoa (...) I tried to phone them and looked for them in hotels, theaters, embassies. No sign of them whatsoever.’¹⁴

The two actors were kept under scrutiny by the Securitate and part of the surveillance sheets and description notes that were subsequently drafted can be found in the National Theatre file. Criminal case file 1243/1970 would be soon opened, accusing them of treason for their refusal to return to their country and a distraint was imposed upon the entire personal property (...) ‘On April 8, 1970, Munte Alexandru and his friend, Popovici Clara Gita left the country while on tour in Italy together with the artistic team of the National Theatre of Cluj. On the morning of April 26, 1970, following the last performance in Genoa, the team left the city to return to their country. On departure from Genoa, the accused Munte Alexandru and Popovici Clara Gita were absent and did not board the train.’¹⁵

Gitta Popovici was married to an editing director working for Televiziunea Română (The Romanian Television Corporation) in Bucharest, while Alexandru Munte was, according to an information note drafted by the source Pius Leon, a friend of actor Harry Baranga, the famous playwright’s son¹⁶, residing in France. The cited document further states that they intended to settle in France or in Israel where some of the relatives of Gitta Popovici were residing. The information was revealed in a letter lacking the sender’s address sent by Alexandru Munte to his relatives in Bucharest. The investigation that followed failed to identify any solid political reasons for their expatriation. The two had skillfully kept their plans of expatriation secret.

¹⁴ F. Ichim, *op.cit.*, , p. 112-115

¹⁵ ACNSAS, 017257, f. 302

¹⁶ In the mentioned documents the name appears to be spelled incorrectly as Hary Baranca instead of Harry Banga but the further details confirm his identity. The person in question is the son of Aurel Baranga, who refused to return to the country following several trips to France. ACNSAS, D 017257, f. 341

In addition, the note reads that Alexandru Munte did not ‘leave the key to his apartment in Cluj’¹⁷, he has recently bought a (radio) transistor that could give to his mother, but left everything in the room. He also bought some items of clothing, a new duvet and others, all were left in his apartment in Cluj (...) In discussions with his mother, Munte over time reported having some problems related to his work at the National Theatre of Cluj, as the director had canceled two shows in which him and Gita had the lead roles’¹⁸. On the sides of the document, senior lieutenant M. Gy. notes that Alexandru Munte maintained correspondence with Harry Baranga. From the letters received and whose content is revealed by the Securitate officer, we find out that the two friends met in Italy during the tournament. Another source, Denfai, completes the overall picture of the departure of Alexandru Munte, stating that the latter ‘defies and mocks the older actors - insults the young on their profession – regarding himself as the best actor of the theater’.

The note was handed by someone who is obviously in bad terms with Alexandru Munte who, we are told, was widely disliked by the theater staff. He is also said to have stated ‘Under a different regime my talent would have been much more appreciated. Our contemporary dramaturgy – left at the mercy of incompetent people - smothers young talents’¹⁹. One possible explanation that we put forward is that these insights could have been provided by someone who was part of the team that travelled to Italy and who did so in order to be exempt from any possible suspicion of complicity.

Gitta Popovici had been one of the stars of the Italian tour where, according to Vlad Mugur, she was highly acclaimed for her performance as Puck in ‘Un vis din noaptea miezului de vară’. ‘Her success was not only due to her extraordinary talent but also to the mischievous look she had in portraying Puck, the tender movements of her body resembling a willow in the wind and also to her perfect Italian pronunciation’²⁰. Gitta Popovici also known as Gitta Munte had indeed emigrated to Israel where she managed to capitalize on her acting skills²¹.

The Vlad Mugur Case (1971)

Shortly after his return from the Italian tour, Vlad Mugur decided to emigrate in 1971 to the country that welcomed him with arms wide open. While on a leisure trip in Italy, accompanied by actress Magda Stief as well as playwright D.R. Popescu and his wife, Vlad

¹⁷ TN The original document contains a grammatical error.

¹⁸ ACNSAS, D 017257, source: Pius Leon, July 3 1970, f. 341

¹⁹ ACNSAS, D 017257, Informative note dated 24.02.1966, source Denfai, f. 359 recto/verso

²⁰ F. Ichim, *op.cit.*, p. 112

²¹ Information available at: <http://www.curierulnational.ro/print/39531>, last accessed on 24.4.2015

Mugur refused to return to Romania. In the file containing information on Vlad Mugur's investigation on grounds of espionage, his portrait is made up of informative notes and surveillance reports, which were carried out particularly after 1972 as he began his collaboration with Radio Free Europe. It is difficult to tell whether the facts in the file are actually true, since certain aspects of the personal life of Vlad Mugur are pettily manipulated and filled with insulting descriptions. A histrionic personality such as that of Vlad Mugur, highly contrasted with the Manichean perspective of the Securitate: he was extremely superstitious, as he himself admits in the interview with Florica Ichim, and many events in his life bear a novelistic feel, as if inspired Tolstoy's journal. Processed from the biased perspective of his pursuers, the often malicious information gathered from many sources, was passed on almost identically from one note to another. The common thread of the documents seems to be finding an answer to the question: What determined Vlad Mugur to take this path? Nobody seemed to understand why, at the peak of his career, the director chose to live in exile.

'A subject with real potential for development' who 'was awarded the Medal For Labour Valour²² for work contribution', Vlad Mugur received in the last three years political evidence which guaranteed him a place in the forefront of art world²³. He had been given the title of the best director for two years in a row²⁴ and had been awarded the Order of Lenin²⁵ during the 50th anniversary of the National Theatre in Cluj. At the beginning of the 70s, as Romania had barely achieved a reputation in the West, figures such as Vlad Mugur could only be beneficial for the country's image, proving the existence of creative freedom and creative force connected to the contemporary directions of the art world. When later asked about the reasons behind his decision, Vlad Mugur invoked a feeling that 'a dark period for the arts was

²² ACNSAS, D 19735, microfilm, f. 1, recto/verso

²³ 'Mrs. Minister was expecting me, she welcomed me, then came the prologue: that at first my career like a beautiful book (...) She said, reluctantly: 'Wouldn't you want to be leading director at the National Theatre in Cluj?' «No», I said. She went to a safe, got some Money out, handed it to me, saying: 'The Ministry grant you the money to travel to Cluj and see some plays and see if you like them or not. That was 2500, a lot for those times (1964). I got it. Silvia Popovici, former student of mine, actress and friend, got married to Maxim Berghianu, who was appointed First Secretary for the Cluj region. So it was they who requested me.' remembers Vlad Mugur about his appointment. Florica Ichim, *op.cit.*, p. 91

²⁴ Vlad Mugur was awarded in 1970 the prize for best director, for *Un vis din noaptea miezului de vară* (A Midsummer's Night Dream) and *Trei surori* (Three Sisters), and Magda Stief one of the prizes for best actress for her portrayal of Irina in *Trei surori* by A.P. Cehov, productions performed at the National Theatre in Cluj.

²⁵ F. Ichim, *op.cit.*, p. 117

ahead', a perception that stemmed following an unexpected ideological meeting that took place in Bucharest in July 1971 and in which Ceaușescu established the Theses²⁶.

The Securitate tried to speculate the existence of financial difficulties that the couple (Mugur-Stief) had while in Italy, based on accounts of various intermediaries or agents in charge of assessing the situation; Magda Stief explains why collaboration opportunities for the multi award winning runaway suddenly disappeared. He (Vlad Mugur AN) hoped that following the success of those tours, he would be able to work in Italy. But there also the power was in the hands of the communists. 'No, you cannot work here, they said'. In other words, coherent ideological comradeship between the two countries, particularly visible when it came to performing arts and cinema, could not be sacrificed in the name of Vlad Mugur. At a professional level, *leaving the country* equalled a final and irrevocable sentence. Magda Stief, a young actress at the height of her career, confesses that she was prepared to not ever be able to perform abroad, on stage, in a language other than Romanian or Hungarian. According to her, the fear of being *completely unknown* abroad and the permanent need for recognition deeply rooted in an actor's mind, has led many to accept the internal situation and reject the idea of exile²⁷.

An informative note of 1972 reads: 'During the recent trip to France and Sweden I've had the opportunity to meet Vlad Mugur twice. After talking to him more I learned the following: (...) He started having financial difficulties. He also told me, in a burst of honesty, that Magda Stief ended up working as a cleaning lady²⁸, while he was selling books on the street. In addition to this, they had some problems with the Italian authorities. He was denied a visa extension. Noel Bernard, at Radio Free Europe, took advantage of this. He wrote Vlad Mugur a letter suggesting that he come to West Germany. Once there he would be provided with a visa granting him the right to stay and a job at the radio station. Vlad Mugur gave in and, reluctantly, moved to Munich where he started his collaboration with the above-mentioned radio station. Now he is trying to find a job as an actor and says that as soon as he does so, he'll quit his collaboration'²⁹.

Indeed, his collaboration with Radio Free Europe was occasional and short-lived as he managed to get past the temporary job that he didn't find very appealing and collaborate

²⁶ At midnight, the intellectuals in Cluj and Transylvania were urgently made to get on a special train, and taken to the capital to meet with the General Secretary of The Romanian Communist Party and the leaders of what later became The Council for Socialist Culture and Education.

²⁷ Author's interview with Magda Stief, dated 12.03.2015, Cluj-Napoca

²⁸ TN Word misspelled in the original document

²⁹ ACNSAS, D 19735, Note 83/3111/SD of August 9 1972, f. 5

instead with several theatres in Munich and other German cities. The Securitate, however, took credit for his detachment from the militant environment of the radio station. Soon enough the secret police will come to the conclusion that Vlad Mugur did not ‘deal with the secret collection of information (espionage)’ and was especially interested in making an artistic career for himself in West Germany, from scratch. In 1976, one of the secret police services mentioned in an information note that Mugur ‘was of no interest’ and asked that his name was removed from the file³⁰.

A handwritten, undated and unsigned table, probably drafted around the time when the tour to Germany in 1981 took place, numbers a total of 15 people from Cluj-Napoca that currently reside in West Germany ‘who could contact members of the National Theatre in Cluj that are travelling abroad’³¹. On top of the list we find Vlad Mugur, former director, followed by actors Oltica Munteanu, , Wili Schuleri, Alexandru Munte, Geta Popovici (Gitta AN) Simberger Alex, Schneider Alex, Dan Nuțu news presenter at Radio Free Europe, BBC news presenter Harry Baranga, Tribuna editor Emil Bunea, Ladiu Mircea, former instrumentalist for the Romanian Opera, conductor Erich Berger and Pisou Ioan, instrumentalist for the State Philharmonic.

To conclude, it is legitimate to ask ourselves why artists emigrated from communist Romania. Without having to provide a universally valid answer, we believe that the issues related to the mediocre way of life weighed more than anti-communist principles often invoked after the Revolution. And if take into account the whole number of intellectuals, we realize there are fewer cases of emigrants who fled invoking political reasons (Paul Goma, Dorin Tudoran). Personal reasons and the opportunity for a better life, free of the constraints of a communist society that was becoming increasingly rigid during the 70s, employment prospects encountered during previous voyages and the existence of networks of emigrants established by the Diaspora in Paris and Munich, have increased the number of artists who chose exile after 1971. The increasingly precarious economical context, the country's disastrous state determined by the internal recession of 1973 and the international recession of 1980 forced the authorities, regardless of its totalitarian nature, to reconsider the status – hitherto privileged – of the humanist intellectuals in society.

BIBLIOGRAPHY

ARCHIVE

³⁰ ACNSAS, D 19735, Report no. 00159886 of 1.07.1976, f. 16

³¹ ACNSAS, D 017257, f. 36 recto/verso

1. ACNSAS, D 01725
2. ANCSAS, D 016539, vol. 1
3. ACNSAS, D 19735

VOLUMES

1. Anghel, R.G., Horvath I. (coord.), *Sociologia migrației, teorii și studii de caz românești*, Polirom Publishing House, Iași, 2009
2. Gabanyi, Anneli Ute, *Cultul lui Ceaușescu*, Polirom Publishing House, Iași, 2003
3. Ichim, F., *La vorbă cu Vlad Mugur*, Revistei Teatrul Azi Publishing House, Bucharest, 2000
4. Kotkin, Stephen K., *Magnetic Mountain: Stalinism as a Civilization*, Berkeley: University of California Press, 1995
5. Olaru, Stejarel, Herbstritt, Georg, *STASI și Securitatea*, Humanitas Publishing House, Bucharest, 2005
6. Teatrul Național Cluj-Napoca 1919-1994. *Teatrul Românesc din Transilvania 240 de ani. Studiu Monografic*, published by the National Theatre in Cluj-Napoca, 1994

This work was possible due to the financial support of the Sectorial Operational Program for Human Resources Development 2007-2013, co-financed by the European Social Fund, under the project number POSDRU/159/1.5/S/132400 with the title „Young successful researchers – professional development in an international and interdisciplinary environment”.

ARMENIAN CULTURAL HERITAGE IN TRANSYLVANIA AND ITS PERSPECTIVES IN A GLOBALIZED WORLD¹

Claudia Dărăban, PhD Student, "Babeş-Bolyai" University of Cluj-Napoca

Abstract: *Armenian community and their heritage are an important part of Transylvania's cultural landscape. From the beginning of the 17th century, when this community migrated, established and developed in Transylvania, Armenian presence and contribution to cultural, social and economic life are well known. From a partial contribution to the welfare of Transylvanian cities, to the building of their own settlement (Gherla or Armenopolis), Armenian community integrated into the landscape of daily life and the proof of their role in Transylvania's society is the valuable heritage that they left behind. In nowadays context of globalization and cultural interaction, every aspect of cultural life is under pressure and creating an atmosphere where the cultural heritage could survive is more important than ever was.*

For the following, the paper will identify and create a frame for the instruments used in these days for preserve cultural heritage and ethnic values. The Armenian minority has not the advantage of demographics and their cultural heritage can survive only if the instruments of modern age are used for it. Virtual space, digital instruments are only few of these which need to be integrated with classic instruments, on the other hand the problem of cultural heritage needs to be moved in the frame of public-private, academic and non-academic cooperation for a better use of resources. Because of this the present study will try to elaborate and identify a roadmap or frame strategy related to Armenian community that could be applied to the Transylvanian multicultural space.

Keywords: *Armenian community, cultural heritage, globalization, Transylvania, Armenian identity.*

Introduction

The present paper main aim is to identify the major cultural heritage elements and their use in preservation and promoting of Armenian culture in Transylvania. This study is based on the need created by the globalization and its cultural dimension, where small ethnic communities are subjects of cultural degradation and integration into the majority's culture. In the first instance I will catalogue the main elements of the Armenian community from Romania which can be use as pillars of cultural preservation. In the second instance, I will

¹This work was possible due to the financial support of the Sectorial Operational Program for Human Resources Development 2007-2013, co-financed by the European Social Fund, under the project number POSDRU/159/1.5/S/132400 with the title „Young successful researchers – professional development in an international and interdisciplinary environment”.

analyze the instruments usable for a successful cultural preservation and promotion based on the context offered by the contemporary society and globalization process. In the case of the Armenian community from Romania the identification process and usable instruments for cultural heritage preservation are framed in the somewhat interesting historical context because, due to regional development, the Armenian community is divided in two groups. The first group is represented by the Armenians from Transylvania and the second group by the Armenians from pre-war Romanian Kingdom. These two groups have different confessional affiliation and due to the political context somewhat different social development. On the other hand, the current day's Armenian community is facing the same problems regardless of their religious and political past and the issues of cultural heritage is subject of the same register of problems.

Short inventory of Armenian cultural heritage

The first Armenians settled in the Romanian geographical region at the end of the middle ages. In the early centuries we can find them mostly in the larger villages of Moldova and in the next centuries in Walachia and Transylvania (part of the Kingdom of Hungary)². From the first moments of their presence in these regions, Armenians started to create consolidated communities which, in short time, became integrated in the socio-economic landscape of Romanian villages. Due their main professional affiliations (merchants, artisans and craftsmen), they possessed a relatively high economical power which, in short time, became the back bone of the social and cultural development. Thanks to these factors they managed to become consolidated and strong communities despite their small percentage in the population of the principalities.

In the case of Transylvania, Armenians represented an important ethnic group more for their input in the evolution of cultural and economical issues of the province. The role of this community started to be a significant factor from the last decades of the 17th century³, when a large number of Armenians settled in Transylvania, especially in Armenopolis (Gherla), Dumbraveni, Gheorgheni and Frumoasa. One of the elements that are characteristic for this ethnic group is their religion and the fact that, wherever they settled, among the first constructed buildings were churches. This fact can be clear seen in every part of the world

² Sergiu Selian, *Schiță istorică a comunității armene din România*, Editura Ararat, București, 1999, pp. 16-18.

³ During the reign of prince Mihai Mihaly Appaffy when they are permitted to settle in Transylvania. See Grigorian Tigran, *Istoria și cultura poporului armean*, Edit. Stiințifică, Bucharest, 1993, pp. 382-390.

where Armenian communities are because of the attachment to the ancestral religion that keeps the community flare lightened. So, among the most important cultural heritages of the Armenian community are represented by churches from Gherla (Sf. Solomon Church and The Trinity Cathedral), Frumoasa (Holy Trinity Church), Dumbraveni (St. Elisabeta Church) and Gheorgheni (St. Mariam Church). Although with their own strong cultural identity, Transylvanian Armenians assimilated indigenous elements in a very special way, adapting those elements to their own cultural luggage. Thus, although they firstly belonged to Gregorian Apostolic Church, in the context of religious policy of the Habsburg Empire from the end of 17th century and beginning of the 18th, Armenians from the Transylvanian converted to Catholicism under a specific form of, as a separate church, Armenian-Catholic⁴. This decision was a pragmatic one and its consequences were positive for the future development of the community. As a small minority they needed all the strings of power to create for themselves the prosperity and cultural independence. On the other hand, this decision to align to the imperial political and religious trend managed to open the doors for further benefits as artisan and merchant community. In this historical context, Oxendius Verzerescu, by intense lobby, obtained the permission of the emperor to establish a new village in Transylvania (Armenopolis/Gherla)⁵.

Gherla, baroque style settlement, was the first one of Transylvania built accordingly to a strategic street plan in which streets run at right angle to each other. In this way the community used all the space at their disposal in the most efficient way and created a well organized community. In the center of Gherla was built one of the biggest Armenian-Catholic churches in Diaspora which became a contemporary symbol for the Armenian community from Transylvania. Due to their special relation with spiritual life, the churches will represent one of the pillars of the community not only in Gherla, but in Dumbraveni, Gheorgheni and Frumoasa too. As Virgil Pop described, these types of buildings are the most prominent of the Armenian community even in villages where their secular heritage is modest⁶. Solomon Church from Gherla in the oldest Armenian-Catholic Church in Transylvania and the first stone church from Gherla, build between 1723 and 1724 and dedicated to the Annunciation (Buna-Vestire). Another significant heritage building from architectural and spiritual ways is

⁴ Lucian Nastasă, *Armenii din nord-vestul Transilvaniei în anii instaurării comunismului (1934-1953) Mărturii documentare*, Centrul de Resurse Pentru Diversitate Etnoculturală, Cluj-Napoca, 2008, p. 11

⁵ Kristof Szongott, *Orașul liber regal Gherla, vol. I Generalități*, Editura Ararat, București, 2014, pp. 343-346.

⁶ Virgil Pop, *Armenopolis oras baroc*, edit. Accent, Cluj-Napoca, 2012, p. 28.

Holy Trinity Armenian-Catholic Cathedral, dedicated to Saint Gregory the Illuminator⁷. In Dumbraveni, Armenian community built four churches: Sf. Treime Church (1723), St. Petru and Pavel Church (1796), St. Ioan Botezatorul Church and St. Elisabeta Cathedral (1850)⁸. Due to its beauty, Armenian Church from Gheorgheni expresses the good taste and wealth of local Armenian community. The building is a baroque style one built in 1733, surrounded by a fortified wall, it is not only a cultural testimony, but also an economic one. The church from Frumoasa was built in 1781 from the donations of parishioners and is surrounded by a fortified wall in the same way as the one in Gheorgheni. The church undergone to an intense restoration process between 1925 and 1926. The parish house and parish clerk house were purchased in 1995 by Csibesz foundation, and after restoration, in 1997, an orphanage was opened⁹.

Another important characteristic of Armenian ethnic group that we should take into account when we talk about Armenian cultural heritage is their professional affiliations. Due to the fact that they were mainly merchants, artisans and crafts we found them in Transylvanian urban areas¹⁰. Due to these they managed to open several textiles, leather and jewelry manufacture in Transylvania. All these affiliations brought a substantial profit to the community, thus enabled them to have a significant cultural development in spite their demographic weakness. Proof of Armenian economic prosperity is towns and industry, which were an important part of Transylvanian economic circuit. Besides ecclesiastical buildings (that we already mentioned) we should take into account heritage buildings like craftsmen houses which, although had no impressive sizes, reflected the good taste, the financial power of the owner and their organized structure. Other important buildings from cultural heritage's point of view are the edifices that hosted educational or benevolent institutions, that were present in every city where Armenian community lived and underlined their relation to education, culture and charity.

The first real attempt of the Armenian community to promote their cultural heritage and to preserve their identity was undergone at the end of 19th century when Kristof Szongott, an Armenian professor from Gherla devoted to the preservation and promotion of cultural and spiritual heritage, established an association of „Armenian Museum” with the

⁷*Ibidem*, p.88.

⁸<http://leveltar.romkat.ro/ro/arhive/arhiva-de-colecie-armeano-catolic-din-gherla/lista-fondurilor/331-612-a-gyergyoszentmiklosi-oermeney-katolikus-plebania-iratai.html>, accesat la 01.05.2015.

⁹<http://leveltar.romkat.ro/ro/arhive/arhiva-de-colecie-armeano-catolic-din-gherla/lista-fondurilor/330-584-a-szepvizi-oermeney-katolikus-plebania-iratai.html>, accesat la 05.05.2015.

¹⁰ Pal Judit, *Armeni în Transilvania contribuții la procesul de urbanizare și dezvoltare economică a provinciei*, Centrul pentru Studii Transilvane, Cluj Napoca, 2005, p. 28.

purpose of preserving the community's culture and patrimony. Szongott's museum was the first and only project of this type in Eastern Europe at that moment¹¹. Unfortunately after the death of Szongott his project was discontinued and the inventory of the museum became inaccessible for the public, in this way, the main purpose failed to be achieved on long term.

The first monography of Gherla written by Szongott still represents a key testimony of Armenian history in Transylvania. *Monografia oraşului liber regal Gherla* [The Monograph of Royal City Gherla] (published between 1893 and 1901 in 3 volumes), *Genealogia familiilor armenesti din Ungaria* [The genealogy of Armenians family from Hungary] (1898) and *Etnografia armenilor din Ungaria* [The ethnography of Armenians from Hungary] (1903) represents his valuable legacy and the only one of this magnitude. In 1907 Banyai Elemer published a book that it intended to be a repository of the monuments from Royal City Gherla, in which the author managed to create a frame for historical and cultural analysis for the material heritage of Gherla's Armenians¹².

Instruments usable for cultural preservation and promotion

Although with an important influence in the economical, financial and cultural life of places where they settled, Armenian community is still a small one in the contemporary social life and in the context of cultural globalization. In order to keep their ethnic specificity alive, to continue to have a benefic influence upon the cities where they live and to promote their ethnic group attributes, the community needs to create an exploitation form for their material and immaterial heritage. All these because the contemporary society is strongly influenced by multiple processes of globalization extended almost in every aspect of our existence (economic, cultural, political etc).

Preservation of heritage and frameworks

Cultural heritage can be divided in movable, immovable and immaterial heritage. To ensure the continuity of Armenian community from Transylvania cultural identity, all these types of cultural heritage must be protected, preserved and promoted through specific methodes.

In immovable cultural heritage category we could include historical buildings as churches, schools, traditional houses, civil constructions that housed benevolent institutions or other types of buildings that have specific architecture. All these edifices had an important

¹¹Kristof Szongott, *op. cit.*, p. 19.

¹²Virgil Pop, *op cit.*, p. 20.

role in asserting and maintaining the identity of Armenian community and, at the same time, hosted the movable and immaterial cultural patrimony. Movable cultural heritage represent the sum of the books, manuscripts, ceremonial objects, clothing pieces, heraldic and ceremonial standards, furniture and others objects which represent a testimony and an expression of Armenians` values, beliefs, knowledge and traditions. Immaterial cultural heritage refers to social events, rituals and customs, verbal and non verbal traditions that goes from generation to generation and confer to the community the feeling of belonging identity¹³.

The importance of highlighting Armenian cultural heritage is given by the fact that through these actions community initiatives for the revival and preservation of these items are stimulated and in this way these elements could became a source of economic development (for example cultural tourism) and identity consolidation factors.

As we highlighted, the immovable cultural heritage of Transylvanian Armenians is a rich one and also an important one for the cultural and material wealth of this ethnic group. In order to preserve it, a medium-long strategy should be made. Due to the various historical contexts and to the vicissitudes of passing time, many Armenian historical and religious buildings are deteriorated. So, the first step should be restoration, than conservation and valorization. After the restoration step, in order to became a viable project on long term (to have enough material resources for the next steps) and to promote properly Armenian culture and history, the most representative buildings for the community`s specific should be transform in museums and to be included in touristic circuits. By promoting some adequate cultural information regarding immovable Armenian cultural heritage, these buildings could be promoted by touristic brochures, included in sites that promote cultural values or touristic sites, and included them in catalogues and in databases, so they could attract visitors. In this way, cultural tourism will manage to both promote the characteristics of Armenian communities from Transylvania and to familiarize people with their history, but also to give an economical boost to the area where the monuments are and to provide the means necessary to maintain the immovable cultural heritage in the best possible conditions.

Preservation of movable cultural heritage is also an important part of keeping alive the flame of cultural identity in the Armenian community. So, objects of cultural heritage value should be the main priority for restoration projects. In order to promote Armenian values, these movable cultural values should be integrated in museums, archives, libraries. Archives should be digitized and integrated into databases accessible for public. Cultural heritage

¹³ Adina Berciu Drăghicescu (coord), *Aromânii din Albania-Prezervarea Patrimoniului lor Imaterial*, Edit. Biblioteca Bucureștilor, București, 2010, pp. 7-8.

values should be cataloged. To some extent preservation of movable cultural heritage is related to the preservation of immovable one. By restoring historical buildings, we could create also places (museums, archives, libraries) where movable values could be highlighted, could be preserved and it could increase cultural value of both movable and immovable heritages.

Immaterial cultural heritage represents the third pillar of identity for the Armenian community in Transylvania. This part of their cultural heritage is one of great importance because, as we show, Armenians from Transylvania are somehow different from Armenian communities from Romania due to some specific development influenced by the historical contexts and by the other ethnic elements with whom they came in contact throughout generations. In order to conserve the immaterial cultural heritage, there should be done some complex studies which should identify and make an inventory of Armenian traditions, habits, rituals that should be integrated in catalogues, books, databases, because without identify and have relevant information about immaterial cultural heritage, they could neither be protected, nor preserved.

Of course, all these stages of preserving and promoting Armenian cultural heritage needs to be integrated in strategic plans related to cultural heritage, plans that could be useful by initiating academic and non-academic interethnic dialogues related to these problems, way that would reach facilitating the knowledge of Armenian culture, of Armenian problems and needs in preserving its cultural heritage and a way that could lead to the identification of several new specific mechanism of conservation and promotion of cultural heritage.

Several steps were made toward preserve and promote the cultural heritage of Armenians from Transylvania, but they are not enough for such numerous and valuable cultural elements. In 2010 was opened „Museum of Armenians from Transylvania”, museum that is inside the Castle Apaffi from Dumbrăveni and where are exposed photographs and objects belonging to the Armenian community. Another example of preserving Armenian heritage is the reactivation of „Armenian Museum Association”, which aim is to reopen the „Armenian Museum”, museum that was founded in 1906 in order to preserve Armenian cultural heritage and strengthen Armenian national identity and promote Armenian millennial descent among both their community and beyond.

Conclusion

The cultural heritage left behind by Armenian community from Transylvania is a rich one and certifies of the role and the importance of this ethnic group in the multiethnic and

multi-confessional Transylvanian community throughout history being a testimony of historical events and of the evolution of mentioned region. Through preserving and valorizing this cultural heritage, civil society will realize the role and the contribution of minorities to a multiethnic and diverse society as Transylvanian one is. By promoting Armenian community's cultural values and not only Armenian's one, we encourage cultural tourism and strengthen Armenian community identity flame and not only, we also strengthen Transylvanian and Romanian identity flames, important elements in the context of contemporary society and in the context of increasing globalization process in which the identity factors tend to fade. By implementing strategic medium-long projects, Armenian community will be the main beneficiary, thus contributing to increasing the awareness of the need of preserving their cultural heritage, essential condition to maintain their cultural identity. In all the procedures necessary to preserve and promote Armenian cultural values, we should take into account the multidisciplinary aspects in which this issue should be approach.

Bibliography

GRIGORIAN, Tigran, *Istoria și cultura poporului armean*, Edit. Stiințifică, București, 1993.

DRĂGHICESCU, Adina Berciu (coord), *Aromânii din Albania-Prezervarea Patrimoniului lor Imaterial*, Edit. Biblioteca Bucureștilor, București, 2010.

NASTASĂ, Lucian, *Armenii din nord-vestul Transilvaniei în anii instaurării comunismului (1934-1953) Mărturii documentare*, Centrul de Resurse Pentru Diversitate Etnoculturală, Cluj-Napoca, 2008.

PAL, Judit, *Armeni în Transilvania contribuții la procesul de urbanizare și dezvoltare economică a provinciei*, Centrul pentru Studii Transilvane, Cluj Napoca, 2005.

POP, Virgil, *Armenopolis oras baroc*, edit. Accent, Cluj-Napoca, 2012.

SELIAN, Sergiu, *Schiță istorică a comunității armene din România*, Editura Ararat, București, 1999.

SZONGOTT, Kristof, *Orașul liber regal Gherla*, vol. I Generalități, Editura Ararat, București, 2014.

<http://leveltar.romkat.ro>.

THE MANAGEMENT OF ROMANIA'S DIALOGUE WITH GREAT BRITAIN AND FRANCE DURING THE NATIONALIST GOGA GOVERNMENT (1937-1938)

**Cristian Alexandru Boghian, Research Assistant, PhD Student, "Ștefan cel Mare"
University of Suceava**

Abstract: *As the 4th decade of the twentieth century was closing to and end so did any hopes for liberal-democratic regimes in Europe. The unquestioned alliances of the 1920s were now in doubt or even morally anachronistic. The Goga-Government, through its nationalist activity which resembled an authoritarian regime in the eyes of Romania's traditional allies, conveyed mixed signals in the country's diplomatic dialogue. Though Anglo-French interests in Central-South-Eastern Europe had severely declined, these remaining democratic states still pretended a form of political loyalty from their smaller yet important geo-strategic "friends". This paper analyses the way Goga's nationalist cabinet managed the delicate dialogue with Great Britain and France trying to explain its nationalist behaviour which was also, in fact, an attempt of reaching out to Germany and Italy. Hence, King Carol II, prime-minister Goga and foreign affairs minister Micescu all struggled to present domestic and foreign policy as two separate non-intersecting concepts. Was such a political gamble effective?*

Keywords: *Goga Government, management of international relations, interwar France, interwar Great Britain, League of Nations*

Introducere

Spre finalul celei de-a patra decade a secolului XX, speranțele pentru regimurile democratice în Europei se risipeau tot mai mult. Alianțele de netăgăduit ale anilor 1920 erau acum puse sub semnul întrebării sau erau anacronice, din punct de vedere moral. Guvernul Goga, care prin activitatea sa naționalistă părea că a instalat un regim autoritar în ochii aliaților tradiționali ai României, trimitea semnale mixte în dialogul extern al țării. Deși interesele anglo-franceze în Europa Centrală și de Sud-Est scăzuseră considerabil, aceste mari puteri democratice încă pretindeau o formă de loialitate politică de la prietenii lor „puteri mai mici”, dar importanți din punct de vedere geopolitic. Deși plecarea lui Nicolae Titulescu din fruntea Ministerului de Externe a tras un semnal de alarmă cu privire la orientarea internațională a României pe plan european, până la venirea la putere a guvernului lui

Octavian Goga, democrațiile occidentale precum și statele totalitare din centrul și răsăritul Europei nu întrevădeau atât de clar o alunecare a României în sfera Axei, ba chiar erau relativ convinse că România se va menține în cadrul alianțelor sale tradiționale.

În urma alegerilor din decembrie 1937, Regele Carol al II-lea îl numește ca Prim-Ministru pe Octavian Goga, co-președintele Partidului Național Creștin (PNC) - un partid naționalist monarhist. În scurta perioadă de guvernare, de numai 44 de zile, guvernul lui Octavian Goga întreprinde o serie de măsuri naționaliste anti-semite care atrage atenția aliaților tradiționali ai României.

Folosind surse primare din cadrul Serviciului Arhivelor Naționale Istorice Centrale din București, izvoare documentare, însemnări zilnice, jurnale sau memorii precum și lucrări generale, această lucrare analizează modul prin care cabinetul naționalist al lui Octavian Goga a gestionat dialogul sensibil cu Marea Britanie și Franța, încercând să-și explice comportamentul naționalist, care era de fapt și o încercare de apropiere de Germania și Italia. Astfel regele Carol al II-lea, Prim-Ministrul Goga și Ministrul Afacerilor Externe, Istrate Micescu s-au străduit să prezinte politica internă și politica externă a țării noastre drept două viziuni care nu se intersectau. A fost o asemenea cacealma politică eficientă?

Managementul dialogului cu Marea Britanie

O bună parte a presei britanice s-a concentrat pe larg asupra măsurilor antisemite luate de așa-numitul guvern „fascist”, de multe ori prezentându-le într-o manieră senzațională¹. Totuși, a existat o parte a presei britanice care a aplaudat simțul politic al regelui Carol al II-lea, menționând că România nu-și va schimba politica externă iar orice notă de pesimism sau îngrijorare trebuie abandonată, un ziar chiar fiind de acord cu încercarea lui Goga de a ridica licențele de alcool de la cârciumarii evrei, în timp ce altele au adoptat un ton neutru. De asemenea, Noel Panter de la ziarul *Daily Telegraph* menționa că nu a văzut nici un semn de fascism sau dictatură în România, neschimbându-se nimic cu adevărat². Mai mult, agenția telegrafică evreiască de la Londra nota că deși programul naționalist al guvernului Goga este doar parțial aplicat, mare parte din el pus în așteptare până după noile alegeri, el produce mai

¹S.A.N.I.C., fond *Ministerul Propagandei Naționale. Informații*, dosar 676/1938, f. 10, fond Ministerul de Interne. Diverse, dosar 10/1937, f. 84 și fond *Ministerul Propagandei Naționale. Presă internă*, dosar 397/1938, f. 52, 69-70, și fond *Nicolae Caranfil*, dosar 465, f. 26

²S.A.N.I.C., fond *Casa Regală. Oficiale*, dosar 1/1938, f. 4, 7, dosar 58/1936, f. 41, dosar 67/1938, f. 18-19, 22-23, dosar 106/1938, f. 1, fond *Ministerul Propagandei Naționale. Informații*, dosar 676/1938, f. 45

multe efecte spectaculoase decât ar trebui, și că protestele guvernului britanic provin de la presiuni sioniste din Londra³.

Trebuie de precizat că raporturile româno-engleze au fost inițial inhibate de relațiile mai puternice ale românilor cu Franța și propaganda revizionistă maghiară din Albion⁴. Spre 1935-1936, ambasadorul britanic la București, Sir Reginald Hoare, începuse să remarcă ascensiunea grupărilor extremiste de dreapta și lipsa de fermitate a guvernului Tătărescu. Ministrul de Externe, Nicolae Titulescu îl asigurase pe acesta că îl avertizase chiar pe Rege de pericolul lipsei de acțiune împotriva grupărilor extremiste de dreapta, marele diplomat fiind chiar gata să renunțe la funcția sa decât să fie părtaș la o politică internă care ar putea periclita relațiile tradiționale ale României. Bela Vago este de părere că înlăturarea lui Titulescu la sfârșitul lui august 1936 a însemnat o îndepărtare de la politica prooccidentală tradițională a României. Pe de altă parte, noul Ministru de Externe, Victor Antonescu, i-a dat asigurări lui Sir Reginald Hoare că activitățile formațiunilor extremiste vor fi stopate. În urma unei întrevederi cu Gheorghe Tătărescu, Hoare a luat la cunoștință faptul că premierul român considera că Germania reprezintă principala amenințare europeană la adresa păcii, iar ulterior Ministrul de Externe va afirma că România nu va încerca strângerea legăturilor cu Italia⁵.

Chiar cu puțin timp înainte de venirea P.N.C. la guvernare, tradiționalul mesaj al regelui Marii Britanii făcea referire și la preconizata vizită a regelui Carol al II-lea în Anglia, cu această ocazie fiind menționată și necesitatea de a întări amicitia anglo-română de către Ministrul de Externe Anthony Eden, această idee ocupând un loc important în programul lui Tătărescu. Este lesne de înțeles că aducerea național-creștinilor la guvernare (considerați ca pro-italo-germani) i-a luat complet prin surprindere pe englezi, care au fost puși într-o situație neplăcută. Astfel, deoarece nu puteau interveni direct, autoritățile londoneze au încurajat și sprijinit o campanie de presă amplă și foarte ostilă guvernului din România, timp de mai bine de o săptămână⁶.

Conștient de faptul că poziția sa în fruntea Consiliului de miniștri ar putea genera îngrijorare la Londra, Octavian Goga a trimis o telegramă către omologul său britanic, din care extragem următoarele: „...mă cred dator a fi interpretul înaltei considerațiuni, pe care

³ *Minoritățile Naționale din România, 1931-1938, Documente*, coord. Ioan Scurtu, Arhivele Naționale ale României, București, 1999, doc. 96, p. 492

⁴ Aurelian Chistol, *Cronica unui eșec așteptat: Guvernarea Goga-Cuza*, Editura Aius, Craiova, 2011, pp. 338-339

⁵ Bela Vago, *Umbra Svasticii. Nașterea fascismului și a antisemitismului în Bazinul Dunării (1936-1939)*, București, 2003, pp. 37-40

⁶ Aurelian Chistol, *op. cit.*, pp. 339-341

conștiința publică a României o păstrează marii națiuni britanice, al cărei cuvânt apăsând în balanța istoriei influențează în mod hotărâtor destinele lumii. Dornici de o muncă laborioasă, într-un spirit de pace și bună înțelegere, unind străduințele noastre cu lozincile de progres și justiție ale umanității, nu ne îndoim de nobilul sprijin al Marii Britanii, al cărei spirit de echitate e reazemul puternic al echilibrului internațional”. Răspunsul scurt al omologului său, Neville Chamberlain, trădează atitudinea circumspectă a acestuia: „Vă mulțumesc călduros pentru telegrama Domniei Voastre foarte cordială și sunt fericit că am prilejul să vă exprim aceeași nădejde ca ambele noastre țări să poată coopera pentru promovarea progresului și justiției și a păstrării păcii și bune înțelegeri”. De asemenea, o telegramă similară trimisă de noul ministru de externe, Istrate Micescu, a primit un răspuns la fel de formal de la omologul său britanic, Anthony Eden⁷.

Atitudinea guvernului român, care denotă o grijă și atenție sporită către relațiile cu Marea Britanie, dar și cu Franța, provine din faptul că regele Carol îi atrăsese atenția lui Goga să mențină neștirbite relațiile cu aliații tradiționali ai României, iar pentru a fi sigur de acest lucru, l-a infiltrat în cabinet și pe avocatul Istrate Micescu (fost liberal, om de încredere a regelui) la șefia Ministerului de Externe.

Rând pe rând, atât Carol al II-lea, prin precizările sale de la momentul depunerii jurământului noilor miniștri, și Octavian Goga, printr-o intervenție telefonică făcută la una din gazetele britanice precum și Istrate Micescu, printr-o declarație făcută unui ziar, au reafirmat cu tărie vechile prietenii care rămân neschimbate⁸. Tonul presei britanice s-a atenuat treptat, după aceste intervenții în privința alianțelor tradiționale, însă nu pentru mult timp⁹.

Măsurile antisemite luate de guvern au realimentat campania de presă britanică de demonizare a cabinetului Goga. De asemenea, au pus într-o postură delicată Ministerul de Externe britanic care, după opinia lui Grigorcea (diplomatul României la Londra), pendula un echilibru subtil între arabi și evrei în chestiunea palestiniană. În urma presiunilor reprezentanților evreilor pe lângă cabinetul englez și datorită dorinței britanicilor de a specula simpatia evreiască, guvernul englez a făcut la începutul lunii ianuarie 1938 un demers comun cu cel francez pe lângă autoritățile de la București, amintindu-le de respectarea tratatului minorităților din 1919. Mai mult, pentru a avea efectul maxim în urma acestui demers,

⁷S.A.N.I.C., fond *Ministerul Propagandei Naționale. Presă internă*, dosar 379/1938, f. 14-15 și f. 111

⁸Aurelian Chistol, *op. cit.*, pp. 341-342

⁹Gheorghe Pașcalău, *România și Marea Britanie. Relații politico-diplomatice, 1933-1939*, Editura Albatros, București, 2001, pp. 87-88

guvernul a informat pe deplin presa cu privire la această inițiativă, ziarele britanice titrând că regele României a fost atenționat de englezi să-și respecte promisiunea făcută privind drepturile evreilor¹⁰.

Istrate Micescu, precum și Octavian Goga, au încercat să-i explice lui Sir Reginald Hoare că evreii se fac vinovați de încălcarea tratatului prin faptul că au apelat la puteri străine, nefiind loiali statului român, și că doar evreii nedreptățiți a obține cetățenia română sunt vizați de măsurile preconizate ale guvernului¹¹. În legătură cu intenția guvernului român de a trimite un nou Ministru la Roma care ar fi recunoscut anexarea Etiopiei de către Italia, Constantin Argetoianu consemna că „...Sir Reginald a amintit lui Sir Istrati că în Anglia nu există numai un curent puternic împotriva acestei recunoașteri (recunoașterea anexării Etiopiei de către Italia – *n.n.*), dar și unul în favoarea revizionismului. Dacă guvernul român nu mai vrea să țină seama de primul curent, nici guvernul englez nu se va mai putea opune la progresele celui de-al doilea”¹². În urma unei întrevederi între Hoare și Goga, ultimul i-ar fi spus diplomatului englez: „că era conștient de dificultățile practice de a adopta orice fel de măsuri radicale împotriva evreilor fără a afecta grav în același timp economia națională” și că „singurul mod de a înlătura Garda de fier este de a-și atrage de partea sa popularitatea acesteia, din care un element important, este, desigur, antisemitismul...”¹³.

După ce efectul de presă menit să sensibilizeze elementul evreiesc și-a atins scopul, pe 6 ianuarie 1938, guvernul englez a dat directive presei britanice să abandoneze tema și să nu mai vorbească despre demersul făcut împotriva guvernului român. Mai mult, Goga a primit la București pe 7 ianuarie 1938 o delegație compusă din mai mulți oameni de afaceri englezi, interesați de investiții în România cărora Prim-Ministrul le-a dat asigurări că dorește să întărească schimburile și legăturile anglo-române într-o manieră mult mai directă. Treptat, ziarele britanice au început să se ocupe mai puțin de guvernul român, publicând însă un interviu favorabil cu regele Carol al II-lea și asigurările sale. Grigorcea telegrafia de la Legația română din Londra faptul că a avut „în timpul din urmă întrevederi cu mai mulți funcționari superiori de la Foreign Office [...] Pretutindeni am găsit o atmosferă bună pentru

¹⁰*Ibidem*, pp. 88-91

¹¹Bela Vago, *op. cit.*, p. 253, documentul nr. 63

¹²Constantin Argetoianu, *Însemnări zilnice*, vol. IV, 1 ianuarie 1938-30 iunie 1938, Editura Machiavelli, București, 2002, p. 22

¹³Bela Vago, *op. cit.*, p. 275, documentul nr. 64

noul guvern și încredere în politica sa externă. Nimeni nu mi-a menționat, nici măcar cu un singur cuvânt, chestiunea evreiască.”¹⁴.

Spre sfârșitul lunii ianuarie, Sir Reginald Hoare nota că regele Carol al II-lea „a declarat suficient de explicit că ea [Garda de Fier] trebuie combătută și că singurul mod de a o face era adoptarea unei părți din programul său. A folosi forța împotriva ei și a da naștere astfel unor martiri, nu constituia un mod de a soluționa problema, deși, dacă intervenția în forță ar fi devenit inevitabilă, Regele nu va ezita să facă apel la ea.” Ulterior, sir Reginald Hoare era de părere că Anglia ar trebui să intervină pe lângă monarhul român pentru „suspendarea parlamentului” fiindcă aceasta reprezintă „singura soluție viabilă” și că „o dictatură veritabilă era ... de preferat celei bastarde, care s-a instituit în perioada ultimei guvernări”¹⁵. De altfel, Londra dorea să evite cu orice preț „slăbirea poziției Regelui, care este singura instanță de încredere în prezent sau pe viitor ce adoptă o atitudine oarecum moderată, din moment ce opoziția sa față de Garda de Fier este bine cunoscută și considerată destul de sinceră.” De asemenea, britanicii doreau să se mai eschiveze de la „hărțuirea guvernului român într-o asemenea măsură încât să li se acorde [lui] și Gărzii de Fier posibilitatea de a folosi în alegeri sloganul intervenției din afară...”¹⁶.

Deși activitatea diplomatică britanică în legătură cu guvernul român și-a redus din inițiative, comunitatea evreiască precum și asociații studențești din Marea Britanie au continuat să se manifeste împotriva lui Goga printr-o serie de proteste în care au fost implicați și câțiva deputați britanici, adepți ai revizionismului maghiar. În prima parte a lunii februarie 1938 chestiunea evreiască din România a ajuns în discuție în Camera Comunelor, Ministrul de Externe Anthony Eden trebuind să facă față protestelor deputaților menționați mai sus¹⁷.

Managementul dialogului cu Franța

Franța nu a avut încredere în asigurările regelui și ale lui Goga cu privire la politica externă ce contrastau cu politica internă¹⁸, suspendând în primă fază contracte de armament¹⁹.

¹⁴ Gheorghe Pașcalău, *op. cit.*, pp. 92-93

¹⁵ Bela Vago, *op. cit.*, pp. 288-289, documentul nr. 74

¹⁶ *Ibidem*, pp. 296-297, documentul 81

¹⁷ Gheorghe Pașcalău, *op. cit.*, p. 93, 95-96

¹⁸ S.A.N.I.C., fond *Ministerul Propagandei Naționale. Presa internă*, dosar 379/1937-1938, f. 119 și fond *Direcția generală a Poliției*, dosar 10/1938, f. 44

Istrate Micescu afirma că politica internă a țării nu are legătura cu politica externă, nici cu rasismul german sau fascismul italian. Deși se doreau relații de prietenie cu aceste țări, se afirma un profund atașament față de Franța. Un ziar francez afirma că Goga și Micescu nu erau antisemiți, ci doar jucau acest rol pentru a lua voturi de la Garda de fier. Alți jurnaliști francezi își acuzau țara natală pentru „virarea prea mult la stânga” (frontul popular al lui Blum)²⁰ și periclitarea Miciei Înțelegeri prin pactul cu Cehoslovacia și U.R.S.S.-ul, aceste acțiuni înstrăinându-i pe români, polonezi și iugoslavi care au adus în fruntea lor oameni apropiați de Germania. Conduita dualistă a acestor țări și politica de appeasement a Franței și Marii Britanii încurajează pe Hitler să urmărească dominarea economică a acestor popoare, folosindu-le împotriva lui Stalin²¹.

Relațiile cu Franța, istoric cele mai importante din punct de vedere al susținerii pentru crearea, modernizarea și unificarea statului român și ulterior integrarea într-un sistem de alianțe regionale, sunt marcate în perioada interbelică de o primă cotitură. După ascensiunea Germaniei naziste și indiferența Marii Britanii față de acesta, Franța a trecut și printr-o serie de schimbări politice interne, după cum remarcă și ziarele mai sus menționate, care treptat au sensibilizat managementul relațiilor cu România. Premierul francez, Camille Chautemps, precum și Ministrul de Externe Yvonne Delbos, au făcut parte dintr-un cabinet de coaliție de orientare socialistă ce a urmat Frontului popular a lui Leon Blum, care a rămas în executiv ca vicepremier. Chiar și așa, vizita făcută de Ministrul de Externe francez în țara noastră în preajma alegerilor parlamentare din 1937, cu rolul indirect de a-i sprijini pe liberali, a însemnat totuși menținerea relațiilor la un nivel de încredere bun, fiind numită o „consacrare a politicii externe a guvernului Tătărescu”²².

După cum am amintit mai sus, numirea lui Goga, cunoscut pentru faptul că era împotriva subordonării intereselor României celor ale Franței, dar și a francofilului Istrate Micescu (caracterizat ca având păreri antisemite) a determinat pe consilierul legației franceze din București, Jean Boncour să declare că aceasta „este nefavorabil primită în cercurile guvernante de la Paris”²³ și că „orice încredere în politica României este suspendată” iar „pentru moment, nici un credit, nicio înlesnire de ordin financiar sau comercial nu va mai fi

¹⁹S.A.N.I.C., fond *Ministerul Propagandei Naționale. Informații*, dosar 676/1938, f. 7 și fond *Casa Regală. Oficiale*, dosar 30/1938, f. 9

²⁰S.A.N.I.C., fond *Casa Regală. Oficiale*, dosar 67/1938, f. 17, dosar 30/1938, f. 138 și dosar 79/1937, f. 7

²¹S.A.N.I.C., fond *Ministerul Propagandei Naționale. Informații*, dosar 676/1938, f. 22, 40-43

²²S.A.N.I.C., fond *Nicolae Caranfil*, dosar 465, f. 15

²³Florea Nedelcu, *Viața politică din România în preajma dictaturii regale*, Editura Dacia, Cluj, 1973, p. 200

acordată României în Franța, Anglia și Statele Unite” și „furniturile militare, în Franța și în Cehoslovacia vor fi sistate până la noi ordine”²⁴. Dacă în cazul Marii Britanii, Carol al II-lea beneficia de mai multă încredere, unele cercuri diplomatice franceze erau de părere că „M.S. Regele nu poate să garanteze caracterul tradițional al politicii românești, având la putere un guvern antidemocratic, neparlamentar și în întregime fascist nu numai în spiritul său, dar și în toate acțiunile sale”²⁵. De asemenea, trimisul francez la Legația din București, Adrien Thiery a fost rechemat pentru consultări la Paris²⁶.

Atât Goga cât și Micescu au trimis telegrame omologilor lor, în care doreau să risipească îngrijorările acestora cu privire la relațiile cu Franța. Premierul român a ținut să sublinieze că „din primele momente, gândul mi se îndreaptă spre legăturile tradiționale dintre Franța și România, care întemeiate pe o intimitate sufletească cu rezonanță istorică, își proiectează în conștiința mea indicațiile precise pentru ziua de mâine. Dorind a continua raporturile de caldă prietenie și strânsă colaborare, pe care mi le inspiră în mod firesc reciprocitatea de simțire dintre cele două popoare, rog pe Excelența Voastră să binevoiască a primi asigurarea deosebitei mele considerațiuni”. Chautemps i-a răspuns pe același ton politic²⁷, însă Yvon Delbos a ținut să includă în răspunsul său către Istrate Micescu un subtil avertisment cu privire la politica inovativă a României care ar putea periclita sistemul alianțelor europene gândite de Franța: „Excelența Voastră să fie sigură de credinciosul meu atașament la politica tradițională care totdeauna a legat atât de amical cele două țări ale noastre, în colaborarea lor la opera de pace căreia ele îi sunt profund atașate”²⁸.

Pe lângă opiniile din presa franceză menționate anterior, este necesar să amintim și faptul că publicațiile din Franța nu și-au ascuns ostilitatea „făcând comentarii dintre cele mai nefavorabile cabinetului Goga”²⁹, fostul Ministru de Externe român, Victor Antonescu, afirmând că „niciodată România n-a avut o asemenea presă în Franța, nici chiar în vremurile cele mai grele ale neutralității”³⁰.

O primă tentativă de gestionare a situației presei nefavorabile franceze a inițiat-o Goga la începutul lui ianuarie 1938, după cum consemna și Constantin Argetoianu: „Guvernul face eforturi uriașe pentru liniștirea presei din Occident, din Paris mai cu seamă. Așa se aruncă pe

²⁴Constantin Argetoianu, *op. cit.*, vol. III, p. 313

²⁵Gheorghe I. Bodea, *Octavian Goga: o viață, un destin*, vol. III, Editura Limes, Cluj-Napoca, 2004, p. 236

²⁶Aurelian Chistol, *op. cit.*, p. 330

²⁷S.A.N.I.C., fond *Ministerul Propagandei Naționale. Presa internă*, dosar 379/1937-1938, f. 15

²⁸*Ibidem*, f. 114-115

²⁹S.A.N.I.C., fond *Nicolae Caranfil*, dosar 465, f. 20

³⁰Constantin Argetoianu, *op. cit.*, vol. IV, p. 15

fereastră banii noștri. *Le Temps* a publicat în fine o notiță din care reiese că înainte de a fi condamnat (a fost vorba de așa ceva? Babemusreumconfitem³¹), guvernul Goga trebuie văzut la treabă. După cum se vede, Tavi cheltuiește mult, dar se mulțumește cu puțin³². Aurelian Chistol este de părere că inițiativa guvernului a avut succes, „întrucât după 7 ianuarie 1938, presa franceză, cunoscută pentru venalitatea sa, se va raporta într-o manieră mult mai comprehensivă la realitățile din România, excepție de la regulă făcând doar gazetele controlate de finanța evreiască internațională”. De menționat este și faptul că, în perioada cea mai încordată a relațiilor cu Franța, ministrul român plenipotențiar la Paris, Constantin Cesianu se afla în concediu, întorcându-se abia din 17 ianuarie 1938, într-o perioadă când atacurile la adresa țării noastre își redusese din intensitate³³.

O chestiune care ar fi putut pune gaz pe foc managementului relației cu Franța a fost și intenția guvernului român de a numi un nou ministru plenipotențiar la Roma care ar fi pregătit recunoașterea de către România a apartenenței Abisinei la Italia, o acțiune care ar fi slăbit autoritatea Ligii Națiunilor (din moment ce Italia se retrăsese din forumul genevez), dar și care l-ar fi pus pe Delbos într-o postură ingrată în fața colegilor de guvern, pe care îi asigurase că Bucureștiul va rămâne fidel angajamentelor sale anterioare. Imediat, Istrate Micescu a reacționat pentru a liniști spiritele din Franța, comunicând faptul că momentan nu se pune problema numirii unui ministru român în Italia, replica promptă a ministrului nostru producând o bună impresie la Ministerul de Externe francez³⁴.

De asemenea, odată revenit din concediu, Constantin Cesianu, în urma unei întrevederi cu Ministrul francez al Justiției, a ținut să-și manifeste nemulțumirea față de cum reflectă presa de stânga din Franța realitățile din România, în replică, Cesar Campinchi sugerând: „Nu vă preocupați peste fire de spusele unei părți a presei franceze. (...) Nu ea este Franța. Atitudinea guvernului francez să vă intereseze. El contează pe dumneavoastră și suntem siguri că și dumneavoastră contați pe noi. Doar aceasta importă.” În urma unei întrevederi a lui Cesianu cu Delbos, cel din urmă l-a informat pe ministrul român că va aștepta întâlnirea cu Istrate Micescu la conferința Ligii Națiunilor pentru „a vedea că se vor risipi unele nedumeriri care au distanțat întrucâtva amicitia franco-română și că vom revedea această amicitie înflorită ca în trecut.”³⁵ Însă, dezbaterile de la Geneva pe „chestiunea evreiască” nu vor ajuta la reînvierea amicitiei de care vorbea Delbos, ba chiar dimpotrivă.

³¹ Traducere din latină: „Avem un inculpat care a mărturisit”.

³² *Ibidem*, p. 24

³³ Aurelian Chistol, *op. cit.*, p. 332

³⁴ *Ibidem*, pp. 333-334

³⁵ *Ibidem*, pp. 333-335

Spre sfârșitul lui ianuarie, deși a încercat să gestioneze cât se poate de atent relațiile cu Franța, Octavian Goga nu și-a putut ascunde părerile în privința atitudinii Franței. Într-o discuție cu ministrul plenipotențiar iugoslav din România, Goga intenționa totuși să încheie un pact de prietenie cu Germania și Italia, chiar dacă această acțiune ar indispuce major Franța, motivând că „Titulescu a reușit să compromită prestigiul Franței în România, atunci când, fără să țină seama de sentimentul poporului român, ci urmând tendințele politicianilor francezi, a orientat politica externă către Rusia, încercând chiar să consolideze această orientare prin încheierea unor pacte”. Un alt motiv al reticenței lui Goga față de relațiile cu francezii l-ar constitui și faptul că acesta „ar dori să discute cu Franța, dar de fiecare dată este obligat să discute cu intermediari care sunt cu regularitate evrei francezi (...) lucru cu care el nu poate fi de acord din cauza principiilor sale, nici chiar cu cea mai mare bunăvoință”³⁶.

După debarcarea guvernului Goga, Delbos avea să-i mărturisească lui Cesianu că era mirat de faptul că Partidul Național Liberal nu era pe deplin fidel regimului de autoritate monarhică a lui Carol al II-lea, cei din P.N.Ț. fiind chiar ostili, partidul cel din urmă dovedind că „nu a priceput momentul istoric de azi”³⁷. După cum am văzut și în cadrul relațiilor cu Marea Britanie, și Franța sprijinea abolirea instituțiilor democratice românești în favoarea păstrării României în cadrul relațiilor internaționale tradiționale, Carol al II-lea reieșind, în urma loviturii sale de stat, ca principal exponent al politicii externe, în care cele două mari puteri occidentale democratice aveau cea mai mare încredere.

Istrate Micescu la lucrările Consiliului Societății Națiunilor de la Geneva

În drum spre conferințele Ligii Națiunilor de la Geneva unde trebuia să reafirme alianțele tradiționale ale României și eventual să lămurească chestiunea minoritară, Micescu a întreprins un turneu de succes prin capitalele Miciei Înțelegeri, reafirmând sprijinul și implicarea României în această alianță³⁸.

De precizat că în prima parte a lunii ianuarie, Comitetul executiv al Congresului Mondial Evreiesc, Alianța Israelită și Societatea Evreilor din Franța, precum și „Joint Foreign Committee of the Board of Deputies of British Jews and the Anglo-Jewish Association”³⁹ au

³⁶ Jovan Dučić, *Rapoarte diplomatice din București (1937-1939)*, Editura Universul Dalsi, 1998, pp. 49-50 (documentul 9), pp. 65-66 (documentul 14).

³⁷ Aurelian Chistol, *op. cit.*, pp. 336-337

³⁸ S.A.N.I.C., fond *Ministerul Propagandei Naționale. Informații*, dosar 676/1938, f. 18-39, 48-49, și fond *Casa Regală. Oficiale*, dosar 31/1938, f. 3-4 și dosar 33/1938, f. 125

³⁹ Aurelian Chistol, *op. cit.*, p.

adresat Societății Națiunilor petiții împotriva măsurilor deja luate sau care ar urma să le ia guvernul Goga, cerând un control al Ligii în România în legătură cu plângerile acestora. În această chestiune, Franța se plasa de partea evreilor, urmând să constrângă guvernul român să se supună controlului Ligii, însă avea nevoie de sprijinul Marii Britanii. Astfel, România încerca să atragă Marea Britanie de partea sa pentru a fi suficientă doar prezența țării noastre în cadrul Ligii Națiunilor fără a fie nevoie ca ea să fie împinsă într-o chestiune minoritară, Micescu motivând diminuarea securității granițelor României prin retragerea Japoniei și Italiei din cadrul forumului genevez⁴⁰. Sprijinul acordat de Yvon Delbos cauzei evreiești la sesiunea Ligii Națiunilor l-a făcut pe Ministrul român de Interne, Armand Călinescu, să declare că „angajarea Franței în apărarea evreilor este lucrul cel mai rău cu care a putut fi sfătuită în disperata ei situație actuală”, una în care al treilea Reich ar putea încerca „să folosească în favoarea sa acest moment”⁴¹.

Pe 19 ianuarie 1938 Micescu a avut o întâlnire cu Frank Walters, subsecretar britanic la Liga Națiunilor în care i-a comunicat acestuia de necesitatea unui cumul de măsuri antisemite „pentru a preveni venirea la putere a Gărzii de Fier, venire la putere ce ar presupune o schimbare radicală de direcție în politica externă și ar reprezenta o adevărată catastrofă pentru evreii din țară.”⁴². La Geneva, Micescu a încercat să explice că problema evreiască din România este una internă cauzată de „oaspeți” care au venit în mai multe valuri de imigrare în timpul și după primul război mondial, așadar chestiunea nu ar putea cade sub incidența tratatelor internaționale ale minorităților, care privesc cetățenii. Micescu a subliniat că nu se cuvine ca minoritățile să aibă mai multe drepturi decât românii, având dreptul de a apela la puteri străine, așadar, în teorie, anulându-și drepturile politice⁴³.

În ciuda unor zvonuri legate de o încercare mai mult sau mai puțin legală a României de denunțare a tratatului minorităților (similar cu denunțul Poloniei în 1934) Liga Națiunilor, nedorind să intervină în politica internă, nu a inițiat procedura de urgență privind petițiile evreiești, amânând investigațiile⁴⁴. Cu toate acestea, Micescu a fost amenințat, inclusiv de Ministrul de Externe britanic, cu suspendarea garanțiilor de frontieră franco-britanice în cazul

⁴⁰ Gheorghe Pașcalău, *op. cit.*, pp. 93-94

⁴¹ Jovan Dučić, *op. cit.*, pp. 65-55; documentul 14

⁴² Bela Vago, *op. cit.*, p. 284-285, documentul 70

⁴³ S.A.N.I.C., fond *Casa Regală. Oficiale*, dosar 31/1938, f. 3-4 și dosar 33/1938, f. 125

⁴⁴ S.A.N.I.C., fond *Nicolae Caranfil*, dosar 465, f. 56, *Ministerul Propagandei Naționale. Informații*, dosar 676/1938, f. 53-54, dosar 676/1938, f. 44, fond *Ministerul Propagandei Naționale. Presă internă*, dosar 379/1937-1938, f. 29, 130 și fond *Casa Regală. Oficiale*, dosar 30/1938, f. 100, 127 și dosar 33/1938, f. 787

denunțării Tratatului minorităților de către România⁴⁵. Într-adevăr, documentele de arhivă scot la iveală faptul că Micescu a combinat un ton calmant cu unul ce includea amenințări cu privire la denunțarea tratatului minorităților de către România, astfel obținând amânarea urgenței examinării petițiilor evreiești⁴⁶. De altfel, atitudinea lui Istrate Micescu a fost caracterizată și de lordul Cranborne, șeful delegației din Marea Britanie, prezente la sesiunea Consiliului Societății națiunilor, acesta spunând despre Ministrul de Externe român că „nu a dat dovadă nici de cea mai mică intenție de a coopera” iar consilierii Ministrului de Externe Anthony Eden menționau că „Secretarul de stat nu și-a făcut o impresie prea bună despre noul Ministru al Afacerilor Externe din România, care a sugerat că după alegeri ar putea denunța Tratatul minorităților”⁴⁷.

Concluzii

Raporturile cu Franța și Marea Britanie au primit o atenție deosebită atât din partea regelui Carol I, premierului Octavian Goga, cât și a Ministrului de Externe, Istrate Micescu. Dacă reacția virulentă a Franței față de activitatea guvernului se poate explica prin interesul acestuia privind păstrarea României în cadrul alianțelor europene gândite de Paris și sprijinul real și necondiționat acordat cauzei evreiești, reacția Marii Britanii a fost oarecum legată și de cea a Franței, în privința chestiunii minoritare, Londra dorind să speculeze momentul pentru a-și atrage simpatia organizațiilor evreiești. Telegramele trimise, constanțele asigurări în privința menținerii alianțelor tradiționale, intervențiile directe la presa britanică și franceză făcut de guvernul român, interviurile date de regele Carol al II-lea nu au fost suficiente, astfel încât ambele state au fost mai mult sau mai puțin „convinse” că singura opțiune rămasă era instaurarea dictaturii regale.

Spre finalul guvernării, Istrate Micescu, Ministrul de Externe, în cadrul sesiunii Ligii Națiunilor de la Geneva a riscat destul de mult motivând activitatea antisemită a guvernului și mai ales amenințând cu denunțarea tratatului minorităților, la atitudinea sa răspunzându-se tot cu o amenințare, însă una gravă, legată de suspendarea garanțiilor de frontieră franco-britanice.

Așadar am putut observa perspective diferite în legătură cu impactul activității guvernului Goga asupra managementului raporturilor diplomatice, aceste puncte de vedere fiind strâns corelate de interesele și statutul fiecărei țări în relațiile cu România. Chiar și așa,

⁴⁵S.A.N.I.C., fond *Casa Regală. Diverse*, dosar 13/1938, f. 7-8, Gheorghe Pașcalău, *op. cit.*, pp. 94

⁴⁶Gheorghe Pașcalău, *op. cit.*, p. 94

⁴⁷Bela Vago, *op. cit.*, pp. 290-291 documentul 76 și p. 296 documentul 80

reacția externă față de activitatea guvernului poate fi caracterizată drept una nefavorabilă, iar managementul dialogului cu cele două țări democratice, unul defectuos și neinspirat.

Bibliografie

Arhive

Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale din București

- Fond Direcția generală a Poliției (1937-1938)
- Fond Ministerul de Interne. Diverse (1937-1938)
- Fond Nicolae Caranfil (1937-1938)
- Fondurile Casa Regală. Carol al II-lea. Oficiale și Diverse (1936-1938)
- Fondurile Ministerul Propagandei Naționale. Presă internă și Informații (1937-1938)

Izvoare documentare

- Dučić, Jovan, *Rapoarte diplomatice din București (1937-1939)*, Editura Universul Dalsi, 1998
- *Minoritățile Naționale din România, 1931-1938, Documente*, coord. Ioan Scurtu, Arhivele Naționale ale României, București, 1999

Însemnări zilnice, jurnale sau memorii

- Argetoianu, Constantin, *Însemnări zilnice, vol. III (1 iulie – 31 decembrie 1937)*, Editura Machiavelli, București, 2001
- *Ibidem*, vol. IV, *1 ianuarie 1938-30 iunie 1938*, Editura Machiavelli, București, 2002

Lucrări generale

- Bodea, I., Gheorghe, *Octavian Goga: o viață, un destin*, vol. III, Editura Limes, Cluj-Napoca, 2004

- Chistol, Aurelian, *Cronica unui eșec așteptat: Guvernarea Goga-Cuza*, Editura Aius, Craiova, 2011
- Nedelcu, Florea, *Viața politică din România în preajma dictaturii regale*, Editura Dacia, Cluj, 1973
- Pașcalău, Gheorghe, *România și Marea Britanie, relații politico-diplomatice, 1933-1939*, Editura Albatros, București, 2001
- Vago, Bela, *Umbra Svasticii. Nașterea fascismului și a antisemitismului în Bazinul Dunării (1936-1939)*, București, 2003

„Lucrarea a beneficiat de suport financiar prin proiectul cu titlul „SOCERT. Societatea cunoașterii, dinamism prin cercetare” număr de identificare contract POSDRU/159/1.5/S/132406. Proiectul este cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013. Investește în Oameni!”

**FUNERARY ART IN ROMANIA DURING CAROL I ERA (ETERNITY CEMETERY
FROM IASI AND BELLU CEMETRY FROM BUCHAREST)**

Andreea-Mihaela Creangă, PhD Student, "Al. Ioan Cuza" University of Iași

Abstract: *Arta funerară constituie o moștenire a unui neam. Autoarea C. Rafael, în manuscrisul lucrării Albumul cimitirelor românești¹, menționează: „cimitirul - mărturie vie a trecerii oamenilor prin viața pământească”. Trecerea oamenilor prin viața pământească, experiențele lor, bucuriile și suferințele acestora, trebuie să rămână întipărite sub formă de artă, adunate laolaltă și cinstite cum se cuvine, pentru a constituie forme de experiență pentru generațiile viitoare, mai ales din punct de vedere cultural². Fără artă funerară, mai ales în condițiile unui popor creștin-ortodox, precum neamul românesc, identitatea noastră s-ar risipi de-a lungul vremii, peronalitățile noastre culturale s-ar pierde în negura vremii, locurile lor de veci s-ar da uitării. Atenția cu care aceștia trebuie cinstiți în memoria neamului românesc, trebuie să fie extrem de sporită.*

Keywords: *funeral art, cemetery, historical monuments, Bellu, history.*

George Bezviconi este primul autor al *Necropolei Capitale*, prin lucrarea cu același nume: „măsurile necesare pentru ocrotirea monumentelor istorice și de artă din cimitire trebuie luate neîntârziat. Altfel schimbarea aspectului istoric și artistic mai cu seamă a Cimitirului Bellu ar amenința să aducă acest muzeu de sculpturi și arhitecturi la ruină”³.

Autoarea C. Rafael, continuă munca celor doi cercetători, prin lucrarea sa în curs de publicare - *Albumul cimitirelor românești*, prin care se dorește plasarea accentului pe ilustrații fotografice ale tuturor mormintelor actuale ale cimitirelor din capitală și, continuând cu cimitirele din întreaga țară. Lucrarea se dorește a fi scrisă pe parcursul a mai multor volume, deținând informații legate de răposați, familiile acestora, detalii de arhitectura și arta funerară. Alte proiecte legate de arta funerară și, în special, legate de **cimitirul** Bellu sunt realizate de masterandul fotograf Miluță Flueraș, dar și de expertul în case de epocă, Valentin Mandache.

¹ Rafael C., *Albumul cimitirelor românești*, Manuscris, 2013-prezent.

² Draper P., Argyrou V., Holloway M - *Spirituality in Contemporary Funerals. Final Report*, Arts & Humanities Research Council, University of Hull, 2010

³ Bezveconi G., *Necropola Capitalei*, Institutul de Istorie Nicolae Iorga, București, 1972.

Lucrările și proiectele acestor artiști, cercetători și scriitori, constituie un impuls de continuare a informării și cercetării în acest domeniu, de îmbogățire și dezvoltare a informațiilor deja avute la dispoziție prin operele celor menționați.

Tema artei funerare în România nu beneficiază de un grad ridicat de interes sau atenție din partea unei anumite elite culturale a acestei vremi, motiv pentru care lucrările menționate anterior devin unice în acest domeniu. Deși există cazuri izolate ale unor cercetători, artiști fotografi sau scriitori actuali tineri care vin să îmbogățească domeniul cu mai multe informații, consider că încă este loc de contribuții pe tema artei funerare și a conservării în special a cimitirelor ce reprezintă un patrimoniu cultural.

Trecând peste începuturile veacului al XIX-lea, când se studia îndeosebi arta veche creștină în Apus, cei mai însemnați critici și istorici s-au ocupat cu studiile bizantine și în special cu arta. În România, studiile bizantine se bucură de atenție de multă vreme, fără să fi epuizat toate posibilitățile în această direcție. De la Erbiceanu C. și Dossios, profesori la Iași, la Odobescu, la profesori ce au ocupat catedre de bizantologie precum d. D. Russo la București, N. Bănescu la Cluj, V. Grecu la Cernăuți, studiile respective au fost cultivate în toate direcțiile, cu deosebire în artă. În același scop au concurat și ostenelile „Institutului de studii sud-est europene” din București, de sub conducerea lui Nicolae Iorga. La Iași, studiile bizantine au fost întreținute de d. O. Tafrali, profesor de Arheologie și Istoria Artelor, care și-a luat sarcina de-a face cunoscut străinătății comorile noastre artistice, de influență bizantină⁴.

Ca întotdeauna, noua artă creștină suferă influența modului de trai a celor ce au produs-o. Persecuțiile silind pe creștini să se refugieze în locurile retrase ale cimitirelor, au dat începuturilor artei creștine un caracter funerar. Sărăcia firească, reclamată de percepțiile noi și condițiile neprielnice restrâng comanda operelor arhitectonice. Artiștii creștini utilizează monumentele puse de împrejurări la dispoziție, catacombele și cimitirele. Nu din cultul morților, cum s-a explicat, ci din imposibilitatea de-a rezista la suprafață s-au utilizat catacombel, în arhitectura cărora artistul creștin nu are niciun rol⁵.

Învățătura Bisericii Ortodoxe învață că moartea reprezintă „despărțirea sufletului de trup” și odată săvârșită această despărțire, trupul va putrezi în pământ. Din punct de vedere biologic; deci, trupul urmează să se descompună în elementele din care a fost format. Ultima menire a omului pe pământ o constituie moartea, despre care Sfânta Scriptură mărturisește: „Și se va întoarce țărâna în pământ, de unde s-a luat și Duhul se va întoarce la Dumnezeu, la

⁴ Constantinescu-Iași P., *Artă și Creștinismul: Lecție de deschidere a cursului de Istoria artei creștine de la Facultatea de Teologie din Chișinău*, Tipografia Eparhială Cartea Românească, 19 Noiembrie 1926, p. 22-23.

⁵ *Ibidem*.

Cel ce l-a dat pe el”⁶. Omul este răpit de moarte la termenul predestinat de judecata lui Dumnezeu, în vederea îndeplinirii menirii ce îi este impusă, termenul acordat omului de către Dumnezeu conținând tot ceea ce îi folosește omului în viața ce a dus-o, deci moartea constituie un folos omului.

Ugo Foscolo susținea că cimitirele sunt creații ale culturii civilizate a omului, ale descoperirii morții, ale creșterii și ale fricii sale în creștere față de acest sfârșit oribil și incredibil, ale tentativelor sale frenetice de a o amâna, de a o face mai ușoară, de a o ascunde, acoperi, explica, de a o justifica, de a o insera a pe un simplu accident într-un șir de existențe ce își urmează una alteia, într-o încercare de a face să continue viața chiar și la cadavru, în a-i construi deasupra piramide, temple, monumente, în a-i păstra amintirea, adorându-l, celebrându-l, etc⁷.

Cimitirul, totdeauna privit ca o altfel de lume și asezat mult în afara lumii vii, este de fapt redimensionarea propriilor noastre existențe într-o formă miniaturală care absoarbe ultimele gesturi, gânduri, dorințe. Ca punct final al oricărei existențe, este o completă radiografie miniaturală a lumii vii, radiografie care însoțește fiecare comunitate umană, indiferent de habitatul ei: rural sau urban⁸.

Cum Bucureștiul a ținut întotdeauna pasul cu noul, legiuitorii de atunci hotărâsc desființarea vechilor cimitire de pe lângă bisericile centrale și hotărâsc „Legiuirea pentru înmormantări afară din oraș” care apare în 1831. Legea pentru înmormantări, în afara orașelor a apărut în 1850, când o comisie a luat în discuție și problema creării cimitirului de pe „ulița Șerban Vodă”. Cimitirul Bellu este un cimitir din București, România. Este situat la intersecția Șoselelor Giurgiului, Oltenitei, Viilor și Căii Șerban Vodă, mai exact în Piața Eroii Revoluției.

Proprietarul grădinii Bellu a fost ctitorul vechii biserici din deal, cimitirul de pe ulița Șerban Vodă, denumită pe vremuri și <Manăstirea Bellu>. Incontestabil rămâne că numele cimitirului vine de la proprietarul locului.

Originea familiei Bellu datează, din secolul al XVIII-lea, din localitatea Bella din Macedonia. Locului i se spunea „la Bellu”. Biserica a funcționat până la clădirea actualei capele a cimitirului, pictorii icoanelor din capelă fiind Dimitrie Belizarie și Artur Verona, vechea pictură fiind executată de Mihail Popp, iar catapeteasma sculptată pe lemn de Anghel

⁶ Eccl, 12-6, *Remember him, before the silver cord*, Bible.

⁷ Gennaro E., *Fragmente despre moarte*, Editura Didactică și Pedagogică, R.A., București, 1991, p. 16.

⁸ Constantinescu-Iași P. - *Arta și Creștinismul: Lecție de deschidere a cursului de Istoria artei creștine dela Facultatea de Teologie din Chișinău*, Tipografia Eparhială "Cartea Românească", 19 Noiembrie 1926, pp. 22-23.

Dima, care a mai lucrat și la interiorul altor capele (cavouri) din cimitir, unde odihnesc Barbu Otetelesanu, Barbu Marinescu, precum și mulți alții⁹. Pentru stabilirea vechimii Cimitirului Bellu este important grilajul care împrejmuieste mormantul clucerului Ioan Donea datand din anul 1850 și cea mai veche cruce de la mormantul Eufrosinei Vizula din anul 1851, precum și altă cruce din 1853 pe mormantul copilei Maria Coemgiopol, mai tarziu apărând și alte cruci în 1855 și 1857¹⁰.

La 26 noiembrie 1852, Sfatul Orășenesc hotărăște începerea lucrărilor pentru amenajarea cimitirului, iar în ianuarie 1853, arhitectul Alexandru Orescu întocmește planurile pentru construcția unei capele pe locul vechii biserici a lui Bellu cel Batran (1799-1853). Pictorul Lecca zugrăveste interiorul capelei, care a fost înzestrată cu obiecte de cult și cele de trebuință. În toamna lui 1855 au început lucrările de amenajare a terenului, lucrări terminate în septembrie 1858, când cimitirul începe să funcționeze legal¹¹.

C.A.Rosetti (1816-1885), inițiatorul organizării Cimitirului Bellu și cel ce pusese mult suflet în această lucrare importantă pentru Capitală, este și primul concesionar consemnat în Arhiva Cimitirelor, care în noiembrie 1859 cumpără un loc pentru înmormântarea fiicei sale, Elena. "Într-o dimineață a lui noiembrie 1859, un sobor de preoți canta veșnica pomenire în ceața așternută pe un camp din afara Bucureștiului. În mijlocul lor odihnea într-un sicriu o tanără care abia ajunsese la varsta majoratului. La capătul fetei plângea un bărbat cu barba neagră, deasă."¹² Era C.A.Rosetti, luptător al Revoluției din 1848, iar trupul de lângă el era fiica lui, Elena cea care avea să fie prima persoană înmormantată oficial în proaspătul cimitir înființat de baronul Bellu.

Urmează scriitorul Cezar Bolliac, care în 1860 își înmormantează soția, Aristița, născută Izvoranu. În aprilie 1861, C.A.Rosetti își înmormantează și un băiat, Anton (menționez doar două nume mai cunoscute în acei ani). Realitatea este că din 1855 au fost multe înhumări de oameni obișnuiți, ale căror nume s-au pierdut în vreme.

În 1862, Cimitirul Bellu trece sub autoritatea Municipality Capitalei. În Monitorul Țării Românești, din aprilie 1860, se anunță amenajarea și altor cimitire în afara barierelor,

⁹Direcția Arhivelor Naționale ale Municipiului București, *Fond Primăria Municipiului București, Serviciul Administrativ*, (în continuare se va cita Fond Primăria Municipiului București) nr.83, 1860-1866, Inventar nr.1699.

¹⁰*Fond Primăria Municipiului București, Serviciul Administrativ*, nr.131, 1883-1949, inventar nr.1699.

¹¹*Ibidem.*

¹²*Ibidem*, nr.63, 1860, inventar nr.1699.

pentru comunitățile israelite, catolice, evanghelice, protestante, calvine, armene, musulmane, un cimitir pentru deținuți, și unul al săracilor¹³.

Pe măsură ce se desfășurau cimitirele de pe lângă bisericile centrale ale Capitalei, unele familii mai înstărite, au mutat osemintele familiilor lor în Cimitirul Bellu. Printre cei dintai care au făcut această mutare a fost C.Cantacuzino-Rifoveanu în august 1865, urmând osemintele reprezentanților familiilor Văcărescu (sec.XVIII), Cantacuzino, Florescu s.a.¹⁴.

Se mai deschid cimitire particulare. Din raportul doctorului Iacob Felix, medicul șef al Primăriei Capitalei, de la sfârșitul anului 1877, rezultă că orașul avea atunci 17 cimitire¹⁵.

În 1890 capela Cimitirului ruinandu-se, Emil Pake Protopopescu, primarul de atunci al Bucureștiului, pune piatra de temelie la noua capelă, care s-a clădit în stilul catedralei din Carlsbad, zugrăvirea fiind opera pictorului Mihail Popp. Mai tarziu, capela este repictată de Dimitrie Belisarie și Artur Verona, iar catapeteasma sculptată în lemn de Anghel Dima¹⁶.

Dincolo de valoarea istorică, arhitecturală, artistic sau antropologică, monumental funerar este o ultimă rezonanță a unei societăți al cărei specific se regăsește în toate accesoriile sale, de la epitaf la ornament. Adeseori, monumentul funerar este o reprezentare finală a personalității defunctului sau expresia ultimelor sale gânduri: de exemplu mauzoleul Iulia Hașdeu; „Un mormant poemă” așa avea să numească și nu se înșela deloc, Gion Ionescu în 1891, mormantul Iuliei Hașdeu. Însuși Hașdeu numea locul de veci al fiicei sale „Micul Templu”, iar în acea vreme nu exista nimic care să îl contrazică. Imaginea actuală a cavoului mai păstrează doar o amintire a mareției acestuia de început. La intrare, pe frontispiciu sunt scrise cuvintele: „Trecători, priviți d-asupra; cugetători căutați în lăuntru: moartea dă viață”. Înăuntrul cavoului, nimic nu părea să sugereze celor care îl vizitau că se afla într-un mormant. Sentimentul general era de liniște, iar cei aflați acolo puteau simți învăluirea înțelepciunii. O oglindă fixată pe boltă avea rolul de a potența vizualul către infinit¹⁷.

Pe lângă acestea se aflau candelă, îngeri și chipul Iuliei. Un altar găzduia bustul Iuliei, vase cu flori, obiecte simbolice și două pietre de marmură ce purtau o încărcătură spiritual puternică. În stanga scria: Legea religioasă: “Crede..Crede în Dumnezeu. Crede în nemurirea sufletului. Crede în darul comunicării cu cei duși.” Legea morală: “Iubește și

¹³Idem.

¹⁴Arhivele Naționale ale României, (în continuare A.N.R.), Fond Cantacuzino-familial, dosar nr.1289, an 1834-1940.

¹⁵Fond Primăria Municipiului București, Serviciul Administrativ, nr.83,Vol.II, 1867-1885, inventar nr.1700.

¹⁶Ibidem, nr.131, 1883-1949, inventar nr.1699.

¹⁷A.N.R., Fond Hașdeu B.P., dosar nr.611, an 1861-1907.

ajută...Iubește și ajută neamul. Iubește și ajută pe cine te ajută și te iubește. Iubește și ajută fără a precugeta la folosul tău.”

În dreapta se afla: Legea socială: “Nu necinști..Nu necinști pe tine însuși, ca să te cinstească alții. Nu necinști pe alții, ca să te cinstească pe tine însuși. Nu necinști munca, căci munca e viață”. Legea filozofică: “Când atunci..Când faptul știi, atunci adevărul știi. Când nu vrei să crezi, atunci nu poți să vezi. Când cauți dovada, atunci găsești tagada”¹⁸.

Busturile membrilor familiei, de viță nobilă de altfel, își aveau locul aici, așezate sub busturile lui Cristos, Shakespeare și Victor Hugo, pe care Iulia i le-a cerut special tatălui ei, într-una din ședințele de spiritism, la data de 16 octombrie 1890, în limba franceză: „În numele scumpilor mei, îți multumesc; dar, în fiecare unitate, este o trinitate. Ea mi-a comandat să pun, în temple, formând altarul superior, busturile lui Christ, Shakespeare și Victor Hugo. Este trinitatea a cărei unitate reclamă o nouă trinitate, în total nouă. Este ceea ce ea mi-a comandat, ulterior, desemnând nouă membri ai familiei, ale căror portrete trebuiau să fie plasate în tocul ferestrei, de o parte și de alta a altarului superior”¹⁹. Tot aici, pe o carte din marmură au fost înscrispionate formele cuvântului „Dumnezeu”, pe care acesta le ia în limbile greacă, latină, arabă, ebraică și chineză.

În anii '80, o asociație ezoterică din Brazilia oferea statului condus de Ceaușescu 5 milioane de dolari pentru a cumpăra mormantul Iuliei Hașdeu (1869-1888) cu tot cu oseminte, dar autoritățile române de la acea vreme s-a opus. Brazilienii s-au oferit să plătească această avere nu pentru ceea ce a reprezentat Iulia Hașdeu în timpul vieții, ci pentru ceea ce se spunea că a devenit fata în viața de apoi²⁰. Inclusiv tatăl fetei, scriitorul Bogdan Petriceicu Hașdeu, susținea atunci că mormantul Iuliei a fost construit după indicațiile primite de la fiica sa ulterior decesului, indicații comunicate scriitorului în urma mai multor sedințe de spiritism. În locul unde s-ar fi aflat în mod normal crucea monumentului funerar se afla un glob pământesc susținut de doi sfîncși. Sub aceștia se afla un craniu de om căscat în jurul căruia scrie: “Lăsați rîndunica să-și facă cuibul”. Dar ce uimește mai mult este interiorul capelei. Bogdan Petriceicu susținea că a primit indicații post-mortem de la fiica sa, prin care aceasta cerea imperative ca partea de sus a criptei să fie din sticlă pentru ca toți care vin la ea să îi poată vedea fața îmbălsămată²¹. În anii '30 însă,

¹⁸ A.N.R., *Fond Hașdeu B.P.*, dosar nr.611, an 1861-1907.

¹⁹ *Ibidem*, dosar nr.611, an 1861-1907.

²⁰ *Fond Primăria Municipiului București, Serviciul Administrativ*, nr.131, 1883-1949, inventar nr.1699.

²¹ A.N.R., *Fond Hașdeu B.P.*, dosar nr.611, an 1861-1907.

*capul Iuliei Hașdeu a fost furat de mai mulți studenți bucureșteni pentru a-l folosi în ședinte de spiritism. Autoritățile nu au reușit să găsească nici acum rămășițele*²².

Monumentele de artă din Cimitirul Bellu constituie un adevărat muzeu de artă cuprindand cea mai bogată colecție sculpturală din țară – de busturi, medalioane, sarcofage, statui, lucrate de vechii noștri sculptori romani și străini. Sunt monumente arhitectonice de mare valoare artistică care nu ar trebui să fie lăsate la-ndemana profanatorilor, care încă mai există, precum și a speculanților, cu toate că noi concesionarii plătim taxe pentru întreținerea și paza cimitirului.

Ar fi multe de spus despre cimitirile bucureștene și despre Cimitirul Bellu Ortodox, cimitir care rămâne, totuși Panteonul National al Romaniei, iar pentru o nouă generație „cimitirul de 5 stele” al VIP-urilor. Dar, toate aceste detalii vor fi în lucrarea mea de doctorat.

Bellu, a proudly place in oldtimes, back when people were still generous, and the membership in the community still counted, a baron named Bellu donated to the people of Bucharest dozens hectares of land to be used for local burial. From Baron generosity and love for our predecessors, had been born the most famous cemetery of Romania. Beautiful, famous, well maintained-an outdoor museum. With large spaces and valuable monuments. A true place of pilgrimage for those who wanted to learn history, literature or art.

BIBLIOGRAFIE

1. Arhivele Naționale Romane, Fond Hașdeu B.P., dosar nr.611, an 1861-1907.
2. Bezveconi G. - Necropola Capitalei, Institutul de Istorie "Nicolae Iorga", București, 1972.
3. Constantinescu-Iași P. - Arta și Creștinismul: Lecție de deschidere a cursului de Istoria artei creștine dela Facultatea de Teologie din Chișinău, Tipografia Eparhială "Cartea Românească", 19 Noiembrie 1926.
4. Draper P., Argyrou V., Holloway M - Spirituality in Contemporary Funerals. Final Report, Arts & Humanities Research Council, University of Hull, 2010.
5. Direcția Arhivelor Naționale ale Municipiului București, Fond Primăria Municipiului București, Serviciul Administrativ.
6. Gennaro E., Fragmente despre moarte, Editura Didactică și Pedagogică, R.A., București, 1991.

²²Fond Primăria Municipiului București, Serviciul Administrativ, nr.131, 1883-1949, inventar nr.1699.

7. Rafael C., Albumul cimitirelor românești, Manuscris, 2013-prezent.

*Această lucrare a fost publicată cu sprijinul financiar al proiectului „Sistem integrat de îmbunătățire a calității cercetării doctorale și postdoctorale din România și de promovare a rolului științei în societate”, POSDRU/159/1.5/S/133652, finanțat prin Fondul Social European, Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013.

THE NATIONAL COUNCIL OF ROMANIAN UNITY

Alina-Cătălina Ibănescu, PhD Student, "Al. Ioan Cuza" University of Iași

Keywords: *university mission, newspaper La Roumanie, First World War, Paris, National Council of Romanian Unity*

Universitarii români, organizați în Asociația Profesorilor Universitari din România, au propus, în ședința din iulie 1917, premierului I. I. C. Brătianu trimiterea unei misiuni universitare în Franța, care să susțină într-un mod ferm interesele românilor. Astfel, la propunerea vicepreședintelui asociației profesorilor Universității din București, profesorul Simion C. Mănderescu a creat la Paris, capitala Franței, așa numita „misiune universitară”. Misiunea destinată să susțină propaganda în străinătate¹ era formată din personalități de prestigiu a lumii universitare românești, precum: Orest Tafrali, I. Găvănescul și I. Ursu de la Universitatea din Iași; Em. Pangrați, Charles Drouhet, Dr. Hurmuzescu, Traian Lălescu, Simion C. Măndrescu, George Murnu de la Universitatea din București și Ion Nistor de la Universitatea din Cernăuți².

În acest context, oamenii politici, profesorii universitari și ziariștii au pus bazele unui ziar, care a constituit „organul de propagandă prin excelență a românismului, tribuna de pe care să se facă cunoscută și să se apere drepturile revendicărilor naționale și politice ale românilor de pretutindeni”. Astfel, a luat ființă la Paris în ziua de 17 ianuarie 1918 ziarul „La Roumanie. Organe hebdomadaire des revendications et des intérêts roumains” (*România Organ al revendicărilor și intereselor românilor*)³, sub conducerea lui Paul Brătășanu senator, vechi președinte al Camerei și proprietarul jurnalului *La Roumanie* din București; lui Constantin Mille, deputat, directorul jurnalului *Adevărul de dimineață*; lui C. Banu deputat, vechi director al ziarului *Viitorul*, director la *Flacăra*; și Emile C. Fagure, redactor șef la *Adevărul de dimineață*⁴.

În primul număr al ziarului, comitetul de redacție a prezentat scopul acestui ziar. Mai exat, în articolul intitulat *L'Union sacrée*, se face precizarea că acest ziar se va „feri cu cea

¹ Orest Tafrali, *Propaganda românească în străinătate*, Editura Ramuri, Craiova, 1920, p. 6.

² Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (în continuare M.A.E.), fond 71/1914 E.2. Partea I, *Conferința Păcii 1919-1920*, vol. 239, Presa, *Lista profesorilor universitari trimiși în misiunea în Franța* f. 167.

³ *La Roumanie*, în ziarul „Adevărul”, an XXXII, nr. 10673, din 15 ianuarie 1919, p.1.

⁴ *La Roumanie*, an I, nr.1, joi 17 ianuarie 1918. Începând cu numărul 40 din 17 octombrie 1918, ziarul își schimbă numele din *La Roumanie. Organe hebdomadaire des revendications et des intérêts roumains* în *La Roumanie. Organe hebdomadaire de l'Unité Nationale roumaine*.

mai mare grijă de a se face ecoul oricărei lupte politice interioare și de toate discuțiunile personale. Câmpul său de activitate va fi marea luptă, în care România a intrat pentru țară și pentru neam. Toate chestiunile, toate litigiile pur personale sunt deci fără milă excluse din cadrul ziarului nostru”⁵.

În acest articol, ne-am propus să prezentăm rolul și scopul Consiliului Național al Unității Române, înființat la 20 septembrie / 3 octombrie 1918. Fiind un organ reprezentativ a avut rolul de a apăra intereselor românilor, precum și reprezentarea acestora cu diverse privilegii. De asemenea, acest consiliu mai avea ca scop îmbunătățirea mijloacelor indicate de situația internațională pentru înfăptuirea unității politice a neamului românesc.

La baza investigației noastre, am apelat la surse inedite din arhiva Ministerului Afacerilor Externe, Fond 71/1914 E.2. Partea I, Conferința Păcii 1919-1920, Fond Consiliul Național al Unității Românești, de la Biblioteca Academiei Române București am consultat manuscrise: Moțiunea din 24 august 1918; Proces-verbalul ședinței C.N.U.R., din 11/24 octombrie 1918 și ziarul „La Roumanie”.

La data de 24 august/6 septembrie 1918, adunarea românilor din Franța care reprezentau „cugetarea liberă a românilor de pretutindeni” a elaborat și semnat o moțiune prin care îi recomandau pe Vasile Lucaciu și Ioan C. Cantacuzino⁶ să susțină „în numele nostru interesele și idealul neamului românesc, pentru unirea tuturor românilor într-un singur stat național”⁷. Totodată, această adunare a pus bazele unui consiliu național al „românilor hotărâți să rămână în țările aliate până la pacea generală, spre a lupta în mod statornic pentru luminarea opiniei publice mondiale asupra aspirațiilor noastre naționale și pentru realizarea drepturilor firești ale neamului românesc prin constituirea României Mari”⁸. „În fața marilor evenimente care se dezvoltă în mod favorabil și se precipită, ca și în fața urgentei necesități de a conduce cu vitejie lupta noastră pentru idealul național îi notifica la 30 septembrie, Paul Brătășanu adunarea Coloniei, sâmbăta trecută, într-un elan de o perfectă unitate și de solidaritate, a decis o nouă reuniune la sediul Coloniei, pentru data de joi 3 octombrie, în scopul de a proclama membrii Consiliului Național Român”⁹.

⁵L'Union sacrée, în „La Roumanie”, an I, nr. 1, joi 17 ianuarie 1918, p.1.

⁶ Vasile Lucaciu președinte al Ligii și reprezentant al românilor transilvăneni și Ioan C. Cantacuzino, președinte al „Federației Unioniste” și al românilor din Regat aflați în străinătate din „La Roumanie”, an I, nr. 35 joi 1918.

⁷Biblioteca Academiei Române (în continuare se va cita B.A.R.), *Manuscrise, Moțiunea din 24 august 1918*, A-1687.

⁸*Ibidem*.

⁹B.A.R., *Manuscrise*, A 41/II.

Prin urmare, la 20 septembrie/3 octombrie 1918 a fost înființat la Paris Consiliul Național al Unității Românești, avându-l ca președinte pe Take Ionescu, iar ca vicepreședinți pe Vasile Lucaciu, Octavian Goga, dr. Constantin Angelescu și pe Ioan Th. Florescu¹⁰ și ca membri pe Simion C. Mândrescu, Ioan Ursu, George G. Mironescu etc. Constituirea acestui consiliu a avut ca rol primordial apărarea intereselor și reprezentarea acestora cu diferite prilejuri. În ședința din 11/24 octombrie 1918 a fost citit proiectul de acțiune de către George G. Mironescu¹¹. Corespondența secțiilor a fost aleasă după principiul „diviziunii muncii prin buna înțelegere”. Mai mult, în data de 8 octombrie, C. Diamandy a propus crearea unui comitet de propagandă cu secțiuni privitoare la presă, organizarea de conferințe, tipărirea și răspândirea de broșuri¹².

Consiliul Național al Unității Românilor a activat în perioada octombrie 1918 până în iunie 1919, fiind vocea autorizată a propagandei naționale românești în Occident. Totodată, a fost un organ național reprezentativ, care a „prezentat, susținut și apărât cu competență și dăruire interesele și cererile tuturor românilor în fața delegațiilor de la Conferința de Pace, a guvernelor și a opiniei publice”¹³.

Programul Consiliului Național al Unității Românilor prezenta „situația politică a poporului român pe urma tratatului de la București necesită o organizație menită să susțină interesele neamului”. În această privință, Adunarea Românilor delegați din Provinciile subjugate și din Regat au pus bazele unui organ executive cu sediul la Paris, acolo unde concentra acțiunea politică și militară a Puterilor Antantei”¹⁴. Scopul acestui consiliu era de „întrebuințare a tuturor mijloacelor indicate de situația internațională pentru înfăptuirea unității politice a neamului românesc pe baza limitelor entice și în concordanță cu tratatul încheiat între România și Puterile Antantei”. În același timp, consiliul a fost reprezentat în

¹⁰ Take Ionescu - fost vicepremier al Consiliului de miniștri ai României, vicepreședinți Vasile Lucaciu, fost deputat în parlamentul de la Budapesta, președintele „Ligii pentru unirea tuturor românilor” și membru în Consiliul Național al Românilor din Transilvania, Octavian Goga, membru al Consiliului Național al Românilor din Transilvania dr. Constantin Angelescu, fost ministru, Ioan Th. Florescu, fost vicepreședinte al Camerei, *Motion*, „La Roumanie”, an I, nr. 35, joi 12 septembrie 1918, p.2.

¹¹ B.A.R., *Manuscrise, Proces-verbalul ședinței C.N.U.R., din 11/24 octombrie 1918*, A-1687.

¹² B.A.R., *Manuscrise, Moțiunea din 24 august 1918*.....

¹³ Luchian Deaconu, *Franța și România unite în comunitatea de sacrificiu în anii 1916-1918: documente externe din arhivele Consiliului Național al Unității Române de la Paris, redacția ziarului „La Roumanie”, coloniei române din Paris*, vol. I, Editură Sitech, Craiova, 2009, p. 56.

¹⁴ M.A.E., *fond 71/1914 E.2. Partea I, Conferința Păcii 1919-1920*, dos. 42, vol. 57, Consiliul Național Paris, *Radiogramă de la delegația din Paris*, nr. 2983, 7/20 octombrie 1918.

țările aliate și neutre și a delegat persoane oferindu-le atribuții special pentru a reprezenta programul de acțiuni al consiliului¹⁵.

Programul de activitate al Consiliul Național al Unității Românilor conținea:

A. „Comitetul de direcțiune, alcătuit din președinte și vicepreședinți, care erau însărcinați cu întreținerea relațiilor cu guvernele Puterilor Aliate.

B. Secțiunea propagandei al cărei rol este lumina opiniei publice în străinătate asupra cauzei noastre în opinia publică din țările aliate și neutre”¹⁶.

În acest fel, s-au pus bazele unui comitet de direcție format din personalități precum: Paul Brătășanu, Octavian Goga, Dragomir Drăghinescu, Constantin Mille și Emil Fagure. Acest comitet avea rolul de a supraveghea și îndruma propaganda în următoarele direcții:

- „conducerea presei proprii: ziarul „La Roumanie” și revista „La Transilvanie”;
- susținerea relațiilor cu presa din țările aliate și țările neutre, prin publicarea de articole, asupra chestiunilor românești;
- pregătirea de conferințe și broșuri;
- câștigarea de informațiuni din țară, din țările Puterilor Centrale, menținerea de raporturi cu națiunile din Austro-Ungaria în acest scop și supraveghearea presei dușmane.

C. Secțiunea Relațiilor Politice avea rolul de a întreține legăturile cu Puterile Aliate și cu Consiliile naționale ale celorlalte popoare subjugate din Austro-Ungaria.

D. Secțiunea economic și financiară era alcătuită din personalități precum: C. Many,

P. Brătășanu, C. Brâncoveanu. Această secțiune avea rolul de a studia rapoartele „noastre economice cu națiunile oprite și cu puterile Antantei, precum și administrarea afacerilor financiare ale Consiliului”.

E. Secțiunea organizării acțiunii militare a Românilor transilvăneni prizoneri de război în țările Antantei¹⁷.

„Schița de organizare a Consiliul Național al Unității Românilor:

A. Secțiuni de muncă:

1. Propagandă și presă;
2. Financiară (Buget);
3. Legiuni;

¹⁵ Luchian Deaconu, *op. cit.*, p. 56.

¹⁶ *Ibidem.*

¹⁷ *Ibidem*, p.56-57.

4. Colaborare cu celelate comitete iridente;
5. Asistența românilor imigranți;
6. Stabilirea legăturilor internaționale după război;
7. Studiul chestiunilor daunelor de război;
8. Serbări și manifestațiuni.

B. Delegațiuni în țările aliate: Italia, America, Siberia – Rusia, Albania.

C. Comitet francez de patronaj: Louis Masin, Franklin Boullon, Ch. Richet, Gaillard Lacombe etc”¹⁸.

Consiliul Național al Unității Românilor în calitate de reprezentant al voinței de unire a românilor din Regat și din provinciile istorice românești aflate sub stăpânire străină a înștiințat guvernele Franței, Angliei, Italiei, Statele Unite ale Americii, precum și celelate state aliate și consilii naționale ale popoarelor din Austro-Ungaria că: „în situația tragică în care se află națiunea română, ca urmare a grelelor sacrificii pe care le-a făcut pentru marea cauza sau care se confundă cu idealul de dreptate și libertate al întregii Unități, Adunarea Generală a românilor care reprezintă sentimentul politic de integritate a poporului nostru, desfășurat la 3 octombrie la Paris a ales Consiliul său chemat să stabilească raporturile necesare în vederea colaborării cu Puterile Aliate”¹⁹.

La data de 28 noiembrie 1918, apare în ziarul „La Roumanie”, harta etnografică a teritoriilor locuite de români. Aceasta a fost folosită drept instrument pentru demonstrarea legitimității cererilor teritoriale ale românilor. Totodată, apariția acestei hărți a coincis cu Adunarea națională de la 1 Decembrie 1918 de la Alba Iulia²⁰.

Colonia Română din Paris a adresat românilor la 1 decembrie 1918 următorul apel: „timp de un an de zile, cu mijloace restrânse pe care i le-au pus la dispoziție unii dintre membrii săi, Colonia Română a făcut față, mai bine sau mai rău, tuturor nevoilor sale și, în același timp, a susținut din toate forțele lupta pentru cauza noastră. Astăzi, în preajma marelui Congres al Păcii care va decide soarta tuturor popoarelor, mai mult ca niciodată, activitatea noastră trebuie să se dezvolte curajoasă și eficace, fiecare dintre noi fiind dator să facă sacrificiile care se impun”²¹.

În consecință, acest consiliul și-a început activitatea într-o conjunctură internațională extrem de dinamică, de transformări rapide și radicale care a impus demersuri diplomatice

¹⁸ *Ibidem*, p.57.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ „La Roumanie”, an I, nr. 40, joi 28 noiembrie 1918, p.1.

²¹ Luchian Deaconu, *op.cit.*, p.58.

calificate și eficiente tuturor popoarelor din monarhia Austro-Ungară, care doreau să se elibereze și să se constituie în state naționale independente.

Consiliul Național al Unității românilor s-a ocupat de chestiunea legiunilor românești, de prizonerii români de război, „a intensificat propaganda noastră în străinătate prin publicarea de articole în ziarele franceze și engleze, de broșuri, cărți, hărți. A servit cauza noastră printr-o serie de banchete politice. Un asemenea banchet a fost dat lui Léon Bougeois, două au fost date în cinstea ziariștilor englezi, italieni și americani la Conferința păcii, iar cel de al patrulea a fost oferit redactorilor ziarului „La Roumanie”. Iar cu acest prilej s-au schimbat discursuri, care au dus la cunoașterea chestiunilor românești²².

Consiliul a reprezentat un real succes al mișcării românilor pentru lupta poporului român pentru realizarea statului național unitar. Consiliul era un organ reprezentativ, iar din conducere făceau parte personalități remarcante.

*Această lucrare a fost publicată cu sprijinul financiar al proiectului „Sistem integrat de îmbunătățire a calității cercetării doctorale și postdoctorale din România și de promovare a rolului științei în societate”, POSDRU/159/1.5/S/133652, finanțat prin Fondul Social European, Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013.

Summary:

The National Council of the Romanian Unit, founded on 20 September/3 October 1918, was a representative body and had the role of defending the interests of the Romanians, and to represent them on several occasions. In addition, this Council was aimed at improving the means indicated by the international situation for realization of the Romanian political establishment. Of the Council were: Take Ionescu (Chairman), Vasile Lucaciu, Octavian Goga, Constantin Angelescu and Ioan th. Florescu (Vice-Chairmen) and members: G. G. Mironescu, I. Ursu, Simion C. Mîndrescu etc.

Bibliografie:

A. IZVOARE

1. Izvoare inedite:

2. Arhiva Ministerului de Externe:

Fond 71/1914 E.2. Partea I, Conferința Păcii 1919-1920.

a. Biblioteca Academiei Române:

Manuscrise, *Moțiunea din 24 august 1918* A-1687;

²² Ibidem, p. 59.

Idem, *Proces-verbalal şedinţei C.N.U.R., din 11/24 octombrie 1918*;

Idem, A 41/II;

2.b. Periodice

2.b.1. Ziare

„Adevarul”, Bucureşti 1919.

„La Roumanie”, Paris, 1918-1919.0

B. LUCRĂRI SPECIALE

Deaconu, Luchian, *Franţa şi Romania unite în comunitatea de sacrificiu în anii 1916-1918: documente externe din arhivele Consiliului Naţional al Unităţii Române de la Paris, redacţia ziarului „La Roumanie”, coloniei române din Paris*, vol. I, Editură Sitech, Craiova, 2009.

Tafrali, Orest, *Propaganda românească în străinătate*, Editura Ramuri, Craiova, 1920.

THE DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL RELATIONS BETWEEN 1936-1947**Romulus Călin Blanari, PhD Student, "Babeș-Bolyai" University of Cluj-Napoca**

Abstract: *Between 1936 and 1945, the evolution of international relations was marked by strong tensions generated by the expansionist ambitions of the Great Powers, which finally led to the outbreak of the Second World War. The occupation of Ethiopia by Fascist Italy, the Spanish Civil War deployment, the annexation of Austria by Nazi Germany, the dismemberment of Czechoslovakia and Poland's disappearance by dividing its territory between the Nazi and the Soviet Communist State, constituted events of a preparatory phase of the outbreak of the largest war of the 20th century, which changed the political map of the world for the next 45 years.*

The policy of the United Nations during the military confrontations and especially after the end of hostilities had a great impact on the European continent, whose countries joined the spheres of influence of the USA and the USSR, the two great powers who had decided the fate of the war. In the states under the control of the Soviet Union there were established totalitarian political regimes of communist orientation, called "popular democracy", which placed under the sign of fatality the destiny of millions of people for almost half a century.

Keywords: *international relations, evolution, policy, Second World War, Great Powers.*

Începând cu anul 1935, ca urmare a atitudinii pasive a Marii Britanii și Franței, precum și a capacității limitate de intervenție a Societății Națiunilor, scena politică internațională a fost marcată de o serie de evenimente care încălcau grav prevederile Tratatelor de Pace de la Paris încheiate între 1919-1920, promovând revizionismul teritorial și încurajând agresiunea statelor totalitare din Europa. Astfel, în Africa de Est, Italia fascistă care urmărea refacerea Imperiului Roman și promova o politică de înarmare masivă, ocupă Etiopia fără să declanșeze vreo reacție militară din partea Franței sau a Marii Britanii, deși Societatea Națiunilor a condamnat agresiunea. La rândul ei, Germania nazistă, care își educa populația și mai ales tineretul în spiritul războiului și al revanșei pentru condițiile umilitoare la care fusese supusă prin Tratatul de la Versailles din 1919, a ocupat la 7 martie 1936 zona demilitarizată a Rhenaniei, după ce în prealabil obținuse importante succese pe plan diplomatic: recuperarea prin plebiscit a regiunii Saar, introducerea serviciului militar

obligatoriu, dreptul de reorganizare și modernizare a armatei, dreptul de a deține o flotă de război.¹

La 17 iulie 1936, a izbucnit Războiul Civil din Spania între republicanii susținuți de U.R.S.S. și naționaliștii sprijiniți de Italia și Germania, în condițiile în care statele totalitare europene au perceput conflictul spaniol ca pe un mijloc de realizare a propriilor deziderate politice. Germania urmărea pătrunderea în Marea Mediterană cu scopul de a obține o fâșie de coastă în Maroc sau câteva insule importante din punct de vedere strategic, pentru a putea rivaliza cu Marea Britanie și pentru a periclita libertatea de mișcare a Franței în zonă. Italia avea ca obiectiv stăpânirea câtorva insule din grupul Balearelor pentru a tăia căile de comunicație dintre Franța și Alger și pentru a supraveghea Suezul britanic. În sfârșit, U.R.S.S. intenționa să aducă Spania în sfera ei de influență și să o transforme într-un satelit sovietic. În Războiul Civil din Spania, de partea naționaliștilor conduși de generalul Franco s-a situat și Portugalia, care a permis trecerea materialului de război sosit în porturile sale din Germania și Italia, deoarece dictatorul Salazar nu dorea o extindere a mișcării comuniste și în țara sa, cunoscută fiind influența sovietică asupra militanților comuniști din Peninsula Iberică.²

Sistemul Tratatelor de la Versailles și-a încetat definitiv existența în martie 1938, când Germania a anexat Austria. A urmat apoi, în 30 septembrie a aceluiași an, Acordul de la Munchen încheiat de Germania, Italia, Marea Britanie și Franța, prin care Hitler a obținut permisiunea de-a ocupa regiunea sudetă din Cehoslovacia, ca o primă etapă în dezmembrarea acesteia. La 1 octombrie 1938, Polonia ocupă regiunea Tesin iar în urma „primului arbitraj de la Viena” din 2 noiembrie 1938, Ungaria anexează sudul Slovaciei și sudul Ucrainei subcarpatice. La 14 martie 1939, Slovacia își proclamă independența, devenind un stat satelit al Germaniei naziste, Ungaria încorporează Ucraina subcarpatică, iar la 15 martie Cehia este ocupată de trupele germane și transformată în Protectoratul Boemiei și Moraviei.³ Trei săptămâni mai târziu, urmând exemplul Germaniei, Italia invadează Albania, care devine protectorat italian.

Evoluția evenimentelor din 1938 și 1939 a produs îngrijorarea cercurilor politice de la București, care în a doua jumătate a lunii martie 1939 s-au adresat Marii Britanii și Franței, cerându-le să anunțe public că nu vor mai tolera modificări de granițe în Europa de Est și că vor veni în ajutorul fiecărei țări în apărarea independenței sale. În 13 aprilie 1939, după negocieri complicate,

¹Emilian I. Bold, Ion Ciupercă, *Europa în derivă (1918-1940)*, Iași, Edit. Demiurg, 2001, p. 157.

²*Ibidem*, p. 183.

³Marcel D. Popa, Horia C. Matei, *Mică Enciclopedie de Istorie Universală. Statele Lumii Contemporane*, București, Edit. IRI, 1993, p. 74-75.

Franța și Marea Britanie au promis că vor susține România dacă independența sa va fi amenințată. Deși garanțiile franco-britanice aveau un caracter limitat, ele referindu-se doar la independența României nu și la integritatea sa teritorială, politicienii români nu și-au pierdut încrederea în aliații lor occidentali și le-au interpretat ca pe un semn că Marea Britanie și Franța se vor implica mai activ în politica europeană, opunându-se expansionismului și revizionismului totalitar.⁴

După semnarea în 1936 a Protocolului din Octombrie, care a instituit Axa Berlin-Roma și consolidarea relațiilor italo-germane prin aderarea Italiei la Pactul Anticomintern în 1937, Germania și Italia au încheiat în 22 mai 1939, un tratat numit Pactul de Oțel care avea un caracter ofensiv. Articolul 2 prevedea consultări imediate în caz de pericol internațional iar articolul 3 sublinia obligația părților de a-și acorda ajutor reciproc în cazul unui conflict militar. Pactul mai prevedea și o intensificare a cooperării în domeniul militar, iar într-un protocol secret, o armonizare a propagandei.⁵

La 23 august 1939, miniștrii de externe ai Germaniei și Uniunii Sovietice, Ribentropp și Molotov, s-au întâlnit la Moscova pentru a pune bazele unui tratat de neagresiune între cele două țări, cunoscut sub numele de „Pactul Ribentropp-Molotov”. Conținutul documentului dat publicității pe 24 august, evidențiază faptul că cele două state se angajau să apere cauza păcii, să nu susțină o terță putere care ar intra în război cu una dintre ele, să nu se alăture unei alianțe ostile uneia dintre părți, să rezolve diferendele numai pe cale amiabilă sau prin arbitraj. Intrat imediat în vigoare, tratatul avea o valabilitate de 10 ani și se prelungea automat pe încă 5 ani dacă niciuna dintre părțile semnatare nu-l denunța cu un an înaintea expirării lui. Însă tratatul mai conținea și un protocol secret alcătuit din trei articole: primul articol plasa Finlanda, Estonia și Letonia sub influență sovietică în cazul unei schimbări politice teritoriale iar Lituania sub influență germană; al doilea articol stabilea zonele de influență în Polonia și preciza că nu era necesară menținerea unui stat polonez independent decât în anumite condiții determinate de evoluțiile politice ulterioare și că, în orice caz, cele două guverne vor rezolva chestiunea pe cale amicală; al treilea articol făcea referire la interesul sovietic pentru Basarabia, fără vreo obiecție din partea Germaniei.⁶

Atacarea Poloniei de către armata germană la 1 septembrie 1939, a determinat Franța și Marea Britanie să declare război Germaniei, fără însă ca cele două state să angajeze și operațiuni militare împotriva acesteia și a oferit guvernului sovietic oportunitatea de a-și trimite trupele peste

⁴ Mihai Bărbulescu, Dennis Deletant, Keith Hitchins, *Istoria României*, București, Corint, 2002, p. 361.

⁵ Jean-Baptiste Duroselle, *Istoria relațiilor internaționale*, Vol. 2, București, Editura Științelor Sociale și Politice, 2006, p. 183.

⁶ Mariana Buican, *Istoria relațiilor internaționale*, Pitești, Edit. Independența Economică, 2008, p. 101.

frontiera poloneză, sub pretextul necesității de a proteja populațiile ucrainene și bieloruse aflate în pericol, în contextul dislocării interne a Poloniei. Prin ocuparea și apoi împărțirea teritoriului său între Germania și U.R.S.S., statul polonez și-a încetat existența, zonele de ocupație ale celor două puteri fiind delimitate de o linie de demarcație trasată pe râurile Pissa, Narew, Bug, Vistula și San. Noua frontieră care îi avantaja pe germani dar plasa Lituania în zona de influență rusească, a fost consacrată printr-un nou tratat sovieto-german încheiat în 28 septembrie 1939 și care cuprindea un protocol secret. În baza protocoalelor secrete din 23 august și 28 septembrie, care îi garantau neamestecul Germaniei, U.R.S.S. a acționat în vederea atingerii unor noi obiective, ea obligând Țările Baltice să semneze tratate de asistență mutuală prin care sovieticii obțineau dreptul de a menține forțe armate pe teritoriul lor.⁷

Începând cu 1940, Germania a obținut victorii importante, învingând pe rând Danemarca, Norvegia, Țările de Jos, Belgia, Franța, Iugoslavia și Grecia. Noua configurație politică a fost consacrată de Pactul Tripartit încheiat de Germania, Italia și Japonia la 27 septembrie 1940, la care au aderat ulterior Ungaria, România, Slovacia și Bulgaria. În restul continentului european, politica externă a statelor din zonă era dictată de interesele Uniunii Sovietice care a anexat Țările Baltice, Basarabia și nordul Bucovinei obținute de la România și Istmul Carelia, Viborg și Peninsula Hanko obținute de la Finlanda.⁸

Creșterea puterii și influenței germano-sovietice asupra Europei, precum și înțelegerile secrete încheiate de Hitler și Stalin nu au rămas fără urmări pentru România, lipsită de orice sprijin extern în condițiile înfrângerii Franței și a retragerii forțelor engleze de pe continent. Aspectele teritoriale dintre România, pe de-o parte și U.R.S.S., Ungaria și Bulgaria, pe de altă parte, au fost reglementate de Tratatul de Pace de la Paris considerate de sovietici, maghiari și bulgari ca fiind nedrepte și incorecte. Problema revizuirii tratatelor a reprezentat o prioritate a politicii externe practicate de Moscova, Budapesta și Sofia, iar vara anului 1940 a oferit momentul oportun.⁹

Acțiunea a fost începută de Uniunea Sovietică prin punerea în aplicare a protocolului secret referitor la Basarabia, înscris în Pactul Ribentropp-Molotov. În concepția Kremlinului, teritoriul dintre Prut și Nistru era o provincie rusească și nu românească, intrată în componența Rusiei la 1812, când România nu exista ca stat independent pe harta Europei. Prin urmare, acest teritoriu a fost cucerit de la Imperiul Otoman și nu de la România. Discursul sovietic susținea ca Rusia chiar a ajutat

⁷Jean-Baptiste Duroselle, *op. cit.*, p. 195.

⁸*Ibidem*, p. 194, 198.

⁹ Ion Crînguș, Ion Giurcă, *Cedarea și evacuarea Cadrilaterului în anul 1940*, Râmnicu-Vâlcea, Edit. Conphys, 2010, p. 46.

România pe tot parcursul secolului XIX prin elaborarea și aplicarea Regulamentelor Organice, primele constituții moderne ale Moldovei și Țării Românești și prin acordarea de ajutor în obținerea independenței de stat în 1877-1878. În schimb România, profitând de slăbiciunea Rusiei, în iarna anului 1918 i-a răpit Basarabia. De altfel, U.R.S.S. nu a recunoscut niciodată frontiera de est a României și toate încercările diplomației românești de a clarifica această problemă cu sovieticii, nu au avut nicio finalitate.¹⁰ Acestea au fost argumentele politico-istorice invocate de Puterea de la Moscova la 26 iunie 1940, atunci când a cerut ultimativ guvernului român să cedeze Basarabia și Bucovina de Nord, ultima drept compensație pentru pierderile suferite de U.R.S.S. în cei 22 de ani, cât timp Basarabia s-a aflat sub jurisdicție românească. Incapabilă de-a face față unui război cu sovieticii și lipsită de aliați, România a acceptat condițiile impuse și în 28 iunie, concomitent cu pătrunderea trupelor sovietice, a început operațiunea de evacuare a Basarabiei și Bucovinei de Nord, finalizată la 3 iulie 1940. În aceeași zi, factorii politici de la București au comunicat oficial că renunță la garanțiile anglo-franceze din 13 aprilie 1939.¹¹

Cedarea celor două teritorii românești a constituit un precedent periculos și un factor catalizator pentru pretențiile revizioniste ale Ungariei,¹² care nu s-a împăcat niciodată cu Tratatul de la Trianon și care considera România drept principalul inamic, întrucât cele mai mari pretenții teritoriale ale maghiarilor erau îndreptate împotriva ei și pentru că România era cea mai puternică țară dintre toate statele vecine Ungariei. În opinia politicianilor de la Budapesta, chestiunea Transilvaniei, căci despre aceasta era vorba, nu putea fi rezolvată decât pe calea armelor.¹³ Dacă soluția militară era sprijinită deschis de U.R.S.S., Germania se pronunța pentru rezolvarea diferendului teritorial dintre România și Ungaria pe cale diplomatică. Negocierile româno-maghiare care s-au desfășurat în perioada 16-24 august 1940 la Turnu-Severin, s-au încheiat cu un eșec datorită pretențiilor exagerate ale maghiarilor care au revendicat un teritoriu de 66000 kmp. Decizia Ungariei și a Uniunii Sovietice de-a ataca România, l-a determinat pe Hitler să se implice personal în reglementarea raporturilor româno-maghiare. La 30 august 1940, sub presiunea Germaniei și a Italiei, România a fost obligată să accepte „Dictatul de la Viena” prin care ceda Ungariei un teritoriu din nord-vestul Transilvaniei cu o suprafață de 43492 kmp și o populație de 2628238 locuitori.¹⁴ Dictatul de la Viena nu a fost ratificat de autoritățile române și nici nu a fost publicat în Monitorul Oficial. Din punct de vedere legislativ, el

¹⁰ Eugen Mioc, *Comunismul în Banat*, Vol. II, Timișoara, Edit. Excelsior Art, 2010, p. 48.

¹¹ *Istoria contemporană a României*, coord. Marcel Știrban, Cluj-Napoca, Edit. Accent, 2001, p. 213, 222.

¹² Ottmar Trașcă, „U.R.S.S. și diferendul româno-maghiar în vara anului 1940”, *România și relațiile internaționale în secolul XX*, Cluj-Napoca, Edit. Clusium, 2000, p. 191.

¹³ Ion Giurcă, *Anul 1940. Drama României Mari*, București, Edit. Pro Transilvania, 2000, p. 104.

¹⁴ Ottmar Trașcă, *loc. cit.*, p. 201.

nu a constituit un document juridic, ci unul de conotație politico-militară cu termen de aplicare pe durată nedeterminată.¹⁵

Seria revendicărilor teritoriale este încheiată de Bulgaria, care în perioada interbelică a dus o politică externă ostilă României. Bulgaria considera că are misiunea de-a menține echilibrul în Balcani, iar pentru aceasta era necesară recuperarea teritoriilor pierdute, între care și Dobrogea datorită importanței ei strategice și economice. Astfel, autoritățile de la Sofia își afirmau clar și răspicat intenția de-a redobândi „spațiul vital” dintre Dunăre și Mare, nu doar sudul acestuia, iar această atitudine era susținută de U.R.S.S. și acceptată de Germania. În aceste împrejurări, Bulgaria avea asigurat un sprijin consistent care îi permitea să revendice Cadrilaterul și să se prezinte la tratativele cu România de pe o poziție favorabilă. Negocierile româno-bulgare purtate la Craiova în perioada 19 august-7 septembrie s-au finalizat sub presiunea Germaniei și a Italiei, care nu avea puncte de vedere diferite față de Germania, printr-un tratat potrivit căruia România era obligată să cedeze Bulgariei Cadrilaterul.¹⁶

Cucerirea teritoriilor sovietice a reprezentat o constantă în planurile de război ale lui Adolf Hitler, fiind percepută ca o necesitate a extinderii „spațiului vital” pentru Germania nazistă. În același timp, Uniunea Sovietică nu reprezenta pentru imperialismul german numai statul pe seama căruia urma să-și împlinească vocația expansionistă, ci și un inamic ideologic implacabil. În această situație era evident că Germania aștepta doar momentul prielnic pentru a declanșa ostilitățile împotriva U.R.S.S., deși cele două state încheiaseră la 23 august 1939 un tratat de neagresiune care, în viziunea nazistă, avea doar scopul de a nu angaja Germania într-un război pe două fronturi, în condițiile în care rezistența Angliei, rămasă singură în luptă după căderea Franței, era departe de a fi învinsă. La rândul său, guvernul sovietic deținea informații că Germania se pregătea de război împotriva U.R.S.S. și ca atare, în anii 1939-1941 a luat măsuri pentru dezvoltarea și întărirea capacității de apărare a țării. În plus, autoritățile sovietice au utilizat toate mijloacele diplomatice pentru a împiedica o invazie germană pe teritoriul lor, însă fără niciun rezultat așa cum se va dovedi ulterior.¹⁷

La 22 iunie 1941, trupele Axei au declanșat ofensiva asupra spațiului sovietic, determinând Marea Britanie și S.U.A. să se alătore U.R.S.S. împotriva Germaniei și a aliaților săi. S-a constituit astfel Marea Alianță, alcătuită inițial din Cele Trei Mari Puteri, care va decide în final soarta războiului și viitoarea împărțire a lumii. Momentul a marcat transformarea conflictului într-o

¹⁵ Ion Giurcă, *op. cit.*, p. 128.

¹⁶ Ion Crînguș, Ion Giurcă, *op. cit.*, p. 46-53.

¹⁷ Gheorghe Buzatu, Marusia Cîrstea, *Europa în balanța forțelor (1939-1945)*, Vol. 2, Iași, Edit. Tipo Moldova, 2010, p. 23-26.

conflagrație mondială, în care se vor confrunța, pe de-o parte, Națiunile Unite (SUA, URSS, Marea Britanie, China, Australia, Canada, Noua Zeelandă, Brazilia, Mexic) și pe de altă parte, Puterile Axei (Germania, Italia, Japonia, Finlanda, România, Slovacia, Croația).¹⁸

Pierderile teritoriale și demografice (99738 kmp și 6821000 locuitori) suferite de România în vara anului 1940, au dus la abdicarea regelui Carol al II-lea și la instaurarea unui regim de dictatură militară condus de Ion Antonescu. Pentru a recupera Basarabia și Bucovina de Nord anexate de sovietici, noul regim a aderat la Pactul Tripartit (Germania-Italia-Japonia) la 23 noiembrie 1940 și a angajat România alături de Germania în războiul contra Uniunii Sovietice, la 22 iunie 1941. Armata română a eliberat cele două provincii, care au intrat pentru o vreme în componența statului român și a luptat împotriva sovieticilor, până când înfrângerile suferite de Germania pe frontul de est, urmate de contraofensiva sovietică, intrarea Statelor Unite în război împotriva puterilor Axei și pericolul ocupării țării de către Armata Roșie, au determinat România să se alăture Națiunilor Unite și să întoarcă armele împotriva foștilor aliați, la 23 august 1944.

În perioada 1941-1945, politica Națiunilor Unite, cu deosebire a Marii Britanii, Statelor Unite și Uniunii Sovietice, s-a axat pe soluționarea a două mari probleme ce vizau strategia războiului și configurarea lumii postbelice. Prima temă s-a referit în principal la poziția capitulării necondiționate a Puterilor Axei și deschiderea unui nou front de luptă în Europa; cea de-a doua problemă a avut în vedere chestiuni legate de viitorul Germaniei, situația statelor europene, raportul dintre puterile învingătoare și crearea unor structuri de cooperare și pace pentru perioada postbelică. Activitatea diplomatică a fost dominată de o serie de întâlniri și reuniuni anglo-americo-sovietice, în cadrul cărora au fost fixate obiective și sarcini comune, dar s-au manifestat și anumite divergențe cu privire la locul și timpul deschiderii unui nou front în Europa, precum și la situația postbelică a Poloniei, Franței, Italiei și a altor state din estul și sud-estul european. Dar în pofida acestor disensiuni, Marea Alianță a rămas funcțională până la sfârșitul războiului și a jucat un rol decisiv în obținerea victoriei asupra Germaniei, Italiei și Japoniei.¹⁹

Conferința de la Moscova din 19-30 octombrie 1943, a miniștrilor de externe ai Marii Britanii, S.U.A. și U.R.S.S., a înscris pe agenda discuțiilor posibilitatea aplicării unor măsuri în vederea scurtării duratei războiului și examinarea viitoarelor operații militare împotriva Germaniei. La final, au fost adoptate mai multe declarații cu privire la organizarea și desfășurarea unor acțiuni comune împotriva Axei, colaborarea în perioada postbelică, crearea unui organism internațional

¹⁸*Ibidem*, p. 27.

¹⁹*Ibidem*, p. 28-29.

pentru menținerea păcii și securității, cooperarea cu celelalte state membre ale Națiunilor Unite, instaurarea unui regim politic democratic în Italia, restabilirea independenței Austriei și judecarea și condamnarea celor care se făceau vinovați de crime de război și crime împotriva umanității.²⁰

La Conferința de la Teheran desfășurată între 28 noiembrie-1 decembrie 1943, s-au întâlnit pentru prima dată liderii celor Trei Mari Puteri, I. V. Stalin, președintele Consiliului de Miniștri al U.R.S.S., F. Roosevelt, președintele SUA și W. Churchill, primul ministru al Marii Britanii, pentru a discuta aplicarea unei strategii menite să scurteze durata războiului, precum și anumite aspecte legate de perioada postbelică. Cu această ocazie s-au luat următoarele decizii: deschiderea unui al doilea front în Europa prin debarcarea, pînă în luna iunie a anului 1944, a trupelor anglo-americe (aproximativ un milion de soldați) peste Canalul Mânecii în nord-vestul Franței, susținerea mișcării de rezistență din Iugoslavia cu arme, muniție și echipament militar, obținerea intrării Turciei în război alături de Națiunile Unite, declararea războiului împotriva Japoniei de către U.R.S.S. după încheierea ostilităților în Europa. De asemenea, s-a mai hotărât reconstituirea Poloniei ca stat independent cuprins între Oder și „linia Curzon” cu eventuale modificări în funcție de situația demografică, încheierea unei păci separate cu Finlanda, acordarea de ajutor economic Iranului atât în timpul războiului cât și în perioada următoare și configurația structurii instituționale a O.N.U. La finalul conferinței a fost adoptată o declarație conform căreia U.R.S.S., S.U.A. și Marea Britanie se angajau să conlucreze în deplină transparență și onestitate atât în timpul războiului cât și în perioada postbelică.²¹

În contextul iminentei prăbușiri a Germaniei, Conferința de la Ialta (4-12 februarie 1945) a celor trei Mari Puteri (U.R.S.S., S.U.A., Marea Britanie) reprezentate de Stalin, Roosevelt și Churchill, a înscris pe agenda discuțiilor problematici cu un caracter politic mai pronunțat decât cel militar. Astfel, s-a ajuns la un acord asupra capitulării necondiționate a Germaniei, a unei politici unitare în privința statutului postbelic al Germaniei și a unui plan de ocupare a acesteia de către armatele Aliatilor. Scopul urmărit era lichidarea militarismului german și nazist, crearea de garanții reale că Germania nu va mai putea niciodată să provoace vreun război și obligarea Germaniei de a compensa pagubele pe care le-a pricinuit țărilor aliate. S-a hotărât înființarea O.N.U. și convocarea pe 25 aprilie 1945 la San Francisco a unei conferințe a Națiunilor Unite pentru a pregăti Charta acestei organizații, s-au trasat granițele apusene ale Poloniei și s-a convenit asupra unui acord potrivit căruia U.R.S.S. urma să declare război Japoniei la 2-3 luni de la încheierea războiului în Europa, cu condiția

²⁰ *Dicționar politic*, București, Editura Politică, 1959, p. 125.

²¹ Gheorghe Buzatu, Marusia Cîrstea, *Europa în balanța forțelor (1939-1945)*, Vol. 2, Iași, Edit. Tipo Moldova, 2010, p. 53.

menținerii statu-quo-ul în Republica Populară Mongolă și restabilirii drepturilor Rusiei încălcate în 1904. În ceea ce privește statele europene, s-a adoptat Declarația cu privire la Europa eliberată, care prevedea acțiuni politice comune ale celor Trei Puteri în vederea soluționării problemelor politice și economice ale Europei eliberate, în conformitate cu principiile democratice.²²

Capitularea Germaniei la 8 mai 1945, care a pus capăt războiului în Europa a fost urmată de Conferința de la Potsdam (17 iulie-2 august 1945) unde s-au întâlnit din nou reprezentanții Statelor Unite, Uniunii Sovietice și Marii Britanii. Alături de Stalin, Truman ocupa acum fotoliul președintelui Roosevelt decedat cu câteva luni mai devreme, iar Churchill a trebuit să-i cedeze locul lui Atlee după înfrângerea conservatorilor la alegerile din Marea Britanie. Cei trei conducători au hotărât instituirea în Germania a unei autorități supreme interaliat, reprezentată de un Consiliu de Control format din comandanții militari ai zonelor de ocupație (americană în sud-est, britanică în nord-vest, franceză în vest și sovietică în est) și aplicarea unui program de reorganizare a țării bazat pe patru componente: denazificare (dizolvarea organizațiilor național-socialiste, epurarea administrației, judecarea și condamnarea criminalilor de război); demilitarizare (dizolvarea forțelor militare și paramilitare, distrugerea armelor și munițiilor, desființarea industriei de armament); decartelizare (desființarea marilor conglomerate industriale); democratizare (reapariția partidelor politice, organizarea alegerilor la nivel local, restabilirea libertăților civice). În ceea ce privește reparațiile de război, Aliații au convenit ca acestea să fie plătite de fiecare zonă de ocupație, urmând ca U.R.S.S., țara cea mai afectată, să primească 25% din utilajul industrial al zonelor occidentale din care 15% vor trebui să facă obiectul unui schimb sub formă de produse alimentare. Conferința a mai rezolvat și alte probleme precum trasarea unei noi frontiere germano-poloneze, integrarea în U.R.S.S. a orașului Königsberg și a regiunii înconjurătoare, înființarea unui Consiliu al Miniștrilor de Externe care să pregătească tratatele de pace.²³

În 1945, asupra Europei Centrale și Răsăritene se extinde influența crescândă a Uniunii Sovietice care a putut anexa, pe lângă teritoriile ocupate între 1939 și 1941 (Carelia finlandeză, Țările Baltice, Bielorusia poloneză, Basarabia și Bucovina de Nord românești), nordul Prusiei Orientale cu orașul Königsberg și Rutenia subcarptică cehoslovacă. Drept compensație pentru teritoriile pierdute, Polonia obține restul Prusiei Orientale, Prusia Occidentală și Silezia superioară, teritorii luate de la Germania. Celelalte state cu excepția României (Cehoslovacia, Bulgaria, Albania, Iugoslavia, Ungaria), nu înregistrează decât modificări secundare de frontieră. În Europa Occidentală, Germania

²²*Dicționar politic*, Editura Politică, București, 1959, p. 130.

²³*Dicționar de relații internaționale: secolul XX*, coord. Maurice Vaisse, București, Edit. Polirom, 2008, p. 281-282.

ocupată de trupele Alianților este obligată să renunțe la toate posesiunile anexate în epoca nazistă, Franța și Marea Britanie epuizate de război, sunt preocupate de problema reconstrucției, iar Italia pierde toate teritoriile cucerite de la începutul secolului XX, mai ales posesiunile sale de pe țărmul estic al Mării Adriatice. „Bătrânul continent” se află la discreția celor două Puteri, S.U.A. și U.R.S.S., care din postura de aliați au ajuns să rivalizeze în lupta pentru supremația asupra lumii, anunțând astfel începutul Războiului Rece.²⁴

În toate statele central-est europene ocupate sau eliberate de Armata Roșie (Polonia, Cehoslovacia, Bulgaria), puterea este preluată de partidele comuniste printr-o serie de acțiuni similare. Încă din timpul războiului se constituie, sub controlul sovietic, guverne de coaliție numite „Fronturi naționale”, din care fac parte și comuniștii sau aliații acestora. În cadrul acestor guverne, comuniștii acaparează tot cu sprijin sovietic ministerele-cheie precum Armata, Poliția și Justiția, ceea ce permitea atât eliminarea „colaboraționiștilor” cât și a adversarilor politici. După o perioadă mai lungă sau mai scurtă de timp, prin organizarea și falsificarea alegerilor, partidele comuniste își asigurau definitiv puterea. În aceste state denumite „democrații populare”, comuniștii au devenit stăpâni: în noiembrie 1945 în Iugoslavia și Albania; în octombrie și noiembrie 1946 în Bulgaria și România; în ianuarie 1947 în Polonia. În Ungaria și Cehoslovacia, instaurarea regimului comunist a avut nevoie de un timp mai îndelungat: în Ungaria, alegerile libere din 1945 au fost câștigate de Partidul Micilor Proprietari care a reușit să se mențină la putere până în august 1947, când a fost eliminat de comuniști; în Cehoslovacia, unde se instalase un regim destul de asemănător cu democrațiile occidentale, a fost necesară o adevărată lovitură de stat, „Lovitura de la Praga” din februarie 1948, pentru a asigura victoria comuniștilor.²⁵

Tratatul de Pace de la Paris din 10 februarie 1947, au reglementat raporturile Națiunilor Unite cu Italia, România, Bulgaria, Ungaria și Finlanda, printr-o serie de clauze teritoriale, politice, militare și economice și prin stipulații privind reparațiile și restituirile. Astfel, Italia revenea la frontierele din 1 ianuarie 1938, renunța la posesiunile din Africa și urma să plătească reparații către U.R.S.S., Albania, Etiopia, Grecia și Iugoslavia. Bulgaria urma să revină la frontierele stabilite la 1 ianuarie 1941 și avea să plătească despăgubiri Greciei și Iugoslaviei. În ceea ce privește Ungaria, tratatul de pace stipula că frontierele acestei țări cu Austria, România, Iugoslavia și U.R.S.S. se stabileau la cele existente la 1 ianuarie 1938 și că Ungaria avea de plătit reparații către U.R.S.S., Iugoslavia și Cehoslovacia. Frontierele Finlandei erau cele de la 1 ianuarie 1941, cu excepția

²⁴Serge Berstein, Pierre Milza, *Istoria secolului XX, Vol. 1: Sfârșitul lumii europene (1900-1945)*, București, Edit. Bic All, 1998, p. 454.

²⁵Jean Carpentier, Francois Lebrun, *Istoria Europei*, București, Humanitas, 2006, p. 360-361.

provinciei Petsamo care era cedată U.R.S.S., de la care o primisese prin tratatele de pace din 14 octombrie 1920 și din 12 martie 1940. Ultimul era repus în vigoare, mai puțin drepturile U.R.S.S. de a închiria peninsula Hango. Finlanda mai avea obligația de a plăti despăgubiri către U.R.S.S. și de a închiria acesteia pe o perioadă de 50 de ani, o parte a teritoriului său în vederea construirii și administrării de către sovietici a unei baze militare. Pentru România tratatul de pace consacră pierderile teritoriale, Basarabia și Bucovina de Nord, în favoarea U.R.S.S. iar Cadrilaterul în favoarea Bulgariei, dar anula Dictatul de la Viena din 30 august 1940, nord-vestul Transilvaniei fiind astfel reintegrat între granițele românești. În problema reparațiilor, România avea de achitat către U.R.S.S. suma de 300 milioane de dolari în decurs de 8 ani, începând din 12 septembrie 1944, în produse petroliere, cereale, lemn, nave maritime, utilaje și alte mărfuri.²⁶

După 1947, evoluția relațiilor internaționale va intra într-o nouă etapă, cea a Războiului Rece, în care se vor confrunta pentru supremația asupra lumii cele două superputeri mondiale, Statele Unite ale Americii și Uniunea Sovietică, până la destrămarea imperiului comunist în anul 1991.

Bibliografie:

1. Mihai Bărbulescu, Dennis Deletant, Keith Hitchins, *Istoria României*, București, Corint, 2002.
2. Serge Bernstein, Pierre Milza, *Istoria secolului XX, Vol. 1: Sfârșitul lumii europene (1900-1945)*, București, Edit. Bic All, 1998.
3. Emilian I. Bold, Ion Ciupercă, *Europa în derivă (1918-1940)*, Iași, Edit. Demiurg, 2001.
4. Mariana Buican, *Istoria relațiilor internaționale*, Pitești, Edit. Independența Economică, 2008.
5. Gheorghe Buzatu, Marusia Cîrstea, *Europa în balanța forțelor (1939-1945)*, Vol. 2, Iași, Edit. Tipo Moldova, 2010.
6. Jean Carpentier, Francois Lebrun, *Istoria Europei*, București, Humanitas, 2006.
7. Ion Crînguș, Ion Giurcă, *Cedarea și evacuarea Cadrilaterului în anul 1940*, Râmnicu-Vâlcea, Edit. Conphys, 2010.
8. Jean-Baptiste Duroselle, *Istoria relațiilor internaționale*, Vol. 2, București, Editura Științelor Sociale și Politice, 2006.
9. Ion Giurcă, *Anul 1940. Drama României Mari*, București, Edit. Pro Transilvania, 2000.
10. Eugen Mioc, *Comunismul în Banat*, Vol. II, Timișoara, Edit. Excelsior Art, 2010.

²⁶ *Marea Conflagrație a Secolului XX. Al Doilea Război Mondial*, București, Editura politică, 1974, p. 562-567.

11. Marcel D. Popa, Horia C. Matei, *Mică Enciclopedie de Istorie Universală. Statele Lumii Contemporane*, București, Edit. IRI, 1993.
12. Ottmar Trașcă, „U.R.S.S. și diferendul româno-maghiar în vara anului 1940”, *România și relațiile internaționale în secolul XX*, Cluj-Napoca, Edit. Clusium, 2000.
13. *Dicționar politic*, Editura Politică, București, 1959.
14. *Dicționar de relații internaționale: secolul XX*, coord. Maurice Vaisse, București, Edit. Polirom, 2008.
15. *Marea Conflagrație a Secolului XX. Al Doilea Război Mondial*, București, Editura politică, 1974.

THE IMAGE OF CAROL I IN THE ROMANIAN UNITED PRINCIPALITIES IN 1866**Tudor Valentin Neamțu, PhD Student, "Babeș-Bolyai" University of Cluj-Napoca**

Abstract: At a brief look upon the major works referring to the Romanian political imaginary, we discover that the perceptions of political power within the Danube Principalities, was not part of the historians main topic to approach. Whether upon Transylvania the most recent investigations in the field of political imagology have favored the subjects as the myth of "the good emperor", the range of Romanians beliefs within the Principalities towards their political leaders was not looked as closely. Therefore the present paper is acceding the field of history of mentalities, willing to reveal overlooked aspects by the historical researches or transmuted by ideologies that altered historiography. The year 1866 marked by the dramatic descent of the popular leader Alexander John Cuza followed by Karl of Hohenzollern – Sigmaringen immediate ascendance, has generated a an outburst in the social imaginary. The great events and their actors become subjects to reflect on, leading to different logics and beliefs. The arrival of Karl of Hohenzollern–Sigmaringen, represented the beginning of a new stage in the Romanian political life, at the same time generating different reactions and outbreaks. The coronation of a German prince triggered different types of manifestations from joy, enthusiasm and interest, to confusion, disillusion, sorrow and even frustration. This article aim is to gather all the component elements of Karl's image from 1866, by conjoining different areas of research for a concluded historical image enriched by aspects provided by historical literature, time's press, memoirs, folklore and cult literature, therefore resulting a conglomeration of original amplitude.

Our enquiries reveal a much different image of the leader Karl in his first year of reign comparing to the one contoured under the auspice of various politics, due to which the image of the ruler was camouflaged in clichés that perpetuated until nowadays.

Keywords: *Karl of Hohenzollern-Sigmaringen, imagology, collective mentality, providential leader, social imaginary.*

O componentă relativ nouă a istoriografiei românești, imagologia poate fi cel mai bine înțeleasă ca o formă elaborată de exprimare a mentalităților diverselor grupuri sociale, prin mituri, utopii, religii. Dincolo de clișeele istoriografiei, care ne-au obișnuit cu imaginea unor domnitori providențiali, mult mai puțin au putut fi studiate profilurile regilor României, într-o perioadă în care chiar existența lor ca persoane a fost supusă interzicerii sau denigrării, iar mai apoi uitării¹. Prin urmare, în această lucrare dorim a readuce la lumină perspective interesante

¹ Carmen Tănăsioiu, *Iconografia regelui Carol*, Editura Amarcord, Timișoara, 1999, p. 7.

asupra felului în care contemporanii săi l-au văzut pe Carol de Hohenzollern Sigmaringen la 1866, anul venirii sale în țară. Din analiza noastră, se pot totodată evidenția diferențele dintre ceea ce se aștepta de la viitorul domn al Principatelor Unite sau ceea ce se credea despre el și ceea ce era de fapt și ar fi putut oferi. Odată intrat în lumina reprezentărilor, Carol este analizat până la moși strămoși, așadar imaginea inițial răspândită este legată de renumele casei de proveniență, a membrilor săi și a legăturilor sau înrudirilor cu alte familii conducătoare de seamă. Într-adevăr, primelor menționări ale numelui Carol de Hohenzollern-Sigmaringen din presa românească le sunt asociate beneficiile aduse de aducerea pe tronul României a unui prinț înrudit cu marile familii suverane europene. Accentul se punea ostentativ pe legăturile cu familia imperială franceză, prin mama sa (fiica ducelui Karl de Baden și a Ștefaniei de Beauharnais), înrudită cu Hortense Beauharnais, mama împăratului Napoleon al III-lea, dar și prin bunica din partea tatălui, o prințesă Murat. Legăturile de prietenie sau înrudire cu familia domnitoare din Prusia au contat și ele în propagarea unei imagini favorabile din perspectiva renumelui Casei de Habsburg, însă după cum menționa și Mite Kremnitz, realizatoarea faimoaselor biografii ale lui Carol I și a Elisabetei: *“soarta de mai târziu a prințului Carol a fost influențată printr-aceste apropiate înrudiri și prietenii cu Napoleon III mai mult decât prin prietenii și înrudirile cu familia domnitoare din Prusia”*². Așadar, legăturile cu împăratul Franței aveau să-i câștige mult mai mult capital politic atâta timp cât societatea românească se afla sub o puternică influență a culturii franceze. Prin urmare, pentru a crea o imagine favorabilă ideii preluării tronului românesc de către prințul Carol de Hohenzollern Sigmaringen, politicienii români implicați în campania aducerii sale în România au știut să se folosească cu mult tact politic de aceste legături familiale și de prietenie cu Casa Imperială Franceză. Este cunoscut faptul că Napoleon al III-lea l-a susținut pe Carol pentru ocuparea tronului românesc, însă s-a ajuns până la propagarea ideii conform căreia însuși Napoleon venise cu inițiativa numirii acestuia, fapt care a valorat mult în ochii opiniei publice românești.

Prima imagine “difuzată” în Principate este una menită să îi confere popularitate lui Carol, anunțul candidaturii prințului de Hohenzollern fiind răspândit rapid, pentru a crea senzația unui fapt împlinit. Deși nu se obținuse un răspuns din partea Casei de Hohenzollern în privința acceptului tronului României de către prințul Carol, efectul produs de propaganda aducerii sale pare să fi atins efectul scontat, și anume, de a grăbi luarea unei hotărâri pozitive în acest sens. Trebuie menționat încă de la început faptul că aducerea unui prinț din casele

² Mite Kremnitz, *Regele Carol al României – o biografie*, Editura Porțile Orientului, Iași, 1995, p. 13.

suverane europene reprezenta un vechi deziderat al clasei politice românești, exprimat cel mai vizibil în rezoluțiile celor două Divanuri ad-hoc din 1859. Sondarea cerințelor românilor, deși în scop consultativ, fusese făcută într-un mod surprinzător de democratic, dat fiind faptul că informațiile adunate proveneau din partea reprezentanților tuturor categoriilor sociale. Prin logica deducției am fi îndreptățiți să credem că propunerea prințului Carol la Tronul României ar fi reprezentat un motiv de bucurie generalizată la toate palierele societății. Astfel, am da neconținut crezare depeșei trimise la Düsseldorf de către I.C. Brătianu, în care se anunța rezultatul plebiscitului pentru alegerea prințului Carol de Hohenzollern: *“Cinci milioane de români aclamă ca suveran al lor pe prințul Carol... Toate bisericile sunt deschise și vocea clerului se înalță împreună cu a poporului întreg către Cel de Sus, rugându-l să binecuvânteze pe Alesul lor și să-l facă demn de strămoșii săi și de încrederea ce națiunea întreagă și-a pus în el”*³. Însă peste domnia lui Alexandru Ioan Cuza, nu s-a putut trece atât de rapid, mai ales că acesta se bucura de o vastă popularitate, în special în rândurile țărănimii, care, în bună parte, fusese recent împroprietărită. Pe lângă aceasta, trebuie menționat faptul că despre prințul Carol, masele populare nu prea știau nimic. Acest aspect este consemnat și de Cezar Bolliac, care, într-un articol politic referitor la împământenirea principelui de Hohenzollern puneă întrebarea în derâdere: *“spună oricine de a mai auzit vorbindu-se de numele acestui principe în România până acum o lună de zile, cu întoarcerea d-lui Ion Brătianu în țară din călătoria sa de turist dupe principii disponibili cu almanahul de Gotha în mână?”*⁴. Cu excepția politicianilor implicați în aducerea sa la tronul României, a burgheziei și intelectualității, care, în bună parte se prezentau interesate de aspectele cotidiene ale vieții politice, persoana lui Carol era complet necunoscută. Timpul scurt pentru campania aducerii sale în țară nu facilitase o propagandă temeinică, fapt pentru care imaginea inițială a prințului, pentru o bună parte a populației, se baza pe idei preconcepute. Elementele clasice a imaginii germanului, printre care se remarcă seriozitatea, sânguința, spiritul organizatoric, punctualitatea etc., ar fi trebuit să confere imaginii lui Carol o interpretare pozitivă, însă reticența față de un domnitor străin, manifestată cu precădere în popor, a influențat puternic percepția sa, domnitorul rămânând pentru unii, chiar și până la sfârșitul domniei, “prusacul”⁵.

³ Stelian Neagoe (autor secundar), *Memoriile Regelui Carol I – de un martor ocular*, vol. I, Editura Machiavelli, București, 1994, p. 35.

⁴ Cezar Bolliac, *Împământenirea Principelui de Hohenzollern*, 10 Mai 1866, în *Opere*, vol. al II-lea, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1956, p. 179-180.

⁵ C. Tănăsioiu, *op. cit.*, p. 11.

Pentru a exemplifica, revelatoare este istorisirea lui Radu Rosetti care ne dezvăluie modul în care s-au manifestat la plebiscit țăranii comunei Caiuțul:

“Dar numărul țăranilor neslujbași veniți la curte era excesiv de mic. Masa a rămas în zadar mai multe ceasuri pe același loc, tata trimise pe primar să vadă de ce nu vine grosul locuitorilor comunei și să li grăbească venirea ca să iscălească negreșit plebiscitul în acea zi, dar nu mai veni aproape nime și tata, pierzând răbdarea, porunci să se ridice masa de la scară. Repet că relațiunile lui cu țăranii erau excelente, dar ei de astă dată, departe de a-i face pe voie, s-au strâns la primărie și au silit pe notar să scrie următorul text oficial modificat: Noi, subsemnații locuitori ai comunei Căiuțul, nu alegem ca domnitor al românilor pe principele Carol-Ludovic de Hohenzollern, care va domni sub numele de Carol I, sub care text și-au pus degetele pe crucea însemnată de notar în dreptul numelui fiecăruia.

Întrebați asupra motivelor hotărârii lor au răspuns ca nu au avut nici un temei de nemulțămire împotriva lui Cuza, care li-a dat pământurile și i-a scăpat de boieresc și nu vor să aleagă pe Hopînțol, un neamț pe care nu-l cunoaște nimene”⁶.

Această situație, după cum prezintă și memorialistul, nu a fost singulară, *“Căiuțul a fost departe de singura din țară care a manifestat asemenea simțiminte cuziste, dar aceste manifestațiuni au fost cu îngrijire ascunse de guvern”⁷.*

Mult mai efervescentă a fost starea spiritelor în zona Iași, unde propaganda pentru domnul străin era numită de George Panu (la acea vreme tânăr licean) drept *“o zadarnică încercare”⁸*. Tot el afirma: *“Iașul, prin tradiția lui, prin starea spiritelor și prin ideile politice dominante, era pentru domn pământean. De la elevi până la profesori, această idee era susținută cu înverșunare. Mi-aduc aminte că noi, elevii în liceu, nu aveam altă treabă toată ziua și toată noaptea decât a lucra pentru un domn pământean. Ziua fabricam afișe mari pe pânză sau pe hârtie, scrise cu caractere mari caligrafice cu inscripțiile următoare: Nu ne trebuie domn străin!; Românul, stăpân în casă la dânsul!*

Nu știu dacă erau douăzeci de elevi în liceu cari să fie partizanii domnului străin”⁹.

⁶ Radu Rosetti, *Amintiri. Ce am auzit de la alții. Din copilărie. Din prima tinerețe*, Editura Humanitas, București, 2013, p. 460-461.

⁷ *Ibidem*, p. 461.

⁸ George Panu, *Amintiri de la Junimea din Iași*, Editura Polirom, Iași, 2013, p. 43.

⁹ *Ibidem*.

De altfel, cea mai mare acțiune de împotrivire la numirea lui Carol la tronul României este mișcarea separatistă de la Iași din 3 aprilie 1866. Liderii acesteia (membrii familiei lui Nicolae Rosetti-Rosnovanu, cnejii Moruzi, Teodor Lătescu, Neculai Ceur Aslan, arnăutul Inge Robert, dar nu în ultimul rand, Mitropolitul Calinic Miculescu), au organizat o manifestație în sărbătoarea de Duminica Tomii, la 3 aprilie, cu scopul de a împiedica desfășurarea lucrărilor plebiscitului din Palatul Administrativ. Mulțimea adunată în curtea Mitropoliei (în majoritate alcătuită din țărani, dar și agitatori de profesie, bande de greci și pădurarii lui Rosnovanu), întărită după numeroase discursuri antiunioniste și lozinci violente, fusese folosită ca masă de manevră pentru luarea cu asalt a clădirilor guvernamentale. Manifestația a avut ca rezultat o ciocnire violentă între armată și insurgenți, caracterizată de participanți drept un măcel: *“Șarja avu loc și rezultatul fu un deplorabil măcel, o nemaipomenită goană peste garduri și prin ulițe lăturalnice – precum și desăvârșita restabilire a ordinii”*¹⁰ ; *“Bucătăriile militare erau pline de morți. Străzile erau pline de sânge, de cai împușcați și de corpuri omenesti”*¹¹. Intenția de a minimaliza semnificația acestui incident sângeros, în scopul grăbirii aducerii prințului Carol în țară, cât și de a nu încuraja o intervenție străină, iar astfel a risca unitatea României cu readucerea țării la starea de dinainte de 1859, i-a determinat pe guvernanți să mușamalizeze multe dintre aspectele acestui eveniment nefast.

Cifrele oficiale asupra plebisitului, publicate în Monitorul Oficial, erau de 689.989 voturi pentru și 224 împotriva numirii lui Carol de Hohenzollern ca domn al românilor¹². Aceste cifre sunt, la rândul lor, puse la îndoială de mulți contemporani ai evenimentului, printre care și Radu Rosetti care menționa în memoriile sale:

*“Am temeiri foarte serioase pentru a crede că, dacă imensa majoritate a alegătorilor a votat fără îndoială Da, numărul voturilor patriotice s-a ridicat în comuni la multe zecimi de mii, care, ca și cele ale marelui majorității a comunei noastre, au fost sau pur și simplu neținute în samă la subprefecturi sau prefecturi, sau poate chiar la centru, sau convertite în Da”*¹³. După această judecată putem considera faptul că plebiscitul a fost bazat pe un sufragiu destul de restrâns, ori oamenii de rând sau țăranii au fost ținuti la distanță de urne și astfel nu au mai

¹⁰ Anastasie Iordache, *Goleștii. Locul și rolul lor în istoria României*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1979, p. 379.

¹¹ Grigore N. Ionașcu, *După 45 de ani. Mișcarea separatistă din Iași*, Editura Întâia Tipografie P. M. Pestemalgioglu, Brăila, 1911, p. 4-7.

¹² Daniel Boroș, *Imaginea lui Carol I la români*, lucrarea citată este o teză de doctorat coordonată de profesorul Ladislau Gyemant, Cluj-Napoca, 2010, p. 43.

¹³ R. Rosetti, *op. cit.*, p. 461.

reușit să-și exprime votul. În această ordine de idei, putem concluziona că noua dinastie a fost chiar lipsită de bază populară¹⁴.

La fel, în memoriile marelui logofăt Nicolae Șuțu, acesta face o scurtă rememorare a evenimentelor din preajma plebiscitului încercând să găsească logica convingerilor poporului român asupra candidatului ce a influențat exprimarea votului într-un anumit mod. Analiza sa este atât de savuroasă încât parcă nici nu mai era nevoie de concluziile sale finale, în care, contestă deplina adeziune și încredere în favoarea prințului străin, dar apreciază totuși îndemânarea politicianilor care au reușit aducerea lui Carol în țară folosindu-se de necunoștința sau lipsa de cultură politică a majorității românilor: *“În 1864, poporul vota aproape în unanimitate plebiscitul privind lovitura de stat sau dictatura principelui Cuza. La 24 ianuarie 1866 sărbătorea alegerea acestui principe cu un Te-Deum și cu luminații. La 11 februarie următor era chemat să-l aleagă pe contele de Flandra și după trei săptămâni răspundea la un plebiscit care ridica la demnitatea de domn pe principele Carol de Hohenzollern. Se purta așa din convingere? Defel. Micul număr de persoane care țineau soarta noastră în mâini îi sugeraseră să spună Da pentru un personaj necunoscut. A procedat pentru contele de Flandra cum ar fi făcut-o pentru oricare alt nume. Poți spune că acest vot, ca și cele dinainte, a fost expresia voinței naționale? Ar însemna să-ti bați joc în mod ciudat de cuvinte și să negi orice urmă de bun-simț a națiunii, să-ți faci iluzii asupra realității și judecății publicului¹⁵. În susținerea acestei idei este interesantă mențiunea Sabinei Cantacuzino, care evoca în memoriile sale eforturile financiare pe care familia Brătianu a fost nevoită să le facă pentru a susține campania aducerii prințului străin: *“Dar această călătorie și propagandă prin presă în străinătate costaseră bani mulți. Guvernul din țară nu i-ar fi dat. Tata a cheltuit din punga lui și, când a trebuit să plătească datoria făcută, a vândut moșia de zestre a mamei, Pleșoiul, care era în familia ei de mai multe generațiuni...”¹⁶*. Conform acestor afirmații suntem înclinați a concluziona că ar fi imprudent a considera numirea lui Carol la tronul românesc, rezultat al tuturor efuziunilor sentimentale izvorâte din vechile aspirații naționale de la 1859, sau alte cugetări patriotice de bun simț, inocente în dezideratele pentru care pledează. Tentația mitologică de a-l face mult mai mare pe Carol I (în urma*

¹⁴ Guy Gauthier, *Acvile și lei. O istorie a monarhiilor balcanice*, Editura Humanitas, București, 2004, p.176.

¹⁵ Filitti Georgeta (trad. studiu introd., note, comentarii), *Memoriile Principelui Nicolae Șuțu, mare logofăt al Moldovei (1798-1871)*, Editura Humanitas, București, 2013, p. 362-363.

¹⁶ Sabina Cantacuzino, *Din viața familiei Ion C. Brătianu. 1821-1891*, ediția a III-a, Editura Humanitas, București, 2013, p. 65.

realizărilor sale), după cum afirma și istoricul Lucian Boia¹⁷, a afectat istoriografia în sensul în care, au fost umbrite asprete precum disperarea politicianilor, în mare parte implicați în detronarea lui Alexandru Ioan Cuza, în a găsi un principe străin care să accepte coroana unui stat amenințat, șubred, sărac, precum și condiția de vasal al sultanului. Eludarea acestor aspecte ne oferă o perspectivă interesantă a stării de fapt a lucrurilor, conform căreia venirea unui principe străin reprezenta o necesitate imperativă, pentru care, după cum se vede, unii au fost nevoiți a face mari sacrificii. Cu toate acestea, după cum spunea Lucian Boia în retrospectiva sa asupra suveranilor României, “*Până la urmă, românii au avut noroc. E greu de crezut că ar fi putut descoperi un suveran mai potrivit cu țelurile urmărite atunci, decât a fost Carol*”¹⁸. Noroc a fost, după opinia lui Vasile Alexandrescu-Urechia, și refuzul principelui de Flandra, care “*Surd cum era din fire, acesta rămăsese surd la apelul românilor, pentru norocul națiunii noastre, căci îi dote ocaziune să-și dea domnitor în persoana lui Carol de Hohenzollern*”¹⁹.

Un alt inconvenient, ce merită evocat, care a generat o reacție ostilă numirii lui Carol ca domn al românilor, reprezenta originea sa germană. În condițiile în care opinia publică românească era animată de vădite sentimente filofranceze, generate de “*comunitatea de neam, similitudinile de fire și mai ales mărimea binelui făcut de Franța și de Napoleon al III-lea*”²⁰, accederea la tronul românesc a unui prinț de neam german nu putea fi văzută cu ochi buni. Radu Rosetti vorbește chiar despre “*lipsa de simpatie pentru Germania și germani, care pare înăscută în firea poporului nostru*”²¹. Însă atașarea numelui împăratului Napoleon al III-lea la anunțurile candidaturii lui Carol (ca susținător al său), avea să contribuie mult prin edulcorarea realității ocupării tronului românesc de către un prusac. Cu toate acestea, Carol rămânea o personalitate față de care se manifesta o reală reticență datorată mediului german de proveniență. “*Neromânitatea*” prințului a figurat ca o armă principală în arsenalul argumentelor ostile²². Instaurarea dinastiei unui principe german era considerată de-a dreptul un pericol ce ducea la alterarea spiritului național românesc²³. Exemplu stau articolele politice ale lui Cezar Bolliac în care acesta găsește necesară mustrarea liderului liberalilor, Ion

¹⁷Lucian Boia, *Suveranii României. Monarhia o soluție?*, Editura Humanitas, 2014, București, p. 37. În recenta lucrare sunt dezbătute mai pe larg efectele popularității exponenților familiei regale.

¹⁸*Ibidem*, p. 38.

¹⁹Vasile Alexandrescu-Urechia, *Din tainele vieții. Amintiri contimporane (1840-1882)*, Editura Polirom, București, 2014, p. 161.

²⁰R. Rosetti, *op. cit.*, p. 506.

²¹*Ibidem*, p. 496.

²²L. Boia, *op. cit.*, p. 33-34.

²³*Ibidem*, p. 27.

Brătianu și a celor favorabili prințului străin, pe motivul că ar fi “*înstrăinați, prin misiunile lor de cerșetorie pe la străini*”²⁴. Atitudinea sa protecționistă față de cultura, tradițiile și obiceiurile indigene poate fi pusă pe seama preferințelor sale în favoarea culturii franceze precum și a regimului republican, însă prin ea ne este dezvăluită totodată concepția sa asupra prințului german și a efectelor alegerii sale, pe care le consideră de-a dreptul nocive: “*...ne vom îneca naționalitatea în berea nemțească, uitând cine am fost, cine suntem și cine trebuie să fim? ...o dinastie străină se va încongiura de o curte străină, cu civilizațiune străină... în puțin timp, o civilizațiune putinte străină va strivi civilizațiunea născândă indigenă... Teme-te de civilizațiunea germană, d-le Brătiane! este putinte și deznaționalizatoare!*”²⁵. Atitudinea lui C. Bolliac poate fi considerată drept una chiar xenofobă, dacă nu, cel puțin germanofobă, exprimată cel mai vizibil în afirmațiile: “*Cărui străin? – germanului? germanului de care se cutremură toată rasa latină, cu care este în rezel perpetuu toată rasa latină de 2000 de ani fără întrerupere!*”²⁶.

În “epoca fanteziilor latiniste” nu era cu puțință să nu se ivească astfel de reacții, pe care le întâlnim, de altfel, și la alții precum Ion Heliade Rădulescu sau B. P. Hasdeu, cel din urmă afirmând, făcând cu siguranță aluzii la venirea noului domnitor, că “*străinul, ...nu poate fi frate*”²⁷. De altfel, acesta și-a exprimat motivul votului în contra alegerii lui Carol I, fiind un susținător al Tronului național și “*contra principiului domnului străin de rasă nelatină*”²⁸. Cu toate acestea, a revenit asupra convingerilor sale, în urma evenimentelor violente din aprilie, din Iași 1866, declarându-se pentru alegerea lui Carol în interesul salvării Unirii. Ion Heliade Rădulescu

Discursul propagandistic referitor la alegerea prințului Carol, îl prezintă, însă, pe acesta într-o lumină mult diferită. Pentru a da legitimitate numirii sale, în discursurile de promovare a imaginii candidatului se face adesea apel la instanțe supreme precum Poporul sau Națiunea, Divinitatea ori Rațiunea de Stat. Venirea domnitorului ne este prezentată ca fiind corespondentă voinței divine, Carol devenind, astfel, un instrument întru chipat al Providenței. La scurt timp după ocuparea tronului, în discursul prodinastic începe a se contura

²⁴ C. Bolliac, *A patra scrisoare confidențială a D-lui Ioan Brătianu la Paris*, 22 martie 1866, în op. cit., p. 178.

²⁵ *Ibidem*, p. 174-175.

²⁶ Idem, *Împămîntenirea Principelui de Hohenzollern*, 10 Mai 1866, în op. cit., p. 181.

²⁷ Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Fraternitatea și Unirea*, 1866, în *Opere*, vol. IV: Publicistica politică 1858-1904, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, București, 2006, p. 121.

²⁸ Mircea Eliade, *Hasdeu și Domnitorul Carol*, în B. P. Hasdeu, *Scriseri literare morale și politice*, tom II, Editura Fundației pentru Literatură și Artă “Regele Carol II”, București, 1937, p. 325.

o adevărată tematică a predestinării, a alegerii divine, conform căreia este stabilită o legătură directă, transcendentă, între divinitate și domnitor, prin care, totodată, îi sunt conferite celui din urmă atribute mesianice. Menirea sacră a lui Carol de a deveni domnitorul românilor nu mai putea fi contestată atâta vreme cât însăși Providența se decisese asupra persoanei lui. Astfel, orice împotrivire ar fi fost în contra ordinii ancestrale a lucrurilor. Elocvent este exemplul discursului ținut de Dumitru Brătianu, primarul Bucureștiului, prin care acesta îndemna populația capitalei să voteze în favoarea alegerii lui Carol și în care se regăsesc toate aceste elemente mistice:

“Români! Toată Europa are încredere nemărginită în ursita voastră... Și ce! voi, voi numai, făptuitorii acestei ursite, o să lipsiți de încredere într-însa astăzi tocmai când ea are să rostească ultimul său verb? Nu simțiți, fraților, nu simțiți că dumnezeirea furcă în toată ființa voastră, nu vedeți pe trimisul lui Dumnezeu?...Nu pierdeți un minut, concetățeni și voi toți, poporul, astăzi marele pontifice al bisericii vii a României, săvârșiți înaintea omenirii întregi și înaintea lui Dumnezeu Sfintele Taine ale acestei mari zile, dați botezul inimilor voastre, ungeți cu mirul credinții voastre pe domnitorul Românilor și unsul vostru va fi unsul lui Dumnezeu, va fi eroul României viitoare...”²⁹.

Acest tip de discurs, prin care se conferea popularitate și prestigiu imaginii prințului străin, avea totodată scopul de a ușura misiunea acestuia, însă nu îl prezintă dintr-o perspectivă personalizată, fapt ce denotă slaba apropiere dintre emițătorul mesajului propagandistic și Carol³⁰. Odată cu venirea prințului în țară, contactul dintre civilizația pe care acesta o reprezenta și cea românească devine unul direct și puternic, generând influențe reciproce, reacții pozitive, dar și negative³¹.

Sosirea la Turnu Severin în ziua de 8/20 mai 1866 a Principelui Carol de Hohenzollern avea să marcheze debutul unui alt tip de imagine. Până la intrarea sa în țară, am avut de-a face mai mult cu o imagine indusă, trecută prin filtrul ideologic al politicienilor, care, în postura de “corifei ai demagogiei”³² (după cum îi numea Nicolae Șuțu în memoriile sale), prin strategii populiste, calități oratorice sau alte deprinderi folosite la manifestații (ovații, adulări) au insuflat o stare de efervescență, de așteptare mesianică, uzând în mod excesiv apelul la instanțe supreme pentru a stârni pasiuni și a încânta mulțimile asupra unui viitor strălucit.

²⁹ R. Rosetti, *op. cit.*, p. 464-465.

³⁰ D. Boroș, *op. cit.*, p. 25.

³¹ *Ibidem*, p. 22.

³² *Memoriile Principelui Nicolae Șuțu...*, p. 371.

Odată intrat în lumina reprezentărilor mediate de un contact direct, descoperim o imagine diferită, mult mai naturală, apropiată realității prin însăși natura percepțiilor subiective. Ea se desprinde de imaginea promovată în discursurile oficiale, (stilizată, idealizată) și are un caracter intim, din perspectiva faptului că în ea este concentrată expresia sinceră a felului în care se raportează persoana fiecăruia la domnitor.

Venirea prințului Carol la tronul românesc, cu toate că a generat reacții diferite (pentru unii împlinirea unui vechi deziderat, iar pentru alții un motiv de mâhnire), a suscitât, totuși, un sentiment de optimism izvorât din speranța unui nou început. Pentru mulți, însă domnia prințului german era considerată a fi efemeră, anticipându-i-se un final asemănător predecesorului său. Chiar în memoriile lui Carol (aflat în cursul călătoriei spre România) regăsim astfel de considerații, împărtășite în discuțiile politice pe tema alegerii prințului german la tronul României: *“Noul prinț va ajunge tot atât de imposibil ca și Cuza. N-o să treacă mult și o să-l gonească românii și pe acesta!”*³³.

Primirea lui Carol fusese organizată de guvern în chip fastuos, atât pentru a demonstra prințului german încrederea ce poporul și-a pus-o în el, cât și pentru a propaga la nivelul maselor imaginea unei mari personalități, demne de admirație și respect, a cărei întâmpinare oficială, plină de solemnitate era o necesitate imperativă. Călătoria spre capitală ne este descrisă cel mai bine în *“Memoriile Regelui Carol”*, în care este prezentat destul de detaliat felul în care populația localităților prin care convoiul princiar a trecut, s-a manifestat la întâmpinarea acestuia. După debarcarea la Turnu Severin, unde incognito-ul prințului a mai fost păstrat (din pricina posibilității trecerii Dunării a trupelor turcești de sub comanda lui Omer-pașa la știrea debarcării lui Carol în țară), echipajul, în *“galopul cel mai sălbatic”*, ajunse la Craiova³⁴. Primirea este descrisă în mod edificator: *“Acolo îl aștepta o mulțime enormă, căci telegraful dusesse în toată țara vestea fericitului eveniment. Un ura! tunător și care nu voia să se sfârșească primi pe prinț, când trăsură se opri înaintea unui umbrar. Prințul ținu o cuvântare. El își exprimă, în franțuzește, bucuria că se afla acum în mijlocul fiilor țării sale. Ultimele sale vorbe fură acoperite de exclamații entuziaste și o adevărată ploaie de flori și cununi căzu asupra tânărului prinț”*³⁵. Scenariul se prezintă descris asemănător și pentru orașele următoare din traseul spre București: la Slatina *“populația se adunase de pretutindeni și se grămadise pe amândouă țărmurile râului (Olt), primind cu*

³³ *Memoriile Regelui Carol I...*, vol. I, p. 48.

³⁴ *Ibidem*, p. 51.

³⁵ *Ibidem*.

aclamații pe tânărul domnitor”; la Pitești “*se pregătise prințului o primire însuflețită, cu cuvântări și cu muzică. Primarul prezintă pâine și sare pe o tavă de argint; fete îmbrăcate în alb presărau flori în calea prințului*”³⁶. La primirea ospitalieră contribuie și personalități cu mai mare notorietate, care se oferă să îl găzduiască pe timpul nopții pe prinț sau îl invită să poposească la moșiile lor pentru a servi masa. Primirea cu cel mai mult fast fu organizată, însă, la București, unde toată protipendada societății capitalei ieșise în întâmpinarea noului domnitor. Mulțimea adunată pentru solemnitățile primirii (în memorii ni se oferă cifra de 30.000 de oameni), împreună cu primarul Bucureștiului, Dumitru Brătianu, care îi înmână prințului cheia orașului, manifestă un entuziasm deosebit la vederea lui Carol la Băneasa. Tot în “*Memoriile Regelui Carol I*” ne este descris și faptul că intrarea lui Carol în București coincide cu pornirea unei ropote torențiale de ploaie, care, în contextul secetei ultimelor luni fu interpretată ca un semn divin de bun augur, cât și ca “*o întâmplare fericită, care făcu adâncă impresie, deoarece românii, ca toți orientalii, privesc ploaia drept o mare fericire și de aceea, nu cunosc o salutare mai frumoasă de bun venit decât să arunce apă în calea unui nou venit*”³⁷. La Mitropolie, după un scurt Te-Deum, a urmat depunerea jurământului, act solemn la care prințul Carol răspunsese în limba română, ferm : “*Jur*”. Apoi, acesta ține un discurs în fața unui auditoriu numeros, referitor la care dorim a trece în revistă câteva aspecte interesante. Pentru aceasta este necesară citarea unor paragrafe din cuprinsul discursului pe care le considerăm importante pentru identificarea elementelor ce țin de imaginea construită a lui Carol: “*Ales în mod spontan de către națiune principe al României, am părăsit fără să ezit, patrie și familie pentru a răspunde la chemarea acestui popor, care mi-a încredințat destinele sale. Punând piciorul pe acest pământ sacru, am și devenit Român. (...)Providența care a condus pe Alesul D-voastre până aici și care a înlăturat toate piedicile din calea Mea, nu va lăsa neîndeplinită opera Sa! Trăiască România!*”³⁸. Această declarație, oricât am încerca a o detașa de vreo imixtiune cu domeniul religios, nu poate să nu reflecte un puternic caracter mesianic. Sunt evocate așteptările poporului, sacrificiul “*Alesului*” cât și intervenția divină în sprijinul misiunii acestuia, toate aceste elemente se confundă cu destinul lui Cristos pentru mântuirea lumii. În sens strict strategic, apelul la divinitate cât și la voința națiunii, în discursul lui Carol, aveau scopul de a sublinia legitimitatea alegerii lui, cât și de a sensibiliza auditoriul. Pe lângă tematica predestinării pe care, după cum se observă a preluat-o chiar și Carol în discursul său, se remarcă încă din incipit o nouă idee care va deveni, chiar până la

³⁶ *Ibidem*, p. 53.

³⁷ *Ibidem*, p. 55.

³⁸ Carol I, Rege al României, *Cuvântări și scrisori*, tom I, Editura Institutului de Arte Grafice “Carol Göbl”, București, 1909, p.14.

sfârșitul domniei, laitmotivul discursurilor prodinastice. Este vorba despre tema sacrificiului prințului, care se prezintă în diferite nuanțe în materialele de promovare a imaginii lui Carol. De exemplu: acceptarea venirii în Principate și a responsabilității conducerii este echivalată cu sacrificiul preluării poverii destinului Principatelor în schimbul renunțării la un trai liniștit, într-un mediu occidental, luxos; sacrificiul prin muncă, impus de datoria devotamentului pentru cauza românească, precum și de jurămintele depuse și, nu în ultimul rand, sacrificiul suprem, des evocat în momentele de cumpănă, prin care se afirmă dispoziția de a-și ceda propria viață pentru țară.

La primul contact al lui Carol cu spațiul românesc ne este înfățișată imaginea unui prinț obișnuit cu mediul occidental, civilizat, pe care îl vede în contrast cu cel nou, retrograd și subdezvoltat. Nici capitala nu reușise să facă impresia “*că Bucureștii s-ar afla printre cele mai mari orașe din Orient*”³⁹, prințul fiind surprins într-un mod neplăcut de aspectul caselor “*mai puțin decât modeste*”⁴⁰, de pavajul care “*atât de prost era, încât ți-ai fi dorit ca mai bine să fi lipsit*”⁴¹, cât și de palatul unde avea să-și stabilească noua reședință, o casă modestă, cu un singur etaj, ale cărei împrejurimi “*erau cu totul neîngrijite, iar dacă priveai pe fereastră, zăreai o șatră de țigani*”⁴². Cu toate acestea, prințul Carol, deși observă problemele ce țin de aspectul estetic al capitalei, este încântat de căldura cu care a fost primit în noua sa țară.

Pentru o bună parte a elitei politice românești, imaginea lui Carol I la începutul domniei se prezenta, totuși, favorabilă. Cu excepția unor vechi familii boierești, ce se opuneau cu îndârjire, câteva autoproclamate princiare (prin simplul fapt al ocupării tronului unuia dintre principate de către un membru al lor) precum și a susținătorilor loiali vechiului domnitor, principele străin era văzut, în general, drept garantul unei noi ordini. Vremurilor de încordare de la începutul anului 1866 părea că li se pune capăt, aducându-se odată cu principele Carol, un dram de stabilitate. Iar acesta a știut cum să-și câștige capital politic insistând asupra ceea ce lipsea cu desăvârșire în viața social-politică românească și anume ordinea. Edificativă este concluzia discursului ținut de Carol după semnarea Constituției: “*Țara a intrat într-o stare normală. Un guvern monarhic constituțional este așezat: să stăruim cu toții ca prin leala și sinera aplicare a principiilor aceste constituțiuni, să se poată produce binefăcătoarele ei roade. Domnilor deputați!... Cu această sacră avere, toți întruniți, vom*

³⁹ *Ibidem*, p. 60.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ M. Kremnitz, *Regele Carol al României. Povestea unei vieți*, Editura Corint, București, 2014, p. 44.

⁴² *Ibidem*, p. 45.

*putea merge cu înlesnire și siguranță pe calea ce este deschisă înainte-ne*⁴³. Într-adevăr, istoria Principatelor cunoscuse o îndelungă tradiție a dezordinii și ineficienței guvernamentale alimentate de conflicte și aranjamente individuale, predominante într-un mecanism instituțional slab și coruptibil. Schimbarea neîncetată a domnitorilor, anulând orice principiu al continuității, nu a avut ca rezultat decât să perpetueze o instabilitate deja înrădăcinată⁴⁴. Soluția instaurării unei dinastii autohtone ar fi iscat cu siguranță alte conflicte, perpetuându-se același păienjeniș al intrigilor, croșetat de uneltirile pretendenților munteni și moldoveni la tron. Din această perspectivă, primirea coroanei românești de către Carol de Hohenzollern putea fi privită ca un remediu, dacă nu, cel puțin, ar fi fost greu de crezut că putea aduce ceva mai rău decât înainte.

Prin urmare, Carol a încercat să se bazeze pe speranța în mai bine a românilor, căutând să se apropie de ei, identificându-se încă de la început cu aceștia, pentru a-și spori popularitatea. Tot în această direcție se înscrie și atitudinea conciliatoare de care prințul a dat dovadă în primul său act de stat, grațindu-l pe mitropolitul Moldovei, Calinic Miclescu, care se aflate în fruntea separatiștilor în răscoala de la Iași din 3/15 aprilie. Aceeași atitudine o manifestase și față de elementele din armată implicate în lovitura de stat din 11 februarie, soldată cu detronarea lui Cuza. Carol avea să pună capăt presiunilor pentru impunerea măsurilor punitive împotriva celor care și-au încălcat jurământul față de vechiul domnitor și normele militare, implicându-se în odiosul complot. Decizia domnitorului s-a dovedit una profitabilă, în condițiile în care el a reușit a-și crea o imagine pozitivă, a unei persoane echilibrate și calme, care nu consideră actele de vendetă personală o modalitate propice de a-și exercita puterea în spiritul drepătății⁴⁵. Vizita în Moldova (întreprinsă într-un scop asemănător) cât și obținerea recunoașterii internaționale a domniei lui Carol I, au avut efecte la fel de benefice asupra imaginii sale. Prin dobândirea legitimității din partea puterilor străine și în special, din partea Curții suzerane, Carol reușise, totodată întărirea poziției sale de lider al românilor, după cum și tatăl său, Carol Anton, observa: *“Mi se pare, după toate ipotezele ce fac pe temeiul experiențelor mele politice, că ți-ai consolidat serios poziția, pe care ai avut mult curaj când ai acceptat-o. Călătoria la Constantinopol ai pornit-o și ai urmat-o cu multă*

⁴³ “Românul”, Anul al X-lea, 30 Iunie-1 Iulie, 1866, p. 305.

⁴⁴ L. Boia, *op. cit.*, p. 22.

⁴⁵ B. Daniel, *op. cit.*, p. 31.

dibăcie și printr-însa s-a luat mai ales puterilor străine orice pretext de a se mai amesteca... „⁴⁶.

La o privire de ansamblu asupra anului 1866, analiza imagologică asupra tânărului domnitor se prezintă un subiect destul de controversat datorită faptului că mentalitatea românească din Principatele Unite nu poate fi uniformizată și redusă într-atât încât să putem extrage o singură imagine șablon asupra liderului Carol I. Primul an al domniei, an al tranziției, de acomodare pentru prințul Carol, a fost marcat de greutățile izvorâte din lipsa culturii dinastice, pe care și Titu Maiorescu o sesiza: *“adevărata greutate a situației interne era lipsa oricărui simțământ dinastic în poporul român, deprins de atâtea generații cu domniile efemere, indiferent la desele schimbări ale indivizilor de pe tron, mai indiferent acum în urma răsturnării lui Cuza-Vodă și în care popor, totuși, dacă noua monarhie constituțională avea să-i garanteze viitorul, trebuia înrădăcinat acel cuget trainic de credință în persoana domnitorului și în perspectiva succesiunii ereditare la tron”⁴⁷.*

* Această lucrare a fost posibilă prin sprijinul financiar oferit de Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013, cofinanțat prin Fondul Social European, în cadrul proiectului POSDRU/159/1.5/S/132400, cu titlul „Tineri cercetători desucces – dezvoltare profesională în context interdisciplinar și internațional”.

Bibliografie:

1. Ziarul “Românul” (“*Românul*” după ortografia vremii), 1866, București.
2. Boia Lucian, , *Suveranii României. Monarhia o soluție?*, Editura Humanitas, 2014, București.
3. Bolliac Cezar, *Împămîntenirea Principelui de Hohenzollern*, 10 Mai 1866, în *Opere*, vol. al II-lea, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1956.
4. Idem, *A patra scrisoare confidențială a D-lui Ioan Brătianu la Paris*, 22 martie 1866, în *Ibidem*.

⁴⁶ *Memoriile Regelui Carol...*, vol I, p. 140.

⁴⁷ Titu Maiorescu *Istoria contemporană a României (1866-1900)*, Editura Universității Titu Maiorescu, București, 2002, p. 12.

5. Boroș Daniel, *Imaginea lui Carol I la români*, coord. Ladislau Gyemant, Cluj-Napoca, 2010.
6. Cantacuzino Sabina, *Din viața familiei Ion C. Brătianu. 1821-1891*, ediția a III-a, Editura Humanitas, București, 2013.
7. Carol, Rege al României, *Cuvântări și scrisori*, tomul I, Editura Institutului de Arte Grafice "Carol Göbl", București, 1909.
8. Eliade Mircea, *Hasdeu și Domnitorul Carol*, în B. P. Hasdeu, *Scrieri literare morale și politice*, tom II, Editura Fundației pentru Literatură și Artă "Regele Carol II", București, 1937.
9. Filitti Georgeta (trad. studiu introd., note, comentarii), *Memoriile Principelui Nicolae Șuțu, mare logofăt al Moldovei (1798-1871)*, Editura Humanitas, București, 2013.
10. Gauthier Guy, *Acvile și lei. O istorie a monarhiilor balcanice*, Editura Humanitas, București, 2004.
11. Hasdeu Petriceicu Bogdan, *Fraternitatea și Unirea*, 1866, în *Opere*, vol. al IV-lea: Publicistica politică 1858-1904, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, București, 2006, p. 121.
12. Ionașcu Grigore, *După 45 de ani. Mișcarea separatistă din Iași*, Editura Întâia Tipografie P. M. Pestemalgioglu, Brăila, 1911.
13. Iordache Anastasie, *Goleștii. Locul și rolul lor în istoria României*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1979.
14. Kremnitz Mite, *Regele Carol al României. Povestea unei vieți*, Editura Corint, București, 2014.
15. Idem, *Regele Carol al României – o biografie*, Editura Porțile Orientului, Iași, 1995.
16. Maiorescu Titu, *Istoria contemporană a României (1866-1900)*, Editura Universității "Titu Maiorescu", București, 2002.
17. Neagoe Stelian (autor secundar), *Memoriile Regelui Carol I – de un martor ocular*, vol. I, Editura Machiavelli, București, 1994.
18. Panu George, *Amintiri de la Junimea din Iași*, Editura Polirom, Iași, 2013.
19. Radu Rosetti, *Amintiri. Ce am auzit de la alții. Din copilărie. Din prima tinerețe*, Editura Humanitas, București, 2013.
20. Tănăsioiu Carmen, *Iconografia regelui Carol*, Editura Amarcord, Timișoara, 1999.
21. Urechia Alexandrescu Vasile, *Din tainele vieții. Amintiri contimporane (1840-1882)*, Editura Polirom, București, 2014.

THE BANAT CULTURE REFLECTED WITHIN THE PAGES OF THE CHURCH'S PERIODICAL "REVISTA PREOȚILOR" IN THE EARLY TWENTIETH CENTURY

Ionela Scridon, PhD Student, West University of Timișoara

Abstract: *David Voniga, a priest from Giroc, printed the periodical "Revista Preoților" at the beginning of last century. During the decade, when this periodical was issued (1910-1919), the editorial staff has particularly aimed towards a dissemination of theological information. However, in addition to the religious subjects targeted, the ecclesial periodical's pages also contain valuable information regarding Banat's rich culture. Therefore, the study captures the cultural aspects and the way they were perceived by the Orthodox theological world.*

Keywords: *David Voniga, Giroc, Gyula, Culture, Banat.*

„Revista Preoților” a apărut în Timișoara la începutul secolului al XX-lea în timpul păstoririi episcopului arădean Ioan I. Papp. Editorul, David Voniga – originar din localitatea Gyula (Ungaria) se remarcă atât prin activitatea publicistică, dar și prin misiunea pastorală desfășurată în satul Giroc, situat în apropierea Timișoarei¹.

Preotul și ziaristul David Voniga va coordona revista bisericească aproape un deceniu – un timp suficient pentru ca revista să devină cunoscută, citită și apreciată.

Sub aspect cultural, foaia avea mai multe rubrici care disemina în spațiul bănățean informații culturale. Între aceste rubrici două s-au impus încă de la primul număr: „Literatură. Știință” și „Cronica Literară”. Pe lângă cele două rubrici consacrate culturii, părintele girocean David Voniga a introdus o serie de manifestări culturale, lansări de carte, numiri de învățători ș.a.m.d.

De pildă în unul din numerele ziarului analizat suntem anunțați că „Asociația pentru literatura și cultura poporului român și-a ținut a doua adunare generală dela renașterea ei din o neezistință de un lung șir de ani, în care a fost îngropată de forța împrejurărilor”².

Conferințele susținute în capitala Banatului erau intens mediatizate. Iată ce ne comunica *Revista Preoților* acum mai bine de un secol: „Dacă ochiul tău va fi curat... Mateiu 6, 22. Cu aceste cuvinte sfinte și de profundă înțelepciune ale Ev. Mateiu și-a început dl Dr.

¹ Alin Cristian Scridon, *David Voniga – omul vieții spirituale și culturale timișorene. „Revista Preoților” în Istorie și cultură în Banat*, Coordonatori: Alin Cristian Scridon și Viorel Dorel Cherciu, Editura Brumar, Timișoara, 2013, p. 220-241.

² *Asociațiunea din Arad în Revista Preoților*, Timișoara, I, 1910, nr. 6, 24 februarie/ 9 martie, p. 1.

Iosif Popovici, prof. universitar, conferința despre activitatea dramatică literară a avocatului poet Barbu St. Delavrancea, în audiția literară ținută Duminică la 13 Martie n. în Timișoara”³.

Alegerile de învățători sau transferul cadrelor didactice erau consemnate de cele mai multe ori în cadrul rubricii „Informațiuni”. Rubrica anunța cititorul și de realitățile culturale de pe alte meleaguri: „Cultura în Japonia. Ministrul școalelor din Japonia a hotărât să înființeze în fiecare comună câte o bibliotecă; să trimită oameni învățați, cari să țină poporului prelegeri folositoare”⁴. Tot în cadrul rubricii menționate găsim detalii despre prima femeie cadru didactic universitar: „Prima femeie – profesor de universitate. Doamna Dr. Pușcariu a fost numită docentă la Universitatea din Iași. E prima femeie, care în România a ajuns până la asemenea treaptă în învățământ. Doamna Pușcariu, autoarea mai multor tratate științifice de-o netăgăduită valoare, ocupa mai de mulți ani postul de medic secundar la secția boalelor de ochi dela spitalul central din Iași. De aceia senatul universitar din Iași, având în vedere meritele pe cari prin muncă și printr’un devotament deosebit față de știință și le-a câștigat, a recomandat-o ca docentă la catedra de oftamologie. Cu toată vasta ei activitate științifică, dna Pușcariu este în acelaș timp o soție devotată și o gospodină model”⁵

Un articol interesant consemnat, radiografiază presa românească din țară și străinătate. Sunt prezentate toate revistele românești, inclusiv publicațiile culturale: „Publicațiunile periodice românești. Academia Română a publicat statistica publicațiilor periodice românești din toate țările și a tipografiilor din România, în anul 1909. Publicații politice au apărut în România 193 (între ele 4 ovreești și 2 ungurești), de agricultură, industrie și comerț 98, bisericești și didactice 277, literare și artistice, publicații de administrație, legislație și drept 56, de știință, medicină și igienă 35, de geografie și istorie 5, militare și de gimnastică 7, publicații enciclopedice 34, numere de ocazie 17, gazete de reclamă 25, esperantiste 3, umoristice și pornografice 23. Cu totul: 558, dintre cari în București 294, în Ploești 29, în Brăila 28, în Iași 277 și în Craiova 25. Restul în celelalte orașe ale țării. Dintre publicațiile tipărite în limba românească, 12 sânt ovreești. Cele 50 de publicații periodice românești, apărute afară de România, în 1909, se împart astfel: Ungaria 36 (politice: 11, bisericești și didactice: 8, literare și artistice: 4, de agricultură și industrie: 8, enciclopedice: 8, umoristice: 1, și numere de ocazie: 1, dintre cari în Sibiu 7; Bucovina 6 (toate în Cernăuți); Basarabia 1 (Chișinău); Turcia 1 (Salonic), și America 5 (...)”⁶.

³*Dacă ochiul tău va fi curat în Revista Preoților*, Timișoara, I, 1910, nr. 7, 4/ 17 martie, p. 1.

⁴*Informațiuni în Revista Preoților*, Timișoara, II, 1911, nr. 19-20, 10/ 23 iulie, p. 8.

⁵Idem, 1910, nr. 5, 14/27 februarie, p. 7.

⁶*Cronica Literară în Revista Preoților*, Timișoara, I, 1910, nr. 15, 24 mai/ 6 iunie, p. 7.

Așa cum arată și titlul, revista avea drept scop transmiterea informațiilor teologice în primul rând. Cu toate acestea în ciuda numeroaselor informații legate de viața Bisericii, manifestărilor culturale erau alocate un larg spațiu. Vom reda doar câteva dintre acestea: „Reuniunea femeilor gr.-or. române din Timișoara-Fabric și provincă invită cu tot respectul la petrecerea ce o aranjează cu concursul *Reuniunii române de cântări* din loc în sara dela 14/27 Novemvrie a.c. în sala berăriei (Fabrikshof) din Fabric, în favorul fondului său”⁷; „Șezătoarea literară a scriitorilor români. În 5 Martie a.c. scriitorii români vor ținea prima șezătoare literară în Ardeal. Cu ocazia petrecerii cu jocuri naționale ce o aranjează *Asociațiunea* cu concursul *Reuniunii femeilor române din Sibiu*, va fi deci și o frumoasă manifestație literară, cum na mai fost până acum la noi”⁸; „Serbările culturale dela Blaj. Anul acesta se împlinesc 50 de ani de când s’a înființat *Asociațiunea pentru literatură română și cultura poporului român*. Cu acest prilej, Asociația își va ținea adunarea generală la Blaj, deodată cu adunarea societății pentru fond de teatru român. Adunarea aceasta e împreună cu frumoase serbări culturale și sociale, pentru reușita cărora se fac de pe acum pregătiri mari. Adunarea *Asociațiunii* se va ținea în zilele de 28 și 29 August n., iar a *Societății pentru fond de teatru* în 30 august n.”⁹;

* Ziarul *Revista Preoților*(Timișoara).(Fig. 1)

⁷Informațiuni în *Revista Preoților*, Timișoara, I, 1910, nr. 32-33, 14/ 27 noiembrie, p. 7

⁸Șezătoare literară a scriitorilor români în *Revista Preoților*, Timișoara, II, 1911, nr. 6, 19 februarie/ 4 martie, p. 5.

⁹Serbările culturale dela Blaj în *Revista Preoților*, Timișoara, II, 1911, nr. 23, 10/ 23 august, p. 1.

Apariția de noi reviste era prezentată cu foarte multă bucurie, întrucât cultura românească astfel îmbogățită venea în ajutorul populației românești. Să nu uităm, că Banatul istoric a făcut parte din Imperiul Austro-Ungar, imperiu care își urmărea interesele de deznaționalizare prin legile emise la sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea. Iată ce ne prezintă *Revista Preoților* în paginile sale: „Revista literară ilustrată pentru familie a dlui Seb. Bornemisa din Orăștie a apărut. Poartă frumosul nume din bosme *Cosînzeana*. Numărul prim să prezintă în celea mai bune condiții atât în cuprins cât și după exterior. Astăzi, când afară de revista literară *Luceafărul* nici nu mai avem altă revistă de felul acesta, apariția *Cosînzenei* a fost o necesitate pentru multe familii românești”¹⁰; „*Lumina*. Un comiliton nou, cu acest nume, ni-sa ivit la anul nou. Este organul, de acărui pregătiri de apariție auzisem deja. Era vorbă, că în Caransebeș s’a apărea un nou ziar cu numele *Viitorul*. Ziarul a apărut, dar cu alt nume: *Lumina*. Îl salutăm cu drag și îi dorim mult succes întru dezvoltarea și întărirea vieții religioasă-culturale în popor”¹¹.

Un articol interesant prezintă în amănunt și reperele bibliografice de la începutul secolului trecut: „Literatură. Știință. Discurs de deschidere de Dr. Gheorghe Alexici. Domnule! În cursul conferințelor mele din semestrul al II-lea voiu vorbi, în 3 ore la săptămână, despre fonetica istorică a limbii române. Ceice se prepară pentru limbistică au deci prilej, săcunoască cercetările modern pe acest teren. Ca bază ne slujesc: cartea dlui Meyer Lübke „Gramatik der romanischen Sprache” și clasica lucrare a dlui Ovid Densusian „Histoire de la langue roumain”. În 2 ore la săptămână vom ceti pe cronicari, dupăce în semestrul I. am cetit împreună studiul dlui N. Iorga: „Despre adunarea și tipărirea isvoarelor relative la istoria Românilor”, apărut în „Prinos lui A.D. Sturdza”. Acest studio, cum vă aduceți aminte, face o dare de seamă despre tot ce s’a scris cu privire la istoria noastră și o critică amănunțită a edițiilor cronicarilor. Nu pot îndestul să recomand, mai ales fiitorilor istorici, ca să-și însemne bine cele zise de dl Iorga: *sunt rezultate câștigate pe temeiul unor cercetări îndelungate și solide*. Întru cât vom avea timp, o să cetim și alte lucrări cu privire la cronicari. Într’o oră la săptămână voiu vorbi despre influința reciprocă româno-maghiară, căutând să arăt influința, nu numai asupra limbii, ci și asupra folclorului maghiar. Cartea mea asupra acestui obiect, la care lucrez de mulți ani, nădejduesc, va ieși de sub tipar încă în cursul anului. S’au părăndat 14 ani de când ocup catedra de limba și literatura română ca docent – privat, la care loc am ajuns prin activitatea mea științifică de peste 20 de ani. Dați-mi voe, domnilor, să vă înșir, că dovadă, lucrările mele de până azi. În ungurește am scris: Elemente

¹⁰*Cronica Literară* în *Revista Preoților*, Timișoara, II, 1911, nr. 30, 15/ 28 octombrie, p. 5.

¹¹Idem, 1918, nr. 2-3, 14/ 27 ianuarie, p. 5.

maghiare în limba română (Budapesta 1888), teză de doctorat, premiată de Academia maghiară cu premiul Sámuel; Formarea limbii și neamului român (Budapesta, 1888), în revista „Budapesti Szemle”; Călătorie folcloristică între Români, (Budapesta, 1888), în „Analele Societății Kisfaludy”. Am publicat mai multe etimologii și studii în revista „Nyelvőr”. În revista „Nyelvtudományi – Közlemények”; Obârșia limbii române (XXVI); în „Analele Societății Kölcsey” din Arad: Vocabularul istoric maghiar. Trei ani de zile am lucrat la „Vocabularul istoric maghiar”, angajat fiind de unul dintre redactorii lui, de Szarvas Gábor, cel mai genial filolog pe care l’au avut Ungurii. Am publicat (Budapesta, 1895) broșura Vadrőzsapör, unde arăt influința poeziei populare române asupra celei maghiare; în revista „Èlet”: Direcția poporală în literatura română (Budapesta, 1891); în „Pallas-Lexicon”: Biografiile scriitorilor români; *Gramatica limbii române*, carte ce se folosește în școalele secundare de stat unde se propune limba română (Budapesta, 1892. Ediția II-a 1904); în revista „Philologiai Közlöny” (XXIX): Numele român și filologia maghiară, unde vorbesc despre sunetul î; tot în revista „Philologia-Közlöny”: Istro-Românii (XXVII); Macedo-Românii (XXVI); în „Analele Școalei orientale” din Budapesta (1895); Școalele orientale din străinătate. În volumul II. Din „Egyetemes irodalomtörténet” (Budapesta, 1905) a apărut: *Istoria literaturii române*; Introducerea la volumul dlui Révai Károly: Traduceri din Gh. Coșbuc, este scrisă tot de mine. Am tradus unele nuvele de Dela Vrancea, Slavici, Carmen Sylva, Caragiale „O făclie de Paști”); poezii din Bolintineanu, Alexadri și Eminescu, apoi poezii populare românești; piese teatrale: „O lecție” de Radu Rosetti, „Jucătorii de cărți” și „Suprema forță” de Lecca, „Năpasta” de Caragiale și „Manasse” de Ranetti Roman. „O lecție” și „Năpasta” (în traducere „Anca”) au fost primite bine de publicul maghiar, iar „Manasse” are să fie în curând jucat. Însumi am scris o piesă (conformată), intitulată „Românii”, pentru Teatrul Urania, în care se face cunoscut poporul român și cultura lui. Piesa (conferența) a făcut impresie foarte bună pretutindenea la noi în țară. Mai amintesc că am scris o sumedenie de recenzii despre cărțile de școală, intrate în Ministerul învățământului public. Autorii cărților pot adevăra, că n’am fost preocupat nici odată, și că în judecata mea am fost călăuzit pururea de adevăr. În nemțește am publicat: în „Österr. Ungar. Revue” (Viena, 1903): Die Makedo-Romänen; în revista „Etnologische Mitteilungen aus Ungarn”: Bucăți din poezia poporală română; Geschichte der rumänischen Literatur (Leipzig, 1906). Cu privire la lucrare din urmă trebuie să vă dau unele deslușiri. Istoria literaturii române, apărută în limba maghiară, a fost bine apreciată și de ai noștri („Sămănătorul”, 1905) și de critica maghiară („Philologia-Közlöny”, XXIX). Am dovedit prin urmare că sunt pe deplin stăpân asupra materialului, pe care l-am tractat cu căldură și cu iubire. Că azi lumea cultămaghiară ne

cunoaște mai temeinic și știe aprecia cultura și literatura noastră într'un mod cinstit, pot spune fără sfială, se datorește în mare parte cărții mele. Am făcut deci ceea ce îmi era datoria să fac și ca Român și ca profesorul acestei catedre: să scriu Gramatica limbii române pentru Maghiari, să traduc din literatura română deosebite bucăți literare și să public Istoria literaturii române. Am căutat să fiu vrednic întru toate locului care îl ocup, căci doar părerea cercurilor conducătoare e, ca *profesorul limbii și literaturii române să fie nu numai bărbat de știință*, ci totodată și o zală puternică între cultura română și maghiară. Când am scos Istoria literaturii române în limba nemțească, am avut de gând să dau și publicului din Germania o carte scrisă obiectiv, cu dragoste de adevăr și de poporul din care fac parte. S'au vărât însă unele greșeli foarte penibile. Și iată cum Manuscrisul prezentat a fost dat dlui *Dietrich* pentru cenzurare; bine înțeles, din pricina că nu sunt neamț, n'a fost mulțumit cu limba. Editorul atunci l-a încredințat pe dl Dietrich să îndrepte stilul și să introducă ce mai crede de bine. Astfel s'au strecurat în lucrare greșeli destul de însemnate și au intrat părți cari nu le-am scris eu. Totuși, și asta trebuie s'o accentuez, cartea nu e tocmai atât de slabă cum vestiau unii preocupați, cei mai mulți în lipsă de cultură suficientă, adăugând la critică și motive personale. Cu recunoștință trebuie să amintesc darea de samă obiectivă și amănunțită a dlui Haneș din revista „Viața Nouă” a dlui O. Densușianu. Iată ce scrie dintre străini dl profesor universitar, *T. Gartner* (Innsbruck): „es ist sehr verstanding, und verdient wegen der gesunden Anschauungen über die geistige entwicklung des romanischen Volkes weite Verbreitung” (în „Deutsche Liter. Ztg.” 1907 numărul 19); Dl profesor H. Tiktin: „Er gibt uns in dem engen Rahmen von knapp 200 Oktavseiten ein in grossen und ganzen richtiges, klares und übersichtliches Bild von der Entwicklung der rumanischen Litteratur und den mangfaltigen politischen und kulturellen Faktoren, unter deren Einwirkung diese Entwicklung vor sich ging. Und das Buch ist um so freudiger zu begrüßen, als wir in ihm den ersten nennenswerten Versuch zusammenfassenden Darstellung der rum. Litteraturgeschichte von ihren Anfängen bis auf die Gegenwart vor uns haben” (în revista „Studien zur vergl. Litt. Gesch.” VII. Fasc. 4.)”¹².

¹² Gheorghe Alexevici, *Literatură. Știință. Discurs de deschidere* în *Revista Preoților*, Timișoara, I, 1910, nr. 5, 14/27 februarie, p. 5-6.

* Ziarul *Revista Preoților*(Timișoara).(Fig. 2)

Desigur, în *Revista Preoților* ca și celelalte reviste ale vremii, existau numeroase elemente de literatură dialectală bănățeană. Profesorul Ioan Viorel Boldureanu împreună cu colaboratorii volumului „Antologia literaturii dialectale bănățene”, subliniază că „distanța dintre *literatură* și *maculatură* a fost întodeauna mare, menționând principalele trăsături ale acesteia: este o literatură cultă, auctorială, scrisă – nu anonimă și orală (precum folclorul); în pofida faptului că trăiește prin spectacolul rostirii; ea nu se confundă, nici nu se reduce la poezie în grai, care adesea, este simplă înșiruire de versuri stângace ce denotă lipsă de talent, de gust, cunoștințe, cultură, chiar și absența ideii de poezie, astfel încât în raportul literatură-maculatură proporția celei din urmă este, de regulă, mai mare decât în cazul literaturii propriu-zise, așadar fiind peste media ratărilor și rebuturilor din cea propriu-zisă”¹³.

Așadar, prezentul studiu aduce în circuitul științific câteva aspecte culturale surprinse în „*Revista Preoților*” la începutul secolului al XX-lea. Un element de luat în seamă ar fi și tirajul redus al acestei foi, de aceea - aprecia noi – fiecare studiu pe acest segment de cercetare îmbogățește în ansamblu bibliografia de profil.

¹³ Ioan Viorel Boldureanu, Simion Dănilă, Cornel Ungureanu, *Antologia literaturii dialectale bănățene (poezie, proză, teatru) 1891-2011*, Editura Universității de Vest, Timișoara, 2011, p. 11.

O carte de cătănie

Costea Crainic lui Codrău

A trimis lui tatăl-său

O carte din cătănie

Ascultați numai ce scrie:

- „Taică dragă, cartea mea
Doamne, bine mi-ar părea,
Să te afle’n pace. Și
Taică, cât ce vei primi
Astă carte mitutea
Scrisă chiar de mâna mea,
Te-a-și ruga că până Joi
Să-mi trimiți alta ’napoi
- Vineri, știe Dumnezeu
Prin ce țară voi fi eu –
Dar atunci să-mi scrii de toate:
Cum e Maica și mai poate
Lucra, și nu-i supărată?
Doamne s’o mai văd odată!
Dar soruța mea Mărie
Ce mai face? Dar Ilie
Frățiorul, tot la oi?
Dar părintele din foi
Ce mai spune, cum cetește
Prin sat ce se mai vorbește?
Cred că numai de bătaie!
Vai și dorul cum mă taie
De voi toți... Ei dar vecina
Lelea Floare, și Sabina
Fata ei, cum mai trăiesc?
Voie bună le poftesc
Și lor și vouă la toți...
Apoi cum zic, dacă poți
Scrie-mi taică cum sunteți....

Dar bucate mai aveți?
Dar jucanii? Dragii mei...
Câștigați bine de ei.
Cu nutrețul cum mai stați,
Mai aveți nu cumpărați?
...Codrii, și ei v’or fi goi –
Dar dulăii dela oi...
Săracii tovarășii mei...
Vor și triști acum și ei!

Și eu taică dragul meu
Mulțămesc lui Dumnezeu
Că sunt bine și-’s căprar”!
Ști, chiar domnul ghinerar
M’o făcut, că m’o aflat
Cât de bine m’am purtat
La graniță când am fost
O noapte de pază’n post.

Și eu taică mai departe,
Mă închin de sănătate
Ție, maicei lui Ilie
Și la sora mea Mărie;
Și părintelui din sat,
Și la vărul meu Istrat:
La fete și la femei
Și la toți sătenii mei....
Apoi nu vă supărați
Taică, și nu vă’ntristați
Pentru mine chiar de loc,
Că de-o fi să am noroc
Nici în bătaie nu mor!
De nu ... c’o moarte’s dator¹⁴.
Isaila Marele

BIBLIOGRAFIE**C. Periodice de la începutul secolului al XX-lea**

Revista Preoților

Timișoara, 1910-1919.

¹⁴*Revista Preoților*, Timișoara, VI, 1915, nr. 3, 25 ianuarie/ 7 februarie, p. 3-4.

D. *Lucrări generale*

- Ioan Viorel Boldureanu, *Cultură populară bănăţeană*, Editura Mirton, Timișoara, 2004.
- Ioan Viorel Boldureanu, Simion Dănilă, Cornel Ungureanu, *Antologia literaturii dialectale bănăţene (poezie, proză, teatru) 1891-2011*, Editura Universităţii de Vest, Timișoara, 2011.
- Ioan, David, *Presa românească din Banat. Preocupări de cultivare a limbii. De la începuturi până în 1918*, Prefață de Crișu Dascălu. Studiu introductiv de Adrian Dinu Rachieru, Ediția a II-a, Editura David Press Print, Timișoara, 2012.
- Otilia, Hedeșan, *Angoasele cititorului de antropologie*, Editura Marineasa, Timișoara, 2006.
- Gabriel, Țepelea, *Plugarii condeieri din Banat. Literatura în grai bănăţean*, Ediție îngrijită și studiu introductiv de Ioan Viorel Boldureanu, Editura Marineasa, Timișoara, 2005.

MESSENGERS AND GIFTS IN ROMANIAN PRINCIPALITIES (15TH-17TH CENTURIES)

Ana Maria Moisuc, PhD Student, "Al. Ioan Cuza" University of Iași

Abstract: *Used either in political relations, with a diplomatic role, or in social relations, gifts have had in medieval times, and not only, an important role in establishing connections and maintaining them. Their attributes were not limited just at maintaining the connection between power and subserviance, but they were also a proof of the status of the person who gave/received a certain position within the society, as well as a proof of the type of social relationship between the one who gave and the one who received. In the diplomatic relations, an important role was played by the messengers. In their missions, a special attention was paid to the exchange of gifts. Thus, in this paper we are trying to identify the main gifts - as far as clothes and fabrics were concerned - given by the ruler (or his representatives) either to foreign messengers, or to the representatives of Moldavia or Wallachia.*

Keywords: *gifts, messengers, Romanian Principalities, Middle Ages, clothes*

Folosite fie în relațiile politice, cu rol diplomatic, fie în relațiile sociale, darurile au avut în societatea medievală, și nu numai, un rol important în stabilirea și menținerea acestora. Atribuțiile acestora nu se limitau doar la menținerea relațiilor dintre putere și supuși, ci marca, în același timp, statutul celui care oferea/primea, poziția sa în societate, precum și natura relației dintre cel care oferea, respectiv care primea. În relațiile diplomatice un rol important îl aveau solii. În misiunile lor o atenție mărită era acordată schimbului de daruri. Astfel, în rândurile de mai jos ne propunem să identificăm principalele daruri, în materie de veșminte și țesături, făcute solilor străini, de către domn sau reprezentanții acestuia, sau trimișilor domnului Moldovei sau al Țării Românești.

Sociologii au emis diferite definiții ale darului. Acesta este văzut un „act voluntar, individual sau colectiv, care poate sau nu fi solicitat de cel sau cei care îl primesc”, „o valoare culturală specifică unei anumite comunități, un obiect material cu valoare utilitară (de consum) sau numai simbolică, oferit sau primit, ca mijlocire a unei relații sociale de prietenie, de vecinătate, de cooperare, de prestigiu, de ierarhie sau chiar rivalitate”, „o formă esențială de comunicare (între oameni, dar și între om și sacru). În antropologia culturală, darul este privit ca un „mediator în inițierea, menținerea și întărirea relațiilor comunitare, precum și un

important criteriu în influențarea propriului statut socio-cultural”¹. Marcel Mauss, în lucrarea sa *Eseu despre dar*, îl definea „un fapt social, prin care se înțelegea recunoașterea din partea celorlalți”². Autorul a urmărit ansamblul social al relațiilor de ofertă și primire, de cumpărare și vânzare, în cadrul cărora un rol important îl deținea schimbul de daruri. Bronislaw Malinowski considera că scopul acestui schimb era de acela de a „strânge rețeaua de relații, întărind legăturile de reciprocitate”³.

În definițiile darului prezentate este subliniată și funcția acestuia de mijlocitor în relațiile sociale; fie că este vorba de relații de prietenie de vecinătate sau de cooperare, darul are, de fiecare dată, un rol catalitic, acționând ca un factor de intermediere, după cum se poate observa în contextul raporturilor stabilite de domnii Țărilor Române cu suveranii străini.

Din punct de vedere politic, perioada evului mediu a fost caracterizată de instabilitate, fapt care i-a determinat pe domnii moldoveni și munteni să păstreze relații cordiale cu statele vecine, în vederea obținerii, în vremuri de restriște, a unui ajutor militar sau financiar.

Așa cum afirmat anterior, în relațiile diplomatice, un rol important îl jucau solii. Aceștia, oameni cultivați, distinși, buni oratori, cunoscători de limbi străini, erau purtătorii mesajului domnesc, iar reușita sau eșecul unei misiuni depindea, în mare parte, de ei. În transmiterea unui mesaj din partea suveranului, aceștia se foloseau, alături de calitățile lor oratorice, și de daruri.

La curtea Moldovei și ai Țării Românești exista un ceremonial dedicat acestor mesageri ai puterii. De exemplu, Neagoe Basarab, în opera *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*⁴, dedica o parte specială acestor mesageri, oferindu-i câteva sfaturi viitorului domn despre cum trebuie să se comporte, să îi trateze. Referitor la recepția solului, domnul afirma că acesta trebuia întâmpinat la graniță, de către cei mai înalți demnitari ai statului, primit cu cinste și cu alai. În timpul audienței, domnul trebuia să impresioneze prin fast și strălucire. Maniera în care apăreau în fața solului, domnul și dregătorii săi, era foarte

¹ Nicu Gavriluță, *Mentalități și ritualuri magico-religioase. Studii și eseuri de sociologie a sacralului*, cuvânt înainte de Ștefan Afloroaei, Iași, 1998, 116; Eliza Cherulescu, *Simbolistica ceremonialurilor sociale în postmodernism. Ritualul darului în mentalul românesc*, Brașov, 2009, p.32-33.

² Marcel Mauss, *Eseu despre dar*, traducere de Silvia Lupescu, studiu introductiv de Nicu Gavriluță, Iași, 1997.

³ Nicu Gavriluță, *op.cit.*, p. 117-118.

⁴ *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, text ales și stabilit de Florica Moisil și Dan Zamfirescu, cu o nouă traducere a originalului slavon de G. Mihăilă, studiu introductiv și note de Dan Zamfirescu și G. Mihăilă, București, 1971.

importantă. Suveranul trebuia să se „împodobească cu haine foarte frumoase”, iar supușii „cei mai tineri să fie împodobiți cum se cuvine și frumos”⁵.

Un alt izvor târziu în care este prezentat tiparul după care aveau loc recepțiile solilor este condica logofătului Gheorgachi⁶. Informații valoroase ne parvin de la înșiși solii care s-au prezentat la curtea domnilor, munteni sau moldoveni, sau de la persoane care făcut parte dintr-o solie, și care au consemnat în scrierile lor impresii cu privire la recepția lor și la darurile primite.

Înainte de prezentarea principalelor daruri oferite solilor, vom face câteva precizări referitoare la ceremonialul de primire al solilor. În funcție de statutul social al solului, acesta era întâmpinat de hatman sau domn, la o distanță de două-trei ceasuri de orașul Iași, pentru cei care veneau în Moldova. La intrarea în oraș solul era întâmpinat de marele postelnic, după care era condus la gazdă și se slobozeau tunuri la curtea domnească. A doua zi, sau la câteva zile de la venire, avea loc audiența solului la domnul țării. Tot acum era organizată și o masă în cinstea solului și avea loc schimbul de daruri⁷. Pentru a avea o imagine a acestei recepții vom face apel la descrierea făcută de solia ducelui Cristofor de Zbaraz, la întâlnirea cu Ștefan Tomșa, voievodul Moldovei: „Domnul însuși, în haine strălucite, se apropia călare pe un cal arab și ducele se îndreaptă spre el, așezându-și oamenii într-un alai frumos. Caftanul lui aurit strălucește până departe, după el e purtată în vârful unei sulite cuca cu pene de cocor. În jur stau călări doisprezece boieri. Domnul e îmbrăcat într-un caftan strălucitor (așa e obiceiul întotdeauna la moldoveni să umble cu caftanul deși era vreme bună) și trâmbițele sună⁸. În descrierea anonimă a soliei lui Jerzi Krasinski, la 1636, ne este prezentat recepția solului în Țara Românească: „ne-a ieșit înainte pe râul Colentina toată curtea domnului cu hatmanul în frunte. Erau toți frumos îmbrăcați, călărind cai turcești (și deosebit de ei) erau cinci steaguri de oșteni. Acolo, nepotul de soră (marele spătar Preda Brâncoveanu) al domnului, a cărui funcție este să poarte buzduganul și sabia domnului (...). După aceste urări ne-au condus la București, după următoarea ordine: în frunte mergeam noi vreo zece persoane în rând câte doi, pe partea dreaptă două steaguri, iar de partea stângă trei. În urma noastră, chiar lângă domnul sol mergeau pe jos patru guarzi îmbrăcați ca nemții, și având muschete; cu solul

⁵*Ibidem*, p. 266; Virgil Cândea, Dinu G. Giurescu, Mircea Malița, *Pagini din trecutul diplomației românești*, București, 1966, p. 104-105.

⁶*Literatura românească de ceremonial. Condica lui Gheorgachi*, studiu și text de Dan Simonescu, București, 1939.

⁷*Ibidem*, p. 88.

⁸*Călători străini despre Țările Române*, vol. IV, volum îngrijit de Maria Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, 1972; p. 499-500.

mergea toată curtea domnului, și în urmă veneau vreo câteva zeci de slujitori călări. În audiența la domn, „la coborârea din caretă domnul sol a fost întâmpinat de „mareșali”, care ne-au condus prin mai multe camere pline cu boieri, cu demnitari mai mici și alți oameni. Domnul stătea sub un baldachin, îmbrăcat într-o haină de ferezie și violetă, căptușită cu blană de samur; văzându-l pe domnul sol l-a primit cu dragoste”⁹.

O parte importantă în cadrul acestor ceremonii o constituia răsplătirea solilor. Această practică era „un vechi obicei” și apreciată drept un semn de prietenie. Darurile oferite nu aveau întotdeauna aceeași valoare, simbolică sau materială. Acestea variau în funcție de bunăvoința domnului, de relația care exista între domn și sol, sau între domn și persoana care a trimis mesagerul, de interesele urmărite, dar și de rangul primitorului.

Despre generozitatea lui Petru Cercel, Franco Sivori nota că „domnul mi-a dăruit o spadă împodobită cu aur, o haină de brocart de aur, foarte bogată, cum se poartă în Țara Românească”¹⁰, iar altădată „mi-a dăruit două haine foarte bogate din brocart”¹¹. În semn de prietenie, Matei Basarab i-a oferit lui G. Krasinski „o haină lungă de catifea roșie”¹². Un dar cu aceeași valoare simbolică era și cel oferit de către Constantin Șerban solului Clas Brorsson Ralamb¹³. În raportul către Basta, unde se vorbește despre tratativele de pace dintre Radu Șerban și tătari, a fost consemnat că domnul trimise hanului în dar pe lângă suma de 5000 de ducați de aur, „două prea frumoase șube, una de samur și alta de răs”. La rândul său, solul tătar i-a dăruit domnului 1000 de taleri și o șubă de jder¹⁴.

Un alt domn darnic a fost Vasile Lupu, despre care J. Kemeny preciza: „Voievodul m-a cinstit cu mai multe daruri, printre care și o mantie căptușită cu catifea roșie, cu gulere de samur”¹⁵. Unui alt sol căruia domnul i-a oferit daruri, dar nu la fel de alese, a fost Evlia Celebi.

⁹*Călători străini despre Țările Române*, vol. V, îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, 1973, p. 120-121.

¹⁰*Călători străini despre Țările Române*, vol. III, îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, 1971, p. 6.

¹¹*Ibidem*, p. 8.

¹²P. P. Panaitescu, *Călători poloni în Țările Române*, București, 1930, p. 32; *Călători străini...*, vol. V, p. 122.

¹³„Domnul mi-a dăruit un caftan țesut cu fir de aur și cum nu îl primeam, mi-a zis că acesta este obiceiul țării (fiind) semnul celei mai înalte bunăvoinți” (*Călători străini...*, vol. V, p. 611; C.J. Karadja, *Un ambasador suedez la curtea lui Constantin Șerban*, în **RI**, VI, nr. 10-12, octombrie-decembrie, 1920, p. 210).

¹⁴*Călători străini despre Țările Române*, vol. IV, îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, 1972, p. 328.

¹⁵*Ibidem*, vol. V, p. 142.

Acestuia i-au fost dăruite „tot felul de postavuri groase pentru cinci rânduri de haine”¹⁶. Același mesager primea din partea domnului Țării Românești „o pungă de guruși, o blană de samur, doi cai buieștri și alți doi cai”, iar slujitori săi au primit „câte 20 de galbeni, postav și pânzeturi”¹⁷.

De regulă, valoarea materială a acestor daruri oglindea relația care exista între cei care le ofereau, respectiv le primeau. Un exemplu sugestiv îl reprezintă schimbul de daruri dintre Vasile Lupu și Mihail Fedorovici Romanov. Pentru legătura strânsă de prietenie pe care o aveau cei doi, țarul îi trimitea domnului moldovean, prin intermediul boierului A. L. Ordin-Nașciokin, blănuri scumpe de samur și o vulpe argintie, care era considerată un „lucru de mare preț”. La rândul său, domnul îi dăruia „potrivit cu însemnătatea lucrului și a prieteniei (...) blănuri de samur”¹⁸.

Atenții nu erau acordate doar domnului, ci și doamnei sau marilor dregători. Paul de Alep oferea doamnei lui Vasile Lupu un vâl cusut cu aur, iar boierilor pânză cu pătrățele trandafirii, stofă pentru brâuri și turbane, maramă cusute cu aur¹⁹. Din partea soliei lui Ioan Gninski, stolnicul Contăș primea câteva haine de stofă franțuzească, iar pisarul Wolf un rând de haine tot din stofă franțuzească; în timp ce restul dregătorilor primeau daruri după grad. Drept mulțumire, domnul Gheorghe Duca trimitea fiilor solului câte zece coți de stofă aurită și câte o năframă²⁰.

Nu întotdeauna aceste recompense erau pe măsura așteptărilor. Solul Stanislaw Oswiecim, în timpul călătoriei sale din Moldova și Țara Românească, alături de solul polon Nicolae Bieganowski, se arăta nemulțumit de darurile oferite de către domnul muntean, Matei Basarab: „deși darurile nu erau prea bogate, fiecare dintre noi am primit câte zece coți de atlas și nu din cel mai bun”²¹. Un alt sol nemulțumit a fost și Rafael Leszczynski care nota: „Nu am fost răsplătit după cuviință, căci ei în schimb s-au purtat după vechiul obicei, i-au dat numai chehaiei după aducerea darurilor, domnul un cal tătăresc foarte prost, doamna o năframă, iar fratele domnului o stofă de atlas pentru o vestă, o pânză pentru o haină și o năframă

¹⁶*Ibidem*, vol. VI, p. 485.

¹⁷*Ibidem*, p. 724.

¹⁸*Ibidem*, p. 624. Au fost trimise în mai multe rânduri blănuri, în scopul consolidării legăturilor de prietenie de la curte.

¹⁹*Ibidem*, p. 38.

²⁰*Ibidem*, vol. VII, p. 355.

²¹*Ibidem*, vol. V, p. 193; P. P. Panaitescu, *op.cit.*, p. 55.

turcească²². Trimisul regelui Poloniei Vladislav al IV-lea, Wojciech Miastkowski, refuza darul oferit de către Vasile Lupu, „câteva bucăți de brocart și mai multe bucăți de diferite mățasuri”, pe motiv că nu a fost întâmpinat de către domn²³.

În unele cazuri, darurile nu erau oferite direct de către domn, ci prin intermediul dregătorilor săi. Astfel, logofătul lui Ieremia Movilă, Luca Stroici, îi ura bun venit hanului din partea domnului și îi oferea, în dar, o blană de samur și o bucată de atlas²⁴. La fel și hatmanul domnului, Ioan Zamoyiski, îi dăruia sangiacului o pătură de axamit vișinie, căptușită cu atlas verde²⁵.

Nu doar în scrierile călătorilor au fost consemnate informații cu privire la darurile primite de soli sau domni, ci și în actele interne. Într-un izvod de „orânduiala birului, văleat 7162”, din vremea lui Gheorghe Ștefan, a fost menționată o plată de 114 ughi, 172 de taleri pentru sobolii solilor²⁶.

Contextul în care darurile erau oferite varia, având în fiecare caz o semnificație anume. Domnul încerca, prin intermediul lor, să se apropie de supușii săi, dar și pentru a-i fi puse în evidență calitățile unui bun conductor. În relațiile diplomatice darurile aveau o altă semnificație, acestea erau oferite fie din interes, fie pentru menținerea unor relații cordiale, și un rol important îl dețineau solii, de a căror calități oratorice și pricepere depindea reușita unei misiuni. Darurile oferite acestor mesageri erau individualizate, în funcție de poziția socială a primitorului. Astfel, rolul darurilor în societatea medievală românească era major, atât în plan intern – în consolidarea relațiilor dintre domn și supușii săi –, cât și pe plan extern – în menținerea unor relații de prietenie cu vecinii–.

Acknowledgement

*Această lucrare a fost publicată cu sprijinul financiar al proiectului „Sistem integrat de îmbunătățire a calității cercetării doctorale și postdoctorale din România și de promovare a rolului științei în societate”, POSDRU/159/1.5/S/133652, finanțat prin Fondul Social European, Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013 (This work was supported by the strategic grant POSDRU/159/1.5/S/133652, co-financed by the

²² P. P. Panaitescu, *op.cit.*, p. 117; *Călători străini despre Țările Române*, vol. VIII, îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, 1983, p. 179.

²³ P. P. Panaitescu, *op.cit.*, p. 48.

²⁴ *Călători străini...*, vol. III, p. 650.

²⁵ *Ibidem*, p. 649.

²⁶ N. Iorga, *op.cit.*, vol. IV, p. 265, nr. XCIX.

European Social Fund within the Sectorial Operational Program Human Resources Development 2007 – 2013).

Bibliografie

Călători străinidespre Țările Române, vol. III, îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, 1971; vol. IV, îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, 1972; vol. V, îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, 1973; vol. VI, îngrijit de M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Mustafa Ali Mehmed, București, 1976; vol. VII, îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, 1980; vol. VIII, îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, 1983.

Cândea, Virgil, Giurescu, Dinu C., Malița, Mircea, *Pagini din trecutul diplomației românești*, București, 1966.

Cherulescu, Eliza, *Simbolistica ceremonialurilor sociale în postmodernism. Ritualul darului în mentalul românesc*, Brașov, 2009.

Gavriliuță, Nicu, *Mentalități și ritualuri magico-religioase. Studii și eseuri de sociologie a sacralului*, cuvânt înainte de Ștefan Afloroaei, Iași, 1998.

Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie, text ales și stabilit de Florica Moisiș și Dan Zamfirescu, cu o nouă traducere a originalului slavon de G. Mihăilă, studiu introductiv și note de Dan Zamfirescu și G. Mihăilă, București, 1971.

Karadja, C.J., *Un ambasador suedez la curtea lui Constantin Șerban*, în „Revista de Istorie”, VI, nr. 10-12, octombrie-decembrie, 1920, p. 207-212.

Literatura românească de ceremonial. Condica lui Gheorgachi, studiu și text de Dan Simonescu, București, 1939.

Mauss, Marcel, *Eseu despre dar*, traducere de Silvia Lupescu, studiu introductiv de Nicu Gavriliuță, Iași, 1997.

Panaiteescu, P. P., *Călători poloni în Țările Române*, Buc

THE TAKING OF THE HORSES TO THE „CEAIR”. THE MEANINGS OF AN AULIC CEREMONY IN THE ROMANIAN PRINCIPALITIES

Mihai Mîrza, Postdoctoral Researcher, PhD, "Al. Ioan Cuza" University of Iași

Abstract: *The taking of the horses to the „ceair” (grazing ground) was one the eighteenth century activities specific to the beginning of the pastoral year. According to contemporary accounts, this ceremony consisted in the lavish parade of royal horses and of the royal stable servants. The ceremony’s main attraction was the parade of the ruler’s symbolic horse, which had been received as a gift from the sultan upon the ruler’s appointment – the *tablabaşa*. The horse was bedecked with luxury harnesses and was ridden by the grand bookkeeper, dressed up in festive clothing. The royal horse parade followed a well-established route, starting from the Court and up to the royal grazing grounds, where the grand bookkeeper treated the people to a plentiful meal. Aside from its ritual importance, the event’s main purpose was to provide a public display. Throughout our paper we will re-constitute the members of the suite, the function fulfilled by each participant and the meanings behind the participants’ gestures, their clothes, etc. We will also try to establish the origins of this type of ceremony and the timeline of its practice at the Principalities’ courts.*

Keywords: *ceremony, the Royal Court, horses, ceair, the Romanian Principalities*

Puternic și sprinten, ascultător sau năvălaș, calul a fost oriunde, oricând și pentru oricine un animal valoros. Până la apariția primelor mașini, dar și după aceea încă o vreme, acesta era cel mai rapid și mai eficient mijloc de transport pentru om, indiferent dacă era pus să tragă la trăsură, să ducă mărfuri pe spate sau dacă era folosit pentru călărie. Calul a fost, și mai este și astăzi, un semn al bunăstării și o marcă a distincției¹. Mai mult decât toate acestea, calul a străbătut veacurile ca simbol al victoriei în luptă, al puterii politice și militare². Războinicul călare (cavalerul) a rămas în conștiința istorică a umanității ca ideal militar de vitejie și forță, în jurul său ținându-se o bogată literatură fantastică, care idealizează calitățile calului și călărețului. Calul era întotdeauna pe măsura stăpânului său: puternic, neînfricat și năzdrăvan.

*Această lucrare a fost publicată cu sprijinul financiar al proiectului „Sistem integrat de îmbunătățire a calității cercetării doctorale și postdoctorale din România și de promovare a rolului științei în societate”, POSDRU/159/1.5/S/133652, finanțat prin Fondul Social European, Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013.

¹ Pentru detalii și precizări suplimentare v. Jean Louis Gouraud (coord.), *Le cheval, animal politique...*; Daniel Roche, *Voiture, chevaux...*; Jérôme Leroy, *Histoire de chevaux*.

² Maria Magdalena Székely, *Calul...*, p. 87-105; Louis Gouraud, *Le cheval, animal politique...*, p. 7-11 și *passim*.

Sfinții militari sunt reprezentați călare, Sf. Gheorghe învinge balaurul (simbol al diavolului și păcatului) călare pe cal. Cavalcada, ofensiva călăreților aflați în formație de luptă, a avut o dublă semnificație, una pozitivă (cavalcada sfinților militari) și una eschatologică; „eroii” distrugerii de la sfârșitul timpurilor sunt cei patru cavaleri ai apocalipsului. Moartea însăși este reprezentată uneori călare, calul având în mentalul colectiv și funcție psihopompă, de călăuză a morților în lumea de dincolo de mormânt³. Dincolo de toate aceste semnificații, calul era în veacurile trecute un animal indispensabil pentru om. Marii boieri și domnii Țărilor Române, la fel ca toți nobilii și monarhii Europei, aveau un număr mare de cai, pe care îi țineau în grajduri de mari dimensiuni sau pe câmp, în semisălbăticie. Pornind de la elementele arătate constatăm că au existat suficiente argumente pentru ca acest animal să fie respectat, iubit și celebrat. Sărbătorile dedicate calului aveau mai cu seamă scopuri magico-religioase funcționale; omul invoca protecția divinității pentru ca animalele din gospodăria sa să le meargă bine, să fie ocolite de boli și nenorociri. Când era sărbătorit calul nu era pus la muncă, era lăsat slobod pe pajiste, era binecuvântat de preoți ori era împodobit de sărbătoare și scos în lume⁴. O festivitate dedicată acestui animal este „scoaterea cailor la ceair”, care se organiza în secolul al XVIII-lea, la Curțile domnilor Țării Românești și Moldovei în fiecare primăvară din an, în preajma sărbătorii Sf. Gheorghe.

Când s-a organizat prima dată o astfel de festivitate este greu de aflat. Prima mențiune a acesteia o avem în *Condica lui Gheorgachi*, datată 1762, unde este prezentată ca una dintre ceremoniile care se desfășurau anual primăvara la Curtea domnilor Moldovei⁵. Dionisie Fotino⁶, Franz-Iosef Sulzer, Domenico Sestini⁷ și alți observatori străini văd în această festivitate o imitație după o paradă similară, care se organiza la curtea Sultanului cam în aceeași perioadă a anului. După relatarea lui Sestini, aceasta era o ceremonie ridicolă prin care domnii români, „robi ai sultanului, vor să maimuțărească Curtea otomană și pașalele din Imperiul Otoman, pentru a fi socotiți și ei, în fond, asemenea acelora”⁸. Deocamdată nu avem informații despre ceremonia otomană similară, până când vom intra în posesia lor putem să

³Cristina Bogdan, *Avatarurile unui simbol escatologic (calul)*..., p. 135-162. Pentru cal, ca erou în literatura medievală, în basme sau în unele opere culte v. Brigitte Prévôt, Berbard Ribémont, *Le cheval en France au Moyen Age...* (la această lucrare v. și recenzia semnată de Mora Bernadette, în „Cahiers de civilisation médiévale”, 37 (148), 1994, p. 190-193).

⁴Pentru sărbătorile dedicate în spațiul românesc acestui animal și semnificațiile lor în cultura populară v. Marcel Lutic, *Timpul sacru...* Pentru ipostazele simbolice ale cultului calului în lumea arhaică românească v. Lucian-Valeriu Lefter, *Moșteniri arhaice în lumea românească...*, în Maria Magdalena Székely, *Lumea animalelor...*, p. 192-208.

⁵*Literatură românească de ceremonial...*, p. 298-299.

⁶Dionisie Fotino, *Istoria Daciei*, p. 688-670.

⁷*Călători străini...*, X/1, 340, 482, 512.

⁸*Ibidem*, p. 340.

admitem (admite) originea otomană a acestei festivități, cu atât mai mult cu cât știm că în secolul al XVIII-lea influența otomană a lăsat urme adânci în moda și ceremonialul de curte din Țările Române. Domnii numiți de Sultan din rândul aristocrației fanariote au impus la Curțile lor din Țările Române practicile ceremoniale pe care le văzuseră la Curtea sultanului și pe care unii dintre ei, foști dragomani ai Porții, le și cunoșteau foarte bine. După cum bine remarcă D. Sestini, domnii fanarioți ai Țărilor Române au tânjit dintotdeauna după luxul și pompa Curții sultanului. Imitarea stăpânului a fost oricând principala formă de manifestare a fidelității față de acesta⁹. Nu știm cu exactitate nici când au încetat domnii Țărilor Române să-și mai scoată caii la imăș cu fast și petrecere. Observăm că după evenimentele tulburi din anii 1821-1822 în sămile de vistierie nu mai întâlnim nici o mențiune cu privire la organizarea acestei festivități, semn că domnii pământeni au renunțat la o manifestare pe care poate o considerau fanariotă, și cum tot ce era pe atunci fanariot trebuia înlăturat, s-a renunțat și la acesta.

Informații cu privire la subiectul care ne interesează aici întâlnim în relatările unor călători străini, precum: Franz-Iosef Sulzer¹⁰, Domenico Sestini¹¹, Friedrich-Wilhelm vom Bauer¹², Th. Thornton¹³ și alții, în istoria lui Dionisie Fotino¹⁴ și, mai ales, în condica de ceremonii a domnilor Moldovei, întocmită în 1762 de Gheorgachi logofăt al II-lea, la curtea lui Grigore I. Calimachi¹⁵. Călătorii străini care menționează sau descriu această manifestare sunt destul de numeroși, dar relatările lor sunt de cele mai multe ori sumare, redundante și imprecise. Demne de luat în seamă sunt relatările lui Franz-Iosef Sulzer și Domenico Sestini, care au fost martori oculari la un eveniment de acest fel. Informații interesante, deși nu prea bogate, putem extrage din sămile Vistieriei Țării Moldovei, unde sunt menționate cheltuielile care se făceau pentru întreținerea grajdurilor și pentru organizarea ceremoniei scoaterii cailor la iarbă¹⁶. În fine o altă sursă care ne ajută la deslușirea acestei sărbători de curte este „izvodul” intitulat: *Orânduiala alaiului la scoaterea domneștilor cai la ceair*, după care, la porunca lui Mihail

⁹Orientalizarea modei de la curte se impusese cu mult înaintea venirii fanarioților, aceștia nu au făcut decât să introducă la Curțile lor elemente de protocol otoman și practici ceremoniale văzute de ei la Curtea sultanului. Pentru orientalizare v. Alexandru Alexianu, *Modă și veșminte din trecut...*, vol. I, p. 249 sqq și vol. II, p. 157-160. Pentru ceremonialuri și sărbători v. Radu G. Păun, *Scenă și simbol: în Constanța Vintilă-Ghițulescu, Măria Pakucs Willcocs (coord.), Spectacolul public între tradiție și modernitate...*, p. 79-121.

¹⁰*Călători străini*, X/1, p. 458.

¹¹*Ibidem*, p. 340.

¹²Friedrich Wilhelm vom Bauer, *Mémoires historiques...*, p. 57-58. V. și în *Călători străini...*, X/1, p. 57-58.

¹³Th. Thornton, *État actuel de la Turquie*, II, p. 483.

¹⁴Dionisie Fotino, *Istoria Daciei*, p. 688-670.

¹⁵*Literatura românească de ceremonial...*, p. 298-299.

¹⁶*Sămile Vistieriei Țării Moldovei*, I-III, *passim*.

Suțu, domnul Țării Românești, vătaful de aprozi a organizat parada cailor, probabil în primăvara anului 1784¹⁷.

Înainte de a trece la reconstituirea principalelor momente ale desfășurării festivității scoaterii cailor la imaș, considerăm că este de datoria noastră să ne oprim atenția asupra grajdurilor și hergheliilor, precum și asupra slujitorilor și dregătorilor însărcinați să îngrijească cabalinele Curților domnești de la Iași și București. Credem că nu are rost să punem la îndoială că domnii Țărilor Române au avut dintotdeauna grajduri și cai la Curte. Dată fiind importanța pe care o avea calul ca mijloc de locomoție, trebuie să admitem că domnul avea cai destul de numeroși pentru necesitățile ceremoniale și practice ale Curții sale. Grajdurile cailor erau situate întotdeauna în proximitatea palatului domnesc, la fel ca în cazul tuturor Curților princiare ale epocii. Moldelul Seraiului sultanului Imperiului Otoman este urmat și în privința organizării grajdurilor și denumirii slujitorilor desemnați să se îngrijească de caii domnești, de căruțele și hamurile de la Curte. Încă din primul secol de existență al Țărilor Române, dregătorul care avea sarcina de a se îngriji de caii, grajdurile și harnașamentele Curții domnești era marele comis, dregătorie menționată în documente încă din prima jumătate a secolului al XV-lea. Ceva mai târziu, în secolul al XVI-lea, a apărut și dregătoria de comis al II-lea, mai întâi în Țara Românească, după care la scurt timp și în Moldova. Marele comis avea în subordinea sa atât pe slujbașii de grajduri (salahori, fierari, rotari, îngrijitori ai pieselor de harnașament și atelajelor, surugii), cât și pe slujitorii care aveau în grijă imașurile și locurile de fânețe ale domniei, așa numitele braniști domnești.

Marele comis este o dregătorie împrumutată din Bizanț prin intermediul țaratelor bulgare, unde dregătorul se numea chiar comis. Dregătoria exista și la curțile regilor occidentali, dar cu alte denumiri: *magister agazonum*, *conetabil* (*connétable*) etc. Acest important dregător avea sarcini administrative bine precizate; pregătea calul domnului înainte ca acesta să-l încalece și caii pe care domnul dorea să-i dea în dar, se îngrijea de aprovizionarea grajdurilor cu furaje și de buna funcționare a acestora, răspundea de sănătatea cabalinelor. De asemenea, marele comis și slujitorii din subordinea lui aveau sarcina de a se îngriji de caii și atelajele oaspeților domnului. Apoi, fiind unul dintre dregătorii cei mai importanți ai Curții domnești, marele comis participa la divane și la ceremonii, îndeplinind sarcinile specifice dregătoriei sale. Când privește rangul său ierarhic, în Țara Românească acesta ocupa penultimul sau antepenultimul loc în Sfatul domnesc, înaintea postelnicului sau, în cel de-al doilea caz, înaintea stolnicului și postelnicului. În Moldova, marele comis nu făcea parte din Sfatul domnesc. În ceea ce

¹⁷Documentul este nedatat, dar după locul unde este publicat putem să-l datăm pentru primăvara anului 1784 (V. A. Urechia, *Istoria românilor*, I, p. 303-304).

privește rosturile ceremoniale ale acestei dregătorii, marele comis pregătea calul domnesc sau îl călărea pe acesta la ceremoniile de Bobotează sau de scoatere a cailor la ceair, în timp ce la ceremoniile și paradele solemne unde domnul era prezent, călărea în apropierea acestuia¹⁸.

În secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, perioada care ne interesează de fapt aici, numărul slujitorilor grajdurilor domnești a crescut simțitor, concomitent cu dezvoltarea aparatului administrativ al Curții. Tot acum, domnii Țărilor Române și-au organizat Curțile și eticheta de curte după modelul Seraiului, la grajduri apărând astfel noi dregătorii, printre care și aceea de rahtivan, dregător care avea în grijă „rahturile”(harnașamentele) Curții. Acest dregător numit și cămăraș de rafturi avea sarcina de a-l ajuta pe domn să încalcece și să descălcece, aducându-i un scaun pe care să calce¹⁹. În 1763, grajdul Curții domnești a Moldovei era deservit de 21 de comișei, 25 de vizitii, un salahor (comișel aflat în subordinea rahtivanului), doi seizi (rândași), doi nălbani (potcovari), un iuruc bairactar (stegar, purtătorul de steagului alb), doi carătași (meșter de trăsurile/carete), doi sacagii (aducători de apă)²⁰. Așadar, un personal numeros, în total 56 de persoane, ceea ce înseamnă că și numărul de cai din grajduri nu era chiar modest.

Despre numărul cailor pe care îi aveau domnii Țărilor Române, dimensiunile și locul de amplasare a grajdurilor iarăși nu avem știri sigure. Descoperirile arheologice, atâtea câte s-au publicat până acum, nu ne ajută prea mult. Având în vedere instabilitatea domniei, credem că numărul cailor din grajdurile domnești nu era impresionant de mare, dar depășeau, poate nu cu mult, cifra de 100 de capete. De asemenea, uneori poate că nici nu atingeau această cifră. Orice schimbare de domnie sau instabilitatea politică din țară avea repercusiuni inclusiv asupra șeptelului cabalin. Voievozii români care au avut domnii îndelungate și care au întreținut o Curți fastuoase, ca Vasile Lupu, Constantin Brâncoveanu sau Nicolae Mavrocordat, aveau în mod evident o herghelie numeroasă. Numărul cailor din grajdurile domnești creștesimțitor spre finalul secolului al XVIII-lea, când grajdul mării pitării este amenajat separat de cel al mării comișii²¹. Cârcoțas după cum îi era firea, J. L. Carra, aprecia

¹⁸N. Stoicescu, *Sfatul domnesc...*, p. 293-294; *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*, p. 111-112 (sub voce: comis).

¹⁹Dionisie Fotino, *op. cit.*, p. 710; *Instituții feudale, op. cit.*, p. 398 (sub voce: rahtivan).

²⁰Semnificația termenilor de origine turco-orientală este explicată după Lazăr Șăineanu, *Influența orientală...*, *passim* și Augustin Scriban, *Dicționarul limbii românești...*, *passim*.

²¹Facem această estimare având în vedere dimensiunile personalului folosit, dar și necesitățile de transport și ceremonial de care era nevoie la Curte. De exemplu, Constantin Brâncoveanu avea în slujba grajdurilor 54 de vizitii, un vâtaf de legănari, un fierar, 34 de comișei, șapte biglari (care conduceau căruțele), 30 dârvari și șapte bicilari (care mânau cu biciul). În total 134 de persoane (Anafterul..., ed. de Dinu Giurescu, în „Studii și Materiale de Istorie Medie”, V, 1962, p. 442, 451). V. și Violeta Barbu, *Calul, între utilitate și distincție*, în Maria Magdalena Székely, *Lumea animalelor...*, p. 106-122. De asemenea, Grigorașcu Ghica vodă, în drum spre

că în grajdurile domnești nu se găseau decât vreo 30 de telegari, de care avea grijă marele și micul comis²². Evident mărturia secretarului francez al lui Grigore III Ghica nu poate fi luată în serios. După utilitatea lor, caii din grajdurile domnești erau: povodnici/edeci (cai de paradă), cai de călărie, telegari (cai folosiți pentru trăsuri/teleagă) și cai de dârvală. Totuși, nu trebuie să ne imaginăm că herghelia domnească era prea numeroasă și că era compusă numai din cai de rasă aleși tot unul și unul. Când primeau porunci să trimită mai mulți cai de paradă sau de călărie la Poartă, la Baccesarai sau în altă parte, domnii Țărilor Române intrau în impas, herghelia proprie fiind prea mică pentru a satisface pretențiile puterii suzerane. Acești cai erau procurați cu predilecție din Transilvania, însă uneori căutările se extindeau și în alte părți, în Moldova, Polonia sau chiar la sud de Dunăre²³.

Pentru hrana cailordomnii Moldovei stăpâneau din vechime o braniște la Bohotin, ținutul Iași, unde se cosea fân pentru grajdurile Curții și un imaș (ceair) în apropierea Iașului. Brănișterii de la Bohotin erau puși în subordinea marelui comis. Imașul domnesc din apropierea Iașului se întindea de la mănăstirea Frumoasa, printre dealurile Cetățuiei și Galatei, până în apropierea mănăstirii Hlincea²⁴. Domnii munteni își pășteau cabalinele Curții în apropierea Bucureștilor, pe ceairurile domnești de la Cotroceni, nu departe de mănăstirea ctitorită de Șerban Cantacuzino²⁵.

Cel dintâi și cel mai prețuit exemplar din herghelia domnească era *tablabașa* (cel dintâi din grajd)²⁶, bidiviul dăruit domnului de sultan cu prilejul investiturii la Poarta Fericirii. Acesta era un armăsar de paradă frumos și falnic, împodobit cu harnașamente turcești de protocol dintre cele mai luxoase. Acesta era dăruit domnului la porunca sultanului de *marele imbhor*, echivalentul marelui comis din Țările Române²⁷. Acest cal era încălecat de domn la ceremoniile solemne sau la ocazii speciale sau dacă de marele comis la unele festivități, precum ceremoniile binecuvântării cailor la Bobotează sau ieșirea cailor la ceair. Bidiviul era

Viena, călătorea în aprilie 1670 cu o suită din care făceau parte 87 de cai (Andrei Veress, *Pribeția lui Grigorașcu vodă prin Ungaria și aiurea*, București, 1924).

²²J. L. Carra, *Istoria Moldaviei și a României*, trad. De N. T. Orășeanu, București, 1857, p. 144.

²³*Călători străini...*, X/1, p. 480, 512.

²⁴În 1691, postelnicul Toader vinde cumnatului său, Panaiotache mare sulger, o jumătate de vad de moară „ce iaste în șes, din gios de Balica, lângă *ceairul domnesc*”. Peste 12 ani, Constantin Duca dăruiește o parte din acest imaș mănăstirii Sf. Ioan Gură de Aur din Iași, unde ctitor era tatăl său, Gheorghe Duca (I. Caproșu, *Documente Iași*, vol. III, p. 1, nr. 1; p. 194-195, nr. 225). Dan Simonescu credea că imașul domnesc se întindea pe șesul Socolei și al Bahluiului (*Literatura românească de ceremonial...*, p. 165).

²⁵V. relatările lui Franz-Iosef Sulzer și Domenico Sestini, în *Călători străini...*, X/1, p. 340, 458, 472. Potrivit lui George Potra în București s-a păstrat până nu demult denumirea străzii Ceair, care era situată între str. Pantelimon și str. Vatra Luminoasă (*Din Bucureștii de ieri*, I, p. 83). Potrivit lui Dan Simonescu ceirul domnesc era situat în zona Colentina, Plumbuita, Teiul Doamnei și Herăstrău (*Literatura românească de ceremonial...*, p. 165).

²⁶Lazăr Șăineanu, *Influența orientală...*, p. CXLIII.

²⁷Cu privire la atribuțiile acestui dregător otoman v. A. C. M. d'Ohsson, *Tableau général*, VII, p. 16-18.

unul dintre simbolurile puterii domnești conferite de sultanbey-lor creștini ai Moldovei și Țării Românești, alături de firmanul de investitură, cuca cu pene de struț, cabanița/caftanul, steagul și cele două tuiuri, care simbolizau rangul pe care domnii Țărilor Române îl aveau în administrația otomană²⁸.

Scoaterea cailor la ceair era una dintre festivitățile de mai mică importanță de peste an, dar suficient de importantă ca să fie consemnată special în condica de ceremonii a Curții. Aceasta nu implica participarea activă a domnului, locul acestuia fiind luat de marele comis. Suveranul asista la paradă împreună cu dregătorii, curtenii, fețele bisericești și oaspeții invitați la Curte să privească defilarea cailor domnești. Pentru a ne putea da seama mai ușor care era importanța acestei manifestări putem încerca o clasificare ad-hoc a sărbătorilor și festivităților din calendarul obișnuit al Curții domnești. Această clasificare poate fi făcută în funcție de actorul principal: domnul și de rolul pe care acesta îl avea în desfășurarea sărbătorii. Astfel, existau două categorii principale de festivități, cele la care domnul avea o prezență activă, când acesta este în centrul atenției privitorilor și cele la care acesta doar asistă ca simplu spectator. Scoaterea cailor la ceair, jocurile cavalești de *halca* și *girit*, organizate în fiecare primăvară la Copou²⁹, suntspectacole din cea de-a doua de sărbători. Aceste manifestări nu se ridicau la gradul de audiență și solemnitate a celor dintâi, unde se situau ceremoniile încoronării și mucarului (confirmarea domniei), dar și alaiurile de Bobotează și Sf. Parascheva. Mai mult, spre deosebire de ceremoniile din prima categorie, scoaterea cailor la ceair și jocurile erau activități de divertisment accesibile numai curtenilor și invitaților domnului. Sărbătorile și festivitățile organizate peste an la curte mai pot fi clasificate și în funcție de statutul pe care îl aveau în raport cu evenimentele bisericești de peste an, fiind astfel laice și bisericești. Credem că este necesar să amintim că inclusiv sărbătorile pe care le considerăm astăzi drept laice, aveau în acele timpuri un substrat religios. În acest caz, scoaterea cailor la ceair este o sărbătoare laică, chiar dacă avea ca reper temporal sărbătoarea Sf. Gheorghe și chiar dacă manifestarea se încheia cu binecuvântarea cailor de către o față bisericească sus-pusă (un episcop, spune J. L. Carra). În fapt, evenimentul nu avea loc în ziua de Sf. Gheorghe, ci, după cum vedem în documente³⁰, la o săptămână sau două după această sărbătoare, de regulă la începutul lunii mai sau chiar mai târziu³¹. În ziua sărbătorii Sf.

²⁸Detalii despre protocolul de investitură a domnilor români la Înalta Poartă v. H. Dj. Siruni, *Domnii români la Poarta Otomană*, p. 9-13 și *passim*. Ceremoniile organizate la Poartă cu ocazia schimbării domnilor români sunt descrise cu destule amănunte de Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, p. 157-169. Pentru insigne de maiestate domnești v. Radu G. Păun, *Încoronarea...*, p. 743-759.

²⁹Al. Alexianu, *Acest ev mediu românesc*, p. 230-234; *Literatura românească de ceremonial...*, p. 168-169.

³⁰*Sămile Vistieriei Țării Moldovei*, III, p. 39.

³¹În 1805 evenimentul a avut loc în ziua de 5 mai, iar în 1814 în ziua de 1 iunie (*ibidem*, III, p. 39, 258).

Gheorghe domnii Moldovei și marii boieri erau invitați la hramul mănăstirii Hlincea sau la cel al mănăstirii Bârnova. Deci în această zi nu ar fi fost timp pentru parada cailor. Trebuie să avem în vedere că toate datele sunt după calendarul vechi, deci pentru a face paralele cu clima de astăzi trebuie să operăm o scădere a datelor din calendarul actual cu 11 sau 12 zile, după secolul la care ne raportăm, al XVIII-lea sau al XIX-lea.

În desfășurare, festivitatea „scoaterii cailor la ceair” avea trei momente esențiale:

1) La câteva zile după sărbătoarea Sf. Gheorghe, după timp, când câmpul este încheiat de iarbă, domnul porunea marelui comis să scoată caii la imaș, stabilind ziua când avea să aibă loc festivitatea. În ziua stabilită, slujitorii de la grajduri pregătesc caii pentru festivitate, iar vătaful de aprozi, după izvodul primit de la domn organizează întregul alai. În această zi sunt chemați la Curte toți dregătorii, curtenii, slujitorii și oaspeții domnului aflați la București sau Iași. După recepția lor la domn, care se făcea după obicei cu servirea dulcețurilor și cafelelor, marele comis este recompensat de suveran, după moda orientală, cu caftan³². După ce era îmbrăcat cu caftanul este invitat să-și ia ișlicul, să coboare la grajduri și să pornească festivitatea.

2) Până la momentul de față, în ceea ce privește componența alaiului și ordinea în care defilau caii și participanții, avem trei surse mai detaliate: *Condica lui Gheorgachi*, izvodul din 1784 (!) publicat de V. A. Urechia, relatarea lui Franz-Iosef Sulzer și istoria lui Dionisie Fotino. Cu excepția *Condicii lui Gheorgachi* toate celelalte surse fac vorbire despre desfășurarea acestei festivități la Curtea domnilor Țării Românești.

³²Acest caftan valora 50 de lei (*ibidem*, I, p. 242)

Condica lui Gheorgachi (1762)	Izvodul 1784 (!)	Dionisie Fotino (1816)
Telegarii	Iuruc-bairactarul	Caii boierilor domnului
Sacaș bașa	Trâmbițașii	Caii cei mai de rând din
Armașul II	Sacagii	grajdul domnesc acoperiți cu
Armașul III	Vătaful de grajd și de	harnașamente de postav roșu,
Iuruc bairactar	Pitarie	fiecare este dus de căpăstru
Trâmbițașii domnești	Telegari, edecuri și hagii	de câte doi comișei pe jos
Sărmaciul povodnicilor,	(tot câte doi, fiecare dus	Telegarii acoperiți cu
răsunând în trâmbiță și surlă	de căpăstru de câte un	harnașament târcat
Povodnicii și armăsarii duși de	comișel/seimen)	Cai de călărie
căpăstru de comișei și de	Căpitani agești	Tabla bașa
seimeni	Alai ceauș	Comisul cel mare călare pe
Zapcii	Rahtivanul și comisul III	alt cal
Comisul II și comisul III	Comisul II și pitarul II	Comișii II și III
Marele comis călare pe	4 salahori	Rahtivanul
tablabașa	12 ciohodari	Zapcii de divan
Seiz bașa	2 satâri	Muzica
Seizi	4 saraccii	
Comișei și ciohodari	4 mari comiși	
Slugile marelui comis		
Meterhaneaua		

Dacă aruncăm o privire asupra celor trei coloane, observăm cu ușurință că relatarea lui Gheorgachi este cea mai completă și mai elaborată și că descrierea lui Dionisie Fotino pune mai mult accent pe cai și pe efectul vizual creat de culoarea harnașamentelor. Potrivit acestor relatări, de obicei, alaiul era deschis de *iuruc-bairactar* (purătorul steagului alb) și de trâmbițași/toboșari, care erau urmați îndeaproape de *sacagii* (duceau apă la grajd), telegarii domnești duși de căpăstru de câte doi comișei, dregătorii mărunți toți călare (rahtivanul, comișii II și III, pitarii II și III ș.a.), *salahorii*, *satârașii*, *seizii*, urmați imediat de marele comis călare pe calul împărătesc (*tabla bașa*), flancat de câte șase ciohodari. Dionisie Fotino scrie că bidiviul împărătesc (*tabla bașa*) nu era călărit, ci era dus de căpăstru de doi comișei, deci numai expus privitorilor, iar marele comis venea în urma lui călare pe un alt cal. Convoiul era încheiat de meterhanea, muzica turcească a curții, care făcea o gălăgie asurzitoare. Estrada pe unde trecea alaiul străbătea Curtea de la un capăt la altul. Acesta era flancată pe din două părți

de arnăuți, tufecci și seimeni. Defilarea era urmărită de întreaga Curte în frunte cu domnul, care admira frumusețea cailor și bogăția harnașamentelor și primea temenelele (salutul/plecăciunile) comisului și slujitorilor grajdului domnesc care defilau prin fața sa. Totodată, festivitatea era o bună ocazie pentru ca toți aceia care trudeau la grădurile domnești să fie văzuți, cunoscuți și odată pe an ovaționați. După ce ieșea din incinta Curții, alaiul străbătea Iașul sau Bucureștiul în drumul său către imaș, unde avea să se desfășoare partea finală a festivității. Pe ulițele orașului, poporul putea admira spectacolul defilării cailor domnului, statura maiestooasă și harnașamentul fastuos al calului domnesc și straiile de gală ale dregătorilor.

3) Festivitatea se încheia la câmp, unde comisul pregătea o masă mare, întinsă sub un cort (saivant)sau chiar mai multe corturi (saivanturi) și o petrecere (*zaiafet*) cu mâncare, multă băutură și muzică. După ce caii erau puși în șir începea petrecerea, la care rămăneau, potrivit lui Gheorgachi, numai „o samă din boierii cei poștiți” de marele comis. Nu există indicii că la această petrecere ar fi participat și domnul. Potrivit lui J. L. Carra caii scoși la câmp erau binecuvântați de un episcop, înainte de a fi lăsați slobozi pe câmp. După petrecere cai erau lăsați pe câmp în jur de șase săptămâni, iar participanții se înghesuiau în trăsurile și se întorceau la casele lor. Totuși, este puțin probabil că lucrurile se petreceau întocmai, necesitățile zilnice ale Curții presupunea ca măcar o parte a cailor să fie în permanență la dispoziția domnului. După cum povodnicii și tablabașa, cai extrem de scumpi, nu putea fi lăsați pe câmp fără o pază sigură, la îndemâna hoților, extrem de activi, îndrăzneți și ingenioși chiar și acele timpuri. Așadar, mare parte a cailor erau aduși în scurt timp înapoi în grajd, fie pentru că era nevoie de ei, fie pentru a fi mai bine supravegheați ori protejați de boli.

Această festivitate se făcea cu destulă cheltuială pentru vistieria domnească. Mai jos prezentăm câteva sume extrase din Sămile Vistieriei domnilor din Moldova, din care putem observa creșterea aproape continuă a cheltuielilor cu această sărbătoare. Acești bani erau cheltuiți pentru harnașamente noi sau pentru repararea celor vechi, pentru haine, încălțări și leafă care se acordau slujitorilor grajdurilor cu această ocazie și, desigur, pentru gratificația marelui comis, care reprezintă de cele mai multe ori două treimi din suma totală, fără a pune la socoteală prețul caftanului, pe care am văzut că îl primea³³.

Anul	1763	1776	1786	1796	1806	1814
Suma	321	630	321	505	1509	819

³³Ioan Caproșu, *Sămile Vistieriei Țării Moldovei*, III, p. 38.

Chiar dacă era împrumutată de la turci, festivitatea scoaterii cailor la ceair s-a altoit perfect în calendarul de sărbătorire marcau începutul anului pastoral în Țările Române. În această perioadă a anului în calendarul popular existau o suită de sărbători dedicate animalelor domestice. Dintre toate acestea calul avea un loc de cinste, fiind sărbătorit în mai multe zile. Printre acestea Paștele Cailor, care era celebrată (!) la Ispas³⁴. De altminteri, în intervalul cuprins între sărbătoarea Sf. Toader (17 februarie) și sfârșitul verii, deci întreaga perioadă fertilă a anului, este guvernată în calendarul popular de semnul acestui animal³⁵. Ca și alte sărbători de acest fel și Paștele Cailor presupunea în mod obligatoriu zi de repaus pentru dobitoace. Oamenii invocau, astfel, protecția divinității pentru animalele din gospodărie împotriva bolilor, nenorocirilor și sălbăticiunilor. Perioada când caii domnești erau scoși cu pompă la ceair este exact timpul în care erau scoase animalele la iarbă sau trimise la stână, când stupii erau scoși din adăposturile de iarnă, când natura renaște³⁶.

Festivitatea era una intenționat fastuoasă și ritualizată, pentru a-i impresiona și delecta pe privitori. Într-o societate în care exista o ierarhie strictă a stofelor, hainelor și gesturilor, exista inclusiv o ierarhie a cailor³⁷. Alaiul era *mutatis mutandis* organizat după modelul alaiului domnesc, bidivii defilează în ordinea rangurilor stăpânilor. Mai întâi defilează caii boierești, iar după ei vin caii domnești, care și ei defilează într-o ordine prestabilită. După utilitate și rasă aceștia era cai de rând, telagarii butcelor (trăsurilor) doamnei, domnițelor, beizadelelor și ai domnului. După aceștia venea rândul cailor „cei frumoși de călărie”, iar în final calcă bidiviul domnesc. Această ierarhie a cabalinelor este frapantă. De asemenea, caii sunt împodobiți după rangul stăpânilor și apoi după utilitatea lor, numai caii domnești poartă pe cap surgiucuri de pene și harnașamente de culoare roșu-stacojiu. Frumusețea cabalinelor, opulența pieselor de harnașament, bogăția culorilor și hainele luxoase ale călăreților lăsau o impresie de neuitat. Harnașamentele erau confecționate din culorii vii, iar pe capul cailor sunt puse surgiucuri din pene albe sau roșii. Trâmbițașii și toboșarii vesteau apropierea paradei, după care rânduri, rânduri defilau caii „pe meidanul” Curții, mai întâi cei boierești și apoi cei domnești. Cei dintâi mai puțin împodobiți creau contrastul necesar în favoarea cailor domnești, împodobiți și înșeoți cu „harșale de lux”. Calul împărătesc defila la urmă, călărit

³⁴Pentru aceste sărbători v. Marcel Lutic, *Timpul sacru...*, p. 133, 164

³⁵*Ibidem*, p. 64 sqq; Mihai Coman, *Bestiarul mitologic românesc*, p. 47-56.

³⁶Pentru alte detalii v. studiu nostru: *Mihai Mirza, Surse pentru cercetarea istoriei economice. O samă a „bucatelor” vistiernicului Toader Palade*, din anii 1748-1751, în manuscris. Acceptat spre publicare în volumul conferinței: *Inventare de avere din secolele XVII-XIX*, organizată în perioada 26-27 septembrie 2014 de Institutul de Cercetări Socio-Umane din Sibiu, volum care urmează să apară în scurt timp la Editura Universității „Al. I. Cuza” Iași.

³⁷Este o caracteristică proprie societăților premoderne, care privilegiază estetica formelor de viață (Johan Huizinga, *Amurgul Evului Mediu*, p. 69).

de marele comis, delegatul puterii domnești. Acesta era flancat pe din două părți de câte șase ciohodari, militari din garda personală a domnului. Putem observa cum întregul alai era în așa fel organizat încât toate privirile erau ațintite asupra calului domnesc. Acesta impresiona privitorul atât prin frumusețea corpului său athletic, cât și prin bogăția pieselor de harnașament. Alaiul era încheiat de muzicanții curții în frunte cu mehterbașa, care făceau un sunet asurzitor de talgere, tobe, alămuri și fluieri. Martor ocular la o astfel de paradă tipic orientală și premodernă prin caracterul ei pompos și zgomotos³⁸, Domenico Sestini rămâne impresionat, însă profund negativ. În opinia lui, tot acest alai viu colorat și zgomotos era o maimuțăreală, care copia într-o manieră ridicolă și nereușită festivitatea similară de la Curtea sultanului.

Scoaterea cailor la ceairera totuși o formă de spectacol curtenesc atipic pentru Țările Române, unde nu exista o tradiție a paradelor și curselor de cai. Astfel de evenimente nu prezentau un interes deosebit, motiv pentru care această festivitate nu era organizată cu o largă participare populară, cum se întâmpla cu prilejul sărbătorilor de Bobotează și Sf. Parascheva sau cu ocazia nunților și înmormântărilor de la Curte, când poporul dădea buzna, chiar și fără să fie invitat. Nu există nici o mărturie care să arate că această paradă avea un alt public în afara domnului și curtenilor săi, de aceea ea nu poate fi considerată decât un simplă formă de divertisment destinată exclusiv societății de curte și privitorilor care aveau norocul să se afle în locul pe unde ea își croia drum. Numai curtenii și invitații marelui comis participau la masa care se organiza după paradă pe câmpul unde caii erau duși la păscut. După cum se întâmplă adesea, când se schimbă regimul, noii stăpâni își legitimează puterea prin distrugerea simbolurilor puterii predecesorilor, considerați străini, tirani etc. Cam la fel s-a întâmplat și cazul de față, domnii pământeni reveniți în scaunele patriilor lor după un secol de dominație fanariotă, au renunțat la tot ce aparținea trecutului.

BIBLIOGRAFIE

Alexianu, Alexandru, *Acest ev mediu românesc*, Ed. Meridiane, București, 1973.

Idem, *Mode și veșminte din trecut. Cinci secole de istorie costumară românească*, București, Ed. Meridiane, 1972, vol. I-II.

Cantemir, Dimitrie, *Descrierea Moldovei*, traducere după originalul latin de Gh. Guțu, Comentariu istoric de N. Stoicescu, Studiu Cartografic de Vintilă Mihăilescu, Indice de Ioana Constantinescu, Cu o notă asupra ediției de D. M. Pippidi, Ed. Academiei, București, 1973.

³⁸*Ibidem*.

- Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, îngrijit de Maria Holban, Maria Matilda Alexandrescu Dersca-Bulgaru, Paul Cernovodeanu (redactor responsabil), București, Ed. Academiei, 2000.
- Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. III *Acte interne (1691-1725)*, ed. de Ioan Caproșu, Iași, Ed. „Dosoftei”, 2000 (în note: I. Caproșu, *Documente-Iași*, III).
- Coman, Mihai, *Bestiarul mitologic românesc*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1996.
- D’Ohsson, A. C. M., *Tableau général de l’Empire othoman*, Paris, vol. VII, 1824.
- Gouraud, Jean Louis (coord.), *Le cheval, animal politique*, Lausanne, 2009.
- Fotino, Dionisie, *Istoria generală a Daciei sau a Transilvaniei, Țării Munteneste și a Moldovei*, trad. din grecește de George Sion, ed. anastatică, București, Ed. Valahia, București, 2008.
- Huizinga, Johan, *Amurgul Evului Mediu*, Traducere din olandeză de H. R. Radian, București, Ed. Humanitas, 2002.
- Leroy, Jérôme, *Histoire de chevaux*, Paris, 1995.
- Literatura românească de ceremonial. Condica lui Gheorgachi*, studiu și text de Dan Simonescu, București, Fundația Regele Carol I, 1939.
- Lutic, Marcel, *Timpul sacru. Sărbătorile de altă dată*, ed. a II-a, revizuită și adăugită, Ed. Kolos, Iași, 2009.
- Păun, Radu G., *Încoronarea în Țara Românească și Moldova în secolul al XVIII-lea. Principii, atitudini, simboluri*, în „Revista de istorie”, 7-8, V, 1994, p. 743-759.
- Idem, *Scenă și simbol: reprezentatii ale puterii în Vechiul Regim românesc*, în Constanța Vintilă-Ghițulescu, Mária Pakucs Willcocs (coord.), *Spectacolul public între tradiție și modernitate. Sărbători, ceremoniale, pelerinaje și suplicii*, București, Institutul Cultural Român, 2007.
- Potra, George, *Din Bucureștii de ieri*, București, Ed. Științifică și enciclopedică, vol. I, 1990.
- Prévôt, Brigitte, Ribémont, Berbard, *Le cheval en France au Moyen Age. Sa place dans le monde médiéval; sa médecine; l'exemple d'un traité vétérinaire du XIVe siècle: „La chirurgie des chevaux”*, Caen, Paradigme, 1994.
- Roche, Daniel, *Voiture, chevaux, et atelages du XVIe - au XIXe siècle*, Paris, 2000.
- Sachelarie, Ovid, Stoicescu, Nicolae (coord.), *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*, Ed. Academiei, București, 1988 (în note *Instituții feudale*).
- Sămile Vistieriei Țării Moldovei*, editate de Ioan Caproșu, Iași, Casa Editorială „Demiurg”, vol. I-III, 2010-2011.

Scriban, Augustin, *Dicționarul limbii românești: etimologii, înțelesuri, exemple, citații, arhaisme, neologisme, provincialisme*, ed. anastatică și prefată de I. Oprea, București, Ed. Saeculum I. O., 2013.

Sirunii, H. Dj., *Domnii români la Poarta Otomană*, București, 1941.

Stoicescu, N., *Sfatul domnesc și marii dregători din Țara Românească și Moldova (secolele XIV-XVII)*, București, Ed. Academiei, 1968.

Székely, Maria Magdalena, *Calul: de la mijloc de transport la simbol de putere*, în eadem (coord.), *Lumea animalelor: realități, reprezentări, simboluri*, Iași, Editura universității „Al. I. Cuza”, 2012, p. 87-105.

Șăineanu, Lazăr, *Influența orientală asupra limbii și culturii române*, vol. I-II, București, 1900.

Thornton, Th., *État actuel de la Turquie*, vol. II *L'état géographique, civil et politique des Principautés de la Moldavie et de la Valachie*, Paris, 1812.

Urechia, V. A., *Istoria românilor, s. 1774-1786*, vol. I, București, 1891.

Von Bauer, Friedrich Wilhelm *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie*, Francfort et Leipsic, 1774.

CHRISTMAS CELEBRATION AT KINGS COURT CAROL I AND FERDINAND I OF ROMANIA

Oana Elena Badea, PhD Student, "Babeş-Bolyai" University of Cluj-Napoca

Abstract: *Relying largely on the writings of memoirs of the time, this article aims to inform the reader about the charming world of Christmases at the time of Romania Royal Court Kings Carol I and Ferdinand I of Romania, lived and filtered through the experience of the Royal Family members and other participants. Royal pomp was meant to be exposed to viewers, subjects, prominent people of the Romanian society of those times, among others with a view to strengthening public image, an indispensable element for the good of the relationship between monarchy and other state institutions. We will not emphasize on the fact that one of the main purposes of the Royal Festivism was to generate a powerful mental and visual impact among the people, but we will focus on that specific moment when the Royal family chose to give up the public display for the intimacy of the Royal Christmas holidays. Furthermore, we will concentrate on the two aspects of the holidays. First of all we wish to show the way in which the Royal Family used to spend Christmas in private, with family and close friends. On the other hand, we will try to point out the rare occasions when the Kings interacted with ordinary people during the winter holidays and what where the reasons for this. After a long and hard year, celebrating Christmas at the Royal Palace always remained a pleasant and private moment, and an opportunity for the members of the Royal Family to delight themselves with moments of joy and harmony together with the closed ones.*

Keywords: *Romanian Royal Family, holiday, Christmas, Carol I, Royal Court.*

Deşi de origine străină, familia regală a României a adoptat obiceiurile şi tradiţiile poporului român pe care a încercat să le îmbine armonios cu cele aduse din ţările de origine. Poate una dintre cele mai relevante modalităţi de a exemplifica modul în care s-a produs această îmbinare, o reprezintă festivismul monarhic românesc, manifestat pe parcursul întregii perioade monarhice prin numeroase serbări, petreceri, celebrări sau comemorări.

În acest studiu, am ales să evocăm sărbătoarea Crăciunului pentru că aceasta este cea mai intimă, mai personală şi mai definitorie sărbătoare a Familiei Regale. Este, am putea spune, sărbătoarea cea mai „de familie” dintre toate. Ajunul şi cele trei zile de sărbătoare au fost şi sunt în continuare, în calendarul Familiei Regale a României, fila cea mai bogată în înţelesuri, în tradiţii şi credinţă, rămânând o puternică oglindire a prezentului, pe care îl

îmbracă în mister, strălucire și candoare.¹

Îmbrăcați în tot ce aveau mai frumos, angajații de la Curte al secolului al XIX-lea păstrau cu sfințenie cartea ilustrată semnată de Suveran, iar sărbătoarea lor de acasă, cu familia, prietenii și vecinii, era oarecum definită de cele câteva clipe petrecute, mai devreme în zi, la Palat.² Despre acele clipe, despre darul regal primit de fiecare angajat al Curții, despre darurile făcute țării și românilor nevoiași, despre bucatele de pe masa de Crăciun și despre alte activități desfășurate de Familia Regală în vremea Regilor Carol I și Ferdinand I ai României, vom vorbi în cele ce urmează.

Făcând un mic istoric al sărbătorii de Crăciun, trebuie spus că tradiția bradului vine din țările scandinave. Suedezii l-au adus în prima jumătate a secolului al XVII-lea în Germania, unde nu a devenit popular decât la începutul secolului al XIX-lea. Începând cu anul 1840, acest obicei german a fost preluat simultan în Anglia și Franța. Există mărturii că obiceiul bradului împodobit întâi cu mere, conuri sau nuci ar fi existat, încă din secolele al XV-lea și al XVI-lea, mai ales în țările scandinave, atunci când a apărut cutuma creștinilor devotați de a aduce în casele lor brazi împodobiți. De asemenea, există cercetări potrivit cărora folosirea crengilor de brad, precum și a coronițelor și ghirlandelor din frunze veșnic verzi, pentru a simboliza viața eternă, a fost o tradiție a egiptenilor antici, a chinezilor și a evreilor. Tradiția împodobirii Bradului de Crăciun, a fost adusă la Casa Regală a României de către Principele consort Albert al Marii Britanii care a fost bunicul Reginei Maria a României și soțul Reginei Victoria. Împodobirea bradului la Palatul Regal a păstrat cu sfințenie o tradiție neschimbată³.

Dorindu-și ca poporul său să îl perceapă ca pe un apropiat, Carol I a decis încă de la început ca familia conducătoare să petreacă Sărbătorile creștine alături de oamenii de la Curte. Bradul se aducea undeva în jurul zilei de 22 decembrie pentru ca acesta să fie proaspăt, și în general se pune pe trepid în ziua de 23. Era pus în cea mai mare și mai frumoasă cameră din palat și în seara zilei de 23, doamnele din casă până la cele mai mici, copii și fetițe, își făceau un fel de comitet de brad și împodobeau așa cum credeau ele mai bine pomul. Ziua de 24 era în Familia Regală rezervată pregătirii cadourilor, punerii lor sub brad și, înainte de a trece la masă, se ofereau cadourile colaboratorilor personalului, pentru ca la rândul lor și ei să fie liberi să meargă la familiile lor în timp util pentru serbarea Crăciunului. Această tradiție a fost

¹Principesa Margareta a României, Principele Radu al României, *Crăciunul Regal*, Editura Curtea Veche, București, 2013, p. 7.

²*Ibidem*, p. 10.

³*Ibidem*, p. 16.

începută de Carol I și este păstrată până astăzi de Regele Mihai.⁴

La primul Crăciun petrecut în România, în modestul Palat Domnesc de pe Calea Victoriei, Carol I n-a avut parte de prea multe din farmecul și căldura acestei sărbători. Aflat într-o țară nouă pe care încă o descoperea, uneori fascinantă, alteori ostilă, sărbătorile aveau să prindă alte semnificații odată cu trecerea timpului. Nu o dată însă, Crăciunul a reprezentat un moment de grea încercare pentru țară. De multe ori, Carol I mergea în jurul Cotrocenilor, care pe vremea aceea era periferia Bucureștiului, o periferie pur rurală. Pentru că era un fel de loc viran care acum, a dispărut, și marile defilări de 10 mai, de Ziua Națională se făceau tot acolo. Carol I dădea ajutoare în lemne și bani pentru cetățenii cu venituri modeste, așa cum a fost în cazul iernii din anul 1888 când au avut loc calamități din cauza unor mari căderi de zăpadă. De asemenea, oferea alimente de bază, oamenilor săraci.⁵ Regina Maria făcea mai mult decât atât. Mergea pur și simplu în stradă. Sunt fotografii cu ea împărțind daruri oamenilor săraci. Apoi, când România a devenit mai prosperă și la un alt nivel de dezvoltare al istoriei ei moderne, s-a trecut la cadouri mai importante substanțial. Regele Carol al II-lea, într-un an, a împărțit 1500 de căruțe noi unui număr de 1500 de familii de țărani din toată România. Pe lista făcută de guvern și de administrațiile locale, au primit acest dar țărani cei mai nevoiași care se aflau în imposibilitatea de a-și procura o căruță.⁶ Însă de departe, cel mai frumos dar de Crăciun făcut comunității, este cel din primul Crăciun al viitorului Rege Mihai, când bunicul său, Ferdinand I, alături de tatăl său, Principele Moștenitor Carol, în anul 1921, au mers prin țară, mai ales în Transilvania, pentru a inaugura 150 de biblioteci populare, instalate în orașe și în sate. O extraordinară inițiativă culturală a epocii, prin simbolul, dar mai ales prin amploarea sa.⁷

De Sărbătoarea Crăciunului, reședința Principelui Carol de Hohenzollern (devenit în anul 1881 Regele Carol I al României) era asemenea oricăreicase de român: de Crăciun preotul venea cu „sfintele icoane”, iar la 5 ianuarie (în ajunul Bobotezei) o sfințea cu agheasmă. Singura deosebire era aceea că nu venea un oarecare preot de mir, ci însuși Mitropolitul Primat, împreună cu înaltul cler. Chiar dacă nu era de credință ortodoxă, Carol I a impus o relație strânsă a Casei Regale cu Biserica, inducând această conduită și urmașilor

⁴ Tudor Cireș, Simona Lazăr, „Crăciunurile de altădată, la Curtea Regală”, 24 decembrie 2008, articol în <http://jurnalul.ro/special-jurnalul/craciunurile-de-altadata-la-curtea-regala-141562.html> accesat în data de 09.05.2015.

⁵ Principesa Margareta a României, Principele Radu al României, *op.cit.*, p. 40.

⁶ „Crăciunul Regal” Interviu cu Alțeta Sa Regală Principele Radu, Realitatea TV, 21 decembrie 2013, <http://www.familiaregala.ro/news/3924/120/Craciunul-regal-Realitatea-TV-21-decembrie-2013/> accesat în data de 09.05.2015.

⁷ Principesa Margareta a României, Principele Radu al României, *op. cit.*, p. 73.

săi.⁸ Drept exemplu, copiii Regelui Ferdinand și ai Reginei Maria vor fi botezați în credința ortodoxă.

Despre modul în care decurgea sărbătoarea Crăciunului la Palat, în vremea lui Carol I, aflăm de la regele însuși, care în anul 1878 îi scria surorii sale, Contesa de Flandra următoarele: *Acum încep la noi grijile Crăciunului, care nu sunt deloc puține, din cauza marelui număr de persoane care vor primi cadouri. Elisabeta are acum șase doamne de onoare, dintre care trei locuiesc la Palat, eu am nouă aghiotanți, apoi vine mareșalul curții, medicul personal, secretarul etc., așa că trebuiesc prevăzute cadouri pentru treizeci de persoane, ceea ce aici, unde posibilitatea de alegere nu este mare, ridică greutăți considerabile. În Orient sunt foarte răsfățați cu cadourile și pun mare preț pe valoarea lor. Nici noi nu putem să scăpăm de darurile aduse din toate părțile și nu cruțăm pentru aducători nicio cheltuială. Elisabeta a primit de ziua ei de naștere obiecte într-adevăr minunate și în număr așa de mare, că au umplut o cameră întreagă și mai multe mese. Acum este timpul să construim la Sinaia, căci spațiile din Palat și de la Cotroceni sunt atât de supraaglomerate, că nimic nu mai are loc. Un arhitect francez a schițat un plan pentru micul nostru castel de munte, care este cu totul fermecător și nu va pretinde prea mari cheltuieli de realizare. Îl vom verifica în vara aceasta, la fața locului, și, abia peste un an, odată cu terminarea căii ferate către Transilvania, vor începe lucrările.*⁹

Regina Elisabeta își sărbătorea ziua de naștere, 29 decembrie, cu multă participare publică. De aceea, adesea, sărbătoarea Crăciunului regal, rămasă privată, era mai puțin prezentă în conștiința societății românești a vremii decât ziua Reginei ori balul de Anul Nou. Ziua de naștere a Suveranei era onorată de prezența celor mai înalți reprezentanți ai Senatului și Camerei Deputaților și de ritualuri precum retragerea cu torțe. La rândul său, Carol I părea mai puțin preocupat de serbarea propriu-zisă a Crăciunului și mult mai mult de organizarea și oferirea de cadouri angajaților Casei Sale. În primele două decenii de domnie a lui Carol I și Elisabetei, evenimentele de sfârșit de an erau găzduite la Palatul Cotroceni, la Palatul Regal de pe Calea Victoriei sau la Castelul Peleş, în funcție de restricțiile pe care construcția, renovarea sau extinderile celor trei edificii le impuneau.¹⁰

Atmosfera de Crăciun din casa Regelui Carol I și a Reginei Elisabeta, era diferită de cea din familiile succesorilor lor. Părinții unei copile dispărute la vârsta de patru ani, au rămas

⁸ Carmen Anghel, „Crăciunul regal de altădată și de acum” în <http://jurnalul.ro/cultura/carte/craciunul-regal-de-altadata-si-de-acum-657074.html> accesat la data de 09.05.2015.

⁹ Sorin Cristescu, *Carol I. Corespondența personală (1878-1912)*, Editura Tritonic, București, 2005, p. 63.

¹⁰ Principesa Margareta a României, Principele Radu al României, *op cit.*, p. 33.

până la sfârșitul vieții cu simțământul de neșters că sunt părinții unui întreg popor.¹¹

Ziua de Ajun presupunea participarea la un concert, plimbări pe jos sau cu trăsura, prânz și cina în doi, iar seara, până târziu, era petrecută la masa de scris. Uneori, în ziua de Ajun aveau loc chiar audiențe. În prima zi de Crăciun, pe 25 decembrie, Regele Carol I mergea la slujba religioasă. De multe ori, Regele și Regina se duceau, la patinoar. Aveau amândoi această pasiune de a aluneca pe gheață. Bucureștiul avea un Club de patinaj de care toată societatea, în frunte cu Suveranii, era foarte mândră. O altă pasiune a Regelui Carol era să-și petreacă puținele clipe libere jucând biliard.¹²

Așadar, până la venirea cuplului princiar Ferdinand și Maria, Regele Carol I și Regina Elisabeta petreceau Crăciunul mai mult în solitudine. Însă, odată cu venirea celor doi și pe parcurs a celor 6 nepoți, sărbătorile Crăciunului încep să se anime, să prindă culoare și să fie mai multă zarvă. Ei adunau în jurul bradului de Crăciun veselie, daruri bine alese și căldură familială. Iată cum își amintea Zoe Cărmăreșescu (a cărei mamă era doamnă de onoare a Reginei Elisabeta) sărbătoarea Crăciunului la Palatul Cotroceni în vremea Regelui Carol I: *În preajma Ajunului copiii invitați mergeau la Cotroceni să împodobească bradul. În sufrageria mare lângă sala de bal, se înșirau pe mese cartonașele pline cu podoabe strălucitoare, toate numai albe și în fir de argint. Bradul înalt până în tavan aștepta să fie îmbrăcat în veșmintele lui de sărbătoare. Ca să ajungă până la vârf, câte un băiat dintre prietenii noștri se urca pe scara așezată lângă pom și fetele îi treceau lucrurile de agățat sus. Principele Ferdinand glumea cu noi, prinzându-ne stele de fir în păr și sfeșnice de fuste. La ceai, mâncam o prăjitură numită „baumkuchen”, un fel de turtă dulce, special adusă din Germania. Petreceam de minune, dar pomul arăta așa de prost gătit că, după plecarea noastră, personalul de la Palat îl desfăcea și-l împodobeau așa cum se cuvenea unui pom de curte.*¹³

Cu ocazia Crăciunului din anul 1895, Regele Carol I menționa că a fost instalat un mare brad în casa scării de la Palat, care, *după 22 de ani, va străluci pentru prima oară la*

¹¹*Ibidem*, p. 18.

¹²*Ibidem*, p. 34.

¹³Zoe Cărmăreșescu, *Amintiri*, București, Editura Vitruviu, 2002, p.82.

*lumină*¹⁴. Pomul fusese împodobit de Principesa Maria, remarcată de Suveran ca fiind posesoarea unui *talent deosebit pentru flori*¹⁵. Perioada cuprinsă între anii 1873-1895, a fost una în care Crăciunul regal se sărbătorise privat, modest, discret, fără culoare și fără relief public¹⁶.

Eugeniu Arthur Buchman, funcționar la Curtea Regală timp de 42 de ani, descrieminiuș în memoriile sale felul în care s-a desfășurat Crăciunul din anul 1898, când deținea funcția de șef al Cancelariei Palatului Cotroceni: *La 24 decembrie, avea loc la Cotroceni serbarea pomului de Crăciun. Cu două săptămâni înainte începeau pregătirile de tot felul. Grădinarul de la Castelul Peleş trimitea la Cotroceni un brad înalt și frumos, pe alete; Beghenau, inspectorul silvic de pe domeniul de vânătoare al Principelui, trimitea vânat; Brüning, administratorul moșiei Principelui moștenitor Ferdinand, trimitea vâsc, din ordinul principesei Maria care ținea la tradiția englezească de a împodobi de Crăciun camerele cu vâsc. De la Nürnberg, din Germania, se aduceau podoabele pentru pom. Erau cele mai frumoase pe care le-am văzut vreodată.(...) Intendentul pregătea listele de cadouri. Fiecare om de la curte, începând cu cel mai mic și până la cel mai înalt demnitar, primea un cadou sub pomul de Crăciun. Principii vizitau cu câteva zile înainte prăvăliile de pe Calea Victoriei pentru a cumpăra cadouri. (...) Când bradul sosit din Sinaia era așezat în marea sală de bal, principesa invita câteva domnișoare din societate la masa de seara și, după masă, ajuta toata lumea la împodobirea imensului pom, care ajungea până în tavan. Din cauza înălțimii bradului, nu se fixau pe el lumânări, cum era datina ci doar mici lămpi electrice de toate culorile. În Ajunul Crăciunului, la ora 6 seara, toată lumea invitată trebuia să fie în sală. Veneau mai întâi Regele Carol I și Regina Elisabeta însoțiți de câteva persoane după care intra toată Curtea de la Cotroceni. După împărțirea cadourilor, personalul se retrăgea și rămânea numai familia regală, cu demnitarii Curții invitați, care se așezau la masă. La orele 10:30 cel mult 11, festivitatea era isprăvită.*¹⁷

Regii împărțeau cadouri angajaților, dar erau bucuroși și să primească daruri, de obicei lucruri simple, specialități locale: șerbaturi și dulcețuri. Spre exemplu, șerbetul de cafea era preferatul Regelui Carol I pe când șerbetul de trandafiri, era preferatul Principesei Maria.¹⁸

Ca la orice curte regală, pe lângă cadrul familial pe care sărbătoarea Crăciunului îl

¹⁴Sorin Cristescu, *op.cit.*, p. 356.

¹⁵*Ibidem*.

¹⁶Principesa Margareta a României, Principele Radu al României, *op.cit*, p.42

¹⁷Eugeniu Arthur Buhman, *Patru decenii în serviciul Casei Regale a României. Memorii, 1898-1940*, Editura Sigma, București, 2006, p. 39.

¹⁸Guy Gauthier, *Missy. Regina României*, Editura Humanitas, București, 2004, p. 208.

crea, exista și un cadru oficial impus de aceste tipuri de ceremonii pe care Curtea Regală a României l-a respectat de-a lungul întregii perioade monarhice. Acest ceremonial oficial se desfășura după reguli de protocol având la bază obiceiuri acceptate de către comunitate și devenite, în timp, tradiții: *În dioa (Sic!) de 24 Decembre la orele 11 ½ diminéța I.P.S.S. Mitropolitul Primat, încongiurat de Înaltulu Cleru, vine la Palat cu sântele icóne. La intrarea I.P.S.S. în curtea Palatului, garda ia armele. I.P.S.S Mitropolitulu Primat este primit în capulu scărei de onóre de officerulu de ordonanță, și la intrarea apartamentelor de recepțiune de către Adjutantulu Domnescu de serviciu, care aduce pe I.P.S.S. în salonulu roșu, unde se îmbracă în odăjdii. I.P.S.S. Mitropolitul Primat însoțitu de Înaltulu Cleru este condusu apoi de Mareșalulu Curței Domnesci în apartamentele unde se află Înălțimile Lor, și se face rugăciunile în ajunulu dilei Nascerei Mântuitorului. La această ceremonie Casa civilă și militară a Înălțimei Sale asista în mare ținută. La Palat în cele trei dille alle Sântului Crăciun, afară de un anume ordin nu vor fi recepțiuni. Persoanele care vor voi să-și presinte felicitările lor, li se pune de către d-nu Adiotant de serviciu, registre de încriere ad-hoc, la dispozițiune.*¹⁹

Necesitatea existenței unui astfel de protocol este justificată de Theodor Văcărescu - Mareșalul Curții și al Casei Domnești - care în anul 1875 realizează o lucrare completă privind protocolul în diferitele ceremonii, primiri și solemnități ce se petreceau la Curte, prin faptul că, *în toate statele considerate moderne, fie ele republica Francia sau monarchii constituționale din dilele (Sic!) nóstre ca Belgia, Italia, Portugalia, Olanda, Suedia sau Danemarca, există reglemente și dispozițiuni legale care determină ordinea și prezența hierarhică a autorităților Statului, onorurile ce li se cuvine în ceremoniile publice, precum și eticheta ce se observă în reședința Suveranului, încongiurându Corona de respectu și de strelucire.*²⁰

Inițiate de Carol I, aceste ritualuri au fost continuate, sub o formă sau alta, și de urmașii săi la tronul României. Slujba religioasă din Ajunul Crăciunului și ceremonia celor trei zile de sărbătoare a continuat la Palatul Cotrocenișipe vremea Regelui Ferdinand și a Reginei Maria. Aici se adunau sub brad, în fiecare an, copiii familiei și tot la Cotroceni erau primiți colindătorii celor mai cunoscute coruri din Capitală care de obicei, interpretau colinde

¹⁹Theodor Văcărescu, *Ceremonialul Curței Domnesci a României*, Tipografia Curții (Lucrătorii Asociați), București, 1877, pp. 57-58.

²⁰*Ibidem*, pp. 4-5.

în cele trei limbi de referință pentru Curtea Regală: română, germană și engleză.²¹ Iată cum descria G.T. Kirileanu – bibliotecarul Casei Regale – ajunul Crăciunului 1914, la noua Curte Regală: *Mergem la Pomul de Crăciun la Cotroceni. Doamnele de onoare ale reginei Maria sunt mai distinse decât ale reginei Elisabeta. Regina ca întotdeauna e cea mai încântătoare în alb, cu o broboadă înconjurată cu perle. Mersul, mișcările, corpul, pielea, părul, toate o arată de 25 ani nu de 39. Se împart cadourile. Câte un vas sau o statueta, amintire de la regele Carol I (după testament) și câte o bijuterie. Dl. Butculescu zice că am căzut mai jos decât sub regele Carol, deoarece lui i-a dat o statuie de vreo 100-150 lei și un ac de cravată tot cam pe atâta, pe când sub regele Carol căpăta mobile de peste 500 lei. Eu am primit un pocal de ou de struși un ac de cravată. Regina Elisabeta a dat regelui Ferdinand tabloul din camera de dormit a regelui Carol de la Castelul Peleş: „Carol cel Mare la cârmă pe vreme de furtună”. Acest tablou i-l dăruise regina Elisabeta, regelui Carol I, pentru că se potrivea cu firea lui. Dr. Mamulea a căpătat statueta în bronz a regelui Carol, din campania din 1913²².*

Regina Maria avea o mare pasiune de a participa la partide de călărie. Chiar și în zilele de Crăciun, dacă vremea îi permitea, ieșea la o plimbare călare. Zilele de Crăciun cuprindeau, pe lângă audiențe și partide de călărie, mese de prânz și cine cu familia ori cu invitați oficiali, precum și plimbări în oraș. În general, mesele de prânz și serile zilelor de Ajun și de Crăciun erau petrecute în tihna casei, la Palatul Cotroceni, unde Ferdinand și Maria erau înconjurați de copiii lor. După o vizită la familiile modeste din periferiile Bucureștiului, notează Regina în anul 1924, *m-am grăbitsă ajung acasă, ca să mă îmbrac festiv pentru slujba noastră religioasă obișnuită pentru Crăciun, de la Palat...*²³ Tot de la Regina Maria aflăm că, la vârsta de trei ani, primind o splendidă mașină de jucărie, în seara de 24 decembrie 1924, micul Principe Mihai alerge peste tot prin casă, făcând un zgomot teribil. În același an, Regina a primit de la Principele Moștenitor Carol și Principesa Moștenitoare Elena un tablou al pictorului român Ștefan Popescu. Regele Ferdinand i-a oferit Reginei în dar de Crăciun un colier de agate negre, iar Regina i-a oferit lui Ferdinand un geamantan de călătorie englezesc, de cea mai bună calitate, pe care l-a cumpărat cu bani greu câștigați de ea însăși. Regele și Regina continuau să iasă în oraș, mergând în magazine pentru a cumpăra cadouri de Crăciun.

²¹Tudor Cîreș, Simona Lazăr, „Crăciunurile de altădată, la Curtea Regală”, 24 decembrie 2008, articol în <http://jurnalul.ro/special-jurnalul/craciunurile-de-altadata-la-curtea-regala-141562.html> accesat în data de 09.05.2015.

²²G.T. Kirileanu, *Din vremea când se pregătea Marea Unire* în „Magazin istoric”, serie nouă, anul XXV, nr. 1, ianuarie 1991, p.12

²³Principesa Margareta a României, Principele Radu al României, *op.cit*, p.76.

Așa s-a întâmplat în ziua de Ajun a anului 1925 când, au venit acasă amândoi dezamăgiți că nu au găsit nimic nicăieri. Uneori, Regele Ferdinand și Regina Maria petreceau serile de Crăciun la teatru.²⁴

Așa cum, în 1914, la Cotroceni, Regina Elisabeta împărțea daruri de Crăciun, spre amintirea lui Carol I (decedat la 10 octombrie 1914, la Sinaia), în 1927, și Regina Maria avea să invoce amintirea lui Ferdinand (decedat la 20 iulie, în acel an). Crăciunul, de această dată, avea să fie „incomplet” și datorită faptului că Elisabeta și Mărioara (Mignon) erau căsătorite, una în Grecia, cealaltă în Serbia, iar Carol al II-lea se afla în exil (după fuga sa împreună cu Elena Lupescu și renunțarea la tron, în decembrie 1925). Mihai I, minor, era acum rege al României, iar în jurul său se aflau - alături de Regina Maria, regina-mamă Elena, principesa Ileana - și membrii Regenței: Principele Nicolae, Miron Cristea (patriarhul Bisericii Ortodoxe Române) și Gheorghe Buzdugan (președintele Înaltei Curți de Casație)²⁵.

Nu putem vorbi însă despre sărbătoarea Crăciunului la Curtea Regală a României fără să menționăm și câteva amănunte despre meniurile de Ajun și de Crăciun. Mai multe informații despre ce se pune pe masa de Crăciun, fie ea la Cotroceni, la Palatul Regal, ori la Sinaia (la Peleş, Pelișor sau Foișor) găsim la Direcția Arhivelor Naționale Istorice Culturale (DANIC), în Fondul familiei boierești Stârcea în care se păstrează mai multe meniuri din acele vremuri. Prima constatare, analizând aceste documente, este că meniurile, indiferent de an, sunt aproape identice. Aceasta era tradiția, să se servească anumite mâncăruri, în anumite momente. La dineurile oferite în seara de 24 decembrie se obișnuia să se aducă mai întâi o supă. Erau preferate consomeul „Célestine” (o supă dublu concentrată, având în ea clătite tăiate julien) și supa „Ox-tail” (preparată din coadă de vită). Nelipsit era platoul de carne rece (purcel de lapte, curcan, jambon, friptură de vită, carne presată, pateuri de iepure și căprioară, limbă de vită, galantină de curcă și de pui, precum și diferite preparate din vânat, în special din căprioară, iepure și mistreț), servit împreună cu sosuri Moutard (de muștar) și Cumberland (de fructe de pădure). Meniul mai cuprindea salate, spanac „f la crème” și, obligatoriu, plum-pudding (celebra budincă nelipsită de la Crăciunurile englezești). Cu câteva ore înainte, tinerii care au participat la evenimentele din Ajunul Crăciunului – ținând cont și de faptul că încă era post – au prânzit cu pilaf cu spanac, sărmăluțe de post, ghiveci călugăresc, chifteluțe de cartofi și jeleu de mandarine. Dejunul de la data de 25 decembrie era și el fix. Se servea somn „f la Mirabeau”, Curcă „Talleyrand”, conopidă gratinată, salată, iar la desert același jeleu de

²⁴*Ibidem*, p.77.

²⁵Tudor Cireș, Simona Lazăr, „Crăciunurile de altădată, la Curtea Regală”, 24 decembrie 2008, articol în <http://jurnalul.ro/special-jurnalul/craciunurile-de-altadata-la-curtea-regala-141562.html> accesat în data de 09.05.2015.

mandarine, de data aceasta înnobilat cu frișcă²⁶.

Informații despre ce se mânca la Curtea Regală a României, cu prilejul sărbătorilor de iarnă, se găsesc și în arhiva lui Ion C. Rogojanu, binecunoscut gastronom, jurnalist și colecționar. Spre exemplu, aflăm aici despre un meniu de la ultimul Revelion petrecut de regele Carol I, la 31 decembrie 1913. Citindu-l, ne putem da seama, încă o dată, nu doar că nu erau mari diferențe între ceea ce se punea pe masă de la un Crăciun la altul, dar nici între o sărbătoare și alta nu se făceau mari deosebiri. Și nu doar meniurile erau asemănătoare. Citind primele șase volume din seria de „Însemnări zilnice” a Reginei Maria putem observa mai ușor această repetitivitate a programului de Crăciun în Familia Regală. Astfel, dintr-o însemnare a Reginei Maria datată 25 decembrie 1919 la Cotroceni aflăm: *M-am dus devreme la Ileana ai cărei ciorapi îi umplusem cu tot felul de minunății. A fost deosebit de încântată. Ea mi-a dăruit un căluț preferat sculptat în fildeș, un sacrificiu mare, pe care nu voiam să-l primesc, dar a trebuit. Mai târziu ne-am dus împreună la slujba de Crăciun englezească și am urât Crăciun fericit coloniei engleze. La orele 17.00 ceai la Ileana la care au venit Nando²⁷ și Boyle²⁸.*²⁹

Pentru Crăciunul anului 1920 Regina Maria nota: *Ziua de Crăciun. M-am dus la Biserica Anglicană cu cele trei fete ale mele. Slujbă simplă și frumoasă. Am fost într-o adecvată stare de spirit. Mignon este familiarizată cu slujba, ca urmare a școlii ei englezești, ceea ce m-a bucurat. Ileana ne-a oferit un ceai – o petrecere de Crăciun, pe care a organizat-o foarte frumos. Au fost invitați Ioana Perticari și Joe Boyle. S-au oferit cadouri tuturor, s-a vorbit mult, cu bună dispoziție. Desigur că Boyle a vorbit cel mai mult, a fost, ca de obicei, o sursă infinită de relatări și informații. Ileana a recitat extrem de frumos o colindă și o încântătoare poezie românească. Singura ei dezamăgire a fost că, din cauza audiențelor, Nando nu a venit, deși a fost invitat și așteptat în mod special.*³⁰

Și în cursul anului 1921, regina a fost în ziua de Crăciun tot la Biserica Anglicană, împreună cu fiicele sale. După amiază a avut loc un mare ceai în camera copiilor, la care au participat și Carol cu Sitta, lipsind însă Boyle, aflat în străinătate. Ceaiul a fost urmat de un mare dineu, după care copiii au dat o reprezentare încântătoare și complet improvizată cu

²⁶*Ibidem.*

²⁷Apelativ folosit de Regina Maria pentru Regele Ferdinand.

²⁸Joseph Whiteside Boyle a fost un atașat militar anglo-canadian, salvatorul coloniei românești din Odessa în timpul revoluției bolșevice din 1917.

²⁹Maria Regina României, *Însemnări zilnice*, vol. I, Editura Historia, București, 2006, p.394.

³⁰*Ibidem*, vol. II, pp. 351- 352.

tablouri din „Visătorul de vise”.³¹ O altă însemnare din ziua de 25 decembrie 1923 suna cam așa: *M-am dus la Biserica Anglicană împreună cu Lisabeta și George. A fost ceea ce numesc eu o slujbă frumoasă, într-o atmosferă de sărbătoare. (...) La dejun, toată familia. (...) Masa era decorată cu crengi de brad, conuri de brad și lumânări, ca să aibă un aspect de Crăciun. (...) După prânz, Nando și cu mine am plecat cu mașina să facem cumpărături. Un an mai târziu, Regina Maria nota: ... m-am dus la Biserica Anglicană cu Mașka, Ileana ducându-se la Mitropolie cu Sitta*³². (...) *După prânz am pregătit lucruri pentru pomul de Crăciun al servitorilor (...). Cină în familie și devreme la culcare*³³.

Așadar, Suveranii români au petrecut Crăciunul după propriile gusturi, în funcție de trăsăturile lor de caracter, de orizontul lor cultural, de felul în care se raportau la familie și la înțelesul timpului liber.³⁴ Indiferent de evenimentele marcante de peste an, Familia Regală, în timpul domniei primilor doi Regi ai României, a ținut să celebreze sărbătoarea religioasă a Crăciunului în fiecare an, ritualul fiind în mare parte același. Că au fost celebrate în solitudine sau înconjuțați de o familie numeroasă, Crăciunurile în familia Regală a României în vremea regilor Carol I și Ferdinand I au însemnat întotdeauna zile de sărbătoare, învăluite într-o atmosferă călduroasă de familie, în care fiecare se bucura mai mult sau mai puțin la primirea cadourilor. Crăciunurile erau petrecute într-un mod intim și plăcut, de cele mai multe ori în compania întregii familii, a prietenilor și a invitaților.

Bibliografie:

1. Buhman Eugeniu Arthur, *Patru decenii în serviciul Casei Regale a României. Memorii, 1898-1940*, Editura Sigma, București, 2006;
2. Cămărășescu Zoe, *Amintiri*, București, Editura Vitruviu, 2002;
3. Cristescu Sorin, *Carol I. Corespondența personală (1878-1912)*, Editura Tritonic, București, 2005;
4. Gauthier Guy, *Missy. Regina României*, Editura Humanitas, București, 2004;
5. Kirileanu Gheorghe Teodorescu, *Din vremea când se pregătea Marea Unire în „Magazin istoric”, serie nouă, anul XXV, nr. 1, ianuarie 1991;*

³¹*Ibidem*, vol. III, p. 388.

³²Poreclă a Reginei Elena mamă a României, mama Regelui Mihai al României.

³³Tudor Cireș, Simona Lazăr, „Crăciunurile de altădată, la Curtea Regală”, 24 decembrie 2008, articol în <http://jurnalul.ro/special-jurnalul/craciunurile-de-altadata-la-curtea-regala-141562.html> accesat în data de 09.05.2015.

³⁴Principesa Margareta a României, Principele Radu al României, *op.cit*, p. 7.

6. Margareta Principesa României, Radu Principele României, *Crăciunul Regal*, Editura Curtea Veche, București, 2013;
7. Maria Regina României, *Însemnări zilnice*, vol. I, Editura Historia, București, 2006;
8. *Ibidem*, vol. II;
9. *Ibidem*, vol. III;
10. Văcărescu Theodor, *Ceremonialul Curții Domnului a României*, Tipografia Curții (Lucrătorii Asociați), București, 1877.

Surse electronice:

1. <http://jurnalul.ro/special-jurnalul/craciunurile-de-altadata-la-curtea-regala-141562.html>
2. <http://jurnalul.ro/cultura/carte/craciunul-regal-de-altadata-si-de-acum-657074.html>
3. <http://www.familiaregala.ro/news/3924/120/Craciunul-regal-Realitatea-TV-21-decembrie-2013/>

CLAUDIO MONTEVERDI - AN EMBLEMATIC PERSONALITY OF THE ITALIAN CULTURE LIFE

Maria Virginia Onița, PhD Student, West University of Timișoara

Abstract: *Claudio Monteverdi is one of the most representative figures in the Italian culture due to its decisive contribution regarding the history of opera as a musical phenomenon. Monteverdi's L'Orfeo is considered to be a benchmark for the birth of opera. The cultural context which generated this historical moment is the period of the Italian 'Accademie' – small aristocratic societies that led the cultural, but also the social life of Italy, in the 1600's - 1700's.*

The presence of Claudio Monteverdi in the Mantuan musical life and in the cultural Academies over the years he activated as a musician under the protection of Duke Gonzaga, had a major role in creating and staging the first modern opera. Over the years Gonzaga dynasty has supported numerous personalities of the Italian cultural and artistic life, such as Pisanello, Mantegna, Giulio Romano, Rubens, Raphael, Leonardo, Titian, Palestrina, Torquato Tasso, Giovanni Battista Guarini and Claudio Monteverdi. The latter changed the course of Italian music, raising the Franco-Flemish style of the sixteenth and seventeenth centuries at the level of an European musical language.

Keywords: *Italia, music, opera, history, academy*

1. Influențele academiilor Italiei asupra operelor lui Monteverdi

În anul 1562 Cesare Gonzaga de Guastalla fonda *Accademia degli Invaghiti*. La început membrii acesteia se întâlneau în palatul lui Cesare din Mantua, care a decis să-și transforme palatul într-un teatru. „... legăturile sale cu cercurile influente din Roma, a adus [acestei organizații culturale] privilegii deosebite din partea Papei Pius al IV-lea, printre care și posibilitatea de a emite diverse distincții și titluri profesionale.”¹ [tr.n.] Discuțiile acestora atingeau subiecte precum arta, literatura, dar în cea mai mare măsură vizau muzica, palatul devenind centrul cultural al Renașterii. Din păcate palatul s-a degradat într-o măsură atât de mare încât, în cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, academia a fost nevoită să-l reconstruiască. Academia, care a primit un nou nume din partea Mariei Theresa de

¹ Iain Fenlon, *The Mantuan 'Orfeo'* in John Whenham, *Claudio Monteverdi: Orfeo* (Cambridge opera handbooks), New York, Cambridge University Press, 1999, p. 12: „... his proximity to influential circles in Rome helped to acquire for it special privileges from Pope Pius IV, including the power to award various professional qualifications”.

Austria(Academia de Știință, Literatură și Artă), a contactat arhitectul Antonio Galli Bibiena pentru a ridica o nouă clădire în locul palatului. Astfel a luat ființă Teatrul Bibiena, care a avut inaugurarea în data de 3 decembrie 1769², el fiind gazda multor spectacole de operă și astăzi. Membrii academiei proveneau atât din rândul clericilor, cât și dintre laici, adresându-se societății aristocrate, societăți asemănătoare ca și ideologie academiilor de pe lângă curțile nobiliare. În cadrul lor se studia cu precădere ceremonialul cavaleresc și arta oratoriei și versificației. Printre membrii acestei academii se numărau cei doi fii ai lui Vincenzo Gonzaga, Francesco și Ferdinando de Gonzaga(sub patronajul cărora a avut loc prima reprezentație a operei *Orfeu* a lui Monteverdi) și Alessandro Striggio(libretistul acestei opere).

Mai târziu, în Veneția, o altă academie influentă și-a început activitatea – *Accademia degli Incogniti*. În urma cercetărilor, Ellen Rosand afirmă că această academie a devenit „cea mai importantă academie literară a Veneției: Accademia degli Incogniti – o academie la fondarea căreia a participat Giulio Strozzi și care avea drept carte de căpătâi a sa *Venetia edificata*.”³ [tr.n.]. Despre importanța instituției ne vorbește și Michele Battaglia, un cercetător care a încercat o inventariere a tuturor academiilor culturale ale secolului al XVII: „În anul 1630, Gianfrancesco Loredano, senator recunoscut pentru prudență și doctrină, a fost tatăl acestei academii, denumită și *Loredana*. [...] după multe lacune lăsate de scriitorii apropiați ai academiilor venețiene întemeiate în primii ani ai acestui secol, aş putea, după o îndelungă cercetare, să evidențiez academia *degli Incogniti*, pe care recunoscutul poet Guido Casoni o asemena cu Nilul care, coborând din munți, după ce irigă Egiptul, se varsă înfocat în Mediterană, cu motto-ul *Ex ignoto notus*,”⁴ [tr.n.] Printre membrii săi se numărau venețienii Giovanni Garzoni (senator), Lionardo Quirini, Marino dell’ Angelo și Pietro Michele, iar dintre străini, Leone Alacci, Girolamo Brusoni, monseniorul Baldassare Bonifacio, abatele benedictin Agostino Lampugnani. Alți membrii de seamă ai Academiei au fost, Giacomo Badoaro și Francesco Busenello, autorii libretelor celorlalte două opere care servesc drept subiect al acestei teze de doctorat. În *Le glorie degli Incogniti ovvero gli huomini illustri dell’ Accademia de’ Signori Incogniti*, tipărită

²Guide d’Italia, *Mantova e provincia*, Mantua, Bolis Poligrafiche spa, 2003, p. 56.

³ Ellen Rosand, *Monteverdi’s Last Operas: a venetian trilogy*, Oxford, University of California Press, 2007, p. 19: „the most important literary academy in Venice: the Accademia degli Incogniti – an academy that Giulio Strozzi had helped to found, and for which his *Venetia edificata* was kind of gospel“.

⁴ Michele Battaglia, *Delle accademie veneziane: dissertazione storica*, (ediție electronică, sursa: <http://babel.hathitrust.org>), Venezia, Orlandelli, 1826, p. 41: „... dopo tanta scarsezza di memorie lasciarsi dagli scrittori circa le accademie veneziane fondate negli anni primi di questo secolo, potrei pur una volta lunga trattazione tenere sopra quella degli *Incogniti*, a cui il valente poeta Guido Casoni diede per impresa il Nilo, che giù scendendo dai monti, dopo aver fecondato l'Egitto, mette più foci nel Mediterraneo, col motto: *Ex ignoto notus*“.

în anul 1647 la Veneția, sunt consemnate biografiile a 106 membrii, grupul fiind mult mai numeros. În prefața volumului, secretarul academiei, Giovanni Battista Fusconi aseamăna încercarea de a consemna toți componenții academiei într-un singur volum cu „dorința de a restrânge mărirea oceanului într-un singur râu”⁵ [tr.n.] Această academie este, într-o oarecare măsură, succesoarea altor numeroase academii venețiene care susțineau financiar punerea în scenă a spectacolelor teatrale încă de la mijlocul secolului al XVI-lea. Timp de mai multe decenii a constituit, în mod neoficial, leagănul puterii politice venețiene, grupul răspândindu-și influența și prin publicațiile și scrierile unor literați valoroși, membrii ai *Incogniti*. Mulți scriitori ai academiei au scris romane, eseuri cu caracter moral, broșuri cu conținut religios și librete pentru noul gen muzical ce căpăta proporții tot mai mari în cadrul vieții muzicale a Veneției, profitând de aceste ocazii pentru a-și exprima patriotismul venețian și dorința de prosperitate și recunoaștere a Republicii: „...Incogniti au fost foarte implicați în întreg fenomenul operistic din Veneția, nu doar ca autori ci și ca fondatori și manageri ai unuia dintre cele mai de succes teatre de operă ale anului 1640, teatrul Novissimo...”⁶ [tr.n.].

Autorii antichi preferați de membrii academiei sunt Aristotel, Homer, Vergiliu, Horațiu, Plutarh, Cicero, Diodorus, Atrabo, Lucretius, Petrarca, Dante. Dezbaterile din cadrul întâlnirilor vizau în mod special perioada antichității, analizând „viețile conducătorilor antichi ca modele ale unei bune guvernări, aplicabile circumstanțelor perioadei contemporane. Au căutat exemple morale în literatura antică, pe care au supus-o la o varietate de prelucrări, de la traduceri ad litteram și până la reinterpretări libere.”⁷ [tr. n.]. Astfel, în scrierile membrilor academiei pot fi întâlnite subiecte identice, acestea având, evident, abordări și interpretări diferite. Un astfel de exemplu sunt scrierile lui Federico Malipiero *L'imperatrice ambiziosa* (cu referire la Agrippina, mama lui Nero), ce se află în strânsă legătură cu *L'Incoronazione* a lui Busenello sau *La peripezia d'Ulisse overo la casta Penelope*, scriere inspirată de opera lui Monteverdi *Il ritorno d'Ulisse in patria*. „A realizat o traducere la *Iliada* și *Odissea*, o sarcină grea pe care Malipiero a justificat-o prin evidențierea indiscutabilei importanțe culturale a lui Homer pentru societatea

⁵ Ellen Rosand, *Opera in seventeenth-century Venice: the creation of a genre*, Oxford, University of California Press, nota 7, p. 37: „un voler restringere la grandezza dell'oceano in un sol fiume”.

⁶ Idem, *ibidem*, p. 37: „... the Incogniti were much involved in the whole phenomenon of opera in Venice, not only as authors but as founders and managers of the most successful opera theater of the 1640, the Novissimo...”.

⁷ Ellen Rosand, *Monteverdi's Last Operas...*, p. 20: „They investigated the lives of ancient rulers as models of good government, applicable to present-day circumstances. And they sought moral example in literature of the past, which they subjected to a variety of treatments, ranging from straightforward translation to freely embellished reinterpretations”.

modernă. [...] se pare că a fost influențată, dacă nu inspirată de operă.”⁸ [tr.n.]. Filozofia academiei a preluat învățăturile lui Cremonini⁹ care erau influențate de o gândire aristoteliană ce nega existența unui Dumnezeu Creator și Apărător, sceptică în ceea ce privește nemurirea sufletului și concentrată pe clipa prezentă, punând valorile plăcerii fizice mai presus de cele morale creștine. O mare importanță o aveau căutarea continuă a plurivalențelor oricărui lucru și diversitatea opiniilor, orice subiect fiind privit din perspective cât mai diferite și analizat cât se poate de amănunțit. Deseori membrii acestei puteri politice și culturale nu își divulgau identitatea (sau utilizau pseudonime), exprimându-și opiniile și influențând în mod indirect societatea și gândirea contemporanilor. Un astfel de exemplu este Badoaro care nu s-a semnat în scrisoarea adresată lui Monteverdi în prefața libretului la *Il ritorno d'Ulisse in patria*, misterul identității autorului fiind elucidat abia după patru ani, în prefața unui alt libret, *Ulisse errante*. *Accademia degli Incogniti* a avut o influență imensă asupra dezvoltării operei datorită implicării efective și afective a membrilor săi în acest nou gen cultural-muzical care le dădea ocazia să-și etaleze calitățile literare, cunoștințele, educația și propria ideologie.

La începutul anilor 1600, în Cremona acelei perioade existau două academii – *degli Animosi* și *degli Disuniti* – „devotate în principal literaturii și filozofiei; cu toate acestea, academiile găzduiau ocazional programe muzicale”¹⁰ [tr.n.]. Principe al academiei a fost nobilul cremonez Bartolomeo Sfondrati. Nu am întâlnit multe consemnări despre *Accademia degli Animosi*, însă unul din cele mai de seamă evenimente ale acesteia a avut loc la data de 10 August 1607, când *Accademia degli Animosi*¹¹ din Cremona l-a primit printre membrii săi pe Claudio Monteverdi. În anii ce urmează, Monteverdi, preia conceptele școlii franco-flamande și cele ale cameratei florentine, cărora le suprapune marea artă a polifoniei madrigalului, dând naștere unei sonorități de un real dramatism. Este pentru prima dată când muzica instrumentală, (odinioară un simplu mijloc de acompaniament al vocii, în care instrumentele imitau mersul liniilor vocale, dublându-l), devine parte activă a mesajului muzical. Instrumentația folosită, îmbogățirea paletelor armonice instrumentale (prin folosirea

⁸ Idem, *ibidem*, pp. 20-21: „... he also produced translations of the *Iliad* and *Odysey*, a heavy task Malipero justified by emphasizing Homer's unquestioned cultural significance for modern society. [...] seems also to have been influenced, if not inspired by the opera.”

⁹ Peripatetic Cesare Cremonini, profesor de filozofie al Universității di Padua, mulți dintre membrii academiei fiindu-i elevi; vezi Ellen Rosand, *Opera in seventeenth-century...*, p. 37.

¹⁰ Stewart Pollens, *Stradivari*, New York, Cambridge University Press, 2010, p. 5: „were primarily devoted to literature and philosophy; however, these academies did occasionally host musical programs.”

¹¹ Vezi Denis Stevens, *The Letters of Claudio Monteverdi*, traducere și introducere de Denis Stevens, New York, Cambridge University Press, 1980, p. 52 și Guido Sommi Picenardi, *D'Alcuni Documenti Concernenti Claudio Monteverde*, Archivio Storico Lombardo, XXII, 1895, p. 22.

septimei micșorate – un interval disonant) sunt câteva elemente care au concurat la sporirea dramatismului pe care Monteverdi dorea să-l aducă în muzica sa. Astfel, după cum spune și Valentin Timaru, el este „primul orchestrator în adevăratul sens al cuvântului, deoarece prin combinația rafinată a timbrurilor instrumentale realizează momente de expresie muzicală imposibil de a fi atinse cu un ansamblu vocal.”¹². Mostre ale acestui nou suflu adus în muzica instrumentală sunt părțile orchestrale, denumite *sinfonii*, ce sunt intercalate între părțile vocale ale primei sale opere, *La favla d’Orfeo*.

2. Dinastia Gonzaga

Orașelul italian Mantua, în ciuda întinderii sale reduse, are o importanță crucială pentru viața culturală nu doar a Italiei, ci și a Europei. Mergând pe firul istoriei, această metropolă culturală a cunoscut gloria în epoca Renașterii și a Barocului timpuriu, perioade în care înfloritoarea viață muzicală era împărțită între Palatul Ducal, Catedrala San Pietro și Bisericile Sant’ Andrea și Santa Trinità. Familia Gonzaga a fost legată de orașul Mantua secole de-a rândul, ea ajungând la conducere în anul 1328, când Luigi I (numit și Ludovico) Gonzaga a smuls din mâinile dinastiei Bonacolsi sceptrul orașului Mantua „primind titlul de Căpitan general al Poporului, apoi Vicar-general al imperiului, la care s-a adăugat denumirea de Conte de Mirandola și Concordia”¹³ [tr.n.]. În secolul al XIV-lea familia a reconstruit atât orașul, cât și zidurile înconjurătoare. „În anul 1433 căpitani (grafii) Gonzaga au fost conduși de către Gianfrancesco, apoi în 1530 i-a urmat Federico la guvernare până în anul 1627, când Ferdinando Gonzaga, ultimul urmaș al tronului, a încetat din viață. După moartea acestuia Gonzaga a predat guvernarea unei ramuri a familiei, Casei Neverilor. Ultimul urmaș al dinastiei, Ferdinando Carlo, a trăit până în anul 1708.”¹⁴

Gian Francesco de Gonzaga a fost un umanist erudit care s-a implicat și a susținut viața culturală, în special muzicală a orașului Mantua. Pentru serviciile sale a fost răsplătit de

¹² Valentin Timaru, *Stilistică muzicală*, Arad, Editura Tiparnița, 2012, p. 81.

¹³ *The New Encyclopaedia Briannica*, ediția a 15-a, vol, 5, Chicago, Encyclopaedia Britannica, 2007, p. 360: „with the title of captain general and afterward of vicar-general of the empire, adding the designation of count of Mirandola and Concordia.”

¹⁴ Ulrike Stürzkober, *Das Musikmäzenatentum der Gonzaga - Claudio Monteverdi im Dienst Vincenzo I. Die Sozialle Stellund und Ansehen eines italienischen Hofmusikers in Mantua un 1600*, studiu, München, Grin Verlag, 2005, p. 2: „1433 wurden die Capitani (Grafen) Gonzaga unter Gianfrancesco zu Markgrafen, 1530 unter Federico zu Herzögen erhoben und regierten als solche bis 1627, als Ferdinando der letzte Thronfolger des Hauses ablebte. Nach dessen Tod haben die Gonzaga ihre Regentschaft an eine Seitenlinie ihres Geschlechts, das Haus Nevers übertragen. Der letzte Spross der Dynastie Ferdinando Carlo lebte bis 1708.”

către împăratul Sfântului Imperiu Roman, Sigismund, cu titlul de Marchiz de Mantua, titlu transferat și urmașilor săi. Sub conducerea sa, în anul 1423, într-una din vilele familiei aflate în vecinătatea orașului a fost construită prima școală ce avea la bază idealurile umaniste, fiind un punct de atracție atât pentru literați cât și pentru artiști. Dragostea pentru cultură a devenit o tradiție a familiei, fiind preluată de fiul său, Ludovico al II-lea, apoi de Isabella d'Este, soția lui Giovan Francesco al II-lea, perioadă în care a luat ființă orchestra de curte ce a adus cu sine creșterea semnificativă a numărului de muzicieni prezenți la Curtea din Mantua. Fiul lor, Federico II a fost general al trupelor papale, iar în anul 1530 a fost urcat la rangul de Duce de Mantua de către împăratul Charles V. În timpul conducerii sale Curtea din Mantua a cunoscut cea mai înfloritoare perioadă; între anii 1524-1534 a fost construit faimosul Palazzo del Te. În timpul lui Guglielmo, în anul 1562 a fost construită capela Santa Barbara, o anexă a palatului, ce a înlocuit Domul San Pietro devenind un spațiu de desfășurare a concertelor ale curții de Gonzaga.

Ascensiunea lui Vincenzo Gonzaga la conducere a avut un efect dramatic asupra vieții culturale din Mantua, incluzând aici artele plastice, literatura și muzica. Ambiția sa de a concura cu alte curți ale unor centre culturale italiene și pasiunea pentru artă și cultură l-au determinat să sponsorizeze noile tendințe în domeniu. Astfel, a investit în dezvoltarea compozițiilor de madrigale ce devenise o nouă modă în lumea muzicală a Italiei și în noile forme teatrale și de balet ce fuseseră elaborate la Ferrara și Florența. În urma cercetărilor sale, Iain Fenlon susține că „în cele din urmă, contactele florentine s-au dovedit a fi de cea mai mare importanță [...] Rezultatele sunt, desigur, cel mai bine remarcate în marile divertismente teatrale ale anilor 1607-8, însă rădăcinile contactului dintre Mantua și cultura florentină (și prin urmare franceză), apoi cu tradiția muzicală și de teatru ferrareză, se află în anii 1580.”¹⁵ [tr.n.]. Prințul Francesco Gonzaga, primul fiu și moștenitorul lui Vincenzo Gonzaga și al Eleonorei de Medici, având funcția de duce a condus o scurtă perioadă Mantua (zece luni ale anului 1612, de la moartea tatălui său, până la încetarea lui din viață). Pe lângă opera *Orfeo*, Monteverdi i-a dedicat mai multe compoziții.

De-a lungul anilor dinastia Gonzaga a sprijinit numeroase personalități marcante ale vieții cultural-artistice italiene și universale, precum: Pisanello, Mantegna, Giulio Romano, Rubens, Raphael, Leonardo, Titian, Palestrina, Torquato Tasso, Giovanni Battista Guarini și

¹⁵ Iain Fenlon, *Music and Patronage in Sixteenth-Century Mantua*, vol. I, New York, Cambridge University Press, 1980, p. 5: „Ultimately it was Florentine contacts that proved the most important [...] The results are most noticeable of course in the great theatrical entertainments of 1607-8, but the roots of close Mantuan contact with Florentine (and hence French) as well as Ferrarese musical and theatrical traditions lie in the 1580's.”

Claudio Monteverdi. Acesta din urmă a devenit cetățean al orașului Mantua în anul 1602 și a fost numit oficial *maestro di cappella* al curții de Gonzaga. Pe parcursul activității sale în Mantua a fost sprijinit de către Francesco, în special în producția operei, *L'Orfeo* (lucru de înțeles având în vedere că evenimentul care prilejuia această producție îl viza în mod personal), și de către Ferdinando (fiii lui Vincenzo Gonzaga). După *L'Orfeo* a urmat lucrul la noi opere prezentate în lunile mai-iunie 1608: *Arianna* (pe un libret semnat de Ottavio Rinuccini, partitură din care mai există doar *Lamentația Ariannei*), *Il ballo delle Ingrate*, *Il sacrificio di Ifigenia* și un intermezzo (prolog) la comedia lui Guarini *L'Indropica* (partitură pierdută). Monteverdi „a ajuns la finalul unui lung șir de distinși artiști și compozitori mantuani care au schimbat fața muzicii italiene și au făcut din stilul franco-flamand unul predominant în limbajul muzical european din secolul al XVI-lea târziu și al XVII-lea.”¹⁶ [tr.n.].

Bibliografie:

Battaglia, Michele, *Delle accademie veneziane: dissertazione storica*, (ediție electronică, sursa: <http://babel.hathitrust.org>), Venezia, Orlandelli, 1826

Rosand, Ellen, *Opera in seventeenth-century Venice: the creation of a genre*, Oxford, University of California Press, 1991

Rosand, Ellen, *Monteverdi's Last Operas: a venetian trilogy*, Oxford, University of California Press, 2007

Felton, Iain, *Music and Patronage in Sixteenth-Century Mantua*, vol. I, New York, Cambridge University Press, 1980

Picenardi, Guido Sommi, *D'Alcuni Documenti Concernenti Claudio Monteverde*, Archivio Storico Lombardo, XXII, 1895

Pollens, Stewart, *Stradivari*, New York, Cambridge University Press, 2010

¹⁶ Donald C. Sanders, *Music at the Gonzaga Court in Mantua*, Maryland, Lexington Books, 2012, p. x: „arrived at the end of a long, distinguished line of Mantuan performers and composers who changed the face of Italian music and displaced the style Franco-Flemish at the prevailing European musical language of the late sixteenth and seventeenth centuries.”

Stevens, Denis, *The Letters of Claudio Monteverdi*, traducere și introducere de Denis Stevens, New York, Cambridge University Press, 1980

Stürzkober, Ulrike, *Das Musikmäzenatentum der Gonzaga - Claudio Monteverdi im Dienst Vincenzo I. Die Soziale Stellung und Ansehen eines italienischen Hofmusikers in Mantua um 1600*, München, Grin Verlag, 2005

Timaru, Valentin, *Stilistică muzicală*, Arad, Editura Tiparnița, 2012

Whenham, John, *Claudio Monteverdi: Orfeo* (Cambridge opera handbooks), New York, Cambridge University Press, 1999

Această lucrare a fost parțial finanțată din contractul (CCPE) European – *Cercetători competitivi pe plan european în domeniul științelor umaniste și socio-economice. Rețea de cercetare multiregională*.

This work was partially supported by the strategic grant (CCPE) POSDRU/159/1.5/S/140863, proiect ID 12125 (2014) co-financed by the European Social Fund – *Researchers competitive at European level in the field of humanities and socio-economic. Multiregional research network*.

A MUSICAL GEOGRAPHY OF THE ROMANIAN MODERN NATION IN TRANSYLVANIA

Otilia Constantiniu, PhD Student, "Babeş-Bolyai" University of Cluj-Napoca

Abstract: The study tries to develop new perspectives on the relation between music, landscape and identity in the musical creation of the Romanian composers from Transylvania, emphasizing the role that music and landscape played in the formation of Romanian cultural identity in the nineteenth century. These musical representations of landscape are part of larger cultural formations of Romanian identity trained by political and cultural processes that formed a wider phenomenon of national definition in the European area. The Romanian composers evoked landscape through a series of images drawn from the geographic context of the territory inhabited by Romanians, images of whose cultural signification was determined by the role that it played in the formation of the Romanian national identity. The topographic configuration of Transylvania created a specific landscape that involved a series of reference points invested with symbolic value. The mountain, the forest or the running waters were seen as archetypes, their metaphors being projected over the nation. Thus, the mountains' resistance, antiquity, hardness, highness, the forests' permanence and regeneration or the springs' revival and the waters' increase are transferred to the nation through a process of imagination aimed to give particularity and consistence to an ideal landscape to which the nation identified itself. The musical evocation of these natural elements increased its efficiency in making them to be perceived as national symbols through the emotion released from the reverie of the nature.

Key words: Cultural nationalism, musical culture, Transylvania, landscape, Romanian identity.

În epoca construcției naționale, esența și unitatea națională este teritorializată, imaginea națiunii fiind asimilată într-un mod simbolic cu un peisaj. Mitizarea peisajului natural este o trăsătură a naționalismului cultural care identifică esența națiunii ca fiind civilizația sa distinctă, produs al istoriei sale unice, al culturii precum și al profilului său geografic.¹ Profilul geografic este important pentru identitatea națională, fiind nu doar un cadru orizontal de manifestare a comunității, ci, așa cum explică Benedict Anderson, și unul vertical, purtător

¹ John Hutchinson, *Cultural Nationalism and Moral Regeneration*, in *Nationalism*, ed. John Hutchinson, Antony D. Smith, Oxford University Press, 1994, p. 122.

al unei moșteniri ancestrale.² Altfel spus, naturii îi este găsit atât un sens vizual cât și unul temporal, componente pe care muzica a reușit să le sugereze atât prin programatism, cât și prin procedee componistice. Muzica celebrează națiunea și teritoriul ei în două feluri: unul explicit, născut din proclamare și lizibil din titluri și versuri sau programe, și un altul, analogic, în care muzica evocă prin limbaj sonor un loc sau un peisaj, redă acea „culoare locală”.

Procesul prin care s-a vizualizat, înrămat și interpretat peisajul național românesc în decursul ultimelor decenii ale secolului al XIX-lea și primelor din secolul al XX-lea, face parte dintr-un context mai larg de reprezentare a peisajului natural. Ideea de redare a „culorii locale” este o caracteristică simultană mai multor națiuni în secolul al XIX-lea și a constituit una din cele mai timpurii expresii ale naționalismului. Evocarea muzicală a peisajului natural se numără printre componențele permanente ale stilului muzical național iar importanța acestui fenomen reiese nu atât din amprente estetice ale ștampilei ideologice, cât din funcția pe care a avut-o în contextul artei muzicale europene.

Preocuparea pentru imaginile peisajului și naturii face parte din procesul naționalismului cultural care i-a preocupat și pe compozitorii români din Transilvania secolului al XIX-lea și poate fi înțeles ca un proces emancipator, creativ și ritualic, trăsături comune altor tipuri de naționalism european romantic. În rândul națiunilor aflate sub stăpânire străină, cărora nu le-a fost îngăduită autonomia, convingerea de a face un cult din natură a fost o formă privilegiată de exprimare a naționalismului.

Evocarea „culorii locale” satisface două cerințe: cea a nevoii de a oferi publicului o senzație de localizare a autenticului în măsură să intensifice sentimentul național, și cea de a se angaja într-un discurs componistic european în care astfel de evocări deveniseră o convențională așteptare. În contextul în care identitatea națională este înțeleasă genetic și intuitiv, iar susținătorii ei sunt, mai ales, istorici și artiști, muzicii îi revine rolul proclamării precum și funcția descriptivă.

Repere ale peisajului natural - simboluri ale spațiului național:

Muntele – eternitatea și timpul națiunii

² Benedict Anderson, *Comunități imaginate*, Editura Integral, București, 2000, pp. 5-7.

Necesitatea fondării unei muzici naționale este adesea prezentată ca o cale de apartenență la un pământ și de respectare a unui determinism natural. Pământul, ca element natural, este mediul vieții și diversității naturale și este imaginat ca leagăn originar al comunității de neam. Între sol și națiune se stabilește un domeniu vegetal care împrumută din metafora pământului. Pământul are o primă caracteristică rezistență, susține Bachelard, aceasta fiind partenerul obiectiv și sincer al voinței umane prin intermediul căreia se dobândește conștiința propriilor puteri dinamice, a varietății și contradicțiilor lor.³ Rezistența sau opoziția față de alteritate este una din trăsăturile fundamentale pe care s-a construit ideea de națiune.

Peisajul natural oferă o percepție a spațiului din care se degajă ideea de suspendare a timpului. Muntele apare ca punct fix într-un cadru natural, fiind asociat cu imaginea durabilității, a eternității. Muntele poate fi un obstacol în calea unirii dar și un ajutor în dobândirea acesteia, mai ales tactic, de refugiere, barcadare sau rezistență.

Compozitorii reiau teme deja prezente în lirica populară, prin intermediul peisajului natural, muzica alăturându-se romantismului literar și artistic. Evocarea muntelui se regăsește în titlurile unor lucrări corale precum *Eram pe vârf de munte* (1887, pentru cor bărbătesc) de Nicolae Popovici, poemul coral *Regele munților* (1924, poem din cântece populare despre Avram Iancu) de Timotei Popovici sau în piesa vocală cu acompaniament *Cât e muntele de nalt* (1927) semnată de Tiberiu Brediceanu. Nici în planul muzicii instrumentale subiectul muntelui nu ocolește creația muzicală, așa cum reiese din lucrarea pentru pian solo, *Din munți* (1936) a lui Marțian Negrea. Lucrarea corală a lui Ion Vidu, *Preste deal* (1905) pe versurile compozitorului, este tot o evocare a muntelui, dar în ipostaza lui de delimitator - lanțul carpatic care separă provinciile românești - și poate fi interpretată ca o proiecție a unității teritoriale dorite, unitatea realizată în pofida/datorită existenței Carpaților.

Modurile de reprezentare a naturii conțin atât o doză de subiectivism cât și una de obiectivism. Peisajul este descris obiectiv în termeni de senzație, chiar și rolul memoriei este portretizat direct ca parte a prezentului. Nu doar trecutul recent este integrat cu o senzație imediată, ci chiar trecutul milenar, istoria geologică a peisajului. Timpul este trăit la nivel macrocosmic. Peisajul natural al romantismului este în perpetuă mișcare incluzând trecutul și prezentul și permițându-le întrepătrunderea. Muntele a fost un prim element al peisajului care a atras atenția artiștilor, principalul stimul fiind studierea munților și a formațiunilor lor.

³ Gaston Bachelard, *Pământul și reveriile voinței*, trad. Irina Mavrodin, Ed. Univers, București, 1998, p. 11.

Dimensiunea temporală percepută din imaginea muntelui a determinat la romantici o serie de speculații și de noi interpretări asupra timpului. Granitul avea o importanță deosebită și se credea că este cea mai veche formațiune de roci de pe pământ, iar astfel de speculații geologice făceau ca muntele să poarte, în spațiul european, un aer antic și un sentiment poetic încă de la finele secolului al XVIII-lea. Durabilitatea și măreția muntelui reiese nu doar din înălțimea sa, ci și din substratul său geologic. În lucrarea corală *Între piatra Detunata* (1874) a lui Gheorghe Dima, piatra sau stânca montană se constituie ca simbol al permanenței deasupra oricărei scurgeri a timpului, ba chiar, împotriva lui, simbolul stâncii fiind transferat națiunii care stă neclintită în fața istoriei și timpului, înfruntă încercările și vitregiile sorții la fel cum stânca supraviețuiește intemperiilor naturii, plină de știința destinului și trecutului. La Nicolae Popovici găsim deasemeni un cor pentru bărbați intitulat *Sub această neagră stâncă* (1887).

Pentru românii din Transilvania, al căror trecut nu putea fi simbolizat de către spațiul urban, ei fiind eminamente o comunitate rurală, muntele și peisajul natural era văzut ca ruină istorică. El își poartă și conține trecutul, amintirile lui sunt îngropate în formele sale. Prin dimensiunea temporală conferită muntelui, acesta apare ca păstrător de tradiții, iar grandoearea peisajului montan inspiră celebrarea patriei.

În sfera muzicii simfonice găsim la Iacob Mureșianu o lucrare intitulată *O noapte pe Tâmpa* (1875), un vals orchestral care nu pare să aibă un program așa cum o are poemul simfonic *Ce se aude de pe munte* (compus între 1847-1856) cu care Franz Liszt inaugurează genul. Totuși, lucrarea lui Mureșianu se înscrie pe linia romantismului liric și datorită peisajului nocturn în care evocă imaginea muntelui. Mureșianu combină în această compoziție simbolul durabilității (Tâmpa) cu cel al fluidității timpului (noaptea ca interval temporal finit).

Arborele, codrul – regenerarea națională

Peisajul montan descris în poezia populară românească conține un alt simbol investit cu valoare națională - pădurea. Evocarea muzicală a pădurii și, ocazional, a vânătorii a fost deseori o modalitate de a marca caracterul național al muzicii. Celebrarea pădurii și a arborilor atinge chestiunea regenerării naționale. Metafora pădurii acoperă permanența și renașterea anuală. Națiunea este, de asemenea, gândită ca o ființă vivanță capabilă de regenerare după o perioadă de hibernare mai scurtă sau mai lungă. Prin reîntoarcerea la

principiul creator al națiunii, în care umanitatea, la fel ca natura, este infuzată cu o forță creativă care înzestrează toate lucrurile cu individualitate, națiunea este văzută ca o ființă organică cu o personalitate originală ce trebuie prețuită de membrii săi. Recuperarea acestei forțe creative de către compozitorii români, pentru a o proiecta membrilor națiunii, este o mișcare de regenerare morală. Muzica exprimă, în numeroase referințe, o sensibilitate vitalistă.

În opoziție cu cosmopolitanismul urban, care e dușmanul de moarte al etnicismului patriarhal, codrul e considerat ca fiind românesc, adică al românului țăran și că numai viața acestui țăran poate avea răsunet în sufletul codrului.⁴ În acest fel, este creată identitatea folclorică om-codru care apare în poezia populară și este filtrată prin poezia romanticilor. Sentimentul de dor, jale, alean sau amar se adresează întotdeauna codrului: „Jelui-m-aș și n-am cui/ jelui-m-aș codrului”. Pe aceste versuri Gheorghe Dima și Tiberiu Brediceanu compun lieduri, în timp ce Iacob Mureșianu le distribuie într-un cor bărbătesc.

Pădurea este un conservator al folclorului, al istoriei și tradițiilor „naționale” pentru că ea oferă un model de teritoriu bine definit, un regat aparte. Pădurea este un loc protejat al regenerării. În lirica eminesciană, pădurea apare ca peisaj liric ideal, eternul prezent al copilăriei, aceasta fiind asociată cu imaginea copilariei. Poezia pastorală a anticilor (de la Homer, Virgiliu la Petronius sau Tiberianus unde pădurea este „locus amarus”, cu umbră, cântec de păsări, pajiști sau izvoare) este modificată de romantici în loc al solitudinii ideale.⁵ Un frecvent tipar folcloric este pădurea ca refugiu al cuplului. Lirismul păduratic eminescian consonează pe de altă parte pădurii ca spațiu folcloric ideal, „casa românească”, codrul „înfrunzit”, bogat, care poate adăposti haiducul, perechea de îndrăgostiți sau un destin tragic. Eminescu își caută eul său de odinioară, la fel ca mai târziu Lucian Blaga, evocând peisajul edenic, ideal.⁶

Compozitorii români romantici au avut o preferință pentru versurile lui Mihai Eminescu. Găsim lieduri pe versurile acestuia la Gheorghe Dima, *Ce te legeni, codrule* (1896), *Peste vârfuri, Și dacă ramuri bat în geam* sau la Guilelm Șorban, *Mai am un singur dor* (1899), *Peste vârfuri* (1921). De asemenea, Mihai Andreescu-Skeletty compune liedurile *Peste vârfuri, La mijloc de codru des, Și dacă ramuri, Ce te legeni, codrule*. Numeroase lieduri a scris și compozitorul Nicolae Bretan, fost cântăreț de operă cu preferință evidentă pentru

⁴ Tache Papahagi, *Poezia lirică populară*, Editura Pentru Literatură, 1967, p. 186.

⁵ Elena Tacciu, *Mitologie romantică*, Ed. Cartea Românească, București, 1973, p. 168.

⁶ *Ibidem*, p. 171.

poezia eminesciană, pe care a utilizat-o și în compozițiile sale de operă. Însă, apelul la versurile poetului național nu garanta de fiecare dată un câștig național și în planul transpunerii lor în limbaj muzical. Intervievat, Enescu afirmase despre liedul *Ce te legeni, codrule* de Skeletty că este o romanță pe o melodie curat italienească ce nu-și avea locul în muzica românească.⁷

Versurilor lui Eminescu i-au fost conferite și versiuni corale. Alături de lirica eminesciană, cea populară le-a asigurat compozitorilor o sursă din care să-și alimenteze inspirația. Găsim la Guilelm Șorban, în „Album de compoziții românești” (1900), lucrările corale *Pădure, deasă-mi ești, În pădure duce-m-aș sau Eu mă duc, codrul rămâne*. Mai găsim alte versiune corale ale versurilor *Eu mă duc, codrul rămâne* la Augustin Bena și Timotei Popovici. Compozitorul Eugen Papp compune liedul *Spune-mi codrule, vecine* pe versurile lui Zaharia Bârsan. Pădurea creează identitate și apartenență la acest loc așa cum reiese din piesa corală a lui Pop Darius, *Pădureanca* (1907).

La categoria arborilor evocați de lirica populară regăsim bradul și stejarul. Verdele peren al bradului stă mărturie pentru eterna mișcare și forță a vieții, pe când stejarul este esența tare ce simbolizează atât regenerarea, cât și trăinicia, vârsta și rezistența. Stejarul este o metaforă a durității, el își ancorează rădăcinile ca pe niște vertebre ale pământului oferind visătorului sprijin și soliditate. Pentru Bachelard, copacul face parte din reveriile voinței, el este tare pentru a-și purta cât mai sus cununa aeriană, frunzișul înaripat, cel ce aduce oamenilor marea imagine a unui orgoliu legitim, aduce pacea solidității.⁸ În acest sens, peisajul devine un caracter, o imagine a trezirii în care duritatea nu poate rămâne inconștientă, ea pretinde la acțiune. Astfel, ea devine imagine a rezistenței. Stejarul apare la Nicolae Popovici în lucrarea corală *Frunzuliță verde de stejar* (1885), precum și la Guilelem Șorban în piesa *Român verde ca stejarul* (1900).

Un alt arbore de esență tare este și nukul; acesta apare în piesa lui Brediceanu *Foaie verde, foi de nuc*. Valorile naționale pe care le însușește codrul sunt proiectate și asupra figurilor istorice legendare așa cum reiese din balada pentru voce și orchestră *Ștefan Vodă și codrul* (1904) semnată de Gheoghe Dima.

În muzica romantică, chemările cornilor sau semnalele date de acesta vin din peisaj. Ele apar la Schubert și Beethoven într-o aură a sublimului și melancoliei derivate din noile ambiții ale

⁷ Ion Borgovan, „La Gheroghe Enescu”, în *Luceafărul*, Sibiu, nr. 15, 1912, p. 287.

⁸ Gaston Bachelard, *Pământul și reveriile voinței*, trad. Irina Mavrodin, Ed. Univers, București, 1998, p. 57.

pictorilor și poezilor care au făcut ca peisajul să triumfe în istoria artei. Lira, simbolul antic, este ineficace și este înlocuită cu instrumente ce reverberează, răsună. La români, nostalgia capătă glasul instrumentelor muzicale cu reverberații profunde, propagate din imagine depărtări cu sunetul fericirii ireale. Lirica eminesciană include sunetul de jale al buciului ori melancolia cornului. Redarea acestei muzicalități a naturii se face în planul limbajului muzical, în special a muzicii instrumentale, fără text. Sunt imagini sonore sugestive care fac o trimitere imediată. Însă, găsim și în lucrările însoțite de text această trimitere la spațialitatea infinită: compozitorul Darius Pop semnează o lucrare corală intitulată *Sună buciul* (1915).

Apele și primăvara – renaștere și creștere națională

Tensiunea dintre perspectivele infinit-apropiat este fundamentală pentru percepția peisajului în romantism, iar incapacitatea de a rezolva această tensiune explică melancolia în imaginarul romantic al secolului al XIX-lea. Ea este apanajul romanticului, acest personaj ideal plăsmuit printr-o germinație subterană, sensibilul meditativ, generos, ale cărui virtuți sufletești erau prilej de confesiuni lirice excesive. Melancolia este desprinsă din reveria apei; peisajul și natura sunt de asemenea semnale ale nostalgiei, a subiectivității aparent distante de ideea de politică.

Istoria raportului dintre muzică și națiune în secolul al XIX-lea se confundă în mare parte cu cea a unei geografii fluviale și maritime în Europa. De la *Aurul Rinului*⁹ la *Vltava*¹⁰, toate națiunile se situează printr-o raportare la un fluviu. În construcția națională, râul este mai mult decât un cadru liniștitor în care este depozitată memoria maternă. El este investit cu o serie de valori simbolice încât devine un personaj în sine.

Metafora apei este transferată națiunii prin simbolul maternității apei. Apa naște și crește, acumulează și este valorizarea purității ontologice. Asemenea nobile imagini lasă pentru totdeauna urme de neșters în inconștientul care le iubește.¹¹ Iubirea față de națiune este privită prin prisma reveriei apelor și maternității ei, este derivată dintr-o iubire maternă. A cânta sau celebra apele semnifică o evocare a „apei materne și a apei feminine”, după cum o descrie Bachelard, iar aceasta conferă construcției naționale o înfățișare naturală.

⁹ Prima operă din tetralogia „Inelul Nibelungilor” de Richard Wagner.

¹⁰ Râul național care apare evocat în poemul simfonic „Patria mea” de Bedrich Smetana.

¹¹ Gaston Bachelard, *Apa și visele, studii asupra imaginarii și fantasticului*, Ed. Univers, 1999, p. 18.

Pentru români, Dunărea este fluviul în jurul căruia s-a construit mitul continuității poporului român, simbolul frontierei naturale absolute. Ion Vidu compune două lucrări în care evocă imaginea fluviului ca simbol național, *Dunărea* (1910, baladă pentru soliști, cor și orchestră), respectiv *Ștefan și Dunărea* (1912). Muzica evocatoare de râuri conferă ideii de națiune o consistență „naturală”, eficientă în a-i trezi (inventa) forțele sale ancestrale.

Râul este o metaforă a fluidității timpului, cel care se lasă în mâinile destinului în pătimașa sa dorință de a trece. O compoziție evocatoare a apei este *Hora Izvorul* (1889), cor mixt cu acompaniament de pian, compusă de Nicolae Popovici, care atribuie izvorului o melodie de joc, o temă populară jucăușă asemeni firicelului de apă ce-și croiește drum în curgerea sa. De asemenea, Brediceanu compune corurile *Du-te dor cu Murășu* (1920) și *Peste Murăș peste tău*, în care conjugă apei curgătoare o stare emoțională dar totodată o și localizează, o identifică geografic.

Cosmologia națională combină soliditatea pământului cu fluiditatea apei, din cele două elemente modelându-se o entitate a cărei caracter este proiectat întregii națiuni. Limbajul apelor este o realitate poetică directă, râurile și fluviile sonorizează cu o stranie fidelitate peisajele mute, apele care susură le învață pe păsări și îi învață pe oameni să cânte, să vorbească, să spună iarăși și iarăși că există o continuitate între vorbirea apei și vorbirea omenească.¹² Găsim la compozitorul de origini maramureșene, Eugen Papp, liedul *Mara curge prin grădini*, o reverie duioasă ce ilustrează pitorescul apei.

Locul preferat de reverie în lirica eminesciană este izvorul, cel care amplifică muzical murmurele, creând un efect polifonic la care concură susurul apei cu freamătul ramurilor. Este spațiul care anihilează timpul uman, instaurând durată pură și condensează eternul prezent.¹³ Somnolența generată de eufonie este înregistrată și de doine, compozitorii atribuind temei apei și izvorului melodii doinite. Mihai Andreescu-Skeletty, inspirat de poezia eminesciană, semnează miniatura pianistică *Lângă izvor* și liedul *Lacul*. Guilelm Șorban oferă o altă variantă de lied poeziei *Lacul*. Tema izvorului apare și în versurile populare ale liedului elegiac *Fântână cu trei izvoare* a lui Eugen Papp.

Analogia dintre apă și națiune este puternică și din prisma capacității apei de a evoca acea prospețime primăvărată. Bachelard afirmă că fluxul apelor impregnează primăverii acea

¹²*Ibidem*, p. 19.

¹³ Elena Tacciu, *Mitologie romantică*, Ed. Cartea Românească, București, 1973, p. 171.

prospețime, valorizând întreg anotimpul reînnoirii.¹⁴ Renașterea națională simbolizată de apă este dublată de simbolul primăverii. Nu întâmplător revoluțiile de la 1848 au stat sub umbrela denumirii generice de „primăvara popoarelor”. Trezirea conștiinței naționale face parte dintr-un proces al renașterii, națiunea fiind văzută ca o renaștere a unei entități esențiale prin aceea că identitatea precede orice experiență socială. Muzica celebrează renașterea unui peisaj care a traversat o perioadă obscură de nerecunoaștere și asemeni acestui peisaj este văzută și națiunea.

În Europa sfârșitului de secol XIX, dorința de a înscrie compozițiile muzicale într-o percepție ciclică a timpului a coincis cu naționalismul, astfel încât considerentele estetice în evocarea primăverii sunt generate de corespondența dintre experiențele senzuale ale naturii și procesul unei gândiri spirituale și intelectuale. Luând o formă senzorial-intelectuală, peisajul primăverii este redarea unei stări de renaștere pe care o împrumută ideii de națiune. Însă, nu toate lucrările care conțin în titlu, program ori libret referințe la anotimpul primăverii sunt marcate de naționalismul muzical.¹⁵ Altfel spus, redarea în planul limbajului sonor al unui simplu anotimp nu are de-a face cu națiunea, așa cum o face folclorul muzical, tematica primăverii trebuind să se regăsească în ideea de renaștere pentru ca impactul său asupra ideii de națiune să aibă eficiență.

Compozitorul Ion Borgovan atinge tema primăverii în *Acularele de primăvară*, un tablou simfonic apărut în 1913, care se înscrie în genul muzici programatice descriptive. Versurile lui Ștefan O. Iosif, *Cântec de primăvară*, cunosc o armonizare corală la Ion Vidu precum și la Timotei Popovici, în timp ce Eugen Papp le aranjează pentru un lied. La Gheorghe Dima găsim piesa corală, *Primăvara* (versurile de Alecsandri). O picturalizare simfonică a primăverii va face Marțian Negrea în *Simfonia Primăverii* (1956), lucrare de mare amploare dedicată evocării optimismului și exuberanței acestui anotimp.

„Plaiul mioritic” – idilismul pastoral

Acea căutare a „spiritului popoarelor” care s-a manifestat la români cu deosebită vigoare la începutul secolului al XX-lea, odată cu ofensiva valorilor autohtone împotriva abuzului de influență străină, a condus la o anumită uniformitate ce a fost infuzată unității naționale și

¹⁴ Gaston Bachelard, *Apa și visele, studii asupra imaginarului și fantasticului*, Ed. Univers, 1999, p. 23.

¹⁵ Francfort Didier, *Le Chant des Nations. Musique et culture en Europe 1870-1914*, Hachette, 2004, pp. 244-248.

implicit teritoriale. Funcția estetică a folclorismului s-a manifestat în mecanismul de stereotipizare folosit pentru a reprezenta atât identitatea (mediul local) cât și alteritatea (mediul străin).

Lucian Blaga conturează în 1936 „spațiul mioritic” și acesta va reprezenta forma cea mai elaborată oferită de dreapta naționalistă ce definea trăsăturile sufletului românesc determinate de un anumit cadru geografic, imaginea definitorie a acestui spațiu fiind plaiul.¹⁶ Plaiul nu este imaginea unei câmpii deschise și dezolante ca stepa, așa cum apare la compozitorul rus Alexandr Borodin în poemul simfonic *Stepele din Asia Centrală* (1880), unde peisajul deschis și fără relief invită la o tratare muzicală ce transformă spațiul într-un timp fix și repetitiv. La români, plaiul este un cadru pitoresc a cărei descriere surprinde un „plan înalt, deschis, de coamă verde de munte, scurs molcom în vale”¹⁷ din care se desprinde o melancolie tandră, beatitudinea seninei ruralități românești. Specificul peisajului natural la români este transpus muzical în doină, peisajul integrându-se în muzică prin accentele pe care le dobândește din partea acestuia. Linia sinuasă a doinei evocă un orizont specific: „orizontul înalt, ritmic și indefinit alcătuit din deal și vale.”¹⁸

Reveriei romantice a peisajului natural i se suprapun elemente pastorale. Melancolia romanticilor își află corespondențele metaforice în modulațiile doinei. Doina este descrisă de Nicolae Iorga drept „cântecul păstorului, cântecul melancoliei solitare, cel care izvorăște din sufletul păstorului și pare să umple tot ce se află între pământ și cer [...] este lunga jelanie care nu lasă nimic neatins de emotia sa, acest fel de manifestare a tot ce în sufletul ciobanului este solitudine și melancolia naturii ce-l înconjoară.”¹⁹ Stările de nuanță conjugate de doină (dor, jale, amar, urât) presupun sobrietatea și interiorizarea, „dimensiuni sufletești românești”, după cum le numește Lucian Blaga.

Pentru Rousseau, al cărui *Dictionnaire de musique* oferea cea mai standardizată referință pentru noțiunea de melodie, *ranz des vaches* (melodie cântată din corn de păstori din Alpii elvețieni) era descrisă ca o formă idealizată de folclor în care „muzica se comportă ca un semn al memoriei”²⁰. Pe acest model de interpretare poate fi văzută și doina cântată de păstorul român. Funcția doinei este de a deschide spre alte dimensiuni temporale, care, prin

¹⁶ Mituri istorice românești sub direcția lui Lucian Boia, Ed. Universității, București, 1995, pp. 20-22.

¹⁷ Lucian Blaga, *Spațiul mioritic*, Ed. Cartea Românească, București, 1936, pp. 9-14.

¹⁸ *Idem*.

¹⁹ Nicolae Iorga, *La musique roumaine*, conferință ținută pentru corala „Hora” din Paris, 1925, p.12.

²⁰ J. J. Rousseau, *Dictionnaire de musique*, consultată online la pagina <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k850406b>, p. 317.

sentimente de nostalgie sau retrospecție, este conectată la ideea de dorință neîmplinită, de dor de casă. Această senzație de dizlocare temporală este o trăsătură majoră în picturalizarea naturii în romantism, una pe care au insistat și compozitorii români. Ea este cea care invocă dualitatea temporală pe care Benedict Anderson și alții au identificat-o ca o componentă crucială a discursului naționalist al secolului XIX, și anume convingerea că națiunea era atât un loc al comunității de neam, cât și o viitoare comunitate politică.

Spațiul mioritic a fost transpus în muzică prin lucrările ale căror versuri populare redau universul idilicului păstorit. Găsim la Iacob Mureșianu piesa corală *Un păstor tânăr*. Nicodim Ganea compune corul *Păstorul moț înstrăinat* (1904) pe versuri proprii, nefiind singura lucrare cu text pentru care scrie versuri în stil popular. Idilismul pastoral la acest compozitor mai apare și sub forma a *Două pastorale pentru orchestră* (1910). Poezia lui George Coșbuc, *Păstorița*, l-a inspirat pe Marțian Negrea să compună o lucrare corală de o sugestivă evocare sonoră a văilor și umbrelor, iar pe Eugen Papp, un lied descriptiv în care, prin utilizarea de terțe mari ascendente, sugerează adiere vântului sau a izvorului șoptitor.

Observăm o preferință a compozitorilor primelor decenii ai secolului XX pentru prelucrarea doinei, așa cum anterior au avut-o pentru horă, iar aceasta s-a manifesta în special în genul cântecului cu acompaniament. În culegerile de „Cântece și balade populare” ale lui Gheorghe Dima se numără și piesele vocale cu acompaniament de pian *Ciobanul* și *Cântecul păstorului*. Găsim și la Augustin Bena piesa *Ciobanul* (1897) în variantă corală, pe versurile lui Alecsandri. Tiberiu Brediceanu alcătuiește zece caiete de *Doine, cântece și balade românești* (1927) din cuprinsul cărora numărăm piesa *Dragi îmi sunt oile, dragi*, precum și cinci variante muzicale, sau teme, pe care compozitorul le configurează baladei populare „Miorița”. Ulterior, le transpune și într-o variantă de cvartet vocal cu acompaniament de pian. În anii imediat următori conturării filosofice a spațiului mioritic, Max Săveanu scrie opera *Miorița* (1940-41), oferindu-i un aspect scenic prin dramatismul pe care îl conține subiectul. Opera într-un singur act, pe versurile lui Alecsandri, este redată printr-o pronunțată muzică populară, iar caracterul ei static face ca lucrarea să aibă mai mult aspectul unui oratoriu.²¹

Deoarece muzica poate contribui la modalarea percepției „naționale” a peisajului natural, preferința compozitorilor secolului al XIX-lea pentru evocarea acestuia poate fi considerată o formă de dragoste față de națiune. Limbajul muzical poate sugera peisajul prin recursul la

²¹ Octavian Lazăr Cosma, *Opera românească*, vol. II, Editura Muzicală, București, 1962, p. 90.

anumite simboluri asociate naturii (ecoul, susurul apei, doina păstorului ș.a.) și poate avea atât o funcție abstractă, cât și una reprezentativă. Peisajul nu este legat doar de percepția spațiului, ci și de cea a dimensiunii temporale, funcționând ca un resort al memoriei istorice. Ca fenomen spațial, peisajul poate fi asociat cu o serie de imagini scoase din contextul natural a căror semnificație culturală a fost determinată de rolul pe care l-a jucat în definirea identității naționale românești. Configurația topografică a spațiului locuit de români crea un specific al peisajului natural ce antrena o serie de repere investite cu valoare simbolică, erau văzute ca arhetipuri, metaforele lor fiind proiectate asupra națiunii.

Funcția acestor imagini proto-cinematice în receptarea muzicii culte românești era departe de a fi neutră, adesea suportând interpretări ideologice configurate în termeni de independență românească sau de peisaj/spațiu românesc care reflectau un context istoric mai larg. Trăsătura dominantă era de a sublinia unicitatea și deosebirea lumii naturale și rurale românești, precum și de a insista pe relația organică dintre peisaj, artă și natură.

Aknowledgement:

Această lucrare este elaborată și publicată sub auspiciile Institutului de Cercetare a Calității Vieții, Academia Română, ca parte din proiectul co-finanțat de Uniunea Europeană prin Programului Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013 în cadrul proiectului „Pluri și interdisciplinaritate în programe doctorale și postdoctorale”, Cod Proiect POSDRU/159/1.5/S/141086.

Bibliografie

ANDERSON, Benedict, *Comunități imaginate*, Editura Integral, București, 2000.

Nationalism, ed. John Hutchinson, Antony D. Smith, Oxford University Press, 1994.

Mituri istorice românești sub direcția lui Lucian Boia, Ed. Universității, București, 1995.

BACHELARD, Gaston, *Pământul și reveriile voinței*, trad. Irina Mavrodin, Ed. Univers, București, 1998.

BACHELARD, Gaston, *Apa și visele, studii asupra imaginarului și fantasticului*, Ed. Univers, 1999.

BORGOVAN, Ion, „La Gheroghe Enescu”, în *Luceafărul*, Sibiu, nr. 15, 1912.

BLAGA, Lucian, *Spațiul mioritic*, Ed. Cartea Românească, București, 1936.

DIDIER, Francfort, *Le Chant des Nations. Musique et culture en Europe 1870-1914*, Hachette, 2004.

IORGA, Nicolae, *La musique roumaine*, conferință ținută pentru corala „Hora” din Paris, 1925.

PAPAHAGI, Tache, *Poezia lirică populară*, Editura Pentru Literatură, 1967.

ROUSSEAU, J.J., *Dictionnaire de musique*, <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k850406b>

TACCIU, Elena, *Mitologie romantică*, Ed. Cartea Românească, București, 1973.

**CONSIDERATIONS ABOUT THE BEGINNINGS OF BILATERAL RELATIONS
BETWEEN ROMANIA AND CENTRAL AFRICAN REPUBLIC FROM 1968 TO 1970**

Bogdan Iulian Ranteș, PhD Student, "Valahia" University of Tîrgoviște

Abstract: The proposed subject aims to analyze a less studied topic by specialists, the beginnings of Romania's relations with Central African Republic in the period 1968-1970. This range has a special significance because the two countries established diplomatic relations in early 1968, placing the foundations of a collaboration that lasted more than a decade. 1970 was another milestone in strengthening relations between the two countries, the most important event of that year was the first visit of the President of the Republic of Central Africa, Jean Bedel Bokassa, in Romania. In this paper will be analyzed the steps that led to the establishment of these relations, especially diplomatic and economic, being presented the most important events that formed the basis of their development from this period. The focus is on the party level and state visits from delegations of the two countries and their results. The paper also presents some aspects of the discussions that took place between officials of the two countries during the visits. In order to achieve this approach have been used some documents belonging to the Department of Foreign Relations of the Central Committee of the Romanian Communist Party who are preserved under the custody of the Central Historical National Archives and numerous articles published in the two Romanian central newspapers of that time Scânteia and Romania Liberă and also, from the weekly magazine of foreign policy Lumea.

Key words: Nicolae Ceaușescu, Jean Bedel Bokassa, economic relations, diplomatic relations, Romanian Communist Party

The relations between Romania and the states of Sub-Saharan Africa represent a topic less studied by the researchers and specialists from our country. However, in the sixties and seventies years of the XX century, one of Romanian communist leadership major aim was to establishing bilateral relations and to help as many new states emerged from the ashes of former colonial empires. In the early sixties the main countries in this part of Africa with whom our country entertained close bilateral relations were those who gravitating into the orbit of the Soviet Union: Ghana and Guinea. Things have changed after the coming to power of Nicolae Ceausescu in 1965, when Romanian foreign policy directions have broadened in this space. Then, new diplomatic relations were established in 1966, evidenced by a further close cooperation, with other states that were not influenced by communism, as the two

Republics of Congo (Brazzaville and Kinshasa) or with the Central African Republic, since 1968, which is the subject of this paper.

Central African Republic is a country located in the center of the black continent, exactly halfway between the Atlantic and Indian oceans. Since the nineteenth century this region was conquered by the French, and was incorporated in the territorial structure of French Equatorial Africa named Oubangui-Chari. The first movements of the local peoples against the colonial rule appeared in the interwar period. In the early 30s of last century there was a bitter revolt of local tribes, hardly suppressed by the French. Unlike other colonies in that region, in this territory were no strong liberation movement, which was obtained without much effort from locals. The first step towards independence was conducted in 1958 when the territory Oubangui-Chari was proclaimed a republic within the French Community, as the Central African Republic. On 13 August 1960, the African state it became independent. The first president of this country was David Dacko, who ruled the country until 1965, when he was removed from power after a coup organized by a part of the army led by colonel Jean Bedel Bokassa. Later he became the new president of the country.¹

The way the two countries reached to establish diplomatic relations

Regarding the relations of Romania with this state, they have begun in the same year of the African state's independence, which was recognized by our country on the same day through a telegram from the President of the Council of Ministers of the RPR, Chivu Stoica, addressed to the Central African leader, David Dacko². Also, the newspaper *Scanteia* was published a Agerpress information which present a brief history and economic potential of the new state³. However, there were Romanian who reached its territory long before this event. From an information gathered by experts to prepare Ceausescu's visit to the Republic of Central Africa in 1972 we find that in the years 1930-1931 Institute of Speleology in Cluj held a wide scientific expedition in the Sahara desert region, that is part of this country. The

¹However, the real founder of the African state is considered Boganda Barthelemy, who established the first political party in Central Africa called Social Evolution Movement of Black Africa (MESAN), and then became a deputy in the French National Assembly. In 1958 he became head of Central Africa (Oubangui-Chari) within the French Community, creating the first government of this country. Boganda never got to enjoy his country's independence, because he died in 1959, after a plane crash

²*Scânteia*, year XXX, no. 4914, 16 august 1960, p.3

³*Scânteia*, year XXX, no. 4912, 14 august 1960, p.4

same document also states that the same region has been explored in 1938 by two Romanian geographers, NN Orghidan and Victor Tufescu⁴.

However, relations between the two countries were formalized only on 6 February 1968, at their leadership being Jean-Bedel Bokassa and Nicolae Ceausescu. In the joint communiqué drafted on this occasion stated that "*Desiring for a better mutual knowledge and developing cooperation between the Socialist Republic of Romania and the Republic of Central Africa, the two governments decided to establish diplomatic relations at embassy level*"⁵.

From an explanatory secret note from 5th Direction-Relations of the Ministry of Foreign Affairs, dated 5.09.1968, we find that, on June 10, 1968, the Central African ambassador in Israel informed the Romanian side of his government's desire to send to our country an official economic delegation. According to the same document, the request was approved by the Permanent Presidium of the Central Committee of the Communist Party in July 24⁶. Shortly afterwards, the Ministry of Foreign Trade sent the First Economic Secretary of the Romanian Embassy from Democratic Republic of Congo (Kinshasa), named Marin Periș, to Central African Republic between July 23 to August 8⁷. He met with the President and with Foreign Affairs Minister of the African state. During this visit, the Romanian official conveyed the verbal permission from the leadership of the Romanian Communist Party in planning the visit of the Central African Republic's delegation. In the talks, Bokassa decided to send a delegation to Romania composed from three ministers and experts from all economic ministries. The situation was communicated to the Romanian leader Nicolae Ceausescu, through a letter sent to him, dated 7 August 1968. The African state leader reported that:

*"I have long maintained, while I was in province with my entire government, with your special envoy, and our exchanges of views were imbued with sincerity and cordiality. I fully agree with much enthusiasm by your government's desire to cooperate with Central African Republic. To this end, we will be glad if Your Excellence and the Romanian Government would accept a mission of goodwill to come to Bucharest soon, together with the authorities of your beautiful country, to establish cooperation between our peoples."*⁸

After exactly one month, the first delegation of the African state who visited Romania arrived in Bucharest. According to information taken from the news agency Agerpress by the

⁴ Romanian Central Historical National Archives, fond Central Committee of Romanian Communist Party, Foreign Relations Department, folder no. 17/1972, f. 62

⁵ *Scântea*, year XXXVII, no. 4602, 6 February 1968, p. 5 (Author's translation)

⁶ RCHNA, fond CC of RCP, Foreign Relations Department, Alphabetic-Nicolae Ceausescu, folder no.8/A, ff. 13-16.

⁷ *Ibidem*, f. 14

⁸ *Ibidem*, f.12 (Author's translation)

newspaper *Scanteia*, the officials from Central African Republic were led by Minister for National Economy, Louis Alazoula and were greeted by several officials of Romanian economic ministries.⁹ The visit was held from September 7 to 14, 1968, and representatives of the Central African Republic have signed a series of contracts with the Romanian side, especially in the economic domain, visited several industrial companies in our country and met with Romanian leader Nicolae Ceausescu. Thus, following negotiations between the two sides, three agreements were signed between Romania and the Republic of Central Africa. The first of these was a commercial agreement which regulated the mutual deliveries of goods within 13 September 1968 13 September 1973. Under this contract Romania export to the African, inter alia, industrial machinery, agricultural tractors, trucks etc. Instead, from Central African Republic imported cotton, coffee and cocoa.¹⁰ The other two agreements aimed at cooperation in the economic, scientific, technical and cultural domains. The governments of the two countries have agreed to give each other the most favored nation clause in trade and strive to capitalize the opportunities for cooperation in mining, industrial or agricultural building. Regarding scientific and cultural agreement, it provided to support cooperation and exchange of experience between scientific and research institutions, to establish and extend links between higher education institutions and between institutions of culture and art.¹¹ On September 13, 1968 Central African delegation was received by Nicolae Ceausescu at the headquarters of the RCP. The meeting was attended by Romanian Foreign Minister Corneliu Manescu, Minister of Mines, Bujor Almășan and Ministers of Construction Industry and Forest Economy. At the beginning, topic of discussion was the agreements signed between the two parties and the Romanian objectives that were visited by guests. Later, it was passed to analyze the level reached by the relations between the two countries. About this Ceausescu said that:

"Romania starts in relations with all countries on the principles underlying its entire policy of equal rights, mutual respect, sovereignty and of a fair and equal cooperation in all fields. We believe that only on this base, among other countries can establish cooperation and peace. We attach great importance to the development of the African independent states. We believe this will create conditions for the welfare of the peoples of this continent but also will help establish a climate of cooperation and peace in the world. In this spirit we appreciate the relations between Romania and the Republic of Central Africa. We hope that the beginning that was made by Romanian mission visit in your republic

⁹*Scântea*, year XXXVIII, no. 7819, 8 September 1968, p. 5

¹⁰*Official Bulletin of RSR*, no.11 from 26 January 1969.

¹¹ Vasile Gliga (coord.), *Reprezentanțele diplomatice ale României*, vol.III, București, Editura Politică, 1973, p.48

and especially by your visit to Romania will be a good start and that will be followed by positive results for both countries."¹².

In response, the Central African delegation leader, Louis Alazoula, brought into question the importance of the visit of the Romanian representative in Kinshasa, Marin Periș the country. About this he stated that:

*"This visit, which drew the first milestone, triggered particular interest because even before this visit we heard about your country via radio, TV, press and I want to emphasize that Mr. Peris was considered special envoy of the Romanian government, and the president Bokassa immediately demanded relevant forums to move for concrete actions of cooperation with Romania. Our president stressed that a keen interest, both himself and the people of the Central African Republic, for this people faraway, but that, after all the information we have, seems to understand us better and we can work together in the future."*¹³

On September 14, 1968, the Central African state delegation left Romania and was led by several Romanian officials belonging to the economic ministries. Before departure, head of the delegation of the Republic of Central Africa, Louis Alazoula, made a press statement spoke about the main purpose of that visit, which was to lay the foundations for solid cooperation in several areas, with Romania.¹⁴

At the end of the visit, the Romanian leader Nicolae Ceausescu, sent a letter to Central African counterpart, Jean Bedel Bokassa, expressing his satisfaction with the establishment of diplomatic relations between the two states at the embassy. He was also lauded the visit of the delegation led by Louis Alazoula and his satisfaction that the two countries signed three agreements.¹⁵

The last stage of relations between Romania and the Republic of Central Africa in 1968 took place in December, when a government delegation from our country has visited the African state. It was invited to participate at the festivities for the celebration of the tenth anniversary of the proclamation of the Republic. During the visit, the Romanian delegation enjoyed special attention, being received by Central-African State President, Jean Bedel Bokassa. Also, there were talks with the Foreign Minister and other officials of the African state. In the discussions were analyzed development prospects of bilateral relations in various

¹² RCHNA, fund CC of RCP, Foreign Relations Department, folder no. 130/1968, f. 4 (Author translation)

¹³ *Ibidem*, f. 5 (Author's translation)

¹⁴ *Scântea*, year XXXVIII, no. 7826, 15 September 1968, p. 5

¹⁵ RCHNA, fund CC of RCP, Foreign Relations Department, Alphabetic- Nicolae Ceausescu, folder no. 8/A , f. 19-20.

fields, the implementation of the agreements signed and expanding existing contacts at higher levels.¹⁶

The year 1969 marked a temporary stagnation of the relationships between the two countries. This was mainly due to the emergence of internal problems in the Central African Republic, culminating in the attempt to overthrow Bokassa's regime through a coup led by Colonel Alexandre Banza. He had originally been a close ally of the president and even had a role in the 1965 coup that brought him to power. He later served as Minister of Finance in early 1969 but was dismissed last dead line. In this context he decided to launch another coup that would remove Bokassa from power. In order to carry out the plan he relied on the support of several Central-African military leaders. The coup was planned for April 9, but was betrayed at the last minute by one of his closest men.¹⁷ The trial took place on 12 April, and according to a briefing from Scanteia, sprawling found irrefutable evidence as a proclamation to the army, an appeal on the population and a future government list.¹⁸ Following the trial, Colonel Banza he was sentenced to death and was executed the next day.

Romania's relations with the Central African Republic in 1970

Year 1970 witnessed important moment in relations between the two countries and in foreground was the visit performed by President Bokassa in our country from July 11 to 15. Until then it has been an important event that preceded this visit, the opening of the Embassy of Central Africa in Bucharest on 21 June 1970. From one information presented in newspaper Scanteia dated June 27, 1970 we learn that a day earlier, President of the State Council of the Socialist Republic of Romania, Nicolae Ceausescu, received Alberto Sato, who has presented his credentials as Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of the Republic of Central Africa in our country.¹⁹ During discussions at the event, the new ambassador took first speech transmitting a message from President Bokassa. He later talked about the international situation at the time, praising Romania's policy in this respect and stating that:

"In a deeply troubled world in which selfishness take before mutual assistance and cooperation in which huge resources are used for simple prestige, instead of being employed to suppress people's

¹⁶ Vasile Gliga(coord.), *op.cit.*, p. 49

¹⁷ Brian Titley, *Dark Age: The political odyssey of Emperor Bokassa*, Montreal, McGill-Queen's University, 1997, p.43

¹⁸ *Scânteia*, year XXXVIII, no. 8035, 14 April 1969, p. 4

¹⁹ *Scânteia*, year XXXIX, no. 8468, 27 June 1970, p. 1

miseries, the gulf separating rich nations to poor countries deepens and widens every day, the hatred and war destroys thousands of lives, is comforting and encouraging to ever find a nation - I called the Socialist Republic of Romania-driven by noble ideals and realistic range to a policy of friendship and cooperation with the governments of all countries loving justice and peace, in strict compliance with the principles of national sovereignty and independence, equal rights, non-interference domestic and mutual benefit (...) resulting from this policy, Excellence, respect, admiration and trust that hundreds of countries does not cease to manifest Romanian leaders."²⁰

After that, the ambassador's speech focused on the problems facing his country and the evolution of relations between Central African Republic and Romania, considering that our country should have a role in the stages of development of African state. The second part of the ceremony was reserved for the discourse of Romanian leader Nicolae Ceausescu. He wanted to thank the ambassador for the message received from President Bokassa, and then also spoke about relations between the two countries, calling into question the visit that was to perform in Romania the Central African leader.

The most important event in the history of relations between our country and the Central African Republic in 1970 was the visit of the president Jean Bedel Bokassa to Romania in the range 11 to 16 July. The invitation had been made to the African leader since 1968 and he confirmed the desire to make this visit in a letter sent to Nicolae Ceausescu dated from May 27, 1970.²¹

Exactly in the arrival day of General Bokassa in Romania, on July 11, the newspaper *Scanteia* was published on the front page an article entitled *Welcome President of Central African Republic, General Jean Bedel Bokassa* which were presented some information about who was to arrive in our country but also about the state he represent²². The first part of the article was presented a brief biography of the special guest. Afterwards, they were presented some aspects of domestic and foreign policy of the African state, and the last part was dedicated to analyze the level of the two countries relations.

Arrival Ceremony of the delegation led by Bokassa was amply shown by the two Romanian daily newspapers in their numbers from July 12 1970, both of them used the same text. Regarding its content it should be noted that the language used was a propagandistic one, being described some aspects that highlight the importance and the grandeur of this visit. To highlight this, the text mentioned:

²⁰*Ibidem*, p. 7 (Author's translation)

²¹ RCHNA, fond CC of RCP, Foreign Relations Department, Alphabetic- Nicolae Ceausescu, folder no.8/A, ff. 21-22.

²²*Scântea*, year XXXIX, no. 8482, 11 July 1970, p.1 (Author's translation)

*"Framed by the state flags of the two countries, the official pavilion were frontispiece portraits of President of the Republic of Central Africa, General Jean Bedel Bokassa, and President of the State Council of the Socialist Republic of Romania, Nicolae Ceausescu. On large banners were inscribed Welcome His Excellency the President of the Republic of Central Africa, Jean Bedel Bokassa! And, live the friendship between the peoples of the Socialist Republic of Romania and the Republic of Central Africa!"*²³

According to an information presented in the same newspapers we find out that, shortly after arriving at Otopeni Airport Central Africans guests visited the Palace of the Council of State Protocol, where they were received by Nicolae Ceausescu around 15.00. This meeting was not limited only to simple cordial talks, the two leaders taking advantage of it to decorate each other. The Ceausescu handed over to Bokassa order *"Star of the Republic Socialist Republic of Romania"* first class, while receiving the *"Grand Cross of the Order of Merit of the Republic of Central Africa"*²⁴. After this meeting, the officials were directed to the Black Sea where they visited several resorts stopping in Mangalia, where they camped. Day of 13 July was extremely busy for Bokassa and his companions. In the first part of it was held the first round of official talks between the two leaders and afternoon guests visited several objectives in Bucharest making and a drive through several districts of the Romanian capital. The delegation of the Central African Republic filed a wreath at the monument of the heroes of the struggle for freedom of the people and the homeland, for socialism. Regarding the official talks, they lasted an hour and fifty minutes, was carried out between the hours of 10.30-12.20. For Romania, took part in the discussions, besides Ceausescu, leaders and representatives of Ministries who held the Economic sectors, Agriculture and Foreign Affairs²⁵.

In early discussions Bokassa wanted to thank Ceausescu for the welcome given, believing that this was the most beautiful of all his visits made by then. Because of this Central African leader has communicated to Romanian President that he remains one more day in Romania, although on July 15 he was expected in Cairo. After praises and thanks of this type of meetings Ceausescu mapped out the directions in which the talks were to be held, first addressing bilateral issues and then international ones. The beginning belonged to Bokassa, who said, among other things, that: *"We came here with the whole Central African Republic to put it at your disposal. You will have total priority, because we know you, to give us as*

²³*Scântea*, year XXXIX, no. 8483, 12 July 1970, p.1 and *România Liberă*, year XXVIII, no. 8000, 12 July 1970, p.1 (Author's translation)

²⁴*Ibidem*, p.5

²⁵ RCHNA, fund CC of RCP, Foreign Relations Department, folder no. 39/1970, f.2

many tips to help us, said to us what to do and what not to do. This language that I use here, use it for the first time since being president and not anywhere else I've used. We've used for the Romanian people, because we know this people."²⁶

Subsequently, President of Central African Republic has made a brief presentation of his country, focusing particularly on soil and subsoil resources, the most important being diamonds, uranium and wood. Then he read an aid memoire which established the directions of the relations with Romania. At the beginning it was deplored geostrategic position of the Republic of Central Africa, the biggest drawback being that had no outlet to the sea. This, primarily, affect trade in the country, which is achieved with very large losses for the African state. Therefore, Bokassa considered, as a priority in the development of his state, the construction of a 1300 km railway that would cross the entire country. In this equation Romania was invited to support this project, with the promise that will receive other benefits in return. He has also been asked for help in other areas such as mining, where Romanian specialists required to be sent for prospecting the soil, in wood processing industry, in agriculture, education and technology. Another demand made by Bokassa was that Ceausescu supporting him to build a cement factory in the African country.²⁷

The last request of Central African leader was to be created at Bangui, a Romanian Commercial Permanent Missions, this being conditioned by signing long-term commercial treaties between the two countries. In his response, Ceaușescu said that Romania does not have great financial opportunities and that many of Bokassa's requests could only be achieved in cooperation with other socialist states or non-socialist.²⁸

The only requests approved by the Romanian leader was providing a part for financing of railway and sending Romanian experts to help the Central African government to discover new deposits of various minerals from the soil of African state, especially uranium, copper, bauxite, diamonds and iron. On hearing these words, Bokassa responded enthusiastically that "*And this is enough for us*"²⁹. Finally, Ceausescu had concluded that all these issues must be presented experts of the two countries to be analyzed. Regarding the second topic of discussions established at the beginning by Romanian leader, namely the international situation, he considered that they will talk about it on another occasion, but still some aspects to be mentioned in the common joint statement, such as the fight against colonialism, noninterference in the internal affairs of other states, and more. However, Romanian leader

²⁶*Ibidem*, f.5 (Author's translation)

²⁷*Ibidem*, f. 9

²⁸*Ibidem*, f.13

²⁹*Ibidem*, f.14

wanted to bring up some aspects of the Romanian foreign policy, presenting the principles that guide it and the stage of our country's relations with major world powers of the time.³⁰

At the end of the first round of official talks between the two leaders, Ceausescu gave an official dinner in honor of his guest, President Bokassa. During this time they have spoken and toasts. In his speech, Romanian leader stressed that:

*"Our countries are located in different geographical areas, at many thousands of kilometers away from each other; however, the fact that both peoples are struggle for the affirmation of lofty ideals of freedom and justice, of peace and progress makes them feel close, to cherish each other, lasting feelings of friendship. Events full of cordiality and warm welcome which makes you, everywhere, the population of Romania is a vivid illustration of those feelings, to express a desire to develop friendship and cooperation between our countries in the interests of both peoples, the general cause, peace and international understanding."*³¹

Another aspect touched by Nicolae Ceausescu during the toast was the fighting against colonialism and how Romania has supported this. Instead, in his toast Bokassa spoke about the satisfaction that met Ceausescu and the Romanian people who showed admiration. Then he drew some directions of domestic and foreign policy of his country.

In the fourth day of their stay in Romania, Central African delegation visited several goals from the country. The first destination was the city of Pitesti where guests passed through the Petro-Chemical Plant, wood processing factory and one brewery. From the city of residence of Arges County, Africans were directed towards Brasov, where they visited there a few industrial factories.³²

On July 15, 1970 was held a second round of official talks between Jean Bedel Bokassa and Nicolae Ceausescu. This time it took only half an hour between 18.00-18.30. Meanwhile, the two leaders spoke less, giving the word to ministers who were involved in joint negotiations. The first who spoke were foreign ministers, Corneliu Manescu, respectively Nestor Kombot-Naguemon. They notified Presidents that had drawn finished joint communiqué of the two parties who would be made public at the end of the visit. Both ministers noted that in its drafting complied with all directives were received from Ceausescu and Bokassa. In the end, spoke Corneliu Burtică, Minister for Foreign Trade, who announced that following

³⁰*Ibidem*, f.18

³¹*Scânteia*, year XXXIX, no. 8485, 14 July 1970, pp. 1, 5 și *România Liberă*, year XXVIII, no. 8002, 14 July 1970, pp. 1, 5 (Author's translation)

³²*Scânteia*, year XXXIX, no. 8486, 15 July 1970, p. 1

negotiations at his ministry was developed a new aide-memoire, which were established areas and ways in which the Romanian state would help Central African Republic.³³

After the end of the meeting Bokassa's turn came to give a dinner in honor of Nicolae Ceausescu after a few days ago the Romanian leader had done the same. It was held at the Palace of Spring and attended by all the members of delegations who participated in the discussions. In his toast, Bokassa thanked Romanian officials for the hospitality they showed, saying that he was delighted with the reception being made and pleasantly surprised by the similarities of the two countries towards certain international events of that period. Ceausescu also spoke about the same themes: the international situation and the development of relations between the two countries.³⁴

The same day, at the Ministry of Transports, was signed an agreement regulating civil air transport. The document stipulates, among others, the establishment of a direct air-line Bangui-Bucharest.³⁵

Central African Republic delegation visit led by President Jean-Bedel Bokassa ended on July 16, 1970 when they left the country aboard a private jet. Upon departure, guests were led by a group of Romanian officials headed by Nicolae Ceausescu himself. The two leaders traveled together from Spring Palace, the residence of Bokassa during his visit to the airport in an open car, being greeted by Romanian citizens in the direction of the road. Before leaving Central African leader gave a statement exclusively to *Lumea* magazine, in which it reiterated the similarities between the two countries regarding some international events over the prior period and the cooperation between them.³⁶ Also, the same magazine published a comprehensive story about Bokassa's visit in Romania, under the signature of Dumitru Constantin. He presented detailed steps of that visit, analyzing African leader travels by various targets in our country, but also the discussions and negotiations that took place between the two sides and their results.³⁷

On 19 July 1970 the two Romanian central newspapers have published the Joint Communiqué on the visit to Romania of the President of the Central African Republic, General Jean Bedel Bokassa. In it were presented all the activities that guests have deployed

³³The full text of it, written in French, is found out at ANIC, fond RCP, Foreign Relations Department, folder no. 39/1970, ff. 25-44

³⁴*Scântea*, year XXXIX, no. 8487, 16 July 1970, p.5 and *România Liberă*, year XXVIII, no. 8004, 16 July 1970, p.5

³⁵*Official Bulletin of RSR*, no. 19/11.02.1971

³⁶*Lumea*, year VIII, no. 29, 16 July 1970, p. 5.

³⁷Dumitru Constantin, *Vizita Președintelui Republicii Africa Centrală*, in *Lumea*, year VIII, no. 29, 16 July 1970, p. 4

in Romania, from visiting different objectives in our country until talks between the leaders. Regarding this last aspect the statement allocated an important place to the views of two leading international situation at the time, although, as I mentioned above, discussions on the subject had never held between the two, according to official transcripts of conversations. Thus, the official communiqué stated that Ceausescu and Bokassa had talked about many international issues such as the situation in Africa, anti-colonial struggle, some concern about the armed conflicts that jeopardize international peace, the situation in Vietnam, the situation in the Middle East or in Europe.³⁸

Back in his homeland, Bokassa sent a letter to Ceausescu, dated July 30, 1970. With this, the President of the Republic of Central Africa Republic thanked his Romanian counterpart on his behalf, the Government and Central African people for the warm welcome that our state's authorities have done him and his delegation. It also believes that this was a proof of friendship and marked the cooperation ties existing until then between the two countries.³⁹

The last stage of Romania's relations with the Central African Republic in 1970 was spent toward the end. Then there was a private visit to our country of Central African Vice-President, Antoine Guimali. On November 26, 1970 he was received by Romanian leader Nicolae Ceausescu. On 19 December the same year, Guimali sent a letter to Nicolae Ceausescu show their gratitude by the "nice" receiving that took part in Romania, him and his wife.⁴⁰

In conclusion, this period was one in which Romania and Central African Republic have established lasting cooperation, subsequently materialized in several official visits and treaties signed between the two countries. A close friendship was bound between the presidents among them were many similarities, the most important being that both took the power in 1965. During this period (1970-1976) African leader made several official and unofficial visits to our country while Nicolae Ceausescu was honored to be the first president of a European country who visited the Central African Republic in 1972.

³⁸*Scântea*, year XXXIX, no. 8490, 19 July 1970, p. 1, 5 și *România Liberă*, year XXVIII, no. 8006, 19 July 1970, p. 1, 5

³⁹ RCHNA, fond CC of RCP, Foreign Relations Department, Alphabetic- Nicolae Ceausescu, folder no.8/A, ff. 22-23

⁴⁰*Ibidem*, ff. 24-25

Bibliography:

I. Documents

Official Bulletin of Socialist Republic of Romania, no. 11/ 26 January 1969, no. 19/ 11 February 1971

Romanian Central Historical National Archives, fond Central Committee of Romanian Communist Party, Foreign Relations Department, folders no. 130/1968, 39/1970, 17/1972 and Alphabetical Nicolae Ceausescu, folder no. 8/A.

II. Press

Lumea magazine, numbers from 1970

România Liberă, numbers from 1960, 1968, 1970

Scânteia, numbers from 1960, 1968, 1969, 1970

III. Books

Calafeteanu, Ion (coord.), *Politica externă a României: dicționar cronologic*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986.

Gliga, Vasile, Turcu, Constantin (coord.), *Reprezentanțele diplomatice ale României*, vol.III, Editura Politică, București, 1973.

Titely, Bryan, *Dark Age: The political odyssey of Emperor Bokassa*, McGill-Queen's University, Montreal, 1997

ETHICAL IMPLICATIONS OF GNOSTIC ANTHROPOLOGY

Victor Alexandru Pricopi, PhD, "Al. Ioan Cuza" University of Iași

Abstract: *Irenaeus of Lyons, Epiphanius of Salamis, and a considerable number of modern scholars believe that members of the Gnostic movements do not give any importance to ethics in their systems. Such a consensus is based on the following ideas: Gnostics are saved by nature; Gnostic myth is unable to generate an ethic. This aspect concerns us in this paper. Therefore, we will analyze the Gnostic anthropology and its ethical implications. In the beginning we expose the problem of the divine nature of the soul, then the idea of the soul who was imprisoned in a body. The next aspect analyzed refers to the matter of being saved by nature, followed by modern criticism on this topic*

Keywords: *libertarianism, ascetism, dualism, knowledge, salvation*

Gnoza, elementul central al sistemelor gnostice, nu se referă exclusiv la cunoașterea adevăratului Tată, a realității eterne, ci ea aduce cu sine și răspunsul tuturor întrebărilor. În această privință fragmentul lui Theodot este emblematic. Acest gnostic valentinian afirmă că prin gnoză se oferă răspunsul următoarelor întrebări esențiale „Cine eram? Ce am devenit? Unde eram? Unde am fost aruncați? Încotro ne îndreptăm? De unde suntem răscumpărați? Ce este nașterea? Ce este renașterea?”¹. Într-un alt text gnostic, în *Evanghelia Adevărului*, citim că „aceia care au cunoașterea știu în acest fel de unde vin și unde se duc”². Fragmentele amintite ne indică faptul că gnoza îi descoperă omului originea sa, condiția actuală, statutul său, dar și destinul. Multe texte repetă acest „de unde vin”, ceea ce denotă faptul că gnosticul are o altă origine și că el nu este din această lume. El a ajuns aici, în lumea sublunară, dar acest loc este doar unul de tranzit. Adevărata sa origine se află în Pleromă, în lumea realităților eterne și imuabile.

Gnosticii au o viziune dualistă asupra lumii, atât în ceea ce privește cosmosul, cât și pe om. Pentru membrii acestor curente filosofico-religioase, în om sunt prezente puterile opuse

¹ Clement Alexandrinul, *Excerpta ex Theodoto*, 78.2.

² *Evanghelia Adevărului*, 22:2-37.

ale lumii. Elementul material al omului este un produs al Demiurgului și al zeităților inferioare și, în consecință, el este supus acestor forțe. Pe de altă parte, în om există și un element ce aparține luminii. Conform miturilor gnostice, o entitate divină, numită adesea Sophia, a pus în secret scânteia divină, care era de aceeași natură cu ea, în sufletul omului, adică elementul nemuritor din om.³ Prin aceasta, omul este văzut ca fiind superior Demiurgului căci el deține în sine o „sămânță” superioară pe care Artizanul lumii nu o are.

Episodul amintit apare în diverse mărturii ale ereziologilor, dar și în texte gnostice originale. Spre exemplu, în *Tratatul Tripartit* 101:19 sau în *Evanghelia lui Filip* unde citim că „Sufletul lui Adam a venit în existență prin intermediul unei suflări. Însoțitorul sufletului său este spiritul. Mama sa este acel elementul care i-a fost dat lui. Sufletul său a fost luat de la el și înlocuit cu un [spirit]. Când el a fost unit (cu spiritul), [el a vorbit] cuvinte de neînțeles pentru puteri. Ele l-au invidiat pe el [...] însoțitorul spiritual [...] ascuns.”⁴ Deși textul este corupt în ultima parte, putem să ne facem o imagine despre modul în care autorul acestei evanghelii îl vede pe gnostic. Aflăm din acest fragment că Adam este format din spirit, ce i-a fost dat de Sophia pe ascuns. Fragmentul amintit poate fi pus în legătură cu fragmentul atribuit gnosticului Valentin:

Îngerii au fost cuprinși de frică în fața acelei plăsmuiri, pentru că ea rostea cuvinte mai puternice decât era de așteptat după plăsmuirea sa, datorită celui care v-a dat în chip nevăzut sămânța unei ființe de sus și care vorbea în plăsmuirea aceea cu îndrăznire; tot așa și neamurile oamenilor din lume, lucrurile făcute de oameni au ajuns obiect de frică pentru cei care le-au făcut, de pildă statuile, chipurile și toate celelalte pe care mâinile omenești le săvârșesc în numele lui Dumnezeu.⁵

Prin urmare dacă sufletul este de origine divină atunci el este și nemuritor. În alt fragment atribuit lui Valentin, *Stromate* IV.89.2-3, gnosticul vorbește explicit despre veșnicia sufletului: „Dintru început sunteți nemuritori și copii ai vieții veșnice sunteți; și ați voit să împărțiți moartea între voi, ca să o nimiciți și să o distrugeți, ca să moară moartea în voi și prin voi. Dar când veți desface lumea, voi nu vă veți desface, veți stăpâni zidirea și toată stricăciunea.”

În privința elementului divin din om, nu trebuie ignorate nici textele de factură sethiană. Paradigmatic este un pasaj din *Apocriful lui Ioan* (19,10-20,28), unde citim că “Întregul trup (*soma*) a fost lucrat, fiind potrivit [de multitudinea] de îngeri (...). Dar el

³ A se vedea spre exemplu, Irineu de Lyon, *Adversus Haereses*, 1.5.6.

⁴ *Evanghelia lui Filip*, 70:22-31.

⁵ Clement Alexandrinul, *Stromate*, II.36.2-4.

(trupul n.a.) [a rămas] nemișcat pentru mult timp”. Așadar, Adam a fost plămădit de către îngerii supuși Demiurgului, însă el era lipsit de spirit. Urmează apoi intervenția Sophiei. Care lucrează prin Demiurg fără ca acesta să știe: „Și el (Demiurgul n.a.) a suflat duhul în fața lui Adam, care este puterea Mamei sale”. Demiurgul nu își dă seama ce face, căci el este ignorant. Puterea mamei sale, adică elementul divin din aceasta, a ieșit din Yadabaoth și a intrat în trupul lui Adam, acesta devenind acum puternic și luminat. Prin urmare, omul este un amestec de incoruptibil, de veșnicie, de divin și de coruptibil, schimbător, muritor. Prima componentă fiind pusă în legătură cu divinitățile ce aparțin Pleromei, luminii și binelui, pe când componenta materială aparține unei lumi aflate sub stăpânirea forțelor răului sau cel puțin a unui Demiurg ignorant.

Cu toate că textele gnostice de la Nag Hammadi nu au un caracter eterogen, ele prezintă totuși, observă Claudio Moreschini, o serie de caracteristici ce pot fi rezumate prin următoarea idee: în om există o scânteie divină ce trebuie stimulată de eul interior pentru a putea fi reintegrată în lumea din care a căzut. În acest fel, „se asistă la o identitate divină a cunoscătorului (gnosticul), a ceea ce se cunoaște (substanța divină a eului său transcendent) și a mijlocului prin care se ajunge la cunoaștere (gnoza, ca facultate divină implicită care trebuie stimulată și înfăptuită”⁶.

După cum am amintit deja, prin gnoză nu sunt revelate doar originea și destinul omului, ci și esența acestuia, odată cu ea venind și salvarea ființei umane. Gnoza oferă răspunsuri exacte și ultime la întrebările ce rezultă din neliniștea omului, din angoasa acestuia provocată de situația sa în cadrul acestei lumi. Gnoza constituie astfel, după cum spune Henri-Charles Puech, „deznodământul unei situații existențiale”⁷, iar în alt loc, exegetul francez scrie că *gnōsis* „este asimilată cu o <<cale>>, o <<întăinare>> - va apărea, de la bun început, ca o <<atitudine>>. O atitudine nu doar psihologică sau pur intelectuală, ci totală, <<existențială>>, o atitudine care angajează viața, conduita, destinul, însăși ființa omului în întregime.”⁸ O interpretare similară ne este oferită și de filosoful german Hans Jonas, pentru care prin această cunoaștere gnostică este cunoscut Dumnezeu, iar acest eveniment îl transformă pe cunoscător făcându-l părtaș al existenței divine, ceea ce „înseamnă mai mult

⁶ Claudio Moreschini, *Istoria filosofiei patristice*, Editura Polirom, Iași, 2009, p. 37; a se vedea și Kurt Rudolph, *Gnosis. The Nature and History of Gnosticism*, T&T Clark, Edinburgh, 1984, pp. 55-57; “Documento finale”, în Ugo Bianchi (ed.), *Le origini dello gnosticismo: colloquio di Messina 13-18 aprile 1966*, E.J. Brill, Leiden, 1970, p. XXVII;

⁷ Henri-Charles Puech, *Despre gnoză și gnosticism*, Editura Herald, București, 2007, p. 234.

⁸ *Ibidem*, p. 12.

decât a fi asimilat cu esența divină”⁹. Această cunoaștere privește adevărata natură a eului căruia îi este revelat faptul că este parte a divinității, el este o scânteie divină separată de originea sa și prizonier al lumii materiale, eveniment ce îl degradează neîncetat. Fără gnoză, această scânteie divină nu și-ar putea reaminti propria origine.¹⁰

Gnoza îi revelează gnosticului natura sa permanentă, autentică și veritabilă și îl face pe individ „să recunoască cine este el, ceea ce este în sine și nu a încetat niciodată să fie, în pofida suitei de aventuri care l-a adus aici jos și care constituie istoria și destinul său aparent”¹¹. Astfel, această cunoaștere îi arată gnosticului că el se va reîntoarce acolo de unde a venit, ea îi amintește natura sa primară și transcendentă. Prin urmare, gnoza îi redă gnosticului situația sa originală, eliberându-l de „situația lui prezentă și accidentală în lume și timp”¹².

Odată expusă tema originii divine a sufletului, va trebui să abordăm și problema relației dintre trup și suflet, exprimată prin metafora „trupul ca mormânt al sufletului”. Se poate afirma că ideea de trup ca mormânt al sufletului apare în rândul „ereticilor” încă de la început, prin legendarul Simon Magul. De la Tertulian aflăm că acest arhieretic propovăduia atât o doctrină antisomatică, cât și una a metempsihozei. În susținerea acestor doctrine, lui Simon îi urmează Carpocrate, care: „a afirmat că sufletele se reîntrepează, pentru motivul că viața asta n-are valoare (...). Astfel, spune el, metempsihoza se impune în chip necesar, dacă nu sunt răscumpărate toate abaterile, chiar de la primul curs al vieții (...), că de altfel sufletul este rechemat de câte ori a plătit mai puțin în contul greșelilor pe care le are de plătit fiind ținut în închisoarea trupului.”¹³ Adepții lui Marcion susțin și ei că „sufletul care este dumnezeiesc a fost coborât aici în lume ca într-o închisoare.”¹⁴ Deși aceste nume nu sunt în mod necesar ale unor gnostici, ci doar asociate de scriitorii bisericești cu aceștia, nu se poate spune că la gnostici nu regăsim această doctrină. Cardinalul și istoricul religiilor, Julien Ries observă că gnosticul „este o ființă în care principiul divin și luminos, prizonier al trupului, își folosește toate capacitățile celeste în scopul de a-și redobândi condiția primordială.”¹⁵

Hipolit Romanul ne evocă o versiune diferită a facerii lui Adam. În lucrarea sa citim că trupul nu mai este o simplă îmbrăcămintă de piele pentru suflet, așa cum am văzut că ne

⁹ Hans Jonas, *The Gnostic Religion*, Beacon Press, Boston, 2001, p. 35.

¹⁰ Claudio Moreschini, Enrico Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine, vol. I: De la Apostolul Pavel până la epoca lui Constantin cel Mare*, Editura Polirom, Iași, 2001, p. 193.

¹¹ Henri-Charles Puech, *op. cit.*, p. 234.

¹² *Ibidem*.

¹³ Tertulian, *De Anima*, XXXV.1, a se vedea și Irineu de Lyon, *Adversus Haereses*, I.24.4, II.23.1-5.

¹⁴ Clement Alexandrinul, *Stromate*, III.13.2.

¹⁵ Julien Ries, *Sacral în istoria religioasă a omenirii*, Editura Polirom, Iași, 2000, p. 221.

transmit alte surse, ci el este materie pură, încărcată cu o esență diabolică.¹⁶ *Apocriful lui Ioan* expune în mod explicit această metaforă, în fragmentele 15,1-19,10, destinate descrierii facerii lui Adam.¹⁷ Pentru gnostici, după cum am văzut deja, cunoașterea revelată este singura capabilă să aducă mântuirea. Prin gnoză sufletul este eliberat din temnița trupului și, implicit, din această lume inferioară, coruptibilă și iluzorie. *Evanghelia Adevărului* insistă adesea asupra acestui aspect al lumii ca iluzie, a lumii ca umbră și imagine a Pleromei. Tema este regăsită și în *Tratatul Tripartit*¹⁸, *Tratatul despre Înviere*¹⁹ sau în *Excerpta ex Theodoto*²⁰. În *Evanghelia Adevărului*, spre exemplu, citim că „Ignoranța este asemuită somnului, iar cunoașterea este pentru cineva <<ca și cum s-ar trezi>>”²¹.

În sistemele gnostice apare adesea și ideea tripartiției umanității. În fragmentele atribuite lui Theodot de către Clement Alexandrinul aflăm unele detalii noi despre crearea lui Adam. Pentru gnosticul amintit, dar nu numai, există o tripartiție a sufletului, ceea ce se traduce prin faptul că omul este alcătuit dintr-un element hylic, unul psihic și unul pneumatic. În această mărturie ni se evocă și ce s-a întâmplat cu cele trei esențe ale primului om după creație. Adam a putut transmite urmașilor doar natura hylică, căci cea psihică și cea pneumatică sunt de natură divină și nu au putut fi perpetuate direct de către el. Deși există trei naturi umane diferite, pentru acestea există doar două destine: fie salvarea care este rezervată atât spiritualilor, cât și sufletelor credincioase, fie distrugerea rezervată hylicilor și sufletelor necredincioase.²² În această tripartiție, partea psihică se află la mijloc și ea trebuie să aleagă. Dacă sufletul înclină spre esența spirituală, el va fi salvat, dar dacă înclină spre partea materială, atunci el va fi distrus odată cu materia.

Cu alte cuvinte, dintre cele trei clase de oameni, hylicii, psihicii și pneumaticii; primii trăiesc în necunoaștere și sunt pur materiali și din acest motiv nu vor putea fi niciodată mântuiți; psihicii au credința și pot avea parte de mântuire doar printr-un efort; pneumaticii în schimb, sunt cei care posedă spiritul și ei sunt mântuiți fără efort, doar prin natura lor. Iată un fragment din Theodot despre această tripartiție a oamenilor:

¹⁶ Hipolit Romanul, *Refutatio Omnium Haeresium*, VI.24.

¹⁷ A se vedea și Alastair H. B. Logan, *Gnostic Truth and Christian Heresy: A Study in the History of Gnosticism*, T&T Clark, Edinburgh, 1996, pp. 191-192; Zlatko Pleše, “Gnostic Dualism”, în Armin Lange, Eric M. Meyers et al. (eds.), *Light Against Darkness. Dualism In Ancient Mediterranean Religion And The Contemporary World*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2011, pp. 221-223

¹⁸ *Tratatul Tripartit*, 78:29-79, 94:10-21.

¹⁹ *Tratatul despre Înviere* 48:27-30.

²⁰ Clement Alexandrinul, *Excerpta ex Theodoto*, 32.1.

²¹ *Evanghelia Adevărului*, 30.11.

²² Ismo Dunderberg, *Beyond Gnosticism. Myth, Lifestyle and Society in the School of Valentin*, Columbia University Press, New York, 2008, p. 140.

Căci, dacă s-ar fi semănat din psihic și din pneumatic, după cum s-a făcut din hylic, toți am fi fost născuți egali și drepti, iar învățătura ar fi fost în toți. De aceea sunt mulți hylici, nu mulți psihici și rari pneumatici. Așadar, elementul pneumatic este mântuit prin natură; psihicul înzestrat cu liberul arbitru are îndemânarea către credință și nestricăciune, dar și către necredință și pieire după propria sa alegere; hylicul este pierdut prin natură.²³

Irineu de Lyon ne informează că pentru valentinienii lui Ptolemeu, această clasificare a oamenilor în trei categorii conduce în logica sistemului lor și către o doctrină a determinismului, întrucât unele suflete sunt bune prin natură, iar altele rele prin natură. Despre această doctrină a predestinării, același episcop creștin ne spune că hylicii vor merge, ca și materia, spre corupere. Psihicii își vor primi răsplata în funcție de alegerile pe care le fac în această lume. Astfel, dacă aleg să facă bine, ei își vor primi răspunsul într-un loc intermediar, iar dacă fac rău, ei se îndreaptă spre distrugere. Pneumaticii au primit sămânța spirituală de la Achamoth.²⁴

În *Stromata* a II a, Clement Alexandrinul tratează problema determinismului la gnosticii valentinieni: „Discipolii lui Valentin ne acordă nouă, celor simpli, credința; lor, însă, care sunt mântuiți prin natură își acordă gnoza, care există în ei potrivit seminței lor deosebite”²⁵. Rezultă de aici că valentinienii sunt mântuiți prin natură, indiferent de faptele pe care le săvârșesc, doar având gnoza cea salvatoare, pe care ei o moștenesc. Mărturiile de acest gen, oferite de către ereziologi, pot continua.

Odată fiind salvați prin natură, vor sesiza ereziologii, gnosticii pot să se lipsească de respectarea normelor etice, de poruncile din Scripturi, de cutumele sociale, fiind astfel puternic antinomiști. Acest lucru este întărit și de faptul că ei manifestă o ostilitate puternică față de lumea creată și de tot ce este material. Percepându-i prin această prismă, ereziologii ajung să spună despre gnostici că ei sunt fie libertini, fie asceți.

Celebră este mărturia lui Epifanie, episcop de Salamina, care îi acuză pe gnostici că trăiesc într-o profundă imoralitate și promiscuitate. Erezilogul evocă un ritual gnostic, în cadrul căruia aceștia se dedau unor practici orgiastice. Astfel, după ce gnosticii se întâlnesc, ei pornesc imediat un ospăț – și fac o masă îmbelșugată pentru a consuma carne și pentru a bea vin, chiar dacă sunt săraci. Dar apoi, după beție și, ca să spunem așa, cu

²³ Clement Alexandrinul, *Excerpta ex Theodoto*, 56.2-3; a se vedea și Irineu de Lyon, *Adversus Haereses*, 1.6.1-2; Epifanie, *Panarion*, XXXI, 23; *Tratatul Tripartit* 118.14-19.

²⁴ Irineu de Lyon, *Adversus Haereses*, I.7.5.

²⁵ Clement Alexandrinul, *Stromate*, II.10.2.

veneile lor supraîncărcate, ei se încing unii față de alții. Și bărbatul, îndepărtându-se de soția sa, îi spune <<Ridică-te, împlinește Agape cu fratele>>. Și când cuplul nenorocit a făcut dragoste - și sunt cu adevărat rușinat să povestesc lucrurile scârboase pe care le fac, așa cum sfântul Apostol spune <<Este o rușine chiar și să vorbești>> de ce se întâmplă printre ei. Totuși, eu nu trebuie să fiu rușinat să spun ceea ce ei fac fără rușine, pentru a stârni oroare celor ce aud ce obscenități sunt ei pregătiți să îndeplinească. Căci după ce au făcut dragoste cu pasiune desfrânată, înalță blasfemii până la cer, femeia și bărbatul iau emisia bărbatului în propriile mâini. Și stau cu ochii ridicați spre cer, dar cu murdăria pe mâinile lor și se roagă (...) și oferă acel lucru de pe mâini adevăratului Tată a toate, și spun << Îți oferim acest dar, trupul lui Cristos>>. Apoi, o mănâncă împărtășindu-se din propria mizerie și spun <<Acesta este trupul lui Cristos; și acesta este Paștele, din cauza căruia trupurile noastre suferă și sunt obligate să mărturisească suferința lui Cristos>>. Așa se întâmplă și cu emisiile femeii, când se întâmplă să aibă menstruație – în același fel strâng sângele necurat și îl mănâncă împreună. Și <<Acesta>>, spun ei, <<este sângele lui Cristos>>.²⁶

Avem, așadar, o mărturie care reliefează caracterul libertin al mișcării descrise de Epifanie. Irineu de Lyon ne transmite la rândul său că din cauza doctrinei susținute de gnostici, aceștia comit cu nerușinare tot felul de lucruri interzise “despre care Scriptura ne garantează că aceia care comit astfel de fapte nu vor moșteni Împărăția lui Dumnezeu.” Ei mănâncă animalele sacrificate idolilor, participă la sărbătorile închinat idolilor de dragul plăcerii, alții se dedau plăcerilor carnale, căci, “lucrurile carnale, spun ei, trebuie date cărnii, iar cele spirituale spiritului”²⁷. Clement Alexandrinul împarte la rândul său ereziile în două grupe, cea care „învață că este indiferent felul de viețuire, sau cântă pe un ton înalt și, din necredință și ură, profesează înfrânarea”²⁸.

Preluând informațiile oferite de ereziologi, cercetătorii moderni au susținut că etica gnosticilor este fie una ascetică, fie una puternic libertină. Această perspectivă îi este datorată în mare parte lui Hans Jonas care scrie încă din anul 1934 că atât ascetismul cât și libertinajul sunt forme de refuz ale lumii, de revoltă împotriva autorului acesteia.²⁹ Totuși, odată cu descoperirea textelor gnostice originale de la Nag Hammadi, perspectiva asupra acestei

²⁶ Epifanie, *Panarion*, II, 26.

²⁷ Irineu de Lyon, *Adversus Haereses*, I.6.3.

²⁸ Clement Alexandrinul, *Stromate*, V.40.2

²⁹ Hans Jonas, *Gnosis und spätantiker Geist*, Teil 1. *Die mythologische Gnosis*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1934, p. 236; a se vedea și Emmanouela Grypeou “Gnostic Libertinism Revisited”, în D.Bumazhnov, E.Grypeou et al. (Hrsg.), *Bibel, christlicher Orient und Byzanz. Festschrift für Stephen Gerö zum 65. Geburtstag*, Peeters, Leuven, 2011, p. 29.

probleme s-a schimbat considerabil. În acest sens, Kurt Rudolph notează că “gnoza nu este o teologie a salvării prin natură”³⁰ și că ereziologii îi zugrăvesc acesteia o caricatură. Într-adevar, textele de la Nag Hammadi nu îndeamnă la un comportament licențios sau imoral. În studii mai recente, autori ca Michael A. Williams sau Karen King au arătat că există un stereotip larg răspândit în lumea academică cu privire la etica sistemelor gnostice. Acest clișeu se rezumă astfel: mișcările gnostice sunt anticosmiste și susțin o doctrină a salvării prin propria natură; mărturiile ereziologilor evocă adesea imoralitatea gnosticilor; mitul gnostic nu poate genera o etică.³¹ Prin urmare, ereziologii au perceput greșit implicațiile etice ale sistemelor gnostice. Dacă important este sufletul și nu trupul, atunci Irineu și Epifanie au tras concluzia că gnosticii îl vor discredita pe acesta din urmă, ignorându-l sau exploatându-l până la extrem. Textele originale ne oferă în schimb altă imagine, dovedind că punctul de vedere al ereziologilor este unul greșit.

Aknowledgement: This work was cofinanced from the European Social Fund through Sectoral Operational Programme Human Resources Development 2007-2013, project number POSDRU/159/1.5/S/140863, Competitive Researchers in Europe in the Field of Humanities and Socio-Economic Sciences. A Multi-regional Research Network

BIBLIOGRAFIE

Bianchi, Ugo (ed.), *Le origini dello gnosticismo: Colloquio di Messina, 13-18 aprile 1966*, E. J. Brill, Leiden, 1970

Clement Alexandrinul, *Scrieri*, Partea a II-a, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1982

Clement Alexandrinul, *Gnoza și gnosticii. Fragmente din Theodot și din Școala numită „Orientală” în vremea lui Valentin*, Editura Paideia, București, 1999

Dunderberg, Ismo, *Beyond Gnosticism. Myth, Lifestyle and Society in the School of Valentin*, Columbia University Press, New York, 2008

Grypeou, Emmanouela, “Gnostic Libertinism Revisited”, în D.Bumazhnov, E.Grypeou et al. (Hrsg.), *Bibel, christlicher Orient und Byzanz. Festschrift für Stephen Gerö zum 65. Geburtstag*, Peeters, Leuven, 2011, pp. 29-46

³⁰ Kurt Rudolph, *op. cit.*, p. 117.

³¹ Karen L. King, *What is Gnosticism?*, Harvard University Press, Cambridge, 2003, p. 202; a se vedea și Michael A. Williams, *Rethinking 'Gnosticism': An Argument for Dismantling a Dubious Category*, Princeton University Press, Princeton, 1996, pp. 163-sq.

- Irenaeus of Lyons, *Against the Heresies*, Vol. 1, The Newman Press, New York, 1992
- Jonas, Hans, *The Gnostic Religion*, Beacon Press, Boston, 2001
- Jonas, Hans, *Gnosis und spätantiker Geist*, Teil 1. *Die mythologische Gnosis*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1934
- King, Karen, *What is gnosticism?*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, 2003
- Logan, Alastair H. B., *Gnostic Truth and Christian Heresy: A Study in the History of Gnosticism*, T&T Clark, Edinburgh, 1996
- Meyer, Marvin (ed.), *The Nag Hammadi Scriptures: The International Edition*, HarperOne, New York, 2007
- Moreschini, Claudio, *Istoria filosofiei patristice*, Editura Polirom, Iași, 2009
- Moreschini, Claudio, Enrico Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine, vol. I: De la Apostolul Pavel până la epoca lui Constantin cel Mare*, Editura Polirom, Iași, 2001
- Pleše, Zlatko, "Gnostic Dualism", în Armin Lange, Eric M. Meyers et al. (eds.), *Light Against Darkness. Dualism In Ancient Mediterranean Religion And The Contemporary World*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2011, pp. 209-225
- Puech, Henri-Charles, *Despre gnoză și gnosticism*, Editura Herald, București, 2007
- Ries, Julien, *Sacrul în istoria religioasă a omenirii*, Editura Polirom, Iași, 2000
- Roberts, Alexander, James Donaldson (ed.), *The Ante-Nicene Christian Library: The Writings of the Fathers down to A.D. 325*, Vol. 6: *Hippolytus, Bishop of Portus*, T&T Clark, Edinburgh, 1870
- Roberts, Alexander, James Donaldson (ed.), *The Ante-Nicene Christian Library: The Writings of the Fathers down to A.D. 325*, Vol. 15: *The Writings of Tertullian*, T&T Clark, Edinburgh, 1870
- Robinson, James M. (ed.), *The Coptic Gnostic Library: A Complete Edition of the Nag Hammadi Codices*, 5 Vol., Brill, Leiden/Boston/Köln, 2000

Rudolph, Kurt, *Gnosis. The Nature and History of Gnosticism*, T&T Clark, Edinburgh, 1984

Williams, Frank, *The Panarion of Epiphanius of Salamis. Book I (Sects 1-46)*, Brill, Leiden/Boston, 2009

Williams, Michael Allen, *Rethinking "Gnosticism": an argument for dismantling a dubious category*, Princeton University Press, Princeton, 1996

***RELIGION AS A GAME OF MIND: IOAN P. CULIANU'S PERSPECTIVE, AN OPEN
DOOR FOR INTERCULTURAL DIALOGUE***

Dorin David, PhD, "Transilvania" University of Braşov

Abstract: *Ioan Petru Culianu (1950-1991) was a Romanian-born scholar. He graduated Letters in Romania (University of Bucharest), and Religious Studies in Italy (Università Cattolica del Sacro Cuore in Milan), finished his PhD in France (Université Paris-Sorbonne, Paris IV), worked in the Netherlands (Rijksuniversiteit Groningen) and finally in the United States of America (University of Chicago Divinity School). Starting as a historical-approach specialist in Gnosticism and Renaissance Magic, Culianu moved in his last years toward a cognitive approach of religion, to conclude in his last book, The Tree of Gnosis (first published in 1992) that religion can be described as a game of mind.*

This paper will delineate from many of Culianu's finished articles and books, and from some projects he never had the chance to finish, what he understands by "religion as a game of mind", and what are some possible outcomes of such a viewpoint. One of the most important achievable results is the door for a peaceful intercultural dialogue that it opens.

Keywords: *Ioan Petru Culianu, Religion, mind game, intercultural dialogue*

Introduction

Human brain has not changed much since the beginning of *Homo sapiens*, and yet humans are so different. Our differences manifest not only in physiognomy, but also in culture; including languages, traditions and religions. Many were the objects of dispute during our history. One of the most long-lasting issue that has generated (and still do) wars and casualties is religion.

'Religion' is a generic term for many things: firstly, there is the belief: in gods, spirits, sacred, supernatural, and so on; secondly, there are the myths, rituals, taboos, etc.; thirdly, there are the theologies (including the confessional study of a particular religion) and the structures involved (e.g. Catholic or Orthodox Church); finally, religious is normally opposed

only to profane, but today there is a trend called “spiritual but not religious” (SBNR)¹ which differentiates between people who consider themselves as being only ‘spiritual’, not profane or religious, and people who belong to a specific religion.

Adjacent to religion in all these meanings, there is the academic research of it, named here Scientific Study of Religion (SSR; the eliadian name conventionally used in Romania, i.e. History of Religion, is included as a subspecies of SSR).

This study concentrates on Ioan Petru Culianu’s (1950-1991) scientific point of view regarding religion. Culianu called it with a name used by a savant he admired, D’Arcy Wentworth Thompson: *morphodynamics*. His innovative perspective was exhaustively illustrated in the study case of Gnosticism, one of the domains of Culianu’s expertise. This article will delineate briefly the main lines of Culianu’s viewpoint (named here, as in other studies: *Culianu’s model*²) and the way he defines religion, focusing in the end on a major possible (and desirable) outcome: intercultural dialogue between people of different religions.

Culianu’s model

Culianu is mainly known (by the general public) as a disciple of Mircea Eliade. But their relationship is more than a master-disciple one³: maybe it started as one, but in time Culianu proved that he mastered also the domain of Religious Studies. Eliade remained Culianu’s mentor for all his life, but their methods of research and scholarly approach of religion were completely different. Here it is not the place to insist more on this issue⁴, because the purpose is to apprehend Culianu’s model of religion as a game of mind. In his last books and studies he developed more his intuitions, but these appeared in his earlier books and articles as well. For example, in *Les Gnosés dualistes d'Occident* Culianu already stated: the dualism is “un proces de gândire care, o dată pus în mișcare, produce de la sine o infinitate de variante perfect previzibile, plecând de la o simplă analiză logică” (“a thinking process that starting from a simple logical analysis, once set in motion produces by itself an infinity of

¹ See a recent review of this issue in Boaz Huss, *The Sacred is the Profane, Spirituality is not Religion*

² A concise study in Dorin David, *Conceptualizing Culianu’s Model*

³ Dorin David, *De la Eliade la Culianu* [From Eliade to Culianu]

⁴ For details, see Dorin David, *De la Eliade la Culianu* [From Eliade to Culianu], *Religion and Power in Ioan Petru Culianu’s View* and *From Morphology (Eliade) to Morphodynamics (Culianu)*.

predictable variants"; *my translation D.D.*). Some of these variants remained simple virtualities, some struggled hard to survive, but only few won. For example, in the case of Christianity, it is known today only by specialists or historians that from all many variants of early Christianity, Arianism replaced the Trinitarian Christianity as the official religion for a short period of time (359-364). Arius claimed that Jesus was created and inferior to God the Father, and not equal to the Father, one with the Father, and of the same substance (*homoousios*). It was Theodosius I, the last Emperor of the Roman Empire who replaced back Arianism with Christianity; the first was extinguished, the latter won. As it is well known, soon the Roman Empire will divide in two: Latin or western part, and Greek or eastern part, a division between Rome and Constantinople that will lead to the Great Schism of Christianity in 1054.

The dispute regarding the nature of Christ, i.e. 'divine' versus 'human', is clearly explained by Culianu's model: all the controversies that took many years and consumed a lot of energy, from which some ended in powerful doctrines, are in fact variants starting from the same premises, and which could be deduced logically. They can be illustrated as in Figure 1, where it can also be seen the arborescent structure intuited by Culianu.

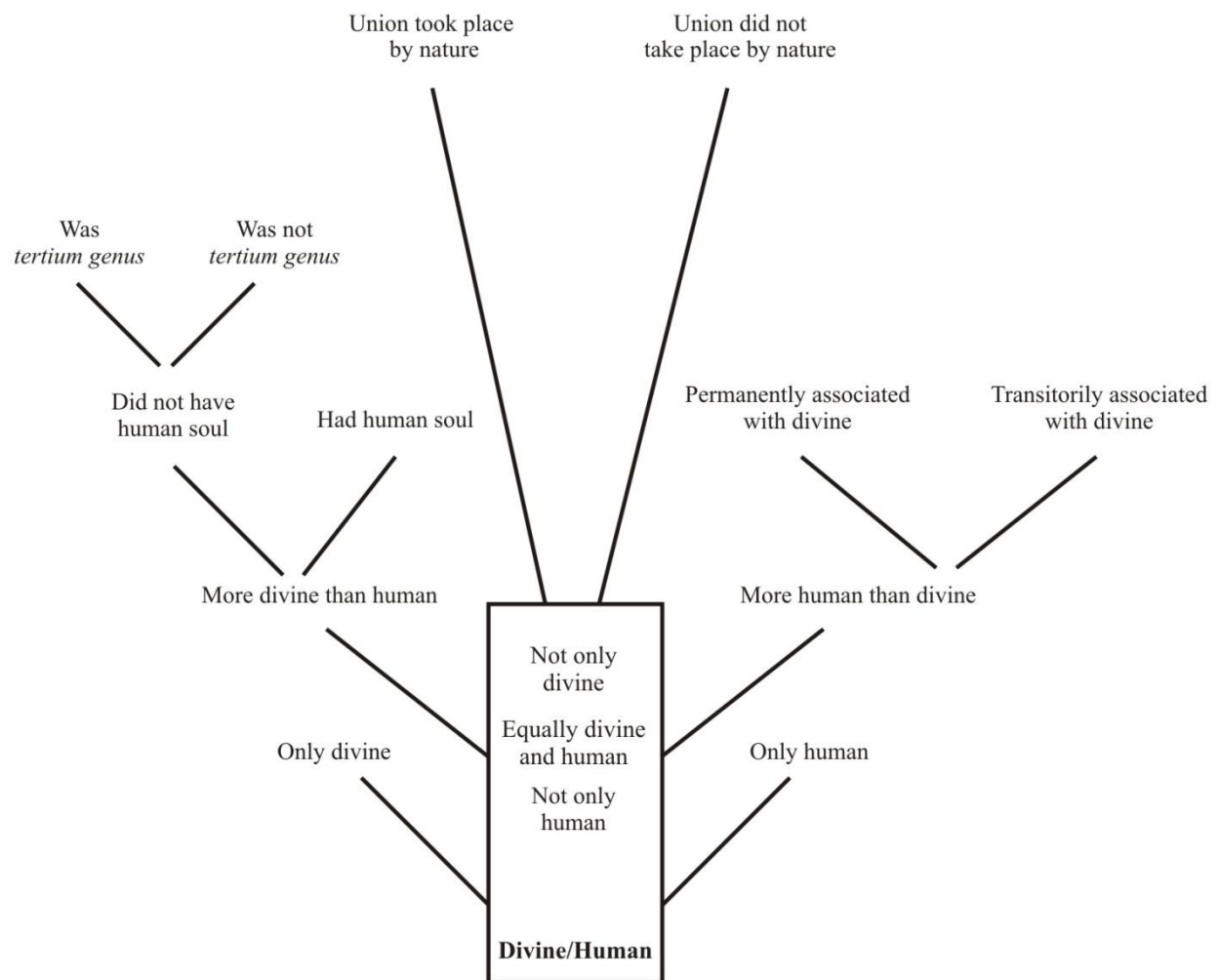

Figure 1. The nature of Christ in Culianu's model

The same applies to religion in general: Culianu saw it as a thinking system, started by the human mind, and moved through history by a specific set of rules; in Culianu's words, as a combination of 'ideal objects'. What are those? "Ideal objects are systems operating in a logical dimension and cannot go beyond their (generally quite simple) premises. Systems are fractalic in nature, that is, they tend to produce solutions ad infinitum according to (simple) production rules. And they interact with each other in quite strange ways, forming other systems whose general pattern of uncanny complexity may be called history".⁵

Understood like this, Culianu's model has not only the obvious "consequence: it solved the problem of the false origin of religion or the inexplicable transmission of similar

⁵ Ioan Petru Culianu, *The Tree of Gnosis*, 21

‘traditions’ or ideas from and in places that could not be linked together”⁶; it also change the way people consider history, in general, and history of ideas, in particular, by adopting themorpho-dynamism in current historical disciplines. Morphodynamics means updating History with Einstein’s theory: “the study of events in space-time”⁷; in other words to see events both synchronically and diachronically, in the same time. By adopting a cognitive approach, Culianu understood that his model showed that all ideas appearing to us as being separated in time, were in fact synchronous: they formed ideal objects, which “cross the surface of history called time as the spoon crosses Soupland, that is, in an apparently unpredictable sequence of temporal events.”⁸

Even one understands how the system works in Culianu’s view, the main problem is the complexity of data one cannot handle in a lifetime. Culianu is optimistic that sometime our technology will develop enough to help us understanding history in the respect. Until then we can see how morphodynamics system works by using simpler, but also complex enough amount of data, e.g. the approach of many gnostics to the Book of Genesis.

Culianu imagines a game board not much different from a chess board. With today performance acquired of computer games, we can easily imagine a virtual game board, where each section (that corresponds to a square of the chess board) opens a new and unlimited world of surprises⁹. In the first section, gamers face these choices: I. There are two principles: 1. God and 2. The Abyss, the Darkness, and the Waters (taken separately or collectively). II. God created everything (including the Abyss, the Darkness, and the Waters); II.1. Genesis omitted to say so. III. Not God, but someone created everything; God of Genesis is not the “True” God.

Next sequence takes us to the 1:26, the plural God uses: I. God is the Creator of humanity, and I.1. The plural is just the *plurale maiestatis*; I.2. God had a collaborator in the creation (e.g. Sophia). II. The god of Genesis is not the true God, and: II.1. The plural is ignored, and humans were created by the god of Genesis alone; II.2. The god of Genesis created humanity with the help of Archons.

⁶ Dorin David, *Conceptualizing Culianu’s Model*

⁷ Ioan Petru Culianu, *The Tree of Gnosis*, xii

⁸ Ioan Petru Culianu, *The Tree of Gnosis*, 3. About the analogy with the soup (*Flatland*), see also Dorin David, *From Morphology (Eliade) to Morphodynamics (Culianu)*, 746

⁹ All details, with examples, in Ioan Petru Culianu, *The Tree of Gnosis*, 245-247

We move to 2:7 and find out that someone blew the breath of life to Adam: 1. the Creator of Adam did; 2. someone else did; and he or she blew: a. his/her own breath; b. someone else's breath. These give us four possible combinations: 1.a. the Creator of Adam blows his/her own breath into Adam's nostrils; 1.b. the Creator of Adam blows someone else's breath; 2.a. someone else than the Creator of Adam blows his/her own breath; 2.b. someone else than the Creator of Adam blows somebody else's breath.

Few squares away there is another sequence (3:1) where the Snake makes its appearance. So: 1. the Snake is the representative of God; 2. the Snake is not the representative of God; 2.A. it is the representative of the Demiurge; or. 2.B. it is the representative of someone else.

This was the kind of a game that theologians, gnostics and philosophers played very seriously. It should have placed only in mind of these individuals, without the interference of authority. Which did not happened, and the results were awful for those who did not have the power. When the game of mind is replaced by the game of power, usually the consequences are undesirable.

Religion as a game of mind, an open door for intercultural dialogue

From the above summary of Culianu's model, and from his own assumptions, it is obvious that his theory did not limit to Gnosticism or Christianity, but to religion in general. Moreover Culianu's model could be applied to philosophy¹⁰, to science and even to literature. These are still waiting for scholars willing to concentrate their research in this direction. In what regard religion, by understanding Culianu's model and its application, people will soon realize that many of the certainties taken for granted are nothing more, but nothing less than conventions adopted at some particular moment, and transformed in dogmas. Therefore the declaration of Culianu is quite accurate:

To many the description of religion as a game of mind will come as a shock, and many believers will be repelled by what may seem a diminishment of their faith. They should not be. They should rather consider the extraordinary fact that, from a systemic perspective, there is no contradiction between religion and science (which are to the same extent mind games), and, moreover, there should be no

¹⁰ First attempt to apply Culianu's model in Philosophy was made in Dorin David, *A Different Perspective on Arche using Culianu's Model*, submitted to a peer-review Journal

contradiction among religions either, for where data of sufficient complexity are available, religions can be shown to correspond not only in operation (which is the operation of the mind) but likewise in the territories of reality they explore. And even when religions do not overlap, they still can be contemplated as the morphodynamic development of certain basic rules, perfectly intelligible and sometimes even sensible.¹¹

Understanding religions in this way can be only profitable for everyone; it commences the communication between people of different religions, and that is the most important outcome; a gate opened for the desirable intercultural dialogue, on a larger and larger scale, ideally to be globally as soon as possible.

Acknowledgments: *This paper is supported by the Sectoral Operational Programme Human Resources Development (SOP HRD), financed from the European Social Fund and by the Romanian Government under the project number POSDRU/159/1.5/S/134378.*

References

- Culianu, Ioan Petru. *The Tree of Gnosis. Gnostic Mythology from Early' Christianity to Modern Nihilism*. San Francisco: Harper, 1992.
- David, Dorin. *Conceptualizing Culianu's Model*. In: *SGEM International Multidisciplinary Scientific Conferences on Social Sciences and Arts: Anthropology, Archaeology, History and Philosophy*, Albena, Bulgaria, 1-10 September 2014, pp. 715-720. Sofia: Stef92 Technology Ltd.
- David, Dorin. *De la Eliade la Culianu* [From Eliade to Culianu]. Cluj-Napoca: Eikon, 2010.

¹¹ Ioan Petru Culianu, *The Tree of Gnosis*, 268

David, Dorin. *Religion and Power in Ioan Petru Culianu's View*. Submitted, accepted. *Transylvanian Review*. No.3 Autumn 2015.

David, Dorin. *From Morphology (Eliade) to Morphodynamics (Culianu)*. In: *SGEM International Multidisciplinary Scientific Conferences on Social Sciences and Arts: Anthropology, Archaeology, History and Philosophy*, Albena, Bulgaria, 1-10 September 2014, pp. 743-747. Sofia: Stef92 Technology Ltd.

David, Dorin. *A Different Perspective on **Arche** using Culianu's Model*. Submitted, in review.

Huss, Boaz. *The Sacred is the Profane, Spirituality is not Religion*. *Method & Theory in the Study of Religion*. Online first: 15 December 2014.

OPPRESSION OR TOLERANCE? CASE STUDY: ROMANIAN CHURCH UNITED WITH ROME DURING THE POST-COMMUNIST PERIOD

Sorin Valer Russu, PhD, Researcher, "Babeş-Bolyai" University of Cluj-Napoca

Abstract: *The article presents an analysis on the evolution of relationships between authorities of Romanian State and Greek-Catholic Church from Romania, along different institutional levels, by dealing with this church as tolerated institution within the State. Yet, discrimination and compelling actions undertaken by certain authorities against the Greek-Catholic Church from Romania led to the assumption of the oppressive report between State and Church, tolerance being the bright side of oppression. Analysis places the Church between these two perspectives, making a parallel between de facto situation and theoretical situation, both being generated by limits of national and European legislative pattern. Conclusion of the paper underlines a state of affairs, existent even after 20 years from the events from December 1989, altering of relation between State and Church being a slay process, yet continuous, manifested through a diversity of actions.*

Keywords: *State, Church, Presidency, Government, local administration, Justice, Police.*

Introduction

International Religious Freedom Report¹, published by U.S. Department of State, on September 13, 2011, indicates that the Greek-Catholic Church is the most discriminated denomination from Romania. Report given to public comprises the results of monitoring 198 countries, amongst which also Romania, between July-December 2010. For the Romanian analysts, results of the report do not represent a novelty, year by year, this Church being the main subject of the report for Romania.

Knowing development of relations between the Romanian State and Romanian Church United with Rome, Greek-Catholic² during the last 20 years, we tried to subsume this Church under 4 gradual markers: total freedom, officially accepted denomination, oppressed denomination and forbidden denomination. The four markers were defined according to freedom of manifestation itself of the denomination. Thus, by total freedom, we understand possibility of expressing and manifesting the denomination, equally with the other officially acknowledged denominations in Romania in compliance with the law, without human,

¹ International Religious Freedom Report, http://www.state.gov/g/drl/rls/irf/2010_5/168333.htm

² Sorin Valer Russu, *Evoluția relației dintre Statul Român și Biserica Greco-Catolică din România* (Evolution of relation between the Romanian State and Greek-Catholic Church from Romania), International Symposium *Secularizarea și Europa contemporană – particularitățile Europei Centrale și de Est* (Secularization and contemporaneous Europe – particularities of central and eastern Europe), Oradea, 4th-6th March 2011

patrimonial or legislative constraints. Obviously, the Greek-Catholic Church does not enjoy this degree of freedom. Trying to define the forbidden denomination, we identified two manners of forbidding applied in Romania until present. The first concerned the Romanian State expressing negative opinion about a group, association, organisation that requests acknowledging the Status of legal religious denomination. A second manner assumes enacting a law on forbidding an existent denomination that was legally acknowledged until that date. In a democratic regime, enacting such law assumes demonstrating flagrant infringement of the law on functioning of religious denominations, while in a totalitarian-dictatorial regime enacting of the law is only a formal issue, decided by the momentary interests of the respective regime or whims of dictator. The communist regime from Romania enacted two such laws, Decree-Law no. 177/1948³ and Decree no. 358/1948⁴, by which was followed not only forbidding the Greek-Catholic denomination, but also its physical destruction. After the events from 1989, the Romanian State abrogated these laws, by Decree-Law no. 9/31.12.1989⁵, the Greek-Catholic denomination enjoying illusorily the perspective of total freedom. Thus, we cannot identify the Greek-Catholic Church either with this marker. Eliminating the two extremes of the followed markers, forbidden denomination and total freedom of the denomination, we notice the possibility of subsuming the Church only under oppression and officially accepted denomination. From this point of view, the analysis becomes complex, necessitating providing in favour of and against arguments for each marker.

Not to be accused of subjective interpretation in defining the two indicators, we resorted to the Explanatory Dictionary of the Romanian Language⁶, which offers the following explanations: tolerance = clemency, indulgence; to tolerate = to allow the existence, presence, practice, or act of without prohibition; disregard; tolerable = acceptable, passable. For oppression, we have the following explanation: persecution, subjugation, tyranny. Starting from these definitions, we will analyse and categorise different types and forms of actions taken by the State and some state institutions, apparently independent in relation with the Greek-Catholic Church.

1. Presidency.

Presidency of the last 20 years had as main actors the three presidents: Ion Iliescu, Emil Constantinescu and Traian Băsescu, each of them manifesting in their own style in relation with the Church. In continuation of the analysis, by Church, we understand the Greek-Catholic Church, for each other Churches being used the title or dominant characteristic of each Church.

³Decree-Law no.177/1948 on General conditions of religious denominations, Official Gazette no.174 / 4.08.1948

⁴Decree no.358/1948 on Establishing de jure situation of the former Greek-Catholic denomination, Official Gazette no.281 / 2.12.1948

⁵Decree-Law no. 9/31.12.1989 on Abrogation of some regulatory documents, Official Gazette no.9/31.12.1989

⁶Romanian Academy, „Iorgu Iordan” Institute of Linguistics, Dicționarul explicativ al limbii române (Explanatory Dictionary of the Romanian Language), second edition, Univers Enciclopedic Publishing House, Bucharest, 1998

1.1. President Ion Iliescu was definitely the most active president in relation with the Greek-Catholic Church, influencing negatively the subsequent development of relations between institutions of the State and this Church, setting a precedent followed consequently during the last 20 years. The Decree-Law no. 9/31.12.1989 that abrogated a series of communist laws, amongst which also those concerning the Greek-Catholic denomination, was issued during his mandate, under the pressure of the street and especially foreign diplomacies. Had it been own initiative, product of expressing national conscience, that decree would have been a sign of openness of the new regime to freedom and justice. In fact, the new regime, without defined political identity at that moment, took into account the will of a religious minority, with the conviction that the 45 years of communism succeeded to attain their goal, that of total extermination of this Church.

Definitely, information of the Securitate did not coincide with the realities from the country, number of believers and especially of priests being above expectations of Iliescu regime. This situation obliged the new regime, shortly after release of the first decree, to issue a new one, Decree-Law no. 126/ 24.04.1990⁷ on Some measures referring to Romanian Church United with Rome, Greek-Catholic that encompassed practical actions of recuperating the heritage of the Church. This time, demand of the Church was more thoroughly analyzed, falsity of the text of the new decree taking effect until present, state of affairs of retrieved heritage being comparable to that 20 years ago. Practically, the text of the decree comprised exoneration of the State from any responsibility, at the same time changing both the rules of the game and not at all surprising introduction of a new player, the majority Church, by mixed statutory committees of dialogue. It is David against Goliath. Unfortunately, the Greek-Catholic Church got caught in the toils of legislation, shifting heritage claim from the area of the State to the area of majority Church, without having a long term vision on consequences of this action.

Although, throughout the first years of mandate, president Iliescu assumed the role of mediator between the two Churches, result of all meetings was one predictable, the dice being already thrown, yet at another table.

Different types of actions undertaken by president Iliescu.

- promulgation of some laws against the natural course of history, significantly favourable to the majority Church;
- favouring other Churches at the expense of the Greek-Catholic Church;
- occasional speeches that focused on minimalizing the role of this Church in the history of Transylvania and subsequently Romania;
- refusing some invitations to participate in major events from the life of the Church;
- tacit approval of some compelling actions, taken against Greek-Catholic priests and believers involved in religious disputes over heritage;
- influencing justice;

⁷Decree-Law no.126/ 24.04.1990 on Some measures referring to Romanian Church United with Rome, Greek-Catholic, Official Gazette no.54/ 25.04.1992

We did not insist within this paper on particular cases, we only followed to present those types of actions that subsequently became principles, applied even nowadays. Retrospectively, we may assert that the 10 year mandate of the first president from after the events from December 1989 were characterised, at the beginning, by tolerant actions, throughout they transforming into evident oppressive actions.

1.2. President Emil Constantinescu. Regarded as the great reformer of Romania from after December, president Constantinescu will prove to be nothing but the continuator of anti Greek-Catholic policy, remarking by the cynical attitude adopted towards the Church. Illustrative on this line is the meeting between the Major Archbishop Lucian Mureşan and presidential candidate Emil Constantinescu, to the headquarters of Blaj Metropolis, little before elections, where electoral support was asked for by virtue of historical affinity between the Greek-Catholic Church and the National Peasants' Party, in exchange of solving the ecclesiastic patrimonial issue. After winning the elections, the new president refused any meeting with the representatives of the Church, mimicking uniform attitude towards all religious denominations from Romania. If in the case of president Iliescu, we may refer to man president-government-party, with indubitable decision-making power in all these structures, capable of influencing one decision or other, in the case of president Constantinescu things are different. He was only a pawn, architects of the new Christian Democratic National Peasants' Party (P.N.Ț.C.D.) having the decisional power, inclusively that concerning the president's actions. Definitely, tolerant attitude, bordering on indifference towards the Greek-Catholic denomination characterized the mandate of president Constantinescu.

Conclusion: we may position the Church, within our analysis, at the marker of officially acknowledged denomination.

1.3. President Traian Băsescu. In his case, the situation is simpler, following the principle „I did not promise-I did not make”, the electoral stake bringing him nearer to majority Church. Interesting is also the fact that the claims of the Greek-Catholic Church were and are still faded, lacking force and enthusiasm of end of such actions. Paradoxically, if in 1948, the majority Church was the main beneficiary of the heritage belonging to the Greek-Catholic Church, nowadays, the roles are reversed, of course at a different level, the Greek-Catholic Church being the indirect beneficiary of consequences of some laws dedicated to the majority Church. Without the risk of making a mistake, we may characterise the mandate of president Băsescu as being one of tolerance in relation with the Greek-Catholic Church.

We will conclude enumerating several types of actions encountered in the mandates of the three presidents, as arguments of our analysis in favour of positioning the presidential office either in the spirit of tolerance or oppression:

- promulgation of some laws on freedom of manifesting the Greek-Catholic denomination;
- promulgation of some laws whose content explicitly records immunity of the Church from their applying;

- assuming the role of mediator between Churches, with propagandistic purposes, without realistically following to solve disputes;
- tacit approval of some compelling actions taken against priests and believers of the Church;
- minimalizing the role of the Church in national history, by speeches and attitudes;
- influencing justice;
- refuse of participating in all important events from the life of the Church. I mention here the fact that, throughout the 21 years that passed from the events from December 1989, none of the presidents participated in religious ceremonies of the Church, yet recording presence of president Constantinescu, after his mandate expired.

Thus, presidential office showed tolerance toward the Greek-Catholic Church, the Greek-Catholic denomination being regarded and treated as tolerated denomination amongst the other denominations from Romania, consequence of the reduced number of believers and implicitly of voters. The electoral factor was and is the essential argument of such behaviour.

2. Government of Romania.

We will not stage our analysis according to succession of post-December governments, but we will have in view legislative instruments issued throughout the 21 years. 34⁸ legislative acts that regulated activity and functioning of denominations officially acknowledged by the Romanian State existed in Romania, until March 1, 2011. Out of the 34 legislative acts, only 4 concerned the Greek-Catholic Church and out of these, only one had immediate applicable effects. We refer to Decree-Law no. 9 from December 31, 1989⁹. The other three laws, Decree-Law no. 126/24.04.1990¹⁰, Law no.178/2002¹¹ and Law no.182/13.06.2005¹² were and are still applied only in particular, for certain cases and situations, without being able to apply the main principle of a law, that of uniform applicability throughout the whole territory pointed by the law. It must be underlined the fact that the last 2 laws, Law 178 and Law 182, referred also to the two existent laws, which are supplements or modifications of them. Inexplicably, or only maybe an omission of the Government is Law 178 which encompasses abrogation of only one article, art.7 from Law 177/1948, law whose content had been totally abrogated by Decree Law no.9/31.12.1989.

⁸ Sorin Valer Russu, *Evoluția relației dintre Statul Român și Biserica Greco-Catolică din România* (Evolution of relation between the Romanian State and Greek-Catholic Church from Romania), International Symposium *Secularizarea și Europa contemporană – particularitățile Europei Centrale și de Est* (Secularization and contemporaneous Europe – particularities of central and eastern Europe), Oradea, 4th-6th March 2011

⁹ Decree-Law no. 9/ 31.12.1989 on Abrogation of some regulatory documents, Official Gazette no.9 / 31.12.1989

¹⁰ Decree-Law nr.126/ 24.04.1990 on Some measures concerning the Romanian Church United with Rome, Greek-Catholic, Official Gazette no.54/ 25.04.1992

¹¹ Law no.178/ 2002 on Abrogation of art.7 from Decree-Law no.177/1948, Official Gazette no. 258 / 17.04.2002

¹² Law no.182/ 2005 on Approval of Government Ordinance no.64/2004 to supplement art.3 from Decree-Law no.126/1990 on some measures regarding the Romanian Church United with Rome, Official Gazette no.505 / 14.06.2005

Practically, we are still at the moment 1990, when the Church faces the same consequences of laws adopted by Iliescu between 1989 and 1990. Only the different approach of the Church from the last 10 years partially succeeding to restore ecclesiastical heritage, by construction of new cult buildings and not at all by retrocession, such as the Governments tried to misinform public opinion. Beside these 4 legislative acts, other 21 laws, decisions, ordinances exist, they referring to all denominations officially acknowledged by the Romanian State, the Greek-Catholic Church being the beneficiary, beside the other denominations, of different forms of financial support focusing on:

- remuneration of the clergy;
- remuneration of non-clerical staff;
- cult buildings with small revenues or without revenues;
- maintenance and renovation of some cult buildings;
- construction of new churches
- activity of denominations that carry out their activity in diaspora.

It is certainly not the case of oppression on behalf of the governments, irrespective of their political orientation, on the contrary, we would be tempted to believe that at this level things returned to normality. In reality, statistics of Blaj Archdiocese and Metropolis indicate the following:

- underfinancing in relation with the other denominations, in the majority of cases not even being respected the principle concerning the number of believers; we refer to financing of under 1 % from the State Budget allocated to denominations;
- number of clerical positions partially financed by the State are insufficient, by comparison with the number of parishes;
- number of non-clerical positions approved and financed by the County Councils is, with few exceptions, comparable to that from 10 years ago, although the number of parishes increased;
- the amounts of money from the State Budget allocated for construction of new churches are extremely small and discriminatory in relation with other denominations.

List might be continued, yet we are stopping now. Our analysis clearly indicates attitude of the governments from until now, as being tolerant, the Greek-Catholic Church being treated as a tolerated denomination in relation to the other denominations.

3. Local authorities. Reality of the last 20 years indicates beyond doubt, that the main responsible for obstruction and non-application of laws regarding the Greek-Catholic Church, is the local authorities. By local authority, we understand the tandem mayor-town hall, local council and county council. Practices used by the local authorities, throughout the years, were decisively influenced by absence of any reaction from upper levels of the State – ministries, government, presidency, bordering on the unacceptable, and sometimes even beyond it. We will enumerate types of actions performed by the local authorities, characteristic of the period between 1989 and 2000:

- refuse of registering parishes reactivated in the special register of town halls;

- threatening believers that returned to the Greek-Catholic Church, recorded by parochial lists;
- blackmailing some believers with losing their jobs;
- threatening older persons with withdrawing or diminishing the pension;
- threatening some priests with death;
- fining some priests with amounts that exceeded the maximum limit in compliance with the law;
- instigation to execution of some priests and their followers;
- instituting legal proceedings against a priest and parochial committee under the charge of organising a mafia-like group and undertaking actions against national security; worth remembering here is that priest is assimilated to gangster, the parochial committee to a mafia-like group, and liturgical celebrations to actions undertaken against national security;
- attempts to intimidate priests and believers;
- obstructing of applying some verdicts having the force of law;
- refuse of granting some terrains, in compliance with the regulations, to build some cult buildings;
- refuse of applying the Land Law;
- refuse of issuing some archive documents;
- discrimination, by comparison with the other denominations, as for financial support. Diversity of actions as well as their character indicate an oppressive attitude of local authorities in relation with the Church. We may refer to positioning the Church to the marker denomination under oppression.

Following 2000, it is registered a radical change in attitude, compelling actions being encountered only in isolated cases, without the extent of previous cases. Improving relations with local authorities was firstly owed to ever smaller number of claims made by the local Churches, majority of active parishes building also new parochial centres. The immediate effect meant a relaxation of the existent tensioned state of affairs. We cannot assert that the situation returned to normality, even nowadays existing cavils of the local authorities as the following:

- the streets of a whole district are pitched in a city, except for the road in front of the church;
- modernisation of public utility network, without including the church in the project;
- delaying application of Land Law or its application in a discriminative manner;

- not inviting the representatives of the Greek-Catholic denomination to participate in different official ceremonies within the local community;
- discriminatory granting of financial support for the denominations.

List of examples might be continued, yet the goal of the analysis itself is revealing major change in attitude, the element of normality being encountered nowadays in the majority of localities. How do we define normality in the actual context? The answer may also be offered by examples, positive this time, by which, the local authorities exercised authority to the spirit of justice and equality amongst denominations:

- treating all denominations in a non-discriminatory manner;
- cordial relations between authorities and representatives of all denominations;
- grant financing according to real necessities of each denomination, to the limit of the town's possibilities;
- meeting works with the representatives of all denominations;
- mediations between denominations, with valid results, applicable immediately.

Obviously, we put ourselves the question, what did determine the change of attitude?

The answer is connected heavily with withdrawing pressure of the majority Church, exerted over some authorities dominated by electoral interest. Dropping, at least temporary, to majority of patrimonial claims, by either new constructions or inability itself of identifying a valid manner of returning the goods to Greek-Catholic Church, resulted, in a relatively short period, in settling some conflicts and returning to a relatively normal state of affairs. We may assert that overall, local authorities manifest certain tolerance towards the Greek-Catholic denomination, this falling within the marker of tolerated denomination, with isolated excesses, in favour of and against the matter.

4. Justice. The only institution remained as potential means of solving the patrimonial dispute was justice. We remembered at the beginning of the paper the trap that the Church fell into, once with accepting the conditions of Decree 126/1990, that of redirecting the claims towards majority Church. This fact determined an endless range of trials, a waste of human and invaluable material energies, without having the guarantee of favourable solving. We identified two types of verdicts delivered by law courts:

a) verdicts favourable to the Greek-Catholic Church, that recorded either restitution in the actual form of parochial heritage, or its common usage; these verdicts have several common features:

- they are encountered especially in counties from Transylvania;
- magistrates knew authentic history as regards the fate of the Church;
- motivations of the verdicts fall the respective causes within the historical context;
- judges had no political orientation;

Number of these verdicts was relatively small, the majority not being imposed due to the above mentioned reasons. We mention here also the fact that the Attorney General of

Romania annulled a great part of favourable verdicts, given at the higher courts of justice, by the method action for cancellation.

b) unfavourable verdicts, that recorded maintaining the actual form of ownership; these verdicts are encountered throughout the whole territory of the country, having varied motivations, from case to case.

The majority of trials fell within the political direction of each electoral mandate, defining for this type of trials being the period of president Iliescu, with an evident communist feature. Attitude of justice may be considered as subjective, judging times and not facts, the verdicts being at least arguable.

5. Police. In the case of Police, it is necessary analysis of the two levels of action, that urban and rural. For the actions of the Police in the urban area, we may assert that they focused on certain policy of equidistance in dealing with heritage issues, having the role of maintaining public order, without excesses, sometimes even mediating. Yet, in the rural environment, things are very different. The historical binomial mayor-priest-police man is found also in the XXIst century, functioning better on criteria of personal relation, and lesser on that of position of each. Reactivation of the parishes from the rural environment was regarded not as a form of free expression of religious convictions of a part from the population, but as an attempt of penetrating and destroying this tandem. The reaction was accordingly, police performing the following types of actions:

- intimidating priests and believers;
- threatening and blackmailing believers;
- fining the denomination for public nuisance; in itself, the fine regarded the liturgical songs;
- investigation of priests and believers out of different reasons;
- compelling the representatives of the church to forward to the Police an application for each liturgical service, that recorded place and time where the „religious event” took place, people appointed to keep order, the route followed by believers, etc.

I mention that most actions of rural Police were on their own account, without consent or the knowledge of superiors.

Conclusions

On analysing the actions of the five institutions of the Romanian State, we hold the set of overall conditions by which the Greek-Catholic Church was obliged to manifest its religious convictions. These actions had as main goal limitation and eventual inherent dissolving of this Church, permanently omitting that above all these earthly institutions, irrespective of their type, is Divine institution, God. Two decades have passed from events occurred in December 1989, decades by which the Church developed, to some people's surprise or dissatisfaction, partially recuperating the heritage, according to its valid needs.

Although nowadays the voice of claims makes itself heard more rarely and rarely and faded, these remain actual by justice and historical truth, the only real facts capable to re-establish the normal state of affairs with the Romanian State and the majority Church. Throughout this analysis, we have used the term of majority Church, not as an offence to the Romanian Orthodox Church, but from personal conviction of necessity of approaching a new strategy, which to exclude the majority Church and to bring together again, as only partner of negotiations, the Romanian State.

To answer to the question addressed in the title of the paper, I will assert based on the analysis, that the attitude of tolerance manifested by the institutions of the State in relation with the Greek-Catholic Church is nowadays characterised by clemency, indulgence, supportability, admission and disregard. Maybe this last feature is the most illustrative for the relation of the State with the Church. Definitely, strains of oppression still exist yet isolated, but at national level, the principle of tolerance, mutual respect and co-operation becomes more evident in relation with the church. As for justice and historical truth, we will definitely hear of them over another 20 years similar to those of Mr. Brucan.

Bibliographical list

Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”, Dicţionarul explicativ al limbii române, ediția a II-a, Editura Univers Enciclopedic, Bucureşti, 1998

Decret-Lege nr.177/1948 privind Regimul general al cultelor religioase, M.Of. nr.174 / 4.08.1948

Decret nr.358/1948 privind Stabilirea situației de drept a fostului cult greco-catolic, M.Of. nr.281 / 2.12.1948

Decret-Lege nr.9/ 31.12.1989 privind Abrogarea unor acte normative, M.Of. nr.9 / 31.12.1989

Decretul-Lege nr.126/ 24.04.1990 privind Unele măsuri referitoare la Biserica Română Unită cu Roma, Greco-Catolică, M.Of.nr.54/ 25.04.1992

International Religious Freedom Report,
http://www.state.gov/g/drl/rls/irf/2010_5/168333.htm

Legea nr.178/ 2002 privind Abrogarea art.7 din Decretul-Lege nr.177/1948, M.Of. nr.258 / 17.04.2002

Legea nr.182/ 2005 privind Aprobarea Ordonanței Guvernului nr.64/2004 pentru completarea art.3 din Decretul-

Lege nr.126/1990 privind unele măsuri referitoare la Biserica Română Unită cu Roma, M.Of. nr.505 / 14.06.2005

Sorin Valer Russu, Evoluția relației dintre Statul Român și Biserica Greco-Catolică din România, Simpozionul internațional Secularizarea și Europa contemporană – particularitățile Europei Centrale și de Est, Oradea, 4-6 martie 2011

Author: Fr. Ph.D. student Sorin Valer Russu

Affiliation: „1 decembrie 1918” University Alba-Iulia

Domain: History

Last publication: Luptele dintre iconoclaști și iconoduli și influențele acestora asupra iconografiei bizantine, ediție trilingvă (Fights between iconoclasts and iconodules and their influences over Byzantine iconography, trilingual edition), editura Galaxia Gutenberg, Tîrgu-Lăpuș, 2011

E-mail address: russusorin@yahoo.com

ROMANIAN FOLK ART – CHEST OF DRAWERS

Adela Marincu Popa, PhD Student, West University of Timișoara

Abstract:*The act of awareness of the liability a community is having towards the cultural patrimony covers a long and devious way.*

Since ancient times the development of the living space represents a permanent concern for human. Combining functionality with useful aspects was produced according to economic opportunities and creative capacity of man. Starting from a few pieces, furniture evolved acquiring artistic value. From one era to another, the furniture, popular costumes and the ceramics expressed the stylistic design of a community in a historical era. Through geometrically represented decoration or through free drawings, the furniture expresses symbols and feelings from a specific era.

The relationship between high art and folk art is a starting point in understanding the phenomena that occur during the formation of a national style.

The present study aims an important part of romanian traditional furniture – chest of drawers.

Keywords:*cultural heritage, traditional furniture, popular costumes, folk art, national style*

Arta populară românească a păstrat amprenta unor epoci care au contribuit la îmbogățirea manifestărilor de artă și a fondului autohton dominant. Vitalitatea artei populare face ca în toate zonele istorice ale României să persiste forme originale, arhaice, ale olăritului, țesăturilor, cusături, creștături în lemn, sculptură, pielărie, cojocărie, prelucrarea metalelor, încondeierea ouălor etc. Mircea Eliade, când se referă la popoarele care au statornicit civilizații agricole, constată că: „Existența sedentară organizează altfel lumea decât o viață nouă”.¹ Pentru agricultor, spațiul în care trăiește, casa, satul, ogorul constituie adevărata lume. Centrul lumii este locul consacrat prin ritualuri și rugăciuni, căci prin el are loc comunicarea cu ființele supranaturale. Așadar, gospodăria, casa, interiorul, totul „este pus sub semnul statorniciei în timp și spațiu.”²

¹ Mircea Eliade, *De la Zalmoxis la Genghis – Han*, Ed. Stiințifică și Enciclopedică, București, 1980, p. 25

² idem

Casa este în același timp și un spațiu ritualic. Faptul de a se instala într-o casă devine echivalent cu o participare conștientă la tainele și legile nescrise ale cosmosului. Ea este un adăpost consacrat prin practici magice de întemeiere, unde vin prin naștere copiii, nepoții și strănepoții și pleacă prin moarte părinții, moșii și strămoșii. Nașterea și moartea în afara casei erau firești și, ca urmare, supuse unor rituri de separare: copilul născut în țarină era adus în poală și așezat pe solul familial, lângă vatră, acolo unde trebuia să vină.

Distribuirea încăperilor unei locuințe, ungherul în care se doarme, încăperea în care se pregătește mâncarea, tinda, pivnița, hambarul, podul, toate aceste elemente organice reclamă, mai degrabă, echivalentele anatomice, decât reverii arhitecturale, casa în totalitatea ei este mai mult decât locul unde se trăiește, e o făptură vie. Casa este un dublu, o supradeterminare a personalității a celui ce trăiește în ea. „Mobilierul caselor arhaice era foarte simplu, fiind perfect adaptat funcțiunilor sale. [Casa țărănească](#) cuprindea 1-3 încăperi, fapt care a determinat o anumită schemă de aranjare a mobilierului în raport cu celelalte elemente ale interiorului, caracteristică tuturor locuințelor de pe teritoriul României și așezarea sa împrejurul pereților și agățarea unor piese pe pereți. Interiorul adăposturilor temporare, îndeosebi al stanelor, unde se mai păstrează încă o schemă arhaică de organizare, oferă o imagine asupra modului de aranjare a pieselor de mobilier în locuințele tradiționale. Unele din piese au fost fixate la început între grinzile pereților, în tavan sau pe podea, o soluție pitorească, mobilierul urmând forma materialului natural. Ca exemplu se pot cita scaunele realizate prin retezarea trunchiului unui arbore, brațele și picioarele din ramuri crescute arcuit.

Caracteristica mobilierului românesc este dată de simplitatea formelor și delicatețea decorațiilor, fiind evidentă și în acest caz preocuparea pentru împodobire. Piese erau puse în valoare prin petele de culoare pe care le aduceau [țesăturile](#) de interior, întâlnite în toate casele românești.”³

Mobilierul era confecționat în general din lemn, în partea de sud a țării folosindu-se și piesele din lut bătut (paturi, banci). De obicei, era decorat cu creștături, însă în Transilvania, unde se resimt influențele apusene, apare și *mobilierul pictat*. Motivele cele mai răspândite ale decorului pictat sunt inscripțiile și motivele florale. La *mobilierul sculptat*, caracteristic Munteniei și Moldovei (dar regăsindu-se și în Crișana, Maramureș și Țara Oașului) motivele sunt cele tradiționale: linia dreaptă, punctele, spirala, dinții, rozeta, crucea, bradul și mai rar

³ Aristida Gogolan, *Interioare țărănești*, Editura Eurostampa, Timișoara, 2012, p. 78, 79

siluetele omenești. Principalele piese ale mobilierului erau patul, masa, scaunele, lavițele, colțarul, polițele, culmea și lada de zestre.

Lada de zestre a îndeplinit mult timp funcția dulapului, păstrând hainele și alimentele. Ea ocupa un loc de cinste, fiind așezată la capul patului. Cele mai răspândite lăzi sunt confecționate din lemn de fag, stejar sau frasin, având forme variate și decorație bogată și originală. Prin structura materialului și prin ornamentele cu care era împodobită și care erau dispuse întotdeauna la vedere, pe capacul plan sau bombat și pe fețele laterale, lada de zestre era piesa cea mai fin decorată a mobilierului. Motivele sunt variate, de obicei geometrice și semicercuri, romburi, zig-zag-uri, cercuri, patrute, triunghiuri, dar apar și flori, brazi stilizați, simbolul solar (cercuri și rozete concentrice). „*Lăzile de zestre* se diferențiau în funcție de utilitatea lor. *Lada mare*, înaltă (*săsâsiacul*) era folosită pentru cereale. *Lada simplă*, *lădoiul*, era folosit pentru păstrarea țesăturilor. *Secriul de halube*, ladă mai mică, era utilizată la păstrarea zestre. După finalizare meșterii colorau lada cu baiț brun, preparat din scoarță de arin. Lada era ornamentată cu linii curbe, cu *țărcălanul* și cu *schiu* (spin transversal); horjul mic adâncea liniile curbe și trasa liniile drepte. Se executa decor simplu prin hașurare sau prin figurarea rozetei centrale. Picioarele erau decorate cu X-uri duble și triple, încadrate în patrute. Interiorul rozetei comportă petale (4-6-8), alcătuind *ruja*. Sunt prezente rozetele simetrice, cercuri, semicercuri, colți de lup, brăduțul, funia, zigzagul, torsada, cruci, semicercul cu brăduț, linia dreaptă și ondulată (valul), triunghiul, soarele, luna, stelele etc. Ornamentele se evidențiază prin colorare cu culori de apă. Ornamentica reprezintă un mijloc de comunicare, asemenea unui cod, între creatorii care codifică și purtătorii care înțeleg să decodifice mesajul recepționat. Semnele folosite depășesc calitatea de simple semne grafice, devenind ornamente, în măsura în care transmițătorii și receptorii, ca membri ai comunității zonale, le acordă această funcție estetică și social-culturală.⁴

Funcția rituală a lăzii de zestre. Pe lângă funcția de mobilier, lada de zestre este legată de întreaga ceremonie a nunții. Lada făcea parte din recuzita unui moment unic în mentalitatea populară, nunta, la care participa afectiv întreaga comunitate. În nordul țării spre exemplu s-a menținut până în secolul al XX-lea obiceiul ca lada de zestre să fie confecționată chiar de mire. Lada era un dar deosebit, la împodobirea căreia lucra chiar mirele, sau acesta dacă nu era pregătit pentru așa ceva o cumpăra.

⁴ Nicolae Dunăre, *Ornamentică tradițională comparată*, Editura Meridiane, București, 1979, p. 39-40

„În aceste lăzi se păstrau hainele și bijuteriile populare, precum și trusoul miresei”.⁵ Pernele au fost folosite în cursul unor ceremonialuri nupțiale. Ele fac parte din zestre, numărul lor fiind direct proporțional cu starea materială a miresei. „În satele dunărene, zestre era plimbată cu căruța de-a lungul satului în ziua nunții, pernele fiind așezate deasupra lăzii de zestre spre a fi admirate de întreaga comunitate. Pe lada de zestre se așeza așternutul la capul patului, contribuind prin cromatică la aspectul decorativ al încăperii. Bradul, pomul vieții era prezent în simbolistica nunții ca piesă sfântă. Acest motiv care apare frecvent în ornamentarea lăzilor de zestre păstrate până în zilele noastre, constituie simbol nupțial deoarece bradul reprezintă arborele nunții, împodobit și așezat pe casa sau în poarta casei viitorilor miri.”⁶

Pe unele lăzi mehedințene tiparul traco – dac (bradul) se întrepătrunde cu cel elenistic (kantharosul), rezultând un motiv astral, simbol al nașterii, steaua. Bradul, pomul vieții, este văzut ca *pom al destinului* sau *arborele nunții*. Pe lăzile din Bucovina bradul este figurat adesea pe picioarele din față sub forma unor scurte ramuri paralele colorate în două tonuri apropiate de brun. La Budureasa, cunoscut centru de lădari din Crișana, bradul este scrijelit pe fața lăzii în două feluri: ca pom singur închis într-un cartuș și în combinație cu rozeta, simbol al soarelui. „Acesta prezintă două ipostaze în etnologia română: ca reprezentare premaritală, a unei nunți simbolice și ca reprezentare simbolică a mirelui și miresei la nunta propriu-zisă, el având aici rol de însemn sacru al celor doi împărați (mire și mireasă) cu simbolurile fertilizatoare și perene pe care le includ”.⁷ Ideea nunții este unirea și continuitatea în veșnicie.

Zona Banatului se remarcă printr-o tradiție bine aspectată în ceea ce privește lada de zestre. Inițial aceste lăzi erau confecționate din lemn de esență tare, nefinisat, cioplit, cu decor dispus pe față. Se decorau în principal părțile expuse vederii, folosindu-se un decor incizat în trei registre transversale în formă de furci, x-uri sau crucea Sfântului Andrei, de altfel primul decor din arta populară. Acest tip de ladă este urmat de un altul, cu capac curbat, gândit astfel pentru a se mari capacitatea de depozitare a lăzii. Potrivit cercetătoarei Aristida Gogolan, aceste lăzi erau decorate în registre pe treimea superioară, cu cruci sau cercuri concentrice suprapuse sau alăturate, având în mijloc o rozetă al cărui interior este trasat cu 4,6,8 petale. În general, pe perețele din față al lăzii se aflau două rozete perfect simetrice, în timp ce pereții laterali comportă câte o rozetă centrală.

⁵ Mihai Dăncuș, *Zona etnografică Maramureș*, Editura Sport – Turism, București, 1986, p. 136

⁶ Roswith Capesius, *Mobilier țărănesc românesc*, Editura Dacia, Cluj, 1974, p. 15

⁷ Varvara Măneanu, *Universul particular în prelucrarea artistică a lemnului la români, în Porțile de Fier*, revista Societății Naționale de Științe Istorice, Filiala Mehedinți, anul I, nr. 1/1996, p. 19-21, apud, *Memoria etnologică*, nr. 21,232,23-ian, iunie, 2007 (an VII)

Totodată, în spațiul Banatului arhaic este întâlnită lada de zestre incizată cu linie șerpuită, care avea rolul de a încheia partea decorativă. Bradul, pomul vieții era de asemenea prezent în simbolistica nunții ca piesă sfântă. Acest motiv apare frecvent în ornamentarea lăzilor de zestre păstrate până în zilele noastre, el constituind un simbol nupțial.

Lăzile de zestre apărute ulterior erau făcute de meșteri specializați, *tișleri*, erau mai înalte, având peste 60 cm lățime și 80 cm lungime, fiind decorate prin pictare.⁸ Pe părțile laterale erau colorate cu vopsele de apă, tempera, în tonuri de albastru indigo, pe acest fond desenându-se două dreptunghiuri – casete – care încadrează motivul decorativ, fondul fiind roșu spre portocaliu. În interiorul acestor casete erau pictate buchete de flori legate cu o panglică, ghivece de flori sau coronițe de flori. În fapt, florile au și conotație etnică, la maghiari predomină lăzile cu picturi reprezentând lalele, în vreme ce la șvabi predomină trandafirul sau coronițele din flori, ca și element de decor.

Tot în spațiul banatic, mai spre zilele noastre, este întâlnită lada înaltă cu fioc (sertar) pentru valori, cu picioare de peste 10 cm. Lăzile de zestre erau vopsite cu tempera, în nuanțe de brun sau bej pe părțile expuse vederii, cu decorul dispus în motive longitudinale, în tonuri de roșu sau galben. Pe lăzi apare loza, de fapt motivul arhaic al șarpelui.

Lăzile de zestre erau foarte căutate și de asemenea foarte importante în mediul rural. În ladă, deasupra și în jurul ei, după caz, se așeza cu ocazia nunții zestrea fetei, care era dusă cu căruța prin sat până la casa mirelui, pentru a fi admirate de întreaga comunitate. Este de la sine înțeles că mărimea lăzii și cantitatea de zestre din jurul ei erau direct proporționale cu starea materială a miresei și era un semn de mare fală.

Importanța lăzii de zestre ca obiect cu valori rituale rezidă din faptul că această piesă nu se putea distruge. În timp lăzile au ajuns în pod sau în cămări, depozitându-se în ele alimente și numai în ultimă instanță se puteau arde.

BIBLIOGRAFIE

Atlasul etnografic al Județului Timiș (Coord. Ioan Viorel Boldureanu) vol. I (2013), vol II (2014), Timișoara, Editura Eurostampa, 2013, 2014;

⁸ Aristida Gogolan, *Interioare țărănești*, Editura Eurostampa, Timișoara, 2012, p. 82, 83

Băcilă, Daniela, *Istoria vieții folclorice din Banat de la începutul secolului al XX-lea până în prezent*, Timișoara, Editura Eurostampa, 2013;

Bîrlea, Ovidiu, *Folclorul românesc*, I, II, București, Editura Minerva, 1983;

Blaga, Lucian, *Barocul etnografiei românești* (în vol.) *Ceasornicul de nisip*, Cluj, Editura Dacia, 1973;

Boldureanu, Ioan, Viorel, *Universul legendei. Eseu despre orizontul mental tradițional II*, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2003;

Boldureanu, Ioan, Viorel, *Cultură tradițională orală. Teme, conceptem categorii*, Timișoara, Editura Marineasa, 2007;

Boldureanu, Ioan, Viorel, *Cultură populară bănățeană*, Timișoara, Editura Mirton, 2004;

Boldureanu, Ioan, Viorel, *Folcloristică și etnologie*, Timișoara, Editura Mirton, 2003;

Capesius, Roswith, *Mobilier țărănesc românesc*, Editura Dacia, Cluj, 1974;

Costin, Cornelia, *Politicile culturale și calitatea vieții*, Timișoara, Editura de Vest, 1996;

Dăncuș, Mihai, *Zona etnografică Maramureș*, Editura Sport – Turism, București, 1986;

Dincă, Melinda, *Sociologia identității sau Despre identitate socială și Socialul identității*, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2008;

Dincă, Melinda, *Cine mi-s io? sau Despre identitate socială în comunitățile sătești bănățene*, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2009;

Dunăre, Nicolae, *Ornamentică tradițională comparată*, Editura Meridiane, București, 1979;

Eliade, Mircea, *De la Zalmoxis la Genghis – Han*, Ed. Stiințifică și Enciclopedică, București, 1980;

Gogolan, Aristida, *Interioare țărănești*, Editura Eurostampa, Timișoara, 2012;

Măneanu, Varvara, *Universul particular în prelucrarea artistică a lemnului la români*, în *Memoria etnologică*, nr. 21, 232, 23-ian, iunie, 2007.

Acknowledgement:

This paper was supported by European Social Funds - Project *Competitive Researchers in Europe in the Field of Humanities and Socio-Economic Sciences. A Multi-regional Research Network* POSDRU/159/1.5/S/140863

Cercetarea pentru această lucrare a fost finanțată din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013 în cadrul proiectului ***Cercetători competitivi pe plan european în domeniul științelor umaniste și socioeconomice. Rețea de cercetare multiregională (CCPE)*** - POSDRU/159/1.5/S/140863.

**ROMANIAN PRINCIPALITIES AND EXTRAORDINARY CONSULAR
JURISDICTION. THEORETICAL ASPECTS FOR THE PERIOD 1810-1880**

Diana Sorina Bodia, PhD Student, "Al. Ioan Cuza" University of Iași

Abstract: *Romanian historiography and juridical literature did not dedicate enough space and time to the research of extraordinary consular jurisdiction. The few studies undertaken so far indicate, as legal origins, the capitulations granted by the Ottoman Empire to the Great Powers, and the political ones, the first attempts of generalizing their applicability by Austria. Even though the archival inventory is reach is cases that can offer an insight in the jurisprudence of that time, cannot be fully fruitful as long as theoretical aspects, to which the researcher must refer, are still unclear.*

Thus, the present paper proposes itself to recreate the evolutionary circuits of this institution, having as a starting point the principle of international law of the time. A sensitive and essential point, which will treat along the paper, refers to capitulations and their meaning. We will try to see if the initial understanding of these acts kept its essence during the C19th or if this changed. In order to fully evaluate the application and the implication of extraordinary consular jurisdiction in Romanian Principalities, we will try to present the legal opinion of the Romanian specialists during the period that is of interest to us.

Keywords: *extraordinary consular jurisdiction, Romanian Principalities, capitulations, C19th.*

The extraordinary consular jurisdiction is a not only a legal problem, but also a political one, for the Romanian Principalities in C19th, that questions their autonomy, the international Christian law of nations and, after 1862, the state itself. The matter of this special consular jurisdiction has its own chronology, thus the first phase starts in the Middle Ages, the second one with the year 1740 and the last one with the years 1839 and 1861. For Romanian Principalities the year 1774 is the year that delimites the second phase. We chosed to discuss the subject in the ellected time frame, 1810-1880, because it is the period when the consequences of this extraordinary consular jurisdiction can be clearly and fully documented. Moreover, the Bucharest treaty from 1812 and the Berlin treaty from 1878, are the international acts that provide arguments for the continuous solicitation of Romanian Principalities for the European powers to help put an end to it.

There are, at the moment, various Romanian works dedicated to the research of this subject, yet we consider their number as insufficient. Moreover, the gap that is created by the lack of legal literature is quite significant and makes harder the understanding of the historical material. For this paper, together with the familiar works of Stela Mărieș or Constantin Giurescu and the relevant edited historical documents of the period, including memoirs and official petitions, I tried to use various materials as to encompass in my study a larger perspective on the problem, from the national one to the European and even Turkish ones. Another reason for selecting this bibliographic material arose from the importance, I think it has, to establish if the Romanian point of view was a particular one or if it was shared by foreign officials and/or specialists.

Few main ideas can be recovered from the study of this bibliography. Almost everyone agrees that extraordinary consular jurisdiction is a direct consequence of the Ottoman capitulations granted to European powers, that they contained commercial provisions together with stipulations regarding the persona of the nationals from the European states and that they became, after the mid of the century, treaties signed by parties that find themselves on a position of equality. In particular, the researched material confirms that not only Romanian political leaders, but also foreign ones, consider the application of this type of extraordinary consular, in the Romanian Principalities, abnormal and without clear legal motivation.

The capitulations were also called letters of privileges or imperial diplomas containing sworn promises. In the beginning they weren't considered as a source of reciprocal obligations, rather as concessions and favours granted by Muslims to Christians. Even though many authors, among which Pelissie du Rausus, cited by Stela Marieș in *The situation of foreign protegee in Romania in C19th*, usually affirm that the first capitulations were given to France, the report of the American consular clerk Van Dyck, states that the first ones are those granted to the city of Florence¹. The most important modern capitulations date from 1740 and, from this point of view, the first and most important capitulations are those granted to France and England. They served as a model of provisions for all the other subsequent capitulations that the Ottoman Empire gave to the other powers and opened a new way for the augmentation of the already given privileges and rights².

¹ Edward A. Van Dyck, consular clerk of the United States at Cairo, *Report on the Capitulations of the Ottoman Empire since the year 1150*, part 1, Government Printing Office, Washington, 1881, p. 12.

² Feroz Ahmad, *Ottoman perceptions of the capitulations 1800-1914*, in *Journal of Islamic Studies*, 11, 1, 2000, p. 2.

In time, these capitulations formed a special body of rules that assured to the nationals of different states that were on Muslim soil a unitary juridical regime that evolved and became more and more liberal. In itself, the regime of capitulations represented an exceptional situation for the Ottoman Empire that, by the middle of the 19th, found itself enslaved by its own creation, especially on administrative level. Thus, what was once a granted favour turned out to be a humiliation and a sign of increased weakness. The era of the capitulations as unilateral acts ended in 1774, with the bilateral treaty of Küçük Kaynarca³.

The consular jurisdiction that was born out of these capitulations meant the interference of consuls in the administration of justice and coincided with the increased weakness of the Ottoman Empire. The legal basis of this special consular jurisdiction resided in a special clause from the „gracious concessions”, namely the „most favoured nation” clause⁴. Thus, a national of any of the foreign powers that benefited from a capitulation was ensured in his persona, domicile and fortune. In the civil and commercial conflicts with Muslims he was to be judged by a mixed court or, in any case, to be assisted by its consul or another representative of his consulate. Also, no Muslim authority could enter his domicile unless it was in the presence of the consular or his delegate. These situations gave room to abuses because they left to the disposition of the consul to participate or not and, in the case he didn't give his approval, the Muslim authority was paralyzed and found itself in the position to be unable to take any decision or to realize any legal act. As the stipulations of the capitulations became more relaxed, even the criminal offences were excepted from the Ottoman authority, being established such cases are of the competence of the national court of the foreigner⁵.

If in all the European countries the place and importance of the consuls decreased in time and especially in the 19th, those that occupied these positions in the Ottoman Empire found their attributes and obligations unchanged. This was a strange and painful situation nonetheless, mainly in the circumstances of a very tenacious and willing Sublime Porte to change and put itself in accordance with the European legal principles through the reforms done in 1839 and 1856⁶. More or less, these correspond to the years used for establishing a modern chronology of the capitulation, from the year of 1838 on and, the second period, from

³ August Benoit, *Étude sur les capitulations entre l'Empire Ottoman et la France et sur la réforme judiciaire en Égypte*, Librairie Nouvelle de Droit et Jurisprudence, Paris, 1890, pp. 46-47.

⁴ Umut Özsü, *The Ottoman Empire, the Origins of Extraterritoriality and International Legal Theory*, in *The Oxford Handbook of the Theory of International Law*, edited by Florian Hoffmann and Anne Orford, Oxford University Press, Oxford, 2015, p. 12.

⁵ Van Dyck, *Report*, p. 29.

⁶ Aug Benoit, *Étude*, pp. 46-47.

1862 on⁷. After the reform called *Tanzimat*, between 1839 and 1878, the abrogation of the capitulations became a political goal for the Ottoman Empire that felt itself attacked in his sovereignty⁸.

Following the same line of thinking, another argument for considering this special consular jurisdiction an oddity appeared when comparing its basic principals to those of the laws of nations and the provision of the international public law. Thus, all powers tolerated a limited and restricted foreign intervansion in the state business, in raport with their own sovereignty, understood in a territorial sense in the modern era. Or, keeping the Sublime Porte obligated to respect and apply the „gracious conseections” meant preventing them from real evolution toward the accomplishment of the Western political and juridical ideals⁹.

As said before, the purpose of this special consular jurisdiction was the protection of the citizens from the Christian states in the non-Christian territories¹⁰. This is one of the most important arguments for the reasoning of the oddity of applying this type of consular jurisdiction in the Romanian Principalities. B. Boerescu, a Romanian politician and a specialist in law, wrote, at the request of Princize Cuza, a paper on the extraordinary consular jurisdiction. He asks a pertinent question: how and why should the Christian European princes protect their subjects in countries where the Muslim laws don't apply and where Ottoman subjects aren't allowed to establish their domicile, to buy land or to build special places for religious rituals¹¹.

More over, starting C17th, in the system of the European nations a particular body of international rules, made up by treaties, customs and usage, came into being. In time, this body of rules evolved and enriched itself with more stipulations and principles. So is the principle stated by the London Treaty from 1826, between Great Britain, France and Russia, that says that all the rights that a nation can defend for itself, can be supported for another nation, if that nation asks for the intervention the other one's intervention¹². This puts better into light the the reasons for which Romanian politicians constantly addressed to the European power for help and, also, provide the key to understanding the real meaning and purpose of the collective guarantee of the Great Powers beginning with 1858.

⁷ Van Dyck, *Report*, pp. 45-47.

⁸ Feroz Ahmad, *Ottoman perceptions*, p. 1.

⁹ Umut Özsü, *The Ottoman Empire*, p. 8.

¹⁰ Ibid., p. 15.

¹¹ B. Boéresco, *Mémoire sur la juridiction consulaire dans Les Principautés Unies Roumaines*, E. Dentu Libraire-Editeur, Paris, 1865, p. 13.

¹² B. Boéresco, *La Roumanie après le Traité de Paris du 30 Mars 1856*, avec une introduction por Boyer-Collard, E. dentu Libraire-Editeur, Paris, 1856, p. 28

The first capitulations between Romanian Principalities and the Sublime Porte date back from the end of C14th and, even though their existence was contested, nonetheless assured a legal basis for the political relationship between them. *Mefruz el-Kalem ve maku el-kadem min küllü-l-vücüh serbestiyet*¹³, was the classical formula through which the autonomy of Romanian Principalities was stated. To reinforce this autonomy and „freedom in all regards” for the principalities, it was accepted that they have an official representative beside the Sublime Porte. In time these representatives were assimilated to the diplomatic personal and had as main attributions to keep the Romanian prince in good relations with the Sultan and the Ottoman officials¹⁴. Through the Treaty of Paris from 1856, the Romanian Principalities received the acknowledgment of their privileges and immunities, of their autonomous juridical status, from the Great Powers under their collective guarantee. The Treaty along with the Convention (1858) stated that the Sultan has no right in relation with the election and the investiture of the Romanian rulers, his consent was purely formal¹⁵. The many treaties signed by Romanian Principalities, after 1860, on different subjects (commerce, telegraph, extradition etc.) come to confirm the status of autonomous country.

This brings into discussion the issue of sovereignty and suzerainty and modern acceptance of these two concepts. Due to the fact that the Romanian capitulations were, in some regards, different from the other ones, the case of Romanian Principalities bares some distinctions that greatly influence the understanding of our topic. First of all, we must take into consideration that those capitulation looked more like a mutual binding treaties because they stated obligations for the Ottoman Empire. The Sublime Porte accepted the responsibility to defend the principalities in any armed conflict and their autonomous status in exchange of tribute. This theory was elaborated by N. Bălcescu around the year 1848 and after that spread out in Western intellectual medium¹⁶.

Legal theory considered these type of international acts as ”unequal alliances”, while specialists in the field of law, such as Martens or Vattel, said that such alliances are not incompatible with the idea of sovereignty¹⁷. Moreover, from our point of view, even the

¹³ “Romanian Principalities are separated from the Chancellery, it is forbidden their stepping with the foot, they enjoy freedom in all regards”, from *Documente turcești privind istoria României*, întocmit de Mustafa A. Mehmed, volum I, 1455-1774, Ed. A. R. S. R., București, 1976, p. XXVIII.

¹⁴ Aurel H. Golimas, *Despre capuchehăile Moldovei și poruncile Porții către Moldova până la 1829*, Tipografia Ligii Cultural, Iași, 1943, pp. 30-58.

¹⁵ J. C. Bratiano, *Mémoire sur la situation de la Moldo-Valachie depuis le Traité de Paris*, A. Frank, Paris, 1857, pp. 16-18.

¹⁶ Stela Mărieș, *Abolirea jurisdicției consulare în România – parte integrantă a luptei pentru independență națională*, in *Revista de Istorie*, tome 30, nr. 1, Bucharest, 1977, p. 3.

¹⁷ Boeresco, *La Roumanie*, pp. 34-35.

request made by the Sublime Porte for the principalities to not enter into treaties or alliances against its interests, is not affecting in any way their sovereignty. We consider this rather an act of self-preservation and of political logic.

As for the suzerainty of the Ottoman Empire, this must be understood more in the light of its given meaning by the Sublime Porte itself. Boyer-Collard sais that it must be understood rather in the sense given by the translation of an ancient word, "supremacy", that appeared to be reserved to the Porte through the first capitulations¹⁸. As for C19th suzerainty, it must be understood rather in term of territorial suzerainty than in the sense that European gave it in feudal era, a fact that is confirmed by the legal doctrine and its theory about extraterritoriality that represents the basis of the consular jurisdiction, in general. In this light, the arguments related to autonomy are once again confirmed if we think that the old capitulation, containing the immunities and privileges of Romanian Principalities, stipulate their territorial inviolability¹⁹.

This extraordinary consular jurisdiction gave place to many abuses, especially from the states that had an interest in maintaining the principalities under strict foreign control and in preventing the growth of national ideas. Such countries were Austria and Russia, both feared the new political ideas of time and the impact that more politically evolved Romanian Principalities would nurture the same ideas in the their subjects, especially Polish and, respectively, Italian²⁰.

These abuses were created by using the gaps in the international body of rules and extensive interpretation of its stipulations. By the power granted to consuls through the interpretation of capitulations, they could defend and protect all their nationals, in any matter, be it civil, commercial or criminal²¹. A clarification is asked here, all these powers that European consuls enjoyed were due to the capitulations granted by the Ottoman Empire to their states and were of application only in non-Christian territories; in all others, the their attributions were restricted. Nonetheless, great powers like Austria or Prussia constantly tried to implement the provisions of those capitulations on Romanian juridical system by the

¹⁸Boeresco, *Jurisdiction*, p. 32.

¹⁹*The memoirs and the observations of Prince of Moldavia, Grigorie Alexandru Ghica, on the Protocol of the Constantinople Conference from February 11th 1856, sent to Paris Congres at February the 28th and March the 8th 1856*, in *Actes et documentes relatifs a l'histoire de la régénération de la Roumanie*, édité par Genadius Petrescu, Dimitrie Sturdza, Dimitrie A. Sturdza, tome III, Imprimerie Charles Göbl, Bucharest, 1889, p. 970. Further citing Ghica, *Memoire*.

²⁰Bratiano, *Mémoire*, p. 13.

²¹Van Dyck, *Report*, pp. 27-29.

misinterpretations of those stipulations²². Even the Sublime Porte wanted and tried to impose to Romanian Principalities the practice of capitulations as an exercise of her power and authority. For example, at the request of an Austrian representative, it issued a number of firmans to ask of the Romanian Principalities to respect the conditions of a commercial treaty with Austria in regard to Austrian subjects²³.

There are many cases recorded in Romanian archives²⁴ that can serve as proof for how much this jurisdiction aggravated the system of justice, the process of settlement. For example, one aspect, that had damaging economical and financial consequences, was the impossibility of local Romanian tribunals to declare the bankruptcy of a foreign subject, or to start this procedure, as we can see in some files from the Minister of Internal Affairs²⁵. Another devastating effect was the increased number of “foreign subjects” in our countries, meaning of nationals that chose to become subjects of foreign powers for the sole purpose as to benefit from the privileges and of the tax exemptions that were granted to them²⁶. This is a large topic and can become the subject of another paper, thus we will not further interrogate its depths.

The question whether the extraordinary consular jurisdiction should be applied to Romanian Principalities was never unanimously answered with yes or no by the foreign powers. The simple of act answering to this question was almost impossible if we think of the many interests and the constant changes in the international game of power. Some foreign officials shared this view, as for example general Coronini that, in a memoire from 1855, stated that abolition of this type of jurisdiction is something “to be wanted” in Romanian Principalities. Even the Sublime Porte was interested in its abolition and presented its proposal at the Paris Congress from 1856²⁷. Many more such official, including French ones, did not agreed with the idea, even though they understood the justification and delayed the decision concerning it.

²² Mărieș, *Abolirea*, pp. 7-11.

²³ *Documente turcești privind istoria României*, întocmit de Mustafa A. Mehmed, volum III, 1791-1812, Ed. A. R. S. R., București, 1986, pp. 51-53 and 109-112.

²⁴ SJAN Iași, MIA (B) Departement of Interior Affairs, inventory no. 1080, files: no. 222/1863, general Iorgu Ghicu and Ottoman Bank; no. 70/1864, Dimitries Mavrocordat and Mr. Guenault; no. 92/1864, Chevorc Popov and Enghilar Popovici; no. 102/1864, Ms. Casandra Fillaretu and Scarlat Bicardot, French subject; no. 133/1864, Nicu Vârnavu and French subjects Hette and Galy.

²⁵ SJAN Iași, MIA (B) Departement of Interior Affairs, inventory no. 1080, files: no. 190/1863, Codrescu and Petrini owe money to the Hungler Brothers's House of Commerce from Paris; no. 13/1864, the litigating parties are David Herzon and George Meți.

²⁶ Stela Mărieș, *Situația protejaților străini în România în secolul al XIX-lea*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie*, pp. 194-207.

²⁷ Mărieș, *Abolirea*, pp. 3-5.

By the natural evolution of things, Romanians enjoyed the liberation from the unjust system of this special consular jurisdiction only after 1878, namely after it gained its independence. It took a few years until the practice of an extraordinary consular jurisdiction was completed, mainly due to the fact that the Berlin Treaty left this issue at the disposition and negotiation of Romania with all the other states. The first steps were made by the signing of different consular treaties and with the establishment, later on, of Romanian consulates in most of the countries.

What is interesting to observe is that the main purpose of extraterritoriality and consular jurisdiction was the protection of state's subjects, yet the institution of citizenship played a particular small part, especially when talking about the Ottoman Empire. In 1869, a law was passed to create the Ottoman citizenship, law that made illegal to seek citizenship and/or protection from another state²⁸. The purpose of this law was to minimize the increasingly number of "transgressions" to other states where subject could benefit from the special privileges and rights that the nationals of a European state enjoyed in Muslim territories. To some degree we are surprised to see that the same political strategy, the use of the citizenship as a legal institution through which social order and a form of national security can be enforced, was more fruitful in Romanian Principalities. The restrictions imposed with the help of citizenship, namely the those regarding rural property²⁹, the access to a function or position in the bureaucratic system and, most important, granting the possibility of acquiring Romanian citizenship only to those of Christian ritual, did have a certain impact on the future of the country and kept it protected, to some degree, against foreign intrusion.

Many of the aspects that the extraordinary consular jurisdiction raises are still not fully uncovered and they could bring new insights into the political reasoning of the time and into the international politics behind its curtains. Nonetheless, few conclusions can be drawn: it was an instrument of political and economic gain for the European powers, its origins are in the Ottoman capitulations (unlike the ordinary consular jurisdiction that has its origins in the ancient Rome), the Romanian Principalities suffered an unfair treatment as long they were obligated to respect it.

²⁸ Feroz Ahmad, *Ottoman perceptions*, p. 7.

²⁹ Ghica, *Memoire*, p. 971.

A HISTORICAL PERSPECTIVE ON THE GEOSTRATEGIC IMPORTANCE OF THE DANUBE DELTA

Silvia-Alexandra Matache-Zaharia, PhD Student, "Carol I" National Defense University, Bucharest

Abstract: *The Danube Delta is Europe's second largest delta and the world's best preserved one. For Romania, for the European Union and for NATO the Danube Delta constitutes a natural border, separating not only two different geographical areas, but also two separate ways of understanding democracy, politics and international relations. For Romania's national security the Danube Delta constitutes a true challenge, as it is a vulnerable and permeable area that requires special territorial surveillance and defense measures. Historically, the Danube Delta has had, ever since Antiquity, a geostrategic importance for all the great empires that manifested their influence in the region. The present paper wishes to discuss the way in which the geostrategic relevance of the Danube Delta throughout history influenced its current position in the geopolitics of the extended Black Sea Region.*

Keywords: *Danube Delta, geostrategic, geopolitics, defense, security*

Introduction

Despite the fact that the Danube Delta is scarcely populated and predominantly rural, the area has a significant geostrategic importance at a regional level. Located between Romania and Ukraine, next to the Black Sea and in the immediate vicinity of the Crimean Peninsula, the Danube Delta is part of the Eastern border of Romania, the European Union and NATO. Due to this fact, ensuring the security of this area is essential both to national and regional security.

Historically, the Danube mouths have constituted a reason for contention between several empires, thus retaining a strategic importance throughout the centuries. A historical perspective on the way in which the geostrategic relevance of the area influenced regional decision making in various periods of time might offer a glimpse into the future of regional security in the extended Black Sea region.

1. The Main Geomorphologic Characteristics of the Danube Delta

Before analyzing the geostrategic significance of the Danube Delta, we believe that it is important to review some geographical and morphological coordinates that define this area. Also, we consider that it is essential to bear in mind that the particularities of the Danube Delta determine a specific approach when it comes to ensuring security in the region.

The Danube Delta is located in the North-Western part of the Black Sea, in a seismically active portion of the Earth's crust. Its total surface comprises 4178 square kilometers. Approximately 82% of the entire surface, meaning 3466 square kilometers, is situated within the borders of Romania, and only 18%, meaning 732 square kilometers belong to Ukraine. As Romania's eastern extremity, the Danube Delta represents 2,5% of the country's entire national territory.

From a geomorphological point of view, according to most authors, the Danube Delta is a classic, well individualized, clearly contoured type of delta, without tidal movements and low intensity winds. The generally accepted hypothesis concerning the genesis of the Danube Delta is that it was formed in one of the Black Sea's golfs, which was blocked by a sand bar, thus transforming the west part of the golf into a firth. More precisely, the present configuration of the Danube Delta is largely a product of the interaction of the Danube and the Black Sea during the Holocen¹, when the sea level rose. The crucial factor of the Danube Delta's evolution is the Danube itself which, by transporting wash, contributed to the Delta's advancement into the sea with an average rate of 17,405 meters per year².

The Romanian side of the Danube Delta was declared a Biosphere Reserve in 1990, followed, in 1998, by the Ukrainian side. The Danube Delta Biosphere Reserve has a total surface of approximately 5.800 square kilometers located on the territory of Romania and 465 square kilometers on the territory of Ukraine. Within the borders of the Biosphere Reserve one can identify 18 strictly protected areas, 13 buffer areas and several economic areas. This

¹Claudiu TUDORANCEA, Maria M. TUDORANCEA, *Danube Delta: Genesis and Biodiversity*, Backhuys Publishers, London, 2006, p.17

²Cristina DINU, Aurel STĂNICĂ, dr. Steluța PĂRĂU, Mihaela IACOB, *Delta Dunării – Așezareșigeneză*, available at http://www.deltadunarii.info.ro/ro_asezare.htm, accessed on the 13th of January 2015

is important to bear in mind, since all surveillance, defense, security and protection measures „must take into account the special ecological statute of the region”³.

Geographically speaking, the Danube Delta is comprised of two parts: the fluvial delta and the maritime Delta. The former occupies over 65% of the Danube Delta's entire surface, whereas the latter occupies less than 35%. The hydrographic network of the Danube Delta comprises 45 watercourses with a total length of 1742 kilometers and 26 canals with a length of 1753 kilometers⁴. The main waterways are the Chilia, Sulina and Saint George arms.

1. The Strategic Importance of the Danube Delta during Antiquity and the Middle Ages

The strategic relevance of the Danube's mouths can be traced back to Antiquity. To this stand proof the Roman fortifications and the Greek colonies that bordered the Danube Delta. Archaeological research has revealed the traces of several Roman settlements located on Letea and Caraorman maritime grounds as well as on the present territory of C.A. Rosetti, Periprava and Cardon villages. The archaeological findings show that the area surrounding the Danube's mouths was an important center for commerce and navigation during the first century BC and up until the 2nd century AD.

The first historical reference about the Danube Delta belongs to the Greek historian Herodotus, who described the incursion of Darius' Persian fleet in the region, after previously having been stationed in the Greek colony of Histria between 515- 513 BC. Later on, in the 3rd and 2nd centuries BC, other Greek and Roman historians, such as Polybius, Gaius Plinius Secundus (Pliny the Elder) and Ptolemy describe the Danube Delta as a place with sand banks among which there are islands, testifying that the area is inhabited by Greek and Roman settlers that deal with trade, crafts, fishing and agriculture.

³Ștefania Florina BALICA, *Development and Application of Flood Vulnerability Indices for Various Spatial Scales*, Masters of Science Thesis, UNESCO –IHE, Institute for Water Education, Delft, 2007, p.79

⁴ --, *International Commission for the Protection of the Danube River -Delta – Liman Flood Action Plan*, p.6, available at <http://www.icpdr.org/main/activities-projects/flood-action-plans>, accessed on the 15th of January 2015

Moreover, the historical data available reveals that this area was inhabited by Geto-Dacian tribes, who defended the Danube's mouths from various foreign invaders. For example, there is some historical evidence that, in 339 BC, the Dacian tribes from the Danube's mouths have stopped a Scythian invasion lead by king Ateas⁵. Another example is given by the account of the Greek historian Arrian who writes that, in 335 BC, Alexander the Great started a military campaign against the Geto-Dacian tribes that inhabited an area located in the immediate vicinity of the Danube's mouths, attacking a fortified center and defeating a Dacian army of 4000 horsemen and 10000 foot soldiers⁶. From 46 AD Dobrudja becomes a Roman province, representing a strategic point of the Roman Empire's Eastern border, which ensured its security.

The geostrategic importance of the region was maintained during the Byzantine Empire, mostly due to the intensive commercial traffic and navigation that was taking place at the Danube's mouths. Historical accounts show that, in the 9th century, on the Chilia branch was situated the city of Lykostomion, where the Byzantines had stationed a fleet which had the role of protecting the waterways and conducted military expeditions at the Danube's mouths. Approximately from the same period of time, there are accounts of the city of Periaslavet, which is depicted as „a great commercial center, a convergence point for the most important roads, a trade market for gold, fabrics, wine and fruits from Greece, silver and horses from Pannonia and furs, wax, honey and slaves from the territory that is now part of Russia”⁷.

After the fall of the Byzantine Empire, the region surrounding the Danube's mouths retains its strategic advantage with the settlement of Venetian and Genovese tradesmen in the Danube Delta. The Genovese and the Venetians fortify various settlements and open trading posts and commercial offices at Lykostomo, Chilia and Vicina. The geostrategic position of the Danube Delta contributes to the region's prosperity as one of the most dynamic and rich trading centers of the 12th-14th centuries. Various historical documents from the end of the

⁵Ion ȚURCANU, *Istoria românilor. Cu o privire mai largă asupra culturii române*, editura Istoros, Brăila, 2007, p. 18

⁶*Ibidem*, p.19

⁷Aurel STĂNICĂ, *Delta Dunării - Aspecte cultural-istorice în secolele VIII-XIX*, available at <http://www.info-delta.ro/delta-dunarii-17/delta-dunarii---aspecte-cultural-istorice-in-secolele-viii-xix-366.html> , accessed on the 19th of January 2015

12th century testify that the fortress of Chilia was an „important Genovese trading center. The city issued its own coins, entitled *asperi boni argenti et spendibilis de chilii*”⁸.

The strategic position of the Danube Delta and the geopolitical relevance of the Danube's mouths will constitute the main reason for the numerous Ottoman military campaigns that were conducted throughout the 14th -16th centuries against the ports and fortresses located in the region, which will ultimately determine the retreat of the Venetian and Genovese tradesmen from the Danube's mouths.

With the consolidation of state power in Wallachia and Moldavia, rulers from both voivodates sought to obtain access to the Danube's mouths. This desiderate is materialised in 1388, when Dobrudja and, implicitly, the Danube Delta become a part of Wallachia during the rule of Mircea the Old⁹. After his death, the Ottoman Empire succeeds in conquering Dobrudja. However, the Danube Delta and the fortress of Chilia remain under the rule of Alexander the Good, the ruler of Moldavia. The strategic importance of this area is fully acknowledged by Stephen the Great, who builds the fortress New Chilia, on the left bank of the Chilia branch, in order to consolidate Moldavia's influence at the Danube's mouths. Unfortunately, the Moldavian presence in the Danube Delta will be short lived. In 1484, Dobrudja and the Danube Delta will become an Ottoman province, and will remain under Ottoman rule for more than 400 years. By gaining access to the Danube's mouths the Ottoman Empire ensured its strategic advantage, controlling commerce and navigation both in the Black Sea and on the Danube.

As part of the Ottoman Empire, the Danube Delta held an increased geostrategic significance, acting as an important tranzit area for tradesmen coming from the Balkans and from the Baltic Sea, as well as for the Ottoman army that used the region as a platform for launching military expeditions. Last but not least, the Danube Delta acted as an important source of supply for the Ottoman Empire, providing the necessary materials for the thrive of the Ottoman Gate and for supporting costly military expeditions.

2. The Geostrategic Importance of the Danube Delta during Modernity and Contemporaneity

⁸*Ibidem*

⁹ Ion ȚURCANU, *op.cit.*, p.32

During modernity, the Danube Delta became a true revolving plate of European commerce, becoming, once again, a source of discord between several powers. Western states, such as France and Great Britain started to contest Ottoman supremacy at the Danube's mouths. On the other hand, the Russian Empire also sought to gain access and consolidate its positions in the Danube Delta in order to increase its influence over navigation and commerce on the river Danube.

2.1. The Strategic Relevance of the Danube Delta during Modernity

As I mentioned earlier, during the 18th century the Danube Delta became the object of several European states' strategic ambitions. As others rise to gain influence at the Danube's mouth, the Ottoman Empire slowly begins to lose its grip on the region. For example, after the Russian- Austro- Turkish wars, Austria and Russia receive the right to freely navigate on the Danube River, in the Black Sea and gain access to all the city- ports from the Danube's mouths. Other states, such as France and England begin to exercise their influence in the region, both commercially/politically as well as military.

In the beginning of the 19th century, after the Russian-Ottoman War (1806-1812), the border between Russia and the Ottoman Empire was set on the Chilia arm, transforming the entire area into a buffer zone between two different powers. The Treaty of Adrianople, signed in 1829, gave Russia almost complete control over the Danube's mouths, significantly decreasing Ottoman influence in the region. However, because Russia did not respect its commitments to maintain the navigability of the waterways, which had a serious negative impact on commerce and navigation on the river Danube, the Great Powers decided to form an European Danube Commission. The Commission first began its activity in 1856 and had its headquarters in Galați and Sulina.

The strategic relevance of the Danube's mouths at that time can be understood if one is to bear in mind that the birth of the European Danube Commission is a result of the Paris Peace Conference, during which the river Danube was placed under international control. The states that participated in the activity of the Commission, thus exercising their authority over the Danube Delta, were Austria, France, United Kingdom, Prussia, The Russian Empire,

Sardinia and the Ottoman Empire¹⁰. As it can easily be observed, the Danube's mouths were a strategic point of interest not only for riverain states, but also for other European powers that wished to exercise a political, economic and even military influence in the region.

Moreover, one can understand the geostrategic importance of the Danube Delta if one is to analyze the way in which the initial plans concerning the existence and the functioning of the European Danube Commission were modified over the years. For example, it was initially provisioned that the Commission would function only for two years and its main objective during this mandate would be to ensure the proper conditions for starting the necessary technical works that would improve navigation on the Sulina Channel¹¹. However, despite these initial provisions, pushed forward especially by Austria, who wished to monopolize river navigation on the Danube, the Commission remained active until the eve of World War II, and its activity was far more diversified than just supervising the regularization of the Sulina Channel. This was possible due to the influence and efforts of non-riverain states such as France, Great Britain and Sardinia, who desired to maintain their newly gained strategic advantage at the Danube's mouths.

After World War I, the Treaty of Versailles (21st of July 1919) and the Convention adopted during the International Danube Conference (23rd of July 1921), expanded the prerogatives and the membership of the European Danube Commission, by allowing representatives from Romania and, later on, in November 1930, Germany. At the Sinaia Conference (18th of August 1938), the Commission ceded most of its responsibilities to Romania, who begins to manifest an increased influence at the Danube's mouths. Romanian control over this area was seriously hampered in 1940, when Nazi Germany began to manifest its influence in the region¹², stopping Romanian administrative efforts that sought to supplement the activity of the Commission.

It is important to bear in mind that, because of the existence of the European Danube Commission, the Danube Delta is transformed into a European center for commerce and trade. The decision to set up the Commission consolidated the strategic relevance of the

¹⁰Spiridon G. FOCAȘ, *The Lower Danube River in the Southeastern European Political and Economic Complex: From Antiquity to the Conference of Belgrade of 1948*, translated from Romanian by Rozeta J. METES, New York, 1978, p. 108

¹¹Dimitrie A. STURDZA, *Recueil de documents relatifs à la liberté de la navigation du Danube*, Berlin, 1904, p.32-33

¹²Ștefan STANCIU, *România și Comisia Europeană a Dunării. Diplomatie. Suveranitate. Cooperare internațională*, Galați, 2002, p.58

Danube Delta on a European level. During the years in which the Commission exercised its control over the Danube's mouths, the area became a prosperous center of trade and multiculturalism. Sulina, where the Commission had its main offices, became a free port ("porto franco") and experienced a rapid economic growth, fueled by its neutrality status. The city had, at the time, nine diplomatic offices belonging to several European powers: the Austrian Consulate, the British, German, Italian, Danish, Dutch, Greek, Russian and Ottoman Viceconsulates. In addition, Belgium had a Consular Agency in Sulina, which also acted to represent the country's political, economic and strategic interests at the Danube's mouths. Moreover, some of the most important shipping companies in Europe maintained offices and representatives in Sulina: : Lloyd Austria Society (Austria), Deutsch LevanteLinie - D.L.L. (Germany), Egeo (Greece), Johnston Line (United Kingdom), Florio et Rubatino (Italy), Westcott Linea (Belgium), Messagerie Maritime (France), and the Romanian Maritime Service¹³.

Unfortunately, the onset of World War II led to the loss of neutrality for the city port of Sulina, which determined the retreat of all diplomatic representatives from the area. During WWII, Sulina and the surrounding area were considered a strategic military point, and were bombarded, on the 25th of August 1944, by Allied forces. After the end of WWII, the port was occupied by Soviet troops, as part of the plan to obtain and maintain military supremacy in the Black Sea.

Another episode worth mentioning in order to fully understand the strategic importance of the Danube Delta in the beginning of the 20th century is represented by the existence, between the 1917 and 1920, of the Danube Delta Security Bureau, led by Mihail Moruzov, whose main purpose was to ensure the defense of the Delta region. Its main activities included espionage and counterespionage, propaganda and military police (for Romanian deserters of Russian origins), as well as border control responsibilities. The accounts of the Bureau's activity stand proof of the geostrategic relevance of the Danube's mouths at that time. For example, during the last year of the First World War, the Bureau arrested 156 German spies, and identified 178 enemy spies, prevented several attacks on the munitions and armaments deposits located in the area, protected the river vessels from sabotage and took control over several Bolshevik military capabilities¹⁴, a fact which fully

¹³ Paul GOGHEANU, *Dunărea în relațiile internaționale*, București, 1970, p.74

¹⁴ Mihail Moruzov in dr. Sorin APARASCHIVEI, "Mihail Moruzov- Spionul și Omul" in *Revista Română de Studii de Intelligence*, nr.9/ Iunie 2013, Bucharest, 2013, p.191

demonstrates the intense military and intelligence activity that took place in the region as well as the strategic importance that the Danube Delta had for both parties involved in the war.

Moreover, according to several historic documents, the officers of the Bureau carried out extremely dangerous missions behind enemy lines, capturing several German officers. Last but not least, realising the strategic potential of the area, as well as the need to build up effective military capabilities at the Danube's mouths the Bureau's chief, Mihail Moruzov, bribed several Russian officials in an effort to take over, in the interest of the Romanian state, the Russian fleet that operated in the Danube Delta and in the Black Sea, a grandiose plan that, unfortunately, could not be carried out.

As it can be observed, during WWI, the Danube Delta was considered, by both opposing forces, a strategic point for carrying out military operations and launching attacks on the enemy. During World War II, the Danube Delta retained its strategic relevance, posing security challenges for both sides involved in the conflict. A perfect example to illustrate this statement is that of the soviet attack from the 25th- 26th of October 1940 on the Chilia arm, followed by the battles of 1941. In 1940, four river patrol boats debarked troops on the islands of Daleru Mare and Salangic on the Chilia arm, subsequently occupying the islands of Tătaru Mare, Daleru Mic, Maican and Limba (in the Musura Gulf, at the confluence of the Chilia arm with the Black Sea). The configuration of the river bank and the climate conditions specific to the autumn season in the Danube Delta (thick fog), decisively contributed to the success of the Soviet offensive, hampering Romanian defensive efforts. According to some authors, the attack aimed at gaining a strategic advantage, by establishing several offensive avanposts with the mission to cut off the Sulina and Saint George arms in order to further occupy Dobrudja, with the aid of a maritime offensive and parachuted ground troops, already dislocated in Crimea¹⁵. According to the same authors, the specific characteristic of the Delta's landscape made defense extremely difficult to organize and exercise, which is why the region was regarded by the Soviet Union as a strategic point of offensive¹⁶. In order to ensure its control over the area, the Soviet Union created and dispatched the Danube Fleet, that stationed and fought on the Chilia arm for almost the entire duration of the war.

After World War II, the new geopolitical configuration of the world changed the way in which the Danube Delta region was regarded by European countries. From an open space

¹⁵ Victor SUVOROV, *Spărgătorul de gheață. Cine a declanșat al Doilea Război Mondial?*, Polirom Publishing House, Iași, 2010, p.139

¹⁶ *Ibidem*, p.140-141

of commerce and multiculturalism, the Danube Delta was transformed into a closed, rural region, with limited access to resources. As it can be inferred from the events mentioned above, the geostrategic importance of the Danube Delta maintained until after WW2 when, after the formation of the communist block, the strategic relevance of the area for Europe began to decline.

3.2. The Geostrategic Relevance of the Danube Delta- Present and Future

During the communist regime, the strategic relevance of the Danube Delta on a regional level was almost inexistent. The area surrounding the Danube's mouths, as well as the neighboring Black Sea were part of a closed, isolated block, with planned economies and a shared ideology. Security concerns were mainly aimed towards the West, leaving Eastern borders relatively unprotected.

The strategic relevance of the Danube Delta began to represent a concern for Romanian authorities after the fall of the communist regime, when the new democracy began to realize the security issues that surrounded our Eastern frontier. After Romania's accession to NATO and subsequently to EU, the Danube Delta regained its strategic significance, as a buffer zone between two geopolitical spheres. And even though the commercial importance of the area has drastically decreased, as river navigation steadily lost ground in favor of other means of transportation, the importance of this area for regional and transatlantic security has become a subject of interest for several international actors.

From the point of view of ensuring security in the area, the Danube Delta represents a terrain that presents a series of vulnerabilities and poses challenges for the Armed Forces. This small part of the Eastern border of the EU and of NATO is located in the immediate vicinity of Crimea something which, given the existent international context, can be considered a serious concern for those responsible of protecting the security *status-quo* in the region. Moreover, the geophysical characteristics of the Danube Delta (a great number of canals, lakes, thickets and reed plots) make it a relatively permeable space, vulnerable to trespassers, which makes the defense of the area a game of major financial investments and state of the art technologies (radar and GPS systems, river patrol boats and other types of ships, night vision capabilities etc.).

Needless to say, modern day armed conflicts greatly differ from the wars of the 20th century, following different rules of engagement. However, the specific geophysical characteristics of the Danube Delta have not altered in time, posing the same security dilemmas as they did during the two World Wars. For example, we consider that, in the event of a naval or ground aggression/invasion, the difficulties of organizing an effective defensive still constitute a serious vulnerability for security in the region. The Danube Delta largely remains a wet, intricate territory filled with swamps, thickets, and reed plots. Even today it is hard to access portions of the Danube Delta, even if modern defense and security capabilities exist in the region. To the above mentioned characteristics, one might easily add the precarious state of the river fleet. The vessels that ensure the security of the Danube Delta are rather old and in need of repairs, modernization works and new technical endowments. Last but not least, the importance of maintaining the security of the frontier existent on the Chilia arm is still an issue of interest both for Romania, as well as for the EU and NATO. We believe that this sector of the Eastern frontier is especially vulnerable to potential threats, thus requiring special care for ensuring optimal surveillance and security conditions.

Given the current international security climate, the Danube Delta begins to appear once again as a strategic point for possible military confrontations. The Russian military intervention in Crimea, which led to a new statute of the Peninsula and a reconfiguration of the balance of power in the Black Sea Basin, the armed clashes between Ukrainian forces and pro-Russian militias that were taking place, until very recently, in the Eastern part of Ukraine and in the Odessa region, as well as the ample Russian Naval exercises in the Black Sea that took place in February 2015, after NATO announced its plans to increase Allied military presence in Eastern Europe, including in Romania, shape the hypothesis that the Russian Federation is aiming to create a corridor that would act as a buffer zone between Russia on the one hand, and NATO and the EU, on the other hand. In the event of this scenario proving true, Romania would come to have, once again, a common border with Russia, which would include the Danube Delta. Furthermore, leaving aside the massive Russian naval presence in the Black Sea, the perspective of a common frontier on the Chilia arm with a region controlled by an aggressive Russian Federation represents a worrisome scenario for our country. Taking into consideration the above-mentioned situations, some experts consider that, in order to maintain an effective defensive force in the Danube Delta, apart from the existing surveillance mechanisms and technologies, the Romanian Naval Forces, would have to acquire, by 2016, at least ten new river vessels and to begin, by 2020, the building of a new

class of river Patrol Boats, river monitors and gunboats, in order to fully replace the existing fleet¹⁷, which is technically outdated. In addition, it is necessary to continue the perfection of the electronic, radar and GPS surveillance systems for the Danube Delta, by using integrated security systems.

It is important to bear in mind that a potential aggression coming from the Black Sea or from the territory bordering the Danube Delta would have serious consequences on national security and sovereignty. For this reason, it is essential to configure in the immediate vicinity of the Danube Delta a credible, well structured Naval Force that consists of modern ships, state of the art warfare technologies, performant armaments and integrated communication systems able to discourage any potential aggressor. Also, we consider necessary for the Romanian Naval Forces to develop „modern electronic and cyber warfare capabilities for early warning, electronic countermeasures and cyber protection mechanisms, as well as their own aviation force for permanent surveillance missions and potential interventions”¹⁸ in the Danube Delta and the Black Sea Basin.

Conclusions

To conclude with, over the course of European history, the Danube Delta represented an area of flourishing commercial ties, diverging political and military interests, multiculturalism and ethnic diversity. Ensuring the security of the region adjacent to the Danube's mouths represented, ever since Antiquity, an essential component for regional stability. For this reason, all of the international actors (Empires and states) that exercised their influence over the Danube Delta have consolidated their military and/or diplomatic presence in the area, either by building fortresses, or by dispatching naval forces in the lower Danube Basin.

Considering the current international security climate, Romania should pay particular attention to securing this part of its Eastern border, by analyzing and understanding the specific vulnerabilities created by the morphological traits of the Danube Delta. Our country should invest more not only on electronic surveillance of the area, but also in a modern fleet

¹⁷ Bob NUGENT, Josh COHEN, „*The Modernization of the Romanian Army. Assets, Innovations and Systems*” in *Naval Forces*, IV/2012, available at <http://www.amiinter.com/pdf/The%20Modernization%20of%20the%20Romanian%20Navy.pdf>, accessed on the 29th of January 2015

¹⁸ Cdr. Nicu DURNEA, „Rolul Forțelor Navale Române în apărarea intereselor țării în bazinul Mării Negre la începutul mileniului III” in *Buletinul Forțelor Navale (Naval Forces Bulletin)*, nr. 19/2013, p.36

of river monitors and gunboats, antimissile defence systems and integrated command and control centers designated for coordinating defence activities in the Danube Delta and the Black Sea.

Last but not least, it is worth mentioning that maintaining a strategic advantage in the region depended, many a time, not only on raw military force, but also on intimately knowing the geophysical characteristics of the Danube Delta, understanding the economic and social realities of the region and on comprehending the particular dynamics of the various ethnic groups that inhabited the Danube Delta since the dawn of humanity.

BIBLIOGRAPHY

1. --, *International Commission for the Protection of the Danube River -Delta – Liman Flood Action Plan*, available at <http://www.icpdr.org/main/activities-projects/flood-action-plans>, accessed on the 15th of January 2015;
2. APARASCHIVEI, Sorin, "Mihail Moruzov- Spionul și Omul" în *Revista Română de Studii de Intelligence*, nr.9/ Iunie 2013, Bucharest, 2013;
3. BĂLICĂ, Ștefania Florina, *Development and Application of Flood Vulnerability Indices for Various Spacial Scales*, Masters of Science Thesis, UNESCO –IHE, Institute for Water Education, Delft, 2007;
4. DINU, Cristina, STĂNICĂ, Aurel, PÂRÂU, Steluța, IACOB, Mihaela, *Delta Dunării – Așezare și geneză*, available at http://www.deltadunarii.info.ro/ro_asezare.htm, accessed on the 13th of January 2015;
5. DURNEA, Nicu, "Rolul Forțelor Navale Române în apărarea intereselor țării în bazinul Mării Negre la începutul mileniului III" în *Buletinul Forțelor Navale(Naval Forces Bulletin)*, nr. 19/2013;

6. FOCAȘ, Spiridon G., *The Lower Danube River in the Southeastern European Political and Economic Complex: From Antiquity to the Conference of Belgrade of 1948*, translated from Romanian by Rozeta J. METES, New York, 1978;
7. GOGEANU, Paul, *Dunărea în relațiile internaționale*, București, 1970;
8. NUGENT, Bob, COHEN, Josh, "The Modernization of the Romanian Army. Assets, Innovations and Systems" in *Naval Forces*, IV/2012, available at <http://www.amiinter.com/pdf/The%20Modernization%20of%20the%20Romanian%20Navy.pdf>, accessed on the 29th of January 2015;
9. STANCIU, Ștefan, *România și Comisia Europeană a Dunării. Diplomatie. Suveranitate. Cooperare internațională*, Galați, 2002;
10. STĂNICĂ, Aurel, *Delta Dunării - Aspecte cultural-istorice in secolele VIII-XIX*, available at <http://www.info-delta.ro/delta-dunarii-17/delta-dunarii---aspecte-cultural-istorice-in-secolele-viii-xix-366.html>, accessed on the 19th of January 2015;
11. STURDZA, Dimitrie A., *Recueil de documents relatifs à la liberté de la navigation du Danube*, Berlin, 1904;
12. SUVOROV, Victor, *Spărgătorul de gheață. Cine a declanșat al Doilea Război Mondial?*, Polirom Publishing House, Iași, 2010;
13. TUDORANCEA, Claudiu, TUDORANCEA, Maria M., *Danube Delta: Genesis and Biodiversity*, Backhuys Publishers, London, 2006;
14. ȚURCANU, Ion, *Istoria românilor. Cu o privire mai largă asupra culturii omâne*, editura Istros, Brăila, 2007.

This work was possible with the financial support of the Sectoral Operational Programme for Human Resources Development 2007-2013, co-financed by the European Social Fund, under the project number **POSDRU/159/1.5/S/138822** with the title ***"Transnational network of integrated management of intelligent doctoral and postdoctoral research in the fields of Military Science, Security and Intelligence, Public order and National Security – Continuous formation programme for elite researchers - "SmartSPODAS".***"

MEMORY AND IDENTITY – REPRESENTATIONS OF THE HOLOCAUST IN THE WORKS OF AHARON APPELFELD AND DAVID GROSSMAN

Silvia Mitricioaei, PhD Student, "Babeş-Bolyai" University of Cluj-Napoca

Abstract: Aharon Appelfeld and David Grossman's literary works represent an exemplary synthesis between Jewish literature and the modern and postmodern aesthetics landmarks. On one hand, their writings stand as references to the European Jewry of the twentieth century, to the Yiddish authors and the currents of thought that changed the history of Judaism. On the other, they reflect the Israeli reality and identities. On the map of modern Jewish culture, Appelfeld and Grossman are at the intersection of traumatic past and heroic imaginary, their writings having in common the Holocaust as literary subject. For Appelfeld, the specificity lies in the fact that although he experienced the horrors of Mogilev as a child, hid in the forests and in Ruthenian peasants' homes, and then wandered along the shores of Italy in refugee camps, the trauma has not found expression until much later in his life and writing career. For Grossman, the Holocaust was not just his parents' trauma, but become of himself. The world of Momik, the main character of his novel *See under: love*, represents the artistic treatment of the second generation's reality and its quest of the past. Nonetheless, the representations of camps, which the two treat very differently, remain consistent in their narratives, in order to give them a deeper meaning. Aharon Appelfeld and David Grossman belong today to Israeli literary canon and are internationally recognized precisely for this reason: they knew to overcome the Holocaust as a theme in a broader search of the self, converting the individual struggle into an exemplary reflection on the human nature.

Keywords: *Holocaust literature, Holocaust representation, Aharon Appelfeld, David Grossman, Shoah, Israeli literature, generational identity.*

The Israeli literary canon about Shoah is based on the breaches opened by the poetry and theatrical plays of the 50s, the prose gaining ground only in the next decade. The first stage was that of silence and denial, when the opposition between *there* and *here*, between "their Holocaust" and "our life"¹ was insuperable, the writings of that period consisting of only testimonies. Writing about Shoah was survivors' monopoly and moral duty. A second phase corresponds to what is called "the second generation," that of survivors' children. Their literature would not have been possible without the precedent represented by Yoram Kaniuk's

¹See Aviad Raz, *Rewriting the Holocaust. An Israeli Case Study in the Sociology of the Novel*, in Russell Stone and Walter Zenner (eds.), *Critical Essays on Israeli Social Issues and Scholarship*, Albany, State University of New York Press, 1994, p. 15.

novel *Adam Resurrected* (Adam Ben Kelev, 1969), where the Holocaust is treated in a carnivalesque manner² and whence the second generation, through David Grossman, took "the fantasy, the validation of pathology as 'artistic creation', the supernatural powers of the survivor, his inability to save the others, the less-demonic-Nazi-officer and, finally, the belief that love between people is the only possible atonement."³ The literature of the second generation is one of confrontation and displacement, "they are united by the belief that the Holocaust experience, which European Jews gone through, had a detrimental impact on the lives of their descendants in Israel and that the only way to end these consequences is to confront their causes."⁴

Of all that Shoah themed Israeli fiction I choose only two major names, Aharon Appelfeld and David Grossman. From the former's works I will consider only those novels that have a definite connection with the Holocaust experience. The first is *Badenheim 1939*⁵ (Badenheim Ir Nofesh, 1979), an allegory of the Holocaust, whose stake is to illustrate the intellectual and social background that preceded the tragedy. Led in the antechamber of historical reality, the reader is confronted not with factual details about the European Jewry of early twentieth century, but with its ideological positions in relation to modernity, the imminence of anti-Semitism and the lure of assimilation. I have then analyzed the novels *Katerina* (Katerina, 1989)⁶ and *For Every Sin* (Al Kol Ha-Psha'im, 1987)⁷, as they illustrate the same idea: in a life drained of meaning, certain individuals remained symbolic inheritors of those who have disappeared. This essentially implies the duty to preserve their memory and system of values. The post-apocalyptic atmosphere of these two novels represents a *reductio ad absurdum*, and the main characters personify this conditioning of what would happen in a world in which Jews would disappear – physically or from an identity point of view. Appelfeld's answer parts, in this case, with the skepticism which governed *Badenheim 1939*: there can be legatees of memory. The last novel of Appelfeld's that I examined is *The Story of a Life* (Sipur Hayim, 1999)⁸, a novel that, beyond the obvious autobiographical character,

²Yael Feldman, *Whose story is it, anyway? Ideology and Psychology in the Representation of The Shoah in Israeli Literature*, in Saul Friedlander (ed.), *Probing the Limits of Representation. Nazism and the "final solution"*, Cambridge, Harvard University Press, 1992, p. 235.

³*Ibidem*, p. 236.

⁴Gilead Morahg, *Breaking Silence: Israel's Fantastic Fiction of the Holocaust*, in Alan Mintz (ed.), *The Boom in Contemporary Israeli Fiction*, Hanover, University Press of New England, 1997, p. 156.

⁵Aharon Appelfeld, *Badenheim 1939*, translated by Antoaneta Ralian, București, Univers, 1988.

⁶Idem, *Caterina*, translation, forward and glossary by Rodica Amel, București, Univers, 2002.

⁷Idem, *Pentru toate păcatele*, translated by Mirjam-Lea Bercovici, București, Hasefer, 2000.

⁸Aharon Appelfeld, *Povestea unei vieți*, translated and footnotes by Any Shilon, Iași, Polirom, 2009.

discusses and refines Appelfeld's literary system: the narrative is the only place where trauma can be expiated. In order to write about it not true words, but right words are needed and the writer's originality lies not in covering the facts, but in imagining and organizing a universe of emotions.

Regarding the works of David Grossman, I chose to discuss only his novel *See under: love* (Ayen Erech: Ahava, 1986)⁹, leaving aside his literature for children and adolescents, as well as his essays. This novel, astonishing at the time of its release – and through which Grossman has caused certain emulation – treats in four different manners the Holocaust theme. In terms of length and structure, the four parts of the book are micro-novels themselves, so I have analyzed them separately. *Momik*, the first part of the novel, is the story of the eponymous character, exemplary for the second generation, who wants to discover the secret that darkens the existence of all the adults (i.e. the survivors) around him. Understanding the suggestion about "the Nazi beast" at a literal level, the boy builds a menagerie designed to reconstruct the Holocaust atmosphere in order to provoke "the beast" and defeat it. The second part, *Bruno*, presents the same Momik, who grew up and became a writer who tries to solve the dilemma of his childhood by making the famous Jewish writer Bruno Schulz a character in his novel and thus changing his fate. The third part, which finally faces the failure of the first two versions of writing about the Holocaust, is moving towards magic realism. The last part, *The Complete Encyclopedia of Kazik's Life. First Edition*, suggests that humanity is the only possible solution to overcome the traumatic past. Concluding, Grossman's novel is an important piece among the fiction writings addressing the Holocaust subject and, due to its completeness, finishes a chapter in the history of this topic.

Aharon Appelfeld's work is known as Holocaust literature. But, like any taxonomic classification, this label is limited and unfair. Firstly because it contradicts the auctorial intention of writing about "The Jewish Hundred Years of Solitude" – which involves trauma, but is not limited to it – and secondly because the alleged thematic subordination did not prevent Appelfeld to explore other internal territories. *Badenheim 1939* still retains something of the boldness of his early prosa: the critical perspective, the minimum of resources, the allusions and the silences. But the auctorial attitude is different. The need to enact the historical reality as a whole is no longer felt; the narrative voice does not require the empathy of only the partakers in trauma. On the contrary, the vision in *Badenheim 1939* is an

⁹David Grossman, *Vezi mai jos: dragostea*, translated by Ioana Petridean and Paula Marcu, București, Niculescu, 2007.

extremely lucid one; the narrative instance is visibly detached. The major change consists of yet another mutation, which gives, in the end, the measure of Appelfeld's literature.

It is about a transformation in the very act of thinking about writing: instead of describing (incompletely, obstinately and invariably from the victim's perspective) the horrors of genocide, the writer, survivor or not, has to create his own fictional universe. One with distinct referent, subordinated to the personal experience of the author and relatively autonomous from the traumatic history. The novel opens explicitly in the fictional space and the references to historical reality are allusive, although very striking. Even the title raises a question about the way in which this novel can be read: either one puts the historical reality and Appelfeld's narrative alongside and seeks an equivalence of one to one, or the universe of the novel is taken *per se*. The reader is given the most important landmarks in understanding the fictional approach: the place, a fashionable resort – maybe a fictional replica of the Austrian town of Baden –, and the time: 1939, the beginning of World War II. From the detached atmosphere of all those vacationers, challenged only by Trude's hallucinations and the restrictive measures of Sanitation Department, the focus moves on the issue of identity. The characters' conversations become more and more abstract as their universe narrows.

The major criticism related to their situation concerns the exacerbated rationality of their approach and the attempt to find some causal chaining. One of the characters states: "[S]mash your normal mind and maybe you will begin to understand."¹⁰ You can hear the author's voice behind the characters, taking a stand against the practice of Holocaust historiography. Nor the description of various horrors, nor the quantification of the crimes can speak about what it was like, but the most appropriate method for this purpose – Appelfeld states – belongs to the literary area. Fiction is not intended to present, but to re-present, and this representation means probing the depths of being. The novel ends somewhat cyclical, with the characters gathered at the train station, waiting for what we know – although we are not told – that would be their last journey. While the deserted station recalls the moment when they came on vacation and the promise of recreation, the characters no longer have the illusion of salvation. The preservation can come, Appelfeld suggests, only through fiction. Moreover, this is the true ending of the novel. And not because the writer ignores the horrors that followed, but because nothing more can be said about the characters' fate. The few lines added after this poignant description of the station are strikingly contrasting with the rest of

¹⁰ Aharon Appelfeld, *Badenheim 1939*, p. 75.

the novel¹¹, their aim being to put in relationship Appelfeld's fiction with the insuperable historical reality.

More than a decade after the publication of *Badenheim 1939* Appelfeld publishes two other novels, *Katerina* and *For Every Sin*, that have the same message, that of the imperative of memory. In one of his interviews, the writer confessed his intention to write about the Jewish destiny: "I want to show that what happened in the war has been a long process of fermentation, so I follow the steps that led to what is called Shoah."¹² More than in *Badenheim 1939*, in these two novels Appelfeld tries to describe the assimilation of Jews in all its nuances. It is no longer about an arid dispute between the characters, but an inquiry of the Jewish identity in modern Europe. The characters of these two novels are no longer prototypes, but they attain complexity, and the events they go through have also a certain pathos. The transition is done – how it was foreseeable in the case of a writer of Appelfeld's stature – from the literary pretext to the subjectified proses. And although *Badenheim 1939* remains an extraordinary novel, it still retains the ornate character, unlike the later ones.

Thus, Katerina's duty, as she perceives it, is to keep alive the memory of traditional Jewish life, and although the novel follows chronologically the character's destiny, it is to be re-read from the end back to its first pages. Of course, this would be a symbolic hindsight, but the way Appelfeld envisioned his novel permits it. Not only that the first and last pages are almost identical, suggesting a certain circularity of the narrative, but without the perspective given after reading the entire novel one cannot fully understand the fullness of the incipit. Katerina is an important character because she is the only one affected by the lack of Jews and by others' major fault. In her universe, now limited to the village where she was born, Katerina is the only bearer of their memory and therefore all she does and all she sees has no significance in the present, but serves as a memorial to the perished Jews. In one particularly powerful scene the woman has a theophany within the ruins of a Jewish building. The skin disease she suffered from in prison heals and the suggestion is that – since the physical signs of guilt disappeared – Katerina consents to her transformation into the depositary of Jewish memory. Therefore the woman makes a list of Jewish holidays with all the details she can remember. The form in which the recollection is done suggests a certain cyclicity, since the

¹¹ "Its appearance [of the locomotive] was so unexpected, as if it irrupted out of a crack in the earth./– Climb aboard! the voices of invisible creatures were shouting. / And people were sucked in the wagons. [A]ll of them were sucked up as wheat grains overturned in a funnel." (Aharon Appelfeld, *Badenheim 1939*, pp. 151-152).

¹² Yael Feldman, *Whose story is it, anyway?* ..., p. 232.

holidays recap relates to the representations of the liturgical year, as they project the profane history into the timeless sacredness.

Appelfeld's novel is not about alienation, but on the contrary, it is about recovery; is not about the love of one's neighbor, but about the nuances of memory. Although tributary to the Jewish culture that shaped her, Katerina is nothing else but what the author wanted her to be, a Ruthenian. A Ruthenian peasant full of doubts, who has made contact with Judaism and appreciated its characteristics, but still a Ruthenian, a goy. This particular fact makes the novel an exemplary story of meeting the Other, a novel with the decreases and the tensions that such an approach entails. Seen through Katerina's eyes, this interval of Jewish life – continued, reiterated and amplified in the memory of the old woman – is a highly subjective and nuanced appropriation of a stranded history.

Like *Katerina*, *For Every Sin* is a novel whose central character is the solitary type. But unlike Katerina, whom the death of her closest people and the long detention have symbolically brought back to her village, Theo, the main character in *For Every Sin*, programmatically decides to be alone. Not only in relation to his perished relatives, but also alone from his peers who survived the tragedy. Not because of the context, but out of his own desire. The novel's first page presents him tired and alone: "And even though he knew that this decision will part him with other people (...), his decision was final."¹³ The narrative has two levels: on the one hand, the present of the story traces the youngster's journey and his proximity, physical or spiritual, with the refugee camps. On the other hand, this linear present is interrupted by several analepses that summarize Theo's existence before the war. What is characteristic to Appelfeld's style is that it can bring together, even by overlapping, multiple temporal axis and creates interdependence between them. In *Badenheim 1939*, the historical time and the time of allegory could not be understood one without the other; in *Katerina*, the recollection, especially in the last pages, creates a continuum between the character's past and present.

The central character in *For Every Sin* avoids coming into contact with the survivors and that seems to give him some sort of courage in his journey. But between the way the survivors are named and Theo's attitude a discrepancy occurs: between his rejection and the term "brothers" cannot be middle ground. The style of writing – indirect speech – allows the narrator to present the events and to accompany Theo's views. But this problem of the

¹³ Aharon Appelfeld, *Pentru toate păcatele*, p. 5.

ideological brotherhood is one of the hot spots of the novel when the author's voice can be clearly heard: the survivors must remain brothers, even if the way they relate to the experience they went through may differ. Theo and all the readers must understand that it is about a deeper connection, a bond that must be assumed in its metaphysical fullness.

The two novels of memory, *Katerina* and *For Every Sin*, share a number of elements that circumscribe this type of narrative and the possibilities that such recoveries entail. First, both are centered on a witness character, a *raisonneur*. The suggestion of this option is that there are characters around which a writer can create a narrative, as is the case of Aharon Appelfeld's latest novels, and there are characters that can coagulate a narrative universe. Theo and Katerina necessarily belong in this second category.

If in the proses published before *The Story of a Life*, Aharon Appelfeld explored the central theme of survivors' collective memory, as well as the writer's powerlessness and wandering and the untranslatable character of the trauma, with this autobiographical novel, Appelfeld reveals more intimate feelings and thoughts. His foreword tries to recover the meaning of these tortuous experiences: "Here are chapters of life chained together in my memory, that live and pulsate. Many were lost, some of them swallowed by oblivion. What's left seemed insignificant for the moment, however, when I put fragment next to fragment, I felt that they were connected not only by the years, but also through a certain meaning."¹⁴

The experience of war, the flight and loneliness, then the overflowing refugee camps are described in this novel not through a fictional character's eyes, as was the case in other of his works, but through the senses of who he was half of century ago. Thus, everything is related to the child's sensorial memory and is shown as it is, while the interpolations belong to the mature ego who understands the war and the trauma at a more abstract level. The universe which the child belonged to is visibly decomposed, and what took its place could not acquire coherence. Unlike Appelfeld's characters, which have the means to express the trauma, Erwin's wandering is limited to a sum of inarticulate sensations that the adult who he become put into writing as more or less autobiographical narratives.

On a literary scene full of memoirs, testimonies and memories, Appelfeld's literature really changed the outlook, drawing inner maps that others had left unwritten. He has been considered and criticized for being a writer of the Holocaust, but also that his approach is

¹⁴ Aharon Appelfeld, *Povestea unei vieți*, p. 9.

somewhat marginal compared to the pattern of this literary area. Appelfeld writes from his unrepeatable experience, about him, unwilling to assume the collective patterns and that is what makes his works aesthetically valid.

Unlike the survivors' generation, trained in European cultures, but deeply stricken by the exacerbated anti-Semitism of the twentieth century, the sabras were raised in another pedagogy. For them, the history begins with the first temple, continues with the second and ends with the independence of Israel. "The young generation is more inspired by the heroism than tragic aspects of history."¹⁵ This is the ideological context in which David Grossman was raised and his political activism tackles this very commonplace of the heroic Zionist imaginary. Without ignoring the fine line between literature and ideology, "[t]he difficulty of the Israeli writer [remains that of] overcoming the fact that Zionism erased the past."¹⁶ Therefore, his literature is forged by the search of alterity, whether it is immediate – as in the case of Amos Oz or even of Grossman's himself in the *Smile of the Lamb*¹⁷ – or is an inaccessible otherness, as in the second novel of Grossman's, *See under: love*.

In this novel David Grossman tried in each of the four parts another manner of writing about the Holocaust: as the story of a child of survivors, as a surreal narrative about a Bruno Schulz left alive, as the expiatory reiteration of Anshel Wasserman's story and, finally, as an not at all comprehensive but rather empathetic Encyclopedia. His innovative approaches, honest in their impossibility of explicitly rendering the survivors' trauma, were the main argument of those who saw *See under: love* as an authentic Holocaust novel.

The first part, *Momik*, seems to be the easiest approach to the topic: it is the story of a boy from Tel Aviv, Shlomo Neuman, whom the arrival of his "grandfather" Anshel leads into disarray along with his entire familiar universe. Accentuated by the old man's incoherent speech, the child's queries about *the country over there* are growing steady. Facing a series of unusual circumstances, which he considers riddles, Momik is convinced that there is a hidden meaning to what he hears from his grandfather, parents or acquaintances, a meaning that only he can decipher. Moreover, when he understands that those close to him were subjected to a trauma by "Nazi beast", is convinced that he is the only person who can make things right.

¹⁵See Lilian Kramer (ed.), *Holocaust Literature. An Encyclopedia of Writers and Their Work*, vol. I, New York, Routledge, 2003, p. 481.

¹⁶*Ibidem*.

¹⁷*Hiuch ha-Gedi* (1983), Grossman's first novel, that tells the story of a young Israeli soldier – fascinated by a blind Palestinian storyteller – whose self-search is intertwined with the tragic experience of the war.

Momik's story involves three timelines. On the one hand the present, that of the late 50s, with all the realities of Israel. On the other hand the past, inaccessible to the child but persistent in the memories – repressed or not – of the adults around him: his father's nightmares, the refusal of his parents to attend Holocaust Remembrance Day, the story that "grandpa" says, Bella's allusions. This time has a more concrete and immediate character than a deeper layer of the past, the third temporal level in the novel, that the boy reaches through his readings. This is at the same time the realm of "grandpa" Wasserman's stories and of Shalom Aleichem's proses. Momik identifies himself with Aleichem's characters at a superficial, infantile level; Motl, the cantor's son, becomes his imaginary friend, along with contemporary comic book heroes. But at the same time, the boy has the intuition of the otherness represented in Aleichem's works as he discovers there images and details accidentally mentioned by his parents, for example how good the bread was *over there*. Momik even get to try to reenact, in a precise scenario, the way back from the heder in the dark and rain.

Momik is defined by his search, which is at the same time that of the alterity and of his own identity. In a scene when he wants to reveal to the "beast" *the Jew* inside Wasserman, the child still does not understand how much of that Jew is already in himself. Instead, another discovery of Momik can be considered the cornerstone of the entire search that the novel is. Trying to read one of "grandpa"'s stories, he acknowledges that it is written in a foreign language. Of course, even the child sees beyond the mere linguistic difference, Wasserman's "foreign language" signifying in fact the entire heritage of European Jewry, which the writer – for whom Momik is undoubtedly a figure – can access only indirectly, through literature. The sensitivity of the second generation is based, ultimately, on the desire to fill a void. "Spatially and temporally removed from the Holocaust itself, [this generation] has its own Holocaust which (...) exists in the realm of imaginary, which does not attempt to explore what really happened *there*, but the way what happened *there* affects us here and now."¹⁸ From another point of view, however, that "The things have happened as follows" that the novel opens with implies not only the likelihood of what is about to be said, but a more intimate desire, related to the specificity of this first part, that was intended to begin like that because it challenges all writings that claim that the truth is to be found only in description. But precisely by this alleged claim of nude rendering of reality Grossman underlines the relativity and subjectivity of any representation.

¹⁸Barbie Zelizer (ed.), *Visual Culture and the Holocaust*, London, The Athlone Press, 2001, p. 176.

The other three alternatives, which Grossman puts under the pen of an adult Shlomo, will try to speak otherwise about the same drama of inaccessibility felt by survivors' children, whose exponent he is. His turmoil, shown in the first part of the novel, is generated by the silences and taboos of his parents; and the exaggerated pretext of "the Nazi beast" does nothing but to draw attention to his generation, which was denied the past. On the other hand, this inherently inaccessible past had translated into a founding narrative, which could give coherence to second generation's heritage and that was all the more difficult to be written since it disobeyed precisely the premises of legitimacy stated by Elie Wiesel.

David Grossman moves in the second section of the novel from the description of a reality populated by survivors into a surreal universe where a writer is given a second chance not to be killed for the "fault" of being "the Jew of an officer". However, the recourse to surrealism is not the most appropriate solution, since "life in the world of imagination is a refuge for life in a grotesque reality."¹⁹ What David Grossman does in the chapter *Bruno* is not an unjustified style accommodation, since one of the stakes is to correct the misconception that "[I]srael has seen its role towards the survivors of Nazism as one of rescue and rehabilitation, not one of identification."²⁰ Therefore, Momik identifies himself not with the real Bruno Schulz, but with an immortal Bruno, not with "grandpa" Anshel, but with Wasserman the writer.

If one of the criticisms that one could make about the second part of the novel was the author's identification with the subject, not the same risk is posed by the third section, simply called *Wasserman*. However, its content relates not only to Anshel Wasserman, Momik's lost "grandfather", but to a whole set of narratives for which he could serve as a center. Regarding the risk of identification with the character – Shlomo rewrites, however, the story of "The Children of the Heart" – one could really tell that the narrator's voice gets to be confused with Anshel Wasserman's, in a manner not different from the previous chapter.

Two are the writer's express intentions, and they prevail the narrative itself: evil can be repaired²¹, and the repair can be done only through art²². The last pages of *Wasserman* testify

¹⁹ Gershon Shaked, *The Children of the Heart and the Monster: See Under: Love*, in „Modern Judaism”, nr. 9, oct. 1989, p. 318, apud Lilian Kramer, *Holocaust Literature*, p. 484.

²⁰ Naomi Sokoloff, *David Grossman. Translating the "other" in "Momik"*, in Leon Yudkin (ed.), *Israeli Writers Consider the "Outsider"*, Rutherford, Fairleigh Dickinson University Press, 1993, p. 39, apud Lilian Kramer, *Holocaust Literature*, pp. 481-482.

²¹ Ranen Omer-Sherman relates this concept of repair with the one of *tikkun* from Jewish mystical thought (see Lilian Kramer, *Holocaust Literature*, p.485). Although Grossman's novel does not go

about the labor of drafting the last part. For the stake is now Kazik's own life, Shlomo refers to his own person as to an auctorial instance: "It was again forgotten that the question should be asked differently: not 'What if Someone killed on X, Y or Z?' but 'Could Someone bring them back to life? Would they be revived through his work? And could (...) that Someone be brought back to life himself, revived (...) by that someone, endlessly?'"²³

The writer's stylistic formula for the latter part of the novel fully expresses his position on the historical and aesthetic demands of Holocaust narratives. On the one hand, the first explicit information that Holocaust survivors' children got about Momik's *eretzsham* were the ones from encyclopedias. On the other hand, the systematic nature of an encyclopedia induces the feeling that, along with the complete lecture, the reader may come to possess the absolute truth, and this is the trap historiography fell into. Moreover, encyclopaedia's claim of objectivity has been projected onto all other writings about the Holocaust: the majority of memoirs are required to be lists of places, people, and deads, the works of fiction should not exceed this factual reality, and the cinematographic and photographic representations should induce only the appropriate emotion, and all this in an accurate retake of a set of well-known moral taboos.

"In Grossman's lightfull gesture of repair, the encyclopedia entries try to redefine the fundamental concepts of the post-Auschwitz universe."²⁴ *The Complete Encyclopedia of Kazik's life. First Edition* is perhaps the most courageous of the thematic and stylistic innovations that Grossman proposes in this novel, because "the last story frames (...) all other narratives"²⁵ and this framing provoked admiration, criticism and confusion at the same time. The individual touch and the particular way of reconciliation with the past reflect the second generation specificity: to reject the "collective model representation that they inherited from their parents and cultural mentors."²⁶ The exemplarity of this novel – without which Israeli literature would not have been the same – should always be doubled, in the critical discourse, by its place in the Holocaust literature.

beyond the moral values (towards the religious ones), reading the novel from this perspective can open new perspectives on David Grossman's novel.

²² "For Grossman the magic ring is not action, but language" comments Alan Mintz (in *Translating Israel*, p. 204).

²³ David Grossman, *Vezi mai jos: dragostea*, p. 432.

²⁴ Lilian Kramer, *Holocaust Literature*, p. 485.

²⁵ Yael Feldman, *Whose story is it, anyway?...*, p. 236.

²⁶ *Ibidem*, p. 238.

Thus, while the reasons are different, Appelfeld's work and that of Grossman put in writing the same search of reconciliation with the past. The former attempts to reconcile with his own past and is aware that the loss which he suffered; the later, with his present and with his parents' past, united by the same absence. The former seeks a proper scriptural formula to render his own search, different from the dominant discourse of the period. The later, although writing on behalf of an entire generation, keeps a personal, exaggeratedly individual touch.

And if the first similarity between Appelfeld's literature and that of Grossman was the fact that they approached the Holocaust theme as the context of their particular identities, another similarity refers to the purpose of those written by two writers. From the point of view of the sociology of literature, a subject such as the Holocaust, the more so when it is intimately linked to the formation of self, raises two questions: why was it written and why is it still read²⁷. The first of the two questions receives, through the prose of the two Israeli writers, the same response, with the nuances already mentioned: the purpose of these writings is to illustrate a formative path. The second question is, undoubtedly, to be answered by each one of the readers, but relates with the same need to find a meaning even in the worst moments of history and personal life.

BIBLIOGRAPHY:

ABRAMSON, Glenda, *Drama and Ideology in Modern Israel*, Cambridge, Cambridge University Press, 1998.

APPELFELD, Aharon, *Badenheim 1939*, translated by Antoaneta Ralian, București, Univers, 1988.

-----, *Caterina*, translation, forward and glossary by Rodica Amel, București, Univers, 2002.

-----, *Pentru toate păcatele*, translated by Mirjam-Lea Bercovici, București, Hasefer, 2000.

-----, *Povestea unei vieți*, translation and footnotes by Any Shilon, Iași, Polirom, 2009.

FAUCONNIER, Bernard, *Le roman pour saisir le réel*, in „Le Magazine Littéraire”, no. 467, september 2007.

FELDMAN, Yael, *Whose story is it, anyway? Ideology and Psychology in the Representation of the Shoah in Israeli Literature*, in Saul Friedländer (ed.), *Probing the Limits of Representation. Nazism and the „Final Solution”*, Cambridge, Harvard University Press, 1992, pp. 223-239.

²⁷See Aviad Raz, *Rewriting the Holocaust*, p. 26.

- GROSSMAN, David, *Vezi mai jos: dragostea*, translated by Ioana Petridean and Paula Marcu, București, Niculescu, 2007.
- KRAMER, Lilian(ed.), *Holocaust Literature. An Encyclopedia of Writers and Their Work*, vol. I, New York, Routledge, 2003.
- MILLER BUDICK, Emily, *Aharon Appelfeld's Fiction. Acknowledging the Holocaust*, Bloomington, Indiana University Press, 2005.
- MORAHG, Gilead, *Breaking Silence: Israel's Fantastic Fiction of the Holocaust*, in Alan Mintz (ed.), *The Boom in Contemporary Israeli Fiction*, Hanover, University Press of New England, 1997, pp. 143-184.
- RAZ, Aviad, *Rewriting the Holocaust. An Israeli Case Study in the Sociology of the Novel*, in Russell Stone and Walter Zenner (eds.), *Critical Essays on Israeli Social Issues and Scholarship*, Albany, State University of New York Press, 1994, pp. 9-30.
- SCHULTE NORDHOLT, Annelise (ed.), *Témoignages de l'après-Auschwitz dans la littérature juive-française d'aujourd'hui. Enfants de survivants et survivants-enfants*, Amsterdam, Rodopi, 2008.
- WERNIK FRIDMAN, Lea, *Words and Witness: Narrative and Aesthetic Strategies in the Representation of the Holocaust*, Albany, State University of New York Press, 2000.
- ZELIZER, Barbie (ed.), *Visual Culture and the Holocaust*, London, Athlone Press, 2001.

*** This work was possible due to the financial support of the Sectorial Operational Program for Human Resources Development 2007-2013, co-financed by the European Social Fund, under the project number POSDRU/159/1.5/S/132400 with the title „Young successful researchers – professional development in an international and interdisciplinary environment”.**

THE GLOBAL WAR ON TERROR AND THE DECLINE OF HUMAN RIGHTS

Arthur Mihăilă, Assist. Prof., PhD, "Babeș-Bolyai" University of Cluj-Napoca

Abstract: *Terrorism is a serious challenge for many countries around the globe. The fear of terrorists was exploited by the politicians in order to restrain some major civil liberties. The basic civil rights are eroded in the name of national security and totalitarian practices like arbitrary detention, torture, illegal electronic surveillance and assassination of presumed terrorists are now used on large scale in occidental democracies. This paper analyses these practices and the possible consequences of this suspension of human rights.*

Keywords: *Terrorism, Democracy, Human Rights, National Security, Counter-terrorism*

Atacul terorist din 11 septembrie 2001 a provocat o reacție puternică și imediată din partea țărilor occidentale care se simțeau mai vulnerabile decât oricând. Percepția publicului era că în această perioadă s-a declanșat un adevărat război între civilizații, un fenomen deosebit de îngrijorător, pentru că putea să afecteze orice cetățean și să lovească în inima marilor puteri care se simțiseră imune până atunci. De o parte se afla o forță difuză, identificată de mulți cu lumea islamică, iar de cealaltă parte civilizația occidentală, dominată de cultura și politica americană¹.

Panica iscată de acest atac terorist cerea un răspuns imediat din partea liderilor politici iar aceștia au reacționat prompt prin crearea unor instituții specializate care să acționeze împotriva teroriștilor și prin elaborarea unui cadru legislativ care să permită prevenirea și anihilarea unor alte încercări de acest fel. În 14 septembrie 2001, Congresul Statelor Unite a promulgat "**Autorizația pentru folosirea forței militare**" (AUMF), o lege care îl autoriza pe președintele S.U.A. să folosească forța împotriva națiunilor, organizațiilor sau persoanelor care au determinat, plănuit, autorizat sau ajutat atacurile teroriste din 11 septembrie sau a celor care au adăpostit aceste organizații și persoane, cu scopul de a preveni orice viitoare acte de terorism săvârșite de astfel de națiuni, organizații sau persoane. Această lege a constituit un

¹ Această opinie a fost favorizată și de declarația din 16 septembrie 2001, de la Camp David, a președintelui George W. Bush: "Această cruciadă - acest război împotriva terorismului- va dura mult timp...". Denumirea de "cruciadă" sugera faptul că nu e vorba de un război împotriva unor grupuri teroriste islamice ci de un război între civilizația creștină și cea islamică.

paravan legal pentru viitoare intervenții militare sau acțiuni de anihilare ale unor presupuși dușmani. Cea mai importantă și mai controversată lege împotriva terorismului a fost **USA Patriot Act**, promulgată în 26 octombrie 2001. Printre altele, această lege permitea obținerea unor mandate de supraveghere electronică și înregistrare a convorbirilor telefonice a celor suspecți de terorism, fără să fie necesare probe temeinice ale activității lor. Patriot Act a fost urmată de alte legi care acordau instituțiilor cu scop anti-terorist dreptul de a încălca libertățile civile în cazul unor suspiciuni de terorism. Prin condamnarea țărilor care sprijină terorismul AUMF și Patriot Act conduceau la împărțirea lumii în două lagăre: a țărilor aliate, care erau obligate să adopte măsuri anti-teroriste și să colaboreze cu S.U.A. pentru a-și dovedi alinierea și a țărilor care sprijină terorismul². O parte a acestora din urmă au fost ținta unor lovituri militare în perioada următoare chiar dacă au negat legăturile cu organizații teroriste.

Influența americană a determinat și alte state să adopte legi similare celor din S.U.A. România a adoptat, de pildă, *Legea 82/2012 privind reținerea datelor generate sau prelucrate de furnizorii de rețele publice de comunicații electronice și de furnizorii de servicii de comunicații electronice destinate publicului*, lege declarată neconstituțională de către Curtea Constituțională pentru că încălca dreptul la viața privată. După declararea neconstituționalității Legii 82/2012 Victoria Nuland, asistent al secretarului de stat al S.U.A., a făcut o vizită la București pentru a transmite dorința S.U.A. ca această lege să fie totuși promulgată după revizuirea sa. În urma unor presiuni de acest fel în majoritatea țărilor aflate în sfera de influență a S.U.A. au fost promulgate legi anti-terorism care în cele mai multe cazuri reproduceau normele americane. Chiar dacă modelul oferit de "Patriot Act" sau de AUMF nu a fost preluat în totalitate de fiecare țară occidentală, putem spune că lumea democratică se află într-un moment de răscruce în care o serie de drepturi și libertăți cetățenești sunt suspendate sau pur și simplu anulate în scopul obținerii securității naționale.

Întrebarea pe care trebuie să ne-o punem în acest moment este dacă aceste măsuri sunt justificate și dacă putem să ne lipsim de aceste legi, acceptând un risc rezonabil în scopul evitării pierderii unor drepturi care fac parte din esența democrației.

Pentru justificarea măsurilor excepționale luate președintele Bush a folosit un eufemism: "Războiul împotriva terorii". În realitate nu avem de-a face cu un război convențional. De o parte se află țările occidentale din alianța N.A.T.O. și sateliții lor iar de

² Pentru o trecere în revistă a legilor anti-terorism adoptate în majoritatea statelor lumii a se vedea Ramraj, Victor V.; Hor, Michael; Roach, Kent (eds.), *Global Anti-Terrorism Law and Policy*, Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

cealaltă parte câteva organizații teroriste islamice în fruntea cărora se află al-Qaeda și ISIL (sau ISIS cum mai este numită). Cele două organizații teroriste nu sunt state iar războaiele se poartă între state și presupun existența unor declarații de război și aplicarea unui tratament special, prevăzut în tratatele internaționale, combatanților care iau parte la conflict.

Atentatul din 11 septembrie a dovedit faptul că ”dușmanii” pot fi chiar și cetățeni ai propriului stat sau rezidenți care muncesc pe teritoriul său. Din această cauză ”războiul împotriva terorii” se poartă și împotriva propriilor cetățeni care aderă dintr-un motiv sau altul la o organizație teroristă sau sunt doar simpatizanți ai acesteia. Prevenția unor posibile acte de terorism face necesară, conform logicii războiului, depistarea din timp a unor posibili teroriști. Datorită acestui fapt și a logicii ”războiului împotriva terorii”³ întreaga populație devine suspectă și va fi supravegheată pentru a se depista posibilele legături cu terorismul.

După cum observă și David Luban⁴, ”războiul împotriva terorii” combină două modele diferite de acțiune guvernamentală, două paradigme, cea a războiului și cea a păcii, într-un mod arbitrar, reținând din fiecare normele și cutumele care permit nerespectarea drepturilor omului în scopul creșterii eficienței luptei antiteroriste.

Acțiunile anti-teroriste au fost denumite ”război împotriva terorii” pentru că în perioada războiului este permisă uciderea sau deținerea combatanților inamici fără ca aceștia să fie condamnați înainte de un judecător. În război sunt acceptate, într-o măsură considerată rezonabilă, *daunele colaterale*, adică uciderea sau rănirea unor necombatanți, dacă acest lucru este necesar pentru distrugerea unor ținte militare. Campania de asasinat realizată cu ajutorul dronelor a provocat multe victime din rândul civililor calificate drept ”daune colaterale”⁵. Factorii de decizie militari au hotărât în unele cazuri distrugerea unor clădiri în care, alături de teroriști se aflau și persoane necombatante, vecini sau membri de familie. Aceste fapte nu erau posibile fără invocarea unei situații de război. Modelul războiului permite și eliminarea unor adversari în lipsa unor probe temeinice, pe baza unor indicii plauzibile dar nu sigure.

³ Sintagmă abandonată în 2009 de către administrația Obama datorită conotațiilor negative pe care această expresie le căpătase atunci când au fost dezvăluite o serie de abuzuri și încălcări ale drepturilor omului săvârșite de organizațiile antiteroriste.

⁴ A se vedea pentru detalii privind modelul legislativ hibrid Luban, David, ”*The War on Terrorism and the End of Human Rights*” în White, James E. (ed), ***Contemporary Moral Problems: War, Terrorism, Torture and Assassinations***, 4th. ed, Wadsworth, Cengage Learning, Boston, 2012, pp.40-46.

⁵ De cele mai multe ori aceste daune nu puteau fi evitate datorită imperfecțiunii mijloacelor de supraveghere prin satelit care nu permiteau identificarea cu precizie a unor ținte. Pentru Detalii în acest sens a se vedea Cockburn, Andrew, ***KillChain: The Rise of the High-Tech Assassins***, New York: Henry Holt and Company, 2015.

Legile războiului au însă și dezavantaje, printre care cel mai important este faptul că adversarii capturați trebuie tratați cu respect și eliberați după încetarea ostilităților. Din această cauză S.U.A. a preferat să îi considere pe teroriști criminali, condamându-i la închisoare. Chiar dacă legile războiului interzic tortura sau relele tratamente aplicate prizonierilor în fapt, în unele războaie situații deosebite i-au determinat pe combatanți să tortureze prizonierii în scopul evitării unor pierderi umane mai mari. Acest tip de situații au fost invocate pentru justificarea torturii chiar dacă cei capturați erau, sau trebuiau să fie judecați conform legilor civile.

Modelul hibrid adoptat preia normele care îi dezavantajează cel mai mult pe inamici din ambele modele ajungând în cele din urmă să suspende aplicarea drepturilor omului. Asasinarea unor persoane fără probe și fără un proces prealabil, acceptarea pierderilor colaterale, deținerea pe timp nedelimitat, fără acordarea dreptului de apărare, a unor persoane suspecte de terorism, supravegherea electronică fără mandat și colectarea de date personale de la un număr mare de persoane, folosirea torturii sau a altor metode asimilabile torturii au devenit metode utilizate frecvent iar criticile aduse lor au fost contracarate prin invocarea siguranței naționale.

Conceptul de "siguranță națională", invocat deseori în sprijinul oricărei măsuri abuzive, este însă vag și tocmai din această cauză periculos pentru democrație, după cum observă și Jeremy Waldron⁶. Acest concept poate fi invocat chiar și în scopuri politice, după cum s-a putut vedea în România, atunci când campaniile de presă au fost considerate una dintre vulnerabilitățile la securității naționale enumerate în Strategia Națională de Apărare. Cel mai acerb apărător al acestei poziții, președintele Traian Băsescu, a dat ca exemplu de campanie care creează vulnerabilitate națională cea din campania electorală care atrăgea atenția asupra legăturilor pe care fratele președintelui le avea cu un grup de traficanți de armament, sau articolele care investigau acuzații de corupție ale unor oficiali⁷. Conform acestui tip de raționament libertatea presei este sever limitată ea neavând dreptul să critice guvernul sau funcționarii publici pentru că creează vulnerabilități și deci amenințări la adresa siguranței naționale. Pentru a se limita aceste vulnerabilități în rândurile unor organe de presă

⁶ A se vedea Waldron, Jeremy, "Safety and Security" în Reed, Esther D., Dumper, Michael (eds.), *Civil Liberties, National Security and Prospects for Consensus: Legal, Philosophical and Religious Perspectives*, Cambridge: Cambridge University Press, 2012, pp. 13-34.

⁷ A se vedea <http://www.mediafax.ro/externe/includerea-presei-intre-amenintarile-la-adresa-securitatii-romaniei-criticata-dur-de-france24-6553361>.

au fost infiltrați agenți ai serviciilor secrete⁸. Implicarea serviciilor secrete în presă ridică probleme legate de independența presei și de corectitudinea informațiilor oferite publicului.

Conceptul de ”siguranță națională” a fost opus de multe ori conceptului de libertăți civice sugerându-se că siguranța nu poate fi realizată decât prin limitarea libertăților pentru că cele două noțiuni se află în relație de invers proporționalitate. Creșterea gradului de libertate ar duce la micșorarea nivelului de siguranță națională iar micșorarea lui ar conduce la o siguranță mai mare. Urmând acest tip de raționament ajungem la concluzia că un regim de tip totalitar oferă un nivel optim de siguranță.

Pe lângă deplasarea accentului *de la libertate spre securitate* ca valoare supremă în statele occidentale, putem constata și alte tendințe⁹. Una este cea a deplasării accentului *de la reacție la prevenire*. Conform acestei optici guvernele adoptă o mentalitate proactivă care presupune arestarea teroriștilor înainte ca ei să acționeze. Pericolul acestui tip de abordare este, după cum observă și David Luban¹⁰, că duce la crearea unui sistem juridic care condamnă oamenii mai degrabă pentru intențiile lor decât pentru acțiuni. Exprimarea unor opinii sau simple bravade pot avea consecințe grave. De asemenea, considerarea celor care îi adăpostesc pe teroriști drept complici este de multe ori discutabilă. În zonele izolate în care se adăpostesc deseori teroriștii, populația lipsită de ajutor nu se poate împotrivi și, temându-se de represalii, acceptă prezența teroriștilor chiar dacă nu îi dorește acolo. În presă și în lucrările dedicate acestui subiect sunt citate numeroase cazuri de persoane deținute pe baza unor simple bănuieli timp de mai mulți ani la Guantanamo sau în închisorile altor state. David Metcalfe relatează că între decembrie 2001 și Martie 2005, 16 persoane suspecte au fost deținute în Marea Britanie fără să poată fi condamnate din lipsă de probe¹¹. Ulterior ele au fost eliberate.

Eforturile de prevenire a viitoarelor acte teroriste au condus la reintroducerea oficială a torturii printre metodele de interogare. Metodele de tortură au fost reintroduse treptat, în timpul administrației Bush sub denumirea eufemistică de ”metode de interogare îmbunătățite”. Aceste metode includeau simularea înecării (waterboarding), supunerea la

⁸ După deconspirarea mai multor agenți secreți infiltrați în redacții de ziare sau televiziuni George Maior, Directorul Serviciului Român de Informații a recunoscut într-un interviu, acordat postului B1TV, în 25 ianuarie 2015, că S.R.I. are ofițeri acoperiți infiltrați în presă.

⁹ A se vedea în acest sens Wong, Kam C., *The Impact of U.S.A. Patriot Act on American Society: An Evidence Based Assessment*, New York: Nova Science Publishers, 2007, pp.5-7.

¹⁰ Luban, David, *op. cit.*, p.44.

¹¹ A se vedea Metcalfe, Eric, ”Teror, Reason and Rights” în Reed, Esther D., Dumper, Michael (eds.), *Civil Liberties, National Security and Prospects for Consensus: Legal, Philosophical and Religious Perspectives*, Cambridge: Cambridge University Press, 2012, pp. 152- 180.

temperaturi scăzute a deținuților dezbrăcați, menținerea în poziții incomode ore întregi, suspendarea cu o frânghie legată de mâini sau picioare, bătaia, deprivarea de somn și înfometarea, administrarea de substanțe care provocau dureri, etc. Datorită faptului că în Constituția S.U.A. tortura era interzisă pe teritoriul țării, de cele mai multe ori deținuții erau duși pe teritoriul altor state, unde C.I.A. amenajase facilități destinate torturării și deținerii pe termen nedefinit a acestora. Printre țările europene, bănuite că au permis aceste activități pe teritoriul lor se află și România, alături de Polonia, Lituania, Marea Britanie, Macedonia și Germania¹².

S.U.A. nu este singurul stat care a folosit tortura. Și serviciile secrete britanice au fost acuzate de folosirea unor facilități din țări africane în acest scop sau de colaborarea cu poliția din aceste țări care îi tortura pe prizonieri pentru ca britanicii să nu fie implicați. De altfel folosirea torturii a fost recunoscută indirect de către unii oficiali britanici. Secretarul de stat Charles Clarke a susținut într-un discurs ținut la Fundația Heritage din S.U.A. că ”dreptul de a fi protejați de moartea și distrugerea cauzată de acte de terorism este cel puțin la fel de important ca și dreptul teroristului de a fi protejat de tortură și tratamente inumane”¹³.

Tortura a fost subiectul a numeroase dezbateri, atât în presă cât și în parlamente sau în conferințe științifice. Argumentul cel mai puternic invocat de adepții folosirii torturii este cel al bombei cu ceas¹⁴. Acesta pune în balanță torturarea unui terorist și soarta a mai multor mii de oameni amenințați de bomba pe care o plasase acesta. Diverși politicieni care invocau argumentul susțineau că tortura este o metodă care poate salva multe vieți omenești iar uneori metodele folosite nu provoacă vătămări fizice iremediabile.

Chiar dacă la prima vedere acest argument pare să convingă pe orice persoană să accepte fără rezerve tortura, la o analiză atentă el poate fi demontat cu ușurință. Adversarii torturii recurg deseori la argumentul pantei alunecoase. Câți oameni trebuie să salvăm ca să recurgem la tortură? 1000? 100? 4? Unul? Dacă permitem exercitarea torturii în unele cazuri

¹² A se vedea în acest sens ”*Europeans should come clean on CIA torture*” consultat la <http://www.dw.de/europeans-should-come-clean-on-cia-torture/a-18203071> și Marinaș, Radu-Sorin; Lowe, Christian, ”*U.S. torture report puts Romania's Role under scrutiny*” consultat la <http://www.reuters.com/article/2014/12/16/us-usa-cia-torture-romania-idUSKBN0JU29H20141216>

¹³ A se vedea Clarke, Charles, ”*Contesting the Threat of Terrorism*” consultat la <http://www.heritage.org/research/lecture/contesting-the-threat-of-terrorism>, în 5 mai 2015

¹⁴ Plecându-se de la acest argument au fost scrise chiar mai multe cărți care analizau tăria argumentului și contra-argumentele ce se puteau aduce. Printre monografiile de acest fel pot fi citate Brecher, Bob, *Torture and the Ticking Bomb*, Oxford: Blackwell Publishing, 2007 și Allhoff, Fritz, *Terrorism, Ticking Time-Bombs and Torture: A Philosophical Analysis*, Chicago: The University of Chicago Press, 2012.

extreme, în scurt timp vom ajunge să acceptăm tortura și în cazuri mai puțin extreme și ea va deveni o practică folosită curent¹⁵. Henry Shue remarca faptul că exemplul bombei cu ceas este neverosimil fiind greu de crezut că el poate să se întâmple în realitate. Victima torturii poate să fie o persoană nevinovată pe care o bănuim nejustificat că ar fi terorist sau un psihotic care își închipuie că a plantat o bombă. Bomba poate să nu funcționeze, tortura poate să nu fie atât de eficientă încât să ducă la obținerea de informații în timp util, etc. În realitate teroriștii nu dezvăluie faptul că au pus o bombă decât după ce ea a explodat. Noi nu putem să aflăm acest lucru decât dacă îi vedem cum plantează bomba iar în acest caz tortura nu mai este necesară¹⁶.

Aplicarea torturii este un pas înapoi pentru democrațiile occidentale. La tortură s-a renunțat oficial mai mult de un secol, ea fiind aplicată doar în regimurile dictatoriale. Regimul nazist și cel stalinist au fost condamnate pentru aceste practici. Prin acceptarea torturii ne plasăm la același nivel cu aceste regimuri. Invocarea unor motive nobile sau a excepțiilor nu poate fi susținută. Nici măcar regimurile totalitare nu au îndrăznit să apere pe față tortura sau să o justifice. Într-o analiză făcută în paralel torturii aplicate de S.U.A. și de U.R.S.S. în perioada stalinistă Tracy Lightcap¹⁷ remarcă faptul că atât în U.R.S.S. cât și în unele țări europene care au aplicat tortura cu ceva timp înainte, s-a ajuns la concluzia că această metodă este inefficientă și că un interogator priceput poate smulge informații mai utile decât un torturător.

Cel mai puternic argument împotriva acestei metode inumane este că ea îl degradează atât pe torturat cât și pe torturător.

Probabil cel mai periculoasă schimbare de optică adusă de războiul împotriva terorii este cea a deplasării accentului **de la colectarea de probe la colectarea de date**. În trecut, agențiile guvernamentale din țările democratice supravegheau doar persoanele care înfăptuiseră o infracțiune sau despre care existau indicii că vor înfăptui una. Noua paradigmă privește toți cetățenii ca pe niște potențiali teroriști. Din acest motiv agențiile însărcinate cu lupta împotriva terorismului au început să culeagă date despre întreaga populație. Patriot Act prevedea procedee simplificate de obținere a mandatelor de ascultare a telefoanelor sau de

¹⁵ Wisniewski, Jeremy J.; Emerick, R.D., *The Ethics of Torture*, London: Bloomsbury Academic, 2009, pp. 17-18.

¹⁶ Shue, Henry, "Torture" în Levinson, Sanford, *Torture: A Collection*, New York: Oxford University Press, 2004, pp. 47-60.

¹⁷ A se vedea Lightcap, Tracy, *The Politics of Torture*, New York: Palgrave MacMillan, 2011.

infiltrare a calculatoarelor presupușilor teroriști. Pentru obținerea unor date s-a apreciat că nu sunt necesare aprobări din partea judecătorilor. Agenția Națională de Securitate a colectat de pildă așa-numitele ”metadate”, adică date cu privire la persoanele cu care discuta cineva la telefon, sau cu care corespunda prin mail.

În anul 2013 unul dintre angajații civili ai Agenției Naționale de Securitate, Edward Snowden, a dezvăluit faptul că activitățile de supraveghere ale cetățenilor americani sunt mult mai ample decât se credea. Printr-un ordin judecătoresc N.S.A. a obligat compania de telefonie Verizon să înmâneze milioane de înregistrări telefonice zilnic. N.S.A. dispunea și de un program software cu ajutorul căruia avea acces la conturile de mail Google și Yahoo¹⁸ și folosea o serie de programe spion cu ajutorul cărora putea accesa telefoanele sau calculatoarele personale ale cetățenilor americani. Activitatea agenției americane nu se limita însă la teritoriul S.U.A.. Majoritatea guvernelor lumii erau spionate prin intermediul acestor mijloace electronice. Printre persoanele a căror convorbiri telefonice și mail-uri erau înregistrate se număra chiar și Cancelarul german Angela Merkel. Aceste dezvăluiri, recunoscute de oficiali relevă faptul că mai mult de 90% dintre cei urmăriți erau cetățeni americani sau occidentali care nu aveau nimic de a face cu terorismul.

Alte scurgeri de informații au dezvăluit faptul că N.S.A. urmărea conturile bancare ale cetățenilor, înregistra activitatea de pe Facebook sau folosea unele jocuri populare de pe telefon pentru a avea acces la datele stocate acolo și la agenda de convorbiri.

Amploarea activității de supraveghere a cetățenilor obișnuiți pune probleme deosebite legate de încălcarea dreptului la viața privată și la folosirea acestor date pentru anihilarea dizidenților politici. E posibil ca în acest moment majoritatea datelor obținute să fie prelucrate doar în scopul menținerii securității naționale însă supravegherea unor oameni politici care nu au nimic de-a face cu terorismul ridică întrebări îngrijorătoare. Potențialul nociv al activităților de supraveghere pare să depășească ca greutate beneficiile aduse de aceste activități prin anihilarea unor atentate teroriste cu atât mai mult cu cât atentatele ulterioare au fost de o amploare mai mică.

Toate practicile menționate ne conduc spre concluzia că după 11 septembrie 2001 democrația a făcut un pas înapoi. Unele dintre măsurile de contra-terorism sunt justificate,

¹⁸ Pentru detalii cu privire la evoluția programelor de supraveghere electronică a se vedea Etzioni, Amitai, *How Patriotic is the patriot Act. Freedom Versus Security in the Age of Terrorism*, New York: Routledge: 2005, pp. 43-76.

însă cele mai multe par a fi nocive. În unele cazuri, cum ar fi cel al războaielor purtate cu Irak-ul sau al susținerii forțelor islamice din Siria greșelile făcute de Occident au devenit evidente - în loc să anihileze forțele teroriste le-au înzecit puterea. În cazul limitării unor libertăți cetățenești, chiar dacă scopurile par a fi nobile, rezultatele pe termen lung pot fi la fel de catastrofale. Șansa occidentului nu stă în a da satisfacție teroriștilor prin limitarea libertăților și transformarea democrației într-o cetate asediată ci tocmai în a demonstra că sistemul de drepturi și libertăți supraviețuiește intact chiar și în aceste împrejurări vitrege.

Bibliografie

Allhoff, Fritz, *Terrorism, Ticking Time-Bombs and Torture: A Philosophical Analysis*, Chicago: The University of Chicago Press, 2012.

Brecher, Bob, *Torture and the Ticking Bomb*, Oxford: Blackwell Publishing, 2007

Clarke, Charles, "Contesting the Threat of Terrorism" consultat la <http://www.heritage.org/research/lecture/contesting-the-threat-of-terrorism>, în 5 mai 2015

Cockburn, Andrew, *Kill Chain: The Rise of the High-Tech Assassins*, New York: Henry Holt and Company, 2015.

Etzioni, Amitai, *How Patriotic is the Patriot Act?*, New York: Routledge, 2005.

Europeans should come clean on CIA torture" consultat la <http://www.dw.de/europeans-should-come-clean-on-cia-torture/a-18203071>

Lightcap, Tracy, *The Politics of Torture*, New York: Palgrave MacMillan, 2011.

Levinson, Sanford, *Torture: A Collection*, New York: Oxford University Press, 2004.

Marinaș, Radu-Sorin; Lowe, Christian, "U.S. torture report puts Romania's Role under scrutiny" consultat la <http://www.reuters.com/article/2014/12/16/us-usa-cia-torture-romania-idUSKBN0JU29H20141216>

Ramraj, Victor V.; Hor, Michael; Roach, Kent (eds.), *Global Anti-Terrorism Law and Policy*, Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

Reed, Esther D., Dumper, Michael (eds.), *Civil Liberties, National Security and Prospects for Consensus: Legal, Philosophical and Religious Perspectives*, Cambridge: Cambridge University Press, 2012.

Scheinin, Martin, "Counter-Terrorism and Human Rights", în Sheeran, Scott, Rodley, Nigel(eds), *Routledge Handbook of International Human Rights Law*, London: Routledge, 2013, pp. 581-596.

White, James E. (ed), ***Contemporary Moral Problems: War, Terrorism, Torture and Assassinations***, 4th. ed, Wadsworth, Cengage Learning, Boston, 2012.

Wisniewski, Jeremy J.; Emerick, R.D., ***The Ethics of Torture***, London: Bloomsbury Academic, 2009.

Wong, Kam C., ***The Impact of U.S.A. Patriot Act on American Society: An Evidence Based Assessment***, New York: Nova Science Publishers, 2007

THE WORLD OF LIFE AND INTELLIGENCE (AS A MORAL CATEGORY)

**Ovidiu-Marius Bocşa, PhD Student, Technical University of Cluj-Napoca – Baia Mare
Northern University Centre**

Abstract: There are many questions about the future and addressing its sense from different perspectives, including researches on the possibility of finding the unifying image ensuring both as general stability and individual acceptability. Besides the already known economic crises, as well as crises of rationality, of legitimacy and of motivation -burdensome and painful accents for man and society-, the problem lies with truth as a necessity, along with the question of freedom, whose active understanding would help us in crossing postmodernism. If we lack the correct image of "the acceptable" can we discern the moral-practical task able to give identity to individual and groups? Does this "acceptable" belong to the ethics that can extend from the individual to the general stably? My insight tries to find a new path, with the help of Theodor W. Adorno, the author of negative dialectics, again in attention of the exegetes, after a long silence or inadequate approach since 1969, the year of his death. Some of his students or younger colleagues (Jürgen Habermas Karl-Otto Apel, Oskar Negt and other representatives, to the fourth generation of the Frankfurt School`) are in vogue today. Actually, they developed many Adornian thoughts, which still have power enough and seem to have part of a new life. My essay tries to add a new meditation to his famous thesis: "Es gibt kein richtiges Leben im falschen"; "There is no way of living a false life correctly."

Keywords: world life, wishful thinking, intellectual experience, non-identical, transmodernism.

Introduction

Alexander Kluge and Oskar Negt¹ attempt to develop a theoretic and political background for the situation nowadays, modern societies face to. As the process of production is changed, in contexts aspiring to "globality" cannot be understood properly and cannot be approached in the previous stages of historical advancement or in fundamentally different circumstances than those of present situation. There is to be observed a need of "cultural organization of the human experience" in order to have the basic analysis that overcomes the impact of the degree of development of relations and changes in the everyday experience of the society. It is described an archaeology of the work's power grown in the human body, as well as in the deep structures of unconscious, cellular life, genetic memory and thought, in the effort to examine the complex "ecology of expropriation and resistance" as our inner capitalism. I estimate that the "proletarian public sphere" – the term they have introduced as to be in connection² with "bourgeois public sphere", is of little use because "the consciousness" level and the subjective factor rest undeterminable.³ Actually, Theodor Adorno explained that there

¹ Oskar Negt and Alexander Kluge, *Öffentlichkeit und Erfahrung (Public Sphere and Experience)*, 1972).

² Zusammenhang" is the term used for "mutual relation".

³ Ibid., *Geschichte und Eigensinn, History and Obstinacy* (trans. Richard Langston), Ed. Devin Fore (1981). See also: <http://chtodelat.org/b8-newspapers/12-62/oskar-negt-alexander-kluge-publicsphere-and-experience-toward-an-analysis-of-the-bourgeois-and-proletarian-public-sphere/>

could not be two different spheres because the human spirit was under similar temptations and dangers. Also, Adorno rejected Georg Lukacs's ideas concerning evolution of class conscience. That is why their attempt is a problematical one, and close to utopia, similarly to the option of Habermas regarding the "public sphere in practical intention" -case of free discussion without coercion. Mass media and virtual world entered our lives with a multitude of negative effects⁴, as we remember Adorno's warning. Gianni Vattimo speaks about a "pensiero debole" (weak thought, result of the Enlightenment's project), imposing a model based on control, established rules and precise norms.⁵ For Vattimo the effect of the culture of mass communication is in contrast to the position of Adorno, as we may find from *The Transparent Society*. The world becomes a fable and the difference between subject and object dissolves in the on line uncertain "reality" with "exchange value" whose relevant event (Ereignis) is the "event of appropriation" as a "trans-propriation". Erich Fromm⁶ thinks man choosing progress, and this way he can find the integrative force in the world life: *"choosing progress can find a new unity through the development of all his human forces, which are produced in three orientations. These can be presented separately or together: biophilia, love for humanity and nature, and independence and freedom."* Erich Fromm⁷ mentioned eight basic needs (different from Maslow's): relatedness (relationships with others, care, respect, knowledge); transcendence (humans have to transcend their nature by destroying or creating people or things); rootedness (the need to establish roots and to feel at home again in the world); sense of identity (expressed nonproductively as conformity to a group and productively as individuality); frame of orientation (understanding the world and our place in it); excitation and stimulation (actively striving for a goal rather than simply responding); unity (a sense of oneness between one person and the "natural and human world outside"); effectiveness (following an aim and acting for). In his opinion: *"There is only one possible, productive solution for the relationship of individualized man with the world: his active solidarity with all men and his spontaneous activity, love and work, which unite him again with the world, not by primary ties but as a free and independent individual...However, if the economic, social and political conditions... do not offer a basis for the realization of individuality in the sense just mentioned, while at the same time people have lost those ties which gave them security, this lag makes freedom an unbearable burden. It then becomes identical with doubt, with a kind of life which lacks meaning and direction. Powerful tendencies arise to escape from this kind of freedom into submission or some kind of relationship to man and the world which promises relief from uncertainty, even if it deprives the individual of his freedom."*⁸In his book *Man for Himself*, Fromm says that in the process of living, the different types of (receptive, exploitative, hoarding, and marketing) man may

⁴Most effects were explained by Adorno, but nowadays many other real dangers are to be known. See: Virgiliu Gheorghe, *Efectele televiziunii asupra minții umane*, (Effects of television upon human mind) Ed. Evangelicos, 2005

⁵Gianni Vattimo, *Gândirea slabă*, Editura Pontica, Constanța: 1998. See also: *The Transparent Society*. Trans. D. Webb. Cambridge: Polity Press 1992. <http://www.iep.utm.edu/vattimo/>

⁶Erich Fromm (1900-1980) associated with School of Frankfurt, is known especially for his depiction of human types, or ethic characters in *Man for Himself: An Inquiry into the Psychology of Ethics*. See also: Fromm, Erich *On Being Human* London: The Continuum International Publishing Group Ltd, 1997, p. 101.

⁷*Ibid.*, *On Being Human* London: The Continuum International Publishing Group Ltd, 1997, p. 101.

⁸ *Ibid.* *Escape from Freedom* [N.Y.: Rinehart, 1941], pp. 36–7. The point is repeated on pp. 31, 256–7.

relate to the world by assimilation and socialization. As the needs of the market determine value, we find is a relativistic ethic, while, the productive orientation is an objective ethic regarding the man "without mask". Theodor Adorno, is skeptical concerning any type of organization and the known institutions (tools for domination), but he really believes in human potential capable to find the acceptable answer. With similar optimism, Erich Fromm explains this potential consists in love, reason and productive work in life: *"It is the paradox of human existence that man must simultaneously seek for closeness and for independence; for oneness with others and at the same time for the preservation of his uniqueness and particularity. ...the answer to this paradox -and to the moral problems of man -is productiveness."*⁹ He notes the need to change the focus between "being" and "having" and emphasizes that the art of love and creativity could be important ways to reintegrate man in a troubled world described under the terms of: "modernism"¹⁰, "postmodernism"¹¹, "globalism"¹², "globalization"¹³, "globality"¹⁴, or the attempt to describe those together, as "transmodernism"¹⁵. The modern pluralist societies -as H.T. Engelhardt¹⁶ explains the phenomenon -are built from moral strangers, who lost their morality or departed from the subjective morals of the others. Thus, the most important task of education is to find the proper resources to improve the human potential so that construe the acceptable from the multitudes of answers to life.

⁹See: http://en.wikipedia.org/wiki/Erich_Fromm

¹⁰It opens the horizon of the imposed traditions of the previous centuries to the rigid stage of nineteenth century. Vezi: <http://ro.wikipedia.org/wiki/Modernism>.

¹¹Beginning with 1970 there is used the term "postmodernism" Word known since 1979, when Jean-François Lyotard has used it in *The Postmodern Condition*. The term has connections with the "poststructuralism in France and tradition of Italian aesthetics and rhetoric of Giambattista Vico and Benedetto Croce. See: <http://plato.stanford.edu/entries/postmodernism/>.

¹²Globalism regards a world which is characterized by networks of connections that span multicontinental distances. In contrast, globalization refers to the increase or decline in the degree of globalism. It focuses on the forces, the dynamism or speed of these changes. Globalism is seen as the underlying basic network, while globalization refers to the dynamic shrinking of distance on a largescale.

¹³Globalization is the world without borders. The term is used since 1980 showing kind of cultural homogenisation, generalization with impact on the national identity. There are described three perspectives: hyper globalist, skeptical and transformationist. They are imagined four paradigms: functionalist, interpretive, radical humanist and radical structuralist. They could remind us the retro-sociologies and the dynamics of reorientations. See:

https://clg.portalxm.com/library/keytext.cfm?keytext_id=24. <http://arpejournal.com/ARPEvolume8number1/Ardalan.pdf>. See also: <http://www.arduph.ro/domenii/diu-doctrina/globalizarea-post-razboiulrece-si-efectele-ei-in-plan-umanitar/>. http://www.dadalos.org/globalisierung_rom/grundkurs_1.htm. http://www.umk.ro/images/documente/rise/suporturi_de_curs/asandu_globalism_si_globalizare.pdf.

¹⁴Globality means global character. The term was used by Daniel Yergin in 1998, to explain that what comes after globalization, a new stage of the world depicted by the structural shift covering competition in all fields, changes of the hierarchies of power, global markets and leaderships etc.

See: <http://en.wikipedia.org/wiki/Globality>. See also: Harold L. Sirkin (2008). *Globality: Competing with Everyone from Everywhere for Everything*. New York: Business Plus: ISBN 0-446-17829-2.

¹⁵Opposed to modern deconstruction, transmodernism brings the model of trans-disciplinarity, gathers the ideas of globalism, global culture, total unification, synthesis of complete man etc. See: Theodor Codreanu, *Transmodernismul*, Ed. Junimea, Iași 2005

¹⁶See: H.T. Engelhardt, *The Foundations of Bioethics*, Oxford University Press, Oxford 1996.

1. The world life

There are some ambiguities of the term¹⁷ as the title of this paper may suggest, thus the area of the speech about the "world life"¹⁸, may come from "Lebensphilosophie" (philosophy of life)¹⁹, anthropology²⁰, biology and phenomenology²¹. Such references come only to confirm and enrich an already established concept of "belonging and participation" (to a system, or a linguistic, scientific, philosophical, political, religious, social community) as it transcendental phenomenology²² to extend the term's significance. Andrina Tonkli-Komel may keep the horizon and priority interest of "life-world". It is a good approximation for the sense of Husserl's early manuscripts (1917), ideas developed on discovered Husserl's letter to Levy-Bruhl, in which author had confessed his method to *Logical Investigations*²³ opening the way of so called "trans-rationality"²⁴ that could go beyond the old tradition²⁵. Similarly, Heidegger described the access to Being not only through reason, but also through the experience of living a human existence. Responsibility has life as correlative term and the phenomenon is seen basically in the same perspective by Husserl, Heidegger and Adorno²⁶. Their meditation

¹⁷See: Tomislav Zelic, On the Phenomenology of the Life-World, Columbia University 2007. See also: <http://www.newschool.edu/nssr/husserl/Future/Part%20One/TonkliKomel.html>.

¹⁸"Lebenswelt" („the life-world") is seen as „a priori of life world " phenomenological sense (concerning everyday life , from natural world, mathematical and phenomenological reduction. Husserl's Meditations regarding inter-subjectivity, cultural tradition, history and historicity, point out the personal life with ideas, feelings and meanings at the tolerable levels of the acceptable joining the thoughts and acts of the other. In Crisis, Husserl explains that the theoretical sciences intensify the space between the claims of objectivity and the truth of life world : as universal aspect in connection with what is given (as practice ,code etc.), temporality (understood as synchronicity of the phenomenological transcendental subjectivity), sedimentation (a progressive or regressive influence of any given stage) ,or reconstruction of a certain stage).

¹⁹Lebensphilosophie denotes a philosophy looking for the meaning, value and purpose of life, turning away from purely theoretical knowledge towards the undistorted fullness of lived experience. Opposing rigid abstractions, it is based on feeling and intuition, and seeks to establish the priority of „life" as an all-encompassing whole.

²⁰Max Scheler (1884-1928) used the phenomenological method in anthropology with influence on Martin Heidegger (1889-1976), Helmuth Plessner (1892-1985) and Arnold Gehlen (1904 – 1976). Scheler goes beyond the understanding of man as "zoon politikon" as he emphasizes the "lovingbeing" made of body, soul and spirit. Ernst Cassirer and Gilbert Durand observe the symbolical perspective and the imagery. Karol Wojtyla use the phenomenological Christian perspective. Michael D. Jackson improve the theme of Heidegger about Dasein ("being- in- the- world") and interpersonal relations and inter-subjectivity in *Minima Ethnographica*, as well as the relation with the other things (Existential Anthropology) to earn the control. See: http://en.wikipedia.org/wiki/Philosophical_anthropology.

²¹Hans Jonas (1903-1993) was interested on human becoming (biological and religious) and the influence of gnosis on culture and human thought (*The Gnostic Religion*, 1958). He built the Imperative of Responsibility (1979, 1984) showing the problems of modern technology and efforts of taking care of our planet : "Act so that the effects of your action are compatible with the permanence of genuine human life". The bioethical aspects in *The Phenomenon of Life* (1966) shows the problem of nature and the man's role in the world. From Hegel to Husserl, the interest for phenomenology of mind and man increased. See: http://en.wikipedia.org/wiki/Hans_Jonas.

²²See: Husserl, *Die Krisis der Europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie*, 1936.

²³Husserl in *Phenomenology of the Life-World* shows the essential role phenomenology in explaining world as something always there, even before any reflection upon it ("le monde est toujours „déjà là" avant la réflexion, comme une présence inaliénable"), and effort to find the contact with the world ... (et dont tout l'effort est de retrouver ce contact naïf avec le monde pour lui donner enfin un statut philosophique"). C'est l'ambition d'une philosophie qui soit une „science exacte", mais c'est aussi un compte rendu de l'espace, du temps, du monde „vécu". 1 See: The "Life-World" as a Moral Problem in Merleau-Ponty.

²⁴"Trans-rationalism" is thought not contrastive to transcendence, but in a relation of co-foundation in the course of history, as well as in the world life.

²⁵"grounding some sort of transrationalism that would overcome the old and insufficient rationalism, and at the same time justify its innermost intentions."

²⁶We may remember Thornton Wilder an possible Luigi Pirandello who speak about the man's soul that is not large enough to encompass the whole life and simultaneously to focus his own living. The heart is not so strong

regarding crisis between reason and life, as well as the relation Being and being-in-the-world may change the character of phenomenological critics, or its transcendental criterion. Helmuth Plessner used the term of intentionality of consciousness²⁷ pointing its limits. For Plessner, our own subjectivity may be understood in a priori terms with expression in nature and in our experience beyond the relation with the environment and that may be seen in a certain excentricity of behavior and intentionality.²⁸ Organization of human experience depends on many factors generating habits, customs and a certain ethos, affective state of knowledge, self-knowledge and reaction of recognition. A recent study²⁹ shows the manner authors like Elias Canetti and Deleuze use different terms for a representation of the (individual and collective identity): in the course of history, as well as in the world life, receiving, losing and regaining the conscience of territory.³⁰ I think as relevant to notice: "territorialisation, deterritorialisation, reterritorialisation with regard to the role it plays in the forming of the subject and in connection with the fundamental deleuzean notion of difference common properties, and finally even in ethological vocabulary, where "territory" indicates an area defended by individuals or groups of an animal species through the use of visual, chemical or acoustic signs."³¹ Starting from the ordinary observations upon the plants, I think it is a case of the contingent meeting of incompatibilities (dangers referring the vital space) that regards adaptive behavior or instinctive orientations (both symbiotically and exclusions by steaming), while for insects³², animals and humans appear as evil, and this is not necessarily a behavior framed as survival, but of unjustified violence is expressed through simple differentiation as it would wake instinct of exclusion or elimination of competition. In modern societies, similar situations take places even if they have more subtle forms, linguistically or symbolically. Researches made by Roger Callois, Leo Frobenius and Pierre Janet, Minkowski etc. focus the aspects of interiority and exteriority to a given space, with effects of "depersonalization by assimilation to space" (which mimicry performed in orphology, case of some animal species) and "diminishing sense of personality and life"³³. I wonder if it doesn't happen similar "illicit adaptations" and "mimetic manifestations" and troubles with (the moral and ideological) claims of new organization and trends of globalization, blurring of boundaries and multitudes

to always keep the consciences awaken. This reminds me of the myth of Er, a lost soul having the chance to see himself, and even to come back from the other world, with much more understanding; but that is a unique chance the rich man from the Bible's parable is allowed neither to experience nor to let his relatives know life is to be correctly be lived) by using the poor Lazarus as messenger.

²⁷It is to be observed the meaning of the borders from the place where the organisms grow, as well as the pulses of meeting their territory and the analogy with the modern societies with their concatenations in the changing environment, in the global experience of homogenization and the struggle for identity, the national fight in the different unions (when religious, political, administrative problems couldn't meet the acceptable conditions).

²⁸See: *The Limits of Community. A Critique of Social Radicalism*, transl. and introduction by Andrew Wallace, Humanity Books, New York: Prometheus Books 1999. *Vezi și Laughing and crying: A Study of the Limits of Human Behavior*, transl. by J. S. Churchill & Marjorie Grene, Evanston: Northwestern University Press, 1970.

²⁹See: Simone Aurora, *Territory and Subjectivity: the Philosophical Nomadism of Deleuze and Canetti*, *Minerva - An Open Access Journal of Philosophy* 18 (2014): 1-26, ISSN 1393-614X.

³⁰The territory must be understood for man and by man, not only in the limited space by borders, not only the earth taken in possession, but also an inner one: of the soul, of the place's space ("paideuma" of Frobenius), of the culture and of morality.

³¹See: Roger Callois, *Mitul și omul*, Nemira: 2000, ISBN 973-569-438-7, The author compares two manifestations at different levels (of evolution) of the world life: the behavior of some insects and human mythology. His conclusion is that rationality was defeated by organization ("Asupra tuturor punctelor aflate în conflict, litigiul s-a încheiat prin capitularea raționalului în fața exigențelor sistematizării"). *Op.cit.* p.134.

³²*Vezi: Jean-Henri Casimir Fabre, 1823-1915 (so-called "Homer of insects"), Aventuri entomologice (Souvenirs entomologiques). The Insect World of J. Henri Fabre. Introduction and Interpretive Comments by Edwin Way Teale; Foreword to 1991 edition by Gerald Durrell. Published by Dodd, Mead in 1949; Reprinted by Beacon Press in 1991, ISBN 0-8070-8513-8.*

³³See: Roger Callois, pp80-81.

of unnatural, pathological manifestations? If I take Russell Means³⁴ in a speech at a July 1980 Black Hills International Survival Gathering (Black Hills -and the mining of uranium from what they consider sacred lands-improperly taken from the Sioux), I observe there are amazing impressive affinities with Adorno's thought in view of rationality in decline exemplified by the great misfortunes of mankind: *"I do not really believe that capitalism itself is really responsible for the situation in which American Indians have been declared a national sacrifice. European culture itself is responsible. Marxism is not a solution...Dakota people follow the harmony with nature...But rationality is a course since it can cause humans to forget the natural order of things in ways other creatures do not"*.

2. Intelligence (as moral category)

Max Horkheimer and Theodor Adorno in *Dialectics of Enlightenment*, showed the great expectations of the reason and its failure (exemplifying the great disasters of mankind) and its withdrawal in the myth. Jürgen Habermas, former student of Adorno continued to promote "critical theory" from the direction of communicative rationality. His colleague Karl Otto Apel, oriented their research towards pragmatic rationality in connection with the structures of interpersonal linguistic communication and moral³⁵ society in the direction of institutionalization of linguistic competence potential. He believes the communicative competence is developed during evolution, but the order in contemporary society is troubled by some interference in the major fields of social life, such as market, the state and social organizations, who forgot to give priority to life, dignity and responsible freedom. In his opinion, there is a possibility of information and debate in the "public sphere" (Öffentlichkeit)³⁶ beyond the control of the state, on issues on which decisions can be made in finding a consensus. Habermas remains optimistic about the regeneration of the public sphere, where, Adorno keeps sufficient reserves when he talks about the "culture industry" drawing a picture (so current today) by terms already known: "reification", "consumerism", "fetishism", .mediation. etc. For Adorno, the manifestations of good are not accessible, but good will depends on the "intellectual experience" to regain the true answer in the "spiritual arena".

I.Thesis 1: Good (Life) is not found, due to the specific situation, damage or attitude limiting his search:

I.1-At the intellectual level (when theorizing it appears as "business" associated with envy, resentment, doubt and penalty for assimilation with ethical dilettantism);³⁷

1.2 -At the level of exposure ("Public Garden", as common place, as the spectacle of a state of doubtful wealth that encourages the search, looking at least as "merchandise ", "currency exchange", false self-interest, limitation, restriction or penalty of the real);³⁸

³⁴ Neal R. Peirce & Jerry Hagstrom, *The Book of America*, Norton:1983, ISBN:0-393-01639-0, p.568. Compare the Dialectic of Enlightenment, Horkheimer and Adorno's starting point is a dramatic experience: mankind has not advanced toward freedom, but it moves backward and it 'is sinking into a new kind of barbarism.' (DE, xi). Also, human life as creaturely life, which is to say, the life that human life should be, can be read as a life in which the mimetic impulse is sublimated in the directions of expression and light. According to Horkheimer and Adorno this is emphatically not the case in modernity; and herein the normative character of creature is revealed. The reduction of creature qua the mimetic impulse to a permeable material is —the condition of civilization. Ibid., 148.

³⁵ Jean Piaget and Lawrence Kohlberg described the stages , forms and characteristics of moral development .

³⁶ Jürgen Habermas, *The Structural Transformation of the Public Sphere*, An Inquiry into a Category of Bourgeois Society (tr. Thomas Burger and Frederick Lawrence)The MIT Press, Mass., 1991) 978-0-262-58108-0.

³⁷ Ibidem, p.29-30

1.3 -In the adaptation (an illusory one, intermediary between moral conscience and morality);³⁹

1.4.-At the level of individual experience distressing (nn. as lack of love, loneliness, confirmation of the need of sharing the ego);⁴⁰

1.5.-Nevertheless it remains somewhat a vague impression of good, a moral fact, even by its correlative⁴¹; Diagnosis: even when "there is nothing innocent in the world", even if distrusts distributed in all, it remains the eyes game; even the gaze gesture following the search or faith.⁴²

1.6. The antithesis: It could be found (and it's affordable) a certain good and already glimpsed one in solitude's strength to resist, as well as in empathy, closeness to the suffering of others, or possible internal solidarity; and it may fall into the ridiculous, the sin of pride or of ideology in the supposed own.

The solution/Summary: "Do not abuse of your own existence";⁴³

I.7-I.17 Summary: Some incompatible determinations of good (following common sense) persist in "dialectic spontaneous intelligence, intuition of proper behavior as impulse" (I.16) the relationship between alienated persons as saving solution: resignation, renunciation of passion, the immediacy between beings, the happiness by nothing shady or adaptation to inhuman progress and degeneration of the subject).⁴⁴ The precariousness of a certain good as acceptable, related to issues that maybe referred,⁴⁵ where it can be deduced an ethic of resilience concrete daily from:

I.7 -Intellectual people (mirror for others, but also, for themselves, of humiliated in shameful and undignified depiction of "competing applicants")⁴⁶

I.8 -Not accepting rules (or those from education) can degrade the cultural model. Consciousness as a form of resistance related to the representation of a just society and its citizens, and where their determination took shape out skirts of civilization: barbarism, violence, ignorance, frivolity, half-education, ugly and rude familiarity, rudeness, lack of politeness.⁴⁷

I.9-Lack of morality lies in the fact that it violates the sacred truth. Between the "conscience imposed by force or whip imposed" on the one hand, and "faith and honor" on the other, it is shameful space designated to repair dignity. If no one believes anyone, and everyone is indifferent to what is believed about him among the people spread: coldness, indifference, shamelessness, lack of piety.⁴⁸

I.10-Mutual accountability freely assumed define a nice marriage beyond the constraints `fusion of interests.⁴⁹

I.11-There is a desecration exposure. Intimacy between people means indulgence, tolerance, a sanctuary for everyone's qualities. Universal refuge for divorce appears like the particular stigma of failure marriage.⁵⁰

³⁸ Ibidem,30-31.

³⁹ Ibidem,31-32.

⁴⁰ Ibidem.33-34.

⁴¹ Not necessary contrastive, negative;

⁴² Ibidem.34-35.

⁴³ Ibidem.35-37.

⁴⁴ Ibidem.37-51.

⁴⁵ Prevent crowding these negative concrete situations; avoiding their permanent search of the Acceptable solutions could be skills related to spontaneity.

⁴⁶ Ibid.,37-38.

⁴⁷ Ibid.,38-39.

⁴⁸ MM. pp.39-40.

⁴⁹ MM.pp.40.

⁵⁰ MM.pp.40-41.

I.12 -The overthrow of values occurs in the erotic sphere, too.⁵¹

I.13 –Every intellectual in emigration is mutilated, the measure of things is altered. Consciousness as an attempt to withdraw from violence blindness could bring the only salvation.⁵²

I.14 -Private Rules: Obstinate love of self-interest, stubborn sphere of stifling regulation saga ... Degradation of independence, steadfastness, forecast, vision, hopes.⁵³

I.15-The passion of avarice cannot afford anything (neither young or another) , not too expensive for others, and not enough expensive for himself, including favorable exchange gifts.⁵⁴

I.16 Dialectics of tact and spontaneous reaction (in its negative sense):⁵⁵ -saving as solution for alienated people: -resignation waiving nearby, waiver of friendship, sympathy, empathy, understanding, silence, shared serenity, passion and happiness by nothing shady.

A.Tact or tactics as (perception)

- a) liberation from the constraints of absolutism;
- b) perceived as useless ornament, exteriority, subject under direct dominance;
- c) rated under the Convention (once, as universal, ideal);
- d) as determining the difference (with conscious departures);
- e) the individual taken as absolute, without reference to universal (which might differ from), missing the effect on the individual, kind of injustice upon the other;

B.Individual reaction to the tact and tactics as:

- a) hostility;
- b) duplicity: behind the requirement to treat him as such; is an attitude changed after a rigid hierarchy;
- c) perception of "nominalism" as tact and taxation even in the private area (even love become a name, a word);
- d) kind of rude relationship of shoving;
- e) indication of the level of coexistence;

1.17 Thesis: Good could be released by "bail" (a kind of compensation of guarantee) if the arrest or limitation was due to a process of consciousness). Nobody can decide upon our lives but focused Freedom for pure negativity.⁵⁶ However, as in a kind of reverie, Adorno willing to return to thinking (Wishful thinking)⁵⁷ explains: "Intelligence is a moral category. The separation of feeling and understanding, which makes it possible to say, free and blessed are the knuckle heads, hypostatizes the historically achieved splintering of human beings into functions... Intelligence, as the power of judgment, opposes in its carrying out what is already given, by simultaneously expressing it. The

⁵¹MM.pp.42.

⁵²MM.pp.42-44.

⁵³MM.p.44.

⁵⁴MM.pp.44-45.

⁵⁵MM .pp.45-46.

⁵⁶MM .,pp.48 .We cannot accept as freedom: curmudgeon, barbarism, ignorance, rude attitude, irresponsible gesture.

⁵⁷MM.,Aphorism 127 p.223 for Romanian version.

capacity of judgment, which seals itself off from the drive-impulse, does justice to this last precisely by a moment of counter-pressure against the social one. The power of judgment is measured by the staunchness of the ego. Thereby, however, also in that dynamics of the drives, which is handed over by the division of labor of the soul to the feelings. Instinct, the will to stand fast, is an implication of the meaning of logic. By forgetting itself, showing incorruptible, the judging subject wins its victory. By contrast, just as the narrowest circle of human beings dumb themselves down, where their interests begin, and then turn their resentment against what they do not wish to understand, precisely because they could understand it all too well, so too is the planetary stupidity, which prevents the contemporary world from seeing the absurdity of its own arrangement, the We cannot accept as freedom: curmudgeon, barbarism, ignorance, rude attitude, irresponsible gesture. Short-term and yet irresistible, it hardens itself into the anonymous schemata of the historical trajectory.”⁵⁸

Conclusions

If at Husserl "intra-esse" is taken as "inter-esse", man needs intersubjectivity, and sociability belongs to his nature. Could culture play the unifying role from "interior", to regain the „exteriority", as valuable as its own existence? If "correctly reported to the other defines the individual's identity"⁵⁹, education, dialogue, goods kills and attitude of good will could make some changes (between the plan of hope and utopia), seeking for instance the meaning, guide and power of charity explained in 1 Corinthians 13:1-13; feeling would be checked and extended for concatenations of modern societies, corporations, multi-national types of organizations building the acceptable. The diagnosis made by Max Horkheimer and Theodor Adorno in *Dialectics of Enlightenment*, is confirmed by Joseph Ratzinger in terms of "diseased reason" (Vernunft erkrankte) and "abused religion" (missbrauchte Religion)⁶⁰, hence the need to discover the acceptable by broadening our concept of reason (Ausweitung unseres Vernunftbegriffs)⁶¹, "Recover consciousness" (Gewissen), the dialogue of cultures, "the spirit and logic of gift" (Geschenkes und Geschenke), the defense of life, "the common good" (Gemeinwohl) by "opening up for life in the center of true development" (Entwicklung) beyond utopia, unhappy understanding of self-interest, beyond the "adversities of the body" (Leibfeindlichkeit) and "exaltation of the body" (Verherrlichung des Leibes). Experiences that have settled in to life forms of different nations and religious communities are full of value as guidance cues of human action"-Ratzinger draws our attention⁶², emphasizing the link with the "fundamental decision (Grundentscheidung)". Reflecting on this, we agree that the "intellectual experience" put in arena by Adorno, does not depart from this fundamental decision that concerns us all and each one.

Bibliography:

- 1) Adorno, Theodor, W., *Minima Moralia*, Ed. Art, Bucuresti: 2010. ISBN:978-973-124-098-5) -Abbrev.MM.
- 2) Adorno, Theodor W. , *Negative Dialectics*, trans. E.B. Ashton (London and New York:Routledge, 1990), -Abbrev. ND.

⁵⁸ *Idem*. See also: <https://www.marxists.org/reference/archive/adorno/1951/mm/ch03.htm>

⁵⁹ Ludwig Feuerbach, *The Essence of Christianity*, trad. George Eliot, Harper & Raw, New York 1957.

⁶⁰ Andrei Marga, *Absolutul astăzi*, Ekon, 2010 p 304. Vezi și notele 17 și 18, respective Joseph Ratzinger, *Kann der Mensch die Wahrheit erkennen*, 1999, pp.64-65.

⁶¹ Benedict XVI, *Glaube, Vernunft und Universität*, Herder, Freiburg, Basel, Wien, 2007, p.29.

⁶² Vezi Joseph Kardinal Ratzinger, *Streit um Moral: Fragen der Grundlegung ethischer Werte*, Regensburg, 1984, p.9.

- 3)Caillois, Roger, Mitul si omul, Nemira,2000,ISBN 973-569-438-7.
 - 4)Derrida J.: Gesetzskraft. Der »mystische Grund der Autorität«, Frankfurt/M. 1991, (‘‘Force
 - 5)Habermas, Jürgen, Cunoastere si comunica, Ed.Politica, Bucuresti: 1983 .
 - 6)Horkheimer, Max & Adorno W. Theodor, Dialectica luminilor,Iasi:Polrom,2012. ISBN : 978-973-45-2327-3 / Dialectic of Enlightenment: Philosophical Fragments (trans. Edmund Jephcott) , Stanford, California: Stanford University Press, 2002 -Abbrev.DE)
 - 7) Marga,Andrei, Absolutul astazi.Teologia si filosofia lui Joseph Ratzinger, Cluj:Eikon,2010,ISBN: 978-973-757-283-7.
 - 8) Vidam Teodor, Teritoriul moralitatii,Cluj: Argonaut,2014. ISBN: 978-973-109-516-5.
- e-sources: <https://www.marxists.org/reference/archive/adorno/1951/mm/>

**SOCIAL DIVERSITY AND GENEALOGICAL CONSCIENCE AT THE MIDDLE OF
THE 18TH CENTURY REFLECTED IN THE SPECIAL OBITUARIES OF DOLJEȘTI
MONASTERY**

Mihai-Bogdan Atanasiu, PhD, "Al. Ioan Cuza" University of Iași

Abstract: Written by monk Nathanail Demianovschi from Putna, between 1758-1759, the two major obituaries of the hermitage Doljești in Neamt County contain a lot of information on the history of social, political and cultural life of the time. These manuscripts contain several hundred names of benefactors of the sanctuary, meticulously ordered according to families, genealogical succession and depending on social status. Based on these historical sources, in the present study we intend to show how the founding act, the essential gesture for obtaining salvation of the soul, was a binder in the social diversity of Moldavia in the middle of the eighteenth century, gathering around the same holy place the good deeds of both the laity, from princes, high or low rank boyars to petty merchants or ordinary people, as well as the clergymen, from the country metropolitans, bishops, abbots, priests, to the most humble monks and nuns. By knowing the structures of kinship and genealogy consciousness of representatives of these groups we can determine how lineage solidarity was reflected in the political life of the Principality.

Keywords: social diversity; genealogy consciousness; obituary; prosopography; hermitage Doljești.

Înființarea obștii monahale de la Mănăstirea Doljești, precum și înzestrarea și bunăstarea viețuitorilor ei au fost principalele obiective ale ieromonahului Dionisie Hudici, unul dintre discipolii și fii duhovnicești ai mitropolitului Iacov Putneanul. Istoria acestei viețuiri monahale, una dintre puținele ctitorii moldovenești din veacul al XVIII-lea¹, precum și activitatea întemeietorului acesteia sunt, îndeobște, cunoscute² și nu constituie subiectul rândurilor de față. În linii generale, putem aminti aici faptul că mănăstirea este amplasată pe moșia Doljești, din ținutul Romanului, toponim de la care și-a primit numele. Aici, pe locul (sau în apropierea) unei mai vechi obști de călugări, fostul medelnicer Dimitrie Hudici, tuns la Mănăstirea Putna în cinul monahal, ca rasofor (Daniil), cândva în intervalul 28 aprilie – 21 iulie 1752, a ridicat câteva chilii și o biserică de lemn căreia i-a hotărât hramul Sfântului

¹ Toma Gh. Bulat, *O ctitorie târzie: mănăstirea Doljești-Roman*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, XVI, nr. 11-12, 1965, p. 611-629.

² Mihai-Bogdan Atanasiu, *Un monah putnean din Țara de Jos: Dionisie Hudici*, în „Analele Putnei”, IX, 2013, 1, p. 183-193; idem, *Testamentele familiei Hudici din secolul al XVIII-lea*, în „Studii și Materiale de Istorie Medie”, XXXII, 2014, p. 317-336.

marelui ierarh Nicolae³. Gândul său s-a materializat în anul 1753, după ce a reușit să adune, prin schimburi, cumpărături și donații de la rude, cele mai multe dintre părțile satului strămoșesc, fărâmițat excesiv⁴. Având binecuvântarea ierarhului locului, Ioanichie, episcopul Romanului și susținerea întâistătătorului țării, mitropolitul Iacov, care între timp l-a călugărit, l-a hirotonit și l-a numit stareț al noii obști, în anul 1754 ieromonahul Dionisie Hudici a început să caute sprijin financiar pentru ridicarea unei biserici de piatră⁵. Atunci, după propria-i mărturisire, „milostivul și înduratul D(umne)zău, Cel ce știe gândurile inimii și privește la cele din lountru cu proniia Sf(i)nții Sale, au dat gând bun în inima preacinstiului întru bl(a)gocestivii boiari, dum(nealui) Vasilie Ruset hatman, ca să facă întru numele Sf(i)nteii Troițe, de piatră, acest lăcaș”⁶. Lucrările au început în anul 1759 și au durat cinci ani, noua zidire fiind sfințită în anul 1764⁷. Între timp, după modelul inițiat de Iacov la Mitropolie în 1754⁸ și îmbunătățit la Putna în 1756⁹, Dionisie Hudici și-a dorit și pentru ctitoria sa un pomelnic al fericitorilor ctitori pentru că, „văzind și alții din bl(a)gorodnicii boeari și creștini rânduieala pomenirilor și începerea Sf(i)nteii bisereci, s-au îndemnat de au agiutat și agiută, întărind și miluind cu moșii, țigani, vin și vii și cu altele cât le-au dat putința”¹⁰. Misiunea de redactor a fost încredințată ieromonahul putnean Nathanail Dreteanovschi¹¹, cel care, între anii 1758 și 1763, a realizat cinci pomelnice pentru Mănăstirea Doljești, dintre care două mari, numite *Sinodice*¹², ținute în grija stăreției, și altele trei – un pomelnic mic¹³ și două

³ Idem, *Testamentele familiei Hudici...*, p. 323-324.

⁴ Idem, *Un monah putnean...*, p. 188,

⁵ Idem, *Testamentele familiei Hudici...*, p. 324.

⁶ Biblioteca Centrală Universitară din Iași, Colecția Carte rară, Ms. nr. 104, f. 3^v (în continuare: BCU, Iași).

⁷ Idem, *Un monah putnean...*, p. 189-190.

⁸ Cf. Ștefan S. Gorovei, *Istorie putneană imaginară în pomelnicul Mitropoliei Moldovei*, în „Analele Putnei”, IX, 2013, 2, p. 75-92. Manuscrisul se află la Biblioteca Academiei Române (ms. rom. 1567).

⁹ Monah Alexie Cojocaru, *Pomelnicul Mănăstirii Putna (1756)*, în „Analele Putnei”, VIII, 2012, 2, p.167-398.

¹⁰ BCU, Iași, Ms. nr. 104, f. 3^v.

¹¹ Pentru viața și activitatea ieromonahului Putnean vezi și Mihai-Bogdan Atanasiu, *Un colaborator al lui Iacov Putneanul: ieromonahul Nathan(ail)*, în „Analele Putnei”, V, 2009, 1, p. 309-352; idem, *Testamente de monahi putneni din secolul al XVIII-lea*, în „Analele Putnei”, VI, 2010, 1, p. 181-183; 192-194; idem, Mihai Mîrza, *Pomelnicul Bisericanilor scris la Mănăstirea Putna*, în „Analele Putnei”, V, 2009, 2, p. 121-306; Alexandru Pînzar, Ștefan S. Gorovei, *Un pomelnic sucevean și autorul său putnean*, în „Analele Putnei”, V, 2009, 2, p. 307-428; Monah Alexie Cojocaru, *Pomelnice din Mănăstirea Putna*, în „Analele Putnei”, VIII, 2012, 1, p. 125-185; idem, *Pomelnicul Mănăstirii Putna*, p. 167-398; Ștefan S. Gorovei, *Istorie putneană imaginară...*, p. 77-78; Andrei Eșanu, *Întregiri la Pomelnicul mănăstirii Sihăstria Putnei*, în idem, *Univers cultural în Moldova (sec. XV-XIX)*. Studii, Chișinău, 2013, p. 103-121.

¹² *Sinodic, adică Pomelnecul al sf(â)ntului schit al Doljeștilor care iaste în ținutul Romanului, preste Sirét, din sus de târg* (BCU, Iași, Ms. nr. 114 – datat cu anul 1758) și *Sinodic, adecă Pomelnec al*

Litiarii, pentru uzul curent din biserică¹⁴. Dintre acestea, de interes pentru analiza noastră este, în principal, pomelnicul mare redactat în anul 1759.

Aceste pomelnice, care însumează câteva sute de pagini, sunt scrise lizibil cu frumoase slove chirilice care imită tiparul. Redactorul a împărțit fiecare pagină a pomelnicului în două coloane: pe cea din stânga, a scris numele donatorilor-ctitori, iar pe cea din dreapta, diverse date biografice ale acestora, precum și informații despre familiile din care proveneau sau ce au dăruit sfântului lăcaș, oferind scrierii sale caracteristicile unei adevărate cronică a așezământului. Astfel, găsim că aceste manuscrise ne oferă sute de nume, corect ordonate pe familii, ale unor personaje care au trăit în veacurile XVII-XVIII, și care trebuiau pomenite, în zilele cuvenite, la sfintele slujbe. Despre importanța de netăgăduit a acestui tip de izvor istoric s-au pronunțat deja, în mai multe rânduri, alți cercetători¹⁵, însă modul în care au fost alcătuite cele avute în vedere aici, aduc în discuție câteva chestiuni mai puțin abordate în istoriografia noastră: actul ctitoricesc ca liant în diversitatea socială a Moldovei de la mijlocul veacului al XVIII-lea; conștiința genealogică și solidaritatea de neam din jurul ctitoriei¹⁶.

Sf(â)ntului schit al Doljeștilor, carele iaste în ținu<tu>l Romanului, preste Surétiu, din sus de Roman (BCU, Iași, Ms. nr. 104 – datat cu anul 1759).

¹³*Pomelnic mic al sf(â)ntului schit al Doljeștilor ce s-au scos pe scurt din pomelnecul cel mare întru carele sînt scrisă numele fericiților și pururea pomeniților ctitorilor și făcătorilor de bine acestui sf(â)nt locaș* (BCU, Iași, Ms. nr. 58 – datat cu anul 1763).

¹⁴*Litiariu al sf(â)ntului schit al Doljeștilor, făcut pre cele 6 zile a săptămânii, întru carele sînt scrise numele fericiților răposăților ctitorilor și făcătorilor de bine acestui sf(â)nt lăcaș* (Biblioteca Academiei Române, Colecția Manuscrise, ms. rom. 529 – datat cu anul 1759) și *Litiariu și pomelnic al sf(â)ntului schit Doljeștii* (BCU, Iași, Ms. nr. 57 – nedatat, a. 1763).

¹⁵ Vezi de pildă Dumitru Agache, *Pomelnicele bisericești. Valoarea documentară și semnificație istorică*, în volumul *Credință și cultură în Moldova*, III. *Cultură creștină și simțire românească*, tipărit cu binecuvântarea Înalt Prea Sfințitului Daniel, Mitropolitul Moldovei și Bucovinei, Iași, 1995, p. 5-12; Dimitre Onciul, *Vechile pomelnice ca izvoare istorice*, în idem, *Studii de istorie*, studiu introductiv, îngrijire de ediție și note de Aurelian Sacerdoțeanu, București, 1971, p. 262-266; Scarlat Porcescu, *Pomelnicul triptic de la mănăstirea Moldovița*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, XXXIX, 1963, 7-8, p. 530-532.

¹⁶ Pentru semnificațiile actului ctitoricesc, drepturile întemeietorilor de fundații religioase vezi, de pildă, Gheorghe Cronț, *Dreptul de ctitorire în Țara Românească și Moldova. Constituirea și natura juridică a fundațiilor în Evul Mediu*, în „Studii și materiale de istorie medie”, IV, 1960, p. 77-116; Maria Crăciun, *Semnificațiile ctitoririi în Moldova medievală. O istorie socială a religiei, în Național și în istoria românilor. Studii oferite prof. dr. Șerban Papacostea cu ocazia împlinirii a 70 de ani*, București, 1998, p. 137-171; Voica Pușcașu, *Actul de ctitorire ca fenomen istoric în Țara Românească și Moldova până la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, București, 2001; Gheorghe Băileanu, *Dreptul de ctitorire în Moldova*, extras din „Buletinul Institutului de Istoria Românilor „A.D. Xenopol”, nr. 3, Iași, 1942; Ieromonah Dosoftei Dijmărescu, *Suveranul ctitor de mănăstire*, în vol. *Dragomirna și ctitorii ei. Actele Colocviului din 20-23 iulie 2009*, Sfânta Mănăstire Dragomirna, 2014, p. 449-462.

Așa cum vom arăta cu exemple la rândul cuvenit, analiza pomelnicului Doljeștilor aduce în discuție o realitate mai greu sesizabilă cu ajutorul altor tipuri de izvoare, și anume, solidaritatea unor personaje aparținând celor mai diverse categorii sociale care conlucrează, prin actul lor de pietate, la bunăstarea lăcașului, finalitatea gestului lor fiind întotdeauna aceeași – mântuirea sufletului. Astfel, această împreună-lucrare la care contribuie, deopotrivă, domni, ierarhi, mari și mici boieri, mazili, egumeni, preoți, monahi și monahii, negustori (greci și alogeni), meșteșugari, oameni de casă sau servitori, constituie o relație, un dialog pe principii de egalitate între toți creștinii în fața lui Dumnezeu.

Un alt aspect asupra căruia vom insista îl constituie un capitol important al istoriei mentalităților, și anume conștiința genealogică și modul în care aceasta este reflectată în paginile pomelnicului Doljeștilor. În istoriografia noastră s-a arătat deja faptul că în spațiul românesc genealogia avea o finalitate practică legată, în special, de stăpânirea unui patrimoniu reprezentat de pământ, bani, bunuri sau putere¹⁷. Pomelnicele completează această imagine general valabilă pentru Țările Române, adăugând și ideea unei conștiințe genealogice observabile în legătură cu cei ce trebuiau pomeniți la sfintele slujbe, rubedenii ale ctitorilor atât pe verticală (ascendenți și descendenți), pe linie masculină și feminină, cât și pe orizontală. Nu de puține ori și deloc întâmplător, pe principiul conștiinței înruderii, unele dintre neamuri erau cooptate să participe efectiv la actul ctitoricesc. Astfel, găsim că pomelnicele, în general¹⁸, și, prin structura lor, cele avute în vedere de noi aici, în mod special, valorifică, în unele cazuri, cunoștințe ce nu se recompun pe curgerea unei stăpâniri. Predoslovia pomelnicului ne confirmă și faptul că binefăcătorii lăcașului au făcut o selecție voită a celor care urmau a fi pomeniți căci, unii „ș-au scris numai numele sale și a părinților săi, încheind mai gios cu acest cuvânt așa: «și pre fii și părinții și tot neamul său și pre cei ce slujesc și le-au slujit lor» având credința și știința Scripturii, lăsând [...] numele fiilor și moșilor și strămoșilor și a tot neamul lor, la mila nevăzutului și neajunsului D(u)mnezău [...]. Iară alții, voind așa, au scris numele sale, și a fiilor, și a fraților, și a părinților, și socri, și unchi și alte neamuri”¹⁹.

¹⁷ Maria Magdalena Székely, *Structuri de familie în societatea medievală moldovenească*, în „Arhiva Genealogică”, IV (IX), 1997, 1-2, p. 112.

¹⁸ Eadem, *Schitul Drăgușanul. Datorie creștinească și conștiință genealogică în actul de ctitorire*, în vol. *Istoria: utopie, amintire și proiecte de viitor. Studii de istorie oferite Profesorului Andrei Pippidi la împlinirea a 65 de ani*, editori Radu G. Păun, Ovidiu Cristea, Iași, 2013, p. 40.

¹⁹ BCU, Iași, Ms. nr. 104, f. 4^v.

Astfel, dacă însemnele heraldice și necropola familiei, unde putea fi admirat portretul votiv al înaintașilor și unde se înmormântau mai multe generații succesive, au perpetuat ideea de rudenie între membrii familiilor din sfera elitelor²⁰, cultul morților, prin atenția acordată pomenilor și parastaselor și înscrierea în pomelnice, constituie o formă de manifestare a conștiinței genealogice regăsită și în cadrul altor categorii sociale. În consecință, în manuscrisul nostru apare ca evidentă diversitatea socială și etnică în cadrul acelorași familii în care, printre neamurile mari „s-au strecurat” neamuri mărunte, printre cele mai mărunte „s-au strecurat” mazili, slujbași domnești, răzeși, negustori, iar prin toate acestea apar frecvent greci și oameni ai Bisericii dinăuntru ori dinafara cinului monahal. Un alt aspect ce poate fi remarcat în paginile manuscrisului nostru îl reprezintă femeia ctitor și, implicit, conștiința genealogică la femei atât în raport cu neamul din care făcea parte, cât mai ales, cu cel în care intrase după căsătorie²¹.

Analiza amănunțită a celui mai important dintre pomelnicele Doljeștilor, a scos la iveală faptul că ordinea inițială în care au fost înscrși binefăcătorii lăcașului nu era deloc întâmplătoare. Astfel, în cuprinsul manuscrisului am identificat trei grupuri de ctitori: primul, a donatorilor apropiați hatmanului Vasile Ruset; al doilea, care îi include pe apropiații ieromonahului Dionisie Hudici și al treilea, cel mai consistent, format din binefăcători care aparțineau micii boierimii, mazililor și diverselor categorii socio-profesionale ale vremii. Înainte de toate, trebuie precizat faptul că toți aceștia și-au câștigat calitatea de ctitor ca urmare a unor danii ce au reprezentat gesturi eminamente religioase.

Cum se întâmpla de obicei, pomelnicul ctitorilor începe cu domnii Moldovei, însă dintre aceștia au fost selectați doar doi, Constantin Racoviță²² și Constantin Mavrocordat²³, alți câțiva fiind pomeniți doar ca rubedenii ale unora dintre ctitori²⁴. Constantin vodă Racoviță a căpătat dreptul de a fi pomenit pentru că „au dat întâi carte de milă când s-au început acest schit de lemn”²⁵. Alături i-au fost trecute doamna Soltana și, probabil, o fiică, omonimă acesteia; părinții: Mihai vodă și doamna Ana; fii și nurori: Ștefan, Ruxandra; Ioniță,

²⁰ Maria Magdalena Székely, *Structuri de familie...*, p. 114-115.

²¹ Vezi în acest sens și *ibidem*, p. 116.

²² BCU, Iași, Ms. nr. 104, f. 9^r.

²³ *Ibidem*, f. 10^r.

²⁴ Mihai Racoviță, tatăl lui Constantin vodă (*ibidem*, f. 9^r), Scarlat Ghica, cumnat al aceluiași ctitor (*ibidem*), Constantin vodă Duca (*ibidem*, f. 27^r), Nicolae Mavrocordat, tatăl lui Constantin vodă (*ibidem*, f. 10^r), Constantin Duca, bunic marelui vistiernic Aristarh Hrisoscoleu (*ibidem*, f. 27^r), Ioan Theodor Calimah, unchi marelui paharnic Ioan Calmăș (*ibidem*, f. 40^r) și a lui Enacache Calmăș (*ibidem*, f. 51^r).

²⁵ *Ibidem*, f. 9^r.

Smaranda; Mihai, Efrosina și trei cumnați cu soțiile lor: Scarlat Ghica vodă, Anastasia; Grigoraș Costache, vel comis, Ruxandra; Arăpache, vel spătar, Ecaterina²⁶. În schimb, Constantin vodă Mavrocordat a câștigat calitatea de ctitor doar pentru că soția sa, doamna Ecaterina, era o Rusetească, vară dreaptă a ctitorului. Astfel, găsim că pe fila pomenirilor sunt trecute rudele doamnei²⁷: părinții, marele vornic Constantin Ruset și Anița (monahia Ana), bunicii paterni: vornicul Iordache Ruset și Safta [Racoviță²⁸] și cei materni: hatmanul Lupu Bogdan și Ruxandra [Cantemir²⁹].

Din afara grupului de înrudiri, în continuarea pomelnicului domnilor, apar menționați trei ierarhi care, pe lângă binecuvântări și sprijin duhovnicesc, au dăruit și importante sume de bani. Prezența lor aici este importantă atât din perspectiva stabilirii gradului de implicare a ierarhilor în actul ctitoricesc, cât și din cea genealogică, știut fiind faptul că ascendența arhierilor din acea vreme este, în unele cazuri, mai dificilă de stabilit. Primul dintre aceștia este mitropolitul Iacov Putneanul, alături de părinții săi, ieroschimonahul Adrian și monahia Mariana³⁰. Al doilea este Ioanichie episcopul Romanului, alături de părinții ierei Tudor și Ioana și un frate, ieromonahul Nicolae³¹. Cel de-al treilea este Inochentie episcopul Hușilor, alături de părinții: monah Dosoftei și monahia Varvara³².

Primul grup de ctitori începe cu însuși hatmanul Vasile Ruset care, „întru vécinica pomenirea sa și a fiilor și a tot neamul dum(nealui), dintru începutul zidirii easte cel dintâi ctitor, cheltuitor și ajutătoriu acestui D(umne)zăesc lăcaș”³³. Cum era de așteptat, acest grup este constituit, în mare măsură, din reprezentanții celor mai de seamă dintre neamurile vremii în care sunt amestecați boieri de țară cu alții din familiile grecești împământenite deja. Analiza genealogică a acestora trădează faptul că prezența lor printre ctitori nu este deloc întâmplătoare, ci toți sunt îndeaproape înrudiți între ei și, implicit, cu hatmanul Ruset. În acest caz observăm cum conștiința genealogică din cadrul acestui eșantion de ctitori este cristalizată în jurul solidarității de neam, în virtutea căreia, la chemarea hatmanului, rubedeniile sale au

²⁶*Ibidem*.

²⁷*Ibidem*, f. 10^r.

²⁸ Fiica marelui logofăt Nicola Racoviță și a Mariei, fiica lui Lupu Balș (Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV-XVII)*, București, 1971, p. 431, 436).

²⁹ Fiică lui Constantin vodă Cantemir și a celei de a doua soție, Maria Bîia (Ștefan S. Gorovei, *Cantemireștii – Eșeu genealogic*, în vol. *Dimitrie Cantemir (1673-1723), principe român și cărturar european*, Iași, 2003, p. 28-30, 93-95).

³⁰ BCU, Iași, Ms. nr. 104, f. 14^r.

³¹*Ibidem*, f. 16^r.

³²*Ibidem*, f. 18^r.

³³*Ibidem*, f. 20^r.

contribuit la bunăstarea lăcașului. Cum toți acești contribuiitori aveau deja ctitorii familiale în care erau pomenite generații întregi de antecesorii, în pomelnicul Doljeștilor s-au limitat la a fi înscrși reprezentanții a cel mult patru-cinci generații.

Hatmanul Vasile Ruset este trecut alături de „jupânele sale, Safta, fiica răposatului Balș, vel vor(nic) și Ilinca, fiica Catargiului, vel logofăt”³⁴. Apoi tatăl său, Iordache Ruset Cilibiul cu jupânele sale: Safta, fiica hatmanului Antiohie Jora, mama ctitorului, și Maria, fiica vornicului Ion Sturza. Urmează bunicii săi, Lascarache Ruset și Maria, fiica lui Iacomii vistiernic³⁵. Nu sunt uitați nici cei patru socri: din prima căsătorie – marele logofăt Ilie Catargiu și Safta, fiica hatmanului Lupu Bogdan, iar din a doua căsătorie – marele vornic Iordache Balș și Anița, fiica hatmanului Dumitrașcu Racoviță³⁶.

Urmează trei dintre copii săi: Lascarache, cu soția Ecaterina³⁷, fiica grecului Ianculeo³⁸; Ilie, cu soția Maria, fiica spătarului Iordache Cantacuzino Deleanul³⁹ și Iordache, cel care s-a călugărit la Doljești cu numele Iorest, mănăstire căreia, la 27 mai 1764, și-a donat întreaga avere⁴⁰.

Pe fila următoare este menționată dania lui Iordache Ruset, unul dintre nepoții de frate ai ctitorului. Alături de acesta apar părinții – marele stolnic Constantin cu soția Anastasia, fiica spătarului Iordache Cantacuzino Pașcanu și bunicii, Iordache Ruset Cilibiul cu soțiile Safta [Jora] și Maria [Sturza]⁴¹.

Alte rudeni de seamă ale Rusetesților, prezenți printre ctitorii de la Doljești, au fost Cantacuzinii. Din ramura Deleanu⁴² ctitori au fost frații Ioan Cantacuzino, împreună cu soția sa Zoița, fiica marelui dragoman Alexandru Exaporitul și cu fiul lor Matei⁴³, și Iordache Cantacuzino, împreună cu soția sa Casandra, fiica lui Nicolae Costin și a Anastasiei Ruset⁴⁴,

³⁴*Ibidem*.

³⁵ General R. Rosetti, *Familia Rosetti*, vol. I, București, 1938, p. 34. Numele acestei jupâne era necunoscut autorului monografiei Rusetesților, dar și autorului dicționarului marilor dregători realizat trei decenii mai târziu (Nicolae Stoicescu, *Dicționar...*, p. 438).

³⁶ BCU, Iași, Ms. nr. 104, f. 20^r.

³⁷*Ibidem*, f. 20^v.

³⁸ General R. Rosetti, *Familia Rosetti*, p. 83.

³⁹*Ibidem*, p. 84.

⁴⁰*Ibidem*, p. 85.

⁴¹ BCU, Iași, Ms. nr. 104, f. 21^r.

⁴²*Ibidem*, f. 23^r.

⁴³ Ulterior, ce o altă mână, alături de Matei apare menționată și soția sa Ralu, fiica lui Alexandru vodă Calimachi (*ibidem*).

⁴⁴ Anastasia era fiica lui Iordache Ruset și a Saftei Racoviță (General R. Rosetti, *Familia Rosetti*, p. 60). Soțul acesteia, jicnicerul Nicolae, a fost fiul lui Ion Costin, și nepot marelui cronicar Miron Costin

cu fiul lor Șerban. Alături de ei au fost trecuți și părinții: ieroschimonah Gheorghie, în persoana fostului mare logofăt Iordache Cantacuzino, tuns în schima monahală, și soția acestuia Ecaterina.

Din ramura Pașcanu⁴⁵ este menționat marele spătar Iordache Cantacuzino, cu soția sa monahia Evdochia. Numită din mirenle Ecaterina, această jupâneasă, văduvă de aproape două decenii⁴⁶, împreună cu fiul Ioan, a făcut dania către Doljești. Acest fapt explică de ce, după numele socrilor, marele spătar Iordache Cantacuzino și monahia Elisaveta (Ileana, fiica lui Apostol Catargiu⁴⁷), ea a trecut în pomelnic și pe părinții săi, marele vornic Ioan Paladi și monahia Maria (Nastasia, fiica lui Ion Racoviță⁴⁸).

Din aceleași rațiuni de rudenie cu ctitorul, la Doljești, o substanțială contribuție în bani, vin și țigani a adus-o familia marelui vistiernic grec Aristarh Hrisoscoleu. Donația a fost făcută de soția acestuia Bălașa, fiica logofătului Iordache Cantacuzino Deleanu și doi dintre copii lor: comisul Iordache, trecut alături de Tarsița și Maria, soțiile sale, și Zmaranda, soția paharnicului Nicolae Ruset, văr drept al ctitorului. Descendența lor directă din domni moldoveni nu putea fi trecută cu vederea, fapt pentru care pomelnicul îi amintește pe părinții și pe bunicii vistiernicului Aristarh: Constantin cu soția sa Safta, fiica lui Constantin vodă Duca și a doamnei Anastasia⁴⁹.

Alt mare neam al vremii, nelipsit din pomelnic, este cel al Costăcheștilor. Primul dintre ei, un văr al ctitorului, a fost paharnicul Vasile Costache⁵⁰, cu jupâneasa lui, monahia Elisaveta (Ilinca, fiica spătarului Iordache Cantacuzino Pașcanu⁵¹) și copiii: Constantin, Constantin, Safta, Nastasia, Soltana, Ecaterina, soția lui Alexandru Neculce și Grigoraș cu soția Maria, părintele mitropolitului Veniamin Costache. Urmează părinții paharnicului: Constantin Costache, „ce i s-au zis Negel” cu Ecaterina Ruset, socri: Iordache Cantacuzino Pașcanu și monahia Evdochia, apoi bunicii pe linie paternă: Vasile Costache și Ecaterina, o

(Paul Păltănea, *Familia cronicarului Miron Costin și risipirea moșiilor prin descendenți (II)*, în „Arhiva Genealogică”, V(X), 1998, 1-2, p. 97).

⁴⁵ BCU, Iași, Ms. nr. 104, f. 24^r.

⁴⁶ Soțul său nu mai era în viață la 22 august 1740 (Biblioteca Academiei Române, Documente istorice, DCCIII/38).

⁴⁷ Nicolae Stoicescu, *Dicționar...*, p. 366.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 424.

⁴⁹ BCU, Iași, Ms. nr. 104, f. 27^r.

⁵⁰ *Ibidem*, f. 29^r.

⁵¹ Elena Monu, *Familia Costache. Istorie și genealogie*, Bârlad, 2011, p. 72; Mihai-Bogdan Atanasiu, *O scrisoare-testament a monahului Ioasaf Cantacuzino (1776)*, în „Opțiuni istoriografice”, X, 2010, 1-2, p. 83).

altă Cantacuzină⁵², și pe cei din linie maternă: Iordache Ruset și Safta Racoviță. De remarcant aici este și faptul că, la finalul acestei enumerări, ctitorul a dorit să fie trecute și patru dintre slugile sale: Savin, Ileana, Ana, Sandu.

Alt binefăcător a fost banul Ilie Costache cu soția sa Anița Sturza⁵³. Acesta a trecut în pomelnic pe părinți: Gavril cu jupânele lui Ilinca, Maria, Parascheva; pe socri: Mihalache Sturza și Anița Buhuș; pe bunicul patern: Vasile Costache cu Ecaterina Cantacuzino și pe bunicul matern: Ioan Sturza cu monahia Sofronie.

Din același neam provenea și aga Iordache Costache cu soția sa Anastasia Racoviță, care au donat mănăstirii o parte a satului Petrești, pe care o aveau de la vornicul Neaniu⁵⁴. În urma actului său a ținut să fie pomeniți părinții, Toader Costache și Maria Catargiu⁵⁵; socri: Radu Racoviță și Maria Buhuș⁵⁶; bunicii: Vasile Costache și Ecaterina Cantacuzino, dar și cei din neamul Neaniu de la care avea partea de sat donată: Neaniul, vornic de poartă, Gavril Neaniul, mare stolnic, Costin Neaniul, mare paharnic, Constantin, Ioan, Ancuța.

Acestor trei veri le urmează un unchi, Grigore Costache cu soția sa Ruxandra, fiica lui Mihai vodă Racoviță.⁵⁷

Din pomelnic nu puteau lipsi și alți Rusetesții. Astfel, printre cei care au contribuit semnificativ s-au numărat doi veri ai hatmanului ctitor: paharnicul Nicolae Ruset cu soția sa Zmaranda și Safta Ruset, cu soțul ei paharnicul Enacache Milo. În urma lor sunt pomeniți părinții: Andrei Ruset cu Maria Sturza⁵⁸ și bunicii: Iordache Ruset cu Safta Racoviță.

Din aceeași ramură se trăgea și Nastasia, o mătușă a hatmanului ctitor⁵⁹. Prezența ei aici o explică și pe cea a comisului Ioan Strătilat, membru a unei familii modeste, între ctitorii ce formează această selectă rețea de înrudiri. Acest Ioan Strătilat a fost căsătorit cu Victoria,

⁵² Ecaterina era fiica marelui vistiernic Toderașcu Cantacuzino și a Saftei Boul (Mihai-Bogdan Atanasiu, *Cantacuzinii moldoveni din secolul XVII până la mijlocul secolului XVIII*, în vol. *Familiile boierești din Țara Românească și Moldova. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, vol. III, *Familia Cantacuzino*, coordonator și coautor Mihai Dim. Sturdza, Editura Simetria, București, 2014, p. 371-373 – sub voce: *Toderașcu Cantacuzino*).

⁵³ BCU, Iași, Ms. nr. 104, f. 30^r.

⁵⁴ *Ibidem*, f. 31^r.

⁵⁵ Elena Monu, *Familia Costache*, p. 49.

⁵⁶ Maria era fiica lui hatmanul Ion Buhuș (cf. Arhivele Statului București, Fond „Mitropolia Moldovei”, CXLIX/18).

⁵⁷ BCU, Iași, Ms. nr. 104, f. 32^r.

⁵⁸ General R. Rosetti, *Familia Rosetti*, p. 58.

⁵⁹ BCU, Iași, Ms. nr. 104, f. 28^v.

fiica unui Nicolae Costin și a Nastasiei Ruset. Părinții comisului au fost ieroschimonahul Sălăvăstru, egumen al Dragomirnei și monahia Avrămia.

De remarcat este și prezența printre cei apropiați Ruseteștilor a neamului de greci Vivali. Astfel, găsim printre binefăcători pe paharnicul Petrache Vivali, căsătorit cu Ilinca Racoviță. Locul lor în pomelnic s-a datorat unei alianțe anterioare, jupâneasa Ilinca fiind măritată întâia oară cu Mihalache Ruset, un frate vitreg al hatmanului ctitor. Cu toate acestea, pentru a-și legitima poziția privilegiată, alături de primii săi socri: Iordache Ruset și Maria Sturza, Ilinca și-a trecut spre pomenire toate rubedeniile ilustre din care se trăgea: părinții Radu Racoviță cu Maria Buhuș; bunicii paterni Dumitrașcu Racoviță cu monahia Elisaveta; pe fratele bunicului, Mihai vodă Racoviță; bunicii materni: Ioan Buhuș și monahia Sofronia; trei unchi, cumnați ai mamei sale: Iordache Costache cu Maria, Iordache Balș cu Anița și Mihalache Sturza cu Anița, dar și pe cei care au crescut-o: monahia Martha, Mariuța, Miron. Printre aceștia se regăsesc și părinții lui Petrache Vivali: Ioan cu Ecaterina și alți „greci țarigrădeni, neamurile susnumitului ctitor”: ierodiacon Parthenie Necoletas, Andoniu și Ioan Necoletas, Pandolea, Margarita.

Cel de-al doilea grup de binefăcători ai Doljeștilor, ajunși ctitori aici pe filiera lui Dionisie Hudici, nu este la fel de numeros, însă el este extrem de concludent în ceea ce privește conștiința genealogică, întemeiată în special pe documentele ce atestă stăpânirea pământului. Astfel, Dionisie Hudici înscrie în pomelnic reprezentanți a șase generații de antecesorii de la care a moștenit sau a primit în dar părți din satele Doljești și Fârtești, ținutul Roman, Cordăreni și Săpoteni, ținutul Dorohoi, ce au reprezentat patrimoniul inițial al ctitoriei sale.

Primii pomeniți sunt părinții, Antiohie Hudici și Ileana, urmați de frații săi Vasile, Constantin și sora Ruxandra⁶⁰, măritată cu medelnicerul Pilat⁶¹. Acestora le urmează Andrei Hudici, „ce s-au poreclit Bejan” și Ecaterina, bunicii săi paterni, cei mai îndepărtați antecesorii pe linie masculină despre care Dionisie avea cunoștință. Alta este însă situația în ceea ce privește una dintre ramurile ascendenței sale de pe mamă. Astfel, bunicii materni au fost Ștefan Zărul și Maria Goia, străbunicii s-au numit Dumitrache Goia și Anița Tăutu, stră-străbunicii, Iordache Goia și Maria, iar stră-stră-străbunicii, Dimitrie Goia, mare dregător la

⁶⁰ La data întocmirii pomelnicului, sora sa intrase deja în viața monahală, însă în dreptul numelui său este trecută doar inițiala noului nume „R” (*ibidem*, f. 56^r).

⁶¹ *Ibidem*.

începutul veacului al XVII-lea⁶² și Candachia. Important pentru Dimitrie Hudici era faptul că – menționat ca atare în manuscris –, de la Goiești stăpânește în Doljești și Fârtești, iar de la Nicolae Tăutu, părintele străbunicii sale, „să trag Cordărenii și Șipotenii”. Tot aici este amintit și un unchi matern, Lupu Poroțchi cu soția sa, Ecaterina Zărul.

Următoare câteva file ale pomelnicului ajută la reconstituirea unei importante părți a rudelor în linie colaterală (genealogia orizontală) ale ieromonahului Dionisie, iar primul dintre cei menționați este Ștefan Darie, un văr al bunicii sale, de la care avea o jumătate de vad de moară în Doljești⁶³.

Alte părți din același sat au venit de la mai mulți veri ai mamei sale. Unul dintre ei a fost monahul Dosoftei Goia ce apare menționat alături de fratele său Ștefan Goia cu soția Anița, părinții lor Sandu și Anița, de buncii Dimitrie și Anița, străbunicul Iordache și stră-străbunicul Dumitru Goia⁶⁴. Altă parte de sat a fost donată de Maria, soția lui Ștefan de la vistierie și fiul lor Panaite. Această jupâneasă, fiica unui Andrieș Pascu de la Bârlad, era nora Cristinei Goia și a unui oarecare Sandu⁶⁵. Altă danie consistentă a venit din partea a trei veri de-al doilea ai mamei ieromonahului Dionisie: Șerban Goia cu soția Maria, Sandu Goia și Ileana, măritată cu Ioan Căzac. Toți trei erau fii postelnicului Ioan Goia, nepoți lui Andrei Goia⁶⁶, un frate al străbunicului ieromonahului. Din aceeași ramură au făcut parte și alți veri care au ajutat la întregirea moșiei mănăstirești. Este vorba de Constantin Osmache, „vel negustor” cu soția sa Maria, Dumitru Osmache, „vel negustor”, Ecaterina, soția lui Dumitru Ciornei, cu toții copiii lui Sima și ai Mariei, fiica lui Andrei Goia.

Cel de-al treilea grup de binefăcători trecuți în paginile pomelnicului evidențiază caracterul divers al statutului social și socio-profesional al acestora.

Dintre dregătorii aparținând unor neamuri mărunte ori decăzute la mijlocul veacului al XVIII-lea amintim aici⁶⁷ pe frații Cogălniceanu: marele stolnic Constantin, cu jupânesele sale

⁶² *Documente privind istoria României*, A, Moldova, veacul XVII, vol. II, București, 1953, p. 329-330, nr. 442.

⁶³ BCU, Iași, Ms. nr. 104, f. 56^v (mențiune târzie, scrisă de altă mână).

⁶⁴ *Ibidem*, f. 58^r.

⁶⁵ *Ibidem*, f. 58^v.

⁶⁶ *Ibidem*, f. 59^r.

⁶⁷ Dintre familiile prezente printre ctitori mai amintim: Canano (*ibidem*, f. 38^r), Buhăescu (*ibidem*, f. 42^r), Calmăș (*ibidem*, f. 51^r), Feștilă (*ibidem*, f. 60^r), Alcazi (*ibidem*, f. 62^r), Coroi (*ibidem*, f. 63^r), Ciutea (*ibidem*, f. 63^v), Buzne (*ibidem*, f. 64^r), Curt (*ibidem*, f. 65^r), Nacu (*ibidem*, f. 66^v), Fedeleșan (*ibidem*, f. 71^r), Buzilă (*ibidem*, f. 73^r), Șendrea (*ibidem*, f. 74^v), Vârnav (*ibidem*, f. 78^r), Cazimir (*ibidem*, f. 78^v).

Safta și Safta, și marele pitar Nicolae cu soția Bălașa. Alături de ei apare un cumnat, Iordache Iurașco, părinții Vasile Cogălniceanu mare căpitan și Ecaterina, precum și socrii stolnicului, Gavriil Cazimit cu Maria și șetrarul Ștefan Iane, dar și socrii paharnicului, Gavril Panaite cu Lupa⁶⁸. Spătarul Ilie Neculce și fratele său, marele paharnic Alexandru cu soția Ecaterina, apar menționați alături de părinții lor vornicul Ioan Neculce, cronicarul cu soția Maria⁶⁹ și socrii paharnicului, Vasile Costache și monahia Elisaveta⁷⁰. Postelnicul Nicolae Bucium apare alături de soția sa Ecaterina și fiul Gheorghe, tatăl, Constantin Bucium, bunicii paterni: Gavriil și Ruxandra și cei materni: Ștefan Milesu și Maria⁷¹. Marele stolnic Toma Luca apare alături de soția sa Maria, părinții: marele vistiernic Ștefan Luca cu soția Maria, bunicii: grămaticul Enache cu soția Ecaterina⁷²; li se adaugă Grigoraș Plotea din Sităței cu soția Iordosia, cei de la care era moșia donată Mănăstirii⁷³. Frații Movilă: ispravnicul Toader, cu soția Nastasia, și comisul Ioan cu soția Zmaranda, trecuți alături de părinții lor, Iordache și Maria, de socrii primului, vistiernul Enache cu Ileana, și socrii celui de-al doilea, Nicolae Iurașcu, „ce i-au zis Ursul”⁷⁴.

Dintre mazili amintim aici pe Ioan Strezescu mazil cu soția Maria și fratele său, Strezescu, împreună cu soția sa Anița, trecuți alături de părinții Toader și Ileana, bunicii Gheorghită și Tudora, socrii lui Ioan, Dumitrașcu Savastios cu Tudora și cumnații Toader și Tacul Savastios⁷⁵. Ioan Ilarion mazil cu Ilinca, soția sa, alături de pe părinți: Ilarion cu Ștefana și socri: Dumitrașco, Zmaranda și, tot un socru, „unchi al jupânesei”, Moisi cu Soltana⁷⁶. Iordache Negruț mazil, „ce-i zic Gavril” cu soția Maria și cu copiii lor, Maria, Ioan Iordache, cu părinții ctitorului, Enache cu Alexandra și cu bunicii, Grigore, „ce i-ai zis Dan” cu Ioana⁷⁷.

Dintre fețele bisericești se remarcă ctitori precum arhimandritul Misail, egumenul de la Biserici, cu o parte din obștea de acolo ieromonahii Sava, Sofronie, Ghedeon, Varlaam, Mihail ierodiacon, Isaia⁷⁸. Ieromonahul Gavriil, egumenul Mănăstirii Răchitoasa, trecut alături de soția sa Magdalena și copila lor Avrămia; părinții Sandu cu Irina; unchiul Zaharia

⁶⁸ BCU, Iași, Ms. nr. 104, f. 37^r.

⁶⁹ Nicolae Stoicescu, *Dicționar...*, p. 351.

⁷⁰ BCU, Iași, Ms. nr. 104, f. 54^r.

⁷¹ *Ibidem*, f. 62^v.

⁷² Vezi pentru înrudirile neamului Luca și cel al cronicarului Ion Neculce, Dumitru Velciu, *Neculce vistiernul, tatăl lui Ion Neculce*, în „Limbă și literatură”, XV, 1967, p. 19-33.

⁷³ BCU, Iași, Ms. nr. 104, f. 69^r.

⁷⁴ *Ibidem*, f. 77^r.

⁷⁵ *Ibidem*, f. 75^v.

⁷⁶ *Ibidem*, f. 76^r.

⁷⁷ *Ibidem*.

⁷⁸ *Ibidem*, f. 49^r.

cămăraș cu Ștefana; bunicii Andrei Măricuța, Petre Măriuța⁷⁹. Ieromonahul Calistrat, starețul Mănăstirii Putna cel în vremea căruia Dionisie a fost călugărit, trecut alături de soția sa Nastasia și copiii Dimitrie, Varvara, Maria, Eftimia⁸⁰; Eftimie, protopopul Focșanilor, cu soția Maria și copiii Grigorie, Ilinca și cu părinții, protopopul Lupu cu Paraschieva⁸¹. Ierei Miron, „ce-i zic popa Nicolae din Odobești, pe numele unui frat(e) al său răposat” cu părinții, protopopul Ștefan cu Apostolia, cu socrii, Vasile Dzălar cu Ruxandra, și cu un cumnat, Mihail Dzălar cu Parascheva⁸². La finalul pomelnicului a fost lăsat un capitol special închinat pomenirii membrilor obștii de la Mănăstirea Doljești⁸³.

Numeroase danii au fost făcute de către negustori dintre care îi amintim aici pe Thoma, fiul lui Săndulachi, „nuguțori din Eși”⁸⁴; Enache, cel mai probabil grec, fiul negustorului Manea⁸⁵; Mihalache, neguțator de la Focșani⁸⁶; Constantin, fiul lui Ilie „neguțetor abăger”⁸⁷; Ioan Tuduri și tatăl său, Constantin⁸⁸; Enache Drăgănel, „neguțitor blănar”⁸⁹ sau Gheorghe șelar⁹⁰.

Din familiile acestea se remarcă și o serie de femei ctitor precum Ecaterina Cuza care a donat Mănăstirii moșia Dumenii. Ea apare menționată în pomelnic alături de soțul său Ioan Calmăș, părinții – logofătul Ioan Cuza cu soția Ilinca și cu copiii lor Irina, Mihalache, Grigoraș; fratele Ioan Cuza; cumnații Moise Cucoran cu Maria și Lupu Crupenschi cu Safta; unchiul soțului, Ioan Theodor vodă Calimah cu doamna Ralița și copiii acestora, beizadelele Grigore cu Elena, Alexandru, Mihalache Șuțu Dracul cu Sevastia Calimah, Alexandru Mavrocordat cu Maria Calimah⁹¹. Ancuța Catargiu a donat câteva pogoane de vie la Nicorești din zestrea sa și apare menționată alături de soțul său Constantin Sturza și copiii lor Nastasia, Constantin, Grigorie, Ioan⁹². Din câte se pare Ancuța a reușit să îl atragă și pe fratele său

⁷⁹*Ibidem*, f. 50^r.

⁸⁰*Ibidem*, f. 55^r.

⁸¹*Ibidem*, f. 89^r.

⁸²*Ibidem*, f. 90^r.

⁸³*Ibidem*, f. 113^r; f. 119^r; f. 123^r.

⁸⁴*Ibidem*, f. 34^v.

⁸⁵*Ibidem*, f. 81^r.

⁸⁶*Ibidem*, f. 92^r.

⁸⁷*Ibidem*, f. 81^v.

⁸⁸*Ibidem*, f. 82^r.

⁸⁹*Ibidem*, f. 86^r.

⁹⁰*Ibidem*, f. 72^r.

⁹¹*Ibidem*, f. 40^r.

⁹²*Ibidem*, f. 44^r. Vezi pentru ea și Elena Bedreag, „Viind ceasul sfârșitului meu”: succesiune și practică testamentară în familia Catargi, în „Studii și materiale de istorie medie”, XXXI, 2013, p. 216 și nota 30.

Apostol la efortul comun al binefacerilor, el fiind înscris în pomelnic alături de soția sa Maria. Aceștea le urmează câțiva dintre frați, Constantin, Ștefan, Anița și cumnații Toader Silion cu Safta și Costache Conache cu Ileana; părinții lor Ștefan cu soțiile sale Maria și Smaranda; bunicii dinspre tată: marele comis Apostol Catargiu cu Ecaterina și bunicii dinspre mamă: Sandu Crupenschi cu Anița⁹³. Aceștea li se mai adaugă și altele jupânese ctitor precum Parascheva Sturza, căsătorită cu un oarecare Constantin, probabil grec⁹⁴; monahia Magdalina Ciolpan, soție a jicnicerului Irimicea⁹⁵; Ecaterina Sturza, soția lui Mihalache Luca⁹⁶; Maria diaconița⁹⁷; Anița, soția lui Zamfir de la Focșani⁹⁸ sau Alexandra, femeia lui Trofin Chieptănariul⁹⁹.

Nu au fost uitați nici muncitorii de la zidirea bisericii, precum Gavriil Gherghel, cel care „a fost învățător croialii beséricii, lucrând-o până la boltel(e) ferestrilor și îndemnător începerii pritvor(u)lui”¹⁰⁰; Constantin Andrieș, care a îndemnat „de s-au început pritvorul cu bașcă și clopotnița”¹⁰¹; diaconul Theodor Chiril, care a lucrat viile mănăstirii aflate în paragină¹⁰²; Safta, „baba ce au slujit mănăstirii”¹⁰³.

Importanța acestei galerii impresionante de moși și strămoși oferite de pomelnicele Mănăstirii Doljești rezidă și din aceea că adună la un loc numeroase informații unice de o valoare neprețuită pentru istoria mentalităților și pentru științele auxiliare ale istoriei. Pentru genealogia ctitorilor, aici apar ramuri și nume noi (în special al copiilor morți la vârste fragede); pentru onomastică, pot fi extrase informații referitoare la modul în care erau formate și folosite numele în epocă, la felul în care au intrat în tezaurul onomastic moldovenesc anumite nume și porecle; la modul în care prenumele erau moștenite de la o generație la alta

⁹³ BCU, Iași, Ms. nr. 104, f. 44^r.

⁹⁴ *Ibidem*, f. 34^r.

⁹⁵ *Ibidem*, f. 49^r.

⁹⁶ *Ibidem*, f. 65^r.

⁹⁷ *Ibidem*, f. 90^v.

⁹⁸ *Ibidem*, f. 92^r.

⁹⁹ *Ibidem*, f. 99^v.

¹⁰⁰ *Ibidem*, f. 56^r.

¹⁰¹ *Ibidem*, f. 61^r.

¹⁰² *Ibidem*, f. 100^v (mențiune ulterioară, scrisă de altă mână).

¹⁰³ *Ibidem*, f. 56^r.

asemenea unui bun patrimonial; pentru prosopografie, găsim informații referitoare la cei care s-au călugărit spre apusul vieții; la modul în care slujbele și îndeletnicirile familiale erau moștenite de către urmași (dregătorii, slujbe la curte ori la ținuturi, preoția, negustoria) sau la felul în care se manifesta conștiința genealogică la femei. Acestea toate reprezintă doar câteva dintre subiectele ce pot fi abordate, cu rezultate remarcabile, atât în sfera istoriei sociale și a mentalităților, cât și în aceea a istoriei politice și culturale a Moldovei în veacul al XVIII-lea.

Această lucrare a fost publicată cu sprijinul financiar al proiectului „Sistem integrat de îmbunătățire a calității cercetării doctorale și postdoctorale din România și de promovare a rolului științei în societate”, POSDRU/159/1.5/S/133652, finanțat prin Fondul Social European, Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013).

Bibliografie:

- Atanasiu, Mihai-Bogdan, *Cantacuzinii moldoveni din secolul XVII până la mijlocul secolului XVIII*, în vol. *Familiiile boierești din Țara Românească și Moldova. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, vol. III, *Familia Cantacuzino*, coordonator și coautor Mihai Dim. Sturdza, Editura Simetria, București, 2014.
- Idem, *O scrisoare-testament a monahului Ioasaf Cantacuzino (1776)*, în „Opțiuni istoriografice”, X, 2010, 1-2.
- Idem, *Testamente de monahi putneni din secolul al XVIII-lea*, în „Analele Putnei”, VI, 2010, 1.
- Idem, *Testamentele familiei Hudici din secolul al XVIII-lea*, în „Studii și Materiale de Istorie Medie”, XXXII, 2014.
- Idem, *Un colaborator al lui Iacov Putneanul: ieromonahul Nathan(ail)*, în „Analele Putnei”, V, 2009, 1.
- Idem, *Un monah putnean din Țara de Jos: Dionisie Hudici*, în „Analele Putnei”, IX, 2013, 1.
- Idem, Mîrza, Mihai, *Pomelnicul Bisericanilor scris la Mănăstirea Putna*, în „Analele Putnei”, V, 2009, 2.
- Băileanu, Gheorghe, *Dreptul de ctitorie în Moldova*, extras din „Buletinul Institutului de Istoria Românilor „A.D. Xenopol”, nr. 3, Iași, 1942.
- Bulat, Toma Gh., *O ctitorie târzie: mănăstirea Doljești-Roman*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, XVI, nr. 11-12, 1965.
- Cojocaru, Alexie Monah, *Pomelnice din Mănăstirea Putna*, în „Analele Putnei”, VIII, 2012, 1.
- Idem, *Pomelnicul Mănăstirii Putna (1756)*, în „Analele Putnei”, VIII, 2012, 2.
- Crăciun, Maria, *Semnificațiile ctitoririi în Moldova medievală. O istorie socială a religiei*, în *Național și în istoria românilor. Studii oferite prof. dr. Șerban Papacostea cu ocazia împlinirii a 70 de ani*, București, 1998.
- Cronț, Gheorghe, *Dreptul de ctitorire în Țara Românească și Moldova. Constituirea și natura juridică a fundațiilor în Evul Mediu*, în „Studii și materiale de istorie medie”, IV, 1960.

- Dijmărescu, Dosoftei Ieromonah, *Suveranul ctitor de mănăstire*, în vol. *Dragomirna și ctitorii ei. Actele Colocviului din 20-23 iulie 2009*, Sfânta Mănăstire Dragomirna, 2014.
- Documente privind istoria României*, A, Moldova, veacul XVII, vol. II, București, 1953.
- Dumitru, Agache, *Pomelnicele bisericești. Valoarea documentară și semnificație istorică*, în volumul *Credință și cultură în Moldova*, III. *Cultură creștină și simțire românească*, tipărit cu binecuvântarea Înalt Prea Sfințitului Daniel, Mitropolitul Moldovei și Bucovinei, Iași, 1995.
- Elena, Bedreag, „*Viind ceasul sfârșitului meu*”: *sucesiune și practică testamentară în familia Catargi*, în „*Studii și materiale de istorie medie*”, XXXI, 2013.
- Eșanu, Andrei, *Întregiri la Pomelnicul mănăstirii Sihăstria Putnei*, în idem, *Univers cultural în Moldova (sec. XV-XIX)*. Studii, Chișinău, 2013.
- Gorovei, Ștefan S., *Cantemireștii – Eseu genealogic*, în vol. *Dimitrie Cantemir (1673-1723), principe român și cărturar european*, Iași, 2003.
- Idem, *Istorie putneană imaginară în pomelnicul Mitropoliei Moldovei*, în „*Analele Putnei*”, IX, 2013, 2.
- Monu, Elena, *Familia Costache. Istorie și genealogie*, Bârlad, 2011.
- Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV-XVII)*, București, 1971.
- Onciul, Dimitre, *Vechile pomelnice ca izvoare istorice*, în idem, *Studii de istorie*, studiu introductiv, îngrijire de ediție și note de Aurelian Sacerdoțeanu, București, 1971.
- Păltănea, Paul, *Familia cronicarului Miron Costin și risipirea moșiilor prin descendenți (II)*, în „*Arhiva Genealogică*”, V(X), 1998, 1-2.
- Pînzar, Alexandru, Gorovei, Ștefan S., *Un pomelnic sucevean și autorul său putnean*, în „*Analele Putnei*”, V, 2009, 2.
- Porcescu, Scarlat, *Pomelnicul triptic de la mănăstirea Moldovița*, în „*Mitropolia Moldovei și Sucevei*”, XXXIX, 1963, 7-8.
- Pușcașu, Voica Maria, *Actul de ctitorire ca fenomen istoric în Țara Românească și Moldova până la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, București, 2001.
- Rosetti, R. General, *Familia Rosetti*, vol. I, București, 1938.
- Székely, Maria Magdalena, *Schitul Drăgușanul. Datorie creștinească și conștiință genealogică în actul de ctitorire*, în. vol. *Istoria: utopie, amintire și proiecte de viitor. Studii de istorie oferite Profesorului Andrei Pippidi la împlinirea a 65 de ani*, editori Radu G. Păun, Ovidiu Cristea, Iași, 2013.
- Eadem *Structuri de familie în societatea medievală moldovenească*, în „*Arhiva Genealogică*”, IV (IX), 1997, 1-2.
- Velciu, Dumitru, *Neculce vistierul, tatăl lui Ion Neculce*, în „*Limbă și literatură*”, XV, 1967.
- Izvoare inedite din fondurile de documente și manuscrise ale Bibliotecii Centrale Universitare din Iași, ale Bibliotecii Academiei Române din București și ale Arhivelor Statului București.

AN ANALYSIS OF THE DOCILITY AND INVENTIVENESS OF THE ROMANIAN COMMUNIST TORTURER

Dumitru-Cătălin Rogojanu, PhD, Postdoctoral Researcher, "Petru Maior" University of Tîrgu Mureș

Abstract: *In this study we aim to examine the degree of submission and inventiveness of the torturer in Communist Romania, taking into consideration, on the one side, the "arsenal" of methods of torture used, and on the other side, the manner in which the representatives of the oppressive apparatus reported to the orders received.*

Interesting for the present research is the mancurtisation and originality of the torturers, as well as the overzealousness portrayed in applying different techniques of torture. The excessive servility and brutality in applying punishments to the prisoners represent basic elements that recompose the profile of the Romanian communist torturer.

Keywords: *docility, inventiveness, romanian communist torturer, Milgram Experiment, Pitești Experiment.*

În spațiile carcerale ale României comuniste au activat torționari supuși regimului care i-au ajutat să-și exercite „demna” meserie și le-a oferit imboldul pentru a aplica cu seriozitate torturile fizice și psihice impregnate de ură și inventivitate. Docilitatea torționarilor comuniști reprezintă o trasătură fundamentală a caracterului lor, demonstrează pe de o parte slăbiciunile și neajunsurile cu conotații psihice, iar pe de altă parte, felul în care comunismul în general a reușit să acapareze și să mancurtizeze o parte dintre români.

Dacă s-ar face probabil un studiu serios, un experiment de tipul Milgram sau Stanford cu aplicabilitate asupra unui segment sugestiv de cetățeni români, s-ar putea cu certitudine demonstra supunerea într-un procent mai mare de 65 % față de o autoritate¹. Regimurile totalitare mizează pe această docilitate a gardienilor, scopul fiind de a-i transforma „într-o rotiță a unei imense mașini, astfel încât să nu mai dispună de voința lor”².

Deși torturile aplicate de aceștia îi depersonalizează pe deținuți, gardienii se transformă ei înșiși în ființe depersonalizate, care se supun ordinelor, ei acceptând să devină

¹În experimentul Milgram, ce a început în iulie 1961 și a fost coordonat de profesorul Stanley Milgram, de la Universitatea Yale, s-a demonstrat că un procent de 65 %, bărbați și femei s-au supus ordinelor experimentatorului până la final. Pentru mai multe informații despre acest experiment vezi Douglas Mook, *Experimente clasice în psihologie*, traducere din engleză de Clara Ruse, Prefață la ediția în limba română de Mihai Aniței, București: Trei, 2009, pp. 452-459.

² Tzvetan Todorov, *Confruntarea cu extrema. Victime și torționari în secolul XX*, traducere din franceză de Traian Nica, Humanitas, București, 1996, p. 176.

simple marionete ce pot fi ușor controlate ³. Principiul obedienței devine pentru torționarii comuniști, dar și pentru cei naiziști, o scuză care îi poate scuti de responsabilitatea faptelor lor⁴. Pentru Tzevtan Todorov „gardienii nu făceau altceva decât să execute niște ordine, aceasta diminuându-le responsabilitatea legală, dar arătând în același timp gravitatea transformării lor morale; o ființă care nu face altcevadecît să execute niște ordine nu mai este o persoană. Noutatea crimei totalitare constă fără îndoială în această posibilitate. Supunerea este prezentată ca o obligație”⁵.

Se poate aduce în discuție de ce acești oameni au acceptat de bună voie să-și tortureze compatrioții, să găsim diverse motive ale acestei supunerii față de personalitatea autoritară. Un motiv ar fi dorința de a *dezumaniza victima* prin dominarea sa fizică și morală, al doilea motiv ține de *transferul de responsabilitate*, prin analogie cu *împărțirea responsabilității*, în așa fel încât dacă executăm ordinele date de cineva, putem ajunge să considerăm că aceea persoană este cea care acționează cu adevărat și nu noi⁶.

În acest sens, multe din lucrările memorialistice sau interviurile jurnalistice sau de istorie orală luate foștilor torționari reflectă subiectivitate și disculpabilizare. Sintagme de genul: „eu nu sunt de vină, ci am făcut ce mi s-a ordonat” sau „așa au fost vremurile, am făcut ce mi s-a spus” reprezintă o modalitate de sustragere de la acțiunile represive aplicate. Spre exemplu, fostul torționar Franț Țandără, ca fiu al unei familii dezorganizate lucrează ca meseriaș liber, zidar, apicultor, iar când devine torționar aplică victimelor diverse metode de tortură: „de la strivirea degetelor cu ușa, bătaia la testicole, sugrumarea, asfixierea, lovirea cu săculeții de nisip și cu cearșafuri ude”⁷. Pentru îndeplinirea acestor suplicii, Țandără primea regulat ordine, în timpul unor întâlniri în particular, cu cei mai importanți membri ai aparatului represiv, unii dintre aceștia fiind chiar miniștri ⁸. Acesta fusese intruit să simuleze starea de nebunie și sub acest rol, exercita în anumite locuri ale spitalului⁹ din București, sau în beciurile Ministerului de Interne și calitatea de ucigaș⁹. Tipul de torționar robot, conformist, executantul clasic, care ucide fără scrupule și fără să lase urme, un număr mare de oameni se

³*Ibid.*, p. 176.

⁴*Ibid.*

⁵*Ibid.*, p.177.

⁶ Douglas Mook, *op.cit.*, p. 456.

⁷ Doina Jela, *Lexiconul negru. Unelte ale represiunii comuniste*, București: Humanitas, 2001, p. 287.

⁸*Ibid.*

⁹*Ibid.*, p. 288.

reflectă în spusele sale: „Ni se ceruse fără sînge, fără sînge”¹⁰. Fostul supliciator își asumă cu responsabilitate rolul de unealtă, de bătauș alături de anchetator, formând un adevărat cuplu torționar-anchetator¹¹.

De asemenea și alți memorialiști, precum Ion D. Sîrbu, remarcă obediența anchetatorului comunist, acesta fiind „orice funcționar al puterii (neales liber de popor) care execută orbește ordinele de sus, fără să îi pese de răul sau păcatul pe care îl comite, nefiind răspunzător de crimele comise, neîncercând vreodată cea mai mică remușcare sau căință”¹².

Un al treilea motiv al supunerii față de autoritate ar fi *gradualitatea* și *intensitatea* aplicării ordinelor, care de multe ori nu sunt atât de dure, însă oamenii „alunecă” treptat spre intensificarea producerii suferinței altora¹³. De obicei, creșterea mică de producere a durerii ce se primește prin ordine, nu afectează atât de mult psihicul supliciatorului, însă o creștere spre maxim poate determina inconsistența și refuz spre executarea ordinelor din partea celor care torturează.

Peste aceste elemente ce evidențiază motive ale docilității călăilor din Gulagul românesc se adaugă o supunere nativă, o trăsătură psihologică intrinsecă a românilor față de cei care i-au condus sau i-au ocupat de-a lungul istoriei. Bine remarcă filosoful Constantin Rădulescu-Motru atitudinea românilor raportată la supunere și ascultare: „Dar românul izolat este blând ca mielul. Când îi bate cineva din picior, el tace. Așa a tăcut și tace în fața celei dintâi ciocoroadă, dacă o vede îmbrăcată alt fel ca el. „Capul plecat sabia nu-l taie”. De aceea, la oricine care arată sabia, el se pleacă. Când simte însă cotul tovarășului, adică atunci când este în ceată, atunci de îndată el se ridică: și atunci ferește, Doamne, pe oricine de dânsul, căci este repede la mînie”¹⁴.

Aceast citat are o semnificație profundă și asupra faptelor abominabile și a supunerii foștilor torționari din mai multe perspective: 1. exprimă servilismul de care supliciatorii au dat dovadă atunci când ordinele au fost date într-un stil cazon de directorii, ofițerii sau alți reprezentanți ai aparatului represiv; 2. redă existența unei adevărate „tovărășii”, confrerii ale

¹⁰*Ibid.*

¹¹ Ruxandra Cesereanu, *Gulagul în conștiința românească. Memorialistica și literatura închisorilor și lagărelor comuniste. Eseu de mentalitate*, ediția a II-a revăzută și adăugită, Iași: Polirom, 2005, p. 191.

¹² Ion D. Sîrbu, *Jurnalul unui jurnalist fără jurnal*, ed. cit., II, apud. Ruxandra Cesereanu, *op.cit.*, p. 185.

¹³ Douglas Mook, *op.cit.*, pp. 456-457.

¹⁴ Constantin Rădulescu-Motru, *Din psihologia poporului român*, București: Paideea, 1998, p. 36.

torționarilor, care atunci când se află în „haită”¹⁵ se unesc și sunt cuprinși de frenezia puterii față de deținuți; 3. cu cât docilitatea este mai mare, cu atât „mânia” și ura față de „dușmanii poporului” se intensifică; 4. descrie indirect sufletul unor români ușor manipulabili, îndoctrinați, majoritatea fără cultură și frustrați pe mai multe planuri.

Însă putem afirma că supunerea torționarilor trebuie căutată mai adânc la nivel de istorie, antropologie psihologică, psihoistorie și sociologie, pentru că determinările au fost mult mai profunde, de aceea trebuie sondat însuși sufletul și mintea acestor persoane. În orice caz, regimurile totalitare au făcut din obediență nu doar o datorie legală, ci și una morală, torționarul obedient fiind nevoit să asculte fără comentarii față de „personalitatea autoritară”¹⁶.

Referitor la inventivitatea torționarilor români putem găsi explicații în imaginația bogată de conceperere a unei diversități de metode și tehnici de tortură, dar cel mai elocvent exemplu îl constituie punerea în aplicare a experimentului din închisoarea de la Pitești (1949-1952).

Despre evenimentele de la Pitești s-au scris multe cărți, studii și articole, s-au realizat o serie de documentare, însă ceea ce este important de semnalat la acest experiment se referă la trăsăturile unei națiuni patologice supusă directivelor venite de la sovietici, o țară rămasă orfană și înfiată de vecinii de la Răsărit.

Coordonată de Alexandru Nikolski, șeful Securității și pusă în aplicare de Eugen Țurcanu și de alți membri ai aparatului represiv, reeducarea de la Pitești relevă: 1. contextul istoric degradant în care ne aflăm după terminarea celui de-al doilea război mondial; 2. slugărnicia față de ordinele venite de la U.R.S.S.; 3. decăderea morală a unei părți considerabile dintre români.

Reeducarea scoate în relief „imaginația delirantă”¹⁷ a lui Țurcanu care era „inventiv, decăzut, profanator” (Viorel Gheorghiu)¹⁸, „un om complex, superior dotat, cu voință și perseverență de dement, cu o inteligență depășind mult media comună. De o cruzime și insensibilitate patologică, sentimental și emotiv în același timp (...), se juca cu viața celor

¹⁵ Vezi explicații suplimentare ale termenului de *haită* la Elias Canetti, *Masele și puterea*, traducere de Amelia Pavel, București: Nemira, 2009. De asemenea, se poate consulta și celebra lucrare a scrisă de Gustave Le Bon, *Psihologia mulțimilor*, București: Antet XXX Pres, f.a.

¹⁶ Vezi studiul lui John P. Reeder Jr., „What kind of person could be a torturer” in *Journal of Religious Ethics. Inc.*, vol. 38, nr. 1, 2010, pp. 67-92, da cu predilecție capitolul 5. *The Obedient Torture*, pp. 75-79.

¹⁷ Virgil Ierunca, *Fenomenul Pitești*, ediția a II-a, București, Humanitas, 1991, p. 38.

¹⁸ Doina Jela, *op.cit.*, p. 291.

din jur, era obsedat de corectitudinea relațiilor mărunte, de fiecare zi, nu-l speria sângele și moartea, dar i se umezeau ochii la auzul unui vers reușit”¹⁹.

Inventivitatea sa era una diabolică, grotescă, îi „boteza” pe studenții credincioși „în fiecare dimineață în hârdăul cu urină și materii fecale, în timp ce ceilalți psalmodiau formula botezului”²⁰. De asemenea, sub „îndrumarea” lui Țurcanu era uzitată ca și metodă de tortură „intrarea și ieșirea din șerpărie în zece secunde”²¹, dar și alte tehnici de supliciere dezgustătoare : „diferite părți ale corpului erau arse cu țigara, au fost deținuți cărora li s-au necrozat fesele și le-au căzut cum cade carnea de pe leproși. Alții au fost obligați să mănânce o gamelă de fecale și după ce o vomau li se înfunda voma în gât”²².

De fapt, ca și Eugen Țurcanu, fiecare torționar, cum susține Franț Țandără, avea o metodă de tortură preferată, care era încărcată cu o doză de inventivitate, iar originalitatea în procesul de supliciere era văzută drept un lucru interesant și care trebuie să se bucure de respect și apreciere²³.

S-a ajuns astfel, ca torționarului Dan Diaca de la Pitești să i se patenteze celebra lovitură la ficat („lovitura diaca”)²⁴, sau colonelul Gheorghe Crăciun să devină inventatorul unui instrument de tortură, necunoscut în celelalte țări ale blocului socialist și intitulată *carcera de 60 cm pe 60 cm, căptușită pe interior cu cuie*²⁵. Colegul său, Petrache Goiciu, fostul comandant al închisorii Gherla, recunoscut pentru cruzimea sa, și-a pus la încercare imaginația bolnavă și a ordonat ca un deținut ce îndrăznise să-l înfrunte că trebuie zidit de viu: „Acesta se supărase foarte tare, încît dăduse ordin ca banditul să fie zidit de viu. Fusesse zidit într-o latură a culoarului, în picioare, într-un spațiu îngust, cît să-și poată mișca brațele, ca să-și primească apa și mâncarea ce i se dădeau printr-o gaură a zidului, la înălțimea gurii”²⁶.

Așadar, docilitatea și inventivitatea torționarilor din sistemul represiv al României comuniste sunt aspecte ce trebuie analizate cu atenție dintr-o perspectivă interdisciplinară: istorică, psihoistorică, antropologică, etc. Atât supunerea, cât și originalitatea de aplicare a arsenalului de metode de tortură sunt strâns legate de caracterul și refulările pe care le-au

¹⁹ Nicolae Călinescu, *Sisteme și procese...* 57, apud. Doina Jela, *op.cit.*, p. 291.

²⁰ Virgil Ierunca, *op.cit.*, p. 38.

²¹ *Ibid.*, p. 36.

²² *Ibid.*, pp. 37-38.

²³ Ruxandra Cesereanu, *op.cit.*, p. 191.

²⁴ Doina Jela, *op. cit.*, p. 94.

²⁵ *Ibid.*, p. 87.

²⁶ Florin Constantin Pavlovici, *Tortura pe înțelesul tuturor*, București: Cartier, 2001, p. 366.

acumulat acești oameni. A asculta fără scrâșnire de ordinele superiorilor și a inventa tehnici de supliciere doar ca să îți demonstrezi puterea de creație a răului indică probleme grave ce țin de psihicul torționarilor.

BIBLIOGRAFIE:

CANETTI, Elias, *Masele și puterea*, traducere de Amelia Pavel, București: Nemira, 2009.

CESEREANU, Ruxandra, *Gulagul în conștiința românească. Memorialistica și literatura închisorilor și lagărelor comuniste. Eseu de mentalitate*, ediția a II-a revăzută și adăugită, Iași: Polirom.

IERUNCA, Virgil, *Fenomenul Pitești*, ediția a II-a, București, Humanitas.

JELA, Doina, *Lexiconul negru. Unelte ale represiunii comuniste*, București: Humanitas, 2001.

MOOK, Douglas, *Experimente clasice în psihologie*, traducere din engleză de Clara Ruse, Prefață la ediția în limba română de Mihai Aniței, București: Trei, 2009.

PAVLOVICI, Florin Constantin, *Tortura pe înțelesul tuturor*, București: Cartier, 2001.

RĂDULESCU-MOTRU, Constantin, *Din psihologia popului român*, București: Paideea, 1998.

REEDER JR., John P., „What kind of person could be a torturer” in *Journal of Religious Ethics. Inc.*, vol. 38, nr. 1, 2010, pp. 67-92.

TODOROV, Tzvetan, *Confruntarea cu extrema. Victime și torționari în secolul XX*, traducere din franceză de Traian Nica, Humanitas, București.

Acknowledgement:

Această lucrare a fost realizată și publicată prin finanțarea de către Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane, prin proiectul **„Sistem integrat de îmbunătățire a calității cercetării doctorale și postdoctorale din România și de promovare a rolului științei în societate”**: POSDRU/159/1.5/S/133652. (The research presented in this paper was supported by the European Social Fund under the responsibility of the Managing Authority for the Sectoral Operational Programme for Human Resources Development, as part of the grant POSDRU/159/1.5/S/133652.)

DEMOCRACY AND INSURGENCY IN LATIN AMERICA. TERRORISM AND GUERRILLA

Alina Țiței, Assist. Prof., PhD, "Al. Ioan Cuza" University of Iași

Abstract: *One pivotal aspect that shapes the Latin American problem of political power within the democracy-autocracy conflict is the insurgent phenomenon. In this paper, we intend to analyze briefly the tense relationship between democracy and insurgency, so as to achieve a deeper understanding of this modern-day existential reality that, unfortunately, has grown to be considered an ineluctable hallmark of Latin American identity. The insurgent phenomenon gains special prominence in the XXth century and it also remains active, at relatively high levels, during the first decade of the XXIst century. We examine, in particular, two military state-operating systems: terrorism and guerrilla warfare. We draw up definitions, we highlight similarities and differences which often make these insurgent movements two border phenomena, yet with neatly clear-cut features; moreover, we contemplate the way terrorism and guerrilla actions significantly contribute to destabilize Latin American society by constantly undermining democratic structures in process of development and consolidation.*

Keywords: *democracy, terrorism, terror, guerrilla, Latin America*

Los innumerables estudios, análisis e investigaciones dedicados al fenómeno terrorista han llevado a la conclusión unánime de que no existe todavía una definición universalmente aceptada, abarcadora y útil desde el punto de vista epistemológico para el concepto de *terrorismo*. Las diversas formulaciones propuestas han sido sucesivamente desestimadas, bien por restringidas o, al contrario, por demasiado generales. Queda entonces por definir, en última instancia, «el denominador común» que todo intento de circunscribir el fenómeno terrorista habría que considerar, así como la dificultad, incluso la imposibilidad de proporcionar una visión integral y objetiva del mismo: «Cualquier definición de terrorismo político que se aventure a ir más allá de señalar la sistemática utilización del asesinato, las lesiones y la destrucción, o la amenaza de tales actos, con el fin de conseguir objetivos políticos está condenada a llevarnos a interminables controversias»¹. Encerrar entre unos límites precisos la naturaleza volátil y profundamente subjetiva del complejo y a la vez abstracto concepto de *terrorismo* recuerda a la antigua parábola asiática de los tres ciegos y el elefante. El terrorismo puede ser parangonado con un elefante, y aquellos que quieran definirlo, metafóricamente «ciegos», intentarán describirlo por un simple toque. Cada uno de los tres personajes cree que se trata de un árbol, una serpiente o un pájaro, después de tocar la pierna, la trompa o la oreja del elefante, respectivamente. Del mismo modo, los analistas del

¹Walter Laqueur, *Una historia del terrorismo*, Buenos Aires: Editorial Paidós, 2003, pág. 125.

terrorismo quedan engañados por el hecho de centrarse en un solo aspecto del problema, haciendo caso omiso de la imagen de conjunto². Sin embargo, una delimitación conceptual del término debería tener en cuenta tres aspectos:

- ❖ el elemento esencial del terrorismo lo representa el uso o la amenaza del uso de la violencia;
- ❖ el objetivo del terrorismo es siempre de carácter político;
- ❖ el blanco del terrorismo es la población civil.

A la luz de estas observaciones y a fin de establecer algunos hitos respecto del marco conceptual del término, consideraremos el *terrorismo* como: «[...] el uso preprogramado, o la amenaza de uso, de la violencia por parte de un individuo o grupo, contra individuos o grupos no combatientes, lo mismo si actúa a favor como en contra de la autoridad establecida, clandestina o abiertamente, cuando esa acción pretende crear una angustia extremada, destrucción y/o efectos inductores de miedo sobre un grupo seleccionado y mayor que el de las víctimas inmediatas, con el propósito de imponer u obligar a este grupo a que acceda a las demandas políticas de los perpetradores»³. «[...] El terrorismo se relaciona con individuos o grupos que persiguen derrocar regímenes específicos, enmendar deficiencias nacionales o de grupo, o socavar el orden internacional como un fin en sí mismo»⁴.

Las ideas que subyacen en estas definiciones, a saber, que la violencia terrorista, ejercida de manera ilegal y asimétrica, no es en absoluto una violencia espontánea, sino una violencia calculada, intencional, premeditada, y que el propósito de las acciones terroristas es inculcar miedo no solo en la víctima, sino en toda la comunidad de la que forma parte, se encuentran en la mayoría de las formulaciones teóricas relativas a dicho fenómeno: un manual del ejército estadounidense lo define como «el uso calculado de la violencia o de la amenaza de violencia para obtener objetivos que son de naturaleza política, religiosa o ideológica [...] por medio de la intimidación, la coerción o infundiendo miedo»⁵; para el Departamento de Defensa norteamericano el terrorismo representa «el uso o amenaza de uso ilegal de la fuerza o de la violencia contra individuos o propiedades, con la intención de coaccionar o intimidar a

² Andrew Silke, “Terrorism and the Blind Men’s Elephant”, in *Terrorism and Political Violence*, vol. 8, nº 3, 1996, págs. 12-28, citado por George Surugiu, *Mass-media și terorismul*, 2004-2005, pág. 3, <https://www.scribd.com/doc/2895962/Jurnalism-si-terorism-T123> [Última consulta: 22/03/2015].

³ Grant Wardlaw, *Terrorismo político. Teoría, táctica y contramedidas*, Madrid: Ediciones Ejército, 1986, pág. 56.

⁴ *Patterns of International Terrorism: 1980*, Washington, DC: Central Intelligence Agency (US), June 1981, pág. ii, <http://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015008185632;view=1up;seq=5> [Última consulta: 22/03/2015].

⁵ Apud Noam Chomsky, *Hegemonía o supervivencia*, Barcelona: Ediciones B, 2004, pág. 272.

gobiernos o sociedades para conseguir objetivos que son, generalmente, políticos, religiosos o ideológicos»⁶; el terrorismo significa «intimidación coercitiva. Consiste en el uso sistemático del homicidio y de la destrucción, y en la amenaza de matar y destruir, con el fin de aterrorizar a individuos, grupos, comunidades o gobiernos para que cedan a las demandas políticas de los terroristas»⁷.

Cuando nos referimos al terrorismo, aludimos implícitamente al *terror* que, en sentido amplio, representa el estado de miedo extremo, individual o colectivo, que atemoriza, trastorna y paraliza la conciencia, los reflejos y, por ende, cualquier acción coherente; es provocada de manera deliberada mediante amenazas de violencia, el uso demostrativo de la misma u otros medios de intimidación o arredramiento. Si por *terrorismo* unos entienden aquellos «ataques de poder planificados, premeditados, impactantes, contra el orden público, [que] deberían provocar inseguridad y terror general, pero también simpatía y disponibilidad para brindar apoyo»⁸, el *terror* es considerado «el método por el que se genera terror sistemático empleando la fuerza física o psíquica, hasta la aniquilación física»⁹. En otras palabras, el terrorismo es la forma más organizada de terror: un *terror sistemático*¹⁰. Recogiendo las conclusiones formuladas por los especialistas en ciencias políticas, podemos inferir que el terror «no es sino una táctica, un método de violencia arbitraria, que es susceptible de ser utilizado tanto por un individuo desquiciado como por un Estado. El *terrorismo*, no obstante, es una forma distintiva de la acción política moderna, destinada a amenazar la capacidad de un Estado para garantizar la seguridad de sus miembros»¹¹.

Por consiguiente, el terror, en cuanto que práctica represiva de un Estado totalitario-autoritario, se sustenta, al igual que el terrorismo, en el ejercicio abusivo e ilegítimo de la violencia de tipo instrumental: «fría» y organizada, premeditada, controlada, dirigida y

⁶ Apud Alex P. Schmid, Albert J. Jongman, *Political Terrorism: A New Guide to Actors, Authors, Concepts, Data Bases, Theories, and Literature*, Amsterdam: North-Holland Publishing, 1988, pág. 33.

⁷ Paul Wilkinson, *Terrorism and the Liberal State*, New York: New York University Press, 1986, pág. 51.

⁸ Peter Waldmann, *Terrorismus. Provokation der Macht*, Gerling Akademie Verlag GmbH, München, 1998, pág. 10, citado por Juan Carlos Flores Espinoza, *El dictador latinoamericano y su víctima: yuxtaposición analítica de las figuras literarias en América Latina (siglo XX)*, Universitt Augsburg, 9 de noviembre de 2006, <http://d-nb.info/984850783/34>, pág. 13 [Última consulta: 09/04/2015]

⁹ Peter Waldmann, *op. cit.*, pág. 10, citado por Juan Carlos Flores Espinoza, *op. cit.*, pág. 13.

¹⁰ Gheorghe Arvdoaice, Dumitru Iliescu, Dan Niña, *Terorism, Antiterorism, Contraterorism*, Bucureti: Editura Antet, 1997, *passim*, citado por Marius Toma, *Mass-media i terorismul – manipulare sau simbioz*, http://193.231.1.3/file.php/20/M_Toma_Simbioza_Terorism_-_Media.pdf, pág. 7 [Última consulta: 09/04/2015].

¹¹ Sunil Khilnani, citado por Charles Townshend, *Terrorism. A Very Short Introduction*, New York: Oxford University Press, 2011, pág. 6.

racionalmente orientada hacia objetivos específicos. El terror, en esta última faceta, actúa de manera directa en cualquier movimiento insurgente que hace uso de tales técnicas para lograr sus propósitos, pero sobre todo en el terrorismo de Estado¹².

Otro fenómeno insurgente es la *guerra de guerrillas*, una forma particular de la lucha de liberación nacional o lucha de resistencia que, si bien no pocas veces se acoge a tácticas y métodos característicos del terrorismo, no puede, bajo ningún concepto, ser sinónimo de este. La guerra de guerrillas «supone el uso de la violencia o la amenaza de su uso contra objetivos militares, fuerzas de seguridad y líderes políticos, con el fin de lograr determinados resultados políticos»¹³; se le reconoce, por lo común, como una forma de guerra de desgaste que se extiende en el tiempo y cuya violencia aumenta progresivamente en intensidad; se desarrolla en un área sin lindes geográficos precisos, supone una «línea del frente» movable y tiene como principal elemento al factor humano. Es una forma de guerra en la que un número relativamente reducido de combatientes, civiles en su mayoría, asume la estrategia de atacar y acosar al enemigo (normalmente un ejército más grande y menos movable) en formas, lugares y momentos cuidadosamente elegidos: emboscadas o ataques sorpresivos dirigidos contra objetivos vulnerables, con el fin de causar el mayor número de pérdidas por medio de un contacto directo mínimo.

Entre los instrumentos que emplea la guerra de guerrillas están las acciones terroristas, lo cual ha determinado a una serie de teóricos en la materia a tratar los términos *terrorismo* y *guerra de guerrillas*¹⁴ como sinónimos parciales o totales; al mismo tiempo, hay autores que manifiestan una reacción contraria firme, distinguiendo claramente entre los dos fenómenos: «La esencia de la guerra de guerrillas consiste en establecer unas zonas libres, en regiones rurales, así como en formar unas pequeñas unidades de combate, cuya fuerza, número y dotación con equipo militar aumentarán paulatinamente [...], con el fin de luchar contra las fuerzas del gobierno. En las zonas liberadas, el grupo guerrillero establece sus propias instituciones, desarrolla actividades de propaganda y participa en distintas actividades

¹² Véase Alina Țiței, «La espada de Damocles. Autoritarismo, totalitarismo y terrorismo de Estado en Latinoamérica», in *Colindancias: Revista de la Red Regional de Hispanistas de Europa Central*, n° 5, Timișoara: Editura Universității de Vest, 2014, págs. 143-157.

¹³ Walter Laqueur, *Guerrilla Warfare – A Historical and Critical Study*, London: Weinfeld&Nicholson, 1977, citado por George Surugiu, *op. cit.*, pág. 4, <https://www.scribd.com/doc/2895962/Jurnalism-si-terorism-T123> [Última consulta: 22/03/2015].

¹⁴ Entre las acciones de las organizaciones terroristas y de guerrilla mencionamos: terrorismo, extorsión, tráfico de drogas, secuestro de personas, secuestro de menores para engrosar las filas de las organizaciones, y cualquier tipo de acción militar contra las instituciones, las fuerzas de seguridad y el ejército.

políticas. Ninguna de estas características se aplica a los terroristas, que tienen sus bases operativas en las ciudades y se ven obligados a actuar en grupos pequeños»¹⁵.

La perspectiva de sinonimia parcial o total entre los dos conceptos solo encuentra explicación en el hecho de que ambas formas de insurgencia se valen de armas para alcanzar sus objetivos políticos: los guerrilleros, a través de ataques inesperados y hostigamiento del enemigo en un territorio desconocido o inadecuado, incluso hostil al enemigo; los terroristas, a través de ataques arbitrarios e impredecibles contra elementos simbólicos o civiles. Las dos actividades difieren, no obstante, por su naturaleza: el terrorismo se sirve de una estrategia de presión psicológica sobre el adversario mediante el terror, al amparo del anonimato, sin pretender su derrota o aniquilación total, sino únicamente obtener ventajas de cualquier índole; la guerra de guerrillas se dirige contra las fuerzas combatientes del enemigo, con el claro propósito de alejarlo o eliminarlo del poder. Como la guerrilla es típica de los movimientos de liberación y resistencia, los miembros de tales grupos confían en ganar fácil y rápidamente la adhesión y el apoyo de la población civil, víctima de la represión de un Estado totalitario-autoritario o de la ocupación extranjera —lo cual da a los combatientes comprometidos con la causa mayor motivación y legitimidad. Así, más allá de las semejanzas y diferencias entre estos fenómenos, el contexto sociopolítico y los objetivos perseguidos pueden hacer que los movimientos guerrilleros adopten a menudo prácticas terroristas, lo mismo que, en ciertos casos, las organizaciones terroristas pueden recurrir a tácticas y métodos característicos de la guerra de guerrillas. «La guerrilla es una estrategia militar; se trata de obstaculizar, cercar paulatinamente y, por último, aniquilar al enemigo. En el polo opuesto se sitúa el terrorismo, que representa, y lo repetimos, una estrategia de comunicación. La fuerza no se utiliza por su efecto de destrucción, sino como señal, para conseguir el efecto de dispersión»¹⁶.

Así y todo, algunos movimientos guerrilleros de América Latina utilizaron el terrorismo o el terror no solo para transmitir un mensaje y desencadenar un efecto psicológico, sino también para desestabilizar políticamente al Estado y debilitarlo desde el punto de vista económico, causando el descontento general de la población y desatando una ola de simpatía por los insurgentes. Pero los rebeldes emplearon el terror también para financiarse o abastecerse de productos básicos necesarios para la supervivencia. Para ello,

¹⁵ Walter Laqueur, *Age of Terrorism*, London: Little Brown, 1987, pág. 1, citado por George Surugiu, *op. cit.*, pág. 4, <https://www.scribd.com/doc/2895962/Jurnalism-si-terorism-T123> [Última consulta: 22/03/2015].

¹⁶ Peter Waldmann, *op. cit.*, pág. 17, citado por Juan Carlos Flores Espinoza, *op. cit.*, pág. 13.

echaron mano de la extorsión (dirigida contra empresas o personas con poder económico) y el robo de armamento, alimentos y medicinas.

La pregunta que surge en este contexto es la siguiente: ¿cuál es la conexión entre terrorismo, guerrilla, terrorismo de Estado, por un lado, democracia y dictadura, por otro? La respuesta radica en que el terrorismo y la guerrilla podrían generar terrorismo de Estado (a través de los regímenes dictatoriales, como fue el caso del Movimiento Montoneros y la «Guerra Sucia» en Argentina) o que el terrorismo de Estado podría generar revueltas, luchas de guerrilla y terrorismo, aunque esto es poco probable dado que «cuanto más autoritario es un sistema, más se puede considerar que está fuera del alcance del terrorismo»¹⁷. Con todo y eso, algo que vale la pena mencionar es que en el ámbito latinoamericano el terrorismo apareció también en países con bases democráticas, como es el caso del grupo armado peruano Sendero Luminoso, que asoló el país y produjo un número impresionante de víctimas. Allí la democracia propició el caldo de cultivo para el desarrollo y la expansión del grupo, puesto que «las democracias son particularmente vulnerables al terrorismo, a saber, por tres razones principales: primero, porque ofrecen condiciones favorables para la formación de grupos terroristas; segundo, porque brindan un espacio ideal de resonancia para los ataques al garantizar la libertad de opinión y de prensa; y tercero, porque los órganos penales, los servicios de seguridad y los tribunales toman medidas mucho menos duras contra los terroristas, mientras que esto es absolutamente común en los regímenes autoritarios»¹⁸.

A fin de desacreditar al Estado y acrecentar la insatisfacción de las masas por el régimen democrático, el grupo peruano se aprovechó no solo de las condiciones democráticas del país, sino también de otros factores internos, como la situación económica desastrosa que estaban atravesando las clases menos privilegiadas, la corrupción y la incapacidad del sistema político de hacer frente a la crisis institucional. Sendero Luminoso, junto con otros grupos guerrilleros que acudieron al terrorismo para lograr sus objetivos, contribuyó, al igual que los regímenes dictatoriales, a deteriorar la frágil democracia latinoamericana. Dichos movimientos actuaron como un detonante de reacciones extremas por parte de varios segmentos de la sociedad. En otras palabras, las guerrillas provocaron un efecto dominó que favoreció el desmantelamiento de los fundamentos democráticos de las naciones de América Latina. La forma en que las guerrillas obraron en desmedro de la democracia se puede reducir a los siguientes tres aspectos:

- ❖ las ideologías de corte comunista promovidas por las organizaciones guerrilleras no

¹⁷ Peter Waldmann, *op. cit.*, pág. 127, citado por Juan Carlos Flores Espinoza, *op. cit.*, pág. 14.

¹⁸ Peter Waldmann, *op. cit.*, pág. 129, citado por Juan Carlos Flores Espinoza, *op. cit.*, pág. 15.

permitían el acceso del pueblo al poder, antes bien sostenían el que todo el poder decisional estuviera concentrado en manos de un líder o de un partido único y totalitario;

- ❖ en algunos casos, las guerrillas estaban en contra del voto democrático, por lo que en más de una ocasión intentaron boicotear las elecciones en varios países;
- ❖ las guerrillas y el terrorismo fueron el origen de los regímenes represivos — justificados por los miembros de las juntas militares—, que optaron por métodos contrainsurgentes de entre los más violentos. A su vez, estas dictaduras suprimieron los derechos constitucionales de los ciudadanos, la libertad de la prensa y de los partidos políticos, anulando así el marco democrático.

Es un hecho que los grupos guerrilleros y el terrorismo han contribuido a menoscabar la democracia en América Latina. Pero, ¿cuáles son las causas que llevaron a su aparición y proliferación por todo el continente? Para contestar esta pregunta, un recurso al *terrorismo revolucionario*¹⁹ proporcionaría ciertas aclaraciones interesantes, puesto que estamos ante la forma más común y extendida de terrorismo en los países latinoamericanos, que emana de una ideología política nueva o una corriente de pensamiento radical, lo más a menudo de izquierda, y que busca cambiar la configuración política del Estado como parte de un proceso de transformación social. En el caso de América Latina, este tipo de terrorismo se presenta como «el anhelo por un cambio revolucionario de las estructuras sociales y políticas en el sentido de las ideas de Marx»²⁰. Los jacobinos —fundadores del terrorismo revolucionario como principio— practicaron la violencia física y la amenaza en vistas de crear un nuevo orden social; a finales del siglo XIX, los socialistas rusos, los verdaderos terroristas revolucionarios en el sentido actual del término, tenían como principal método de acción lo que ellos llamaban «propaganda con hechos».

En el subcontinente latinoamericano, este movimiento insurgente buscó provocar una «revolución proletaria» que emancipara la clase obrera del yugo capitalista. El fenómeno revolucionario se puede rastrear desde la Revolución Cubana hasta la rebelión del grupo

¹⁹ Según el resorte motivacional básico, se pueden diferenciar los siguientes tipos de terrorismo: a). *terrorismo explícitamente político*: terrorismo partidista, terrorismo ideológico, terrorismo autonomista-separatista, respectivamente integrista, y terrorismo de Estado; b). *terrorismo implícitamente político*: terrorismo racista / chovinista / xenófobo / religiosamente intolerante, terrorismo protestatario, terrorismo mafioso, terrorismo desviante (apud Marius Toma, *op. cit.*, pág. 22). Igualmente, podemos deslindar entre terrorismo individual y terrorismo general, así como entre guerrilla rural y guerrilla urbana.

²⁰ Peter Waldmann, *op. cit.*, p. 76, citado por Juan Carlos Flores Espinoza, *op. cit.*, p. 17.

Montoneros en Argentina, con los líderes de ambas luchando por un cambio importante en las estructuras políticas del Estado, para luego abolir el sistema económico capitalista. Conviene, sin embargo, notar que en el caso del grupo peruano Sendero Luminoso, a diferencia de otros movimientos insurgentes de América Latina, las acciones armadas fueron motivadas únicamente por consideraciones económicas, ya que a finales de los 70 y durante un período significativo de los 80 el grado de pobreza alcanzó los niveles más altos en la historia del país.

De esto se deduciría que no solo los factores políticos internos y externos han redundado en la aparición de los grupos insurgentes e impulsado el deterioro de la democracia en los países latinoamericanos, sino también el factor económico, que ha desempeñado un papel decisivo en la escalada del conflicto entre el Estado y las organizaciones de carácter revolucionario. Igualmente, los grupos subversivos de América Latina y sus métodos operativos asociados al terrorismo y a la guerra de guerrillas son una forma de expresión con que se quiere transmitir un mensaje, pero representan a un tiempo los síntomas del desagrado popular y de la opresión política o económica que se vive en la región.

BIBLIOGRAFÍA:

- CHOMSKY, Noam, *Hegemonía o supervivencia*, Barcelona: Ediciones B, 2004.
- FLORES ESPINOZA, Juan Carlos, *El dictador latinoamericano y su víctima: yuxtaposición analítica de las figuras literarias en América Latina (siglo XX)*, Universitt Augsburg, 9 de noviembre de 2006, <http://d-nb.info/984850783/34> [Última consulta: 09/04/2015].
- LAQUEUR, Walter, *Una historia del terrorismo*, Buenos Aires: Editorial Paidós, 2003.
- Patterns of International Terrorism: 1980*, Washington, DC: Central Intelligence Agency (US), June 1981, <http://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015008185632;view=1up;seq=5> [Última consulta: 22/03/2015].
- SCHMID, Alex P.; Albert J. JONGMAN, *Political Terrorism: A New Guide to Actors, Authors, Concepts, Data Bases, Theories, and Literature*, Amsterdam: North-Holland Publishing, 1988.
- SURUGIU, George, *Mass-media i terorismul*, 2004-2005, <https://www.scribd.com/doc/2895962/Jurnalism-si-terorism-T123> [Última consulta: 22/03/2015].
- TOMA, Marius, *Mass-media i terorismul – manipulare sau simbioz*, http://193.231.1.3/file.php/20/M_Toma_Simbioza_Terrorism_-_Media.pdf [Última consulta: 09/04/2015].
- TOWNSHEND, Charles, *Terrorism. A Very Short Introduction*, New York: Oxford University Press, 2011.
- WARDLAW, Grant, *Terrorismo político. Teoría, táctica y contramedidas*, Madrid: Ediciones Ejército, 1986.
- WILKINSON, Paul, *Terrorism and the Liberal State*, New York: New York University Press, 1986.

THE PROCESS OF DEALUL SPIRII - THE ARREST AND INVESTIGATION OF COMMUNIST LEADERS

Georgiana Semenescu, Assist. Prof., PhD, "Constantin Brâncuși" University of Tîrgu-Jiu

Abstract: *The process of Dealul Spirii - The arrest and investigation of communist leaders*

The arrest and investigation of Communist delegates to the Congress of the establishment of the Romanian Communist Party from 8th to 12th May 1921, their works disrupted sensitively politics and arose discrepancies even in the cultural spectrum. What judicial investigations revealed alongside with the terrorist attack in the Senate since 1920, component act of the communist action in Romania, whose main actor was Max Goldstein, led to this judiciary moment in history known as "The process of Dealul Spirii".

Keywords: *communism, process, arrest, investigation, politics.*

Documentele Congresului de constituire a Partidului Comunist Român din 8 - 12 mai 1921 și anchetarea congresiștilor arestați începând cu cea de a patra zi a lucrărilor acestui conclav au învederat că noua organizație politică a fost plănuită ca instrument integral aservit scopurilor și intereselor unei puteri străine, care opera în Europa și mai cu seamă în zonele limitrofe Rusiei Sovietice în mod predilect prin intermediul Internaționalei a III-a Comuniste. În fapt, Congresul a fost unul de afiliere la acest organism sovietic. Unul din documentele programatice ale Congresului se și intitula *Programul de afiliere la Internaționala a III-a*.

Arestarea și anchetarea delegaților comuniști la Congres, faptele acestora au perturbat sensibil viața politică, au iscat divergențe până și la nivelul eşichierului cultural. Ceea ce au scos la iveală cercetările judiciare, alături de atentatul terorist de la Senat din 1920, act component al acțiunii comuniste în România, al cărui principal actor a fost Max Goldstein, au condus la acest moment judiciar cunoscut în istorie sub denumirea de "Procesul din Dealul Spirei", care a adus în fața magistraților timp de peste patru luni (23 ianuarie – 4 iunie 1922), un număr de 271 de inculpați dintre care 71 delegați la Congresul Comunist. A fost un proces militar, judecat la Consiliul de Război al Corpului II Armată București.

Era prima operațiune de amploare a statului în anii interbelici împotriva comunismului, nu a unui comunism românesc, ci a comunismului de tip bolșevic în România.

Toți delegații arestați: Gheorghe Cristescu, liderul prim al partidului, Alexandru Dobrogeanu Gherea, Mihail Cruceanu, Gheorghe Niculescu Mizil, David Fabian, Mihail Macavei, Dumitru Grofu, Ilie Moscovici, Eugen Rozvan, Boris Ștefanov, Timotei Marin, Pavel Tcacenco, Ion G. Olteanu au fost anchetați în regim de arest, ei fiind depuși la închisorile Jilava și Văcărești.

Arestările au generat o campanie insistentă a unei părți a presei dar și a unor personalități politice și culturale, care au vădit necunoaștere și naivitate în interpretarea cazului. Cea mai virulentă acțiune în favoarea comuniștilor arestați și împotriva acționării lor în justiție aveau să desfășoare, desigur, Partidul Comunist, organizațiile locale ale acestuia și presa comunistă, în primul rând cotidianul "Socialismul".

Menționăm cu titlu de exemplu: *Proces sau înscenare. Pe ce motiv suntdați în judecată congresiștii din mai* ("Socialismul", 2 decembrie 1921); *Pentruapărarea tovarășilor noștri arestați* ("Socialismul", 26 ianuarie 1922); *Cătresocialiștii și muncitorii din lumea întreagă* (Chemare a Comitetului Executiv Provizoriu al P.S.C.R. pentru solidarizarea cu cei implicați în procesul din Dealul Spirei) ("Socialismul", 1 februarie 1922). S-a manifestat vehement și "Dimineața", de simpatie comunistă, care pe lângă o poziție fățiș partizană, a răspândit nu puține informații neconforme cu realitatea. Referindu-se la redeschiderea Clubului Socialist în penultima zi a Congresului pentru ca apoi aici să fie operate arestările, același ziar considera că a fost vorba despre o cursă întinsă congresiștilor.¹

Dincolo de combaterea unor procedee privind arestarea și regimul de detenție impus congresiștilor, rămânea de prim ordin conținutul politic, ideologic și, în genere, actele Congresului comunist, care incitau la acțiune împotriva orânduirii de stat, toate acestea fiind emanație și imperativ programatic ale Internaționalei Comuniste. Cei anchetați au recurs la felurite tertipuri pentru a masca scopurile Internaționalei la care aderaseră, punând în față nu afilierea fără rezerve la această Internațională, ci obiective social-economice în interesul muncitorimii, al păturilor paupere, pentru ca, până la urmă, să transpară realitatea pe care unii au și recunoscut-o, dar, dându-i sensul unui act de conștiință, și nu al unui program de acțiune al Cominternului.

În pofida declarațiilor repetate ale comuniștilor menite să acopere scopurile lor reale, aveau să le fie prezentate în instanță capete de acuzare incontestabile și extrem de grave:

- "crimă contra siguranței statului";
- "terorism";
- "alianță cu inamicul";
- "îndemn la revoltă".

Cea mai gravă culpă, din care decurgeau toate celelalte de mai sus, a fost afilierea la Internaționala de la Moscova, care însemna a pactiza cu vârful de lance al imperialismului bolșevic.

Autoritățile au întocmit și un "tablou" cu delegații care au votat pentru afilierea la Internaționala a III-a, dar cu rezerve, aflați în sala Clubului Socialist din str. Sf. Ionică nr. 12 în seara zilei de 12 mai 1921, aceștia fiind:

- Iordăchescu Teodor, domiciliat în București;
- Gheorghe Vlad, din Făgăraș;
- Carol Barta, din Brașov, domiciliat provizoriu la deputatul Gheorghe Cristescu;
- Gheorghe Mamina, din Brașov, domiciliat provizoriu la deputatul Gheorghe Cristescu;
- Carol Szabo, din Baia Mare.²

Documentele descoperite asupra lor la perchezițiile corporale nu prezentau o prea mare importanță, nu priveau "chestiuni" de organizare comunistă și administrația sindicatelor.

Asupra lui Gheorghe Mamina, care a acceptat "de bună voie" percheziția corporală au fost găsite următoarele documente:

"1). O adresă a Clubului Socialist Central din Cluj având anexat la regulamentul intern relativ la administrația și primirea membrilor; ...

3). Anexa a 4-a la contractul colectiv de muncă al lucrătorilor din Țara Bîrsei; ...

¹ "Dimineața", anul XVIII, nr. 107 din 14 mai 1921, p.1.

² A.N.I.C., fond 96, dosar 195, fila 2.

5). O listă cu membri comitetului sindical metalurgist din Braşov; ...”³

Documentele găsite la Carol Bartha, un alt delegat care a votat pentru afiliere, dar cu rezerve, şi care ”nu puneau în pericol siguranţa statului” erau:

”1). Un mandat al Sindicatului în Fier şi Lemn din Braşov pentru a-i reprezenta la Congresul socialist în zilele de 8-12 mai 1921;

2). Însemnări asupra a ceea ce s-a discutat la Congres;

3). Două hârtii volante cu numele delegaţilor din Transilvania pentru Congres, precum şi pontajul voturilor exprimate de aceştia în Congres ...”⁴

În schimb, la sediul Clubului Socialist au fost descoperite numeroase documente pregnant comuniste. Un ”Referat” datat la 20 mai 1921, urmare a procesului-verbal încheiat la 13 mai 1921 de către George Haret, comisar special în cadrul Direcţiunii Poliţiei şi Siguranţei Generale din Ministerul de Interne înştiinţa că, la ordinul şi în prezenţa comisarului regal al Corpului II Armată, maiorul Constantin Cernat, au fost confiscate de la Clubul Socialist, după arestarea delegaţilor care au participat la Congres, următoarele acte şi corespondenţă, tratate cu trimitere directă la Internaţionala a III-a Comunistă:

”1). o scrisoare intitulată Femeile Socialiste;

2). motivarea Programului Agrar al Partidului Socialist-Comunist din România şi reforma agrară – 9 foi;

3). introducere relativ la constituirea Congresului Internaţionalei a III-a Comuniste, ţinut la Moscova în primele zile ale lunii martie 1919 – 63 foi;

4). un articol intitulat Şeful a vorbit;

6). tablou cu candidaţii propuşi de Secţiunea Bucureşti pentru a reprezenta la Congresul Socialist din mai a.c.;

7). dezbaterile Congresului Socialist ziua a treia şi a doua după-amiază;

8). moţiunea Congresului Socialist tipărit într-o broşură / 8-12 mai [...];

15). o moţiune în chestiunea agrară [...];

18). un raport de afiliere fără rezerve la Internaţionala a III-a Comunistă a secţiunii Socialiste Roman;

19). Programul Partidului Socialist-Comunist din România în chestiunea naţionalizărilor [...];

27). o scrisoare adresată Partidului Socialist din Sofia - Bulgaria datată 26 martie 1920;

28). o scrisoare adresată Partidului Socialist din Sofia - Bulgaria din 26 martie 1920, semnată de Ilie Moscovici.”⁵

Documentele ridicate de autorităţi de la sediul Clubului Socialist au fost ataşate procesului-verbal încheiat cu această ocazie.

Odată cu percheziţiile şi cu arestările de la Clubul Socialist şi de la redacţia ziarului „Socialismul”, au fost efectuate percheziţii şi la domiciliul celor arestaţi, fiind confiscate numeroase manifeste şi materiale comuniste.

Toate aceste probe denotă că mişcarea comunistă era extrem de percutantă, de agresivă, periculoasă, desigur la inspiraţia şi sub comanda Cominternului. La comandă a avut loc şi votul pentru afiliere. Ziarul ”Dimineaţa” atenţiona, în chiar ziua imediat următoare încheierii Congresului, că rezultatele acestuia erau previzibile, deci comandate, chiar dacă ”discuţia asupra afilierii la Internaţionala a III-a nu se încheiase.”⁶ Nu e mai puţin adevărat că sciziunea care se produsese în interiorul Partidului Socialist a produs multă dezorganizare la nivelul organizaţiilor locale, determinată şi de ”persecuţiile guvernamentale”, oferind avantaje

³ Idem, dosar 198, fila 65.

⁴ Ibidem, fila 85.

⁵ Idem, dosar 194, fila 11.

⁶ ”Dimineaţa”, anul XVIII, nr. 5579 din 13 mai 1921, p. 3.

comuniștilor în încercarea de a atrage de partea lor cât mai multe astfel de organizații, care ”vor adera fără rezerve la Internaționala a III-a. Prin acest fapt, partidul comunist va înceta de a mai fi o formațiune de sine stătătoare, ci va lua aspectul unui organ de înregistrare al deciziilor de la Moscova.”⁷

Or, statul român respingea de facto imixtiunile din afară în problemele sale interne prin intermediul unui partid care se afilia la organizația teroristă a Rusiei Sovietice și devenea organ de înregistrare și de executare a deciziilor de la Moscova. Este, astfel, de reținut că acțiunea statului român nu era pur politică, ci una împotriva terorismului regizat din afara țării.

Și nu exclusiv, momentul votului de afiliere a fost cel care a atras atenția asupra direcției antinaționale și antistatale de sorginte comunistă, deși aceasta era cel mai tranșant și mai amenințător. Antecedente au existat și au fost vizibile. Bunăoară, elemente comuniste au fost identificate și arestate în legătură cu greva generală din octombrie 1920.

Nu cu mult timp înainte de izbucnirea acestei greve, un Raport al Partidului Socialist pregătit pentru Congresul de la Câmpina, semnat Gh. Cristescu și publicat în ”Socialismul” din 12 iulie 1920, preconiza lupta armată cu puterea de stat pentru impunerea scopurilor comuniste. Idealul socialist – se spune în Raport – ”are ca scop trecerea puterii politice și economice în mâna muncitorilor de la sate și orașe prin dictatură. Dictatura proletariatului implică imediată expropriere a capitalului, suprimarea dreptului de proprietate privată, munca obligatorie pentru toți ... Pentru atingerea acestui scop, masele proletare vor lupta, după cum va fi rezistența adversarilor, până la conflict înarmat cu puterea de stat capitalistă.”⁸

În intervalul martie-aprilie 1921 au avut loc mai multe descinderi la domiciliile socialiștilor-comuniști, atât în București, cât și în țară, și au fost operate arestări și percheziții. Acțiunea autorităților în acest sens era motivată de faptul că militanții socialiști-comuniști desfășurau activități ilegale, care atentau la siguranța statului. Bunăoară, o adresă din 7 iulie 1921 a Direcțiunii Poliției și Siguranței Generale prin care i s-a adus la cunoștință maiorului Constantin Cernat rezultatul ”percheziției corporale și domiciliare a socialistului-comunist Niculescu-Mizil din București, str. Bateriilor nr. 40, în scopul de a găsi manifeste incendiare de tipul celor răspândite în Capitală în ultimul timp” era datată ”26 martie 1921 ora 2 a. m.”⁹ Percheziția desfășurată în prezența celui în cauză, a dat la iveală numeroase cărți și colecții de publicații socialiste, precum și o bogată corespondență politică.

După greva generală, autoritățile au semnalat continuitatea unei acțiuni riguros organizate pentru asigurarea și propagarea literaturii comuniste procominterniste, indiciu evident că momentul 12 mai 1921, când s-a votat afilierea, a fost doar manifestarea fățișă a ceea ce se plănuia și se desfășura pas cu pas în subteran. Dovadă mai mult decât evidentă sunt numărul mare al persoanelor care adăposteau clandestin materialele propagandistice și conținutul comunist al acestora. În vreme ce liderii comuniști susțineau că afilierea la

⁷ Ibidem

⁸ Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1916-1921, p. 433.

⁹ A.N.I.C., fond 96, dosar 197, fila 39.

Internaționala a III-a este un act legal, ”nevinovat”, în realitate ei operau subteran, dețineau pe ascuns și propagau literatură comunistă care propaga afilierea.

Deputatului Gheorghe Cristescu, una dintre figurile centrale ale mișcării socialist-comuniste din România, cel care avea să devină primul secretar general al noului partid, i s-a făcut percheziție domiciliară în două rânduri: prima oară în seara zilei de 12 mai, după arestarea lui, iar a doua oară, la 16 mai, când au fost confiscate mai multe documente, ”corespondență compromițătoare”, autoritățile întocmind un dosar de 478 de file. În podul casei lui Cristescu au fost depistate și ”mai multe baloturi” cu broșuri socialiste noi, care aveau să fie lăsate ”pe loc” întrucât, așa cum au constatat cei care au efectuat percheziția, asemenea broșuri se găseau pe piață și puteau fi cumpărate de ”la librăriile lor”.

La ordinul comisarului regal, maiorul Constantin Cernat, în aceeași zi, în jurul orei 20,30 a fost percheziționat domiciliul deputatului arestat Dumitru Stoiculescu, din str. Crișana, nr. 14, ”în scopul de a găsi corespondență și scrisori în legătură cu Internaționala a III-a Comunistă de la Moscova.”¹⁰ Deplasându-se la adresa respectivă, autoritățile au găsit-o pe proprietara imobilului, Varvara Doboș și în prezența acesteia au confiscat următoarele documente:

- 1). un document al Partidului Comunist Român prevăzând obligația fiecărui comunist față de Internaționala a III-a;
- 2). un extras din protocolul ședinței Comitetului Executiv privind chestiunea românească, în limba germană;
- 3). o scrisoare a Partidului Socialist din România semnată de Ilie Moscovici;
- 4). o scrisoare datată 21 august 1920, semnată de Ilie Moscovici.

Concomitent a fost luat în cercetare și deputatul Evanghele Stanev, care domicilia la aceeași adresă, urmărindu-se și în acest caz dacă acesta deținea ”corespondență și scrisori în legătură cu Internaționala a III-a Comunistă”.¹¹

La 12 iunie 1921, o lună de la arestarea participanților la congresul comunist din luna mai, comisarul regal aducea la cunoștința Consiliului de Război al Corpului II Armată, prin adresa nr. 1948, că se vedea în imposibilitate de a încheia cercetările într-o lună și jumătate, așa cum se stabilise inițial, întrucât ”numărul celor închiși era – inițial - 76”, ajungându-se în iunie 1921 ”la aproape 200”, iar ca personal nu i se dăduseră decât cinci ofițeri noi, care nu mai făcuseră până atunci instrucție. Singurul pe care îl avea ca bun ajutor, era N. Firescu.

Data de 13 iunie 1921 consemnează primele ordine de urmărire emise de Corpul II Armată pe numele comuniștilor arestați. Primii interogați au fost conducători ai comuniștilor cu o anumită influență în rândul membrilor și simpatizanților partidului comunist. Astfel, au fost interogați: ”1. Cristescu Gheorghe, ... 4. Macavei Mihail, ... 18. Moscu Kohn în ziua de 13 iunie 1921.”¹²

Primul a fost audiat Gheorghe Cristescu. Acuzația care i se aducea acestuia, cât și întregului lot de inculpați era aceea de ”crimă de primejduire a Siguranței Statului, prev. și ped. de art. 67, 69 și 181 C. pen. comun combinat cu art. 53 Tit. II Codul justiției militare.”¹³ Interogatoriul a încercat să lămurească situația în care se aflau comuniștii români în acea perioadă. Pe de o parte, liderul comunist protesta împotriva arestării delegaților la Congresul din luna mai, având în vedere că acest Congres avusese loc cu aprobarea Guvernului, deci că se desfășurase în condițiile legii, că nu fusese încălcată nicio normă legală, se respectase ordinea de zi stabilită în luna martie, când fusese publicată în ziare, astfel încât acuzația autorităților că nu s-ar fi respectat ordinea de zi nu era probată. Pe de altă parte, cinci delegați

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Ibidem.

¹² A.N.I.C., fond 96, dosar 221, fila 2.

¹³ Idem., fila 12.

dintre cei arestați, inclusiv Gheorghe Cristescu, erau deputați și beneficiau de imunitate parlamentară.

Gh. Cristescu s-a folosit de regimul libertății de expresie din România și, omițând substratul antistatal și favorabil unei puteri externe a comunismului a declarat că ideile pe care le împărtășea ”prin scris și grai viu” se înscriau în limita legilor. El a negat acuzația anchetatorilor cu privire la eventualele angajamente luate la Moscova față de Rusia și de Internaționala a III - a și a declarat că ”În Rusia, unde am fost cu autorizarea actualului guvern, n-am luat niciun angajament și nici n-am încheiat vreun act cu privire la mișcarea ce urma să se facă în România...”¹⁴

De altfel, delegații din România au ajuns la Moscova după terminarea Congresului Internațional Comunist și, potrivit lui Gheorghe Cristescu, în capitala sovietică au avut loc doar discuții, mai ales asupra programului comunist, care fusese deja publicat în presa mondială și că delegații au fost puși la curent ”de către Comitetul Internațional, de toate hotărârile Congresului cum sunt publicate.”¹⁵

Liderul comuniștilor din România a mai făcut precizarea că socialiștii-comuniști au greșit izolându-se de Internaționala a III-a Comunistă, ”care, prin statute, ne obligă de a face parte din corpul Internaționalului lucrătoare” menționând și că tactica adoptată de români era cea a programului Internaționalului Comunist, și nu tactica comunistă rusă.

Întrebat fiind dacă a mai fost trimis în judecată, Cristescu a răspuns afirmativ, el fiind învinuit pentru delictе politice, dar nu a recunoscut niciuna dintre acuzele de ”uneltire împreună cu guverne străine pentru a provoca revolte, pentru a răsturna guvernul țării”. Aceeași poziție o vom întâlni și la ceilalți inculpați, atât la cei cu un anume statut în conducerea partidului, cât și la simplii membri.

O altă problemă pentru care Gheorghe Cristescu a trebuit să dea explicații a fost aceea a fondurilor pentru organizarea manifestațiilor și a propagandei partidului, în general, autoritățile suspectând implicare și finanțare străine. Liderul comunist a declarat că se primeau fonduri numai ”din țară, din cotizațiile membrilor partidului și sindicatelor, din cota celor bogați, din diferite serbări și liste de subscripții.”¹⁶

Pe parcursul interogatoriului, Gheorghe Cristescu și-a exprimat indignarea față de intervenția în forță a autorităților, față de arestări și de regimul la care erau supuși cei încarcerați. Ca și ceilalți deținuți, el considera arestarea și acuzațiile aduse ca nefondate, atâta timp cât ministrul de Interne, Constantin Argetoianu, autorizase întrunirea Congresului și avea cunoștință de ordinea de zi a acestuia. Mai mult chiar, pentru plecarea spre capitala sovietică în toamna anului 1920 autoritățile au eliberat delegaților socialiști pașapoarte, fiind informate exact despre scopul vizitei.

Potrivit celor declarate de Cristescu la interogatoriu, Congresul din mai 1921 era stabilit să se întrunească în 1920 și a fost amânat întrucât figuri importante de delegați aleși pentru această reuniune erau plecați la Moscova, pentru a participa la Congresul Internaționalului a III-a Comuniste. Urmărind să dovedească legalitatea activităților desfășurate de partid, de membri săi, atât înainte de începerea lucrărilor Congresului de la București, cât și în timpul acestora, Cristescu a făcut precizarea că ”la acest Congres s-a votat și afilierea la Internaționala Comunistă, punct care a fost dezbătut încă din 1920 de către toate secțiunile partidului”¹⁷.

Tot la 13 iunie a fost interogat Mihail Macavei, avocat din Turnu Severin. Ca și ceilalți congresiști, acesta nu a recunoscut învinuirea ce i se aducea și se arăta nedumerit că fusese arestat întrucât tezele dezbătute la Congres fuseseră publicate anterior în ziare, în special în

¹⁴ Idem, dosar 201, fila 11.

¹⁵ Idem, dosar 221, fila 4.

¹⁶ Ibidem, fila 10.

¹⁷ Ibidem.

”Socialismul”, autoritățile neavând nicio reacție la data apariției acestora în presă. Ca și Gheorghe Cristescu, Mihail Macavei a confirmat aprobarea pe care o primiseră de la ministrul de Interne pentru ”ținerea Congresului căruia i-am anexat ordinea de zi a dezbaterilor ce urmau să se țină”.

La 28 august 1921, a fost rândul lui Alexandru Dobrogeanu-Gherea să fie interogat. Acesta s-a declarat dezamăgit de acțiunile autorităților față de Congres, față de participanții la acel conclave, amintind că ”Partidul Comunist Român n-a existat până la hotărârea Congresului din mai, care a hotărât, în ce ne privește pe noi, afilierea la Internaționala Comunistă. Prin arestarea tuturor delegaților care votaseră această afiliere fără rezerve conform mandatului lor s-a împiedicat de fapt constituirea Partidului Comunist Român.”¹⁸ El susținea că nu era normal să fie ”cercetat asupra convingerilor mele, care, în vremea de astăzi, nu pot constitui nicăieri cel mai mic delict”. Era susținerea unuia dintre membrii marcant ai Partidului Socialist din România care a îmbrățișat destul de repede ideile și tezele Internaționalei a III – a, pledând, alături de dr. Eugen Rozvani, pentru afilierea la această organizație.

Aceeași poziție a susținut și inculpatul Gh. Cristescu, la ultima întrebare din interogatoriului, a 41-a. El și-a arătat din nou indignarea față de arestarea delegaților la Congres din cauza ideilor exprimate. ”Acest Congres a fost cerut și autorizat de către Dl. Ministru de Interne, Dl. Comandant al Corpului II Armată, așa că tot ce s-a făcut a fost în baza legii și publicat în toate ziarele. N-am contravenit cu nimic la dispozițiunile legii. Sunt deținut deci pentru ideile mele politice ce la propag de 21 ani.”¹⁹

O altă învinuire adusă de autorități congresiștilor a vizat forma de guvernământ din România, pe care ei o respingeau, pledând pentru înlocuirea regimului monarhic cu republica. Dar această republică urma să fie condusă de proletari, așa cum preconizau tezele Internaționalei Comuniste, ”adoptate în întregime” prin votarea afilierii fără rezerve la Internaționala a III-a. Aceste teze urmau a fi ”aduse la îndeplinire prin mijloace de educație, prin scrisori, prin conferințe ... în întreaga masă a proletariatului”²⁰.

În răstimpul iunie-august 1921 au fost interogați aproape toți congresiștii, după cum urmează: 14 iunie - Mihail Cruceanu; 20 iunie - Dumitru Grofu și Gheorghe Niculescu-Mizil; 29 iulie - David Finkelstein, zis Fabian; 1 august - Ilie Moscovici; 8 august - dr. Eugen Rozvan; 26 august - Alexandru Dobrogeanu-Gherea. Ei au respins în corpore acuzațiile dovedite de autorități cu probe palpabile. Aceste acuzații erau cuprinse sub sintagma ”crimă de primejduire a Siguranței Statului”. Au fost invocate și articole din Codul penal comun și din Codul justiției militare, respectiv art. 67, 69 și 181 C. pen. comun combinat cu art. 53 Tit. II Codul justiției militare. Unii dintre arestați au negat acuzațiile chiar dacă, practic, ei erau în culpă și au făcut-o cu un curaj stimulat de argumentarea insuficientă și vulnerabilă a anchetatorilor.

Gheorghe Niculescu-Mizil a mărturisit că a participat la Congres ca ”ales al Secțiunii București a Partidului Socialist reprezentând 3 mandate”, că a avut mandat imperativ de a vota fără rezerve pentru afilierea la Internaționala a III - a și că luptă pentru schimbare formei de guvernământ în România. Aceeași schimbare o dorea și David Fabian pentru că ”în cadrul ei năzuințele maselor muncitoare sunt înăbușite în favoarea intereselor de clasă ale unei mici minorități de mari proprietari rurali, mari industriași și mari financiari.”²¹ Cel mai radical și mai categoric în această privință a fost Ion G. Olteanu, care ar fi voit o republică muncitorească socialistă.

¹⁸ Idem, dosar 222, fila 180.

¹⁹ Idem, dosar 221, fila 11.

²⁰ Ibidem, fila 16.

²¹ Ibidem, fila 195.

Doctorul Eugen Rozvan, reprezentant, alături de Ion Flueraș, al Partidului Socialist din Ardeal, în delegația care a plecat la Moscova pentru Congresul Internațional a III – a, a căutat să convingă la interogatoriu că membrii delegației s-au aflat în Rusia pentru a vizita orașe, fabrici, Comisariate ale Poporului și unde le-a fost prezentată organizarea statului din punct de vedere social, politic și economic. Cu această ocazie a fost vizitată și Centrala Sindicatelor, unde, de asemenea, le-a fost explicată forma de organizare. Cu privire la forma de guvernământ – a spus Rozvan - Programul Comunist prevedea ”ca proletariatul să ia în mână puterile statului prin orice mijloace, neexcluzând chiar revoluția...”²².

Potrivit declarațiilor inculpaților, angajamente față de Internaționala a III – a Comunistă, implicit față de Rusia Sovietică, asupra cărora autoritățile au chestionat pe fiecare inculpat, nu au existat, Gh. Cristescu a recunoscut participarea delegației la discuții cu comuniștii ruși, și nu numai, fără însă a se angaja față de nimeni, fără încheierea vreunui act în acest sens. Discuțiile s-au cantonat exclusiv în jurul programului comunist, care fusese publicat în presa mondială și despre care au fost puși la curent de către Comitetul Executiv al Internaționalei, ei neajungând la timp la lucrările Congresului²³.

Și Mihail Macavei, care nu a făcut parte din delegația prezentă la Moscova, a susținut că delegații români nu au luat niciun angajament în Rusia Sovietică, ei fiind trimiși acolo doar pentru a observa noua organizare socială, precum și structura statală, lucru desigur neadevărat.

În cursul interogatoriului luat la 29 august 1921 lui Ilie Moscovici, acesta avea să declare: ”Comunist în sensul cerut de Internaționala a III – a nu sunt”²⁴, și să nege că ar fi fost de acord cu tezele și condițiile de afiliere cerute de Moscova acestea nefiind cunoscute ”în amănunțime”.

Iar acuzatul C. Popovici, întrebat despre un posibil ”angajament cu Cicerin în contra României”²⁵, a declarat că nu avea cunoștință despre acesta.

La rândul său, Boris Ștefanov, unul dintre cei cinci deputați socialiști arestați, s-a pronunțat pentru afilierea fără rezerve la Internaționala Comunistă și a susținut că activitatea lui în acest sens s-a rezumat la întruniri publice și la articole apărute în presă (”Pravda”, ”Socialismul”). Cititorii cărora li se adresa, în special muncitori, erau îndemnați nu la revolte, ci la educație și organizare, dar încerca să-i convingă că cea mai bună pentru muncitori și țărani este ”proprietatea colectivă asupra tuturor mijloacelor de producție.”²⁶

Anchetarea congresiștilor a durat în tot cursul anului 1921. Intenția autorităților era de a destructura total mișcarea comunistă, de a-i anihila legăturile cu Internaționala de la Moscova și de a prezenta în fața țării imaginea partidului comunist ca organizație antinațională și teroristă.

La 10 august 1921 au început la Consiliul de Război al Corpului II Armată din București audierile comuniștilor de la Iași, pentru a fi judecați împreună cu comuniștii arestați în Capitală. Printre aceștia s-au aflat și studenții comuniști basarabeni Timotei Marin și Pavel Tcacenco, zis și Baranov.

²² Ibidem, fila 30.

²³ Ibidem, dosar 221, fila 14.

²⁴ Ibidem, fila 204.

²⁵ A.N.I.C., fond 96, dosar 238, fila 85.

²⁶ Ibidem, fila 213.

TRADE RELATIONS IN THE EASTERN MEDITERRANEAN AND THE POSTURE OF THE TOMIS FORTRESS DURING THE CENTURIES I-III AD

Monica-Luminița Lău Cozmei, PhD student, "Al. Ioan Cuza" University of Iași

Abstract: *Having as basis for documentation the epigraphic information, for which we are grateful to historical researchers, we set the role and the place of the fortress of Tomis in the ancient world (I-III centuries AD). The factors which contributed to the development of the fortress and led to its progress in the Left Pontus are: the geographical position and its exit to the sea, the trading connections with the other towns bordering the Black Sea, but also the establishment of merchants, traders, and veterans in these realms. The symbiosis achieved between the trade on land and the trade on sea is a feature noteworthy for the interest of the researcher of the past and present. The transport was done in both ways: the goods were leaving the port of Tomis and were coming back from other lands. The ground transportation established the route and provided the supplies to the center of the empire. In this way, Tomis will gain a leadership status among the Pontic fortresses and the seat of the governor. The epigraphic, archeological, literary, historical and numismatic testimonies represent the subject of this PhD thesis.*

Keywords: Epigraphy, Temporal (Time) ascension, Merchant, Army, Circulation of Money

Conform documentației epigrafice, postura stabilă a cetății Tomis în cadrul „comunității pontice” este atribuită perioadei cuprinsă între prima jumătate a secolului II d. Chr și secolul III d. Chr.¹. Definitorii pentru statutul Tomisiului, pentru percepția acestei cetăți la nivel imperial și pentru dezvoltarea sa ulterioară, sunt măsurile care vin din partea Romei: stabilirea veteranilor², care vor avea un rol în dezvoltarea zonei, structurile administrative și emiterea și punerea în circulația unor emisiuni monetare proprii.

Această cetate cunoaște o ascensiune fulminantă în timpul dinastiei Antoninilor ai cărei împărați au urmat politica trasată de împăratul Traian, după victoria-i definitivă asupra dacilor. În acest context remarcăm dezvoltarea cultului imperial dovedit prin dedicațiile puse în timpul unor guvernatori imperiali care-și arătau astfel recunoștința lor: Q. Fabius

¹ Doruțiu-Boila, 1975, 152-157; Buzoianu, Bărbulescu 2007, 14; Mihailov 1979, 7-42; Bărbulescu 2007, 139-145.

² ISM II, 8; ISM II, 169; ISM II, 170.

Postuminus³, Quintus Roscius Quaelius Murena, Pompeius Falco⁴. De asemenea, s-au găsit și numeroase dovezi iconografice, cum ar fi imaginea Trofeului de la Adamclisi redat pe monedele tomitane sau existența unor elemente atribuite artei sculpturale imperiale, din această categorie făcând parte baza unei statui dedicată împăratului Traian (?). Aceste mărturii epigrafice, arheologice, iconografice și numismatice, relevă că dominația romană a fost mai ușor acceptată în Dobrogea, față de teritoriul Daciei, dovedindu-se benefică pentru dezvoltarea întregii zone, dar mai ales a acestui important oraș.

După istoricul R. Vulpe, perioada domniei lui Antonius Pius (138-161 p. Chr.) este considerată „epoca celei mai exuberante activități constructive pe care a cunoscut-o antichitatea”⁵. Titulatura de „metropolă a Pontului Stâng” este atribuită domniei acestui ilustru împărat⁶, al cărui nume, împreună cu cel al lui Marcus Aurelius, apare pe un monument de marmură, datat în 160 d. Chr.⁷ (ISM II, 153). În contextul dezvoltării relațiilor comerciale, îndeosebi cu spațiul alexandrin, sunt invocate, tot în aceeași inscripție, o serie de divinități egiptene. Acest fapt probează constituirea la Tomis a unei asociații religioase, dar și profesionale, de negustori și armatori⁸. Așadar, în perioada mai sus menționată se desfășura o activitate comercială⁹, care, începută din timpul lui Antoninus Pius, va cunoaște o ascensiune și în timpul domniei lui Marcus Aurelius. Se pare că de numele acestui împărat¹⁰ se leagă o statuie de marmură, precum și o bază de statuie, la care se adaugă și doi stâlpi miliari. Numeroasele dovezi demonstrează grija manifestată de către autorități pentru starea și întreținerea drumurilor, fără de care comerțul și transportul pe uscat nu s-ar fi putut realiza. Descoperirea a doi stâlpi miliari, unul datat în 124 p. Chr., iar celălalt în 134 p. Chr.¹¹, atestă această preocupare atentă venită din partea guvernatorilor. Primul ne demonstrează că uneori inspecția drumurilor era făcută chiar de către împărat, cum a fost cazul împăratului Hadrian¹². Alți miliari sunt prezenți atât de-a lungul *limes*-ului dunărean, cât și de-a lungul *limes*-ului maritim, evidențiind activitatea de întreținere a drumurilor în timpul guvernatorilor L. Minicius Natalis Quadronius Verus, Q. Fuficus Comotus și Titus Flavius Turbo¹³.

³ ISM II, 41 103 (103\105 p. Chr.).

⁴ ISM II, 43 (116\117 p. Chr.)

⁵ Vulpe, 1968, 149-150.

⁶ Bordenache 1965, 218-219, figura 5.

⁷ Buzoianu, Bărbulescu 2007, 17.

⁸ Ibidem, 17.

⁹ ISM II, 60.

¹⁰ ISM II, 63.

¹¹ Buzoianu, Bărbulescu 2011, 16.

¹² ISM II, 49; Vulpe, 1968, DID, II, 136; ISM II, 116; Bărbulescu, Câteia 1998, 121, 11-16.

¹³ ISM II, 56; Buzoianu, Bărbulescu, 2007, 16.

Măsurile de întreținere a căilor comerciale și de comunicații, prin amplasarea sau înlocuirea de *miliari*, sunt atestate și mai târziu, între 162-163 p. Chr.¹⁴. Invazia costobocilor va întrerupe inițiativele de acest gen în întreaga Dobroge romană. Deși nu sunt dovezi clare că aceste invazii au afectat în mod direct Tomisul, totuși unele lucrări au fost sistate, poate și datorită unor probleme cu care se confrunta Imperiul, în special prin angajarea sa în diverse războaie.

Până la dinastia Severilor, cunoscută ca o perioadă de liniște și prosperitate, în Tomis se execută lucrări de reparații ale zidului de incintă¹⁵, așa cum atestă textul inscripției de pe altarul dedicat lui Apollo¹⁶, datat în 170 p.Ch., după trecerea costobocilor, precum și inscripția de pe un monument public¹⁷.

Acestei perioade de pace și stabilitate politică, marcată de o intensă reconstrucție, putem să-i atribuim și primele începuturi ale înălțării edificiului cu mozaic, dar și a unor construcții termale¹⁸. Perioada cuprinsă între domnia Marcus Aurelius și cea a lui Septimius Severus, este evidențiată de o serie de inscripții, dintre care se remarcă dedicațiile pentru împăratul Septimius Severus. Printre dedicatori se remarcă guvernatorul C. Ovinus Tertullus, a cărui nume apare pe două altare (195-196 d. Chr.)¹⁹ și doi stalpi miliari²⁰. De asemenea, se remarcă și dedicația făcută de o asociație religioasă a zeiței Cybela, Magna Mater²¹. Împărații Caracalla și Geta, precum și împărăteasa Iulia Domna, sunt menționați într-o inscripție dedicată de tomitani, în 211-212 d. Chr.²², precum și într-o inscripție din perioada 212-217 d. Chr.²³. Iulia Domna este menționată ca “mamă a taberelor” și *Augusta*²⁴. Conform opiniei lui Radu Vulpe, Caracalla nu este menționat în inscripții conform statutului și efortului său de a controla și securiza zona, ca urmare a unei vizite în provinciile dunărene, realizată în 214, fără dovezi clare că în drumul său spre Asia Mică ar fi poposit și în Dobrogea. Și mama lui Septimius Severus, Iulia Mamaea, este menționată într-o dedicație oferită de “sfatul și poporul prea stralucitei metropole al capitalei Pontului Stâng, Tomis”²⁵, ca semn de deosebită admirație pentru mama împăratului, constituind în același timp și un indiciu al dezvoltării

¹⁴ Buzoianu, Bărbulescu 2007, 17.

¹⁵ ISM II, 21, 22; Aricescu, București 1977, 155; Parvan, 1915, 431; ISM II, 21.

¹⁶ ISM II, 116.

¹⁷ Bărbulescu, Rădulescu 1994, 161-166;

¹⁸ *Ibide*, 18.

¹⁹ ISM II, 134, 136; Dorutiu-Boilă, ISM V, 93.

²⁰ Bărbulescu-Munteanu. Rădulescu, 1980, 140-146, nr.1-2;; Pontica 24 (1991), 123-126.

²¹ ISM II, 83; Pippidi, 230-231, 245, 246, 259; ISM II, 85

²² ISM II, 91;

²³ ISM II, 86;

²⁴ ISM II, 135

²⁵ Buzoianu, Bărbulescu, 2007, 19.

urbanistice și economice pe care o cunoaște orașul în această perioadă. Astfel, se remarcă guvernatorul C. Ovinus Tertullus (198-202 e. n.), cu ample lucrări de construcție. Promulgarea de către Caracalla a edictului, cunoscut sub numele de *Constitutio Antoniniana*, în 212 d. Chr., lege extrem de favorizantă pentru egalizarea socială a tuturor cetățenilor liberi, aceștia devenind cetățeni romani cu drepturi egale (fără deditici), este unul dintre actele benefice pentru Dobrogea romană.

Această explozie urbanistică pe care o cunoaște Tomisul nu s-ar fi putut realiza fără un amplu comerț maritim, care s-a dezvoltat pe baza legăturilor tradiționale cu centre din lumea pontică și mediteraneană, dar și cu dacii liberi sau diversele seminții ajunse în proximitatea litoralului nordic al Mării Negre.

Importanța cetății este relevată și în activitatea monetară, atelierele tomitane bătând monede și în perioadele dificile. Monedele sunt bătute până în sec. III d. Chr., iar în paralel, se poate constata o pătrundere a denarului imperial, fapt confirmat de descoperirea a 50 de piese de argint, datând din epoca lui Augustus, la Viile, în sud-vestul Dobrogei). În ceea ce privește comerțul mic, constatăm o utilizare pe scară largă a monedelor de bronz. Emisiunile monetare tomitane trec dincolo de granița urbană, pătrunzând în zona rurală a orașului, de-a lungul litoralului, până la Callatis. Moneda tomitană o întâlnim și în nordul Dobrogei, chiar dacă aici predomină moneda histriană, precum și în zona nord-pontică, în Peninsula Crimeea (Chersonnesus). Aria de răspandire reflectă prezența unui schimb economic intra-teritorial, în care orașul Tomis are o influență extrem de activă. Imaginea generală era cea a unui comerț viu, prin exploatarea la maxim a tuturor căilor de comunicații: maritime, fluviale și terestre. Cu acest prilej, a fost necesară și organizarea aparatului vamal, Dobrogea făcând parte din *portorium ripae Thraciae*, creat în 46 d.Chr., care, mai târziu, se va numi *publicumportorii illyrici utriusque*. În acest context, vămile erau arendate de *publicani* sau *conductors*, un exemplu fiind cel al lui T. Iulius Saturminus..., *conductor (portorii) Illyrici utriusque et Rhipae Thraciae*. Pe teritoriul Dobrogei, birouri vamale (*stationes*) existau la Tomis, Histria, Callatis și Capidava. Prezența unor beneficiari consulari la Troemis, Capidava și Altium arată și importanța pe care o aveau centrele de escală comercială și vamală de pe Dunăre.

Dezvoltarea economică a regiunii s-a datorat și creșterii fenomenului fiscal, în cadrul căruia un rol important era destinat perceperii și colectării impozitelor, care erau două categorii: pentru cetate (*tribute leviora*) și pentru visteria imperială (*tributum soli*), de strângerea lor ocupându-se funcționarii financiari (*procuratores*).

Activitatea economică costieră era în strânsă legătură cu cea terestră, din interiorul regiunii. Pe baza observațiilor făcute de Vasile Pârvan, stabilim existența a trei drumuri imperiale și a unei vaste rețele de drumuri laterale (*semitae*):

- a. Primul este drumul care urma linia Dunării: Durostorum- Sucidava-Altium-Sucidava-Axilopolis-Capidava-Carsium-Cius-Troesmis-Arrubium-Dinogetia-Noviodunum Aegyssus-Salsovia. Acest drum va cunoaște o mare importanță în sec II-III d. Chr., dar și în perioadele următoare;
- b. A doua rețea urma direcția nord-sud, de-a lungul litoralului maritim: Histria-Tomis-Stratonis (Turris?)- Callatis-Odessos- Apollonia- Messembria, iar de aici continua până la Bizanț. În zona de nord, acesta se intersecta cu primul drum;
- c. Rețeaua din centru pornea din sud, de la Marcianopolis (Devnia, Bulgaria), continua spre Abrittus (Razgrad, Bulgaria), apoi spre Tropaeum Traiani, Ulmetum, Libidia, de unde se ramifica, în trei direcții, spre Troesmis, Noviodunum și Aegyssus.

Toate aceste artere erau legate prin drumuri secundare. Între secolele I-III d. Chr., toți împărații vor avea în vedere întreținerea acestei vaste rețele de drumuri. În afara circulației mărfurilor și dezvoltării comerțului acestea sunt axe de circulație destinate trupelor militare, precum și civililor. Astfel, drumurile veneau în sprijinul acțiunilor militare, a proiectelor imperiale de romanizare a provinciei Moesia Inferior, constituind în același timp și un suport în activitatea economică, favorizând schimburile comerciale. În acest sens stau mărturie bornele militare din timpul împăratului Hadrian, precum și din timpul împăratului Antoninus Pius, în care sunt menționate în pași distanțele dintre diferitele puncte de reper. Menționăm și alți stâlpi miliari la Tomis, Callatis, Sinoe, 23 August, care datează din vremea lui Marcus Aurelius, Septimius Severus și Caracalla. Din 160 d.Chr. datează o bornă descoperită Semenii Mari, fapt ce arată că drumul a fost reparat până la Axiopolis. La Dinogetia găsim un stâlp din vremea lui Marcus Aurelius²⁶ și a lui Servilius Fabianus, iar alții identificați la Cernavodă, Seimenii Mari, Carsium și Aegyssus, ce datează din timpul împăraților Commodus și Septimius Severus, când guvernatorul C. Ovinus Tertullus (192-202 d.C.) a construit aceste drumuri. Această activitate este continuată și în timpul domniei lui Maxim Tracul și a fiului său Maximus, în contextul operațiunilor militare de la Dunărea de Jos, dovadă fiind miliarii descoperiți de la Carsium. Astfel, rețeaua de drumuri ramificată până în colțurile provinciilor devine factor al dezvoltării civilizației romane. *Mutationes* și *mansions* aflate la răscruci jucau rolul de stații destinate schimbului de cai, dar și de popasuri pentru negustori. Aceste

²⁶ Ibidem, 115

obiective intrau în supravegherea beneficiarilor consulari, subofițeri datașați în această regiune cu rol de supraveghere.

Diferitele politici imperiale²⁷ își vor pune amprenta în dezvoltarea cetății Tomis, precum și a întregii zone, dar și în tipurile de relații comerciale cu diverse orașe-cetăți din Asia Mica și Levant. Secolul al III-lea d.Chr. rămâne în istorie ca unul încărcat de efectele crizei sociale; efectele distructive în toate aspectele: economic, militar, social și cultural vor avea o contribuție directă: devastarea și decăderea provinciilor; stagnarea comerțului; insecuritate; micșorarea forțelor de producție; separatismul economic pe provincii și domenii²⁸.

Bibliografie :

- Bounegru, Octavian- *Comerț și navigatori la Pontul Stâng și Dunărea de jos (sec. I-III p. Chr.)*; Iasi, 2008;
- Bounegru, Octavian- *Economie și societate în spațiul ponto-egean (sec II a. Chr.- III p. Chr.)*; Iași, 2003;
- Bounegru, Octavian- *Trafiquants et navigateurs sur le Bas Danube et dans le Pont Gauche a l'epoque romaine*, Germania, 2006;
- Petolescu, C. Constantin- *Dacia-un mileniu de istorie*; București, 2010;
- Buzoianu, Livia; Bărbulescu, Maria- *Tomis, comentariu istoric și arheologic*; Constanța, 2012;
- Stoian, Iorgu- *Tomitana. Contribuții epigrafice la istoria cetății Tomis*;
- Pippidi, D.M.; Berciu, D.- *Din Istoria Dobrogei* București, 1965;
- Suceveanu, Alexandru- *Viața economică în Dobrogea romană (secolele I - III e.n.) (Ed. Academiei RSR, București, 1977)*;
- Vulpe, Radu; Barnea, Ion –*Din Istoria Dobrogei; Romanii la Dunarea de Jos, Editura R.S.R., București, 1968*;
- Buzoianu, Livia- *Ville commerciales au Pont Euxin (Documents epigraphiques et archeologiques)*, Constanța, 2007;
- Popa, Dumitru- *Dacia și Dobrogea romană în secolele I-III d. Hr.*, Sibiu, 2001.

Nota: Această lucrare a fost publicată cu sprijinul financiar al proiectului:

²⁷ Vulpe, Barnea 1968, 21.

“ Sistem integrat de îmbunătățire a calității cercetării doctorale și postdoctorale din România și de promovare a rolului științei în societate”, POSDRU 159\1.5\S\133652, finanțat prin Fondul Social European Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013;

POSDRU/159/1.5/S/132400, CENSORSHIP AND WRITTEN CULTURE IN THE SOUTH-EAST EUROPEAN SOCIETIES DURING THE FIRST HALF OF THE XIXTH CENTURY

Virginia Blînda, Scientific Researcher, PhD Student, The Institute for South-East European Studies, Romanian Academy, Bucharest

Abstract: The emergence and development of the print in the first half of the XIXth century sets the written culture of the South-East European space in a new and unique relationship with the political systems, generating strong interventions from authorities. Introduction of censorship, both at the political and ecclesiastical level, was the fastest control tool of the print. In this paper, we focus on how the political and geopolitical evolutions in the Balkans influenced the formation and expression of a civilization of printing in this space, and how the written culture determined the positioning of the political element.

Keywords: censorship, book, civilization of printing, written culture, Balkans

Controlul textelor este o practică anterioară apariției cărții pe suport imprimat, invenție a secolului al XV-lea european. Așadar nu suportul material era vizat, ci conținutul formei sub care ideile circulă de la o epocă la alta: papirus, stele, tăblițe de lut, țesături, codex, volumen, etc. Defăimătoare sau îndrăznețe, avangardiste sau incomode, ideile se mișcă și pun în gardă autorități – politice și/sau ecleziastice – obligate astfel să le controleze.

Reacția de contestare a unor texte scrise, ca practică premergătoare cenzurii, este atestată încă din Antichitate, epocă în care nu putem vorbi însă despre o cenzură preventivă: de exemplu, operele lui Protagoras sunt arse pentru că exprimă îndoieli cu privire la existența zeilor. Deși cazurile nu sunt izolate, nu putem vorbi decât de măsuri represive și nu de o cenzură reală. Odată cu deciziile conciliilor privind scrierile catalogate drept eretice, sistemul preventiv de control al textelor își începe cariera.

În Europa, originile cenzurii propriu-zise ar fi, se pare, într-o ordonanță a regelui Franței, Filip al III-lea¹, din 1275 prin care plasează librăriile sub controlul Universității². Cu toate acestea, cenzura reală devine o instituție în sine odată cu apariția imprimeriei. Revoluția

¹Filip al III-lea (1245-1285): rege al Franței în perioada 1270-1285.

² Vezi „Histoire de la censure”, în *Grande Encyclopédie*: http://agora.qc.ca/documents/censure--histoire_de_la_censure_par_grande_encyclopédie.

lui Gutenberg inventează nu doar o nouă tehnică de *scriere* pe suportul de hârtie (imprimarea), ci și un vehicul mult mai rapid de circulație a ideilor (cartea imprimată).

Este dificil de stabilit cu exactitate care a fost primul gest real ce a atras decizia de a controla imprimatul: ignorarea normelor vremii, simpla interpretare a unei lecturi îndrăznețe sau neadecvat înțelese, evitarea presiunii concurenței, intenția obținerii unor privilegii permanente, practici comerciale neloiale asociate comerțului cu carte (contrafacerea), apariția Reformei? Toate acestea ar putea fi sămburele unei istorii care s-a dovedit fără sfârșit...

Rapiditatea cu care ideile eretice încep să circule, înspăimântă Biserica. Încă din 1480, mai mulți episcopi catolici interzic publicarea cărților dacă în prealabil acestea nu fuseseră examinate de către reprezentanții autorității religioase și nu aveau semnătura acestora³. Deși fusese inaugurată ca practică, cenzura se manifestă încă prin măsuri izolate.

Cu certitudine însă putem afirma că ideile purtate de cărți au neliniștit autoritățile, sporindu-le vigilența și viteza de reacție. De pildă, în Europa occidentală, apariția și dezvoltarea Reformei a obligat biserica⁴ să intervină în calitate de protectoare și păstrătoare a propriilor valori. În 1479, universitatea din Köln primea din partea papei Sixt al IV-lea⁵ autorizația de a interveni împotriva cărților eretice⁶. Măsuri similare sunt înregistrate la Mainz (1484), Valencia (1487), Veneția (1491), etc.⁷ Eficacitatea măsurii a fost limitată, numărul cărților interzise continuând să crească și mai mult în secolele XVII și XVIII.

Cenzura se organizează și în regiunile europene protestante, urmând modelul țărilor catolice. Ea se aplică nu doar tipăriturilor *papistase*, ci și scrierilor dizidenților Reformei. La Geneva nicio carte nu se putea tipări fără permisiunea Marelui Consiliu, iar pedepsele erau aspre, mergând de la arestări până la execuții.

În Franța Vechiului Regim, cenzura⁸ atinge forme drastice de manifestare. În secolul al XVI-lea, ascensiunea Reformei protestante determină instaurarea unui regim violent de

³*Ibidem*.

⁴ Biserica favorizase introducerea tiparului!

⁵ Sixt al IV-lea, papă al Romei (1475-1483).

⁶ Albert Labarre, *Istoria cărții*, Iași: Institutul European, 2001, p. 92.

⁷*Ibidem*.

⁸ În acest context, *cenzura* se referă la controlul politic și administrativ prealabil publicării cărților, jurnalelor, desenelor sau reprezentării pieselor de teatru. Vezi Felix Tréguer, *Des salons révolutionnaires à la censure de la presse au XIXe siècle*, 14 mars 2011, în <http://blogs.mediapart.fr/blog/felix-treguer/140311/des-salons-revolutionnaires-la-censure-de-la-presse-au-xixe-siecle>.

către Francisc I și Carol al X-lea, care mergea până la pedeapsa cu moartea în situațiile nerespectării dispozițiilor în vigoare. În 1574, deistul Geoffroy Vallée⁹ a fost executat ca urmare a opiniilor sale contestate exprimate la adresa lui Dumnezeu și a Bisericii catolice¹⁰. De altfel, în Europa secolului al XVIII-lea, listele de cărți prohibite și birourile naționale de represiune (birouri de cenzură) devin o regulă în lumea textelor imprimate. Anglia făcea excepție, optând pentru un regim judiciar fondat mai degrabă pe decizii ale tribunalelor decât pe cenzura administrativă și practici polițienești¹¹.

În sud-estul Europei cenzura textelor imprimate cunoaște forme particulare de la o regiune la alta, în funcție de sistemele de organizare politică, administrativ-teritorială, confesională sau culturală. Aici, textul imprimat, în special cel laic, a fost perceput de către autorități ca fiind periculos prin puterea de seducție pe care o exercita asupra unui public aflat în plin proces de educare a gustului pentru lectură. Scrierile filosofilor francezi de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, citite sau dorite pentru lectură în toată Europa, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, înspăimântă autoritățile vremii determinându-le să intervină prin reglementări juridice ale statutului imprimatului.

În Imperiul Otoman, mai precis în teritoriile sale musulmane, este interzisă mult timp utilizarea tipografiei ca procedeu de imprimare și multiplicare a textelor din rațiuni religioase. Astfel, este inacceptabilă ideea de a imprima *Coranul*. Doar evreii și creștinii aveau tiparnițe la Istanbul, nu însă și musulmanii. Prima imprimerie otomană a funcționat între 1726¹²-1746 în așa-numita epocă „Lale devri”¹³, o perioadă de deschidere temporară către cultura europeană. Apariția ei nu este străină influențelor occidentale.

Populațiile nemusulmane din Imperiul Otoman – evrei, armeni, greci, slavi ortodocși, vorbitori de arabă, creștini vorbitori de limbă turcă – își fondaseră propriile ateliere tipografice încă de la sfârșitul secolului al XV-lea, apoi pe parcursul secolelor XVI, XVII și

⁹Geoffroy Vallée (1535/1540 – 1574) – deist francez, condamnat inițial la moarte prin spânzurare, apoi prin ardere pe rug (9 februarie 1574).

¹⁰În 1572, Geoffroy Vallée publica *Béatitude des Chrétiens ou le Fléau de la foy*, un pamflet în care își exprimă convingerea că la baza credinței religioase stau ignoranța și teama de Dumnezeu, ceea ce face ca omul să fie redus la stadiul primar de evoluție. În secolul al XVIII-lea, acest pamflet a circulat sub titlul *Ars nihil credendi* (*L'Art de ne croire en rien*).

¹¹Raymond Birn, *La censure royale des livres dans la France des lumières*, Paris: Odile Jacob „Travaux du Collège de France”, 2007, p. 27.

¹²Deschiderea oficială este în 1727. Vezi Orlin Sabev, „Formation of Ottoman Print Culture (1726-1746)”, in *New Europe College. Regional Program. 2003-2004/2004-2005*, Bucharest: New Europe College, p. 297.

¹³„Epoca lalelelor” (1718–1730), *Ibidem*, p. 293.

începutul secolului al XVIII-lea. Prima imprimerie otomană începe să funcționeze în 1727! Cauzele acestui decalaj în timp necesită o explicație detaliată pe care nu o vom face însă aici, dar vom remarca faptul ca el nu a influențat aplicarea sistemului cenzurii textelor imprimate în secolul următor. Controlul imprimatului nu va avea nevoie de un răgaz similar pentru a se instituționaliza.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, consecințele nerespectării normelor cenzurii pot fi urmărite parcurgând conținutul regulamentelor emise în 1841, 1845 și 1857. Spre deosebire de vestul Europei, unde mecanismul de control al textelor tipărite creează adevărate sisteme de supraveghere, în Imperiul Otoman, până în prima jumătate a secolului al XIX-lea, cenzura era impusă de tradiția coranică. Contactele economice, politice și culturale cu societățile “nelegiuite” și “necredincioase” ale Europei vor determina autoritățile otomane să-și adapteze sistemele de control și să accepte o oarecare deschidere culturală¹⁴. De aceea, decretul sultanului Abdül-Medjîd din 1841 privind introducerea cenzurii impunea controlul tuturor publicațiilor: *La publication d'un récit ou la représentation d'une pièce de théâtre n'est possible qu'après l'autorisation des instances intéressées*.¹⁵ Prevederile privind controlul textelor imprimate vor fi reactualizate pe parcursul anilor următori. Astfel, articolul 138 al Regulamentului din 1857 conferea puterii imperiale dreptul de a interveni dacă se constata vreo încălcare a dispozițiilor în vigoare. În astfel de situații, imprimeria putea fi închisă provizoriu, iar editorii identificați erau declarați drept contravenienți și puteau fi amendați. Articolul 139, amplifică dimensiunea măsurilor punitive instituind pedeapsa privării de libertate de la 24 de ore până la o săptămână în cazul publicării textelor al căror conținut afectau demnitatea imperială¹⁶ sau cuprindeau desene indecente. Mobilitatea imprimatului, a oamenilor, dar și a traseelor clandestine de circulație a cărților a determinat

¹⁴ Circulația cărții și a oamenilor se supune unor reguli stricte în Imperiul Otoman, precum și în teritoriile aflate sub influența și jurisdicția sa. De exemplu, până în perioada regulamentară, românii din Valahia și Moldova nu puteau călători în Occident decât cu aprobarea sultanului, respectiv a domnitorului. Amintim doar cazul lui Barbu Știrbey în 1796 și a lui Dinicu Golescu în 1824. Vezi Alexandrina Ioniță, *Carte franceză în Moldova până în 1859*, partea I, Iași: Casa editorială Demiurg, 2007, p. 48.

¹⁵ Alpay Kabacali, „La censure aux époques des Réformes de la Réorganisation et du Régime constitutionnel”, în *l'Encyclopédie de la Turquie des époques de la Réorganisation et du Régime constitutionnel*, t. 3, Istanbul, 1985, pp. 607-616, citat în Hasan Anamur, „La structure socio-culturelle de l'Empire ottoman au XIXe siècle et les traductions de cette époque”, în *Romantisme*, no 131 (1/2006) (http://www.cairn.info/zen.php?ID_ARTICLE=ROM_131_0007).

¹⁶ Art. 139: „emprisonnement allant de vingt-quatre heures à une semaine en cas de publication d'ouvrages contenant des tournures indécrites contre le trône”, în *Ibidem*.

profesionalizarea aparatului cenzurii prin crearea în cadrul Direcției pentru Presă a unui Birou al Cenzurii¹⁷, în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Pentru populațiile din teritoriile creștine ale Balcanilor, aflate sub dominație otomană, centrele tipografice europene asigurau necesarul de carte, alături de alte centre locale. În aceste regiuni cartea cu conținut laic pătrunde târziu, de aceea controlul ecleziastic al imprimatului deține un loc important în strategiile decizionale din prima jumătate a secolului al XIX-lea. În Răsăritul ortodox, Patriarhul de la Constantinopol și Mitropolitul decideau asupra textelor ce urmau a fi imprimate sau a celor aflate deja în circulație.

Pe parcursul secolelor XVIII și XIX, în Balcani, încep să apară traduceri în limbile naționale ale unor autori reprezentând iluminismul francez, englez, german, italian sau american¹⁸. Reacția cenzurii patriarhale este promptă: în 1793, Patriarhia de la Constantinopol îi anatemiza pe cei care facilitaseră pătrunderea ideilor Revoluției franceze și a *Enciclopediei* lui Diderot în spațiul sud-est european, condamnând de o manieră oficială filosofia Luminilor.

În 1798, clerul ortodox de la Constantinopol face un nou pas în încercarea de a-și proteja supușii în fața invaziei ideilor periculoase venite din Occidentul catolic. O comisie specială este creată cu scopul de a supraveghea maniera în care textele imprimate ce urmau a circula (sau deja circulau!) în sud-estul european respectau principiile și valorile ortodoxiei.

Imperiul Rus

Demersul nostru itinerant privind cenzura și cultura scrisă în sud-estul european nu poate exclude spațiul rusesc, sursă a legislației cenzurii pentru Principatele Române din prima jumătate a secolului al XIX-lea. O analiză a centrelor tipografice europene din această perioadă (Marsilia, Lyon¹⁹, Londra, Edinburgh, Dublin, Oxford, Cambridge, Glasgow²⁰,

¹⁷*Ibidem.*

¹⁸Cum ar fi: Voltaire, Rousseau, Condillac, John Locke, Leibniz, Wolf, Franklin, Jefferson, Beccaria, Newton, etc.

¹⁹În Franța, activitatea centrelor editoriale a fost deosebit de bogată în această perioadă. În perioada 1 noiembrie 1811-31 decembrie 1855, în Franța au fost publicate 271.994 de titluri de cărți, excluzând litografiile, compoziții muzicale, gravurile și operele minore. Vezi Andrei Emilciuc, "Cadrul legal al circulației cărților vest-europene în Imperiul Rus (1721-1918)", în *Tyragetia*, vol. VI, nr. 2/2012, p. 10.

Bruxelles, Viena) pune în evidență tabloul incompatibilităților existente între sistemele (social-politic, economic, confesional, etc.) vest-europene și cel rusesc. Valorile promovate prin intermediul scrierilor editate în aceste centre intrau în contradicție cu cele ale statului rus: ideile de monarhie constituțională și republică (în plan politic), drepturile și libertățile omului (din punct de vedere social), concepțiile dogmatice promovate de bisericile catolică, protestantă și anglicană (în plan confesional), principiul autodeterminării națiunilor²¹ (în plan național și ideologic), etc.

La 9 iulie 1804 a fost adoptat primul Regulament al cenzurii²², care prevedea, pentru prima dată, principiile de bază ale cenzurii și modalitatea de funcționare a comitetelor de cenzură. Potrivit acestui document, cenzura urma a fi gestionată de Ministerul Învățământului Public, în subordinea Direcției Generale a Școlilor. De asemenea, tuturor universităților din imperiu le erau asociate astfel de organisme. Un Comitet de cenzură special avea să funcționeze pe lângă Oficiul poștal pentru cărțile străine comandate prin poștă.

La începutul secolului al XIX-lea, elita nobiliară rusă citea în special cărți străine aduse de negustori specializați în acest tip de comerț. Comerciații străini dominau piața de carte din Rusia, fiind mult mai bine organizați decât cei autohtoni: ei își promovau afacerile în domeniu utilizând practici atractive și utile pentru cititori: precomanda, informații bibliografice, abonamente²³. În această perioadă, responsabilitatea difuzării literaturii străine neconforme cu regulile cenzurii aparținea negustorilor. De aceea, cenzurarea cărților străine nu era foarte minuțioasă, negustorii riscând să-și piardă privilegiile în cazul încălcării regulilor. Abaterile intrau în categoria delictelor penale, iar cei culpabili riscau să fie exilați sau să-și piardă cetățenia²⁴.

Pedepsele sunt aplicate tuturor personajelor care aveau legătură cu domeniul cărților în cazul constatării unor încălcări ale legislației în vigoare.

²⁰ În Anglia, au apărut 5.280 de titluri noi de cărți între 1700-1756, ceea ce ar însemna o medie de 93 pe an. În perioada 1760-1800, producția tipografică în ceea ce privește titlurile noi ramâne redusă, dar se mărește piața de difuzare a cărții și numărul de exemplare. În perioada 1800-1827, se publicau anual în jur de 588 titluri noi, în timp ce numărul total de cărți a atins cifra de 19.860. Pentru perioada 1816-1851, statisticile epocii indică 45.072 titluri noi de cărți. Vezi *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*, p. 11.

²² *Ibidem*, p. 13.

²³ *Ibidem*, p. 11.

²⁴ Pentru evidență, ei puneau la dispoziția comitetelor de cenzură cataloagele cu cărți străine pe care le comercializau. *Ibidem*, p. 13.

Controlul privind circulația imprimatului s-a înăsprit odată cu începutul reformei ministeriale, la 25 iunie 1810, și înființarea Ministerului Poliției în subordinea căruia se afla o Cancelarie Specială. Rolul acesteia era de a supraveghea atât tipăriturile importate, cât și pe cele imprimate pe teritoriul Imperiului Rus. Din acest moment, activitatea cenzorilor va fi fost și ea supusă unei atente supravegheri din partea autorităților statului. Victimă a acestui sistem a fost, într-o primă etapă, chiar Secretarul Comitetului de Cenzură de pe lângă Ministerul de Interne, funcționarul de Stat de clasa a VII-a, G.V. Lerhe. Aceeași soartă a avut-o succesorul acestuia din 1819, funcționarul de clasa a VI-a, D.I. Hummel. Rezultatul activității de supraveghere a scos la iveală practici cenzoriale incompatibile cu statutul și funcția pe care cele două personaje le aveau în aparatul de stat al cenzurii. Lerhe și Hummel au fost găsiți vinovați pentru eliberarea unor adeverințe (60-70), care le permiteau posesorilor să cumpere fără interdicție Dicționarul enciclopedic *Brockhaus*, interzis²⁵ de către Cenzură încă din 1815. Pe baza acestor dovezi, ei au fost judecați în 1825 de un tribunal secret²⁶ și condamnați drept criminali de stat.

Buna guvernare a unui stat putea fi asigurată așadar doar printr-o atenție permanentă acordată tuturor domeniilor vitale ale sistemului administrativ. Influența pe care ideile purtate de imprimat o puteau exercita asupra stabilității regimului, era supusă din ce în ce mai insistent controlului. Astfel, în 1826 a fost emis un nou Regulament de cenzură care prevedea înființarea Comitetului Suprem de Cenzură. Urmău a fi interzise toate scrierile care conțineau interpretări neadecvate ale Bibliei sau atingătoare dogmei credinței și moralei ortodoxe, textele care criticau guvernul, legile și împăratul, dar și legitimitatea puterii acestora, sistemul politic monarhic, statele partenere Rusiei (mai ales cele din Sfânta Alianță), dar și scrierile al căror conținut făceau referire la problemele interne ale altor state²⁷. La sfârșitul anului 1827, legislația cenzurii este actualizată prin aplicarea principiului unității controlului pentru tipăriturile interne și externe.

Adaptarea sistemului cenzurii la mobilitatea circulației imprimatului, dar și a ideilor pe care acesta le disemina, determină autoritățile ruse să introducă reguli mult mai clare. Astfel, la 22 aprilie 1828, împăratul Nicolae I aprobă un nou Regulament care prevedea ca

²⁵ De remarcat, este că nu avem nicio listă comună de cărți interzise ca referință în exercitarea activităților de cenzură. De altfel, existența unui asemenea index, ar fi fost foarte greu de realizat pentru că ar fi trebuit să includă cel puțin două treimi din cărțile imprimate în Europa. *Ibidem*, p. 14.

²⁶ Tribunalul secret era alcătuit din șeful Comitetului de Miniștri și al Consiliului de Stat, ministrul de justiție și ministrul de interne. *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*.

organismele cenzurii (comitetele) interne și externe să fie unificate sub aceeași subordonare ministerială²⁸. Noua Direcție Generală a Cenzurii funcționa pe lângă Ministerul Învățământului Public și era divizată în două comitete: unul pentru cenzura internă, celălalt pentru cea externă.

Reactualizarea legislației a determinat o accentuare a birocratizării procedurilor de verificare a cărții, cheltuieli sporite din partea statului care trebuia să suporte un aparat tot mai numeros de funcționari, trasee interministeriale anevoiase²⁹, etc. Pentru a mai diminua aceste cheltuieli, un ucaz al Senatului din 18 iulie 1838 prevedea ca taxele percepute pentru transportul coletelor cu cărți din vămi către Comitetele de cenzură să fie suportate de către proprietari. Acestora li se acorda un ragaz de maxim șase luni pentru îndeplinirea acestor formalități administrative. În cazul excedării acestei reguli, era percepută o amendă de 25 de ruble pe fiecare volum, iar în cazul în care se dovedea intenția de a ascunde cărți interzise se aplica măsura urmăririi penale³⁰. La 6 aprilie 1843, Comitetul de Miniștri a redus perioada la trei luni: omisiunea de a prezenta cărțile în pachete sau cutii sigilate la administrațiile locale din gubernii se pedepsea cu o amendă de 7,5 ruble de argint.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, completarea și reactualizarea legislației cenzurii în Imperiul Rus cunoaște numeroase forme în tentativa de a controla în totalitate circulația tipăriturilor, mai ales a celor venite din străinătate. Cu toate acestea, conform statisticilor, la comitetele de cenzură ajungeau doar 1-2% din numărul total al lucrărilor importate. Procentul pare uluitor în raport cu numărul titlurilor și volumelor intrate în imperiu. Pe de o parte, ar putea fi vorba despre grija negustorilor de cărți în ceea ce privește activitatea pe care o desfășurau, ceea ce îi făcea să fie foarte atenți, realizând ei înșiși o primă triere. Astfel, se producea o întârziere în distribuirea noilor titluri intrate în circuitul comercial. Pe de altă parte, contrabada cu cărți făcea imposibil controlul întregii producții tipografice de către Cenzură. În 1849, contele A.F. Orlov³¹ aducea la cunoștința lui P.A. Șirinski-Șihmatov (Ministrul Învățământului Public) că a identificat un număr mare de cărți străine interzise ce circulau în Rusia, în urma anchetării unui anume Petrușevski și a complicilor săi. Ca urmare, la un singur vânzător din Petersburg fuseseră găsite peste 2500 de exemplare. În această situație, însuși împăratul rus intervine și dispune contelui A.F. Orlov să colaboreze cu

²⁸ Conform Regulamentului din 1827, cenzura cărților străine era în subordinea Ministerului Învățământului Public.

²⁹ Pentru cărțile străine se colabora și cu Departamentul de Comerț.

³⁰ Andrei Emilciuc, *op. cit.*, p. 16.

³¹ A.F. Orlov – șeful Cancelariei a III-a imperială și al Jandarmeriei.

Ministrul Afacerilor Interne pentru găsi cele mai potrivite măsuri în vederea prevenirii acestui fenomen³².

În Principatele Danubiene, legislația cenzurii, instituită începând cu perioada regulamentară, încearcă să reorganizeze mecanismele de funcționare a *lumii imprimatului* în raport cu rigorile interne și externe (1832, 1848, 1856).

Administrația rusă a introdus în Principate regulamente precise în ceea ce privește comerțul cu cărți, fără a le fi asociate, în practică, rigorile pe care controlul imprimatului le atinsese în Imperiul Rus. Într-o primă etapă, librarii erau obligați să prezinte autorităților liste cu cărțile pe care urmau a le vinde, în vederea obținerii unor autorizații. Construirea unui mecanism elaborat de control întâmpină blocaje semnificative în raport cu dimensiunea grupului profesional ce urma a deveni subiectul sistemului de supraveghere. În 1832, la Iași, existau doar patru librari: doi supuși ruși, unul francez și unul austriac³³. Cu toate acestea, generalul Pavel Dimitrievici Kiseleff a decis ca “censura cărților să se lase asupra librarilor, făcându-li-se cunoscut că, dacă vor vinde cărți oprite, Ocârmuirea va fi silită a le închide dușenile și a-i trimite peste hotare împreună cu cărțile lor.”³⁴

Reguli, sancțiuni, personaje, etc. sunt cuprinse în ceea ce se va numi *legea cenzurii*, al cărei conținut este aproape identic în Muntenia și Moldova. Publicate în 1833, *Instrucțiunile cenzurii* în Moldova vor fi reînnoite în 1848 și 1856. Deși solid construite și aparent riguros aplicate, prevederile legii cenzurii din Principate puteau fi ușor ocolite, mai ales de către vârfurile elitei sociale³⁵. Pedepsele aplicate nu au fost niciodată severe. În rapoartele cenzorilor, pot fi întâlnite semnalări privind dese tentative de încălcare a legislației de către librari sau cititori în încercarea de a introduce în țară opere interzise. De pildă, raportul unui cenzor moldovean din 18 ianuarie 1838 semnală o situație de încălcare a regulilor cenzurii³⁶, propunând drept măsură percheziția inopinată.

Evenimentele din 1848 au determinat o înăsprire a cenzurii și a pedepselor aplicate celor care, dintr-un motiv sau altul, le-ar fi încălcat. În luna noiembrie, Sfatul Administrativ al

³² Andrei Emilciuc, *op. cit.*, p. 19.

³³ Marian Petcu, *Puterea și cultura. O istorie a cenzurii*, Iași: Editura Polirom, 1999, p. 19.

³⁴ Marian Petcu, *op. cit.*, pp. 19-20.

³⁵ Vezi Alexandrina Ioniță, *op. cit.*, p. 79.

³⁶ Raportul menționează cărți de factură imorală „frauduleusement importés et dont la circulation en serait vieux moins que pernicieuse”. Ion Varta, *Revoluția de la 1848 în Țările Române. Documente inedite din arhivele rusești*, Chișinău: Editura ARC, 1998, Doc. nr. 16, 20, 25, 46, pp. 21-22, 28-29, 78 citat de Alexandrina Ioniță, *op. cit.*, p. 83.

Moldovei primea un document (hrisov) semnat de domnitorul Mihail Sturdza care avertiza asupra necesității respectării noilor reguli privind activitatea tipografică, comerțul cu carte și reprezentațiile teatrale. Erau interzise toate textele imprimate care aduceau atingere “religiei domnitoare”, guvernului, legilor, “moralului public și cinstei funcționarilor”. Cele șase tipografii care funcționau în Moldova la acea dată aveau nevoie de autorizații speciale de la guvern pentru a tipări ziarele și gazetele aprobate de cenzură. Hrisovul din noiembrie 1848, introducea obligația guvernului de a avea o evidență a tuturor abonaților la publicațiile străine. De asemenea, orice persoană care ar fi fost prinsă distribuind sau comercializând cărți, foi volante (tipărite sau manuscrise), broșuri, jurnale, gazete, etc., fără a purta avizul cenzurii, urma a fi anchetată și arestată.

În Țara Românească, toate cărțile cenzurate până atunci, inclusiv cele religioase, reintrau într-un proces de verificare, urmând a fi trimise peste hotare dacă erau întâlnite neconformități.

Schimbările legislative rapide fac ca în cursul anului 1856, legea libertății presei să fie promulgată (Legea Ghica, 25 ianuarie 1856³⁷) și apoi suprimată la o distanță de doar câteva luni. Noua situație era anunțată printr-o depeșă de reprezentantului Porții, Fuad-pașa. Textul conținea și instrucțiunile prin care decizia Porții putea deveni eficientă: sistarea acordării autorizațiilor pentru publicarea unor noi gazete, de orice fel, responsabilitatea redactorilor de jurnale în ceea ce privește “les questions qui peuvent porter atteinte aux droits de la Sublime Porte”,³⁸ interdicția de a publica articole critice “Contre Sa Majesté Impériale le Sultan ou son gouvernement, contre les souverains alliés ou amis de la Turquie, ou contre les Puissances voisines”³⁹ sau care ar fi putut stârni reclamații din partea acelorași părți. În caz contrar, preciza depeșa, gazeta respectivă urma a fi suspendată.

Unirea celor două provincii românești, în ianuarie 1859, a fost urmată de o serie de reforme, vizibile în plan cultural printr-o relaxare a controlului imprimatului. Într-un astfel de context, prevederile Legii Ghica (legea presei, Moldova, 1856) se aplică și în Țara Românească, fiind abandonată cenzura (articolele 26 și 27)⁴⁰. O asemenea libertate stârnește

³⁷ La 25 ianuarie 1856, *Gazeta de Moldavia* publica decretul domnitorului Grigorie Ghica privind libertatea presei.

³⁸ “Estract din depeșa lui Fuad-Pașa către Caimacamul Moldovei, din 29 August (10 Septembrie) 1856. Constantinopole”, în *Acte și documente relative la Istoria Renascerei României*, vol. III, București: Tipografia Carol Göbl, 1889, p. 809.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ Marian Petcu, *op. cit.*, p. 37.

îngrijorarea autorităților centrale prin posibilitatea apariției unor excese în asumarea și interpretarea noii situații. Despre tentativele de escaladare a normelor atrăgea atenția și Secretariatul de Stat, încă din toamna anului 1859, care îl avertiza pe Domn (Alexandru Ioan Cuza) că ar trebui să intervină în vederea diminuării libertății presei. În 4 octombrie 1859, Cuza semnează o ordonanță prin care, printre altele, ziarele erau prevenite că vor fi interzise dacă vor mai ataca în mod nejustificat conducerea Statului – domnitor, membrii guvernului. Ca urmare a acestei intervenții, se reinstituiau autorizațiile prealabile și cauțiunile (a căror valoare atinge suma de 5.000 lei)⁴¹. Victimă a nesocotirii noii reglementări va cădea C.D. Aricescu, unul dintre cei mai activi gazetari și scriitori ai timpului. El va fi condamnat la cinci luni de închisoare corecțională și o amendă de 500 de lei din cauza unei foi volante pe care o difuzase în 1862 către toți abonații ziarului *Românul*, instigând la insubordonare în armată:

S-a luminat soldatul; el azi e cetățean

*iar nu mașina oarbă a crudului tiran.*⁴²

Pentru a face față oricăror forme de nesupunere față de normele oficiale considerate a asigura o buna guvernare, autoritatea politică și/sau religioasă a creat instituții specializate. În domeniul cultural și politic, cenzura trebuia să apere *status quo*-ul și să-l conserve pe o perioadă îndelungată, pentru a asigura stabilitatea regimului. În cazul cenzurii religioase, practica fusese oficializată prin intermediul Inchiziției, înainte de 1559, când s-a publicat primul index de carte interzisă⁴³ dintr-o serie care avea să continue de-a lungul secolelor. Fenomenul controlului religios al textelor este întâlnit în toată Europa: în Occidentul catolic se afla sub autoritatea Papei și era exercitat prin intermediul Inchiziției, în timp ce în Orientul ortodox Patriarhul de la Constantinopol și Mitropolitul decideau asupra publicațiilor menite să protejeze normele și dogma.

Influența duhului răzvrătit reprezentat de scrierile lui Voltaire și a altor filosofi iluminiști, care amenințau să corupă mințile tinerei generații, amplifică rigorile cenzurii politice și religioase.

⁴¹*Ibidem.*

⁴²*Ibidem.*

⁴³ Alexandrina Ioniță, *op. cit.*, p. 70.

Aflate la granița dintre conservatorismul lumii otomane, hrănit din vechea tradiție coranică, și cel european, reprezentat de Austria și Rusia, Principatele Române⁴⁴ păreau prinse în tiparele unei realități imobile. Deși cenzura politică și administrativă este instaurată oficial în perioada regulamentară, grija boierilor români în ceea ce privește educația în școli poate fi interpretată ca o formă particulară de influențare a controlului asupra cunoașterii. Domnitorul Moldovei, Ioniță Sandu Sturdza, era atenționat prin intermediul unui document (anafora) semnat de mitropolitul Veniamin Costachi și de marii boieri ce alcătuiau Eforia Școalelor că „o samă de cărți străine sunt pentru tinerii nepractisiți ca o cursă înșelătoare, pentru care îngrijirea noastră va priveghea a nu se învăța în școală, nici a se tipări vreun lucru nepotrivit cu a sfintei biserici și cu a statului așezămături”⁴⁵.

Anaforaua reconfirma o practică anterioară primei jumătăți a secolului al XIX-lea: dubla cenzură (laică și ecleziastică). Conținutul textului este apreciat de către Alexandra Ioniță ca fiind singurul document care avertizează asupra necesității instituirii cenzurii laice și ecleziastice anterior *Instrucțiunilor* din 1833.

Analiza reglementărilor privind introducerea cenzurii începând cu perioada regulamentară și până la jumătatea secolului al XIX-lea în Principatele Danubiene conturează rolul sistemului de supraveghere a imprimatului din perspectiva retoricii puterii. O bună guvernare putea fi asigurată doar prin respectarea religiei domnitoare, a domnului și guvernului, a vieții politice, a legilor, moralului public, a funcționarilor statului și armatei, precum și a puterilor aliate. Orice încălcare a acestor repere importante, prin intermediul cuvântului tipărit, trebuia descurajată. Sistemul cenzurii a reprezentat, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, examenul pe care guvernanții l-au dat în raport cu modernitatea.

Bibliografie selectivă

- *Acte și documente relative la Istoria Renascerei României*, vol. III, București: Tipografia Carol Göbl, 1889.
- Raymond Birn, *La censure royale des livres dans la France des lumières*, Paris: Odile Jacob „Travaux du Collège de France“, 2007.
- Andrei Emilciuc, “Cadrul legal al circulației cărților vest-europene în Imperiul Rus (1721-1918)”, în *Tyragetia*, vol. VI, nr. 2/2012, pp. 9-28.

⁴⁴ Principatele Române se aflau sub dublă protecție: otomană și rusă.

⁴⁵ *Uricariul*, II, p. 37 citat de Alexandrina Ioniță, *op. cit.*, p. 74.

- Albert Flocon, *Universul cărților. Studiu istoric de la origini până la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976.
- Florina Ilis (coord.), *Adrian Marino în căutarea ideii de libertate și cenzură: studii*, Cluj-Napoca: Editura Argonaut, 2011.
- Alexandrina Ioniță, *Carte franceză în Moldova până în 1859*, partea I, Iași: Casa editorială Demiurg, 2007.
- Albert Labarre, *Istoria cărții*, Iași: Institutul European, 2001.
- Adrian Marino, *Cenzura în România*, Craiova: Editura Aius, 2000.
- Marian Petcu, *Puterea și cultura. O istorie a cenzurii*, Iași: Editura Polirom, 1999.
- Ion Varta, *Revoluția de la 1848 în Țările Române. Documente inedite din arhivele rusești*, Chișinău: Editura ARC, 1998.

Mulțumiri / Acknowledgements:

Această lucrare este rezultatul cercetării făcută posibilă prin sprijinul financiar oferit prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013, cofinanțat prin Fondul Social European, în cadrul proiectului POSDRU/159/1.5/S/132400, cu titlul “Tineri cercetători de succes – dezvoltare profesională în context interdisciplinar și internațional”

This paper is a result of a research made possible by the financial support of the Sectoral Operational Programme for Human Resources Development 2007-2013, co-financed by the European Social Fund, under the project POSDRU/159/1.5/S/132400 - “Young successful researchers – professional development in an international and interdisciplinary environment”.

WOMEN AND THE DEATH PENALTY IN 18TH CENTURY CLUJ

Andrea Feher, PhD, Postdoctoral Researcher, "Babeş- Bolyai" University of Cluj-Napoca

Abstract: *The purpose of our presentation is to address the issue of female criminality in early modern Cluj, and to analyze women's position before the law. Our investigation is based on the Court Protocols from the town Cluj, where we have identified more than 250 cases of women accused of fornication, adultery, witchcraft, infanticide, theft and drunkenness, poisoning, swearing and slander. So there is a significant amount of female convictions during the century, from which most ended with light sentences, such as banishment, corporal punishments, stigmatizations with hot iron, mutilations and only occasionally death. We would like to analyze in details the three major crime-types associated with capital punishments: infanticide, witchcraft and illicit sexual behavior. We will present the legal background, the jurisdiction and the habitual practices of the Court.*

Keywords: *infanticide, witchcraft, sodomy, death penalty, social history of crime*

On sources and context

The source for our survey was the legal records of the secular Court of the free royal town of Cluj¹. The Court was established at the end of the 16th century and until 1660 enjoyed the privilege to 'manage its affairs according to its own regulations', including the right to apply capital punishment². Amid historical events (the conquest of Oradea by the Ottomans in 1660), Cluj lost its privileges as a free royal town and regained them in 1709, in fact in 1712, the beginning of our period of interest. Many Court Protocols from this turbulent era have been lost, including numerous decisions and deliberations from before 1712. Unlike in earlier centuries, trial documents from this period contain only deliberations, not the testimony of witnesses or the accused.

Historical analyses of the records of secular courts help us to understand not only judicial practices but also the social milieu and gender roles prevalent in towns. Court records are among the most valuable sources for women's history, especially in the century studied. In the courtroom, women from modest birth became visible, not only as defendants and

¹ Romanian National Archives Cluj County Branch, Cluj-Napoca (hereafter cited as: Nat. Arch. Cluj), *Court Protocols* (hereafter cited as: *CP*).

² László Pakó, 'The Inquisitors in the Judicial Practice of Cluj at the End of the 16th Century' in *Transylvanian Review*, Supplement no.2 (2012), p. 181.

criminals but also as accusers. We see women from a male perspective as men ran the legal system, and male scribes wrote all the narratives on female crime. However, from these records, we can discern common perceptions of what was accepted, tolerated and rejected and how a decent female was expected to behave in a male-dominated society.

The so-called female crimes

As historical studies on female crime suggest, the behaviours for which women were most frequently summoned to court were witchcraft, infanticide and scolding³. Our analysis of 264 cases suggests that most women were accused of fornication (45%), adultery (34%), witchcraft (5%), infanticide (5%), theft and drunkenness (4%), poisoning (2%), swearing (2%) and slander (3%). However large these numbers might seem, we know of *only nine* cases which ended with the death penalty: Three women received capital punishment for infanticide, three for witchcraft, two for unusual sexual behaviour, **and one for swearing**.. We must emphasise that initially, many more death sentences were handed down, but upon appeal, prisoners commonly had death sentences (especially in the second half of the century) changed into verdicts of life imprisonment or exile.

From the 18th century, we have found 11 cases (1723–1798) connected to infanticide⁴. Most stemmed from investigations initiated against women suspected of infanticide (five cases). As well, in three cases, defendants confessed to infanticide and received the death sentence: Erzsébet Szathmári (1723), Ilona Kosztin (1728) and Mária Stefán (1750)⁵. We found two abandonment cases which resulted in the death of the child and one infanticide caused by negligence. The 11 cases featured only women as the accused. Infanticide was considered as specifically female crime⁶, and as we will see, executions in cases of infanticide in early-modern Transylvania were imposed exclusively on women. Another common element was women's marital status. In the 11 cases, seven women were unmarried, and three had children from adulterous relationships. Therefore, we can conclude that illegitimacy had a strong relationship to infanticide. Additionally, we would like to emphasise that all women accused of infanticide, regardless of whether they received the death penalty, were also

³ Jenny Kermode and Garthine Walker, Introduction in Idem, *Women, Crime and the Courts in Early Modern England*, Routledge, 2005, p. 5.

⁴ Andrea Fehér, 'Investigating Infanticide in 18th-Century Cluj' in *Studia Universitatis "Babeş-Bolyai"*, *Historia*, 59, nr. 2 (2014) December. pp. 52-65. To avoid terminological confusions and misunderstandings, we define the term infanticide as the murder of a child (usually but not always a new-born) by his or her parents.

⁵ Nat. Arch. Cluj CP. II/29: 22; CP. II/32: 23-24; CP. II/44: 113-114.

⁶ Anne-Marie Kilday, *A History of Infanticide in Britain c. 1600 to the Present*, Palgrave – Macmillan, 2013, p. 24.

convicted of adultery, fornication or debauchery, which indicates that infanticide and illegitimacy could also be related to deviancy⁷.

Numerically, capital cases of infanticide are followed by capital punishments in witchcraft trials. These two female crimes — infanticide and witchcraft—appear to have been closely related as they generated identical fears at the collective level⁸ and often had a common actor, namely, the midwife. In the studied materials from 11 witchcraft cases (1711–1765), the majority involve women who practiced the art of midwifery at some point in their life or knew how to prepare various medicines and delivered a sort of a non-professional medical care. We draw attention to the known witchcraft trials from Cluj⁹, as well as almost all prosecutions of magic in Transylvania and Hungary¹⁰ have a very strong pragmatic connotation. They mostly concerned women who flirted with medicine, preparing herbal remedies or acting as midwives, and, thus, disturbed public order. In half of our cases, the women were only suspected of paranormal powers; only some cases contain specific allegations regarding unclean or occult practices, such as invisibility, astral projection or the power to cause or cure diseases (especially by spitting). The original reason for the allegations was a pragmatic one; magical items were used simply to ensure the *success* of the trial¹¹.

We consider that this situation to be why Erzsébet Székely, a member of a recognised witch family, escaped the death sentence, despite several accusations that she knew magic. She was married and had a child, and the judges stated that their decision was motivated by compassion, even though she had escaped from other prisons, and her mother and sister ended up in flames. The reason why Székely avoided capital punishment should be sought at the level of social actions. The three cases in which capital punishment was applied have a strong moralising component. Erzsébet Ötves (1728-1729), Kata Kádár (1733-1734) and Judit

⁷ Patricia Crawford, *Parents of Poor Children in England, 1580-1800*, Oxford, 2010, p. 37; Shulamith Shahar, *A negyedik rend. Nők a középkorban*, Budapest, 2004, p. 158.

⁸ C. Hoffer - N.E.H. Hull, *Murdering mothers: Infanticide in England and New England 1558-1803*, New York, 1981, p. 56.

⁹ *Kolozsvári boszorkányperek, 1564-1743*, ed. Andás Kiss, László Pakó, Péter Tóth G., Budapest, Balassi, 2014.

¹⁰ There is a database of medieval Hungarian witchcraft cases, which shows that between 1213-1848 4624 (3962 women) people were accused of witchcraft and from these *only* 848 were sentenced to death. The darkest times were between 1701-1750, half of the cases (2297 allegations) were held then, interval which also coincides with two major plague epidemic. Ildikó Sz. Kristóf, 'Boszorkányüldözés a kora újkori Magyarországon' in *Boszorkányok, varázslók és démonok Közép-Kelet-Európában* ed. Gábor Klaniczay, Éva Pócs, Budapest, 2014, pp. 23-28, 38-39.

¹¹ The detailed biography of the most famous lawyer from Cluj proves that this advocate dragged women in Court not driven by some Christian piety, but simply to seek social and material satisfaction. László Pakó, 'A korrupt boszorkányüldöző. Igyártó György prókatori tevékenységéről' in *Erdélyi Múzeum* LXXIII/2011, 3-4, pp. 93-103.

Péntek (1741-1743)¹² had to die as they had ‘unclean mouth[es]’ and were ‘lewd sluts’ who ‘displayed publicly their private parts’; moreover, despite their quite advanced age, they ‘forced men to sin with them’. Clearly, what ultimately mattered were not the women’s magical skills but their conduct.

As mentioned, most crimes associated with women had a sexual dimension. Fornication and adultery were the most frequent female crimes. The number of such cases, especially involving debauchery and fornication, can be easily explained by the presence of the German garrison on the outskirts of Cluj. Not incidentally, the most commonly used descriptions in the Protocols for cases of sexual immorality are that defendants ‘steal, drink and party with strangers’ or ‘drink, spend time in suspicious places and whoring with German soldiers’. The majority of these cases were discovered and denounced by the vigilant bourgeoisie. Intimate gestures, looks and touches fell under the supervision of others, and reckless intentions were rapidly transformed into accusations. The image of the woman who refused to comply with the rules for social coexistence was an overly negative one, rooted in the belief that women tend to repeatedly fall into sin. Our analysis shows that a significant percentage of women re-appeared in court over several years, although every time, they were flogged and expelled from the town. These women are described as ‘restless, seeking to satisfy their carnal pleasures’, and apparently, ‘no punishment can stop them’ as they are ‘whores by nature’. It was a common practice to frighten defendants with death and then to give them a less severe punishment, as most women appealed their sentences. Consequently, from more than 100 sex-related cases, only two ended in death. These two cases were extreme and very different in nature than others. Sára Katona (1704)¹³ was burned in the marketplace as she was an incestuous whore who committed adultery, while András/Erzsébet Ungvári(1712)¹⁴ found her end in flames as she dressed in men’s clothes, lived in marriage with other women and was sentenced for sodomy. Clearly, these women were sentenced to death as the judges wanted to make them examples to the citizens of Cluj.

Methods of execution and their legal background

Methods for the capital punishment of women were always among the most spectacular. From the Middle Ages until the 18th century, a very large range of execution methods were used: from drowning and burning in cases of witchcraft, to hanging and decapitating in cases of theft, adultery, and infanticide, through probably the most sadistic

¹² Erzsébet Ötves Nat. Arch. Cluj C.P. II/33: 6-8 (1728-1729), Kata Kádár Nat. Arch. Cluj C.P. II/36:3-4 (1733-1734), Judit Péntek Nat. Arch. Cluj C.P. II/41: 119-120 (1741-1743).

¹³ Nat. Arch. Cluj, The Town Archive of Cluj, Fasc. II/425.

¹⁴ Nat. Arch. Cluj C.P. II/26: 64, 68-69.

method—live burial. Initially, the main goal of criminal jurisdiction was to impose an appropriate sentence on those who sinned, and most execution methods, such as decapitation and hanging, were quick. However, over time, the juridical elite conclude that it was better to frighten and shock. Quick deaths were changed to frightening public executions and public torture, with the same goal: to publicise pain in order to induce fear¹⁵.

In the eight aforementioned cases, the Protocols recount three types of executions: live burial, burning and beheading. Live burial was the traditional executive method for proven *infanticide* cases. Of the three studied cases of proven infanticide, the mode of execution for Kosztin is not mentioned, while both Stefán and Szatmári were initially sentenced to be buried alive in a pit of thorns (*so was the custom before*) but had their sentences eased to decapitation. Live burial seems to have been a common practice in Transylvania, as execution methods similar to those mentioned in the Protocols were imposed in Arieș, Sepsî, Mureș Seats and Alba Iulia¹⁶. None of the sentences cited a specific law, though one law did call for live burial in a pit of thorns. We contend that, in cases of infanticide, the judges from Cluj, as well as in all the examples discussed, applied the first body of German criminal law *Constitutio Criminalis Carolina*, which stipulated that women who gave birth in secret, did not ask for the help of midwives and then claimed that the child died during delivery should be convicted of infanticide and executed by burial in thorns (art. CXXXI)¹⁷.

We find a description of this method in the diary of the German traveller Simplicissimus, who witnessed an execution in Košice: ‘I saw an infanticide, a wicked woman, buried alive, with her heart pierced with hot iron: there was a deep grave where this unfortunate sinner was lied, with her hands and feet fixed to the ground, her face was covered with thorn, they [the executioner and his assistant] held next to her heart a wooden stick until they buried her completely. Her head wasn’t covered with ground, so she could hear the priest’s consolation. When her time arrived, to deprive her of life, the executioner took the hot iron and placed it right next to the wooden stick, a boy hit the bar with a hammer, and two

¹⁵ Attila Pandula, *Kivégzés, tortúra és megszégyenítés a régi Magyarországon*, Eger, 1989, p. 9.

¹⁶ László Pakó, ‘Scurte vieți omenești. Pruncucideri din Cluj la sfârșitul secolului al XVI-lea’ in *Anuarul Școlii Doctorale „Istorie. Civilizație. Cultură”*, Cluj-Napoca, 2005, p. 205.

¹⁷ Péter Tóth G., ‘A lázadók teste és az árulók büntetése. A pápai vallón zsoldosok kivégzése és a megtorlás hódértechnológiájának kultúrtörténeti emlékei’ in *Pápai Múzeumi Értesítő*. 7, ed. László Péter, Pépa, 1997, pp. 32-33; Zita Deáky and Lilla Krász, *Minden dolgok kezdete. A szülés kultúrtörténete Magyarországon (XVI-XX. század)*, Budapest, 2005, p. 106. A great help in our survey was given by the article of David L. Ransel, who made a very short and useful review of the history of the CCC. David L. Ransel, ‘Illegitimacy and Infanticide in Early Modern Russia’ in *Early Modern Europe. Issues and Interpretations*, ed. James B. Collins and Karen L. Taylor, Blackwell, 2005, p. 271.

others covered her face with ground. We could hear her cry, and we noticed with horror that the ground rose slightly above her body'¹⁸.

Judges from Cluj regularly changed sentences of live burial to beheading in order to reduce pain and cause less harm. The legal literature from Transylvania, particularly Hungary, suggests that, starting in the late 17th century, cases of infanticide were judged according to the *Praxis Criminalis*, which provided for beheading in domestic violence-related crimes: the murder of husband, wife or child (art. LXVI, LXVIII)¹⁹. This source could explain the final method of execution and suggests that both laws calling for live burial and beheading in cases of infanticide were known and used, even if they were not explicitly mentioned. Beheading was among the simplest, cheapest and most effective execution methods and required little preparation. Decapitation was also quick, and if the executioner's blade (which usually weighed 1.7–2.3 kg.) was sharp, this form of death was believed to be relatively painless²⁰.

Unlike infanticide, cases of witchcraft and deviant sexual conduct were resolved by fire. The first sentence was always burning alive, but as we will see, the judges frequently changed their sentences to decapitation, which was followed by burning of the dead body. Burning was essential in these crimes because of its symbolic meaning: It represented the victory of light over darkness, of the divine over the diabolic. Fire also represented the heat and pain which sinners received in Hell.

If live burial was the typical execution method for infanticide, then fire was for witchcraft, but there was a long journey from trial to pile. Investigations of witchcraft, as well of infanticide, were extremely long. All the women executed for witchcraft had been incarcerated for several months: Ötves (September 1728–January 1729), Kádár (September 1733–February 1734) and Péntek (October 1741–May 1743). Many of the accused were not citizens of Cluj, so it was necessary to make investigations. Our research has shown that, especially in complicated cases, the Court of Cluj communicated with other secular Courts in Transylvania in order to collect more evidence and learn about the criminal records of prisoners. These efforts sometimes delayed deliberations as these types of crime were very difficult to prove. This prolonged process often served the interests of the condemned. For instance, from among 22 cases of infanticide and witchcraft, only six women were executed, while the rest managed to escape capital punishment. Moreover, from the 88 witchcraft cases

¹⁸ *Magyar Simplicissimus*, ed. József Turóczi-Trostler, Budapest, 1956, pp. 162–163.

¹⁹ György Bónis, *Buda és Pest bírósági gyakorlata a törökök kiűzése után 1686–1708*, Budapest, 1962, pp. 140–142; István Kállay, *Városi bíráskodás Magyarországon 1686–1848*, Budapest, 1996, pp. 207–209.

²⁰ Pandula, *Kivégzés, tortúra*, p. 13.

from Cluj (1564–1743), only 20 ended with capital punishment, 18 by burning and two by drowning.

The first Transylvanian decrees on witchcraft date from the Lutheran Synod (1577), which provided death for all people who ‘walk with magic’ (both white and black). Somehow contradictory, these laws do not denote an actual belief in paranormal powers but rather skepticism, since Protestant preachers did not accept the existence of occult forces, and had an anti-diabolical and anti-demonological perception. They denied completely the possibility of a pact or an act of sodomy consumed with the devil. They regarded these descriptions as illusions of minds possessed by melancholy. However, Protestant leaders opposed magic, particularly magical practices related to healing and especially during epidemics, and condemned all midwives and healers who used occult practices²¹. It is extremely suggestive that, during the 18th century, half of the witch hunts in Cluj took place during plague outbreaks from 1738 to 1745. These were times of general panic, as was 1741, when four women were lead before the judicial forum. Of these, only one was condemned to death; the rest were expelled²².

Returning to the legal background, penal practice in Hungarian witch trials usually leant on the *Praxis Criminalis* (art. LX.), which identified three types of magical activity and called for different execution methods on each. The most severe penalty of live burning was imposed for cases of proven witchcraft when the (physical) relation between the witch and the devil was obvious and when the women’s *knowledge* caused deaths of humans or animals. Decapitation was used mostly in cases of magical healing which did not cause great harm. Finally, simple expulsion verdicts were rendered against those who had prophetic talents or pretended to ‘walk with magic’²³. However, as in infanticide cases, the Protocols from Cluj did not mention any specific law concerning witchcraft, and it is very hard to identify these scales as the judges regularly changed their verdicts. We could not find any written records of the actual executions, but from Kádár’s trial, we learn exactly how much money and effort a witch trial cost²⁴. A significant amount of money was spent on the investigation, mostly for the two interrogations. As well, the execution required the services of a carpenter and an executioner, who were well paid. The most striking expense, though, is the money given for

²¹ Kristóf, ‘Boszorkányüldözés a kora újkori Magyarországon’ in *Boszorkányok, varázslók és démonok*. pp. 29, 31.

²² Kata Pál (1741) Nat. Arch. Cluj C.P. II/41: 41, 50, Zsófia Katona (1741) Nat. Arch. Cluj C.P. II/41: 45, 67, Suska Bíró (1741) Nat. Arch. Cluj C.P. II/41: 60-61.

²³ Péter Tóth G., ‘A mágia dekriminalizációja és a babonaellenes küzdelem Magyarországon és Erdélyben, 1740-1848’ in *Boszorkányok, varázslók és démonok*. p. 72.

²⁴ *Kolozsvári boszorkányperek, 1564-1743*, p. 352.

courage. Presumably, even if the executioner had great experience with death, he still was unfamiliar with the sight of a burning body. Kádár's sentence was public torture and then burning, but the Town's Accounts mentioned extra money spent on beheading. Therefore, it is possible that Kádár's pain was eased, and she was killed before she was put on the pile.

Those convicted of sexual deviancy were also initially sentenced to burning. By far, the most exciting case involving this crime is that of András/Erzsébet Ungvári²⁵. According to the Court Protocols, she was condemned to be tortured and then executed publicly after she was found guilty of sodomy. We found a description of her case and execution in the diary of the physician György Bereczk (Briccius) Vizaknai: 'Anno 1712. A miserable case happened. A girl from Ujhorod [Uzshorod, Ukraine] dressed as a man came into Transylvania from Hungary, where she was living a long time in the courts, finally got married, and her wife had two children. Later this wife of hers died. She still married another one, with whom she lived some time. The woman [wife] claimed her business, and she [Ungvári] got caught. Her male instrument, made by herself from a piece of leather, was hung in the courtroom, so as to be seen by all, after that, hanged on her neck, and they were burned together²⁶.'

In Transylvania we have legal data dating to 1685, when the authorities annually renewed the laws against sodomites. Initially, the legislation ordered inquisitors to seek out for 'those who live in sodomy', which 'irritated His Majesty and horrifies Christian people', but did not determine the exact punishment²⁷. The inquisitors were required to identify sodomites in 'the counties, seats, and provinces, even in our Court, in Colleges and in the Army'. According to a source from 1685, the cases which involved sodomy ended in physical punishment²⁸. However, on April 13th, 1697, a more elaborate version of this law was drawn up in order to regulate sodomite cases in Transylvania. This new law forbid the accused from buying freedom with money or other goods and condemned the convicted to death by fire²⁹. This legal practice is quite clear in Hungary, where the judges made their deliberations according to Carpzov or Praxis Criminalis (art. LXXIII)³⁰. In cases of sodomy committed with animals (bestiality) or other men, everyone and everything related to this sin had to

²⁵ Andrea Fehér, 'Crossing Gender Boundaries. The Trial of Andrew Ungvári (1712)' in *Studia Universitatis "Babeş-Bolyai", Historia*, 57 (2012) December. 4-5. pp. 1-20.

²⁶ György Bereczk Vizaknai, *Diary*, 146v. 'Lucian Blaga' Central University Library in Cluj-Napoca, Department of Special Collections, Mss. 693.

²⁷ *Monumenta Comitatus Regni Transylvaniae. Erdélyi Országgyűlési Emlékek (1540-1699)* ed. Sándor Szilágyi, 21 volumes, Budapest, 1875-1898, (hereinafter: MCRT), vol. 18 (1683-1686), p. 35, 550; vol. 19 (1686-1688), p. 116; vol. 20 (1688-1691), p. 260.

²⁸ Gyula Magyary Kossa, *Magyar Orvosi Emlékek*, 5 volumes, Budapest, 1940, vol. 3, p. 424.

²⁹ MCRT, vol. 21 (1692-1699), p. 293.

³⁰ István Kállay, *Úriszéki bíráskodás a XVIII-XIX. században*, Budapest, 1985, pp. 233-235.

vanish in flames³¹. Thus, Ungvári's male clothes and her male instrument were burned with her. Curiously, though, the jury cited the Bible, not secular law, in its sentence.

Despite the strictness of the legislation, the narrative sources, autobiographies and diaries studied suggest that the death penalty could be avoided in cases of sodomy³². We can only wonder why Ungvári had no one to plead her cause. It is certain that no one wanted to be associated with her because of fear of death or public humiliation. It is also quite clear that, even if someone paid for her, the Court would have not changed its sentence because just as in Katona's 1704 adultery case, the Court wanted to make her an example for the citizens of Cluj and for anyone who dared to violate the town's social and moral rules. In Katona's trial, we are not sure of the execution method as the scribe only noted that she was sentenced to be executed publicly as an example to all sinners. That sentence is even more striking as established laws regulated marital behaviour. However, we would like to emphasise that, even though the *Approbatæ Constitutiones* (1653: Pars. III. Tit. 47 Art. 21) was in force, we rarely find adultery cases based on it. Although we have a significant number of cases involving female adultery, the Protocols (especially in the first half of the century) mentioned the A.C. only in cases of male adultery. We do not want to conclude that female adultery was so common that no legal justification was needed, but certainly, female crime in general tended to be resolved without legal explanation.

The legal change

As we have seen, the last execution for witchcraft dates from 1743 but the last witch trial from 1765, and the last execution for infanticide from 1750 but the last case from 1798. How can we explain this? Although there has been no research on the 18th-century Transylvanian legal system, particularly homicide cases, we cannot ignore a small but significant survey by Lajos Hajdu. Analysing the modernisation of Hungarian jurisdiction, Hajdu wrote two books on the Hungarian legal system in the last three decades of the 18th century and an article reporting criminality in Transylvania during the late 18th century³³. According to his research, none of the women accused in the second half of the century received capital punishment, only physical.

What reasoning, though, allowed these women to escape death? The winds of change were already stirring in legislation the first half of the 18th century. We wish to stress that, in

³¹ Lajos Hajdu, *Büntett és büntetés Magyarországon a XVIII. század utolsó harmadában*, Budapest, 1985, pp. 117, 320-321.

³² Fehér, 'Crossing Gender Boundaries', p. 13.

³³ Lajos Hajdu, 'Bűnözés és büntetőbíráskodás Erdélyben (valamint Partiumban) a józsefinista büntetőjogi reformok előtti években' in *Levéltári Közlemények* 1989/2, p. 261.

cases of infanticide, we can detect an interest in feelings even in Cluj, especially in the description of the despair of the convicted. Moreover, in the last case (that of Stefán–1750), the sentence was eased because of the judge’s highly sensitive attitude towards the accused. Therefore, we can conclude that, as in western literature, emotion invaded the court rooms. However, consideration of emotion did not necessarily lead to acquittal; only at the end of the 18th century did women start to be perceived as victims, not criminals. In 1769, Empress Maria Theresa aimed to prevent infanticide by banning the death penalty in cases committed by mothers. Her decree ordered magistrates, counties, seats and royal towns to monitor all pregnant women, especially those who were unmarried, until the time of birth³⁴. Her son Joseph II added a note to these regulations in 1781, forbidding humiliating pregnant women in public as ‘the reason of this tragedy is to be found precisely in shame and fear of humiliation’.

These two monarchs also enabled the slow disappearance of witchcraft trials. Maria Theresa seems to have ended all witchcraft hysteria, as well as cases of infanticide. Influenced by physician Gerard van Swieten, the empress began in 1750 to issue decrees against torture and witchcraft and demanded the submission of all witchcraft cases to the Court in Vienna in order to avoid the ‘excesses of zeal from the rural Courts’, moves which aroused widespread discontent among local populations. The new decrees identified four types of magical crimes, one of had an economic nature and one a medical nature (it was presumed that melancholy had more to do with astral worlds than magic). Cases in which the witch had an unchristian attitude and cursed and mocked the divine were still ‘flammable’. There were, of course, also some cases of *real magic*, but all cases were sent before the empress³⁵. Joseph II continued the rationalisation of the legal system, spurred by the Italian Cesare Beccaria, the most influential voice in criminology in this century. Many believe that the marquis’s book *An Essay on Crimes and Punishments*, which was translated into English and French, had major impacts on the highest social levels and a direct effect on the modernisation of the Hapsburg legal system. According to researchers, among the above mentioned work a great influence on Joseph II’s perceptions on torture, crime and punishment had the great Austrian doctor Joseph von Sonnenfels³⁶.

We, then, can conclude that, at the end of the 18th century, the image of women shifted from active criminals (as during the 17th century) to passive victims of crime due to the strong collaboration between the monarchs and medical elite. Infanticide and witchcraft were moved

³⁴ Hajdu, *Büntett és büntetés Magyarországon*, pp. 18-19.

³⁵ Tóth G., ‘A mágia dekriminalizációja’, pp. 69-70, 72.

³⁶ Deáky and Krász, *Minden dolgok kezdete*, pp. 107-109.

from the criminal to the medical level as judicial officials became willing to accept that fear and pain caused unexpected behaviour and strong emotions, leading to temporary insanity³⁷.

BIBLIOGRAPHY:

Bónis György, *Buda és Pest bírósági gyakorlata a törökök kiűzése után 1686-1708*, Budapest, 1962

Crawford, Patricia, *Parents of Poor Children in England, 1580-1800*, Oxford, 2010

Deáky Zita, Krász Lilla, *Minden dolgok kezdete. A szülés kultúrtörténete Magyarországon (XVI-XX. század)*, Budapest, 2005

Fehér Andrea, 'Crossing Gender Boundaries. The Trial of Andrew Ungvári (1712)' in *Studia Universitatis "Babeş-Bolyai", Historia*, 57, nr. 2 (2012), December (pp. 1-20)

Eadem, 'Investigating Infanticide in 18th-Century Cluj' in *Studia Universitatis "Babeş-Bolyai", Historia*, 59, nr. 2 (2014), December (pp. 52-65)

Hajdu Lajos, *Büntett és büntetés Magyarországon a XVIII. század utolsó harmadában*, Budapest, 1985

Idem, 'Bűnözés és büntetőbíráskodás Erdélyben (valamint Partiumban) a jozefinista büntetőjogi reformok előtti években' in *Levéltári Közlemények* 1989/2 (pp. 219-321)

Hoffer, C., Hull N., *Murdering mothers: Infanticide in England and New England 1558-1803*, New York, 1981

Kállay István, *Úriszéki bíráskodás a XVIII-XIX. században*, Budapest, 1985

Idem, *Városi bíráskodás Magyarországon 1686-1848*, Budapest, 1996

Kermode, Jenny, Walker, Garthine (edit.), *Women, Crime and the Courts in Early Modern England*, Routledge, 2005

Kilday, Anne-Marie, *A History of Infanticide in Britain c. 1600 to the Present*, Palgrave – Macmillan, 2013

Kiss Andás, Pakó László, Tóth G. Péter (edit.), *Kolozsvári boszorkányperek, 1564-1743*, Budapest, 2014

Kristóf Sz. Ildikó, 'Boszorkányüldözés a kora újkori Magyarországon' in Klaniczay Gábor, Pócs Éva (edit.), *Boszorkányok, varázslók és démonok Közép-Kelet-Európában*, Budapest, 2014 (pp. 17-62)

³⁷ This work was possible due to the financial support of the Sectorial Operational Program for Human Resources Development 2007-2013, co-financed by the European Social Fund, under the project number POSDRU/159/1.5/S/140863 with the title „Competitive European researchers in the fields of socio-economics and humanities. Multiregional research net (CCPE)”

- Magyary Kossa Gyula (edit.), *Magyar Orvosi Emlékek*, 5 volumes, Budapest, 1940
- Pakó László, 'Scurte vieți omenești. Pruncucideri din Cluj la sfârșitul secolului al XVI-lea' in *Anuarul Școlii Doctorale „Istorie. Civilizație. Cultură”*, Cluj-Napoca, 2005 (pp. 203-212)
- Idem, 'A korrupt boszorkányüldöző. Igyártó György prókatori tevékenységéről' in *Erdélyi Múzeum* LXXIII/2011, 3-4 (pp. 93-103)
- Idem, 'The Inquisitors in the Judicial Practice of Cluj at the End of the 16th Century' in *Transylvanian Review*, Supplement no.2 (2012) (pp. 181-197)
- Pandula Attila, *Kivégzés, tortúra és megszégyenítés a régi Magyarországon*, Eger, 1989
- Ransel, David, 'Illegitimacy and Infanticide in Early Modern Russia' in Collins, James B., Taylor Karen L., *Early Modern Europe. Issues and Interpretations*, Blackwell, 2005
- Shahar, Shulamith, *A negyedik rend. Nők a középkorban*, Budapest, 2004
- Szilágyi Sándor (edit.), *Monumenta Comitalia Regni Transylvaniae. Erdélyi Országgyűlési Emlékek (1540-1699)*, 21 volumes, Budapest, 1875-1898
- Tóth G. Péter, 'A lázadók teste és az árulók büntetése. A pápai vallon zsoldosok kivégzése és a megtorlás hóhéritechnológiájának kultúrtörténeti emlékei' in *Pápai Múzeumi Értesítő*. 7, Pápa, 1997 (19-69)
- Idem, 'A mágia dekriminalizációja és a babonaellenes küzdelem Magyarországon és Erdélyben, 1740-1848' in Klaniczay Gábor, Pócs Éva (edit.), *Boszorkányok, varázslók és démonok Közép-Kelet-Európában*, Budapest, 2014 (pp. 63-83)
- Turóczi-Trostler József, *Magyar Simplicissimus*, Budapest, 1956
- György Bereczk Vízaknai, *Diary*, 146v. 'Lucian Blaga' Central University Library in Cluj-Napoca, Department of Special Collections, Mss. 693

EUROPEAN UNION'S FAILURE TO TACKLE CRISIS SITUATIONS

Mihai Berti, PhD Student, "Babeş-Bolyai" University of ClujNapoca

Abstract:*For more than four decades, EU has risen to the point that it became an important global actor. Being the world's largest economy has made it possible. But despite its economic power, EU seems to be unable to be a strong political actor in the tri-continent region. The fact that EU does not want to assume a role as a hard power is not the only reason. There are other factors that need to be taken into account. The problem lies in the heart of the institutional framework. Recently, EU has failed to become a major regional leader in more than one occasion: Libya, Syria and Ukraine, are the perfect examples. EU has a hard time to react in a prompt manner to external crisis situations, and this is because the foreign policy of the Union depends on the external policies of the member states, altogether. So in order to react, EU needs to have all the members to agree. Intergovernmentalism is a failed policy in this matter. Having failed to find a proper response, one that would count, EU has basically just managed to impose economic sanctions in all 3 separate occasions, a solution that did not manage to resolve the problem. Instead, the inability to react more promptly, EU has opened the door for the most important member states to take matters into their own hands: France in Libya, Germany, Poland and again France in Ukraine, and that only shows that the Union as a whole is just not ready to take it to the next level in the region. This will probably not happen until EU foreign affairs will not be run almost entirely by the European Commission.*

Keywords:*European Union, foreign policy, Ukraine, intergovernmentalism, institutional framework.*

The European Union needs to be pro-active and forward looking if it wants to live in a peaceful neighborhood. This is in fact rather mandatory. EU has a history of involvement in crisis or conflict situations whether we are talking about the Balkans in the 90s or in Aceh, Indonesia.¹ We can also mention situations that are rather recent, such as Syria, Libya or Ukraine. There is a thin line between success and failure in managing crisis situations. Since there are no guidelines for obtaining the best results, EU has to improvise each time according to the specific situations. European Union's ability to cope under stress situations lies in the heart of its unique foreign policy institution. For more than four decades, EU has risen to the

¹ Nicu Popescu, *EU Foreign Policy and Post-Soviet Conflicts – Stealth intervention*, Editura Routledge, Londra, 2011, p. xii

point that it became an important global actor. Becoming the world's largest economy² has made it possible. But despite its economic power, EU seems to be unable to be a strong (or stronger) political actor in the tricontinent region. The fact that EU does not want to assume a role as a hard power is not the only reason. There are other factors that need to be taken into account. The problem lies in the heart of its institutional framework, more precisely the fact that EU foreign policy relies on intergovernmentalism. Because of this, all the states have to agree upon any major foreign policy action, and it hasn't been that easy.

The measures that are at the EUs disposal are designed mainly to prevent crisis situations and offer mediation for conflict resolution. Direct military actions are off the table since the EU does not use hard power tools. EU was not created to act as a hard power, so the means at its disposal are limited in this sense. Also there aren't any real reasons for a transformation in this direction, even if there are voices that call for this. The former High Representative, Catharine Ashton suggested that Should elevate its status to becoming a hard power.³ While there are certain valid arguments for this, it is neither the time nor the place for this, so the subject of transforming the EU towards a more involved actor on the regional scale was set aside. This does not mean that the EU cannot be a strong actor in the region. It is, but disregarding the official pro-European propaganda, we can see that the Union in its current state is not able to be the strong regional actor that it can.

There are too many voices in Europe today that have to agree upon taking action. Transforming Europe's responsibilities into action is often too difficult. Today it is only too often that the member states have too many divergent views on what is good for the EU. In fact, the common good is often present only in official speeches. If the member states are not able to achieve more in terms of firm unified positions, the EU will not appear as a credible and reliable partner. The members of the EU have not been as good as they should have been in tackling issues that present common challenges to them. As it is well known, in the early phases of European political cooperation, governments were reluctant to share or give away any of their sovereignty in terms of foreign policy. There are several examples of those early difficulties. We saw much of it as it came to dealings with the breakup of Yugoslavia. More recently, we have seen it in the context of the campaigns in Iraq and – to a lesser degree – in Afghanistan. For a number of years, part of the problem has been an institutional one. Today, the situation has changed. The rather fragile machinery for cooperation in foreign and security policy has been strengthened as the Lisbon Treaty entered into force in December 2009. Now

²http://europa.eu/about-eu/facts-figures/economy/index_en.htm, accesat în data de 16.05.2015

³http://eu-un.europa.eu/articles/en/article_11814_en.htm, accesat în data de 16.05.2015

the European Union has proper instruments for the conduct of a common foreign and security policy. It will have even fewer excuses not to act in the future. Of course, it may be unrealistic to expect that the members of the union would always find common positions. However, these new institutional arrangements should be that spring board towards a real European political union which will be capable of giving a larger contribution to the resolution of the major issues of our time.⁴

All these being said, even if the institutional problem has been resolved, the decision making process based on the unanimity of the member states remains unchanged and it may cause similar problems in the future. We see it better today, when Greece plays a tricky game by not wanting to prolong sanctions against Russian Federation. While qualified majority vote is in order in case of immediate danger, the unanimity vote makes it harder and slower to counteract crisis situations in the region. After the Lisbon Treaty it should have been easier, but it doesn't appear that too much has changed. Being a strong regional key player needs something: the ability to act fast and efficiently. The fact that the EU does not use military troops to be deployed to solve a regional crisis is and will be a major difficulty in resolving the situations. Diplomacy is the big gun of EU's foreign policy and I have to admit that it is better sometimes to use words instead of guns. But not always. Syria is probably the best example of what you can't achieve with diplomacy. After the World War Two, the western civilization was built on one idea: never again. While this was the foundation that has brought peace in Europe, the problem lies outside of the EU borders. Here, it appears that never again, tends to repeat itself quite often: the genocides in the former Republic of Yugoslavia, the civil war in Syria, or the war in Ukraine are a good remainder of this.

To better understand where the EU has failed, we need to see first off all the design that makes the European foreign policy work. European External Action Service has among other attributions, the ability to address crisis situations. But what is the definition of crisis management? It is often used very loosely and interchangeably with other phrases such as peace building, peace making and peace keeping as well as crisis response, conflict resolution and conflict prevention.⁵ Narrowly defined approaches view crisis management as one of many other approaches to realizing and maintaining security. Crisis management in this regard deals with situations, when preventive measures have already proved insufficient. In contrast to conflict prevention, crisis management is perceived more short-term and

⁴ Nicu Popescu, *op. cit.*, pp. xii-xiii,

⁵ Svenja Post - *Toward a Whole-of- Europe Approach Organizing the European Union's and Member States' Comprehensive Crisis Management*, Editura Springer VS, 2014, p. 64

contingency-oriented. Crisis management instruments may entail a more direct use of military and negatively perceived means such as sanctions, embargoes or the freezing of relations. It contains crisis assessment, crisis response and post-conflict peace building. In this understanding crisis management is conceptually very different from any preventive action and involves immediate efforts to manage tensions that have reached a high level of confrontation and violence. In other words, narrowly defined crisis management can only exist if a conflict has reached a violent stage. More broadly defined, crisis management in the international arena is taken to refer to any attempt by third parties to resolve crisis and prevent further escalation of conflict.⁶

The EU has acknowledged that conflict poses risks for its own objectives. Therefore, it is deeply committed to conflict prevention, and, in consequence, the use of civilian crisis management tools. Addressing the root causes of conflicts is regarded as essential from EU perspective. ... The ability to use civilian and military crisis management instruments can be claimed to be the “specific characteristic of the EU’s approach to conflicts”. Theoretically, the Union has both, a wide variety of civilian crisis management means such as political, diplomatic, economic, and police instruments as well as military means at its disposal⁷

Despite the large number of diplomats and departments under the EEAS that are involved in active crisis management, European integration has probably been the most successful exercise in conflict resolution in history. It started with the integration of the coal and steel industries of Germany, France, Italy, Belgium, the Netherlands and Luxembourg in the early 1950s, and later became an economically integrated community of states, which has constituted the basis of a peaceful Europe for more than half a century. The driving forces behind European integration were economic, but the objectives were predominantly political. As integration advanced and the potential for conflicts in Western Europe faded, the European Union’s concern with conflicts gradually externalized. The EU’s concern was increasingly with non- EU conflicts which could affect its security. After the end of the Cold War, the EU was dragged into efforts to prevent, manage and resolve potential and existing conflicts in Central and Eastern Europe and the Balkans. With eastern enlargement effectively accomplished and the EU’s common foreign and security policy developing apace, the EU has been playing an increasingly active role in conflict management worldwide⁸.

The EU’s institutional complexities created significant problems of political

⁶*Ibidem*, p. 66

⁷*Ibidem*, p. 164

⁸ Nicu Popescu, *op. cit.*, p. 25

coordination, external representation, as well as it generated an ambiguous division of competencies and inter- institutional rivalries. At the highest political level the EU had two senior foreign policy figures: The High Representative for CFSP and a Commissioner for External Relations. In addition, rotating presidencies of the Council changing every six months also had the mandate to represent the EU abroad and set the foreign policy agenda. And all these actors were supposed to represent the EU worldwide and contribute to the development of a common foreign policy often leading to a certain cacophony.⁹

The Lisbon Treaty aimed to move the EU further into security issues, particularly those relating to countering terrorism. The Treaty makes a provision for a common defense response if any EU member is subject to a terrorist attack or natural disaster. It also incorporates changes to the institutional framework. Significantly, a High Representative of the Union's Common Foreign and Security Policy is created by the treaty, and the person in charge is serving as a Vice-President of the Union, reflecting the seriousness with which external relations are now taken. Similarly, the Commission and the High Representative can submit joint proposals on external action – thus bringing together the economic and military sectors. The Treaty also created the EEAS which acts as the diplomatic corps of the EU and which is made up of seconded staff from the member states, the Commission, and the General Secretariat of the Council. This is an important move which centralizes foreign policy activity within Brussels. The most important institutions within CFSP and European Security and Defense Policy are the foreign and defense ministries of the member states. Within these institutions policy initiatives are formulated and agreements struck on whether to accept Common Positions and Joint Actions. Neither the Commission nor the High Representative has demonstrated the ability to act in the same way as a domestic ministry. For example, there have been doubts about the quality of internal security in the Commission, which leaked information potentially endangering the safety of officials in the field, something that is particularly sensitive in counter-terrorism operations.¹⁰

The European Union (EU) was awarded the Nobel Peace Prize in 2012. In announcing the award in Oslo, the Nobel Committee President, Mr Thorbjørn Jagland, said the Committee wanted to direct public attention towards the EU's work over the past six decades in advancing “peace and reconciliation, democracy and human rights.” In its formal announcement, the Committee mentioned the success of successive enlargements of the EU

⁹*Ibidem*, p. 29

¹⁰ Robert Dover, „From CFSP to ESDP: the EU's Foreign Security, and Defence Policies”, în Michelle Cini, *European Union Politics*, ediția a III-a, Editura Oxford University Press, 2010, p. 251

over the decades — extending towards Southern Europe, Eastern Europe and, most recently, the Balkans. Linking Europe more closely together economically and politically has contributed greatly to the spread of peace, democracy and stability across the continent.¹¹

Europe appears that it doesn't want to take the chance in order to protect its founding ideas outside its borders, in situations that are quite close to its borders. In the case of Yugoslavia the excuse was that there were no institutions strong enough to interfere, although the head of the European Community declared at the beginning of the crisis that it will intervene because, and I quote: „It is the hour of Europe, not of the United States”.¹² What happened in the last 3 major crisis situations, Libya, Syria and Ukraine shows best the EU's inability to act promptly in its vicinity. Syria maybe in the Middle East, but it is a neighbor of Turkey, a long time potential accession candidate, and this poses a major threat. United Nations Security Council was unable to put an end to the civil war, the United States refused to go to war again in the Middle East, and we all see the results today. If stopped years ago, the civil war may have not resulted in the forming of the Islamic State which poses major threat on the security of the EU member states. The sanctions imposed by the EU had no outcome.

I think that economic sanctions tend to be futile, take for example North Korea, which managed to pursue its nuclear ambitions under strict sanctions. Libya, though not a direct neighbor of the Union poses a major threat, and a strong regional act or should react. EU used only diplomacy to promote democracy, but on an individual level, France reacted promptly and became the self-proclaimed leader of the Taint-Gadhafi coalition. Other member states joined along side NATO forces, but not all the EU countries joined which shows us just how difficult it is for the EU to have a prompt and unanimous reaction to a regional crisis. The current institutional framework and foreign policy of the EU are not able to respond in this kind of situations. Lastly, the situation in Ukraine shows just how bad the EU responds to crisis situations. At a diplomatic level, EU acted in its normal routine of condemning the clashes in Kiev and asking president Yanukovich to respect democratic principles. No harm done so far, but it was not the time nor the place for the EU institutions to interfere, even if at a diplomatic level, with a country's sovereignty. The fact that the massive demonstrations had a pro-European stance, gave the EU the motive to interfere furthermore after the government of Ukraine decided not to pursue the signing of the Association Agreement. It claimed, and I

¹¹Ronald L. Holzhaecker, Paul Luif (ed), *Freedom, Security and Justice in the European Union – Internal and External Dimensions of Increased Cooperation after the Lisbon Treaty*, Editura Springer, New-York, 2014, p. 1

¹²<http://www.theguardian.com/commentisfree/2009/mar/27/eu-economy>, accesat în data de 17.05.2015

quote: „The EU took note of the unprecedented public support in Ukraine for political association and economic integration with EU”. Even if that would have been true, it is unwise and even undemocratic to assert this. For an institution that praises democracy like the EU, to go over the powers of a legitimate parliament and government like those of Ukraine, shows the double standards of the Union. EU should have abstained. But what it did next was even worse. Instead having a common policy towards Ukraine, EU stood by while 3 of its member states decided to mediate the conflict that the EU fueled by trying to get Ukraine to sign the Association Agreement and supporting the massive protests. Even if the people in the streets of Kiev had the right to be heard, they were in no way representative for the entire country, and the EU or any other member states should not have interfered there. Germany, France (that tries to find its imperial glory) and surprisingly Poland, decided to form a troika and help with the negotiations. The result was similar to the negotiations between Chamberlain and Hitler. While the 3 European powers were still under the influence of their apparent success, Yanukovich fled, and chaos broke loose. EU doesn't have the experience yet to be a strong regional actor. Its recent failures are eloquent. The main reasons for this are the common foreign policy and the individual actions taken by some member states on occasions that would require an EU intervention. As long as intergovernmentalism remains the basis of the EU foreign policy, EU will not be able to function in a proper way in regards to regional crisis situations. There is also a bright side the foreign policy of the EU. The Union uses, with a high degree of success a stick and carrot approach, and the example of Kosovo is the best on how EU can settle the problems in the Balkans. As long as Serbia wants to join the EU it has to comply with the fact that it has to recognize the state of Kosovo and take actions in order to have a normal relation with the authorities from Pristina. But this approach seems useless outside the eastern border in Ukraine, Moldavia, Georgia or Armenia. EU should focus its attention on the Balkans first, and give up for now its ambitions regarding the eastern partnership because Russia will certainly refuse to lose its influence in this region, and it has and will make use of its military force to retain the eastern countries in its sphere.

References

1. Cini Michelle (ed), *European Union Politics*, ediția a III-a, Editura Oxford University Press, 2010;

2. Holzhaacker L. Ronald, LuifPaul (ed), *Freedom, Security and Justice in the European Union – Internal and External Dimensions of Increased Cooperation after the Lisbon Treaty*, Editura Springer, New-York, 2014;
3. Nicu Popescu, *EU Foreign Policy and Post-Soviet Conflicts – Stealth intervention*, Editura Routledge, Londra, 2011;
4. Svenja Post - *Toward a Whole-of- Europe Approach Organizing the European Union's and Member States' Comprehensive Crisis Management*, Editura Springer VS, 2014.

1. http://europa.eu/about-eu/facts-figures/economy/index_en.htm
2. http://eu-un.europa.eu/articles/en/article_11814_en.htm
3. <http://www.theguardian.com/commentisfree/2009/mar/27/eu-economy>

155 YEARS OF ARTISTIC EDUCATION IN IAȘI. BEGINNINGS. AN ART UNDER THE SIGN OF ACADEMIC TRADITION

Ioana-Iulia Olaru, Assist. Prof., PhD, "G. Enescu" University of Arts, Iași

Abstract: *In the context of the tense socio-political situation, the creation of the first School of Beaux Arts in the United Principalities in October 26, 1860 by Gheorghe Panaiteanu-Bardasare became a necessity. Not only the taste of the public needed to be oriented towards benefic influences, but also the artists needed to be taken out of the umbrella of dilettanteism. This starting period, marked by success, but also by the threat of desintegration, left us a series of artists-teachers whose contribution regarding the organization of new forms of education and attempts to leave the Bavarian academic trend behind, regarding art, were considerable efforts.*

Keywords: *academicism, xylography, „Iorga” law, custodian, mannerism*

Prima instituție națională de învățământ artistic din România modernă nu a apărut *ex nihilo*: încă de la sfârșitul sec. al XVIII-lea – începutul sec. al XIX-lea au existat activități cu caracter de învățământ în Moldova, acestea având un important aport în procesul de desprindere a gustului și interesului publicului de un trecut reticent față de influențele străine înnoitoare. De altfel, școlile existente au contribuit în primul rând la scoaterea artiștilor din condiția de amatorism. Pe lângă primele forme de învățământ artistic particular, și-au făcut apariția cele instituționalizate – pensioanele –, care pregăteau deschiderea față de arta occidentală. Dar a fost necesară intrarea în scenă a unei personalități remarcabile, Gheorghe Asachi¹, care să includă, în vastul său program de organizare a învățământului public moldovenesc, forme de învățământ artistic, acestea, în final, devenind instituții de sine-stătătoare. Din Gimnaziul Vasilian înființat de el, ia naștere prima instituție de învățământ superior din țară, Academia Mihăileană, în anul 1834. *Clasul de zugrăvitură* împreună cu un curs de Arhitectură și desen și un curs de Caligrafie alcătuiau o secție specială de *frumoase meșteșuguri*² în cadrul acestei instituții precursore a primei universități din Principate, înființate de Al.I. Cuza la Iași, în 1860.

¹Probabil studiile sale de pictură la Roma și la Viena au avut importanța lor în înțelegerea artelor și a rolului acestora în educație... Cf. Mihail Cozmei, *Pagini din istoria învățământului artistic modern din Iași la 150 de ani*, Iași, Ed. Artes, 2010, p.43

²Valentin Sava, *Învățământul artistic național ieșean și vocația lui europeană*, Iași, Ed. Artes, 2010, p.6

Gheorghe Panaiteanu-Bardasare(1816-1900)este personalitatea de seamă care a contribuit din plin la organizarea învățământului artistic modern moldovenesc. După absolvirea cu *distincție* a *clasului de zugrăvitură* al lui Giovanni Schiavoni³ de la Academia Mihăileană, vor urma optsprezece ani de studii remarcabile la München, la Academia Regală, unde s-a specializat în pictura istorică și în litografie (fiind numit membru extraordinar în *Societatea artiștilor din München*). După întoarcerea la Iași, în 1858, Gheorghe Panaiteanu-Bardasare va fonda, doi ani mai târziu (la 26 octombrie 1860), prima Școală de Arte Frumoase din Principatele Unite și prima Pinacotecă de Stat, pe care le va conduce până la pensionarea sa din anul 1892⁴. Acestea au funcționat inițial la etajul superior al Palatului Universității (casa vistiernicului Ion Cantacuzino), din anul 1879 fiind mutate în casele lui Constantin Ghica-Deleanu din Copou (pe locul actual al aripii vechi a Universității)⁵. Gheorghe Panaiteanu-Bardasare a fost un pedagog de talent, profesor permanent al *diviziunii academice* (din anul școlar 1863-1864, au existat două diviziuni principale: cea *elementară – pregătitoare* – și cea *academică*, această împărțire fiind preluată și de Ministerul Instrucțiunii Publice, care a introdus-o în regulamentul din 1865, după care s-au condus de aici înainte școlile naționale de Belle Arte din țară⁶). Ca artist, deși orientarea sa academică nu i-a atras întotdeauna aprecieri pozitive din cauza sentimentalismului din scenele sale, Gheorghe Panaiteanu-Bardasare a fost un bun litograf, un portretist interesat de surprinderea sufletului modelului. În spatele preciziei și a perfecțiunii execuției, transpare expresivitatea desenului și a atmosferei, căldura cromaticii, lumina care conferă poezie lucrărilor sale. Toate acestea îl vor transforma într-un pictor ce a reușit să imprime un spirit nou artei timpului.

Pentru perioada aceasta de începuturi anevoioase ale învățământului ieșean, Gheorghe Șiller(1824-1880)este un alt pictor al cărui nume rămâne legat de Școala de Arte Frumoase din Iași, al cărui profesor de desen – al *diviziunii elementare* – va fi, din 1861 și până la moartea sa. După cincisprezece ani de studii în Veneția (1840-1855) cu Natale și Felice Schiavoni și din 1843 cu Giovanni Schiavoni (reîntors în Italia)⁷, Gheorghe Șiller va deveni primul specialist restaurator în pictură⁸: al tablourilor din colecțiile noului Muzeu Național

³Valentin Ciucă, *Un secol de arte frumoase la Iași*, Iași, Ed. ART XXI, 2004, p.17

⁴ Claudiu Paradais, Maria Paradais, *Gheorghe Panaiteanu-Bardasare*, București, Ed. Meridiane, 1988, p.6

⁵ Eugen Pohonțu, *Începuturile vieții artistice moderne în Moldova*, București, Ed. Meridiane, 1988, p.112

⁶*Ibidem*, p.81

⁷Valentin Ciucă, *Dicționarul ilustrat al artelor frumoase din Moldova. 1800-2010*, Iași, Ed. ART XXI, 2011, s.v. *ȘillerGheorghe*, p.461

⁸ Valentin Sava, *op. cit.*, p.15

(înființat la 1860). Deși pe tărâm artistic i se reproșează extrema fidelitate în redarea detaliilor construcțiilor⁹ – geometrizzate – din lucrările sale (studiile de arhitectură spunându-și cuvântul!), precum și viziunea documentaristă, oarecum lipsită de subtilitate, Gheorghe Șillerrămâne o personalitate de marcă în susținerea învățământului din capitala Moldovei.

Theodor Buicliu(1837-1897)va fi un timp foarte scurt (1880-1881) profesorul care îi va urma lui Gheorghe Șiller la catedra *diviziunii elementare*, fiind numit de Minister¹⁰ ca *pictor, maestru de peisaje*. Deși lipsită de aprecierea lui Gheorghe Panaiteanu–Bardasare (care, de altfel, îl va și înlocui cu nepotul său, Emanoil Bardasare), arta lui Theodor Buicliu va încerca – prin accentele de naturalețe – eliberarea de tradiția academismului. Studiile pariziene își vor pune amprenta asupra lucrărilor sale, care însă nu se vor ridica de multe ori deasupra nivelului amatorist¹¹.

După studii ca bursier la Școala de Arte din Iași și după opt ani de studii la Roma, Dimitrie (Trihinescu) Tronescu(1843-1906)se va întoarce în capitala Moldovei, unde va coordona – ca profesor suplinitor – din 1897 și până în anul morții sale, specializarea Sculptură¹², apărută ca specializare de sine-stătătoare în cadrul Școlii în anul 1863. (Desființată în 1867, Sculptura a fost integrată din 1874 și până în 1897 catedrei de Xilografie și gravură)¹³. Dimitrie (Trihinescu) Tronescuva milita – cu succes – împotriva desființării Școlii ieșene, semnând la 9 noiembrie 1900, împreună cu alți profesori, un memoriu către Ministerul Instrucțiunii Publice¹⁴. În arta sa academistă, care îi evidențiază solidele cunoștințe de meșteșug dobândite la Roma, eleganței construcției i se adaugă finețea modelajului.

După pensionarea lui Panaiteanu-Bardasare, perioada de căutări organizatorice în ceea ce privește Școala de Arte ia sfârșit; el a fost cel care a dus lupta de început cu oficialitățile timpului. Relativa stabilitate a Școlii și evoluția ei pe un curs oarecum firesc¹⁵ s-a instaurat însă în timpul unei alte personalități implicate în dezvoltarea acesteia și a învățământului artistic a timpului: Constantin D. Stahi.

⁹ Vasile Drăguț, Vasile Florea, Dan Grigorescu, Marin Mihalache, *Pictura românească în imagini*, București, Ed. Meridiane, 1976, p.154

¹⁰ Eugen Pohonțu, *op. cit.*, p.101

¹¹ Vasile Drăguț et al., *op. cit.*, p.203

¹² Valentin Ciucă, *Dicționarul...*, s.v. Tronescu Dimitrie, p.490

¹³ Valentin Sava, *op. cit.*, p.25

¹⁴ *Ibidem*, p.28

¹⁵ Mihail Cozmei, *op. cit.*, p.98

Fost bursier al Școlii de Arte Frumoase din Iași (din 1862 este angajat ca zugrav profesionist la această Școală, unde, în același timp, își începe și studiile, cu Gheorghe Panaiteanu-Bardasare și Gheorghe Șiller), Constantin D. Stahi (1844-1920) își va aprofunda la München, timp de șapte ani, studiul picturii, al gravurii în aramă și al xilografiei. Este o altă personalitate de referință a învățământului artistic ieșean, el ducând mai departe activitatea maestrului său, după pensionarea acestuia. Pedagog prestigios, Constantin D. Stahi va fi profesor la Școala de Belle Arte din anul 1880 (integrată catedrei de Xilografie și gravură din 1874, specializarea Sculptură a fost condusă de el, între anii 1878 și 1901)¹⁶. Apoi va fi director al Școlii (1892-1901), precum și al Pinacotecii. Solicită Ministerului alocarea unei clădiri adecvate pentru cele două instituții pe care le conducea (evacuate cu un an înainte în localul fostei Școli Centrale de Fete). Aprobarea vine trei ani mai târziu: pentru sediul Academiei Mihăilene. Aici, Școala (devenită între timp, din 16 august 1931, Academia de Arte Frumoase, prin punerea în aplicare a Legii „Iorga”)¹⁷ va funcționa până în 1950 (când va fi desființată de regimul comunist). Constantin D. Stahia fost unul dintre semnatarii memoriului din noiembrie 1900 împotriva desființării Școlii de Arte ieșene. Ca artist, va aduce spiritul neoclasic-academist münchenez, vizibil în compozițiile sale idilice, în portretele de o exactitate tehnică impresionantă, în naturile moarte riguros compuse, chardaniene (dar în care poezia¹⁸ pictorului francez este diluată de excesul de amănunte). Cu toate acestea, viziunea sa este deschisă realismului, ce nu exclude psihologicul, precum și pitorescului, ce nu ascunde vitalitatea.

Emanoil Bardasare(1850-1935)va duce mai departe munca unchiului său, Gheorghe Panaiteanu-Bardasare, de dezvoltare a vieții culturale și artistice ieșene. Eminent elev (din 1862) al Școlii de Arte Frumoase din capitala Moldovei, el își va continua studiile la Berlin timp de doi ani (din 1866)¹⁹ – ca bursier al Principelui Carol I – și la München, cinci ani (între 1871 și 1875). Numit suplinitor la catedra de Desen a Liceului Național, Emanoil Bardasare va ține gratuit un curs de Desen și colorit după natură la Școala de Arte Frumoase²⁰, apoi îl va înlocui, din toamna anului 1881, pe Theodor Buicliu, la Școala ieșeană. A susținut procesul de învățământ al instituției pe care a condus-o, din 1901 el fiind noul director (al treilea) al Școlii

¹⁶ *Ibidem*, p.25

¹⁷ Arhivele Naționale, sucursala Iași, fond *Academia de Arte Frumoase*, dosar nr.10/1931, fila 263. Legea a fost publicată în *Monitorul Oficial*, nr.163 din 17 iulie 1931. Apud Valentin Sava, *op. cit.*, p.44

¹⁸ Vasile Drăguț et. al., p.201

¹⁹ Valentin Ciucă, *Un secol...*, p.21

²⁰ Valentin Sava, *op. cit.*, p.25

de Arte (în același timp a fost și directorul Pinacotecii, până la pensionarea sa din anul 1911). Bine compuse compozițional, cu un autentic sentiment al spațiului, lucrările sale sunt ușor formale. În nota idilică a lui Aman, dar fără măiestria acestuia, opera sa artistică va încerca cu succes o desprindere de academism, aducând un suflu nou, realist.

Importantă este și contribuția lui Gheorghe Popovici(1859-1933)la dezvoltarea învățământului artistic moldovenesc. După studii la Școala de Arte din Iași (1877-1883) și la Roma și Paris (în 1884 și, respectiv, în 1886), custodele Pinacotecii ieșene va ajunge profesor suplinitor la catedra de Pictură și compoziție a Școlii (din 1899), fiind definitivat din 1910. Un an mai târziu, Gheorghe Popoviciva deveni director al Școlii de Arte Frumoase (ocupând această funcție până la 1 ianuarie 1929²¹), precum și director onorific al Muzeului, până la pensionarea lui din 1927. În timpul conducerii sale, Școala de Arte va cunoaște afirmarea națională, artele fiind recunoscute ca *frumoase și utile*²². Influența pariziană se resimte în creația sa în căutarea unor noi formule de limbaj artistic, rigoarea academismului transformându-se în vigoarea realismului. Rezultatul este o pictură armonioasă, care face loc autenticului, foarte apreciată în timpul său, artistului fiindu-i recunoscută valoarea pe plan artistic ieșean.

După studii la Școala de Belle Arte din București, continuate la Academia de Belle Arte din Paris, pictorul Petru Verussi (1847-1886) a ținut cursul de Estetică și Istoria Arteila Școala de Arte ieșeană, din 1869 ca suplinitor, iar un an mai târziu ca titular, dar a fost în același timp și profesor de desen la Școala Fiilor de Militari și la Liceul Național²³ (până în 1885, când se va muta la București). Pictor minor, Petru Verussi atinge în creația sa, romantică și artizanală, redusă numeric, anumite caracteristici moderne.

Elev al pictorilor Gheorghe Panaiteanu-Bardasare și Emanoil Bardasare la Școala de Arte Frumoase din Iași (între anii 1879 și 1884)²⁴ și bursier la München (în perioada 1891-1895), Ștefan Șoldănescu(1863-1899) va realiza mai multe călătorii documentare în Franța, Belgia, Italia. Pedagog la Liceul Național, el va deveni profesor la Școala de Belle Arte din Iași, la catedra de Pictură (fiind preferat lui Ștefan Luchian), post pe care îl va ocupa între anii 1894 și 1899. Oficialitățile îi apreciază pictura academistă – tot mai înclinată spre meșteșug –, rigoarea desenului și cromatica rafinată.

²¹*Ibidem*, p.31

²²Mihail Cozmei,*op. cit.*, p.122

²³Valentin Ciucă, *Dicționarul...*, s.v. *Verussi Petru*, p.509-510

²⁴*Ibidem*, s.v. *Șoldănescu Ștefan*, p.461

După studii la Școala de Arte Frumoase din Iași (1887-1893)²⁵, cu Gheorghe Panaiteanu-Bardasare, Constantin D. Stahi și Emanoil Bardasare, precum și la München, ca bursier de stat (între anii 1894 și 1898)²⁶, Octav Băncilă(1872-1944) va fi un continuator al tradiției strălucite a vechilor maeștri. După un interludiu la Școala Normală *Vasile Lupu*, precum și la Gimnaziul *Ștefan cel Mare*, el va fi profesor la Școala de Arte ieșeană, din anul 1916 și până în 1937²⁷. Academismului înaintașilor, el îi opune o deschidere spre modernism, evidentă în tematica protestatară a tablourilor lui. Totuși, nu aceasta conferă adevărata valoare operei sale, ci demersul artistic. Cu economie de mijloace, el reconstituie realitatea, credibil și fără dramatismul așteptat, în forme viguroase și tușe mari. Picturile sale, cu sugestii expresioniste, dinamice și pline de forță, sunt realizate într-o cromatică severă, cu o pastă densă, atât de densă uneori încât trece lesne granița spre un oarecare manierism²⁸. De altfel, treptat, și dramatismul de început al lucrărilor sale se va transforma în convenționalism²⁹.

În condițiile social-politice zbuciumate – procesul revoluționar de la 1848, războiul din Crimeea din 1856-1858 – învățământul artistic din Moldova a avut așadar o evoluție favorabilă în momentul acesta premergător Unirii Principatelor de la 1859. Proiectul de organizare a fost amplu, incluzând înființarea unor instituții moderne: Universitatea, Muzeul Național și Școala de Pictură.

Pe plan artistic, perioada se traduce prin influența academismului bavarez asupra artiștilor-profesori ai Școlii ieșene și, prin intermediul lor, asupra viitoarei generații pe care aceștia au format-o. Meșteșugul este cel care primează, strictețea regulilor clasice instaurând autoritatea unor modele absolute, acceptate, care, din păcate, pun în umbră calitățile reale ale compozițiilor, precum și reușitele unei arte care se cere tot mai mult reconsiderată.

BIBLIOGRAFIE

Benedict, Cristian, *Octav Băncilă*, București, Ed. Meridiane, 1961

Ciucă, Valentin, *Dicționarul ilustrat al artelor frumoase din Moldova. 1800-2010*, Iași, Ed. ART XXI, 2011

Ciucă, Valentin, *Un secol de arte frumoase la Iași*, Iași, Ed. ART XXI, 2004

Cozmei, Mihail, *Pagini din istoria învățământului artistic modern din Iași la 150 de ani*, Iași, Ed. Artes, 2010

²⁵ Ruxandra Dreptu, *Băncilă*, București, Ed. Meridiane, 1987, p.37

²⁶ Claudiu Paradais, *Muzeul de artă din Iași*, Iași, Ed. Sedcom Libris, 2010, p.88

²⁷ Cristian Benedict, *Octav Băncilă*, București, Ed. Meridiane, 1961, p.7

²⁸ Vasile Florea, *Arta românească modernă și contemporană*, vol. II, Sec. XIX – prima jumătate a sec. XX, București, Ed. Meridiane, 1982, p.163

²⁹ Constantin Prut, *Dicționar de artă modernă*, București, Ed. Albatros, 1982, p.48, s.v. *BĂNCILĂ, Octav*

- Drăguț, Vasile, Florea, Vasile, Grigorescu, Dan, Mihalache, Marin, *Pictura românească în imagini*, București, Ed. Meridiane, 1976
- Dreptu, Ruxandra, *Băncilă*, București, Ed. Meridiane, 1987
- Florea, Vasile, *Arta românească modernă și contemporană*, vol. II, Sec. XIX – prima jumătate a sec. XX, București, Ed. Meridiane, 1982
- Paradais, Claudiu, *Muzeul de artă din Iași*, Iași, Ed. Sedcom Libris, 2010
- Paradais, Claudiu, Paradais, Maria, *Gheorghe Panaiteanu-Bardasare*, București, Ed. Meridiane, 1988
- Pohonțu, Eugen, *Începuturile vieții artistice moderne în Moldova*, București, Ed. Meridiane, 1988
- Prut, Constantin, *Dicționar de artă modernă*, București, Ed. Albatros, 1982
- Sava, Valentin, *Învățămintul artistic național ieșean și vocația lui europeană*, Iași, Ed. Artes, 2010

**FROM PRAEDICATIO ALLA APOSTOLICA TO MISSIO AD INTRA. THE
EVOLUTION AND THE PARTICULARITIES OF THE CATHOLIC MISSION DURING
THE SIXTEENTH AND SEVENTEENTH CENTURIES**

Diana Maria Dăian, PhD Student, "Babeş-Bolyai" University of Cluj-Napoca

Abstract: The régime of the medieval Christianity where the frontiers of Christianitas inclined to coincide with those of Ecclesia, did not deal with a missionary problem, a fortiori a missio ad extra. The epoch of the catholic modern missions was opened by the travels and the geographic discoveries of the two great powers, Spain and Portugal, launched in conquering new territories and in proclaiming that the main goal of their policy should have been the transfer of the Christian faith and civilization within the areas habited by the Pagans and the "Barbarian" populations. Even in the context of embedding within the Roman Church the frontier people generically called "Indians", the Spanish legislation did not use the term "mission" until the seventeenth century, the catholic mission being named conversio or doctrina, an aspect depending theoretically on the progress scored. The most important moment within the evolution of the catholic modern mission was represented by the foundation of the Congregation De Propaganda Fide (1622). Initially, the Congregation was given a double function: to protect the catholic faith from the so-called "infidels" (missioadgentes/missio ad extra) as well as to foster the sacred patrimony of faith in the areas devastated by heresy (missio ad intra). At the same time, the idea of a "domestic mission" was brought into discussion, an aspect related to the new demand of re-evangelizing the people of the antique Christianity, which would receive from the seventeenth century the structured expression of the "popular missions" or "missions of the poor".

From this point of view, the present research proposes to outline the evolution of the idea of "catholic mission", the crisis of the model of conversion predominantly based on baptizing the entire community, but also the importance given to the promotion of an educated clergy shaping the concept of mission as a constant preoccupation of a specialized corpus that should make use of particular methods and residences. Secondly, the analysis intends to emphasize the new meanings gained by the missionary activity: except from the physic place, mission has also meant a ministry instituted periodically as a direct consequence of gaining the support from the local nobility. Finally, the study aims to bring into discussion the period between the second half of the seventeenth century and the first half of the eighteenth century, the so-called "golden age" of the catholic missions in Europe, when the missionary activity has appeared to be not only the force of the Catholic renewal, but also an important factor of challenging the Roman Church.

Keywords: *Trento, Counter-reformation, Catholic propaganda, missionary strategies, pastoral activity* Nei primi quindici secoli dell'era cristiana, variazioni della parola latina missus (mittere)¹ sono stati rarissimi, nella teologia trinitaria e solo due missionari sono stati

¹24.03.2015, 12:09

conosciuti: Gesù e lo Spirito Santo, tutti e due inviati da Dio. I primi autori cristiani (Ignazio da Antiochia, Giustino Il Martirio) usavano il termine “apostolo”, proveniente dalla parola greca *apostellein* che significava “inviare”.² Il concetto “apostolo” è stato utilizzato dalla Chiesa per nominare quelle persone che erano inviate da Dio con lo scopo di evangelizzare “i non-cristiani” e di mettere i fondamenti delle Chiese cristiane nei territori dove questi svolgevano la loro attività pastorale.

Le radici dell’idea di missione cattolica³, concepita come movimento ritualizzato dei gruppi umani nel percorso sacro della processione possono essere identificati nella pratica del peregrinaggio.⁴ Il missionario dei secoli XIV-XV si è incaricato l’ipostasi di peregrino, ma non per cercare la santità, ma però per incontrare i fedeli, per pregare durante i viaggi oppure per risolvere i casi di coscienza sottoposti alla sua autorità.⁵ Nella bolla pontificale *Summis desiderantes* (1484)⁶, papa Innocenzo VIII usava piuttosto la formulazione *Ut fides catholicam nostris potissime temporibus ubique augeatur et floreat* non il concetto di *missio*, i documenti papali provenienti dai secoli XIV-XV contenendo i termini **propagatio** (*fidei propagationem orthodoxae, ad propagationem catholicam fidei, catholicam fidei et christianam religionis conservationem, augmentum et animarum salutem et praeservationem, ad propagationem Religionum*), **exaltatio** (*exaltationem catholicam fidei*), **augmentum** (*augmentum fidei, orthodoxae quoque christianae fidei felicitatem et augmentum*), **aedificatio** (*aedificationem Christiani fidelium*), **multiplicare** (*ad multiplicandam doctrinae semina*), **dilatatio** (*Christianitatis dilatationem*) per il Quattrocento e **corroboratio** (*ad orthodoxae corroboracionem et exaltationem fidei*), **plantare** (*plantare Religionum sacram*), **promulgare** (*ad promulgatum Evangelium*), **evangelizatio**, **diffundere** (*verba salutis diffunderet*) per il Cinquecento.⁷ Quindi è facile capire che il regime della *Christianitas* medievale nella quale i confini della Cristianità sembravano di coincidere con quelli della Chiesa non ha accolto un problema missionario, nonché una *missio ad extra* oppure una *missio ad gentes*.⁸

² Luke Clossey, *Salvation and Globalization in the Early Jesuit Missions*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, p. 12.

³ Ian Wood, *The Missionary Life. Saints and the Evangelicalisation of Europe. 400-1050*, Longman, London, 2001, p. 3; Celso Costantini, *Scritti, appelli e messaggi missionari*, Morcelliana, Roma, 1943, pp. 17-20.

⁴ Adriano Prosperi, *Tribunali della coscienza*, Giulio Einaudi Editore, Torino, 1996, pp. 682-684.

⁵ Louis Chatellier, *La religione dei poveri. Le missioni rurali in Europa dal XVI-XIX secolo e la costruzione del cattolicesimo moderno*, Garzanti Libri, Milano, 1994, p. 15.

⁶ *Bullarum diplomatum et privilegiorum sanctorum romanorum pontificum*, tomus V, Augustae Taurinorum, Seb. Franco et Henrico Dalmazzo Editoribus, 1860, p. 296, http://books.google.it/books?id=s_mIHw0OH7AC&pg=PA296#v=onepage&q&f=false, 25.02.2015, 18:20.

⁷ <http://www.sguardosulmedioevo.org/p/le-bolle-papali.html>, 09.03.2015, 17:02; vedi anche *Bullarum diplomatum et privilegiorum sanctorum romanorum pontificum*, tomus IV, Augustae Taurinorum, Francisco Gaude editoribus, 1857, <https://archive.org/stream/bullarumdiplomat04cath#page/230/mode/1up>, 10.03.2015, 10:47.

⁸ Giuseppe Dalla Torre, “L’istituto del patronato e la Congregazione ‘de propaganda fide’”, in Gabriella Zarri (ed.), *Ordini religiosi, santità e culti; prospettive di ricerca tra Europa e America Latina. Atti del Seminario di Roma 21-22 giugno 2001*, Congedo Editore, Università degli Studi di Lecce, 2002, p. 4.

L'epoca delle missioni moderne si è aperta con i grandi viaggi e le grandi scoperte geografiche delle due potenze, la Spagna e il Portogallo, lanciate nella conquista di nuovi territori e sostenendo che il loro principale scopo era quello di portare la fede e la civilizzazione cristiana nei territori abitati dalle popolazioni pagane e "barbare". Il fatto che i re e i marinai spagnoli e portoghesi sono stati animati da un fervore missionario vigoroso era una realtà che non poteva essere rigettata, come pure l'ha dimostrata la "protezione" che i due poteri europei l'hanno assicurato alle missioni cattoliche, ma anche gli sforzi organizzati deposti dai ufficiali coloniali in concordanza con le direttive della corte in previsione della conversione degli indigeni.⁹ Con la scoperta dell'America e dell'India, le missioni cattoliche potevano essere inquadrati come elemento essenziale nella politica dei conquistatori.¹⁰ Papa Alessandro VI, attraverso la bolla *Inter caetera* (1493)¹¹, ha investito i sovrani della Spagna e del Portogallo con attributi missionari e gli ha conferiti il privilegio di "patronato regale" ("vicariato reale"), cioè piena autorità sulle missioni cattoliche e sulle diocesi recentemente costituiti.¹² Il privilegio concesso ai re cattolici è stato ripreso nel caso della Spagna nell'anno 1508, attraverso la bolla *Universalis ecclesiae regimini* di Giulio II¹³, mentre per il Portogallo, nell'anno 1514, attraverso le bolle *Dum fidei constantiam* e *Emmanueli Regi Portugaliae illustri* di papa Leon X.¹⁴

Come sono state scoperte tante cose sconosciute per le popolazioni dell'Antichità, la necessità di inviare "apostoli" diventava pressante; il problema della "missione" nasceva come faccenda che riguardava l'autorità di spedire predicatori del Vangelo - "Gli Apostoli", intenti a imitare e a perfezionare il lavoro dei primi Apostoli in un mondo che non ha

⁹ Padre Pietro Gheddo, "L'apostolato dei laici nella storia delle missioni", in *Il laicato cattolico dei paesi di missione. Atti della seconda settimana di studi missionari*, Milano, 4-8 Settembre 1961, Società Editrice Vita e Pensiero, Milano, 1962, p. 40.

¹⁰ <http://www.cristiani.altervista.org/teologia/storia/missionaria.htm>, 16.03.2015, 18:19.

¹¹ *Unde omnibus diligenter, et presertim fidei Catholice exaltatione et dilatatione, prout decet Catholicos reges et principes, consideratis, more progenitorum vestrorum, clare memorie regum, terras firmas et insulas predictas illarumque incolae et habitatores, vobis, divina favente clementia, subicere et ad fidem Catholicam reducere proposuistis.*

¹² Costantini, *Scritti*, pp. 21-22.

¹³ "y le concedemos el derecho de Patronato y de presentar personas idóneas para las citadas iglesias Ayguacense Magüenense y Bayonense y cualquier otra iglesia metropolitana, catedral, monasterios y dignidades principales en las iglesias colegiadas, así como para cualquier otro beneficio eclesiástico y lugares piadosos, que resultaren vacantes en los dichos lugares e islas"; http://www.argentinahistorica.com.ar/intro_archivo.php?tema=1&titulo=29&subtitulo=46&doc=227, 19.03.2015, 12:55.

¹⁴ <http://www.cristiani.altervista.org/teologia/storia/date2oggi.htm>, 18.03.2015, 18:20; *reservatus Regibus Portugalliae omnes Ecclesiae et beneficia ecclesiastica in terris a capitibus de Bojador et Namusque ad Indos [...] jus patronatus et praesentandi personas idoneas ad quaecumque ecclesiae et beneficia ecclesiastica*; Enrique Dussel, *A History of the Church in Latin America. Colonialism to Liberation*, Wm. B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan, 1981, p. 265, https://books.google.it/books?id=z-ZBHzHzm7gC&pg=PA265&lpg=PA265&dq=dum+fidei+constantiam&source=bl&ots=A2ZSSQizyu&sig=HY5YeDCBf9zKjzAfY_MpqbKoLIQ&hl=it&sa=X&ei=rq4KVanFBsviO4XogJAL&ved=0CCcQ6AEwAQ#v=onepage&q=dum%20fidei%20constantiam&f=false, 19.03.2015, 13:17.

sperimentato la predicazione della parola di Dio in un contesto sovrastato dall'idea della facile espansione del Cristianesimo.¹⁵

Nell'anno 1523, Francisco de losÁngeles de Quiñones¹⁶, ministro generale francescano e confessore dell'imperatore Carlo V, spediva 12 missionari francescani al Mondo Nuovo, "i 12 Apostoli del Messico" arrivando a Veracruz il 12 Maggio 1524; tuttavia, si usavano altri termini: **reductio/restitutio** (*ad gremium sanctae matris Ecclesiae restituendi et reducendi; ad nostram et dictae Romanae Ecclesiae unitatem reducendi*), **extirpare** (*omnes haereses et errores ex agro Domini extirpando*), **corregere** (*christiani populi mores corrigendos*), **expeditio** (*sub vexillo salutiferae crucis contra infideles generali expeditione, regna et terras nostras ab illis occupatas recuperandas*), **ire ad infideles**, non esplicitamente quello di "missione" oppure "missionario".¹⁷ Anche nel contesto dell'incorporazione di quelle popolazioni di confine chiamati genericamente "indios", non si è preferito il concetto di "missione" fino al Seicento, la "missione cattolica" essendo nominata **peregrinatio/praedicatio** (*praedicatores fidei ad officium praedicationis destinaret*), **conversio** oppure **doctrina** (*ut fidei doctrinam, quam sancta Romana Ecclesia tenet et praedicat*), dipendente dal progresso dell'attività di predicazione.¹⁸

All'inizio del Cinquecento, dopo aver ricevuto il permesso da parte del sovrano pontefice, Matteo da Bascio decideva di vivere una vita eremitica e di predicare liberamente, impegnandosi in una tradizione francescana che aveva avuto come principale rappresentante nessun altro che Bernardino da Siena.¹⁹ Però il riformatore che avrebbe fondato l'ordine dei cappuccini ha trovato il fondamento della sua vocazione nel desiderio di rifare fedelmente l'intenzione del fondatore dell'ordine francescano, Francesco da Assisi, svolgendo un'attività di evangelizzazione della regione Montefeltro, appuntellata da una predicazione apocalittica e penitenziale.²⁰ Nondimeno, la missione immaginata da Bascio e rispettando l'insegnamento del fondatore dell'ordine serafico non poteva essere un peregrinaggio apostolico perenne, bensì doveva materializzarsi attraverso l'esistenza divisa tra la predicazione ai fedeli e il ritiro austero nei posti lontani; quest'aspetto veniva dimostrato dalla bolla pontificia *Religionis zelus*/lo statuto dei cappuccini *Approbatio congregationis fratrum Eremitarum, nunc Cappucinarum, Ordinis Minorum Conventualium Sancti Francisci* (1528): [...] *nos inducunt et votis vestris, praesertim quae animarum salutem et Religionis propagationem respiciunt, quantum cum Deo possumus, favorabilem annuamus [...] eremiticam vitam ducere, et, quantum humani patitur fragilitas, Regulam beati Francisci observare [...] vitamque austeram et eremiticam inibi agere, et in quibuscumque locis*

¹⁵ Adriano Prosperi, "L'Europa cristiana e il Mondo: alle origini dell'idea di missione", p. 4, <http://marbue.xoom.it/martinm/PUG/Adriano%2520Prosperi-missione.pdf>, 19.03.2015, 19:02.

¹⁶ <http://www.catholic-hierarchy.org/bishop/bquino.html>, 19.03.2015, 13:23.

¹⁷ *Bullarum diplomatum et privilegiorum sanctorum romanorum pontificum*, tomus VI, Seb. Franco et Henrico Dalmazzo Editoribus, Augustae Taurinorum, 1860, <https://archive.org/stream/bullarumdiploma00biligoog#page/n282/mode/1up>, 19.03.2015, 18:13; vedi anche <http://www.papalencyclicals.net>, 19.03.2015, 18:22.

¹⁸ <http://www.gliscritti.it/blog/entry/1179#h24>, 19.03.2015, 14:18.

¹⁹ <http://www.treccani.it/enciclopedia/matteo-da-bascio/>, 23.03.2015, 15:08.

²⁰ <http://www.santiebeati.it/dettaglio/93958>, 26.02.2015, 17:31.

*mendicare*²¹. Gli scritti dei cappuccini rilevavano dunque il concetto di “missione” come veniva concepito nell’epoca, nella vigilia del Concilio di Trento: il vero missionario doveva spendere la maggior parte del suo tempo nella meditazione, nel silenzio, nell’isolamento e nelle privazioni, però infosso dallo Spirito Santo doveva scendere dalla “montagna” per dedicarsi al popolo.²² Il missionario diventava praticamente un emissario di Dio, quasi un profeta.²³ La vita semplice, passata in piccoli conventi, trovati nella prossimità dei territori abitati, ma favoreggiando la vita contemplativa, il fervore apostolico provato dalla predicazione rinnovata nello stilo e nel contento, capace di rispondere alle esigenze devozionali dei semplici fedeli attraverso la loro introduzione nella profondità della meditazione e della “preghiera della mente” (“l’orazione mentale”), altresì l’avvicinamento presso la popolazione urbana e rurale povera hanno rappresentato le principali motivazioni che hanno assicurato il successo dell’attività cappuccina fin dall’inizio, essendo possibile la sua diffusione in Italia e ulteriormente in tutta l’Europa. Dopo due secoli, Vincenzo Gioberti, filosofo e uomo politico italiano, avrebbe fatto uno dei più complessi ritratti del frate cappuccino: “Il cappuccino è il frate del popolo. E finché vi sarà un popolo, come quello delle nostre campagne, costretto a sudar sulla gleba e a rusticarsi nei campi, una confraternità religiosa che si dedichi specialmente a dirozzare quegli animi e ad addolcir quei sudori, emulandone l’asprezza coll’esempio, e nobilitandone la bassezza colla religione, potrà sempre essere di gran frutto morale e civile. Il cappuccino è il tipo dell’uomo povero, faticante e plebeio, innalzato e purificato dall’Evangelo. Umiltà e dignità, semplicità e grandezza si accoppiano nella sua persona, in virtù di quell’idea che, accordando gli estremi, vi forma un’armonia cristiana.”²⁴

La Compagnia di Gesù è stata quella che ha generalizzato l’uso del termine “missione”: il primo documento gesuitico che papa Paolo III ha incluso nella bolla *Regimini militantis ecclesiae* (1540) si apriva riferendosi alla propagazione della fede²⁵, ma introduceva la parola “missione”²⁶. “Missioned” nel senso di essere inviato/spedito compariva anche nelle *Constitutiones circa missiones* (1544-1545)²⁷, una delle prime bozze delle future Costituzioni,

²¹ *Bullarumdiplomatum*, tomus VI,

<https://archive.org/stream/bullarumdiploma00biligoog#page/n131/mode/1up>, 23.03.2015, 15:33.

²² F. Montegiano da Pesaro, *La morte et miracoli del beato fra Matheo da Bassi dell’Ordine minoritano et observante: della provincia della Marchaanchonitana non meno catholica che divota. Novamente stampata et posta in luce*, Pesaro, 1552; P. Ridolfi da Tossignano, *HistoriarumSeraphicaeReligionis libri tres*, Venetiis 1586.

²³ Chatellier, *La religione dei poveri*, p. 19.

²⁴ P. Prospero Rivi, “Chi sono i Cappuccini?”, http://www.fraticappuccini.it/new_site/index.php/chi-siamo/per-conoscerci.html, 23.03.2015, 16:47.

²⁵ *adfideipropagationem per publicaspraedicationes et verbi Dei ministerium*. *Bullarumdiplomatum*, tomus VI, p. 303, <https://archive.org/stream/bullarumdiploma00biligoog#page/n323/mode/1up>, 23.03.2015, 18:02.

²⁶ *Ne qua autempossit esse inter nos missionumacprovinciarumhuiuscemodi aut ambitiovel detractio, profiteantursinguli se numquam, directe aut indirecte, de huiusmodimissionibusquicquamcum Romano Pontificecuraturos, sedomnemhanc curam Deo et ipsi Pontifici, tanquameius vicario, et Societatispraepositodimissuros*. *Ibidem*, p. 304.

²⁷ Ignasi Salvat, S.J., *Servir en Misión Universal*, Mensajero, SalTerrae, Bilbao, Santander, p. 109, <https://books.google.it/books?id=NQy4R1ppMAIC&pg=PA109&lpg=PA109&dq=constitutiones+circa+missiones&source=bl&ots=xFyOXp9JGW&sig=bsDfGBi0PMHBr3xOkoQGu9qbwW8&hl=it&sa=>

nella settima parte delle Costituzioni gesuitiche²⁸, dove la persona che inviava i missionari cattolici era il Papa oppure il Generale dei gesuiti²⁹, ma anche nel voto dei gesuiti (*votum de missionibus*)³⁰.

Il concetto gesuitico di “missione” era diverso dalla concezione dei cappuccini: un’attività sacra, a cui i membri della Compagnia di Gesù dovevano dedicarsi totalmente, ma un’attività che doveva rispettare regole precise con lo scopo di diventare più efficiente.³¹ Cosa c’era la missione nell’opinione di Ignazio? Ignazio di Loyola ha risposto raggruppando il contenuto del capitolo X dal Vangelo dopo Matteo in 3 punti fondamentali: 1. La potestà che Gesù ha dato agli Apostoli per esorcizzare e per curare le malattie; 2. Investire i missionari con pazienza e saggezza; 3. Offrire un modello comportamentale e un metodo di predicazione dai missionari.³² Nelle *Constitutiones circa missiones* (1544-1545), Ignazio offriva certe istruzioni riguardanti alla missione, mettendo come fondamento una strategia particolare che esigeva al missionario un apostolato condotto con discernimento e senso politico: *sivemiserit nos ad Turcassive ad quoscunquealiosinfideles, etiam in partibus, quasIndiasvocant, existentes, sive ad quoscunquehaereticosseuschismaticosseuetiam ad quosvisfideles*.³³ Ecco come poteva essere spiegata l’associazione tra *missio* (l’azione di inviare i missionari in previsione di esercitare il ministero apostolico) e *divisio* (il posto dove l’attività missionaria doveva svolgersi).³⁴

[X&ei=nyERVbyhI8faaO7JgJgB&ved=0CCgQ6AEwAQ#v=onepage&q=constitutiones%20circa%20missiones&f=false](https://books.google.it/books?id=pAlswLEw2ncC&pg=PA198&lpg=PA198&dq=constitutiones+circa+missiones&source=bl&ots=LywW5OjOGf&sig=DcU_A7BmVcRZdkQ3nH_zMQuSN7k&hl=it&sa=X&ei=sIMRVbbFLIvraI2xgeAC&ved=0CEwQ6AEwCQ#v=onepage&q=constitutiones%20circa%20missiones&f=false), 24.03.2015, 10:38; Javier Osuna, S.J., *Amigos en el Señor. Unidos para la dispersión*, Mensajero, SalTerrae, Bilbao, Santander, pp. 198-199, https://books.google.it/books?id=pAlswLEw2ncC&pg=PA198&lpg=PA198&dq=constitutiones+circa+missiones&source=bl&ots=LywW5OjOGf&sig=DcU_A7BmVcRZdkQ3nH_zMQuSN7k&hl=it&sa=X&ei=sIMRVbbFLIvraI2xgeAC&ved=0CEwQ6AEwCQ#v=onepage&q=constitutiones%20circa%20missiones&f=false, 24.03.2015, 10:46.

²⁸ *Ut primo loco de missione summi Pontificis inter caeteras praecipuattractetur, animadvertendum est, qui sic missus fuerit, plane declarari convenit plurimum missionem suam, et debet considerare quibus aliis in rebus, quae ad Dei gloriam, at animarum salutem conferant, suam operam sine detrimento suae missionis possit impendere. Constitutiones Societatis Jesu, Romae, In Aedibus Societatis Jesu, anno 1558, pars septima de iis, quae pertinent ad admissos in corpus Societatis ad proximorum utilitatem per vine Domini distribuendos, cap. I. De missionibus summi Pontifici, Londra, 1838, <https://archive.org/stream/constitutionesso00jesuoft#page/n6/mode/1up>, 23.03.2015, 18:25.*

²⁹ *Praepositi Generales Societatis, juxta facultatem eis a summo Pontifice concessam, mittere quosvis de Societate poterunt, quocunque magis expedire judicabunt. Ibidem, cap. II. De missionibus superioris Societatis.*

³⁰ *Insuper, promittos specialem obedientiam Summo Pontifici circa missiones.* Kevin L. Flannery, S.J. “<Circa missiones>: On the Foundings of the Society of Jesus”, p. 3, http://www.newjesuitreview.org/newjesuitreview/Archives_files/Circa%20Missiones.pdf, 24.03.2015, 11:21.

³¹ Chatellier, *La religione dei poveri*, p. 20; <http://www.santiebeati.it/dettaglio/23800>, 24.03.2015, 15:25.

³² Chatellier, *La religione dei poveri*, p. 20.

³³ *Bullarum diplomatum*, tomus VI, p. 305, <https://archive.org/stream/bullarumdiploma00biligoog#page/n323/mode/1up>, 23.03.2015, 17:11; Chatellier, *La religione dei poveri*, p. 22.

³⁴ Giuseppe Buono, *Il vocabolario della missione. Breve saggio di missiologia contemporanea*, Editrice Missionaria Italiana, Città di Castello, 2008, p. 30, http://www.atma-o-jibon.org/file_pdf/vocabolario_missione.pdf, 24.03.2015, 11:40.

Le prime missioni gesuitiche si sono concentrati su tre attività fondamentali, aspetto che veniva provato dal testo della bolla *Regimini militantis Ecclesiae* (1540): la catechizzazione, la predicazione e l'assistenza per i poveri.³⁵ Ulteriormente, è nata la quarta attività che avrebbe avuto un ruolo centrale, aspetto dimostrato dal testo della bolla *Exposcit debitum* (1550): l'istruzione dei fedeli per l'esame di coscienza in previsione della confessione e della comunione.³⁶ Le meditazioni sul peccato, sull'inferno, sulla penitenza che costituivano la parte centrale del discorso gesuitico erano adesso utilizzate come argomenti per varie sermoni; la missione moderna-nello spirito, negli obbiettivi e nelle metodi-era praticamente perfezionata e messa in applicazione prima della convocazione del Concilio tridentino.³⁷

Il Concilio tridentino (1545-1563) ha rappresentato un momento decisivo perchè ha aperto una fase novatore nella stessa concezione sulla missione, meno attaccata alle necessità della Riforma che hanno toccato i primi anni dopo la scoperta del Nuovo Mondo e più attaccata al progetto di educazione in profondità e di disciplinamento della popolazione.³⁸ L'importanza del Concilio tridentino nella storia del cristianesimo moderno proveniva dal suo carattere doppio, come affrontamento dei protestanti, ma anche come tentativo di rinnovare la Chiesa romana: per la prima volta nella storia, la salvezza significava conoscenza, l'obbligazione di ogni fedele di conoscere la sua confessione.³⁹ La coscienza di aver portato al

³⁵*in vinea Domini se exercuerunt, verbum Dei, praevia sufficienti licentia, publice praedicando, fideles privatim ad bene beateque vivendum exhortando, et ad pias meditationes excitando, hospitalibus inserviando, pueros et personas rudes ea, quae ad christianam hominis institutionem sunt necessaria, docendo, et demum omnia caritatis officia et quae ad animarum consolationem faciunt, ubique terrarum, ubi peregrinati sunt. Bullarum diplomatum, tomus VI, pp. 303-304, <https://archive.org/stream/bullarumdiploma00biligoog/page/n323/mode/1up>, 24.03.2015, 11:10.*

³⁶*ad fidei defensionem et propagationem et profectum animarum in vita et doctrina christiana per publicas praedicationes, lectiones et aliud quodcumque verbi Dei ministerium, ac spiritualia exercitia, puerorum ac rudium in christianismo institutionem, christi fidelium in confessionibus audiendis ac ceteris sacramentis administrandis spiritualem consolationem praecipue indendat, et nihilominus ad dissidentium reconciliationem, et eorum qui in carceribus vel in hospitalibus inveniuntur. Ibidem, pp. 422-423.*

³⁷Chatellier, *La religione dei poveri*, p. 23.

³⁸Paolo Broggio, *Evangelizzare il mondo. Le missioni della Compagnia di Gesù tra Europa e America (secoli XVI-XVII)*, prima edizione, Carocci Editore, Roma, 2004, p. 17.

³⁹*„Ac rerum publicarum pietate et caritate ad catholicae fidei defensionem et incrementum sanaeque doctrinae conservationem et propagationem instituantur”. Declarationes Illust. Sac. Rom. Cardinalium Congregationis, Ipsi Sacrosancti et Oecumenici Concilii tridentini canonibus et decretis insertae, apud Petrum Henningium, Coloniae Agrippinae, 1619. Sessio IV (8 aprile 1546), *Decretum de editione et usu sacrorum librorum*, Sessio V (17 giugno 1546), *Decretum II: pro lectione Sacrae Scripturae*, Sessio VII (3 marzo 1547), *Decretum I de sacramentis*, Sessio XIII (11 ottobre 1551), [*Decretum de sanctissimo Eucharistiae Sacramento*], [*Caput I: De reali praesentia*], [*Caput IV: De Transsubstantione*], [*Caput V: De cultu et veneratione*], Sessio XIV (25 novembre 1551), [*Doctrina de sanctissimis Poenitentiae et extremae Unctionis Sacramentis*], Sessio XXI (16 luglio 1562), [*Doctrina de communio sub utraque specie et parvulorum*], Sessio XXII (17 settembre 1562), [*Doctrina de sacrificio Missae*], Sessio XXIV (11 novembre 1563), [*Doctrina de Sacramento Matrimonii*], Sessio XXV (3-4 dicembre 1563), [*Decretum de Purgatorio*], <http://www.internetsv.info/Archive/CTridentinum.pdf>, 24.03.2015, 12:51; vedi anche *Sacrosanctum Concilium tridentinum cum citationibus ex utroque Testamento, Juris Pontificii**

cristianesimo i continenti “infideli” nuovamentescoperti e di sorvegliare i popoli rimasti fuori della vita religiosa, in ignoranza, ha determinato che la missione moderna fosse nata e che avesse avuto una struttura precisa e un contenuto pastorale bene definito.⁴⁰

L’evoluzione del missionariato cattolico è avvenuta con Pietro Canisio; inviato da Ignazio nella Germania per difendere l’ortodossia romana dalle infiltrazioni dell’eresia nel mezzo del clero e dei fedeli cattolici, Canisio ha svolto la sua attività riformatrice non solo nella Baviera, ma anche nella Boemia e nell’Austria. “Il secondo Apostolo della Germania” ha notato che la predicazione non era più sufficiente benchè avesse avuto il sostegno dei principi e dei vescovi.⁴¹ Diventava neccesario che l’educazione dei superiori fosse messa sotto controllo, quindi è stata fondata l’Università di Dillingen, mentre quella di Ingolstadt è stata trasformata in concordanza con i precetti tridentini (1556).⁴² Come risultato della sua attività missionaria e educativa sono rimasti *Summa doctrinae christianae/Catechismus Ferdinandi* (1554), *Commentariorum de Verbi Dei corruptelis liber primus* (1571), *De Maria Vergine* (1577), riuniti nel *Commentariorum de Verbi Dei corruptelis tomi duo* (1583).⁴³ In *Summis doctrinae christianae*, Canisio parlava della necessità stringente di formare una cultura e un’identità cattolica verso la conoscenza dei contenuti teologici fondamentali: *qui dicendus est Christianus?*, *Qui sunt Symboli huius articoli?*, *De Spe et Oratione Dominica*, *De Salutatione Angelica*, *De Charitate et Decalogo*, *De praeceptis Ecclesiae*, *De Sacramentis*, *De Iustitia Christiana*, *De Septem Peccatis Capitalibus*, *De Eleemosyna et operibus misericordiae*, *De virtutibus cardinalibus*, *De consiliis Evangelicis*.⁴⁴

La missione aveva in questo contesto un ruolo bene definito: non aveva più la funzione di dare vita al cristianesimo, ma di rinnovarlo nello spirito, di ricordare ai fedeli l’insegnamento di Gesù. Una tale attività di apostolato poteva essere coordinata solo da ministri di culto liberi, convinti dalla necessità di ricominciare l’opera di evangelizzare le città e i villaggi.⁴⁵ Nel libro *Le Catechisme autemps des Reformes*, lo storico francese Marc Venard sottolineava: “la grande idea che ha guidato tutto lo sforzo catechetico moderno (cattolico e protestante) e che un cristiano non può procurarsi la salvezza senza un minimo di conoscenza della propria religione”.⁴⁶

La crisi del modello di conversione basato sul sacramento del battesimo amministrato all’intera comunità, ma anche l’accento sull’istruzione del clero e sull’assistenza spirituale dei laici ha determinato il fallimento dell’attività missionaria “di tipo apostolico” e la sua

Constitutionibus, aliisque S. Rom. Eccl. Conciliis, Patavii, 1731,

<https://archive.org/stream/sacrosanctumcon00canogooq/page/n5/mode/1up>, 24.03.2015, 15:32.

⁴⁰ Broggio, *Evangelizzare il mondo*, p. 18; Prosperi, *Tribunali*, p. 561; Chatellier, *La religione dei poveri*, p. 15.

⁴¹ Chatellier, *La religione dei poveri*, p. 28.

⁴² *Ibidem*, p. 34.

⁴³ <http://www.treccani.it/enciclopedia/santo-pietro-canisio/>, 24.03.2015, 15:44.

⁴⁴ Petrus Canisius, *Summa doctrinae christianae per quaestiones catechisticas luculenter tradita, multis in locis locupletata*, http://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/1521-1597_Canisius_Summa_Doctrinae_Christianae_LT.pdf, 24.03.2015, 16:04.

⁴⁵ Chatellier, *La religione dei poveri*, p. 14.

⁴⁶ Jean Delumeau (coord.), *Cristianità e cristianizzazione. Un itinerario storico*, Casa Editrice Marietti, Casale Monferrato, 1983, p. 187.

sostituzione con il concetto di “missione” come preoccupazione permanente di un gruppo specializzato, che operasse con metodi particolari e nelle proprii sedi.⁴⁷ Il concetto di “missione cattolica” cominciava gradualmente a vincere nuovi significati: eccetando lo spazio fisico preciso, la missione significava anche ministero istituito settimanale in una parte di una città oppure ministero annuale/periodico nello stesso posto come risultato del sostegno di una persona appartenendo alla nobiltà locale, un fenomeno caratteristico per l'Europa nella seconda metà del Seicento.⁴⁸

L'ipotesi che il cristianesimo avesse dovuto essere popolarizzato attraverso le scuole sarebbe diventata una delle più importanti scoperte/innovazioni dell'epoca della Riforma protestante e cattolica. Quest'idea è nata dalla scoperta che la religione cristiana non era qualcosa strano solo per i popoli del Mondo Nuovo, ma anche per le popolazioni europee.⁴⁹ La strategia del collegio che i gesuiti avrebbero trasformato fino ad arrivare la forma più complessa e ricca in risultati, è nata dal fallimento della predicazione entusiasta e dei battesimi collettivi che, secondo l'opinione generale francescana, dovevano portare a una cristianizzazione rapida del Mondo Nuovo, stimolando la realizzazione di *unum ovile et unus pastor*.⁵⁰

Un momento cruciale nell'evoluzione della missione cattolica è stato rappresentato dalla fondazione della Congregazione *de Propaganda Fide* (1622). Dopo varie iniziative (Pius V, Gregorio XIII, Clemente VIII), la Congregazione veniva istituita il 6 Gennaio 1622 da Gregorio XV, la cui autorità e le cui competenze erano fissate dalla bolla pontificia *Inscrutabili divinae providentiae* (22 Giugno 1622). Quest'istituzione ha assunto la coordinazione delle iniziative disordinate dei religiosi nelle regioni “infedele” o toccate dal protestantesimo.⁵¹

All'inizio la Congregazione ha avuto una doppia responsabilità: difendere la religione cattolica dai “infideli” (*missio ad extra/missio ad gentes*); tutelare il santissimo patrimonio della fede nelle regioni toccate dall'eresia e rifare l'unità del popolo cristiano dopo la Riforma protestante (*missio ad intra*): “la conversione dei pagani e infedeli e il recupero alla Chiesa romana di eretici e scismatici, ma anche i rapporti con le comunità di cristiani orientali uniti a Roma e infine l'assistenza spirituale delle minoranze cattoliche”⁵². Nello stesso tempo, si metteva in discussione l'idea di una „missione domestica”, attaccata alla nuova esigenza di ri-evangelizzare i popoli della Cristianità antica, che avrebbe trovato dal Seicento un'espressione strutturata nelle “missioni popolari” o “missioni del popolo”.⁵³ Dalle due attribuzioni, la Congregazione ha sviluppato maggiormente la prima; dal 1623, l'istituzione

⁴⁷ Prosperi, *Tribunali*, pp. 566-567.

⁴⁸ Broglio, *Evangelizzare il mondo*, pp. 280-281.

⁴⁹ Prosperi, *Tribunali*, p. 564; Antonio Mennini Ippolito, “Missioni cristiane”, [http://www.treccani.it/enciclopedia/missioni-cristiane_\(Enciclopedia-dei-ragazzi\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/missioni-cristiane_(Enciclopedia-dei-ragazzi)/), 24.03.2015, 17:38.

⁵⁰ *Ibidem*, pp. 564; 568-569; 584.

⁵¹ Chatellier, *La religione dei poveri*, p. 35.

⁵² Dalla Torre, *L'istituto del patronato*, p. 9; vedi anche Silvia Mangano, “La Congregazione de Propaganda Fide tra Evangelizzazione e Politica”, in *Instoria. Rivista online di storia e informazione*, nr. 79, 2014, http://www.instoria.it/home/congregazione_propaganda_fide.htm, 24.03.2015, 17:00.

⁵³ Dalla Torre, *L'istituzione del patronato*, p. 10.

cominciava a esercitare il suo governo sulle missioni cattoliche in una maniera esclusiva, assumendo progressivamente per i territori di missionariato tutte le funzioni delle diverse congregazioni romane per i territori dell'antica Cristianità. Congregazione di Propaganda (*Congregatio de Propaganda Fide*) o la Congregazione per le missioni diventava dunque l'organismo centrale per la diffusione della fede e per tutte le questioni riguardanti alle missioni cattoliche: inviava i missionari, tutelava la formazione della gerarchia missionaria, nominava i vicari e i prefetti apostolici, determinava i territori e le attribuzioni delle varie congregazioni missionarie.⁵⁴ Di quest'organismo dipendevano *L'Opera Pontificia per la Propagazione della Fede* e *L'Opera di San Pietro per la formazione del clero indigeno nelle terre di missione*. Come perfezionamento della Congregazione, dopo cinque anni, papa Urbano VIII fondava *Collegium Urbanum de Propaganda Fide* per l'istruzione dei missionari che ha servito come modello per il *Seminario per le missioni esterne*, fondato a Parigi nel 1663.⁵⁵

Il volume *Monita ad Missionarios* fatto pubblico dalla Propaganda nel 1669 e che ulteriormente ha conosciuto varie edizioni fino a costituire per due secoli il testo fondamentale dell'azione missionaria, conteneva un capitolo sul tema del catechismo in quale venivano ampiamente analizzate la posizione di quegli educati come collaboratori dei sacerdoti, ma anche le attribuzioni che dovevano essere assunte.⁵⁶ Dopo il Medio Evo che sotto il principio di *plenitudo potestatis* allargava progressivamente le attribuzioni riservate alla competenza pontificale, dopo il Concilio tridentino che per reazione al pluralismo delle Chiese e delle comunità portato dalla Riforma protestante sottolineava la teologia dell'universalità della Chiesa romana e la centralità del suo governo, l'esperienza missionaria sviluppata nei secoli XVII-XVIII ha rappresentato il confine avanzato di sperimentare un diritto canonico di produzione pontificale, calibrato dall'esigenza del confronto con la sovranità dei grandi poteri e intento a evitare le durezza della politica giurisdizionale degli stati confessionali. *Ius missionarium* che è nato e si è presentato come diritto particolare rapportato al diritto generale e comune era concepito a governare le giovani comunità ecclesiastiche trovate nelle difficili situazioni ambientali e politiche delle missioni: siamo testioni in questo punto a una ristrutturazione del senso e della finalità del diritto della Chiesa, che era in sostanza quello della finalità pastorale, dell'istumentalizzazione del *salus animarum*.⁵⁷

L'epoca barocca (dopo 1650) è stata anche l'epoca delle grandi incertitudini, mentre gli anni seguenti alla Guerra di Trent'Anni sono stati caratterizzati da un fervore missionario vigoroso. I ministri secolari e religiosi si sono dedicati all'opera di missionariato e hanno sviluppato la loro azione in ogni parte dell'Europa.⁵⁸ Verso i missionari sono stati anche predicatori di successo, con gran talento (Jean Benigne Bossuet, Louis Bortaloue, Francois de Salignac de la Mothe-Fenelon, Paolo Segneri, Honore de Cannes, Pedro Calatayud), aspetto che faceva il compilatore delle Annali dei cappuccini di Marais che affermasse: “questi tempi

⁵⁴ Corrado Algermissen, *La Chiesa e le chiese*. A cura di un gruppo di professori del seminario di Milano, seconda edizione, Morcelliana, Brixiae, 1994, p. 138.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 94.

⁵⁶ P. Gheddo, *L'apostolato*, pp. 43-44.

⁵⁷ Dalla Torre, *L'istituzione del patronato*, pp. 18-19.

⁵⁸ Chatellier, *La religione dei poveri*, p. 50.

somigliano a quelli degli Apostoli, quando tutti accorrevano per ascoltarli”.⁵⁹ La missione barocca diventava uno spettacolo in quale ogni fedele aveva un posto bene definito; persuadere era ugualmente importante come dimostrare.⁶⁰ L’intervallo fra la seconda metà del Seicento e la prima metà del Settecento è stato nominato senza esagerazioni l’epoca d’oro della missione cattolica nell’Europa. Il gran lavoro di apostolato nello spazio rurale si svolgeva simultaneamente con le attività di riforma e di approfondimento del cristianesimo prescritte dal Concilio tridentino, ma aveva anche una dinamica propria: la missione cattolica cominciava a perdere il carattere dato dai frati predicatori e dal Concilio tridentino.⁶¹ Creata per difendere l’ortodossia e per estirpare l’eresia, la missione era spesso accusata di aver protetto dottrine false. Fondata per consolidare l’autorità della Chiesa romana, era spesso accusata di aver incoraggiato i fedeli per emanciparsi dai propri conducenti spirituali. La vecchia missione tridentina era dunque in corso di trasformazione per diventare una forza della rinnovazione e a volte della contestazione del cattolicesimo.⁶² La missione cattolica era a questo punto “la forma privilegiata scelta dalle popolazioni per vivere la loro religione”⁶³, assumendo un ruolo fondamentale in stimolare le mentalità popolari, i comportamenti quotidiani e in consolidare quello che Paolo Vismara chiamava “la religione di tutti”.

Bibliografia:

Fonti:

- *Bullarumdiplomatatum et privilegiorum sanctorum romanorumpontificum*, tomus IV-VI, AugustaeTaurinorum, 1857-1860
- CanisiusPetrus, *Summa doctrinaechristianae per quaestionescatechisticasluculenter tradita,multisinlocislocupletata*,1554,
http://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/1521-1597,_Canisius,_Summa_Doctrinae_Christianae,_LT.pdf
- *DeclarationesIllust. Sac. Rom. CardinaliumCongregationis, IphisSacrosancti et Oecumenici, Concilii tridentinicanonibus et decretisinsertae*, apudPetrumHenningium, ColoniaeAgrippinae, 1619
- *SacrosanctumConciliumtridentinumcumcitationibus ex utroque Testamento, JurisPontificiiConstitutionibus, aliisque S. Rom. Eccl. Conciliis*, Patavii, 1731

⁵⁹*Ibidem*, p. 49.

⁶⁰ Andreina Griseri, *Le metamorfosi del Barocco*, Giulio Einaudi Editore, Torino, 1967, p. 13; vedi anche Vittorio Colletti, “Predicazione e lingua”, [http://www.treccani.it/enciclopedia/predicazione-e-lingua_\(Enciclopedia_dell'Italiano\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/predicazione-e-lingua_(Enciclopedia_dell'Italiano)/), 24.03.2015, 17:44.

⁶¹Chatellier, *La religione dei poveri*, p. 96.

⁶²*Ibidem*, p. 96.

⁶³ Luigi Mezzadri, *Vincenzo de' Paoli. Il santo della carità*, Città Nuova Editrice, Roma, 2009, p. 122.

Operi generali:

- Algermissen, Corrado, *La Chiesa e le chiese. A cura di un gruppo di professori del seminario di Milano*, seconda edizione, Brixiae, 1994
- Chatellier, Louis, *La religione dei poveri. Le missioni rurali in Europa dal XVI-XIX secolo e la costruzione del cattolicesimo moderno*, Milano, 1994
- Clossey, Luke, *Salvation and Globalization in the Early Jesuit Missions*, Cambridge, 2008
- Costantini, Celso, *Scritti, appelli e messaggi missionari*, Roma, 1943
- Dussel, Enrique, *A History of the Church in Latin America. Colonialism to Liberation*, Grand Rapids, Michigan, 1981
- Griseri, Andreina, *Le metamorfosi del Barocco*, Torino, 1967
- Introduction to Missiology, <http://mauro.asia/mauro-asia/userfiles/file/Introduction%20to%20Missiology/Textbook%202014%20Hoc%20Vien%20Phanxico.pdf>
- Mezzadri, Luigi, *Vincenzo de' Paoli. Il santo della carità*, Roma, 2009
- Osuna, Javier, S.J., *Amigos en el Señor. Unidos para la dispersión*, Bilbao, Santander
- Prosperi, Adriano, *Tribunalidellacoscienza*, Torino, 1996
- Salvat, Ignasi, S.J., *Servir en Misión Universal*, Bilbao, Santander
- Wood, Ian, *The Missionary Life. Saints and the Evangelisation of Europe. 400-1050*, London, 2001

Articoli e studi:

- Buono, Giuseppe, “Il vocabolario della missione. Breve saggio di missiologia contemporanea”, Città di Castello, 2008, p. 30, http://www.atma-o-jibon.org/file_pdf/vocabolario_missione.pdf
- Colletti, Vittorio, “Predicazione e lingua”, [http://www.treccani.it/enciclopedia/predicazione-e-lingua_\(Enciclopedia_dell'Italiano\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/predicazione-e-lingua_(Enciclopedia_dell'Italiano)/)
- Gheddo, P. Pietro, “L’apostolato dei laici nella storia delle missioni”, in *Il laicato cattolico dei paesi di missione. Atti della seconda settimana di studi missionari*, Milano, 4-8 Settembre 1961, Milano, 1962
- Kevin L. Flannery, S.J. “<Circa missiones>: On the Foundings of the Society of Jesus”,

http://www.newjesuitreview.org/newjesuitreview/Archives_files/Circa%20Missiones.pdf

- Ippolito, Antonio, Mennini, “Missionicristiane”,
[http://www.treccani.it/enciclopedia/missioni-cristiane_\(Enciclopedia-dei-ragazzi\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/missioni-cristiane_(Enciclopedia-dei-ragazzi)/)
- Mangano, Silvia, “La Congregazione de Propaganda Fide tra Evangelizzazione e Politica”, in Instoria. Rivista online di storia e informazione, nr. 79, 2014,
http://www.instoria.it/home/congregazione_propaganda_fide.htm
- Prosperi, Adriano, “L’Europa cristiana e il Mondo: alle origini dell’idea di missione”,
<http://marbue.xoom.it/martinm/PUG/Adriano%2520Prosperi-missione.pdf>
- Rivi, P. Prospero, “Chisono i Cappuccini?”,
http://www.fraticappuccini.it/new_site/index.php/chi-siamo/per-conoscerci.html
- Dalla Torre, Giuseppe, “L’istituto del patronato e la ‘Congregazione de Propaganda Fide’”, in Gabriella Zarri(ed.), *Ordini religiosi, santità e culti; prospettive di ricerca tra Europa e America Latina. Atti del Seminario di Roma 21-22 giugno 2001*, Lecce, 2002

Risorse elettroniche:

- <http://www.sguardosulmedioevo.org/p/le-bolle-papali.html>
- <http://www.cristiani.altervista.org>
- <http://www.argentinahistorica.com>
- <http://www.catholic-hierarchy.org/bishop/bquino.html>
- <http://www.papalencyclicals.net>
- <http://www.gliscritti.it/blog/entry/1179#h24>
- <http://www.treccani.it/enciclopedia/>
- <http://www.santiebeati.it>
- <http://www.internetsv.info/Archive/CTridentinum.pdf>

LA POLITIQUE ÉTRANGÈRE ROUMAINE ET LA GUERRE DE SIX JOURS

Anca – Steliana MIREA

¹Ph. D. Candidate, Valahia University of Tîrgoviște – Romania

Abstract: *This paper presents some considerations regarding the role of the Romanian diplomacy activity during and after the Arab-Israeli War that took place between June 5th and 10th, 1967, also named the Six-Day War, the June War or the Third Arab-Israeli War. The paper also highlights the Romania's foreign policy skilfully promoted by the Romanian diplomacy which adopted a balanced position, completely different from the position of the USSR and the other socialist states.*

Therefore, during the Peace Treaty between Israel and Egypt on March 26, 1979, the socialist Romania became a driving force as main mediator requested by both sides when signing.

Keywords:

Diplomacy, Egypt, foreign policy, Israel, Romania, Third Arab-Israeli War.

1. Bref historique des événements qui ont précédé le déclenchement de la Guerre des Six Jours. Les événements qui ont conduit au déclenchement du conflit israélo-égyptien furent: la guerre de 1956, déclenchée, elle aussi, par le „Pacte de Bagdad²”, le refus des Anglais, des Français et des Américains de financer la construction du barrage d'Assouan, l' Egypte décidant la mise en place d'un blocus naval et aérien sur le golfe d'Aqaba³ et la nationalisation de la Compagnie universelle du Canal maritime de Suez, dont les actionnaires étaient les pays occidentaux, puis la signature d'un accord entre l'Angleterre et la France prévoyant d'attaquer les villes d'Alexandrie et du Caire, les accords politiques et militaires entre les Français et les Israéliens.

Le colonel israélien à la retraite dr. Shaul Shay³ avait affirmé que: "Aujourd'hui, il ne fait aucun doute que l'U.R.S.S. avait été celle qui avait créé la crise, laquelle finalement est devenue incontrôlable et qui a conduit à l'éclatement de la Guerre des Six Jours. Le catalyseur de la crise fut l'information transmise par les Soviétiques aux Syriens et aux Egyptiens sur la concentration des forces de IDF/Tsahal (Force de défense de l'Israël) sur la frontière nord⁴".

¹ E-mail address: arthemis_cleo2004@yahoo.fr .

² Le «Pacte de Bagdad» est une alliance militaire conclue le 24 Février 1955, au Moyen-Orient, entre l'Angleterre, la Turquie, l'Irak, l'Iran et le Pakistan. L'Irak était le principal rival de l'Egypte, Nasser considérant le Pacte comme hostile. Par conséquent, il conclut un contrat pour la fourniture d'armes avec l'U.R.S.S., qui soutenait à l'époque les mouvements nationaux arabes.

³ Shaul Shay est un colonel réserviste dans les renseignements militaires et professeur à l'École Lauder du centre interdisciplinaire de Herzlyia d'Israël.

⁴ La Revue d'histoire militaire, no. 3-4/2007, *Le Processus de maintien de la paix dans le conflit israélo-arabe*, 44 p.

Le 27 mai 1967, M. Zayyat, sous-secrétaire d'Etat du Ministère des Affaires Étrangères de la R.A.U.⁵, a envoyé verbalement à l'ambassadeur de la République Socialiste de Roumanie au Caire, sur l'instruction du président G.A. Nasser, un message⁶ sur les événements du Moyen-Orient.

Le message contenait des jugements favorables vis-à-vis de l'attitude du gouvernement roumain en relation avec les événements au Moyen-Orient et rappelait également le soutien accordé par la Roumanie à l'Égypte en 1956⁷.

On montre dans le message que même après 1956, la situation ne s'était pas normalisée, que les autorités égyptiennes disposaient des informations selon lesquelles l'Israël préparait une nouvelle attaque contre la Syrie pour renverser le gouvernement, le gouvernement de la R.A.U. décidant d'empêcher l'agression d'Israël, exigeant aux forces FUNU⁸ de l'O.N.U., stationnées à la frontière égypto-syrienne et dans la Bande de Gaza, de quitter le territoire de la R.A.U. disposant, aussi, en conformité avec ses droits, la fermeture, par des moyens militaires, du Golfe d'Aqaba⁹ et la défense du passage des navires israéliens ou de n'importe quels navires avec des produits stratégiques avec destination l'Israël. Cette décision prise par G. A. Nasser¹⁰ a causé à Israël de grandes pertes économiques parce que la plupart de ses routes commerciales passaient à travers le Golfe d'Aqaba.

⁵ La République Arabe Unie fut l'union entre l'Égypte et la Syrie entre 1958-1961, qui est né le 1er Février 1948. Gamal Abdel Nasser a été nommé président de la R.A.U. le 5 Février 1958. Après le coup d'État des jeunes officiers en Syrie le 29 Septembre 1961, la Syrie a quitté l'union. Entre 1958 et 1961, l'Égypte, la Syrie et le Yémen ont formé une confédération appelée les États Arabes Unis, l'Égypte étant toujours officiellement connue comme la République Arabe Unie (R.A.U.) jusqu'en 1971.

⁶ Les Archives du M.A.E., Fonds Égypte, Dossier no. 224/1967/R.A.U., la Vème Direction, Dossier II, *Le Conflit armé israélo-arabe – La Position de la République Arabe Unie communiquée officiellement à la partie roumaine.*

⁷ La crise politico-militaire a éclaté comme une conséquence directe de la décision de Gamal Abdul Nasser du 26 Juillet 1956 à nationaliser le *Canal de Suez* au milieu du rejet américano-britannique de l'offre pour la construction du barrage d'Assouan. La Crise de Suez, connue comme la Guerre de Suez ou de Guerre de 1956, l'Aggression tripartite, la Guerre du Sinaï ou la Guerre de Suez-Sinaï, la Guerre israélo-arabe de 1956, La deuxième guerre israélo-arabe, La campagne de Suez, La campagne du Sinaï, L'opération Kadesh ou L'opération Mousquetaire se réfère à l'attaque de l'Égypte par la France et la Grande-Bretagne - pour reprendre le contrôle du Canal de Suez - et Israël, qui demandait la cessation des attaques des unités irrégulières égyptienne "fedayn"/"feddayn"/"fedday" (en arabe فدائيين *fidā'īyīn* qui signifie « ceux qui sont prêts à se sacrifier pour Allah ») contre les colonies israéliennes et contre la population civile israélienne et aussi pour respecter le droit de la navigation des navires israéliens par le Canal de Suez.

⁸ Les Forces de la FUNU (Force d'Urgence des Nations Unies) étaient des contingents sous l'égide des Nations Unies, stationnant à la frontière entre l'Égypte et l'Israël, afin de maintenir la paix. Par la demande de retraite de la FUNU, la R.A.U. a exercé son droit à la souveraineté sur son propre territoire.

⁹ L'entrée du Golfe d'Aqaba se trouvait dans les eaux territoriales communes de la R.A.U. et de l'Arabie Saoudite. En tant qu'État côtier, la R.A.U. avait le droit, en vertu des normes internationales, d'imposer des restrictions sur la navigation par l'étroit détroit de Tiran concernant le transport maritime envers n'importe quel pays hostile considéré en état guerre avec la R.A.U.

¹⁰ Gamel Abdel Nasser ou Gamal 'Abd al-Nasir "Gamal Abdul Nasir" (en arabe «protecteur» عبد جمال (ال ناصر) né le 15 janvier 1918- d. le 28 septembre, 1970) fut un officier et le Premier ministre de l'Égypte (1954- 1956), président (1956-1970) et chef de la République Arabe Unie (1958-1961). Il a mené deux grandes guerres avec l'Israël en 1956 et 1967.

Image 1. Gamal Abdel Nasser

Ensuite, la concentration de troupes égyptiennes dans la Péninsule du Sinaï et l'évacuation des troupes de la FUNU stationnées dans cette région et dans la Bande de Gaza ont été en mesure d'accroître au maximum la tension entre l'Egypte et l'Israël. Le retrait des troupes de la FUNU, troupes qui y stationnaient avec le consentement de l'Egypte, a été, pour l'Israël, comme un signe que Nasser se préparait à la guerre.

Le point culminant des événements qui ont déclenché la Guerre des Six-Jours a été représenté par la journée du 23 mai 1967, lorsque le président égyptien Nasser a annoncé la fermeture des détroits maritimes de Tiran seulement pour les navires transportant en particulier du pétrole envers l'Etat israélien.

Se référant à ceux discutés lors d'une réunion de l'état-major israélien à Tel-Aviv, le Ministre de la Défense, Moshé Dayan¹¹) a mentionné dans ses mémoires: «J'ai déclaré qu'il faudrait intervenir militairement sans aucun retard. Si le gouvernement prend cette décision lors de sa réunion prévue pour dimanche, le 4 juin, on devrait frapper le lendemain, le but de l'action étant de détruire les forces égyptiennes massées dans la zone centrale du Sinaï ", en précisant aussi, qu'à son avis, la campagne militaire durerait entre trois et cinq jours¹²).

¹¹ Moshé Dayan ou Moshe Dayan (en hébreu: משה דיין) (né le 20 mai 1915 – d. le 16 octobre 1981) fut un général et un homme politique israélien. Il a été Chef d'Etat-major de l'armée israélienne dans la période 1953-1958 et le ministre de la Défense en 1967.

¹² CRĂCIUN IONESCU, *Zile Fierbinți în Orient (Des journées chaudes en Orient)*, Editura Politica, București, 1988, 312-313 p.

Image 2. Moshé Dayan

2. *La chronologie du conflit militaire israélo-arabe.*

Dans la matinée du 5 juin 1967, à 7:45 heures, en étant pris par surprise, dans une atmosphère de confusion générale¹³, l'Armée de l'Air israélienne a attaqué simultanément onze aérodromes militaires et les stations radar associés, en détruisant à terre une grande partie des avions militaires égyptiens.

Image 3. Avion militaire égyptien écrasé au sol

Image 4. *Blindés israéliens*

En même temps, les blindés israéliens ont engagé des affrontements dans les zones de délimitation divisant l'Israël – la R.A.U. et l'Israël – la Syrie.

Autres pays arabes comme la Syrie et la Jordanie, ont déclaré la guerre à l'État d'Israël.

¹³ Ibidem, 316-317 p.

Le 6 Juin, les troupes israéliennes ont occupé la Bande de Gaza, des unités de chars israéliens entrant dans la Péninsule du Sinaï.

Le 7 Juin, Israël a conquis la rive gauche du Jourdain et la partie orientale de Jérusalem, laquelle, le 27 Juin 1967, sera annexée à Israël.

Le 8 Juin, les chars israéliens ont atteint le Canal de Suez. Bien que les forces armées égyptiennes étaient numériquement bien supérieures à celles israéliennes de la zone de conflit, l'Égypte se rendit.

Le 9 Juin, l'Israël a attaqué la Syrie, en gagnant une partie majeure du Plateau du Golan, y compris la ville de Quneitra (Al Qunaytirah').

Gamal Abdel Nasser, le président de l'Égypte, le héros du panarabisme, humilié, a résigné, en revenant ensuite sur la décision prise, après des manifestations massives en sa faveur.

La date de 10 Juin a marqué la cessation des hostilités.

3. La balance des forces enregistrées après la fin de la Guerre de Six Jours

Au cours de la Guerre des Six Jours, l'Israël a occupé une surface de terre presque quatre fois plus grande que son propre territoire: l'ensemble de la Péninsule du Sinaï avec ses exploitations pétrolières sur la Mer Rouge, la zone Gaza de la Méditerranée, les Hauteurs du Golan, la rive occidentale du Jourdain.

Parmi les pertes subies par l'armée égyptienne, nous rappelons environ 10.000 morts, tandis que l'armée israélienne avait eu sur les trois fronts, seulement 800 morts.

L'aviation militaire de l'Égypte, de la Syrie et de la Jordanie, ainsi qu'un nombre significatif de chars avaient été détruits par les israéliens.

La plus courte guerre de l'histoire du monde, sauf celle de 45 minutes entre l'Angleterre et le Zanzibar, a provoqué un nouvel exode: environ 400.000 Palestiniens ont trouvé refuge en Jordanie.

Certains analystes militaires disent que la Guerre des Six Jours a éclaté au milieu d'une série d'erreurs¹⁴ commises en particulier par le dirigeant égyptien Gamal Abdel Nasser. Il avait déclaré que son pays vise à liquider l'Etat d'Israël.

La position de l'U.R.S.S. avait été ambiguë avant de l'éclatement de la guerre. Après le déclenchement de la Guerre des Six Jours, les pays du Pacte de Varsovie¹⁵, à l'exception de la Roumanie, ont condamné l'agression israélienne. La position de la Roumanie qui entretenait des relations politiques et diplomatiques avec l'Israël et qui avait adopté en 1964 la soi-disante «Déclaration d'Indépendance» dans la politique étrangère, a été interprété, par l'Union Soviétique, comme un défi. L'Union Soviétique a expliqué la position de

¹⁴ HENRY LAURENS, *Erreurs tactiques, choc de stratégies* en: *Le Monde diplomatique*, juin 2007. À y voir aussi là, la critique des théories critiques qui responsabilisent pour le déclenchement de la guerre soit seulement l'Égypte, qui avait surestimé son potentiel militaire, aspirant à la destruction finale de l'Israël, soit seulement l'Israël qui aurait profité des circonstances pour justifier diplomatiquement la deuxième phase d'expansion sioniste.

¹⁵ "Le Pacte de Varsovie" ou "Le Traité de Varsovie", officiellement appelé "Traité d'amitié, de coopération et d'assistance mutuelle" était une alliance militaire de pays de l'Europe de l'Est et du Bloc de l'Est, qui voulaient se défendre contre la menace perçue de la part de l'alliance de l'OTAN (qui a été fondée en 1949).

la Roumanie par l'intérêt de celle-ci que l'Israël et les Etats-Unis soutiennent la candidature de Corneliu Mănescu¹⁶ à la présidence de l'Assemblée Générale de l'Organisation des Nations- Unies, celui-ci devenant, en 1967, le premier président de l'Assemblée Générale de l'Organisation des Nations- Unies qui provenait d'un État communiste.

Image 5. Corneliu Mănescu

Après la Guerre des Six Jours, l'Israël a lancé l'ouverture d'une ligne diplomatique par le biais de la Roumanie avec la République Populaire de Chine. C'est le moment quand, pour la Roumanie, on parle d'une période de dégel des relations avec l'Occident¹⁷.

Le 23 Juin 1967, le Premier ministre Maurer¹⁸ a été invité à soutenir à l'O.N.U. un discours sur la situation du Moyen-Orient. Et de là, trois jours après, il était l'invité de Lyndon Johnson¹⁹ et de Dean Rusk, secrétaire d'État, à la Maison Blanche. Dans la conversation avec le président américain, Maurer a été catégorique, rendant responsables les

¹⁶ Corneliu Mănescu (né le 6 février 1916, à Ploiesti – d. le 26 juin 2000, à Bucarest) fut un homme politique roumain, ministre des Affaires étrangères de la Roumanie. Mănescu était celui qui a dirigé les délégations roumaines à toutes les sessions de l'Assemblée Générale de l'Organisation des Nations-Unies depuis la XVIème session en 1961. Depuis 1962, il était à la tête de la délégation roumaine au sein du Comité des 18 nations, étant en charge du désarmement et d'autres conférences internationales. Le 19 septembre 1967, il a été élu président de la XXII ème session de l'Assemblée Générale des Nations Unies. Pour la première fois, un représentant d'un pays socialiste a été élu à ce poste. Mănescu était un membre du Parti Communiste Roumain depuis 1936.

¹⁷ SERBAN CIOCULESCU, *Războiul de Șase Zile (La Guerre des Six Jours)*, en *Magasin Historique* (le résumé de la communication du Général de Division Dr. à la retraite [Mihail E. Ionescu](#)), mai 2007, p. 38-39.

¹⁸ Ion Gheorghe Maurer (né le [23 septembre 1902](#), à [Bucarest](#) - décédé le [8 février 2000](#)) était un avocat et homme d'état [roumain](#). Après la [Seconde Guerre mondiale](#), il devint membre du [Comité Central](#) du [Parti des travailleurs roumains](#) et prend plusieurs fauteuils ministériels dans le nouveau gouvernement communiste [roumain](#). Il soutient la politique nationaliste de [Gheorghe Gheorghiu-Dej](#) et devient ministre des Affaires étrangères en [1957](#) pendant deux ans. Il accède à la tête de l'état comme président de la Grande Assemblée Nationale de [1958](#) à [1961](#), puis premier ministre de [1961](#) à [1974](#).

¹⁹ Lyndon Baines Johnson /Lyndon B. Johnson connu sous ses initiales LBJ (né le 27 août [1908](#) – d. le 22 janvier [1973](#)) était le trente-septième vice-président et le trente-sixième président des États-Unis ([1963](#) - [1969](#)).

soviétiques pour avoir provoqué le conflit au Moyen-Orient en s'immisçant dans les affaires intérieures des pays arabes. Ce fut l'occasion des hôtes pour solliciter à la Roumanie de l'aide dans la médiation de relations américaines avec la Chine.

Image 6. Israël avant le 10 Juin 1967

Image 7. Israël après le 10 Juin 1967

En ce qui concerne le mélange soviétique dans le conflit du Moyen-Orient, Moshé Dayan a écrit: "Les Russes ont mis de l'huile sur le feu. Le 12 mai 1967, un agent de renseignement soviétique à l'ambassade au Caire a envoyé au renseignement égyptien "la confirmation" du rapport syrien sur le déménagement des troupes israéliennes à la frontière avec la Syrie. Le lendemain, le président soviétique Nikolai Podgornîi a répété cela dans sa conversation avec Anwar Sadate (compagnon proche de Nasser), qui vient de visiter Moscou²⁰.

4. Le rôle de l'activité de la diplomatie roumaine pendant et après la guerre arabo- israélienne du juin 1967

Avant le début du conflit militaire entre les pays arabes et l'Israël, le 31 mai 1967, Nicolae Ceaușescu²¹, secrétaire général du Comité Central (C.C.) du Parti Communiste Roumain (PCR), déclarait que: „un conflit armé entre les Etats arabe et l'Israël ne servirait ni à une partie ni ou l'autre”, en espérant que „les questions litigieuses seront résolus par le biais

²⁰ MOSHÉ DAYAN, *Istoria vieții mele (Histoire de ma vie)*, Editura Enciclopedică, București, 2001, 283 p.

²¹ Nicolae Ceaușescu (né le 26 janvier 1918, Scornicești –d. le 25 décembre 1989, Târgoviște) fut un politicien communiste roumain, le Secrétaire Général du Parti Communiste Roumain, chef d'État de la République Socialiste de Roumanie de 1967 jusqu'à la chute du régime communiste le 22 décembre 1989.

de la compréhension entre les parties, qu'on atteindrait de accords rationnelles et équitables qui tiennent compte des droits légitimes des peuples concernés²².”

Dans un extrait de l'information de l'office de la République socialiste de Roumanie de Budapest²³ le 20 Juin 1967, l'Ambassadeur de la R.A.U., Abdul F. Fonab, a remercié, disant que „la position réaliste de Roumanie face aux questions internationales, en général, y compris au conflit israélo-arabe est bien connue”, qu'il „apprécie cette position”, mais qu'il voudrait connaître „quelles sont les causes pour lesquelles la délégation roumaine n'a pas signé la déclaration de Moscou, même si elle a participé à la conférence respective des pays socialistes européens”.

Image 8. Les pourparlers roumano-soviétiques sur le conflit arabo-israélien de 1967 Ion Gheorghe Maurer (à gauche) et Nicolae Ceaușescu (au milieu)

L'ambassadeur de la R.A.U. a souligné qu' „il comprend la manque de signer la déclaration de Moscou comme une expression de la position originale et indépendante de la Roumanie envers les pays arabes.” Abdul Fonab a parlé de l'importance de „l'unité de tous les pays socialistes, la seule force qui pourrait endiguer les actions agressives de l'impérialisme”. En ce qui concerne le conflit israélo-arabe, il a précisé que la partie arabe a voulu seulement „résoudre les problèmes des réfugiés arabes de Palestine et le respect de l'armistice de 1949”. En parlant de l'Union Soviétique, il l'a accusé qu'elle s'était située, envers les pays arabes, sur un pied d'égalité avec les États-Unis.

Dans son discours livré lors de la session spéciale de l'Organisation des Nations-Unies, le président du Conseil des Ministres de la Roumanie, Ion Gheorghe Maurer, disait que notre pays s'est prononcé pour des pourparlers israélo-arabes.

²² NICOLAE CEAUSESCU, *Romania pe drumul desăvârșirii construcției socialiste (La Roumanie sur la voie de la perfection de l'édification socialiste)*, vol. 2, Editura Politica, București, 1968, 324-325 p.

²³ Les Archives du M.A.E., Fonds Egypte, Dossier no. 224/1967 / R.A.U., la Vème Direction, Dossier II, *Le Conflit armé israélo-arabe - Extrait de l'information de l'office de la République Socialiste de Roumanie de Budapest – La conversation de l'ambassadeur D. Turcșu avec l'ambassadeur de la R.A.U., A.F. Fonab le 20 juin 1967.*

Dans un télex reçu de l'ambassade de Roumanie à Tokyo, se montra le fait que le Premier Ministre de la Roumanie à l'époque avait appelé les Arabes et les Israéliens à résoudre les différends par des négociations directes, celui-ci déclarant que „la communauté internationale est chargée de créer un climat dans le cadre duquel un tel dialogue peut avoir lieu à l'avenir²⁴”.

5. Conclusions

Le blocus militaire du Golfe d'Aqaba qui a causé de grandes pertes économiques à l'État d'Israël ou la demande du retrait des troupes de la FUNU stationnées dans la Péninsule du Sinaï a été considérée comme la principale erreur commise par le président égyptien Gamal Abdel Nasser, erreur qui a généré, en juin 1967, le déclenchement de la Guerre des Six Jours. L'attaque éclair de l'armée israélienne contre les bases militaires aériennes et terrestres égyptiennes, en particulier contre les aéroports militaires, ont annihilé la capacité de défense et de réponse de l'armée égyptienne dans ce conflit. De même, des attaques similaires ont été déclenchées aussi contre la Syrie. Finalement, l'Israël a obtenu une victoire totale contre la coalition arabe en seulement six jours, sans aucun soutien de la part des pays occidentaux. Pour l'Union Soviétique en tant qu'allié de l'Egypte, cette situation a été une catastrophe politique. La défaite écrasante de son allié égyptien a été caractérisée à l'époque comme un «coup dur» reçu par la politique expansionniste soviétique au Moyen-Orient. Dans ces circonstances-là, Moscou, pour maintenir son influence dans la région, a dû accorder, par la suite, l'aide économique et militaire à l'Egypte, mais à des coûts beaucoup plus élevés. Malgré les pressions exercées par l'Union Soviétique et par les autres pays du «camp communiste», la Roumanie communiste n'a pas rompu les relations diplomatiques avec l'État d'Israël, lançant un appel international pour un règlement pacifique du conflit arabo-israélien. Bucarest a été demandé par la diplomatie israélienne à faire des efforts soutenus pour déterminer la partie arabe de participer aux négociations de paix.

Je considère que la position d'une véritable neutralité diplomatique adoptée par la Roumanie vis-à-vis de la Guerre des Six Jours a conduit à un refroidissement des relations de la Roumanie avec l'Union Soviétique. Néanmoins, le grand bénéfice de la diplomatie roumaine de cette époque-là fut celui du renouveau des relations diplomatiques avec l'État d'Israël et les Etats-Unis sans compromettre, pourtant, celles avec les États Arabes et celles avec la Chine.

6. Bibliographie:

I. Sources archivistiques:

- Les Archives du Ministère des Affaires Étrangères (M.A.E.) Roumain :
- *Les Archives du M.A.E., Fonds Egypte, Problème no. 224/1967/ R.A.U.*, la VIème Direction, Dossier I, *Le Conflit du Moyen-Orient*;

²⁴ Les Archives du M.A.E., Fonds Egypte, Dossier no. 224/1967 / R.A.U., la VIème Direction, Dossier II, *Le Conflit armé israélo-arabe - Commentaires des médias japonais du 24 juin 1967 concernant le discours livré à l'ONU par le président du Conseil des Ministres de la Roumanie, Ion Gheorghe Maurer (télex reçu de l'ambassade de la Roumanie à Tokyo)*, juin 28, 1967, 1 p.

- *Les Archives du M.A.E., Fonds Egypte, Problème no. 224/1967/ R.A.U., la Vème Direction, Dossier II, Le Conflit armé israélo-arabe ;*
- *Les Archives du M.A.E., Fonds Egypte, Problème no. 224/1967/ R.A.U., la VIème Direction, Dossier II, Le Conflit armé israélo-arabe ;*
- *Les Archives du M.A.E., Fonds Télégrammes, Cairo, Vol. II (30), 1967.*

• Les Archives Nationales Historiques Centrale de Bucarest:

- Fond du Comité Central (C.C.) du Parti Communiste Roumain (PCR);
- Fond du Comité Central (C.C.) du Parti Communiste Roumain (PCR), Département des relations extérieures , Dossier 81/ 1967-1989.

II. Documents publiés:

BOTORAN, Constantin, *Relațiile româno-egiptene în epoca modernă și contemporană (Les relations roumano-égyptiennes à l'époque moderne et contemporaine)*, Editura Științifică, București, 1974.

CALAFETEANU, ION, CORNESCU-COREN Alexandru, *România și criza din Orientul Mijlociu (La Roumanie et la crise du Moyen-Orient) (1965-1971)*, București, Editura Sempre, 2002.

CEAUȘESCU, Nicolae, *România pe drumul desăvârșirii construcției socialiste (La Roumanie sur la voie de la perfection de l'édification socialiste)*, vol. 2, Editura Politica, București, 1968.

CIOCULESCU, Șerban, *Războiul de șase zile (La Guerre des Six Jours)*, en: *Magasin Historique - le résumé de la communication du Général de Division Dr. (à la retraite) Mihail E. Ionescu*, mai 2007.

HAZAN, Pierre, *Războiul de Șase Zile. Victoria compromisă (La Guerre des Six Jours. La victoire compromise)*, București, Corint, 2002.

IONESCU, Crăciun, *Zile fierbinți în Orient (Des journées chaudes en Orient)*, Editura Politica, București, 1988.

LAURENS, Henry, *Erreurs tactiques, choc de stratégies*, en: *Le Monde diplomatique*, juin 2007.

MALIȚA, Mircea, DUNGACIU, Dan, *Istoria prin ochii diplomatului. Supraviețuirea prin diplomatie, „deceniul deschiderii” (1962-1972) și crizele lumii globale (Histoire à travers les yeux du diplomate. Survie par la diplomatie, „la décennie de l'ouverture : 1962-1972 et les crises du monde global)*, București, Editura RAO, 2014.

MALIȚA, Mircea, GIURESCU, Dinu C., *Zid de pace, turnuri de frăție. Deceniul deschiderii: 1962-1972 (Le Mur pour la Paix, tours de fraternité. La décennie de l'ouverture : 1962-1972)*, București, Compania, 2011.

Moshé Dayan, *Istoria vieții mele (Histoire de ma vie)*, Editura Enciclopedică, București, 2001.

OSIAC, Daniela, *România și conflictul din Orientul Mijlociu (La Roumanie et le conflit du Moyen-Orient)*, Editura Aius Printed, Craiova, 2011.

Revista de istorie militară (*La Revue d'histoire militaire*), *Procesul de menținere a păcii în conflictul israeliano-arab (Le Processus de maintien de la paix dans le conflit israélo-arabe)*, nr.3-4/2007.

Romanian Journal of History and International Studies, Editura Semne, București, Vol. II, Nr.1, 2015.

TURBĂCEANU, Aurel, *Arabii și relațiile româno-arabe (Les arabes et les relations roumano-égyptiennes)*, Editura Niculescu, 2010.

X X X, *România-Israel: 50 de ani de relații diplomatice (Cinquante ans de relations diplomatiques entre Israël et la Roumanie)*, Vol. I. 1948-1969, coordonator: Victor Boștinăru, București, Editura Sylvi, 2000.

III. Sources électroniques:

<http://www.jstore.org>

<http://www.historia.ro>

<http://ro.wikipedia.org>

BUILDING OFFICIALS ROMANIAN FROM CHERNIVTSI

Cristinel Ștefan Tanasă, PhD Candidate, Rev., "Al. Ioan Cuza" University of Iași

Abstract: Housing crisis in the city of Chernivtsi determined after establishment of Greater Romania as the Romanian state efforts. Few may know about the efforts of the Orthodox Church in this sense especially that Romanian Orthodoxy in this diocese had the largest areas of woodland gathered together under the name "Romanian Orthodox Church Fund of Bukovina", the use of which they were born more intrigue. The exposure to notify the reader a preoccupation Metropolitan Visarion Puiu's Romanian Bukovina strengthening element in this area, namely the construction of a block mentioned fund revenues for Romanian officials who wanted to work here, but they had opportunities to materials purchase a home. It is only a small contribution to this metropolitan Romanians, but only metropolitan People's Court sentenced to death and defrocked Romanian Orthodox Church just for serious damage to Romanians and Romanian state!

Keywords: house building, officialdom, dwelling, Church Fund, auctions

Între multele realizări ale mitropolitului Visarion Puiu în cei cinci ani de slujire a eparhiei Bucovinei (1935-1940), timp în care ortodoxia românească, dar și cea din străinătate¹, s-a sprijinit pe acțiunile lui, se înscrie și cea a construirii unui bloc de locuințe pentru funcționarii români care voiau să se stabilească în Cernăuți² și pe care mitropolitul a căutat a-i susține în acest mod. Blocul respectiv era preconizat a avea aproximativ 30 de apartamente³ și urma să fie zidit în centrul orașului Cernăuți din veniturile Fondului Bisericesc Ortodox Român al Bucovinei⁴, fond din care s-au construit și alte obiective culturale și naționale, cum ar fi Palatul Cultural al românilor sau Biblioteca universitară din Cernăuți. Clădirea era prevăzută la parter cu magazine producătoare de venit care rămâneau proprietatea Fondului, iar la etaje cu apartamente de locuit pentru intelectualitatea română din Bucovina, preoți, funcționarii fondului și mitropoliei, profesori de toate gradele, magistrați, medici sau militari și puteau fi vândute acestora, dar nu puteau fi înstrăinate decât tot la români, Fondul Bisericesc rezervându-și dreptul de preemțiune⁵. Apartamentele urmau a avea toate dependențele necesare și tot confortul modern de la acea dată, adică încălzire centrală, ascensor, boiler pentru apă caldă.

¹†Visarion Puiu, *Însemnări din viața mea*, ediție, note și addenda de Dumitru Stavarache și Gheorghe Vasilescu, Editura Trinitas, Iași, 2004, pp. 85, 86.

² Dumitru Valenciuc, „Visarion Puiu, Mitropolit al Bucovinei (1935-1940), un martir al demnității ortodoxe”, în *Analele Bucovinei*, București, anul XI, nr. 1/2004, p. 58.

³ Mitropolia Bucovinei, Administrația Fondului Bisericesc, *Averile bisericești din Bucovina*, Editura Mitropoliei Bucovinei, Cernăuți, 1939, p. 62.

⁴ Constantin N. Tomescu, *Prietenul meu Visarion Puiu*, ediție, note și addenda de Pr. Dumitru Valenciuc și Dragoș Radu Mihai, Suceava, 2005, p. 37

⁵Într-o dare de seamă asupra situației Fondului Bisericesc de după 1936 găsim locația acestui bloc: colțul din fața sinagogii, în fața Palatului Cultural (Arhivele Naționale Istorice Centrale, *fond Visarion Puiu*, dosar 10, f. 65 și 98.

Într-un dosar⁶, descoperit în arhiva Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, printre resturile de documente rămase dintr-un fond probabil mult mai bogat al fostei Mitropolii a Bucovinei, am avut surpriza descoperirii firului acestei idei pusă în practică pas cu pas până la finalizarea ei. Dosarul cuprinde modul cumpărării terenului⁷ aferent construirii acestui bloc, licitațiile organizate pentru curățarea lui și adjudecarea antreprenorului, râvna descoperirii surselor suplimentare de venit necesare ridicării acestuia.

Consiliul de avocați al Fondului Bisericesc⁸ se întrunește la cererea mitropolitului pentru a analiza oferta depusă de Societatea „Clădire S.A.”, proprietarul terenului în cauză, spre a da aviz cumpărării acestuia, evidențiind-se importanța demersului cu următoarele argumente: terenul respectiv avea o poziție foarte bună din toate punctele de vedere, fiind situat în fața Palatului Cultural aflat în acel moment în construcție, putea fi utilizat cu un randament foarte mare, întărindu-se și asigurându-se vadul comercial creat de complexul Palatului Cultural, iar prin construirea aceluia imobil se făcea un mare progres în domeniul românizării orașului Cernăuți. Chiar dacă comisia a dat în acel moment (octombrie 1937) aviz favorabil cererii mitropolitului, situația se schimbă la începutul anului următor întrucât prin Înaltul Decret regal Nr. 172 publicat în Monitorul Oficial nr. 21 din 27 ianuarie 1938, terenul ce urma să fie cumpărat a fost declarat de utilitate publică și expropriat în folosul Mitropoliei Bucovinei. La 9 mai, în birourile Fondului Bisericesc, se întrunește o nouă comisie⁹ delegată de comitetul de direcție al Fondului pentru a decide de comun acord cu principalul proprietar al Societății „Clădire” S.A., doctorul Wolfgang Fokschaner, prețul de expropriere al terenului, stabilindu-se acum un preț de 4.400 lei pentru un m.p., cu mult mai puțin decât se stabilise inițial¹⁰.

În 11 noiembrie 1937, la 2 ani de la înscăunarea mitropolitului Visarion ca mitropolit al Bucovinei, se face un anunț oficial în vederea înscrierilor pentru aceste locuințe, anunț repetat în 5 iulie 1938 și trimis de data aceasta și pentru publicare la două ziare locale și unul din București¹¹. Se specificau acum și condițiile ce trebuiau îndeplinite de viitorii

⁶ Dosarul are titlul „Cumpărarea terenului din strada I. G. Duca de la Societatea Clădirea” și conține 144 file.

⁷ Terenul avea o suprafață de 1168 m.p., era format din două corpuri tabulare și era situat în colțul străzilor I.G. Duca și General Zadic lângă Palatul Cultural din Cernăuți

⁸ Arhiva Mitropoliei Moldovei și Bucovinei (în continuare se va cita M.M.B.), *fond Mitropolia Bucovinei*, dosar I/1937, f. 3. Consiliul se întrunește la 26 octombrie 1937 și era format din subdirectorul fondului inginerul V. Pașcovici, secretarul Ioan Popescu, consilierul juridic profesorul George Alexianu, directorul de contencios Ilie Stoleriu și avocatul Dr. G. Jeleriu.

⁹ Din comisie făceau parte consilierul tehnic V. Marcu, subadministratorul Gh. Constantinescu și inginerul V. Pașcovici

¹⁰ Inițial se făcuse înțelegere pentru 5.500 lei m.p. Dintr-un referat al secției economice din 23 noiembrie 1939 cu nr. de înregistrare 11099 (fila 136 a dosarului) aflăm că între primărie și mitropolie s-a făcut un schimb de terenuri, mitropolia cedând pentru primărie 239,60 m. p. din terenul cumpărat pentru alinierea străzii I. G. Duca, iar primăria a dat în schimb o fâșie de teren din strada General Zadic în suprafață de 8,30 m. p. astfel încât primăria a primit în fapt numai 231,30 m. p. Mitropolia primește pentru suprafața cedată suma de 500.000 lei (adică 2.165 lei m. p.), un preț mult mai mic față de ceea ce plătitese mitropolia proprietarului, iar sub formă de compensație, în urma insistențelor mitropolitului, încă 500.000 lei.

¹¹ Arhiva Mitropoliei Moldovei și Bucovinei (în continuare M.M.B.), f. 74. Cele trei publicații la care a fost trimis anunțul spre publicare erau următoarele: *România* - București, *Glasul Bucovinei* - Cernăuți și *Foaia Oficială a Reședinței Mitropolitane*, conform adresei Mitropoliei Bucovinei cu nr. de înregistrare 21091/7 iulie 1938.

cumpărători, fiecare dintre aceștia având posibilitatea de a alege dintre apartamentele cu două până la cinci camere precum și etajul dorit. Pentru a veni în ajutorul intelectualității românești, Fondul Bisericesc a hotărât să ceară de la cumpărători jumătate din prețul apartamentului până la terminarea lui la cheie, urmând ca restul să fie plătit în rate lunare în decurs de 5-10 ani cu o dobândă nesemnificativă.

Licitația pentru curățarea terenului a fost anunțată în patru ziare¹² ale vremii, două dintre ele în limba română (Foaia Oficială și Glasul Bucovinei), celelalte două în limba germană¹³ și programată pentru data de 4 iunie 1938. Ofertele trebuiau puse în plic închis însoțite de o garanție de 5.000 lei în numerar, urmând ca din momentul adjudecării, terenul să fie complet curățat și planat în termen de 25 zile. Comisia de licitație¹⁴ s-a întrunit la data anunțată și a analizat ofertele¹⁵, dar a constatat că prețul cel mai mare oferit nu coincidea cu valoarea reală a clădirilor supuse demolării și a hotărât, la cererea ofertanților, continuarea licitației cu supraoferte orale, procedând la strigări, luând ca bază oferta cea mai mare de 135.000 lei. Au participat la această strigare doar doi dintre ofertanți, anume cei care au licitat și sumele cele mai mari, Leopold Nicolaus și Dietrich Albert. După 17 strigări suma s-a ridicat la 142.000 lei, câștigător fiind declarat Leopold Nicolaus, comisia adjudecând acestuia licitația și restituind celorlalți garanțiile depuse. În 5 iulie, mitropolitul Visarion semnează procesul-verbal al comisiei de licitație și astfel Leopold Nicolaus primește dreptul de a demola clădirile respective. Între cele două părți se încheie o convenție¹⁶ prin care câștigătorul licitației se angaja să dărâme casele existente pe acest teren, să ridice tot materialul rezultat din această lucrare și să curețe terenul, inclusiv subsolurile, de molozul rămas până cel târziu pe 5 august 1938. În caz de neexecutare la timp a acestor obligații, Fondul Bisericesc ar fi procedat la confiscarea garanției depuse.

Autorizația de construcție a fost emisă de Primăria Municipiului Cernăuți în 7 septembrie 1938 pentru „construcția unui bloc cu 7 etaje pentru funcționarii români din Bucovina pe terenul situat în strada I. G. Duca colț cu strada G-ral Zadic”¹⁷. La licitația pentru atribuirea lucrărilor anunțată pentru 14 octombrie au fost invitate doar 8 firme¹⁸, una dintre

¹² *Ibidem*, f. 41.

¹³ Cele două ziare în limba germană erau *Deutsche Tagespost* (un cotidian sibian cu ediții în București și Cernăuți) și *Allgemeine Zeitung* (*Allgemeine Zeitung Tagelblatt und Ostjüddische Zeitung* – Ziarul evreilor din răsărit).

¹⁴ Comisia era formată din părintele consilier Gh. Negură în calitate de președinte, inginerul V. Pașcovici, directorul Ilie Stoleriu, secretarul Ilie Dan și avocatul D. I. Pepelea

¹⁵ Au depus oferte 9 persoane: Carabiovschi Nicolai a oferit 93.500 lei, Ioan Carp - 60.000 lei, Coroamă Sextil - 101.050 lei, Siea Iosif Brăileanu și Filip Dietz - 90.000 lei, Leopold Nicolaus - 135.000 lei, Dobrovolschi Eduard - 80.000 lei, George Marcu - 100.600 lei, Rach Adam și Slimach Gheorghe - 60.000 lei, Albert Dietrich - 130.000 lei.

¹⁶ Arhiva M,M.B, f. 62. Aceeași convenție o găsim și la fila 76, de această dată în copie, dar timbrată, ștampilată și înregistrată la Agenția de Constatare Indirectă Cernăuți cu Nr 19331/30.07.1938.

¹⁷ *Ibidem*, f. 85. Nr. autorizației era 7579, a fost trimisă mitropoliei în 20 septembrie și înregistrată la Administrația Fondului Bisericesc cu nr. 30129 în 21 septembrie.

¹⁸ Firmele de construcție invitate erau următoarele: Inginer Aurel Ioanovici, strada C. A. Rosetti nr. 3, București; Mihai Gheorghiu, strada Gl. Angelescu nr. 74, București; Întreprinderile Generale Tehnice a inginerului Tiberiu Eremie, strada Știrbei Vodă nr. 188, București; C. M. Vasilescu, Bulevardul Lascăr Catargiu nr. 54, București; Inginer Corneliu Nicolau și Schmidt, Bulevardul I.C. Brăteanu nr. 9, București; Societatea „Clădirea

condițiile participării fiind și cea a utilizării pe cât posibil a forței de lucru românești din localitate. La data stabilită s-au prezentat doar 5 din cele 8 firme cărora le-au fost trimise ofertele de participare, în afara Întreprinderilor Generale Tehnice care a acceptat prețul inițial din caietul de sarcini¹⁹, toate celelalte cerând un plus față de prețul inițial²⁰. Procesul verbal a fost semnat, ca și ofertele participanților, de toți cei prezenți la licitație. Lucrările au început imediat cu firma declarată câștigătoare, Întreprinderile Generale Tehnice, astfel că în octombrie 1938 șanțurile erau deja executate, firma fiind rugată să înceapă turnarea fundațiilor până la primul planșeu peste subsol cât mai curând posibil pentru a fi terminate până la venirea anotimpului rece.

În noiembrie 1938, la împlinirea a trei ani de când mitropolitul Visarion ajunsese la cârma Mitropoliei Bucovinei, ziarele vremii făceau un bilanț al activității acestuia consemnând că „și orbii se pot împiedica de înfăptuirile acestor trei ani”, subliniind între aceste realizări și „noua clădire de mari proporții pentru locuințele funcționarilor români din Cernăuți”²¹ aflată în acel moment în construcție, pe lângă Palatul Cultural, bisericile și casele parohiale, casele de odihnă, drumurile, mănăstirile reparate, salariile și pensiile preoților plătite la zi, toate fiind realizate din îndemnul și supravegherea energicului ierarh.

Spre sfârșitul anului 1939 avem confirmarea continuării lucrărilor cu același antreprenor a inginerului Tiberiu Eremie, iar acum se vedea nevoia instituirii unei comisii de recepție a lucrărilor precum și numirea unui conducător tehnic pentru verificarea calității lucrărilor executate și a proporțiilor de materiale. În 3 noiembrie 1939 mitropolitul Visarion aprobă componența comisiei²², subliniindu-se faptul că sarcina ei era numai de supraveghere și verificare a situației, răspunderea pentru construcție revenind arhitectului diriginte care a alcătuit proiectul împreună cu antrepriza care a executat lucrarea. Comisia de recepție își schimbă componența în aprilie anul următor pentru a face recepția finală a lucrărilor²³, fiecare dintre membrii comisiei primind o împuternicire clară²⁴. Rezultatele verificărilor trebuiau cuprinse în rapoarte tehnice scrise care urmau să fie depuse la biroul de arhitectură al mitropoliei. După terminarea verificării și înaintarea rapoartelor, comisia urma să se

românească”, Bulevardul Domniței nr. 9, București; Inginer Gh. Ignat, Bulevardul Dinicu Golescu nr. 38, București; Inginer Emil Prager, strada Sfinților nr. 33, București.

¹⁹ Devizul de lucru are nu mai puțin de 17 pagini și este cuprins între fișele 111 și 127 ale acestui dosar, fiind consemnată cu foarte multe amănunte fiecare lucrare care trebuia executată de antreprenor, începând de la săpături, turnarea betonului și betonului armat, zidărie, izolație, tencuieli, pardoseli și pavaje, învelitoare, scări și balustrade, tâmplărie, fierărie, zugrăveli și terminând cu instalațiile electrice și sanitare precum și cele de încălzire centrală, fiecare lucrare fiind evaluată la un preț de lucru, totalul devizului fiind de 22.457.369 lei.

²⁰ Aurel Ioanovici a cerut un plus de 6,50% față de prețul din caietul de sarcini, inginerul Corneliu Nicolau - 8,90%, inginerul Emil Prager - 6,90%, Societatea „Clădirea Românească” - 6,05%

²¹ Nicolae Iorga, *Un mare ierarh: I. P. S. Visarion*, în ziarul „Neamul Românesc”, nr. 262/20 noiembrie 1938 C, p. 2, col. 1, 2

²² *Ibidem*, f. 142. Din comisie făceau parte: inginerul Gh. Constantinescu, consilierul Gh. Negură, arhitectul Ivanov Andrei, subadministratorul Ilie Dan, contabilul V. Marcu.

²³ Pe procesul verbal de constituire a comisiei din 22 aprilie, mitropolitul îndemna „să se înceapă lucrările în continuare îndată după 1 mai a.c.”, termen recomandat din cauza sărbătorilor pascale care în acel an au căzut în zilele de 28, 29, 30 aprilie, urmând ca imediat după sărbătoarea Învierii Domnului să se facă recepția finală a lucrărilor, ceea ce însemna că blocul era finalizat.

²⁴ Partea administrativă trebuia verificată de inginerul Vasile Scraba, partea tehnică de arhitectul Ivanov căruia i se alătura și arhitectul Zettel de la Fondul Bisericesc, partea contabilă și financiară de directorii Bilețchi și Fochi în timp ce părintele consilier Vedeanu și inginerul Ilie Dan aveau obligația de a se interesa de toate lucrările în mod general.

întrunească din nou pentru a redacta procesul verbal de recepție finală a lucrărilor la care urmau a fi invitați arhitectul Ivanov și antreprenorul lucrărilor, inginerul Tiberiu Eremie.

Neavând posibilitatea cercetării procesului verbal al recepției finale, mitropolitul retrăgându-se de la conducerea eparhiei în mai 1940, iar luna următoare Bucovina fiind ocupată de trupele sovietice, am întreprins o cercetare de teren pentru a constata situația reală. Ajuns la Cernăuți, am căutat să iau legătura cu reprezentanții Mitropoliei Bucovinei și cu cei ai Universității din Cernăuți care funcționează astăzi în fostul palat mitropolitan. Am avut plăcuta surpriză ca încă de la poarta universității să fiu îndrumat în limba română spre biroul de relații internaționale unde două tinere asistente universitare mi-au dat informațiile necesare, una dintre ele, Veronica Tovarnițchi, fiindu-mi și ghid prin oraș. Cu ajutorul ei am identificat blocul funcționarilor români și Palatul Cultural, iar din informațiile primite de la administratorul blocului am aflat că, într-adevăr, blocul fusese construit de români și împreună cu fostul Palat Cultural al Românilor formează astăzi „Casa ofițerilor”, clădire protejată aflată în administrația Ministerului Apărării din Ucraina. În timpul U.R.S.S., clădirea a fost folosită ca hotel sub denumirea de „Hotel Prut”. Aici erau cazați militarii și familiile lor care se beneficiau și de clădirea învecinată, fostul Palat Cultural al românilor, unde aveau o cantină și foloseau sălile de spectacol drept camere de socializare. Astăzi spațiile de la parter sunt date în chirie diverselor magazine, așa cum fuseseră de altfel proiectate de mitropolit, iar apartamentele de la etaje servesc drept birouri pentru firme sau sunt închiriate persoanelor angajate de Ministerul Apărării ucrainean. Informații detaliate am primit și de la domnul Dragoș Olaru, șef de secție la Arhivele Naționale din Cernăuți cu care m-am întâlnit în Piața Teatrului (fostă Vasile Alecsandri), împreună cu care am identificat plăcuța care indică explicit clădirea ca fiind fostul Palat Cultural al românilor, apoi străzile I. G. Duca (azi Str. Universității) și General Zadic (azi Str. Vatutin). Am fost interesat în același timp și de numărul etajelor blocului, întrucât din exterior nu părea a avea mai mult de cinci pentru a nu ieși din arhitectura zonei. De la domnul Dragoș am înțeles de fapt de ce mi se părea blocul așa mic: parterul la sovietici este considerat tot etaj, iar al șaselea etaj era de fapt o terasă de beton ocupând aproximativ 70% din suprafața clădirii, susținută de mai multe coloane, loc propice pentru o activitate în aer liber, ceea ce s-a și făcut, în momentul de față aici funcționând, cu chirie, o discotecă. O parte din acest foișor a fost închis provizoriu și compartimentat pentru câteva camere. Al șaptelea etaj e constituit din numai două camere de o parte și de alta a casei scărilor care sunt folosite mai mult ca observator peste panorama orașului, celelalte clădiri înconjurătoare neavând mai mult de patru nivele peste parter, arhitectură specifică întregii zone istorice a orașului.

Am plecat din Cernăuți mulțumind celor doi colaboratori, cu promisiunea întoarcerii și cercetării mai multor dosare ale mitropolitului Visarion păstrate în Arhivele Naționale ale orașului despre existența cărora am primit informații și câteva fotografii ale clădirii cercetate de la domnul Dragoș Olaru, unul din cei doi ghizi ai mei prin istoria orașului din timpul României Mari, dar și mâhnit în același timp pentru munca depusă de mitropolit în folosul românilor însă nefructificată până în vremea noastră. Singurul lucru care i se poate reproșa mitropolitului Visarion și constructorului este faptul că au ieșit din tipicul arhitectonic austriac specific zonei, aceste două clădiri (Palatul Cultural și blocul funcționarilor români) adoptând stilul constructivist al perioadei, cu pereți drepecți placați cu marmură, fără balcoane sau modele

pe pereți sau în ancadramentele ușilor ori ferestrelor, stil folosit în special în capitala țării, reușind să aducă prin aceste două clădiri o fărâmbă de modernitate în zonă²⁵.

Lista bibliografică

- Arhivele Naționale Istorice Centrale, *fond Visarion Puiu*, dosar 10/1938
Arhiva Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, *fond Mitropolia Bucovinei*, dosar I/1937
Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității, dosar SIE 142
Constantin N. Tomescu, *Prietenul meu Visarion Puiu*, ediție, note și addenda de Pr. Dumitru Valenciuc și Dragoș Radu Mihai, Suceava, 2005
Dumitru Valenciuc, *Visarion Puiu, Mitropolit al Bucovinei (1935-1940), un martir al demnității ortodoxe*, în *Analele Bucovinei*, București, anul XI, nr. 1/2004, p. 41-82
Mitropolia Bucovinei, Administrația Fondului Bisericesc, *Averile bisericești din Bucovina*, Editura Mitropoliei Bucovinei, Cernăuți, 1939
Visarion Puiu, Mitropolit, *Însemnări din viața mea*, ediție, note și addenda de Dumitru Stavarache și Gheorghe Vasilescu, Editura Trinitas, Iași, 2004
Ziarele: *România* (București), *Glasul Bucovinei* (Cernăuți), *Neamul Românesc* (București) din anii 1935-1940

²⁵ Această lucrare a fost finanțată din contractul Cercetători competitivi pe plan european în domeniul științelor umaniste și socio-economice, rețea de cercetare multiregională (CCPE) - POSDRU/159/1.5/S/140863 proiect strategic "Programe doctorale și postdoctorale – suport pentru creșterea competitivității cercetării în domeniul științelor umaniste și socio-economice" cofinanțat din Fondul Social European, prin Programul Operațional Sectorial pentru Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013.